بسم الله الرحمٰن الرحیم

الحمد لله الذی عطّر قلوب الرسل والانبیاء بنفحات شمائم نسیم حسنه وجماله + ونوّر ارواح الهداة والاولیاء من لطائف جود خاصّته ووصاله + وحیّر عقول الفلاسفة والعقلاء عن ادراک حقائق جمال نفسه ومثاله + ونثر صلوٰة الطیب والحسناء علی افضل البشر محمّد وحزب صحبه واٰله + بنام ناطقه آرائے که نشید کن غلغلهٔ جمال در چارسوئے کون ومکان انداخته وبه ترانهٔ الست بربکم ولولهٔ جلال در گنبد چرخ نیلی فام بلند ساخته، به هوئے هویت ذات وجوب صفاتش ساز هستی ترنم ریزد وبه مرغولهٔ تغنن شهودش قلوب وارواح بنغمهٔ بلی زمزمه انگیز، یعنی همه اقسام سپاس وستائش مرآن خدائے عزّ وجل که گرد تغیر بر خد وخال چهرهٔ بے مثال او نه نشیند ودیدهٔ تفکر وهم در خیال کمال او نه بیند، برقع خیالش الکبریاء ردائی وصیت عرصهٔ نوالش لا یسعنی ارضی وسمائی است، بهر حال بر همه کائنات حمد وشکر او واجب بلکه فرض عین است زیرا که اگر اشارهٔ او نه شدے این کارگاه عالم با آن همه کائنات هرگز نه پیدا بودے این جمله نقاشی وصنعت گری بر در ودیوار قصر وجود انسانی به شکل منقشات اسرار ومعانی کدام کس وبچه گونه نگارد بر او هم یقیناً کلاه خداوندی عوالم وتاج شاهنشاهی اقالیم درست وبراست است، عقیدهٔ بزرگان ما دوستان اوست که اگر از الطاف وکرم خویش که در خزینهٔ فضل لا متناهی مکنون ومستور است ذرهٔ بر شرک مشرکان وکفر کافران بیندازد هماندم عین توحید بسازد، وبدین گونه اگر از شراب روح افزائے که در قدح غضب او بافراط حاضر وموجود است

قطرهٔ در حلق خلق بچکانم هیچ مخالفت و منکر را جائے انکار و اختلاف نه ماند برین کلیهٔ صادقه ایں هم لازم است که اگر از جانب او کسے را توفیق رفیق نه حاصل شد بے چاره است که از وی کارے قلیل و حقیر بپایهٔ تکمیل و انصرام برساند بلاو از همه اشیاء و طاقت و طاعت قطعاً بے نیاز و بے پروا است او را بر همه امور اختیار کلی ست اگر خواهد بجائے نشک و ناوک کار تیر و تفنگ ستاند و اگر خواهد تیر و تفنگ بهترین را بیک طرفة العین بدتر از خس و خاشاک بسازد، بعد ازاں صد هزار سلام و درود پاک بے شمار و لامحدود بر روضهٔ معنبر و معطر عندلیب شیریں بیان شاهباز عرش آشیان مفتاح کان رشد و هدایت مصباح آسمان دین و دیانت جان جهان انبیاء جهان جان اولیاء که نشید انا افصح العرب والعجم از کام برکشیده و به نحوید از جذب زینوا القرآن باصواتکم ترنم گردیده شفیع روز محشر، حضرت خیر البشر صدر نشین مسند ختم رسالت میزبان مهمانخانهٔ رحمت و حکمت شمع هر دو سرا گوهر درج اصطفاء و اجتباء سیدنا و مولانا محمد ن المصطفیٰ مکی مدنی العربی ؎

صلی الله و من یحف بعرشه ولاطهرون علی النبی الاحبب

ما ان مدحت محمدا بمقالتی ولکن مدحت مقالتی بمحمد

و لطائف رحمت و رضوان و شرائف رافت و غفران بر سراپا طیب و طاهر رمزشناسان سید و سرور رهنمایان عالم ملکوت پیشوایان عرصهٔ جبروت شهرت زدهٔ خلق بنام صحابهٔ کبار مخاطب به السابقون الاولون الخ هوا داران معدلت شعار حافظان نبوت آثار بالخصوص ذوات گرامی صفات مشهور بیک لفظ چار یار و سائر ازواج مطهرات و بنات طیبات رضوان الله تعالیٰ علیهم و علی اتباعهم اجمعین الیٰ یوم الدین۔

اما بعد روزے در مجلس نشر و اشاعت که از جانب مکتبه ما برائے تصفیهٔ نشریات و ترقی دوائر عمل مفوض و مقرر است من کتاب مستطاب المعروف به مثنوی مولوی معنوی علیه الرحمة والغفران را نیز برائے چاپ جدید پیش کرده بودم، شرکائے کار و مشیران کار و بارکه و اں هم مالک مطبع و مکتبه صاحب العزة والوقار جناب فیض مآب منشی تیج کمار صاحب بالقابه (وارث و نبیرهٔ منشی نولکشور آنجهانی که باقدام نشر نادرات قدیمه و طبع کتب جمیه و ضخیمه در بر اعظم ایشیا بس شهرت و نام دارد) نشسته بودند بیک زبان پرسیدند ایں چیست؟ من بجواب آنها قدرے حالات و وقائع حضرت مولانا علام و شخصیت مثنوی با عتبار عقیده و نگارش بیان کرده گفته بودم که برائے اندازه کردن ایں حقیقت نزد ما ایں هست که پیشتر و اینما و شما و درمیان مکتبه هذا بمدت قلیل سیزده ۱۳ بار که بهر یک بار زائد از ده هزار و سه هزار چاپ شده دست بدست شائع و ذائع گشته است و حال آنکه امروز اگر خواهیم که یک دو نسخه هم برائے دیدهٔ شوق بطور سرمهٔ بصیرت مهیا کنیم ناممکن هست، بهر حال با جازت طبع حاصل شد و امروز بکمال مسرت و ابتهاج بهمراه ایں سطور پر عقیدت به سبیل تعارف و تذکرهٔ طریقت در خدمت طالبان شربت وصال و والهان عروس حال و قال که به شان او عالمے عامل صوفی کامل نامی گرامی سیدنا عبد الرحمن جامی رحمه بایں ابیات حقیقت آیات فرموده اند ؎

گر ز سرّ معرفت آگه شوی	نغز بگذاری سوی معنی روی
از نی کلک این حکایت مثنوی	هست قرآن در زبان پهلوی
من چه گویم وصف آن عالیجناب	نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

نام و نسب محمد نام، جلال الدین لقب است، وطن آبائی بلخ بود و بعض اجداد آنحضرت او را ترک نموده در روم قیام پذیر شده بودند بنابریں مملکت روم را شرف نشو و نمای آنحضرت حاصل شده و چونکه از و شغف کثیر و تعلق بے نہایت ہم وابستہ بود در ارباب حلقۂ ارادت و عقیدت لفظ رومی بطور نام ثانی مشہور گشت، اسم گرامی والد ماجد او سلطان العلماء مولانا بہاء الدین الولد محمد بن حسین بن احمد البلخی البکری یعنی بروایت صحیحہ از روئے نسب حضرت شیخ منتسب بامیر المومنین سیدنا ابوبکر صدیق است، جد او امام احمد الخطیبی مرید قطب العارفین امام احمد الغزالی بود و چنانکہ از نام او ہم ظاہر است کہ او را در فن خطابت و تقریر ید طولی داشتہ بود و علاوہ در علم و فضل از روئے شریعت و طریقت ہم مرد صاحب کمال شمردہ است، و در کتب سیر صوفیاء مذکور است کہ سلطان العلماء شیخ بہاء الدین الولد تلمیذ خاص و مرید باختصاص سلطان الاولیاء قطب الاقطاب حضرت شیخ نجم الدین کبری رحمۃ اللہ علیہ بود و لقب مذکور یعنی سلطان العلماء نہادۂ حضرت خواجہ عالم صلی اللہ علیہ وسلم است و تفصیل او حضرت سید برہان الدین المحقق الترمذی کہ از جملہ مریدان حضرتش بود و ریاضات و مجاہدات بے حساب داشت ہم چنان رقم زدہ است کہ شبے سی صد مفتی از مشاہیر بلخ کہ ہمہ منکران و مخالفان سلطان العلماء بودند شب و روز در صدد تہمت سلطان ذلت و رسوائی و جہالت وے بودند حضرت مشغول می مانند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دیدند کہ در خیمۂ سبز نشستہ اند و مولانا بہاء الدین الولد ہم نشین و ہم قرین آنجناب اند و سرکار دو جہان بر آں مفتیان خشمہائے بے پایاں فرمودہ اند و کنارہ گرفتہ بجانب صحابہ گفتند کہ من ایں را سلطان العلماء لقب نہادم، ایں مفتیان آں جماعت را او گشتند وے بحضرت سلطان العلماء نہادند بازچوں در راہ باہم دیگر ملاقی شدند ہر یک از خواب دوشینہ حکایت کرد و متعجب و متحیر ماندند، باز چوں بخانقاہ سلطان العلماء رسیدند معلوم شد کہ حالا بعد از ادائے نماز فرض و تلاوت اوراد ماثورۂ معتادہ او بربام خانہ مصروف بہ خرام و سیر است، ایں صاحبان از اعمال مکروہات پیشیں و ہیبت رویائے دوشیں امکان گفتن و مجال رسیدن خبر آمدن نداشتند و وے ازیں ہمہ حضرت خبر شد سر از رواق فرو کردہ ارشاد فرمود کہ تا حضرت سید الانس و الجان علیہ الصلوٰۃ والسلام از حال ما و رویای دوش بنگالی خویش اخبار نہ فرمود شما از انکار انکار ما چرا نہ برنگشتید و وے خود را سوئے فقیران بارگاہ احدیت نہ نمادید، ایں الفاظ ز دلہائے بطوری خارج شد کہ ہمہ مفتیان بلخ بسجدہ فرو ساکت و ہیبت زدہ شدند و تا دیر استغفار و استغفار کردہ بالحاح شدید و اصرار مرید و معتقد شدند۔ چوں آوازۂ ایں رویائے صادقہ در اطراف بلاد رسید اجلۂ علماء و مشائخ و اکابر و ساداۃ و عمائد حتی کہ سلطان سعید خوارزم شاہ و سلطان علاء الدین کیقباد کہ از شاہان سلجوقیہ تاجدار آخری بودند ملازمت آنحضرت و حضوری در خانقاہ اہتمام تقدیم می رسانیدند۔

زمانۂ ولادت و صبانت غالباً ہمیں دورِ سعید حضرت مولانا رحمۃ اللہ علیہ دریں خاکدان فانی از عالم جاودانی تشریف ارزانی فرمود و بدیں سلسلۂ واقعات از کتب تاریخ ولادت دریافت نمی شود و لیکن ایں امر قطعاً محقق است کہ تاریخ ولادت آنجناب ششم ربیع الاول یوم جمعہ سنہ ۶۰۴ھ مطابق ۱۲۰۷ء بود۔ در کتاب مراۃ الکونین بہ حوالۂ خلاصۃ المناقب مندرج است کہ او را شوق صحبت بزرگان و طلب فقر نہ طے مدارج سلوک بجدے بود کہ در حیات والد ماجد خود اندریں خرد سالگی مدتے بخدمت خواجہ فرید الدین عطارؒ قیام کردہ استفادۂ عظیم فرمودہ بود۔ مصنف مراۃ میگوید کہ حضرتؒ از شکم مادر محترمہؒ ولی کامل پیدا شدہ بود بہ عمر شش سالگی بر سہ یوم علی سبیل الوصل روزہ افطار کردہ بود بریں محل مصنف مذکور یک واقعہ دیگر می نویسد و آں اینست کہ اندریں عہد خردی بر سقف خانہ بہمراہ طفلانِ ہم عمر مشغول لہو و لعب بود رفیقان گفتند کہ برویم و بر سقف خانۂ ہمسایہ جست بنمائیم۔ مولانا جواب داد ازیں چہ سود ایں کار کار سگ و گربہ ہست مارا لازم است کہ بر سقف نیلی فام جست نمودہ بہ سیر عالم ملکوت فیضیاب شویم و ہمیں گفتہ بود کہ یک بار بجانب فلک دفعتہً جست کرد و از نظر رفقاء غائب شد۔ طفلاں زار زار شدند و از ہر حلقے بطور اضطرار صوت گریہ و شور بکا بلند گردید۔ بارے بعد یک لحظہ مراجعت فرمود و گفت کہ با ثنائے گفتگو گروہے سبز پوش نزد ما برآمد و مرا از زمرۂ شما جدا کردہ بہ سیاحت ہمہ آفاق سماوات مشرف نمودہ واپس برسانید بعدہٗ بسبب در غلانیدن علمائے حاسد آنجناب از آنجا مرتحل شد۔ بہر شہرے کہ رسیدندے ملوک و اکابر آں شہر باستقبال آمدندے و بہ تعظیم و اکرام و بہ تجلیل و احترام در شہر بردندے۔ مدتے کہ آنجا می ماندے خدمات حسنہ بجا آوردندے و فوائد دو جہانی حاصل کردندے ہم چنیں تا دار السلام بغداد رسید۔ چوں صیت عظمت و کرامت آنجناب در بغداد منتشر شد تمامی وزرا و نواب و قضاۃ و اکابر علماء و دیگر عوام و خواص ساکنان شہر و قرب و جوار بذیرہ شدند و بہ تعظیم و تکریم پیش آمدند یعنی ہر روز صبح و شام اجتماع کثیر بحضرتش آمدہ معانی و حقائق کلیات و جزئیات استماع کردے کہ ہرگز نظیر آں نہ شنیدہ بود، حتی کہ جستہ جستہ ایں ہمہ واقعات تقدس آیات بسمع سلطان اسلام علاء الدین کیقباد رسید و او از دل و جان بغیبت عاشق و شیدا گشت تا آنکہ تقدیر یاوری نمود و حضرت شیخ بارادہ سفر حج روانہ شد و یک شب در شہر آذربائیجان نزول کرد۔ دریں جا تاج الملک خاتون کہ عمہ سلطان علاء الدین بود بلاصرار و الحاح گذارش کرد کہ چندے مزید قیام بفرمایند وے قبول نفرمود و بزودی بجانب شہر آق روانہ شد، اندریں سفر چوں بصحرائے قونیہ رسید سلطان علاء الدین بنفس نفیس با جمع اکابر و ارکان دولت مستقبل گشت و بشرف دستبوسی حضرتش مشرف شد حضرتؒ ورا بدعائے خیر نوازش کرد، بعدہٗ سلطان ہمیشہ ملازم او ماند و حضرت نیز گاہے گاہے بمنزل سلطانی تشریف ارزانی داشت، حکایت لذیذ بود بنابریں بلاعمد و ارادہ دراز تر گشتہ است ورنہ مقصود ما تذکرۂ مولائے روم است نہ کہ تذکرۂ والد ماجد اوؒ

طے منازلِ سلوک و علم ظاہر از کتب تاریخ ہویدا است کہ حضرت مولاناؒ بعمر چہار دہ سال در علوم و حکم عالیہ متبحر شدہ بود

و بجائے والد خویش رح بواسطه نیز از حضرت تاج المجذوبین سید برہان الدین محقق ترمذی رح آنکه تلمیذ رشید و خلیفۂ خاص والد ماجد او ست سبقاً سبقاً فیضیاب گردیده است و بعد از تحصیل علوم رسمیه و فضائل و کمالات صلاحیه از اقسام علوم ظاہره و باطنه آنچه سید از شیخ و استاد بزرگوار خود سلطان العلماء حقائق سر مکتوم را آموخته بود مولانائے روم رح را تعلیم و تلقین میکرد، چوں ذات ملک صفات او را به ریاضات و مجاہدات و مکاشفات و مشاہدات وسعت داد قابل اسرار احدی و محرم رموز کنز احمدی شد به صحبت خلیفة الله فی الارض حضرت خواجه خضر علیه السلام مشرف گشت و ہرگاه که او را مشکلے در اسرار ہیچ پیش آمدے حضرت خضر معمور شدے و کشف آں فرمودے چنانچه روزے فرزند اکبر که نام او ہم بہاء الدین بود بر سر خود دستار پیچیده بود و عقدے راست نمی آمد مولانا او را در مشاہده کرده بود براه غیظ فرمودے بہاء الدین یاره باز دستار گشادن و بستن نامناسب است من نیز در عہد جوانی یکبار دستار بکمر پیچیده بودم مدتے از لقائے خضر علیه السلام محروم مانده بودم، علاوه ازیں مروی است که وقتے که آنجناب در دمشق قیام پذیر بود در حجره که متمکن بود بارہا جمعے از عزیزان و مریدان خضر علیه السلام را آنجا ملاحظه کرده اند و سالہا آں حجره منسوب به خضر بوده ارباب مآرب و اصحاب مطالب آں را کعبۂ آمال و قبلۂ اقبال خویش ساخته مرادات و حاجات دریافته اند۔

بہر حال مولانائے ممدوح رح بعد از صحبت و استفادۂ والد خویش تقریباً نه سال بمصاحبت حضرت سید برہان الدین ترمذی رح مانده است و بعد انتقال جناب موصوف پنج سال بصحبت حضرت خواجه شمس الدین تبریزی رح مانده، و بعد شہادت آنجناب از ملا صلاح الدین زرکوب فیض حاصل کرده بود و در آخر زندگانی به ملا حسام الدین قونوی رح بسر ایام فرمود، واقعۂ صحبت و ارادت حضرت شیخ شمس الدین تبریزی رح این است که چوں حضرت تبریزی باشارت حضرت بابا کمال الدین جندی رح مرشد عزیمت بدیار روم کرده اند در قونیه رسیده اند مولانائے روم رح در کنار حوض نشسته بود و کتابے چند پیش خود نہاده بود که ناگاه حضرت شمس الدین تبریزی رح نمودار شد و بغیر تعریف و تعارف از مولانا پرسید که ایں چه مصاحف اند مولانا برجسته جواب داد ایں را قیل و قال میگویند ترا باآں چه کار، شیخ شمس الدین رح فی الحال کتابہا در آب انداخت و ہمه زیر و زبر رسید تلف، مولانا بریں کار بسیار تاسف فرمود و از راه حسرت و افسوس گفت که اے درویش اندریں کواغذ بعضے فوائد و نصائح والد ماجد ما بود که اکنوں بجائے دیگر نه یافته اند۔ دیوانگی کردی که او را ضائع ساختی، شیخ شمس الدین تبریزی رح دست در آب داخل کرده یگاں یگاں ہمه کتابہا از و بیروں بیاورد و آب در وے ہیچ نه اثر کرده بود، مولانا بدیدن ایں خرق عادت از و پرسید که ایں چه سر است که بظہور پیوست، شیخ جواب داد که ایں را ذوق و حال می گویند ترا ازیں چه خبر، بعد ازیں ہا ہمدیگر صحبت بسیار داشته اند چنانکه خود مولانا رح میگوید ؎

ہزاراں درج دُر دارد بناگوش ضمیر من ازاں الفاظ وحی آسائے شکربار شمس الدین

ز جسم و درد جاں بگذر حجاب عشق برہم زن دو صد منزل ازاں سوتر ببیں بازار شمس الدین

سلسلۂ طریقت حضرت مولانا رح از ہر دو جہت یعنی منجانب والد ماجد خود و منجانب حضرت شیخ شمس الدین رح تبریزی

متصل به حضرت قطب الاقطاب شیخ نجم الدین کبریٰؒ بودند، این بزرگ جهان است که بهنگام شهادت پرچم کافرے قاتلے را گرفته بود و بعد انفصال روح رستگاری نه یافت تا آنکه بعد شهید شدن ده کس از دست خویش نتوانند گرفت چنانچه مولاناؒ از وانتساب خود را بدین طریق خبر میدهد۔

ما از آن محتشمانیم که ساغر گیرند   نه از آن مفلسکان که بزلاغر گیرند

به یکے دست مے خالص ایمان نوشند   به یکے دست دگر پرچم کافر گیرند

برائے تعلق والد ماجد از شیخ نجم الدین کبریٰؒ این قدر بس است که با وجودیکه نظر او کیمیائے ولایت اثر بود ولے بتمام مدت عمر معدودے چند مرید ساخته بود و آں همه اکابر جهان و یگانهٔ زمان و مقتدائے عالم و پیشوائے ابنائے آدم بودند چوں شیخ مجد الدین بغدادیؒ، شیخ سعد الدین حمویؒ، شیخ بابا کمالؒ، شیخ رضی الدینؒ، شیخ بهاء الدین زکریاؒ، شیخ سیف الدینؒ، شیخ نجم الدین دایهؒ، شیخ جمال الدینؒ وغیره اندریں صحت صوفیاء، والد ماجد مولاناؒ هم بود، اما سلسلهٔ شیخ شمس الدین تبریزیؒ بجناب نجم الدین کبریؒ محتاج تفصیل و تطویل است بنا بر آں قطع نظر کرده محض بریں سخن اکتفا میکنم که او مرید خاص حضرت بابا کمال جندیؒ است و حضرت بابا کمال شاگرد و مرید خاص حضرت شیخ نجم الدین کبریٰ بودند، علاوه ازیں وقتیکه حضرت مولاناؒ در مدرسهٔ دمشق قیام پذیر بود چندے با ملک العارفین شیخ محی الدین بن عربیؒ و سید المشائخ سعد الدینؒ حمویؒ و زبدة السالکین خواجه عثمان رومیؒ و عارف بالله اوحد الدین کرمانیؒ و ملک المحدثین صدر الدین قونویؒ رحمهم صحبت خاص می داشت، بهرحال از رشتهٔ والد شمرده شود یا از جانب حضرت شمس تبریزیؒ خیال کرده شود او منتسب بواسطهٔ خصوصی حضرت شیخ نجم الدین کبریٰؒ نظر می آید، و شجرهٔ ارادت آں شیخ بخط اشرف خود بایں طور منقول است

صحبت شیخنا الامام عمار بن یاسرؒ وهو صحب الشیخ ابا النجیب السهروردیؒ وهو صحب الشیخ احمد الغزالیؒ وهو صحب الشیخ ابا بکر النساجؒ وهو صحب الشیخ ابا القاسم الکرکانیؒ وهو صحب الشیخ ابا عثمان المغربیؒ وهو صحب الشیخ ابا علی الکاتبؒ وهو صحب الشیخ ابا علی الرودباریؒ وهو صحب الجنیدؒ وهو صحب سری سقطیؒ وهو صحب المعروف الکرخیؒ وهو صحب داؤد الطائیؒ وهو صحب حبیب العجمیؒ وهو صحب الحسن البصریؒ وهو صحب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه وهو صحب سید المرسلین خاتم النبیین محمد ن المصطفی صلی الله علیه وسلم بلکه اگر بغور دیده شود اندر رشتهٔ والد آنجناب که علاوه به شیخ نجم الدین کبریٰ از والد خود یعنی جد مولانا احمد الخطیبیؒ هم فیض صحبت یافته بود و احمد الخطیبیؒ مرید خاص و خلیفهٔ اجل امام غزالیؒ بود سلسلهٔ بمنازل سلوک و طریقت مولانا مزید ارفع و اعلیٰ قرار یابد۔

فلسفهٔ ولایت از احادیث معتبره و از کلام مشائخ عظام تبیین میشود که هر ولی عوض بنفس روح نبی است، و چنانکه انبیاء علیهم السلام باهم دیگر مختلف الاخلاق و متباین الخوارق بوده اند اولیائے کرام نیز بمناسبت عادات نبیے مشترک نظر می آیند بنا بریں قول کسے صادق است که اولیائے امت محمدیه بعضے وارث ابراہیم و بعضے وارث موسیٰ و بعضے وارث عیسیٰ علیهم السلام و بعضے وارث آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم می باشند۔ دریں جا مصنف جواہر حدیثے بالمعنی باین طور نقل می کند که حضور صلے اللہ علیه وسلم گفته اند که در امت من ہمیشه چہل کس بر خلق ابراہیم و ہفت کس بر خلق موسیٰ و سه کس بر خلق عیسیٰ و یک کس بر خلق ما بوند۔ و ایشاں ہم باندازهٔ مراتب خویش ہمه ادات دین و سلاطین ممالک یقین اند و ایشاں را نیز بالقاب اوتاد، خلفاء، قطب و ابدال یاد کرده شوند۔ از حدیث مشہور علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل ہمیں مدعا مزید مبرہن می شود، بہر حال در ہر عہدے وارثان انبیائے کرام بالخصوص وارث خلق احمدی و مظہر ولایت محمدی بوده و در حدیث دیگر مانده است که حضرت الٰہی بفیض فضل لاتناہی ملت اسلام را و بر سر ہر صد سال یکے از اولیاء که او را مجدد نام داده اند نصرت می دہد و در حدیث دیگر می فرماید که لا یزال طائفة من امتی ظاہرین علی الحق الی ان تقوم الساعة پس ازیں احادیث مقدسه مستفاد می شود تا قیام قیامت سلسلهٔ ولایت باقی ماند تا القائے شریعت و احیائے سنت ہمراه ہر وقتے و زمانے و قرنے و آوانے باز آید و صحیفهٔ دلہائے بندگان حق باآب علم و معرفت طراوت و نضارت یابد۔

با ظہار سن وفات مورخین کرام مختلف اند بعضے گویند که سن وفات ۶۷۲ھ مطابق ۱۲۷۴ء و بعضے ازاں ۶۷۳ھ مطابق ۱۲۷۳ء ظاہر کرده اند واللہ اعلم بالصواب۔

معنویت مثنوی لانائے روم اگرچه از مشائخ اکثر طبقات بحسب زمان متاخر است ولیکن از روے علوے درجات و طریق معرفت احدیة الذات بر اکثر سابقان آفاق فائق است۔ او قطب الاقطاب بعد خویش و مظہر ولایت محمدیه و وارث علوم و اخلاق نبویه در آوان بود۔ اگر استدلال و احتجاج مؤدی بسفه و لجاج نبودے و ارباب ذوق و اصحاب شوق را که دریں کتاب خطاب از ایشاں ہست، از کثرت قیل و قال و بحث و جدال ملالت نیفزودے در اثبات دعوائے خود ہزار دلیل اقامت کردمے، تاہم ایں چند کلمات خواه آنہا اعتقاد کنند یا شمارند یا بر اظہار اصل حقیقت محمول بقرینه امید لاجرم می نویسم که آں کتاب عزیز کتابے شعر و شاعری یا کتابے قصص و حکایات نیست بلکه حقیقة آں کامل و مکمل ترین اصل اصول دین و واسطهٔ کشف اسرار و وصول یقین و فقه اکبر احمدی و شرع ازہر محمدی و برہان انور سرمدی و دستور العمل برائے ہر منتہی و مبتدی است، کتابے ہست که تاب انوار مصلح معانی و بشکل الفاظ و نقوش بے حجابی لطائف ربانی صیقل آئینهٔ جان است و رابطه مابین تجلی جانان و جان ست تذکرهٔ اصحاب مقامات و کرامات موسوم است بر خیر مقام و احسن مقیل مشرب صافی ابرار است مطرب ساقی احرار است

چون نیل مصر صابران را شراب عذاب است و فرعون و آل فرعونان را حسرت و عذاب است، بدیں موقع یک واقعه بطریق لطیفه مرا یاد آمد که یک بار در محفل مشاعره شاعره دوره‌مان محفل ادیب العصر پاکیزه اطوار شهزادی زیب النساء بنت عالمگیر بادشاه غازیؒ شاعرے جذبات و خواهشات خود را بایں پیرایهٔ شعر پیش کرده بود

ترا اے مه جبیں بے پرده دیدن آرزو دارم
جمالت ہائے حسنت را رسیدن آرزو دارم

شنیده ام که بریں شعر مزاج شهزادی موصوفه متغیر گشت و محفل مشاعره برخاست، باز مجلسے دیگر منعقد فرمود و ازیں شعر خود آغاز مشاعره کرد

ہمچو بو مخفی شدم در رنگ گل مانند گل
هر که دیدن میل دارد در سخن بیند مرا

فلهذا با الفاظ نثریه خلاصةً عرض می نمایم که هر که بشکل اصلی ذات والا صفات آنجناب یاقوت کلام معجز نظام و صداقت دلائل و براہیں تحریرات حقیر را میل دیدن دارد در کتاب ستوده القاب که بعد ازیں اوراق متصلاً چسپیده است بچشم ظاهر و باطن ملاحظه بفرمائید

خداوندا شهم را روزگردان
چو روزم در جهان فیروزگردان

والسلام

مورخه ۲۹ مئی ۱۹۵۳ء
۱۵ رمضان المبارک ۱۳۷۲ھ

عرضگذار سیه کار
عبد المومن الفاروقی غفرله

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تجمیل

گر ز سر معرفت آگه شوی	لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نے کلک این حکایت بشنوی

یعنی

مثنوی مولوی معنوی

دفتر اول

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب	نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنین تفضیل

در مطبع منشی تیج کمار وارث نول کشور پریس بکڈپو لکھنؤ طبع شد

M. NAQI MIRZA ARTIST.

فہرست مضامین مندرجہ مثنوی معنوی دفتر اول

مضمون	صفحہ
دیباچۂ مجلد اول	۵
آغاز دفتر اول	۸
حکایت عاشق شدن بادشاہ بر کنیزک و	
خریدن او آں کنیزک را و بیمار شدن کنیزک	
و درمان بیماری او	۹
عاجز شدن طبیبان از معالجۂ کنیزک و ظاہر	
شدن بر بادشاہ و روی آوردن بدرگاہ بادشاہ حقیقی	″
درخواستن توفیق ادب و وخامت بے ادبی	۱۰
ملاقات بادشاہ با طبیب الٰہی کہ در خوابش نمودہ بود	
و بشارت بقدوم او دادہ شدہ بود	۱۱
بردن بادشاہ طبیب غیبی را بر سر بیمار	″
خلوت طلبیدن طبیب از بادشاہ جہت	
دریافت مرض کنیزک	۱۲
دریافتن آں طبیب الٰہی رنج کنیز را	۱۳
فرستادن بادشاہ رسولاں بسمرقند در طلب زرگر	″
دربیان آنکہ کشتن زرگر باشارۂ الٰہی بود	۱۴
حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطی	″
در فرق میان محقق و مدعی	۱۶
داستان بادشاہ جہودان کہ نصرانیاں می کشت	″
حکایت وزیر بادشاہ و مکر او در تفریق ترسایاں	۱۷
جمع آمدن نصاری بر وزیر و راز گفتن او با ایشاں	″
تمثیل مرد عارف و تفسیر اللہ یتوفی الانفس	۱۸
سوال کردن خلیفہ از لیلی و جواب او را	″
در تحریص متابعت ولی مرشد	۱۹
دربیان حسد کردن وزیر جہود	″
فہم کردن حاذقان نصاری مکر وزیر را	″
پیغام شاہ پنہانی بسوی وزیر پر تزویر	۲۰
تخلیط وزیر در احکام انجیل و مکر آں	″

مضمون	صفحہ
دربیان آنکہ خلاف در صورت و روش ست نی در حقیقت	۲۱
بیان خسارت وزیر درین خدعہ و مکر	″
مکر کردن وزیر و در خلوت نشستن	۲۲
دفع کردن وزیر مریدان و اتباع خود را	″
مکرر گفتن مریداں کہ خلوت را بشکن	۲۳
جواب گفتن وزیر کہ خلوت را نمی شکنم	″
اعتراض کردن مریداں از خلوت وزیر بار دگر	″
نومید کردن وزیر مریداں را از نقض خلوت خود	۲۴
ولیعہد وزیر امیراں ہر یک نوعے و طریقے	″
کشتن وزیر خود را در خلوت از مریداں	۲۵
دربیان آنکہ جملہ پیغمبران حق اند کہ لا نفرق	
بین احد من رسلہ ۔	″
دربیان آنکہ انبیا علیہم السلام گفتند کلموا الناس	
علی قدر عقولہم زیرا کہ آنچہ ندانند انکار کنند ایشاں را	
زبان او دقال علیہ السلام امرنا ان ننزل الناس	
منازلہم الی آخرہ	″
منازعت کردن امرا با یکدیگر	۲۶
نعت تعظیم مصطفےٰ کہ در انجیل بود	″
حکایت بادشاہ جہود دیگر کہ در ہلاک دین عیسی جہد کرد	۲۷
آتش افروختن بادشاہ و بت نہادن پہلوے آتش	
نہادن کہ ہر کہ سجدہ بت کند از آتش رہائی یابد	″
آوردن بادشاہ جہود زنے را با طفل و انداختن او	
طفل را در آتش و بسخن آمدن طفل درمیان آتش	۲۸
انداختن مردمان خود را در آتش از سر ذوق	″
کژ ماندن دہان آں شخص کہ نام پیغمبر را بتمسخر برد	″
عتاب کردن جہود آتش را کہ چرا نمی سوزی جواب او	۲۹
قصہ ہلاک کردن باد قوم ہود علیہ السلام را	″
طنز و انکار کردن بادشاہ جہود نصیحت ناصحاں را	۳۰

مضمون	صفحہ
قصۂ نخچیراں و بیان توکل و ترک جہد کردن	۳۰
جواب شیر نخچیراں را و بیان خاصیت جہد	″
باز ترجیح نہادن نخچیراں توکل را بر جہد	۳۱
باز ترجیح نہادن شیر جہد را بر توکل و تسلیم	″
باز ترجیح نخچیراں توکل را از جہد و کسب	″
دیگر بار بیان کردن شیر ترجیح جہد بر توکل	″
باز ترجیح نہادن نخچیراں مر توکل را بر جہد	۳۲
نگریستن عزرائیل علیہ السلام بر مردے و گریختن او	
در سرائے سلیمان علیہ السلام و تقریر ترجیح توکل بر جہد و کوشش	″
باز ترجیح شیر جہد را بر توکل و فوائد جہد بیان کردن	″
مقرر شدن ترجیح جہد بر توکل	۳۳
انکار کردن نخچیراں بر خرگوش در تاخیر رفتن بر شیر	″
جواب گفتن خرگوش نخچیراں را و مہلت خواستن	″
اعتراض کردن نخچیراں خرگوش و جواب خرگوش ایشاں را	″
ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش	۳۴
باز جستن نخچیراں سر و اندیشۂ خرگوش را	″
پوشیدہ داشتن خرگوش از را از نخچیراں	″
قصۂ مکر کردن خرگوش با شیر و بسر بردن	″
دریافت تاویل رکیک مگس	۳۵
رنجیدن شیر از دیر آمدن خرگوش	″
ہم دربیان مکر خرگوش و تاخیر او در رفتن	۳۶
رسیدن خرگوش بشیر و خشم شیر بروے	۳۷
عذر گفتن خرگوش بہ شیر از تاخیر و لابہ کردن	″
جواب گفتن شیر خرگوش را و رواں شدن در راہ	″
قصۂ سلیمان علیہ السلام و ہدہد و بیان آنکہ چوں	
قضا آید چشمہا بستہ شود	۳۸
طعنہ زدن زاغ در دعوی ہدہد	″
جواب گفتن ہدہد مر سلیمان را درین طعنہ	″

مضمون	صفحه
قصهٔ آدم علیه السلام و بستن قضا نظر او را از مراعات	
صریح نهی و ترک نهی و تاویل	۳۹
پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک	
چاه آمد	〃
پرسیدن شیر سبب پای واپس کشیدن خرگوش او جواب او	۴۰
مژده بردن خرگوش بسوی نخچیران که شیر در چاه افتاد	۴۱
جمع شدن نخچیران و خرگوش و ثنا و مدح گفتن او را	۴۲
پند دادن خرگوش نخچیران را که از مرگ خصم شاد مشوید	〃
تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر	〃
آمدن رسول قیصر روم نزد عمر رض برسالت	۴۳
یافتن رسول قیصر روم عمر رض را خفته در زیر خرمابن	〃
سخن گفتن عمر رض با رسول قیصر سوال رسول قیصر با عمر رض	۴۴
اضافت کردن آدم علیه السلام ذلت خود را بخویش	
که ربنا ظلمنا انفسنا و اضافت کردن ابلیس	
بحق تعالی که رب بما اغویتنی ـ	۴۵
تمثیل	〃
تفسیر آیهٔ و هو معکم اینما کنتم در بیان آن	〃
سوال کردن رسول روم از امیر المومنین عمر رض	〃
در بیان حدیث من اراد ان یجلس مع الله	
فلیجلس مع اهل التصوف	۴۶
قصهٔ بازرگان که بهندوستان بتجارت میرفت	
و پیغام دادن طوطی محبوس بطوطیان هندوستان	〃
صفت اولی اجنحه طیور عقول الٰهی	۴۷
دیدن خواجه در دشت طوطیان او پیغام رسانیدن	〃
تفسیر قول شیخ فرید الدین عطار	۴۸
تعظیم کردن ساحران موسیٰ را که اول تو عصا بینداز	〃
باز گشتن بازرگان بطوطی آنچه در هندوستان دیده	۴۹
شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطی را و مردن	
و نوحهٔ خواجه بر و ـ	۵۰
تفسیر قول حکیم سنائی و فی معنی قول النبی علیه السلام	۵۱
رجوع بحکایت خواجه تاجر	۵۲
بیرون انداختن مرد تاجر طوطی را از قفس و پریدن آن	〃
وداع کردن طوطی خواجه را و پریدن	۵۳
مضرت تعظیم خلق و انگشت نما شدن	〃
تفسیر ما شاء الله کان و ما لم یشأ لم یکن	۵۴
تفسیر قول حکیم سنائی قدس سره	〃
داستان پیر چنگی که در عهد عمر رض از بهر خداوند تعالیٰ	〃
در گورستان روز بینوائی چنگ می زد	۵۵
تفسیر من کان لله کان الله له	〃
در معنی حدیث ان لربکم فی ایام دهرکم نفحات	۵۶
سوال کردن عائشه رض از پیغمبر که باران خورد جامه	
مبارک تو تر نگشت و جواب آن	۵۷
تفسیر بیت حکیم سنائی	۵۸
در حدیث اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل	
باشجارکم واجتنبوا برد الخریف	〃
پرسیدن عائشه رض که یا رسول الله سر باران امروزه چه بود	〃
بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی در زمان عمر رض و مخلص آن	۵۹
در خواب گفتن هاتف با عمر رض که چندین زر از بیت المال	
بآن مرد ده که در گورستان خفته است	〃
نالیدن ستون حنانه از فراق پیغمبر ص	۶۰
اظهار معجزهٔ محمد ص بسخن و گواهی دادن سنگریزه	〃
در دست ابوجهل بر رسالت آنحضرت ص	۶۱
بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی و پیغام رسانیدن عمر رض باو	〃
گردانیدن عمر رض نظر او را از مقام گریه که هستی است	
بمقام استغراق	۶۲
تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر بازار منادی کنند	〃
قربانی کردن شتران عرب بامید قبول افتادن	۶۳
قصهٔ خلیفه که در زمان خود در کرم از حاتم طائی گذشته بود	〃
قصهٔ اعرابی درویش و ماجرا کردن زن با او از فقر و درویشی	۶۳
مغرور شدن مریدان محتاج و تشبیه بمدعیان مزوّر	〃
در بیان آنکه نادر افتد که مریدی در مدعی مزوّر	
اعتقاد کند بصدق	۶۴
صبر فرمودن اعرابی زن خود را	〃
نصیحت کردن زن مر شوی را که سخن افزون از	
قدم و مقام خود مگو	۶۵
نصیحت مرد زن را که در فقیران بخواری منگر	〃
در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجاست که وی است	۶۶
مراعات کردن زن شوی او استغفار نمودن	〃
در بیان حدیث انهن یغلبن العاقل و یغلبهن الجاهل	۶۷
تسلیم کردن مرد خود را بامر زن	〃
در بیان آنکه موسیٰ و فرعون هر دو مسخر مشیت اند	۶۸
سبب حرمان اشقیا از دو جهان	۶۹
حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را	〃
تفسیر آیهٔ کریمه مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان	۷۱
در بیان آنکه آنچه ولی کامل کند مریدان را نشاید	
گستاخی کردن و همان فعل کردن	۷۲
مخلص ماجرای عرب جفت او در فقر و شکایت	〃
دل نهادن مرد عرب بر التماس دلبر خویش و مبالغه	
نمودن که مرا درین تسلیم حیله و امتحانی نیست	۷۳
تعیین کردن زن طریق طلب روزی سوی خود را	
و قبول او	۷۴
هدیه بردن آن اعرابی سبوی آب باران سوی	
بغداد نزد خلیفه	〃
در نمد دوختن زن سبوی آب او مهر بروی نهادن	〃
در بیان آنکه چنانکه گدا عاشق کریم است کریم هم	〃
عاشق گدا است	۷۵
فرق میان آنکه درویش است بخدا و تشنهٔ خدا است	〃

مضمون	صفحہ
وآنکه درویش است از عطا و تشنه است بغیر	۷۵
پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیه او را	۷۶
در بیان آنکه عاشق دنیا بر مثال عاشق دیوار است که بر و آفتاب زند و جهد نکرد تا فهم کند که این تاب از دیوار نیست از آفتاب از آسمان چهارم	″
سپردن هدیه خود را غلامان خلیفه و شرح آن	۷۷
ماجرای مرد نحوی و کشتیبان و جواب دادن او	″
قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا کردن با کمال بی نیازی از آن هدیه	۷۸
در صفت و مطاوعت کردن باد او	۸۰
وصیت کردن رسول خدا مر علی رض را	″
کبودی زدن قزوینی بر شانه گاه و پشیمان شدن بجهت زخم	۸۱
رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر بشکار	۸۲
امتحان کردن شیر گرگ را و گفتن که این صیدها را قسمت کن	″
قصه آنکس که در یاری بکوفت گفت کیست گفت منم	۸۳
خواندن آن یار یار خود را پس از تربیت یافتن	″
روی در کشیدن از سخن از ملازمت مستمعان	″
ادب کردن شیر گرگ را بجهت بی ادبی او	۸۴
تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را که با من مپیچید	″
نشاندن پادشاهان صوفیان را پیش روی خود	۸۵
آمدن آشنائی از سفر بدیدن حضرت یوسف علیه السلام	″
طلب کردن یوسف علیه السلام ارمغان ازاں مرد بعد از مقالات	۸۵
گفتن مهمان یوسف علیه السلام را که ارمغان بهر تو آئینه آورده ام تا چون در آن نگری مرا یاد آوری	۸۶
مرتد شدن کاتب وحی بسبب آنکه پرتو وحی بر وی زد آن آیه را پیش از پیغمبر خواند و گفت من محل وحیم	۸۷
دعا کردن بلعم باعور که موسیٰ و قومش را ازیں شهر که حصار داده اند بی مراد باز گرداں و مستجاب شدن دعائش	۸۸
اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و در بهر فتن	۸۹
بقیه قصه هاروت و ماروت و نکال عقوبت ایشاں	″
بعیادت رفتن کر بخانه همسایه بیمار و رنجیدن بیمار	۹۰
در بیان آنکه اول کسیکه در مقابل نص صریح قیاس آورد ابلیس علیه اللعنة بود	۹۱
در بیان آنکه حال خود و مستی خود پنهاں باید داشت	″
قصه مری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی	۹۲
پرسیدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مر زید را که امروز چونی و چگونه برخاستی از خواب و جواب او	۹۳
جواب گفتن زید رسول خدا صلی الله علیه وسلم را که احوال خلق بر من پوشیده نیست همه را می شناسم	۹۴
متهم کردن غلامان و خواجه تاشان لقمان را که میوه های خوب خورده	۹۵
حکایت زید با پیغمبر صلی الله علیه وسلم و جواب آنحضرت	۹۵
حکایت	۹۶
گفتن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مر زید را که این سر را فاش تر ازیں مکن	۹۷
آتش افتادن در شهر در ایام عمر رضی الله عنه	۹۸
خدو انداختن خصم بر روی امیر المومنین علی رضی الله عنه و انداختن آنحضرت شمشیر را از دست	″
سوال کردن کافر از آنحضرت که چون بر من ظفر یافتی چرا از قتل من اعراض فرمودی و مرا نکشتی	۹۹
جواب گفتن علی رض سبب شمشیر افکندن از دست چه بود دراں حال	۱۰۰
گفتن پیغمبر صلی الله علیه وسلم بگوش رکابدار امیر المومنین علی رضی الله عنه که هر آئینه کشتن علی بدست تو خواهد بود	۱۰۱
تعجب کردن آدم از فعل ابلیس و عذر آوردن و توبه کردن	۱۰۲
بقیه قصه امیر المومنین علی رضی الله عنه و مسامحت و اغماض او با خونی و رکابدار خویش	۱۰۳
افتادن رکابدار در پای امیر المومنین علی رض که ای امیر مرا بکش و ازیں بلیه برهان	″
بیان آنکه فتح طلبیدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مکه و غیره جهت دوستی ملک دنیا نبود	۱۰۴
گفتن امیر المومنین با قرین خود که سبب کشتن تو چه بود و مسلمان شدن او بدست حضرت	″
خاتمه دفتر اول	۱۰۵

تمت بالخیر

هذا كتاب المثنوي المعنوي

بسم الله الرحمن الرحيم

احمدك اللهم يا مجيب كل سائل واصلي واسلم على من هو لنا اليك اشرف الوسائل محمد وآله
واصحابه ذوي الفضائل والفواضل اما بعد فهذا كتاب اشرقت شموس تحقيقه وازهرت في سماء
الفهوم نجوم تدقيقه قد اخذت البلاغة فيه زخرفها واشبه الروض من صحيفته احرفها ولما اقر محققه
في بحار تحقيقه غايته وعلا في علاء تدقيقه نهايته طفق ان يستفهم المستفهم استفهام الذاهل لخاطر
الهائم الدائر فيقول هذا كتاب مرقوم ام رحيق مختوم او مواقع نجوم ام عقد منظوم وهذه انفاث السحاب
نفحات الشجر ام هذا نسيم الارواح ام نسيب الادواح فهذه فقر ام درر وهذا فصل البديع ام فصل
الربيع وهذه رياض ازهار ام حياض افكار تجري من تحتها الانهار قد اطردت من منبع البلاغة
انهارها وغردت بالسن الفصاحة اطيارها وزهي وردها وحلا وردها وراقت غضارتها وشاقت
نضارتها وما لئت بادلة التوحيد خضر اوراقها حتى توصل السالك الحريق لغريق الفلك من غير الله
الباقي بمقام يقول فيه رأيت الحبيب بعينه ورأني بعيني الله رزقنا واياكم ولقد احسن كاتبه وبانيه
في تهذيب هذا التصنيف واجاد في انطباع هذا الترصيف وعلمنا كيف يكون الاملاء وان الفضل
بيد الله يؤتيه من يشاء واستنطقت لساني ليعرب عن حسن كتبه وترزم فاستعجم واستعدمت
جواد قلمي في هذا الميدان فاحجم فنعم قول القائل لماهر كم ترك الاول للآخر وهذا هو قول لذي
عليه التعويل ومن ذهب الى غيره لم يهتد الى سواء السبيل فان فضائل الله ليست مخصوصة في قوم
ولا مختصة بيوم دون يوم وهو سمي خليل الله الرحيم وتلك حجتنا آتيناها ابراهيم وسلام على
ابراهيم ورزقه الله المقام في جنات النعيم والوفود والعكوف الى مجاورة سيد اولياء الولي الكريم
العلي العظيم آمين يا رب الرؤوف الحليم

دیباچہ مجلد اول از کتاب مثنوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحيم

هٰذا الكتاب المثنوي المعنوي وهو اصول اصول الدين في كشف اسرار الوصول واليقين فهو فقه الله الاكبر وشرع الله الازهر وبرهان الله الاظهر مثل نوره كمشكوٰة فيها مصباح + يشرق اشراقًا انور من الاصباح وهو جنان الجنان ذو العيون والاغصان فيها عين تسمى عند ابناء هذا السبيل سلسبيلا + وعند اصحاب المقامات والكرامات خير مقامًا واحسن مقيلا + الابرار منه ياكلون ويشربون + والاحرار منه يفرحون ويطربون + وهو كنيل مصر شراب للصابرين وحسرة على آل فرعون والكافرين كما قال الله تعالى يضل به كثيرا ويهدي به كثيرا + وانه شفاء الصدور وجلاء الاحزان + وكشاف القرآن وسعة الارزاق وتطييب الاخلاق بايدي سفرة كرام بررة + يمنعون بان لا يمسه الا المطهرون + تنزيل من رب العالمين لا ياتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه والله يرصده ويرقبه وهو خير حافظا + وهو ارحم الراحمين + وله القاب اخر لا يسعها احاطة التحرير واقتصرنا على هذا القليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير + والحفنة تدل على البيدر الكبير + يقول العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى محمد بن محمد بن حسين البلخي ثم الرومي تقبل الله منه اجتهدت في تطويل المنظوم المثنوي المعنوي المشتمل على الغرائب والنوادر وغرر المقالات ودرر الدلالات وطريقة الزهاد وحديقة العباد قصيرة المباني كثيرة المعاني

ـه ترجمہ: ایں کتاب مثنوی مولانائے روم کہ آں اصول اصول دین ست در کشف رموز وصول و یقین وایں در حقیقت فقہ ایزد برتر و شرع و برہان خدائے اکبر ست مثال نور او مانند قندیلے کہ بر چہار طرف او شیشہا چسپانند و ازاں نورے خارج شود کہ او روشن تر از سپیدۂ صبح ست و آں مقام جنت است کہ دراں چشمہ ہائے آب شیریں و غیرہ اند و دراں چشمہ ایست کہ معروف بہ سلسبیل ست و نزد ارباب کرامت و مقربین بارگاہ او بہتر مقام ست برائے قیلولہ نیکوکاراں ازو شغل خورد و نوش اند و آزادگاں از فرح و انبساط او بہرہ ور اند و مانند دریائے مصر ست کہ برائے صابرین و قانطین شراب طہور است و برائے اولاد فرعون و کافراں خون حسرت و غم ست چنانچہ اللہ برتر در قرآن پاک میفرماید گمراہ میکنند اکثر آنرا بآیات قرآنیہ و راہ یاب میفرماید بیشتر اں را نیز در آں و او دوائے شفا بخش امراض سینہ ہا و دافع رنجہا و کشایندۂ معنی قرآن و وسعت بندہ رزقہا و پاکیزہ کنندہ اخلاقہا از دستہائے کاتبین بزرگ نیکوکاراں کہ منع میکنند مس قرآن اگر بطہارت تامہ۔ ایں کتاب نازل کردہ است از طرف مالک دو جہاں نمی دہد ورائے او دروغ مجال دم زدن ندارد۔ خدائے برتر حفاظت و نگہبانی قرآن میکند او بہتر است از روئے حفاظت ہا و مہربان تر است بر بندگان خود و برائے او اسمائے حسنیٰ و صفاتہا دیگر ست کہ از احاطہ التحریر خارج اند اقتصار کردیم بریں قلیل و قلیل دلالت کند بر کثیر و چند قطرہ ہائے آب پتہ میدہند از حوض و یک کف دست غلہ آگاہی میدہد از خرمن میگوید بندۂ مسکین محتاج طرف رحمۃ الٰہی تعالیٰ محمد بن محمد بن حسین بلخی اولاد رومی تا قبول کند اللہ تعالیٰ اند سعی بلیغ مینمودم در تطویل منظوم مثنوی معنوی کہ مشتمل بر غرابت حکایات و زرین مقالات و نادر واقعات و طریقۂ زاہدان گروہا و عبادت گزاراں بر نہج اختصار کہ جملات ترکیب کم باشند و معنی کثیرہ پیدا شوند

لِاسْتِدْعَاءِ سَیِّدِیْ وَسَنَدِیْ وَمُعْتَمَدِیْ وَمَکَانِ الرُّوْحِ مِنْ جَسَدِیْ وَذَخِیْرَةِ یَوْمِیْ وَغَدِیْ وَهُوَ الشَّیْخُ
قُدْوَةُ الْعَارِفِیْنَ + اِمَامُ الْهُدٰی وَالْیَقِیْنِ + مُغِیْثُ الْوَرٰی + اَمِیْنُ الْقُلُوْبِ وَالنُّهٰی + وَدِیْعَةُ اللّٰهِ بَیْنَ خَلِیْقَتِهٖ
وَصَفْوَتُهٗ فِیْ بَرِیَّتِهٖ وَوَصَایَاهُ لِنَبِیِّهٖ + وَخَبَایَاهُ عِنْدَ صَفِیِّهٖ + مِفْتَاحُ خَزَائِنِ الْعَرْشِ + اَمِیْنُ کُنُوْزِ الْفَرْشِ اَبُو الْفَضَائِلِ
حُسَامُ الْحَقِّ وَالدِّیْنِ حَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَنِ الْبَلْخِیُّ الْمَعْرُوْفُ بِابْنِ اَخِیْ تُرْکٍ + اَبُوْ یَزِیْدِ الْوَقْتِ جُنَیْدُ الزَّمَانِ
صِدِّیْقُ ابْنُ صِدِّیْقِ بْنِ صِدِّیْقٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ وَعَنْهُمُ الْاُرْمَوِیُّ الْاَصْلِ الْمُنْتَسِبُ اِلَی الشَّیْخِ الْمُکَرَّمِ بِمَا
قَالَ اَمْسَیْتُ کُرْدِیًّا وَاَصْبَحْتُ عَرَبِیًّا قَدَّسَ اللّٰهُ رُوْحَهٗ وَاَرْوَاحَ اَسْلَافِهٖ وَاَخْلَافِهٖ فَنِعْمَ السَّلَفُ وَنِعْمَ الْخَلَفُ
وَلَهٗ نَسَبٌ اَلْقَتِ الشَّمْسُ عَلَیْهِ رِدَاءَهَا وَحَسَبٌ اَرْخَتِ النُّجُوْمُ لَدَیْهِ اَضْوَاءَهَا لَمْ یَزَلْ فِنَاءُهُمْ قِبْلَةَ
الْاِقْبَالِ یَتَوَجَّهُ اِلَیْهَا بَنُو الْوُلَاةِ وَکَعْبَةَ الْاٰمَالِ یَطُوْفُ بِهَا وُفُوْدُ الْعُفَاةِ + وَلَا زَالَ کَذٰلِکَ مَا طَلَعَ نَجْمٌ + وَ
ذَرَّ شَارِقٌ + لِیَکُوْنَ مُعْتَصَمًا لِاُولِی الْبَصَائِرِ الرَّبَّانِیِّیْنَ الرُّوْحَانِیِّیْنَ السَّمَائِیِّیْنَ الْعَرْشِیِّیْنَ النُّوْرِیِّیْنَ
السُّکَّتِ النُّظَّارِ الْغُیَّبِ الْحُضَّارِ الْمُلُوْکِ تَحْتَ الْاَطْمَارِ اَشْرَافِ الْقَبَائِلِ اَصْحَابِ الْفَضَائِلِ اَنْوَارِ الدَّلَائِلِ
اٰمِیْنَ یَا رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ وَهٰذَا دُعَاءٌ لَا یُرَدُّ + فَاِنَّهٗ دُعَاءٌ لِاَصْنَافِ الْبَرِیَّةِ شَامِلٌ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَحْدَهٗ
وَصَلَّی اللّٰهُ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهِ الطَّاهِرِیْنَ + وَحَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ نِعْمَ الْمَوْلٰی
وَنِعْمَ النَّصِیْرُ یَفْعَلُ مَا یَشَاءُ وَیَحْکُمُ مَا یُرِیْدُ

تمت

۵ ترجمہ: بسبب خواہشمندی سردار من و پیر من و معتمد من و مقام روح از جسم من و ذخیرہ تمام روزہا یعنی شیخ پیشرو عرفاء امام الہدیٰ فریاد رس خلق اللہ امین
قلبہا و دماغہا ودیعۃ اللہ میان خلائق و پاکیزہ تر در مخلوقات، مجموعہ وصیتہا برائے نبی خود مفتاح خزائن عرش، امانتدار کنوز زمین ابو الفضل شمشیر حق و دین
حسن بن محمد بن حسن بلخی معروف باخی ترک۔ ابو یزید وقت جنید زمان صدیق بن صدیق بن صدیق رضی اللہ عنہ وعنہم کہ منسوب بہ شیخ مکرم ست چنانکہ خود ارشاد
فرمود در کرد شام کردم و در عرب صبح۔ پاک کند اللہ تعالیٰ روح او و روح بزرگاں و جانشین او را + چہ قدر بہتر اند بزرگان گذشتہ
و جانشینان آں و برائے او نسبے ست کہ خورشید تاباں ردائے خود را بر وانداخت و حسبے است کہ ستارہ ہا دامن روشنی خود را با و پیش کش نمود
دائما صحن مکان او قبلہ سرداران ما ہست کہ توجہ میکنند بروپسران سرداران و کعبۂ صاحبان امید و آرزو است کہ نثار می شوند برو قربا وگردہائے
سرکشاں و ہمیشہ چنیں باشد زمانیکہ ستارہ ہا و مہر روشن باشند تا شود برائے صاحبان اہل بصیرت الٰہی دست در دست انداز ندہ کہ
انہار وحانیین سماءیین عرشیین نورین کہ خاموشی اختیار کنندہ و در غیب موقوف یابندہ زیر چادرہائے اشرف قبائل و اصحاب فضائل و روشن تر
دلائل اند + قبول فرما اے مالک دو جہاں قبول فرما دعائے من و ایں دعا از باب اجابت رد نمی شود چرا کہ ایں دعاست برائے کل مخلوق
و حمد و ثنا برائے خدائے یکتا و تنہا ست و رحمت کاملہ نازل شود بر سردار ما محمد (صلے اللہ علیہ وسلم) و بر آل و اصحاب پاک و کافی ست اللہ
مارا و بہتر وکیل۔ چہ قدر بہتر ست آقائے من و چہ قدر بہتر ست مددگار من ہر چہ میخواہد کند و امر نماید۔ داد و احد و قہار ست ۱۲ محمد اشرف علی غفرلہ

دفتر اول مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

بشنو از نی چون حکایت میکند ... وز جداییها شکایت میکند

کز نیستان تا مرا ببریده اند ... از نفیرم مرد و زن نالیده اند

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق ... تا بگویم شرح درد اشتیاق

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش ... باز جوید روزگار وصل خویش

من بهر جمعیتی نالان شدم ... جفت خوشحالان و بدحالان شدم

هر کسی از ظن خود شد یار من ... وز درون من نجست اسرار من

سر من از نالهٔ من دور نیست ... لیک چشم و گوش را آن نور نیست

تن ز جان و جان ز تن مستور نیست ... لیک کس را دید جان دستور نیست

آتش است این بانگ نای و نیست باد ... هر که این آتش ندارد نیست باد

آتش عشق است کاندر نی فتاد ... جوشش عشق است کاندر می فتاد

نی حریف هر که از یاری برید ... پرده هایش پرده های ما درید

همچو نی زهری و تریاقی که دید ... همچو نی دمساز و مشتاقی که دید

نی حدیث راه پر خون میکند ... قصه های عشق مجنون میکند

دو دهان داریم گویا همچو نی ... یک دهان پنهانست در لبهای وی

یک دهان نالان شده سوی شما ... های هوئی در فکنده در سما

لیک داند هر که او را منظرست ... کاین فغان این سری هم زان سرست

دمدمهٔ این نای از دمهای اوست ... های هوی روح از هیهای اوست

محرم این هوش جز بیهوش نیست ... مر زبان را مشتری جز گوش نیست

گر نبودی ناله نی را ثمر ... نی جهان را پر نکردی از شکر

در غم ما روزها بیگاه شد ... روزها با سوزها همراه شد

روزها گر رفت گو رو باک نیست ... تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست

هر که جز ماهی ز آبش سیر شد ... هر که بی روزیست روزش دیر شد

در نیابد حال پخته هیچ خام ... پس سخن کوتاه باید والسلام

باده در جوشش گدای جوش ماست ... چرخ در گردش اسیر هوش ماست

باده از ما مست شد نی ما ازو ... قالب از ما هست شد نی ما ازو

بر سماع راست هر تن چیر نیست ... طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست

بند بگسل باش آزاد ای پسر ... چند باشی بند سیم و بند زر

گر بریزی بحر را در کوزهٔ ... چند گنجد قسمت یک روزهٔ

کوزهٔ چشم حریصان پر نشد ... تا صدف قانع نشد پر در نشد

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد ... او ز حرص و عیب کلی پاک شد

شاد باش ای عشق خوش سودای ما ‌ ‌ ای طبیب جمله علتهای ما
ای دوای نخوت و ناموس ما ‌ ‌ ای تو افلاطون و جالینوس ما
جسم خاک از عشق بر افلاک شد ‌ ‌ کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا ‌ ‌ طور مست و خر موسی صاعقا
سر پنهان است اندر زیر و بم ‌ ‌ فاش اگر گویم جهان بر هم زنم
با لب دمساز خود گر جفتمی ‌ ‌ همچو نی من گفتنیها گفتمی
هر که او از همزبانی شد جدا ‌ ‌ بی‌نوا شد گرچه دارد صد نوا
چونکه گل رفت و گلستان در گذشت ‌ ‌ نشنوی زان پس ز بلبل سرگذشت
چونکه گل رفت و گلستان شد خراب ‌ ‌ بوی گل را از که جوییم از گلاب
جمله معشوقست و عاشق پرده‌ئی ‌ ‌ زنده معشوقست و عاشق مرده‌ئی
چون نباشد عشق را پروای او ‌ ‌ او چو مرغی ماند بی پر وای او
پر و بال ما کمند عشق اوست ‌ ‌ موکشانش میکشد تا کوی دوست
من چگونه هوش دارم پیش و پس ‌ ‌ چون نباشد نور یارم پیش و پس
نور او در یمن و یسر و تحت و فوق ‌ ‌ بر سر و بر گردنم مانند طوق
عشق خواهد کاین سخن بیرون بود ‌ ‌ آینه غماز نبود چون بود
آینه‌ات دانی چرا غماز نیست ‌ ‌ زانکه زنگار از رخش ممتاز نیست
آینه کز زنگ آلایش جداست ‌ ‌ پر شعاع نور خورشید خداست
رو تو زنگار از رخ او پاک کن ‌ ‌ بعد از آن آن نور را ادراک کن
این حقیقت را شنو از گوش دل ‌ ‌ تا برون آیی بکلی ز آب و گل
فهم اگر دارید جان را ره دهید ‌ ‌ بعد از آن از شوق پا در ره نهید
بشنوید ای دوستان این داستان ‌ ‌ خود حقیقت نقد حال ماست آن
نقد حال خویش را گر پی بریم ‌ ‌ هم ز دنیا هم ز عقبی برخوریم

حکایت عاشق شدن بادشاه بر کنیزک و خریدن او آن کنیزک را و بیمار شدن کنیزک و درمان بیماری او

بود شاهی در زمانی پیش از این ‌ ‌ ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقا شاه شد روزی سوار ‌ ‌ با خواص خویش از بهر شکار
بهر صیدی میشد اندر کوه و دشت ‌ ‌ ناگهان در دام عشق او صید گشت
یک کنیزک دید شه در شاهراه ‌ ‌ شد غلام آن کنیزک جان شاه
مرغ جانش در قفس چون می‌طپید ‌ ‌ داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و بر خوردار شد ‌ ‌ آن کنیزک از قضا بیمار شد
آن یکی خر داشت پالانش نبود ‌ ‌ یافت پالان گرگ خر را در ربود
کوزه بودش آب می نامد بدست ‌ ‌ آب را چون یافت خود کوزه شکست
شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست ‌ ‌ گفت جان هر دو در دست شماست
جان من سهل است جان جانم اوست ‌ ‌ دردمند و خسته‌ام درمانم اوست
هر که درمان کرد مر جان مرا ‌ ‌ برد گنج و در و مرجان مرا
جمله گفتندش که جانبازی کنیم ‌ ‌ فهم گرد آریم و انبازی کنیم
هر یکی از ما مسیح عالمیست ‌ ‌ هر الم را در کف ما مرهمیست
گر خدا خواهد نگفتند از بطر ‌ ‌ پس خدا بنمودشان عجز بشر
ترک استثنا مرادم قسوتیست ‌ ‌ نی همین گفتن که عارض حالتیست
ای بسا نا ورده استثنا بگفت ‌ ‌ جان او با جان استثناست جفت
هر چه کردند از علاج و از دوا ‌ ‌ گشت رنج افزون و حاجت ناروا
چون قضا آید طبیب ابله شود ‌ ‌ وان دوا در نفع خود گمره شود
آن کنیزک از مرض چون موی شد ‌ ‌ چشم شاه از اشک خون چون جوی شد
از قضا سرکنگبین صفرا فزود ‌ ‌ روغن بادام خشکی می‌نمود
از هلیله قبض شد اطلاق رفت ‌ ‌ آب آتش را مدد شد همچو نفت
سستئی دل شد فزون و خواب کم ‌ ‌ سوزش چشم و دل پر درد و غم
شربت و ادویه و اسباب او ‌ ‌ از طبیبان ریخت یکسر آب رو
شه چو عجز آن طبیبان را بدید ‌ ‌ پا برهنه جانب مسجد دوید

عاجز شدن طبیبان از معالجهٔ کنیزک و ظاهر شدن بر بادشاه و روی آوردن او بدرگاه بادشاه حقیقی

رفت در مسجد سوی محراب شد / سجده‌گاه از اشک شه پر آب شد
چون بخویش آمد ز غرقاب فنا / خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بخششت ملک جهان / من چه گویم چون تو میدانی نهان
حال ما و این طبیبان سربسر / پیش لطف عام تو باشد هدر
ای همیشه حاجت ما را پناه / بار دیگر ما غلط کردیم راه
لیک گفتی گرچه میدانم سرت / زود هم پیدا کنش بر ظاهرت
چون برآورد از میان جان خروش / اندر آمد بحر بخشایش بجوش
در میان گریه خوابش در ربود / دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست / گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونکه آید او حکیم حاذق است / صادقش دان کو امین و صادق است
در علاجش سحر مطلق را ببین / در مزاجش قدرت حق را ببین
خفته بود این خواب دید آگاه شد / گشته مملوک کنیزک شاه شد
چون رسید آن وعده‌گاه و روز شد / آفتاب از شرق اختر سوز شد
بود اندر منظره شه منتظر / تا ببیند آنچه بنمودند سر
دید شخصی کاملی پرمایهٔ / آفتابی در میان سایهٔ
میرسید از دور مانند هلال / نیست بود و هست بر شکل خیال
نیست وش باشد خیال اندر جهان / تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان / وز خیالی نامشان و ننگشان
آن خیالاتی که دام اولیاست / عکس مهرویان بستان خداست
آن خیالی را که شه در خواب دید / در رخ مهمان همی آمد پدید
نور حق ظاهر بود اندر ولے / نیک بین باشی اگر اهل دلے
آن ولی حق چو پیدا شد ز دور / از سراپایش همی بیخت نور
شه بجای حاجبان در پیش رفت / پیش آن مهمان غیب خویش رفت
ضیف غیبی را چو استقبال کرد / چون شکر گوئی که پیوست او بورد
هر دو بحری آشنا آموخته / هر دو جان بی دوختن بر دوخته
آن یکی چون تشنه و آن دیگر چو آب / آن یکی مخمور و آن دیگر شراب
گفت معشوقم تو بودستی نه آن / لیک کار از کار خیزد در جهان
ای مرا تو مصطفی من چون عمر / از برای خدمتت بندم کمر

در خواستن توفیق رعایت ادب و وخامت بی ادبی

از خدا جوئیم توفیق ادب / بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب تنها نه خود را داشت بد / بلکه آتش در همه آفاق زد
مائده از آسمان در میرسید / بی شری و بیع و بی گفت و شنید
در میان قوم موسی چند کس / بی ادب گفتند کو سیر و عدس
منقطع شد خوان و نان از آسمان / ماند رنج زرع و بیل و داسها
باز عیسی چون شفاعت کرد حق / خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مائده از آسمان شد عائده / چونکه گفت انزل علینا مائده
باز گستاخان ادب بگذاشتند / چون گدایان زله‌ها برداشتند
کرد عیسی لابه ایشان را که این / دائم است و کم نگردد از زمین
بدگمانی کردن و حرص آوری / کفر باشد پیش خوان مهتری
زان گدارویان نادیده ز آز / آن در رحمت بریشان شد فراز
نان و خوان از آسمان شد منقطع / بعد از آن زان خوان نشد کس منتفع
ابر بر ناید پی منع زکات / وز زنا افتد وبا اندر جهات
هر چه بر تو آید از ظلمات غم / آن ز بی باکی و گستاخی است هم
هر که بی باکی کند در راه دوست / رهزن مردان شد و نامرد اوست
از ادب پر نور گشته است این فلک / وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
بد ز گستاخی کسوف آفتاب / شد عزازیلی ز جرات رد باب
هر که گستاخی کند اندر طریق / گردد اندر وادی حیرت غریق
حال شاه و میهمان بر گو تمام / زانکه پایانی ندارد این کلام
شه چو پیش میهمان خویش رفت / شاه بود او لیک بس درویش رفت

ملاقات پادشاه با طبیب الهی که در خوابش

دست بگشاد و کنارانش گرفت　　همچو عشق اندر دل و جانش گرفت

دیده بود و بشارت بقدوم او داده شده بود

دست و پیشانیش بوسیدن گرفت　　در مقام و راه پرسیدن گرفت

پرس پرسان میکشیدش تا بصدر　　گفت گنجی یافتم آخر بصبر

صبر تلخ آمد ولیکن عاقبت　　میوهٔ شیرین دهد پر منفعت

گفت ای نور حق و دفع حرج　　معنی الصبر مفتاح الفرج

ای لقای تو جواب هر سؤال　　مشکل از تو حل شود بی قیل و قال

ترجمان هرچه ما را در دلست　　دستگیر هر که پایش در گلست

مرحبا یا مجتبی یا مرتضی　　ان تغب جاء القضا ضاق الفضا

انت مولی القوم من لا یشتهی　　قد ردی کلا لئن لم ینته

چون گذشت آن مجلس و خوان کرم　　دست او بگرفت و برد اندر حرم

بردن پادشاه طبیب غیبی را بر سر بیمار

قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند　　بعد از آن در پیش رنجورش نشاند

رنگ روی و نبض و قاروره بدید　　هم علاماتش هم اسبابش شنید

گفت هر دارو که ایشان کرده اند　　آن عمارت نیست ویران کرده اند

بی خبر بودند از حال درون　　استعیذ الله مما یفترون

دید رنج و کشف شد بر وی نهفت　　لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت

رنجش از صفرا و از سودا نبود　　بوی هر هیزم پدید آید ز دود

دید از زاریش کو زار دلست　　تن خوشست و او گرفتار دلست

عاشقی پیداست از زاری دل　　نیست بیماری چو بیماری دل

علت عاشق ز علتها جداست　　عشق اصطرلاب اسرار خداست

عاشقی گر زین سر و گر زان سرست　　عاقبت ما را بدان سر رهبرست

هرچه گویم عشق را شرح و بیان　　چون بعشق آیم خجل باشم از آن

گرچه تفسیر زبان روشنگرست　　لیک عشق بی زبان روشنترست

چون قلم اندر نوشتن می شتافت　　چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت

چون سخن در وصف این حالت رسید　　هم قلم بشکست و هم کاغذ درید

عقل در شرحش چو خر در گل بخفت　　شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت

آفتاب آمد دلیل آفتاب　　گر دلیلت باید از وی رو متاب

از وی ار سایه نشانی می دهد　　شمس هر دم نور جانی می دهد

سایه خواب آرد ترا همچون سمر　　چون بر آید شمس انشق القمر

خود غریبی در جهان چون شمس نیست　　شمس جان باقیست کش امس نیست

شمس در خارج اگرچه هست فرد　　مثل او هم میتوان تصویر کرد

لیک آن شمسی که شد هستش اثیر　　نبودش در ذهن و در خارج نظیر

در تصور ذات او را گنج کو　　تا درآید در تصور مثل او

شمس تبریزی که نور مطلق است　　آفتاب است و ز انوار حق است

چون حدیث روی شمس الدین رسید　　شمس چارم آسمان سر در کشید

واجب آید چونکه بردم نام او　　شرح کردن رمزی از انعام او

این نفس جان دامنم بر تافتست　　بوی پیراهان یوسف یافتست

کز برای حق صحبت سالها　　بازگو رمزی از آن خوش حالها

تا زمین و آسمان خندان شود　　عقل و روح و دیده صد چندان شود

گفتم ای دور اوفتاده از حبیب　　همچو بیماری که دورست از طبیب

لا تکلفنی فانی فی الفنا　　کلت افهامی فلا احصی ثنا

کل شیء قاله غیر المفیق　　ان تکلف او تصلف لا یلیق

هرچه میگوید موافق چون نبود　　چون تکلف نیک نالایق بود

من چه گویم یک رگم هشیار نیست　　شرح آن یاری که او را یار نیست

خود ثنا گفتن ز من ترک ثناست　　کین دلیل هستی و هستی خطاست

شرح این هجران و این خون جگر　　این زمان بگذار تا وقت دگر

قال اطعمنی فانی جائع　　فاعتجل فالوقت سیف قاطع

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق　　نیست فردا گفتن از شرط طریق

صوفی ابن الحال باشد در مثال　　گرچه هر دو فارغ اند از ماه و سال

تو مگر خود مرد صوفی نیستی / هست را از نسیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده خوشتر سر یار / خود تو در ضمن حکایت گوش دار
خوشتر آن باشد که سر دلبران / گفته آید در حدیث دیگران
گفت مکشوف و برهنه بی غلول / بازگو دفعم مده ای بوالفضول
بازگو اسرار در رمز سلیمین / آشکارا به که پنهان سر دین
پرده بردار و برهنه گو که من / می نگنجم با صنم در پیرهن
گفتمش ار عریان شود او در عیان / نی تو مانی نی کنارت نی میان
آرزو می خواه لیک اندازه خواه / برنتابد کوه را یک برگ کاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت / اندکی گر بیش تابد جمله سوخت
تا نگردد خون دل جان جهان / لب ببند و دیده بر بند این زمان
بیش ازین آشوب و خونریزی مجو / بیش ازین از شمس تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو / رو تمام این حکایت بازگو
چون حکیم از این سخن آگاه شد / وز در معنی همو داستان شاه شد

خلوت طلبیدن طبیب از پادشاه جهت دریافتن مرض کنیزک

گفت ای شه خلوتی کن خانه را / دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دهلیزها / تا بپرسم از کنیزک چیزها
خانه خالی کرد شاه و شد برون / تا بپرسد از کنیزک او فسون
خانه خالی گرد و یک دیار نه / جز طبیب و جز همان بیمار نه
با کنیزک گفت شهر تو کجاست / که علاج اهل هر شهری جداست
وندر آن شهر از قرابت کیستت / خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یک بیک / باز می پرسید از جور فلک
چون کسی را خار در پایش خلد / پای خود را بر سر زانو نهد
وز سر سوزن همی جوید سرش / ور نیابد می کند با لب ترش
خار در پا شد چنین دشواریاب / خار در دل چون بود واده جواب
خار دل را گر بدیدی هر خسی / کی غمان را دست بودی بر کسی
کس بزیر دم خر خاری نهد / خر نداند دفع آن بر می جهد
خر ز بهر دفع خار از سوز و درد / جفته می انداخت صد جا زخم کرد
آن لگد کی دفع خار او کند / حاذقی باید که بر مرکز تند
بر جهد وان خار محکمتر کند / عاقلی باید که خاری بر کند
آن حکیم خار چین استاد بود / دست می زد جا بجا می آزمود
زان کنیزک بر طریق داستان / باز می پرسید حال دوستان
با حکیم او رازها می گفت فاش / از مقام و خواجگان و شهر تاش
سوی قصه گفتنش میداشت گوش / سوی نبض و جستنش میداشت هوش
تا که نبض از نام کی گردد جهان / او بود مقصود جانش در جهان
دوستان شهر خود را برشمرد / بعد از آن شهر دگر را نام برد
گفت چون بیرون شدی از شهر خویش / در کدامی شهر بودی تو بیش
نام شهری گفت وزان هم در گذشت / رنگ روی و نبض او دیگر نگشت
خواجگان و شهرها را یک بیک / باز گفت از جای و از نان نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد / نی رگش جنبید نی رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود بد بی گزند / تا بپرسید از سمرقند چو قند
آه سردی برکشید آن ماهروی / آب چشمش شد روان همچو جوی
گفت بازرگانم آنجا آورید / خواجه زرگر در آن شهرم خرید
در بر خود داشت شعله بر فروخت / چون بگفت این آتش غم بر فروخت
نبض جست و روی سرخ و زرد شد / کز سمرقندی زرگر فرد شد
چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت / اصل آن درد و بلا را باز یافت
گفت کوی او کدام است در گذر / او سر پل گفت و کوی غاتفر
گفت آنگه آن حکیم با صواب / آن کنیزک را که رستی از عذاب
گفت دانستم که رنجت چیست زود / در خلاصت سحرها خواهم نمود
شاد باش و فارغ و ایمن که من / آن کنم با تو که باران با چمن
من غم تو می خورم تو غم مخور / بر تو من مشفق ترم از صد پدر

هان و هان این راز را با کس مگوی / گرچه شاه از تو کند بس جستجوی

تا توانی پیش کس مگشای راز / بر کسی این در مکن زنهار باز

چونکه اسرارت نهان در دل شود / آن مرادت زودتر حاصل شود

گفت پیغمبر هر آن کو سر نهفت / زود گردد با مراد خویش جفت

دانه چون اندر زمین پنهان شود / بعد از آن سرسبزی بستان شود

زر و نقره گر نبودندی نهان / پرورش کی یافتندی زیر کان

وعده‌ها و لطفهای آن حکیم / کرد آن رنجور را ایمن ز بیم

وعده‌ها باشد حقیقی دلپذیر / وعده‌ها باشد مجازی تاسه‌گیر

وعدهٔ اهل کرم گنج روان / وعدهٔ نااهل شد رنج روان

وعده را باید وفا کردن تمام / ورنه خواهی کرد باشی سرد و خام

آن حکیم مهربان چون راز یافت / صورت رنج کنیزک باز یافت

دریافتن آن طبیب الهی رنج کنیزک را و شاه را نمودن

بعد از آن برخاست عزم شاه کرد / شاه را زان شمه‌ای آگاه کرد

شاه گفت اکنون بگو تدبیر چیست / در چنین غم موجب تأخیر چیست

گفت تدبیر آن بود کان مرد را / حاضر آریم از پی این درد را

قاصدی بفرست تا اخبار کند / طالب این فضل تا یارش کند

مرد زرگر را بخوان زان شهر دور / با زر و خلعت بده او را غرور

تا شود مجذوب و خوش دل بدو / گردد آسان این همه مشکل بدو

چون ببیند سیم و زر آن بینوا / بهر زر گردد ز خان و مان جدا

زر خرد را واله و شیدا کند / خاصه مفلس را که خوش رسوا کند

زر اگرچه عقل می‌آرد ولیک / مرد عاقل باید او دانا و نیک

فرستادن پادشاه رسولان به سمرقند در طلب آن زرگر

چونکه سلطان از حکیم آن را شنید / پند او را از دل و از جان گزید

گفت فرمان ترا فرمان کنم / هرچه گویی آنچنان آن را کنم

پس فرستاد آن طرف یک دو رسول / حاذقان و کافیان بس عدول

تا سمرقند آمدند آن دو امیر / پیش آن زرگر ز شاهنشه بشیر

کای لطیف استاد کامل معرفت / فاش اندر شهرها از تو صفت

نک فلان شاه از برای زرگری / اختیارت کرد زیرا مهتری

اینک این خلعت بگیر و زر و سیم / چون بیایی خاص باشی و ندیم

مرد مال و خلعت بسیار دید / غره شد از شهر و فرزندان برید

اندر آمد شادمان در راه مرد / بی‌خبر کان شاه قصد جانش کرد

اسپ تازی بر نشست و شاد تاخت / خونبهای خویش را خلعت شناخت

ای شده اندر سفر با صد رضا / خود به پای خویش تا سوء القضا

در خیالش ملک و عز و سروری / گفت عزرائیل رو آری بری

چون رسید از راه آن مرد غریب / اندر آوردش به پیش شه طبیب

پیش شاهنشاه بردندش به ناز / تا بسوزد بر سر شمع طراز

شاه دید او را بسی تعظیم کرد / مخزن زر را بدو تسلیم کرد

پس بفرمودش که بر سازد ز زر / از سوار و طوق و خلخال و کمر

هم ز انواع اوانی بی‌عدد / کانچنان در بزم شاهنشه سزد

زر گرفت آن مرد و شد مشغول کار / بی‌خبر از حالت این کار زار

پس حکیمش گفت کای سلطان مه / آن کنیزک را بدین خواجه بده

تا کنیزک در وصالش خوش شود / آب وصلش دفع آن آتش شود

شه بدو بخشید آن مه روی را / جفت کرد آن هر دو صحبت جوی را

مدت شش ماه می‌راندند کام / تا به صحت آمد آن دختر تمام

بعد از آن از بهر او شربت بساخت / تا بخورد و پیش دختر می‌گداخت

چون ز رنجوری جمال او نماند / جان دختر در وبال او نماند

چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد / اندک اندک در دل او سرد شد

عشقهایی کز پی رنگی بود / عشق نبود عاقبت ننگی بود

کاشکی آن ننگ بودی یکسری / تا نرفتی بر وی این بد داوری

خون دوید از چشم همچون جوی او / دشمن جان وی آمد روی او

۱۲ تاسه گیر: اضطراب [illegible]
۱۳ [illegible]
۱۴ [illegible]
۱۵ طراز نام شهری [illegible] چین [illegible] خوبان [illegible]
۱۶ [illegible]

دشمن طاوس آمد پر او / ای بسا شه را بکشته فر او
چونکه زرگر از مرض بدحال شد / در گدازش شخص او چون نال شد

گفت من آن آهوم کز ناف من / ریخت آن صیاد خون صاف من
ای من آن روباه صحرا کز کمین / سر بریدندش برای پوستین

ای من آن پیلی که زخم پیلبان / ریخت خونم از برای استخوان
آنکه کشتستم پی مادون من / می‌نداند که نخسپد خون من

بر منست امروز و فردا بر ویست / خون چون من کس چنین ضایع کیست
گرچه دیوار افگند سایه دراز / باز گردد سوی او آن سایه باز

این جهان کوهست و فعل ما ندا / سوی ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دم زیر خاک / آن کنیزک شد ز رنج و عشق پاک

زانکه عشق مردگان پاینده نیست / چونکه مرده سوی ما آینده نیست
عشق زنده در روان و در بصر / هر دمی باشد ز غنچه تازه‌تر

عشق آن زنده گزین کو باقیست / وز شراب جانفزایت ساقیست
عشق آن بگزین که جمله انبیا / یافتند از عشق او کار و کیا

تو مگو ما را بدان شه بار نیست / با کریمان کارها دشوار نیست

در بیان آنکه کشتن مرد زرگر باشارهٔ الهی بود نه بخیال باطل

کشتن آن مرد بر دست حکیم / نی پی امید بود و نی ز بیم
او نکشتش از برای طبع شاه / تا نیامد امر و الهام اله

آن پسر را کش خضر ببرید حلق / سر آن را در نیابد عام خلق
آنکه از حق یابد او وحی و خطاب / هرچه فرماید بود عین صواب

آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست / نایبست و دست او دست خداست
همچو اسمعیل پیشش سر بنه / شاد و خندان پیش تیغش جان بده

تا بماند جانت خندان تا ابد / همچو جان پاک احمد با احد
عاشقان جام فرح آنگه کشند / که بدست خویش خوبانشان کشند

شاه آن خون از پی شهوت نکرد / تو رها کن بدگمانی و نبرد
تو گمان کردی که کرد آلودگی / در صفا غش کی هلد پالودگی

بگذر از ظن خطا ای بدگمان / ان بعض الظن اثم را بخوان
بهر آنست این ریاضت وین جفا / تا برآرد کوره از نقره جفا

بهر آنست امتحان نیک و بد / تا بجوشد بر سر آرد زر زبد
گر نبودی کارش الهام اله / او سگی بودی دراننده نه شاه

پاک بود از شهوت و حرص و هوا / نیک کرد او لیک نیک بد نما
گر خضر در بحر کشتی را شکست / صد درستی در شکست خضر هست

وهم موسی با همه نور و هنر / شد از آن محجوب تو بی پر مپر
آن گل سرخست تو خونش مخوان / مست عقلست او تو مجنونش مخوان

گر بدی خون مسلمان کام او / کافرم گر بردمی من نام او
می‌بلرزد عرش از مدح شقی / بدگمان گردد ز مدحش متقی

شاه بود و شاه بس آگاه بود / خاصه بود و خاصهٔ الله بود
آن کسی را کش چنین شاهی کشد / سوی بخت و بهترین جاهی کشد

قهر خاصی از برای لطف عام / شرع میدارد روا بگذار کام
نیم جان بستاند و صد جان دهد / آنچه در وهمت نیاید آن دهد

گر ندیدی سود او در قهر او / کی شدی آن لطف مطلق قهرجو
طفل میلرزد ز نیش احتجام / مادر مشفق در آن غم شاد کام

تو قیاس از خویش میگیری ولیک / دور دور افتاده بنگر تو نیک
پیشتر آ تا بگویم قصه‌ای / بو که یابی از بیانم حصه‌ای

بود بقالی مر او را طوطیی / خوش نوا و سبز و گویا طوطیی

حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطی

بر دکان بودی نگهبان دکان / نکته گفتی با همه سوداگران
در خطاب آدمی ناطق بدی / در نوای طوطیان حاذق بدی

خواجه روزی سوی خانه رفته بود / بر دکان طوطی نگهبانی نمود
گربه‌ای برجست ناگه از دکان / بهر موشی طوطیک از بیم جان

جست از صدر دکان سوی گریخت — شیشه‌های روغن بادام ریخت
از سوی خانه بیامد خواجه‌اش — بر دکان بنشست فارغ خواجه‌وش

دید پر روغن دکان و جامه چرب — بر سرش زد گشت طوطی کل ز ضرب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد — مرد بقال از ندامت آه کرد

ریش بر میکند و میگفت ای دریغ — کآفتاب نعمتم شد زیر میغ
دست من بشکسته بودی آن زمان — چون زدم من بر سر آن خوش زبان

هدیه‌ها میداد هر درویش را — تا بیابد نطق مرغ خویش را
بعد سه روز و سه شب حیران و زار — بر دکان بنشسته بد نومیدوار

با هزاران غصه و غم گشته جفت — کای عجب این مرغ کی آید بگفت
می‌نمود آن مرغ را هر گون شگفت — در تعجب لب بدندان میگرفت

دمبدم میگفت از هر در سخن — تا که باشد کاندر آید در سخن
بر امید آنکه مرغ آید بگفت — چشم او را با صور میکرد جفت

ناگهانی جولقیی میگذشت — با سر بی مو چو پشت طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمد در زمان — بانگ بر وی زد بگفتش ای فلان

کز چه ای کل با کلان آمیختی — تو مگر از شیشه روغن ریختی
از قیاسش خنده آمد خلق را — کو چو خود پنداشت صاحب دلق را

کار پاکان را قیاس از خود مگیر — گرچه ماند در نبشتن شیر و شیر
جمله عالم زین سبب گمراه شد — کم کسی ز ابدال حق آگاه شد

اشقیا را دیدهٔ بینا نبود — نیک و بد در دیده‌شان یکسان نمود
همسری با انبیا برداشتند — اولیا را همچو خود پنداشتند

گفت اینک ما بشر ایشان بشر — ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی — هست فرقی در میان بی منتها

هر دو گون زنبور خوردند از محل — لیک شد زان نیش و زین دیگر عسل
هر دو گون آهو گیا خوردند و آب — زین یکی سرگین شد و زان مشک ناب

هر دو نی خوردند از یک آبخور — این یکی خالی و آن پر از شکر
صد هزاران این چنین اشباه بین — فرقشان هفتاد ساله راه بین

این خورد گردد پلیدی زو جدا — وان خورد گردد همه نور خدا
این خورد زاید همه بخل و حسد — وان خورد زاید همه نور احد

این زمین پاک و آن شوره است و بد — این فرشته پاک و آن دیوست و دد
هر دو صورت گر بهم ماند رواست — آب تلخ و آب شیرین را صفاست

جز که صاحب ذوق کی شناسد بیاب — او شناسد آب خوش از شوره آب
جز که صاحب ذوق کی شناسد طعوم — شهد را ناخورده کی داند ز موم

سحر را با معجزه کرده قیاس — هر دو را بر مکر پندارد اساس
ساحران با موسی از استیزه را — برگرفته چون عصای او عصا

زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف — زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لعنة الله این عمل را در قفا — رحمة الله آن عمل را در وفا

کافران اندر مری بوزینه طبع — آفتی آمد درون سینه طبع
هر چه مردم میکند بوزینه هم — آن کند کز مرد بیند دمبدم

او گمان برده که من کردم چو او — فرق را کی بیند آن استیزه جو
این کند از امر و آن بهر ستیز — بر سر استیزه رویان خاک ریز

آن منافق با موافق در نماز — از پی استیزه آید نی نیاز
در نماز و روزه و حج و زکات — با منافق مؤمنان در برد و مات

مؤمنان را برد باشد عاقبت — بر منافق مات اندر آخرت
گرچه هر دو بر سر یک بازیند — لیک با هم مروزی و رازیند

هر یکی سوی مقام خود رود — هر یکی بر وفق نام خود رود
مؤمنش خوانند جانش خوش شود — ور منافق تند و پر آتش شود

نام آن محبوب از ذات وی است — نام این مبغوض از آفات وی است
میم و واو و میم و نون تشریف نیست — لفظ مؤمن جز پی تعریف نیست

گر منافق خوانیش این نام دون — همچو کژدم میخلد در اندرون
گر نه این نام اشتقاق دوزخ است — پس چه اندر وی مذاق دوزخ است

زشتی این نام بد از حرف نیست / تلخی آن آب بحر از ظرف نیست
حرف ظرف آمد درو معنی چو آب / بحر معنی عنده ام الکتاب

بحر تلخ و بحر شیرین همعنان / در میانشان برزخ لا یبغیان
وانگه این هر دو ز یک اصلی روان / برگذر زین هر دو رو تا اصل آن

زر قلب و زر نیکو در عیار / بی محک هرگز ندانی ز اعتبار
هر که را در جان خدا بنهد محک / هر یقین را باز داند او ز شک

آنچه گفت استفت قلبک مصطفی / آن کسی داند که پر بود از وفا
در دهان زنده خاشاکی جهد / آنگه آرامد که بیرونش نهد

در هزاران لقمه یک خاشاک خرد / چون در آمد حس زنده پی ببرد
حس دنیا نردبان این جهان / حس دینی نردبان آسمان

صحت این حس بجویید از طبیب / صحت آن حس بجویید از حبیب
صحت این حس ز معموری تن / صحت آن حس ز تخریب بدن

شاه جان مر جسم را ویران کند / بعد ویرانش آبادان کند
ای خنک جانی که بهر عشق حال / بذل کرد او خان و مان و ملک و مال

کرد ویران خانه بهر گنج زر / در همان گنجش کند معمورتر
آب را ببرید و جو را پاک کرد / بعد از آن در جو روان کرد آب خورد

پوست را بشکافت پیکان را کشید / پوست تازه بعد از آنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر ستد / بعد از آن بر ساختش صد برج و سد

کار بیچون را که کیفیت نهد / اینکه گفتم هم ضرورت می‌دهد
گه چنین بنماید و گه ضد این / جز که حیرانی نباشد کار دین

کاملان کز سر تحقیق آگهند / بیخود و حیران و مست و والهند
نی چنان حیران که پشتش سوی اوست / بل چنین حیران که غرق و مست دوست

آن یکی را روی او شد سوی دوست / وین یکی را روی او خود روی اوست
روی هر یک می‌نگر می‌دار پاس / بوکه گردی تو ز خدمت روشناس

دیدن دانا عبادت این بود
در فرق میان تحقیق و مدعی و محق و مبطل
فتح ابواب سعادت این بود

چون بسی ابلیس آدم روی هست / پس بهر دستی نشاید داد دست
زانکه صیاد آورد بانگ صفیر / تا فریبد مرغ را آن مرغ گیر

بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش / از هوا آید بیابد دام و نیش
حرف درویشان بدزدد مرد دون / تا بخواند بر سلیمی زان فسون

کار مردان روشنی و گرمی است / کار دونان حیله و بی شرمی است
شیر پشمین از برای کد کنند / بو مسیلم را لقب احمد کنند

بو مسیلم را لقب کذاب ماند / مر محمد را اولو الالباب ماند
آن شراب حق ختامش مشک ناب / باده را ختمش بود گند و عذاب

بود شاهی در جهودان ظلم ساز
داستان پادشاه جهود که نصرانیان را می‌کشت بهر تعصب ملت خود و حکایت آن استاد و شاگرد
دشمن عیسی و نصرانی گداز

عهد عیسی بود و نوبت آن او / جان موسی او و موسی جان او

شاه احول کرد در راه خدا / آن دو دمساز خدایی را جدا
گفت استاد احولی را کاندرآ / رو برون آر از وثاق آن شیشه را

چون درون خانه احول رفت زود / شیشه پیش چشم او دو می‌نمود
گفت احول زان دو شیشه تا کدام / پیش تو آرم بکن شرحی تمام

گفت استاد آن دو شیشه نیست رو / احولی بگذار و افزون بین مشو
گفت ای استا مرا طعنه مزن / گفت استا زان دو یک را بر شکن

چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم / مرد احول گردد از میلان و خشم
شیشه یک بود و بچشمش دو نمود / چون شکست آن شیشه را دیگر نبود

خشم و شهوت مرد را احول کند / ز استقامت روح را مبدل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد / صد حجاب از دل بسوی دیده شد

چون دهد قاضی بدل رشوت قرار / کی شناسد ظالم از مظلوم زار
شاه از حقد جهودانه چنان / گشت احول کالامان یا رب امان

صد هزاران مؤمن مظلوم کشت
که پناهم دین موسی را و پشت

حکایت وزیر پادشاه و مکر او در تفریق ترسایان

او وزیری داشت رهزن عشوه ده
کو بر آب از مکر بربستی گره

گفت ترسایان پناه جان کنند
دین خود را از ملک پنهان کنند

با ملک گفت ای شه اسرار جو
کم کش ایشان را دو دست از خون بشو

کم کش ایشان را که کشتن سود نیست
دین ندارد بوی مشک و عود نیست

سر پنهان است اندر صد غلاف
ظاهرش با تست باطن برخلاف

شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست
چاره این مکر و این تزویر چیست

تا نماند در جهان نصرانیی
نی هویدا دین و نی پنهانیی

تلبیس اندیشیدن وزیر با نصاری و مکر او

گفت ای شه گوش و دستم را ببر
بینیم بشکاف و لب از حکم مر

بعد از آن زیر دار آور مرا
تا بخواهد یک شفاعت گر مرا

بر منادی گاه کن این کار تو
بر سر راهی که باشد چارسو

آنگهم از خود بران تا شهر دور
تا در اندازم در ایشان صد فتور

چون شنوند آن قوم از من این نذیر
کار ایشان سربسر شوریده گیر

در میان شان فتنه و شور افگنم
کاهنان خیره شوند اندر فنم

آنچه خواهم کرد با نصرانیان
آن نمی آید کنون اندر بیان

چون شمارندم امین و رازدان
دام دیگرگون نهم در پیش شان

از حیل بفریبم ایشان را همه
واندر ایشان افگنم صد دمدمه

تا بدست خویش خون خویشتن
بر زمین ریزند کوته شد سخن

پس بگویم من بسر نصرانیم
ای خدای رازدان میدانیم

شاه واقف گشت از ایمان من
وز تعصب کرد قصد جان من

خواستم تا دین ز شه پنهان کنم
آنچه دین اوست ظاهر آن کنم

شاه بویی برد از اسرار من
متهم شد پیش شه گفتار من

گفت گفت تو چو در نان سوزن است
از دل من تا دل تو روزن است

من از آن روزن بدیدم حال تو
حال دیدم کی نیوشم قال تو

گر نبودی جان عیسی چاره ام
او جهودانه بکردی پاره ام

بهر عیسی جان سپارم سر دهم
صد هزاران منتش بر جان نهم

جان دریغم نیست از عیسی ولیک
واقفم بر علم دینش نیک نیک

حیف می آید مرا کان دین پاک
در میان جاهلان گردد هلاک

شکر یزدان را و عیسی را که ما
گشته ایم آن دین حق را رهنما

از جهود و از جهودی رسته ایم
تا به زناری میان را بسته ایم

دور دور عیسی است ای مردمان
بشنوید اسرار کیش او بجان

این شهیدان ظالم بس علو دست
می نماند هیچ دشمن را ز دست

این نسق میگفت با نصرانیان
لیک بودش دل بجوی کشتشان

گفت شه را کای شهنشه صبر کن
تا من ایشان را کنم از بیخ و بن

چون وزیر این مکر را بر شه شمرد
از دلش اندیشه را کلی ببرد

کرد با وی شاه آن کاری که گفت
خلق حیران ماندند زان راز نهفت

کرد رسوایش میان انجمن
تا که واقف شد ز حالش مرد و زن

راند او را جانب نصرانیان
کرد در دعوت شروع او بعد از آن

حال عالم این چنین است ای پسر
از حسد خیزد این همه سر بسر

جمع آمدن نصاری با وزیر و راز گفتن او با ایشان

چون چنان دیدند ترسایانش زار
می شدند اندر غم او اشکبار

صد هزاران مرد ترسا سوی او
اندک اندک جمع شد در کوی او

او بیان میکرد با ایشان براز
سر انگلیون و زنار و نماز

او بیان میکرد با ایشان فصیح
دائما از قول و افعال مسیح

او بظاهر واعظ احکام بود
لیک در باطن صفیر و دام بود

بهر این بعضی صحابه از رسول
ملتمس بودند مکر نفس غول

کو چه آمیزد ز اغراض نهان
در عبادتها و در اخلاص جان

فضل ظاهر را نه جستندی ازو
عیب باطن را بجستندی که کو

سو بود ذره ذره کز نفس / می شلیدند چون گل از زر قفس

گفت زان فضیلت حذیفه با حسن

تا بدان شد وعظ و تذکیر حسن

نو سگالان صحابه جمله شان / خیره گشتندی زان وعظ و بیان

دل بدو دادند ترسایان تمام / خود چه باشد قوت تقلید عام

در درون سینه مهرش کاشتند / نایب عیسیش می پنداشتند

او بسر دجال یک چشم لعین / ای خدا فریادرس نعم المعین

صد هزاران دام و دانه است ای خدا / ما چو مرغان حریص بی نوا

دم بدم ما بستهٔ دام نوایم / هر یکی گر باز و سیمرغی شویم

میرهانی هر دمی ما را و باز / سوی دامی میرویم ای بی نیاز

ما درین انبار گندم می کنیم / گندم جمع آمده گم می کنیم

می نیندیشیم آخر ما بهوش / کین خلل از گندم است از مکر موش

موش تا انبان ما حفره زده است / وز فنش انبار ما ویران شده است

اول ای جان دفع شر موش کن / وانگه اندر جمع گندم جوش کن

بشنو از اخبار آن صدر صدور / لا صلوة تم الا بالحضور

گر نه موشی دزد در انبان ماست / گندم اعمال چل ساله کجاست

ریزه ریزه صدق هر روزه چرا / جمع می ناید درین انبار ما

بس ستاره آتش از آهن جهید / وین دل سوزیده پذرفت و کشید

لیک در ظلمت یکی دزدی نهان / می نهد انگشت بر استارگان

می کشد استارگان را یک بیک / تا که نفروزد چراغی بر فلک

چون عنایاتت شود با ما مقیم / کی بود بیمی از آن دزد لئیم

گر هزاران دام باشد هر قدم / چون تو با مایی نباشد هیچ غم

هر شبی از دام تن ارواح را / می رهانی می کنی الواح را

می رهند ارواح هر شب زین قفص / فارغان نی حاکم و محکوم کس

شب ز زندان بیخبر زندانیان / شب ز دولت بیخبر سلطانیان

نی غم و اندیشهٔ سود و زیان / نی خیال این فلان و آن فلان

حال عارف این بود بی خواب هم / گفت ایزد هم رقود زین مرم

خفته از احوال دنیا روز و شب / چون قلم در پنجهٔ تقلیب رب

آنکه او پنجه نبیند در رقم / فعل پندارد به جنبش از قلم

شمه زین حال عارف وا نمود

تمثیل مرد عارف و تفسیر الله یتوفی الانفس حین موتها

خلق را هم خواب حسی در ربود

رفته در صحرای بیچون جانشان / روحشان آسوده و ابدانشان

فارغان از حرص و اکباب و حصص / مرغ وار از دام جسته در قفص

چون بسوی دام باز اندر شوند / داد جویان در پی داور شوند

ترک روز آخر چو باشد زین سپر / هندوی شب را به تیغ افگند سر

میل هر جانی بسوی تن شود / هستیی از روح آبستن شود

از صفیری باز دام اندر کشی / جمله را در دام و در داور کشی

چونکه نور صبح دم سر بر زند / کرکس زرین گردون پر زند

فالق الاصباح اسرافیل وار / جمله را در صورت آرد زان دیار

روح های منبسط را تن کند / هر تنی را باز آبستن کند

اسپ جانها را کند عاری ز زین / سر النوم اخ الموت است این

لیک بهر آنکه روز آیند باز / بر نهد بر پای شان بند دراز

تا که روزش واکشد زان مرغزار / وز چراگاه آردش در زیر بار

کاش چون اصحاب کهف آن روح را / حفظ کردی یا چو کشتی نوح را

تا ازین طوفان بیداری و هوش / وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش

ای بس اصحاب کهف اندر جهان / پهلوی تو پیش تو هست این زمان

غار با تو یار با تو در سرود / مهر بر چشم است بر گوشت چه سود

باز دان کی صحبت این پوشها

سوال کردن خلیفه از لیلی و جواب او را

ختم حق بر چشمها و گوش شهید

گفت لیلی را خلیفه کان توی / کز تو مجنون شد پریشان و غوی

از دگر خوبان تو افزون نیستی / گفت خامش چون تو مجنون نیستی

دیدهٔ مجنون اگر بودی ترا — هر دو عالم بی‌خطر بودی ترا
با خودی تو لیک مجنون بی‌خودست — در طریق عشق بیداری بدست
هر که بیدار است او در خواب‌تر — هست بیداریش از خوابش بتر
هر که در خوابست بیداریش به — نیست غفلت عین هشیاریش به
چون بحق بیدار نبود جان ما — هست بیداری چو دربندان ما
جان همه روز از لگدکوب خیال — در زیان و سود و از خوف زوال
نی صفا ماندش نی لطف و فر — نی بسوی آسمان راه سفر
خفته آن باشد که او از هر خیال — دارد امید و کند با او مقال
نی خیالی کز خیال آید بحال — آن خیالش گرد او صد بال
دیو را چون حور بیند او بخواب — پس ز شهوت ریزد او با دیو آب
چونکه تخم نسل در شوره بریخت — او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعف سر بیند از آن و تن پلید — آه از آن نقش پدید ناپدید
مرغ بر بالا پران و سایه‌اش — می‌دود بر خاک پران مرغ‌وش
ابلهی صیاد آن سایه شود — می‌دود چندان که بی‌مایه شود
بی‌خبر کان عکس آن مرغ هواست — بی‌خبر که اصل آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او — ترکشش خالی شود در جستجو
ترکش عمرش تهی شد عمر رفت — از دویدن در شکار سایه تفت
سایهٔ یزدان چه باشد دایه‌اش — وا رهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا — مردهٔ این عالم و زندهٔ خدا

در تحریص متابعت ولی مرشد

دامن او گیر زوتر بی‌گمان — تا رهی از آفت آخر زمان
کیف مد الظل نقش اولیاست — کو دلیل نور خورشید خداست
اندرین وادی مرو بی این دلیل — لا احب الآفلین گو چون خلیل
رو ز سایه آفتابی را بیاب — دامن شه شمس تبریزی بتاب
رو ندانی جانب این سور و عرس — از ضیاء الحق حسام الدین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گلو — در حسد ابلیس را باشد غلو
کو ز آدم ننگ دارد از حسد — با سعادت جنگ دارد از حسد
عقبه‌ای زین صعب‌تر در راه نیست — ای خنک آن کس حسد همراه نیست
این جسد خانهٔ حسد آمد بدان — کز حسد آلوده گردد خاندان
خانمانها از حسد گردد خراب — بازشاهی از حسد گردد غروب
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیک — آن جسد را پاک کرد الله نیک
یافت پاکی از جناب کبریا — جسم را از کبر و حقد و ریا
طهرا بیتی بیان پاکی ست — گنج نور ست ار طلسمش خاکی ست
چون کنی با بی‌حسد مکر و حسد — زان حسد دلها سیاهی‌ها رسد
خاک شو مردان حق را زیر پا — خاک بر سر کن حسد را همچو ما

در بیان حسد کردن وزیر جهود

آن وزیرک از حسد بودش نژاد — تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امید آنکه از نیش حسد — زهر او در جان مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کند — خویش را بی گوش و بی بینی کند
بینی آن باشد که او بویی برد — بوی او را جانب کویی برد
هر که بویش نیست بی‌بینی بود — بوی آن بوی ست کان دینی بود
چونکه بویی برد و شکر آن نکرد — کفر نعمت آمد و بینیش خورد
شکر کن مر شاکران را بنده باش — پیش ایشان مرده شو پاینده باش

فهم کردن حاذقان نصاری مکر وزیر او

چون وزیر از ره زنی مایه مساز — خلق را تو بر میاور از نماز
ناصح دین گشته آن کافر وزیر — کرده او از مکر در لوزینه سیر
هر که صاحب ذوق بود از گفت او — لذتی می‌دید و تلخی جفت او
نکته‌ها می‌گفت او آمیخته — در جلاب قند زهری ریخته
هان مشو مغرور زان گفت نکو — زانکه دارد صد بدی در زیر او
هر که باشد زشت گفتش زشت دان — هرچه گوید مرده آن را نیست جان
گفت انسان پاره‌ای ز انسان بود — پاره‌ای از نان یقین که نان بود

زان علی فرمود نقل جاهلان / بر مزابل همچو سبزه ست ای فلان
بر چنان سبزه هر آنکو برنشست / بر نجاست بی شکی بنشسته است
بایدش خود را بشستن از حدث / تا نماز فرض او نبود عبث
ظاهرش می گفت در ره چست شو / وز اثر می گفت جان را سست شو
ظاهر نقره گر اسپید است و نو / دست و جامه می سیه گردد ازو
آتش ار چه سرخ رویست از شرر / تو ز فعل او سیه کاری نگر
برق گرچه نور آید در نظر / لیک هست از خاصیت دزد بصر
هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود / گفت او در گردن او طوق بود
مدت شش سال در هجران شاه / شد وزیر اتباع عیسی را پناه
دین و دل را کل بدو بسپرد خلق / پیش امر و نهی او می مرد خلق

پیغام شاه پنهانی بسوی وزیر پرزویر

در میان شاه و او پیغامها / شاه را پنهان بدو آرامها
آخرالامر از برای آن مراد / تا دهد چون خاک ایشان را بباد
پیش او بنوشت شه کای مقبلم / وقت آمد زود فارغ کن دلم
انتظارم دیده و دل بر رهست / زین غمم آزاد کن گر وقت است
گفت اینک اندر آن کارم شها / کافکنم در دین عیسی فتنه ها
قوم عیسی را بد اندر دار و گیر / حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری را تبع / بنده گشته میر خود را از طمع
این ده و آن دو امیر و قومشان / گشته بنده آن وزیر بدنشان
اعتماد جمله بر گفتار او / اقتدای جمله بر رفتار او
پیش او در وقت و ساعت هر امیر / جان بدادی گر بدو گفتی بمیر
چون زبون کردان جنگش / فتنه انگیخت از مکر و دها

تخلیط وزیر در احکام انجیل و مکر آن

ساخت طوماری بنام هر یکی / نقش هر طومار دیگر مسلکی
حکمهای هر یکی نوعی دگر / این خلاف آن ز پایان تا بسر
در یکی راه ریاضت را و جوع / رکن توبه کرده و شرط رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست / اندرین ره مخلصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جود تو / شرک باشد از تو با معبود تو
جز توکل جز که تسلیم تمام / در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمت است / ورنه اندیشه توکل تهمت است
در یکی گفته که امر و نهی هاست / بهر کردن نیست شرح عجز ماست
تا که عجز خود ببینیم اندر آن / قدرت حق را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجز خود مبین / کفر نعمت کردنست آن عجز هین
قدرت خود بین که این قدرت ازوست / قدرت تو نعمت او دان که هوست
در یکی گفته کزین دو درگذر / بت بود هر چه بگنجد در نظر
در یکی گفته که عجز و قدرتت / بگذر و در هر چه اندر فکرتت
از هوای خویش در هر ملتی / گشته هر قومی اسیر ذلتی
در یکی گفته مکش این شمع را / کین نظر چون شمع آمد جمع را
از نظر چون بگذری و از خیال / کشته باشی نیم شب شمع وصال
در یکی گفته بکش باکی مدار / تا عوض بینی نظر را صد هزار
که ز کشتن شمع جان افزون شود / لیلیت از صبر تو مجنون شود
ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش / پیش آید پیش او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق / بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر / خویشتن را در میفکن در زحیر
در یکی گفته که بگذار آن خود / کان قبول طبع تو ردست و بد
راههای مختلف آسان شدست / هر یکی را ملتی چون جان شدست
گر میسر کردن حق ره بدی / هر جهود و گبر ازو آگه بدی
در یکی گفته میسر آن بود / که حیات دل غذای جان بود
هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت / بر نیارد همچو شوره ریع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریع او / جز خسارت پیش نارد بیع او

آن میسر بود اندر عاقبت — نام او باشد معسّر عاقبت — تو معسّر از میسّر باز دان — عاقبت بنگر جمال این و آن

در یکی گفته که استادی طلب — عاقبت بینی نیابی در حسب — عاقبت دیدند هر گون ملتی — لاجرم گشتند اسیر زلتی

عاقبت دیدن نباشد دست باف — ورنه کی بودی ز دینها اختلاف — در یکی گفته که استا هم توئی — زانکه استا را شناسا هم توئی

مرد باش و سخرهٔ مردان مشو — رو سر خود گیر و سرگردان مشو — در یکی گفته که این جمله یکیست — هر که او دو بیند احول مردکیست

در یکی گفته که صد یک چون بود — اینکه اندیشد مگر مجنون بود — هر یکی قولیست ضد همدگر — چون یکی باشد بگو زهر و شکر

چون یکی باشد بگو زهر و شکر — مختلف در معنی و وهم در صور — در معانی اختلاف و در صور — روز و شب بین خار و گل سنگ و گهر

در بیان آنکه اختلاف در صورت روش است نه در حقیقت

تا ز زهر و از شکر در نگذری — کی تو از گلزار وحدت بو بری

وحدت اندر وحدت است این مثنوی — از سبک روحی تا سماک این مثنوی — زین نمط زین نوع ده طومار و دو — بر نوشت آن دین عیسی را عدو

او ز یکرنگی عیسی بو نداشت — وز مزاج خم عیسی خو نداشت — جامهٔ صد رنگ از آن خم صفا — ساده و یکرنگ گشتی چون ضیا

نیست یکرنگی کزو خیزد ملال — بل مثال ماهی و آب زلال — گرچه در خشکی هزاران رنگهاست — ماهیان را با یبوست جنگهاست

کیست ماهی چیست دریا در مثل — تا بدان ماند خداوند عز و جل — صد هزاران بحر و ماهی در وجود — سجده آرد پیش آن اکرام و جود

چند باران عطا باران شده — تا بدان آن بحر دُرافشان شده — چند خورشید کرم افروخته — تا که ابر و بحر جود آموخته

چند خورشید کرم تابان شده — تا بدان آن ذره سرگردان شده — پرتو دانش زده بر ماء و طین — تا شده دانه پذیرنده زمین

خاک امین و هر چه در وی کاشتی — بی خیانت جنس آن برداشتی — این امانت زان امانت یافته است — کآفتاب عدل بر وی تافته است

تا نشان حق نیارد نوبهار — خاک سرها را نسازد آشکار — آن جوادی که جمادی را بداد — این خبرها وین امانت وین سداد

وان جمادی از لطف چون جان بشود — زهره را از قهر پنهان میشود — آن جمادی گشت از فضلش لطیف — کل شیء من ظریف هو ظریف

مر جمادی را کند فضلش خبیر — عاقلان را کرده قهر او ضریر — جان و دل را طاقت این جوش نیست — با که گویم در جهان یک گوش نیست

هر کجا گوشی بد از وی چشم گشت — هر کجا سنگی بد از وی یشم گشت — کیمیاساز است چه بود کیمیا — معجزه بخش است چه بود سیمیا

این ثنا گفتن ز من ترک ثناست — کاین دلیل هستی و هستی خطاست — پیش هست او بباید نیست بود — چیست هستی پیش او کور و کبود

گر نبودی کور ازو بگداختی — گرمی خورشید را بشناختی — ور نبودی او کبودی از تعزیت — کی فسردی همچو یخ این ناحیت

همچو شه نادان و غافل بد وزیر — پنجه می زد با قدیم ناگزیر

بیان خسارت وزیر درین خدعه و مکر

ناگزیر جملگان حی قدیر — لایزال و لم یزل فرد و بصیر — با چنان قادر خدائی کز عدم — صد چو عالم هست گرداند بدم

صد چو عالم در نظر پیدا کند — چونکه چشمت را بخود بینا کند — گر جهان پیشت بزرگ و بی تنیست — پیش قدرت ذره‌ای میدان که نیست

این جهان خود حبس جانهای شماست — هین روید آن سو که صحرای شماست — این جهان محدود و آن خود بیحد است — نقش و صورت پیش آن معنی سد است

صد هزاران نیزهٔ فرعون را — در شکست آن موسی با یک عصا — صد هزاران طب جالینوس بود — پیش عیسی و دمش افسوس بود

صد هزاران دفتر اشعار بود / پیش حرف امّیش آن عار بود
با چنان غالب خداوندی کسی / چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دل چون کوه را انگیخت او / مرغ زیرک با دو پا آویخت او
فهم و خاطر تیز کردن نیست راه / جز شکسته می نگیرد فضل شاه
ای بسا گنج آگنان کنج کاو / کان خیال اندیش را شد ریش گاو
گاو که بود تا تو ریش او شوی / خاک چه بود تا حشیش او شوی
زر و نقره چیست تا مفتون شوی / چیست صورت تا چنین مجنون شوی
این جهان و باغ تو زندان تست / ملک و مال تو بلای جان تست
آن جماعت را که ایزد مسخ کرد / آیت تصویرشان را فسخ کرد
چون زنی از کار بد شد روی زرد / مسخ کرد او را خدا و زهره کرد
عورتی را زهره کردن مسخ بود / خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود
روح می بردت سوی چرخ برین / سوی آب و گل شدی در اسفلین
خویشتن را مسخ کردی زین سفول / زان وجودی که بد آن رشک عقول
پس ببین این مسخ کردن چون بود / پیش آن مسخ این بغایت دون بود
اسپ همت سوی اختر تاختی / آدم مسجود را نشناختی
آخر آدم زاده‌ای ای ناخلف / چند پنداری تو پستی را شرف
چند گویی من بگیرم عالمی / این جهان را پر کنم از خود همی
گر جهان پر برف گردد سربسر / تاب خور بگدازدش از یک نظر
وزر او و صد وزیر و صد هزار / نیست گرداند خدا از یک شرار
عین آن تخییل را حکمت کند / عین آن زهراب را شربت کند
در خرابه گنجها پنهان کند / خار را گل جسمها را جان کند
آن گمان انگیز را سازد یقین / مهرها روید از اسباب کین
پرورد در آتش ابراهیم را / ایمنی روح سازد بیم را
از سبب سازیش من سودائیم / در سبب سوزیش سوفسطائیم
در سبب سازیش سرگردان شدم / در سبب سوزیش هم حیران شوم

مکر کردن وزیر و در خلوت نشستن و شور افگندن در قوم

چون وزیر ماکر و بد اعتقاد / دین عیسی را بدل کرد از فساد
مکر دیگر آن وزیر از خود ببست / وعظ را بگذاشت و در خلوت نشست
در مریدان درفگند از شوق سوز / بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوق او / از فراق حال و قال و ذوق او
لابه و زاری همی کردند و او / از ریاضت گشته در خلوت دوتو
گفته ایشان بی تو ما را نیست نور / بی عصاکش چون بود احوال کور
از سر اکرام و از بهر خدا / بیش ازین از خود مکن ما را جدا
ما چو طفلانیم و ما را دایه تو / بر سر ما گستران آن سایه تو
گفت جانم از محبان دور نیست / لیکن بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند / وان مریدان در ضراعت آمدند
کاین چه بدبختیست ما را ای کریم / از دل و دین مانده بی تو یتیم
تو بهانه میکنی و ما ز درد / میزنیم از سوز دل دمهای سرد
ما بگفتار خوشت خو کرده‌ایم / ما ز شیر حکمت تو خورده‌ایم
الله الله این جفا با ما مکن / لطف کن امروز را فردا مکن
میدهد دل مر ترا کین بیدلان / بی تو گردند آخر از بی حاصلان
جمله در خشکی چو ماهی می طپند / آب را بگشا ز جو بردار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس / الله الله خلق را فریاد رس

دفع کردن وزیر مریدان و اتباع خود را

گفت هان ای سخرگان گفتگو / وعظ و گفتار زبان و گوش جو
پنبه اندر گوش حس دون کنید / بند حس از چشم خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوش سر گوش سرست / تا نگردد این کر آن باطن کرست
بی حس و بی گوش و بی فکرت شوید / تا خطاب ارجعی را بشنوید
تا بگفت و گوی بیداری دری / تو ز گفت خوب کی بوئی بری
سیر بیرونیست قول و فعل ما / سیر باطن هست بالای سما

ن۱ پندار اندری — ن۱ خواب

حس خشکی دید کز خشکی بزاد　　موسی جان پای در دریا نهاد

سیر جسم خشک بر خشکی فتاد　　سیر جان پا در دل دریا نهاد

چونکه عمر اندر ره خشکی گذشت　　گاه کوه و گاه صحرا گاه دشت

آب حیوان را کجا خواهی تو یافت　　موج دریا را کجا خواهی شکافت

موج خاکی فهم و وهم و فکر ماست　　موج آبی صحو و سکر است و فناست

تا درین فکری ازان سکری تو دور　　تا ازین مستی ازان جامی نفور

گفتگوی ظاهر آمد چون غبار　　مدتی خاموش کن هین هوش دار

مکر گفتن مریدان که خلوت را بشکن

جمله گفتند ای حکیم رخنه جو　　این فریب این جفا با ما مگو

ما اسیرانیم تا کی زین فریب　　بی دل و جانیم تا کی زین عتیب

چون پذیرفتی تو ما را ز ابتدا　　مرحمت کن همچنین تا انتها

ضعف و عجز و فقر ما دانسته　　درد ما را هم دوا دانسته

چارپا را قدر طاقت بار نه　　بر ضعیفان قدر قوت کار نه

دانهٔ هر مرغ اندازهٔ ویست　　طعمهٔ هر مرغ انجیری کی ست

طفل را گر نان دهی بر جای شیر　　طفل مسکین را ازان نان مرده گیر

چونکه دندانها برآرد بعد ازان　　هم بخود گردد دلش جویای نان

مرغ پر نارسته چون پران شود　　لقمهٔ هر گربهٔ درّان شود

چون برآرد پر شود پران بخود　　بی تکلف بی صفیر نیک و بد

دیو را نطق تو خامش می کند　　گوش ما را گفت تو هش می کند

گوش ما هوش است چون گویا توئی　　خشک ما بحر است چون دریا توئی

با تو ما را خاک بهتر از فلک　　ای سماک از تو منور تا سمک

بی تو ما را بر فلک تاریکی است　　با تو ای مه زمین تاری کی است

با روی تو شب تاری کی ست　　روز را بی نور تو تاریکی ست

با تو بر خاک از فلک بردیم دست　　با سما ما بی تو چون خاکیم پست

صورت رفعت بود افلاک را　　معنی رفعت روان پاک را

صورت رفعت برای جسمهاست　　جسمها در پیش معنی اسمهاست

الله الله یک نظر بر ما فگن　　لا تقنطنا فقد طال الحزن

جواب گفتن وزیر که خلوت را نمی شکنم

گفت حجتهای خود کوته کنید　　پند را در جان و در دل ره کنید

گر امینم متهم نبود امین　　گر بگویم آسمان را من زمین

گر کمالم با کمال انکار چیست　　ور نیم این زحمت و آزار چیست

من نخواهم شد ازین خلوت برون　　زانکه مشغولم به احوال درون

جمله گفتند ای وزیر انکار نیست　　گفت ما چون گفتن اغیار نیست

اعتراض کردن مریدان از خلوت وزیر بار دیگر

اشک دیده است از فراق تو دوان　　آه آه است از میان جان روان

طفل با دایه نه استیزد ولیک　　گرید او گرچه نه بد داند نه نیک

ما چو چنگیم و تو زخمه میزنی　　زاری از ما نی تو زاری میکنی

ما چو نائیم و نوا در ما ز تست　　ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست

ما چو شطرنجیم اندر برد و مات　　برد و مات ما ز تست ای خوش صفات

ما که باشیم ای تو ما را جان جان　　تا که ما باشیم با تو در میان

ما عدمهائیم و هستیهای ما　　تو وجود مطلقی فانی نما

ما همه شیران ولی شیر علم　　حمله شان از باد باشد دمبدم

حمله مان پیدا و ناپیداست باد　　آنکه ناپیداست هرگز کم مباد

باد ما و بود ما از داد تست　　هستی ما جمله از ایجاد تست

لذت هستی نمودی نیست را　　عاشق خود کرده بودی نیست را

لذت انعام خود را وا مگیر　　نقل و باده و جام خود را وا مگیر

ور بگیری کیست جست و جو کند　　نقش با نقاش چون نیرو کند

منگر اندر ما مکن در ما نظر　　اندر اکرام و سخای خود نگر

ما نبودیم و تقاضامان نبود　　لطف تو ناگفتهٔ ما می شنود

نقش باشد پیش نقاش و قلم　　عاجز و بسته چو کودک در شکم

پیش قدرت خلق جمله بارگه / عاجزان چون پیش سوزن کارگه
گاه نقش دیو و گه آدم کند / گاه نقش شادی و گه غم کند
دست نی تا دست جنباند بدفع / نطق نی تا دم زند از ضر و نفع
تو ز قرآن باز خوان تفسیر بیت / گفت ایزد ما رمیت اذ رمیت
ما بپرانیم تیر آن کی ز ماست / ما کمان و تیراندازش خداست
این نه جبر این معنی جباریست / ذکر جباری برای زاریست
زاری ما شد دلیل اضطرار / خجلت ما شد دلیل اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست / وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجر استادان و شاگردان چراست / خاطر از تدبیرها گردان چراست
ور تو گویی غافلست از جبر او / ماه حق پنهان شد اندر ابر او
هست این را خوش جواب ار بشنوی / بگذری از کفر و در دین بگروی
حسرت و زاری که در بیماریست / وقت بیماری همه بیداریست
آن زمان که می‌شوی بیمار تو / می‌کنی از جرم استغفار تو
می‌نماید بر تو زشتی گنه / می‌کنی نیت که باز آیم به ره
عهد و پیمان می‌کنی که بعد ازین / جز که طاعت نبودم کار گزین
پس یقین گشت این که بیماری ترا / می‌ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل را ای اصل‌جو / هر که را درد است او بردست بو
هر که او بیدارتر پر دردتر / هر که او آگاه‌تر رخ زردتر
گر ز جبرش آگهی زاریت کو / جنبش زنجیر جباریت کو
بسته در زنجیر چون شادی کند / چوب اشکسته عمادی چون کند
کی اسیر حبس آزادی کند / کی گرفتار بلا شادی کند
ور تو می‌بینی که پایت بسته‌اند / بر تو سرهنگان شه بنشسته‌اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان / زانکه نبود طبع و خوی عاجز آن
چون تو جبر او نمی‌بینی مگو / ور همی بینی نشان دید کو
در هر آن کاری که میلستت بدان / قدرت خود را همی بینی عیان
در هر آن کاری که میلت نیست و خواست / اندر آن جبری شدی کین از خداست
انبیا در کار دنیا جبری‌اند / کافران در کار عقبی جبری‌اند
انبیا را کار عقبی اختیار / کافران را کار دنیا اختیار
زانکه هر مرغی بسوی جنس خویش / می‌پرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنس سجین آمدند / سجن دنیا را خوش آیین آمدند
انبیا چون جنس علیین بدند / سوی علیین بجان و دل شدند
ای خجل اینها تو جان آن مقام / کاندرو بی حرف می‌روید کلام
این سخن پایان ندارد لیک ما / باز گوییم آن تمامی قصه را

نومید کردن وزیر مریدان را از رفض خلوت خود

آن وزیر از اندرون آواز داد / کای مریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد / کز همه یاران و خویشان باش فرد
روی در دیوار کن تنها نشین / وز وجود خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوری گفتار نیست / بعد ازین با گفتگوم کار نیست
الوداع ای دوستان من مرده‌ام / رخت بر چارم فلک بر برده‌ام
تا به زیر چرخ ناری چون حطب / من نسوزم در عنا و در عطب
پهلوی عیسی نشینم بعد ازین / بر فراز آسمان چارمین

فریفتن وزیر امیران را هر یک بنوعی و طریقی

وانگهانی آن امیران را بخواند / یک بیک تنها بهر یک حرف راند
گفت هر یک را بدین عیسوی / نایب حق و خلیفه من توی
وان امیران دگر اتباع تو / کرد عیسی جمله را اشیاع تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر / یا بکش یا خود همیدارش اسیر
لیک تا من زنده‌ام این وا مگو / تا نمیرم این ریاست را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن / دعوی شاهی و استیلا مکن
اینک این طومار و احکام مسیح / یک بیک خوان تو بر امت فصیح
هر امیری را چنین گفت او جدا / نیست نایب جز تو در دین خدا

هر یکی را کرد اندر سر عزیز / هر چه آن گفت این را گفت نیز
هر یکی را او یکی طومار داد / هر یکی ضد دگر بد المراد

جملگی طومارها بد مختلف / همچو شکل حرفها یا تا الف
حکم این طومار ضد حکم آن / پیش ازین کردیم این ضد را بیان

بعد از ان چل روز دیگر در ببست / خویش کشت و از وجود خود برست

کشتن وزیر خود را در خلوت از مریدان

چونک خلق از مرگ او آگاه شد / بر سر گورش قیامتگاه شد
خلق چندان جمع شد بر گور او / مو کنان جامه دران در شور او

کان عدد را هم خدا داند شمرد / از عرب وز ترک و رومی و کرد
خاک او کردند بر سرهای خویش / درد او دیدند درمانهای خویش

آن خلایق بر سر گورش مهی / کرده خون از دو چشم خود رهی
جمله از درد فراقش در فغان / هم شهان و هم کهان و هم مهان

بعد ماهی خلق گفتند ای مهان / از امیران کیست بر جایش نشان
تا بجای او شناسیمش امام / تا که کار ما ازو گردد تمام

سر همه بر اختیار او نهیم / دست و دامان دست او دهیم
چونک شد خورشید و ما را کرد داغ / چاره نبود بر مقامش از چراغ

چونک شد از پیش دیده وصل یار / نایبی باید ازو مان یادگار
چونک گل بگذشت و گلشن شد خراب / بوی گل را از که جوییم از گلاب

چون خدا اندر نیاید در عیان / نایب حق اند این پیغمبران
نی غلط گفتم که نایب با منوب / گر دو پنداری قبیح آید نه خوب

نی دو باشد تا توی صورت پرست / پیش او یک گشت کز صورت برست
چون بصورت بنگری چشم تو دوست / تو بنورش در نگر کز چشم رست

لاجرم چون بر یکی افتد بصر / آن یکی باشد دو ناید در نظر
نور هر دو چشم نتوان فرق کرد / چونکه در نورش نظر انداخت مرد

در بیان آنکه جمله پیغامبران حق اند که لانفرق بین احد من رسله

ده چراغ ار حاضر آری در مکان / هر یکی باشد بصورت غیر آن
فرق نتوان کرد نور هر یکی / چون بنورش روی آری بیشکی

اطلب المعنی من الفرقان و قل / لا نفرق بین آحاد الرسل
گر تو صد سیب و صد آبی بشمری / صد نماند یک شود چون بفشری

در معانی قسمت و اعداد نیست / در معانی تجزیه و افراد نیست
اتحاد یار با یاران خوش ست / پای معنی گیر صورت سرکش ست

صورت سرکش گدازان کن برنج / تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج
ور تو نگذاری عنایتهای او / خود گدازد ای دلم مولای او

او نماید هم بدلها خویش را / او بدوزد خرقهٔ درویش را
منبسط بودیم و یک گوهر همه / بی سر و بی پا بدیم آن سر همه

یک گهر بودیم همچون آفتاب / بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون بصورت آمد آن نور سره / شد عدد چون سایهای کنگره

کنگره ویران کنید از منجنیق / تا رود فرق از میان این فریق
شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

نکتها چون تیغ الماس ست تیز / گر نداری تو سپر واپس گریز
پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا

زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کژ خوانی نخواند برخلاف
آمدیم اندر تمامی داستان / وز وفاداری جمع دوستان

در بیان آنکه انبیا علیهم السلام گفتند کلموا الناس علی قدر عقولهم زیرا آنچه ندانند انکار کنند و ایشان را زیان دارد وقال علیه السلام امرنا ان ننزل الناس منازلهم الی آخره

کز پس این پیشوا برخاستند / بر مقامش نایبی میجستند

سلے مرے برابری ۱۰ — کردن و کوشیدن ۱۲

۵ لا نفرق بین احد من رسل — یعنی طلب کن معنی این را از قرآن مجید و بگو لا نفرق بین احد ... بقره ... سوره ... النبیون من ربهم لا نفرق بین احد منهم ... یعنی انبیا فرق نمی نهیم میان ایشان ... داستان

منازعت کردن امرا با یکدیگر

یک امیری زان امیران پیش رفت / پیش آن قوم وفا اندیش رفت

گفت اینک نایب آن مرد من / نایب عیسی منم اندر زمن

اینک این طومار برهان منست / کاین نیابت بعد او آن منست

آن امیر دیگر آمد از کمین / دعوی او در خلافت بد همین

از بغل او نیز طوماری نمود / تا برآمد هر دو را خشم جهود

آن امیران دگر یک یک قطار / برکشیده تیغهای آبدار

هر یکی را تیغ و طوماری بدست / درهم افتادند چون پیلان مست

هر امیری داشت خیل بیکران / تیغها را برکشیدند آن زمان

صد هزاران مرد ترسا کشته شد / تا ز سرهای بریده پشته شد

خون روان شد همچو سیل از چپ و راست / کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست

تخمهای فتنه‌ها کو کشته بود / آفت سرهای ایشان گشته بود

جوزها بشکست و آن کو مغز داشت / بعد کشتن روح پاک نغز داشت

کشتن و مردن که بر نقش تنست / چون انار و سیب را بشکستنست

آنچه شیرینست آن شد نار دانگ / وانچه پوسیده است نبود غیر بانگ

آنچه پر مغزست چون مشکست پاک / وانچه پوسیده است نبود غیر خاک

آنچه با معنیست خود پیدا شود / وانچه بی‌معنیست خود رسوا شود

رو بمعنی کوش ای صورت‌پرست / زانکه معنی بر تن صورت پرست

همنشین اهل معنی باش تا / هم عطا یابی و هم باشی فتی

جان بی‌معنی درین تن بی‌خلاف / هست همچون تیغ چوبین در غلاف

تا غلاف اندر بود باقیمتست / چون برون شد سوختن را آلتست

تیغ چوبین را مبر در کارزار / بنگر اول تا نگردد کار زار

گر بود چوبین برو دیگر طلب / ور بود الماس پیش آ با طرب

تیغ در زرادخانهٔ اولیاست / دیدن ایشان شما را کیمیاست

جمله دانایان همین گفته همین / هست دانا رحمة للعالمین

گر اناری می‌خری خندان بخر / تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر

ای مبارک خنده‌اش کو از دهان / می‌نماید دل چو در از درج جان

نامبارک خندهٔ آن لاله بود / کز دهان او سیاهی دل نمود

نار خندان باغ را خندان کند / صحبت مردانت از مردان کند

یک زمانی صحبتی با اولیا / بهتر از صد ساله طاعت بی‌ریا

گر تو سنگ خاره و مرمر بوی / چون بصاحب دل رسی گوهر شوی

مهر پاکان درمیان جان نشان / دل مده الا بمهر دلخوشان

کوی نومیدی مرو امیدهاست / سوی تاریکی مرو خورشیدهاست

دل ترا در کوی اهل دل کشد / تن ترا در حبس آب و گل کشد

هین غذای دل بده از همدلی / رو بجو اقبال را از مقبلی

دست زن در ذیل صاحب دولتی / تا ز افضالش بیابی رفعتی

صحبت صالح ترا صالح کند / صحبت طالح ترا طالح کند

نعت تعظیم مصطفی که در انجیل بود

بود در انجیل نام مصطفی / آن سر پیغمبران بحر صفا

بود ذکر حلیه‌ها و شکل او / بود ذکر غزو و صوم و اکل او

طایفهٔ نصرانیان بهر ثواب / چون رسیدندی بدان نام و خطاب

بوسه دادندی بر آن نام شریف / رو نهادندی بر آن وصف لطیف

اندرین فتنه که گفتیم آن گروه / ایمن از فتنه بدند و از شکوه

ایمن از شر امیران و وزیر / در پناه نام احمد مستجیر

نسل ایشان نیز هم بسیار شد / نور احمد ناصر آمد یار شد

وان گروه دیگر از نصرانیان / نام احمد داشتندی مستهان

مستهان و خوار گشتند از فتن / از وزیر شوم رای شوم فن

مستهان و خوار گشتند آن فریق / گشته محروم از خود و شرط طریق

هم مخبط دینشان و حکمشان / از پی طومارهای کژ بیان

نام احمد چون چنین یاری کند / تا که نورش چون مددکاری کند

نام احمد چون حصاری شد حصین　　تا چه باشد ذات آن روح الامین
بعد ازین خون ریز درمان ناپذیر　　کاندر افتاد از بلای آن وزیر

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی جهد کرد

یک شه دیگر ز نسل آن جهود　　در هلاک قوم عیسی رو نمود

گر خبر خواهی ازین دیگر خروج　　سوره برخوان والسما ذات البروج
سنت بد کز شه اول بزاد　　این شه دیگر قدم بروی نهاد

هر که او بنهاد ناخوش سنتی　　سوی او نفرین رود هر ساعتی
زانکه هر چه این کند زان گون ستم　　وآن لعین بد خدا بی بیش و کم

نیکوان رفتند و سنتها بماند　　وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند
تا قیامت هر که جنس آن بدان　　در وجود آید بود رویش بدان

رگ رگ ست این آب شیرین و آب شور　　در خلائق میرود تا نفخ صور
نیکوان را هست میراث از خوش آب　　آنچه میراث ست اورثنا الکتاب

شد نثار طالبان ار بنگری　　شعله ها از گوهر پیغمبری
شعله ها با گوهران گردان بود　　شعله آن جانب رود هم کان بود

نور روزن گرد خانه می دود　　زانکه خور برجی ببرجی میرود
هر کرا با اختری پیوستگی ست　　مر ورا با اختر خود همتگی ست

طالعش گر زهره باشد در طرب　　میل کلی دارد و عشق و طلب
ور بود مریخی و خونریز خو　　جنگ و بهتان و خصومت جوید او

اختران اند از ورای اختران　　کاحتراق و نحس نبود اندران
سائران در آسمانهای دگر　　غیر این هفت آسمان مشتهر

راسخان در تاب انوار خدا　　نی بهم پیوسته نی از هم جدا
هر که باشد طالع او زان نجوم　　نفس او کفار سوزد در رجوم

خشم مریخی نباشد خشم او　　منقلب رو غالب و مغلوب خو
نور غالب ایمنی از کسف و غسق　　در میان اصبعین نور حق

حق فشاند آن نور را بر جانها　　مقبلان برداشته دامانها
وان نثار نور هر کو یافته　　روی از غیر خدا برتافته

هر کرا دامان عشقی نابده　　زان نثار نور بی بهره شده
جزوها را رویها سوی کل ست　　بلبلان را عشق با روی گل ست

گاو را رنگ از برون و مرد را　　از درون جو رنگ سرخ و زرد را
رنگهای نیک از خم صفاست　　رنگ زشتان از سیاه آبه جفاست

صبغة الله نام آن رنگ لطیف　　لعنة الله بوی این رنگ کثیف
آنچه از دریا بدریا می رود　　از همانجا کامد آنجا می رود

آتش افروختن پادشاه و بت در پهلوی آتش نهادن که هر که سجود بت کند از آتش رهائی یابد

از سر که سیلهای تیز رو　　وز تن ما جان عشق آمیز رو
آن جهود سگ ببین چه رای کرد　　پهلوی آتش بتی برپای کرد

کانکه این بت را سجود آرد برست　　ور نیارد در دل آتش نشست
چون سزای این بت نفس او نداد　　از بت نفسش بتی دیگر بزاد

مادر بتها بت نفس شماست　　زانکه آن بت مار و این بت اژدها
آهن و سنگ ست نفس و بت شرار　　آن شرار از آب میگیرد قرار

سنگ و آهن زآب کی ساکن شود　　آدمی با این دو کی ایمن شود
سنگ و آهن در درون دارند نار　　آب را بر نارشان نبود گذار

زآب چون نار برون کشته شود　　در درون سنگ و آهن کی رود
آهن و سنگ ست اصل نار و دود　　فعل هر دو کفر ترسا و جهود

بت سیاهابه ست در کوزه نهان　　نفس مر آب سیه را چشمه دان
آن بت منحوت چون سیل سیاه　　نفس بتگر چشمه بر شاهراه

بت برون کوزه چون آب کدر　　نفس شومت چشمه آن ای مصر
صد سبو را بشکند یک پاره سنگ　　وآب چشمه می زهاند بی درنگ

آب خم و کوزه گر فانی شود　　آب چشمه تازه و باقی بود
بت شکستن سهل باشد نیک سهل　　سهل دیدن نفس را جهل ست جهل

صورت نفس ار بجوئی ای پسر / قصه دوزخ بخوان با هفت در
هر نفس مکری و در هر مکر زان / غرق صد فرعون با فرعونیان
در خدای موسی و موسی گریز / آب ایمان را ز فرعونی مریز
دست را اندر احد و احمد بزن / ای برادر واره از بوجهل تن

آوردن پادشاه جهود زنی را با طفل و انداختن او طفل را در آتش و به سخن آمدن طفل در میان آتش

یک زنی با طفل آورد آن جهود / پیش آن بت آتش اندر شعله بود
گفت ای زن پیش این بت سجده کن / ورنه در آتش بسوزی بی سخن
بود آن زن پاک دین و مومنه / سجده آن بت نکرد آن موقنه
طفل ازو بستد در آتش درفکند / زن بترسید و دل از ایمان بکند
خواست تا او سجده آرد پیش بت / بانگ زد آن طفل کانی لم امت
اندر آ مادر که من اینجا خوشم / گرچه در صورت میان آتشم
چشم‌بند است آتش از بهر حجاب / رحمت است این سر برآورده ز جیب
اندر آ مادر ببین برهان حق / تا ببینی عشرت خاصان حق
اندر آ و آب بین آتش مثال / از جهانی کاتش است آبش مثال
اندر آ اسرار ابراهیم بین / کو در آتش یافت سرو و یاسمین
مرگ میدیدم گه زادن ز تو / سخت خوفم بود افتادن ز تو
چون بزادم رستم از زندان تنگ / در جهانی خوش هوای خوب رنگ
این جهان چون رحم دیدم کنون / چون درین آتش بدیدم این سکون
اندرین آتش بدیدم عالمی / ذره ذره اندرو عیسی دمی
یک جهانی نیست شکلی هست ذات / وان جهانی هست شکلی بی ثبات
اندر آ مادر بحق مادری / بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمدست / اندر آ مادر مده دولت ز دست
قدرت آن سگ بدیدی اندر آ / تا ببینی قدرت فضل خدا
من ز رحمت می کشانم پای تو / کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران را هم بخوان / کاندر آتش شاه بنهادست خوان
اندر آیید ای همه پروانه وار / اندرین آتش که دارد صد بهار
اندر آیید ای مسلمانان همه / غیر عذب دین عذابست آن همه
اندر آیید و ببینید این چنین / سرد گشته آتش گرم همچنین
اندر آیید ای همه مست و خراب / اندر آیید ای همه همچون عقاب
اندر آیید اندرین بحر عمیق / تا که گردد روح صافی رفیق
مادرش انداخت خود را اندرو / دست او بگرفت طفل مهرخو
اندر آمد مادر آن طفل خرد / اندر آتش گوی دولت را ببرد
مادرش هم زان نسق گفتن گرفت / در صف لطف حق شکفتن گرفت
بانگ میزد در میان آن گروه / پر همی شد جان خلقان از شکوه
نعره میزد خلق را کای مردمان / اندر آتش بنگرید این بوستان
خلق خود را بعد از آن بیخویشتن / می فکندند اندر آتش مرد و زن

انداختن مردمان خود را در آتش از سر ذوق

بی موکل بی کشش از عشق دوست / زانکه شیرین کردن هر تلخ ازوست
تا چنان شد کان عوانان خلق را / منع میکردند کاتش در میا
آن یهودی شد سیه رو و خجل / شد پشیمان زین سبب بیمار دل
کاندر آتش خلق عاشق‌تر شدند / در فنای جسم صادق‌تر شدند
مکر شیطان هم در او پیچید شکر / دیو خود را هم سیه رو دید شکر
آنچه می مالید در روی کسان / جمع شد در چهره آن ناکسان
آنکه می درید جامه خلق چست / شد دریده آن او وزیشان درست

کژ ماندن دهان آن شخص که نام پیغمبر را بتمسخر برد

آن دهن کژ کرد و از تسخر بخواند / نام احمد را دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمد عفو کن / ای ترا الطاف علم من لدن
من ترا افسوس میکردم ز جهل / من بدم افسوس را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پرده کس درد / میلش اندر طعنه پاکان برد

در خدا خواهد که پوشد عیب کس / کم زند در عیب معیوبان نفس
چون خدا خواهد که مان یاری کند / میل ما را جانب زاری کند
ای خنک چشمی که او گریان اوست / ای همایون دل که او بریان اوست
از پی هر گریه آخر خنده‌ایست / مرد آخربین مبارک بنده‌ایست
هر کجا آب روان سبزه بود / هر کجا اشکی روان رحمت بود
باش چون دولاب نالان چشم تر / تا ز صحن جانت بر روید خضر
مرحمت فرمود سید عفو کرد / چون ز جرأت توبه کرد آن روی زرد
رحم خواهی رحم کن اشکبار / رحم خواهی بر ضعیفان رحمت آر

عتاب کردن جهود آتش را که چرا نمیسوزی جواب او

رو به آتش کرد شه کای تندخو / آن جهان سوز طبیعی خوت کو
چون نمی‌سوزی چه شد خاصیتت / باز بخت ما دگر شد نیتت
می نبخشائی تو بر آتش پرست / آنکه نپرستد ترا او چون برست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی / چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم بند است این عجب یا هوش بند / چون نسوزاند چنین شعله بلند
جادوی کردت کسی یا سیمیاست / یا خلاف طبع تو از بخت ماست
گفت آتش من همانم آتشم / اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبع من دیگر نگشت و عنصرم / تیغ حقم هم بدستوری برم
بر در خرگه سگان ترکمان / چاپلوسی کرده پیش میهمان
در بخرگه بگذرد بیگانه رو / حمله بیند از سگان شیرانه او
من ز سگ کم نیستم در بندگی / کم ز ترکی نیست حق در زندگی
آتش طبعت اگر غمگین کند / سوزش از امر ملیک دین کند
آتش طبعت اگر شادی دهد / اندر او شادی ملیک دین نهد
چونکه غم بینی تو استغفار کن / غم بامر خالق آمد کار کن
چون بخواهد عین غم شادی شود / عین بند پای آزادی شود
باد و خاک و آب و آتش بنده‌اند / با من و تو مرده با حق زنده‌اند
پیش حق آتش همیشه در قیام / همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی آتش جهد / هم بامر حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگ ستم بر هم مزن / کاین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک / تو ببالا بنگر ای مرد نیک
کاین سبب را آن سبب آورد پیش / بی سبب کی شد سبب هرگز ز خویش
این سبب را آن سبب عامل کند / باز گاهی بی بر و عاطل کند
وان سببها کانبیا را رهبرست / آن سببها زین سببها برترست
این سبب را محرم آمد عقل ما / وان سببهاراست محرم انبیا
این سبب چه بود بتازی گو رسن / اندرین چه این رسن آمد بفن
گردش چرخ این رسن را علت است / چرخ گردان را ندیدن زلت است
این رسنهای سبب در جهان / هان و هان زین چرخ سرگردان مدان
تا نمانی صفر و سرگردان چو چرخ / تا نسوزی تو ز بی‌مغزی چو مرخ
باد و آتش میشوند از امر حق / هر دو سرمست آمدند از خمر حق
آب حلم و آتش خشم ای پسر / هم ز حق بینی چو بگشایی نظر
گر نبودی واقف از حق جان باد / فرق چون کردی میان قوم عاد

قصه هلاک کردن باد قوم هود علیه السلام را

هود گرد مومنان خطی کشید / نرم می‌شد باد کانجا می‌رسید
هر که بیرون بود زان خط جمله را / پاره پاره می‌شکست اندر هوا
همچنین شیبان راعی می‌کشید / گرد بر گرد رمه خطی پدید
چون بجمعه می‌شد او وقت نماز / تا نیارد گرگ آنجا ترکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن / گوسفندی هم نگشتی زان نشان
باد حرص گرگ و حرص گوسفند / دایره مرد خدا را بود بند
همچنین باد اجل با عارفان / نرم و خوش همچون نسیم بوستان
آتش ابراهیم را دندان نزد / چون گزیده حق بود چونش گزد
آتش شهوت نسوزد اهل دین / باغیان را برده تا قعر زمین

سیمیا علم طلسمات ۱۲
جواب دادن آتش پادشاه جهود را ۱۲
شیبان راعی ۱۲

موج دریا چون بامر حق بتاخت / اهل موسی را ز قبطی وا شناخت
خاک قارون را چو فرمان در رسید / با زر و تختش بقعر خود کشید
آب و گل چون از دم عیسی چرید / بال و پر بگشاد مرغی شد پرید
از دهانت چون برآید حمد حق / مرغ جنت سازدش رب الفلق
هست تسبیحت بجای آب و گل / مرغ جنت شد ز نفخ صدق دل
کوه طور از نور موسی شد برقص / صوفی کامل شد و رست او ز نقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز / جسم موسی از کلوخی بود نیز
این عجایب دید آن شاه جهود / جز که طنز و جز که انکارش نبود

طنز و انکار کردن پادشاه جهود نصیحت ناصحان را

ناصحان گفتند از حد مگذران / مرکب استیزه را چندین مران
بگذر از کشتن مکن این فعل بد / بعد ازین آتش مزن در جان خود
ناصحان را دست بست و بند کرد / ظلم را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید / پای دار ای سگ که قهر ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت / حلقه گشت و آن جهودان را بسوخت
اصل ایشان بود آتش ز ابتدا / سوی اصل خویش رفتند انتها
هم ز آتش زاده بودند آن فریق / جزوها را سوی کل باشد طریق
هم ز آتش زاده بودند آن خسان / جرف می‌راندند از نار و دخان
آتشی بودند مومن سوز و بس / سوخت خود را آتش ایشان چو خس
آنکه بوده است امه هاویه / هاویه آمد مر او را زاویه
مادر فرزند جویان وی است / اصلها مر فرعها را در پی است
آب اندر حوض اگر زندانی است / باد نشفش میکند کارکانی است
می‌رهاند می‌برد تا معدنش / اندک اندک تا نبینی بردنش
وین نفس جانهای ما را همچنان / اندک اندک دزدد از حبس جهان
تا الیه یصعد اطیاب الکلم / صاعدا منا الی حیث علم
ترتقی انفاسنا بالاتقا / متحفا منا الی دار البقا
ثم یاتینا مکافات المقال / ضعف ذاک رحمة من ذی الجلال
ثم یلجینا الی امثالها / کی ینال العبد مما نالها
هکذا تعرج و تنزل دائما / ذا فلا زلت علیه قائما
پارسی گوییم یعنی این کشش / ز آن طرف آید که آمد این چشش
چشم هر قومی بسوی مانده است / کان طرف یک روز ذوقی رانده است
ذوق جنس از جنس خود باشد یقین / ذوق جزو از کل خود باشد ببین
یا مگر آن قابل جنسی بود / چون بدو پیوست جنس او شود
همچو آب و نان که جنس ما نبود / گشت جنس ما و اندر ما فزود
نقش جنسیت ندارد آب و نان / ز اعتبار آخر آن را جنس دان
ور ز غیر جنس باشد ذوق ما / آن مگر مانند باشد جنس را
آنکه مانند است باشد عاریت / عاریت باقی نماند عاقبت
مرغ را گر ذوق آید از صفیر / چونکه جنس خود نیابد شد نفیر
تشنه را گر ذوق آید از سراب / چون رسد در وی گریزد جوید آب
مفلسان گر خوش شوند از زر قلب / لیک آن رسوا شود در دار ضرب
تا زر اندودیت از ره نفکند / تا خیال کژ ترا چه نفکند
از کلیله باز خوان این قصه را / وندر آن قصه طلب کن حصه را

قصهٔ نخچیران و بیان توکل و ترک جهد کردن

در کلیله خوانده باشی لیک آن / قشر افسانه بود نی مغز جان
طایفهٔ نخچیر در وادی خوش / بودشان با شیر دایم کشمکش
بسکه آن شیر از کمین در می‌ربود / آن چرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان بشیر / کز وظیفه ما ترا داریم سیر
جز وظیفه در پی صیدی میا / تلخ بر ما تا نگردد این گیا

جواب شیر نخچیران را و بیان خاصیت جهد

گفت آری گر وفا بینم نه مکر / مکرها بس دیده‌ام از زید و بکر
من هلاک قول و فعل مردمم / من گزیدهٔ زخم مار و کژدمم

نفس بردم از در و نیم در کمین / از همه مردم بتر در مکر و کین
گوش من لا یلدغ المؤمن شنید / قول پیغمبر بجان و دل گزید

باز ترجیح نهادن نخچیران توکل را بر جهد

جمله گفتند ای حکیم با خبر / الحذر دع لیس یغنی عن قدر
در حذر شوریدن شور و شر است / رو توکل کن توکل بهتر است
با قضا پنجه مزن ای تند و تیز / تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیش حکم حق / تا نیاید زحمت از رب الفلق

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و تسلیم

گفت آری گر توکل رهبر است / این سبب هم سنت پیغمبر است
گفت پیغمبر بآواز بلند / با توکل زانوی اشتر ببند
رمز الکاسب حبیب الله شنو / از توکل در سبب کاهل مشو
در توکل جهد و کسب اولیتر است / تا حبیب حق شوی این بهتر است
رو توکل کن تو با کسب ای عمو / جهد می کن کسب می کن مو بمو
جهد کن جدی نما تا وارهی / ور توان جهدش بمانی ابلهی

باز ترجیح نخچیران توکل را از جهد و کسب

قوم گفتندش که کسب از ضعف خلق / لقمه تزویر دان بر قدر حلق
نیست کسبی از توکل خوبتر / چیست از تسلیم خود محبوبتر
پس بدانکه کسبها از ضعف خاست / در توکل تکیه بر غیری خطاست
حیله کرد انسان و حیله‌اش دام بود / آنکه جان پنداشت خون آشام بود
بس گریزند از بلا سوی بلا / بس جهند از مار سوی اژدها
صد هزاران طفل کشت آن کینه کش / وانکه او می جست اندر خانه‌اش
در ببست و دشمن اندر خانه بود / حیله فرعون زین افسانه بود
دید ما را دید او نعم العوض / هست اندر دید او کلی غرض
دیده ما چون بسی علت دروست / رو فنا کن دید خود در دید دوست
چون فضولی کرد و دست و پا نمود / در عنا افتاد و در کور و کبود
طفل تا گیرا و تا پویا نبود / مرکبش جز گردن بابا نبود
چون بامر اهبطوا بندی شدند / حبس خشم و حرص و خرسندی شدند
جانهای خلق پیش از دست و پا / می پریدند از وفا سوی صفا
آنکه او از آسمان باران دهد / هم تواند کو ز رحمت نان دهد
با عیال حضرتیم و شیرخواه / گفت الخلق عیال للاله

دیگر بار بیان کردن شیر ترجیح جهد بر توکل

گفت شیر آری ولی رب العباد / نردبانی پیش پای ما نهاد
پایه پایه رفت باید سوی بام / هست جبری بودن اینجا طمع خام
پای داری چون کنی خود را تو لنگ / دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
تکیه بر جبار کن تا وارهی / ورنه افتی در بلای گمرهی
خواجه چون بیلی بدست بنده داد / بی زبان معلوم شد او را مراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست / آخراندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش را بر جان نهی / در وفای آن اشارت جان دهی
پس اشارتهاش اسرارت دهد / بار بردارد ز تو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا / قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امر وئی قابل شوی / وصل جوئی بعد از آن واصل شوی
سعی شکر نعمتش قدرت بود / جبر تو انکار آن نعمت بود
شکر نعمت نعمتت افزون کند / کفر نعمت از کفت بیرون کند
جبر تو خفتن بود در ره مخسب / تا نبینی آن در و درگه مخسب
هان مخسب ای جبری بی اعتبار / جز بزیر آن درخت میوه دار
تا که شاخ افشان کند هر لحظه باد / بر سر خفته بریزد نقل و زاد
جبر خفتن در میان رهزنان / مرغ بی هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی / مرد پنداری و چون بینی زنی
آن قدر عقلی که داری گم شود / سر که عقل از وی بپرد دم شود
زانکه بی شکری بود شوم و شنار / می برد بی شکر را در قعر نار

گر توکل میکنی در کار کن — کسب کن پس تکیه بر جبار کن

باز ترجیح نهادن نخچیران مر توکل را بر جهد

جمله با وی بانگها برداشتند — کان حریصان که سببها کاشتند
صد هزار اندر هزاران مرد و زن — پس چرا محروم ماندند از زمن
صد هزاران قرن ز آغاز جهان — همچو اژدرها گشاده صد دهان
مکرها کردند آن دانا گروه — که ز بن بر کنده شد زان مکر کوه
کرد مکر و حیله آن قوم خبیث — در زمانه ور نداری این حدیث
کرد وصف مکرشان ذو الجلال — لتزول منه اقلال الجبال
جز که آن قسمت که رفت اندر ازل — روی ننمود از شکال و از عمل
جمله افتادند از تدبیر و کار — ماند کار و حکمهای کردگار
کسب جز نامی مدان ای نامدار — جهد جز وهمی مپندار ای عیار

نگریستن عزرائیل علیه السلام بر مردی و گریختن آن مرد در سرای سلیمان علیه السلام و تقریر ترجیح توکل بر جهد و کوشش

ساده مردی چاشتگاهی در رسید — در سرا عدل سلیمانی دوید
رویش از غم زرد و هر دو لب کبود — پس سلیمان گفتش ای خواجه چه بود
گفت عزرائیل در من این چنین — یک نظر انداخت پر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه میخواهی بخواه — گفت فرما باد را ای جان پناه
تا مرا زینجا به هندستان برد — بو که بنده کان طرف شد جان برد
پس سلیمان کرد بر باد این برات — برد باد او را بسوی سومنات
نک ز درویشی گریزانند خلق — لقمهٔ حرص و امل زانند خلق
ترس درویشی مثال آن هراس — حرص و کوشش را تو هندستان شناس
روز دیگر وقت دیوان و لقا — پس سلیمان گفت عزرائیل را
کاین مسلمان را بخشم از چه سبب — بنگریدی باز گو ای پیک رب
ای عجب این کرده باشی بهر آن — تا شود آواره او از خانمان
گفتش ای شاه جهان بی زوال — فهم کژ کرده نمود او را خیال
من در او از خشم کی کردم نظر — از تعجب دیدمش در رهگذر
کو مرا فرمود حق کامروز هان — جان او را تو به هندستان ستان
دیدمش اینجا و بس حیران شدم — در تفکر رفته سرگردان شدم
از عجب گفتم گر او را صد پرست — زو به هندستان شدن دور اندرست
چون به امر حق به هندستان شدم — دیدمش آنجا و جانش بستدم
تو همه کار جهان را همچنین — کن قیاس و چشم بگشا و ببین
از که بگریزیم از خود ای محال — از که برتابیم از حق این وبال

باز ترجیح شیر جهد را بر توکل و فوائد جهد بیان کردن

شیر گفت آری ولیکن هم ببین — جهدهای انبیا و مؤمنین
سعی ابرار و جهاد مؤمنان — تا بدین ساعت ز آغاز جهان
حق تعالی جهدشان را راست کرد — آنچه دیدند از جفا و گرم و سرد
حیله‌هاشان جمله حال آمد لطیف — کل شیء من ظریف هو ظریف
دامهاشان مرغ گردونی گرفت — نقصهاشان جمله افزونی گرفت
جهد می‌کن تا توانی ای کیا — در طریق انبیا و اولیا
با قضا پنجه زدن نبود جهاد — زانکه این را هم قضا بر ما نهاد
کافرم من گر زیان کردست کس — در ره ایمان و طاعت یک نفس
سر شکسته نیست این سر را مبند — یک دو روزی جهد کن باقی بخند
بد محالی جست کو دنیا بجست — نیک حالی جست کو عقبی بجست
مکرها در کسب دنیا باردست — مکرها در ترک دنیا واردست
مکر آن باشد که زندان حفره کرد — آنکه حفره بست آن مکریست سرد
این جهان زندان و ما زندانیان — حفره کن زندان و خود را وا رهان
چیست دنیا از خدا غافل بدن — نی قماش و نقره و فرزند و زن
مال را گر بهر دین باشی حمول — نعم مال صالح گفت آن رسول
آب در کشتی هلاک کشتی است — آب در بیرون کشتی پشتی است (نسخه: اندر زیر کشتی)
چونکه مال و ملک را از دل براند — زان سلیمان خویش جز مسکین نخواند

کوزهٔ سربسته اندر آب زفت / از دل پر باد فوق آب رفت
باد درویشی چو در باطن بود / بر سر آب جهان ساکن بود
آب نتواند مر او را غوطه داد / کش دل از نفخهٔ الهی گشت شاد
گرچه این جمله جهان ملک وی است / ملک در چشم دل او لاشی است
پس دهان دل ببند و مهر کن / پر کنش از باد کبر من لدن
جهد حق است و دوا حق است و درد / منکر اندر نفی جهدش جهد کرد
کسب کن سعی نما و جهد کن / تا بدانی سر علم من لدن
گرچه جملهٔ این جهان بر جهد شد / جهد کی در کام جاهل شهد شد
زین نمط بسیار برهان گفت شیر / کز جواب آن جبریان گشتند سیر

مقرر شدن ترجیح جهد بر توکل

روبه و خرگوش و آهو و شغال / جبر را بگذاشتند و قیل و قال
عهدها کردند با شیر ژیان / کاندرین بیعت نیفتد در زیان
قسم هر روزش بیاید بی ضرر / حاجتش نبود تقاضای دگر
عهد چون بستند رفتند آن زمان / سوی مرعی ایمن از شیر ژیان
جمع بنشستند یکجا آن وحوش / اوفتاده در میان جمله جوش
هر کسی تدبیر و رائی میزدی / هر کسی در خون هر یک میشدی
عاقبت شد اتفاق جمله شان / تا بیاید قرعه اندر میان
قرعه بر هر که فتد او طعمه است / بی سخن شیر ژیان را لقمه است
هم برین کردند آن جمله قرار / قرعه آمد سر بسر را اختیار
قرعه بر هر کو فتادی روز روز / سوی آن شیر او دویدی همچو یوز
چون بخرگوش آمد این ساغر بدور / بانگ زد خرگوش کاخر چند جور

انکار کردن نخچیران بر خرگوش در تاخیر رفتن بر شیر

قوم گفتندش که چندین گاه ما / جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامی ما ای عنود / تا نرنجد شیر رو رو زود زود
گفت ای یاران مرا مهلت دهید / تا بمکرم از بلا ایمن شوید

جواب گفتن خرگوش نخچیران را و مهلت خواستن

تا امان یابد بمکرم جانتان / ماند این میراث فرزندانتان
هر پیمبر امتان را در جهان / همچنین تا مخلصی میخواندشان
کز فلک راه برون شو دیده بود / در نظر چون مردمک پیچیده بود
مردمش چون مردمک دیدند خرد / در بزرگی مردمک کس ره نبرد
قوم گفتندش که ای خرگوش دار / خویش را اندازهٔ خرگوش دار

اعتراض کردن نخچیران خرگوش و جواب خرگوش ایشان را

هین چه لافست این که از تو بهتران / در نیاوردند اندر خاطر آن
معجبی یا خود قضامان در پی است / ور نه این دم لایق چون تو کی است
گفت ای یاران حقم الهام داد / مر ضعیفی را قوی رائی فتاد
آنچه حق آموخت مر زنبور را / آن نباشد شیر را و گور را
خانها سازد پر از حلوای تر / حق برو این علم را بگشود در
آنچه حق آموخت کرم پیله را / هیچ پیلی داند آن گون حیله را
آدم خاکی ز حق آموخت علم / تا بهفتم آسمان افروخت علم
نام و ناموس ملک را در شکست / کوری آنکس که با حق در شکست
زاهد ششصد هزاران ساله را / پوزبندی ساخت آن گوساله را
تا نتاند شیر علم آن کشید / تا نگردد گرد آن قصر مشید
علمهای اهل حس شد پوزبند / تا نگیرد شیر زان علم بلند
قطرهٔ دل را یکی گوهر فتاد / کان بگردون و بدریا ها نداد
چند صورت آخر ای صورت پرست / جان بی معنیت از صورت نرست
گر بصورت آدمی انسان بدی / احمد و بوجهل خود یکسان بدی
احمد و بوجهل در بتخانه رفت / زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت
این در آید سر نهند آن را بتان / وان در آید سر نهد چون امتان
نقش بر دیوار مثل آدم است / بنگر از صورت چه چیز او کم است
جان کم است آن صورت با تاب را / رو بجو آن گوهر نایاب را

۲۷ [illegible] ... عليهم الصلوٰة والسلام ... طلب اسباب ... [illegible]

اندر سر شیران عالم جمله پست — چون سگ اصحاب را دادند دست

زانکه پانستش از آن نقش نفور — چونکه جانش غرق شد در بحر نور

وصف صورت نیست اندر خامه‌ها — عالم و عادل بود در نامه‌ها

عالم و عادل همه معنیست بس — کش نیابی در مکان پیش و پس

می‌زند بر تن ز سوی لامکان — می‌نگنجد در فلک خورشید جان

این سخن پایان ندارد گوش دار — گوش سوی قصهٔ خرگوش دار

گوش خر بفروش و دیگر گوش خر — کاین سخن را در نیابد گوش خر

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش

رو تو روبه بازی خرگوش بین — مکر و شیر اندازی خرگوش بین

خاتم ملک سلیمانست علم — جمله عالم صورت و جانست علم

آدمی را زین هنر بیچاره گشت — خلق دریاها و خلق کوه و دشت

زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش — زو شده پنهان بدشت و که وحوش

زو پری و دیو ساحلها گرفت — هر یکی در جای پنهان جا گرفت

آدمی را دشمن پنهان بسیست — آدمی با حذر عاقل کسیست

خلق پنهان زشتشان و خوبشان — می‌زند بر دل بهر دم کوبشان

بهر غسل ار در روی در جویبار — بر تو آسیبی زند در آب خار

گرچه پنهان خار در آبست پست — چونکه در تو می‌خلد دانی که هست

خار خار وحیها و وسوسه — از هزاران کس بود نی یک کسه

باش تا حسهای تو مبدل شود — تا ببینی‌شان و مشکل حل شود

تا سخنهای کسان رد کرده‌ای — تا کسان را سرور خود کرده‌ای

بعد از آن گفتند کای خرگوش چست — در میان نه آنچه در ادراک تست

باز جستن نخچیران سر و اندیشهٔ خرگوش را

ای که با شیری تو در پیچیده‌ای — باز گو رایی که اندیشیده‌ای

مشورت ادراک و هشیاری دهد — عقلها مر عقل را یاری دهد

گفت پیغمبر بکن ای رای زن — مشورت کالمستشار مؤتمن

قول پیغمبر بجان باید شنود — باز گو تا چیست مقصود تو زود

گفت هر رازی نشاید باز گفت — جفت طاق آید گهی گه طاق جفت

پوشیده داشتن خرگوش راز از نخچیران

از صفا گر دم زنی با آینه — تیره گردد زود با ما آینه

در بیان این سه کم جنبان لبت — از ذهاب و از ذهب وز مذهبت

کاین سه را خصمست بسیار و عدو — در کمینت ایستد چون داند او

ور بگویی با یکی دو الوداع — کل سر جاوز الاثنین شاع

گر دو سه پرنده را بندی بهم — بر زمین مانند محبوس از الم

مشورت دارند سرپوشیده خوب — در کنایت با غلط افکن مشوب

مشورت کردی پیمبر بسته سر — گفته ایشانش جواب و بی‌خبر

در مثالی بسته گفتی رای را — تا ندانند خصم از سر پای را

او جواب خویش بگرفتی ازو — وز سؤالش می‌نبردی غیر بو

این سخن پایان ندارد باز گرد — سوی خرگوش دلاور تا چه کرد

حاصل آن خرگوش راز ای خود نگفت — گر اندیشید با خود طاق و جفت

قصهٔ مکر کردن خرگوش با شیر و بسر بردن

باد خوش فرمان نیک و بد بکشاد ماند — سر خود در جان خود می‌راند باز

ساعتی تاخیر کرد اندر شدن — بعد ازان شد پیش شیر پنجه زن

زان سبب کاندر شدن او ماند دیر — خاک را می‌کند و می‌غرید شیر

گفت من گفتم که عهد آن خسان — خام باشد خام و سست و نارسان

وعدهٔ ایشان مرا از خر فکند — چند بفریبد مرا این دهر چند

سخت در ماند امیر سست ریش — چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش

راه هموارست و زیرش دامها — قحط معنی در میان نامها

لفظها و نامها چون دامهاست — لفظ شیرین ریگ آب عمر ماست

عمر چون آبست وقت او را چو جو — خلق باطن ریگ جوی عمر تو

آن یکی ریگی که جوشد آب ازو — سخت کمیابست رو آن را بجو

۱ع بوش ن ۲ خامها —

هست آن رنگ ای پسر مرد خدا / گر چه جو پوست او از خود شد جدا
آب عذب دین همی جوشد از او / طالبان را زو حیات است و نمو
غیر مرد حق چو برگ خشک دان / کاب عبرت آخور او هند بال
طالب حکمت شو از مرد حکیم / تا از او گردی تو بینا و علیم
نبع حکمت شود حکمت طلب / فارغ آید او ز تحصیل و سبب
لوح حافظ لوح محفوظی شود / روح او از لوح محفوظی شود
چون معلم بود عقلش ز ابتدا / بعد از آن شد عقل شاگردی ورا
عقل چون جبریل گوید احمدا / گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگذار ازین پس پیش ران / حد من این بود ای سلطان جان
هر که ماند از کاهلی بی شکر و صبر / او همی داند که گیرد پای جبر
هر که جبر آورد خود رنجور کرد / تا همان رنجوریش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ / رنج آرد تا بمیرد چون چراغ
جبر چه بود بستن اشکسته را / یا بپیوستن رگ بگسسته را
چون درین ره پای خود نشکسته / بر که میخندی چه پا را بسته
وانکه پایش در ره کوشش شکست / در رسید او را براق و بر نشست
حامل دین بود او محمول شد / قابل فرمان بد او مقبول شد
تا کنون فرمان پذیرفتی ز شاه / بعد ازین فرمان رساند بر سپاه
تا کنون اختر اثر کردی درو / بعد ازین باشد امیر اختر او
گر ترا اشکال آید در نظر / پس تو شک داری در انشق القمر
تازه کن ایمان نه از گفت زبان / ای هوا را تازه کرده در نهان
تا هوا تازه است ایمان تازه نیست / کین هوا جز قفل آن دروازه نیست
کرده تاویل حرف بکر را / خویش را تاویل کن نی ذکر را
فکر تو تاویل کرده ذکر را / ذکر را مان و بگردان فکر را
بر هوا تاویل قرآن میکنی / پست و کژ شد از تو معنی سنی
ماند احوالت بدان طرفه مگس / کو همی پندار خود را هست کس

زیافت تاویل رکیک مگس

از خودی سرمست گشته بی شراب / ذره خود را شمرده آفتاب
وصف بازان را شنیده در زمان / گفته من عنقای وقتم بیگمان
آن مگس بر برگ کاه و بول خر / همچو کشتیبان همی افراشت سر
گفت من کشتی و دریا خوانده ام / مدتی در فکر آن می مانده ام
اینک این دریا و این کشتی و من / مرد کشتیبان و اهل و رای و فن
بر سر دریا همی راند او عمد / می نمودش این قدر بیرون ز حد
بود بیحد آن چمین نسبت بدو / آن نظر کو بیند آن را راست کو
عالمش چندان بود کش بینش است / چشم چندین بحر هم چندینش است
صاحب تاویل باطل چون مگس / وهم او بول خر و تصویر خس
گر مگس تاویل بگذارد برای / آن مگس را بخت گرداند همای
آن مگس نبود کش این عبرت بود / روح او نی در خور صورت بود
همچو آن خرگوش کو بر شیر زد / روح او کی بود اندر خورد قد
شیر میگفت از سر تیزی و خشم / کز ره گوشم عدو بر بست چشم

رنجیدن شیر از دیر آمدن خرگوش

مکرهای جبریانم بسته کرد / تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد
زین سپس من نشنوم آن دمدمه / بانگ دیوانست و غولان آن همه
بردران ای دل تو ایشان را مه ایست / پوستشان برکن کشان جز پوست نیست
پوست چه بود گفتهای رنگ رنگ / چون زره بر آب کش نبود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان / این سخن چون نقش و معنی همچو جان
پوست باشد مغز بد را عیب پوش / مغز نیکو را ز غیرت غیب پوش
چون قلم از باد بد دفتر ز آب / هر چه بنویسی فنا گردد شتاب
نقش آبست ار وفا خواهی از آن / باز گردی دستهای خود گزان
باد در مردم هوا و آرزوست / چون هوا بگذاشتی پیغام هوست
خوش بود پیغامهای کردگار / کو ز سر تا پای باشد پایدار

خطبه شاهان بگردد و آن کیا جز کیا و خطبهای انبیا
زانکه بوش پادشاهان از هواست بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نام شاهان برکنند نام احمد تا قیامت می‌زنند
نام احمد نام جمله انبیاست چونکه صد آمد نود هم پیش ماست
این سخن پایان ندارد ای پسر قصه خرگوش گو و شیر نر

هم در بیان مکر خرگوش و تاخیر او در رفتن

در شدن خرگوش بس تاخیر کرد مکر را با خویشتن تقریر کرد
در ره آمد بعد تاخیر دراز تا بگوش شیر گوید یک دو راز
تا چه عالمهاست در سودای عقل تا چه با پهناست این دریای عقل
بحر بی پایان بود عقل بشر بحر غواص باید ای پسر
صورت ما اندرین بحر عذاب می‌دود چون کاسه‌ها بر روی آب
تا نشد پر بر سر دریا چو طشت چونکه پر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالمی صورت ما موج یا از وی نمی
هر چه صورت می‌وسیلت سازدش زان وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهنده راز را تا نبیند تیر دور انداز را
اسپ خود را یاوه داند وز ستیز می‌دواند اسپ خود در راه تیز
اسپ خود را یاوه داند آن جواد واسپ خود او را کشان کرده چو باد
در فغان و جستجو آن خیره سر هر طرف پرسان و جویان در بدر
کانکه دزدید اسپ ما را کو و کیست اینکه زیر ران تست ای خواجه چیست
آری این اسپست لیکن اسپ کو با خود آ ای شهسوار اسپ جو
وصفها را مستمع گوید براز تا شناسد مرد اسپ خویش باز
جان ز پیدائی و نزدیکیست گم چون شکم پر آب و لب خشکی چو خم
در دل خود بیخود او درها تا نه بینی سبز و سرخ و زرد را
کی به بینی سرخ و سبز و بور را تا نه بینی پیش از آن سه نور را
لیک چون در رنگ گم شد هوش تو شد ز نور آن رنگها روپوش تو
چونکه شب آن رنگها مستور بود پس بدیدی دید رنگ از نور بود
نیست دید رنگ بی نور برون همچنین رنگ خیال اندرون
این برون از آفتاب و از سها و اندرون از عکس انوار علا
نور نور چشم خود نور دلست نور چشم از نور دلها حاصلست
باز نور نور دل نور خداست کو ز نور عقل و حس پاک و جداست
شب نبد نور و ندیدی رنگ‌ها پس بضد نور پیدا شد ترا
شب ندیدی رنگ کان بی نور بود رنگ چه بود مهرهٔ کور و کبود
که نظر بر نور بود آنگه برنگ ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ
دیدن نورست آنگه دید رنگ وین بضد نور دانی بی درنگ
پس بضد نور دانستی تو نور ضد ضد را می‌نماید در صدور
رنج و غم را حق پی آن آفرید تا بدین ضد خوشدلی آید پدید
پس نهانیها بضد پیدا شود چونکه حق را نیست ضد پنهان بود
نور حق را نیست ضدی در وجود تا بضد او را توان پیدا نمود
لاجرم ابصارنا لا تدرکه وهو یدرک بین تو از موسی و که
صورت از معنی چو شیر از بیشه دان یا چو آواز و سخن ز اندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست تو ندانی بحر اندیشه کجاست
لیک چون موج سخن دیدی لطیف بحر آن دانی که هم باشد شریف
چون ز دانش موج اندیشه بتاخت از سخن و آواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مرد موج خود را باز اندر بحر برد
صورت از بی‌صورتی آمد برون باز شد کانا الیه راجعون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
فکر ما تیریست از هو در هوا از هوا کی پاید آید تا خدا
هر نفس نو می‌شود دنیا و ما بیخبر از نو شدن اندر بقا
عمر همچون جوی نو نو می‌رسد مستمری می‌نماید در جسد
آن ز تیزی مستمر شکل آمدست چون شرر کش تیز جنبانی بدست

شاخ آتش را بجنبانی بساز
در نظر آتش نماید بس دراز

این درازی مدت از تیزی صنع
می نماید سرعت انگیزی صنع

طالب این سر اگر علامه ایست
نک حسام الدین که سامی نامه ایست

وصف او از شرح مستغنی بود
رو حکایت کن که بیگه میشود

رسیدن خرگوش بشیر و خشم شیر وی

شیر اندر آتش و در خشم و شور
دید کان خرگوش می آید ز دور

می دود بی دهشت و گستاخ او
خشمگین و تند و تیز و ترش رو

کز شکسته آمده تهمت بود
وز دلیری دفع هر ریبت بود

چون رسید او پیشتر نزدیک صف
بانگ بر زد شیر های ای ناخلف

من که گاوان را ز هم بدریده ام
من که گوش شیر نر مالیده ام

نیم خرگوشی چه باشد که چنین
امر ما را افکند اندر زمین

ترک خواب غفلت خرگوش کن
غرش این شیر ای خر گوش کن

عذر گفتن خرگوش به شیر از تاخیر و لابه کردن

گفت خرگوش الامان عذریم هست
گر دهد عفو خداوندیت دست

باز گویم چون تو دستور دهی
تو خداوندی و شاه و مهتری

گفت چه عذر ای قصور ابلهان
این زمان آیند در پیش شهان

مرغ بی وقتی سرت باید برید
عذر احمق را نمی باید شنید

عذر احمق بدتر از جرمش بود
عذر نادان زهر هر دانش بود

عذرت ای خرگوش از دانش تهی
من چه خرگوشم که در گوشم نهی

گفت ای شه ناکسی را کس شمار
عذر استم دیدگان را گوش دار

خاص از بهر زکوة جاه خود
گمرهی را تو مران از راه خود

بحر کو آبی بهر جو می دهد
هر خسی را بر سر و رو می نهد

کم نخواهد گشت دریا زین کرم
از کرم دریا نگردد بیش و کم

گفت دارم من کرم بر جای او
جامه هر کس برم بالای او

گفت بشنو گر نباشد جای لطف
سر نهادم پیش اژدرهای عنف

من بوقت چاشت در راه آمدم
با رفیق خود سوی شاه آمدم

با من از بهر تو خرگوشی دگر
جفت و همره کرده بودند آن نفر

شیری اندر راه قصد بنده کرد
قصد هر دو همره آینده کرد

گفتمش ما بنده شاهنشهیم
خواجه تاشان که آن درگهیم

گفت شاهنشه که باشد شرم دار
پیش من تو یاد هر ناکس میار

هم ترا و هم شهت را بر درم
گر تو با یارت بگردی از درم

گفتمش بگذار تا بار دگر
روی شه بینم برم از تو خبر

گفت همره را گرو نه پیش من
ورنه قربانی تو اندر کیش من

لابه کردیمش بسی سودی نکرد
یار من بستد مرا بگذاشت فرد

ماند آن همره گرو در پیش او
خون روان شد از دل بیخویش او

یارم از زفتی سه چندان بد که من
هم بلطف و هم بخوبی هم بتن

بعد از این زان شیر این ره بسته شد
حال ما این بود که ات دانسته شد

از وظیفه بعد از این امید بر
حق همی گویم ترا الحق مر

گر وظیفه بایدت ره پاک کن
هین بیا و دفع آن بیباک کن

جواب گفتن شیر خرگوش را و روان شدن در راه

گفت بسم الله بیا تا او کجاست
پیش در شو گر همی گوئی تو راست

تا سزای او و صد چون او دهم
ور دروغست این سزای تو دهم

اندر آمد چون قلاوزی به پیش
تا برد او را بسوی دام خویش

سوی چاهی کو نشانش کرده بود
چاه مغ را دام جانش کرده بود

می شدند این هر دو تا نزدیک چاه
اینت خرگوشی چو آبی زیر کاه

آب کاهی را بهامون می برد
آب کوهی را عجب چون می برد

دام مکر او کمند شیر بود
طرفه خرگوشی که شیری را ربود

موسی فرعون را تا رود نیل
میکشد با لشکر و جمع ثقیل

پشه نمرود را با نیم پر
می شکافد بی محابا مغز سر

حال آن کو قول دشمن را شنود
بین سزای آنکه شد یار حسود

حال فرعونی را که هامان اش شود / حال نمرودی که شیطان اش شود
دشمن ار چه دوستانه گویدت / دام دان گرچه ز دانه گویدت
گر ترا قندی دهد آن زهر دان / گر بتو لطفی کند آن قهر دان
چون قضا آید نبینی غیر پوست / دشمنان را باز نشناسی ز دوست
چون چنین شد ابتهال آغاز کن / ناله و تسبیح و روزه ساز کن
ناله می‌کن کای تو علام الغیوب / زیر سنگ مکر بد ما را مکوب
یا کریم العفو ستار العیوب / انتقام از ما مکش اندر ذنوب
آنچه در کونست بنما زانچه هست / وانما جان را بهر حالت که هست
گر سگی کردیم ای شیر آفرین / شیر را مگمار بر ما زین کمین
آب خوش را صورت آتش مده / اندر آتش صورت آبی منه
از شراب قهر چون مستی دهی / نیستها را صورت هستی دهی
چیست مستی بند چشم از دید چشم / تا نماید سنگ گوهر پشم یشم
چیست مستی حس مبدل شدن / چوب گز اندر نظر صندل شدن

قصهٔ سلیمان علیه السلام و هدهد و بیان آنکه چون قضا آید چشمها بسته شود

چون سلیمان را سراپرده زدند / جمله مرغانش بخدمت آمدند
همزبان و محرم خود یافتند / پیش او یک یک بجان بشتافتند
جمله مرغان ترک کرده چیک چیک / با سلیمان گشته افصح من اخیک
همزبانی خویشی و پیوندی است / مرد با نامحرمان چون بندی است
ای بسا هندو و ترک همزبان / ای بسا دو ترک چون بیگانگان
پس زبان محرمی خود دیگرست / همدلی از همزبانی بهترست
غیر نطق و غیر ایما و سجل / صد هزاران ترجمان خیزد ز دل
جمله مرغان هر یکی اسرار خود / وز هنر وز دانش و از کار خود
با سلیمان یک بیک وا می‌نمود / از برای عرضه خود را می‌ستود
از تکبر نه و از هستی خویش / بهر آن تا ره دهد او را به پیش
چون بباید برده را خواجهٔ / عرضه دارد از هنر دیباجهٔ
چونکه دارد از خریدارش ننگ / خود کند بیمار و شل و کور و لنگ
نوبت هدهد رسید و پیشه‌اش / وان بیان صنعت و اندیشه‌اش
گفت ای شه یک هنر کان کهترست / باز گویم گفت کوته بهترست
گفت برگو تا کدامست آن هنر / گفت من آنگه که باشم اوج بر
بنگرم از اوج با چشم یقین / من ببینم آب در قعر زمین
تا کجایست و چه عمقستش چه رنگ / از چه میجوشد ز خاکی یا ز سنگ
ای سلیمان بهر لشکرگاه را / در سفر میدار این آگاه را
پس سلیمان گفت ای نیکو رفیق / در بیابانهای بی آب عمیق
همره ما باشی و هم پیشوا / تا کنی تو آب پیدا بهر ما
تا بیابی بهر لشکر آب را / در سفر سقا شوی اصحاب را
باش همراه من اندر روز و شب / تا نبیند از عطش لشکر تعب
بعد از آن هدهد همراه بود / تا مرا از آب پنهان آگه بود

طعنه زدن زاغ در دعوی هدهد

زاغ چون بشنود آمد از حسد / با سلیمان گفت کو کژ گفت و بد
از ادب نبود به پیش شه مقال / خاصه خود لاف دروغین و محال
گر مر او را این نظر بودی مدام / چون ندیدی زیر مشتی خاک دام
چون گرفتار آمدی در دام او / چون قفس اندر شدی ناکام او
پس سلیمان گفت کای هدهد رواست / کز تو در اول قدح این درد خاست
چون نمائی مستی ای خورده دوغ / پیش من لافی زنی آنگه دروغ

جواب گفتن هدهد مر سلیمان را در این طعنه

گفت ای شه بر من عور گدا / قول دشمن مشنو از بهر خدا
گر بطلانست دعوی کردنم / نک نهادم سر ببر از گردنم
زاغ کو حکم قضا را منکرست / گر هزاران عقل دارد کافرست
در تو تا کافی بود از کافران / جای گند و شهوتی چون کاف ران

من ببینم دام را اندر هوا　　گر نپوشد چشم عقلم را قضا
چون قضا آید شود دانش بخواب　　مه سیه گردد بگیرد آفتاب
از قضا این تعبیه کی نادرست　　از قضادان کو قضا را منکرست

قصه آدم علیه السلام و بستن قضا نظر او را از مراعات صریح نهی و ترک تأویل

بوالبشر کو علم الاسما بگست　　صد هزاران علمش اندر هر رگست
اسم هر چیزی چنانک آن چیز هست　　تا بپایان جان او را داد دست
هر لقب کو داد آن مبدل نشد　　آنکه چستش خواند او کاهل نشد
هر کرا او مقبل و آزاد خواند　　او عزیز و خرم و دلشاد ماند
هر که آخر مؤمنست اول بدید　　هر که آخر کافر او شد پدید
هر کرا آخر بین او مؤمن است　　هر کرا آخور بین داد او بیدلست
اسم هر چیزی تو از دانا شنو　　رمز و سر علم الاسما شنو
اسم هر چیزی بر ما ظاهرش　　اسم هر چیزی بر خالق سرش
نزد موسی نام چوبش بد عصا　　نزد خالق بود نامش اژدها
بد عمر را نام اینجا بت‌پرست　　لیک مؤمن بود نامش در الست
آنکه بد نزدیک ما نامش منی　　پیش حق این نقش بد که با منی
صورتی بد این منی اندر عدم　　پیش حق موجود نی بیش و نه کم
حاصل آن آمد حقیقت نام ما　　پیش حضرت کان بود انجام ما
مرد را بر عاقبت نامی نهند　　نی بر آن کان عاریت نامی نهند
چشم آدم کو بنور پاک دید　　جان و سر نامها گشتش پدید
چون ملک انوار حق بروی بتافت　　در سجود افتاد و در خدمت شتافت
چون ملایک نور حق دید اندرو　　جمله افتادند در سجده برو
مدح این آدم که نامش می برم　　قاصرم گر تا قیامت بشمرم
این همه دانست و چون آمد قضا　　دانش یک نهی شد بروی خطا
کای عجب نهی از پی تحریم بود　　یا بتأویلی بد و توهیم بود
در دلش تأویل چون ترجیح یافت　　طبع در حیرت سوی گندم شتافت
باغبان را خار چون در پای رفت　　دزد فرصت یافت کالا برد تفت
چون ز حیرت رست باز آمد براه　　دید برده دزد رخت از کارگاه
ربنا انا ظلمنا گفت و آه　　یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه
این قضا ابری بود خورشید پوش　　شیر و اژدها شود زو همچو موش
من اگر دامی نبینم گاه حکم　　من نه تنها جاهلم در راه حکم
ای خنک آنکو نکوکاری کند　　زور را بگذارد و زاری کند
گر قضا پوشد سیه همچون شبت　　هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصد جان کند　　هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار اگر راهت زند　　بر فراز چرخ خرگاهت زند
از کرم دان اینکه می ترساندت　　تا بملک ایمنی بنشاندت
چون بترساند ترا آگه شوی　　ور نترساند ترا گمره شوی
این سخن پایان ندارد گشت دیر　　گوش کن تو قصه خرگوش و شیر
شیر با خرگوش چون همراه شد　　در غضب در کینه بدخواه شد

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه آمد

بود پیشاپیش خرگوش دلیر　　تا گهان پا را کشید از پیش شیر
چونکه نزد چاه آمد شیر دید　　کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید
گفت پا واپس کشیدی تو چرا　　پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت　　جان من لرزید و دل از جای رفت
رنگ رویم را نمی بینی چو زر　　ز اندرون خود میدهد رنگم خبر
حق چو سیما را معرف خوانده است　　چشم عارف سوی سیما مانده است
رنگ و بو غماز آمد چون جرس　　از فرس آگه کند بانگ فرس
بانگ هر چیزی رساند زو خبر　　تا بدانی بانگ خر از بانگ در
گفت پیغمبر بتمییز کسان　　مرء مخفی لدی طی اللسان
رنگ رو از حال دل دارد نشان　　رحمتم کن مهر من در دل نشان

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر / رنگ روی زرد دارد صبر و نکر
در من آمد آنچه در وی گشت مات / آدمی و جانور جامد نبات
در من آمد آنکه دست و پا برد / رنگ روی و قوت و سیما برد
آنکه در هر چه در آید بشکند / هر درخت از بیخ و بن او برکند
این خود اجزایند کلیات اند / زرد کرده رنگ فاسد کرده بو
تا جهان گه صابر است و گه شکور / بوستان گه حله پوشد گاه عور
آفتابی کو بر آید نارگون / ساعتی دیگر شود او سرنگون
اختران تافته بر چار طاق / لحظه لحظه مبتلای احتراق
ماه کو افروزد ز اختر در جمال / شد ز رنج دق او همچون خلال
این زمان با سکون با ادب / اندر آرد زلزلش در لرز و تب
ای بسا کز زین بلای مرده ریگ / گشته است اندر جهان او خرده ریگ
این هوا با روح آمد مقترن / چون قضا آید وبا گشت و عفن
آب خوش کو روح را همشیره شد / در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
آتشی کو باد دارد در بروت / هم یکی بادی برو خواند یموت
خاک کو شد مایه گل در بهار / ناگهان بادی بر آرد زو دمار
حال دریا ز اضطراب و جوش او / فهم کن تبدیلهای هوش او
چرخ سرگردان که اندر جستجوست / حال او چون حال فرزندان اوست
گه حضیض و گه میانه گاه اوج / اندر او از سعد و نحسی فوج فوج
گه شرف گاهی صعود و گه فرح / گه وبال و گه هبوط و گه ترح
از خود ای جزوی ز کلها مختلط / فهم می کن معنی هر منبسط
چون نصیب مهتران درد است و رنج / کهتران کی توانند بود گنج
چونکه کلیات را رنج است و درد / جزو ایشان چون نباشد روی زرد
خاصه جزوی کو ز ضدها است جمع / ز آب و خاک و آتش و باد است جمع
این عجب نبود که میش از گرگ جست / این عجب کین میش دل در گرگ بست
زندگانی آشتی ضدهاست / مرگ آنکه در میانشان جنگ خاست
صلح اضدادست این عمر جهان / جنگ اضدادست عمر جاودان
زندگانی آشتی دشمنان / مرگ واگشتن باصل خویش دان
صلح دشمن وار باشد عاریت / دل بسوی جنگ دارد عاقبت
روزکی چند از برای مصلحت / با هم اند اندر وفا و رحمت
عاقبت هر یک بجوهر باز گشت / هر یکی با جنس خود وا باز گشت
لطف باری بر پلنگ و تنگ را / الفت او برد ز ایشان جنگ را
لطف حق این شیر را و گور را / الفتی داده است این ضد در وفا
چون جهان رنجور و زندانی بود / چه عجب رنجور اگر فانی بود
خواند بر شیر او ازین رو پندها / گفت من پس مانده ام زین بندها
شیر گفتش تو ز اسباب مرض / این سبب گو خاص کاینستم غرض

پرسیدن شیر سبب پای واپس کشیدن خرگوش را و جواب او

پای را واپس کشیدی تو چرا / میدهی بازیچه داهیه مرا
گفت آن شیر اندرین چه ساکن است / اندرین قلعه ز آفات ایمن است
یار من بستد ز من این چاه برد / بر گرفتش اندر ره بیراه برد
قعر چه بگزید هر کو عاقل است / زانکه در خلوت صفاهای دل است
ظلمت چه به که ظلمتهای خلق / سر نبرد آنکس که گیرد پای خلق
گفت پیش آ زخمم او را قاهر است / تو ببین کان شیر در چه حاضر است
گفت من سوزیده ام زان آتشی / تو مگر اندر بر خویشم کشی
تا به پشتی تو ای کان کرم / چشم بگشایم بچه در بنگرم
من به پشتی تو تانم آمدن / که نگهدارم در آن چه بر من
چونکه شیر اندر بر خویشش کشید / در پناه شیر تا چه می دوید
چونکه در چه بنگریدند اندر آب / اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکس خویش دید از آب تفت / شکل شیری در برش خرگوش زفت
چونکه خصم خویش را در آب دید / مر ورا بگذاشت اندر چه دوید
در فتاد اندر چهی کو کنده بود / زانکه ظلمی بر سرش آینده بود

چاه مظلم گشت ظلم ظالمان / اینچنین گفتند جمله عالمان
ایکه تو از ظلم چاهی می کنی / از برای خویش دامی می تنی
گرد خود چون کرم پیله برمتن / بهر خود چه میکنی اندازه کن
گر تو پیلی خصم تو از تو رمید / نک جزا طیرا ابابیلت رسید
گر بدندانش گزی پرخون کنی / درد دندانت بگیرد چون کنی
عکس خود را او عدوی خویش دید / لاجرم بر خویش شمشیری کشید
اندر ایشان تافته هستی تو / از نفاق و ظلم و بدمستی تو
در خود این بد را نمی بینی عیان / ورنه دشمن بوده خود را بجان
چون بقعر خوی خود اندر رسی / پس بدانی کز تو بود آن ناکسی
هر که دندان ضعیفی می کند / کار آن شیر غلط بین میکند
مومنان آئینهٔ یکدیگرند / این خبر را از پیمبر آورند
گر نه کوری این کبودی دان ز خویش / خویش را بد گو مگو کس را تو بیش
چونکه تو ینظر بنار الله بدی / نیکوئی را وا ندیدی از بدی
تو بزن یا ربنا آب طهور / تا شود این نار عالم جمله نور
گر تو خواهی آتش آب خوش شود / ور نخواهی آب هم آتش شود
با طلب چون نیستی حق دود / گر تو آمد جملگی جود و وجود
جان و نان دادی و صد چندان / سایر نعمت که ناید در بیان
بی طلب هم میدهی گنج نهان / رایگان بخشیده جان و جهان

هر که ظالمتر چهش باهولتر / عدل فرمودست بدتر را بتر
بر ضعیفان گر تو ظلمی می کنی / وانکه اندر قعر چاه بی نی
مر ضعیفان را تو بی خصمی مدان / از نبی اذا جاء نصر الله بخوان
گر ضعیفی در زمین خواهد امان / غلغل افتد در سپاه آسمان
شیر خود را دید در چه وز غلو / خویش را نشناخت آن دم از عدو
ای بسا ظلمی که بینی از کسان / خوی تو باشد در ایشان ای فلان
آن توئی وان زخم بر خود میزنی / بر خود آن دم تار لعنت می تنی
حمله بر خود میکنی ای ساده مرد / همچو آن شیری که بر خود حمله کرد
شیر را در قعر پیدا شد که بود / نقش او آن کش دگر کس مینمود
ای بدیده خال بد بر روی عم / عکس خال تست آن از عم مرم
پیش چشمت داشتی شیشه کبود / زان سبب عالم کبودت مینمود
مومن ار ینظر بنور الله نبود / عیب مومن را برهنه چون نمود
اندک اندک آب بر آتش بزن / تا شود نار تو نور ای بوالحزن
کوه و دریا جمله در فرمان تست / آب و آتش ای خداوند آن تست
بی طلب تو این طلب مان داده / بی شمار و حد عطا بنهاده
در عدم کی بود ما را خود طلب / بی سبب کردی عطاها ای عجب
این طلب در ما هم از ایجاد تست / رستن از بیداد یا رب داد تست
ایکه انعم الی دار السلام / بالنبی المصطفی خیر الانام

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه فتاد

چونکه خرگوش از رهائی شاد گشت / سوی نخچیران دوان شد تا بدشت
شیر را چون دید محو ظلم خویش / سوی قوم خود دوید او پیش پیش
شیر را چون دید در چه کشته زار / چرخ میزد شادمان تا مرغزار
شاخ و برگ از حبس خاک آزاد شد / سر برآورد و حریف باد شد
با زبان شطأه شکر خدا / می سراید هر بر و برگی جدا
که بپرورد اصل ما را ذوالعطا / تا درخت استغلظ آمد و استوی
در هوای عشق حق رقصان شوند / همچو قرص بدر بی نقصان شوند

شیر را چون دید کشته ظلم خود / میدوید او شادمان و با رشد
دست میزد چون رهید از دست مرگ / سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ
برگها چون شاخ را بشکافتند / تا ببالای درخت اشتافتند
میزبان سر بار و برگ و شاخها / می سراید ذکر و تسبیح خدا
جانهای بسته اندر آب و گل / چون رهند از آب و گلها شاد دل
جسمشان رقصان و جانها خود مپرس / وانکه گردد جان از آنها خود مپرس

شیر را خرگوشی در زندان نشاند / ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند
در چنین ننگی و آنگه این عجب / فخر دین خواهی که گویندت نقیب
ای تو شیری در تک این چاه فرد / نفست چون خرگوشی خونت ریخت و خورد
نفس خرگوشت به صحرا در چرا / تو به قعر این چه چون و چرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر / کابشروا یا قوم اذ جاء البشیر
مژده مژده ای گروه عیش‌ساز / کان سگ دوزخ به دوزخ رفت باز
مژده مژده کان عدوی جانها / کند قهر خالقش دندانها
مژده مژده کز قضا ظالم به چاه / اوفتاد از عدل و لطف پادشاه
آنکه از پنجه بسی سرها بکوفت / همچو خس جاروب مرگش هم بروفت
آنکه جز ظلمش دگر کاری نبود / آه مظلومش گرفت و کوفت زود
گردنش بشکست و مغزش را بریخت / جان ما از قید محنت وارهید
گر شد او نابود شد از فضل حق / به جهنم شد شمار او شد سبق

جمع شدن نخچیران نزد خرگوش و ثنا و مدح گفتن او را

جمع گشتند آن زمان جمله وحوش / شاد و خندان از طرب در ذوق و جوش
حلقه کردند او چو شمعی در میان / سجده کردندش همه صحرائیان
تو فرشته آسمانی یا پری / نی تو عزرائیل شیران نری
هر چه هستی جان ما قربان تست / دست بردی دست و بازویت درست
راند حق این آب را در جوی تو / آفرین بر دست و بر بازوی تو
باز گو تا قصه درمانها شود / باز گو تا مرهم جانها شود
باز گو تا چون سگالیدی به مکر / آن عوان را چون بمالیدی به مکر
باز گو کز ظلم آن استم‌نما / صد هزاران زخم دارد جان ما
باز گو آن قصه کان شادی‌فزاست / روح ما را قوت و دل را غذاست

پند دادن خرگوش نخچیران را که از مرگ خصم شاد مشوید

گفت تایید خدا بود ای مهان / ورنه خرگوشی چه باشد در جهان
قوتم بخشید و دل را نور داد / نور دل مر دست و پا را زور داد
از بر حق می‌رسد تفضیلها / باز هم از حق رسد تبدیلها
جمله فضل است این ای نخچیریان / سجده‌اش از جان و دل آرید هین
حق به دور و نوبت این تایید را / می‌نماید اهل ظن و دید را
هین بملک نوبتی شادی مکن / ای تو بسته نوبت آزادی مکن
آنکه ملکش برتر از نوبت تنند / برتر از هفت انجمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوک باقی‌اند / دور دائم روحها را ساقی‌اند
چون که نوبت می‌دهند این دور تست / از چه شد بر باد آخر سلطنت
ترک این شرب ار بگویی یک دو روز / ترکنی اندر شراب خلد پوز
یک دو روزی چون که دنیا ساعتیست / هر که ترکش کرد اندر راحتست
معنی الترک راحة گوش کن / بعد از آن حلوای مقدار نوش کن
با سگان بگذار این مردار را / خرد بشکن شیشه پندار را

تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

ای شهان کشتیم ما خصم برون / ماند خصمی زان بتر در اندرون
کشتن این کار عقل و هوش نیست / شیر باطن سخره خرگوش نیست
دوزخ است این نفس و دوزخ اژدهاست / کو به دریاها نگردد کم و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز / کم نگردد سوزش آن خلق‌سوز
سنگها و کافران سنگدل / اندر آیند اندر و زار و خجل
هم نگردد ساکن از چندین غذا / تا ز حق آید مر او را این ندا
سیر گشتی سیر گوید نی هنوز / اینت آتش اینت تابش اینت سوز
عالمی را لقمه کرد و درکشید / معده‌اش نعره زنان هل من مزید
حق قدم بر وی نهد از لامکان / آنگه او ساکن شود از کن فکان
چونکه جزو دوزخست این نفس ما / طبع کل دارد همیشه جزوها
این قدم حق را بود کو را کشد / غیر حق خود که کمان او کشد
در کمان ننهند الا تیر راست / این کمان را باژگون کژ تیرهاست
راست شو چون تیر و وا ره از کمان / کز کمان هر راست بجهد بی‌گمان

چونکه واگشتم ز پیکار برون / روی آوردم به پیکار درون
قد رجعنا من جهاد الاصغریم / با نبی اندر جهاد اکبریم
قوت از حق خواهم و توفیق و لاف / تا بسوزن برکنم این کوه قاف
سهل شیری دان که صفها بشکند / شیر آنست آنکه خود را بشکند
تا شود شیر خدا از عون او / وارهد از نفس و از فرعون او
در بیان این شنو یک قصه‌ای / تا بری از سر گفتم حصه‌ای

آمدن رسول قیصر روم بنزد عمر رض برسالت

بهر عمر آمد ز قیصر یک رسول / در مدینه از بیابان نغول
گفت کو قصر خلیفه ای حشم / تا من اسپ و رخت را آنجا کشم
قوم گفتندش که او را قصر نیست / مر عمر را قصر جان روشنیست
گرچه از میری ورا آوازه‌ایست / همچو درویشان مر او را کازه‌ایست
ای برادر چون ببینی قصر او / چونکه در چشم دلت رستست مو
چشم دل از موی علت پاک آر / وانگهانی دید قصرش چشم دار
هر کرا هست از هوسها جان پاک / زود بیند حضرت و ایوان پاک
چون محمد پاک شد زین نار و دود / هر کجا رو کرد وجه الله بود
چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه را / کی ببینی تو ثم وجه الله را
هر کرا باشد ز سینه فتح باب / او ز هر ذره ببیند آفتاب
حق پدیدست از میان دیگران / همچو ماه اندر میان اختران
دو سر انگشت بر دو چشم نه / هیچ بینی از جهان انصاف ده
ور نبینی این جهان معدوم نیست / عیب جز ز انگشت نفس شوم نیست
تو ز چشم انگشت را بردار هین / وانگهانی هرچه میخواهی ببین
نوح را گفتند امت کو ثواب / گفت او ز انسوی استغشوا ثیاب
رو و سر در جامها پیچیده اید / لاجرم با دیده و نادیده اید
آدمی دیدست باقی پوستست / دید آنست آنکه دید دوستست
چونکه دید دوست نبود کور به / دوست کو باقی نباشد دور به

یافتن رسول قیصر روم عمر را خفته در زیر خرمابن

چون رسول روم این الفاظ تر / در سماع آورد شد مشتاق تر
دیده را بر جستن عمر گماشت / رخت را و اسپ را ضایع گذاشت
هر طرف اندر پی آن مرد کار / میشدی پرسان او دیوانه وار
کین چنین مردی بود اندر جهان / وز جهان مانند جان باشد نهان
جست او را تاش چون بنده بود / لاجرم جوینده یابنده بود
دید اعرابی زنی او را دخیل / گفت عمر نک بزیر آن نخیل
زیر خرمابن ز خلقان او جدا / زیر سایه خفته بین سایهٔ خدا
آمد او آنجا و از دور ایستاد / مر عمر را دید و در لرز اوفتاد
هیبتی زان خفته آمد بر رسول / حالتی خوش کرد بر جانش نزول
مهر و هیبت هست ضد همدگر / این دو ضد را دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان را دیده ام / پیش سلطانان مه و بگزیده ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود / هیبت این مرد هوشم در ربود
رفته ام در بیشهٔ شیر و پلنگ / روی من زیشان نگردانید رنگ
بس شدستم در مصاف و کارزار / همچو شیر آن دم که باشد کارزار
بسکه خوردم بس زدم زخم گران / دل قوی‌تر بوده ام از دیگران
بی سلاح این مرد خفته بر زمین / من بهفت اندام لرزان چیست این
هیبت حقست این از خلق نیست / هیبت این مرد صاحب دلق نیست
هر که ترسید از حق و تقوی گزید / ترسد از وی جن و انس و هر که دید
اندرین فکرت بحرمت دست بست / بعد یکساعت عمر از خواب جست
کرد خدمت مر عمر را و سلام / گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علیکش گفت و او را پیش خواند / ایمنش کرد و بنزد خود نشاند
هر که ترسد مر ورا ایمن کنند / مرد دل ترسنده را ساکن کنند
لاتخافوا هست نزل خایفان / هست در خور از برای خایف آن

آنکه نوشش نیست چون گوی مستمر / در بیا چه فقر ما نیست محتاج دریا
خاطر ویرانش را آباد کن / آن دل از جا رفته را دلشاد کن

سخن گفتن عمر با رسول قیصر روم و سؤال رسول قیصر روم از عمر

بعد از آن گفتش سخنهای دقیق / در صفات پاک حق نعم الرفیق
وز نوازشهای حق ابدال را / تا بداند او مقام و حال را
حال چون جلوه‌ست زان زیبا عروس / وین مقام آن خلوت آمد با عروس
جلوه بیند شاه و غیر شاه نیز / وقت خلوت نیست جز شاه عزیز
جلوه کرده عام و خاصان را عروس / خلوت اندر شاه باشد با عروس
هست بسیار اهل حال از صوفیان / نادرست اهل مقام اندر میان
از منازلهای جانش یاد داد / وز سفرهای روانش یاد داد
وز زمانی کز زمان خالی بدست / وز مقام قدس که اجلالی بدست
وز هوایی کاندر او سیمرغ روح / پیش از این دیدست پرواز و فتوح
هر یکی پروازش از آفاق بیش / وز امید و نهمت مشتاق بیش
چون عمر اغیار رو را یار یافت / جان او را طالب اسرار یافت
شیخ کامل بود و طالب مشتهی / مرد چابک بود و مرکب درگهی
دید آن مرشد که او ارشاد داشت / تخم پاک اندر زمین پاک کاشت
مرد گفتش کای امیرالمؤمنین / جان ز بالا چون در آمد در زمین
مرغ بی اندازه چون شد در قفس / گفت حق بر جان فسون خواند و قصص
بر عدمها کان ندارد چشم و گوش / چون فسون خواند همی آید به جوش
از فسون او عدمها زود زود / خوش معلق می‌زند سوی وجود
باز بر موجود افسونی چو خواند / زو دو اسبه در عدم موجود راند
گفت با جسم آیتی تا جان شد او / گفت با خورشید تا رخشان شد او
باز در گوشش دمد نکته مخوف / در رخ خورشید افتد صد کسوف
گفت در گوش گل و خندانش کرد / گفت با لعل خوش و تابانش کرد
تا به گوش خاک حق چه خوانده است / کو مراقب گشت و خامش مانده است
تا به گوش ابر آن گویا چه خواند / کو چو مشک از دیدهٔ خود آب راند
در تردد هر که او آشفته است / حق به گوش او معما گفته است
تا کند محبوسش اندر دو گمان / آن کنم کو گفت یا خود ضد آن
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف / زان دو یک را برگزیند زان کنف
گر نخواهی در تردد هوش جان / کم فشار این پنبه اندر گوش جان
پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش / تا به گوشت آید از گردون خروش
تا کنی فهم آن معماهاش را / تا کنی ادراک رمز و فاش را
پس محل وحی گردد گوش جان / وحی چه بود گفتنی از حس نهان
گوش جان و چشم جان جز این حس است / گوش عقل و چشم ظن زین مفلس است
لفظ جبرم عشق را بی صبر کرد / وانکه عاشق نیست حبس جبر کرد
این معیت با حق است و جبر نیست / این تجلی مه است این ابر نیست
ور بود این جبر جبر عامه نیست / جبر آن اماره خودکامه نیست
جبر را ایشان شناسند ای پسر / که خدا بگشادشان در دل بصر
غیب و آینده بر ایشان گشت فاش / ذکر ماضی پیش ایشان گشت لاش
اختیار و جبر ایشان دیگرست / قطره‌ها اندر صدفها گوهرست
هست بیرون قطرهٔ خرد و بزرگ / در صدف آن در خردست و سترگ
طبع ناف آهوست آن قوم را / از برون خون و درونشان مشکها
تو مگو کاین مایه بیرون خون بود / چون رود در ناف مشکی چون شود
تو مگو کاین مس برون بد محتقر / اندر دل اکسیر چون گشت است زر
اختیار و جبر در تو بد خیال / چون در ایشان رفت شد نور جلال
نان چو در سفره‌ست باشد آن جماد / در تن مردم شود او روح شاد
در دل سفره نگردد مستحیل / مستحیلش جان کند از سلسبیل
قوت جان است این ای راست خوان / تا چه باشد قوت آن جان جان
قوت تن نان است لیکن ای پسر / تا چه قوت جانش باشد ای پسر
گوشت پارهٔ آدمی با عقل و جان / می‌شکافد کوه را با بحر و کان

زور جان کوه کن شق الحجر / زور جان جان در انشق القمر
گر گشاید دل سر انبان راز / جان بسوی عرش سازد ترکتاز
گر زبان گوید ز اسرار نهان / آتش افروزد بسوزد این جهان
فعل حق و فعل ما هر دو ببین / فعل ما را هست دان پیداست این

اضافت کردن آدم علیه السلام آن زلت را بخویشتن که ربنا ظلمنا انفسنا و اضافت کردن ابلیس گناه خود را بحق تعالی که رب بما اغویتنی

گر نباشد فعل خلق اندر میان / پس مگو کس را چرا کردی چنان
خلق حق افعال ما را موجد است / فعل ما آثار خلق ایزد است
لیک هست این فعل اختیار ما / زو جزا گه مار ما گه یار ما
زانکه ناطق حرف بیند یا غرض / کی شود یکدم محیط دو عرض
گر بمعنی رفت شد غافل ز حرف / پیش و پس یکدم نبیند هیچ طرف
آن زمان که پیش بینی آن زمان / تو پس خود کی ببینی این بدان
چون محیط حرف و معنی نیست جان / چون بود جان خالق این هر دوان
حق محیط جمله آمد ای پسر / وا ندارد کارش از کار دگر
گفت ایزد جان ما را مست کرد / چون نبد آنکه را خود مست کرد
گفت شیطان که بما اغویتنی / کرد فعل خود نهان دیو دنی
گفت آدم که ظلمنا نفسنا / او ز فعل حق نبد غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانش کرد / زان گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعد توبه گفتش ای آدم نه من / آفریدم در تو آن جرم و محن
نی که تقدیر و قضای من بد آن / چون بوقت عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگذاشتم / گفت من هم پاس آنت داشتم
هر که آرد حرمت او حرمت برد / هر که آرد قند لوزینه خورد

تمثیل

طیبات از بهر کی للطیبین / یار را خوش کن برنجان و ببین
یک مثال ای دل پی فرقی بیار / تا بدانی جبر را از اختیار
دست کو لرزان بود از ارتعاش / وانکه دستی تو بلرزانی ز جاش
هر دو جنبش آفریده حق شناس / لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیش / چون پشیمان نیست مرد مرتعش
مرتعش را کی پشیمان دیده / بر چنین جبری چه بر چسبیده
بحث عقل است اینکه عقل این حیله گر / تا ضعیفی ره برد آنجا مگر
بحث عقلی گر در و مرجان بود / آن دگر باشد که بحث جان بود
بحث جان اندر مقامی دیگر است / باده جان را قوامی دیگر است
آن زمان که بحث عقلی ساز بود / این عمر با بو الحکم همراز بود
چون عمر از عقل آمد سوی جان / بو الحکم بوجهل شد در بحث آن
سوی عقل و سوی حس او کامل است / گرچه خود نسبت بجان او جاهل است
بحث عقل و حس اثر دان یا سبب / بحث جانی یا عجب یا بوالعجب
ضوء جان آمد نماند این مستضی / لازم و ملزوم و نافی مقتضی
زانکه بینا را که نورش بازغ است / از دلیل و از عصا کش فارغ است

تفسیر آیه وهو معکم اینما کنتم و بیان آن

بار دیگر ما بقصه آمدیم / ما ازین قصه برون خود کی شدیم
گر بجهل آییم آن زندان اوست / ور بعلم آییم آن ایوان اوست
گر بخواب آییم مستان وییم / ور به بیداری بدستان وییم
ور بگرییم ابر پر رزق وییم / ور بخندیم آن زمان برق وییم
ور بخشم و جنگ عکس قهر اوست / ور بصلح و عذر عکس مهر اوست
ما کییم اندر جهان پیچ پیچ / چون الف او خود چه دارد هیچ هیچ
چون الف گر تو مجرد می‌شوی / اندرین ره مرد مفرد می‌شوی
جهد کن تا ترک غیر حق کنی / دل ز دنیای فانی بر کنی
این سخن را نیست پایان ای پسر / از رسول روم برگو و ز عمر

سوال کردن رسول روم از امیر المومنین عمر رض

از عمر چون آن رسول این را شنید / روشنی در دلش آمد پدید

محو شد پیش سؤال و هم جواب
گشت فارغ از خطا و از صواب
اصل را دریافت بگذشت از فروع
بهر حکمت کرد در پرسش شروع

گفت یا عمر چه حکمت بود و سر
حبس آن صافی درین خاک کدر
آب صافی در گلی پنهان شده
جان باقی بستهٔ ابدان شده

فائده فرما که این حکمت چه بود
مرغ را اندر قفس کردن چه سود
گفت تو بحث شگرفی میکنی
معنیی را بند حرفی میکنی

حبس کردی معنی آزاد را
بند حرفی کرده تو باد را
از برای فائده این کرده
تو که خود از فائده در پرده

آنکه از وی فائده زائیده شد
چون نبیند آنچه ما را دیده شد
صد هزاران فائده است و هر یکی
صد هزاران پیش آن یک اندکی

آن دم نطقت که جان جانهاست
چون بود خالی ز معنی گوی راست
آن دم نطقت که جزو جزوهاست
فائده شد کل کل خالی چراست

تو که جزوی کار تو با فائده است
پس چرا در طعن کل آری تو دست
گفت را گر فائده نبود مگو
ور بود هل اعتراض و شکر جو

شکر حق چون طوق هر گردن بود
نی جدال و رو ترش کردن بود
گر ترش رو بودن آمد شکر و بس
پس چو سرکه شکرگوئی نیست کس

سرکه را گر راه باید در جگر
گو بشو سرکنگبین او از شکر

معنی اندر شعر جز با خبط نیست
چون قلاسنگست اندر ضبط نیست

در بیان حدیث من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوف

آن رسول اینجا رسید و شاه شد
واله اندر قدرت الله شد
آن رسول از خود بشد زین یک دو جام
نی رسالت یاد ماندش نی پیام

سیل چون آمد بدریا بحر گشت
دانه چون آمد بمزرع کشت گشت
سیل چون آمد بدریا محو گشت
[illegible] پیش تیغ تسمیه صحو گشت

چون تعلق یافت نان با بوالبشر
نان مرده زنده گشت و با خبر
موم و هیزم چون فدای نار شد
ذات ظلمانی او انوار شد

سنگ سرمه چونکه شد در دیدگان
سنگ بینائی شد آنجا دیدبان
ای خنک آن مرد کز خود رسته شد
در وجود زنده پیوسته شد

وای آن زنده که با مرده نشست
مرده گشت و زندگی از وی بجست
چون تو در قرآن حق بگریختی
با روان انبیا آمیختی

هست قرآن حالهای انبیا
ماهیان بحر پاک کبریا
ور بخوانی و نه قرآن پذیر
انبیا و اولیا را دیده گیر

ور پذیرائی چو برخوانی قصص
مرغ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفس زندانی است
می نجوید رستن از نادانی است

روحهائی کز قفسها رسته اند
انبیا و رهبر شایسته اند
از برون آوازشان آید ز دین
که ره رستن ترا اینست این

ما بدین رستیم زین تنگین قفص
غیر این ره نیست چاره این قفص
خویش را رنجور سازی زار زار
تا ترا بیرون کنند از اشتهار

کاشتهار خلق بند محکم است
در ره این از بند آهن کی کم است
یک حکایت بشنو ای یار رفیق
تا بدانی سر این بحر عمیق

قصهٔ بازرگان که بهندوستان بتجارت میرفت و پیغام دادن طوطی محبوس بطوطیان هندوستان

بود بازرگان و او را طوطیی
در قفس محبوس زیبا طوطیی

چونکه بازرگان سفر را ساز کرد
سوی هندستان شدن آغاز کرد

هر غلام و هر کنیزک را ز جود
گفت بهر تو چه آرم گوی زود
هر یکی از وی مرادی خواست کرد
جمله را وعده بداد آن نیکمرد

گفت طوطی را چه خواهی ارمغان
کآرمت از خطهٔ هندوستان
گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان
چون ببینی کن ز حال من بیان

کان فلان طوطی که مشتاق شماست
از قضای آسمان در حبس ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست
وز شما چاره و ره ارشاد خواست

گفت می‌شاید که من در اشتیاق / جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بند سخت / گه شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفای دوستان / من درین حبس و شما در بوستان
یاد آرید ای مهان زین مرغ زار / یک صبوحی در میان مرغزار
یاد یاران یار را میمون بود / خاصه کان لیلی و این مجنون بود
ای حریفان بت موزون خود / من قدحها میخورم پر خون خود
یک قدح می نوش کن بر یاد من / گر همی خواهی که بدهی داد من
یا بیاد این فتاده خاک بیز / چونکه خوردی جرعه‌ای بر خاک ریز
ای عجب آن عهد و آن سوگند کو / وعده‌های آن لب چون قند کو
در فراق بنده از بد بندگیست / چون تو با بد بد کنی پس فرق چیست
ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ / با طرب تر از سماع و بانگ چنگ
ای جفای تو ز دولت خوبتر / وانتقام تو ز جان محبوبتر
نار تو اینست نورت چون بود / ماتم این تا خود که سورت چون بود
از حلاوتها که دارد جور تو / وز لطافت کس نیابد غور تو
فی المثل جورت اگر عریان شود / عالم ار گریان بود خندان شود
یاد آور از محبتهای ما / حق مجلسها و صحبتهای ما
نالم و ترسم که او باور کند / وز ترحم جور را کمتر کند
عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد / ای عجب من عاشق این هر دو ضد
عشق من پر صد این جور و شد / چون نباشد عشق کو دی [illegible]
والله ار زین خار در بستان شوم / همچو بلبل زین سبب نالان شوم
این عجب بلبل که بگشاید دهان / تا خورد او خار را با گلستان
این نه بلبل این نهنگ آتشی است / جمله ناخوشها ز عشق او را خوشی است
عاشق گل هست و خود کل است او / عاشق خویش است و عشق خویش جو
قصهٔ طوطی جان زینسان بود / کو کسی کو محرم مرغان بود
کو یکی مرغ ضعیف بیگناه / واندرون او سلیمان با سپاه

صفت اجنحه طیور عقول الهی

چون بنالد زار بی شکر و گله / افتد اندر هفت گردون غلغله
هر دمش صد نامه صد پیک از خدا / یا ربی زو شصت لبیک از خدا
زلت او به ز طاعت پیش حق / نزد کفرش جمله ایمانها خلق
هر دمی او را یکی معراج خاص / بر سر تاجش نهد صد تاج خاص
صورتش بر خاک و جان بر لامکان / لامکانی فوق وهم سالکان
لامکانی نه که در وهم آیدت / هر دمی در وی خیالی زایدت
بل مکان و لامکان در حکم او / همچو در حکم بهشتی چارجو
شرح این کوته کن و رخ زین متاب / دم مزن والله اعلم بالصواب
باز میگردیم ازین ای دوستان / سوی مرغ و تاجر هندوستان

دیدن خواجه در دشت طوطیان را و پیغام رسانیدن

مرد بازرگان پذیرفت این پیام / کو رساند سوی جنس از وی سلام
چونکه تا اقصای هندستان رسید / در بیابان طوطیی چندی بدید
مرکب استانید پس آواز داد / آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی زان طوطیان لرزید بس / اوفتاد و مرد و بگسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفت خبر / گفت رفتم در هلاک جانور
این مگر خویش است با آن طوطیک / این مگر دو جسم بود و روح یک
این چرا کردم چرا دادم پیام / سوختم بیچاره را زین گفت خام
این زبان چون سنگ و هم آهن وش است / وانچه بجهد از زبان چون آتش است
سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف / گه ز روی نقل و گه از روی لاف
زانکه تاریکست و هر سو پنبه زار / در میان پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند / زان سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند / روبهان مرده را شیران کند
جانها در اصل خود عیسی دمند / یک زمان زخمند و گه مرهم نهند
گر حجاب از جانها برخاستی / گفت هر جانی مسیح آساستی

گر سخن خواهی که گویی چون شکر / صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشتهای زیرکان / هست حلوا آرزوی کودکان

هر که صبر آورد گردون بر رود / هر که حلوا خورد واپس‌تر شود
صاحب دل را ندارد آن زیان / گر خورد او زهر قاتل را عیان

تفسیر قول شیخ فریدالدین عطار قدس سره

تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک خون میخور
که صاحبدل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

زانکه صحت یافت وز پرهیز رست / طالب مسکین میان تب درست
گفت پیغمبر که ای طالب جری / هان مکن با هیچ مطلوبی مری
گفت احمد گر نمیخواهی زلل / هین مکن با هیچ مطلوبی جدل

در تو نمرودیست آتش در مرو / رفت خواهی اول ابراهیم شو
چون نه سباح و نه دریایی / در میفکن خویش از خود رایی

او ز قعر بحر گوهر آورد / از زیانها سود بر سر آورد
کاملی گر خاک گیرد زر شود / ناقص ار زر برد خاکستر شود

چون قبول حق بود آن مرد راست / دست او در کارها دست خداست
دست ناقص دست شیطانست و دیو / زانکه اندر دام تکلیفست و ریو

جهل آید پیش او دانش شود / جهل شد علمی که در ناقص رود
هرچه گیرد علتی علت شود / کفر گیرد کاملی ملت شود

ای مری کرده پیاده با سوار / سر نخواهی برد اکنون پای دار

تعظیم کردن ساحران مر موسی را که اول تو عصا بینداز

ساحران در عهد فرعون لعین / چون مری کردند با موسی بکین
لیک موسی را مقدم داشتند / ساحران او را مکرم داشتند

زانکه گفتندش که فرمان آن تست / گر تو میخواهی عصا تو فکن نخست
گفت نی اول شما ای ساحران / افکنید آن مکرها را در میان

این قدر تعظیم دینشان را خرید / وز مری آن دست و پاهاشان برید
ساحران چون قدر او دانسته‌اند / دست و پا در جرم آن درباختند

لقمه و نکته‌ست کامل را حلال / تو نه کامل مخور میباش لال
چون تو گوشی او زبان نی جنس تو / گوشها را حق بفرمود انصتوا

کودک اول چون بزاید شیرنوش / مدتی خامش بود او جمله گوش
مدتی میبایدش لب دوختن / از سخن تا او سخن آموختن

تا نیاموزد نگوید صد یکی / ور نگوید حشو گوید بی‌شکی
ور نباشد گوش و تی‌تی میکند / خویشتن را گنگ گیتی میکند

کر اصلی کش نبود آغاز گوش / لال باشد کی کند در نطق جوش
زانکه اول سمع باید نطق را / سوی منطق از ره سمع اندرآ

ادخلوا الابیات من ابوابها / واطلبوا الارزاق من اسبابها
نطق کان موقوف راه سمع نیست / جز که نطق خالق بی‌طمع نیست

مبدعست او تابع استاد نه / مسند جمله ورا اسناد نه
باقیان هم در حرف هم در مقال / تابع استاد و محتاج مثال

زین سخن گر نیستی بیگانه‌ای / دلق و اشکی گیر در ویرانه‌ای
زانکه آدم زان عتاب از اشک رست / اشک تر باشد دم توبه‌پرست

بهر گریه آدم آمد بر زمین / تا بود گریان و نالان و حزین
آدم از فردوس و از بالای هفت / پای ماچان از برای عذر رفت

گر ز پشت آدمی وز صلب او / در طلب میباش هم در طلب او
ز آتش دل و آب دیده نقل ساز / بوستان از ابر و خورشیدست باز

تو چه دانی ذوق آب دیدگان / عاشق نانی تو چون نادیدگان
تو چه دانی ذوق آب شیره دل / زانکه همچون خر شدی کو پا بگل

گر تو این انبان ز نان خالی کنی / پر ز گوهرهای اجلالی کنی
طفل جان از شیر شیطان باز کن / بعد از آنش با ملک انباز کن

تا تو تاریک و ملول و تیره‌ای / دانکه با دیو لعین همشیره‌ای
لقمه‌ای کان نور افزود و کمال / آن بود آورده از کسب حلال

روغنی کاید چراغ ما کشد / آب خوانش چون چراغی را کشد
علم و حکمت زاید از لقمه حلال / عشق و رقت آید از لقمه حلال
چون ز لقمه تو حسد بینی و دام / جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
هیچ گندم کاری و جو بر دهد / دیده‌ای اسپی که کره خر دهد
لقمه تخم است و برش اندیشه‌ها / لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها
زاید از لقمه حلال اندر دهان / میل خدمت عزم رفتن آن جهان
زاید از لقمه حلال ای مه جو / در دل پاک تو و در دیده تو
زین سخن پایان ندارد ای کیا / بگذشت بازرگان طوطی کن بیا
کرد بازرگان تجارت را تمام / باز آمد سوی منزل شادکام

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچه در هندوستان دید

هر غلامی را بیاورد ارمغان / هر کنیزک را ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغان بنده کو / آنچه دیدی آنچه گفتی باز گو
گفت نی من خود پشیمانم از آن / دست خود خایان و انگشتان گزان
من چرا پیغام خامی از گزاف / بردم از بیدانشی و از نشاف
گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست / چیست آن کین خشم و غم را مقتضیست
گفت گفتم آن شکایتهای تو / با گروه طوطیان همتای تو
آن یکی طوطی ز دردت بوی برد / زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود / لیک چون گفتم پشیمانی چه سود
نکته‌ای کان جست ناگه از زبان / همچو تیری دان که جست آن از کمان
وانگردد از ره آن تیر ای پسر / بند باید کرد سیلی را ز سر
چون گذشت از سر جهانی را گرفت / گر جهان ویران کند نبود شگفت
فعل را در غیب اثرها زادنیست / وان موالیدش بحکم خلق نیست
بی شریکی جمله مخلوق خداست / آن موالید ار چه نسبتشان بماست
زید پرانید تیری سوی عمرو / عمرو را بگرفت تیرش همچو نمر
مدت سالی همی زایید درد / دردها را آفریند حق نه مرد
عمرو را ماند در درد و وجل / دردها می زاید آنجا تا اجل
زان موالید وجع چون مرد مرد / زید را ز اول سبب قتال گو
آن وجعها را بدو منسوب دار / گرچه هست آن جمله صنع کردگار
همچنین کشت و دم و دام و جماع / آن موالیدست حق را مستطاع
بسته درهای موالید از سبب / چون پشیمان شد ولی آن دست رب
اولیا را هست قدرت از اله / تیر جسته باز آرندش ز راه
گفته ناگفته کند از فتح باب / تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب
از همه دلها که آن نکته شنید / آن سخن را کرد محو و ناپدید
گرت برهان باید و حجت مها / باز خوان من آیة او ننسها
آیهٔ انسوکم ذکری بخوان / قوت نسیان نهادنشان بدان
چون بتذکیر و بنسیان قادرند / بر همه دلهای خلقان قاهرند
چون بنسیان بست او راه نظر / کار نتوان کرد ور باشد هنر
اتخذتموا سخریة اهل السمو / از نبی خوانید تا انسوکم
صاحب ده پادشاه جسمهاست / صاحب دل شاه دلهای شماست
فرع دید آمد عمل بی هیچ شک / پس نباشد مردم الا مردمک
مردمش چون مردمک دیدند خرد / در بزرگی مردمک کس پی نبرد
من تمام این نیارم گفت از آن / منع می‌آید ز صاحب مرکزان
چون فراموشی خلق و یادشان / با ویست و میرسد فریادشان
صد هزاران نیک و بد را آن بهی / میکند هر شب ز دلهاشان تهی
روز دلها را از آن پر میکند / آن صدفها را پر از در میکند
آن همه اندیشه پیشانها / می‌شناسد از هدایت جانها
پیشه و فرهنگ تو آید بتو / تا در اسباب بگشاید بتو
پیشه زرگر به آهنگر نشد / خوی این خوش خو بدان منکر نشد
پیشه‌ها و خلقها همچون جهیز / سوی خصم آیند روز رستخیز
صورتی کان بر نهاد غالبست / هم بر آن تصویر حشرست واجبست

پیشه‌ها و خلقها از بعد خواب / واپس آید هم بخصم خود شتاب
پیشه‌ها و اندیشه‌ها در وقت صبح / هم بدانجا شد که بود آن حسن و قبیح
چون کبوترهای پیک از شهرها / سوی شهر خویش آرد بهرها
هر چه بینی سوی اصل خود رود / جزو سوی کل خود راجع شود

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطی و مردن او در قفس و نوحهٔ خواجه بر وی

چون شنید آن مرغ کان طوطی چه کرد / هم بلرزید اوفتاد و گشت سرد
خواجه چون دیدش فتاده همچنین / برجهید و زد کله را بر زمین
چون بدین رنگ و بدین حالش بدید / خواجه برجست و گریبان را درید
گفت ای طوطی خوب خوش‌حنین / هی چه بودت این چرا گشتی چنین
ای دریغا مرغ خوش‌آواز من / ای دریغا همدم و همراز من
ای دریغا مرغ خوش‌الحان من / راح روح و روضهٔ رضوان من
گر سلیمان را چنین مرغی بدی / کی دگر مشغول آن مرغان شدی
ای دریغا مرغ کارزان یافتم / زود روی از روی او بر تافتم
ای زبان تو بس زیانی مر مرا / چون توئی گویا چه گویم مر ترا
ای زبان هم آتش و هم خرمنی / چند این آتش درین خرمن زنی
در نهان جان از تو افغان میکند / گرچه هرچه گوئیش آن میکند
ای زبان هم گنج بی‌پایان توئی / ای زبان هم رنج بی‌درمان توئی
هم صفیر و خدعهٔ مرغان توئی / هم ابلیس و ظلمت کفران توئی
هم صفیر و رهبر مرغان توئی / هم انیس وحشت هجران توئی
چند امانم میدهی ای بی‌امان / ای تو زه کرده بکین من کمان
نک بپرانیده مرغ مرا / در چراگاه ستم کم کن چرا
یا جواب من بگو یا داد ده / یا مرا ز اسباب شادی یاد ده
ای دریغا نور ظلمت‌سوز من / ای دریغا صبح روزافروز من
ای دریغا مرغ خوش‌پرواز من / ز انتها پریده تا آغاز من
عاشق رنجست نادان تا ابد / خیز لا اقسم بخوان تا فی کبد
از کبد فارغ شدم با روی تو / وز زبد صافی بدم در جوی تو
ای دریغا تا خیال دیدنست / وز وجود نقد خود ببریدنست
غیرت حق بود و با حق چاره نیست / کو دلی کز حکم حق صد پاره نیست
غیرت آن باشد که او غیر همه است / آنکه افزون از بیان و دمدمه است
ای دریغا اشک من دریا بدی / تا نثار دلبر زیبا شدی
طوطی من مرغ زیرکسار من / ترجمان فکرت و اسرار من
هرچه روزی داد و ناداد آیدم / او ز اول گفت تا یاد آیدم
طوطیی کاید ز وحی آواز او / پیش از آغاز وجود آغاز او
اندرون تست آن طوطی نهان / عکس او را دیده تو بر این و آن
می‌برد شادیت را تو شاد از او / می‌پذیری ظلم را چون داد از او
ای که جان از بهر تن میسوختی / سوختی جان را و تن افروختی
سوختم من سوخته خواهد کسی / تا ز من آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابل آتش بود / سوخته بستان که آتش‌کش بود
ای دریغا ای دریغا ای دریغ / کانچنان ماهی نهان شد زیر میغ
چون کنم دم کاتش دل تیز شد / شیر هجر آشفته و خونریز شد
آنکه او هشیار خود تندست و مست / چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیر مستی کز صفت بیرون بود / از بسیط مرغزار افزون بود
قافیه اندیشم و دلدار من / گویدم مندیش جز دیدار من
خوش نشین ای قافیه‌اندیش من / قافیهٔ دولت توئی در پیش من
حرف چه بود تا تو اندیشی از آن / صوت چه بود خار دیوار رزان
حرف و صوت و گفت را برهم زنم / تا که بی این هر سه با تو دم زنم
آن دمی کز آدمش کردم نهان / با تو گویم ای تو اسرار جهان
آن دمی را که نگفتم با خلیل / وان غمی را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دم نزد / حق ز غیرت نیز بی ما دم نزد
ما چه باشد در لغت اثبات نفی / من نه اثباتم منم بی ذات نفی

من کسی در ناکسی دریافتم ‌ ‌ پس کسی در ناکسی دربافتم
جمله شاهان پست پست خویش را ‌ ‌ جمله مستان مست مست خویش را
جمله شاهان برده بردهٔ خود اند ‌ ‌ جمله خلقان مرده مردهٔ خود اند
می‌شود صیاد مرغان را شکار ‌ ‌ تا کند ناگاه ایشان را شکار
دلبران بر بیدلان فتنه بجان ‌ ‌ جمله معشوقان شکار عاشقان
هر که عاشق دیدیش معشوق دان ‌ ‌ کو به نسبت هست هم این و هم آن
تشنگان گر آب جویند از جهان ‌ ‌ آب هم جوید بعالم تشنگان
چونکه عاشق اوست تو خاموش باش ‌ ‌ او چو گوشت میکشد تو گوش باش
بند کن چون سیل سیلانی کند ‌ ‌ ورنه رسوائی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بود ‌ ‌ زیر ویران گنج سلطانی بود
غرق حق خواهد که باشد غرق تر ‌ ‌ همچو موج بحر جان زیر و زبر
زیر دریا خوشتر آید یا زبر ‌ ‌ تیر او دلکش تر آید یا سپر
پس زبون وسوسه باشی دلا ‌ ‌ گر طرب را باز دانی از بلا
گر مرادت را مذاق شکرست ‌ ‌ بی مرادی نی مراد دلبرست
هر ستاره‌اش خونبهای صد هلال ‌ ‌ خون عالم ریختن او را حلال
ما بها و خونبها را یافتیم ‌ ‌ جانب جان باختن بشتافتیم
ای حیات عاشقان در مردگی ‌ ‌ دل نیابی جز که در دل بردگی
من دلش جسته بصد ناز و دلال ‌ ‌ او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرق تست این عقل و جان ‌ ‌ گفت رو رو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچه اندیشیده ‌ ‌ ای دو دیده دوست را چون دیده
ای گران جان خوار دیدستی مرا ‌ ‌ زانکه بس ارزان خریدستی مرا
هر که او ارزان خرد ارزان دهد ‌ ‌ گوهری طفلی بقرصی نان دهد
غرق عشقی‌ام که غرقست اندرین ‌ ‌ عشقهای اولین و آخرین
مجملش گفتم نکردم من بیان ‌ ‌ ورنه هم افهام سوزد هم زبان
من چو لب گویم لب دریا بود ‌ ‌ من چو لا گویم مراد الا بود
من ز شیرینی نشستم رو ترش ‌ ‌ من ز بسیاری گفتارم خمش
تا که شیرینی ما از دو جهان ‌ ‌ در حجاب رو ترش باشد نهان
تا که در هر گوش ناید این سخن ‌ ‌ یک همی گویم ز صد سر لدن

تفسیر قول حکیم سنائی روح الله روحه

بهر چه از راه وامانی چه کفر آن حرف و چه ایمان
بهر چه از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا

و فی معنی قول النبی علیه السلام ان سعد الغیور و انا اغیر منه والله تعالی اغیر منی و من غیرته حرم الفواحش ما ظهر منها و ما بطن

جمله عالم زان غیور آمد که حق ‌ ‌ برد در غیرت برین عالم سبق
او چو جانست و جهان چون کالبد ‌ ‌ کالبد از جان پذیرد نیک و بد
هر که محراب نمازش گشت عین ‌ ‌ سوی ایمان رفتنش میدان تو شین
هر که شد مر شاه را او جامه‌دار ‌ ‌ هست خسران بهر شاهش اتجار
هر که با سلطان شود او همنشین ‌ ‌ بر درش بنشستن بود حیف و غبین
دست بوسش چون رسید از پادشاه ‌ ‌ گر گزیند بوس پا باشد گناه
گرچه سر بر پا نهادن خدمتست ‌ ‌ پیش آن خدمت خطا و زلتست
شاه را غیرت بود بر هر که او ‌ ‌ بو گزیند بعد از آن که دید رو
غیرت حق بر مثل گندم بود ‌ ‌ کاه خرمن غیرت مردم بود
اصل غیرتها بدانید از اله ‌ ‌ آن خلقان فرع حق بی اشتباه
شرح این بگذارم و گیرم گله ‌ ‌ از جفای آن نگار ده دله
نالم ایرا ناله‌ها خوش آیدش ‌ ‌ از دو عالم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستان او ‌ ‌ چون نیم در حلقهٔ مستان او
چون نباشم همچو شب بی روز او ‌ ‌ بی وصال روی روز افروز او
ناخوش او خوش بود در جان من ‌ ‌ جان فدای یار دل رنجان من
عاشقم بر رنج خویش و درد خویش ‌ ‌ بهر خشنودی شاه فرد خویش
خاک غم را سرمه سازم بهر چشم ‌ ‌ تا ز گوهر پر شود دو بحر چشم

هشتکان از بهار و باز خلق	گوهرست از تنگ بیزار خلق
من ز جان جان شکایت میکنم	من نیم شاکی روایت میکنم
دل همیگوید ازو رنجیده ام	وز نفاق سست میخندیده ام
راستی کن ای تو فخر راستان	ای تو صدر و من درت را آستان
آستان و صدر در معنی کجاست	ما و من کو آن طرف کان یار ماست
ای رهیده جان تو از ما و من	ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن
مرد و زن چون یک شود آن یک توی	چونکه یکها محو شد آنک توی
این من و ما بهر آن برساختی	تا تو با خود نرد خدمت باختی
تا تو با ما و تو یکسر جمله خود شوی	عاقبت محو جمال او شوی
تا من و تو ها همه یکجان شوند	عاقبت مستغرق جانان شوند
این همه هست و بیا ای امر کن	ای منزه از بیان و از سخن
چشم جسمانه تواند دیدنت	در خیال آرد غم و خندیدنت
دل که او بستهٔ غم و خندیدن است	تو مگو کو لایق آن دیدن است
آنکه او بستهٔ غم و خنده بود	او بدین دو عاریت زنده بود
باغ سبز عشق کو بی منتهاست	جز غم و شادی درو بس میوه هاست
عاشقی زین هر دو حالت برترست	بی بهار و بی خزان سبز و ترست
ده زکوة روی خوب ای خوبرو	شرح جان شرحه شرحه بازگو
کز کرشمهٔ غمزهٔ غمازهٔ	بر دلم بنهاد داغ تازهٔ
من حلالش کردم از خونم بریخت	من همیگفتم حلال او میگریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان	غم چه ریزی بر دل غمناکیان
ای که هر صبحی که از مشرق بتافت	همچو چشمهٔ مشرقت در جوش یافت
چه بهانه میدهی شیدات را	ای بهانه شکر لبهات را
ای جهان کهنه را تو جان نو	از تن بیجان و دل افغان شنو
شرح گل بگذار از بهر خدا	شرح بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوش ما	با خیال و وهم نبود هوش ما
حالتی دیگر بود کان نادرست	تو مشو منکر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالت انسان مکن	منزل اندر جور و در احسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست	حادثان میرند حقشان وارثست
صبح شد ای صبح را پشت و پناه	عذر مخدومی حسام الدین بخواه
عذرخواه عقل کل و جان توی	جان جان و تابش مرجان توی
تافت نور صبح ما از نور تو	در صبوحی با می منصور تو
دادهٔ تو چون چنین دارد مرا	باده که بود تا طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوش ماست	چرخ در گردش گدای هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو	عالم از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم	خانه خانه کرده قالب را چو موم
بس دراز است این حدیث خواجه گو	تا چه شد احوال آن مرد نکو

رجوع بحکایت خواجهٔ تاجر

خواجه اندر آتش و درد و حنین	صد پراکنده همی گفت اینچنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز	گاه سودای حقیقت گه مجاز
مرد غرقه گشته جانی میکند	دست را در هر گیاهی میزند
تا کدامش دست گیرد در خطر	دست و پایی میزند از بیم سر
دوست دارد یار این آشفتگی	کوشش بیهوده به از خفتگی
آنکه او شاهست او بیکار نیست	ناله از وی طرفه کو بیمار نیست
بهر این فرمود رحمان ای پسر	کل یوم هو فی شان ای پسر
اندرین ره میتراش و میخراش	تا دم آخر دمی فارغ مباش
تا دم آخر دمی آخر بود	که عنایت با تو صاحب سر بود
هر که میکوشد اگر مردست و زن	گوش و چشم شاه جانست بر روزن
این سخن پایان ندارد ای اخی	قصهٔ طوطی و خواجه بازگو

بیرون انداختن مرد تاجر طوطی را از قفس و پریدن آن

بعد از آنش از قفس بیرون فگند	طوطیک پرید تا شاخ بلند

طوطی مرده چنان پرواز کرد / کآفتاب از شرق ترکی تاز کرد
خواجه حیران گشت اندر کار مرغ / بیخبر ناگه بدید اسرار مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب / از بیان حال خودمان ده نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی / چشم ما از مکر خود بردوختی
ساختی مکری و ما را سوختی / سوختی ما را و خود افروختی
گفت طوطی کو بفعلم پند داد / که رها کن نطق و آواز و گشاد
زانکه آوازت ترا در بند کرد / خویش را مرده پی این پند کرد
یعنی ای مطرب شده با عام و خاص / مرده شو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت برچنند / غنچه باشی کودکانت برکنند
دانه پنهان کن بکلی دام شو / غنچه پنهان کن گیاه بام شو
هر که داد او حسن خود را بر مزاد / صد قضای بد سوی او رو نهاد
چشمها و خشمها و رشکها / بر سرش بارد چو آب از مشکها
دشمنان او را ز غیرت می‌درند / دوستان هم روزگارش می‌برند
آنکه غافل باشد از کشت و بهار / او چه داند قیمت این روزگار
در پناه لطف حق باید گریخت / کو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چون پناه / آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی را نه دریا یار شد / نی بر اعداشان بکین قهار شد
آتش ابراهیم را نی قلعه بود / تا برآورد از دل نمرود دود
کوه یحیی را نه سوی خویش خواند / قاصدانش را بزخم سنگ راند
گفت ای یحیی بیا در من گریز / تا پناهت باشم از شمشیر تیز
یک دو پندش داد طوطی بی نفاق / بعد از آن گفتش سلام الفراق

وداع کردن طوطی خواجه را و پریدن

الوداع ای خواجه کردی مرحمت / کردی آزادم ز قید و ظلمت
الوداع ای خواجه رفتم تا وطن / هم شوی آزاد روزی همچو من
خواجه گفتش فی امان الله برو / مر مرا اکنون نمودی راه نو
سوی هندستان اصلی و نهاد / بعد شد تا از فرح دل گشته شاد
خواجه با خود گفت این پند منست / راه او گیرم که این ره روشنست
جان من کمتر ز طوطی کی بود / جان چنین باید که نیکوپی بود
تن قفس شکلست تن شد خار جان / در فریب داخلان و خارجان

مضرت تعظیم خلق و انگشت‌نما شدن

اینش گوید من شوم همراز تو / وآنش گوید نی منم انباز تو
اینش گوید نیست چون تو در وجود / در کمال و فضل و در احسان و جود
آنش گوید هر دو عالم آن تست / جمله جانهامان طفیل جان تست
آنش خواند گاه عیش خرمی / اینش گوید گاه نوش همدمی
او چو بیند خلق را سرمست خویش / از تکبر می‌رود از دست خویش
او نداند که هزاران را چو او / دیو افکندست اندر آب جو
لطف و سالوس جهان خوش لقمه‌ایست / کمترش خور کان پر آتش لقمه‌ایست
آتشش پنهان و ذوقش آشکار / دود او ظاهر شود پایان کار
تو مگو آن مدح را من کی خورم / از طمع میگوید او پی می‌برم
مادحت گر هجو گوید بر ملا / روزها سوزد دلت زان سوزها
گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن / کان طمع که داشت از تو شد زیان
آن اثر می‌ماندت در اندرون / در مدیح این حالتت هست آزمون
آن اثر هم روزها باقی بود / مایهٔ کبر و خداع جان شود
لیک ننماید چو شیرینست مدح / بد نماید زانکه تلخ افتاد قدح
همچو مطبوخست و حب کان را خوری / تا بدیری شورش و رنج اندری
ور خوری حلوا بود ذوقش دمی / این اثر چون آن نمی‌پاید همی
چون نمی‌پاید همی ماند نهان / هر ضدی را تو بضد او بدان
چون شکر ماند نهان تاثیر او / بعد چندی دنبل آرد نیش جو
در حب مطبوخ خوردی ای ظریف / اندرون شد پاک از اخلاط کثیف
نفس از بس مدحها فرعون شد / کن ذلیل النفس هونا لا تسد

[illegible]

یعنی ذلیل و ذلت خود را بطریق خواری و فروتنی ... اشاره بدین آیت است و عباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هونا و اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما یعنی بندگان خاص خدا کسانی اند که راه میروند بر روی زمین بآرام و فروتنی و چون جاهلان با ایشان سخن گویند سلام در جواب گویند

تا توانی بنده شو سلطان مباش زخم کش چون گوی شو چوگان مباش
ورنه چون لطف نماند وین جمال از تو آید آن حریفان را ملال
آن جماعت کت همی دادند ریو چون ببینندت بگویندت که دیو
جمله بینندت چو گویندت بدر مردهٔ از گور خود بر کرده سر
همچو امرد که خدا نامش کنند تا بدین سالوس در دامش کنند
چون به بدنامی بر آید ریش او دیو را ننگ آید از تفتیش او
دیو سوی آدمی شد بهر شر سوی تو ناید که از دیوی بتر
تا تو بودی آدمی دیو از پیت می دوید و می چشانید او میت
چون شدی در خوی دیوی استوار می گریزد از تو دیو ای نابکار
آنکه اندر دامنت آویخت او چون چنین گشتی ز تو بگریخت او
این همه گفتیم لیک اندر بسیچ بی عنایات خدا هیچیم هیچ

تفسیر ما شاء الله کان و ما لم یشاء لم یکن

بی عنایات حق و خاصان حق گر ملک باشد سیاهستش ورق
ای خدای قادر بیچون و چند از تو پیدا شد چنین قصر بلند
واقفی بر حال بیرون و درون بی کم و بی بیش بی چندی و چون
ای خدای فضل تو حاجت روا با تو یاد هیچکس نبود روا
این قدر ارشاد تو بخشیدهٔ تا بدین بس عیب ما پوشیدهٔ
قطرهٔ دانش که بخشیدی ز پیش متصل گردان بدریاهای خویش
قطرهٔ علمست اندر جان من وارهانش از هوای خاک تن
پیش از آن کاین خاکها خسفش کنند پیش از آن کین بادها نشفش کنند
گرچه چون نشفش کند تو قادری کش ازیشان وا ستانی وا خری
قطرهٔ کو در هوا شد یا که ریخت از خزینهٔ قدرت تو کی گریخت
گر در آید در عدم یا صد عدم چون بخوانیش او کند از سر قدم
صد هزاران ضد ضد را میکشد بازشان فضل تو بیرون میکشد
از عدمها سوی هستی هر زمان هست یا رب کاروان در کاروان
خاصه هر شب جمله افکار و عقول نیست گردد غرق در بحر نغول
باز وقت صبح چون اللهیان بر زنند از بحر سر چون ماهیان
در خزان بین صد هزاران شاخ و برگ از هزیمت رفته در دریای مرگ
زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر در گلستان نوحه کرده بر خضر
باز فرمان آید از سالار ده مر عدم را کانچه خوردی باز ده
آنچه خوردی واده ای مرگ سیاه از نبات و دارو و از برگ و گیاه
ای برادر یکدم از خود دور شو با خود آ و غرق بحر نور شو
ای برادر عقل یکدم با خود آر دمبدم در تو خزانست و بهار
باغ دل را سبز و تر و تازه بین پر ز غنچه و ورد و سرو و یاسمین
زانبهی برگ پنهان کرده شاخ زانبهی گل نهان صحرا و کاخ
این سخنهایی که از عقل کلست بوی آن گلزار و سرو و سنبلست
بوی گل دیدی که آنجا گل نبود جوش مل دیدی که آنجا مل نبود
بو قلاوزست و رهبر مر ترا می برد تا خلد و کوثر مر ترا
بو دوای چشم باشد نورساز شد ز بوی دیدهٔ یعقوب باز
بوی بد مر دیده را تاری کند بوی یوسف دیده را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش همچو او با گریه و آشوب باش
تو چو شیرین نیستی فرهاد باش چون نه لیلی تو ز مجنون گرد فاش
بشنو این پند از حکیم غزنوی تا بیابی در تن کهنه نوی

تفسیر قول حکیم سنائی قدس سره ابیات

این رباعی بشنو از جان و دل تا که بیرون شوی از آب و گل
ناز را روی بباید همچو ورد چون نداری گرد بدخوئی مگرد
عیب باشد چشم نابینا و باز زشت باشد روی نازیبا و ناز
پند او را از دل و جان گوش کن هوش را جان ساز و جان را هوش کن
گفته است این پند نیکو یاد گیر پیش یوسف نازش و خوبی مکن
آن حکیم غزنوی شیخ کبیر جز نیاز و آه یعقوبی مکن

معنی مردن ز طوطی بد نیاز / در نیاز و فقر خود را مرده ساز
تا دم عیسی ترا زنده کند / همچو خویشت خوب و فرخنده کند
در بهاران کی شود سرسبز سنگ / خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ
سالها تو سنگ بودی دلخراش / آزمون را یک زمانی خاک باش
در بیان این شنو یک داستان / تا بدانی اعتقاد داستان

داستان پیر چنگی که در عهد عمر از بهر خداوند تعالی در گورستان در روز بینوائی چنگ می زد

آن شنیدستی که در عهد عمر / بود چنگی مطربی با کر و فر
بلبل از آواز او بیخود شدی / یک طرب ز آواز خوبش صد شدی
مجلس و مجمع دمش آراستی / وز نوای او قیامت خاستی
همچو اسرافیل کآوازش بفن / مردگان را جان در آرد در بدن
یا رسائل بود اسرافیل را / کز سماعش پر برستی فیل را
یا چو داود از خوشی نغمها / جان برندی سوی بستان خدا
سازد اسرافیل روزی ناله را / جان دهد پوسیدهٔ صدساله را
اولیا را در درون هم نغمهاست / طالبان را زان حیات بی بهاست
نشنود آن نغمه ها را گوش حس / کز ستمها گوش حس باشد نجس
نشنود نغمهٔ پری را آدمی / که بود ز اسرار پریان اعجمی
گرچه هم نغمهٔ پری زین عالمست / نغمهٔ دل برتر از هر دو دمست
که پری و آدمی زندانی اند / هر دو در زندان این نادانی اند
معشر الجن سورهٔ رحمن بخوان / تستطیعوا تنفذوا را باز دان
سورهٔ رحمن بخوان ای مقتدی / تا شوی بر سر پریان مهتدی
کار ایشانست ای سوی بری / گر دوت دشمن چو جوئی رهبری
نغمه های اندرون اولیا / اولا گوید که ای اجزای لا
هین ز لای نفی سرها بر زنید / وین خیال و وهم یکسو افگنید
این همه پوسیده در کون فساد / جان باقی تان نروئید و نزاد
گر بگویم شمهٔ زان نغمه ها / جانها سر بر زنند از دخمه ها
گوش را نزدیک کن کان دور نیست / لیک نقل آن بتو دستور نیست
هین که اسرافیل وقت اند اولیا / مرده را زیشان حیاتست و نما
خانهای مرده اندر گور تن / بر جهند ز آوازشان اندر کفن
گوید این آواز ز آواها جداست / زنده کردن کار آواز خداست
چون صوت اولیا آگه شوند / از طرب گویند چون باره شوند
ما بمردیم و بکلی کاستیم / بانگ حق آمد همه برخاستیم
بانگ حق اندر حجاب و بی حجیب / آن دهد کو داد مریم را ز جیب
ای فناتان نیست کرده زیر پوست / باز گردید از عدم ز آواز دوست
مطلق آن آواز خود از شه بود / گرچه از حلقوم عبد الله بود
گفت او را من زبان و چشم تو / من حواس و من رضا و خشم تو
رو که بی یسمع و بی یبصر توئی / سر توئی چه جای صاحب سر توئی

تفسیر من کان لله کان الله له

چون شدی من کان لله از وله / حق ترا باشد که کان الله له
گه توئی گویم ترا گاهی منم / هر چه گویم آفتاب روشنم
هر کجا تابم ز مشکات دمی / حل شد آنجا مشکلات عالمی
هر کجا تاریکی آمد ناسزا / از فروغ ما شود شمس الضحی
ظلمتی را کآفتابش بر نداشت / از دم ما گردد آن ظلمت چو چاشت
آدمی را او بخویش اسما نمود / دیگران را ز آدم اسما می گشود
آب خواه از جو بجو خواه از سبو / کاین سبو را هم مدد باشد ز جو
نور خواه از مه طلب خواهی ز خور / نور مه هم ز آفتابست ای پسر
مقتبس شو زود چون یابی نجوم / گفت پیغمبر که اصحابی نجوم
خواه ز آدم گیر نورش خواه از او / خواه از خم گیری خواه از کدو
کین کدو با خم بپیوستست سخت / نی چو تو شاد آن کدوی نیکبخت
گفت طوبی من رآنی مصطفی / والذی یبصر لمن وجهی رأی

چون چراغی نور شمعی را کشید / هر که دید آن را یقین آن شمع دید
همچنین تا صد چراغ ار نقل شد / دیدن آخر لقای اصل شد
خواه از نور پسین بستان تو آن / هیچ فرقی نیست خواه از شمعدان
خواه بین نور از چراغ آخرین / خواه بین نورش ز شمع غابرین
خواه نور از واپسین بستان بجان / خواه از نور پسین فرقی مدان

در معنی حدیث ان لربکم فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرضوا لها

گفت پیغمبر که نفحتهای حق / اندرین ایام می‌آرد سبق
گوش و هش دارید این اوقات را / در ربایید اینچنین نفحات را
نفحه آمد مر شما را دید و رفت / هر که را میخواست جان بخشید و رفت
نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش / تا ازین هم وانمانی خواجه‌تاش
جان آتش یافت زان آتش‌کشی / جان مرده یافت از وی جنبشی
جان ناری یافت از وی انطفا / مرده پوشید از بقای او قبا
تازگی و جنبش طوبی ست این / همچو جنبشهای خلقان نیست این
گر در افتد در زمین و آسمان / زهره‌هاشان آب گردد در زمان
خود ز بیم این دم بی منتهی / باز خوان فابین ان یحملنها
ورنه خود اشفقن منها چون بدی / گرنه از بیمش دل شان خون شدی
دوش دیگر گونه این میداد دست / لقمهٔ چندی درآمد راه بست
بهر لقمه گشته لقمانی گرو / وقت لقمانست ای لقمه برو
از هوای لقمهٔ این خارخار / از کف لقمان برون آرید خار
در کف او خار و سایه‌ش نیز نیست / لیکتان از حرص آن تمییز نیست
خار دان آن را که خرما دیده‌ای / زانکه بس نان کور و بس نادیده‌ای
جان لقمه که گلستان خداست / پای جانش خستهٔ خاری چراست
اشتر آمد این وجود خارخوار / مصطفی زادی برین اشتر سوار
اشترا تنگ گلی بر پشت تست / کز نسیمش در تو صد گلزار رست
میل تو سوی مغیلانست و ریگ / تا چه گل چینی ز خار مرده ریگ
ای بگشته زین طلب از کو بکو / چند گویی کین گلستان کو و کو
پیش ازین کین خار پا بیرون کنی / چشم تاریکست جولان چون کنی
آدمی کو می‌نگنجد در جهان / در سر خاری همیگردد نهان
مصطفی آمد که سازد همدمی / کلمینی یا حمیرا کلمی
ای حمیرا آتش اندر نه تو نعل / تا ز نعل تو شود این کوه لعل
این حمیرا لفظ تانیث است و جان / نام تانیثش نهند این تازیان
لیک از تانیث جان را باک نیست / روح را با مرد و زن اشراک نیست
از مونث وز مذکر برترست / این نه آن جانست کز خشک و ترست
این نه آن جانست کافزاید ز نان / یا گهی باشد چنین گاهی چنان
خوش کننده است و خوش و عین خوشی / بی خوشی نبود خوشی ای مرتشی
مرتشی امست از رشوت خوشی / صد خوشی‌ها بی چه دست اندر کشی
چون تو شیرین از شکر باشی بود / کان شکر گاهی ز تو غایب شود
چون شکر گردی ز تاثیر وفا / پس شکر کی از شکر گردد جدا
زهر محض ست آنکه باشد بیوفا / هب لنا یا ربنا نعم الوفا
عاشق از حق چون غذا یابد رحیق / عقل آنجا گم شود گم ای رفیق
عقل جزوی عشق را منکر بود / گرچه بنماید که صاحب سر بود
زیرک و داناست اما نیست نیست / تا فرشته لا نشد اهریمنی ست
او بقول و فعل یار ما بود / چون بحکم حال آیی لا بود
لا بود چون او نشد از هست نیست / زانکه طوعا لا نشد کرها بسیست
جان کمالست و ندای او کمال / مصطفی گویان ارحنا یا بلال
ای بلال افراز بانگ سلسلت / زان دمی کاندر دمیدم در دلت
ای بلال این گلبنت را جان سپار / خیز و بلبلوار جانها می کن نثار
زان دمی کادم ازو مدهوش شد / هوش اهل آسمان بیهوش شد

قوله غابرین غابر بمعنی مستقبل و بمعنی ماضی هر دو معنی آید از لغات صراح است ۱۲

۱ خواجه تاش هم نعمت ۱۲ ۲ اشاره بآیهٔ سورهٔ احزاب که انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه کان ظلوما جهولا ۱۲ ۳ اشاره بحدیث مشهور است که در شان حضرت امام حسن علیه السلام وارد شده که نعم المرکب و نعم الراکب ۱۲ ۴ منقول است که حضرت رسول صلی الله علیه وسلم ... کلمینی یا حمیرا یعنی ... ای عائشه ... شیرین زبان بود ۱۲ ۵ یعنی از طمع و رغبت ... ۶ ... مرده ... ۷ ... صلصلت ... ۱۲

فتعرضوا لها ...

مصطفی بیخویش شد زان خوب صوت　　شد نمازش از شب تعریس فوت
سر ازان خواب مبارک بر نداشت　　تا نماز صبحدم آمد بچاشت
در شب تعریس پیش آن عروس　　یافت جان پاک ایشان دستبوس
عشق و جان هر دو نهانند و ستیر　　گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر
از ملال یار خامش کردمی　　گر همو مهلت بدادی یکدمی
لیک میگوید بگو هین عیب نیست　　جز تقاضای قضای غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب　　عیب کی بیند روان پاک غیب
عیب شد نسبت بمخلوق جهول　　نی بنسبت با خداوند قبول
کفر هم نسبت بخالق حکمت است　　چون بما نسبت کنی کفر آفت است
ور یکی عیبی بود با صد صفات　　بر مثال چوب باشد در نبات
در ترازو هر دو را یکسان کشند　　زانکه آن هر دو چو جسم و جان کشند
پس بزرگان این نگفتند از گزاف　　جسم پاکان عین جان افتاد صاف
گفتشان و فعلشان و ذکرشان　　جمله جان مطلق آمد بی نشان
جان دشمن دارشان جسمی ست صرف　　چون زیاد از نرد او اسمیست حرف
آن بخاک اندر شد و کل خاک شد　　این نمک اندر شد و کل پاک شد
آن نمک کز وی محمد املح است　　زان حدیث با نمک او افصح است
این نمک باقیست از میراث او　　با تو اند آن وارثان او بجو
پیش تو شسته ترا خود پیش کو　　پیش هستت جان پیش اندیش او
گر تو خود را پیش و پس گیری گمان　　بسته جسمی و محرومی ز جان
زیر و بالا پیش و پس وصف تن است　　بی جهتها ذات جان روشن است
برگشا از نور پاک شه نظر　　تا نه پنداری تو چون کوته نظر
که همینی در غم و شادی و بس　　ای عدم کو مر عدم را پیش و پس
از وجود و از عدم گر بگذری　　از حیات جاودانی برخوری
روز باران است میرو تا بشب　　نی ازین باران ازان باران رب
هست ازینها جزای این چنان　　کی نمی بیند در اجزا چشم جان
چشم جان پاک کن نیکو نگر　　تا ازان باران عیان بینی خضر

سوال کردن عائشه رض از پیغمبر صلی الله علیه وسلم که باران بار شد و جامهٔ مبارک تو تر نگشت و جواب آن

مصطفی روزی بگورستان برفت　　با جنازه مردی از یاران برفت
خاک را در گور او آگنده کرد　　زیر خاک آن دانه‌اش را زنده کرد
این درختانند همچون خاکیان　　دستها بر کرده اند از خاکدان
سوی خلقان صد اشارت میکنند　　وانکه گوشستش عبارت میکنند
تیز گوشان از ایشان بشنوند　　غافلان آواز ایشان نشنوند
با زبان سبز و با دست دراز　　از ضمیر خاک میگویند راز
همچو بطان سر فرو برده بآب　　گشته طاوسان بوده چون غراب
در زمستانشان اگر محبوس کرد　　آن غرابان را خدا طاوس کرد
در زمستانشان اگرچه داد مرگ　　زنده شان کرد از بهار و داد برگ
منکران گویند خود هست این قدیم　　این چرا بندیم بر رب کریم
جمله پنهانند این خود دائم است　　وز قدیم این جمله عالم قائم است
کوری ایشان درون دوستان　　حق برویانید باغ و بوستان
هر گلی کاندر درون بویا بود　　آن گل از اسرار کل گویا بود
بوی ایشان رغم انف منکران　　گرد عالم میرود پرده دران
منکران همچون جعل زان بوی گل　　یا چو نازک مغز از بانگ دهل
خویش را مشغول سازند و غرق　　چشم میدزدند از لمعان برق
چشم میدزدند و آنجا چشم نی　　چشم آن باشد که بیند ما هنی
چون ز گورستان پیمبر باز گشت　　سوی صدیقه شد و همراز گشت
چشم صدیقه چو بر رویش فتاد　　پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و روی او و موی او　　بر گریبان و بر و بازوی او
گفت پیغمبر چه میجوئی شتاب　　گفت باران آمد امروز از سحاب
جامهایت می‌بجویم در طلب　　تر نمی‌بینم ز باران ای عجب

گفت چه بر سر فکندی از ازار / گفت کردم آن ردایت اختمار

گفت بهر آن نمود ای پاک جیب / چشم پاکت را خدا باران غیب

نیست آن باران ازین ابر سما / هست ابری دیگر و دیگر سما

اینچنین باران ابر دیگرست / رحمت حق در ززدیش مضمرست

بشنو از قول سنائی در رموز / معنی نا واقف آئی بر کنوز

گر تو بگشائی ز باطن دیده / زود یابی سرمهٔ بگزیده

پیر دانا اندرین رمزی بگفت / در حقیقت زین صدف دری بسفت

غیب را ابری و آبی دیگرست / آسمان و آفتابی دیگرست

ناید آن الا که بر خاصان پدید / باقیان فی لبس من خلق جدید

تفسیر بیت حکیم سنائی روح الله روحه

آسمانهاست در ولایت جان / کارفرمای آسمان جهان

در ره روح پست و بالاهاست / کوههای بلند و صحراهاست

هست باران از پی پروردگی / نیست باران از پی پژمردگی

نفع باران بهاری بوالعجب / باغ را باران پائیزی چو تب

آن بهاری ناز پروردش کند / وین خزانی ناخوش و زردش کند

همچنین سرما و باد و آفتاب / بر تفاوت دان و سر رشته بیاب

همچنین در غیب انواعست این / در زیان و سود و در ربح و غبین

این دم ابدال باشد زان بهار / در دل و جان روید از وی سبزه زار

فعل باران بهاری با درخت / آید از انفاس شان ای نیکبخت

گر درختی خشک باشد در مکان / عیب آن از باد جان افزا مدان

باد کار خویش کرد و بر وزید / آنکه جانی داشت بر جانش گزید

وآنکه جامد بود خود دو قف / وای آن جانی که او عارف نشد

قول پیغمبر شنو ای جان من / دور کن از خویشتن افکار ظن

در حدیث اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم

گفت پیغمبر ز سرمای بهار / تن مپوشانید یاران زینهار

زانکه با جان شما آن میکند / کان بهاران با درختان میکند

پس غنیمت باشد آن سرما ربیع / در جهان عارفان وقت جو

در بهاران جامه از تن بر کنید / تن برهنه جانب گلشن روید

لیک بگریزید از باد خزان / کان کند کان کرد با باغ و رزان

راویان این را بظاهر برده اند / هم بر آن صورت قناعت کرده اند

بیخبر بودند از سر آن گروه / کوه را دیده ندیده کان کوه

آن خزان نزد خدا نفس و هواست / عقل و جان همچون بهارست و بقا

گر ترا عقلیست جزوی در نهان / کامل العقلی بجو اندر جهان

جزو تو از کل او کلی شود / عقل کل بر نفس چون غلی شود

پس بتأویل این بود کانفاس پاک / چون بهارست و حیات برگ تاک

از حدیث اولیا نرم و درشت / تن مپوشان زانکه دینت را پشت هست

گرم گوید سرد گوید خوش بگیر / تا ز گرم و سرد بجهی ز سعیر

گرم و سردش نو بهار زندگیست / مایهٔ صدق و یقین و بندگیست

زانکه زیشان باغ جانها زنده است / زین جواهر بحر دل آگنده است

بر دل عاقل هزاران غم بود / گر ز باغ دل خلالی کم شود

پرسیدن عائشه رض که یا رسول الله سر باران امروزینه چه بود

پس سوالش کرد صدیقهٔ صدق / با خشوع و با ادب از جوش عشق

کای خلاصهٔ هستی و زبدهٔ وجود / حکمت باران امروزی چه بود

این ز باران های رحمت بود یا / بهر تهدیدست و عدل کبریا

این از آن لطف بهاریات بود / یا ز پائیزی پر آفات بود

گفت این از بهر تسکین غمست / کز مصیبت بر نژاد آدمست

گر بر آن آتش بماندی آدمی / بس خرابی او فتادی و کمی

این جهان ویران شدی اندر زمان / حرصها بیرون شدی از مردمان

استن این عالم ای جان غفلتست / هوشیاری این جهان را آفتست

هوشیاری زان جهانست و چو آن / غالب آید پست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یخ / هوشیاری آب و این عالم وسخ

زان جهان اندک ترشح میرسد / تا نغژد در جهان حرص و حسد
گر ترشح بیشتر گردد ز غیب / نی هنر ماند درین عالم نه عیب

این ندارد حد سوی آغاز رو / سوی قصهٔ مرد چنگی باز رو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی در زمان عمر و خلاص آن

مطربی کز وی جهان شد پر طرب / رسته ز آوازش خیالات عجب
از نوایش مرغ دل پران شدی / وز صدایش هوش جان حیران شدی

چون برآمد روزگار و پیر شد / باز جانش از عجز پشه‌گیر شد
بازجه گر پیل باشد بیگمان / پشه افکن ساز و ضعیف و ناتوان

پشت او خم گشته همچون پشت خم / ابروان بر چشم همچون پاردم
گشت آواز لطیف جانفزاش / ناخوش و کره و زشت و دلخراش

آن نوای رشک زهره آمده / همچو آواز خر پیری شده
خود کدامین خوش که آن ناخوش نشد / یا کدامین سقف کان مفرش نشد

غیر آواز عزیزان در صدور / که بود از عکس دمشان نفخ صور
آن درونی کاین درونها مست ازوست / نیستی کاین هستهامان هست ازوست

کهربای فکر و هر آواز او / لذت الهام و وحی و راز او
چونکه مطرب پیرتر گشت و ضعیف / شد ز بی‌کسبی رهین یک رغیف

گفت عمر و مهلتم دادی بسی / لطفها کردی خدایا با خسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال / باز نگرفتی ز من روزی نوال

نیست کسب امروز مهمان توام / چنگ بهر تو زنم کان توام
چنگ را برداشت شد الله جو / سوی گورستان یثرب آه گو

گفت خواهم از حق ابریشم بها / کو به نیکویی پذیرد قلبها
چنگ زد بسیار و گریان سر نهاد / چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد

خواب بردش مرغ جانش از حبس رست / چنگ و چنگی را رها کرد و بجست
گشت آزاد از تن و رنج جهان / در جهان ساده و صحرای جان

جان او آنجا سرایان ماجرا / کاندرینجا گر بماندندی مرا
خوش بدی جانم درین باغ و بهار / مست این صحرای غیبی لاله‌زار

بی پر و بی پا سفر میکردمی / بی لب و دندان شکر میخاییدمی
ذکر و فکری فارغ از رنج دماغ / کردمی با ساکنان چرخ لاغ

چشم بسته عالمی میدیدمی / ورد و ریحان بی کفی میچیدمی
مرغ آبی غرق دریای عسل / عین ایوبی شراب و مغتسل

که بدو ایوب را پا تا بفرق / پاک شد از رنجها چون نور شرق
گر بودی این چرخ را چندین که هست / نیست زان جا چرخ جز تنگ و پست

مثنوی در حجم گر بودی چو چرخ / در نگنجیدی درو زین نیم برخ
کان زمین و آسمان بس فراخ / کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ

وین جهانی کاندرین خوابم نمود / از گشایش پر و بالم را گشود
آن جهان و راهش ار پیدا بدی / کم کسی یک لحظه در اینجا بدی

امر می‌آمد که نی طامع مشو / چون ز پایت خار بیرون شد برو
مول مولی میزد آنجا جان او / در فضای رحمت و احسان او

آن زمان حق بر عمر خوابی گماشت / تا که خویش از خواب نتوانست داشت

در خواب گفتن هاتف با عمر که چندین زر از بیت المال بآن مرد ده که در گورستان خفته است

در عجب افتاد کاین معهود نیست / این ز غیب افتاد بی‌مقصود نیست

سر نهاد و خواب بردش خواب دید / کامدش از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست / خود ندا آنست و این باقی صداست

ترک و کرد و پارسی گو و عرب / فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای ترک و تاجیک است و زنگ / فهم کرده است آن ندا را چوب و سنگ

هر دمی از وی همی آید الست / جوهر و اعراض میگردند هست
گر نمی‌آید بلی زیشان ولی / آمدنشان از عدم باشد بلی

این خواب در صفحه ۶۰ پهلوی بقیهٔ تقریر پیر چنگی

آنچه گفتم از شناسائی سنگ چو ... در بیانش قصهٔ هش‌دار خوب
استن حنانه از هجر رسول ... ناله می‌زد همچو ارباب عقول
در میان مجلس وعظ آنچنان ... کز وی آگه گشت هم پیر و جوان
در تحیر مانده اصحاب رسول ... کز چه می‌نالد ستون با عرض و طول

نالیدن ستون حنانه از فراق پیغمبر صلی الله علیه وسلم که جماعت انبوه شدند که ما روی مبارک ترا چون ببینیم نشسته همی بینیم و منبر ساختند و شنیدن رسول خدا نالهٔ ستون را بصریح و مکالمات آنحضرت صلعم با آن

گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون ... گفت جانم از فراقت گشت خون
از فراق تو مرا چون سوخت جان ... چون ننالم بی تو ای جان جهان
مسندت من بودم از من تاختی ... بر سر منبر تو مسند ساختی
پس ستونش گفت کای نیکو درخت ... ای شده با سر تو همراز بخت
گر همیخواهی ترا نخلی کنند ... شرقی و غربی ز تو میوه چنند
یا در آن عالم حقت سروی کند ... تا تر و تازه بمانی تا ابد
گفت آن خواهم که دایم شد بقاش ... بشنو ای غافل کم از چوبی مباش
آن ستون را دفن کرد اندر زمین ... تا چو مردم حشر گردد یوم دین
تا بدانی هر کرا یزدان بخواند ... از همه کار جهان بیکار ماند
هر کرا باشد ز یزدان کار و بار ... یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار
وانکه او را نبود از اسرار داد ... کی کند تصدیق او نالهٔ جماد
گوید آری نی ز دل بهر وفاق ... تا نگویندش که هست اهل نفاق
گر نبندی واقفان امر کن ... در جهان رد گشته بودی این سخن
صد هزاران ز اهل تقلید و نشان ... افکندشان نیم وهمی در گمان
کو بظن تقلید و استدلال شان ... قائمست و جمله پر و بال شان
شبهه‌ای انگیزد آن شیطان دون ... درفتند این جمله کوران سرنگون
پای استدلالیان چوبین بود ... پای چوبین سخت بی‌تمکین بود
غیر آن قطب زمان دیده‌ور ... کز ثباتش کوه گردد خیره‌سر
پای نابینا عصا باشد عصا ... تا نیفتد سرنگون او بر حصا
آن سواری کو سپه را شد ظفر ... اهل دین را کیست سلطان بصر
با عصا کوران اگر ره دیده‌اند ... در پناه خلق روشن دیده‌اند
گر نه بینایان بدندی و شهان ... جمله کوران خود بمردندی عیان
نی ز کوران کشت آید نی درود ... نی عمارت نی تجارتها و سود
گر نکردی رحمت و افضالشان ... درشکستی چوب استدلالشان
این عصا چه بود قیاسات و دلیل ... آن عصا که دادشان بینا جلیل
او عصاتان داد تا پیش آمدید ... آن عصا از خشم هم بر وی زدید
چون عصا شد آلت جنگ و نفیر ... آن عصا را خرد بشکن ای ضریر
حلقهٔ کوران بچه کار اندرید ... دیده‌بان را در میانه آورید
دامن او گیر کو دادت عصا ... در نگر کادم چها دید از عصا
چون عصا شد مار و استن با خبر ... معجزهٔ موسی و احمد را نگر
از عصا ماری و از استن حنین ... پنج نوبت می‌زنند از بهر دین
گر نه نامعقول بودی این مزه ... کی بدی حاجت بچندین معجزه
هرچه معقولست عقلش میخورد ... بی بیان معجزه بی جزر و مد
این طریق بکر نامعقول بین ... در دل هر مقبلی مقبول دین
آنچنان کز بیم آدم دیو و دد ... در جزایر در رمیدند از حسد
هم ز بیم معجزات انبیا ... سر کشیده منکران زیر گیا
تا بناموس مسلمانی زیند ... در تسلس تا ندانی که کیند
همچو قلابان بر آن نقد تباه ... میکنند از کید نام پادشاه
ظاهر الفاظشان توحید و شرع ... باطن آن همچو در نان تخم صرع
فلسفی را زهره نی تا دم زند ... دم زند دین حقش برهم زند
دست و پای او جماد و جان او ... هرچه گوید آن دو در فرمان او
با زبان گرچه که تهمت می‌نهند ... دست و پاهاشان گواهی میدهند

سنگها اندر کف بوجهل بود / گفت ای احمد بگو این چیست زود

گر رسولی چیست در مشتم نهان / چون خبر داری ز راز آسمان

اظهار معجزهٔ محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم بسخن آمدن و گواهی دادن سنگریزه در دست ابوجهل بر رسالت آنحضرت

گفت چون خواهی بگویم کان چهاست / یا بگویند آنکه ما حقیم و راست

گفت بوجهل این دوم نادرترست / گفت آری حق ازان قادرترست

گفت شش پاره حجر در دست تست / بشنو از هر یک تو تسبیحی درست

از میان مشت او هر پاره سنگ / در شهادت گفتن آمد بی درنگ

لا اله گفت و الا الله گفت / گوهر احمد رسول الله سفت

چون شنید از سنگها بوجهل این / زد ز خشم آن سنگها را بر زمین

گفت نبود مثل تو ساحر دگر / ساحران را سر توئی و تاج سر

چون بدید آن معجزه بوجهل تفت / گشت در خشم و بسوی خانه رفت

ره گرفت و رفت از پیش رسول / اوفتاد اندر چه آن تمت سفول

معجزه او دید شد بدبخت و رفت / سوی کفر و زندقه سرتیز رفت

خاک بر فرقش که بد کور و لعین / چشم را ابلیس آمد خاک بین

این سخن را نیست پایان ای عمو / قصهٔ آن پیر چنگی باز گو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی و پیغام رسانیدن امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه باو

باز گرد و حال مطرب گوش دار / زانکه عاجز گشت مطرب ز انتظار

بانگ آمد مر عمر را کای عمر / بندهٔ ما را ز حاجت باز خر

بندهٔ داریم خاص و محترم / سوی گورستان تو رنجه کن قدم

ای عمر برجه ز بیت المال عام / هفت صد دینار در کف نه تمام

پیش او بر کای تو ما را اختیار / این قدر بستان کنون معذور دار

این قدر از بهر ابریشم بها / خرج کن چون خرج شد اینجا بیا

پس عمر زان هیبت آواز جست / تا میان را بهر این خدمت ببست

سوی گورستان عمر بنهاد رو / در بغل همیان دوان در جستجو

گرد گورستان دوانه شد بسی / غیر آن پیر او ندید آنجا کسی

گفت این نبود دگر باره دوید / مانده گشت و غیر آن پیر او ندید

گفت حق فرمود ما را بنده‌ایست / صافی و شایسته و فرخنده‌ایست

پیر چنگی کی بود خاص خدا / حبذا ای سر پنهان حبذا

بار دیگر گرد گورستان بگشت / همچو آن شیر شکاری گرد دشت

چون یقین گشتش که غیر پیر نیست / گفت در ظلمت دل روشن بسیست

آمد او با صد ادب آنجا نشست / بر عمر عطسه فتاد و پیر جست

مر عمر را دید و ماند اندر شگفت / عزم رفتن کرد و لرزیدن گرفت

گفت در باطن خدایا از تو داد / محتسب بر پیرکی چنگی فتاد

چون نظر اندر رخ آن پیر کرد / دید او را شرمسار و روی زرد

پس عمر گفتش مترس از من مرم / کت بشارتها ز حق آورده‌ام

چند یزدان مدحت خوئی تو کرد / تا عمر را عاشق روی تو کرد

پیش من بنشین و مهجوری مساز / تا بگوشت گویم از اقبال راز

حق سلامت میکند می‌پرسدت / چونی از رنج و غمان بی‌حدت

نک قراضهٔ چند ابریشم بها / خرج کن این را و باز اینجا بیا

پیر لرزان گشت چون این را شنید / دست میخائید و بر خود میطپید

بانگ میزد کای خدای بی‌نظیر / بس که از شرم آب شد بیچاره پیر

چون بسی بگریست و از حد رفت درد / چنگ را زد بر زمین و خرد کرد

گفت ای بوده حجابم از اله / ای مرا تو راه زن از شاه راه

ای بخورده خون من هفتاد سال / ای ز تو رویم سیه پیش کمال

ای خدای با عطا و با وفا / رحم کن بر عمر رفته در جفا

داد حق عمری که هر روزی از آن / کس نداند قیمت آن در جهان

خرج کردم عمر خود را دم بدم / در دمیدم جمله را در زیر و بم

آه کز یاد ره و پرده عراق / رفت از یادم دم تلخ فراق

وای کز تری زیر افگند خرد / خشک شد کشت دل من دل بمرد

یعنی ابوجهل نابینا بود

عراق قسمیست از اقسام آواز

وای کز آواز این هشت و چهار
کاروان بگذشت و بیگه شد نهار

ای خدا فریاد ازین فریادخواه
داد خواهم نی ز کس زین دادخواه

داد کس چون من آدم در جهان
عمر شد هفتاد سال از من جهان

داد خود از کس نیابم جز مگر
زانکه هست از من به من نزدیکتر

کاین منی از وی رسد دم دم مرا
پس ورا بینم چو این شد کم مرا

همچو آن کو با تو باشد زر شمر
سوی او داری نه سوی خود نظر

همچنین در گریه و در ناله او
می شمردی جرم چندین ساله او

گردانیدن عمر نظر او را از مقام گریه که هستی است به مقام استغراق

پس عمر گفتش که این زاری تو
هست هم آثار هشیاری تو

راه فانی گشته راه دیگرست
زانکه هشیاری گناه دیگرست

بعد ازان اسرار از احوالت اند
ز اعتذارش سوی استغراق خوان

هست هشیاری ز یاد ما مضی
ماضی و مستقبلت پرده خدا

آتش اندر زن بهر دو تا بکی
پرگره باشی ازین هر دو چو نی

تا گره با نی بود همراز نیست
همنشین آن لب و آواز نیست

چون بطوف خود بطوفی مرتدی
چون بخانه آمدی هم با خودی

ای خبرهات از خبرده بیخبر
توبه تو از گناه تو بتر

ای تو از حال گذشته توبه جو
کی کنی توبه ازین توبه بگو

گاه بانگ زیر را قبله کنی
گاه گریه زار را قبله زنی

چونکه فاروق آینه اسرار شد
جان پیر از اندرون بیدار شد

همچو جان بی گریه بی خنده شد
جانش رفت و جان دیگر زنده شد

حیرتی آمد درونش آن زمان
که برون شد از زمین و آسمان

جستجویی ماورای جستجو
من نمیدانم تو میدانی بگو

حال و قالی زو ورای حال و قال
غرقه گشته در جمال ذو الجلال

غرقه‌ای نی که خلاصی باشدش
یا بجز دریا کسی نشناسدش

عقل جزو از کل پذیرا نیستی
گر تقاضا بر تقاضا نیستی

چون تقاضا بر تقاضا میرسد
موج آن دریا بدینجا میرسد

چونکه قصه حال پیر اینجا رسید
پیر جانش وی در دریا کشید

پیر دامن را ز گفت و گو فشاند
نیم گفته در دهان او بماند

از پی این عیش و عشرت ساختن
صد هزاران جان بشاید باختن

در شکار بیشه جان باز باش
همچو خورشید جهان جان باز بخش

جانفشان افتاد خورشید بلند
هر دمی نی می شود بدر می کنند

جان فشان ای آفتاب معنوی
مر جهان کهنه را بنما نوی

در وجود آدمی جان و روان
میرسد از غیب چون آب روان

هر زمان از غیب نو نو میرسد
وز جهان تن برون شو میرسد

گفت پیغمبر که دائم بهر پند
دو فرشته خوش منادی میکنند

تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر بازار منادی کنند که اللهم اعط کل منفق خلفا و کل ممسک تلفا و بیان آنکه منفق مجاهد راه حق ست نه مسرف راه هوا

کای خدایا منفقان را سیر دار
هر درمشان را عوض ده صد هزار

ای خدایا ممسکان را در جهان
تو بده الا زیان اندر زیان

ای خدایا منفقان را ده خلف
ای خدایا ممسکان را ده تلف

منفق و ممسک محل هین بجو
چون محل باشد مؤثر می شود

ای بسا امساک کز انفاق به
مال حق را جز بامر حق مده

تا عوض یابی تو مال بیکران
تا نباشی از عداد کافران

کافران قربان همی کردند تا
چیره گردد تیغ شان بر مصطفی

امر حق را باز دان از قوم ضلی
امر حق را از نبا باید بری

چون غلامی یاغیی کو عدل کرد
مال شه بر باغیان او بذل کرد

طرفه ترکان اهی بینه حال
کز سخاوت کرده ام ایثار بست

عدل این یاغی و دادش پیش شاه
چه فزاید دوری و روی سیاه

در نبی انذار اهل غفلت است
کان همه انفاقهاشان حسرت است

سرفرازان مکه در حرب رسول — بودشان قربان بامید قبول

قربانی کردن سروران عرب بامید قبول افتادن

بهر این مومن همی گوید ز بیم — در نماز اهدنا الصراط المستقیم
آن درم دادن سخی را لائق است — جان سپردن خود سخای عاشق است

نان دهی از بهر حق نانت دهند — جان دهی از بهر حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار — برگ بی برگیش بخشد کردگار

گر نماند از جود در دست تو مال — کی کند فضل الهت پایمال
هر که کارد گردد انبارش تهی — لیکش اندر مزرعه باشد بهی

وانکه در انبار ماند و صرفه کرد — اسپش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نفی است در اثبات جو — صورتت صفرست در معنات جو

جان شور و تلخ پیش تیغ بر — جان چون دریای شیرین را بخر
ور نمی تانی شدن زین آستان — گوش کن باری تو این داستان

قصه خلیفه که در زمان خود در کرم از حاتم طائی گذشته بود

یک خلیفه بود در ایام پیش — کرده حاتم را گدای جود خویش

رایت اکرام و جود افراشته — فقر و حاجت از جهان برداشته
بحر و کان از بخششش صاف آمده — داد او از قاف تا قاف آمده

در جهان خاک ابر و آب بود — مظهر بخشایش وهاب بود
از عطایش بحر و کان در زلزله — سوی جودش قافله در قافله

قبله حاجات در و دروازه‌اش — رفته در عالم بجود آوازه‌اش
هم عجم هم روم و هم ترک و عرب — مانده از جود و سخااش در عجب

آب حیوان بود و دریای کرم — زنده گشته هم عرب زو هم عجم
اندر ایام چنین سلطان داد — بشنو اکنون داستانی با کشاد

قصه اعرابی درویش و ماجرا کردن زن با او از قلت و درویشی

یک شب اعرابی زنی مر شوی را — گفت و از حد برد گفتگوی را

کین همه فقر و جفا ما می کشیم — جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
نانمان نی نانخورشمان درد و رشک — کوزه‌مان نی آبمان از دیده اشک

جامه ما روز تاب آفتاب — شب نهالین و لحاف از ماهتاب
قرص مه را قرص نان پنداشته — دست سوی آسمان برداشته

ننگ درویشان ز درویشی ما — روز و شب از روزی اندیشی ما
خویش و بیگانه شده از ما رمان — بر مثال سامری از مردمان

گر بخواهم از کسی یک مشت نسک — مر مرا گوید خمش کن مرگ و جسک
مر عرب را فخر غزوست و عطا — در عرب ما همچو خطا اندر خطا

چه غزا ما بی غزا خود کشته‌ایم — ما بشمشیر عدم سرگشته‌ایم
شب بخفتم روز باشد هیچ هیچ — در درون خود بسوز هیچ هیچ

چه خطا ما بی خطا در آتشیم — چه ترا با درد و غم ما مفرشیم
چه عطا ما بر گدائی می تنیم — مر مگس اندر هوا رگ می زنیم

گر کسی مهمان رسد گر من منم — شب بخسپد دلقش از تن بر کنم
زین نمط زین ماجرا و گفتگو — برد از حد عبارت پیش شو

کز عنا و فقر ما گشتیم خوار — سوختیم از اضطراب و اضطرار
تا بکی ما اینچنین خواری کشیم — غرقه اندر بحر زردت آتشیم

ننگ ار روزی در آید میهمان — شد مسامه بهار بیم از وی بجان
لیک مهمان گر در آید بی شبهه — وانکه گفتی میهمان سازیم قوت

مغرور شدن مریدان محتاج و تشنه بمعیان مزور و شیاد شیخ و اصل پنداشتن و نقد را از نقل نادانستن و نیافتن

بهر این گفتند دانایان بفن — میهمان محتشمان باید شدن

تو مرید و میهمان آن کسی — کو ستاند حاصلت را از خسی

نیست چیره چون ترا چیره کند — نور ندهد مر ترا تیره کند
چون ورا نور نبد اندر قران — نور کی یابند از وی دیگران

همچو اعمش کو کند داروی چشم — چه کشد در چشمها الا که پشم
حال ما اینست در فقر و عنا — هیچ مهمانی مبا مغرور ما

قحط ده سال ار ندیدی در صور   چشمها بگشا و اندر ما نگر
ظاهر ما چون درون مدعی   در دلش ظلمت زبان شعشعی

از خدا نی بوی او را نی اثر   دعوتش افزون ز شیث و بوالبشر
دیو ننموده ورا هم نقش خویش   او همی گوید ز ابدالیم و بیش

حرف درویشان بدزدیده بسی   تا گمان آید که هست او خود کسی
حرف درویشان بدزدیده ز رو   تا بخواند بر سلیمان زان فسون

خرده گیرد در سخن بر بایزید   ننگ دارد از درون او یزید
هر که داند مرد را چون بایزید   روز محشر حشر گردد با یزید

بی‌نوا از نان و خوان آسمان   پیش او ننداخت حق یک استخوان
او ندا کرده که خوان بنهاده‌ام   نائب حقم خلیفه‌زاده‌ام

الصلا ساده دلان هیچ هیچ   تا خورید از خوان جودم هیچ هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان   گرد آن در گشته فردا نارسان

دیر باید تا که سر آدمی   آشکارا گردد از بیش و کمی
زیر دیوار بدن گنج است یا   خانهٔ مور است و مار و اژدها

در بیان آنکه نادر افتد که مریدی در مدعی مزور اعتقاد کند بصدق و بمقامی رسد که شیخش بخواب ندیده باشد و آب و آتش ورا گزند نرساند و شیخش را گزند رساند و لیکن این بنادر باشد

چونکه پیدا گشت کان چیزی نبود   عمر طالب رفت آگاهی چه سود
لیک نادر طالب آید کز فروغ   در حق آن نافع آید آن دروغ
او بقصد نیک خود جائی رسد   گرچه جان پنداشت آن آمد جسد
چون تحری در دل شب قبله را   قبله نی دان نماز او را روا
مدعی را قحط جان اندر سر است   لیک ما را قحط نان بر ظاهر است
ما چرا چون مدعی پنهان کنیم   بهر ناموس مزور جان کنیم
مر ورا از روی نماید حالها   کم ندید آمیخ شخص سالها

صبر فرمودن اعرابی زن خود را

شوی گفتش چند جوئی دخل و کشت   خود چه ماند از عمر افزون‌تر گذشت

عاقل اندر بیش و نقصان ننگرد   زانکه هر دو همچو سیلی بگذرد
خواه صاف و خواه سیل تیره رو   چون نمی‌پاید دمی از وی مگو

اندرین عالم هزاران جانور   می‌زید خوش عیش بی زیر و زبر
شکر می‌گوید خدا را فاخته   بر درخت و برگ شب ناساخته

حمد می‌گوید خدا را عندلیب   کاعتماد رزق بر تست ای مجیب
باز دست شاه را کرده نوید   از همه مردار ببریده امید

همچنین از پشه گیری تا به پیل   شد عیال الله و حق نعم المعیل
این همه غمها که اندر سینه‌هاست   از غبار گرد باد و بود ماست

این غمان بیخ کن چون داس ماست   اینچنین شد و آنچنان وسواس ماست
دانکه هر رنجی ز مردن پاره‌ای است   جزو مرگ از خود بران گر چاره‌ای است

چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت   دانکه کلش بر سرت خواهند ریخت
جزو مرگ ار گشت شیرین مر ترا   دانکه شیرین می‌کند کل را خدا

دردها از مرگ می‌آید رسول   از رسولش رو مگردان ای فضول
هر که شیرین می‌زید او تلخ مرد   هر که او تن را پرستد جان نبرد

گوسفندان را ز صحرا می‌کشند   آنکه فربه‌تر مر او را می‌کشند
شب گذشت و صبح آمد ای قمر   چند این افسانه را گیری ز سر

تو جوان بودی و قانع‌تر بدی   زر طلب گشتی خود اول زر بدی
زر بدی پر میوه چون کاسد شدی   وقت میوه پختنت فاسد شدی

میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود   چون رسن تابان نه واپس‌تر رود
جفت مائی جفت باید هم‌صفت   تا برآید کارها با مصلحت

جفت باید بر مثال همدگر   در دو جفت کفش و موزه در نگر
گر یکی کفش از دو تنگ آید به پا   هر دو جفتش کار ناید مر ترا

جفت در یک خرد و آن دیگر بزرگ   جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شتر جفت جوال   آن یکی خالی و آن یک مال مال

من روم سوی قناعت دل قوی — تو چرا سوی شناعت میروی

مرد قانع از سر اخلاص و سوز — زین نسق میگفت با زن تا بروز

زن برو زد بانگ کای ناموس کیش — من فسون تو نخواهم خورد بیش

ترهات از دعوی و دعوت مگو — رو سخن از کبر و از نخوت مگو

چند حرف طمطراق و کار و بار — کار و حال خود ببین و شرم دار

نصیحت کردن زن مر شوی را که سخن افزون از قدم و مقام خود مگو که لم تقولون ما لا تفعلون که این سخنها اگرچه راست است اما این مقام توکل ترا نیست و سخن فوق مقام و معامله گفتن زیان دارد

نخوت و دعوی و کبر ترهات — دور کن از دل که تا یابی نجات

کبر زشت و از گدایان زشت‌تر — روز سرد و برف و آنگه جامه تر

چند آخر دعوی باد و بروت — ای ترا خانه چو بیت العنکبوت

از قناعت کی تو جان افروختی — از قناعتها تو نام آموختی

گفت پیغمبر قناعت چیست گنج — گنج را تو وانمیدانی ز رنج

این قناعت نیست جز گنج روان — تو مزن لاف ای غم و رنج روان

تو مخوانم جفت کمتر زن بغل — جفت انصافم نیم جفت دغل

چون قدم با شاه با بک میزنی — چون مگس را در هوا رگ میزنی

با سگان در استخوان در چالشی — چون نی اشکم تهی در نالشی

سوی ما منگر بخواری سست سست — تا نگویم آنچه در رگهای تست

عقل خود را من افزون دیدهٔ — تو من کم عقل را چون دیدهٔ

همچو گرگ غافل اندر ما مجه — ای ز ننگ عقل تو بی عقل به

چونکه عقل تو عقیلهٔ مردم است — آن نه عقل است آنکه مار و کژدم است

خصم ظلم و مکر تو الله باد — دست عقل تو ز ما کوتاه باد

هم تو ماری هم فسونگر ای عجب — مارگیر و ماری ای ننگ عرب

زاغ اگر زشتی خود بشناختی — همچو برف از رنج و غم بگداختی

مرد افسونگر بخواند چون عدو — او فسون بر مار و مار افسون برو

گر نبودی دام او افسون مار — کی فسون مار را گشتی شکار

مرد افسونگر ز حرص کسب و کار — در نیابد آن زمان افسون مار

مار گوید ای فسونگر هین و هین — آن خود دیدی فسون من ببین

تو بنام حق فریبی مر مرا — تا کنی رسوای شور و شر مرا

نام حقم بست نی آن رای تو — نام حق را دام کردی ای تو

نام حق بستاند از تو داد من — من بنام حق سپردم جان و تن

تا بزخم من رگ جانت برد — یا ترا چون من بزندانی برد

زن ازین گونه خشن گفتارها — خواند بر شوی جوان طومارها

مرد چون این طعنه‌ها از زن شنفت — مستمع شد بعد از آن بیتی بگفت

نصیحت مرد زن را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق بگمان کمال نگر و طعنه مزن در فقر و فقیران و شکر کن

گفت ای زن تو زنی یا بوالحزن — فقر فخر آمد مرا طعنه مزن

مال و زر سر را بود همچون کلاه — کل بود آن کز کله سازد پناه

آنکه زلف جعد رعنا بایدش — چون کلاهش رفت خوشتر آیدش

مرد حق باشد بمانند بصر — پس برهنه به که پوشیده نظر

وقت عرضه کردن آن برده فروش — بر کند از بنده جامهٔ عیب پوش

ور بود عیبی برهنه‌اش کی کند — بل بجامه خدعهٔ با وی کند

گوید این شرمنده است از نیک و بد — از برهنه کردن او از تو رمد

خواجه در عیب است غرقه تا بگوش — خواجه را مال است و مالش عیب پوش

کز طمع عیبش نبیند طامعی — گشت دلها را طمعها جامعی

ور گدا گوید سخن چون زر کان — ره نیابد کالهٔ او در دکان

کار درویشی ورای فهم تست — سوی درویشان تو منگر سست سست

زانکه درویشی ورای کارهاست — دمبدم از حق مر ایشان را عطاست

بلکه درویشان ورای ملک و مال — روزیی دارند ژرف از ذوالجلال

حق تعالی عادل است و عادلان — کی کنند استمگری با بیدلان

آن یکی را نعمت و کالا دهند / وین دگر را بر سر آتش نهند
آتشش سوزد که دارد این گمان / بر رضای خالق هر دو جهان

فقر فخری نی گزافست و مجاز / صد هزاران عز پنهانست و ناز
از غضب بر من لقبها رانده‌ای / یار خوی و یار گیرم خوانده‌ای

گر بگیرم ماده وانداشش کنم / تاش از سر گفتن ایمن کنم
زانکه آن ننگ علو و جان اوست / من علو و مکنیم زین علم دوست

از طمع هرگز نخواهم من فسون / این طمع را کم کنم من سرنگون
تاش لئید طمع من از خلق نیست / از قناعت در دل من عالمیست

ازلمر و دبن بینی چنان / زان فرود آ تا نماند این گمان
چونکه بر گردی و سر گشته شوی / خانه را گردنده بینی آن توئی

در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجاست که وی است هر کسی را از چنبرهٔ وجود خود بیند تابهٔ کبود آفتاب را کبود نماید و تابهٔ سرخ سرخ و چون تابه‌ها از رنگ بیرون آید سپید شود و از همه تابه‌های دیگر او راست گوی تر باشد

دید احمد را ابوجهل و بگفت / زشت نقشی کز بنی هاشم شکفت
گفت احمد مر ورا که راستی / راست گفتی گرچه کار افزاستی
دید صدیقش بگفت ای آفتاب / نی ز شرقی نی ز غربی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز / ای رهیده تو ز دنیای نه چیز

حاضران گفتند کای صدرالوری / راست گو گفتی دو ضد گو چرا
گفت من آیینه‌ام مصقول دست / ترک و هندو در من آن بیند که هست

هر کرا آیینه باشد پیش رو / زشت و خوب خویش را بیند در او
آیتی آن ز اطلاع می بینی مرا / زین تحری زنانه بر تر آ

آن طمع را ماند و رحمت بود / کو طمع آنجا که آن نعمت بود
امتحان کن فقر را روزی دو تو / تا بفقر اندر غنا بینی دو تو

صبر کن با فقر و بگذار این ملال / زانکه در فقرست عز ذوالجلال
سر که مغز و شوق هزاران جان ببین / از قناعت غرق بحر انگبین

صد هزاران جان تلخی کش نگر / همچو گل آغشته اندر گلشکر
ای دریغا مر ترا گنجا بدی / تا ز جانم شرح دل پیدا شدی

این سخن شیر است در پستان جان / بی کشنده خوش نمیگردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد / واعظ ار مرده بود گوینده شد

مستمع را چون از وا آید ملال / منبریان گردد بگفتن گنگ لال
چونکه نامحرم در آید از درم / پرده در پنهان شوند اهل حرم

در در آید محرمی دور از گزند / بر گشایند آن ستیران روی بند
هر چه را خوب و خوش و زیبا کنند / از برای دیدهٔ بینا کنند

کی بود آواز چنگ زیر و بم / از برای گوش بی حس اصم
مشک را حق بیهده خوش دم نکرد / بهر شم کردو بی اخشم نکرد

ای حق را بیهده خوش دم نکرد / بهر آن آمد پی بهر دم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساخته است / در میان بس نار و نور افراخته است

این نمی‌ارزد از برای خاکیان / آسمان را مسکن افلاکیان
هر دو سفلی دشمن بالا بود / مشتری هر مکان پیدا بود

ای ستیزه هیچ تو بر خاستی / خویشتن را بهر گو بد راستی
گر جهان را پر در مکنون کنم / در دوری تو چون ابنا قند چون کنم

گر بجا بان پر شود زر و نقود / بی رضای حق جوی نتوان ربود
ترک جنگ و ره زنی ای زن بگو / ور نمی گوئی بترک من بگو

مر مرا چه جای جنگ نیک و بد / کاین دلم از صلحها هم می رمد
بر سر این رشتها ایستم مزن / ز خمهار جان بی خویشم مزن

گر خمش کردی وگرنه آن کنم / که همین دم ترک خان و مان کنم
یا تهی گشتن بهست از کفش تنگ / بیخ غربت به که اندر خانه جنگ

مراعات کردن زن شوی را و استغفار نمودن از گفتهٔ خود

زن چو دید او را که تند و توسن است / گشت گریان گریه خود دام زن است

گفت از تو کی چنین پنداشتم / از تو من امید دیگر داشتم

زن در آمد از طریق نیستی / گفت من خاک شمایم نی ستی

جسم و جان و هر چه هستم آن تست / حکم و فرمان جملگی فرمان تست

گر ز درویشی دلم از صبر جست / بهر خویشم نیست آن بهر تو است

تو مرا در دردها بودی دوا / من نمی‌خواهم که باشی بینوا

جان تو کز بهر خویشم نیست این / از برای تست این بانگ و چنین

خویش من والله که بهر خویش تو / هر نفس خواهد که میرد پیش تو

کاش جانت کش روان من فدی / از ضمیر جان من واقف شدی

چون تو با من این چنین بودی بظن / هم ز جان بیزار گشتم هم ز تن

خاک را بر سیم و زر کردیم چون / تو چنینی با منی ای جان سکون

تو که در جان و دلم جا می‌کنی / زین قدر از من تبرا می‌کنی

تو تبرا کن که هستت دستگاه / ای تبرای تو جان را عذرخواه

یاد می‌کن آن زمانی را که من / چون صنم بودم تو بودی چون شمن

بنده بر وفق تو دل افروخته است / هر چه گویی پخته گویم سوخته است

من سپاناخ توام هر جا خوری / یا ترش با یا که شیرین می‌سزی

کفر گفتم نک بایمان آمدم / پیش حکمت از سر جان آمدم

خوی شاهانه ترا نشناختم / پیش تو گستاخ خر در تاختم

چون ز عفو تو چراغی ساختم / توبه کردم اعتراض انداختم

می‌نهم پیش تو شمشیر و کفن / می‌کشم پیش تو گردن را بزن

از فراق تلخ می‌گویی سخن / هر چه خواهی کن ولیکن این مکن

در تو از من عذرخواهی هست سر / با تو بی من او شفیع مستمر

عذر خواهم در درونت خلق تست / ز اعتماد او دل من جرم جست

رحم کن پنهان ز خود ای خشمگیس / ای که خلقت به ز صد من انگبیس

زین نسق می‌گفت با لطف و گشاد / در میان گریه بر روی اوفتاد

گریه چون از حد گذشت و های های / از چنینش مرد را دل شد ز جای

چون قرارش ماندی و صبرش ز جای / زانکه بی گریه بد او خود دلربای

شد از آن باران یکی برقی پدید / زد شراری بر دل مرد وحید

آنکه بنده روی خوبش بود مرد / چون بود چون بندگی آغاز کرد

آنکه از کبرش دلت لرزان بود / چون شوی چون پیش تو گریان بود

آنکه از نازش دل و جان خون بود / چونکه آید در نیاز او چون بود

آنکه در جور و جفااش دام ماست / عذر ما چه بود چو او در عذر خاست

آنکه جز خونریز دلش کاری نبود / چون نهد گردن بهی خواهد و سود

آنکه جز گردن کشی ناید ازو / خوش در آید با تو چون شد نیکخو

زین للناس حق آراسته است / زانچه حق آراست چون دانند جست

چون پی یسکن الیهاش آفرید / کی تواند آدم از حوا برید

رستم زال ار بود وز حمزه بیش / هست در فرمان اسیر زال خویش

آنکه عالم مست گفتش آمدی / کلمینی یا حمیرا می‌زدی

آب غالب شد بر آتش از نهیب / ز آتش او جوشد چو باشد در حجیب

چونکه دیگی حائل آید هر دو را / نیست کرد آن آب را کردش هوا

ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی / باطنا مغلوب و زن را طالبی

این چنین خاصیتی در آدمی است / مهر حیوان را کم است آن از کمی است

در بیان حدیث انهن یغلبن العاقل و یغلبهن الجاهل

گفت پیغمبر که زن بر عاقلان / غالب آید سخت و بر صاحبدلان

باز بر زن جاهلان چیره شوند / زانکه ایشان تند و بس خیره روند

کم بودشان رقت و لطف و وداد / زانکه حیوانیست غالب بر نهاد

مهر و رقت وصف انسانی بود / خشم و شهوت وصف حیوانی بود

پرتو حق است آن معشوق نیست / خالق است آن گوییا مخلوق نیست

مرد از آن گفتن پشیمان شد چنان / کز عوانی ساعت مردن عوان

تسلیم کردن مرد خود را بامر زن و اعتراض

گفت خصم جان جان چون آمدم — بر سر جان من لگدها چون زدم

اورا اشارهٔ حق دانستن

چون قضا آید نماند فهم رای — نیز عقل هر دو هندسه هست — که با گرداننده گردنده هست — کس نمیداند قضا را جز خدای

چون قضا آید فرو پوشد بصر — ازان حرفه که گرداندن بهم — قیاس چرخ گردان آن همه — تا نداند عقل ما پا را ز سر

زان امام المتقین داد این خبر — گفت اذا جاء القضا عمی البصر — چون قضا بگذشت خود را میخورد — پرده بدریده گریبان میدرد

هر دو گفت ای آن پشیمان مشو — گر بدم کافر مسلمان میشوم — من گنهگار توام رحمی بکن — بر بکن یکبارگی از بیخ و بن

کافر پیر ار پشیمان میشود — چون که عذر آرد مسلمان میشود — حضرت تو پر رحمت است و کرم — عاشق او هم وجود و هم عدم

کفر و ایمان عاشق آن کبریا — مس و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیان آنکه موسی و فرعون هر دو مسخر مشیت‌اند چنانکه زهر و پازهر و ظلمت و نور و خلوت فرعون با حق تعالی

موسی و فرعون معنی را رهی — ظاهر آن ره دارد و این بی رهی

روز موسی پیش حق نالان شده — نیم شب فرعون هم گریان شده — کاین چه غل است ای خدا بر گردنم — ورنه غل باشد که گوید من منم

زانکه موسی را تو مه رو کرده — ماه جانم را سیه رو کرده — بهتر از ماهی نبود استاره‌ام — چون خسوف آمد چه باشد چاره‌ام

نوبتم گر رب و سلطان میزنند — مه گرفت و خلق پنگان میزنند — میزنند آن طاس و غوغا میکنند — ماه را زان زحمه رسوا میکنند

من که فرعونم ز خلق ای وای بی — زخم طاس آن ربی الاعلی من — خواجه تاشانیم اما تیشه‌ات — میشکافد شاخ را در بیشه‌ات

باز شاخی را موصل میکنی — شاخ دیگر را معطل میکنی — شاخ را زان تیشه دستی هست نی — هیچ شاخ از دست تیشه جست نی

حق آن قدرت که آن تیشه تراست — از کرم کن این کژیها را تو راست — باز با خود گفته فرعون ای عجب — من نه در یاربنام جمله شب

در نهان خاکی و موزون میشوم — چون به موسی میرسم چون میشوم — رنگ زر قلب ده تو میشود — پیش آتش چون سیه رو میشود

نی که قلب و قالبم در حکم اوست — لحظه‌ای مغزم کند یک لحظه پوست — لحظه ماهم کند یکدم سیاه — خود چه باشد غیر این کار اله

سبز گردم چونکه گوید کشت باش — زرد گردم چونکه گوید زشت باش — پیش چوگانهای حکم کن فکان — میدویم اندر مکان و لامکان

چونکه بی‌رنگی اسیر رنگ شد — موسیی با موسیی در جنگ شد — چون به بی‌رنگی رسی کان داشتی — موسی و فرعون کردند آشتی

گر ترا آید برین نکته سؤال — رنگ کی خالی بود از قیل و قال — ای عجب کاین رنگ از بی‌رنگ خاست — رنگ با بی‌رنگ چون در جنگ خاست

اصل روغن ز آب افزون میشود — عاقبت با آب ضد چون میشود — چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند — آب با روغن چرا ضد گشته‌اند

چون گل از خارست و خار از گل چرا — هر دو در جنگ اند و اندر ماجرا — یا نه جنگ است این برای حکمت است — همچو جنگ خرفروشان صنعت است

یا نه اینست و نه آن حیرانی است — گنج باید جست این ویرانی است — آنچه تو گنجش توهم میکنی — زان توهم گنج را گم میکنی

چون عمارت دان تو وهم و رایها — گنج نبود در عمارت جایها — در عمارت هستی و جنگی بود — نیست را از هستها ننگی بود

نی که هست از نیستی فریاد کرد — نیست خود آن هست را وا داد کرد — تو مگو که من گریزانم ز نیست — بلکه او از تو گریزان است بایست

ظاهرا میخواندت او سوی خود — وز درون میراندت با چوب رد — تو همی اندر آتش سوزان چه دود — تو همی اندر گلستان باغ و دود

نعلهای باژگونه هست ای سلیم / نفرت فرعون میدان از کلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خسر الدنیا والآخرة

چون حکیمک اعتقادی کرده است / کاسمان بیضه زمین چون زرده است

گفت سائل چون بماند این خاکدان / در میان این محیط آسمان

همچو قندیلی معلق در هوا / نی باسفل میرود نی بر علا

آن حکیمش گفت کز جذب سما / از جهات شش بماند اندر هوا

چون ز مقناطیس قبه ریخته / در میانی ماند آهنی آویخته

آن دگر گفت آسمان با صفا / کی کشد در خود زمین تیره را

بلکه دفعش میکند از شش جهات / تا بمانده در میان عاصفات

پس ز دفع خاطر اهل کمال / جان فرعونان بماند اندر ضلال

پس ز دفع این جهان و آن جهان / مانده‌اند این بیرهان بی این و آن

سرکشی از بندگان ذو الجلال / زانکه دارند از وجود تو ملال

کهربا دارند چون پیدا کنند / کاه هستی ترا شیدا کنند

کهربای خویش چون پنهان کنند / زود تسلیم ترا طغیان کنند

آنچنان که مرتبه حیوانی است / کو اسیر و سغبه انسانی است

مرتبه انسان بدست اولیا / سغبه چون حیوان شناسش ای کیا

بنده خود خواند احمد در رشاد / جمله عالم را بخوان قل یا عباد

عقل تو همچون شتربان تو شتر / میکشاند هر طرف در حکم مر

عقل عقل‌اند اولیا و عقلها / بر مثال اشتران تا انتها

اندر ایشان بنگر آخر ز اعتبار / یک قلاوزست جان صد هزار

چه قلاوز و چه اشتربان بیاب / دیده کان دیده بیند آفتاب

نک جهان در شب بمانده میخ دوز / منتظر موقوف خورشیدست و روز

اینت خورشیدی نهان در ذره / شیر نر در پوستین بره

اینت دریای نهان در زیر کاه / پا برین که هین منه با اشتباه

اشتباهی و گمانی در درون / رحمت حق است بهر رهنمون

هر پیمبر فرد آمد در جهان / فرد بود و صد جهانش در نهان

عالم کبری بقدرت سحره کرد / کرد خود را در کهین نقشی نورد

ابلهانش فرد دیدند و ضعیف / کی ضعیف است آنکه با شه شد حریف

ابلهان گفتند مردی بیش نیست / وای آنکو عاقبت اندیش نیست

عاقبت دیدن بود از کاملی / دور بودن هر نفس از جاهلی

بشنوا کنون قصه صالح بدل / بگذر از صورت مطلب معنی آن

زانکه صورت بین نه بیند عاقبت / عاقبت بینی بیابی عافیت

حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را چون حق تعالی خواهد لشکری را هلاک گرداند در نظر ایشان خصمان را حقیر نماید و قلیل ویقللکم فی اعینهم لیقضی الله امرا کان مفعولا

ناقه صالح بصورت بد شتر / پی بریدندش ز جهل آن قوم مر

از برای آب چون خصمش شدند / آب کور و نان شور ایشان بدند

ناقة الله آب خورد از جوی و میغ / آب حق را داشتند از حق دریغ

ناقه صالح چو جسم صالحان / شد کمینی در هلاک طالحان

تا بران امت ز حکم مرگ و درد / ناقة الله و سقیاها چه کرد

شحنه قهر خدا زیشان بجست / خونبهای اشتری شهری درست

روح صالح بر مثال اشتری است / نفس گمره مرد را چون پی بری است

روح همچون صالح و تن ناقه است / روح اندر وصل و تن در فاقه است

روح صالح قابل آفات نیست / زخم بر ناقه بود بر ذات نیست

روح صالح قابل آزار نیست / نور یزدان سغبه کفار نیست

حق از آن پیوست با جسمی نهان / تاش آزارند و بینند امتحان

بیخبر کازار این آزار اوست / آب این خم متصل با آب جوست

زان تعلق کرد با جسمی اله / تا که گردد جمله عالم را پناه

کس نیابد بر دل ایشان ظفر / بر صدف آید ضرر نی بر گهر

ناقه جسم ولی را بنده باش / تا شوی با روح صالح خواجه‌تاش

گفت صالح چونکه کردید این حسد ... بعد سه روز از خدا نقمت رسد
بعد سه روز دگر از جان‌بران ... آفتی آید که دارد سه نشان
رنگ روی جمله‌تان گردد دگر ... رنگ‌گون آب مختلف اندر نظر
روز اول روی‌تان چون زعفران ... در دوم رو سرخ همچون ارغوان
در سوم گردد همه روها سیاه ... بعد از آن اندر رسد قهر اله
گر نشان خواهید از من زین وعید ... کرهٔ ناقه بسوی که دوید
گر توانیدش گرفتن چاره هست ... ور نه خود مرغ امید از دام جست
چون شنیدند این از او جمله بتگ ... در پی اشتر دویدندی چو سگ
کس نتانست اندر آن کره رسید ... رفت در کهسارها شد ناپدید
همچو روح پاک کو از ننگ تن ... میگریزد جانب رب المنن
گفت دیدید این قضا مبرم شدست ... صورت امید را گردن زدست
کرهٔ ناقه چه باشد خاطرش ... که بجا آرید ز احسان و برش
گر بجا آید دلش رستید از آن ... ور نه نومیدید و ساعدها گزان
چون شنیدند این وعید منکدر ... چشم بنهادند آن را منتظر
روز اول روی خود دیدند زرد ... میزدند از ناامیدی آه سرد
سرخ شد روی همه روز دوم ... نوبت امید و توبه گشت گم
شد سیه روز سوم روی همه ... حکم صالح راست شد بی ملحمه
چون همه در ناامیدی سر زدند ... همچو اشتر در دو زانو آمدند
در نبی آورد جبریل امین ... شرح این زانو زدن را جاثمین
زانو آن دم زن که تعلیمت کنند ... در چنین زانو زدن بیمت کنند
منتظر گشتند زخم قهر را ... قهر آمد نیست کرد آن شهر را
صالح از خلوت بسوی شهر رفت ... شهر دید اندر میان دود و نفت
ناله از اجزای ایشان می‌شنید ... نوحه پیدا نوحه‌گویان ناپدید
گریه چون از حد گذشت و های های ... گریه‌های جانفزا و دلربای
ز استخوانهاشان شنید او ناله‌ها ... اشک خون از جانشان چون ژاله‌ها
صالح این بشنید و گریه ساز کرد ... نوحه بر نوحه‌گران آغاز کرد
گفت ای قوم بباطل زیسته ... وز شما من پیش حق بگریسته
حق بگفته صبر کن بر جورشان ... پندشان ده بس نماند از دورشان
من بگفته پند شد بند از جفا ... شیر پند از مهر جوشد از صفا
بسکه کردید از جفا بر جای من ... شیر پند افسرده در رگهای من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم ... بر سر آن زخمها مرهم نهم
صاف کرده حق دلم را چون سما ... روفته از خاطرم جور شما
در نصیحت من شده بار دگر ... گفته امثال و سخنها چون شکر
شیر تازه از شکر انگیخته ... شیر و شهدی با سخن آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخن ... زانکه زهرستان بدید از بیخ و بن
چون شوم غمگین که غم شد سرنگون ... غم شما بودید ای قوم حرون
هیچکس بر مرگ غم نوحه کند ... در هلاک دشمنان مو بر کند
رو بخود کرد و بگفت ای نوحه‌گر ... نوحه‌ات را می‌نیرزند این نفر
کژ مخوان ای راست خوان آنکه ... کیف آسی خلف قوم کافرین
باز اندر چشم دل او گریه یافت ... رحمت بی علتی بر وی بتافت
قطره می‌بارید و حیران گشته بود ... قطرهٔ بی علت از دریای جود
عقل میگفتش که این گریه ز چیست ... بر چنان افسوسیان باید گریست
بر چه میگریی بگو بر فعلشان ... بر سپاه کینه و فعل بدشان
بر دل تاریک پرزنگارشان ... بر زبان زهر همچون مارشان
بر دم و دندان سگسارانه‌شان ... بر دهان و چشم کژدم خانه‌شان
بر ستیز و تسخر و افسوسشان ... شکر کن چون کرد حق محبوسشان
دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ ... مهرشان کژ صلحشان کژ خشم کژ
از پی تقلید و از آیات نقل ... پا نهاده بر سر این پیر عقل
پیرخر نی جمله گشته پیر خر ... از زبان و چشم و گوش همدگر

از بهشت آورد یزدان بندگان — تا نمایدشان سقر پروردگان

تفسیر آیهٔ کریمه مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان

اهل نار و خلد را بین هم دکان — در میانشان برزخ لا یبغیان

اهل نار و اهل نور آمیخته — در میانشان کوه قاف انگیخته

اهل نار و نور باهم در میان — در میانشان بحر ژرف بیکران

همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط — در میانشان صد بیابان و رباط

همچنانکه عقد در در و شبه — مختلط چون میهمان یکشبه

صالح و طالح بصورت مشتبه — دیده بگشا بو که گردی منتبه

بحر را نیمیش شیرین چون شکر — طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

نیم دیگر تلخ همچون زهر مار — طعم تلخ و رنگ مظلم قیروار

هر دو بر هم میزنند از تحت و اوج — بر مثال آب دریا موج موج

صورت برهم زدن از جسم تنگ — اختلاط جانها در صلح و جنگ

موجهای صلح برهم میزنند — کینه‌ها از سینه‌ها بر میکنند

موجهای جنگ بر شکل دگر — مهرها را میکند زیر و زبر

مهر تلخان را بشیرین میکشد — زانکه اصل مهرها باشد رشد

قهر شیرین را بتلخی میبرد — تلخ با شیرین کجا اندر خورد

تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید — از دریچهٔ عاقبت دانند دید

چشم آخربین تواند دید راست — چشم اول‌بین غرورست و خطاست

ای بسا شیرین که چون شکر بود — لیک زهر اندر شکر مضمر بود

آنکه زیرکتر ببو بشناسدش — چونکه دید از دور غرا اندر کشش

وان دگر بشناسد چون بو کند — وان دگر چون بر لب و دندان زد

وان دگر بیند پیش و بوئی بود — وان دگر چون سست بنهد در دهن

پس لبش ردش کند پیش از گلو — گرچه نعره میزند شیطان کلوا

وان دگر در گلو پیدا کند — وان دگر را در بدن رسوا کند

وان دگر را در حدث سوزش دهد — دمبدم زخم جگر دوزش دهد

وان دگر را بعد ایام و شهور — وان دگر را بعد مرگ اندر قبور

ور دهندش مهلت اندر قعر گور — لابد آن پیدا شود یوم النشور

هر نبات و شکری را در جهان — مهلتی پیداست از دور زمان

سالها باید که تا از آفتاب — لعل یابد رنگ و رخشانی و تاب

پنج سال و هفت باید تا درخت — یابد از میوه رسانی فرخت

باز تره در دو ماه اندر رسد — باز تا سالی گل احمر رسد

بهر این فرمود حق عز و جل — سورة الانعام در ذکر اجل

این شنیدی مو بمویت گوش باد — آب حیوانست خوردی نوش باد

آب حیوان خوان مخوان این را سخن — جان نو بین در تن حرف کهن

نکتهٔ دیگر تو بشنو ای رفیق — همچو جان او سخت پیدا و دقیق

در مقامی هست این هم زهر مار — از تصاریف خدائی خوشگوار

در مقامی زهر و در جائی دوا — در مقامی کفر و در جائی روا

در مقامی خار و در جائی چو گل — در مقامی سرکه در جائی چو مل

در مقامی خوف و در جائی رجا — در مقامی منع و در جائی عطا

در مقامی فقر و در جائی غنا — در مقامی قهر و در جائی رضا

در مقامی جود و در جائی وفا — در مقامی بخل و در جائی سخا

در مقامی درد و در جائی صفا — در مقامی خاک و جائی کیمیا

در مقام عیب و در جائی هنر — در مقامی سنگ و در جائی گهر

در مقامی حنظل و جائی شکر — در مقامی خشکی و جائی مطر

در مقامی ظلم و جائی محض عدل — در مقامی جهل و جائی عین عقل

گرچه اینجا او گزند جان بود — چون بانجا در رسد درمان بود

آب در غوره ترش باشد ولیک — چون بانگوری رسد شیرین و نیک

باز در خم او شود تلخ و حرام — در مقام سرکگی نعم الادام

همچنین باشد تفاوت در علوم — مرد کامل این شناسد در ظهور

در بیان آنکه انچه ولی کامل کند مریدان را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد و مریض را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راه است و نا رسیده و لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر نشده

گر ولی زهری خورد نوشی شود
ور خورد طالب سیه هوشی شود

رب هب لی از سلیمان آمده ست
که مده غیر مرا این ملک دست

تو مکن با غیر من این لطف و جود
این حسد را ماند اما آن نبود

نکتهٔ لا ینبغی می خوان بجان
سر من بعدی ز بخل او مدان

بلکه اندر ملک دید او صد خطر
مو بمو ملک جهان بد بیم سر

بیم سر با بیم سر با بیم دین
امتحانی نیست ما را مثل این

پس سلیمان همتی باید که او
بگذرد با صبر از آن رنگ و بو

با چنان قوت که او را بود هم
موج آن ملکش فرو می بست دم

خوان تو القینا علی کرسیه
چون بماند از ملک تخت و تاج و جود

چون برو بنشست زین اندوه گرد
بر همه شاهان عالم رحم کرد

شد شفیع و گفت این ملک و لوا
با کمالی ده که دادی مر مرا

هر کرا بدهی و بکنی آن کرم
او سلیمان است و آنکس هم منم

او نباشد بعدی او باشد معی
خود معی چه بود منم بی مدعی

شرح این فرض است گفتن لیک من
باز میگردم بقصهٔ مرد و زن

ماجرای مرد و زن را مخلصی
باز میجوید درون مخلصی

مخلص ماجرای عرب و جفت او در فقر و شکایت

ماجرای مرد و زن افتاد نقل
آن مثال نفس خود میدان و عقل

این زن و مردی که نفس است و خرد
نیک بایسته ست بهر نیک و بد

وین دو بایسته درین خاکی سرا
روز و شب در جنگ و اندر ماجرا

زن همی خواهد حویج خانقاه
یعنی آب رو و نان و خوان و جاه

نفس همچون زن پی چاره گری
گاه خاکی گاه جوید سروری

عقل خود زین فکرها آگاه نیست
در دماغش جز غم الله نیست

گرچه سر قصه این دانه است و دام
صورت قصه شنو اکنون تمام

گر بیان معنوی کامل شدی
خلق عالم عاطل و باطل شدی

گر محبت فکرت و معنیستی
صورت صوم و نمازت نیستی

هدیه های دوستان با یکدگر
نیست اندر دوستی الا صور

تا گواهی داده باشد هدیه ها
بر محبتهای مضمر در خفا

زانکه احسانهای ظاهر شاهدند
بر محبتهای سر ای ارجمند

شاهدت گه راست باشد گه دروغ
مست گاهی از می و گاهی ز دوغ

دوغ خورده مستیی پیدا کند
های و هوی سرگرانیها کند

آن مرائی در صلوة و در صیام
می نماید جهد جهدی بس تمام

تا گمان آید که او مست ولاست
چون حقیقت بنگری غرق ریاست

حاصل افعال برونی رهبرست
تا نشان باشد بر آنچه مضمرست

راهبر گه حق بود گاهی غلط
گه گزیده باشد و گاهی سقط

یا رب آن تمییز ده ما را بخواست
تا شناسیم آن نشان کژ ز راست

حس را تمییز دانی چون شود
آنکه حس ینظر بنور الله بود

ور اثر نبود سبب هم مظهرست
همچو خویشی کز محبت مخبرست

نبود آنکه نور حقش شد امام
مر اثر را یا سببها را غلام

چونکه نور الله درآید در مشام
مر اثر را هیچکیش نبود غلام

تا محبت در درون شعله زند
زفت گردد وز اثر فارغ کند

حاجتش نبود پی اعلام مهر
چون محبت نور خود زد بر سپهر

هست تفصیلات تا گردد تمام
این سخن لیکن بجو تو والسلام

گرچه شد معنی درین صورت پدید
صورت از معنی قریب است و بعید

در دلالت همچو آب اند و درخت
چون بماهیت روی دوراند سخت

دانه بین کو آب و خاک و آفتاب — چون درختی گشت عالی در شباب

در بهاییست بگردانی نظر — دمدمه و در امر این همه انگیکر

ترک طبیعیات و خاصیات گو — شرح کن احوال آن رند حجاب

باز گو از ماجرای مرد و زن — زانکه انجامی ندارد این سخن

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف — حکم داری تیغ برکش از غلاف

دل نهادن مرد عرب بر التماس دلبر خویش و مبالغه نمودن که مراد درین تسلیم حیله و امتحانی نیست

هرچه گویی مر ترا فرمان برم — در بد و نیک آمد آن ننگرم

در وجود تو شوم من منعدم — چون محبم حب یعمی و یصم

گفت زن آهنگ برم میکنی — یا بحیلت کشف سرم میکنی

گفت والله عالم السر الخفی — کافرید از خاک آدم را صفی

در سه گز قالب که دادش وانمود — انچه در الواح و در ارواح بود

بازداد اوش لوح محفوظ وجود — تا ابد هرچه که ازپیش و پیش

تا ابد هرچه بود او پیش پیش — درس کرد از علم الاسماش خویش

تا ملک بیخود شد از تدریس او — قدس دیگر یافت از تقدیس او

آن گشادشان کز آدم رو نمود — در گشاد آسمانهاشان نبود

در فضای عرصهٔ آن پاک جان — تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان

گفت پیغمبر که حق فرموده است — من نگنجم هیچ در بالا و پست

در زمین و آسمان و عرش نیز — من نگنجم این یقین دان ای عزیز

در دل مومن بگنجم ای عجب — گر مرا جویی در آن دلها طلب

گفت فادخل فی عبادی تلتقی — جنة من رؤیتی یا متقی

عرش با آن نور با پهنای خویش — چون بدید آن را برفت از جای خویش

خود بزرگی عرش باشد بس مدید — لیک صورت کیست چون معنی رسید

هر ملک میگفت ما را پیش ازین — الفتی میبود بر گرد زمین

تخم خدمت در زمین میکاشتیم — زین تعلق ما عجب میداشتیم

کاین تعلق چیست با این خاکمان — چون سرشت ما بدست از آسمان

الف این انوار با ظلمات چیست — چون تواند نور با ظلمات زیست

آدما این الف از بوی تو بود — زانکه جسمت را زمین بد تار و پود

جسم خاکت را ازینجا بافتند — نور پاکت را درینجا یافتند

اینکه جان ما ز روحت یافتست — پیش پیش از خاک آن میتافتست

در زمین بودیم و غافل از زمین — غافل از گنجی که در وی بد دفین

چون سفر فرمود ما را زان مقام — تلخ شد ما را ازین تحویل کام

تا که حجتها همی گفتیم ما — که بجای ما کی آید ای خدا

نور این تسبیح و این تهلیل را — میفروشی بهر قال و قیل را

حلم حق گسترده بهر ما بساط — که بگویید از طریق انبساط

هرچه آید بر زبانتان بی حذر — همچو طفلان یگانه با پدر

ما همیدانیم خود از شما — لیک میخواهم آو از شما

زانکه این دمها چه گر نالایق است — رحمت من بر غضب هم سابق است

از پی اظهار این سبق ای ملک — در نهم در تو بهم اعیه اشکال و شک

تا بگویی و نگیرم بر تو من — منکر حلمم نیارد دم زدن

صد پدر صد مادر اندر حلم ما — هر نفس زاید در افتد در فنا

حلم ایشان کف بحر حلم ماست — کف رود آید ولی دریا بجاست

خود چه گویم پیش آن در این صدف — نیست الا کف کف کف کف

حق آن کف حق آن دریای صاف — کامتحانی نیست این گفت و نه لاف

از سر مهر و وفا است و خضوع — حق آن کس که بدو دارم رجوع

گر بپیشت امتحانست این هوس — امتحان را امتحان کن یک نفس

سر مپوشان تا پدید آید سرم — امر کن تو هرچه بر وی قادرم

دل مپوشان تا پدید آید دلم — تا قبول آرم هر آنچه قابلم

چون کنم در دست من چه چاره است — در نگر تا جان من چه کاره است

گفت من رنگ آفتابی تافتست / عالمی و روشنائی یافتست
نایب رحمن خلیفه کردگار / سوی بحر و بار تا که میبری
دوستی مقبلان چون کیمیاست / او زیک تصدیق صدیقی شده
گفت من شه را پذیرا چون شوم / هیچ بینیه است شه بی آلتی
همچو مجنونی که بشنید از یکی / در بمانم از عبادت چون شوم
لیلیی کنت طبیبا حاذقا / تا بود شرمم شکنی مار آتشان
شب ای گر نظر و آلت بدی / عین هر بی آلتی آلت شود
زانکه آلت دعوی است و هستی است / تا نه من بی آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مفلسی / دائما تا رحم آرد شاه شنگ
کاین گواهی که ز گفت و رنگ شد / نی گواهی ز بروں می بایدم

گواهی برون ۲ خواهد ۳ — نهم وده ... برخیزند

تعیین کردن زن طریق طلب روزی شوی خود را و قبول او

شهر بغداد است از وی چون بهار / گر بپیوندی بدان شه شه شوی
چون نظرشان کیمیائی خود کجاست / چشم احمد بر ابوبکر زده
بی بهانه سوی او من چون روم / نسبتی باید مرا یا حیلتی
که مرض آمد به لیلی اندکی / گفت یا ده بی بهانه چون روم
کنت امشی نحو لیلی شائقا / قل تعالوا گفت حق ما را بدان
روزشان چون عید خوشحال است بدی / گفت چون شاه کرم میدان رود
کار در بی آلتی و پستی است / گفت کی بی آلتی سودا کنم
تا شهم رحمی کند در مفلسی / تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ
نزد آن قاضی القضاة آن حجج شد / پس گواهی اندرون می بایدم
صدق می باید گواه حال او / تا بتابد نور او بی قال زد

گفت زن صدق آن بود کز بود خویش / پاک برخیزی تو از مجهود خویش
آب باران است ما را در سبو / ملکت و سرمایه و اسباب تو
این سبوی آب را بردار و رو / در مفازه هیچ به زین آب نیست
گر خراج و گمرکی است فاخر است / اندر آن آبها خواص شوره ما
ای خداوند این خم و کوزه مرا / پاک دار این آب را از هر نجس
تا شود زین کوزه منفذ سوی بحر / پاک بیند باشدش شه مشتری
بی نهایت گردد آبش بعد از آن / گفت غضوا عن هوا ابصارکم
ریق در باد و کاین پیکر است / هست جاری فی جله همچون شکر
در میان شهر چون دریا روان / حسن تجری تحتها الانهار بین
انجمن چشمها و ادراکات ما / اذ که از من عنده ام الکتاب
مرد گفت ای زن سبو را سر ببند / بین که این هدیه است راز سومند
قصد در دو وفد این کوزه را / جز رحیق و مایه اذواق نیست
زانکه ایشان را بهای تلخ و شور / او چه داند جای آب و تشنگش
ای که اندر چشمه شور است جات / تو چه دانی صحو و سکر و انبساط

هدیه بردن آن اعرابی سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد از نزد خلیفه و پنداشت که آنجا قحط آب هست

هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو / گو که ما را غیر این اسباب نیست
این چنین آبش نباشد نادرست / چیست آن کوزه تن محصور ما
در پذیرد از فضل الله مشتری / کوزه با پنج لوله پنج حس
تا بگیرد کوزه من خوی بحر / تا چه هدیه پیش سلطانش بری
بر شود دانه کوزه تا صد جهان / لولها بر بند و پر دارش ز خم
لائق چو نان شهی است اینست / زان نیمه نسبت کانجا گذر
پر ز کشتیها و شست ماهیان / رو بر سلطان که کار و بار بین
قطره باشد در آن بحر صفا / باز جوی باز بینی باز یاب

در نمد دوختن زن سبوی آب را و مهر بر نهادن او از اعتقاد

تا گشاید شه بهدیه روزه را / کاین چنین اندر همه آفاق نیست
دائما پر علت اند و نیم کور / مرغ کاب شور باشد مسکنش
تو چه دانی شط جیحون و فرات / ای تو نا رسته ازین فانی رباط

مستی است ۱۲

ور بدانی نقلت از آب خداست / پیش تو این نامها چون ابجدست
ابجد و هوز چه فاش است و پدید / بهر طفلان و معنی بس بعید
پس سبو برداشت آن مرد عرب / در سفر شد میکشیدش روز و شب
بر سبو لرزان بد از آفات دهر / میکشیدش تا ز بیابان تا بشهر
زان مصلا باز کرده از نیاز / رب سلم ورد کرده در نماز
که نگهدار آب ما را از خسان / یا رب این گوهر بدان دریا رسان
گرچه شویم آگه ست و پرفن ست / لیک گوهر را هزاران دشمن ست
خود چه باشد گوهر آب کوثرست / قطرهٔ زان آب کاصل گوهرست
از دعاهای زن و زاری او / وز غم مرد و گرانباری او
سالم از دزدان و از آسیب سنگ / برد تا دار الخلافه بی‌درنگ
دید درگاهی پر از انعامها / اهل حاجت گسترانیده دامها
دمبدم هر سوی صاحب حاجتی / یافته زان در عطا و خلعتی
بهر گبر و مومن و زیبا و زشت / همچو خورشید و مطر نی بل چو بهشت
دید قومی در نظر آراسته / قوم دیگر منتظر برخاسته
خاص و عامه از سلیمان تا بمور / زنده گشته چون جهان از نفخ صور
اهل صورت در جواهر یافته / اهل معنی بحر معنی یافته
آنکه بی همت چه با همت شده / وانکه با همت چه با نعمت شده
بانگ می آید که ای طالب بیا / جود محتاج گدایان چون گدا
جود محتاج ست و خواهد طالبی / همچنانکه توبه خواهد تائبی

جود میجوید گدایان و ضعاف / همچو خوبان کآینه جویند صاف
روی خوبان ز آینه زیبا شود / روی احسان از گدا پیدا شود

در بیان آنکه چنانکه گدا عاشق کریم ست کریم هم عاشق گداست اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را صبر بود گدا بر در او آید اما صبر کمال گدا و نقصان کریم ست

چون گدا آئینهٔ جودست هان / دم بود بر روی آئینه زیان
پس ازین فرمود حق در والضحی / بانگ کم زن ای محمد بر گدا
آن یکی جودش گدا آرد پدید / وین دگر بخشد گدایان را مزید
پس گدایان آینهٔ جود حق اند / وانکه با حق اند جود مطلق اند
وانکه جز این دو ست او خود مرده است / او برین در نیست نقش پرده است
لیک درویشی که او تشنهٔ خداست / هست اکرم از خدا ایشان کرامت
لیک درویشی که تشنهٔ غیر شد / او فقیر ابله و بی‌خیر شد

فرق میان آنکه درویش ست بخدا و تشنهٔ خداست وآنکه درویش ست از خدا و تشنه است بغیر

نقش درویش ست نی اهل جان / نقش سگ را تو مینداز استخوان
فقر لقمه دارد او نی فقر حق / پیش نقش مرده کم نه طبق
ماهی خاکی بود درویش نان / شکل ماهی لیک از دریا رمان
نقش ماهی کی بود در بحر آب / آن نی آبی همیگردد خراب
مرغ خانه است او نه سیمرغ هوا / لوت نوشد او ننوشد از خدا
عاشق حق ست او بهر نوال / نیست جانش عاشق حسن و جمال
گر توهم میکند او عشق ذات / ذات نبود وهم اسما و صفات
وهم مخلوق ست و مولود آمدست / حق نزائیدست او لم یولدست
عاشق تصویر و وهم خویشتن / کی بود از عاشقان ذو المنن
عاشق آن وهم اگر صادق بود / آن مجازش تا حقیقت می‌برد
شرح میخواهد بیان این سخن / لیک می‌ترسم ز افهام کهن
فهمهای کهنهٔ کوته‌نظر / صد خیال بد درآرد در فکر
بر سماع راست هر کس چیر نیست / طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
خاصه مرغ مردهٔ پوسیده / پرخیال اعمی بی‌دیده
نقش ماهی را چه دریا و چه خاک / رنگ هندو را چه صابون و چه زاک
نقش اگر غمگین نگاری بر ورق / او ندارد از غم و شادی سبق

صورتش غمگین و او فارغ از آن / صورتش خندان و او زان بی نشان

زین غم و شادی که اندر دل خفیست / پیش آن شادی و غم جز نقش نیست

صورت خندان نقش از بهر تست / تا از آن صورت شود معنی درست

صورت غمگین نقش از بهر ماست / تا که ما را یاد آید راه راست

نقشهائی کاندرین حمامهاست / از برون جامه کن چون جامه‌هاست

تا برونی جامه‌ها بینی لبیب / جامه بیرون کن درآ ای هم‌نسیب

زانکه با جامه درون سو راه نیست / تن ز جان جامه ز تن آگاه نیست

باز میگردم سوی قصهٔ عرب / از بیان سر از بو العجب

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ او را

آن اعرابی از بیابان بعید / بر در دار الخلافه چون رسید

پس نقیبان پیش اعرابی شدند / پس گلاب لطف بر جیبش زدند

حاجت او فهمشان شد بی مقال / کار ایشان بد عطا پیش از سؤال

پس بگفتندش که یا وجه العرب / از کجائی چونی از رنج و تعب

گفت وجهم گر مرا وجهی دهید / بی وجوهم چون پس پشتم نهید

ای که در روتان نشان مهتریست / فرتان خوشتر ز زر جعفریست

ایکه یک دیدارتان دیدارها / ای نثار دیدتان دینارها

ای همه ینظر بنور الله شده / از بر حق بهر بخشش آمده

تا زنید آن کیمیاهای نظر / بر سر مسهای اشخاص بشر

من غریبم از بیابان آمدم / بر امید لطف سلطان آمدم

بوی لطف او بیابانها گرفت / ذره‌های ریگ هم جانها گرفت

تا بدینجا بهر دینار آمدم / چون رسیدم مست دیدار آمدم

بهر نان شخصی سوی نانوا دوید / داد جان چون حسن نانوا بدید

بهر فرجه شد یکی تا گلستان / فرجهٔ او شد جمال باغبان

همچو اعرابی که آب از چه کشید / آب حیوان از رخ یوسف چشید

رفت موسی کآتشی آرد بدست / آتشی دید او که از آتش برست

جست عیسی تا رهد از دشمنان / بردش آن جستن بچارم آسمان

دام آدم دانهٔ گندم شده / تا وجودش خوشهٔ مردم شده

باز آمد سوی دام از بهر خورد / ساعد شه یابد و اقبال و فر

طفل شد مکتب پی کسب هنر / بر امید مرغ با لطف پدر

پس ز مکتب آن یکی صدری شده / ماهیانه داده و بدری شده

آمده عباس حرب از بهر کین / بهر قمع احمد و استیز دین

گشت دین را تا قیامت پشت و رو / در خلافت او و فرزندان او

آمده عمر بقصد مصطفی / تیغ بر کف بسته صد خیاها

گفته اندر شرع امیر المؤمنین / پیشوا و مقتدای اهل دین

آن طمع کش سوی ویرانه شد / بی خبر بر گنج ناگه پا زده

تشنه آمد سوی جوی آب خور / دید اندر جوی خود شمس و قمر

من برین در طالب چیز آمدم / صدر گشتم چون بدهلیز آمدم

آب آوردم تحفه بهر نان / بوی نانم برد تا صدر جهان

نان برون راند آدمی را از بهشت / نان مرا اندر بهشتی در سرشت

رستم از آب و ز نان همچون ملک / بی غرض گردم برین در چون فلک

بی غرض نبود بگردش در جهان / غیر جسم و غیر جان عاشقان

در بیان آنکه عاشق دنیا بر مثال عاشق دیواریست که برو آفتاب تافته و جهد نکرد تا فهم کند که این تاب از دیوار نیست از آفتاب است از آسمان چارم لاجرم کلی دل بر دیوار نهاد چون پرتو آفتاب با آفتاب

عاشقان کل نه این عشاق جزو / ماند از کل آنکه شد مشتاق جزو

چونکه جزوی عاشق جزوی شود / زود معشوقش بکل خود رود

ریش گاو و بندهٔ غیر آمد او / غرقه شد کف در ضعیفی در زد او

نیست حاکم تا کند تیمار او / کار خواجه خود کند یا کار او

فاذن بالحرب ای این شد مثل   فاسرق الدرة بس شد منتقل

پوست او محروم ماند و حیل بینهم و بین ما یشتهون

بنده سوی خواجه شد او ماند جدا   بوی گل شد سوی گل او ماند خار
همچو آن ابله که تابد آفتاب   دید بر دیوار و حیران شد شتاب

عاشق دیوار شد کاین با ضیاست   بی‌خبر کان عکس خورشید سماست
چون باصل خود شد آن تابان ضیا   دید دیوار سیه ماند بجا

او بماند دور از مطلوب خویش   سعی ضایع رنج باطل پای ریش
همچو صیادی که گیرد سایهٔ   سایه کی گردد ورا سرمایهٔ

سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت   مرغ حیران گشته بر شاخ درخت
کاین مدمغ بر که می‌خندد عجب   اینت باطل اینت پوسیده سبب

ور تو گویی جزو پیوسته کل است   خار میخور خار مقرون گل است
جز بیک رو نیست پیوسته بکل   ور نه خود باطل بدی بعث رسل

چون رسولان از پی پیوستن اند   پس چه پیوندند چون یک تن اند
این سخن پایان ندارد ای غلام   زانکه جبری سخت دارد این کلام

شرح کن حال عرب ای با نظام   روز بیگه شد حکایت کن تمام

سپردن عرب هدیه خود را بغلامان خلیفه و شرح آن

با نقیبان حال گفت آن عرب   چون بگفت و دید هنگام طلب
آن سبوی آب را در پیش داشت   تخم خدمت را در آن حضرت بکاشت

گفت این هدیه بر سلطان برید   سائل شه را ز حاجت وا خرید
آب شیرین و سبوی سبز نو   زاب بارانی که جمع آمد بگو

خنده می‌آمد نقیبان را از آن   لیک پذرفتند آن را همچو جان
زانکه لطف شاه خوب با خبر   کرده بود اندر همه ارکان اثر

خوی شاهان در رعیت جا کند   چرخ اخضر خاک را خضرا کند
شه چو حوضی دان حشم چون لوله‌ها   آب از لوله رود در کوزه‌ها

چونکه آب جمله از حوضی ست پاک   هر یکی آبی دهد خوش ذوقناک
ور در آن حوض آب شورست و پلید   هر یکی لوله همان آرد پدید

زانکه پیوسته ست هر لوله بحوض   خوض کن در معنی این حرف حوض
لطف شاهنشاه جان بی‌وطن   چون اثر کرده ست اندر کل تن

لطف عقل خوش‌نهاد خوش‌نسب   چون همه تن را در آرد در ادب
عشق شنگ بیقرار بی‌سکون   چون در آرد کل تن را در جنون

لطف آب بحر کو چون کوثر است   سنگریزه‌اش همه در و گوهر است
هر هنر کاستا بدان معروف شد   جان شاگردش بدان موصوف شد

پیش استاد اصولی هم اصول   خواند آن شاگرد چست با حصول
پیش استاد فقیه آن فقه‌خوان   فقه خواند نی اصول اندر بیان

پیش استادی که او نحوی بود   جان شاگردش ازو نحوی شود
باز استادی که او محو ره است   جان شاگردش ازو محو شه است

زین همه انواع دانش روز مرگ   دانش فقرست ساز راه و برگ

ماجرای مرد نحوی در کشتی با کشتیبان و جواب دادن او

آن یکی نحوی بکشتی در نشست   رو بکشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا   گفت نیم عمر تو شد بر فنا

دلشکسته گشت کشتیبان ز تاب   لیک آن دم گشت خامش از جواب
باد کشتی را بگردابی فکند   گفت کشتیبان بدان نحوی بلند

هیچ دانی آشنا کردن بگو   گفت نی از من تو سباحی مجو
گفت کل عمرت ای نحوی فناست   زانکه کشتی غرق در گردابهاست

محو می‌باید نه نحو اینجا بدان   گر تو محوی بی‌خطر در آب ران
آب دریا مرده را بر سر نهد   ور بود زنده ز دریا کی رهد

چون بمردی تو ز اوصاف بشر   بحر اسرارت نهد بر فرق سر
ای که خلقان را تو خر میخوانده   این زمان چون خر برین یخ مانده

گر تو علامهٔ زمانی در جهان   نک فنای این جهان بین وین زمان
مرد نحوی را از آن در دوختیم   تا شما را نحو محو آموختیم

فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف	در کم آمد یابی ای یار شگرف	آن سبوی آب دانشهای ماست	وان خلیفه دجلهٔ علم خداست
ما سبوها پر به دجله می‌بریم	گر نه خر دانیم خود را ما خریم	آن عرب باری بدان معذور بود	کو ز دجله غافل و بس دور بود
گر ز دجله با خبر بودی چو ما	او نبردی آن سبو را جا بجا	بلکه از دجله اگر واقف بدی	آن سبو را بر سر سنگی زدی
آن سبوی تنگ با ناموس و ننگ			شد حجاب بحر زن او را بسنگ
چون خلیفه دید و احوالش شنید			آن سبو را پر ز زر کرد و مزید

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بی نیازی از آن هدیه

داد بخششها و خلعتهای خاص	آن عرب را کرد از فاقه خلاص	پس نقیبی بفرمود آن قباد	آن جهان بخشش و آن بحر داد
کاین سبو پر زر بدست او دهید	چونکه واگردد سوی دجله‌ش برید	از ره خشک آمدست آن از سفر	از ره دجله‌ش بود نزدیکتر
چون بکشتی در نشیند رنج راه	خود فراموشش شود آن جایگاه	همچنان کردند و او در بن سبو	پر ز زر بردند تا دجله دو تو
چون بکشتی در نشست و دجله دید	سجده میکرد از حیا و می خمید	کای عجب لطف آن شه وهاب را	وین عجبتر کو ستد آن آب را
چون بدر رفت از من و مای جو	آن جناب حضرت غل زود زود	کل عالم را سبو دان ای پسر	پر شده از لطف و خوبی تا بسر
قطره از دجلهٔ خوبی اوست	کان نمی‌گنجد ز پری زیر پوست	گنج مخفی بد ز پری چاک کرد	خاک را تابان‌تر از افلاک کرد
گنج مخفی بد ز پری جوش کرد	خاک را سلطان اطلس پوش کرد	ور بدیدی قطره از دجله خود	آن سبو را او فنا کردی فنا
وانکه دیدندش همیشه بیخودند	بیخودانه بر سبو سنگی زدند	ای ز غیرت بر سبو سنگی زده	وان سبو ز اشکست کاملتر شده
خم شکسته آب از آن ناریخته	صد درستی زین شکست انگیخته	جزو جزو خم برقص است و بحال	عقل جزوی را نموده این محال
نی سبو پیدا درین حالت نه آب	خوش ببین والله اعلم بالصواب	چون در معنی زنی بازت کنند	پر فکرت زن که شهبازت کنند
پر فکرت شد گل آلود و گران	زانکه گل خواری ترا گل شد چو نان	نان گلست و گوشت کمتر خور ازین	تا نمانی همچو گل اندر زمین
خاک می خوردیم عمری در غذا	خاک را خورد آخر در جزا	چون گرسنه میشوی سگ میشوی	تند و بد پیوند و بدرگ میشوی
چون شدی تو سیر مرداری شدی	بیخود و بی حس چو دیواری شوی	پس دمی مردار و دیگر دم سگی	چون کنی در راه شیران خوش تگی
آلت اشکار خود جز سگ مدان	کمترک انداز سگ را استخوان	زانکه سگ چون سیر شد سرکش شود	کی سوی صید و شکاری خوش دود
آن عرب را بینوائی می کشید	تا بدان درگاه و آن دولت رسید	در حکایت گفته‌ایم احسان شاه	در حق آن بینوائی بی پناه
هر چه گوید مرد عاشق بوی عشق	از دهانش میجهد در کوی عشق	گر بگوید فقه فقر آید همه	بوی فقر آید از آن خوش دمدمه
ور بگوید کفر آید بوی دین	آید از گفت شکش بوی یقین	ور بگوید کژ نماید راستی	ای کژی که راست را آراستی
کف کژ کز بحر صافی خاسته است	اصل صاف آن فرع را آراسته است	آن کفش را صافی و محقوق دان	همچو دشنام لب معشوق دان
گشت آن دشنام نامطلوب او	خوش ز بهر عارض محبوب او	از شکر گر شکل نانی می پزی	طعم قند آید نه نان چون می خوری
گر بت زرین بیابد مؤمنی	کی هلد او را پی سجده کنی	بلکه گیرد اندر آتش افکند	صورت عاریتش را بشکند

تا نماند بر رهت نقش و شمن   چونکه صورت مانع است و راهزن
بهر کیکی تو گلیمی را مسوز   وز صداع هر مگس مگذار روز
مرد حجی همره حاجی طلب   خواه هندو خواه ترک و یا عرب
گر سیاه است او هم آهنگ تو است   تو سپیدش خوان که همرنگ تو است
این حکایت گفته شد زیر و زبر   همچو فکر عاشقان بی پا و سر
بلکه چون آبست هر قطره از آن   هم سر است و پا و هم بی هر دوان
پیش هر صوفی که او با فر بود   هر چه آن ماضی است لا یذکر بود
هم عرب ما هم سبو ما هم ملک   جمله ما یؤفک عنه من افک
بشنو اکنون اصل انکار از چه خاست   زانکه کل را گونه گونه جزوهاست
لطف سبزه جزو لطف گل بود   بانگ قمری جزو آن بلبل بود
ور تو اشکالی بکلی و حرج   صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
احتماها بر دواها سرور است   زانکه خاریدن فزونی گر است
احتماها مر دواها را سر است   هضم دارد علت نو دیگر
گوشواره چه که کان زر شوی   تا به ماه و تا ثریا بر شوی
در حروف مختلف شور و شکیست   گرچه از یک رو ز سر تا پا یکیست
پس قیامت روز عرض اکبر است   عرض او خواهد که با زیب و فر است
چون ندارد روی همچون آفتاب   او نخواهد جز شب همچون نقاب
وانکه سر تا پا گلست و سوسن است   پس بهار او را دو چشم روشن است
تا بپوشد حسن آن و ننگ این   تا نه بینی ننگ آن و رنگ این
باغبان هم داند آن در خزان   لیک دید یک به از دید جهان
خود جهان آن یک کس است و بیان   جمله اتباع و طفیل اند ای فلان
پس همی گویند هر نقش و نگار   مژده مژده نک همی آید بهار
چون شگوفه ریخت میوه سر کند   چونکه تن بشکست جان سر بر زند
چون شگوفه ریخت میوه شد پدید   چونکه آن کم شد شد این اندر مزید

نعم الیکت چنین بلغمان دیهم خوان   تا بلیله شکر یاد دهید

ذات زرش ذات ربانیست ست   نقش بت بر نقد زر عاریتست
بت پرستی گر بمانی در صور   صورتش بگذار و در معنی نگر
منگر اندر نقش و اندر رنگ او   بنگر اندر عزم و در آهنگ او
ور سپید است و در آهنگ نیست   زو بگرد ز دل چرا او رنگ نیست
سر ندارد کز ازل بودست پیش   پا ندارد با ابد بودست خویش
حاش لله این حکایت نیست هین   نقد حال ما و تست این خوش ببین
چون بود فکرش همه مشغول حال   تا نیاید اندر ذهن او فکر مآل
عقل را شو دان و زن این نفس و طبع   این دو ظلمانی و منکر عقل و شمع
جزو و کل نی جزوها نسبت بکل   نی چو بوی گل که باشد جزو گل
گر شوم مشغول اشکال و جواب   تشنگان را کی توانم داد آب
احتما کن احتما ز اندیشه ها   زانکه شیرانند در این بیشه ها
احتما اصل دوا آمد یقین   احتما کن قوت جان را ببین
قابل این گفتها شو گوش وار   تا که از زر سازمت من گوشوار
اولا بشنو که خلق مختلف   مختلف جانند تا یا تا الف
از یکی رو ضد و یک رو متحد   از یکی رو هزل و از یک روی جد
هر که چون هندوی بد سودائی است   روز عرضش نوبت رسوائی است
برگ یک گل چون ندارد خار او   شد بهاران دشمن اسرار او
خار بی معنی خزان خواهد خزان   تا زند پهلوی خود با گلستان
پس خزان او را بهار است و حیات   یک نماید سنگ و یاقوت زکات
خود جهان آن یک کس است و آن او   هر ستاره بر فلک جزو مه است
او جهان کامل است و مفرد است   نسخه کل وجود او را بدست
تا بود تابان شگوفه چون زره   کی کند آن میوه ها پیدا گره
میوه معنی و شگوفه صورتش   آن شگوفه مژده میوه نعمتش
تا که نان نشکست قوت کی دهد   ناشکسته خوشه ها کی می دهد

کی شود خود صحت افزا ادره   دیده آن یک به ز دید صد جهان

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر
یک دو کاغذ بر فزا در وصف پیر

در صفت و مطاوعت کردن با او

گرچه جسمت نازکست و بس نزار
بر نبی آید جهان را پیشوکار

گرچه جسم نازکت را زور نیست
لیک بی خورشید ما را نور نیست

گرچه مصباح و زجاجه گشته‌ای
لیک سرخیل دل و سر رشته‌ای

چون سر رشته بدست و کام تست
درهای عقد دل ز انعام تست

بر نویس احوال پیر راه‌دان
پیر را بگزین و عین راه دان

پیر تابستان و خلقان تیرماه
خلق مانند شب‌اند و پیر ماه

کرده‌ام بخت جوان را نام پیر
کو ز حق پیرست نز ایام پیر

او چنان پیرست کش آغاز نیست
با چنان در یتیم انباز نیست

خود قوی‌تر می‌بود خمر کهن
خاصه آن خمری که باشد من لدن

پیر را بگزین که بی پیر این سفر
هست بس پر آفت و خوف و خطر

آن رهی که بارها تو رفته‌ای
بی قلاوز اندر آن آشفته‌ای

پس رهی را که ندیدستی تو هیچ
هین مرو تنها ز رهبر سر مپیچ

هر که او بی مرشدی در ره شود
او ز غولان گمره و در چاه شد

گر نباشد سایهٔ پیر ای فضول
پس ترا سرگشته دارد بانگ غول

غولت از ره افکند اندر گزند
از تو داهی‌تر درین ره بس بدند

از نبی بشنو ضلال رهروان
که چسان کرد آن بلیس بدروان

صد هزاران ساله راه از جاده دور
بردشان و کردشان ادبار و عور

استخوانهاشان ببین و مویشان
عبرتی گیر و مران خر سوی شان

گردن خر گیر و سوی راه کش
سوی رهبانان و رهدانان خوش

هین مهل خر را و دست از وی مدار
زانکه عشق اوست سوی سبزه‌زار

گر یکی دم تو بغفلت واهلیش
او رود فرسنگها سوی حشیش

دشمن راه است خر مست علف
ای بسا خربنده کز وی شد تلف

گر ندانی ره هر آنچه خر بخواست
عکس آن کن خود بود آن راه راست

شاوروهن پس آنگه خالفوا
ان من لم یعصهن تالف

با هوا و آرزو کم باش دوست
چون یضلک عن سبیل الله اوست

این هوا را نشکند اندر جهان
هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیت کردن رسول صلعم مر علی را که چون هر کسی بنوع طاعتی تقرب بحق جوید تو تقرب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاص تا از ایشان همه پیشقدم باشی قال النبی صلعم اذا تقرب الناس الی خالقهم بانواع البر فتقرب الی الله بالعقل و السر تسبقهم بالدرجات و الزلفی عند الناس و عند الله

گفت پیغمبر علی را کای علی
شیر حقی پهلوانی پردلی

لیک بر شیری مکن هم اعتمید
اندر آ در سایهٔ نخل امید

هر کسی گر طاعتی پیش آورند
بهر قرب حضرت بیچون و چند

تو تقرب جو بعقل و سر خویش
نی چو ایشان بر کمال و بر خویش

تو در آ در سایهٔ آن عاقلی
کش نتاند برد از ره ناقلی

پس تقرب جو بدو سوی اله
سر مپیچ از طاعت او هیچگاه

زانکه او هر خار را گلشن کند
دیده هر کور را روشن کند

ظل او اندر زمین چون کوه قاف
روح او سیمرغ بس عالی طواف

دستگیر و بندهٔ خاص اله
طالبان را می‌برد تا پیشگاه

گر بگویم تا قیامت نعت او
هیچ آن را مقطع و غایت مجو

آفتاب روح نی آن فلک
که ز نورش زنده اند انس و ملک

در بشر روپوش کرده‌ست آفتاب
فهم کن والله اعلم بالصواب

یا علی از جملهٔ طاعات راه
بر گزین تو سایهٔ خاص اله

هر کسی در طاعتی بگریختند
خویشتن را مخلصی انگیختند

تو برو در سایهٔ عاقل گریز
تا رهی زان دشمن پنهان ستیز

از همه طاعات اینت بهترست
سبق یابی بر هر آن سابق که هست

چون گرفتی پیر هین تسلیم شو
همچو موسی زیر حکم خضر رو

صبر کن بر کار خضری بی نفاق
تا نگوید خضر رو هذا فراق

گرچه کشتی بشکند تو دم مزن / گرچه طفلی را کشد تو مو مکن
دست او را حق چو دست خویش خواند / تا یدالله فوق ایدیهم براند
دست حق میراندش زنده‌ش کند / زنده چه بود جان پاینده‌ش کند
یار باید راه را تنها مرو / از سر خود اندرین صحرا مرو
هر که تنها نادرا این ره برید / هم بعون همت مردان رسید
دست پیر از غایبان کوتاه نیست / دست او جز قبضهٔ الله نیست
غایبان را چون چنین خلعت دهند / حاضران از غایبان لاشک بهند
غایبان را چون نواله می‌دهند / پیش مهمان تا چه نعمتها نهند
کو کسی کو پیش شه بندد کمر / تا کسی کو هست بیرون سوی در
فرق بسیارست ناید در حساب / آن اهل کشف و این اهل حجاب
جهد مسکین تا بری ماهی درون / ورنه مانی حلقه‌وار از اندرون
چون گزیدی پیر نازک‌دل مباش / سست و ریزیده چو آب و گل مباش
زخم گوید سخت گوید خوش بگیر / تا کند بر جمله میرانت امیر
ور بهر زخمی تو پر کینه شوی / پس کجا بی صیقل آیینه شوی
این حکایت بشنو از صاحب بیان / در طریق و عادت قزوینیان
بر تن و دست و کتفها بی‌درنگ / می‌زنند از صورت شیر و پلنگ

کبودی زدن قزوینی بر شانه‌گاه و پشیمان شدن بجهت زخم

بر خیال صورت پیلی بی‌گزند / از سر صورت کبودیها زنند
سوی دلاکی بشد قزوینیی / که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان / گفت بر زن صورت شیر ژیان
طالعم شیرست نقش شیر زن / جهد کن رنگ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضعت صورت زنم / گفت بر شانه‌گهم زن آن رقم
تا شود به لشکرم قوی در رزم و بزم / با چنین شیر ژیانی در رزم و جزم
چونکه او سوزن فرو بردن گرفت / درد آن در شانه‌گه مسکن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سنی / مر مرا کشتی چه صورت میزنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا / گفت از چه عضو کردی ابتدا
گفت از دمگاه آغازیده‌ام / گفت دم بگذار ای دو دیده‌ام
از دم و دمگاه شیرم دم گرفت / دمگه او دمگهم محکم گرفت
شیر بی‌دم باش گو ای شیرساز / که دلم سستی گرفت از زخم گاز
جانب دیگر گرفت آن شخص زخم / بی‌محابا بی‌مواساتی و رحم
بانگ زد او کاین چه اندامست ازو / گفت او گوش است این ای نیکخو
گفت تا گوشش نباشد ای حکیم / گوش بگذار و کوته کن کلام
جانب دیگر خلش آغاز کرد / باز قزوینی فغان را ساز کرد
کاین سوم جانب چه اندامست نیز / گفت اینست اشکم شیر ای عزیز
گفت گو اشکم نباشد شیر را / خود چه اشکم باید این ادبیر را
درد افزون گشت کم زن زخمها / اشکمی چه شیر را بهر خلا
خیره شد دلاک و بس حیران بماند / تا بدیر انگشت بر دندان بماند
بر زمین زد سوزن آن دم اوستاد / گفت در عالم کسی را این فتاد
شیر بی‌دم و سر و اشکم که دید / اینچنین شیری خدا هم نافرید
هستیت همچو آن هستی نواز / همچو مس در کیمیا اندر گداز
در من و ما سخت کردستی دو دست / هست این جمله خرابی از دو مست
چون نداری طاقت سوزن زدن / از چنین شیر ژیان پس دم مزن
ای برادر صبر کن بر درد نیش / تا رهی از نیش نفس گبر خویش
کان گروهی که رهیدند از وجود / چرخ و مهر و ماه شان آرد سجود
هر که مرد اندر تن او نفس گبر / مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن / آفتاب او را نیارد سوختن
گفت حق در آفتاب منتجم / ذکر تزاور کذا عن کهفهم
خفتگان را که خدا بدکاوشان / میل کردی آفتاب از غارشان
خار جمله لطف چون گل می‌شود / پیش جزوی کو بر کل می‌شود

ف۱ اشاره به آیه واقعه در سوره فتح است یدالله فوق ایدیهم یعنی دست خدا بالای دستهای ایشان است ۱۲
ف۲ یعنی با نور و بها ۱۲
ف۳ یعنی بزرگی ۱۲
ف۴ منتجم فرو رفتن ۱۲
ف۵ اشاره به آیه واقعه در سوره کهف است و تری الشمس اذا طلعت تزاور عن کهفهم ذات الیمین واذا غربت تقرضهم ذات الشمال یعنی و بینی آفتاب را چون طلوع کند میل کند از غار ایشان بجانب راست و چون غروب کند بگذرد از ایشان ۱۲
ن۶ تا ۱۳ … ن۱ نشان ن۲ نقش ن۳ خوش ن۱۰ خود ن۱۱ تا نباشد درد من ن۹ زخم در رزم ن۸ بکن زخم سوزن ن۵ از درد بردن ۱۲

چیست تعظیم خدا افراشتن　　خویشتن را خوار و خاکی داشتن
چیست توحید خدا آموختن　　خویشتن را پیش واحد سوختن
گر همی خواهی که بفروزی چو روز　　هستی همچون شب خود را بسوز

رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر بشکار

شیر و گرگ و روبهی بهر شکار　　رفته بودند از طلب در کوهسار
کان سه با هم اندر آن صحرای ژرف　　صیدها گیرند بسیار و شگرف
تا به پشت همدگر از صیدها　　سخت بربندند بار و قیدها
گرچه زیشان شیر نر را ننگ بود　　لیک کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه را ز لشکر زحمت است　　لیک همره شد جماعت رحمت است
این چنین مه را ز اختر ننگهاست　　او میان اختران بهر سخاست
امر شاورهم پیمبر را رسید　　گرچه رایی نیست رایش را ندید
در ترازو جو رفیق زر شده است　　نی از آنکه جو چو زر جوهر شده است
روح قالب را کنون همره شده است　　مدتی سگ حارس درگه شده است
چونکه رفتند این جماعت سوی کوه　　در رکاب شیر با فر و شکوه
گاو کوهی و بز و خرگوش زفت　　یافتند و کار ایشان پیش رفت
هر که باشد در پی شیر حراب　　کم نیاید روز و شب او را کباب
چون ز که در بیشه آوردندشان　　کشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه را طمع بود اندر آن　　که رود قسمت بعدل خسروان
عکس طمع هر دوشان بر شیر زد　　شیر دانست آن طمعها را سند
هر که باشد شیر اسرار و امیر　　او بداند هرچه اندیشد ضمیر
هین نگهدار ای دل اندیشه‌خو　　دل ز اندیشهٔ بدی در پیش او
داند و خر را همی راند خموش　　در رخت خندد برای روی پوش
شیر چون دانست آن وسواسشان　　وا نگفت و داشت آن دم پاسشان
لیک با خود گفت بنمایم سزا　　مر شما را ای خسیسان گدا
مر شما را بس نیامد رای من　　ظنتان اینست در اعطای من
ای عقول و رایتان از رای من　　از عطاهای جهان آرای من
نقش با نقاش چه سگالد دگر　　چون سگالش اوش بخشید و نظر
این چنین ظن خسیسانه به من　　مر شما را بود ننگان زمن
ظانین بالله ظن السوء را　　گر نبرم سر بود عین خطا
وا رهانم چرخ را از ننگتان　　تا بماند در جهان این داستان
شیر با این فکر میزد خنده فاش　　بر تبسمهای شیر ایمن مباش
مال دنیا شد تبسمهای حق　　کرد ما را مست و مغرور و دق
فقر و رنجوری بهستت ای سند　　کان تبسم دام خود را بر کند

امتحان کردن شیر گرگ را و گفتن که این صیدها را قسمت کن

گفت شیر ای گرگ این را بخش کن　　معدلت را نو کن ای گرگ کهن
نایب من باش در قسمتگری　　تا پدید آید که تو چه گوهری
گفت ای شه گاو وحشی بخش تست　　آن بزرگ و تو بزرگ و زفت و چست
بز مرا که بز میانه است و وسط　　روبها خرگوش بستان بی غلط
شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو　　چونکه من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بود کو خویش دید　　پیش چون من شیر بی مثل و ندید
گفت پیش آ ای خری کو خود خرید　　پیشش آمد پنجه زد او را درید
چون ندیدش مغز و تدبیر رشید　　در سیاست پوستش از سر کشید
گفت چون دید منت از خود نبرد　　این چنین جان را بباید زار مرد
چون نبودی فانی اندر پیش من　　فضل آمد مر ترا گردن زدن
گرچه غالب در ام آمد بدل　　گاه گاهی هم کنم از عدل فضل
کل شیء هالک جز وجه او　　چون نه در وجه اوی هستی مجو
هر که اندر وجه ما باشد فنا　　کل شیء هالک نبود جزا
زانکه در الاست او از لا گذشت　　هر که در الاست او فانی نگشت
هر که بر در او من و ما میزند　　رد باب است او و بر لا میتند

وشاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله

آن یکی آمد در یاری بزد / گفت یارش کیستی ای معتمد
گفت من گفتش برو هنگام نیست / بر چنین خوانی مقام خام نیست
خام را جز آتش هجر و فراق / کی پزد کی وا رهاند از نفاق

قصهٔ آنکس که در یاری بکوفت گفت کیست گفت منم گفت چون توئی در نگشایم که کسی از یاران را نشناسم که من باشد

چون توی تو هنوز از تو نرفت / سوختن باید ترا در نار تفت
رفت آن مسکین و سالی در سفر / در فراق دوست سوزید از شرر
پخته گشت آن سوخته پس بازگشت / باز گرد خانهٔ انباز گشت
حلقه زد بر در بصد ترس و ادب / تا بنجهد بی ادب لفظی ز لب
بانگ زد یارش که بر در کیست آن / گفت بر در هم توی ای دلستان
گفت اکنون چون منی ای من درآ / نیست گنجایی دو من را در سرا
چون یکی باشد همه نبود دوی / هم منی برخیزد آنجا هم توی
نیست سوزن را سر رشته دوتا / چونکه یکتایی درین سوزن درآ
رشته را با سوزن آمد ارتباط / نیست در خور با جمل سم الخیاط
کی شود باریک هستی جمل / جز بمقراض ریاضات و عمل
دست حق باید مر آن را ای فلان / کاو بود بر هر محالی کن فکان
هر محال از دست او ممکن شود / هر حرون از بیم او ساکن شود
اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز / زنده گردد از فسون آن عزیز
وان عدم کز مرده مرده‌تر بود / در کف ایجاد او مضطر بود
کل یوم هو فی شان را بخوان / مر ورا بی کار و بی فعلی مدان
کمترین کاریش هر روز است آن / کو سه لشکر را روانه می‌کند
لشکری ز اصلاب سوی امهات / بهر آن تا در رحم روید نبات
لشکری ز ارحام سوی خاکدان / تا ز نر و ماده پر گردد جهان
لشکری از خاکدان سوی اجل / تا ببیند هر کسی حسن عمل
باز بی‌شک بیش از آنها می‌رسد / آنچه از حق سوی جانها می‌رسد
وانچه از جانها به دلها می‌رسد / وانچه از دلها به گلها می‌رسد
اینت لشکرهای حق بی حد و مر / از پی این گفت ذکری للبشر
این سخن پایان ندارد هین بتاز / سوی آن دو یار پاک پاکباز

خواندن آن یار یار خود را پس از تربیت یافتن

گفت یارش کاندرآ ای جمله من / نی مخالف چون گل و خار چمن
رشته یکتا شد غلط کم شو کنون / گر دوتا بینی حروف کاف و نون
کاف و نون همچون کمند آمد جذوب / تا کشاند مر عدم را در خطوب
پس دوتا باید کمند اندر صور / گرچه یکتا باشد آن دو در اثر
گر دو پا گر چار پا ره را برد / همچو مقراض دوتا یکتا برد
آن دو انبازان گازر را ببین / هست در ظاهر خلافی زان و این
آن یکی کرباس را در آب زد / وان دگر انباز خشکش می‌کند
باز او آن خشک را تر می‌کند / گوییا ز استیزه ضد بر می‌تند
لیک آن دو ضد استیزه نما / یکدل و یک کار باشد ای فتی
هر نبی و هر ولی را مسلکیست / لیک با حق می‌برد جمله یکیست
چونکه جمع مستمع را خواب برد / سنگهای آسیا را آب برد

روی در کشیدن آن سخن از ملالت مستمعان

رفتن این آب فوق آسیاست / رفتنش در آسیا بهر شماست
چون شما را حاجت طاحون نماند / آب را در جوی اصلی باز راند
ناطقه سوی دهان تعلیم راست / ورنه خود آن آب را جوی جداست
می‌رود بی بانگ و بی تکرارها / تحتها الانهار تا گلزارها
ای خدا جان را تو بنما آن مقام / کاندر او بی حرف می‌روید کلام
تا که سازد جان پاک از سر قدم / سوی عرصهٔ دور پهنای عدم
عرصه‌ای بس باگشاد و با فضا / وین خیال و هست یابد زو نوا
تنگ‌تر آمد خیالات از عدم / زان سبب باشد خیال اسباب غم

باز هستی تنگ‌تر بود از خیال — زان شود در وی قمر همچون هلال
باز هستی جهان حس و رنگ — تنگ‌تر آمد که زندانی ست تنگ
علت تنگیست ترکیب و عدد — جانب ترکیب حسها می‌کشد
زان سوی حس عالم توحید دان — گر یکی خواهی بدان جانب بران
امر کن یک فعل بود و نون و کاف — در سخن افتاد و معنی بود صاف
این سخن پایان ندارد بازگرد — تا چه شد احوال گرگ اندر نبرد

ادب کردن شیر گرگ را بجهت بی ادبی او

گرگ را بر کند سر آن سرفراز — تا نماند دو سری و امتیاز
فاستقمنا منهم است ای گرگ پیر — چون نبودی مرده در پیش امیر
بعد از آن رو شیر با روباه کرد — گفت این را بخش کن از بهر خورد
سجده کرد و گفت کاین گاو سمین — چاشت خوردت باشد ای شاه گزین
وین بز از بهر میانه روز را — یخنیی باشد شه فیروز را
وان دگر خرگوش بهر شام هم — شب چره ای شاه با لطف و کرم
گفت ای روبه تو عدل افروختی — این چنین قسمت ز که آموختی
از کجا آموختی این ای بزرگ — گفت ای شاه جهان از حال گرگ
گفت چون در عشق ما گشتی گرو — هر سه را بر گیر و بستان و برو
روبها چون جملگی ما را شدی — چونت آزاریم چون تو ما شدی
ما ترا و جمله اشکاران ترا — پای بر گردون هفتم نه بر آ
چون گرفتی عبرت از گرگ دنی — پس تو روبه نیستی شیر منی
عاقل آن باشد که عبرت گیرد از — مرگ یاران در بلای محترز
روبه آن دم بر زبان صد شکر راند — که مرا شیر از پی آن گرگ خواند
گر مرا اول بفرمودی که تو — بخش کن این را که بردی جان ازو
پس سپاس او را که ما را در جهان — کرد پیدا از پس پیشینیان
تا شنیدیم آن سیاستهای حق — بر قرون ماضیه اندر سبق
تا که ما از حال آن گرگان پیش — همچو روبه پاس خود داریم بیش
امت مرحومه زین رو خواندمان — آن رسول حق و صادق در بیان
استخوان و پشم آن گرگان عیان — بنگرید و پند گیرید ای مهان
عاقل از سر بنهد این هستی و باد — چون شنید انجام فرعونان و عاد
ورنه بنهد دیگران از حال او — عبرتی گیرند از اضلال او

ن ۱۵ بنهند — ن ۱۹ امتاد او ایمان سلامت ماندی

تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را که با من مپیچید که من روپوشم خدای را با خدای می‌پیچید نه با من

گفت نوح اندر نصیحت قوم را — در پذیرید از خدا آخر عطا
گفت نوح ای سرکشان من من نیم — من ز جان مردم بجانان می‌زیم
چون ز جان مردم بجانان زنده‌ام — نیست مرگم تا ابد پاینده‌ام
چون بمردم از حواسات بشر — حق مرا شد سمع و ادراک و بصر
چونکه من من نیستم این دم ز هوست — پیش این دم هر که دم زد کافر اوست
هست اندر نقش این روباه شیر — سوی این روبه نشاید شد دلیر
گر ز روی صورتش می‌نگروی — غرش شیران از آن می‌نشنوی
گر نبودی نوح را از حق یدی — پس جهانی را چرا بر هم زدی
صد هزاران شیر بود اندر تنی — هر دو عالم را همی دید از زنی
او برون رفته بد از ما و منی — او چو آتش بود و عالم خرمنی
چونکه خرمن پاس عُشر او نداشت — او چنان شعله بر آن خرمن گماشت
هر که او در پیش این شیر نهان — بی ادب چون گرگ بگشاید دهان
همچو گرگ آن شیر بر درّاندش — فاستقمنا منهم بر خواندش
زخم یابد همچو گرگ از دست شیر — پیش شیر ابله بود کو شد دلیر
کاشکی آن زخم بر جسم آمدی — تا بدی کایمان و دل سالم بدی
قوتم بگسست چون اینجا رسید — چون توانم کرد این سر را پدید
لیک هم رمزی بگوییم با شما — بو که دریابید و گردید آشنا
همچو آن روباه کم اشکم کنید — پیش او روباه بازی کم کنید

ن ۱ عالم حس
ن ۱۱ حال خود
ن ۱۲ داد ایم
ن ۱۳ خویش
ن ۱۴ آن گرگان
ن ۱۶ حواس بوالبشر
ن ۱۹ شیر انداختی چون
ن ۲۰ از او

جمله را من پیش او بنهید / ملک ملک اوست ملک او را دهید
چون فقیر آید اندر راه راست / شیر و صید شیر خود آن شماست
زانکه او پاکست و سبحان وصف اوست / بی نیاز است او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست / از برای بندگان آن شه است
گفت الیس الله بکاف عبده / تا نگردد بنده هر سو حیله جو
هر که او بر حق توکل میکند / او بجای خود تفضل میکند
نیست شه را طمع بهر خلق ساخت / این همه دولت خنک آنکو شناخت
آنکه دولت آفرید و دو سرا / ملک و دولتها چه کار آید ورا
پیش سبحان پس نگهدارید دل / تا نگردید از گمان بد خجل
کو ببیند سر فکر و جست و جو / همچو اندر شیر خالص تار مو
آنکه او بی نقش و ساده سینه شد / نقشهای غیب را آئینه شد
سر ما را بیگمان موقن شود / زانکه مومن آینهٔ مومن بود
مومنی او مومنی تو بیگمان / درمیان هر دو فرق بیکران
چون زند او نقدها را بر محک / پس یقین را باز داند او ز شک
چون شود جانش محک نقدها / پس ببیند نقد را و قلب را

نشاندن پادشاهان صوفیان را پیش روی خود که بدیشان تا چشمشان روشن شود

پادشاهان را چنین عادت بود / این شنیده باشی ار یادت بود
دست چپشان پهلوانان ایستند / زانکه دل پهلوی چپ باشد ببند
مشرف و اهل قلم بر دست راست / زانکه علم خط و ثبت آن دست راست
صوفیان را پیش رو موضع دهند / کاینهٔ جانند و ز آینه بهند
حاجیان این صوفیانندی پسر / ساده آزاده و افگنده سر
سینه‌ها صیقل زده در ذکر و فکر / تا پذیرد آینهٔ دل نقش بکر
هر که داد از صلب فکرت خوب زاد / آینه در پیش او باید نهاد
عاشق آئینه باشد روی خوب / صیقل جان آمد و تقوی القلوب
هر که دارد روی خوب با نظام / طالب آئینه باشد والسلام

آمدن آشنائی از سفر بدیدن حضرت یوسف علیه السلام

بشنو اکنون یک مثال معنوی / تا تو دیگر قول صوفی نشنوی
آمد از آفاق یاری مهربان / یوسف صدیق را شد میهمان
کآشنا بودند وقت کودکی / بر وسادهٔ آشنائی متکی
یاد دادش جور اخوان و حسد / گفت کان زنجیر بود و ما اسد
عار نبود شیر را از سلسله / ما نداریم از قضای حق گله
شیر را بر گردن ار زنجیر بود / بر همه زنجیرسازان میر بود
گفت چون بودی تو در زندان و چاه / گفت همچون در محاق و کاست ماه
در محاق ار ماه نو گردد دو تا / نی در آخر بدر گردد بر سما
گرچه دردانه بهاون کوفتند / نور چشم و دل شد و دفع گزند
گندمی را زیر خاک انداختند / پس ز خاکش خوشه‌ها بر ساختند
بار دیگر کوفتندش ز آسیا / قیمتش افزود و نان شد جانفزا
باز نان را زیر دندان کوفتند / گشت عقل و جان و فهم سودمند
باز آن جان چونکه محو عشق گشت / یعجب الزراع آمد بعد کشت
باز آن جان چون بحق او محو شد / باز ماند از سکر و سوی صحو شد
عالمی از آن صلاح آمد قمر / قوم دیگر را فلاح منتظر
ن ۲۱
این سخن پایان ندارد باز گرد / تا که با یوسف چه گفت آن نیکمرد

طلب کردن یوسف علیه السلام ارمغان از آن مهمان و بعد از مقالات

بعد قصه گفتنش گفت ای فلان / هین چه آوردی تو ما را ارمغان
بر در یاران تهیدست آمدن / هست بی گندم سوی طاحون شدن
حق تعالی خلق را گوید بحشر / ارمغان کو از برای روز حشر
جئتمونا و فرادی بی نوا / هم بدانسان که خلقناکم کذا
هین چه آوردید دست آویز را / ارمغان روز رستاخیز را

یا امید بازگشتن تان نبود | وعدهٔ امروز باطل تان نبود
منکری مهمانیش از خری | زان مطبخ خاک و خاکستر خوری

ورنه منکر چنین دست تهی | بر در آن دوست پا چون می نهی
اندکی صرفه بکن از خواب و خور | ارمغان بهر ملاقاتش ببر

شو قلیل النوم مما یهجعون | باش در اسحار از یستغفرون
اندکی جنبش بکن همچون جنین | تا ببخشندت حواس نوربین

چون بیابی آن ور زمین | پا نهی بالای چرخ هفتمین
وز جهان چون رحم بیرون روی | از زمین در عرصهٔ واسع شوی

آنکه ارض الله واسع گفته‌اند | عرصهٔ دان کانبیا در رفته‌اند
دل نگردد تنگ زان عرصهٔ فراخ | نخل تر آنجا نگردد خشک شاخ

حامل تو مر حواست را کنون | کند و مانده می‌شوی و سرنگون
چونکه محمولی نه حامل وقت خواب | ماندگی رفت و شدی بی‌رنج و تاب

چاشنیی دان تو حال خواب را | پیش محمولی حال اولیا
اولیا اصحاب کهف‌اند ای عنود | در قیام و در تقلب هم رقود

میکشدشان بی تکلف در فعال | بیخبر ذات الیمین ذات الشمال
چیست آن ذات الیمین فعل حسن | چیست آن ذات الشمال اشغال تن

گر تو بینی شان بشوری و نان | نیست شان چون فی لا اسم بخبر
میرود این هر دو ازرم پدید | بیخبر زین هر دو ایشان مر بید

میرود این هر دو کار از انبیا | بیخبر زین هر دو ایشان چون صدا
گر صدایت بشنواند خیر و شر | ذات که باشد ز هر دو بیخبر

گفت یوسف هین بیاور ارمغان | او ز شرم این تقاضا زد فغان

گفتن مهمان یوسف علیه السلام را که ارمغان بهر تو آئینه آورده‌ام تا چون در آن نگری مرا یاد آوری

گفت من چند ارمغان جستم ترا | ارمغانی در نظر نامد مرا

حبه را جانب کان چون برم | قطره را سوی عمان چون برم
زیره را من سوی کرمان آورم | گر به پیش تو دل و جان آورم

نیست تخمی کاندرین انبار نیست | غیر حسن تو که اورا یار نیست
لایق آن دیدم که من آئینهٔ | پیش تو آرم چو نور سینهٔ

تا ببینی روی خوب خود در آن | ای تو چون خورشید شمع آسمان
آئینه آوردمت ای روشنی | تا چو بینی روی خود یادم کنی

آئنه بیرون کشید او از بغل | خوب را آئینه باشد مشتغل
آئینهٔ هستی چه باشد نیستی | نیستی بگزین گر ابله نیستی

هستی اندر نیستی بتوان نمود | مالداران بر فقیر آرند جود
آئنهٔ صافی نان خود گرسنه است | سوخته هم آئینهٔ آتش زنه است

نیستی و نقص هر جائی که خاست | آئنهٔ خوبی جملهٔ پیشه‌هاست
بهر آن که نیستی پالودگیست | آنچه آن هستی همه آلودگیست

چونکه جامه چست و دوزیده بود | مظهر فرهنگ درزی کی شود
ناتراشیده همی باید جذوع | تا دروگر اصل سازد یا فروع

خواجهٔ اشکسته بند آنجا رود | کو در آنجا پای اشکسته بود
کی شود چون نیست رنجور نزار | آن جمال صنعت طب آشکار

خواری و دونی مسها بر ملا | گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آئینهٔ وصف کمال | وان حقارت آئنهٔ عز و جلال

زانکه ضد را ضد کند پیدا یقین | زانکه با سرکه پدید است انگبین
هر که نقص خویش را دید و شناخت | اندر استکمال خود دو اسبه تاخت

زان نمی‌پرد بسوی ذوالجلال | کو گمانی می‌برد خود را کمال
علتی بدتر ز پندار کمال | نیست اندر جان تو ای ذو دلال

از دل و از دیده‌ات بس خون رود | تا ز تو این معجبی بیرون شود
علت ابلیس انا خیر بدست | وین مرض در نفس هر مخلوق هست

گرچه خود را بس شکسته بیند او | آب صافی دان و سرگین زیر جو
چون بشوراند ترا در امتحان | آب سرگین رنگ گردد در زمان

در تگ جو هست سرگین ای فتی / گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیر راه دان پر فطن / باغهای نفس کل را جوی کن
جوی خود را کی تواند پاک کرد / نافع از علم خدا شد علم مرد
آجب سرگین تاند پاک کرد / جهل نفسش را ز بد علم مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش را / رو بجراحی سپار این ریش را
بر سر هر ریش جمع آید مگس / تا نبیند قبح ریش خویش کس
وآن مگس اندیشه‌ها و آن مال تو / ریش تو آن ظلمت احوال تو
ور نهد مرهم بر آن ریش تو پیر / آن زمان ساکن شود درد و نفیر
تا نپنداری که صحت یافتست / پرتو مرهم بر آنجا تافتست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت ریش / وان ز پرتو دان مدان از اصل خویش
این سخن پایان ندارد ای جوان / بشنو اکنون قصهٔ ضمن آن

مرتد شدن کاتب وحی بسبب آنکه پرتو وحی برو می زد آن آیه را پیش از پیغمبر خواند و گفت من محل وحیم

پیش از عثمان یکی نساخ بود / کو بنسخ وحی جدی می نمود
چون نبی از وحی فرمودی سبق / او همان را وا نبشتی بر ورق
پرتو آن وحی بر وی تافتی / او درون خویش حکمت یافتی
عین آن حکمت بفرمودی رسول / زین قدر گمراه شد آن بوالفضول
کانچه میگوید رسول مستنیر / مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتو اندیشه‌اش زد بر رسول / قهر حق آورد بر جانش نزول
پرتو آن وحی بر وی تافتی / او درون خویش حکمت یافتی
هم ز نساخی بر آمد هم ز دین / شد عدوی مصطفی از روی کین
مصطفی فرمود کای گبر عنود / چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوع الهی بوده / اینچنین آب سیه نگشوده
اندرون میسوختش هم زین سبب / توبه کردن می نیارست این عجب
تا که ناموسش به پیش این و آن / نشکند بربست این او را دهان
آه میکرد و نبودش آه سود / چون درآمد تیغ و سر را در ربود
گرد حق ناموس را صد من حدید / ای بسا بسته به بند ناپدید
کبر و کفر آنسان ببست آن راه را / که نیارد کرد ظاهر آه را
گفت اغلالا فهم به مقمحون / نیست آن اغلال ما از بیرون
خلفهم سدا فاغشیناهم / می نبیند بند را پیش و پس او
رنگ صحرا دارد آن سدی که خاست / او نمیداند که آن سد قضاست
شاهد تو سد روی شاهدست / مرشد تو سد گفت مرشدست
ای بسا کفار را سودای دین / بندشان ناموس و کبر آن و این
بند پنهان لیک از آهن بتر / بند آهن را کند پاره تبر
بند آهن را توان کردن جدا / بند غیبی را نداند کس دوا
مرد را زنبور اگر نیشی زند / طبع او آن لحظه بر دفعی تند
زخم نیش اما چو از هستی تست / غم قوی باشد نگردد درد سست
شرح این از سینه بیرون میجهد / لیک میترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خود را شاد کن / پیش آن فریادرس فریاد کن
کای محب عفو از ما عفو کن / ای طبیب رنج ناسور کهن
عکس حکمت آن شقی را یاوه کرد / خود مبین تا برنیارد از تو گرد
ای برادر بر تو حکمت جاریه است / آن ز ابدالست و بر تو عاریه است
گرچه در خود خانه نوری یافتست / آن ز همسایه منور تافتست
شکر کن غره مشو بینی مکن / گوش دار و هیچ خودبینی مکن
صد دریغ و درد کان عاریتی / امتان را دور کرد از امتی
من غلام آنکه اندر هر رباط / خویش را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترک کرد / تا بمسکن در رسد یکروز مرد
گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست / پرتو عاریت آتش زنیست
گر شود پر نور روزن یا سرا / تو مدان روشن مگر خورشید را

در در و دیوار گوید روشنم — پرتو غیرے ندارم این منم
پس بگوید آفتاب ای نارشید — چونکه من غارب شوم آید پدید

سبزه‌ها گویند ما سبز از خودیم — شاد و خندانیم و بس عالی خدیم
فصل تابستان بگوید ای امم — خویش را بینید چون من بگذرم

تن همی نازد بخوبی و جمال — روح پنهان کرده فر و پر و بال
گویدش ای مزبله تو کیستی — یکدو روز از پرتو من زیستی

غنج و نازت می نگنجد در جهان — باش تا که من شوم از تو جهان
گرم دارانت ترا گوری کنند — کش کشانت در تگ گور افگنند

تا که چون در گور یارانت کنند — طعمهٔ موران و مارانت کنند
بینی از گند تو گیرد آن کسی — کو به پیش تو همی مردی بسی

پرتو روحست نطق و چشم و گوش — پرتو آتش بود در آب جوش
آنچنان که پرتو جان بر تن است — پرتو ابدال بر جان من است

جان جان چون واکشد پا را ز جان — جان چنان گردد که بی‌جان تن بدان
سر از آن رو می‌نهم من بر زمین — تا گواه من بود در روز دین

یوم دین که زلزلت زلزالها — این زمین باشد گواه حالها
کو تحدث جهرةً اخبارها — در سخن آید زمین و خاره‌ها

فلسفی گوید ز معقولات دون — عقل از دهلیز می‌ماند برون
فلسفی منکر شود در فکر و ظن — گو برو سر را بر آن دیوار زن

نطق آب و نطق خاک و نطق گل — هست محسوس حواس اهل دل
فلسفی کو منکر حنانه است — از حواس انبیا بیگانه است

گوید او که پرتو سودای خلق — بس خیالات آورد در رای خلق
بلکه عکس آن فساد و کفر او — این خیال منکری را زد برو

فلسفی مر دیو را منکر شود — در همان دم سخرهٔ دیوی بود
گر ندیدی دیو را خود را ببین — بی جنون نبود کبودی بر جبین

هر کرا در دل شک و پیچانی است — در جهان او فلسفی پنهانی است
می‌نماید اعتقاد او گاه گاه — آن رگ فلسف کند رویش سیاه

الحذر ای مؤمنان کان در شماست — در شما بس عالم بی‌منتهاست
جمله هفتاد و دو ملت در تو است — وه که آن روزی بر آرد از تو دست

هر کرا برگ این ایمان بود — همچو برگ از بیم او لرزان بود
بر بلیس و دیو زان خندیده‌ای — که تو خود را نیک مردم دیده‌ای

چون کند جان باژگونه پوستین — چند واویلا بر آید ز اهل دین
بر دکان هر زرنما خندان شده است — زانکه سنگ امتحان پنهان شده است

پرده ای ستار از ما وا مگیر — باش اندر امتحان ما مجیر
قلب پهلو میزند با زر بشب — انتظار روز می‌دارد ذهب

با زبان حال زر گوید که باش — ای مزور تا بر آید روز فاش
صد هزاران سال ابلیس لعین — بود ز ابدال و امیرالمؤمنین

پنجه زد با آدم از نازی که داشت — گشت رسوا همچو سرگین وقت چاشت
پنجه با مردان مزن ای بوالهوس — برتر از سلطان چه میرانی فرس

دعا کردن بلعم باعور که موسی علیه السلام و قومش را ازین شهر که حصار داده‌اند بی‌مراد گردان و مستجاب شدن دعایش

بلعم باعور را خلق جهان — سغبه شد مانند عیسی زمان
سجده ناوردند کس را دون او — صحت رنجور بود افسون او
پنجه زد با آدم از کبر و کمال — آنچنان شد که شنیدستی تو حال

صد هزار ابلیس و بلعم در جهان — همچنین بودست پیدا و نهان
این دو را مشهور گردانید اله — تا که باشند این دو بر باقی گواه

رهزنان را در بیابان چون کشند — یکدو تن را سوی زینشان کشند
تا ببینند اهل ده گیرند پند — روی ایشان بود شان همچو بند

این دو دزد آویخت بر دار بلند — ورنه اندر شهر بس دزدان بدند
این دو را پرچم بسوی شهر برد — کشتگان قهر را نتوان شمرد

اشاره بآیه که در سوره زلزال است که اذا زلزلت الارض زلزالها [illegible]

تا زمینی تو دلی در حد خویش / الله الله تا نه پا از حد خویش
گر زنی بر نازنین‌تر از خودت / در تگ هفتم زمین زیر آیدت

قصهٔ عاد و ثمود از بهر چیست / تا بدانی کانبیا را نازکیست
آیت خسف و قذف و صاعقه / شد بیان عز نفس ناطقه

جمله حیوان را پی انسان بکش / جمله انسان را بکش از بهر هش
هش چه باشد عقل کل ای هوشمند / عقل جزوی هش بود اما نژند

جمله حیوانات وحشی ز آدمی / باشد از حیوان انسی در کمی
خون آنها حلق را باشد سبیل / زانکه وحشی اند از عقل جلیل

خون ایشان خلق را باشد روا / زانکه انسان اند ایشان را
عزت وحشی بدان ساقط شدست / کام انسان را مخالف آمدست

پس چه عزت باشد ای نادره / چون شدی تو حمر مستنفره
خر نشاید کشت از بهر صلاح / چون شود وحشی شود خونش مباح

گرچه خر را دانش زاجر بود / هیچ معذورش نمیدارد ودود
پس چو وحشی شد از آن دم آدمی / کی بود معذور ای یار سمی

لاجرم کفار را خون شد مباح / همچو وحشی پیش نشاب و رماح
جفت و فرزندانشان جمله سبیل / زانکه بی عقل اند و مطرود و ذلیل

باز عقلی کو رمد از عقل عقل / گردد از عقلی بحیوانات نقل
بشنو اکنون در میان این سخن / قصه از جان نیکو گوش کن

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و زهر رفتن

همچو هاروت و چو ماروت شهیر / از بطر خوردند زهرآلوده تیر

اعتمادی بودشان بر قدس خویش / چیست بر شیر اعتماد گاومیش
گرچه او با شاخ صد چاره کند / شاخ شاخش شیر نر پاره کند

گر شود پر شاخ همچون خارپشت / شیر خواهد گاو را ناچار کشت
باد صرصر کو درختان می کند / با گیاه پست احسان می کند

بر ضعیفی گیاه آن باد تند / رحم کرد ای دل تو از قوت ملند
تیشه را ز انبوهی شاخ درخت / کی گران آید ببرد لخت لخت

لیک بر برگی نکوبد خویش را / جز که بر ریشه نکوبد تیشه را
شعله را ز انبوهی هیزم چه غم / کی رمد قصاب از انبوهی غنم

پیش معنی چیست صورت بس زبون / چرخ را عیبش میدار زبون
تو قیاس از چرخ دولابی بگیر / گردشش از کیست از عقل منیر

گردش این قالب همچون سپر / هست از روح مستر ای پسر
گردش این باد از معنی اوست / همچو چرخی کو اسیر آب جوست

جز رو مد و دخل و خرج این نفس / از کی باشد جز ز جان پر هوس
گاه جنبش میکند گه جاودان / گاه صلحش میکند گاهی جدال

گر نسیمش میبرد گاهی بهار / گر گلستان میکند گاهیش خار
همچنین این باد را یزدان پاک / کرد بر فرعون خون سهمناک

همچنین این باد را یزدان ما / کرده مر بر عاد همچون اژدها
باز هم این باد را بر مومنان / کرده بد صلح و مراعات امان

گفت المعنی هو الله شیخ دین / بحر معنیهای رب العالمین
جمله اطباق زمین و آسمان / همچو خاشاکی در آن بحر روان

حمله‌ها و رقص خاشاک اندر آب / هم ز آب آمد بوقت اضطراب
چونکه ساکن خواهدش کرد از مرا / سوی ساحل افگند خاشاک را

چون کشد از ساحلش در موجگاه / آن کند با او که آتش با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران / جانب هاروت و ماروت ای جوان

بقیهٔ قصهٔ هاروت و ماروت و نکال عقوبت ایشان

چون گناه و فسق خلقان جهان / میشدی روشن بدیشان آن زمان

دست خاییدن گرفتندی ز خشم / لیک عیب خود ندیدندی بچشم
خویش را آیینه دید آن زشت مرد / رو بگردانید از آن و خشم کرد

خویش بین چون از کسی جرمی بدید / آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
حمیتش خواند او آن کبر را / ننگرد در خویش نفس گبر را

حیست این انشای دیگرست / گر از آن آتش جهانی خضرست
گفت حق شان گر شما روشنگرید / در سیه کاران مغفل منگرید
شکر گوئید ای سپاه و چاکران / رسته اید از شهوت و زجاک ران
گر از آن معنی نهم من بر شما / مر شما را بیش نپذیرد سما
عصمتی که مر شما را در تن است / آن ز عکس عصمت و حفظ من است
آن ز من بینید نز خود هین هیا / تا نچربد بر شما دیو لعین
آن چنانکه کان تب و وحی رسول / دید از خود حکمت و نصر و صول
خویش را هم لحن مرغان خدا / می شمر دان بد صفیری چون صدا
لحن مرغان را اگر واصف شوی / بر ضمیر مرغ کی واقف شوی
گر بیاموزی صفیر بلبلی / تو چه دانی کو چه گوید با گلی
ور بدانی باشد آنهم از گمان / باشد از عکس آن اهی ناتوان
باشد آن بیشک ز بی شبهه گمان / چون لب جنبان گمانهای کران

بعیادت رفتن کر بخانهٔ همسایهٔ بیمار و رنجیدن بیمار

آن کری را گفت افزون مایهٔ / کز ترا رنجور شد همسایهٔ
گفت با خود کر که با گوش گران / من چه دریابم ز گفت آن جوان
خاصه رنجور و ضعیف آواز شد / لیک باید رفت آنجا نیست بد
چون ببینم کان لبش جنبان شود / من قیاسی گیرم آنرا از خرد
چون بگویم چونی ای محنت کشم / او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی ابا / او بگوید شربتی یا آش با
من بگویم صح نوشت باد آن / از طبیبان پیش تو گوید فلان
من بگویم بس مبارک پاست او / چونکه او آید شود کارت نکو
پای او را آزمودستیم ما / هر کجا شد میشود حاجت روا
این جوابات قیاسی راست کرد / عکس آن واقع شد ای آزاده مرد
گوئیا رنجور را خاطر ز کر / اندکی رنجیده بود ای پرهیز
کر درآمد پیش رنجور و نشست / بر سر او خوش همی مالید دست
گفت چونی گفت مردم گفت شکر / شد ازان رنجور پر آزار و نکر
کاین چه شکرست این عدو ما بدست / کر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد ازان گفتش چه خوردی گفت زهر / گفت نوشت باد افزون گشت قهر
بعد ازان گفت از طبیبان کیست او / کو همی آید بچاره پیش تو
گفت عزرائیل می آید برو / گفت پایش بس مبارک شاد شو
این فی مال ز نزد او ایم برت / گفتمش ور نه تا گردد دغ خورت
کر برون آمد بگفت او شادمان / شکر کردم مراعات این زمان
خود گمانش از کری معکوس بود / این زیان بخش ار پسندش شاد بود
رو بره میگفت با خود از عما / شکر کردم عیادت جار را
گفت رنجور این عدوی جان ماست / ما ندانستیم کو کان جفاست
خاطر رنجور گویان صد سقط / تا که پیغامش کند از هر نمط
چون کسی کو خورده باشد آش بد / می بشوراند دلش تا قی کند
کظم غیظ است این آن قی مکن / تا بیابی در جزا شیرین سخن
چون نبودش صبر می پیچید او / کاین سگ زن روسپی حیز کو
تا بریزم بر وی آنچه گفته بود / کان زمان شیر ضمیرم خفته بود
چون عیادت بهر دل آرامی است / این عیادت نیست دشمن کامی است
تا ببیند دشمن خود را نزار / تا بگیرد خاطر زشتش قرار
بس کسان ایشان عبادتها کنند / دل برضوان و ثواب آن نهند
خود حقیقت معصیت باشد خفی / بس کدر کان را تو پنداری صفی
همچو آن کر کو همی پنداشتست / کو نکوئی کرد و آن خود بد ست
او نشسته خوش که خدمت کرده ام / حق همسایه بجا آورده ام
بهر خود او آتشی افروختست / در دل رنجور و خود را سوختست
فاتقوا النار التی اوقدتموا / انکم فی المعصیة ازددتموا
گفت پیغمبر بیک صاحب ریا / صل انک لم تصل یا فتی

از برای چارهٔ این خوفها | آمد اندر هر نمازی اهدنا
کین نمازم را میامیز ای خدا | با نماز ضالین و اهل ریا
از قیاسی که بکرد آن کر گزین | صحبت ده ساله باطل شد بدین
خاصه ای خواجه قیاس حس دون | اندر آن وحیی که هست از حد فزون
خواجه پنداری که طاعت میکند | بیخبر از معصیت جان میکند
این قیاس خویش را در ترک کن | گر قیاس تو شود در ریشه کن
گوش حس تو بحرف ار در خور است | دان که گوش غیب گیر تو کر است

ن ۷ ابلیس بود ۱۲ — ن ۵ قیامت تو شود در ریشه کن

در بیان آنکه اول کسی که در مقابل نص صریح قیاس آورد ابلیس علیه اللعنة بود

اول آن کس کاین قیاسکها نمود | پیش انوار خدا ابلیس بود
گفت نار از خاک بیشک بهتر است | من ز نار و او ز خاک اکدر است
پس قیاس فرع بر اصلش کنیم | او ز ظلمت ما ز نور روشنیم
گفت حق نی بلکه لا انساب شد | زهد و تقوی فضل را محراب شد
این نه میراث جهان فانی است | که بانسابش بیابی جانی است
بلکه این میراثهای انبیاست | وارث این جانهای اتقیاست
پور آن بوجهل شد مومن عیان | پور آن نوح نبی از گمرهان
زادهٔ خاکی منور شد چو ماه | زادهٔ آتش توی رو رو سیاه
این قیاسات و تحری روز ابر | یا بشب مر قبله را کردست حبر
لیک با خورشید و کعبه پیش رو | این قیاس و این تحری را مجو
کعبه نادیده مکن رو زو متاب | از قیاس الله اعلم بالصواب
چون صفیری بشنوی از مرغ حق | ظاهرش را یاد گیری چون سبق
وانگهی از خود قیاساتی کنی | مر خیال محض را ذاتی کنی
اصطلاحاتیست مر ابدال را | که نباشد زان خبر عقال را
منطق الطیری بصوت آموختی | صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست | کر به پندار اصابت گشته مست
کاتب آن وحی ز آواز مرغ | برده ظنی کو بود انباز مرغ
مرغ پری زد مر او را کور کرد | نک فرو بردش بقعر مرگ و درد
هین بعکسی یا بظنی هم شما | در میفتید از مقامات سما
گرچه هاروتید و ماروت و فزون | از همه بر بام نحن الصافون
بر بدیهای بدان رحمت کنید | بر منی و خویش بینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین | سرنگون افتید در قعر زمین
هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست | بی امان تو امانی خود کجاست
این همی گفتند و دلشان می طپید | بد کجا آید ز ما نعم العبید
خار خار دو فرشته هم نهشت | تا که تخم خویش بینی را نکشت
پس همی گفتند کای ارکانیان | بیخبر از پاکی روحانیان
ما برین گردون تتقها می تنیم | بر زمین آییم و شادروان زنیم
هر دوشان گفتند ما را باک نیست | کز سرشت ما ز آب و خاک نیست
عدل توزیعیم و عبادت آوریم | باز هر شب سوی گردون بر پریم
تا شویم اعجوبهٔ دور زمان | تا نهیم اندر زمین امن و امان
این قیاس حال گردون بر زمین | راست ناید فرق دارد در کمین

ن ۱ مستی از میخانه چون — ن ۱۹ داشت از جاهلان

در بیان آنکه حال خود و مستی خود پنهان باید داشت از جاهلان

بشنو الفاظ حکیم پرده | سر همانجا نه که باده خورده
چونکه از میخانه مستی ضال شد | تسخر و بازیچهٔ اطفال شد
می فتد او سو بسو بر هر رهی | در گل و می خندش هر ابلهی
او چنین و کودکان اندر پیش | بیخبر از مستی و ذوق میش
خلق اطفالند جز مست خدا | نیست بالغ جز رهیده از هوا
گفت دنیا لهو و لعب است و شما | کودکید و راست فرماید خدا
از لعب بیرون نرفتی کودکی | بی ذکات روح کی باشی ذکی

ط اشاره بآیه و اتقوا در سورهٔ مومنون ست فاذا نفخ فی الصور فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتسائلون ... ۱۲
ع ... ۱۲
ص ... صواب کاری و صواب شماری ۱۲
ع شادروان یعنی سراپرده است ۱۲
ع مثال گر شده ۱۲
ع اشاره بآیه و اتقوا در سورهٔ عنکبوت و ما هذه الحیوة الدنیا الا لعب و لهو یعنی نیست زندگانی دنیا مگر بازیچه و کار بیهوده ۱۲
ن ۲۱ باشد

چون جماع طفل دان این شهوتی / که همی رانند اینجا ای فتی
آن جماع طفل چه بود بازیی / با جماع رستمی و غازیی
جنگ خلقان همچو جنگ کودکان / جمله بی معنی و بی مغز و مهان
جمله با شمشیر چوبین جنگشان / جمله در لا ینبغی آهنگشان
جملشان گشته سواره بر نیی / کاین براق ماست یا دلدل پیی
حامل اند و خود ز جهل افراشته / راکب و محمول ره پنداشته
باش تا روزی که محمولان حق / اسپ تازان بگذرند از نه طبق
تعرج الروح الیه والملک / من عروج الروح یهتز الفلک
همچو طفلان جمله‌تان دامن سوار / گوشهٔ دامن گرفته اسپ‌وار
از حق ان الظن لا یغنی رسید / مرکب ظن بر فلکها کی دوید
اغلب الظنین فی ترجیح را / لا تماری الشمس فی توضیحها
آفتاب حق چو گردد مستوی / در قیامت بر رشید و بر غوی
آنگهی بینید مرکبهای خویش / مرکبی سازیده‌اید از پای خویش
وهم و حس و فکر و ادراک شما / همچو نی دان مرکب کودک هلا
علمهای اهل دل حمالشان / علمهای اهل تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود / علم چون بر تن زند باری شود
گفت ایزد یحمل اسفاره / بار باشد علم کان نبود ز هو
علم کان نبود ز هو بی واسطه / آن نپاید همچو رنگ ماشطه
لیک چون این بار را نیکو کشی / بار برگیرند و بخشندت خوشی
هین مکش بهر هوا این بار علم / تا ببینی در درون انبار علم
تا که بر رهوار علم آیی سوار / آنگهان افتد ترا از دوش بار
از هواها کی رهی بی جام هو / ای ز هو قانع شده با نام هو
از صفت وز نام چه زاید خیال / وان خیالش هست دلال وصال
دیده‌ای دلال بی مدلول هیچ / تا نباشد جاده نبود غول هیچ
هیچ نامی بی حقیقت دیده‌ای / یا ز گاف و لام گل گل چیده‌ای
اسم خواندی رو مسمی را بجو / مه ببالا دان نه اندر آب جو
گر ز نام و حرف خواهی بگذری / پاک کن خود را ز خود هان یکسری
همچو آهن ز آهنی بی رنگ شو / در ریاضت آینهٔ بی زنگ شو
خویش را صافی کن از اوصاف خود / تا ببینی ذات پاک صاف خود
بینی اندر دل علوم انبیا / بی کتاب و بی معید و اوستا
گفت پیغمبر که هست از امتم / که بود هم گوهر و هم همتم
مر مرا زان نور بیند جانشان / کز من ایشان را همی بینم عیان
بی صحیحین و احادیث و روات / بلکه اندر مشرب آب حیات
سر امسینا لکردیا بدان / راز اصبحنا عرابیا بخوان
سر امسینا و اصبحنا ترا / میرساند جانب راه خدا
ور مثالی خواهی از علم نهان / قصه گو از رومیان و چینیان

قصهٔ مری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی

چینیان گفتند ما نقاش تر / رومیان گفتند ما را کر و فر
گفت سلطان امتحان خواهم درین / کز شما خود کیست در دعوی گزین
چینیان گفتند ما خدمت کنیم / رومیان گفتند در حکمت تنیم
اهل چین و روم در بحث آمدند / رومیان در علم واقف تر بدند
چینیان گفتند یک خانه بما / خاص بسپارید و یک آن شما
بود دو خانه مقابل در بدر / زان یکی چینی ستد رومی دگر
چینیان صد رنگ از شه خواستند / پس خزینه باز کرد آن ارجمند
هر صباحی از خزینه رنگها / چینیان را راتبه بود از عطا
رومیان گفتند نی نقش و نی رنگ / در خور آید کار را جز دفع زنگ
در فرو بستند و صیقل میزدند / همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی به بیرنگی رهی است / رنگ چون ابر است و بیرنگی مهی است
هرچه اندر ابر ضو بینی و تاب / آن ز اختر دان و ماه و آفتاب

چینیان چون از عمل فارغ شدند / از پی شادی دهلها می زدند
شه درآمد دید آنجا نقشها / می ربود آن عقل را و فهم را
بعد از آن آمد بسوی رومیان / پرده را برداشت رومی از میان
عکس آن تصویر و آن کردارها / زد برین صافی شده دیوارها
هرچه آنجا بود اینجا به نمود / دیده را از دیده خانه می ربود
رومیان آن صوفیانند ای پسر / بی ز تکرار و کتاب و بی هنر
لیک صیقل کرده اند آن سینه ها / پاک از آز و حرص و بخل و کینه ها
آن صفای آینه وصف دلست / صورتی بی منتها را قابلست
صورت بی صورت بی حد غیب / ز آینهٔ دل تافت بر موسی ز جیب
گرچه آن صورت نگنجد در فلک / نه بعرش و فرش و دریا و سمک
زانکه محدودست و معدودست آن / آینهٔ دل را نباشد حد بدان
عقل اینجا ساکت آید یا مضل / زانکه دل با اوست یا خود اوست دل
عکس هر نقشی نتابد تا ابد / جز ز دل هم با عدد هم بی عدد
تا ابد هر نو صور کاید برو / می نماید بی حجابی اندرو
اهل صیقل رسته اند از بو و رنگ / هر دمی بینند خوبی بی درنگ
نقش و قشر علم را بگذاشتند / رایت عین الیقین افراشتند
رفت فکر و روشنائی یافتند / نحر و بحر آشنائی یافتند
مرگ کزوی جمله اندر وحشتند / میکنند این قوم بروی ریشخند
کس نیابد بر دل ایشان ظفر / چون صدف گشتند ایشان گهر
گرچه نحو و فقه را بگذاشتند / لیک محو و فقر را برداشتند
تا نقوش هشت جنت تافتست / لوح دلشان را پذیرا یافتست
برتر از عرش و کرسی و خلا / ساکنان مقعد صدق خدا
صد نشان دارند و محو مطلق اند / چه نشان بل عین دیدار حق اند

ن۱۶ بر صدف آید ضرر نی بر گهر +

عه خلا مکان خالی از هر چیز ۱۲

پرسیدن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مر زید را امروز چونی و چگونه برخاستی از خواب و جواب گفتن او که اصبحت مؤمنا حقا

گفت پیغمبر صباحی زید را / کیف اصبحت ای رفیق باصفا
گفت عبداً مؤمناً باز اوش گفت / کو نشان از باغ ایمان گر شگفت
گفت تشنه بوده ام من روزها / شب نخفتستم ز عشق و سوزها
تا ز روز و شب جدا گشتم چنان / که ز اسپر بگذرد نوک سنان
کاز آن سو جمله ملت یکیست / صد هزاران سال و یک ساعت یکیست
هست ازل را و ابد را اتحاد / عقل را ره نیست سوی افتقاد
گفت ازین سو کوره آوردی بیار / در خور فهم و عقول این دیار
گفت خلقان چون ببینند آسمان / من ببینم عرش را با عرشیان
هشت جنت هفت دوزخ پیش من / هست پیدا همچو بت پیش شمن
یک بیک وا می شناسم خلق را / همچو گندم من ز جو در آسیا
که بهشتی کیست و بیگانه کیست / پیش من پیدا چو مار و ماهی است
این زمان پیدا شده بر این گروه / یوم تبیض و تسود وجوه
پیش ازین هرچند جان پرعیب بود / در رحم بود و ز خلقان غیب بود
الشقی من شقی فی بطن ام / من سمات الله یعرف حالهم
تن چو مادر طفل جان را حامله / مرگ درد زادنست و زلزله
جمله جانهای گذشته منتظر / تا چگونه زاید آن جان بطر
زنگیان گویند خود از ماست او / رومیان گویند بس زیباست او
چون بزاید در جهان جان و جود / پس نماند اختلاف بیض و سود
گر بود زنگی برندش زنگیان / روم را رومی برد هم از میان
تا نزاد او مشکلات عالمست / آنکه نازاده شناسد او کمست
او مگر ینظر بنور الله بود / کاندرون پوست او را ره بود
اصل آب نطفه اسپیدست و خوش / لیک عکس جان رومی و حبش
میدهد رنگ احسن التقویم را / تا به اسفل می برد این نیم را
یوم تبیض و تسود وجوه / ترک و هندو شهره گردد زان گروه

فاش گردد که تو کاهی یا که کوه / هندوئی یا ترک پیش هر گروه
در رحم پیدا نگردد هند و ترک / چونکه زاید بیندش زار و سترگ
این سخن پایان ندارد باز ران / تا نمانیم از قطار کاروان

جواب گفتن زید رسول خدا صلی الله علیه وسلم را که احوال خلق بر من پوشیده نیست و همه را می شناسم

جمله را چون روز رستاخیز من / فاش می بینم عیان از مرد و زن
هین بگویم یا فرو بندم نفس / لب گزیدش مصطفی یعنی که بس
یا رسول الله بگویم سر حشر / در جهان پیدا کنم امروز نشر
هل مرا تا پرده ها را بر درم / تا چو خورشیدی بتابد گوهرم
تا کسوف آید ز من خورشید را / تا نمایم نخل را و بید را
وانمایم روز رستاخیز را / نقد را و نقد قلب آمیز را
دستها ببرید اصحاب شمال / وانمایم رنگ کفر و رنگ آل
واگشایم هفت سوراخ نفاق / در ضیای ماه بی خسف و محاق
وانمایم من پلاس اشقیا / بشنوانم طبل و کوس انبیا
دوزخ و جنات و برزخ در میان / پیش چشم کافران آرم عیان
وانمایم حوض کوثر را بجوش / کاب بر روشان زند بانگش بگوش
وانکه تشنه گرد کوثر میدوند / یک بیک را نام گویم که اند
وان کسان که تشنه بر گردش دوان / گشته اند این دم نمایم من عیان
می بساید دوششان بر دوش من / نعره هاشان میرسد در گوش من
اهل جنت پیش چشمم ز اختیار / در کشیده یکدگر را در کنار
دست همدیگر زیارت میکنند / وز لبان هم بوسه غارت میکنند
کر شد این گوشم ز بانگ آه آه / از خسان و نعره وا حسرتاه
این اشارتهاست گویم از نغول / لیک می ترسم ز آزار رسول
همچنین میگفت سرمست و خراب / داد پیغمبر گریبانش بتاب
گفت هین درکش که اسپت گرم شد / عکس حق لا یستحی زد شرم شد
آینهٔ تو جست بیرون از غلاف / آینه و میزان کجا گوید خلاف
آینه و میزان کجا بندد نفس / بهر آزار و حیای هیچ کس
آینه و میزان محکهای سنی / گر دو صد سالش تو خدمتها کنی
کز برای من بپوشان راستی / بر فزون بنما و منما کاستی
اوت گوید ریش و سبلت بر مخند / آینه و میزان وانگه ریو و بند
چون خدا ما را برای آن فراخت / که بما بتوان حقیقت را شناخت
این نباشد ما چه ارزیم ای جوان / کی شویم آیین روی نیکوان
لیک در کش در بغل آیینه را / گر تجلی کرد سینا سینه را
گفت آخر هیچ گنجد در بغل / آفتاب حق و خورشید ازل
هم دغل را هم بغل را بر درد / نه جنون ماند به پیشش نه خرد
گفت یک اصبع چو بر چشمی نهی / بینی از خورشید عالم را تهی
یک سر انگشت پردهٔ ماه شد / وین نشان ساتری الله شد
تا بپوشاند جهان را نقطه‌ای / مهر گردد منکسف از سقطه‌ای
لب ببند و غور دریائی نگر / بحر را حق کرد محکوم بشر
همچو چشمهٔ زنجبیل و سلسبیل / هست در حکم بهشتی جلیل
چار جوی جنت اندر حکم ماست / این نه زور ما ز فرمان خداست
هر کجا خواهیم داریمش روان / همچو سحر اندر مراد ساحران
همچو این دو چشمه چشم روان / هست در حکم دل و فرمان جان
گر بخواهد رفت سوی زهر و مار / ور بخواهد رفت سوی اعتبار
گر بخواهد سوی محسوسات شد / ور بخواهی سوی ملبوسات شد
گر بخواهد سوی کلیات ماند / ور بخواهد رفت جزئیات ماند
همچنین هر پنج حس چون نایزه / بر مراد امر دل شد جایزه
هر طرف که دل اشارت کردشان / میرود هر پنج حس دامن کشان
دست و پا در امر دل اندر ملا / همچو اندر دست موسی آن عصا

و آل بمعنی سرخ مشهور و نیز در صراح آل بالمد یعنی نمایش سراب نوشته افضل ۱۲ ج

دل بخواهد پا در آید زو برقص
یا گریزد سوی افزونی و نقص

دست در دست نهانی مانده است
او درون تن ابرون بنشانده است

دل بخواهد دست آید در حساب
با اصابع تا نویسد او کتاب

گر بخواهد بر عدو ماری شود
ور بخواهد بر ولی یاری شود

گر بخواهد کفچه در خورد و نی
ور بخواهد همچو گرز ده منی

دل چه میگوید بدیشان ای عجب
طرفه وصلت طرفه پنهانی سبب

دل مگر مهر سلیمان یافته است
که مهار پنج حس برتافته است

پنج حسی از برون میسور او
پنج حسی از درون مأمور او

ده حس است و هفت اندام و دگر
آنچه اندر گفت ناید می‌شمر

چون سلیمانی دلا در مهتری
بر پری و دیو زن انگشتری

گر در این ملکت بری باشی ز ریو
خاتم از دست تو نستاند سه دیو

بعد از آن عالم بگیرد اسم تو
دو جهان محکوم تو چون جسم تو

ور ز دستت دیو خاتم را ببرد
پادشاهی فوت شد بختت بمرد

بعد از آن یا حسرة شد للعباد
بر شما محتوم تا یوم التناد

ور تو دیو خویشتن را منکری
از ترازو و آینه کی جان بری

این سخن پایان ندارد چون کنم
بعد از این بر قصهٔ لقمان تنم

متهم کردن غلامان و خواجه تاشان لقمان را که میوه‌های خوب خورده

بود لقمان پیش خواجهٔ خویشتن
در میان بندگانش خوارتن

میفرستاد او غلامان را بباغ
تا که میوه آیدش بهر فراغ

بود لقمان در غلامان چون طفیل
پر معانی تیره صورت همچو لیل

آن غلامان میوه‌های جمع را
خوش بخوردند از نهیب طمع را

خواجه را گفتند لقمان خورد آن
خواجه بر لقمان ترش گشت و گران

چون تفحص کرد لقمان از سبب
در عتاب خواجه‌اش بگشاد لب

گفت لقمان سیدا پیش خدا
بندهٔ خائن نباشد مرتجی

امتحان را کار فرمای کیا
شربت گرم آب ده بهر بلا

امتحان کن جمله ما را ای کریم
سیر ما در ده تو از آب حمیم

بعد از آن ما را بصحرای کلان
تو سواره ما پیاده بر دوان

آنگهان بنگر تو بدکردار را
صنعهای کاشف الاسرار را

گشت ساقی خواجه از آب حمیم
مر غلامان را خوردند آن ز بیم

بعد از آن میراندشان در دشتها
می دویدندی میان کشتها

قی در افتادند ایشان از عنا
آب می‌آورد زایشان میوه‌ها

چونکه لقمان را در آمد قی ز ناف
می برآمد از درونش آب صاف

حکمت لقمان چو داند این نمود
پس چه باشد حکمت رب الوجود

یوم تبلی السرائر کلها
بان منکم کامن لا یشتهی

چون سقوا ماءً حمیماً قطعت
جملة الاستار مما فضحت

نار از آن آمد عذاب کافران
که حجر را نار باشد امتحان

این دل چون سنگ را تا چند چند
پند گفتیم و نمی پذرفت پند

ریش بد را داروی بد یافت رگ
مر سر خر را سزد دندان سگ

للخبیثات الخبیثون حکمت است
زشتها را زشت جفت بابت

پس تو هر جفتی که میخواهی بگیر
محو او باش و صفاتش را پذیر

پس تو هر راهی که میخواهی بجو
محو و همشکل صفات دوست شو

نور خواهی مستعد نور شو
دور خواهی خویش بین و دور شو

ور رهی خواهی ازین سجن خرب
سر مکش از دوست واسجد واقترب

سرکشان ابلیس را شد سر عذاب
سر بنده والله اعلم بالصواب

این سخن پایان ندارد خیز زید
بر براق ناطقه بربند قید

ناطقه چون فاضح آمد عیب را
می‌براند پرده‌های غیب را

حکایت ید بلال پیغمبر صلی الله علیه وسلم و جواب آنحضرت

غیب مطلوب حق آمد چندگاه
این دهل زن را بران بربند راه

تگ مران درکش عنان مستور به
هر کس از پندار خود مسرور به

حق همی خواهد که نومیدان او — زین عبادت هم نگردانند رو

هم مشرف در عبادتهای او — مشتغل گشته بطاعتهای او

هم بامیدی مشرف میشوند — چند روزی در رکابش میدوند

خواهد آن رحمت بتابد بر همه — بر بد و نیک از عموم مرحمه

حق همی خواهد که هر میر و اسیر — با رجا و خوف باشند و حذیر

این رجا و خوف در پرده بود — تا پس این پرده پرورده بود

چون دریدی پرده کو خوف و رجا — غیب را شد کر و فری بر ملا

عه حذیر حذر کننده ۱۲ — ف ۳ فراند ملا

حکایت

بر لب جو برد ظنی یک فتی — که سلیمان است ماهی گیر ما

گر ویست این از چه فردست و خفیت — ورنه سیمای سلیمانیش چیست

اندرین اندیشه میبود او دودل — تا سلیمان گشت شاه مستقل

دیو رفت از ملک و تخت او گریخت — تیغ بختش خون آن شیطان بریخت

کرد در انگشت خود انگشتری — جمع آمد لشکر دیو و پری

آمدند از بهر نظاره رجال — در میانشان آنکه بد صاحب خیال

چون در انگشتش بدید انگشتری — رفت اندیشه و گمانش یکسری

وهم آنگاهست کو پوشیده است — این گمان خود از پی نادیده است

بد خیال غایب اندر سینه فت — چونکه شد حاضر خیال او برفت

گر سمای نور بی باریدنی ست — هم زمین تاربی بالیدنی ست

گرچه هست اظهار کردن هم کمال — می نماند جا نهان را از خیال

یؤمنون بالغیب می باید مرا — زان ببستم روزن فانی سرا

لیک یک چندی صدور ایمان بغیب — نیکدان بگذر از نزد و رد و ریب

چون شکافم آسمان را در ظهور — چون بگویم هل تری فیها فطور

تا درین ظلمت تحری میکنند — هر کسی رو جانبی می آورند

مدتی معکوس باشد کارها — شحنه را دزد آورد بر دارها

تا که بس سلطان عالی همتی — بنده بنده خود آید مدتی

بندگی در غیب آید خوب و گش — حفظ غیب آمد باستعباد خوش

کو که مدح شاه گوید پیش او — تا که در غیبت بود او شرمرو

قلعه داری کز کنار مملکت — دور از سلطان و سایه سلطنت

پاس دارد قلعه را از دشمنان — قلعه نفروشد بمال بیکران

غایب از شه در کنار ثغرها — همچو حاضر او نگهدارد وفا

نزد شه بهتر بود از دیگران — که بخدمت حاضرند و جانفشان

پس بغیبت نیم ذره حفظ کار — به که اندر حاضری زان صد هزار

طاعت و ایمان کنون محمود شد — بعد مرگ اندر عیان مردود شد

چونکه غیب و غایب و روپوش به — پس دهان بربند و لب خاموش به

ای برادر دست وا دار از سخن — خود خدا پیدا کند علم لدن

بس بود خورشید را رویش گواه — ای شی اعظم الشاهد اله

نی بگویم چون قرین شد در بیان — هم خدا و هم ملک هم عالمان

یشهد الله و الملک و اهل العلوم — انه لا رب الا من یدوم

چون گواهی داد حق که بود ملک — تا شود اندر گواهی مشترک

زانکه شعشاع و حضور آفتاب — بر نتابد چشم و دلهای خراب

چون خفاشی کو تف خورشید را — بر نتابد بگسلد امید را

پس ملایک را چو ما هم یار دان — جلوه گر خورشید را بر آسمان

کاین ضیا ما زآفتابی یافتیم — چون خلیفه بر ضعیفان تافتیم

چون مه نو یا سه روزه یا که بدر — مرتبه هر یک ملک در نور و قدر

ز اجنحه نور ثلاث او رباع — بر مراتب هر ملک را آن شعاع

همچو پرهای عقول انسیان — که بسی فرق است شان اندر میان

پس قرین هر بشر در نیک و بد — آن ملک باشد که مانندش بود

چشم اعمش نور خور را چون بر نتافت — اختر او را شمع شد تا ره بیافت

نه ع هر ملک اندر کمال و نور و قدر

تعین شده ۱۲ مولوی ولی محمد رحمه الله

گفتن پیغمبر صلی الله علیه وسلم مر زید را که این سر را فاش تر ازین مگو

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم
رهروان را شمع و شیطان را رجوم

هر کسی را گر بدی آن چشم و زور
کو گرفتی ز آفتاب چرخ نور

کی ستاره حاجتستی ای ذلیل
که بدی بر نور خورشید او دلیل

ماه میگوید به ابر و خاک و فی
من بشر بودم ولی یوحی الی

ظلمتی دارم بنسبت با شموس
نور دارم بهر ظلمات نفوس

همچو شهد و سرکه در هم تافتم
تا سوی رنج جگر ره یافتم

تختهٔ دل معمور شد پاک از هوا
برزند الرحمن علی العرش استوی

این سخن پایان ندارد زید کو
تا دهم پندش که رسوائی مجو

زید را اکنون نیابی کو گریخت
جست از صف نعال و نعل ریخت

نی ازو نقشی بیابی نی نشان
نی کهی یابی براه کهکشان

حس ها و عقلهاشان در درون
سوخت در موج لدینا محضرون

خلق عالم جملگی بیهش شوند
پرده ها بر دی کشید و بغنوند

هوششان را داده حق هو فهما
حلقه حلقه حلقه ها در گوشها

آن جلود و آن عظام ریخته
فارسان گشته غبار انگیخته

سرچه می پیچی چرا نادیده
در عدم ز اول نه سر پیچیده

می نه بینی صنع ربانیت را
چون کشیده سوی پیشانیت را

آن عدم او را هماره بنده است
کارکن دیو سلیمان زنده است

خویش را بین چون همی لرزی ز بیم
مر عدم را نیز لرزان بین مقیم

هر چه جز عشق خدای احسن است
گر شکر خوارست جان کندنست

خلق را داد و نهد در خاک ممات
صد گمان دارند در آب حیات

در شب تاریک چون آن دزد را
بیش کن آن عقل ظلمت سوز را

سر ز خفتن کی توان برداشتن
آنچنین صد تخم غفلت کاشتن

تو ندانی که خصمانت کنید
ناریان خصم وجود خاکیند

آب آتش را کشد زیرا که او
خصم فرزندان آبست و شد

نار میرد نی بآبی بفسرد
نار شهوت تا بدوزخ می برد

هیچ ماه و اختری حاجت نبود
که بود بر آفتاب حق شهود

چون شما تاریک بودم در نهاد
وحی خورشیدم چنین نوری بداد

زان ضعیفم تا تو تابی آوری
که نه مرد آفتاب انوری

چون ز علت وارهیدی ای رهین
سرکه را بگذار و می خور انگبین

حکم بر دل بعد ازین بی واسطه
حق کند چون داد فضل این اطبا

نیست حکمت گفتن این سر را
چون قیامت میر سلطان را ردا

تو که باشی زید هم خود را نیافت
همچو اختر که برد خورشید تافت

شد چو اسب از نطق بی پایان ما
محو نور دانش سلطان ما

چون بیاید صبح دولت بارشه
انجم پنهان شده بر کار شد

صبح چون زد دم شد علم افراشته
سر نهی از خوابگه برداشت سر

پای کوبان دست افشان در ثنا
تا زنان زان ربنا احییتنا

جمله را زند از عدم سوی وجود
در قیامت هم شکور و هم کنود

در عدم افسرده بودی پای خویش
کو مرا که بر کند از جای خویش

تا کشید اندرین انواع حال
که نبودت در گمان و در خیال

دیو می سازد جفان کالجواب
زهره نی تا دفع گوید یا جواب

در تو هست اندر مناصب میزنی
هم ز ترس است آنکه جانی میکنی

چیست جان کندن سوی مرگ آمدن
دست در آب حیاتی نازدن

جهد کن تا صد گمان گردد نود
شب برو ور تو بخسپی شب رود

در شب بد رنگ بی نیکی بود
آب حیوان جفت تاریکی بود

خواب مرده لقمه مرده یار شد
خواب خفته از شب بیکار شد

نار خصم آب و فرزندان اوست
همچنانکه آب خصم جان اوست

بعد از آن این نار نار شهوتست
کاندرو اصل گناه و زلت است

نار شهوت نی نیارامد بآب
زانکه دارد طبع دوزخ در عذاب

نار شهوت را چه چاره نور دین ... نورکم اطفاء نار الکافرین
چه کشد این نار را نور خدا ... نور ابراهیم را ساز اوستا
تا ز نار نفس چون نمرود تو ... وا رهد این جسم همچون عود تو
نار پاکان اندر آن خود زیان ... کی ز خاشاکی شود دریا نهان
هر که تریاک خدایی را بخورد ... گر خورد زهری بگویش که بمرد
خو کند رنجور از رنجور تر ... داغ مه مستور هست از دود معمور تر
آب چشمه بین ز پرش شد روان ... آب خم هیچ ز خوردن شد نکو
گر طبیبت گوید ای رنجور نار ... از عسل پرهیز کن بین هوش دار
گر جوابش گویی با نحس ای سقیم ... گر چرا تو می‌خوری بی ترس و بیم
گو طبیبت نیز دل حکیم نکته‌دان ... کج قیاسی کرده چون ابلهان
در تو علت می فروزد همچو نار ... هین مکن با نار هیزم را تو یار
ز ریح و آتش خانه‌ات ویران شود ... قالب ار زنده ز دل بی جان شود
در سخن نار است شهوت همچو تو ... نار صحت در تن افزاید سرور
نار صحت چون فروزد در وجود ... بی‌نشان تن بود صد گونه سود
شهوت ناری براندن کم نشد ... او بماندن کم شود بی هیچ بد
تا که هیزم می‌نهی بر آتشی ... کی بمیرد آتش از هیزم‌کشی
چونکه هیزم باز گیری نار مرد ... زانکه تقوی آب سوی نار برد
کی سیه گردد بآتش روی خوب ... کو نهد گلگونه از تقوی القلوب

آتش افتادن در شهر در ایام عمر رضی الله تعالی عنه

آتشی افتاد در عهد عمر ... همچو چوب خشک می‌خورد او حجر
در فتاد اندر بنا و خانه‌ها ... تا زد اندر پر مرغ و لانه‌ها
نیم شهر از شعله‌ها آتش گرفت ... آب می‌ترسید از آن و می‌شکفت
مشکهای آب و سرکه می‌زدند ... بر سر آتش کسان هوشمند
آتش از استیزه افزون می‌شدی ... می‌رسید او را مدد از صنع رب
خلق آمد جانب عمر شتاب ... کآتش ما می‌نمیرد هیچ ز آب
گفت آن آتش ز آیات خداست ... شعله‌ای از آتش بخل شماست
آب بگذارید و نان قسمت کنید ... بخل بگذارید اگر آل منید
خلق گفتندش که در بگشوده‌ایم ... ما سخی و اهل فتوت بوده‌ایم
گفت نان در رسم و عادت داده‌اید ... از برای حق دری نگشاده‌اید
بهر فخر و بهر بوش و بهر ناز ... نز برای ترس و تقوی و نیاز
مال تخم است و بهر شوره منه ... تیغ را در دست هر رهزن مده
اهل دین را باز دان از اهل کین ... همنشین حق بجو با او نشین
هر کسی بر قوم خود ایثار کرد ... کاغه پندارد کو خود کار کرد

خدو انداختن خصم بروی امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه و انداختن آنحضرت شمشیر را از دست

از علی آموز اخلاص عمل ... شیر حق را دان منزه از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت ... زود شمشیری برآورد و شتافت
او خدو انداخت بر روی علی ... افتخار هر نبی و هر ولی
او خدو انداخت بر رویی که ماه ... سجده آرد پیش او در سجده‌گاه
افتخار هر نبی و هر صفی ... گر ز نار غیظ بر خود منطفی
در زمان انداخت شمشیر آن علی ... کرد او اندر غزااش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل ... از نمودن عفو و رحم بی محل
گفت بر من تیغ تیز افراشتی ... از چه افکندی مرا بگذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکار من ... تا شدی تو سست اندر اشکار من
آن چه دیدی که چنین خشمت نشست ... تا چنین برقی نمود و باز جست
آن چه دیدی که مرا زان عکس دید ... در دل و جان شعله‌ای آمد پدید
آن چه دیدی بهتر از کون و مکان ... که به از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیر ربانیستی ... در مروت خود که داند کیستی
در مروت ابر موسایی به تیه ... کآمد از وی خوان و نان بی شبیه
ابرها گندم دهد کان را به جهد ... پخته و شیرین کند مردم چو شهد

ابر موسی پر رحمت بگشاد / پخته و شیرین بی زحمت بداد
از برای پخته خواران کرم / رحمتش افراخت در عالم علم
تا چهل سال آن وظیفه و آن عطا / کم نشد یک روز زان اهل رجا
تا هم ایشان از خسیسی خاستند / گندنا و تره و خس خواستند
جملگی گفتند با موسی ز آز / بقل و قثا و عدس و سیر و پیاز
زان مگر دادی بحرص از شان / منقطع شد من و سلوی ز آسمان
امت احمد که هستند از کرام / هست باقی تا قیامت آن طعام
چون ابیت عند ربی فاش شد / یطعم و یسقی کنایت ز آش شد
هیچ بی تاویل این را در پذیر / تا در آید در گلو چون شهد و شیر
زانکه تاویل است داد و عطا / چونکه بیند آن حقیقت را خطا
آن خطا دیدن ز ضعف عقل اوست / عقل کل مغز است و عقل جزو پوست
خویش را تاویل کن نه اخبار را / مغز را بد گوی نه گلزار را
ای علی که جمله عقل و دیده / شمه واگو از آنچه دیده
تیغ حلمت جان ما را چاک کرد / آب علمت خاک ما را پاک کرد
باز گو دانم که این اسرار هوست / زانکه بی شمشیر کشتن کار اوست
صانع بی آلت و بی جارحه / واهب این هدیه‌های رابحه
صد هزاران می چشاند روح را / که خبر نبود دل مجروح را
صد هزاران لوح بخشد هوش را / که خبر نبود دو چشم و گوش را
بازگو ای باز عرش خوش شکار / تا چه دیدی این زمان از کردگار
چشم تو ادراک غیب آموخته / چشمهای حاضران بر دوخته
آن یکی ماهی همی بیند عیان / وان یکی تاریک می بیند جهان
وان یکی سه ماه می بیند بهم / این سه کس بنشسته یک موضع نعم
چشم هر سه باز و گوش هر سه تیز / در تو آویزان و از من در گریز
سحر عین است این عجب لطف خفیست / بر تو نقش گرگ و بر من یوسفی است
عالم ار هجده هزار است و فزون / هر نظر را نیست این هجده زبون
راز بگشا ای علی مرتضی / ای پس سوء القضا حسن القضا
یا تو واگو آنچه عقلت یافتست / یا بگویم آنچه بر من تافتست
از تو بر من تافت چون داری نهان / میفشانی نور چون مه بی زبان
لیک اگر در گفت آید قرص ماه / شب روان را زودتر آرد براه
از غلط ایمن شوند و از ذهول / بانگ مه غالب شود بر بانگ غول
ماه بی گفتن چو باشد رهنما / چون بگوید شد ضیا اندر ضیا
چون تو بابی آن مدینهٔ علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب / تا رسند از تو قشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد / بارگاه ما له کفوا احد
هر هوا و ذره خود منظری است / ناگشاده کی گود آنجا دری است
تا نه بگشاید دری را دیدبان / در درون هرگز نجنبد این گمان
چون گشاده شد دری حیران شود / مرغ امید و طمع پران شود
غافلی ناگه بویران گنج یافت / سوی هر ویرانه زان پس می شتافت
تا ز درویشی نیابی تو گهر / کی گهر جویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دود با پای خویش / نگذرد ز اشکاف بینیهای خویش
تا به بینی نایدت از غیب بو / غیر بینی هیچ می بینی بگو

سوال آن کافر از آنحضرت رض که چون تو بر من ظفر یافتی چرا از قتل من اعراض فرمودی و مرا نکشتی

پس بگفت آن نو مسلمان ولی / از سر مستی و لذت با علی
که بفرما یا امیر المومنین / تا بجنبد جان بتن در چون جنین
هفت اختر هر جنین را مدتی / میکنند ای جان بنوبت خدمتی
چونکه وقت آید که جان گیرد جنین / آفتابش آن زمان گردد معین
چون جنین را نوبت تدبیر رو / از ستاره سوی خورشید آید او
این جنین در جنبش آید ز آفتاب / کآفتابش جان همی بخشد شتاب

زان دگر انجم بجز نقشی نیافت / این جنین تا آفتابش بر نتافت
از کدامین ره تعلق یافت او / در رحم با آفتاب خوب رو

زان ره پنهان که دور از حس ماست / آفتاب چرخ را بس راههاست
آن رهی که زر بیابد قوت ازو / وان رهی که سنگ شد یاقوت ازو

آن رهی که سرخ سازد لعل را / وان رهی که برق بخشد نعل را
آن رهی که پخته سازد میوه را / وان رهی که دل دهد کالیوه را

باز گو ای باز پر افروخته / با شه و با ساعدش آموخته
باز گو ای باز عنقا گیر شاه / ای سپاه اشکن بخود نی با سپاه

امت وحدی یکی و صد هزار / باز گو ای بنده بازت را شکار
در محل قهر این رحمت ز چیست / اژدها را دست دادن کار کیست

جواب گفتن علی علیه السلام که سبب شمشیر افگندن از دست چه بود دران حال

گفت من تیغ از پی حق میزنم / بنده حقم نه مامور تنم
شیر حقم نیستم شیر هوا / فعل من بر دین من باشد گوا

من چو تیغم وان زننده آفتاب / ما رمیت اذ رمیت در حراب
رخت خود را من ز ره برداشتم / غیر حق را من عدم انگاشتم

من چو تیغم پر گهرهای وصال / زنده گردانم نه کشته در قتال
سایه‌ام من کدخدایم آفتاب / حاجبم من نیستم او را حجاب

خون نپوشد گوهر تیغ مرا / باد از جا کی برد میغ مرا
که نیم کوهم ز صبر و حلم و داد / کوه را کی در رباید تند باد

آنکه از بادی رود از جا خسی است / زانکه باد ناموافق خود بسی است
باد خشم و باد شهوت باد آز / برد او را که نبود اهل نماز

باد کبر و باد عجب و باد خلم / برد او را که نبود از اهل علم
کوهم و هستی من بنیاد اوست / ور شوم چون کاه بادم باد اوست

جز بباد او نجنبد میل من / نیست جز عشق احد سرخیل من
خشم بر شاهان شه و ما را غلام / خشم را من بسته‌ام زیر لگام

تیغ حلمم گردن خشمم زده است / خشم حق بر من چو رحمت آمده است
غرق نورم گرچه سقفم شد خراب / روضه گشتم گرچه هستم بوتراب

چون درآمد علتی اندر غزا / تیغ را دیدم نهان کردن سزا
تا احب لله آید نام من / تا که ابغض لله آید کام من

تا که اعطا لله آید جود من / تا که امسک لله آید بود من
بخل من لله عطا لله و بس / جمله لله‌ام نیم من آن کس

وانچه لله میکنم تقلید نیست / نیست تخییل و گمان جز دید نیست
ز اجتهاد و از تحری رسته‌ام / آستین بر دامن حق بسته‌ام

گر همی پرم همی بینم مطار / ور همی گردم همی بینم مدار
ور کشم باری بدانم تا کجا / ماهم و خورشید پیشم پیشوا

بیش ازین با خلق گفتن روی نیست / بحر را گنجایی اندر جوی نیست
پست میگویم باندازه عقول / عیب نبود این بود کار رسول

از غرض حرم گواهی حر شنو / که گواهی بندگان نرزد دو جو
در شریعت مر گواهی بنده را / نیست قدری وقت دعوی و قضا

گر هزاران بنده باشندت گواه / شرع نپذیرد گواهی‌شان بکاه
بنده شهوت بتر نزدیک حق / از غلام و بندگان مسترق

کاین بیک لفظی شود آزاد و حر / وین زید شیرین و میرد سخت مر
بنده شهوت ندارد خود خلاص / جز بفضل ایزد و انعام خاص

در چهی افتاد کان را غور نیست / وان گناه اوست جبر و جور نیست
در چهی انداخت خود را که من / در خور قعرش نمی‌یابم رسن

چون گناه اوست جان چون کنم / گر درو از قعر چه بیرون کنم
بس کنم گر این سخن افزون شود / خود جگر چه بود که خارا خون شود

این جگرها خون نشد از سختی است / غفلت و مشغولی و بدبختی است
خون شود روزی که خونش سود نیست / خون شو آن وقتی که خون مردود نیست

[illegible]

چون گواهی بندگان مقبول نیست / عدل او باشد که بنده غول نیست

گفت ارسلناک شاهد در نذر / زانکه شد از کون او حر ابن حر

چونکه حرم خشم کی بندد مرا / نیست اینجا جز صفات حق درآ

اندر آ کازاد کردت لطف حق / زانکه رحمت داشت بر خشمش سبق

اندر آ اکنون که رستی از خطر / سنگ بودی کیمیا کردت گهر

رسته از کفر و خارستان او / چون گلی بشکفته در بستان او

تو منی من تو با تو من خوشم / تو علی بودی علی را چون کشم

معصیت کردی به از هر طاعتی / آسمان پیموده در ساعتی

پس خجسته معصیت کان مرد کرد / نی ز خاری بر دمد اوراق ورد

نی عمر را قصد کرد او رسول / می کشیدش تا بدرگاه قبول

نی بسحر ساحران فرعون شان / میکشید و گشت دولت عون شان

گر نبودی سحرشان آن جحود / کی کشیدی شان بفرعون عنود

کی بدیدندی عصا و معجزات / معصیت طاعت شد ای قوم عصات

نا امیدی را خدا گردن زدست / چون گنه مانند طاعت آمدست

چون مبدل میکند او سیئات / عین طاعت میکند رغم وشات

زین شود مرجوم شیطان رجیم / وز حسد او بطرقد گردد دو نیم

او بکوشد تا گناهی آورد / زان گنه کارا بچاهی آورد

چون ببیند کان گنه شد طاعتی / گردد او را نامبارک ساعتی

اندر آ من در گشادم مر ترا / تف زدی و تحفه دادم مر ترا

مر جفا گر را چنینها میدهم / پیش پای چپ چه سان سر می نهم

پس وفا گر را چه بخشم تو بدان / گنجها و ملکهای جاودان

جاودانه پادشاهی بخشمش / آنچه اندر وهم ناید بدهمش

من چنان مردم که بر خونی خویش / نوش لطف من نشد در قهر نیش

گفتن پیغمبر صلی الله علیه وسلم بگوش رکابدار امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه که آخر این کشتن علی رضی الله بدست تو خواهد بود

گفت پیغمبر بگوش چاکرم / کو برد روزی ز گردن این سرم

کرد آگه آن رسول از وحی دوست / که هلاکم عاقبت بر دست اوست

او همی گوید بکش پیشین مرا / تا نیاید از من این منکر خطا

من همی گویم چو مرگ من ز تست / با قضا من چون توانم حیله جست

او همی افتد بپیشم کای کریم / مر مرا کن از برای حق دو نیم

تا نیاید بر من این انجام بد / تا نسوزد جان من بر جان خود

من همی گویم برو جف القلم / زان قلم بس سرنگون گردد علم

هیچ بغضی نیست در جانم ز تو / زانکه این را من نمیدانم ز تو

آلت حقی تو فاعل دست حق / چون زنم بر آلت حق طعن و دق

گفت او پس آن قصاص از بهر چیست / گفت هم از حق و آن سر خفیست

گر کند بر فعل خود او اعتراض / ز اعتراض خود برویاند ریاض

اعتراض او رسد بر فعل خود / زانکه در قهرست و در لطف او احد

اندرین شهر حوادث میر اوست / در ممالک مالک تدبیر اوست

آلت خود را اگر او بشکند / آن شکسته گشته را نیکو کند

رمز ننسخ آیة او ننسها / نأت خیرا در عقب میدان مها

هر شریعت را که حق منسوخ کرد / او گیا برد و عوض آورد ورد

شب کند منسوخ شغل روز را / بین جمادی این خرد افروز را

باز شب منسوخ شد از نور روز / تا جمادی سوخت زان آتش فروز

گرچه ظلمت آمد آن نوم و سبات / نی درون ظلمت است آب حیات

نی دران ظلمت خردها تازه شد / سکته سرمایه آوازه شد

که ز ضدها ضدها آید پدید / در سویدا روشنائی آفرید

جنگ پیغمبر مدار صلح شد / صلح این آخر زمان زان جنگ بد

صد هزاران سر برید آن دلستان / تا امان یابد سر اهل جهان

باغبان زان می‌برد شاخ مضر / تا بیابد نخل قامتها و بر
می‌کند از باغ دانا آن حشیش / تا نماید باغ و میوه خرمیش
می‌کند دندان بد آن طبیب / تا رهد از درد و بیماری حبیب
پس زیادتها درون نقصهاست / مر شهیدان را حیات اندر فناست
چون بریده گشت حلق رزق‌خوار / یرزقون فرحین شد خوشگوار
حلق حیوان چون بریده شد بعدل / حلق انسان رست و افزاید فضل
حلق انسان چون ببرد هین ببین / تا چه زاید کن قیاس آن بر این
حلق ثالث زاید و تیمار او / شربت حق باشد و انوار او
حلق ببریده خورد شربت ولی / حلق از لا رسته مرده در بلی
بس کن ای دون همت کوته بنان / تا کیت باشد حیات جان بنان
زان نداری میوه مانند بید / کاب‌رو بردی پی نان سپید
گر ندارد صبر زین نان جان حس / کیمیا را گیر و زر گردان تو مس
جامه‌شویی کرد خواهی ای فلان / رو مگردان از محله گازران
گرچه نان بشکست مر روزه ترا / در شکسته‌بند پیچ و برتر آ
چون شکسته‌بند آمد دست او / پس رفو باشد یقین اشکست او
گر تو آن را بشکنی گوید بیا / تو درستش کن نداری دست و پا
پس شکستن حق او باشد که او / مر شکسته گشته را داند رفو
آنکه داند دوخت او داند درید / هر چه را بفروخت نیکوتر خرید
خانه آکند و چه جنت ساخت او / پست کرد و بر فلک افراخت او
خانه را ویران کند زیر و زبر / پس بیکساعت کند معمورتر
گر یکی سر را ببرد از بدن / صد هزاران سر برآرد در زمن
گر نفرمودی قصاص اندر جنات / یا نگفتی فی القصاص آمد حیات
خود کرا زهره بدی تا او ز خود / بر اسیر حکم حق تیغی زند
زانکه داند هر که چشمش را گشود / کان کشنده سخره تقدیر بود
هر که آن حکمش بر سر آمدی / بر سر فرزند هم تیغی زدی
رو بترس و طعنه کم زن بر بدان / پیش دام حکم عجز خود بدان
پیش حکم حق بنه گردن ز جان / تسخر و طعنه مزن بر گمرهان

تعجب کردن آدم از فعل ابلیس و عذر آوردن و توبه کردن

تا که آدم بر بلیسی کو شقیست / از حقارت وز زیافت بنگریست
خویش‌بینی کرد و آمد خودگزین / خنده زد بر کار ابلیس لعین
بانگ بر زد غیرت حق کای صفی / تو نمیدانی ز اسرار خفی
پوستین را باژگونه گر کنم / کوه را از بیخ و از بن بر کنم
پرده صد آدم آن دم بر درم / صد بلیس نو مسلمان آورم
گفت آدم توبه کردم زین نظر / اینچنین گستاخ نندیشم دگر
یا رب این جرأت ز بنده عفو کن / توبه کردم می‌نگیرم زین سخن
یا غیاث المستغیثین اهدنا / لا افتخار بالعلوم و الغنا
لا تزغ قلبا هدیت بالکرم / واصرف السوء الذی خط القلم
بگذران از جان ما سوء القضا / وا مبر ما را ز اخوان الصفا
ای خدای فضل تو حاجت روا / با تو یاد هیچ کس نبود روا
تلخ‌تر از فرقت تو هیچ نیست / بی پناهت غیر پیچاپیچ نیست
رخت ما هم رخت ما را راهزن / جسم ما مر جان ما را جامه کن
دست ما چون پای ما را میخورد / بی امان تو کسی جان کی برد
ور برد جان زین خطرهای عظیم / برده باشد مایه ادبار و بیم
زانکه جان چون واصل جانان نبود / تا ابد با خویش کورست و کبود
چون تو ندهی راه جان خود برده گیر / جان که بی تو زنده باشد مرده گیر
گر تو طعنه میزنی بر بندگان / مر ترا آن میرسد ای کامران
ور تو ماه و مهر را گویی جفا / ور تو قد سرو را گویی دوتا
ور تو چرخ و عرش را گویی حقیر / ور تو کان و بحر را گویی فقیر
آن بنسبت با کمال تو رواست / ملک و اقبال و غناها مر تراست
که تو پاکی از خطر وز نیستی / نیستان را موجد و مغنیستی

آنکه داند تا بداند سوختن / وانکه بر دیدست اندر دوختن
می بسوزد هر خزان مر باغ را / باز رویاند گل صباغ را
کای بسوزیده برون آ تازه شو / بار دیگر خوب و خوش آوازه شو
چشم نرگس کور شد بازش بساخت / حلق نی ببرید و بازش خود نواخت
ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم / جز زبون و جز که قانع نیستیم
ما همه نفسی و نفسی می زنیم / گر نخواهی ما همه آهرمنیم
زان ز آهرمن رهیدستیم ما / که خریدی جان ما را از عمی
تو عصاکش هر کرا که زندگیست / بی عصا و بی عصاکش کور چیست
غیر تو هر چه خوش است و ناخوش است / آدمی سوز است و عین آتش است
هر کرا آتش پناه و پشت شد / هم مجوسی گشت و هم زردشت شد
نے ماسوی الله
کل شیء ما خلا الله باطل / ان فضل الله غیم هاطل
نے باخونی خویش

بقیهٔ قصهٔ امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و مسامحت و اغماض او با خونی در کار بد از خویش

باز رو سوی علی و خونیش / وان کرم با خونی و افزونیش
گفت دشمن را همی بینم بچشم / روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم
زانکه مرگم همچو جان خوش آمدست / مرگ من در بعث چنگ اندر زدست
مرگ بی مرگی بود ما را حلال / برگ بی برگی بود ما را نوال
برگ بی برگی ترا چون برگ شد / جان باقی یافتی و مرگ شد
آنچه ضعف دیگران آن من قوت / بط قوی بجز مرغ خانه سست
ظاهرش مرگ و بباطن زندگی / ظاهرش ابتر نهان پایندگی
از رحم زادن جنین را رفتن است / در جهان او را ز نو بشکفتن است
آنکه مردن پیش جانش تهلکه است / امر لا تلقوا بگیرد او بدست
چون مرا سوی اجل عشق و هواست / نهی لا تلقوا بایدیکم مراست
آنکه مردن پیش چشمش فتح باب / سارعوا آمد مر او را در خطاب
زانکه نهی از دانهٔ شیرین بود / تلخ را خود نهی حاجت کی شود
دانه کش تلخ باشد مغز و پوست / تلخی و مکروهیش خود نهی اوست
دانهٔ مردن مرا شیرین شدست / بل هم احیاء پی من آمدست
اقتلونی یا ثقاتی لائما / ان فی قتلی حیاتی دائما
ان فی موتی حیاتی یا فتی / کم افارق موطنی حتی متی
فرقتی لو لم یکن فی ذا السکون / لم یقل انا الیه راجعون
راجع آن باشد که باز آید بشهر / سوی وحدت آید از تفریق دهر
نے لم یکن فی ذی
این سخن پایان ندارد چاکرم / چون شنید این نو سیه گشت خم
سه در بعضی نسخ خود واقع شده ۱۲

افتادن رکابدار در پای امیر المؤمنین علی رضی الله عنه که ای امیر مرا بکش و از من بلیه برهان

آمد او در خاک پیشم اوفتاد / دم بدم بر پای من سر می نهاد
باز آمد کی علی زودم بکش / تا نبینم آن دم و وقت ترش
من حلالت می کنم خونم بریز / تا نبیند چشم من آن رستخیز
گفتم ار هر ذره خونی شود / خنجر اندر کف بقصد تو بود
یک سر مو از تو نتواند برید / چون قلم بر تو چنین خطی کشید
لیک بی غم شو شفیع تو منم / خواجهٔ روحم نه مملوک تنم
پیش من این تن ندارد قیمتی / بی تن خویشم فتی ابن الفتی
خنجر و شمشیر شد ریحان من / مرگ من شد بزم و نرگسدان من
آنکه او تن را بدینسان پی کند / حرص میری و خلافت کی کند
زان بظاهر کوشد اندر جاه و حکم / تا امیران را نماید راه و حکم
تا بیاراید بهر تن جامهٔ / تا نویسد او بهر کس نامهٔ
تا امیری را دهد جان دگر / تا دهد نخل خلافت را ثمر
میری او بینی اندر این جهان / فکرت پنهانیت گردد عیان
این گمان بر حیدری ای غولیاب / با خود آ والله اعلم بالصواب

در بعض نسخ [illegible]

بیان آنکه فتح طلبیدن پیغمبر صلی الله علیه و سلم در مکه و غیرها جهت دوستی ملک دنیا نبود چونکه فرموده الدنیا جیفة و طالبها کلاب

جهد پیغمبر بفتح مکه هم / کی بود در حب دنیا متهم
آنکه او از مخزن هفت آسمان / چشم و دل بربست روز امتحان
از پی نظارهٔ او حور و جان / پر شده آفاق هر هفت آسمان
قدسیان افتاده بر خاک درش / صد چو یوسف فتاده در چهش
خویشتن آراسته از بهر او / خود ورا پروای غیر دوست کو
آنچنان پر گشته از اجلال حق / کاندرو هم ره نیابد آل حق
لایسع فینا نبی مرسل / والملک والروح ایضا فاعقلوا
گفت ما زاغیم همچون زاغ نی / مست صباغیم مست باغ نی
چونکه مخزنهای افلاک و عقول / چون خسی آمد بر چشم رسول
پس چه باشد مکه و شام و عراق / که نماید او نبرد و اشتیاق
آن گمان بر وی ضمیر بد کند / کو قیاس از جهل و حرص خود کند
زآبگینه زرد چون سازی نقاب / زرد بینی جمله نور آفتاب
بشکن آن شیشهٔ کبود و زرد را / تا شناسی گرد را و مرد را
گرد فارس گرد سر افراشته / گرد را تو مرد حق پنداشته
گرد دید ابلیس و گفت این فرع طین / چون فزاید بر من آتش جبین
تا تو می‌بینی عزیزان را بشر / دانکه میراث بلیس است آن نظر
گر نه فرزند بلیسی ای عنید / پس بتو میراث آن سگ چون رسید
من نیم سگ شیر حقم حق پرست / شیر حق آنست کز صورت برست
شیر دنیا جوید اشکاری و برگ / شیر مولی جوید آزادی و مرگ
چونکه اندر مرگ بیند صد وجود / همچو پروانه بسوزاند وجود
شد هوای مرگ طوق صادقان / که جهودان را بد این دم امتحان
در نبی فرمود کای قوم یهود / صادقان را مرگ باشد گنج و سود
همچنانکه آرزوی سود هست / آرزوی مرگ بودن زان به است
ای جهودان بهر ناموس کسان / بگذرانید این تمنا بر زبان
یک جهودی این قدر زهره نداشت / چون محمد این علم را برفراشت
گفت اگر رانید این را بر زبان / یک جهودی خود نماند در جهان
پس جهودان مال بردند و خراج / که مکن رسوا تو ما را ای سراج
جز بعید رفق فرجی بود شاد / همچنان والله اعلم بالرشاد
این سخن را نیست پایانی پدید / دست با من ده چو چشمت دوست دید
اندر آ در گلستان از مزبله / چونکه در ظلمت بدیدی مشعله
بی توقف رو تو در ره نه قدم / زین چه بی این سو باغ ارم
شرح کن این را که دیدیم فنا / هم بزودی گفت از بهر خدا

گفتن امیرالمؤمنین با قرین خود که سبب نا کشتن تو چه بود و مسلمان شدن او بدست حضرت

گفت امیرالمؤمنین با آن جوان / که بهنگام نبرد ای پهلوان
چون خیو انداختی بر روی من / نفس جنبید و تبه شد خوی من
نیم بهر حق شد و نیمی هوا / شرکت اندر کار حق نبود روا
تو نگاریدهٔ کف مولیستی / آن حقی کردهٔ من نیستی
نقش حق را هم بامر حق شکن / بر زجاجهٔ دوست سنگ دوست زن
گبر این بشنید و نوری شد پدید / در دل او تا که زناری برید
گفت من تخم جفا می‌کاشتم / من ترا نوعی دگر پنداشتم
تو ترازوی احد خو بوده‌ای / بل زبانهٔ هر ترازو بوده‌ای
تو تبار و اصل و خویشم بوده‌ای / تو فروغ شمع کیشم بوده‌ای
من غلام آن چراغ شمع خو / که چراغت روشنی پذرفت ازو
من غلام موج آن دریای نور / که چنین گوهر برآرد در ظهور
عرضه کن بر من شهادت را که من / مر ترا دیدم سرافراز زمن

قرب پنجه کش نخوت و قوام او | عاشقانه سوی دین کردند رو
تیغ حلم از تیغ آهن تیز تر | او به تیغ حلم چندین خلق را
بل ز صد لشکر ظفر انگیز تر | وا خرید از تیغ چندین خلق را

خاتمهٔ دفتر اول مثنوی

ای دریغا لقمهٔ دو خورده شد | جوشش فکرت از آن افسرده شد
گندمی خورشید آدم را کسوف | چون ذنب شعشاع بدری را خسوف

اینت لطف دل که از یک مشت گل | ماه او چون می‌شود پروین گسل
نان چو معنی بود خوردش سود بود | چونکه صورت گشت انگیزد جحود

همچو خار سبز کاشتر می‌خورد | زان خورش صد نفع و لذت می‌برد
چونکه آن سبزیش رفت و خشک گشت | چون همان را می‌خورد اشتر ز دشت

می‌دراند کام و لنجش ای دریغ | کانچنان ورد مربی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خار سبز | چونکه صورت شد کنون خشک است و گز

تو بدان عادت که او را پیش ازین | خورده بودی ای وجود نازنین
بر همان بو می‌خوری این خشک را | بعد از آن کامیخت معنی با ثری

گشت خاک آلود و خشک و گوشت | زان گیاه اکنون بپرهیز ای شتر
سخت خاک آلود می‌آید سخن | آب تیره شد سر چه بند کن

تا خدایش باز صاف و خوش کند | او که تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزو را نی شتاب | صبر کن والله اعلم بالصواب

خاتمة الطبع بار یازدهم مثنوی مولوی معنوی مخصوص دفتر اول از کارپردازان مطبع

حمدیکه جمیع انواع و اصناف حمد را شامل و اتم و کامل باشد سزاوار ذاتیست که باصناف و انواع حمد و صفات محمود موصوف میتوان شد و چنین حمد جز الحمد لله و چنان محمود جز الله که میتواند شد بحکم آنکه لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک جل جلاله و تعالی شانه و ثنائیکه بیش بر آن متصور نبود در هیچ دماغ و دل شایان جامع صفاتی ست که همچون ذات مقدس آیاتش مظهر کمال صفات الٰهیه و مکنونات مرتبه ازل تا ابد نبود و نخواهد بود و منعوت همچو نعتی جز محمد که مخاطب خطاب خاص لولاک لما خلقت الافلاک همان ده دستگیری کی میتواند شد بدلیل منطوق واجب الوثوق ان الله وملٰئکته یصلون علی النبی صلی الله تعالی علیه و علی آله واصحابه و اهل بیته و ذریاته اجمعین نفائس تحف منقبتے که از بازار خلوص بنقود نثار جان و دل بهم رسانیده شد بر ارواح اصحاب فضائل مآثر باد رضوان الله تعالی علیهم اجمعین که هر یکی ازان مهر سپهر شریعت و خصوصاً آن چار یار باوقار که شخص شریعت محمدیه را بمثابه عناصر اربعه و پیکر دلپذیر دین اسلام را همچون چار آئینه و مشار الیه خاص ارشاد واجب الانقیاد پسندیده اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم بوده اند و سحت میادین شریعت البقدم راستی و محسن عقیدت بکتاب و سنت پیموده اند و بسبب کمال سرگرمی در رهروی منازل شریعت گوی سبقت از جمله همنشینان فرا ربوده اند تا دام که لباس حیات مستعار صوری

بعالم صورت اند جان و مال و عیال خود را نثار اصلاح امور دین سپری نموده اند۔ جامع کمالات تصوف همانا همین گروه برگزیده بود و همین گروه برگزیده بود که هر یکی از ایشان بصرف همت خود بتوفیق و افضال الٰهی بمرتبهٔ بقا بعد الفنا رسیده بود زهے طالع کسانیکه محبت ایشان اعین محبت حق و عین محبت محبوب خاص حق یقین کرده بمحبت ایشان فانی شده بحیات جاودانی رسیدند و در هر امرے از امور دین افعال و اقوال هر یکی از ایشان البتہ بہ اقوال و افعال محبوب خاص حق دانسته بواسطهٔ پیروی و اتباع جملهٔ ایشان باعلیٰ درجات تصوف فائز گردیدند چنانچه یکی از همچنیں متبعان و پیروان آں برگزیده گروه تصوف شعار سرآمد صوفیهٔ صافیه حضرت **مولانا جلال الدین** رومی رحمة الله علیه مصنف این تصنیف شریف مثنوی هم بوده که جامع توصیف ملاتای موصوف و تصنیفش این بیت حضرت مولانا عبد الرحمٰن جامی بس است اعنی ؎

	مثنوی مولوی معنوی هست قرآں در زبان پهلوی	

مخفی نماند که اگرچه نقش زیبائے طبع این گنجینهٔ نکات تصوف پیش ازیں هم بارها کرسی انطباع نشسته و بکمال زیبائی خود هر بار ازبس دلپذیر شائقین باتمکین گردیده لیکن نه بدینپایه زیبائی که ایں بار ان شاء الله تعالےٰ بنظر شائقین خواهد رسید چه در طبع ایں مرتبه که طبع سیزدهم است بحسب حکم مالک مطبع عالی جناب معلی القاب **منشی تیج کمار** زیدت حشمته تقطیعش هم به نسبت همه مطبوعات سابقه کلاں کرده اند و حواشی جدیدهٔ مفیده هم بتلخیص بعض شروح مستنده قدیمه متداوله افزوده اند و بجدسه هر یک دفتر هم علیحده داشته اند تا هر یک دفتر را علیحده علیحده هم مجلد می تواں کرد مع الجمله ایں نظم لطیف که پیش از طبع ایں سیزدهم بلحاظ خوبی مضامین و جامعیت نکات تصوف مصداق ایں بیت بوده که

	دیدمش صد بار و تسکین دلم حاصل نه شد دیدن هر باره ام مشتاق دیگر باره کرد	

اکنوں بلحاظ خوبی و صفائی طبع و حسن کتابت بانجام رسیده و بافزونی حواشی جدیدهٔ مفیدهٔ ملخصه از شروح قدیمه متداوله هم مصداق بیت مندرجهٔ بالا گردیده۔ المختصر یزداں را سپاس در سپاس که بایمائے مالک مطبع در مطبع منشی **تیج کمار** وارث **نولکشور پریس وکٹوریہ لکھنؤ** کار طبع دفتر اول از جمله دفاترش بکمال اهتمام تصحیح باحسن اسلوب بانجام رسانیده شد و اگر خواست خدائے کارساز دفاتر دیگر هم که زیر طبع و کتابت ست عنقریب فارغ الطبع خواهد شد و منه التوفیق

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تجلیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | نقطه بگذاری سوی معنی روی

از نکات این حکایت مثنوی

یعنی

مثنوی معنوی

دفتر دوم

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنین تفضیل

در مطبع منشی تیج کمار واقع لکھنؤ مشهور به نولکشور بکڈپو حلیۂ طبع پوشید

فہرست مضامین دفتر دوم مثنوی مولوی معنوی

مضمون	صفحہ
دیباچہ دفتر دوم مثنوی مولانا روم رح	۵
آغاز دفتر دوم	۶
ہلال پنداشتن آں شخص خیال را در عہد عمر رضی اللہ عنہ	۸
دزدیدن دزدے مارے را از مارگیرے و گزیدن مار	۹
التماس کردن ہمراہ عیسیٰ علیہ السلام از زندہ کردن استخوانہا	〃
اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار بہیمۂ او	〃
مشورت کردن خدای تعالیٰ با فرشتگان در ایجاد خلق	۱۰
بستہ شدن تقریر معنی حکایت بسبب میل مستمعان	〃
التزام کردن خادم تیمار بہیمہ را و تخلف نمودن	۱۱
گمان بردن کاروانیان کہ گر بہیمۂ صوفی رنجور است	۱۲
یافتن شاہ باز خویش را در خانۂ کمپیر و مبتلا شدن	۱۳
حلوا خریدن شیخ احمد خضرویہ از جہت غریمان	۱۴
ترسانیدن شخصے زاہدے را کہ کم گری تا کور نشوی	۱۶
تمامی قصہ زندہ شدن استخوان بدعائے عیسیٰ علیہ السلام	〃
خاریدن روستائی در تاریکی شیر را بہ ظن آنکہ گاؤ ست	۱۷
فروختن صوفیان بہیمۂ صوفی مسافر را جہت سفرہ و سماع	〃
قصۂ آں مفلس کہ در زنداں بود و زندانیاں از وے در فغاں	۱۹
شکایت کردن اہل زنداں نزد وکیل قاضی باز آں مفلس	۲۰
تمۂ قصۂ مفلس زندانی با قاضی	〃
مناجات	۲۱
تمثیل بر حقیقت سخن و اطلاع بر کشف آں	۲۳
ملامت کردن مردماں شخصے را کہ مادر را بکشت	〃
امتحان کردن بادشاہ آں دو غلام را کہ نو خریدہ بود	۲۵
رواں کردن بادشاہ یکی از آں دو غلام وا زدیگر حال پرسیدن	〃
قسم خوردن غلام بر صدق خود و طہارت ظن خود	۲۶
باز پرسیدن شاہ حال از غلام دیگر	۲۸
حسد بردن حشم بر آں بندہ خاص	۳۰
گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانہ	۳۱
کلوخ انداختن آں تشنہ از دیوار در جوے آب	۳۳
حکایت	۳۴
در معنی فے التاخیر آفات	۳۵
تمثیل در بیان خواندن آب آلودگاں را بپاکی	۳۷
آمدن دوستاں بہ بیمارستان جہت پرسش ذوالنون مصری	〃
فہم کردن مریدان کہ ذوالنون دیوانہ نیست	۳۸
رجوع کردن بحکایت ذوالنون با مریداں	۳۹
امتحان کردن خواجہ لقمان را در زیرکی	〃
ظاہر شدن فضل و ہنر لقمان پیش امتحان کنندگان	۴۰
تتمہ قصۂ حاسدان بر غلام سلطان	۴۱

مضمون	صفحہ
عکس تعلیم پیغام سلیمانؑ در دل بلقیس از صورت حقیر ہدہد	۴۲
انکار فلسفی در آیۂ ان اصبح ماءکم غورًا	۴۳
انکار کردن موسیٰ علیہ السلام بر مناجات شبان	۴۵
وحی آمدن از حق تعالےٰ بعتاب بموسیٰؑ بجہت شبان	〃
وحی آمدن بموسیٰ علیہ السلام از بہر عذر خواستن آن شبان	۴۶
سوال موسیٰ علیہ السلام از حق تعالےٰ از سر غلبۂ ظالمان	۴۷
رنجانیدن امیرے آں خفتہ را کہ مار در دہانش رفتہ بود	۴۸
حکایت آں مرد ابلہ کہ مغرور بود در تملق خرس	۴۹
گفتن نابینائی سائل با مردم کہ من دو کوری دارم	۵۱
تمۂ حکایت خرس و آں ابلہ کہ بر وفای خرس اعتماد کردہ بود	〃
گفتن موسیٰؑ گوسالہ پرست را کہ ایں خیال اندیشی تو از کجاست	۵۲
ترک کردن آن مرد ناصح پند آں مغرور خرس را	〃
تملق کردن دیوانہ با جالینوس و ترسیدن جالینوس از وے	۵۳
سبب پریدن و چریدن مرغے با مرغ دیگر	〃
تمۂ قصہ آں مرد مغرور بر وفاے خرس	۵۴
رفتن رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بعیادت صحابی رنجور	〃
وحی آمدن از حق تعالےٰ بموسیٰ علیہ السلام کہ چرا بعیادت من نیامدی	۵۵
جدا کردن باغبان صوفی و فقیہ و علوی را از ہم	〃
رجعت بقصۂ مریض و عیادت پیغمبر علیہ السلام	۵۶
رفتن بایزید بسطامی بکعبہ و در راہ بخدمت بزرگی رسیدن	〃
حکایت خانہ ساختن مریدے و امتحان پیر مرید را	〃
دانستن پیغمبرؐ کہ سبب رنجوری آں شخص گستاخی بودہ است	۵۷
عذر گفتن دلقک با سید کہ چرا قحبہ بنکاح آوردی	۵۹
بحیلت در سخن در آوردن سائل شیخ بہلول را	〃

مضمون	صفحہ
حملہ کردن سگ بر کور گدا	۵۹
خواندن محتسب مستی را بزندان و جواب او	۶۰
دوم بار بسخن در آوردن سائل آں بزرگ را	〃
تمۂ نصیحت کردن رسولؐ آں بیمار را و دعا آموزیدن	۶۱
ذکر دشواری عذاب آخرت و سختی آں	۶۲
ذکر قوم موسیٰ علیہ السلام و پشیمانی ایشان	〃
مثال در بیان معنی آں تومن بالقدر خیرہ وشرہ	۶۳
دعا و توبہ آموختن رسول صلی اللہ علیہ وسلم آں بیمار را	۶۴
بیدار کردن ابلیس معاویہ را (رضی اللہ عنہ)	۶۵
جواب گفتن ابلیس معاویہ را (رضی اللہ عنہ)	〃
دوم بار جواب گفتن ابلیس معاویہ را (رضی اللہ عنہ)	〃
باز تقریر کردن معاویہ (رضی اللہ عنہ) مکر ابلیس با او	۶۶
باز جواب ابلیس معاویہ را (رضی اللہ عنہ) در اخفای مکر	〃
عنف کردن معاویہ (رضی اللہ عنہ) با ابلیس علیہ اللعنۃ	۶۷
نالیدن معاویہ (رضی اللہ عنہ) بحق تعالےٰ از مکر ابلیس	〃
باز تقریر ابلیس تلبیس خود را با معاویہ رضی اللہ عنہ	〃
باز الحاح کردن معاویہ رضی اللہ عنہ مر ابلیس را و جواب او	۶۸
شکایت قاضی از آفت قضا و جواب نائب او را	〃
باقرار آوردن معاویہ رضی اللہ عنہ ابلیس لعین را	〃
راست گفتن ابلیس ضمیر خود را با معاویہ رضی اللہ عنہ	〃
فضیلت حسرت خوردن آں شخص بر فوت نماز جماعت	۶۹
تمۂ اقرار ابلیس با معاویہ رضی اللہ عنہ مکر و فریب خود را	〃
تصدیق کردن معاویہ رضی اللہ عنہ ابلیس را در آں قول	〃
گریختن دزد از دست صاحب خانہ باواز شخص دیگر	〃

مضمون	صفحہ
تمثیل	۷
قصۂ منافقاں و مسجد ضرار ساختن ایشاں	″
فریفتن منافقان پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را تا بمسجد ضرار برند	″
واندیشیدن یکے از اصحاب کہ چرا رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم ستاری نمی کند	۷۱
قصۂ آں کہ از اشتر ضالہ نشاں می پرسید	۷۲
متردد شدن درمیان مذاہب مختلفہ و بیروں شدن	″
امتحان کردن ہر چیزے تا ظاہر شود چیزے دیگر	۷۳
شرح فائدہ حکایت شتر جوئندہ	″
دربیان آنکہ در ہر نفسی فتنۂ مسجد ضرار است	۷۴
حکایت آں چار ہندو کہ باہم جنگ می کردند	″
قصد کردن غزاں در خون مردی تا دیگرے بترسد	۷۵
بیان حال خود پرستاں و ناشکراں از نعمت وجود انبیاء	″
شکایت کردن پیرے پیش طبیب از رنجوری خود	۷۶
قصۂ کودکی کہ در پیش تابوت پدر می نالید	″
ترسیدن کودکے از شخص صاحب جثہ و تسکین او آں کودک را	۷۷
قصۂ تیر اندازی و ترسیدن او از سواری کہ در بیشہ می رفت	″
حکایت آں اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت دانشمند	۷۸
کرامات ابراہیم ادہم بر لب دریا	″
آغاز منور شدن حواس عارف بنور غیب بیں	۷۹
طعنہ زدن بیگانہ بر شیخے و جواب گفتن مرید شیخ آں را	۸۱

مضمون	صفحہ
بقیہ قصہ ابراہیم ادہمؒ بر لب دریا و آں امیر	۸۱
دعوی کردن آں شخص کہ خدا مرا بگناہ نمی گیرد و جواب شعیبؑ	۸۲
تتمہ قصہ طعنہ زدن بر شیخ و جواب مرید	۸۳
گفتن عائشہ رضؓ پیغمبر علیہ السلام را کہ تو بے مصلی چوں ست	″
کشیدن موش مہار شتر را و متعجب شدن موش	۸۴
کرامات آں شیخ کہ در کشتی بدزدی متہمش کردند	″
تشنیع زدن صوفیاں پیش شیخ بر آں صوفی	۸۵
عذر گفتن فقیر با شیخ خانقاہ	۸۶
بیان آں دعوی کہ عین آں دعوی گواہ صدق خویش ست	۸۷
سجدہ کردن حضرت یحیی علیہ السلام و حضرت عیسی علیہ السلام در شکم مادر یک دیگر را	″
اشکال آوردن نادانان بریں قصہ و جواب ایشاں	″
دربیان ماجرائے شمع و پروانہ و گل و بلبل وغیرہ	۸۸
پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلاں	″
جستن آں درخت کہ ہر کہ میوۂ او خورد ہرگز نمیرد	″
شرح کردن شیخ سر آں درخت را	۸۹
بیان منازعت کردن چار کس جہت انگور با ہمدگر	″
برخاستن مخالفت و عداوت از میان انصار	۹۰
قصۂ بط بچگان کہ مرغ خانگی پرورد شان	۹۱
حیران شدن حاجیاں در کرامات آں زاہد کہ در بادیہ بریگ گرم نشستہ بود	۹۲

دیباچۂ دفتر دوم
مثنوی مولوی معنوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بیان بعضی از حکمت تاخیر این مجلد دوم که اگر جملهٔ حکمت الٰهی بنده را معلوم شود در فوائد آن کار بنده از آن کار فرو ماند و حکمت بی پایان حق تعالی ادراک او را ویران سازد و بدان کار نپردازد پس حق تعالی شمهٔ از آن حکمت بی پایان مهار بینی او کند و او را بدان کار کشد و اگر او را از آن فائده هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیرا که وی را جنبانیدن از بهر آنست که از بهر آن مصلحت آفریده شده است و اگر حکمت آن بر وی فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانکه در بینی شتر اگر مهار نبود نرود و اگر مهار سخت بزرگ بود هم نرود و فرو خسپد که و ان من شیءٍ الا عندنا خزائنه وما ننزله الا بقدرٍ معلوم خاک بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار بود هم کلوخ نشود همچنین نمک در دیگ طعام اگر نباشد بی نمک بود و اگر بسیار بود شور باشد والسماء رفعها و وضع المیزان بمیزان و هر چیز را نه بی میزان و بی حساب الا کسانی را که از عالم خلق مبدل شده اند مصداق و ترزق من تشاء بغیر حساب گشته اند و من لم یذق لم یدر

پرسید یکی که عاشقی چیست
گفتم که چو ما شوی بدانی

عشق محیط بی حساب است جهت آن گفته اند که صفات حق ست بحقیقت و نسبت او به بنده مجاز است یحبهم تمام است و یحبونه کدام است والحمد لله حق حمده والصلوٰة والسلام علی محمد و آله الطیبین واصحابه الطاهرین

دفتر دوم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

مدتی این مثنوی تاخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد
تا نزاید بخت تو فرزند نو　　خون نگردد شیر شیرین خوش شنو
چون ضیاء الحق حسام الدین عنان　　باز گردانید ز اوج آسمان
چون بمعراج حقائق رفته بود　　بی بهارش غنچه‌ها ناکفته بود
چون ز دریا سوی ساحل بازگشت　　چنگ شعر مثنوی با ساز گشت
مثنوی که صیقل ارواح بود　　بازگشتش روز استفتاح بود
مطلع تاریخ این سودا و سود　　سال هجرت ششصد و شصت و دو بود
بلبلی زینجا برفت و بازگشت　　بهر صید این معانی بازگشت
ساعد شه مسکن این باز باد　　تا ابد بر خلق این در باز باد
آفت این در هوا و شهوتست　　ورنه اینجا شربت اندر شربتست
این دهان بر بند تا بینی عیان　　چشم بند آن جهان حلق و دهان
ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی　　وی جهان تو بر مثال برزخی
نور باقی پهلوی دنیای دون　　شیر صافی پهلوی جوهای خون
چون در او گامی زنی بی احتیاط　　شیر تو خون میشود از اختلاط
یک قدم زد آدم اندر ذوق نفس　　شد فراق صدر جنت طوق نفس
همچو دیو از وی فرشته میگریخت　　بهر نانی چند آب چشم ریخت
گرچه یک مو بد گنه کو جسته بود　　لیک آن مو در دو دیده رسته بود
بود آدم دیدهٔ نور قدیم　　موی در دیده بود کوه عظیم
گر در آن آدم بکردی مشورت　　در پشیمانی نگفتی معذرت
زانکه با عقلی چو عقلی جفت شد　　مانع بد فعلی و بد گفت شد
نفس با نفس دگر چون یار شد　　عقل جزوی عاطل و بیکار شد
چون ز تنهائی تو نومیدی شوی　　زیر ظل یار خورشیدی شوی
رو بجو یار خدائی را تو زود　　چون چنان کردی خدا یار تو بود
آنکه در خلوت نظر بر دوخته است　　آخر آنرا هم ز یار آموخته است
خلوت از اغیار باید نی ز یار　　پوستین بهر دی آمد نی بهار
عقل با عقل دگر دوتا شود　　نور افزون گشت و ره پیدا شود

نفس با نفس دگر خندان شود / ظلمت افزون گشت و ره پنهان شود
یار چشم تست ای مرد شکار / از خس و خاشاک او را پاک دار
هین بجاروب زبان گردی مکن / چشم را از خس ره آوردی مکن
چونکه مؤمن آینهٔ مؤمن بود / روی او ز آلودگی ایمن بود
یار آیینه ست جان را در حزن / بر رخ آیینه ای جان دم مزن
تا نپوشد روی خود را در دمت / دم فرو بردن بباید هر دمت
کم ز خاکی چونکه خاکی یار یافت / از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جفت / از هوای خوش ز سر تا پا شکفت
در خزان چون دید او یار خلاف / در کشید او رو و سر زیر لحاف
گفت یار بد بلا آشفتن است / چونکه او آمد طریقم خفتن است
پس بخسپم باشم از اصحاب کهف / به ز دقیانوس باشد خواب کهف
یقظه‌شان مصروف دقیانوس بود / خواب‌شان سرمایهٔ ناموس بود
خواب بیداریست چون با دانش است / وای بیداری که با نادان نشست
چونکه زاغان خیمه بر گلشن زدند / بلبلان پنهان شدند و تن زدند
زانکه بی گلزار بلبل خامش است / غیبت خورشید بیداری کش است
آفتابا ترک این گلشن کنی / تا که تحت الارض را روشن کنی
آفتاب معرفت را نقل نیست / مشرق او غیر جان و عقل نیست
خاصه خورشید کمالی کان سریست / روز و شب کردار او روشنگریست
مطلع شمس آی اگر اسکندری / بعد از آن هر جا روی نیکو فری
بعد از آن هر جا روی مشرق شود / شرقها بر مغربت عاشق شود
حس خفاشت سوی مغرب دوان / حس درپاشت سوی مشرق روان
راه حس راه خرانست ای سوار / ای خران را تو مزاحم شرم دار
پنج حسی هست جز این پنج حس / آن چو زر سرخ و این حسها چو مس
اندران بازار کاهل محشرند / حس مس را چون حس زر کی خرند
حس ابدان قوت ظلمت میخورد / حس جان از آفتابی میچرد
ای ببرده رخت حسها سوی غیب / دست چون موسی برون آور ز جیب
ای صفاتت آفتاب معرفت / وآفتاب چرخ بند یک صفت
گاه خورشیدی و گه دریا شوی / گاه کوه قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذات خویش / ای فزون از وهمها وز بیش بیش
روح با علمست و با عقلست یار / روح را با تازی و ترکی چه کار
از تو ای بی نقش با چندین صور / هم مشبه هم موحد خیره سر
گه مشبه را موحد میکنی / گه موحد را ز صورت ره زنی
گه ترا گوید ز مستی بوالحسن / یا صغیر السن یا رطب البدن
گاه نقش خویش ویران میکند / آن پی تنزیه جانان میکند
چشم حس را هست مذهب اعتزال / دیدهٔ عقلست سنی در وصال
سخرهٔ حس اند اهل اعتزال / خویش را سنی نمایند از ضلال
هر که در حس ماند او معتزلیست / گرچه گوید سنیم از جاهلیست
هر که بیرون شد ز حس سنی ویست / اهل بینش چشم عقل خوش پیست
هر که از حس خدا دید آیتی / در ره حق ست بهر طاعتی
گر بدیدی حس حیوان شاه را / پس بدیدی گاو و خر الله را
گر نبودی حس دیگر مر ترا / جز حس حیوان ز بیرون هوا
پس بنی آدم مکرم کی بدی / کی بحس مشترک محرم شدی
نامصور یا مصور گفتنت / باطل آمد بی ز صورت رفتنت
نامصور یا مصور پیش اوست / کو همه مغزست و بیرون شد ز پوست
گر تو کوری نیست بر اعمی حرج / ورنه رو کالصبر مفتاح الفرج
پرده‌های دیده را داروی صبر / هم بسوزد هم بسازد شرح صدر
آینهٔ دل چون شود صافی و پاک / نقشها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقاش را / فرش دولت را و هم فراش را
چون خلیل آمد خیال یار من / صورتش بت معنی او بت شکن
شکر یزدان را که چون او شد پدید / در خیالش جان خیال خود بدید

خاک درگاهت دلم را می‌فریفت / خاک بر وی کو ز خاکت می‌شکفت

گفتم ار خوبم پذیرم این از او / ورنه خود خندید بر من زشت‌رو

چاره آن باشد که خود را بنگرم / در خور آنیم یا نادر خوریم

او جمیل است و محب للجمال / کی جوان نو گزیند پیر زال

طیبات از بهر که للطیبین / خوب خوبی را کند جذب این یقین

خوب خوبی را کند جذب این بدان / طیبات طیبین بر وی بخوان

در هر آن چیزی که تو ناظر شوی / می‌کشد با جنس سیری معنوی

در جهان هر چیز چیزی جذب کرد / گرم گرمی را کشید و سرد سرد

قسم باطل باطلان را می‌کشند / باقیان را می‌کشند اهل رشد

ناریان مر ناریان را جاذب‌اند / نوریان مر نوریان را طالب‌اند

صاف را هم صافیان طالب شوند / درد را هم تیرگان جاذب بوند

زنگ را هم زنگیان باشند یار / روم را با رومیان افتاد کار

چشم چون بستی ترا تاسه گرفت / نور چشم از نور روزن کی شکفت

تاسهٔ تو جاذب نور چشم بود / تا بپیوندد به نور روز زود

چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا / وانکه چشم دل ببستی بر گشا

آن تقاضای دو چشم دل‌شناس / کو همی جوید ضیای بی‌قیاس

چون فراق آن دو نور بی‌ثبات / تاسه آورد و گشادی چشمها

پس فراق آن دو نور پایدار / تاسه چون آرد مر آن را پاس دار

او چو می‌جوید مرا من بنگرم / لایق جذبم و یا بد پیکرم

گر لطیفی زشت را در پی کند / تسخری باشد که او با وی کند

گفتم آخر نقش خود را ای عجب / تا چه‌ام همچو روزم یا چو شب

نقش جان خویش می‌جستم بسی / هیچ می‌ننمود نقشم از کسی

گفتم آخر آینه از بهر چیست / تا بداند هر کسی کو چیست کیست

آینهٔ آهن برای پوستهاست / آینهٔ سیمای جان سنگین‌بهاست

آینهٔ جان نیست الا روی یار / روی آن یاری که باشد زان دیار

گفتم ای دل آینهٔ کل را بجو / رو بدریا کار برناید ز جو

زین طلب بنده بکوی تو رسید / درد مریم را بخرمابن کشید

دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد / صید دل دیده غرق دیده شد

آینهٔ کلی ترا دیدم ابد / دیدم اندر چشم تو من نقش خود

گفتم آخر خویش را من یافتم / در دو چشمش راه روشن یافتم

گفت وهمم کان خیال تست هان / ذات خود را از خیال خود بدان

نقش من از چشم تو آواز داد / که منم تو تو منی در اتحاد

کاندرین چشم منیر بی‌زوال / از حقایق راه کی یابد خیال

در دو چشم غیر من تو نقش خود / گر ببینی آن خیالی دان و رد

آنکه سر نیستی در می‌کشد / باده از تصویر شیطان می‌چشد

چشم او خانهٔ خیال است و عدم / نیستها را هست بیند لاجرم

چشم من چون سرمه دید از ذوالجلال / خانهٔ هستی است نی خانهٔ خیال

تا یکی مو باشد از تو پیش چشم / در خیالت گوهری باشد چو یشم

یشم را آنگه شناسی از گهر / گر خیال خود کنی کلی عبر

یک حکایت بشنو ای گوهرشناس / تا بدانی تو عیان را از قیاس

هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر و تنبیه نمودن او را

ماه روزه گشت در عهد عمر / بر سر کوهی دویدند آن نفر

تا هلال روزه را گیرند فال / آن یکی گفت ای عمر اینک هلال

چون عمر بر آسمان مه را ندید / گفت کین مه از خیال تو دمید

ورنه من بیناترم افلاک را / چون نمی‌بینم هلال پاک را

گفت تر کن دست و بر ابرو بمال / آنگهان تو در نگر سوی هلال

چونکه او تر کرد ابرو مه ندید / گفت ای شه نیست مه شد ناپدید

گفت آری موی ابرو شد کمان / سوی تو افکند تیری از گمان

چون یکی مو کژ شد از ابروی او / شکل ماه نو نمود آن موی او

موی کژ چون پردهٔ گردون شود / چون همه اجزات کژ گشته بود

چون یکی مو کژ شد او را راه زد — تا بدعوی لاف دید ماه زد
راست کن اجزات را از راستان — سر مکش ای راست رو زان آستان
هم ترازو را ترازو راست کرد — هم ترازو را ترازو کاست کرد
هر که با ناراستان همسنگ شد — در کمی افتاد و عقلش دنگ شد
رو اشدّاء علی الکفار باش — خاک بر دلداری اغیار پاش
بر سر اغیار چون شمشیر باش — هین مکن روباه بازی شیر باش
تا ز غیرت از تو یاران نگسلند — زانکه آن خاران عدوی این گلند
آتش اندر زن بگرگان چون سپند — زانکه این گرگان عدوی یوسفند
جان بابا گویدت ابلیس هین — تا بدم بفریبدت دیو لعین
اینچنین تلبیس با بابات کرد — آدمی را این سیه رخ مات کرد
بر سر شطرنج چستست این غراب — تو مبین بازی بچشم نیم خواب
زانکه فرزین بندها داند بسی — که بگیرد در گلویت چون خسی
در گلو ماند خس او سالها — چیست آن خس مهر جاه و مالها
مال خس باشد چو هست ای بی ثبات — در گلویت مانع آب حیات
گر برد مالت عدوی پرفنی — رهزنی را برده باشد رهزنی

دزدیدن دزدی ماری را از مارگیری و گزیدن مار دزد را و کشتن او را

دزدکی از مارگیری مار برد — ز ابلهی آن را غنیمت می شمرد
وارهید آن مارگیر از زخم مار — مار کشت آن دزد را بس زار زار
مارگیرش دید پس بشناختش — گفت از جان مار من پرداختش
در دعا میخواستی جانم از او — کش بیابم مار بستانم از او
شکر حق را کان دعا مردود شد — من زیان پنداشتم آن سود شد
بس دعاها کان زیانست و هلاک — وز کرم می نشنود یزدان پاک
مصلح ست و مصلحت را داند او — کان عدو را بار می گرداند او
وان دعا گوینده شاکی میشود — می بر ظن با قرآن بد بود
می نداند کو بلای خویش خواست — وز کرم حق آن بدیها و ردرا
گشت با عیسی یکی ابله رفیق — استخوانها دید در گور عمیق

التماس کردن همراه عیسی علیه السلام از زنده کردن استخوانها

گفت ای همراه آن نام سنی — که بدان تو مرده زنده میکنی
مر مرا آموز تا احسان کنم — استخوانها را بدان با جان کنم
گفت خامش کن که آن کار تو نیست — لایق انفاس و گفتار تو نیست
کان نفس خواهد ز باران پاک تر — وز فرشته در روش چالاک تر
عمرها بایست تا دم پاک شد — تا امین مخزن افلاک شد
خود گرفتی این عصا در دست را — دست را دستان موسی از کجا
گفت اگر من نیستم اسرارخوان — هم تو برخوان نام را بر استخوان
گفت عیسی یا رب این اسرار چیست — میل این ابله درین گفتار چیست
چون غم خود نیست این بیمار را — چون غم جان نیست این مردار را
مرده خود را رها کردست او — مردهٔ بیگانه را جوید رفو
گفت حق ادبارگر ادبارجوست — خار روییده جزای کشت اوست
آنکه تخم خار کارد در جهان — هان و هان او را مجو در گلستان
گر گلی گیرد بکف خاری شود — ور سوی یاری رود ماری شود
کیمیای زهر مارست آن شقی — برخلاف کیمیای متقی
کو ندارد میوه مانند بید — هین مکن بر قول و فعلش اعتمید

ع عمید بار اعتماد ست ۱۲

ف تیمار و خدمت بهیمه دال النفس انعام ۱۲

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار بهیمهٔ او

صوفیی میگشت در دور افق — تا شبی در خانقاهی شد قنق
یک بهیمه داشت در آخر ببست — او بصدر صفه با یاران نشست
پس مراقب گشت با یاران خویش — دفتری باشد حضور یار بیش
دفتر صوفی سواد و حرف نیست — جز دل اسپید همچون برف نیست
زاد دانشمند آثار قلم — زاد صوفی چیست انوار قدم

همچو صیادی سوی اشکار شد / گام آهو دید و بر آثار شد

چندگاهش گام آهو درخورست / بعد از آن خود ناف آهو رهبرست

چونکه شکر گام کرد و ره برید / لاجرم زان گام در کامی رسید

رفتن یک منزلی بر بوی ناف / بهتر از صد منزل گام و طواف

سیر زاهد هر مهی تا پیشگاه / سیر عارف هر دمی تا تخت شاه

آن دلی کو مطلع مهتابهاست / بهر عارف فتحت ابوابهاست

با تو دیوارست و با ایشان درست / با تو سنگ و با عزیزان گوهرست

آنچه تو در آینه بینی عیان / پیر اندر خشت بیند بیش از آن

پیر ایشانند کین عالم نبود / جان ایشان بود در دریای جود

پیش از این تن عمرها بگذاشتند / پیشتر از کشت بر برداشتند

پیشتر از نقش جان پذرفته اند / پیشتر از بحر درها سفته اند

مشورت کردن خدای تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق

مشورت میرفت در ایجاد خلق / جانشان در بحر قدرت تا بحلق

چون ملایک مانع آن می‌شدند / بر ملایک خفیه خنبک میزدند

مطلع بر نقش هر که هست شد / پیش از آن کین نفس کل پابست شد

پیشتر ز افلاک کیوان دیده اند / پیشتر از دانه‌ها نان دیده اند

بی دماغ و دل پر از فکرت بدند / بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند

آن عیان نسبت بایشان فکرتست / ورنه خود نسبت بدوران رؤیتست

فکرت از ماضی و مستقبل بود / چون ازین دو رست مشکل حل شود

دیده چون بی کیف هر باکیف را / دیده پیش از کان صحیح و زیف را

پیشتر از خلقت انگورها / خورده میها و نموده شورها

در تموز گرم می‌بینند دی / در شعاع شمس می‌بینند فی

در دل انگور می را دیده اند / در فنای محض شی را دیده اند

روح از انگور می را دیده است / روح از معدوم شی را دیده است

آسمان در دور ایشان جرعه نوش / آفتاب از جودشان زربفت پوش

چون از ایشان مجتمع بینی دو یار / هم یکی باشند و هم ششصد هزار

بر مثال موجها اعدادشان / در عدد آورده باشد بادشان

مفترق شد آفتاب جانها / در درون روزن ابدانها

چون نظر در قرص داری خود یکیست / آنکه شد محجوب ابدان در شکیست

تفرقه در روح حیوانی بود / نفس واحد روح انسانی بود

چونکه حق رش علیهم نوره / مفترق هرگز نگردد نور او

روح انسانی کنفس واحدست / روح حیوانی سفال جامدست

عقل جزو از رمز این آگاه نیست / واقف این سر بجز افتاده نیست

عقل را خود با چنین سودا چه کار / کر مادرزاد را سرنا چه کار

یک زمان بگذار ای همره ملال / تا بگویم وصف خالی زان جمال

در بیان ناید جمال حال او / هر دو عالم چیست عکس خال او

چونکه من از حال خوبش دم زنم / نطق میخواهد که بشکافد تنم

چون کنم لب را گشادن نیست راه / فکرتی کن تا نماید راه آگه

همچو موری اندرین خرمن خوشم / تا فزون از خویش باری میکشم

بسته شدن تقریر معنی حکایت بسبب میل مستمعان باستماع ظاهر

کی گذارد آنکه رشک روشنیست / تا بگویم آنکه فرض و گفتنیست

بحر کف پیش آرد و سدی کند / جر کند وز بعد جر مدی کند

این زمان بشنو چه مانع شد مگر / مستمع را رفت دل جای دگر

خاطرش شد سوی صوفی قنق / اندر آن سودا فرو شد تا عنق

لازم آمد باز رفتن زین مقال / سوی آن افسانه بهر وصف حال

صوفی صورت مپندار ای عزیز / همچو طفلان تا کی از جوز و مویز

جسم ما جوز و مویزست ای پسر / گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر

ور تو اندر نگذری اکرام حق / بگذراند مر ترا از نه طبق

بشنو اکنون صورت افسانه را / لیک هین از که جدا کن دانه را

حلقهٔ آن صوفیان مستفید / چونکه در وجد و طرب آخر رسید

الزام کردن خادم تیمار بهیمه را و تخلف نمودن

خوان بیاوردند بهر میهمان / از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم را که در آخر برو / راست کن بهر بهیمه کاه و جو
گفت لاحول این چه افزون گفتنست / از قدیم این کارها کار منست
گفت تر کن آن جوش را از نخست / کان خر پیرست و دندانهاش سست
گفت لاحول این چه میگویی مها / از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرو نه پیش پیش / داروی منبل بنه بر پشت ریش
گفت لاحول آخر ای حکمت گزار / جنس تو مهمانم آمد صد هزار
جمله راضی رفته‌اند از پیش ما / هست مهمان جان ما و خویش ما
گفت آبش ده و لیکن شیر گرم / گفت لاحول از توام بگرفت شرم
گفت اندر جو تو کمتر کاه کن / گفت لاحول این سخن کوتاه کن
گفت جایش را بروب از سنگ و پشک / ور بود تر ریز بر وی خاک خشک
گفت لاحول ای پدر لاحول کن / با رسول اهل کمتر گو سخن
گفت بستان شانه پشت خر بخار / گفت لاحول ای پدر شرمی بدار
گفت دم افسار را کوته ببند / تا ز غلطیدن نغلطد او به بند
گفت لاحول ای پدر چندین مقال / بهر خر چندین مکن اندر جوال
گفت بر پشتش فکن جل زود تر / زانکه شب بارد کان مغز
گفت لاحول ای پدر چندین مگو / استخوان در شیر نبود تو مجو
من تو استادم در فن خود / میهمان آید مرا از نیک و بد
لایق هر میهمان خدمت کنم / من ز خلعت این گل چون سوسنم
خادم این گفت و میان بر بست تفت / گفت فهم کاه و جو آرم نخست
رفت و از آخر نکرد او هیچ یاد / خواب خرگوشی بدان صوفی فتاد
رفت خادم جانب اوباش چند / کرد بر اندرز صوفی ریشخند
صوفی از ره مانده بود و شد دراز / خوابها میدید با چشم فراز
کان خرش در چنگ گرگی مانده بود / پاره‌ها از پشت و رانش می‌ربود
گفت لاحول این چه مالیخولیاست / ای عجب آن خادم مشفق کجاست
باز میدید آن خرش در راه رو / گه بچاهی می‌فتاد و گه بگو
گونه‌گون میدید ناخوش واقعه / فاتحه میخواند او والقارعه
گفت چاره چیست یاران جسته‌اند / رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند
باز میگفت ای عجب آن خادمک / نی که با ما گشت همنان و نمک
من نکردم با وی الا لطف و لین / او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت را سبب باید سند / ورنه جنسیت وفا تلقین کند
باز میگفت آدم با لطف و جود / کی بر آن ابلیس جوری کرده بود
آدمی مر مار و کژدم را چه کرد / کو همی خواهد مر او را مرگ و درد
گرگ را خود خاصیت بدریدنست / این حسد در خلق آخر روشنست
باز میگفت این گمان بد خطاست / بر برادر این چنین ظنم کجاست
باز گفتی حزم سوء الظن تست / هر که بدظن نیست کی ماند درست
صوفی اندر وسوسه و آن خر چنان / که چنان بادا جزای دشمنان
آن خر مسکین میان خاک و سنگ / کژ شده پالان دریده پالهنگ
خسته از ره جمله شب بی علف / گاه در جان کندن و گه در تلف
خر همه شب ذکر گویان کای اله / جو رها کردم کم از یک مشت کاه
باز بان حال میگفت ای شیوخ / رحمتی که سوختم زین خام شوخ
آنچه آن خر دید از رنج و عذاب / مرغ خاکی بیند اندر سیل آب
پس به پهلو گشت آن شب تا سحر / آن خر بیچاره از جوع البقر
ناله میکرد از فراق کاه و جو / مستمند از اشتیاق کاه و جو
همچنین در محنت و درد و سوز / ناله‌ها میکرد از شب تا بروز
روز شد خادم بیامد بامداد / زود پالان جست بر پشتش نهاد
خرفروشانه دو سه زخمش بزد / کرد با خر آنچه با سگ می‌سزد
خر جهنده گشت از تیزی نیش / کو زبان تا خر بگوید حال خویش

چونکه صوفی بر نشست و شد روان　　رو در افتادن گرفت او هر زمان

گمان بردن کاروانیان که مگر بهیمهٔ صوفی رنجورست

هر زمانش خلق بر میداشتند　　جمله رنجورش همی پنداشتند

آن یکی گوشش همی پیچید سخت　　وان دگر در زیر کامش جست لخت

وان دگر در نعل او میجست سنگ　　وان دگر در چشم او میدید زنگ

باز میگفتند کای شیخ این ز چیست　　دی نمیگفتی که شکر این خر قویست

گفت آن خر کو بشب لاحول خورد　　جز بدین شیوه نداند راه برد

چونکه قوت خر بشب لاحول بود　　شب مسبح بود و روز اندر سجود

چون ندارد کس غم تو ممتحن　　خویش کار خویش باید ساختن

آدمی خوارند اغلب مردمان　　از سلام علیکشان کم جو امان

خانهٔ دیوست دلهای همه　　کم پذیر از دیو مردم دمدمه

از دم دیو آنکه او لاحول خورد　　همچو آن خر در سر آید در نبرد

هر که در دنیا خورد تلبیس دیو　　وز عدو دوست رو تعظیم و ریو

در ره اسلام و بر پول صراط　　در سر آید همچو آن خر از خباط

عشوه‌های یار بد منیوش هین　　دام بین ایمن مرو تو بر زمین

صد هزار ابلیس لاحول آر بین　　آدما ابلیس را در مار بین

دم دهد گوید ترا ای جان و دوست　　تا چو قصابی کشد از دوست پوست

دم دهد تا پوستت بیرون کشد　　وای آنکه دشمنان افیون چشد

سر نهد بر پای تو قصاب وار　　دم دهد تا خونت ریزد زار زار

همچو شیری صید خود را خویش کن　　ترک عشوهٔ اجنبی و خویش کن

همچو خادم دان مراعات خسان　　بیکسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان

در زمین مردمان خانه مکن　　کار خود کن کار بیگانه مکن

کیست بیگانه تن خاکی تو　　کز برای اوست غمناکی تو

تا تو تن را چرب و شیرین میدهی　　جوهر جان را نبینی فربهی

گر میان مشک تن را جا شود　　روز مردن گند او پیدا شود

مشک را بر تن مزن بر دل بمال　　مشک چه بود نام پاک ذو الجلال

آن منافق مشک بر تن می نهد　　روح را در قعر گلخن می نهد

بر زبان نام حق و بر جان او　　گندها از فکر بی ایمان او

ذکر با او همچو سبزهٔ گلخنست　　بر سر مبرز گلست و سوسنست

آن نبات آنجا یقین عاریتست　　جای آن گل مجلسست و عشرتست

طیبات آمد برای طیبین　　للخبیثین الخبیثات است هین

کین مدار آنها که از کین گمرهند　　گورشان پهلوی کین داران نهند

اصل کینه دوزخست و کین تو　　جزو آن کلست و خصم دین تو

چون تو جزو دوزخی پس هوش دار　　جزو سوی کل خود گیرد قرار

ور تو جزو جنتی ای نامدار　　عیش تو باشد ز جنت پایدار

تلخ با تلخان یقین ملحق شود　　کی دم باطل قرین حق شود

ای برادر تو همین اندیشهٔ　　ما بقی تو استخوان و ریشهٔ

گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی　　ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی

گر گلابی بر سر و جیبت زنند　　ور تو چون بولی برونت افگنند

طبلها در پیش عطاران ببین　　جنس را با جنس خود کرده قرین

تو رهای چون ز ناجنسان بجد　　صحبت ناجنس گورست و لحد

جنسها با جنسها آمیخته　　زین تجانس زینتی انگیخته

گر در آمیزند عود و شکرش　　بر گزیند یک یک از همدیگرش

طبلها بشکست و جانها ریختند　　نیک و بد در همدگر آمیختند

حق فرستاد انبیا را بهر این　　تا جدا گردد ازیشان کفر و دین

حق فرستاد انبیا را با ورق　　تا گزید این دانه‌ها را بر طبق

مومن و کافر مسلمان و جهود　　پیش ایشان جمله یکسان می‌نمود

پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم　　کس ندانستی که ما نیک و بدیم

بود نقد و قلب در عالم روان　　چون جهان شب بود و ما چون شب‌روان

تا برآمد آفتاب انبیا　　گفت ای غش دور شو صافی بیا

چشم داند فرق کردن رنگ را ‌‌ ‌ چشم داند لعل را و سنگ را

چشم داند گوهر و خاشاک را ‌ ‌ ‌ چشم را زان می‌خلد خاشاکها

دشمن روزند این قلابکان ‌ ‌ ‌ عاشق روزند آن زرهای کان

زانکه روزست آینهٔ تعریف او ‌ ‌ ‌ تا ببیند اشرفی تشریف او

حق قیامت را لقب زان روز کرد ‌ ‌ ‌ روز بنماید جمال سرخ و زرد

پس حقیقت روز سر اولیاست ‌ ‌ ‌ روز پیش ماهشان چون سایه‌هاست

عکس راز مرد حق دانید روز ‌ ‌ ‌ عکس ستاریش شام چشم‌دوز

زان سبب فرمود یزدان والضحی ‌ ‌ ‌ والضحی نور ضمیر مصطفی

قول دیگر کین ضحی را خواست دوست ‌ ‌ ‌ از برای آنکه این هم عکس اوست

ورنه بر فانی قسم خوردن خطاست ‌ ‌ ‌ خود فنا چه لائق گفت خداست

از خلیلی لا احب الآفلین ‌ ‌ ‌ پس فنا چون خواست رب العالمین

لا احب الآفلین گفت آن خلیل ‌ ‌ ‌ کی فنا خواهد ازین رب جلیل

باز واللیل است ستاری او ‌ ‌ ‌ وین تن خاکی زنگاری او

آفتابش چون بر آمد زان فلک ‌ ‌ ‌ با شب تن گفت هین ما ودعک

وصل پیدا گشت از عین بلا ‌ ‌ ‌ زان حلاوت شد عبارت ما قلی

هر عبارت خود نشان حالتیست ‌ ‌ ‌ حال چون دست و عبارت آلتیست

آلت زرگر بدست کفشگر ‌ ‌ ‌ همچو دانهٔ کشت کرده ریگ در

والت اسکاف پیش برزگر ‌ ‌ ‌ پیش سگ که استخوان در پیش خر

بود انا الحق در لب منصور نور ‌ ‌ ‌ بود انا الله در لب فرعون زور

شد عصا اندر کف موسی گوا ‌ ‌ ‌ شد عصا اندر کف ساحر هبا

زین سبب عیسی بدان همراه خود ‌ ‌ ‌ در نیاموزید آن اسم صمد

کو نداند نقص بر آلت نهد ‌ ‌ ‌ سنگ بر گل زن تو آتش کی جهد

دست و آلت همچو سنگ و آهن است ‌ ‌ ‌ جفت باید جفت شرط زادن است

آنکه بی‌جفتست و بی‌آلت یکیست ‌ ‌ ‌ در عدد شکست آن یک بی‌شکیست

آنکه دو گفت و سه گفت و بیش ازین ‌ ‌ ‌ متفق باشند در واحد یقین

احولی چون دفع شد یکسان شوند ‌ ‌ ‌ آن دو سه گویان یکی‌گویان شوند

گر یکی گوئی تو در میدان او ‌ ‌ ‌ گرد بر میگرد از چوگان او

گوی آنگه راست بی‌نقصان شود ‌ ‌ ‌ کو ز دست زخم شه رقصان شود

گوش دار ای احول اینها را بهوش ‌ ‌ ‌ دارو دیده بکش از راه گوش

پس کلام پاک در دلهای کور ‌ ‌ ‌ می‌نپاید میرود تا اصل نور

وان فسون دیو در دلهای کژ ‌ ‌ ‌ میرود چون کفش کژ در پای کژ

گرچه حکمت را بتکرار آوری ‌ ‌ ‌ چون تو نااهلی شود از تو بری

گرچه بنویسی نشانش می‌کنی ‌ ‌ ‌ ورچه می‌لافی بیانش می‌کنی

او ز تو رو درکشد ای پرستیز ‌ ‌ ‌ بندها را بگسلد وز تو گریز

ورنخوانی و ببیند سوز تو ‌ ‌ ‌ علم باشد مرغ دست‌آموز تو

او نپاید پیش هر نااوستا ‌ ‌ ‌ همچو باز شه بخانهٔ روستا

افتن شاه باز خویش را در خانهٔ کمپیر و مبتلا شدن

علم آن بازست کو از شه گریخت ‌ ‌ ‌ سوی آن کمپیر کو می‌آرد سخت

تا که تتماجی پزد اولاد را ‌ ‌ ‌ دید آن باز خوش خوش‌زاد را

پایکش بست و پرش کوتاه کرد ‌ ‌ ‌ ناخنش ببرید و قوتش کاه کرد

گفت نااهلان نکردندت بساز ‌ ‌ ‌ پر فزود از حد و ناخن شد دراز

دست هر نااهل بیمارت کند ‌ ‌ ‌ سوی مادر آ که تیمارت کند

مهر جاهل را چنین دان ای رفیق ‌ ‌ ‌ کژ رود جاهل همیشه در طریق

جاهل ار با تو نماید همدلی ‌ ‌ ‌ عاقبت زخمت زند از جاهلی

روز شه در جستجو بیگاه شد ‌ ‌ ‌ سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد

دید ناگه باز را در دود و گرد ‌ ‌ ‌ شه برو بگریست زار و نوحه کرد

گفت هر چندین جزای کار تست ‌ ‌ ‌ که نباشی در وفای ما درست

چون کنی از خلد در دوزخ قرار ‌ ‌ ‌ غافل از لا یستوی اصحاب نار

این سزای آنکه از شاه خبیر ‌ ‌ ‌ خیره بگریزد بخانهٔ گنده پیر

گنده پیر جاهل این دنیا دنی ‌ ‌ ‌ هرکه با او شد برو خوار و غبی

هست دنیا جاهل و جاهل پرست	عاقل آن باشد که زین جاهل برست
هر که با جاهل بود همراز باز	آن رسد با او که با آن شاه باز
باز می مالید پر بر دست شاه	بی زبان میگفت من کردم گناه
پس کجا زارد کجا نالد لئیم	گر تو نپذیری بجز نیک ای کریم
سر کجا بنهد ظلوم شرمسار	جز بدرگاه تو ای آمرزگار
لطف شه جان را جنایت جو کند	زانکه شه هر زشت را نیکو کند
رو مکن زشتی که نیکیهای ما	زشت آید پیش آن زیبای ما
خدمت خود را سزا پنداشتی	تو لوای جرم از آن افراشتی
چون ترا ذکر و دعا دستور شد	زان دعا کردن دلت مغرور شد
هم سخن دیدی تو خود را با خدا	ای بسا کو زین گمان افتد جدا
گرچه با تو شه نشیند بر زمین	خویشتن بشناس و نیکوتر نشین
باز گفت ای شه پشیمان میشوم	توبه کردم نو مسلمان میشوم
آن که تو مستش کنی و شیرگیر	گر ز مستی کژ رود عذرش پذیر
گرچه ناخن رفت چون باشی مرا	برکنم من پرچم خورشید را
ورچه پرم رفت چون بنوازیم	چرخ بازی گم کند در بازیم
گر کمر بخشیم که را برکنم	گر دهی کلکم علمها بشکنم
آخر از پشه نه کم باشد تنم	ملک نمرودی به پر برهم زنم
در ضعیفی تو مرا بابیل گیر	هر یکی خصم مرا چون پیل گیر
قدر فندق افکنم گر در حریق	بندقم در فعل صد چون منجنیق
گرچه سنگم هست مقدار نخود	لیک در هیجا نه سر ماند نه خود
موسی آمد در وغا با یک عصاش	زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش
هر رسولی یکتنه کان در زده ست	بر همه آفاق تنها بر زده ست
نوح چون شمشیر در خواهید ازو	موج طوفان گرد حق شمشیر او
احمدا خود کیست اسپاه زمین	ماه بین بر چرخ و بشکافش جبین
تا بداند سعد و نحس بیخبر	دور تست این دور نی دور قمر
دور تست ایرا که موسی کلیم	آرزو می برد زین دورت مقیم
چونکه موسی رونق دور تو دید	کاندرو صبح تجلی می دمید
گفت یا رب آنچه دور رحمتست	آن گذشت از رحمت اینجا رویتست
غوطه ده موسی خود را در بحار	از میان دوره احمد برآر
گفت یا موسی بدان بنمودمت	راه آن خلوت بدان بگشودمت
که تو زان دوری درین دور ای کلیم	پا بکش زیرا درازست این گلیم
من کریمم نان نمایم بنده را	تا بگریاند طمع آن زنده را
بینی طفلی بمالد مادری	تا شود بیدار و اجوید خوری
کو گرسنه خفته باشد بیخبر	وان دو پستان میخلد از مهر در
کنت کنزا رحمة مخفیة	فابتعثت امة مهدیة
هر کرامتی که میجویی بجان	او نمودت تا طمع کردی در آن
چند بت بشکست احمد در جهان	تا که یارب گوی گشتند امتان
گر نبودی کوشش احمد تو هم	می پرستیدی چو اجدادت صنم
این سرت وارست از سجده صنم	تا بدانی حق او را بر امم
گر بگویی شکر این رستن بگو	کز بت باطن همت برهاند او
مر سرت را چون رهانید از بتان	هم بدان قوت تو جانها وا رهان
سر ز شکر دین ازان برتافتی	کز پدر میراث مفتش یافتی
مرد میراثی چه داند قدر مال	رستمی جان کند مجان یافت زال
چون بگریانم بجوشد رحمتم	آن خروشنده بنوشد نعمتم
گر نخواهم داد خود ننمایمش	چونش کردم بسته دل بگشایمش
رحمتم موقوف آن خوش گریه‌هاست	چون گریست از بحر رحمت موج خاست
تا نگرید ابر کی خندد چمن	تا نگرید طفل کی جوشد لبن

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه جهت غریمان بالهام حق تعالی

بود شیخی دائما او وامدار	از جوانمردی که بود او نامدار
ده هزاران وام کردی از مهان	خرج کردی بر فقیران جهان

هم بوام او خانقاهی ساخته / خان و مان و خانقه درباخته
احمد خضرویه بودی نام او / خدمت عشاق بودی کام او

وام او را حق ز هر جا میگزارد / کرد حق بهر خلیل از ریگ آرد
گفت پیغمبر که در بازارها / دو فرشته میکنند از مهر دعا

کای خدا تو منفقان را ده خلف / ای خدا تو ممسکان را ده تلف
خاصه آن منفق که جان انفاق کرد / حلق خود قربانی خلاق کرد

حلق پیش آورد اسمعیل وار / کارد بر حلقش نیارد کرد کار
پس شهیدان زنده زین رویند و خوش / تو بدان قالب بمنگر گبروش

چون خلیفه دست شاه جان لقا / جان ایمن از غم و رنج و شقا
شیخ وامی سالها این کار کرد / می ستد میداد همچون پایمرد

تخمها میکاشت تا روز اجل / تا بود در اجل میر اجل
چونکه عمر شیخ در آخر رسید / در وجود خود نشان مرگ دید

وامداران گرد او بنشسته جمع / شیخ در خود خوش گدازان همچو شمع
وامداران گشته نومید و ترش / درد دلها یار شد با درد شش

شیخ گفت این بدگمانان را نگر / نیست حق را چارصد دینار زر
کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد / لاف حلوا بر امید دانگ زد

شیخ اشارت کرد خادم را بسر / که برو آن جمله حلوا را بخر
تا غریمان چونکه آن حلوا خورند / یکزمانی تلخ در من ننگرند

در زمان خادم برون آمد ز در / تا خرد او جمله حلوا را بزر
گفت او را کین همه حلوا بچند / گفت کودک نیم دینار است و اند

گفت نی از صوفیان افزون مجو / نیم دینارت دهم دیگر مگو
او طبق بنهاد اندر پیش شیخ / تو ببین اسرار سراندیش شیخ

کرد اشارت با غریمان کین نوال / نک تبرک خوش خورید این را حلال
پس بفرمان جملگی حلقه زدند / خوش همی خوردند حلوا چند چند

چون طبق خالی شد آن کودک ستد / گفت دینارم بده ای با خرد
شیخ گفتا از کجا آرم درم / وام دارم میروم سوی عدم

کودک از غم زد طبق را بر زمین / ناله و گریه برآورد و حنین
ناله میکرد و فغان و های های / کای مرا بشکسته بودی هر دو پای

کاشکی من گرد گلخن گشتمی / بر در این خانقه نگذشتمی
صوفیان طبل خوار لقمه جو / سگ دلان همچو گربه روی شو

از غریو کودک آنجا خیر و شر / گرد آمد گشت بر کودک حشر
پیش شیخ آمد که ای شیخ درشت / تو یقین دان که مرا استاد کشت

گر روم من پیش استادم تهی / او مرا بکشد اجازت میدهی
وان غریمان هم بانکار و جحود / رو بشیخ آورده کاین باری چه بود

مال ما خوردی مظالم میبری / از چه بود این ظلم دیگر برسری
تا نماز دیگر آن کودک گریست / شیخ دیده بست و در وی ننگریست

شیخ فارغ از جفا و از خلاف / درکشیده روی چون مه در لحاف
با اجل خوش با ازل خوش شادکام / فارغ از تشنیع و گفت خاص و عام

آنکه جان در روی او خندد چو قند / از ترش رویی خلقش چه گزند
آنکه جان بوسه دهد بر چشم او / کی خورد غم از فلک وز خشم او

در شب مهتاب مه را بر سماک / از سگان و عوعو ایشان چه باک
سگ وظیفه خود بجا می آورد / مه وظیفه خود برخ میگسترد

کارک خود میگزارد هر کسی / آب نگذارد صفا بهر خسی
خس خسانه میرود بر روی آب / آب صافی میرود بی اضطراب

مصطفی مه میشکافد نیمشب / ژاژ میخاید ز کینه بولهب
آن مسیحا مرده زنده میکند / وان جهود از خشم سبلت میکند

بانگ سگ هرگز رسد در گوش ماه / خاصه ماهی کو بود خاص اله
میخورد شه بر لب جو تا سحر / در سماع از بانگ چغزان بیخبر

هم شدی توزیع کودک دانگ چند / همت شیخ آن سخا را کرد بند
تا کسی ندهد بکودک هیچ چیز / قوت پیران از آن بیش است نیز

شد نماز دیگر آمد خادمی / یک طبق بر سر ز پیش حاتمی
صاحب مالی و حالی پیش پیر / هدیه بفرستاد کز وی بد خبیر
چار صد دینار بر گوشهٔ طبق / نیم دینار دگر اندر ورق
خادم آمد شیخ را اکرام کرد / وان طبق بنهاد پیش شیخ فرد
چون طبق پوش از طبق برداشت او / خلق دیدند آن کرامت را ازو
آه و افغان از همه برخاست زود / کای شه و شیخ جهان این چه بود
این چه سرست این چه سلطانیست باز / ای خداوند خداوندان راز
ما ندانستیم ما را عفو کن / بس پراکنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها می زنیم / لاجرم قندیلها را بشکنیم
ما چو کران ناشنیده یک خطاب / هرزه گویان از قیاس خود جواب
ما ز موسی پند نگرفتیم کو / گشت از انکار خضری زرد رو
با چنان چشمی که بالا می شتافت / نور چشمش آسمان می شکافت
کرد با چشمت تعصب موسیا / از حماقت چشم موش آسیا
شیخ فرمود آن همه گفتار و قال / من بحل کردم شما را آن حلال
سر آن این بود کز حق خواستم / لاجرم بنمود راه راستم
گفت آن دینار اگر چه اندک است / لیک موقوف غریو کودک است
تا نگرید کودک حلوا فروش / بحر بخشایش نمی آید بجوش
ای برادر طفل طفل چشم تست / کام خود موقوف زاری دان درست
کام تو موقوف زاری دل است / بی تضرع کامیابی مشکل است
گر همی خواهی که آن مشکل حل شود / خار محرومی بگل مبدل شود
گر همی خواهی که آن خلعت رسد / پس بگریان طفل دیده بر جسد

ترسانیدن شخصی زاهدی را که کم گری تا کور نشوی

زاهدی را گفت یاری در عمل / کم گری تا چشم را ناید خلل
گفت زاهد از دو بیرون نیست حال / چشم بیند یا نبیند آن جمال
گر ببیند نور حق خود چه غم است / در وصال حق دو دیده چه کم است
ور نخواهد دید حق را گو برو / اینچنین چشم شقی گو کور شو
غم مخور از دیدگان عیسی تراست / چپ مرو تا بخشدت دو چشم راست
عیسی روح تو با تو حاضر است / نصرت از وی خواه کو خوش ناصر است
لیک بیگار تن پر استخوان / بر دل عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان / ذکر او کردیم بهر راستان
زندگی تن مجو از عیسیت / کام فرعونی مخواه از موسیت
بر دل خود کم نه اندیشهٔ معاش / عیش کم ناید تو بر درگاه باش
این بدن خرگاه آمد روح را / یا مثال کشتی مر نوح را
ترک چون باشد بیابد خرگهی / خاصه چون باشد عزیز درگهی
چونکه عیسی دیدگان الله رفیق / جز که استیزه نمی داند طریق

تمامی قصه زنده شدن استخوان بدعای عیسی علیه السلام

می نگیرد پند را از ابلهی / بخل می پندارد او از گمرهی
خواند عیسی نام حق بر استخوان / از برای التماس آن جوان
حکم یزدان از پی آن خام مرد / صورت آن استخوان را زنده کرد
از میان برجست یک شیر سیاه / پنجه بر زد کرد نقشش را تباه
کله‌اش برکند مغزش ریخت زود / همچو جوزی کاندرو مغزی نبود
گر ورا مغزی بدی زا شکستنش / خود نبودی نقص الا بر تنش
گفت عیسی چون شتابش کوفتی / گفت زان رو که تو زو آشوفتی
گفت عیسی چون نخوردی خون مرد / گفت در قسمت نبودم رزق خورد
ای بسا کس همچو آن شیر ژیان / صید خود ناخورده رفته از جهان
قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه / با موجه کرد تحصیل وجوه
جمع کرده مال و رفته سوی گور / دشمنان ماتم او کرده سور
ای میسر کرده ما را در جهان / سخره و بیگار ما را وارهان
طعمه بنموده بما و آن بوده شست / آن چنان بنما بما آن را که هست
گفت آن شیر ای مسیحا آن شکار / بود خالص از برای اعتبار

گر مرا روزی بدی اندر جهان
خود چه کارستی مرا با مردگان

این زمانی کی بیابد آب صاف
همچو خود در جوی شیر زاید از گزاف

گر بدانند قیمت آن جوی خر
او بجای پا نهد در جوی سر

او بیابد آن چنان پیغمبری
میر آبی زندگانی پروری

چون نذیر پیش او از امر کن
ای امیر آب ما را زنده کن

هین سگ نفس ترا زنده مخواه
کو عدوی جان تست از دیرگاه

خاک بر سر استخوانی را که آن
مانع این سگ بود از صید نان

سگ نیی بر استخوان چون عاشقی
دیوچه‌وار از چه بر خون عاشقی

آن چه چشمست آنکه بیناییش نیست
ز امتحانها جز که رسوائیش نیست

سهو باشد ظنها را گاه گاه
این چه ظن ست اینکه کور آمد براه

گرده بر دیگران نوحه گری
مدتی بنشین و بر خود میگری

زان بگریان شاخ سبز و تر شود
زانکه شمع از گریه روشن‌تر شود

هر کجا نوحه کنند آنجا نشین
زانکه تو اولی‌تری اندر حنین

زانکه ایشان از فراق فانی‌اند
غافل از لعل بقای کانی‌اند

زانکه بر دل نقش تقلیدست بند
رو به آب چشم بندش را بدرند

زانکه تقلید آفت هر نیکویست
که بود تقلید اگر کوه قویست

گر ضریری لمترست و تیز خشم
گوشت پاره دان که او را نیست چشم

گر سخن گوید ز مو باریکتر
آن سرش را زان سخن نبود خبر

مستیی دارد ز گفت خود ولیک
از بر وی تا بمی راهیست نیک

همچو جویست او نه او آبی خورد
آب از او بر آبخواران بگذرد

آب در جو زان نمیگیرد قرار
زانکه آن جو نیست تشنه و آبخوار

همچو نایی ناله زاری کند
لیک بیگار خریداری کند

نوحه‌گر باشد مقلد در حدیث
جز طمع نبود مراد آن خبیث

نوحه‌گر گوید حدیث سوزناک
لیک کو سوز دل و دامان چاک

از محقق تا مقلد فرقهاست
کین چو داودست و آن دیگر صداست

منبع گفتار این سوزی بود
وان مقلد کهنه آموزی بود

هین مشو غره بدان گفت حزین
بار بر گاوست و بر گردون حنین

هم مقلد نیست محروم از ثواب
نوحه‌گر را مزد باشد در حساب

کافر و مومن خدا گویند لیک
در میان هر دو فرقی هست نیک

آن گدا گوید خدا از بهر نان
متقی گوید خدا از عین جان

الله الله میزنی از بهر نان
بی طمع هیچی نی الله را بجوان

گر بدانستی گدا از گفت خویش
پیش چشم او نه کم ماندی نه بیش

سالها گوید خدا آن نان خواه
همچو خر مصحف کشد از بهر کاه

گر بدل در تافتی گفت لبش
ذره ذره گشته بودی قالبش

نام دیوی ره برد در ساحری
تو بنام حق پشیزی می‌بری

خاریدن روستایی در تاریکی شیر را بظن آنکه گاوست

روستایی گاو در آخر ببست
شیر گاوش خورد و بر جایش نشست

روستایی شد در آخر سوی گاو
گاو میجست شب آن کنجکاو

دست می‌مالید بر اعضای شیر
پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر

گفت شیر ار روشنی افزون بدی
زهره‌اش بدریدی و دل خون شدی

اینچنین گستاخ زان می‌خاردم
کو درین شب گاو می‌پنداردم

حق همی گوید که ای مغرور کور
نی ز نامم پاره پاره گشت طور

که لو انزلنا کتابا للجبل
لانصدع ثم انقطع ثم ارتحل

از من ار کوه احد واقف بدی
پاره گشتی و دلش پرخون شدی

از پدر و ز مادر این بشنیده
لاجرم غافل درین پیچیده

گر تو بی تقلید ازو واقف شوی
بی نشان بیجا چو هاتف شوی

بشنو این قصه پی تهدید را
تا بدانی آفت تقلید را

فروختن صوفیان بهیمهٔ صوفی مسافر را جهت سفره و سماع

صوفیی در خانقاه از ره رسید
مرکب خود برد و در آخر کشید

آبکش داد و علف از دست خویش
نی چنان صوفی که ما گفتیم پیش

احتیاطش کرد از سهو خباط / چون قضا آید چه سود از احتیاط
صوفیان درویش بودند و فقیر / کاد فقر ان یکن کفرا یبیر
ای توانگر تو که سیری هین مخند / بر کژی آن فقیر دردمند
از سر تقصیر آن صوفی رمه / خرفروشی در گرفتند آن همه
کز ضرورت هست مرداری مباح / بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
هم در آن دم آن خرک بفروختند / لوت آوردند و شمع افروختند
ولوله افتاد اندر خانقه / کامشبان لوت و سماعست و وله
چند ازین زنبیل و این دریوزه چند / چند ازین صبر و ازین سه روزه چند
ما هم از خلقیم و جان داریم ما / دولت امشب میهمان داریم ما
تخم باطل را ازان میکاشتند / کانکه آن جان نیست جان پنداشتند
وان مسافر نیز از راه دراز / خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یک بیک بنواختند / نرد خدمتهاش خوش می‌باختند
آن یکی پایش همی مالید و دست / وان یکی پرسید از جای نشست
وان یکی افشاند گرد از رخت او / وان یکی بوسید دستش را و رو
گفت چون میدید میلانشان بوی / گر طرب امشب نخواهم کرد کی
لوت خوردند و سماع آغاز کرد / خانقه تا سقف شد پر دود و گرد
دود مطبخ گرد آن پا کوفتن / ز اشتیاق و وجد جان آشوفتن
گاه دست افشان قدم میکوفتند / گه بسجده صفه را میروفتند
دیر یابد صوفی آز از روزگار / زان سبب صوفی بود بسیار خوار
جز مگر آن صوفیی کز نور حق / سیر خورد او فارغ است از ننگ دق
از هزاران اندکی زین صوفی اند / باقیان در دولت او میزیند
چون سماع آمد ز اول تا کران / مطرب آغازید یک ضرب گران
خر برفت و خر برفت آغاز کرد / زین حراره جمله را انباز کرد
زین حراره پای کوبان تا سحر / کف زنان خر رفت و خر رفت ای پسر
از ره تقلید آن صوفی همین / خر برفت آغاز کرد اندر حنین
چون گذشت آن نوش و جوش و آن سماع / روز گشت و جمله گفتند الوداع
خانقه خالی شد و صوفی بماند / گرد از رخت آن مسافر می‌فشاند
رخت از حجره برون آورد او / تا بخر بربندد آن همراه جو
تا رسد در همرهان او می‌شتافت / رفت در آخر خر خود را نیافت
گفت آن خادم بآبش برده است / زانکه خر دوش آب کمتر خورده است
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست / گفت خادم ریش بین جنگی بخاست
گفت من خر را بتو بسپرده ام / من ترا بر خر موکل کرده ام
بحث با توجیه کن حجت میار / آنچه من بسپردمت واپس سپار
از تو خواهم آنچه من دادم بتو / باز ده آنچه که بسپردم بتو
گفت پیغمبر که دستت آنچه برد / بایدش در عاقبت واپس سپرد
ور نه از سرکشی راضی باین / نک من و تو خانهٔ قاضی دین
گفت من مغلوب بودم صوفیان / حمله آوردند و بودم بیم جان
تو جگربندی میان گربگان / اندر اندازی و جویی زان نشان
در میان صد گرسنه گرده‌ای / پیش صد سگ گربهٔ پژمرده‌ای
گفت گیرم کز تو ظلما بستدند / قاصد جان من مسکین شدند
تو نیایی و نگویی مر مرا / که خرت را میبرند ای بینوا
تا خر از هر که برد من واخرم / ور نه توزیعی کنند ایشان زرم
صد تدارک بود چون حاضر بدند / این زمان هر یک بتعلیمی شدند
من کرا گیرم کرا قاضی برم / این قضا خود از تو آمد بر سرم
چون نیایی و نگویی ای غریب / پیش آمد اینچنین ظلم مهیب
گفت والله آمدم من بارها / تا ترا واقف کنم زین کارها
تو همی گفتی که خر رفت ای پسر / از همه گویندگان باذوق تر
باز میگشتم که او خود واقفست / زین قضا راضی است مردی عارفست
گفت آنرا جمله میگفتند خوش / مر مرا هم ذوق آمد گفتنش
مر مرا تقلیدشان بر باد داد / که دو صد لعنت برین تقلید باد

یعنی محض تقلید بزبان گویندگان بود در گفتن

خاصه تقلید چنین بی‌حاصلان / کابرو را ریختند از بهر نان
عکس ذوق آن جماعت می‌زدی / وین دلم زان عکس ذوقین می‌شدی

عکس چندان باید از یاران خوش / تا شوی از بحر بی‌عکس آبکش
عکس کاول زد تو آن تقلید دان / چون پیاپی شد شود تحقیق آن

تا نشد تحقیق از یاران مبر / از صدف مگسل نگشت آن قطره در
صاف خواهی چشم و عقل و سمع را / بردران تو پرده‌های طمع را

زانکه آن تقلید صوفی از طمع / عقل او بربست از نور و لمع
دانکه صوفی را طمع بر خر نشاند / ماند در خسران و کارش شد تباه

طمع لوت و طمع آن ذوق و سماع / مانع آمد عقل او را ز اطلاع
گر طمع در آینه برخاستی / در نفاق آن آینه چون ما بدی

گر ترازو را طمع بودی بمال / راست کی گفتی ترازو وصف حال
گفت گیرم گر طمع قارون شوی / آخر الامر اندرین هامون شوی

هر نبیی گفت با قوم از صفا / من نخواهم مزد پیغام از شما
من دلیلم حق شما را مشتری / داد حق دلالیم هر دو سری

هست مزد کار مرد لال را / مژده باید داد تا گوید سزا
چیست مزد کار من دیدار یار / گرچه خود بوبکر بخشد چل هزار

چل هزار او نباشد مزد من / کی بود شبه شبه در عدن
یک حکایت گویمت بشنو بهوش / تا بدانی که طمع شد بند گوش

هر کرا باشد طمع الکن شود / با طمع کی چشم و دل روشن شود
پیش چشم او خیال جاه و زر / همچنان باشد که موی اندر بصر

جز مگر مستی که از حق پر بود / گرچه بدهی گنجها او حر بود
هر که از دیدار برخوردار شد / این جهان در چشم او مردار شد

لیک آن صوفی ز مستی دور بود / لاجرم از حرص او بی‌نور بود
صد حکایت بشنود مدهوش حرص / در نیاید نکته در گوش حرص

در تعریف کردن منادیان — قصهٔ آن مفلس که در زندان بود و زندانیان ازو در فغان — قاضی مفلس را گرد شهر

بود شخصی مفلسی بی خان و مان / مانده در زندان و بند بی امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف / بر دل خلق از طمع چون کوه قاف

زهره نی کس را که لقمهٔ نان خورد / زانکه آن لقمه ربا گاوش برد
هر که دور از دعوت رحمان بود / او گدا چشمست اگر سلطان بود

مر مروت را نهاده زیر پا / گشته زندان دوزخی زان نان ربا
گر گریزی بر امید راحتی / زان طرف هم پیشت آید آفتی

هیچ کنجی بی دد و بی دام نیست / جز بخلوتگاه حق آرام نیست
کنج زندان جهان ناگزیر / نیست بی پامزد و بی دق الحصیر

والله ار سوراخ موشی در روی / مبتلای گربه چنگالی شوی
آدمی را فربهی هست از خیال / گر خیالاتش بود صاحب جمال

ور خیالاتش نماید ناخوشی / می‌گدازد همچو موم از آتشی
در میان مار و کژدم گر ترا / با خیالات خوشان دارد خدا

مار و کژدم مر ترا مونس بود / کان خیالت کیمیای مس بود
صبر شیرین از خیال خوش شدست / کان فرح وان تازگی پیش آمدست

آن فرح آید ز ایمان در ضمیر / ضعف ایمان ناامیدی و زحیر
صبر از ایمان بیابد سر کله / حیث لا صبر فلا ایمان له

گفت پیغمبر خداش ایمان نداد / هر کرا نبود صبوری در نهاد
آن یکی در چشم تو باشد چو مار / هم وی اندر چشم آن دیگر نگار

زانکه در چشمت خیال کفر اوست / وان خیال مؤمنی در چشم دوست
کاندرین یک شخص هر دو فعل هست / گاه ماهی باشد او و گاه شست

نیم او مؤمن بود نیمیش گبر / نیم او حرص آوری نیمیش صبر
گفت یزدانت فمنکم مؤمن / باز منکم کافر گبر کهن

همچو گاوی نیمهٔ چپش سیاه / نیمهٔ دیگر سپید همچو ماه
هر که این نیمه ببیند رد کند / هر که آن نیمه ببیند کد کند

از جمال یوسف اخوان بس نفور / لیک اندر دیدهٔ یعقوب نور
از خیال بد نظرشان زشت دید / چشم فرع و چشم اصلی ناپدید
چشم ظاهر سایهٔ آن چشم دان / هرچه آن بیند بگردد این بدان
سایهٔ اصل است فرع اما کجا / سایه با خورشید پا دارد بجا
تو مکانی اصل تو در لامکان / این دکان بر بند و بگشا آن دکان
شش جهت مگریز زیرا در جهات / ششدره است و ششدره مات است مات
این سخن را نیست حد زندانیان / مضطر اندر دست آن حرج قلتبان

شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس

با وکیل قاضی ادراک مند / اهل زندان در شکایت آمدند
که سلام ما بقاضی بر کنون / باز گو آزار ما زین مرد دون
کاندرین زندان بماند او مستمر / یاوه تاز و طبل خوار است و مضر
مرد زندانی نیابد لقمهٔ / ور بصد حیلت گشاید طعمهٔ
در زمان پیش آید آن دوزخ گلو / حجتش اینکه خدا گفته کلوا
چون مگس حاضر شود در هر طعام / از وقاحت بی صلاح و بی سلام
پیش او هیچ است لوت شصت کس / کر کند خود را اگر گوئیش بس
زین چنین قحط سه ساله داد داد / ظل مولانا ابد پاینده باد
گو ز زندان تا رود این گاو میش / یا وظیفه کن ز وقفی لقمه ایش
ای تو خوش هم ذکور و هم اناث / داد کن المستغاث المستغاث
سوی قاضی شد وکیل با نمک / گفت با قاضی شکایت یک بیک
خواند او را قاضی از زندان بپیش / پس تفحص کرد از اعیان خویش
گشت ثابت پیش قاضی آن همه / که نمودند از شکایت آن رمه
گفت قاضی خیز زین زندان برو / سوی خانهٔ مرده ریگ خویش شو
گفت خانمان من احسان تست / همچو کافر جنتم زندان تست
گر ز زندانم براتی تو برد / خود بمیرم من ز درویشی و کد
همچو ابلیسی که میگفت ای سلام / رب انظرنی الی یوم القیام
کاندرین زندان دنیا من خوشم / تا که دشمن زادگان را می کشم
هر کرا او قوت ایمانی بود / وز برای زاد ره نانی بود
می ستانم گه بمکر و گه بریو / تا بر آرند از پشیمانی غریو
گه بدرویشی کنم تهدیدشان / گه بزلف و خال بندم دیدشان
قوت ایمانی درین زندان کم است / وانچه هست قصد این سگ در خم است
از نماز و صوم و صد بیچارگی / قوت فکر آید برو یکبارگی
نستعید الله من شیطانه / قد هلکنا آه من طغیانه
یک سگ است و در هزاران میرود / هر که در وی رفت او آن میشود
هر که سرگشته گرد میدان کو درست / دیو پنهان گشته اندر زیر پوست
چون نیابد صورت آید در خیال / تا کشاند آن خیالت در وبال
از خیالات تو می آید بلا / چون خیالت فاسد آمد جابجا
گه خیال فرجه و گاهی دکان / گه خیال علم و گاهی خان و مان
گه خیال کسب و سوداگری / گه خیال تاجری و داوری
گه خیال نقره و فرزند و زن / گه خیال بوالفضول و بوالحزن
گه خیال کاله و گاهی قماش / گه خیال مفرش و گاهی فراش
گه خیال آسیا و باغ و راغ / گه خیال میغ و باغ و لیغ و لاغ
گه خیال آشتی و جنگها / گه خیال نهها و ننگها
هین برون کن از سر این تخییلها / هین و زان دل این چنین تبدیلها
هان مگو لا حولها اندر زبان / از زبان تنها نه بل از عین جان

گفت قاضی مفلسی را وا نما / گفت اینک اهل زندانت گوا

تتمهٔ قصهٔ مفلس زندانی با قاضی

گفت اینان متهم باشند چون / میگریزند از تو میگریند خون
ور تو میخواهند تا هم وارهند / زین غرض باطل گواهی میدهند
جمله اهل محکمه گفتند ما / هم بر ادبار و بر افلاسش گوا
هر کرا پرسید قاضی حال او / گفت مولا دست ازین مفلس بشو

گفت قاضی کش بگردانید فاش — گرد شهر او مفلس است و بس قلاش
کو بکو او را منادیها کنید — طبل افلاسش بهر جا بر زنید
هیچ کس نسیه بنفروشد بدو — قرض ندهد هیچ کس او را تسو
هر که دعوی آردش اینجا بفن — هیچ زندانش نخواهم کرد من
پیش من افلاس او ثابت شدست — نقد و کالا نیستش چیزی بدست
آدمی در حبس دنیا زان بود — تا بود کافلاس او ثابت شود
مفلسی دیو را یزدان ما — هم منادی کرد در قرآن ما
کو دغا و مفلس است و بد سخن — هیچ با او شرکت و سودا مکن
ور کنی او را بهانه آوری — مفلس است او صرفه از وی کی بری
حاضر آوردند چون فتنه فروخت — اشتر کردی که هیزم میفروخت
کرد بیچاره بسی فریاد کرد — هم موکل را بدانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت — تا شب و افغان او سودی نداشت
بر شتر بنشست آن قحط گران — صاحب اشتر پی اشتر دوان
سو بسو و کو بکو می تاختند — تا همه شهرش عیان بشناختند
پیش هر حمام و هر بازارگه — کرده مردم جمله در شکلش نگه
ده منادی گر بلند آوازیان — ترک و کرد و رومیان و تازیان
جملگان آوازها برداشته — کاین همه تخم جفاها کاشته
بینوا هم بد ادای بیوفا — زان رباید ترک لای بی حیا
مفلس است او ندارد هیچ چیز — قرض تا ندهد کسی او را پشیز
ظاهر و باطن ندارد حبه — مفلسی قلبی دغایی دبه
هان و هان با او حریفی کم کنید — چونکه گاو آرد گره محکم زنید
ور بحکم آرد این پژمرده را — من نخواهم کرد زندان مرده را
خوش دم است او و گلویش بس فراخ — با شعار نو دثار شاخ شاخ
گر بپوشد بهر مکر آن جامه را — عاریه است او تا فریبد عامه را
حرف حکمت بر زبان نا حکیم — حلهای عاریت دان ای سلیم
گرچه دزدی حله پوشیده است — دست تو چون گیرد آن بریده دست
چون شبانگه از شتر آمد بزیر — کرد گفتش منزلم دور است و دیر
بر نشستی اشترم را از پگاه — جو رها کردم کم از اخراج کاه
گفت تا اکنون چه میکردیم پس — هوش تو کو نیست اندر خانه کس
چرخ افلاکم شنید ای پر طمع — تو نشنیدی بگوش بی لمع
طبل افلاسم بچرخ سابعه — رفت تو نشنیده این واقعه
گوش تو پر بوده است از طمع خام — پس طمع کر میکند گوش ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشنید این بیان — مفلس است و مفلس است این قلتبان
تا بشب گفتند و در صاحب شتر — بر نزد کو از طمع پر بود پر
هست بر سمع و بصر مهر خدا — در حجب بس صورت است و بس صدا
آنچه او خواهد رساند آن بچشم — از جمال و از کمال و از کرشم
وانچه او خواهد رساند آن بگوش — از سماع و از بشارت وز خروش
گرچه هستی تو کنون غافل از آن — وقت حاجت حق کند آن را عیان
گفت پیغمبر که یزدان مجید — از پی هر درد درمان آفرید
گرچه درمان جویی و گویی بجان — کای خدا درمان کن از من سان
لیک زان درمان نبینی رنگ و بو — بهر درد خویش بی فرمان او
کون پر چاره است و هیچت چاره نه — تا که نگشاید خدایت روزنه
چشم را ای چاره جو در لامکان — هین بنه چون چشم کشته سوی جان
این جهان از بی جهت پیدا شدست — کز بی جایی جهان را جا شدست
بازگرد از هست سوی نیستی — گر تو از جان طالب مولیستی
جای دخل است این عدم از وی مرم — جای خرج است این وجود بیش و کم
کارگاه صنع حق چون نیستی است — جز معطل در جهان هست کیست

فی المناجات

ای خدای پاک بی انباز و یار — دستگیر و جرم ما را درگذار
یاد ده ما را سخنهای رقیق — کز ترا رحم آورد آن ای رفیق

هم دعا از تو اجابت هم ز تو / ایمنی از تو مهابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن / مصلحی تو ای تو سلطان سخن
کیمیا داری که تبدیلش کنی / گرچه جوی خون بود نیلش کنی
اینچنین میناگریها کار تست / اینچنین اکسیرها ز اسرار تست
آب را و خاک را بر هم زدی / ز آب و گل نقش تن آدم زدی
نسبتش دادی و جفت و خال و عم / با هزار اندیشه و شادی و غم
باز بعضی را رهایی داده‌ای / زین غم و شادی جدایی داده‌ای
برده‌ای از خویش پیوند و سرشت / کرده‌ای در چشم او هر خوب زشت
هرچه محسوس است او رد میکند / وانچه ناپیداست مسند میکند
عشق او پیدا و معشوقش نهان / یار بیرون فتنهٔ او در جهان
این رها کن عشقهای صورتی / عشق بر صورت نه بر روی ستی
آنچه معشوقست صورت نیست آن / خواه عشق این جهان خواه آن جهان
آنچه بر صورت تو عاشق گشته‌ای / چون برون شد جان چرایش هشته‌ای
صورتش بر جاست این سیری ز چیست / عاشقا واجو که معشوق تو کیست
آنچه محسوس است اگر معشوقه است / عاشقستی هر که او را حس هست
چون وفا آن عشق افزون میکند / کی وفا صورت دگرگون میکند
پرتو خورشید بر دیوار تافت / تابش عاریتی دیوار یافت
بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم / واطلب اصلی که تابد او مقیم
ای که تو هم عاشقی بر عقل خویش / خویش بر صورت‌پرستان دیده بیش
پرتو عقلست آن بر حس تو / عاریت میدان ذهب بر مس تو
چون زر اندودست خوبی در بشر / ورنه چون شد شاهد تو پیر خر
چون فرشته بود همچون دیو شد / کان ملاحت اندرو عاریه بد
اندک اندک میستاند آن جمال / اندک اندک خشک میگردد نهال
رو نعمره ننکسه بخوان / دل طلب کن دل منه بر استخوان
کان جمال دل جمال باقی است / دولتش از آب حیوان ساقی است
خود هم او آبست و هم ساقی و مست / هر سه یک شد چون طلسم تو شکست
آن یکی را تو ندانی از قیاس / بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنی تو صورتست و عاریه / بر مناسب شادی و بر قافیه
معنی آن باشد که بستاند ترا / بی نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کور و کر کند / مرد را بر نقش عاشق تر کند
کور را قسمت خیال غم‌فزاست / بهرهٔ چشم این خیالات فناست
حرف قرآن را ضریران معدنند / خر نبینند و به پالان بر زنند
چون تو بینایی پی خر رو که جست / چند پالان دوزی ای پالان‌پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا / کم نگردد نان چو باشد جان ترا
خر چو باشد کم نیاید ای عمو / خود نشستش ره نهد پالان او
پشت خر دکان و مال و مکسب است / جان تو سرمایهٔ صد قالب است
خر برهنه بر نشین ای بوالفضول / خر برهنه نه که راکب شد رسول
النبی قد رکب معروریا / والنبی قیل سافر ماشیا
بلکه آن شه شد پیاده رفته است / بار از آن و بسی بد رفته است
شد خر نفس تو بر میخیش بند / چند بگریزد ز کار و بار چند
بار صبر و شکر او را برد نیست / خواه صد سالش خر ای سی و بیست
هیچ وازر وزر غیری برنداشت / هیچکس ندرود تا چیزی نکاشت
طمع خام است آن مخور خام ای پسر / خام خوردن علت آرد در بشر
کان فلانی یافت گنجی ناگهان / من همان خواهم مرا هم آن دکان
کار بخت است آن و آن هم نادرست / کسب باید کرد تا تن قادرست
کسب کردن گنج را مانع کیست / پا مکش از کار آن خود در پی است
تا نگردی تو گرفتار اگر / که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول با وفاق / منع کرد و گفت آن هست از نفاق
کان منافق در اگر گفتن بمرد / وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد
ای بسا کس رفته در بوک و مگر / از جمال عافیت ناخورده بر

ور نمی یابی تو نقصان اگر
بی غرض بینی ز بحث از شتاب
هم عیال تو بیاسودی اگر
کاشکی معمور بودی این سرا
این همه عالم طلبکار خوش اند
پرتو قلب زن خالص ببین
این محک با میان جان خویش
بانگ میاید که ای کاروان
چون شد آنجا ببیند گرگ و شیر
اندرون خویش این آوازها
صبح صادق را ز کاذب واشناس
رنگها بینی بجز این رنگها
کارکن در کارگه باشد نهان
کارگه چون جای باش عامل است
کارگه چون جای روشن دیدگیست
لاجرم میخواست تبدیل قدر
صد هزاران طفل کشت او بیگناه
این همه خون کرد موسی زاده شد
اندرون خانه اش موسی معاف
کان علیل آن حسود و دشمن است
نفس اندر خانهٔ تن نازنین
آن یکی از خشم مادر را بکشت
هی تو مادر را چرا کشتی بگو
گفت کاری کرد کان عار وی است
گفت آنکس را بکش ای محتشم

تمثیل بر حقیقت سخن و اطلاع بر کشف آن

دوستی بردش سوی خانهٔ خراب — گفت او این را اگر سقفی بدی
در میانه داشتی حجرهٔ دگر — در رسیدی میهمانی زی ترا
خانهٔ تو بودی این معمور ما — گفت آری پهلوی یاران خوش است
در خوش تزویر اندر آتش اند — طالب زر گشته جمله پیر و خام
بی محک زر را مکن از ظن گزین — گر محک داری گزین کن ور نه رو
ور نداری ره مرو تنها بپیش — بانگ غولان هست بانگ آشنا
سوی من آیید نک ام نشان — نام هر یک میبرد غول ای فلان
عمر ضایع راه دور و روز دیر — چه بود آن بانگ غول آخر بگو
منع کن تا کشف گردد رازها — ذکر حق کن بانگ غولان را بسوز
رنگ را باز دان ز رنگ کاس — تا بود کز دیدگان هفت رنگ
گوهران بینی بجای سنگها — گوهری چه بلکه دریائی شوی
تو بود در کارگه بینیش عیان — کار چون بر کارکن پرده تنید
آنکه بیرون است از وی غافل است — چون در آید در کارگه یعنی عدم
پس برون کارگه پوشیدگیست — رو بهستی داشت فرعون عنود
تا قضا را باز گرداند ز در — خود قضا بر سبلت آن حیله مند
تا بگردد حکم و تقدیر اله — تا که موسی نبی ناید برون
و ز برای قهر او آماده شد — گر بدیدی کارگاه لایزال
در برش کشت طفلان گزاف — همچو صاحب نفس کو تن پرورد
خود حسود و دشمن آن تن است — او چو موسی و تنش فرعون او

ملامت کردن مردمان شخصی را که مادر را بتهمت بکشت

هم بزخم خنجر و هم زخم مشت — آن یکی گفتش که از بدگوهری
او چه کرد آخر بگو ای زشت خو — هیچکس کشتست مادر ای عنود
کشتمش کان خاک ستار ویست — متهم شد با کسی زان کشتمش
گفت پس هر روز خلقی را کشم — کشتم او را رستم از خونهای خلق

این مثل بشنو که دریابی مگر
پهلوی من مر ترا مسکن شدی
هم بیاسودی اگر بودیت جا
لیک ای جان در اگر نتوان نشست
لیک قلب زر نداند چشم عام
نزد دانا خویشتن را کن گرو
آشنائی کو کشد سوی فنا
تا کند آن خواجه را از آفلان
مال خواهم جاه خواهم آبرو
چشم چون نرگس ازین کرکس بدوز
دیده پیدا کند صبر و درنگ
آفتاب چرخ پیمائی شوی
خارج آن کار نتوانیش دید
تا ببینی صنع و صانع را بهم
لاجرم از کارگاهش کور بود
زیر لب میکرد هر دم ریشخند
گرد بر گردن هزاران ظلم و خون
دست خایان خشک گشتی ز احتیال
بر دگر کس ظن حقدی می برد
او به بیرون می دود که کو عدو
بر دگر کس دست میخاید بکین
یاد ناوردی تو حق مادری
می نگوئی کو چه کرد آخر چه بود
غرق خون در خاک گو کشتمش
نای او برم بهست از نای خلق

نفس ترست آن با در بد خاصیت / کز فساد اوست هر جا آفتیست
از وی این دنیای خوش بر تست تنگ / از پی او با حق و با خلق جنگ
گر شکال آرد کسی بر گفت ما / از برای انبیا و اولیا
گوش ای طالب گر ... صواب / بشنو این اشکال شهوت را جواب
دشمن آن باشد که قصد جان کند / دشمن آن نبود که خود جان می‌کند
تابش خورشید او را می‌کشد / رنج او خورشید هرگز کی کشد
مانع خویش‌اند جمله کافران / از شعاع جوهر پیغمبران
چون غلام هندوی کو کین کشد / از ستیزه خواجه خود را می‌کشد
گر شود بیمار دشمن با طبیب / ور کند کودک عداوت با ادیب
گازری گر خشم گیرد ز آفتاب / ماهیی گر خشم گیرد او ز آب
گر ترا حق آفریده زشت رو / تو مشو هم زشت رو هم زشت خو
تو حسودی کز فلان من کمترم / می‌فزاید کمتری در اخترم
آن بلیس از ننگ و عار کمتری / خویشتن افکند در صد ابتری
آن ابوجهل از محمد ننگ داشت / ور حسد خود را به بالا می‌فراشت
من ندیدم در جهان جست و جو / هیچ اهلیت به از خوی نکو
هر که او از فضل اندر حیلت و فن / کار خود سازد ز خلق حسن
آن کسی کش مثل خود پنداشتی / زان سبب با او حسد برداشتی
پس بهر دوری ولیی قائم است / تا قیامت آزمایش دائم است
پس امام حی قائم آن ولیست / خواه از نسل عمر خواه از علیست
او چو نورست و خرد جبریل او / آن ولی کم از او قندیل او
زانکه هفصد پرده دارد نور حق / پرده‌های نور دان چندین طبق
اهل صف آخرین از ضعف خویش / چشمشان طاقت ندارد نور پیش
روشنی کو حیات اول است / رنج جان و فتنهٔ این احول است
آتشی کاصلاح آهن یا زرست / کی صلاح آبی و سیب ترست
لیک آهن را لطیف آن شعله‌هاست / کو جذوب تابش آن اژدهاست

پس بکش او را که بهر آن دنی / سر دهی قصد عزیزی کنی
نفس کشتی باز رستی ز اعتذار / کس ترا دشمن نماند در دیار
کانبیا را نی که نفس کشته بود / پس چرا خصمانشان بود و حسود
دشمن خود بوده‌اند آن منکران / زخم بر خود می‌زدند ایشان چنان
نیست خفاشک عدو آفتاب / او عدوی خویش آمد در حجاب
دشمن آن باشد کز و آید عذاب / مانع آید لعل را از آفتاب
کی حجاب چشم آن فرد از خلق / چشم خود را کور و کژ کرد از خلق
سرنگون می‌افتد از بام سرا / تا زیانی کرده باشد خواجه را
در حقیقت ره زن جان خود اند / راه عقل و جان خود را خود زدند
تو نکو بنگر که را دارد زیان / عاقبت که بود سیاه اختر از آن
ور برد کفشت مرو در سنگلاخ / ور دو شاخستت مشو تو چارشاخ
خود حسد نقصان و عیبی دیگرست / بلکه از جمله کمی‌ها بدترست
از حسد میخواست تا بالا بود / خود چه بالا بلکه خون پالا بود
بوالحکم نامش بد و بوجهل شد / ای بسا اهل از حسد نااهل شد
انبیا را واسطه زان کرد حق / تا پدید آید حسدها در قلق
زانکه کس را از خدا عاری نبود / حاسد حق هیچ دیاری نبود
چون مقرر شد بزرگی رسول / پس حسد ناید کسی را از قبول
هر کرا خوی نکو باشد برست / هر کسی کو شیشه دل باشد شکست
مهدی و هادی وی است ای راه‌جو / هم نهان و هم نشسته پیش رو
وانکه زین قندیل کم مشکات ماست / نور را در مرتبه ترتیبهاست
از پس هر پرده قومی را مقام / صف صف‌اند این پرده‌هاشان تا امام
وان صف پیش از ضعیفی بصر / تاب نارد روشنایی بیشتر
احولیها اندک اندک کم شود / چون ز هفصد بگذرد او یم شود
سیب و آبی خامیی دارد خفیف / نی چو آهن تابشی خواهد لطیف
هست آن آهن فقیر سخت‌کش / زیر پتک و آتش است او سرخ و خوش

حاجب آتش بود بی واسطه / در دل آتش رود بی رابطه
بی حجابی آب و فرزندان آب / پختگی ز آتش نیابد بی خطاب

واسطه دیگی بود یا تابهٔ / همچو پا را در روش پاتابهٔ
یا مکانی در میان تا آن هوا / میشود سوزان و می آرد بما

پس فقیر آنست کو بی واسطه است / شعله‌ها را با وجودش رابطه است
پس فقیر آنست کو خود آدهد / آب حیوانی که ماند تا ابد

پس دل عالم ویست ایرا که تن / میرسد از واسطه این دل بفن
دل نباشد تن چه داند گفتگو / دل نجوید تن چه داند جستجو

پس نظرگاه شعاع آن آهنست / پس نظرگاه خدا دل نی تنست
باز این دلهای جزوی چون تنست / با دل صاحبدلی کو معدنست

بس مثال و شرح خواهد این کلام / لیک ترسم تا نلغزد فهم عام
تا نگردد بسکوتی بلا / این که گفتیم هم نه بر جستجوی

پای کژ را کفش کژ بهتر بود / مر گدا را دستگه بر در بود

امتحان کردن پادشاه آن دو غلام را که نو خریده بود

پادشاهی دو غلام ارزان خرید / با یکی زان دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرک دل و شیرین جواب / از لب شکر چه زاید شکر آب

آدمی مخفیست در زیر زبان / این زبان پرده است بر درگاه جان
چونکه بادی پرده را درهم کشید / سر صحن خانه شد بر ما پدید

کاندران خانه گهر یا گندمست / گنج زر یا جمله مار و کژدمست
یا دران گنجست و ماری بر کران / زانکه نبود گنج زر بی پاسبان

بی تامل او سخن گفتی چنان / کز پس پانصد تامل دیگران
گفتیی اندر باطنش دریاستی / جمله دریا گوهر گویاستی

نور هر گوهر کزو تابان شدی / حق و باطل را ازو فرقان شدی
نور فرقان فرق کردی بهر ما / ذره ذره حق و باطل را جدا

نور گوهر نور چشم ما شدی / هم سوال و هم جواب ما بدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرص ماه / چون سوالست این نظر در اشتباه

راست گردان چشم را در ماهتاب / تا یکی بینی تو مه اینک جواب
فکرتت که کژ مبین نیکو نگر / هست هم نور و شعاع آن گهر

هر جوابی کان ز گوش آید بدل / چشم گفت از من شنو آنرا بهل
گوش دلالست و چشم اهل وصال / چشم صاحب حال و گوش اصحاب قال

در شنود گوش تبدیل صفات / در عیان دیدها تبدیل ذات
ز آتش ار علمت یقین شد از سخن / پختگی جو در یقین منزل مکن

تا نسوزی نیست آن عین الیقین / این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بود دیده شود / ورنه قل در گوش پیچیده شود

این سخن پایان ندارد بازگرد / تا که شه با آن غلامانش چه کرد

روان کردن پادشاه یکی ازان دو غلام را و از دیگری احوال آن یکی پرسیدن و باز گفتن آنچه در ویست

آن غلامک را چو دید اهل ذکا / آن دگر را کرد اشارت که بیا

کاف رحمت گفتمش تصغیر نیست / جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست
چون بیامد آن دوم در پیش شاه / بود او گنده دهان دندان سیاه

گرچه شه ناخوش شد از گفتار او / جستجویی کرد هم از کار او
گفت با این شکل وین گنده دهان / دور بنشین لیک آن سوتر مران

تا علاج این دهان تو کنیم / تو مریض و ما طبیب پر فنیم
که تو زان اهل نامه و رقعه بدی / نی جلیس یار و هم بقعه بدی

بهر کیکی نو گلیمی سوختن / نیست لایق از تو دیده دوختن
با همه بنشین دو سه دستان بگو / تا ببینم صورت عقلت نکو

آن یکی را پس فرستاد او بکار / سوی حمامی که رو خود را بخار
وین دگر را گفت تو چه زیرکی / صد غلامی در حقیقت نه یکی

باز قالش ز بدی زان یار خود / نزد ما آگه تو به زان یار بد
آن نه‌ای که خواجه‌تاش تو نمود / از تو ما را سرد میکرد آن حسود

گفت او دزد و کژست و کژنشین / حیز و نامرد و چنانست و چنین
گفت پیوسته بدست او راست گو / راست تر من کس ندیدستم ازو

راستی و نیکخوئی و حیا / علم و دینداری احسان و سخا
راستی در نهاد خلقت است / هر چه گوید من نگویم تهمت است

گر بگویم آن نکو اندیش را / متهم دارم وجود خویش را
باشد او در من ببیند عیبها / من نبینم در وجود خود شها

هر کسی گر عیب خود دیدی ز پیش / کی بدی فارغ وی از اصلاح خویش
غافل اند این خلق از خود بیخبر / لاجرم گویند عیب یکدگر

من نبینم روی خود را ای شمن / من ببینم روی تو تو روی من
آن کسی کو ببیند روی خویش / نور او از نور خلقان ست پیش

نور حسی نبود آن نوری که او / نور خود محسوس بیند پیش رو
گر بمیرد نور او باقی بود / زانکه دیدش دید خلاقی بود

گفت تو هم عیب او گو مو بمو / آن چنان که گفت او از عیب تو
تا بدانم کز تو غمخوار منی / کدخدای ملکت و کار منی

گفت ای شه من بگویم عیبهاش / گرچه هست او مر مرا خوش خواجه تاش
عیب او مهر و وفا و مردمی / عیب او صدق و صفا و همدمی

مکر عیبش این که مردی و داد / آن جوامردی که جان هم بداد
صد هزاران جان خدا کرده پدید / چه چه انفس بود کان را ندید

در بدی کی بجان بخلش بدی / بهر یکسان که چنین غمگین شدی
بر لب جو بخل آب آن را بود / کوز جوی آب نابینا بود

گفت پیغمبر که هر کس از یقین / داند و پاداش خود در یوم دین
کو یکی ده عوض می آیدش / هر زمان دیدی دگرگون زایدش

جود جمله از عوضها دیدن است / پس عوض دیدن ضد ترسیدن است
بخل نادیدن بود اعواض را / شاد دارد دیدهٔ در خوص را

پس بعالم هیچکس نبود بخیل / زانکه کس چیزی نیارزد بی بدیل
پس سخا از چشم آید نه ز دست / دید دارد کار جز بینا زشت

عیب دیگر آنکه خودبین نیست او / هست در ژرفی خود عیب جو
عیب گوید بی تعجب خود بدست / با همه نیکو و با خود بد بدست

گفت شه جلدی مکن در مدح یار / مدح خود در ضمن مدح او میار
تا کنم من امتحان آرم ورا / شهسواری آمدست و ماجرا

قسم خوردن غلام بر صدق خود و طهارت ظن خود

گفت نی والله بالله العظیم / مالک الملک رحمن و رحیم

آن خدایی که فرستاد انبیا / نه بحاجت بل بفضل کبریا
آن خداوندی که از خاک ذلیل / آفرید او شهسواران جلیل

این شکر که داد از مزاج خاکیان / بگذرانید از تک افلاکیان
برگرفت او نار و نو صاف سما / وانگه او در رحمهٔ انوار تاخت

آن ستاره‌ئی که بر ارواح تافت / تا که آدم معرفت زان نور یافت
آنکه آدم رست دست شیث / پس خلیفه اش کرد آدم کان بدید

نوح ازان گوهر چو برخوردار شد / در هوای بحر جان در بار شد
جان ابراهیم زان انوار رفت / بی حذر در شعله‌های نار رفت

چونکه اسمعیل در جویش فتاد / پیش دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جان داود از شعاعش گرم شد / آهن اندر دست بافش نرم شد

چون سلیمان شد دعاش را ضجیع / دیو گشتش بندهٔ فرمان مطیع
در قضا یعقوب چون بنهاد سر / چشم روشن کرد از بوی پسر

یوسف چو دیدن آفتاب / شد چنان بیدار در تعبیر خواب
چون عصا از دست موسی آب خورد / ملک فرعون یک لقمه کرد

جان جبرئیل از فرش آن دریافت / هفت بحان ندو باز یافت
چونکه زکریا ز عشقش دم زد / کرد در جوف در خشش جان فدا

چونکه یونس جرعه زان جام یافت / در درون ماهی آرام یافت
چونکه یحیی مست گشت از شوق او / ره بهشت اند نهاد از ذوق او

چون شعیب آگاه شد زین ارتقا / چشم را درباخت از بهر لقا
خضر و الیاس از بقا چون دم زدند / آب حیوان یافتند و کم زدند
چون محمد یافت آن ملک و نعیم / قرص مه را کرد او در دم دو نیم
چون عمر شیدای آن معشوق شد / حق و باطل را چو دل فاروق شد
چون ز پیشش نفی شد در فشان / گشت او شیر خدا در مرج جان
آن یکی از بهر جان کرده نثار / وان دگر شد بر ایش دست وار
سبط پاکش هم حسین و هم حسن / گو سوار عرش حی ذو المنن
بایزید اندر مزیدش راه دید / نام قطب العارفین از حق شنید
پور ادهم مرکب آن سو راند شاد / گشت او سلطان سلطانان داد
شد فضیل از رهزنی ره پیر راه / چون بلطف لطف شد محبوب شاه
چونکه ذوالنون از غمش دیوانه شد / مصر جان از وی چو شکرخانه شد
صد هزاران پادشاهان نهان / سرفرازانند زان سوی جهان
رحمت و رضوان حق بر هر زبان / باد بر جان و روان پاکشان
بحر جانش جان بحر ار گویمش / نیست لایق نام نوعی جو یمش
کز صفات خواجه تاش یار من / هست صد چندانکه این گفتار من
شاه گفت اکنون از آن خود بگو / چند گویی آن این و آن او
دیده مرگ این حسن تو اصل شود / نور جان داری که یار دل شود
آن نماند کین حسن آیت برورد / پیر و بالغ هست و جان بر برد
آن زمان کین جان حیوانی نماند / جان باقی بایدت بر جان فشاند
جوهری داری ز انسان یا خری / این عرضها که فنا شد چون بری
نقل نتوان کرد مر اعراض را / لیک از جوهر برند امراض را
گشت پرهیز عرض جوهر بجهد / شد دهان تلخ از پرهیز شهد
آن نکاح زن عرض شد فنا / جوهر فرزند حاصل شد زما
هست آن بنشاندن هم عرض / گشت جوهر میوه اش اینک عرض
صیقلی کردن عرض باشد شها / زین عرض جوهر همی زاید صفا

شکر کرد ایوب صابر هفت سال / در بلا چون دید آثار وصال
نردبانش شد عیسی مریم بیافت / بر فراز گنبد چارم شتافت
چون ابوبکر آیت توفیق شد / با چنان شه صاحب و صدیق شد
چونکه عثمان آن عیان را عین گشت / نور فایض بود و ذوالنورین گشت
دو بنین از نورش چو سبطین آمدند / عرش او در سین قرطین آمدند
چونکه سبطین از سرش واقف بدند / گوش وار عرش ربانی شدند
چون جنید از جند دید آن مدد / خود مقاماتش فزون شد از عدد
چونکه کرخی کرخ او را شد حرس / شد خلیفه عشق و ربانی نفس
وان شقیق از شق آن راه شگرف / گشت او خورشید رای و تیز طرف
بشر حافی را چو شد رهبر ادب / سر نهاد اندر بیابان طلب
چون سری بی سر شد اندر راه او / بر سر سروران شد جاه او
نامشان از رشک حق پنهان بماند / هر گدایی نامشان را بر نخواند
حق آن نور و حق نورانیان / کاندر آن بحرند همچون ماهیان
حق آن نه این و آن اوست / مغزها نسبت بدو باشد پوست
آنچه دیدم ز وصف آن ندیم / باورت ناید چه گویم ای کریم
تو چه داری چه حاصل کرده / از تک دریا چه در آورده
در لحد کین چشم را خاک آگند / هست آنچه گور را روشن کند
نور دل از جان بود ای یار غار / مستعار آن را مدان ای مستعار
شه من با حسن شاکر دنست / این حسن را سوی حضرت بردنست
این عرضها نی ز دو ره ذره را / چونکه لا یبقی زمانین انتفا
تا مبدل گشت جوهر زین عرض / چون ز پرهیزی که زائل شد مرض
از زراعت خاکها شد سنبله / دارو مو کرد مو را سلسله
جفت کردن اسپ و اشتر را عرض / جوهر کره بزاید زین غرض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار / جوهری زان کیمیا گر شد بیار
پس مگو که من عملها کرده ام / دخل آن اعراض را بنما مرم

این صفت کی در عرض باشد خمش   سایه زر از پی قربان مکش
گفت شاها بی قنوط عقل نیست   گر تو فرمایی عرض را نقل نیست
پادشاها جز که یأس بنده نیست   هر عرض کان رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض را نقل و حشر   فعل بودی باطل اقوال فشر
این عرضها نقل شد لون دگر   حشر هر فانی بود کون دگر
نقل هر چیزی بود هم لایقش   لایق گله بود هم سایقش
وقت محشر هر عرض را صورتیست   صورت هر یک عرض را نوبتیست
بنگر اندر خود که تو بودی عرض   جنبش جفتی و جفتی با غرض
بنگر اندر خانه و کاشانه‌ها   در مهندس بود چون افسانه‌ها
کان فلان خانه که ما دیدیم خوش   بود موزون صفه و سقف و درش
از مهندس آن عرض و اندیشه‌ها   آلت آورد و ستون از بیشه‌ها
چیست اصل و مایه هر پیشه   جز خیال و جز عرض و اندیشه
جمله اجزای جهان زان بی غرض   درنگر حاصل نشد جز از عرض
اول فکر آخر آمد در عمل   بنیت عالم چنان دان در ازل
میوه‌ها در فکر دل اول بود   در عمل ظاهر به آخر می‌شود
چون عمل کردی شجر بنشاندی   اندر آخر حرف اول خواندی
گرچه شاخ و برگ و بیخش اول است   آن همه از بهر میوه مرسل است
پس سری که مغز آن افلاک بود   اندر آخر خواجه لولاک بود
نقل اعراض است این بحث و مقال   نقل اعراض است این شیر و شغال
جمله عالم خود عرض بودند تا   اندرین معنی بیامد هل اتی
این عرضها از چه زاید از صور   وین صور هم از چه زاید از فکر
این جهان یک فکرتست از عقل کل   عقل چون شاهست و صورتها رسل
عالم اول جهان امتحان   عالم ثانی جزای این و آن
چاکرت شاها خیانت میکند   آن عرض زنجیر و زندان میشود
بندگیت چون خدمت شایسته کرد   آن عرض نی خلعتی شد در نبرد
این عرض با جوهر آن بیضه است و طیر   این از آن و آن ازین زاید بسیر
گفت شاهنشه چنین گیر المراد   این عرضهای تو یک جوهر نزاد
گفت مخفی داشتست آن را خرد   تا بود غیب این جهان نیک و بد
زانکه گر پیدا شدی اشکال فکر   کافر و مؤمن نگفتی جز که ذکر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه دین   نقش دین و کفر بودی بر جبین
کی درین عالم بت و بتگر بدی   چونکه کس را زهره تسخر بدی
پس قیامت بودی این دنیای ما   در قیامت کی کند جرم و خطا
گفت شه پوشید حق پاداش بد   لیک از عامه نه از خاصان خود
گر بدام افکنم من یک امیر   از امیران خفیه دارم نزد وزیر
حق نمود پس پاداش کار   وز صورهای عملها صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام   ماه را بر من نمی‌پوشد غمام
گفت پس از گفت من مقصود چیست   چون تو می‌دانی که آنچه بود چیست
گفت شه حکمت در اظهار جهان   آنکه دانسته برون آید عیان
آنچه میدانست تا پیدا نکرد   بر جهان ننهاد رنج طلق و درد
یک زمان بیکار نتوانی نشست   تا بدی یا نیکیی از تو نجست
این تقاضاهای کار از بهر آن   شد موکل تا شود سرت عیان
پس کلابه تن کجا ساکن شود   چون سر رشته ضمیرش میکشد
تاسه تو شد نشان آن کشش   بر تو بیکاری بود چون جان کنش
این جهان و آن جهان زاید ابد   هر سبب مادر اثر از وی ولد
چون اثر زاید آن هم شد سبب   تا بزاید او اثرهای عجب
این سببها نسل بر نسل است لیک   دیده باید سخت روشن نیک نیک
شاه با او در سخن اینجا رسید   یا بدید از وی نشانی یا ندید
گر بدید آن شاه جویا دور نیست   لیک ما را ذکر آن دستور نیست

باز پرسیدن شاه حال از غلام دیگر

چون ز گرمابه بیامد آن غلام   سوی خویشش خواند آن شاه همام

گفت ضحاکی ندیم دائم / پس لطیفی و ظریفی خوبرو
پیش بنشاندش بصد لطف و کرم / بعد از آن گفت ای چو ماه اندر ظلم
ای دریغا گر نبودی در تو آن / که همیگوید برای تو فلان
گفت مرزبان بگو ای پادشاه / گر برای من بگفت آن بی نباه
خبث از رشک جلیس شه گوش کرد / در زمان یاری بخشش جوش کرد
کوزه اول دم که با حسن یار بود / همچو سگ در قحط سرگین خوار بود
گفت دانستم ترا از وی بدان / از تو جان کنده است از یارت دهان
بهر این گفتند اکابر در جهان / رائحة الانسان فی حفظ اللسان
پس بدان کز صورت خوب و نکو / با فضائل بد برزد یک سبو
چند بازی عشق با نقش سبو / بگذر از نقش سبو و آب جو
صورتش ظاهر فنا گردد بدان / عالم معنی بماند جاودان
این صدفهای قوالب در جهان / گرچه زنده اند از بحر جان
کان خدا را هیچ دارد دیگر بین / زانکه کیمیاست آن در ثمین
هم بصورت دست و پا و چشم تو / هست صد چندانکه نقش چشم تو
از یکی اندیشه که آید در درون / صد جهان گردد بیکدم سرنگون
باز شکل و صورت شاه صفی / هست محکوم یکی فکر خفی
هست آن اندیشه پیش خلق خرد / لیک چون سیلی جهان را خورد و برد
پس چو می بینی که از اندیشه / قائم است اندر جهان هر پیشه
هم زمین و بحر و هم مهر و فلک / زنده از وی همچو از دریا سمک
می نماید پیش چشمت که بزرگ / هست اندیشه چو موشی و سترگ
در جهان فکرتت ای کم ز خر / ای غافل چو سنگی بیخبر
جهل محضی در خرد بیگانه / بو نداری وز خدا دیوانه
یک ضعیفت یک نمود از آتش است / کز لطافت چون صبا ای دلکش است
باز افزون است هنگام اثر / از هزاران تیشه و تیغ و تبر
کوهها بینی شده چون پشم نرم / نیست گشته این زمین سرد و گرم

پس سبو کاسه فرستاد آن دگر / تا ازین دیگر شود او با خبر
با سر ولی بعد موی مشکبو / نیکجوی نیکجوی نیک خو
شاد گشتی سر که رویت دیده / دیدنت ملک جهان ارزیده
گفت اول بصفت رویت گرد / کاشکار او تو دوای خفیه درد
کف بر آورد آن غلام بی رخ / تا که موج بحر او از حد گذشت
چون ادام گرد بجوش چون جرس / دست بر لب زد شهنشاهش که بس
پس نشین ای مگس جان از دور تو / تا امیر او باشد و مامور تو
در حدیث آمد که تسبیح از ریا / همچو سبزه گولخن دان ای کیا
ور بود صورت حقیر و ناپذیر / چون بود خلقش نکو در پاش میر
چند باشی عاشق صورت بگو / طالب معنی شو و معنی بجوی
صورتش دیدی ز معنی غافلی / از صدف دری گزین گر عاقلی
لیک اندر هر صدف نبود گهر / چشم بگشا در دل هر یک نگر
گر بصورت بنگری کوهی بشکل / در بزرگی هست صد چندانکه اصل
لیک اندیشه نباشد بر تو این / کز همه اعضا دو چشم آمد گزین
چشم سلطان گر بصورت یک بود / صد هزاران لشکرش یک یک بود
خلق بی پایان یک اندیشه بین / گشته چون سیلی روانه بر زمین
خلق عالم چون رمه ست و حق شبان / می دواند جمله را روز و شبان
خانه ها و قصرها و شهرها / کوهها و دشتها و نهرها
پس چرا از ابلهی پیش تو کور / تن سلیمانست و اندیشه چو مور
عالم اندر چشم تو هول و عظیم / ز ابر و برق و رعد داری لرز و بیم
زانکه نقشی وز خرد بی بهره / آدمی خود نیستی خرکره
سایه را تو شخص می بینی ز جهل / شخص از آن شد نزد تو بازی و سهل
تا ببینی نقش سپید کثیف / آگهی نبود بصر از آن لطیف
باش روزی کان ز فکر و خیال / بر گشاید بیحجاب بی پر و بال
نی سما بینی نه اختر نی وجود / جز خدای واحد حی ودود

[illegible]

یک فسانه راست آمد یا دروغ / تا دهد مر راستیها را فروغ

حسد بردن حشم بر آن بندهٔ خاص

پادشاهی بنده را از کرم / برگزیده بود از جملهٔ حشم
جامگی او وظیفهٔ چل امیر / ده یکی قدرش ندیدی صد وزیر
از کمال طالع و اقبال و بخت / او ایازی بود و شه محمود وقت
روح او با روح شه در اصل خویش / پیش از این تن بوده هم پیوند و خویش
کار آن دارد که پیش از تن بدست / بگذر از اینها که نو حادث شدست
کار عارف راست کو نه احول است / چشم او بر کشتهای اول است
آنچه گندم کاشتندش و آنچه جو / چشم او آنجاست روز و شب گرو
آنچه آبستست شب جز آن نزاد / حیله‌ها و مکرها بادست باد
کی شود دلخوش بحیلتهای گش / آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش
او درون دام دامی می‌نهد / جان تو نه زان جهد نه زین جهد
گر بروید ور بریزد صد گیاه / عاقبت بر روید آن کشتهٔ اله
کشت نو کارید بر کشت نخست / این دوم فانیست و آن اول درست
تخم اول کامل و بگزیده است / تخم ثانی فاسد و پوسیده است
افکن این تدبیر خود را پیش دوست / گرچه تدبیرت هم از تدبیر اوست
کار آن دارد که حق افراشتست / آخر آن روید که اول کاشتست
هر چه کاری از برای او بکار / چون اسیر دوستی ای دوستدار
گرد نفس دزد و کار او مپیچ / هر چه آن نه کار حق هیچست هیچ
پیش از آنکه روز دین پیدا شود / نزد مالک دزد شب رسوا شود
رخت دزدیده بتدبیر و فنش / مانده روز داوری بر گردنش
صد هزاران عقل با هم بر جهند / تا بغیر دام او دامی نهند
دام خود را سخت‌تر یابند و بس / کی نماید قوتی با باد خس
ور نداری باور از من به مبین / در نبی والله خیر الماکرین
ور تو گویی فایدهٔ هستی چه بود / در سؤالت فایده هست ای عنود
گر ندارد این سؤالت فایده / چه شنوم این را عبث بی‌فایده
در سؤالت فایده دارد یقین / پس جهان بی‌فایده نبود ببین
گر سؤالت را بسی فایده‌هاست / پس جهان بی‌فایده آخر چراست
ور جهان از یک جهت بی‌فایده است / از جهتهای دگر پر فایده است
فایدهٔ تو گر مرا فایده نیست / مر ترا چون فایده است از وی مایست
فایدهٔ تو گر مرا نبود مفید / چون ترا شد فایده گیری مرید
ور منم آن فایده حر این حر / مر ترا چون فایده است زاین بس
حسن یوسف عالمی را فایده / گرچه بر اخوان عبث بد زائده
لحن داودی چنان محبوب بود / لیک بر محروم بانگ چوب بود
آب نیل آب حیوان بد فزون / لیک بر قبطی منکر بود خون
هست بر مؤمن شهیدی زندگی / بر منافق مردن است و ژندگی
چیست در عالم بگو یک نعمتی / که نه محروم اند از وی امتی
گاو و خر را فایده چه در شکر / هست هر جان را یکی قوتی دگر
لیک گر آن قوت بر وی عارضیست / پس نصیحت کردن او را رهنمیست
چون کسی کو از مرض گل داشت دوست / گرچه پندارد که آن خود قوت اوست
قوت اصلی فرامش کرده است / روی در قوت مرض آورده است
نوش را بگذاشته سم خورده است / قوت علت همچو چربش کرده است
قوت اصلی بشر نور خداست / قوت حیوانی مر او را ناسزاست
لیک از علت درین افتاد دل / که خورد او روز و شب زین آب و گل
روی زرد و پای سست و دل سبک / کو غذای والسماء ذات الحبک
آن غذای خاصگان دولت است / خوردن آن بی گلو و آلت است
شد غذای آفتاب از نور عرش / مر حسود و دیو را از دود فرش
در شهیدان یرزقون فرمود حق / آن غذا را نی دهان بد نی طبق
دل ز هر یاری غذایی می‌خورد / دل ز هر علمی صفایی می‌برد
صورت هر آدمی چون کاسه‌ایست / چشم از معنی او حساسه‌ایست

از لقائی هر کسی چیزی خوری — وز قران هر قرین چیزی بری
چون ستاره با ستاره شد قرین — لائق هر دو اثر زاید یقین
از قران مرد و زن زاید بشر — وز قران سنگ و آهن شد شرر
وز قران خاک با بارانها — میوه‌ها و سبزه‌ها ریحانها
وز قران سبزه‌ها با آدمی — دلخوشی و بیغمی و خرمی
وز قران خرمی با جان ما — می‌بزاید خوبی و احسان ما
قابل خوردن شود اجسام ما — چون برآید از تفرج کام ما
سرخروئی از قران خون بود — خون ز خورشید خوشی گلگون بود
بهترین رنگها سرخی بود — وان ز خورشیدست و ز وی میرسد
هر زمینی کو قرین شد با زحل — شوره گشت و کشت را نبود محل
قوت اندر فعل آید ز اتفاق — چون قران دیو با اهل نفاق
این معانی راست از چرخ نهم — بی همه طاق و طرم طاق و طرم
خلق را طاق و طرم عاریتی ست — امر را طاق و طرم ماهیتی ست
از پی طاق و طرم خواری کشند — بر امید عز در خواری خوشند
بر امید عز ده روزه خدوک — گردن خود کرده‌اند از غم چو دوک
چون نمی‌آیند اینجا که منم — کاندرین عز آفتاب روشنم
مشرق خورشید برج قیرگون — آفتاب ما ز مشرقها برون
مشرق او نسبت ذرات او — نی برآمد نی فرو شد ذات او
ما که واپس مانده ذرات ویم — در دو عالم آفتابی بی فییم
باز گرد شمس میگردم عجب — هم ز فر شمس باشد این سبب
شمس باشد بر سببها مطلع — هم ازو حبل سببها منقطع
صد هزاران بار ببریدم امید — از که از شمس این شما باور کنید
تو مرا باور مکن کز آفتاب — صبر دارم من و یا ماهی ز آب
ور شوم نومید نومیدی من — عین صنع آفتابست ای حسن
عین صنع از نفس صانع چون برد — هیچ هست از غیر هستی چون چرد
جمله هستیها ازین روضه چرند — گر براق و تازیان یا خود خرند
لیک اسپ کور کورانه چرد — می نبیند روضه را زانست رد
وانکه گردشها ازین دریا ندید — هر دم آرد رو بمحراب جدید
او ز بحر عذب آب شور خورد — تا که آب شور او را کور کرد
بحر میگوید بدست راست خور — ز آب من ای کور تا یابی بصر
هست دست راست اینجا ظن راست — کو بداند نیک و بد را کز کجاست
نیزه گردانیست ای نیزه که تو — راست میگردی گهی گاهی دو تو
ما ز عشق شمس دین بی ناخنیم — ورنه ما آن کور را بینا کنیم
هان ضیاء الحق حسام الدین تو زود — دارویش کن کوری چشم حسود
توتیای کبریای تیز فعل — داروی ظلمت کش استیز فعل
آنکه گر بر چشم اعمی بر زند — ظلمت صد ساله را زو بر کند
جمله کوران را دوا کن ای قمر — ای نهال میوه دار افشان ثمر
جمله کوران را دوا کن جز حسود — گر حسودی بر تو می‌آرد جحود
مر حسودت را اگرچه آن منم — جان مده تا همچنین جان میکنم
آنکه او باشد حسود آفتاب — کور میشنگرد ز بود آفتاب
اینت درد بی دوا کو راست آه — اینت افتاده ابد در قعر چاه
نفی خورشید ازل بایست او — کی برآید این مراد او بگو
باز آن باشد که آید نزد شاه — باز کورست آنکه او گم کرد راه

گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه

راه را گم کرد و در ویران فتاد — باز در ویران بر جغدان فتاد
او همه نورست از نور رضا — لیک کورش کرد سرهنگ قضا
خاک در چشمش زد و از راه برد — در میان جغد و ویرانش سپرد
بر سری جغدانش بر سر می‌زنند — پر و بال نازنینش میکنند
ولوله افتاد در جغدان که ها — باز آمد تا بگیرد جای ما
چون سگان کوی پر خشم و مهیب — اندر افتادند در دلق غریب

باز گوید من چه در خوردم بجغد / صد چنین ویران رها کردم بجغد
من نخواهم بود اینجا میروم / سوی شاهنشاه راجع میشوم
خویشتن مکشید ای جغدان که من / نی مقیمم میروم سوی وطن
این خراب آباد در چشم شماست / ورنه ما را ساعد شه باز جاست
جغد گفتا باز حیلت میکند / تا ز خان و مان شما را بر کند
خانهای ما بگیرد او به مکر / بر کند ما را به سالوسی ز وکر
می نماید سیری این حیلت پرست / والله از جمله حریصان بدترست
او خورد از حرص طین را همچو دبس / دنبه مسپارید ای یاران بخرس
لاف از شه میزند وز دست شاه / تا برد او ما سلیمان را ز راه
خود چه جنس شاه باشد مرغکی / مشنوش گر عقل داری اندکی
جنس شاه است او و یا جنس وزیر / هیچ باشد لایق لوزینه سیر
آنچه میگوید ز مکر و فعل و فن / هست سلطان با حشم جویای من
اینت مالیخولیای ناپذیر / اینت لاف خام و دام گول گیر
هر که این باور کند از ابلهیست / مرغک لاغر چه درخورد شهیست
کمترین جغد ار زند بر مغز او / مر ورا یاری گری از شاه کو
گفت باز ار یک پر من بشکنید / یا ز غم برگ گلی بر من زنید
بیخ جغدستان شهنشه بر کند / خانهاتان جملگی بر سر زند
جغد خود چه بود اگر بازی مرا / دل برنجاند کند با من جفا
شه کند توده بهر شیب و فراز / صد هزاران خرمن از سرهای باز
پاسبان من عنایات ویست / هر کجا که من روم شه در پیست
در دل سلطان خیال من مقیم / بی خیال من دل سلطان سقیم
چون بپراند مرا شه در روش / می پرم بر اوج دل چون پرتوش
همچو ماه و آفتابی می پرم / پرده های آسمانها میدرم
روشنی عقلها از فکرتم / انفطار آسمان از فطرتم
بازم و حیران شود در من هما / جغد که بود تا بداند سر ما
شه برای باز زندان یاد کرد / صد هزاران بسته آزاد کرد
یکدمم با جغدها دمساز کرد / از دم من جغدها را باز کرد
ای خنک جغدی که در پرواز من / فهم کرد از نیکبختی راز من
در من آویزید تا نازان شوید / گرچه جغدانید شهبازان شوید
آنکه باشد با چنان شاهی حبیب / هر کجا افتد چرا باشد غریب
هر که باشد شاه دردش را دوا / گر چو نی نالد نباشد بی نوا
مالک الملکم نیم من طبل خوار / طبل بازم میزند شه از کنار
طبل باز من ندای ارجعی / حق گواه من به رغم مدعی
من نیم جنس شهنشه دور از و / لیک دارم در تجلی نور از و
نیست جنسیت ز روی شکل و ذات / آب جنس خاک آمد در نبات
باد جنس آتش آمد در قوام / طبع را جنس آمدست آخر مدام
جنس ما چون نیست جنس شاه ما / مای ما شد بهر مای او فنا
چون فنا شد مای ما او ماند فرد / پیش پای اسب او گردم چو گرد
خاک شد جان و نشانیهای او / هست بر خاکش نشان پای او
خاک پایش شو برای این نشان / تا شوی تاج سر گردنکشان
تا که نفریبد شما را شکل من / نقل من نوشید پیش از نقل من
ای بسا کس را که صورت راه زد / قصد صورت کرد و بر الله زد
آخر این جان با بدن پیوسته است / هیچ این جان با بدن مانسته است
تاب نور چشم با پیه است جفت / نور دل در قطره خونی نهفت
شادی اندر گرده و غم در جگر / عقل چون شمعی درون مغز سر
آنچه در انف و منطق در لسان / لهو در نفس و شجاعت در جنان
این تعلقها نه بی کیفست و چون / عقلها در دانش چونی زبون
جان کل با جان جزو آسیب کرد / عقل از و دری ستد در جیب کرد
همچو مریم جان از آن آسیب جیب / حامله شد از مسیح دلفریب
آن مسیحی نی که بر خشک و ترست / آن مسیح از مساحت برترست

قوله پاسبان من ... اشارت است ... علیهما السلام ... [illegible] ... کرد الله ... این بیت اشارت است ... قوله همچو ماه و آفتاب ... اشارت است بمعراج ... قوله روشنی ... انفطار ... [illegible]
حاصل بیت ... [illegible] ... یعنی حواس جسمانی ... [illegible] ... لذت ... [illegible]

پس زحال جان چو حامل گشت جان / از چنین جانی شود حامل جهان

پس جهان زاید جهانی دیگری / این حشر را وا نماید محشری

تا قیامت گر بگویم بشمرم / من ز شرح این قیامت قاصرم

این سخنها خود بمعنی یاربی ست / حرفها دام دم شیرین لبی ست

چون کند تقصیر پس چون تن زند / چون که لبیکش ز یارب میرسد

هست لبیکی که نتوانی شنید / لیک سرتاپا توانی چشید

زانکه تا قیامت این قیامت ار اگرچه / یک مثل آوردمت تا پی بری

در چنین لبیک پنهان بر خوری / مو بشرح گویم قاصرم ای پسر

کلوخ انداختن آن تشنه از سر دیوار در جوی آب

بر لب جو بود دیواری بلند / بر سر دیوار تشنه دردمند

تشنه مستسقی زار و نزار / عاشقی مستی غریبی بیقرار

مانعش از آب آن دیوار بود / از پی آب او چو ماهی زار بود

شد حجاب آب آن دیوار او / بر فلک میشد فغان زار او

ناگهان انداخت او خشتی در آب / بانگ آب آمد بگوشش چون خطاب

چون خطاب یار شیرین لذیذ / مست کرد آن بانگ آبش چون نبید

از صفای بانگ آب آن ممتحن / گشت خشت انداز از آنجا خشت کن

آب میزد بانگ یعنی هی ترا / فایده چه زین زدن خشتی مرا

تشنه گفت آبا مرا دو فایده ست / من ازین صنعت ندارم هیچ دست

فائدهٔ اول سماع بانگ آب / کو بود مر تشنگان را چون رباب

بانگ او چون بانگ اسرافیل شد / مرده را زین زندگی تحویل شد

یا چو بانگ رعد ایام بهار / باغ می یابد ازو چندین نگار

یا چو بر درویش ایام زکات / یا چو بر محبوس پیغام نجات

چون دم رحمن بود کان از یمن / میرسد سوی محمد بی دهن

یا چو بوی احمد مرسل بود / کان بعاصی شفاعت میرسد

یا چو بوی یوسف خوب لطیف / میزند بر جان یعقوب نحیف

یا نسیم روضهٔ دار السلام / سوی عاصی میرسانی انتقام

یا سوی مس سیه از کیمیا / میرسد پیغام کای ابله بیا

یا ز لیلی بشنود مجنون کلام / یا فرستد ویس رامین را پیام

فائده دیگر که هر خشتی کزین / بر کنم آیم سوی ماء معین

کز کمی خشت دیوار بلند / پست‌تر گردد بهر دفعه که کند

پستی دیوار قربی میشود / فصل او درمان وصلی می‌بود

سجده آمد کندن خشت لزب / موجب قربت که واسجد واقترب

تا که این دیوار عالی گردنست / مانع این سر فرود آوردنست

سجده نتوان کرد بر آب حیات / تا نیابم زین تن خاکی نجات

بر سر دیوار هر کو تشنه‌تر / زودتر بر میکند خشت و مدر

هر که عاشق‌تر بود بر بانگ آب / او کلوخ زفت‌تر کند از حجاب

او ز بانگ آب پر می تا عنق / نشنود بیگانه جز بانگ بلق

ای خنک آنرا که او ایام پیش / مغتنم دارد گزارد وام خویش

اندر آن ایام کش قدرت بود / صحت و زور دل و قوت بود

وان جوانی همچو باغ سبز و تر / میرساند بی دریغی بار و بر

چشمه‌های قوت و شهوت روان / سبز میگردد زمین تن بدان

خانهٔ معمور و سقفش بس بلند / معتدل ارکان و بی تخلیط و بند

نور چشم و قوت ابدان حجب / قصر محکم خانه روشن پر صفا

هین غنیمت دان جوانی ای پسر / سر فرو آور بکن خشت و مدر

پیش از آن کایام پیری در رسد / گردنت بندد بحبل من مسد

خاک شوره گردد و ریزان و سست / هرگز از شوره نبات خوش نرست

آب زور و آب شهوت منقطع / او ز خویش و دیگران نا منتفع

ابروان چون پاردم زیر آمده / چشم را نم آمده تاری شده

از تشنج رو چو پشت سوسمار / رفته نطق و طعم و دندانها زکار

پشت دوتا گشته دل سست و طپان / تن ضعیف و دست پا چون ریسمان

بر سر ره زاد کم مرکب سست / غم قوی دل تنگ تن نادرست
خانه ویران کار بی‌سامان شده / دل پر افغان همچو نای انبان شده
عمر ضایع سعی باطل ره دراز / نفس کاهل دل سیه جان ناصبور
موی بر سر همچو برف از بیم مرگ / جمله اعضا لرزان همچو برگ
روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز / کارگه ویران عمل رفته ز ساز
بیخهای خوی بد محکم شده / قوت بر کندن آن کم شده

حکایت آن شخص که خاربن نشانده بود از سر ره و فرمان برکندن و عذر آوردن

همچو آن شخص درشت خوش سخن / در میان ره نشاند او خاربن
ره‌گذریانش ملامتگر شدند / پس بگفتندش بکن این را نکند
هر دمی آن خاربن افزون شدی / پای خلق از زخم او پر خون شدی
جامه‌های خلق بدریدی ز خار / پای درویشان بخستی زار زار
چونکه حاکم را خبر شد زین حدیث / یافت آگاهی ز فعل آن خبیث
چون به جد حاکم بدو گفت این بکن / گفت آری بر کنم روزیش من
مدتی فردا و فردا وعده داد / شد درخت خار او محکم نهاد
گفت روزی حاکمش ای وعده کژ / پیش آ در کار ما واپس مغژ
گفت الایام یا عم بیننا / گفت عجل لا تماطل دیننا
تو که میگویی که فردا این بدان / که بهر روزی که می‌آید زمان
آن درخت بد جوانتر میشود / وین کننده پیر و مضطر میشود
خاربن در قوت و برخاستن / خارکن در پیری و در کاستن
خاربن هر روز و هر دم سبز و تر / خارکن هر روز زار و خشک‌تر
او جوانتر میشود تو پیرتر / زود باش و روزگار خود مبر
خاربن دان هر یکی خوی بدت / بارها در پای خار آخر زدت
بارها از فعل خود نادم شدی / بر سر راه ندامت آمدی
بارها از خوی خود خسته شدی / حس نداری سخت بی‌حس آمدی
گر ز خسته گشتن دیگر کسان / که ز خلق زشت تو هست آن رسان
غافلی باری ز زخم خود نه‌ای / تو عذاب خویش و هر بیگانه‌ای
یا تبر بر دار و مردانه بزن / تو علی‌وار این در خیبر بکن
ورنه چون صدیق و فاروق مهین / هین طریق دیگران بر گزین
یا به گلبن وصل کن این خار را / وصل کن با نار نور یار را
تا که نور او کشد نار ترا / وصل او گلبن کند خار ترا
تو مثال دوزخی او مؤمن است / کشتن آتش به مؤمن ممکن است
مصطفی فرمود از گفت جحیم / کو به مؤمن لابه‌گر گردد ز بیم
گویدش بگذر ز من ای شاه زود / هین که نورت سوز نارم را ربود
پس هلاک نار نور مؤمن است / زانکه بی ضد دفع ضد لایمکن است
نار ضد نور باشد روز عدل / کان ز قهر انگیخته شد این ز فضل
گر همی خواهی تو دفع شر نار / آب رحمت بر دل آتش گمار
چشمهٔ آن آب رحمت مؤمن است / آب حیوان روح پاک محسن است
پس گریزانست نفس تو ازو / زانکه تو از آتشی او آب جو
ز آب آتش زان گریزان میشود / کآتشش از آب ویران میشود
حس تو و فکر تو از آتش است / حس شیخ و فکر او نور خوش است
آب نور او چو بر آتش چکد / چک چک از آتش بر آید بر جهد
چون کند چک چک تو گویش مرگ و درد / تا شود این دوزخ نفس تو سرد
تا نسوزد او گلستان ترا / پست نکند عدل و احسان ترا
یک شرار از وی هزاران گلستان / از یکی فی العالم ماندی نشان
بعد از آن چیزی که کاری بر دهد / لاله و نسرین و سیسنبر دهد
باز پهنا میرویم از راه راست / باز گرد ای خواجه راه ما کجاست
اندر آن تقریر بودیم ای حسود / که خرت لنگست و منزل دور زود
باز تو بنشسته گران در راه جاه / کج مرو در راست اندر شاهراه
سال فرصت آمد که درشتی گشت / راه دریا گیر تا یابی رشد
آنکه عاقل بود در دریا رسید / شد خلاص از دام وز آتش رسید

چونکه بیگه گشت و آن فرصت گذشت   مرده گردد و رو سوی دریا زدشت
ورنه در تابه شوی بریان بسی   انچنین هرگز کند بر خود کسی
حال آن سه ماهی و آن جویبار   گفته شد اینجا برای اعتبار
فانتبه ثم اعتبر ثم اعقب   واستعن بالله ثم احتسب
سال بیگه گشت و وقت کشت نی   جز سیه رویی و فعل زشت نی
کرم در بیخ درخت تن فتاد   بایدش بر کند و در آتش نهاد
هین و هین ای راه رو بیگاه شد   آفتاب عمر سوی چاه شد
این دو روزک را که زورت هست زود   پر افشانی بکن از راه جود
این قدر تخمی که ماندستت بکار   تا در آخر بینی آن را برگ و بار
تا نمردست این چراغ با گهر   هین فتیله‌اش ساز و روغن زودتر

در معنی فی التاخیر آفات

هین مگو فردا که فرداها گذشت   تا بکلی نگذرد ایام کشت
پند من بشنو که تن بند قویست   کهنه بیرون کن گرت میل نویست
لب ببند و کف پر زر بر گشا   بخل تن بگذار و پیش آور سخا
ترک لذتها و شهوتها سخاست   هر که در شهوت فرو شد بر نخاست
این سخا شاخیست از سرو بهشت   وای او کز کف چنین شاخی بهشت
عروة الوثقی است این ترک هوا   بر کشد این شاخ جان را بر سما
تا برد شاخ سخا ای خوب کیش   مر ترا بالا کشان تا اصل خویش
یوسف حسنی تو این عالم چو چاه   وین رسن صبرست بر امر اله
یوسفا آمد رسن در زن دو دست   از رسن غافل مشو بیگه شدست
حمد لله کاین رسن آویختند   فضل و رحمت را بهم آمیختند
در رسن زن دست و بیرون رو ز چاه   تا ببینی بارگاه پادشاه
تا ببینی عالم جان جدید   عالم بس آشکار و ناپدید
این جهان نیست چون هستان شده   وان جهان هست بس پنهان شده
خاک بر بادست و بازی میکند   کژنمایی پرده سازی میکند
خاک همچون آلتی در دست باد   باد را دان عالی و عالی نژاد
چشم خاکی را بخاک افتد نظر   باد بین چشمی بود نوعی دگر
اینکه بر کارست بیکارست و پوست   وانکه پنهانست مغزست و اصل او
اسپ داند اسپ را کو هست یار   هم سواری داند احوال سوار
چشم حس اسپست و نور حق سوار   بی سوار این اسپ خود ناید بکار
پس ادب کن اسپ را از خوی بد   ورنه پیش شاه باشد اسپ رد
چشم اسپ از چشم شه رهبر بود   چشم او بی چشم شه مضطر بود
چشم اسپان جز گیاه و جز چرا   هر کجا خوانی بگوید نی چرا
نور حق بر نور حس راکب شود   وانگهی جان سوی حق راغب شود
اسپ بی راکب چه داند رسم راه   شاه باید تا بداند شاهره
سوی حسی رو که نورش راکبست   حس را آن نور نیکو صاحبست
نور حس را نور حق تزیین بود   معنی نور علی نور این بود
نور حسی میکشد سوی ثری   نور حقش میبرد سوی علا
زانکه محسوسات دونتر عالمیست   نور حق دریا و حس چون شبنمیست
لیک پیدا نیست آن راکب برو   جز بآثار و بگفتار نکو
نور حسی کو غلیظست و گران   هست پنهان در سواد دیدگان
چونکه نور حس نمی بینی ز چشم   چون ببینی نور آن دینی ز چشم
نور حس با این غلیظی مختفیست   چون خفی نبود ضیایی کان صفیست
این جهان چون خس بدست باد غیب   عاجزی پیش گرفت و داد غیب
گه بحرش میبرد گاهیش بر   گاه خشکش میکند گاهیش تر
گه بلندش میکند گاهیش پست   گه درستش میکند گاهی شکست
گه یمینش میبرد گاهی یسار   گه گلستانش کند گاهیش خار
دست پنهان و قلم بین خط گزار   اسپ در جولان و ناپیدا سوار
تیر پران بین و ناپیدا کمان   جانها پیدا و پنهان جان جان
تیر را مشکن که این تیر شهیست   نیست پرتابی ز شست آگهیست

ما رمیت اذ رمیت گفت حق | کار حق بر کارها دارد سبق
بوسه ده بر تیر و پیش شاه بر | تیر خون آلوده از خون تو تر
ما شکاریم اینچنین دامی کراست | گوی چوگانیم چوگانی کجاست
ساعتی کافر کند صدیق را | ساعتی زاهد کند زندیق را
زانکه در راه است و رهزن بیحد است | آن رهد کو در امان ایزد است
چونکه مخلص گشت مخلص باز رست | در مقام امن رفت و برد دست
هیچ انگوری دگر غوره نشد | هیچ میوه پخته با کوره نشد
چون ز خود رستی همه برهان شدی | چونکه گفتی بنده‌ام سلطان شدی
فقر را از چشم و از سیمای او | دید هر چشمی که دارد نور هو
دل بدست او چو موم نرم رام | مهر او گه ننگ سازد گاه نام
حاکی اندیشهٔ آن زرگر است | سلسله هر حلقه اندر دیگر است
هر کجا هست آن حکیم اوستاد | بانگ او زین کوه دل خالی مباد
می‌رهاند کوه زان آواز و قال | صد هزاران چشمهٔ آب زلال
زان شهنشاه همایون نعل بود | که سراسر طور سینا لعل بود
نی ز جان یک چشمه جوشان میشود | نی بدن از سبز پوشان میشود
کو حمیت تا ز تیشه وز کلند | اینچنین که را بکلی برکنند
چون قیامت کوهها را برکند | پس قیامت این کرم کی میکند
هر که دید آن مرهم از زخم ایمن است | هر بدی کاین حسن دید او محسن است
نان مرده چون حریف جان شود | زنده گردد نان و عین آن شود
در نمکسار ار خر مرده فتاد | آن خری و مردگی یکسو نهاد
چون در آن خم افتد و گوییش قم | از طرب گوید منم خم لا تلم
رنگ آهن محو رنگ آتش است | ز آتشی می لافد و خامش وش است
شد ز رنگ و طبع آتش محتشم | گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من بر تو گر شد مشتبه | روی خود بر روی من یکدم بنه
نیز مسجود کسی کو چون ملک | رسته باشد جانش از طغیان و شک

خشم خود بشکن تو مشکن تیر را | چشم خشمت خون نماید شیر را
آنچه پیدا عاجز و بسته و زبون | وانچه ناپیدا چنین تند و حرون
میدرد میدوزد این خیاط کو | میدمد میسوزد این نفاط کو
زانکه مخلص در خطر باشد مدام | تا ز خود خالص نگردد او تمام
آینه خالص نگشت او مخلص است | مرغ را نگرفته است او مقنص است
هیچ آینه دگر آهن نشد | هیچ نانی گندمی خرمن نشد
پخته گرد و از تغیر دور شو | رو چو برهان محقق نور شو
ور عیان خواهی صلاح الدین نمود | دیده‌ها را کرد بینا و گشود
شیخ فعالست بی آلت چو حق | با مریدان داده بی گفتی سبق
مهر مومش حاکی انگشتری است | باز آن نقش نگین حاکی کیست
این صدا در کوه دلها بانگ کیست | گه پر است از بانگ این که گه تهی
هست که کاوا مثنا میکند | هست که کاواز صد تا میکند
چون ز که آن لطف بیرون میشود | آبها در چشمه‌ها خون میشود
جان پذیرفت و خرد اجزای کوه | ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نی صدای بانگ مشتاقی درو | نی صفای جرعهٔ ساقی درو
بو که بر اجزای او تابد مهی | بو که در وی تاب خور یابد رهی
این قیامت زان قیامت کی کم است | آن قیامت زخم و این چون مرهم است
ای خنک زشتی که خوبش شد حریف | وای گلرویی که جفتش شد خریف
هیزم تیره حریف نار شد | تیرگی رفت و همه انوار شد
صبغة الله هست رنگ خم هو | پیسها یک رنگ گردد اندرو
آن منم خم خود انا الحق گفتن است | رنگ آتش دارد الا آهن است
چون بسرخی گشت همچون زر کان | پس انا النار است لافش بی زبان
آتشم من گر ترا شک است و ظن | آزمون کن دست را بر من بزن
آدمی چون نور گیرد از خدا | هست مسجود ملایک ز اجتبا
آتشی چه آهنی چه لب ببند | ریش تشبیه مشبه را مخند

پای در دریا منه کم گو از آن / بر لب دریا خمش کن لب گزان

گرچه صد چون من ندارد تاب بحر / لیک می‌نشکیبم از غرقاب بحر

جان و عقل من فدای بحر باد / خونبهای عقل و جان این بحر داد

تا که پایم می‌رود رانم درو / چون نماند پا چو بطانم درو

بی ادب حاضر ز غایب خوشترست / حلقه گرچه کژ بود نی بر درست

ای تن آلوده بگرد حوض گرد / پاک کی گردد برون حوض مرد

پاک کو از حوض مهجور اوفتاد / او ز طهر خویش هم دور اوفتاد

پاکی این حوض بی‌پایان بود / پاکی اجسام کم میزان بود

زانکه دل حوضیست لیکن در کمین / سوی دریا راه پنهان دارد این

پاکی محدود تو خواهد مدد / ورنه اندر خرج کم گردد عدد

ع۵ در بعض نسخ بدن حوض ست لیکن

بدن بجای برون نسخهٔ ضعیف

تمثیل در بیان خواندن آب آلودگان را به پاکی

آب گفت آلوده را در من شتاب / گفت آلوده که دارم شرم از آب

گفت آب این شرم بی من کی رود / بی من این آلوده زایل کی شود

ز آب هر آلوده کو پنهان شود / الحیاء یمنع الایمان بود

دل ز پایهٔ حوض تن گلناک شد / تن ز آب حوض دلها پاک شد

گرد پایهٔ حوض دل گرد ای پسر / هان ز پایهٔ حوض تن می‌کن حذر

بحر تن بر بحر دل بر هم زنان / در میانشان برزخ لا یبغیان

گر تو باشی راست ور باشی تو کژ / پیشتر می‌غژ بدو واپس مغژ

پیش شاهان گر خطر باشد بجان / لیک نشکیبند ازو عالی‌همتان

شاه چون شیرین‌تر از شکر بود / جان به شیرینی رود خوشتر بود

ای ملامت‌گو سلامت مر ترا / ای سلامت‌جو تویی واهی العری

جان من کوره‌ست با آتش خوش است / کوره را این بس که خانهٔ آتش است

همچو کوره عشق را سوزیدنیست / هر که او زین کور باشد کوره نیست

برگ بی‌برگی ترا چون برگ شد / جان باقی یافتی و مرگ شد

چون ترا غم شادی افزودن گرفت / روضهٔ جانت گل و سوسن گرفت

آنچه خوف دیگران آن امن تست / بط قوی از بحر و مرغ خانه سست

باز دیوانه شدم من ای طبیب / باز سودایی شدم من ای حبیب

حلقه‌های سلسلهٔ تو ذو فنون / هر یکی حلقه دهد دیگر جنون

داد هر حلقه فنون دیگرست / پس مرا هر دم جنون دیگرست

پس فنون باشد جنون این شد مثل / خاصه در زنجیر این میر اجل

آنچنان دیوانگی بگسست بند / که همه دیوانگان پندم دهند

آمدن دوستان به بیمارستان جهت پرسش ذوالنون مصری

اینچنین ذوالنون مصری را فتاد / کاندرو شور و جنونی نو بزاد

شور چندان شد که تا فوق فلک / می‌رسید از وی جگرها را نمک

هین منه تو شور خود ای شوره‌خاک / پهلوی شور خداوندان پاک

خلق را تاب جنون او نبود / آتش او ریشهاشان می‌ربود

چونکه در ریش عوام آتش فتاد / بند کردندش به زندان الزاد

نیست امکان واکشیدن این لگام / گرچه زین ره تنگ می‌آیند عام

دید این شاهان ز عامه خوف جان / کاین گره کورند و شاهان بی‌نشان

حکم چون در دست بدنامی فتاد / لاجرم ذوالنون به زندان اوفتاد

یک سواره می‌رود شاه عظیم / در کف طفلان چنین درّ یتیم

درّ چه دریای نهان در قطره‌ای / آفتابی مخفی اندر ذره‌ای

آفتابی خویش را ذره نمود / واندک اندک روی خود را برگشود

جملهٔ ذرات در وی محو شد / عالم از وی مست گشت و صحو شد

چون قلم در دست غداری بود / لاجرم منصور بر داری بود

چون سفیهان را بود کار و کیا / لازم آمد یقتلون الانبیا

انبیا را گفته قومی راه گم / از سفه انا تطیرنا بکم

جهل ترسا بین امان انگیخته / زان خداوندی که گشت آویخته

چون به قول اوست مصلوب جهود / پس مر او را امن کی تاند نمود

ع۲۳ ترسایان

چون دل آن شاه زیشان خوش نبود / عصمت و انت فیهم چون بود
زر خالص را و زرگر را خطر / باشد از قلاب خائن بیشتر
یوسفان از رشک زشتان مخفی‌اند / کز عدو خوبان در آتش میزیند
یوسفان از مکر اخوان در چه‌اند / کز حسد یوسف بگرگان میدهند
از حسد بر یوسف مصری چه رفت / این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوب حلیم / داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم
گرگ ظاهر گرد یوسف خود نگشت / این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذر لبق / آمده کانا ذهبنا نستبق
صد هزاران گرگ را این مکر نیست / عاقبت رسوا شود این گرگ بیست
زانکه حشر حاسدان روز گزند / بیگمان بر صورت گرگان کنند
حشر پر حرص خس مردارخوار / صورت خوکی بود روز شمار
زانیان را گند اندام نهان / خمرخواران را بود گند دهان
گند مخفی کان بدلها میرسید / گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشه‌ای آمد وجود آدمی / بر حذر شو زین وجود ار زان دمی
ظاهر و باطن اگر باشد یکی / نیست کس را در نجات او شکی
در وجود ما هزاران گرگ و خوک / صالح و ناصالح و خوب و خشوک
حکم خود آن است کو غالب‌تر است / چونکه زر بیش از مس آمد آن زر است
سیرتی کان در وجودت غالب است / هم بر آن تصویر حشرت واجب است
ساعتی گرگی در آید در بشر / ساعتی یوسف رخی همچون قمر
میرود در سینه‌ها از سینه‌ها / از ره پنهان صلاح و کینه‌ها
بلکه خود از آدمی در گاو و خر / میرود دانایی و علم و هنر
اسپ سکسک میشود رهوار و رام / خرس بازی میکند بز هم سلام
رفت در سگ از آدمی حرص و هوس / تا شبان شد یا شکاری یا حرس
در سگ اصحاب خوئی زان وفود / رفته تا جویای رحمن گشته بود
هر زمان در سینه نوعی سر کند / گاه دیو و گه ملک گه دام و دد
زان عجب بیشه که شیر آگه است / تا بدام سینه‌ها پنهان رهست
دزدیی کن از درون مرجان جان / ای کم از سگ از درون عارفان
چونکه دزدی باری آن در لطیف / چونکه حامل میشوی باری ز رب

فهم کردن مریدان که ذوالنون دیوانه نیست قصدی کرده

چونکه ذوالنون سوی زندان رفت خوش / بنده بر پا دست بر زنجیر اقتفا
دوستان در قصهٔ ذوالنون شدند / سوی زندان و در آن رای میزدند
دوستان از هر طرف بنهاده رو / بهر پرسش سوی زندان نزد او
کاین مگر قاصد کند یا حکمتی است / کو درین ره قبله هست و آیتیست
دور دور از عقل چون دریای او / تا جنون باشد سفه فرمای او
حاش لله از کمال جاه او / کابر بیماری بپوشد ماه او
او ز شر عامه اندر خانه شد / او ز ننگ عاقلان دیوانه شد
او ز عار عقل کند تن‌پرست / قاصدا رفتست و دیوانه شدست
که ببندم ای فتی زان ساز گاو / بر سر و پشتم بزن وین را مکاو
تا ز زخم لخت یابم من حیات / چون قتیل از گاو موسی ای ثقات
تا ز زخم لخت گاوی خوش شوم / همچو کشته گاو موسی گش شوم
زنده شد کشته ز زخم دم گاو / همچو مس از کیمیا شد زر ساو
کشته بر جست و بگفت اسرار را / وانمود آن زمرهٔ خونخوار را
گفت روشن کاین جماعت کشته‌اند / کاین آشوب ایشان کشته‌اند
چونکه کشته گردد این جسم گران / زنده گردد هستی اسراردان
جان او بیند بهشت و نار را / باز داند جمله اسرار را
وانماید خونیان دیو را / وانماید دام خدعه دیو را
گاو کشتن هست از شرط طریق / تا شود از زخم دمش جان مفیق
گاو نفس خویش را زوتر بکش / تا شود روح خفی زنده بهش
این سخن را منقطع و پایان مجو / حال ذوالنون با مریدان گو

چون رسیدند آن نفر نزدیک او / بانگ بر زد هی کیانید اتقوا

رجوع کردن بحکایت ذوالنون با مریدان

با ادب گفتند ما از دوستان / بهر پرسش آمدیم اینجا بجان
چونی ای دریای عقل ذوفنون / اینچه بهتانست بر عقلت جنون
دود گلخن کی رسد در آفتاب / چون شود عنقا شکسته از غراب
وا مگیر از ما بیان کن این سخن / ما محبانیم با ما این مکن
مر محبان را نشاید دور کرد / یا بروپوش و دغل مهجور کرد
راز را اندر میانش با محب / ای که بحر علم و عقلی استجب
راز را اندر میان آور شها / رو مکن در ابر پنهانی مها
ما محب صادق و دل خسته‌ایم / در دو عالم دل بتو بربسته‌ایم
راز را از دوستان پنهان مکن / در میان نه راز و قصد جان مکن
چونکه ذوالنون این سخن زیشان شنید / جز طریق امتحان مخلص ندید
فحش آغازید و دشنام از گزاف / گفت او دیوانگانه زی و قاف
بر جهید و سنگ پران کرد و چوب / جملگان بگریختند از بیم کوب
قهقهه خندید و جنبانید سر / گفت باد ریش این یاران نگر
دوستان بین کو نشان دوستان / دوستان را رنج باشد همچو جان
کی گران گیرد ز رنج دوست دوست / رنج مغز و دوستی او را چو پوست
نی نشان دوستی شد سرخوشی / در بلا و محنت و آفت کشی
دوست همچون زر بلا چون آتش است / زر خالص در دل آتش خوش است

امتحان کردن خواجه لقمان را در زیرکی

نی که لقمان را که بنده پاک بود / روز و شب در بندگی چالاک بود
خواجه‌اش میداشتی در کار پیش / بهترش دیدی ز فرزندان خویش
زانکه لقمان گرچه بنده‌زاده بود / بنده بود و از هوا آزاده بود
گفت شاهی شیخ را اندر سخن / چیزی از بخشش ز من درخواست کن
گفت ای شه شرم ناید مر ترا / که چنین گویی مرا زین برتر آ
من دو بنده دارم و ایشان حقیر / وان دو بر تو حاکمانند و امیر
گفت شه آن دو چه اند این زلت است / گفت آن یک خشم و دیگر شهوت است
شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است / بی مه و خورشید نورش بازغ است
مخزن آن دارد که مخزن ذات اوست / هستی او دارد که با هستی عدوست
خواجهٔ لقمان بظاهر خواجه وش / در حقیقت بنده لقمان خواجه‌اش
در جهان بازگونه زین بسی است / در نظرشان گوهری کم از خسی است
مر بیابان را مفازه نام شد / نام و رنگی عقلشان را دام شد
یک گره را خود معرف جامه است / در قبا گویند کو از عامه است
یک گره را ظاهر سالوس زهد / نور باید تا بود جاسوس زهد
نور باید پاک از تقلید و غول / تا شناسد مرد را بی فعل و قول
در رود در قلب او از راه عقل / نقد او بیند نباشد بند نقل
بندگان خاص علام الغیوب / در جهان جان جواسیس القلوب
در درون دل در آید چون خیال / پیش او مکشوف باشد سر حال
در تن گنجشک چه بود برگ و ساز / که شود پوشیده آن بر عقل باز
آنکه واقف گشت بر اسرار هو / سر مخلوقات چه بود پیش او
آنکه بر افلاک رفتارش بود / بر زمین رفتن چه دشوارش بود
در کف او داود کاهن گشت موم / موم چه بود در کف او ای ظلوم
بود لقمان بنده شکل خواجه‌ای / بندگی بر ظاهرش دیباجه‌ای
چون رود خواجه بجای ناشناس / در غلام خویش پوشاند لباس
او بپوشد جامه‌های آن غلام / مر غلام خویش را سازد امام
در پیش چون بندگان در ره شود / تا نباید زو کسی آگه شود
گوید ای بنده تو رو در صدر شین / من بگیرم کفش چون بنده کمین
تو درشتی کن مرا دشنام ده / مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترک خدمت خدمت تو داشتم / تا بغربت تخم حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند / تا گمان آید که ایشان مرده‌اند

چشم پر بود و سیر از خواجگی / کارها کرده اندر آمادگی
وین غلامان هوا بر عکس آن / خویشتن بنموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه ره افگندگی / ناید از بنده بغیر از بندگی
پس از آن عالم بدین عالم چنان / تعبیه‌هاست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان براحوال نهان / بود واقف دیده بود از وی نشان
راز میدانست و خوش میراند خر / از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست / لیک خوشنودی لقمان را بجست
زانکه لقمان را مراد این بود تا / کس نداند سر آن شیر فتا
چه عجب گر سر ز بد پنهان کنی / این عجب که سر ز خود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمان خود / تا بود کارت سلیم از چشم بد
خویش را تسلیم کن بر دام مزد / وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد
میدهند افیون بمرد زخم‌مند / تا که پیکان از تنش بیرون کنند
وقت مرگ از رنج او را میدرند / او بدان مشغول شد جان می‌برند
چون بهر فکری که دل خواهی سپرد / از تو چیزی در نهان خواهند برد
پس بدان مشغول شو کان بهترست / تا ز تو چیزی برد کان کمترست
هر چه اندیشی و تحصیلی کنی / می در آید دزد زان سو کایمنی
بار بازرگان چو در آب اوفتد / دست اندر کالهٔ بهتر زند
کشتی ما شد بغرقاب ای فتند / هر چه نازل‌تر بدریا افگند
چونکه چیزی فوت خواهد شد در آب / ترک کمتر گیر و بهتر را بیاب
نقد ایمان را بطاعت گوش دار / تا ز روی حق نگردی شرمسار
چونکه نقدت را نگهداری کنی / حرص غفلت ابر و دیو دنی

ظاهر شدن فضل و زیرکی لقمان پیش امتحان کنندگان

خواجهٔ لقمان چو لقمان را شناخت / بنده بود و او را باد عشق باخت
هر طعامی کاوریدندی بوی / کس سوی لقمان فرستادی ز پی
تا که لقمان دست سوی آن برد / قاصدا تا خواجه پس خوردش خورد
سور او خوردی و شور انگیختی / هر طعامی کو نخوردی ریختی
ور بخوردی بیدل و بی اشتها / این بود پیوستگی بی منتها
خربزه آورده بودند ارمغان / لیک غایب بود لقمان آن زمان
گفت خواجه با غلامی کای فلان / رو و رو فرزند لقمان را بخوان
چونکه لقمان آمد و پیشش نشست / خواجه پس بگرفت سکینی بدست
چون برید و داد او را یک برین / همچو شکر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد داد او را دوم / تا رسید آن گرچها تا هفدهم
ماند گرچی گفت این را من خورم / تا چه شیرین خربزه ست این بنگرم
او چنان خوش میخورد کز ذوق او / طبعها شد مشتهی و لقمه جو
چون بخورد از تلخیش آتش فروخت / هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت
ساعتی بیخود شد از تلخی آن / بعد از آن گفتش که ای جان جهان
نوش چون کردی تو چندین زهر را / لطف چون انگاشتی این قهر را
این چه صبرست این صبوری از چه روست / یا مگر پیش تو این جانت عدوست
چون نیاوردی بهانه و حجتی / که مرا عذریست بس کن ساعتی
گفت من از دست نعمت بخش تو / خورده‌ام چندانکه از شرمم دوتو
شرمم آمد که یکی تلخ از کفت / می نخورم ای تو صاحب معرفت
چون همه اجزام از انعام تو / رسته‌اند و غرق دانه دام تو
گر ز یک تلخی کنم فریاد و داد / خاک صد ره بر سر اجزام باد
لذت دست شکر بخشت بداشت / اندرین بطیخ تلخی کی گذاشت
از محبت تلخها شیرین شود / از محبت مسها زرین شود
از محبت دردها صافی شود / وز محبت دردها شافی شود
از محبت خارها گل می‌شود / وز محبت سرکه‌ها مل می‌شود
از محبت دار تختی می‌شود / وز محبت بار بختی می‌شود
از محبت سجن گلشن می‌شود / بی محبت روضه گلخن می‌شود
از محبت نار نوری می‌شود / وز محبت دیو حوری می‌شود

گوش داشتن یعنی نگهداشتن و حفظ کردن ست ۱۲
سور آب نیم خورده ۱۲
سکین کارد ۱۲
بریدن بیاء عربی تراشهٔ خربزه که ...
گرچ بکاف فارسی مفتوح و سکون رای مهمله و جیم فارسی تراشهٔ خربزه
بطیخ خربزه ۱۲

از محبت سنگ روغن میشود	بی محبت موم آهن می شود	از محبت حزن شادی میشود	وز محبت غول هادی میشود
از محبت نیش نوشی می شود	وز محبت شیر موشی میشود	از محبت سقم صحت میشود	وز محبت قهر رحمت میشود
از محبت خار سوسن می شود	وز محبت خانه روشن می شود	از محبت مرده زنده می شود	وز محبت شاه بنده می شود
این محبت هم نتیجه دانش است	کی گزافه بر چنین تختی نشست	دانش ناقص کجا این عشق زاد	عشق زاید ناقص اما بر جماد
بر جمادی رنگ مطلوبی چو دید	از صفیری بانگ محبوبی شنید	دانش ناقص نداند فرق را	لاجرم خورشید داند برق را
چونکه ملعون خواند ناقص را رسول	بود در تاویل نقصانی عقول	زانکه ناقص تن بود مرحوم رحم	نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم
نقص عقل است آنکه بد رنجوریست	موجب لعنت سزای دوریست	زانکه تکمیل خردها دور نیست	لیک تکمیل بدن مقدور نیست
کفر فرعونی و هر گبر عنید	جمله از نقصان عقل آمد پدید	بهر نقصان بدن آمد فرج	در نبی که ما علی الاعمی حرج
برق آفل باشد و بس بیوفا	آفل از باقی ندانی بی صفا	برق خندد بر که میخندد بگو	بر کسی که دل نهد بر نور او
نورهای برق بریده پیست	آن چو لا شرقی و لا غربی کیست	برق را خود یخطف الابصار گو	نور باقی را همه انصار دان
بر کف دریا فرس را راندن	نامه در نور برقی خواندن	از حریصی عاقبت نادیدنست	بر دل و بر عقل خود خندیدنست
عاقبت بین است عقل از خاصیت	نفس باشد کو نبیند عاقبت	عقل کو مغلوب نفس او نفس شد	مشتری ماه زحل شد نحس شد
هم درین نحسی بگردان این نظر	در کسی که نحس کردت در نگر	آن نظر که بنگرد این جزر و مد	او ز نحسی سوی سعدی نقب زد
زان همی گرداند حالی بحال	ضد بضد پیدا کنان در انتقال	تا که از عسرت نه بینی خوفها	آن کی ز یسری بازیابی لطفها
تا که خوفت زاید از ذات الشمال	لذت ذات الیمین یرجی الرجال	تا نه بینی خوف نحس مشئمه	کی شناسی قدر لطف میمنه
تا دو پر باشی که مرغ یک پره	عاجز آید از پریدن یکسره	این گذر ماز میمنه وز میسره	در سرای سابقان آن یکسره
یا رها کن تا نیایم در کلام	یا بده دستور تا گویم تمام	ور نه این خواهی نه آن فرمان ترا	کس چه داند مر ترا مقصد کجا
جان ابراهیم باید تا بنور	بیند اندر نار فردوس و قصور	پایه پایه بر رود بر ماه و خور	تا نماند همچو حلقه بند در
چون خلیل از آسمان هفتمین	بگذرد که لا احب الآفلین	این جهان تن غلط انداز شد	جز مر آنرا کو ز شهوت باز شد
قصهٔ شاه و امیران و حسد			بر غلام خاص سلطان ابد

تتمهٔ قصهٔ حاسدان بر غلام سلطان و حقیقت آن

دور ماند از جر جرار کلام	باز باید گشت و کرد آنرا تمام	باغبان ملک با اقبال و بخت	چون درختی را نداند از درخت
آن درختی را که تلخ و رد بود	وان درختی که یکش هفصد بود	کی برابر دارد اندر تربیت	چون به بیند شان بچشم عاقبت
کان درختان را نهایت چیست بر	گرچه یکسانند این دم در نظر	شیخ کو ینظر بنور الله شد	از نهایت وز نخست آگاه شد
چشم آخر بین ببست از بهر حق	چشم آخر بین گشاد اندر سبق	آن حسودان بد درختان بوده اند	تلخ گوهر شوربختان بوده اند
از حسد جوشان و کف میریختند	در نهانی مکرها انگیختند	تا غلام خاص را گردن زنند	بیخ او را از زمانه بر کنند

چون شود فانی چو جانش شاه او
بیخ او در عصمت الله بود

شاه از اسرارشان واقف شده
همچو بو بکر ربابی تن زده

در تماشای دل بدگوهران
میزدی خنبک بر آن کوزه گران

مکر می سازند قوم حیله مند
تا که شه را در فقاعی افگنند

بادشاهی بس عظیم و بیکران
در فقاعی کی بگنجد ای خران

از برای شاه دامی دوختند
آخر این تدبیر ازو آموختند

نحس شاگردی که با استاد خویش
همسری آغازد و آید به پیش

با کدام استاد استاد جهان
پیش او یکسان هویدا و نهان

چشم او ینظر بنور الله شده
پرده های جهل را خارق بده

از دل سوراخ چون کهنه گلیم
پرده بندد پیش آن حکیم

پرده میخندد برو با صد دهان
هر دهانی گشته اشکافی بران

گویدت آن استاد مر شاگرد را
ای کم از سگ نیستت با من وفا

خود مرا استا مگیر آهن گسل
همچو خود شاگرد گیر و کوردل

نه ازمنت یاریست جان روان
بی منت آبی نمیگردد روان

پس دل من کارگاه بخت تست
چه شکنی این کارگه ای نادرست

گر زنیش پنهان کنم آتش زنه
نی بقلب از قلب باشد روزنه

آخر از روزن ببیند فکر تو
دل گواهی میدهد زین ذکر تو

لیک در رویت نیارد از کرم
هر چه گوئی خندد و گوید نعم

او نمی خندد ز ذوق مالشت
او همی خندد برین اسکالشت

پس خداعی را خداعی خند جزا
کاسه زن کوزه بخور اینک سزا

گر بدی با تو ورا خنده رضا
صد هزاران گل شکفتی مر ترا

چون دل او در رضا آرد عمل
آفتابی دان که آید در حمل

ور بخندد هم بهار و هم نهار
در هم آمیزد شکوفه سبزه زار

چون ندانی تو خزان از بهار
چون بدانی رمز خنده در شمار

صد هزاران بلبل و قمری نوا
افگند اندر جهان بینوا

چونکه برگ روح خود زرد و سیاه
می نبینی چون بدانی خشم شاه

آفتاب شاه در برج عتاب
میکند روها سیه همچون کتاب

آن عطارد را ورقها جان ماست
آن سپیدی و آن سیه میزان ماست

باز منشوری نویسد سرخ و سبز
تا رهند ارواح از سودا و عجز

سرخ و سبز افتاد نسخهٔ نوبهار
چون خط قوس قزح در اعتبار

اندرین معنی شنو تو قصهٔ
تا بیابی از معانی حصهٔ

عکس تعظیم پیغام سلیمان در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد

رحمت صد تو بران بلقیس باد
که خدایش عقل صد مرده بداد

هدهدی نامه بیاورد و نشان
از سلیمان چند حرفی با بیان

خواند او آن نکته های با شمول
وز حقارت ننگرید اندر رسول

جسم هدهد دید و جان عنقاش دید
حس چو کفی دید دل دریاش دید

عقل با حس زین طلسمات دو رنگ
چون محمد با ابوجهلان بجنگ

کافران دیدند احمد را بشر
چون ندیدند از وی انشق القمر

خاک زن در دیدهٔ حس بین خویش
دیدهٔ حس دشمن عقلست و کیش

دیدهٔ حس را خدا اعماش خواند
بت پرستش خواند و ضد ماش خواند

زانکه او کف دید و دریا را ندید
زانکه حالی دید و فردا را ندید

خواجهٔ فردا و حالی پیش او
او نمی بیند ز گنجی جز تسو

ذرهٔ زان آفتاب آرد پیام
آفتاب آن ذره را گردد غلام

قطرهٔ کز بحر وحدت شد سفیر
هفت بحر آن قطره را باشد اسیر

گر کف خاکی شود چالاک او
پیش خاکش سر نهد افلاک او

خاک آدم چونکه شد چالاک حق
پیش خاکش سر نهند املاک حق

السماء انشقت آخر از چه بود
از یکی چشمی که خاکی برگشود

خاک از دردی نشیند زیر آب
خاک بین کز عرش بگذشت از شتاب

آن لطافت پس بدان کز آب نیست
جز عطای مبدع وهاب نیست

گر کند سفلی هوا و نار را
ور ز گل او بگذراند خار را

حاکم است و یفعل الله ما یشاء / او ز عین درد انگیزد دوا
گر هوا و نار را سفلی کند / تیرگی و دردی و ثقلی کند
ور زمین و آب را علوی کند / راه گردون را بپا مطوی کند
نیست کس را زهره تا گوید که چون / بس جگرها کاندرین گشته است خون
پس یقین شد که تعز من تشاء / خاکیی را گفت پرها برگشا
آتشی را گفت رو ابلیس شو / زیر هفتم خاک با تلبیس شو
آدم خاکی برو تو بر سها / ای بلیس آتشی رو تا ثری
چار طبع و علت اولی نیم / در تصرف دائما من باقیم
کار من بی علت است و مستقیم / نیست تقدیرم بعلت ای سقیم
عادت خود را بگردانم بوقت / این غبار از پیش بنشانم بوقت
بحر را گویم که هین پر نار شو / گویم آتش را که رو گلزار شو
کوه را گویم سبک شو همچو پشم / چرخ را گویم فرو رو پیش چشم
گویم ای خورشید مقرون شو بماه / هر دو را سازم چو دو ابر سیاه
چشمهٔ خورشید را سازم خشک / چشمهٔ خون را بفن سازیم مشک
آفتاب و مه چو دو گاو سیاه / یوغ بر گردن ببندشان آگه

انکار فلسفی بر آیهٔ ان اصبح ماؤکم غورا

مقریی میخواند از روی کتاب / ماؤکم غورا ز چشمه بندم آب
آب را در غورها پنهان کنم / چشمه‌ها را خشک و خشکستان کنم
آب را در چشمه که آرد دگر / جز من بی‌مثل با فضل و خطر
فلسفی منطقی مستهان / میگذشت از سوی مکتب آن زمان
چونکه بشنید آیه او از ناپسند / گفت آریم آب را ما با کلند
ما بزخم بیل و تیزی تبر / آب را آریم از پستی زبر
شب بخفت و دید او یک شیرمرد / زد طپانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی / با تبر نوری بیار ار صادقی
روز برجست و دو چشم کور دید / نور فایض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی / نور رفته از کرم ظاهر شدی
لیک استغفار هم در دست نیست / ذوق توبه نقل هر سرمست نیست
زشتی اعمال و شومی جحود / راه توبه بر دل او بسته بود
دل بسختی همچو روی سنگ گشت / چون شکافد توبه آن را بهر کشت
چون شعیبی کو که تا او از دعا / بهر کشتن خاک سازد کوه را
از نیاز و اعتقاد آن خلیل / گشت ممکن امر صعب و مستحیل
یا بدریوزهٔ مقوقس از رسول / سنگلاخی مزرعی شد با اصول
همچنین بر عکس آن انکار مرد / مس کند زر را و صلحی را نبرد
کهربای مسخ آمد این دغا / خاک قابل را کند سنگ و حصی
هر دلی را سجده هم دستور نیست / مزد رحمت قسم هر مزدور نیست
هین بپشت آن مکن جرم و گناه / که کنم توبه درآیم در پناه
می بباید تاب و آبی توبه را / شرط شد برق و سحابی توبه را
آتش و آبی بباید میوه را / واجب آمد ابر و برق این شیوه را
تا نباشد برق دل و ابر دو چشم / کی نشیند آتش تهدید و خشم
تا نباشد گریهٔ ابر از بطر / تا نباشد خندهٔ برق ای پسر
کی بروید سبزهٔ ذوق وصال / کی بجوشد چشمه‌ها ز آب زلال
کی گلستان راز گوید با چمن / کی بنفشه عهد بندد با سمن
کی چناری کف گشاید در دعا / کی درختی برفشاند میوه‌ها
کی شکوفه آستین پر نثار / برفشاندن گیرد ایام بهار
کی فروزد لاله را داغ همچو خون / کی گل از کیسه برآرد زر برون
کی بیاید بلبل و گل بو کند / کی چو طالب فاخته کوکو کند
کی بگوید لک لک آن لک لک بجان / لک چه باشد ملک تست ای مستعان
کی نماید خاک اسرار ضمیر / کی شود چون آسمان بستان منیر
از کجا آورده‌اند این حلها / من کریم و من رحیم کلها
آن لطافتها نشان شاهدیست / که بهر ساعت وهم صد جانش فدیست

آن شود شاد از نشان کو دید شاه
چون ندید او را نباشد انتباه

روح آنکس کو بهنگام الست
دید رب خویش و شد بیخویش و مست

او شناسد بوی می کو می بخورد
چون نخورد او می چه داند بوی کرد

زانکه حکمت همچو ناقه ضاله است
همچو دلاله شهان را داله است

تو ببینی خواب در یک خوش لقا
کو دهد وعده و نشانی مر ترا

که مراد تو شود اینک نشان
که بپیش آید ترا فردا فلان

یک نشانی آنکه او باشد سوار
یک نشانی که ترا گیرد کنار

یک نشانی که بخندد پیش تو
یک نشان که دست بندد پیش تو

یک نشانی آنکه این خواب از هوس
چون شود فردا نگویی پیش کس

زان نشان با والد یحیی بگفت
که نیایی تا سه روز اصلا بگفت

تا سه شب خامش کن از نیک و بدت
این نشان باشد که یحیی آیدت

دم مزن سه روز اندر گفتگو
که سکوتست آیت مقصود تو

هین میاور این نشان را تو بگفت
وین سخن را دار اندر دل نهفت

این نشانها گویدش همچون شکر
اینچه باشد صد نشانهای دگر

این نشان آن بود کان ملک و جاه
که همی جویی بیابی از اله

آنکه میگریی به شبهای دراز
وانکه میسوزی سحرگه در نیاز

وانکه بی آن روز تو تاریک شد
همچو دوکی گردنت باریک شد

وانکه دادی هر چه داری در زکات
چون زکات پاکبازان رختهات

رختها دادی و خواب و رنگ رو
سر فدا کردی و گشتی همچو مو

چند در آتش نشستی همچو عود
چند پیش تیغ رفتی همچو خود

زین چنین بیچارگیها صد هزار
خوی عشاق است و ناید در شمار

چونکه شب این خواب دیدی روز شد
از امیدش روز تو پیروز شد

چونکه اندر خواب دیدی حالها
آنکه بودی آرزویش سالها

چشم گردان کرده بر چپ و راست
کان نشان و آن علامتها کجاست

بر مثال برگ میلرزی که وای
گر رود روز و نشان ناید بجای

می دوی در کوی و بازار و سرا
چون کسی کو گم کند گوساله را

خواجه خیرست این دوادو چیستت
گم شده اینجا که دارد کیستت

گوییش خیرست لیکن خیر من
کس نشاید که بداند غیر من

گر بگویم یک نشانم فوت شد
چون نشان شد فوت وقت موت شد

بنگری در روی هر مرد سوار
گویدت منگر مرا دیوانه‌وار

گوییش من صاحبی گم کرده‌ام
رو بجست و جوی او آورده‌ام

دولتت پاینده بادا ای سوار
رحم کن بر عاشقان معذور دار

چون طلب کردی بجد آمد نظر
جد خطا نکند چنین آمد خبر

ناگهان آمد سواری نیکبخت
پس گرفت اندر کنارت سخت سخت

تو شدی بیهوش و افتادی بطاق
بیخبر گفت اینت سالوس و نفاق

او چه می‌بیند درو این شور چیست
او نداند کان نشان وصل کیست

این نشان در حق او باشد که دید
آن دگر را کی نشان آید پدید

هر زمان کز وی نشانی میرسید
شخص را جانی بجانی میرسید

ماهی بیچاره را پیش آمد آب
این نشانها تلک آیات الکتاب

پس نشانیها که اندر انبیاست
خاص آن جان را بود کو آشناست

این سخن ناقص بماند و بیقرار
دل ندارم بیدلم معذور دار

ذره‌ها را کی تواند کس شمرد
خاصه آنکو عشق از وی عقل برد

می شمارم برگهای باغ را
می شمارم بانگ کبک و زاغ را

در شمار اندر نیاید لیک من
می شمارم بهر رشد ممتحن

نحس کیوان یا که سعد مشتری
ناید اندر حصر گر چه بشمری

لیک هم بعضی ازین هر دو اثر
شرح باید کرد یعنی نفع و ضر

تا شود معلوم آثار قضا
شمه‌ای مر اهل سعد و نحس را

طالع آنکس که باشد مشتری
شاد گردد از نشاط و سروری

وانکه را طالع زحل از هر شرور
احتیاطش لازم آید در امور

گر بگویم آن زحل استاره را
زآتشش سوزد مر آن بیچاره را

بس کن ای بیهوده تازان آفتاب / آتشی ناید بیکباره بتاب
از کواکب در سپهر بیکران / در دمی فی نور ماند نی نشان
آنچه بر دار بدان مشغول شو / وز دگر گفتارها معزول شو
جنبش اختر نیاید جز عقیم / بر ندارد جز که لطف آن رحیم
اذکروا الله شاه ما دستور داد / اندر آتش دیده ما را نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکر شما / نیست لایق مر مرا تصویرها
لیک هرگز مست تصویر و خیال / در نیابد ذات ما را بی‌مثال
ذکر جسمانه خیال ناقص است / وصف شاهانه از آنها خالص است
شاه را گوید کسی جولاه نیست / این چه مدح است این مگر آگاه نیست

انکار کردن موسی علیه السلام بر مناجات شبان

دید موسی یک شبانی را براه / کو همی گفت ای خدا و ای اله
تو کجائی تا شوم من چاکرت / چارقت دوزم کنم شانه سرت
تو کجائی تا که خدمتها کنم / جامه‌ات را دوزم و بخیه زنم
جامه‌ات شویم شپشهایت کشم / شیر پیشت آورم ای محتشم
ور ترا بیماری آید به پیش / من ترا غمخوار باشم همچو خویش
دستکت بوسم بمالم پایکت / وقت خواب آید بروبم جایکت
گر ببینم خانه‌ات را من دوام / روغن و شیرت بیارم صبح و شام
هم پنیر و نانهای روغنین / خمرها جغراتهای نازنین
سازم و آرم به پیشت صبح و شام / از من آوردن ز تو خوردن طعام
ای فدای تو همه بزهای من / ای بیادت هی هی و هیهای من
زین نمط بیهوده میگفت آن شبان / گفت موسی با کیست این ای فلان
گفت با آنکس که ما را آفرید / این زمین و چرخ ازو آمد پدید
گفت موسی های خیره سر شدی / خود مسلمان ناشده کافر شدی
این چه ژاژست و چه کفرست و فشار / پنبه‌ای اندر دهان خود فشار
گند کفر تو جهان را گنده کرد / کفر تو دیبای دین را ژنده کرد
چارق و پاتابه لایق مر تراست / آفتابی را چنینها کی رواست
گر نبندی زین سخن تو حلق را / آتشی آید بسوزد خلق را
آتشی گر نامدست این دود چیست / جان سیه گشته روان مردود چیست
گر همی‌دانی که یزدان داورست / ژاژ و گستاخی ترا چون باورست
دوستی بی‌خرد خود دشمنیست / حق تعالی زین چنین خدمت غنیست
با که میگوئی تو این با عم و خال / جسم و حاجت در صفات ذوالجلال
شیر او نوشد که در نشو و نماست / چارق او پوشد که او محتاج پاست
ور برای بنده است این گفتگو / آنکه حق گفت او منست و من خود او
آنکه گفت انی مرضت لم تعد / من شدم رنجور او تنها نشد
آنکه بی یسمع و بی یبصر شدست / در حق آن بنده این هم بیهده‌ست
بی‌ادب گفتن سخن با خاص حق / دل بمیراند سیه دارد ورق
گر تو مردی را بخوانی فاطمه / گرچه یک جنس‌اند مرد و زن همه
قصد خون تو کند تا ممکن است / گرچه خوشخوی و حلیم و ساکن است
فاطمه مدحست در حق زنان / مرد را گوئی بود زخم سنان
دست و پا در حق ما آسایش است / در حق پاکی حق آلایش است
لم یلد لم یولد او را لایق است / والد و مولود را او خالق است
هرچه جسم آمد ولادت وصف اوست / هرچه مولود است او زین سوی جوست
زانکه از کون و فساد است و مهین / حادث است و محدثی خواهد یقین
گفت ای موسی دهانم دوختی / وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدرید و آهی کرد تفت / سر نهاد اندر بیابانی و رفت

وحی آمدن از حق تعالی بعتاب موسی بجهت شبان

وحی آمد سوی موسی از خدا / بندهٔ ما را ز ما کردی جدا
تو برای وصل کردن آمدی / نی برای فصل کردن آمدی
تا توانی پا منه اندر فراق / ابغض الاشیاء عندی الطلاق
هر کسی را سیرتی بنهاده‌ام / هر کسی را اصطلاحی داده‌ام

در حق او مدح و در حق تو ذم / در حق او شهد و در حق تو سم
در حق او نور و در حق تو نار / در حق او ورد و در حق تو خار
در حق او نیک و در حق تو بد / در حق او خوب و در حق تو رد
ما بری از پاک و ناپاکی همه / از گرانجانی و چالاکی همه
من نکردم خلق تا سودی کنم / بلکه تا بر بندگان جودی کنم
هندیان را اصطلاح هند مدح / سندیان را اصطلاح سند مدح
من نگردم پاک از تسبیحشان / پاک هم ایشان شوند و درفشان
ما بدرون ننگریم و قال را / ما درون را بنگریم و حال را
ناظر قلبیم اگر خاشع بود / گرچه گفت لفظ ناخاضع بود
زانکه دل جوهر بود گفتن عرض / پس طفیل آمد عرض جوهر غرض
چند ازین الفاظ و اضمار و مجاز / سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق در جان بر فروز / سر بسر فکر و عبارت را بسوز
موسیا آداب‌دانان دیگرند / سوخته جان و روانان دیگرند
عاشقان را هر نفس سوزیدنیست / بر ده ویران خراج و عشر نیست
در خطا گوید ورا خاطی مگو / گر شود پر خون شهید آن را مشو
خون شهیدان را از آب اولی ترست / این خطا از صد صواب اولی ترست
در درون کعبه رسم قبله نیست / چه غم از غواص را پاچیله نیست
تو ز سرمستان قلاوزی مجو / جامه چاکان را چه فرمائی رفو
ملت عشق از همه دینها جداست / عاشقان را ملت و مذهب خداست
لعل را گر مهر نبود باک نیست / عشق در دریای غم غمناک نیست

وحی آمدن بموسی علیه السلام از بهر عذر خواستن آن شبان

بعد ازان در سر موسی حق نهفت / رازهای کان نمی آید بگفت
بر دل موسی سخنها ریختند / دیدن و گفتن بهم آمیختند
چند بیخود گشت و چند آمد بخود / چند پرید از ازل سوی ابد
بعد ازان گر شرح گویم ابلهیست / زانکه شرح این ورای آگهیست
ور بگویم عقلها را بر کند / ور نویسم بس قلمها بشکند
ور بگویم شرحهاے معتبر / تا قیامت باشد آن بس مختصر
لاجرم کوتاه کردم من زبان / گر تو خواهی از درون خود بخوان
چونکه موسی این عتاب از حق شنید / در بیابان در پی چوپان دوید
بر نشانهای آن سرگشته راند / گرد از پرهٔ بیابان بر فشاند
گام پاے مردم شوریده خود / هم ز گام دیگران پیدا بود
یک قدم چون رخ ز بالا تا نشیب / یک قدم چون پیل رفته بر وریب
گاه چون موجی برافرازان علم / گاه چون ماهی روانه بر شکم
گاه بر خاکی نوشته حال خود / همچو رمالے که رملے بر زند
گاه حیران ایستاده گه دوان / گاه غلطان همچو گوی از صولجان
عاقبت دریافت او را و بدید / گفت مژده ده که دستوری رسید
هیچ آدابے و ترتیبے مجو / هر چه میخواهد دل تنگت بگو
کفر تو دین ست و دینت نور جان / ایمنی وز تو جهانے در امان
ای معاف یفعل الله ما یشا / بی محابا رو زبان را برگشا
گفت ای موسی ازان بگذشته ام / من کنون در خون دل آغشته ام
من ز سدره منتهی بگذشته ام / صد هزاران ساله زان سو گشته ام
تازیانه بر زدے اسپم بگشت / گنبدے کرد و ز گردون برگذشت
محرم ناسوت ما لاهوت باد / آفرین بر دست و بر بازوت باد
حال من اکنون برون از گفتن ست / اینچه میگویم نه احوال من ست
نقش می بینی که در آئینه ایست / نقش تست آن نقش آن آئینه نیست
دم که مرد نائی اندر نای کرد / در خور نائی ست نی درخورد مرد
هان و هان گر حمد گوئی در سپاس / همچو نافرجام آن چوپان شناس
حمد تو نسبت بتو گر بهترست / لیک آن نسبت بحق هم ابترست
کاشکے بهتر بودے مر ترا / درد او دلسوز بودے مر ترا
چند گوئی چون غطا برداشتند / کاین نبودست آنچه می‌پنداشتند

ف ۵ ... صحرا یعنی نقش قدم ... [illegible] ف ۲ ... عاشقان ... ف ۳ ... موسی علیه السلام گفت ... ف ۵ ... ف ۶ ... [illegible]

این قبول ذکر تو از رحمت است — چون نماز مستحاضه رخصت است
با نماز او بیالودست خون — ذکر تو آلودهٔ تشبیه و چون
خون پلیدست و به آبی میرود — این پلیدی جهل قائم تر بود
کان بغیر آب لطف کردگار — کم نگردد از درون مرد کار
در سجودت کاش رو گردانیی — معنی سبحان ربی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا — مر بدی را تو نکویی ده جزا
این زمین از حلم حق دارد اثر — تا نجاست برد و گلها داد بر
تا بپوشد او پلیدیهای ما — در عوضش بر دمید از وی غنچها
پس چو کافر دید کو در داد و جود — کمتر و بی مایه تر از خاک بود
از وجود او گل و میوه نرست — جز فساد جمله پاکیها نجست
گفت واپس رفته‌ام من در ذهاب — حسرتا یا لیتنی کنت تراب
کاش از خاکی سفر نگزیدمی — همچو خاکی دانه‌ای می‌چیدمی
چون سفر کردم مرا راه آزمود — زین سفر کردن ره‌آوردم چه بود
زان همه میلش سوی خاکست کو — در سفر سودی نمی‌بیند پیش رو
روی واپس کردنش از حرص و آز — روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیا را کش بود میل علا — در مزید است و حیاتست و نما
چونکه گرداند سر سوی زمین — در کمی و خشکی و نقص و غبین
میل روحت چون سوی بالا بود — در تزاید مرجعت آنجا بود
ور نگونساری سرت سوی زمین — آفلی حق لا احب الآفلین

سوال موسی از حق تعالی از سر غلبهٔ ظالمان

گفت موسی ای کریم کارساز — ای که یکدم ذکر تو عمر دراز
نقش کژمژ دیدم اندر آب و گل — چون ملائک اعتراضی کرد دل
که چه مقصودست نقشی ساختن — و اندر او تخم فساد انداختن
آتش ظلم و فساد افروختن — مسجد و سجده کنان را سوختن
مایهٔ خونابه و زردابه را — جوش دادن از برای لابه را
من یقین دانم که عین حکمتست — لیک مقصودم عیان و رؤیتست
آن یقین میگویدم خاموش کن — حرص رؤیت گویدم نه جوش کن
مر ملائک را نمودی سر خویش — کاینچنین نوشی همی ارزد به نیش
عرضه کردی نور آدم را عیان — بر ملائک گشت مشکلها بیان
حشر تو گوید که سر مرگ چیست — میوه‌ها گویند سر برگ چیست
سر خون و نطفه حسن آدمیست — سابق هر بیشی آخر کمیست
لوح را اول بشوید بی‌وقوف — آنگهی بر وی نویسد او حروف
خون کند دل را و اشک مستهان — بر نویسد بروی اسرار نهان
وقت شستن لوح را باید شناخت — که مر آن را دفتری خواهند ساخت
چون اساس خانهٔ نو افگنند — اولین بنیاد را برمی‌کنند
گل برآرند اول از قعر زمین — تا به آخر بر کشی ماء معین
از حجامت کودکان گریند زار — که نمی‌دانند ایشان سر کار
مرد خود زر میدهد حجام را — می‌نوازد نیش خون‌آشام را
می‌دود حمال در بار گران — می‌رباید بار را از دیگران
جنگ حمالان برای بار بین — اینچنین است اجتهاد کاربین
چون گرانیها اساس راحتست — تلخها هم پیشوای نعمتست
حفت الجنة بمکروهاتنا — حفت النیران من شهواتنا
تخم مایهٔ آتشت شاخ ترست — سوختهٔ آتش قرین کوثرست
هر که در زندان قرین محنتیست — آن جزای لقمه‌ای و شهوتیست
هر که در قصری قرین دولتیست — آن جزای کارزار و محنتیست
هر کرا دیدی به زر و سیم فرد — دانکه اندر کسب کردن صبر کرد
آنکه بیرون از طبایع جان اوست — منصب خرق سببها آن اوست
بی‌سبب بیند چو دیده شد گذار — تو که در حسی سبب را گوش دار
بی‌سبب بیند نه از آب و گیا — چشمه‌چشمه معجزات انبیا
این سبب همچون طبیبست و علیل — این سبب همچون چراغست و فتیل

شب چراغت را بفتیلی نو بتاب / پاک دان زینها چراغ آفتاب
رو تو کهگل ساز بهر سقف جان / سقف گردون از کهگل پاک دان

دوست کز چون دلدار ما غم سوز شد / خلوت شب در گذشت و روز شد
جز بشب جلوه نباشد ماه را / جز بدرد دل مجو دلخواه را

ترک عیسی کرده خر پرورده / لاجرم چون خر برون پرده
طالع عیسی ست علم و معرفت / طالع خر نیست ای تو خرصفت

نالهٔ خر بشنوی رحم آیدت / پس ندانی خر خری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن / طبع را بر عقل خود سرور مکن

طبع را هل تا بگرید زار زار / تو ازو بستان و وام جان گزار
سالها خربنده بودی بس بود / زانکه خربنده ز خر واپس بود

ز اخروهن مرادش نفس تست / کو باخر باید و عقلت نخست
هم مزاج خر شدست این عقل پست / فکرش اینکه چون علف آرد بدست

آن خر عیسی مزاج دل گرفت / در مقام عاقلان منزل گرفت
زانکه غالب عقل بود و خر ضعیف / از سوار زفت گردد خر نحیف

وز ضعیف عقل تو ای خربها / این خر پژمرده گشته اژدها
گر ز عیسی گشته رنجور دل / هم از و صحت رسد اورا مهل

ای مسیح خوش نفس چونی ز رنج / که نبود اندر جهان بی رنج گنج
چونی ای عیسی ز دیدار جهود / چونی ای یوسف ز اخوان حسود

تو شب و روز از پی این قوم غمر / چون شب و روزی مددبخشای عمر
آه ازین صفراییان بی هنر / چه هنر زاید ز صفرا دردسر

تو همان کن که کند خورشید شرق / با نفاق و حیله و دزدی و زرق
تو عسل ما سرکه در دنیا و دین / دفع این صفرا بود سرکنگبین

سرکه افزودیم ما قوم زحیر / تو عسل بفزا کرم را وامگیر
این سزید از ما چنین آمد ز ما / ریگ اندر چشم چه افزاید عمی

آن سزد از تو ایا کحل عزیز / که بیابد از تو هر ناچیز چیز
ز آتش این ظالمانت دل کباب / از تو جمله اهد قومی بد خطاب

کان عودی در تو گر آتش زنند / این جهان از عطر و ریحان آکنند
تو نه آن عودی کز آتش کم شود / تو نه آن روحی کاسیر غم شود

عود سوزد کان عود از سوز دور / باد کی حمله برد بر اصل نور
ای ز تو مر آسمانها را صفا / ای جفای تو نکوتر از وفا

زانکه از عاقل جفایی گر رود / از وفای جاهلان بهتر بود
عاقل آرد معرفت اندر میان / جاهل آرد معرفت ابر زبان

گفت پیغمبر عداوت از خرد / بهتر از مهری که از جاهل رسد
دوستی با مردم دانا نکوست / دشمن دانا به از نادان دوست

رنجانیدن امیری آن خفته را که مار در دهانش رفته بود

عاقلی بر اسپ می آید سوار / در دهان خفته میرفت مار

آن سوار آنرا بدید و میشتافت / تا رماند خفته را فرصت نیافت
چونکه از عقلش فراوان بد مدد / چند دبوسی قوی بر خفته زد

خفته از خواب گران چون بر جهید / یک سوار ترک با دبوس دید
هیچ جا تا ترک دبوس گران / چونکه افزون کوفت او را شد دوان

برد او را زخم آن دبوس سخت / زو گریزان تا بزیر یک درخت
سیب پوسیده بسی بد ریخته / گفت ازین خور ای بدرد آویخته

سیب چندان مر ورا در خورد داد / کز دهانش باز بیرون می فتاد
بانگ میزد کای امیر آخر چرا / قصد من کردی چه کردم مر ترا

گر ترا ز اصل است با جانم ستیز / تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شوم ساعت که شدم بر تو پدید / ای خنک آنرا که روی تو ندید

بی جنایت بی گنه بی بیش و کم / ملحدان جائز ندارند این ستم
میجهد خون از دهانم با سخن / ای خدا آخر مکافاتش بکن

هر زمان میگفت او نفرین نو / اوش میزد کاندرین صحرا بدو
زخم دبوس و سوار همچو باد / میدوید و باز بر رو می فتاد

مبتلی و خوابناک و سست بُد / بر سر و پایش هزاران زخم شد
تا ز شبانگه می کشید و می گشاد / تا ز صفرا قی شدن بر وی فتاد
زو برآمد خورده‌ها زشت و نکو / مار با آن خورده بیرون جست ازو
چون بدید از خود برون آن مار را / سجده آورد آن نکوکردار را
سهم آن مار سیاه زشت زفت / چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت تو خود جبرئیل رحمتی / یا خداوندی ولی نعمتی
ای مبارک ساعتی که دیدیم / مرده بودم جان نو بخشیدیم
تو مرا جویان مثال مادران / من گریزان از تو مانند خران
خر گریزد از خداوند از خری / صاحبش در پی ز نیکواختری
نز پی سود و زیان می جویدش / لیک تا گرگش ندرد یا ددش
ای خنک آن را که بیند روی تو / یا در افتد ناگهان در کوی تو
ای روان پاک بستوده ترا / چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر / من نگفتم جهل من گفت آن مگیر
شمه‌ای زین حال اگر دانستمی / گفتن بیهوده نتوانستمی
پس ثنایت گفتمی ای خوش خصال / گر مرا یک رمز می گفتی ز حال
لیک خامش کرده می آشوفتی / خامشانه بر سرم می کوفتی
شد سرم کالیوه عقل از سر بجست / خاصه این سر را که مغزش کمترست
عفو کن ای خوب روی خوب کار / آنچه گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن / زهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصاف مار / ترس از جانت برآوردی دمار
مصطفی فرمود اگر گویم براست / شرح آن دشمن که در جان شماست
زهره‌های پردلان هم بر درد / نی رود ره نی غم کاری خورد
نی دلش را تاب ماند در نیاز / نی تنش را قوت صوم و نماز
همچو موشی پیش گربه لا شود / همچو بره پیش گرگ از جا رود
اندرو نی حیله ماند نی روش / پس کنم ناگفته‌ات را من روش
همچو بوبکر ربابی تن زنم / دست چون داود در آهن زنم
تا محال از دست من حالی شود / مرغ پربرکنده را بالی شود
چون یدالله فوق ایدیهم بود / دست ما را دست خود فرمود احد
پس مرا دست دراز آمد یقین / برگذشته ز آسمان هفتمین
دست من بنمود بر گردون هنر / مقریا برخوان که انشق القمر
این صفت هم بهر ضعف عقلهاست / با ضعیفان شرح قدرت کی رواست
خود بدانی چون برآری سر ز خواب / ختم شد والله اعلم بالصواب
گر ترا من گفتمی این ماجرا / آن دم از تو جان گسستی جدا
مر ترا نی قوت خوردن بدی / نی ره و پروای قی کردن بدی
می شنیدم فحش و خر می راندم / رب یسر زیر لب می خواندم
از سبب گفتن مرا دستور نیست / ترک تو گفتن مرا مقدور نیست
هر زمان می گفتم از درد درون / اهد قومی انهم لا یعلمون
سجده‌ها می کرد آن رسته ز رنج / کای سعادت ای مرا اقبال و گنج
از خدا یابی جزاهای شریف / قوت شکرت ندارد این ضعیف
شکر حق گوید ترا ای پیشوا / آن لب و چانه ندارم و آن نوا
دشمنی عاقلان زین سان بود / زهر ایشان ابتهاج جان بود
دوستی ابلهان رنج و ضلال / این حکایت بشنو از بهر مثال

حکایت آن مرد ابله که مغرور بود در تملق خرس

اژدهایی خرس را در می کشید / شیرمردی رفت و فریادش رسید
شیرمردانند در عالم مدد / آن زمان کافغان مظلومان رسد
بانگ مظلومان ز هر جا بشنوند / آن طرف چون رحمت حق می دوند
آن ستونهای خللهای جهان / آن طبیبان مرضهای نهان
محض مهر و داوری و رحمت‌اند / همچو حق بی علت و بی رشوت‌اند
این چه یاری می کنی یکبارگیش / گوید از بهر غم و بیچارگیش
مهربانی شد شکار شیرمرد / در جهان دارو نجوید غیر درد

هر کجا دردی دوا آنجا رود / هر کجا فقری نوا آنجا رود
هر کجا پستی است آب آنجا رود / هر کجا مشکل جواب آنجا رود
آب کم جو تشنگی آور بدست / تا بجوشد آبت از بالا و پست
تا سقاهم ربهم آید خطاب / تشنه باش الله اعلم بالصواب
آب رحمت بایدت رو پست شو / وانگهان خور خمر رحمت مست شو
رحمت اندر رحمت آید تا بسر / بر یکی رحمت فرو ما ای پسر
چرخ را در زیر پا آر ای شجاع / بشنو از فوق فلک بانگ سماع
پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش / تا بگوشت آید از گردون خروش
پاک کن دو چشم را از موی عیب / تا ببینی باغ و سروستان غیب
دفع کن از مغز و از بینی زکام / تا که ریح الله آید در مشام
هیچ مگذار از تب و صفرا اثر / تا بیابی از جهان طعم شکر
داروی مردی کن و عنین مپو / تا برون آید صد گون خوبرو
کندهٔ تن را ز پای جان بکن / تا کند جولان بگرد آن چمن
غل بخل از دست و گردن دور کن / بخت نو دریاب در چرخ کهن
ور نمی‌تانی بکعبهٔ لطف پر / عرضه کن بیچارگی بر چاره‌گر
زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست / رحمت کلی قوی‌تر دایه‌ایست
دایه و مادر بهانه‌جو بود / تا که کی آن طفل او گریان شود
طفل حاجات شما را آفرید / تا بنالید و شود شیرش پدید
گفت ادعوا الله بی‌زاری مباش / تا بجوشد شیرهای مهرهاش
هوی هوی باد و شیرافشان ابر / در غم مااند یک ساعت تو صبر
فی السماء رزقکم نشنیده‌ای / اندرین پستی چه بر چفسیده‌ای
ترس و نومیدیت دان آواز غول / می‌کشد گوش تو تا قعر سفول
هر ندایی که ترا بالا کشید / آن ندا میدان که از بالا رسید
هر ندایی که ترا حرص آورد / بانگ گرگی دان که او مردم درد
این بلندی نیست از روی مکان / این بلندیهاست سوی عقل و جان
هر سبب بالاتر آمد از اثر / سنگ و آهن فایق آمد بر شرر
آن فلانی فوق آن سرکش نشست / گرچه در صورت به پهلویش نشست
فوقی آنجاست از روی شرف / جای دور از صدر باشد مستخف
سنگ و آهن زین جهت که سابق است / در عمل فوقی این دو لایق است
وان شرر از روی مقصودی خویش / ز آهن و سنگ است زین رو بیش بیش
سنگ و آهن اول و پایان شرر / لیک این هر دو تن اند و جان شرر
کان شرر کاندر زمانی پس ترست / در صفت از سنگ و آهن برترست
در زمان شاخ از ثمر سابق‌ترست / در هنر از شاخ او فایق‌ترست
چونکه مقصود از شجر آمد ثمر / پس ثمر اول بود آخر شجر
سوی خرس و اژدها گردیم باز / زانکه طوطی دارد اضمار مجاز
خرس چون فریاد کرد از اژدها / شیرمردی کرد از چنگش رها
حیلت و مردی بهم دادند پشت / اژدها را او بدین قوت بکشت
اژدها را او بدین حیلت بست / تا که آن خرس از هلاک تن برست
اژدها را هست قوت حیله نیست / لیک فوق حیلهٔ تو حیله‌ایست
ماکران بسیار لیکن باز بین / در نبی والله خیر الماکرین
حیلهٔ خود را چو دیدی باز رو / کز کجا آمد سوی آغاز رو
هر چه در پستی است آمد از علا / چشم را سوی بلندی نه هلا
روشنی بخشد نظر اندر علا / گرچه اول خیرگی آرد بلا
چشم را در روشنایی خوی کن / گر نه خفاشی نظر آن سوی کن
عاقبت بینی نشان نور تست / شهوت حالی حجاب سور تست
عاقبت بینی که صد بازی بچید / مثل آن نبود که یک بازی شنید
زان یکی بازی چنان مغرور شد / کز تکبر ز اوستادان دور شد
سامری وار آن هنر در خود بدید / او ز موسی از تکبر سر کشید
او ز موسی آن هنر آموخته / وز معلم چشم را بر دوخته
لاجرم موسی دگر بازی نمود / تا که آن بازی و جانش را ربود

ای بسا دانش که اندر سر دود / تا شود سرور بدان خود سر رود
سر نخواهی که رود تو پای باش / در پناه قطب صاحب رای باش
گرچه شاهی خویش فوق او مبین / گرچه شهدی جز نبات او مچین
فکر تو نقش است و فکر اوست جان / نقد تو قلب است و نقد اوست کان
او توی خود را بجو در اوی او / کو و کو گو فاخته شو سوی او
ور نخواهی خدمت ابنای جنس / در دهان اژدهایی همچو خرس
ور ترش می آیدت قند رضا / همچو خرسی در دهان اژدها
بوک استادی رهاند مر ترا / وز خطر بیرون کشاند مر ترا
زاری می کن چو زورت نیست هین / چونک کوری سر مکش از راه بین
تو کم از خرسی نمی نالی ز درد / خرس رست از درد چون فریاد کرد
ای خدا این سنگدل را موم کن / ناله او را خوش و مرحوم کن

گفتن نابینای سائل که من دو کوری دارم مرا رحم کنید

آن یکی کوری همی گفت الامان / من دو کوری دارم ای اهل زمان
پس دوباره رحمتم آرید هان / چون دو کوری دارم و من در میان
از تعجب مردمان گفتند لیک / این دو کوری را بیان کن نیک نیک
زانکه یک کوریت می بینیم ما / آن دگر کوری چه باشد وانما
گفت زشت آوازم و ناخوش نوا / زشت آوازی و کوری شد دوتا
بانگ زشتم مایه غم می شود / مهر خلق از بانگ من کم می شود
زشت آوازم بهر جا که رود / مایه خشم و غم و کین میشود
بر دو کوری رحم را دوتا کنید / اینچنین ناگنج را گنجا کنید
زشتی آواز کم شد زین گله / خلق شد بر وی برحمت یکدله
کرد نیکو چون بگفت او راز را / لطف آواز دلش آواز را
وانکه آواز دلش هم بد بود / آن سه کوری دوری سرمد بود
لیک وهابان که بی علت دهند / بو که دستی بر سر زشتش نهند
چونک آوازش خوش و مرحوم شد / زو دل سنگین دلان چون موم شد
ناله کافر چو زشت است و شهیق / زان نمیگردد اجابت را رفیق
اخسؤا بر زشت آواز آمدست / کو ز خون خلق چون سگ بود مست
چون که ناله خرس رحمت کش بود / ناله ات نبود چنین ناخوش بود
وانکه با یوسف تو گرگی کرده ای / یا ز خون بیگناهی خورده ای
توبه کن وز خورده استفراغ کن / ور جراحت کهنه شد رو داغ کن
باز گرد از گرگی و روباه پیر / نصرت از حق می طلب نعم النصیر

تتمه حکایت خرس و آن ابله که بر وفای خرس اعتماد کرده بود

خرس هم از اژدها چون وارهید / وان کرم زان مرد مردانه بدید
چون سگ اصحاب کهف آن خرس زار / شد ملازم در پی آن بردبار
آن مسلمان سر نهاد از خستگی / خرس حارس گشت از دلبستگی
آن یکی بگذشت و گفتش حال چیست / ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصه وا گفت و حدیث اژدها / گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستی ابله بتر از دشمنی است / او بهر حیله که دانی راندنی است
گفت والله از حسودی گفت این / ورنه خرسی چه نگری این مهر بین
گفت مهر ابلهان عشوه ده است / این حسودی من از مهرش به است
هی بیا با من بران این خرس را / خرس را مگزین مهل همجنس را
گفت رو رو کار خود کن ای حسود / گفت کارم این بد و رزقت نبود
من کم از خرسی نباشم ای شریف / ترک او کن تا منت باشم حریف
بر تو دل می لرزدم ز اندیشه ای / با چنین خرسی مرو در بیشه ای
این دلم هرگز نلرزید از گزاف / نور حق است این نه دعوی و نه لاف
مؤمنم ینظر بنور الله شده / هان و هان بگریز ازین آتشکده
این همه گفت و بگوشش در نرفت / بدگمانی مرد را سدیست زفت
دست او بگرفت و دست از وی کشید / گفت رفتم چون نه ای یار رشید
گفت رو بر من تو غمخواره مباش / بوالفضولا معرفت کمتر تراش
باز گفتش من عدوی تو نیم / لطف باشد گر بیایی در پیم

[illegible]

گفت خوابستم مرا بگذار رو / گفت آخر یار را منقاد شو
تا بخسپی در پناه مقبلی / در جوار دوستی صاحبدلی
در خیال افتاد مرد از جد او / خشمگین شد زود گردانید رو
کین گر قصد من آمد خونی است / یا طمع دارد گدائی و تونی است
یا گرو بستست با یاران بدین / که بترساند مرا زین همنشین
یا حسد دارد ز مهر یار من / کاینچنین چه سگند در کار من
خود نیامد هیچ از خبث سرش / یک گمان نیک اندر خاطرش
ظن نیکش جملگی بر خرس بود / او مگر مر خرس را همجنس بود
بدگمانی ابله و نااهل بود / وز شقاوت او مطیع جهل بود
بد رگ خود وائی بدبخت ابد / گره و مغرور کور و خوار درد
خرس ابله دیده بر صاحب کمال / رو سیه حاصل تبه فاسد خیال
عاقلی را از سگی تهمت نهاد / خرس را دانست اهل مهر و داد

گفتن موسی گوساله‌پرست را که این خیال اندیشی تو از کجاست

گفت موسی با یکی مست خیال / کای بد اندیش از شقاوت در ضلال
صد گمانت بود در پیغمبریم / با چنین برهان و این خلق کریم
صد هزاران معجزه دیدی ز من / صد خیالت میفزود و شک و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی / طعنه بر پیغمبریم می زدی
گرد از دریا برآوردم عیان / تا رهیدیا ز شر فرعونیان
ز آسمان چل سال کاسه و خوان رسید / وز دعایم جوی از سنگی دوید
چوب شد در دست من اژدها / آب خون شد بر عدوی ناسزا
شد عصا مار و کفم شد آفتاب / آفتاب از عکس نورم شد شهاب
این و صد چندین و چندین گرم و سرد / از تو ای سرد آن توهم کم نکرد
بانگ زد گوساله از جادوئی / سجده کردی که خدای من توئی
آن توهمهات را سیلاب برد / زیرکی بارد ترا خواب برد
چون نبودی بدگمان در حق او / چون نهادی سر چنان ای زشتخو
چون خیالت نامد از تزویر او / وز فساد سحر احمق گیر او
سامری خود که باشد ای سگان / که خدائی بر تراشد در جهان
در خدائی گاو چون یکدل شدی / وز همه اشکالها عاطل شدی
گاو می شاید خدائی بالاف / در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف
پیش گاوی سجده کردی از خری / گشت عقلش صید سحر سامری
چشم دزدیدی ز نور ذوالجلال / اینت جهل وافر و عین ضلال
شهر آن عقل و گزینش که تراست / چون تو کان جهل را کشتن سزاست
گاو زرین بانگ زد آخر چه گفت / کاحمقان را اینهمه رغبت شگفت
زان عجبها دیدۀ از من بسی / لیک حق را کی پذیرد هر خسی
باطلان را چه رباید باطلی / عاطلان را چه خوش آید عاطلی
زانکه هر جنسی رباید جنس خود / گاو سوی شیر نر کی رو نهد
گرگ بر یوسف کجا عشق آورد / جز مگر از مکر تا او را خورد
چون ز گرگی وارهد محرم شود / چون سگ کهف از بنی آدم شود
چون محمد را ابوبکر نکو / دید صدقش گفت هذا صادق
چون ابوبکر از محمد برد بو / گفت هذا لیس وجه کاذب
چون نبد بوجهل از اصحاب درد / دید صد شق قمر باور نکرد
مرد منکر کش ز بام افتاد طشت / مرد نهان کردیم حق پنهان نشد
وانکه او جاهل بد از دردش بعید / چند خوردیم باد آن را ندید
آئینه دل صاف باید تا در او / واشناسی صورت زشت از نکو

ترک کردن آن مرد ناصح پند آن مغرور خرس را

آن مسلمان ترک آن ابله گرفت / زیر لب لاحول گویان واگرفت
گفت چون از جد و پندم وز جدال / در دل او بیش می زاید خیال
پس ره پند و نصیحت بسته شد / امر اعرض عنهم پیوسته شد
چون دوات میفزاید درد پس / قصه با طالب بگو بر خوان عبس
چونکه اعمی طالب حق آمدست / بهر فقر او نشاید سینه خست

آن خصوصی بر شه دستوران / تا بیاموزند علم از سروران
احمد او بدی که قومی از ملوک / مستمع گشتند گشتی خوش که بوک
این رئیسان یار دین گردند خوش / بر عرب اینها سرانند بر حبش
بگذرد این صیت از بصره و تبوک / زانکه الناس علی دین الملوک
زین سبب تو از ضریری مهتدی / رو بگردانیدی و تنگ آمدی
کاندرین فرصت کم افتد این مناخ / تو ز یارانی و وقت تو فراخ
مزدحم میکردیم در وقت تنگ / این نصیحت میکنم نه از خشم و جنگ
احمدا نزد خدا این یک ضریر / بهتر از صد قیصرست و صد وزیر
یاد الناس معادن هین بیار / معدنی باشد فزون از صد هزار
معدن لعل و عقیق مکتنس / بهترست از صد هزاران کان مس
احمدا اینجا ندارد مال سود / سینه باید پر ز عشق و درد و دود
اعمی روشندل آمد در مبند / پند او را ده که حق او است پند
گر دو سه ابله ترا منکر شوند / تلخ کی گردی چو هستی کان قند
گر دو سه احمق ترا تهمت نهند / حق برای تو گواهی میدهد
گفت از اقرار عالم فارغم / آنکه حق باشد گواه او را چه غم
گر خفاشی را ز خورشیدی خوریست / آن دلیل آرد که او خورشید نیست
نفرت خفاشگان باشد دلیل / که منم خورشید تابان جلیل
گر گلابی را جعل راغب شود / آن دلیل ناگلابی می بود
گر شود قلبی خریدار محک / در محکی اش در آید نقص و شک
دزد شب خواهد نه روز این را بدان / شب نیم روزم که تابم در جهان
فارقم فاروقم و غلبیل وار / تا که کاه از من نمی یابد گذار
آرد را پیدا کنم من از سبوس / تا نمایم این نقوش است آن نفوس
من چو میزان خدایم در جهان / وانمایم هر سبک را از گران
گاو را داند خدا گوساله‌ای / خر خریداری و در خور کاله‌ای
من نه گاوم تا که گوساله م خرد / من نه خارم کاشتری از من چرد
او گمان دارد که بر من جور کرد / بلکه از آیینهٔ من روفت گرد

تعلق کردن دیوانه با جالینوس و ترسیدن جالینوس از وی

گفت جالینوس با اصحاب خود / مر مرا تا آن فلان دارو دهید
پس بدو گفت آن یکی کای ذوفنون / این دوا خواهند از بهر جنون
دور از عقلت بگو این گفت و گو / گفت در من کرد یک دیوانه رو
ساعتی در روی من خوش بنگرید / چشمکم زد آستین من درید
گر نه جنسیت بدی در من از او / کی رخ آوردی به من آن زشت رو
گر ندیدی جنس خود کی آمدی / کی به غیر جنس خود را بر زدی
چون دو کس بر هم زند بی هیچ شک / در میانشان هست قدر مشترک

سبب پریدن و چریدن مرغی با مرغی که جنس او نبود

کی پرد مرغی بجز با جنس خود / صحبت ناجنس گورست و لحد
آن حکیمی گفت دیدم هم تگی / در بیابان زاغ را با لکلکی
در عجب ماندم بجستم حالشان / تا چه قدر مشترک یابم نشان
چون شدم نزدیک من حیران و دنگ / خود بدیدم هر دوان بود لنگ
خاصه شهبازی که او عرشی بود / با یکی جغدی که او فرشی بود
آن یکی خورشید علیین بود / وین دگر خفاش کز سجین بود
آن یکی نوری ز هر عیبی بری / وان دگر کوری گدای هر دری
آن یکی ماهی که بر پروین زند / وان یکی کرمی که در سرگین تند
آن یکی یوسف رخی عیسی نفس / وین دگر گرگی و یا خر با جرس
آن یکی پران شده در لامکان / وین یکی در کاهدان همچون سگان
آن یکی سلطان عالی مرتبت / وین یکی در گلخنی در تعزیت
آن یکی خلقی ز اکرامش خجل / وین دگر از بینوایی منفعل
آن یکی سرور شده اهل نوال / وین دگر در خاک خواری بسته بال
بلبلان را جای میزیبد چمن / مر جعل را در چمین خوشتر وطن
با زبان معنوی گل با جعل / این همی گوید که ای گنده بغل

گر گریزانی ز گلشن بیگمان / هست آن نفرت کمال گلستان
غیرت من بر سر تو دورباش / میزند کای خس ازینجا دور باش
ور بیامیزی تو با من ای دنی / این گمان آید که از کان منی
گر در آمیزد ز نقصان منست / زانکه پندارد که آن من منست
گر در آمیزد بمن آن زهرناک / موش در دریا باشد و ماهی خاک
حق مرا چون از پلیدی پاک داشت / چون سزد بر من پلیدی رنگی
یک گم زایشان بود آنرا برید / در من آن شرک کجا خواهد رسید
یک نشان آدم آن بود از ازل / که ملائک سر نهندش از محل
یک نشان دیگر از آن ابلیس / ننهدش سر که منم شاه و رئیس
پس اگر ابلیس هم ساجد شدی / او نبودی آدم او غیری بدی
هم بسجده هر ملک میزان اوست / هم جحود آن عدو برهان اوست
هم گواه اوست اقرار ملک / هم گواه اوست کفران سگ

تتمهٔ قصهٔ آن مرد مغرور بر وفای خرس

این سخن پایان ندارد بازگرد / تا چه کرد آن خرس با آن محترم
شخص خفته خرس میراندش مگس / وز ستیز آمد مگس زو باز پس
چند بارش راند از روی جوان / آن مگس پس باز می‌آمد دوان
خشمگین شد با مگس خرس و برفت / برگرفت از کوه سنگی سخت زفت
سنگ آورد و مگس را دید باز / بر رخ خفته گرفته جای ساز
برگرفت آن آسیا سنگ و بزد / بر مگس تا آن مگس واپس خزد
سنگ روی خفته را خشخاش کرد / این مثل بر جمله عالم فاش کرد
مهر ابله مهر خرس آمد یقین / کین او مهرست و مهر اوست کین
عهد او سستست و ویران و ضعیف / گفت او زفت و وفای او نحیف
گر خورد سوگند هم باور مکن / بشکند سوگند مرد کژسخن
چونکه بی سوگند گفتش بد دروغ / تو میفت از مکر و سوگندش بدوغ
نفس او میرست و عقل او اسیر / صد هزاران مصحفش خود خورده گیر
چونکه بی سوگند پیمان بشکند / گر خورد سوگند هم آن بشکند
زانکه نفس آشفته‌تر گردد از آن / که کنی بندش بسوگند گران
چون اسیری بند بر حاکم نهد / حاکم آنرا بر درد بیرون جهد
بر سرش کوبد ز خشم آن بند را / میزند بر روی او سوگند را
تو ز اوفوا بالعقودش دست شو / احفظوا ایمانکم با او مگو
هر که او کم دید جز ز ما دروغ / در نگیرد گفت سوگندش فروغ
وانکه داند عهد با کی می‌کند / تن کند چون تار گرد او تند
وانکه حق را ساخت پیمان سند / تن کند چون تار گرد او تند

رفتن رسول خدا صلی الله علیه و سلم بعیادت صحابی رنجور و فائدهٔ عیادت

از صحابه خواجهٔ بیمار شد / واندر آن بیماری او چون تار شد
مصطفی آمد عیادت سوی او / چون همه لطف و کرم بد خوی او
در عیادت رفتن تو فائده است / فائده آن باز با تو عائد است
فائده اول که آن شخص علیل / بو که قطبی باشد و شاه جلیل
چون دو چشم دل نداری ای عنود / وانمیدانی تو هیزم را ز عود
چونکه گنجی هست عالم مرنج / هیچ ویران را مدان خالی ز گنج
قصد هر درویش می‌کن از گزاف / چون نشان یابی بجد می‌کن طواف
چون ترا آن چشم باطن‌بین نبود / گنج می‌پندار اندر هر وجود
ور نباشد قطب یار ره بود / شه نباشد فارس اسپه بود
پس صحبت یاران ره لازم شمار / هر که باشد گر پیاده گر سوار
ور عدو باشد همین احسان نکوست / که باحسان بس عدو گشتست دوست
ور نگردد دوست کینش کم شود / زانکه احسان کینه را مرهم شود
بس فوائد هست غیر این ولیک / از درازی خائفم ای یار نیک
حاصل این آمد که یار جمع باش / همچو بتگر از حجر یاری تراش
زانکه انبوهی و جمع کاروان / رهزنان را بشکند پشت و سنان

۱ جحود، انکار کردن ۲ اوفوا بالعقود در کلمه [illegible] واقع است یا ایها الذین امنوا اوفوا بالعقود

[illegible] احفظوا ایمانکم [illegible] واقع است [illegible] عائد [illegible]

آمد از حق سوی موسی این عتیب / کای طلوع ماه دیده تو ز جیب

وحی آمدن از حق تعالی بموسی که چرا بعیادت من نیامدی

مشرقت کردم ز نور ایزدی / من حقم رنجور گشتم نامدی

گفت سبحانا تو پاکی از زیان / اینچه رمز است این بکن رب بیان

باز فرمودش که در رنجوریم / چون نپرسیدی تو از روی کرم

گفت یا رب نیست نقصانی ترا / عقل گم شد این گره را بر گشا

گفت آری بنده خاص گزین / گشت رنجور او منم نیکو ببین

هست رنجوریش رنجوری من / هست معذوریش معذوری من

هر که خواهد همنشینی با خدا / گو نشیند در حضور اولیا

از حضور اولیا گر بگسلی / تو هلاکی زانکه جزوی بی کلی

هر کرا دیو از کریمان وا برد / بی کسش یابد سرش را او خورد

یک بدست از جمع رفتن یک زمان / مکر شیطان باشد این نیکو بدان

باغبانی چون نظر در باغ کرد / دید چون دزدان بباغ خود سه مرد

جدا کردن باغبان صوفی و فقیه و علوی را از هم

یک فقیه و یک شریف و صوفئی / هر یکی شوخی فضولی بوفئی

گفت با اینها مرا صد حجت است / لیک جمع اند و جماعت قوت است

بر نیایم یک تنه با سه نفر / پس ببرم شان نخست از همدگر

هر یکی را من بسوی افگنم / چونکه تنها شان کنم ریشش بر کنم

حیله کرد و کرد صوفی را براه / تا کند یارانش را با او تباه

گفت صوفی را برو سوی وثاق / یک گلیم آور برای این رفاق

رفت صوفی گفت خلوت با دو یار / تو فقیهی وین شریف نامدار

ما بفتوای تو نانی میخوریم / ما بپر و بال تو می پریم

وین دگر شهزاده و سلطان ماست / سید است از خاندان مصطفی است

کیست آن صوفی شکمخوار خسیس / تا بود با چون شما شاهان جلیس

چون بیاید مر ورا پنبه کنید / هفته بر باغ و راغ من زنید

باغ چه بود جان من آن شماست / ای شما بوده مرا چون چشم راست

وسوسه کرد و ازیشان را فریفت / آه کز یاران نمی باید شکیفت

چون بره کردند صوفی را و رفت / خصم شد اندر پیش با چوب زفت

گفت ای سگ صوفئی کو از ستیز / اندر آیی باغ مردم تیز تیز

این جنیدت ره نمود و با یزید / از کدامین شیخ و پیرت این رسید

کوفت صوفی را چو تنها یافتش / نیم کشتش کرد و سر بشکافتش

گفت صوفی آن من بگذشت لیک / ای رفیقان پاس خود دارید نیک

مر مرا اغیار دانستید هان / نیستم اغیار تر زین قلتبان

آنچه من خوردم شما را خوردنی است / وین چنین شربت جزای هر دنی است

رفت بر من بر شما هم رفتنی است / وین چنین شربت شما را خوردنی است

این جهان کوه است و گفت و گوی تو / چون صدا هم باز آید سوی تو

چون ز صوفی گشت فارغ باغبان / یک بهانه کرد زان پس جنس آن

کای شریف من برو سوی وثاق / که ز بهر چاشت پختم من رقاق

بر در خانه بگو قیماز را / تا بیارد آن رقاق و قاز را

چون بره کردش بگفت ای تیز بین / تو فقیهی ظاهر است این و یقین

او شریفی میکند دعوی سرد / مادر او را که داند تا چه کرد

بر زن و بر فعل زن دل می نهید / عقل ناقص وانگهانی اعتمید

خویشتن را بر علی و بر نبی / بسته است اندر زمانه بس غبی

هر که باشد از زنا و زانیان / این برد ظن در حق ربانیان

هر که بر گردد سرش از چرخها / همچو خود گردنده بیند خانه را

آنچه گفت آن باغبان بو الفضول / حال او بد دور از اولاد رسول

گر نبودی او نتیجهٔ مرتدان / کی چنین گفتی برای خاندان

خواند افسونها شنید آن فقیه / در پیش رفت آن ستمکار سفیه

گفت ای خر اندرین باغت که خواند / از پیمبر وز دیت میراث ماند

شیر را بچه همی ماند بدو / تو به پیغمبر چه میمانی بگو

حاشیه:

۱ عتیب یعنی عتاب ۱۲

۲ ز جیب ... برآمدن ... ۱۲

۳ ... یعنی ... ۱۲

۴ ... ۱۲

۵ ... ۱۲

۶ قلتبان ... ۱۲

۷ ... ۱۲

۸ بگردن ... شدن است ۱۲

۹ رقاق بضم نان تنک و هر چیز که تنک باشد ۱۲

۱۰ قیماز نام غلام ... ۱۲

۱۱ ... صوفی بودن ۱۲

۱۲ ... شریف ... آن باغبان ۱۲

با شریف آن کرد مرد ملتجی — که کند با آل یاسین خارجی
تا چه کین دارند دایم دیو و غول — چون یزید و شمر با آل رسول
شد شریف از زخم آن ظالم خراب — با فقیه او گفت با چشم پر آب
پایدار اکنون که باشی فرد و کم — چون ز اهل شو زخم سیخی بر شکم
گر شریفی لایق و همدم نیم — از چنین ظالم ترا من کم نیم
مر ورا دادی بدین صاحب غرض — احمقی کردی ترا بس العوض
شد از و فارغ بیامد کای فقیه — چه فقیهی ای تو ننگ هر سفیه
فتویست ای بریده دست — کاندر آئی و بگوئی او رست
بوحنیفه داد این فتوی ترا — شافعی گفت است ای ناسزا
این چنین خصمت بخواهی در رو — پاید است این مسئله اندر محیط
این بگفت و مشت وی بر گشاد — دست این کین دلش را داد و داد
گفت حقیقت بزن دست برید — این سزای آنکه از یاران برید
من سزاوارم باین صد چنین — تا چرا ببریدم از یاران مکین
گوش کردم آنهٔ افسوس تو — سیر خم بر سر که شد ناموس تو
زد ورا القصه بسیار و بجست — کرد بیرونش ز باغ و در ببست
هر که تنها ماند از یاران خود — این چنین آید ز اعدا جمله بد

رجوع به قصهٔ مریض و عیادت پیغمبر علیه السلام

این عیادت از برای این صلت — وین صلا از صد محبت حامل است
در عیادت شد رسول بی ندید — آن صحابی را بحال نزع دید
چون شوی دور از حضور اولیا — در حقیقت گشته‌ای دور از خدا
چون نتیجه هجر همراهان غم است — کی فراق روی شاهان زان کم است
سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب — تا شوی زان سایه بهتر ز آفتاب
رو بجو اندر پناه مقبلی — بو که آزادت کند صاحبدلی
گر سفر داری بدین نیت برو — ور حضر باشد ازین غافل مشو
فاخته سان می زند شب کو و کو — گنج پنهانی ز درویشی مجو
در بداری گردی می رو کو بکو — جستجو کن جستجو کن جستجو

رفتن بایزید بسطامی به کعبه و در راه بخدمت بزرگی رسیدن و گفتن آن بزرگ که منم کعبه مرا طوف کن

تا توانی زاد لیا رو بر شتاب — جهد کن والله اعلم بالصواب
سوی کعبه شیخ امت بایزید — از برای حج و عمره می دوید
او به هر شهری که رفتی از نخست — مر عزیزان را بجستی باز جست
گرد می گشتی که اندر شهر کیست — کو بر ارکان بصیرت مشتملیست
گفت حق اندر سفر هر جا روی — باید اول طالب مردی شوی
قصد گنجی کن کزین سود و زیان — در تبع آید تو آن را فرع دان
هر که کارد قصد گندم باشدش — کاه خود اندر تبع می آیدش
گر بکاری جو نیاید گندمی — مردمی جو مردمی جو مردمی
قصد کعبه کن چو وقت حج بود — چونکه رفتی مکه هم دیده شود
قصد در معراج دید دوست بود — در تبع عرش و ملائک هم نمود
سید الاعمال بالنیات گفت — نیت خیرت بسی گلها شگفت
نیت مومن بود به از عمل — اینچنین فرمود سلطان دول

حکایت خانه ساختن مریدی و امتحان پیر مرید را

خانهٔ نو ساخت روزی یک مرید — پیر آمد خانهٔ او را بدید
گفت شیخ آن نو مرید خویش را — امتحان کرد آن نکو اندیش را
روزن از بهر چه کردی ای رفیق — گفت تا نور اندر آید زین طریق
گفت آن فرعی بیاید بنا — تا ازین ره بشنوی بانگ نماز
نور خود اندر تبع می آیدت — نیت آن کن کز آن می بایدت
بایزید اندر سفر جستی بسی — تا بیابد خضر وقت خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال — بود در وی فر و گفتار رجال
دیدهٔ نابینا و دل چون آفتاب — همچو پیلی دیده هندستان بخواب
چشم بسته خفته بیند صد طرب — چون گشاید آن نبیند این عجب

پس عجب گر خواب روشن میشود / دل درون خواب روزن میشود
آنکه بیدارست و بیند خواب خوش / عارفست او خاک او در دیده کش
بایزید او را چو از اقطاب یافت / مسکنت بنمود و در خدمت شتافت
پیش او بنشست و می پرسید حال / یافتش درویش و هم صاحب عیال
گفت عزم تو کجا ای بایزید / رخت غربت را کجا خواهی کشید
گفت قصد کعبه دارم از وله / گفت هین با خود چه داری زاد راه
گفت دارم از درم نقره دویست / نک ببسته سخت بر گوشهٔ ردیست
گفت طوفی کن بگردم هفت بار / وین نکوتر از طواف حج شمار
وان درمها پیش من نه ای جواد / دانکه حج کردی و حاصل شد مراد
عمره کردی عمر باقی یافتی / صاف گشتی بر صفا بشتافتی
حق آن حقی که جانت دیده است / که مرا بر بیت خود بگزیده است
کعبه هر چندی که خانهٔ بر اوست / خلقت من نیز خانهٔ سر اوست
تا بکرد آن خانه را در وی نرفت / واندرین خانه بجز آن حی نرفت
چون مرا دیدی خدا را دیده ای / گرد کعبهٔ صدق برگردیده ای
خدمت من طاعت و حمد خداست / تا نپنداری که حق از من جداست
چشم نیکو باز کن در من نگر / تا ببینی نور حق اندر بشر
بایزید آن کعبه را دریافتی / صد بها و عز و صد فر یافتی
کعبه را یکبار بیتی گفت یار / گفت یا عبدی مرا هفتاد بار
بایزید آن نکته ها را هوش داشت / همچو زرین حلقه اش در گوش داشت
آمد از وی بایزید اندر مزید / منتهی در منتهی آخر رسید

دانستن پیغمبر که سبب رنجوری آن شخص گستاخی بوده است در دعا

چون پیمبر دید آن بیمار را / خوش نوازش کرد یار غار را
زنده شد او چون پیمبر را بدید / گوییا آن دم حق مر او را آفرید
گفت بیماری مرا این بخت داد / کامد این سلطان بر من بامداد
تا مرا صحت رسید و عافیت / از قدوم این شه بی حاشیت
ای خجسته رنج و بیماری و تب / ای مبارک درد و بیداری شب
نک مرا در پیری از لطف و کرم / حق چنین رنجوری داد و سقم
درد پشتم داد تا من هم ز خواب / برجهم هر نیم شب لابد شتاب
تا نخسپم جمله شب چون گاومیش / دردها بخشید حق از لطف خویش
زین شکست آن رحم شاهان جوش کرد / دوزخ از تهدید من خاموش کرد
رنج گنج آمد که رحمتها در اوست / مغز تازه شد چو بخراشید پوست
ای برادر موضع تاریک و سرد / صبر کردن بر غم و سستی و درد
چشمهٔ حیوان و جام مستی است / کان بلندیها همه در پستی است
آن بهاران مضمرست اندر خزان / در بهارست آن خزان مگریز از آن
همره غم باش و با وحشت بساز / می طلب در مرگ خود عمر دراز
آنچه گوید نفس تو کاینجا بدست / مشنوش چون کار او ضد آمدست
تو خلافش کن که از پیغمبران / اینچنین آمد وصیت در جهان
مشورت در کارها واجب شود / تا پشیمانی در آخر کم بود
سعیها کردند بسیار انبیا / تا که گردان شد برین سنگ آسیا
نفس میخواهد که تا ویران کند / خلق را گمراه و سرگردان کند
گفت امت مشورت با که کنیم / انبیا گفتند با عقل امیم
گفت اگر کودک در آید یا زنی / کو ندارد عقل و رای و روشنی
گفت با او مشورت کن وانچه گفت / تو خلاف آن کن و در راه افت
نفس خود را زن شناس از زن بتر / زانکه زن جزوست نفست کل شر
مشورت با نفس خود گر میکنی / هرچه گوید کن خلاف آن دنی
گر نماز و روزه می فرمایدت / نفس مکارست مکری زایدت
مشورت با نفس خود اندر فعال / هرچه گوید عکس آن باشد کمال
بر نیایی با وی و استیز او / رو بر یاری بگیر آمیز او
عقل قوت گیرد از عقل دگر / نیشکر کامل شود از نیشکر
من ز مکر نفس دیدم چیزها / کو برد از سحر خود تمییزها

[illegible]

وعده‌ها باید ترا تازه بدست / کو هزاران بار آنها را شکست
عمر اگر صد سال خود مهلت دهد / اوت هر روزی بهانهٔ نو نهد
گرم گوید وعده‌های سرد را / جادوی مردی ببندد مرد را
ای ضیاء الحق حسام الدین بیا / که نروید بی تو از شوره گیا
از فلک آویخته شد پرده‌ای / از پی نفرین دل آزرده‌ای
این قضا را هم قضا داند علاج / عقل خلقان در قضا گیجست و گیج
اژدها گشت آن مار سیاه / آنکه کرمی بود افتاده براه
اژدها و مار اندر دست تو / شد عصا ای جان موسی مست تو
حکم خذها لا تخف دادت خدا / تا بدستت اژدها گردد عصا
هین ید بیضا نما ای پادشاه / صبح نو بگشا ز شبهای سیاه
دوزخی افروخته بر وی دم فسون / ای دم تو از دم دریا فزون
بحر مکارست بنموده کفی / دوزخست از مکر بنموده تفی
زان نماید مختصر در چشم تو / تا زبون بینیش جنبد خشم تو
همچنانکه لشکر انبوه بُد / مر پیمبر را بچشم اندک نمود
تا بر ایشان زد پیمبر بی خطر / ور فزون دیدی ازان کردی حذر
ای عنایت بود و فضل ایزدی / احمدا ورنه تو بد دل بُدی
کم نمود او را و اصحاب ورا / آن جهاد ظاهر و باطن خدا
تا میسر کرد یسری را بدو / تا ز عسری او بگرداند رو
کم نمودن مر ورا پیروز بود / زان نمودن زاد نور روز بود
کم نمودن بس خجسته روز بود / که حقش یار و طریق آموز بود
آنکه حق پشتش نباشد از ظفر / وای کز خرگوشش نماید شیر نر
وای گر صد را یکی بیند ز دور / تا بسچالش اندر آید از غرور
زان نماید ذو الفقاری حربه‌ای / زان نماید شیر نر چون گربه‌ای
تا دلیر اندر رود احمق بجنگ / واندر آرد وشان بدین حیلت
تا بپای خویش باشد آمده / ای فلیو آن جانب آتشکده
کاه برگی می‌نماید تا تو زود / پف کنی او را برانی از وجود
هان که آن کُه بهار کُه کاهاست / زو جهان گریان و او در خنده‌هاست
می‌نماید تا به کعب این آب جو / صد چو عوج بن عنق شد غرق او
می‌نماید موج خونش تل مشک / می‌نماید قعر دریا خاک خشک
خشک دید آن بحر را فرعون کور / تا در او راند ز سرمستی و زور
چون درآید در تگ دریا بود / دیدهٔ فرعون کی بینا بود
دیده بینا از لقای حق شود / حق کجا همراه هر احمق شود
قند بیند خود شود زهر قتول / راه بیند خود بود آن بانگ غول
ای فلک در فتنهٔ آخر زمان / تیز میگردی بده آخر امان
خنجر تیزی تو اندر قصد ما / نیش زهرآلوده‌ای در فصد ما
ای فلک از رحم حق آموز رحم / بر دل موران مزن چون مار زخم
حق آنکه چرخهٔ چرخ ترا / کرد گردان بر فراز این سرا
که دگرگون گردی و رحمت کنی / پیش از آن کز بیخ ما را بر کنی
حق آنکه دایگی کردی نخست / تا نهال ما ز آب و خاک رست
حق آن شه که ترا صاف آفرید / کرد چندین شعله در تو پدید
آنچنان معمور و باقی داشتت / تا که دهری از ازل پنداشتت
شکر دانستیم آغاز ترا / انبیا گفتند آن راز ترا
آدمی داند که خانه حادث است / عنکبوتی نی که در وی عابث است
پشه کی داند که این باغ از کی است / کو بهاران زاد و مرگش در دی است
کرم کاندر چوب زاید سست حال / کی بداند چوب را وقت نهال
ور بداند کرم از ماهیتش / عقل باشد کرم باشد صورتش
عقل خود را می‌نماید رنگها / چون پری دورست از آن فرسنگها
از ملک بالاست چه جای پری / تو مگس پری به پستی می‌پری
گرچه عقلت سوی بالا می‌پرد / مرغ تقلیدت به پستی می‌چرد
علم تقلیدی وبال جان ماست / عاریه‌ست و ما نشسته کان ماست

[illegible] احوال [illegible] اشاره بایدها [illegible] در وعدهٔ [illegible] است که موسی [illegible] عصا را اژدها شدن و ترسیدن موسی قال خذها و لا تخف سنعیدها سیرتها الاولی [illegible] [illegible] این عصا [illegible] که برگردانیم [illegible] [illegible] اول [illegible] ۱۲ [illegible] جنگ ۱۲ [illegible] بهانه ۱۲ [illegible] گشنده ۱۲ [illegible] مهربانی ۱۲ [illegible] بازی کننده ۱۲ [illegible] عقل خود [illegible] [illegible] [illegible] عقل [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] عقل [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] اول خلق [illegible] العقل [illegible] موجودات [illegible] عقل [illegible] [illegible]

زین خرد جاهل همی باید شدن   دست در دیوانگی باید زدن
هرچه بینی سود خود زان می‌گریز   زهر نوش و آب حیوان را بریز
هر که بستاید ترا دشنام ده   سود و سرمایه به مفلس وام ده
ایمنی بگذار و جای خوف باش   بگذر از ناموس و رسوا باش و فاش

عذر گفتن دلقک با سید که چرا فاحشه بنکاح آوردے

آزمودم عقل دوراندیش را   بعد ازین دیوانه سازم خویش را
گفت با دلقک شبی سید اجل   قحبه را خواستی تو از عجل
با من این را باز می‌بایست گفت   تا یکی مستوره کردیمیت جفت
گفت نه مستوره صالح خواستم   قحبه گشتند و ز غم تن کاستم
خواستم این قحبه را بی معرفت   تا ببینم چون شود این عاقبت

بحیلت در سخن آوردن سائل شیخ بهلول را که خود را دیوانه ساخته بود

عقل را هم آزمودم من بسے   زین سپس جویم جنون را مغرسے
آن یکی می‌گفت خواهم عاقلے   مشورت آرم بدو در مشکلے
آن یکی گفتش که اندر شهر ما   نیست عاقل غیر آن مجنون‌نما
بر نیے گشته سوار نک فلان   می‌دواند در میان کودکان
گوی میاز و در بروان شبان   در جهان گنج نهان جان جهان
صاحب رایست و آتش پاره   آسمان قدرست و اختر باره
فر او کروبیان را جان شدست   او درین دیوانگی پنهان شدست
لیک هر دیوانه را جان نشمری   سر منه گوساله را چون سامری
چون ولی آشکارا با تو گفت   صد هزاران غیب و اسرار نهفت
مر ترا آن فهم و آن دانش نبود   وا ندانستی تو سرگین را از عود
از جنون خود را ولی چون پرده ساخت   مر ورا ای کور کی خواهی شناخت
گر ترا بازست آن دیده یقین   زیر هر سنگے یکی سرهنگ بین
پیش آن چشمی که باز و رهبرست   هر گلیمے را کلیمے در برست
مر ولی را هم ولی شهره کند   هر کرا او خواست با بهره کند
کس ندارد از خرد او را شناخت   چونکه او مر خویش را دیوانه ساخت
چون بدزدد دزد بینا رخت کور   هیچ یابد دزد را اعمی بزور
کور نشناسد که دزد او که بود   گرچه خود بر وی زند دزد عنود

حمله کردن سگ بر کور گدا

چون گزد سگ کور صاحب ژنده را   کی شناسد آن سگ درنده را
یک سگی در کوی بر کور گدا   حمله می‌آورد چون شیر وغا
سگ کند آهنگ درویشان بخشم   در کشد خاک در ویشان بچشم
کور عاجز شد ز بانگ و بیم سگ   اندر آمد کور در تعظیم سگ
کای امیر صید و ای شیر شکار   دست دست تست دست از من بدار
کز ضرورت دم خر را آن حکیم   کرد تعظیم و لقب دادش کریم
گفت او هم از ضرورت ای اسد   از چو من لاغر شکاری چه رسد
گور می‌گیرند یارانت بدشت   کور می‌گیری تو در کوچه بگشت
گور می‌جویند یارانت بصید   کور می‌جویی تو در کوچه بکید
آن سگ عالم شکار گور کرد   وین سگ بی‌مایه قصد کور کرد
علم چون آموخت سگ رست از ضلال   می‌کند در بیشه‌ها صید حلال
سگ چو عالم گشت شد چالاک زحف   سگ چو عارف گشت شد اصحاب کهف
سگ شناسا شد که میر صید کیست   ای خدا آن نور شناسنده چیست
کور نشناسد نه از بی‌چشمی است   بلکه این زانست کو جهلیست مست
نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین   این زمین از فضل حق شد خصم بین
نور موسی دید و موسی را نواخت   خسف قارون کرد و قارون را شناخت
رجف کرد اندر هلاک هر دغی   فهم کرد از حق که یا ارض ابلعی
خاک و باد و آب و نار پر شرر   بی‌خبر از ما و با حق با خبر
ما بعکس آن ز غیر حق خبیر   بی‌خبر از حق و زان چندین نذیر
لاجرم اشفقن منها جمله‌شان   کند شد ز آمیز حیوان حمل‌شان
گفت بیزاریم جمله زین حیات   کو بود با خلق حی با حق موات

چون بماند از خلق مانند او یتیم
انس حق را قلب می باید سلیم

چونک کوری دزد دزدد کالا
می کند آن کور عمیا نالها

تا نگوید دزد او را کان منم
گر تو دزدیدم که دزد پرفنم

کی شناسد کور دزد خویش را
چون ندارد نور چشم آن بینیا

چون بگوید هم بگیر او را تو سخت
تا بگوید او علامتهای رخت

پس جهاد اکبر آمد عصر دزد
تا بگوید کز چه دزدیدست او

اولا دزدید حس و دیده است
چون ثانی باز یابی تبصرت

کالهٔ حکمت که گم کرده کسست
پیش اهل الیقین آن حاصل

کور دل با جان با سمع و بصر
می ندانم دزد و شیطان را اثر

را اهل حال چو از جهاد آید مجو
که جهاد آمد خلائق پیش او

باز میگردیم سوی راز جو
تا شود هم شورت بار از گرو

مشورت جو شید آمد نزد او
کامی ای کودک شده راز بگو

گفت رو زین حلقه کین در باز نیست
باز گرد امروز روز راز نیست

گر مکانش ره بدی لامکان
همچو شیخان بودمی من بر دکان

خواندن محتسب مستی را به زندان و جواب او

محتسب در نیم شب جائی رسید
در بن دیوار مستی خفته دید

گفت هی مستی چه خوردستی بگو
گفت ازین خوردم که هست اندر سبو

گفت آخر در سبو واگو که چیست
گفت ازانکه خورده ام گفت این خفیست

گفت اینچه خورده خود چیست آن
گفت آنکه در سبو مخفی ست آن

دور میشد این سؤال و این جواب
ماند چون خر محتسب اندر خلاب

گفت او را محتسب هی آه کن
مست هو هو کرد هنگام سخن

گفت گفتم آه کن هو میکنی
گفت من شاد و تو از غم منحنی

آه از درد و غم و بیدادی ست
هوی هوی میکشان از شادی ست

محتسب گفت این ندانم خیز خیز
معرفت متراش بگذار این ستیز

گفت رو تو از کجا من از کجا
گفت مستی خیز تا زندان بیا

گفت مست ای محتسب بگذار و رو
از برهنه کی توان بردن گرو

گر مرا خود قوت رفتن بدی
خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی

من اگر با عقل و با امکانمی
همچو شیخان بر سر دکانمی

گر مرا این دم پیری مر بدی
همچو شیخان جاه و توقیری بدی

هم مرا زنبیل و دریوزه بدی
تند داد از همه دریوزه بد

بگذر از من کانگه گم کردی تو جا
باز جو ریش بزرگ و خانقاه

دوم بار به سخن آوردن سائل آن بزرگ را تا حال باقی معلوم تر گردد

گفت آن سائل که آخر یک نفس
ای سوار و رانی این اسپ

راند سوی او که هان زوتر بگو
کاسپ من لنگست تند خو

تا که بر تو نگوید زود باش
از چه سیری بیا تیش کن فاش

او مجال از ملل گفتن ندید
زود بر ملل شو کرد و علاغش کشید

گفت میخواهم درین کوچه زنی
کیست لائق از برای چون منی

گفت سگ هم زنده ماند در جهان
آمدم رنج و این یکی گنج روان

آن یکی را چون نخواهی کل ترا
ویس دگر نیمی ترا نیمی جداست

وانگهم هیچ او ترا سود بدان
این شنیدی دور شو زحمت مدان

تا ترا هم نسپراند لگد
کر بیفتی بر نخیزی تا ابد

شیخ را اندر میان کو و کال
با همه نی بار و گرا و اجان

کر بیا آخر بگو تفسیر این
این چنان نوع گفتی بر گزین

راند سوی او گفتش که خاص
کل ترا باشد زغم یابی خلاص

وانکه نیمی آن تو بیوه بود
وانکه نی هیت آن عیال و ولد

چون نخوری اوش کودک بود
مهر کل خاطرش آن نسو رود

دور شو تا اسپ ننهد از لگد
سم اسپ تو ستم بر تو رسد

های و هوی گرد شیخ و باز ماند
گرد کال باز گوی خویش خواند

باز بانگش کرد آن سائل بیا
یک سوالم ماند ای شاه دکیا

بازراند این بگوز و ترچه بود / کز زمیدان آن بچه گویم بود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب / این چه شید است اینچه خلعت ای عجب

تو ورای عقل کلی در بیان / آفتابی را در جنون چونی نهان
گفت این اوباش رائی میزنند / تا درین شهر خودم قاضی کنند

دفع میگفتم مرا گفتند نه / نیست چون تو عالمی صاحب فنی
با وجود تو حرام است و خبیث / که کم از تو در قضا گوید حدیث

در شریعت نیست دستوری که ما / کمتر از تو شه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانه شدم / زین گروه از عجز بیگانه شدم

ظاهرا شوریده و شیدا شدم / لیک در باطن همانم که بدم
عقل من گنج است و من ویرانه‌ام / گنج اگر پیدا کنم دیوانه‌ام

اوست دیوانه که دیوانه نشد / این عسس را دید و در خانه نشد
دانش من جوهر آمد نی عرض / این بهای نیست بهر هر عرض

کان قندم نیستان شکرم / هم ز من میروید و من میخورم
علم تقلیدی و تعلیمیست آن / کز نفور مستمع دارد فغان

چون پی دانه نه بهر روشنیست / همچو طالبعلم دنیای دنی
طالب علمست بهر عام و خاص / نی که تا یابد ازین عالم خلاص

همچو موشی هر طرف سوراخ کرد / نیست مرغی از همه گستاخ فرد
همچو موشی هر طرف سوراخها / می کند غافل ز انوار لقا

چونکه سوی دشت و نورش ره نبود / هم در آن ظلمات جهدی می‌نمود
گر خدایش پر دهد پر خرد / برپرد از موشی و چون مرغان پرد

در بنجوید پر بماند زیر خاک / ناامید اندر رفتن راه سماک
علم گفتاری که او بیجان بود / عاشق روی خریداران بود

گرچه باشد وقت بحث علم زفت / چون خریدارش نباشد مرد و رفت
مشتری من خدا است او مرا / میکشد بالا که الله اشتری

خونبهای من جمال ذوالجلال / خونبهای خود خورم کسب حلال
این خریداران مفلس را بهل / چه خریداری کند یک مشت گل

گل مخور گل را مخر گل را مجو / زانکه گل خوار است دایم زردرو
دل بجو تا دائما باشی جوان / از تجلی چهره‌ات چون ارغوان

طالب دل شو که تا باشی چو گل / تا شوی شادان و خندان همچو گل
دل نباشد آنکه مطلوبش گل است / این سخن را روی با صاحبدلست

یارب این بخشش نه حد کار ماست / لطف تو لطف خفی را خود سزاست
دست گیر از دست ما ما را بخر / پرده را بردار و پردهٔ ما بدر

باز خر ما را ازین نفس پلید / کاردش تا استخوان ما رسید
از چو ما بیچارگان این بند سخت / که گشاید ای شه بی تاج و تخت

اینچنین قفل گران را ای ودود / که تواند جز که فضل تو گشود
ما ز خود سوی تو گردانیم سر / چون توئی از ما بما نزدیکتر

با چنین نزدیکیی دوریم دور / در چنین تاریکیی بفرست نور
این دعا هم بخشش و تعلیم تست / ورنه در گلخن گلستان از چه رست

در میان خون و روده فهم و عقل / جز ز اکرام تو نتوان کرد نقل
از دو پاره پیه این نور روان / موج نورش میزند تا آسمان

گوشت پاره که زبان آمد ازو / می رود سیلاب حکمت همچو جو
سوی سوراخی که نامش گوشهاست / تا بباغ جان که میوه‌اش عقلهاست

شاهراه باغ جانها شرع اوست / باغ و بستانهای عالم فرع اوست
اصل و سرچشمهٔ خوشی آنست آن / زود تجری تحتها الانهار خوان

قصهٔ رنجور گو با مصطفی / زانکه لطف حق ندارد منتهی
شکر نعمت چون کنی چون شکر تو / نعمت تازه بود ز احسان او

عجز تو از شکر شکر آمد تمام / فهم کن در باب قدم الکلام

تتمهٔ نصیحت کردن رسول آن بیمار را و دعا آموزیدن او را

گفت پیغمبر مر آن بیمار را / چون عیادت کرد یار زار را

۱ اشاره به آیهٔ ان الله اشتری من المؤمنین انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة ...

۲ اشاره به آیه در سورهٔ ق است و نحن اقرب الیه من حبل الورید یعنی ما نزدیکتریم باو از رگ جان

گر نگیر تو بی دعائی کرده
از جهالت زهربائی خورده

یاد آور چه دعا می گفته
چون ز مکر نفس می آشفته

گفت یادم نیست الا همتی
دار یا من یادم آید ساعتی

از حضور نوربخش مصطفی
پیش خاطر آمد او را آن دعا

همت پیغمبر روشن کنده
پیش خاطر آیدش آن گم شده

تافت زان روزن که از دل تا دلست
روشنی کو فرق حق و باطلست

گفت اینک یادم آمد ای رسول
آن دعا که گفته ام من بوالفضول

چون گرفتار گنه می آمدم
غرقه گشته دست و پائی میزدم

در گنه با بکشاکش میزدم
غرقه دست اندر حشائش میزدم

از تو تهدید و وعیدی میرسید
مجرمان را از عذابات شدید

مضطرب میگشتم و چاره نبود
بند محکم بود و قفل ناگشود

نی مقام صبر و نی راه گریز
نی امید توبه نی جای ستیز

نی بغیر حق تعالی یار من
اینچنین دشوار آمد کار من

همچو هاروت و چو ماروت از حزن
آه میکردم که ای خلاق من

از خطر هاروت و ماروت آشکار
چاه بابل را گزیدند اختیار

ذکر دشواری عذاب آخرت و سختی آن

تا عذاب آخرت اینجا کشند
گربزند و عاقل و ساحروشند

نیک کردند و بجای خویش بود
سهلتر باشد ز آتش رنج دود

حد ندارد وصف رنج آنجهان
سهل باشد رنج دنیا پیش آن

ای خنک آن کو جهادی میکند
بر بدن زجری و دادی میکند

تا ز رنج آنجهانی وارهد
بر خود این رنج عبادت مینهد

من همی گفتم که یارب آن عذاب
هم درین عالم بران بر من شتاب

تا دران عالم فراغت باشدم
در چنین درخواست حلقه میزدم

اینچنین رنجوریی انجام شد
جان من از رنج بی آرام شد

مانده ام از ذکر و از اوراد خود
بیخبر گشتم ز خویش و نیک و بد

گر نمی دیدم کنون من روی تو
ای خجسته وی مبارک بوی تو

بستدم از دست من یکبارگی
کردیم شاهانه این غمخوارگی

گفت هی هی این دعا دیگر مکن
بر مکن تو خویش را از بیخ دین

تو چه طاقت داری ای مور سقیم
که نهد بر تو چنان کوه عظیم

گفت توبه کردم ای سلطان که من
از سر جلدی نلافم هیچ فن

این جهان تیه است و تو موسی و ما
از گنه در تیه مانده مبتلا

سالها ره می رویم و در اخیر
همچنان در منزل اول اسیر

قوم موسی راه می پیموده اند
آخر اندر گام اول بوده اند

ذکر قوم موسی علیه السلام و پشیمانی ایشان

راز می گفتند پیدا و نهان
جمله مرد و زن و پیر و جوان

گر دل موسی ز ما راضی بدی
تیه را راه و کران پیدا شدی

در بکل پیزاده بودی او ز ما
کی رسیدی من و سلوی از سما

کی ز سنگی چشمها جوشان شدی
در بیابان تا امان جان شدی

دل بجای آن غم و آتش آمدی
اندرین منزل اشب بر ما زدی

چونکه دل خوش شد موسی از کار ما
گاه خصم ماست گاهی یار ما

خشمش آتش میزند در رخت ما
حلم او در می کشد تیر بلا

کی بود کو حلم گردد خشم تیز
نیست این نادر ز لطفت ای عزیز

مدح حاضر وحشت است از بهر این
نام موسی میبرم قاصد چنین

ورنه موسی کی روا دارد که من
پیش تو یاد آورم از هیچ تن

عهد ما بشکست صد بار و هزار
عهد تو چون کوه ثابت برقرار

عهد ما کاه و بهر بادی زبون
عهد تو کوه و ز صد کوه هم فزون

حق آن قوت که بر تلوین ما
رحمتی کن ای امیر لونها

خویش را دیدیم و رسوائی خویش
امتحان ما مکن ای شاه بیش

تا نصیحتهای دیگر را نهان
کرده باشی ای کریم مستعان

بیحدی تو در جمال و در کمال
در کژی ما بیحدیم و در ضلال

سجدهٔ خویش گمار ای کریم
بر گزی بی سجده مشتی لئیم

البقیه البقیه ای خدیو
تا نگردد شاد کلی جان دیو

چه غوی قدرت نمای رحم
ای نهاده رحمها در لحم و شحم

آنچنان کادم بیفتاد از بهشت
رجعتش دادی که رست از دیو زشت

زین کراز تقطیع با یکتا رماند
مصر بودیم و یکی دیوار ما

مهربانی بهر آن لطف نخست
گر تو کردی گمرهان را باز جست

این دعا گر خشم افزاید ترا
تو دعا تعلیم فرما مهترا

دیو که بود کو ز آدم بگذرد
بر چنین نطعی ازو بازی برد

در حقیقت نفع آدم شد همه
لعنت حاسد شده آن دمدمه

بازیی دید و دو صد بازی ندید
پس ستون خیمهٔ خود را برید

آتشی زد شب بکشت دیگران
باد سوی کشت او کرد آن دخان

چشم بندی بود لعنت دیو را
تا زیان خصم دید آن ریو را

هم زیان جان او شد ریو او
خود تو گوئی بود آن هم دید او

لعنت آن باشد که کژبینش کند
حاسد و خودبین و پرکینش کند

تا بداند هر آن کو بد کند
بیگمان باز آید و بر وی زند

جمله فرزین بندها بیند بعکس
مات بروی گردد و نقصان و نکس

زانکه گر او هیچ بیند خویش را
مهلک و ناسور بیند ریش را

درد خیزد زین چنین دیدن درون
درد او را از حجاب آرد برون

تا نگیرد مادران را درد زه
طفل در زادن نیابد هیچ ره

این امانت در دل و دل حامله است
این نصیحتها مثال قابله است

قابله گوید که زن را درد نیست
درد باید درد کودک را رهیست

آنکه او بی درد باشد رهزن است
زانکه بی دردی انا الحق گفتن است

آن انا بی وقت گفتن لعنت است
وین انا در وقت گفتن رحمت است

آن انا منصور رحمت شد یقین
وان انا فرعون لعنت شد ببین

لاجرم هر مرغ بی هنگام را
سر بریدن واجب است اعلام را

سر بریدن چیست کشتن نفس را
در جهاد و ترک گفتن نفس را

آنچنانکه نیش کژدم بر کنی
تا که یابد او ز کشتن ایمنی

بر کنی دندان پر زهری ز مار
تا رهد مار از بلای سنگسار

هیچ نکشد نفس را جز ظل پیر
دامن آن نفس کش را سخت گیر

چون بگیری سخت آن توفیق هوست
در تو هر قوت که آید جذب اوست

ما رمیت اذ رمیت راست دان
هر چه کارد جان بود از جان جان

دستگیرنده وی است و بردبار
دم بدم آن دم ازو امید دار

نیست غم گر دیر بی او مانده‌ای
دیرگیر و سختگیرش خوانده‌ای

دیر گیرد سخت گیرد رحمتش
یک دمت غایب ندارد حضرتش

ور تو خواهی شرح این فضل و ولا
از سر اندیشه میخوان والضحی

ور تو گوئی این بدیها از وی است
لیک آن نقصان فضل او کی است

آن بدی دادن کمال اوست هم
من مثالی گویمت ای محتشم

مثال در بیان معنی ان تؤمن بالقدر خیره و شره

داد نقاشی دو گونه نقشها
نقشهای صاف و نقشی بی صفا

نقش یوسف کرد و حور خوش سرشت
نقش عفریتان و ابلیسان زشت

هر دو گونه نقش استادی اوست
زشتی او نیست آن رادی اوست

خوب را در غایت خوبی کشد
حسن عالم را چو شق از مه کشید

زشت را در غایت زشتی کند
جمله زشتیها بگردش بر تند

تا کمال دانشش پیدا شود
منکر استادیش رسوا شود

ور نداند زشت کردن ناقص است
زین سبب خلاق گبر و مخلص است

پس ازین رو کفر و ایمان شاهدند
بر خداوندیش هر دو ساجدند

لیک مؤمن دان که طوعا ساجد است
زانکه جویای رضا و قاصد است

هست کرها گبر هم یزدان پرست
لیک قصد او مرادی دیگر است

قلعهٔ سلطان عمارت میکند
لیک دعوی امارت میکند

گشته یاغی تا که ملک او بود
عاقبت خود قلعه سلطان را شود

مؤمن آن قلعه برای پادشاه / میکند معمور نی از بهر جاه
زشت گوید ای شه زشت آفرین / قادری بر خوب و بر زشت مهین
خوب گوید ای شه حسن و بها / پاک گردانیدیم از عیبها
حمد لک و الشکر لک یا ذا المنن / حاضری و ناظری بر حال من
حاصل آن آمد که هر آنچه خواست کرد / خوب را و زشت را چون خار و ورد
او ست بر سر پادشاه پادشا / کارساز یفعل الله ما یشا
گفت پیغمبر مر آن بیمار را / این بگو کای سهل کن دشوار را

دعا و توبه آموختن رسول صلی الله علیه و سلم آن بیمار را

آتنا فی دار دنیانا حسن / آتنا فی دار عقبانا حسن
راه را بر ما چو بستان کن لطیف / منزل ما خود تو باشی ای شریف
مؤمنان در حشر گویند ای ملک / نی که دوزخ بود راه مشترک
مؤمن و کافر برو یابد گذار / ما ندیدیم اندرین ره دود و نار
نک بهشت و بارگاه آمنه / پس کجا بود آن گذرگاه دنی
پس ملک گوید که آن روضهٔ خضر / که فلان جا دیده‌اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاه سخت / بر شما شد باغ و بستان و درخت
چون شما این نفس دوزخ خوی را / آتشی گبر فتنه جوی را
جهدها کردید تا شد پر صفا / نار را کشتید از بهر خدا
آتش شهوت که شعله میزدی / سبزهٔ تقوی شد و نور هدی
آتش خشم از شما هم حلم شد / ظلمت جهل از شما هم علم شد
آتش حرص از شما ایثار شد / و آن حسد چون خار بد گلزار شد
چون شما این جمله آتشهای خویش / بهر حق کشتید جمله پیش پیش
نفس ناری را چو باغی ساختید / اندرو تخم وفا انداختید
بلبلان ذکر و تسبیح اندرو / خوش سرایان در چمن بر طرف جو
داعی حق را اجابت کرده‌اید / در جحیم نفس آب آورده‌اید
دوزخ ما نیز در حق شما / سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان را مکافات ای پسر / لطف و احسان و ثواب معتبر
نی شما گفتید ما قربانییم / پیش اوصاف بقا ما فانییم
ما اگر قلاش و گر دیوانه‌ایم / مست آن ساقی و آن پیمانه‌ایم
بر خط و فرمان او سر می‌نهیم / جان شیرین را گروگان می‌دهیم
تا خیال دوست در اسرار ماست / چاکری و جانسپاری کار ماست
هر کجا شمع بلا افروختند / صد هزاران جان عاشق سوختند
عاشقانی کز درون خانه‌اند / شمع روی یار را پروانه‌اند
ای دل آنجا رو که با تو روشن‌اند / وز بلاها مر ترا چون جوشن‌اند
زان میان جان ترا جا می‌کنند / تا ترا پر باده چون جامی کنند
در میان جان ایشان خانه گیر / در فلک خانه کن ای بدر منیر
چون عطارد دفتر دل وا کنند / تا که بر تو سرها پیدا کنند
پیش خویشان باش چون آواره‌ای / بر مه کامل زن ار مه پاره‌ای
جزو را از کل خود پرهیز چیست / با مخالف این همه آمیز چیست
جنس را بین نوع گشته در روش / غیبها بین عین گشته در رهش
تا چو زن عشوه خری ای بی‌خرد / از دروغ و عشوه کی یابی مدد
چاپلوسی لفظ شیرینی فریب / می‌ستانی می‌نهی چون زن بجیب
مر ترا دشنام و سیلی شهان / بهتر آید از ثنای گمرهان
صفع شاهان خور مخور شهد خسان / تا کسی گردی ز اقبال کسان
زانکه ازیشان خلعت و دولت رسد / در پناه روح جان گردد جسد
هر کجا بینی برهنه و بی‌نوا / دانکه او بگریخته است از اوستا
تا چنان گردد که میخواهد دلش / آن دل کور بد بی‌حاصلش
گر چنان گشتی که استاد خواستی / خویش را و خلق را آراستی
هر که از استا گریزد در جهان / او ز دولت میگریزد این بدان
پیشه‌ای آموختی در کسب تن / چنگ اندر پیشهٔ دینی بزن
در جهان پوشیده گشتی و غنی / چون برون آیی ازینجا چون کنی

قوله
[illegible]
ربنا آتنا فی الدنیا حسنة و فی الآخرة حسنة و قنا عذاب النار
[illegible]

پیشه‌ای آموز کاندر آخرت / اندر آید کسب و دخل مغفرت
آن جهان شهریست پر بازار و کسب / تا نپنداری که کسب اینجاست بس
حق تعالی گفت کین کسب جهان / پیش آن کسب است لعب کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی تند / شکل صحبت کن مساسی می‌کند
کودکان سازند در بازی دکان / سود نبود جز که تعبیر زبان
شب شود در خانه آید گرسنه / کودکان رفته بمانده یک تنه
این جهان بازیگه است و مرگ شب / بازگردی کیسه خالی پر تعب
سوی خانهٔ گور تنها مانده / با فغان و حسرتا برخوانده
کسب دین عشق است و جذب اندرون / قابلیت نور حق دان ای حرون
کسب فانی خواهدت این نفس خس / چند کسب خس کنی بگذار بس
نفس خس گر جویدت کسب شریف / حیله و مکری بود آن را ردیف

بیدار کردن ابلیس معاویه را که برخیز که وقت نماز بیگاه شد

در خبر آمد که خال مؤمنان / بود اندر قصر خود خفته شبان
قصر را از اندرون در بسته بود / کز زیارتهای مردم خسته بود
ناگهان مردی ورا بیدار کرد / چشم چون بگشاد پنهان گشت مرد
گفت اندر قصر کس را ره نبود / کیست کاین گستاخی و جرأت نمود
گرد برگشت و طلب کرد آن زمان / تا بیابد زان نهان گشته نشان
از پس در مدبری را دید کو / در پس پرده نهان می‌کرد رو
گفت هی تو کیستی نام تو چیست / گفت نامم فاش ابلیس شقی است

جواب گفتن ابلیس معاویه رضی الله عنه را

گفت بیدارم چرا کردی بجد / راست گو با من مگو برعکس و ضد
گفت هنگام نماز آخر رسید / سوی مسجد زود می‌باید دوید
عجلوا الطاعات قبل الفوت گفت / مصطفی چون در حدث را بسفت
گفت نی نی این غرض نبود ترا / که به خیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم / گویدم که پاسبانی می‌کنم
من کجا باور کنم آن دزد را / دزد کی داند ثواب و مزد را
خاصه دزدی چون تو قطاع الطریق / از چه رو گشتی چنین بر من شفیق

دوم بار جواب گفتن ابلیس معاویه رضی الله عنه را

گفت ما اول فرشته بوده‌ایم / راه طاعت را بجان پیموده‌ایم
سالکان راه را محرم بدیم / ساکنان عرش را همدم بدیم
پیشهٔ اول کجا از دل رود / مهر اول کی ز دل زائل شود
در سفر گر روم بینی یا ختن / از دل تو کی رود حب الوطن
ما هم از مستان این می بوده‌ایم / عاشقان درگه وی بوده‌ایم
ناف ما بر مهر او ببریده‌اند / عشق او در جان ما کاریده‌اند
روز نیکو دیده‌ایم از روزگار / آب رحمت خورده‌ایم از جویبار
نی که ما را دست فضلش کاشته است / از عدم ما را نه او افراشته است
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ایم / در گلستان رضا گردیده‌ایم
بر سر ما دست رحمت می‌نهاد / چشمه‌های لطف بر ما می‌گشاد
وقت طفلی‌ام که بودم شیرجو / گاهوارم را که جنبانید او
از که خوردم شیر غیر شیر او / که مرا پرورد جز تدبیر او
خوی کان با شیر رفت اندر وجود / کی توان آن را ز مردم واگشود
گر عتابی کرد دریای کرم / بسته کی گردند درهای کرم
اصل نقدش لطف و داد و بخشش است / قهر بر وی چون غباری از غش است
از برای لطف عالم را بساخت / ذره‌ها را آفتاب او نواخت
فرقت از قهرش اگر آبستن است / بهر قدر وصل او دانستن است
تا دهد جان را فراقش گوشمال / جان بداند قدر ایام وصال
گفت پیغمبر که حق فرموده است / قصد من از خلق احسان بوده است
آفریدم تا ز من سودی کنند / تا ز شهدم دست‌آلودی کنند
نی برای آنکه من سودی کنم / وز برهنه من قبایی برکنم
چند روزی که ز پیشم رانده است / چشم من بر روی خوبش مانده است

گر چنانی و چنین قهر ای عجب / هر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب را ننگرم کان حادث است / زانکه حادث حادثی را باعث است
لطف سابق را نظاره میکنم / هر چه آن حادث دو پاره میکنم
ترک سجده از حسد گیرم که بود / آن حسد از عشق خیزد نه از جحود
این حسد از دوستی خیزد یقین / که شود با دوست غیری همنشین
هست شرط دوستی غیرت پزی / همچو شرط عطسه گفتن دیر زی
چونکه بر نطعش جز این بازی نبود / گفت بازی کن چه دانم در فزود
آن یکی بازی که بد من باختم / خویشتن را در بلا انداختم
در بلا هم می چشم لذات او / مات اویم مات اویم مات او
چون رهاند خویشتن را ای سره / هیچکس در شش جهت از ششدره
جزو شش از کل شش چون وا رهد / خاصه که بیچون مر او را کژ نهد
هر که در شش او درون آتش است / اوش برهاند که خلاق شش است
خود اگر کفرست و گر ایمان او / دست باف حضرت است و آن او

باز تقریر کردن معاویه مکر ابلیس را با او

گفت امیر او را که اینها راست است / لیک بخش تو از اینها کاست است
صد هزاران را چو من تو ره زدی / حفره کردی در خزینه آمدی
آتشی از تو نسوزم چاره نیست / کیست کز دست تو جامه اش پاره نیست
طبعت ای آتش چو سوزانیدنیست / تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند / اوستاد جمله دزدانت کند
با خدا گفتی شنیدی رو برو / من چه باشم پیش مکرت ای عدو
معرفتهای تو چون بانگ صفیر / بانگ مرغانست لیکن مرغ گیر
صد هزاران مرغ را آن ره زدست / مرغ غره کآشنایی آمدست
در هوا چون بشنود بانگ صفیر / از هوا آید شود اینجا اسیر
قوم نوح از مکر تو در نوحه اند / دل کباب و سینه شرحه شرحه اند
عاد را بر باد دادی در جهان / در فکندی در عذاب و اندهان
از تو بود آن سنگسار قوم لوط / در سیاه آبه ز تو خوردند غوط
مغز نمرود از تو آمد ریخته / ای هزاران فتنه ها انگیخته
عقل فرعون ذکی فیلسوف / کور گشت از تو نیابید او وقوف
بولهب هم از تو نااهلی شده / بوالحکم هم از تو بوجهلی شده
ای برین شطرنج بهر یاد را / مات کرده صد هزار استاد را
ای ز فرزین بندهای مشکلت / سوخته دلها سیه گشته دلت
بحر مکری تو خلایق قطره / تو چو کوهی وین سلیمان ذره
کی رهد از مکر تو ای مختصم / غرق طوفانیم الا من عصم
بس ستاره سعد از تو محترق / بس سپاه جمع از تو مفترق
بس مسلمان کز تو در دین باخته / سرنگون تا قعر دوزخ تاخته
بس چو طمع از تو نومید آمده / بس چو صیصا از تو کافر شده
گفت ابلیسش گشای این عقده را / من محک قلبم و نقد را

باز جواب ابلیس معاویه را در اخفای مکر

امتحان شیر و کلبم کرد حق / امتحان نقد و قلبم کرد حق
قلب را من کی سیه رو کرده ام / صیرفیم قیمت او کرده ام
نیکوان را رهنمائی میکنم / مر بدان را پیشوائی میکنم
صالحان را مقتدا و ناصحم / طالحان را نیز یاری میکنم
باغبانم شاخ تر می پرورم / شاخهای خشک را هم می برم
این علفها می نهم از بهر چیست / تا پدید آید که حیوان جنس کیست
سگ چو از آهو بزاید کودکی / در سگی و آهوی دارد شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز / تا کدامین سو کند او گام تیز
گر بسوی استخوان آید سگست / ور گیا جوید یقین آهو رگست
قهر و لطفی جفت شد با یکدگر / زاد ازین هر دو جهانی خیر و شر
تو گیاه و استخوان را عرضه کن / قوت نفس و قوت جان را عرضه کن
گر غذای نفس جوید ابترست / ور غذای روح خواهد سرورست

گر کند او خدمت تن هست خر / ور رود در بحر جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند / لیک این هر دو بیک کار اندرند
انبیا طاعات عرضه میکنند / دشمنان شهوات عرضه میکنند
نیک را چون بد کنم یزدان نیم / داعیم من خالق ایشان نیم
خوب را من زشت سازم رب نیم / زشت را و خوب را آئینه ام
سوخت هندو آئینه از درد را / کاین سیه روئی نماید مرد را
گفت آئینه گناه از من نبود / جرم او را نه که آئینه زدود
او مرا غماز کرده راست گو / تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گواه زنده کجاست / زاهل زندان نیستم یزدان گواست
هر کجا بینم نهالی میوه دار / تربیتها می کنم من دایه وار
هر کجا بینم درخت تلخ و خشک / میبرم من تا رهد از پشک مشک
خشک گوید باغبان را کای فتی / مر مرا چه می بری سر بی خطا
باغبان گوید خمش ای زشت خو / بس نباشد خشکی تو جرم تو
خشک گوید راستم من کژ نیم / تو چرا بی جرم می بری پیم
باغبان گوید اگر مسعودیی / کاشکی کژ بودیی تر بودیی
جاذب آب حیاتی گشتیی / اندر آب زندگی آغشتیی
تخم تو بد بوده است و اصل تو / با درخت خوش نبوده وصل تو
شاخ تلخ ار با خوشی وصلت کند / آن خوشی اندر نهادش برزند
گر ترا بیدار کردم بهر دین / خوی اصل من همین هست [illegible]

عنف کردن معاویه رضی الله عنه با ابلیس علیه اللعنة

گفت امیر ای راهزن حجت مگو / مر ترا ره نیست در من ره مجو
رهزنی تو من غریبم تاجرم / هر لباساتی که آری کی خرم
گرد رخت من مگرد از کافری / تو نه رخت کسی را مشتری
مشتری نبود کسی را راهزن / ور نماید مشتری مکر است و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو / ای خدا فریاد رس زین عدو
گر یکی فصل دگر در من دمد / برباید از من این رهزن نمد

نالیدن معاویه رضی الله عنه بحق تعالی از مکر ابلیس و نصرت خواستن

این حدیثش همچو دود است ای اله / رحم کن ورنه گلیمم شد سیاه
من بحجت بر نیایم با بلیس / کوست فتنه هر شریف و هر خسیس
آدمی چون علم الاسما بگست / در تگ چون برق این سگ بی تک است
از بهشت اندر فکندش بر خاک / چون سمک در شست او شد از سماک
نوحه انا ظلمنا می زدی / نیست دستان و فسونش را حدی
اندرون هر حدیث او شر است / صد هزاران سحر در وی مضمر است
مردی مردان ببندد در نفس / در زن و در مرد افروزد هوس
ای بلیس خلق سوز فتنه جو / بر چیم بیدار کردی راست گو
زانکه حیلت در نگنجد با منی / این غرض اندر میان آی بی فنی

باز تقریر ابلیس تلبیس خود را با معاویه رضی الله عنه

گفت هر مردی که باشد بدگمان / نشنود او راست را با صد نشان
هر درونی کو خیال اندیش شد / چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علت شود / تیغ غازی دزد را آلت شود
پس جواب او سکوت است و سکون / هست با ابله سخن گفتن جنون
تو ز حق ترس و ز حق جو قطع نفس / گر ترا از شرش بماندستی عجب
تو ز من با حق چه نالی ای سلیم / تو بنال از شر آن نفس لئیم
تو خوری حلوا ترا دمل شود / تب بگیرد طبع تو مختل شود
بی گنه لعنت کنی ابلیس را / چون نبینی از خود این تلبیس را
نیست از ابلیس از تست ای غوی / که چو روبه سوی دنبه میروی
چونکه در سبزه ببینی دنبه را / دام باشد این ندانی تو ورا
زان نمی دانی که آنت دور کرد / میل دنبه چشم عقلت کور کرد
حبک الاشیاء یعمیک یصم / نفسک السوداء جنت لا تختصم

[illegible]
۱ ... اشاره ... ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا وترحمنا لنکونن من الخاسرین ... حبک الشیء یعمی و یصم ... [illegible]

تو گنه بر من منه کژ مژ مبین / من ز بد بیزارم و از حرص و کین
من بدی کردم پشیمانم هنوز / انتظارم تا شبم آید به روز

حرص و کین ست از طباع مختلف / مر ورا که چار ضد شد منکشف
هم امیدی میزدم باد روشن / تا که گردد شب به صبح و روز

متهم گشتم میان خلق من / فعل خود بر من نهد هر مرد و زن
گرگ بیچاره اگر چه گرسنه است / متهم باشد که او در طنطنه است

چونکه نتواند ز ضعف او راه رفت / خلق گوید تخمه است از لوت زفت

باز الحاح کردن معاویه مر ابلیس را و جواب او

گفت غیر راستی نرهاندت / داد سوی راستی میخواندت
راست گو تا وارهی از چنگ من / مکر ننشاند غبار جنگ من

گفت چون دانی دروغ و راست را / ای خیال اندیش پر اندیشها
گفت پیغمبر نشانی داده است / قلب و نیکو را محک بنهاده است

گفته است الکذب ریب فی القلوب / باز الصدق طمانین طرب
دل نیارامد ز گفتار دروغ / آب و روغن هیچ نفروزد فروغ

در حدیث راست آرام دل است / راستیها دانهٔ دام دل است
دل مگر رنجور باشد بد دهان / کو نداند چاشنی این و آن

چون شود از رنج و علت دل سلیم / طعم صدق و کذب را باشد علیم
حرص آدم چون سوی گندم فزود / از دل آدم سلیمی را ربود

پس دروغ و عشوه‌ات را گوش کرد / غره گشت و زهر قاتل نوش کرد
کژدم از گندم ندانست آن نفس / میبرد تمییز از مست هوس

خلق مست آرزو اند و هوا / زان پذیرایند دستان ترا
هر که خود را از هوا خو باز کرد / گوش خود را آشنای راز کرد

همچنانکه در حکایت گفته اند / بشنو آن را تا گشاید بسته بند

حکایت قاضی از آفت قضا و جواب نایب او را

قاضیی بنشاندند و میگریست / گفت نایب قاضیا گریه ز چیست
ایش وقت گریه و فریاد تست / وقت شادی و مبارکباد تست

گفت آه چون حکم راند بیدلی / در میان آن دو عالم جاهلی
آن دو خصم از واقعهٔ خود واقف اند / قاضی مسکین چه داند زان دو دند

جاهل و غافل ست از حال شان / چون رود در خون شان و مال شان
گفت خصمان عالم اند و علتی / جاهلی تو لیک شمع ملتی

زانکه تو علت نداری در میان / آن فراغت هست نور دیدگان
وان دو عالم را غرضشان کور کرد / علمشان را علت اندر گور کرد

جهل را بی علتی عالم کند / علم را علت ز دلها بر کند
تا تو رشوت نستدی بیننده‌ای / چون طمع کردی ضریر و بنده‌ای

از هوا من خوی را واکرده ام / لقمه‌های شهوتی کم خورده ام
چاشنی گیر دلم شد با فروغ / راست را داند حقیقت از دروغ

ای سگ ملعون جواب من بگو / راست گو و در دروغی رو مجو

باقرار آوردن معاویه رض ابلیس لعین را

تو چه بیدار کردی مر مرا / دشمن بیداری توای دغا
همچو خشخاشی همه خواب آوری / همچو خمری عقل و دانش می بری

چاره سخت کرده ام هین راست گو / راست دانم تو حیلتها مجو
من ز هر کس آن طمع دارم که او / صاحب آن باشد اندر طبع و خو

من ز سرکه می نجویم شکری / هر مخنث را نگیرم لشکری
همچو گبران می نجویم از بتی / کو بود حق یا ز حق او آیتی

من ز سرگین می نجویم بوی مشک / من در آب جو نجویم خشت خشک
من نجویم پاسبانی از دزد / کار ناکرده نجویم هیچ مزد

من ز شیطان این نجویم کوست غیر / کو مرا بیدار گرداند به خیر

راست گفتن ابلیس ضمیر خود را با معاویه رض

گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر / میر از او نشنید کرد استیز و صبر
از بن دندان بگفتش بهر آن / کردمت بیدار می‌دان ای فلان

مخنث نامرد ۱۲
تخمه ناگوار ۱۲ طعام ۱۲
عن حسن بن علی علیهما السلام قال حفظت من رسول الله صلعم دع ما یریبک الی ما لا یریبک فان الصدق طمانینة والکذب ریبة
یعنی یاد گرفتم از رسول الله صلعم که فرمود واگذار چیزی را که در شک اندازد ترا و بگیر آنچه نا افکند ترا در شک ... آرامش دل است و دروغ شک و شبهه ۱۲
یعنی قاضی جواب داد که ...
دند احمق ۱۲
دندان ۱۲

تا رسی اندر جماعت در نماز / از پی پیغمبر دولت فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا / ایں جہان تاریک گشتی بی ضیا
از غبین و درد رفتی اشکہا / از دو چشم تو مثال مشکہا
ذوق دارد ہر کسی بر طاعتی / لاجرم نشکیبد از وی ساعتی

فضیلت حسرت خوردن آں شخص بر فوت نماز جماعت

آں غبین و درد بودی صد نماز / کو نماز و کو فروغ آں نیاز
آں یکی میرفت در مسجد درون / مردم از مسجد ہمی آمد برون
گشت پرسان که جماعت را چه بود / که ز مسجد می برون آیند زود
آں یکی گفتش که پیغمبر نماز / با جماعت کرد و فارغ شد ز راز
تو کجا در میروی ای مرد خام / چونکه پیغمبر بداد است السلام
گفت آه و دود از آں آه برون / آه او میداد از دل بوی خون
آں یکی گفتا بده ایں آه را / ویں نماز من ترا بادا عطا
گفت دادم آه و پذرفتم نماز / او ستد آں آه را با صد نیاز
با نیاز و با تضرع باز گشت / باز بود و در پی شہباز گشت
شب بخواب اندر بگفتش ہاتفی / که خریدی آب حیوان و شفی
حرمت ایں اختیار و ایں دخول / شد نماز جملہ خلقان قبول

تتمہ اقرار ابلیس با معاویہ رضی اللہ عنہ مکر و فریب خود را

پس عزازیلش بگفت ای میر راد / مکر خود اندر میان باید نہاد
گر نمازت فوت میشد آں زمان / میزدی از درد دل آه و فغان
آں تأسف وان فغان وآں نیاز / در گذشتی از دو صد رکعت نماز
من ترا بیدار کردم از نہیب / تا نسوزاند چنان آہی حجیب
تا چنان آہی نباشد مر ترا / تا بدان راہی نباشد مر ترا
من حسودم از حسد کردم چنیں / من عدوم کار من مکر است و کیں
مکر من بدی سپاس ایں من / تا شوی صد حیلہ اندر من

تصدیق کردن معاویہ رضی اللہ عنہ ابلیس را در آں قول

گفت اکنوں راست گفتی صادقی / از تو ایں آید تو ایں را لایقی
عنکبوتی تو مگس داری شکار / من نیم ای سگ مگس زحمت میار
باز اسپیدم شکارم شہ کند / عنکبوتی کی بگرد من تند
کار تو ایں است ای دزد لعیں / سوی دوغ آری مگس را از انگبیں
رو مگس میگیر تا تانی ہلا / سوی دوغی زن مگسہا را صلا
در بخوانی تو بسوی انگبیں / آں دروغ و دوغ باشد آں یقیں
تو مرا بیدار کردی خواب بود / تو نمودی کشتی آں گرداب بود

گریختن دزد از دست صاحب خانہ بآواز شخص دیگر

تو درین خیرم از آں میخواندی / تا ز خیر بہترم می راندی
ایں بداں ماند که شخصی دزد دید / در وثاق اندر پی او میدوید
تا دو سہ میدان دوید اندر پیش / تا در افگند از تعب اندر خویش
اندر آں حملہ که نزدیک آمدش / تا بدو اندر جہد دریابدش
دزد دیگر بانگ کردش که بیا / تا ببینی ایں علامات بلا
زود باش و باز گرد ای مرد کار / تا ببینی حال اینجا زار زار
چوں شنید او گشت اندیشہ ناک / گفت با خود گشتہ گیرم چالاک
گفت باشد کاں طرف دزدی بود / گر نگردم زود ایں بر من رود
در زن و فرزند من دستی زند / کشتن ایں دزد سودم کی کند
ایں مسلمان از کرم می خواندم / گر نگردم زود پیش آید ندم
بر امید شفقت آں نیکخواه / دزد را بگذاشت باز آمد براه
گفت ای یار نکو احوال چیست / ایں فغان و بانگ تو از دست کیست
گفت اینک بیں نشان پای دزد / کیں طرف رفت است دزد زن بمزد
نک نشان پای دزد قلتبان / در پی او رو بدیں نقش و نشان
گفت ای ابلہ چه میگوئی مرا / من گرفتہ بودم آخر دزد را
دزد را از بانگ تو بگذاشتم / من تو خر را آدمی پنداشتم
اینچہ ژاژست و چه ہرزه ای فلان / من حقیقت یافتم چه بود نشان

گفت من از حق نشانت میدهم
از نشانت کز حقیقت آگهم

خصم خود را میکشدم سرکشان
تو رهانیدی مرا کانیک نشان

صنع بیند مرد محجوب از صفات
در صفات آنست کو گم کرد ذات

چونکه اندر قعر جو باشد سرت
کی به رنگ آب افتد منظرت

گفت طراری تو خود یا ابلهی
بلکه تو دزدی تمیز حال آگهی

ز جهت گو من بدم از جهات
در وصال آیات گو یا بینات

واصلان چون غرق ذاتند ای پسر
کی کنند اندر صفات او نظر

ور به رنگ آب باز آئی ز قعر
پس پلاسی بستدی دادی تو شعر

طاعت عامه گناه خاصگان
وصلت عامه حجاب خاص دان

گر وزیری را کند شه محتسب
شه عدو او بود نبود محب

هم گناهی کرده باشد آن وزیر
بی سبب نبود تغیر ناگزیر

آنکه ز اول محتسب بد خود ورا
بخت و روزی آن بدست از ابتدا

لیک آن کاول وزیر شه بدست
محتسب کردن سبب فعل بدست

چون ترا شه ز آستانه پیش خواند
باز سوی آستانه باز راند

تو یقین میدان که جرمی کرده
جبر را از جهل پیش آورده

که مرا روزی و قسمت این بدست
پس چرا دی بود آن دولت بدست

قسمت خود خود بریدی تو ز جهل
قسمت خود را فزاید مرد اهل

یک مثال دیگر اندر کژروی
شاید ار از نقل قرآن بشنوی

تمثیل

قصهٔ منافقان و مسجد ضرار ساختن ایشان

اینچنین کژبازیی در جفت و طاق
با نبی میباختند اهل نفاق

اینچنین کژبازیی میباختند
مسجدی جز مسجد او ساختند

تا بغیبر بلابه آمدند
همچو اشتر پیش او زانو زدند

تا مبارک گردد از اقدام تو
تا قیامت تازه باد انام تو

تا غریبی یابد آنجا خیر و جا
تا فراوان گردد این خدمت مرا

ساعتی آن جایگه تشریف ده
تزکیه کن ما ز تعریف ده

تا شود شب از جمالت جلوه گر
ای جمالت آفتاب جانفزور

لفظ کاید بیدل جان در بیان
همچو سبزه تون بود ای دوستان

سوی لطفش بی وفایان هیچ رو
کان بپل ویران بود نیکو شنو

هر کجا لشکر شکسته می شود
از دو سه سست مخنث می شود

رو بگردانند چه بینند زخم را
رفتن رو بشکنند پشت ترا

مسجدی سازیم و بود آن جز دغل
لیک تفریق جماعت خواستند

کز برای عز دین احمدی
فرش و سقف و قبهٔ آن آراستند

سوی آن مسجد قدم رنجه کنی
کای رسول حق برای محسنی

مسجد روز ضرورت وقت ابر
مسجد یوم گل است و روز ابر

زانکه با یاران خوش است کار ما
تا شعار دین شود بسیار و پر

تو مهی ما شب دمی با ما بساز
مسجد اصحاب مسجد انوار

تا مراد آن نظر حاصل شود
ای دریغا کان سخن از دل بدی

خوردن و بودن شاید ای پسر
هم نه او در رش بنگر داند رگذر

بشکند پل ان قدم ار نشکند
گر قدم را جاهلی بر وی زند

دل برد زینسان کمانیک رخار
در صفت آید بااسلاح مرد او

وانچه مقصود است پنهان میشود
این درازست فراوان میشود

فریفتن منافقان پیغمبر صلعم را تا به مسجد ضرار برند

بر رسول حق فسونها خواندند
چاپلوسی و فسونها خواندند

شکرهای آن عشق یاد کرد
مومنان دیده بیکران لطیف

نزل خدمت حضرت راندند
در اجابت قاصد اتحاد کرد

شیر را شاباش گفت آن جزعلیف

آن رسول مهربان رحم کیش
می نمود آن کرا ایشان پیش او

صد هزاران می کمر و ندیم
رخش دستان حیل میراندند

جز تبسم جز بلی ناورد پیش
یکبیک زانسان که اندر شیر و

چشم خوابانید آن دم از همه

سله در صنع بیند اه یعنی مرد یکی از صفات محجوب ست افعال ها می بیند دیگر الذات محجوب ست شاهده صفات میکند مسلکه وصل ذات ست بصفات نظر نمی کند ۲ جاهل یعنی که پس پلاسی آن یعنی در عبارت افتاد یکو پلاس یعنی گلیم سیاه بستادی و شعر یعنی پشمینه دادی ۲ سله بجای حسنات الابرار سیئات المقربین بمعنی نسبت بعضی کی کار نسبت به دیگری خلاف ست ۳ سله اوراق آه تغیر نعمت به نعمت جزای تغیر ایشان ست ازینکه به سبب تغیر اشاره است به آیهٔ واقع در سورهٔ رعد ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم یعنی خدا دگرگون نکند آنچه در قومی باشد از عافیت و نعمت تا خود تغییر نه کنند آنچه در دلهای ایشان است ۴ سله همچو میر او آه مثال حیلهٔ منافقان کرد بیت چنین بود از جهل

اهل است بیفزود آن بحر کرم من شما را از شما مشفق‌ترم
من نشسته بر کنار آتشی با فروغ و شعله بس ناخوشی
همچو پروانه شما آن سو دوان هر دو دست من شده پروانه‌ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول غیرت حق بانگ زد مشنو ز غول
کاین خبیثان مکر و حیلت کرده‌اند جمله مقلوبست آنچه آورده‌اند
قصد ایشان جز سیه‌روئی نبود خیر دین کی جست ترسا و جهود
مسجدی بر جسر دوزخ ساختند با خدا نرد دغا می‌باختند
قصدشان تفریق اصحاب رسول فضل حق را کی شناسد هر فضول
تا جهودی را ز شام اینجا کشند که بوعظ آن جهودان سرخوشند
گفت پیغمبر که آری لیک ما بر سر راهیم و بر عزم غزا
زین سفر چون باز گردم آنگهان سوی آن مسجد روان گردم روان
دفعشان گفت و بسوی غزو تاخت با دغایان از دغا نردی بباخت
چون بیامد از غزا باز آمدند طالب آن وعدهٔ ماضی شدند
گفت حقش کای پیمبر فاش گو غدر را ور جنگ باشد باش گو
گفت ای قوم دغل خامش کنید تا نگویم رازهاتان تن زنید
گفت تا لافی بس و رونق نهند من نخواهم بهم آمد از من مگذرید
چون نشانی چند از اسرارشان در بیان آورد بد شد کارشان
قاصدان زو باز گشتند آن زمان حاش لله حاش لله دم زنان
هر منافق مصحفی زیر بغل سوی پیغمبر بیاورد از دغل
تا خورند سوگند ایمان جنتی است زانکه سوگندان کژان را سنتی است
چون ندارد مرد کژ در دین وفا هر زمانی بشکند سوگند را
راستان را حاجت سوگند نیست زانکه ایشان را دو چشم روشنی است
نقض میثاق و عهود از احمقی است حفظ ایمان و وفا کار تقی است
گفت پیغمبر که سوگند شما راست گیرم یا که سوگند خدا
باز سوگندی دگر خوردند قوم مصحف اندر دست و بر لب مهر صوم
که بحق این کلام پاک راست کین بنای مسجد از بهر خداست
اندر آنجا هیچ مکر و حیله نیست قصد ما زان صدق و ذکر و یاربیست
گفت پیغمبر که آواز خدا می‌رسد در گوش من همچون صدا
مهر بر گوش شما بنهاد حق تا بآواز خدا نارد سبق
نک صریح آواز حق می‌آیدم همچو صاف از درد می‌پالایدم
چون کلیم الله کز سوی درخت بانگ حق بشنید کای مسعودبخت
از درخت انی انا الله می‌شنید با کلام انوار می‌آمد پدید
چون ز نور وحی در می‌ماندند باز نو سوگندها می‌خواندند
چون خدا سوگند را خواند سپر کی نهد اسپر ز کف پیکارگر
باز پیغمبر بتکذیب صریح قد کذبتم گفت با ایشان فصیح
تا یکی یاری ز یاران رسول در دلش انکار آمد زان نکول

اندیشیدن یکی از اصحاب که چرا رسول خدا صلی الله علیه وسلم ستاری نمی‌کند

که چنین پیران با شیب و وقار می‌کندشان این پیمبر شرمسار
کو کرم کو ستر پوشی کو حیا صد هزاران عیب پوشند انبیا
باز در دل زود استغفار کرد تا نگردد ز اعتراض او روی زرد
لیک اندر دل تقش بخشی نرفت مهر بد از طبع بجا اصلش نرفت
شومی یاری اصحاب نفاق کرد مؤمن را چو ایشان زشت و عاق
باز می‌زارید کای علام سر مر مرا مگذار بر کفران مصر
دل بدستم نیست همچون دید چشم ورنه دل را سوزمی این دم ز خشم
اندرین اندیشه خوابش در ربود مسجد ایشانش پر سرگین نمود
سنگهاش اندر حدث جای تباه می‌دمید از سنگها دود سیاه
دود در حلقش شد و حلقش بخست از نهیب دود تلخ از خواب جست
در زمان در رو فتاد و می‌گریست کای خدا اینها نشان منکری است
حلم بهتر از چنین حلم ای خدا که کند از نور ایمانم جدا

گر بکاوی کوشش اهل مجاز   تو به تو گنده بود همچون پیاز
هر یکی از دیگری بی مغزتر   صادقان را یک ز دیگر نغزتر
صد کمربسته بکین آن قوم سست   از نفاق و زرق دین نادرست
صد کمر آن قوم بسته بر قبا   بهر هدم مسجد اهل قبا
همچو آن اصحاب فیل اندر حبش   کعبه‌ای کردند حق آتش زدش
قصد کعبه ساختند از انتقام   حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه‌رویان دین را خود جهیز   نیست الا حیلت و مکر و ستیز
هر صحابی دید زان مسجد عیان   واقعه تا شد یقینشان سر آن
واقعات ار باز گویم یک به یک   پس یقین گردد صفا بر اهل شک
لیک می‌ترسم ز کشف رازشان   نازنینانند و زیبد نازشان
شرع بی تقلید می‌پذرفته‌اند   بی محک آن نقد را بگرفته‌اند
حکمت قرآن چو ضالهٔ مؤمن است   هر کسی در ضالهٔ خود موقن است

قصهٔ آن که از اشتر ضاله نشان می‌پرسید

اشتری گم کرده‌ای جستیش چست   چون بیابی چون ندانی کان تست
ضاله چه بود ناقهٔ گم کرده   از کفت بگریخته در پرده
کاروان در بار کردن آمده   اشتر تو از میانه گم شده
می‌دوی این سو و آن سو خشک لب   کاروان شد دور و نزدیکست شب
رخت مانده بر زمین در راه خوف   تو پی اشتر دوان گشته بطوف
کای مسلمانان که دیدست اشتری   جسته بیرون بامداد از آخری
هر که برگوید نشان از اشترم   مژدگانی می‌دهم چندین درم
باز می‌جویی نشان از هر کسی   ریشخندت می‌کنند زین هر خسی
کاشتری دیدیم می‌رفت این طرف   اشتری سرخی بسوی آن علف
آن یکی گوید بریده گوش بود   وان دگر گوید جلش منقوش بود
آن یکی گوید شتر یک چشم بود   وان دگر گوید ز گر بی پشم بود
از برای مژده این صد نشان   از گزافه هر خسی کرده بیان
ای دل این اسرار را در گوش کن   قسم تو کم گشت زین خوش نوش کن

متردد شدن میان مذاهب مختلفه و بیرون شدن و خلاص یافتن

همچنانکه هر کسی در معرفت   می‌کند موصوف غیبی را صفت
فلسفی از نوع دیگر کرده شرح   باحثی مر گفت او را کرده جرح
وان دگر در هر دو طعنه می‌زند   وان دگر از زرق جانی می‌کند
هر یکی زین ره نشانها زان دهند   تا گمان آید که ایشان زان ده‌اند
این حقیقت دان نه حق‌اند این همه   نی بکلی گمرهان‌اند این همه
زانکه بی حق باطلی ناید پدید   قلب را ابله به بوی زر خرید
گر نبودی در جهان نقدی روان   قلبها را خرج کردن کی توان
تا نباشد راست کی باشد دروغ   آن دروغ از راست می‌گیرد فروغ
بر امید راست کژ را می‌خرند   زهر در قندی رود آنگه خورند
گر نباشد گندم محبوب نوش   چه برد گندم‌نمای جوفروش
پس مگو کین جمله دمها باطل‌اند   باطلان بر بوی حق دام دل‌اند
پس مگو جمله خیالست و ضلال   بی حقیقت نیست در عالم خیال
حق شب قدرست در شبها نهان   تا کند جان هر شبی را امتحان
نی همه شبها بود قدر ای جوان   نی همه شبها بود خالی از آن
در میان دلق‌پوشان یک فقیر   امتحان کن وانکه حق است آن بگیر
مؤمن کیس ممیز کو که تا   باز داند حیزکان را از کیا
گر نه معیوبات باشد در جهان   تاجران باشند جمله ابلهان
پس بود کالاشناسی سخت سهل   چونکه عیبی نیست چه نااهل و اهل
ور همه عیبست دانش سود نیست   چون همه چوبست اینجا عود نیست
آنکه گوید جمله حق است احمقیست   وانکه گوید جمله باطل او شقیست
تاجران انبیا کردند سود   تاجران رنگ و بو کور و کبود
می‌نماید مار اندر چشم مال   هر دو چشم خویش را نیکو بمال
منگر اندر غبطهٔ این بیع و سود   بنگر اندر خسر فرعون و ثمود

اندرین گردون مکرر کن نظر / زانکه حق فرمود ثم ارجع البصر

امتحان کردن دل چیزی تا ظاهر شود چیزی دیگر که در وی پنهان است

یک نظر قانع مشو زین سقف نور / بارها بنگر ببین هل من فطور
چونکه گفتت کاندرین سقف نکو / بارها بنگر چو مرد عیب جو
پس زمین تیره را دانی که چند / دیدن و تمییز باشد در پسند
تا بپالاییم صافان را ز درد / چند باید عقل ما را رنج برد
امتحانهای زمستان و خزان / تاب تابستان بهار همچو جان
بادها و ابرها و برقها / تا پدید آرد عوارض فرقها
تا برون آرد زمین خاک رنگ / هر چه اندر جیب دارد لعل و سنگ
هر چه دزدیدست این خاک دژم / از خزانهٔ حق و دریای کرم
شحنهٔ تقدیر گوید راست گو / آنچه بردی شرح ده ای حیله جو
دزد یعنی خاک گوید هیچ هیچ / شحنه او را در کشد در پیچ پیچ
شحنه گاهش لطف گوید چون شکر / گه برآویزد کند هر چه بتر
تا میان قهر و لطف آن خفیه‌ها / ظاهر آید ز آتش خوف و رجا
آن بهاران لطف شحنهٔ کبریاست / وان خزان تهدید و تخویف خداست
وان زمستان چارمیخ معنوی / تا تو ای دزد خفی ظاهر شوی
پس مجاهد را زمانی بسط دل / یک زمانی قبض و درد و غش و غل
زانکه این آب و گلی کابدان ماست / منکر و دزد ضیای جانهاست
حق تعالی گرم و سرد و رنج و درد / بر تن ما می‌نهد ای شیرمرد
خوف و جوع و نقص اموال و بدن / جمله بهر نقد جان ظاهر شدن
این وعید و وعده‌ها انگیختست / بهر این نیک و بدی کامیختست
چونکه حق و باطلی آمیختند / نقد و قلب اندر حرمدان ریختند
پس محک می‌بایدش بگزیده‌ای / در حقایق امتحانها دیده‌ای
تا شود فاروق این تزویرها / تا بود دستور این تدبیرها
شیر ده ای مادر موسی ورا / واندر آب افکن میندیش از بلا
هر که در روز الست آن شیر خورد / همچو موسی شیر را تمییز کرد
خود بر تو این حکایت سود نیست / گر غرض فانی این حکایت گفتنیست
گر تو بر تمییز طفلت مولعی / این زمان یا ام موسی ارضعی
تا ببیند طعم شیر مادرش / تا فرو ناید بدایهٔ بد سرش

شرح فایدهٔ حکایت اشتر جوینده

اشتری گم کرده‌ای ای معتمد / هر کسی ز اشتر نشانت میدهد
تو نمیدانی که آن اشتر کجاست / لیک دانی کین نشانیها خطاست
وانکه اشتر گم نکرد او از مری / همچو آن گم کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده‌ام / هر که یابد اجرتش آورده‌ام
تا در اشتر با تو انبازی کند / بهر طمع اشتر این بازی کند
او نشان کژ نشناسد ز راست / لیک گفتت آن مقلد را عصاست
هر چه را گویی خطا بود آن نشان / او به تقلید تو میگوید همان
چون نشان راست گویند و شبیه / پس یقین گردد ترا لاریب فیه
آن شفای جان رنجورت شود / منظر حسن چو گنجورت شود
رنگ روی و قوت بازو شود / خلق و خلق یکتواب تو شود
چشم تو روشن شود پایت دوان / جسم تو جان گردد و جانت روان
پس بگویی راست گفتی ای امین / این نشانیها بلاغ آمد مبین
فیه آیات ثقات بینات / این براتی باشد و قدر نجات
این نشان چون داد گویی پیش رو / وقت آهنگست پیش آهنگ شو
پیروی تو کنم ای راستگو / بوی بردی ز اشترم بنما که کو
آنکسی کو نه صاحب اشتریست / واندرین جست شتر بهر مریست
زین نشان راست نفزودش یقین / جز زعکس ناقه جوی راستین
بوی برد از جد و گرمیهای او / که گزافه نیست این هیهای او
اندرین اشتر نبودش حق ولی / اشتری گم کرده است او هم بلی
طمع ناقهٔ غیر روپوشش شده / آنچه او گم شد فراموشش شده

هر کجا او می‌دود این می‌دود / از طمع همدرد صاحب می‌شود
کاذبی با صادقی چون شد روان / آن دروغش راستی شد ناگهان
اندران صحرا که آن اشتر شتافت / اشتر خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آن خویش / بی طمع شد ز اشتران یار و خویش
آن مقلد شد محقق چون بدید / اشتر خود را که آنجا می‌چرید
او طلبکار شتر آن لحظه گشت / می‌نجستش تا ندید او را بدشت
بعد از آن تنها روی آغاز کرد / چشم سوی ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگذاشتی / تا باکنون پاس من می‌داشتی
گفت تا اکنون فسوسی بوده‌ام / وز طمع در چاپلوسی بوده‌ام
این زمان همدرد تو گشتم که من / در طلب از تو جدا گشتم بتن
از تو می‌دزدیدمی وصف شتر / جان من دید آن خود شد چشم پر
تا نیابیدم نبودم طالبش / مس کنون مغلوب شد زر غالبش
سیئاتم شد همه طاعات شکر / هزل شد فانی و جد اثبات شکر
سیئاتم چون وسیلت شد بحق / پس مزن بر سیئاتم هیچ دق
مر ترا صدق تو طالب کرده بود / مر مرا جد و طلب صدقی گشود
صدق تو آورد در جستن ترا / جستنم آورد در صدقی مرا
تخم دولت در زمین می‌کاشتم / سخره و بیگار می‌پنداشتم
آن نه بیگاری بد و کسبی بد درست / هر یکی دانه که کشتم صد برست
دزد سوی خانهٔ شد زیردست / چون درآمد دید کان خانهٔ خودست
گرم باش ای سرد تا گرمی رسد / با درشتی ساز تا نرمی رسد
آن دو اشتر نیست آن یک اشترست / تنگ آمد لفظ معنی بس پرست
لفظ در معنی همیشه نارسان / زان پیمبر گفت قد کل لسان
نطق اصطرلاب باشد در حساب / چه قدر داند ز چرخ و آفتاب
خاصه چرخی کین فلک زو پره‌ایست / آفتاب از آفتابش ذره‌ایست

در بیان آنکه در هر نفسی فتنهٔ مسجد ضرار است

چون پدید آمد که آن مسجد نبود / خانهٔ حیلت بد و دام جهود
پس نبی فرمود کان را بر کنند / مطرح خاشاک و خاکستر کنند
صاحب مسجد چو مسجد قلب بود / دانه‌ها بر دام ریزی نیست جود
گوشت کاندر شست تو ماهی رباست / آنچنان لقمه نه بخشش نه سخاست
مسجد اهل قبا کان بد جماد / آنچه کفو او نبد راهش نداد
در جمادات این چنین حیفی نرفت / زد درو ناکفو امیر داد تفت
پس حقایق را که اصل اصلهاست / دانکه آنجا فرقها و فصلهاست
نی حیاتش چون حیات او بود / نی مماتش چون ممات او بود
گور او هرگز چو گور او مدان / خود چه گویم حال فرق آن جهان
بر محک زن کار خود ای مرد کار / تا نسازی مسجد اهل ضرار
پس بر آن مسجدکنان تسخر زدی / چون نظر کردی تو خود زیشان بدی

حکایت آن چار هندو که با هم جنگ می‌کردند و عیب خود نمی‌دیدند

چار هندو در یکی مسجد شدند / بهر طاعت راکع و ساجد شدند
هر یکی بر نیتی تکبیر کرد / در نماز آمد بمسکینی و درد
موذن آمد از یکی لفظی بجست / کای موذن بانگ کردی وقت هست
گفت آن هندوی دیگر از نیاز / هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سوم گفت آن دوم را ای عمو / چه زنی طعنه بر او خود را بگو
آن چهارم گفت حمد الله که من / در نیفتادم بچه چون آن سه تن
پس نماز هر چهاران شد تباه / عیب گویان بیشتر گم کرده راه
ای خنک جانی که عیب خویش دید / هر کسی عیبی گفت آن بر خود خرید
زانکه نیمی او ز عیبستان بدست / وان دگر نیمش ز غیبستان بدست
چونکه بر سر مر ترا ده ریش هست / مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن ریش را داروی اوست / چون شکسته گشت جای ارحموست
گر همان عیبت نبود ایمن مباش / بو که آن عیب از تو گردد نیز فاش
لاتخافوا از خدا نشنیده‌ای / پس چه خود را ایمن و خوش دیده‌ای

سالها ابلیس نیکونام زیست / گشت رسوا بین که او را نام چیست
در جهان معروف بد علیای او / گشت معروفی بعکس ای وای او
تا نه ابلیسی تو معروفی مجو / پاک شو از خوف پس ای امن جو
تا نرویید ریشت تو ای خوش ذقن / بر دگر ساده زنخ طعنه مزن
این نگر که مبتلا شد جان او / در چهی افتاد تا شد پند تو
تو نیفتادی که باشی پند او / زهر او نوشید تو خور قند او

قصد کردن غزان بخون مردی تا دیگری ترسد

آن غزان ترک خونریز آمدند / بهر یغما بر دهی ناگه زدند
دو کس از اعیان آن ده یافتند / در هلاک آن یکی بشتافتند
دست بستندش که قربانش کنند / گفت ای شاهان و ارکان بلند
در چه مرگم چرا می‌خواهید / از چه آخر تشنه خون منید
چیست حکمت چه غرض در کشتنم / چونکه مسکین و فقیرم در عیان تنم
گفت تا هیبت برین یارت زنند / تا بترسد او و زر پیدا کند
گفت آخر او ز من مسکین‌تر است / گفت قاصد کرده است او را زر است
گفت چون وهم است ما هر دو یکیم / در مقام احتمال و در شکیم
خود ورا بکشید اول ای شهان / تا بترسم من دهم زر را نشان
پس کرمهای الهی بین که ما / آمدیم آخر زمان در انتها
آخرین قرنها پیش از قرون / در حدیث است آخرون السابقون
تا هلاک قوم نوح و قوم هود / عارض رحمت بجان ما نمود
کشت ایشان را که ما ترسیم از او / ور خود این بر عکس کردی وای تو
هر چه ز ایشان گفت از عیب و گناه / وز دل چون سنگ وز جان سیاه

بیان حال خودپرستان و ناشکران از نعمت وجود انبیا و اولیا

وز سبکباری فرمانهای او / وز فراغت از غم فردای او
وز هوس وز عشق این دنیای دون / چون زنان مر نفس را بودن زبون
وان نفور از گفتنهای ناصحان / وان رمیدن از لقای صالحان
با دل و با اهل دل بیگانگی / با شهان تزویر و روبه‌شانگی
سیرچشمان را گدا پنداشتن / وز حسدشان خفیه دشمن داشتن
گر پذیرد چیز تو گوئی گداست / ور نگیرد گوئی مکر و تزویر و دغاست
گر درآمیزد تو گوئی طامع است / ورنه گوئی در تکبر مولع است
گر تحمل کرد گوئی عاجز است / ور غیور آمد تو گوئی گربه است
یا منافق وار عذر آری که من / مانده‌ام در نفقهٔ فرزند و زن
نی مرا پروای سر خاریدن است / نی مرا پروای دین ورزیدن است
ای فلان ما را بهمت یاد دار / تا شویم از اولیا پایان کار
این سخن هم نه ز درد و سوز گفت / خوابناکی هرزه گفت و باز خفت
هیچ چاره نیست از قوت عیال / از بن دندان کنم کسب حلال
چه حلال ای گشته از اهل ضلال / غیر خون تو نمی‌بینم حلال
از خدا چاره است و از قوتش نی / چاره است از دین و از طاغوت نی
ای که صبرت نیست از دنیای دون / صبر چون داری ز نعم الماهدون
ای که صبرت نیست از ناز و نعیم / صبر چون داری از الله کریم
ای که صبرت نیست از پاک و پلید / صبر چون داری ز آنکه آفرید
ای که صبرت نیست از آب سیاه / صبر چون داری تو از خشم اله
ای که صبرت نیست از فرزند و زن / صبر چون داری ز حی ذوالمنن
ای که میگوئی خدا بخشد ترا / آن فریب غول میدان مر ترا
کو خلیلی کو برون آمد ز غار / گفت هذا رب هان کو کردگار
من نخواهم در دو عالم بنگریست / تا ندانم این دو مجلس آن کیست
بی تماشای صفتهای خدا / گر خورم نان در گلو گیرد مرا
چون گوارد لقمه بی دیدار او / بی تماشای گل و گلزار او
جز بامید خدا زین آبخور / کی خورد یک لقمه الا گاو و خر
آنکه کالانعام بد بل هم اضل / گرچه پر مکر است آن گنده بغل
مکر او سر زیر و او سر زیر شد / روزگارش برد و روزش دیر شد

فکر کاهش کن شد عقلش خرف / عمر شد چیزی ندارد چون الف
آنچه می‌گوید درین اندیشه ام / این هم از دستان این نفس ستم
وانچه می‌گوید غفور است و رحیم / نیست جز آن حیلهٔ نفس لئیم
ای ز غم مرده که دست از نان تهی است / چون غفور است و رحیم این ترس چیست

شکایت کردن پیری پیش طبیب از رنجوری و جواب او

گفت پیری مر طبیبی را که من / در زحیرم از دماغ خویشتن
گفت از پیری است آن ضعف دماغ / گفت بر چشمم ز ظلمت هست داغ
گفت از پیری است ای شیخ قدیم / گفت پشتم درد می‌آید عظیم
گفت از پیری است ای شیخ نزار / گفت هر چه می‌خورم نبود گوار
گفت ضعف معده هم از پیری است / گفت وقت دم مرا دمگیری است
گفت آری انقطاع دم بود / چون رسد پیری دو صد علت شود
گفت کم شد شهوتم یکبارگی / گفت از پیری است این بیچارگی
گفت پایم سست شد از جا بماند / گفت از پیری است کز کنجت نشاند
گفت پشتم چون کمانی شد دوتا / گفت از پیری است این رنج و عنا
گفت تاریک است چشمم ای حکیم / گفت کز پیری است ای پیر علیم
گفت ای احمق برین بر دوختی / از طبیبی تو همین آموختی
ای مدمغ عقلت این دانش نداد / که خدا هر درد را درمان نهاد
تو خر احمق ز اندک مایگی / بر زمین ماندی ز کوته پایگی
پس طبیبش گفت کای عمر تو شصت / این غضب وین خشم هم از پیری است
چون همه اجزا و اعضا شد نحیف / خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف
بر نتابد دو سخن زو هی کند / تاب یک جرعه ندارد قی کند
جز مگر پیری که از حق است مست / در درون او حیات طیبه است
از برون پیر است و در باطن صبی / خود چه چیز است آن ولی و آن نبی
گر نه پیدا اند پیش نیک و بد / چیست با ایشان خسان را این حسد
ور نمی‌دانندشان علم الیقین / چیست این بغض و حیل‌سازی و کین
ور بدانندی جزای رستخیز / چون زنندی خویش بر شمشیر تیز
بر تو می‌خندد مبین او را چنان / صد قیامت در درونستش نهان
دوزخ و جنت همه اجزای اوست / هر چه اندیشی تو آن بالای اوست
هر چه اندیشی پذیرای فناست / وانچه در اندیشه ناید آن خداست
بر در این خانه گستاخی ز چیست / گر همی دانند کاندر خانه کیست
ابلهان تعظیم مسجد می‌کنند / در جفای اهل دل جد می‌کنند
آن مجاز است این حقیقت ای خران / نیست مسجد جز درون سروران
مسجدی کو اندرون اولیاست / سجده‌گاه جمله است آنجا خداست
تا دل مرد خدا ناید به درد / هیچ قومی را خدا رسوا نکرد
قصد جنگ انبیا می‌داشتند / جسم دیدند آدمی پنداشتند
در تو هست اخلاق آن پیشینیان / چون نمی‌ترسی که باشی تو همان
عادت آن ناسپاسانی تو هست / نابدست هر بار دلو رنجه در
آن نشانیها همه چون در تو هست / چون تو زیشانی کجا خواهی برست

قصهٔ کودکی که در پیش تابوت پدر می‌نالید و سخن جوحی با پدر

کودکی در پیش تابوت پدر / زار می‌نالید و بر می‌کوفت سر
کای پدر آخر کجایت می‌برند / تا ترا در زیر خاکی بسپرند
می‌برندت خانهٔ تنگ و زحیر / نی درو قالین و نی در وی حصیر
نی چراغی در شب و نی روز نان / نی درو بوی طعام و نی نشان
نی درش معمور و نی سقف و بام / نی درو بهر ضیای هیچ جام
نی درو از بهر مهمان آب چاه / نی یکی همسایه کو باشد پناه
جسم تو که بوسه‌گاه خلق بود / چون شود در خانهٔ کور و کبود
خانهٔ بی‌زینهار و جای تنگ / کاندرو نی روی می‌ماند نه رنگ
زین نسق اوصاف خانه می‌شمرد / وز دو دیده اشک خونین می‌فشرد
گفت جوحی با پدر ای ارجمند / والله این را خانهٔ ما می‌برند
گفت جوحی را پدر ابله مشو / گفت ای بابا نشانیها شنو

این نشانیها که گفت او یک بیک / خانه را راستی تزویر و شک
نی حصیر و نی چراغ و نی طعام / نی در او معمور نی سقف و نه بام

زین نمط دارند بر خود صد نشان / لیک کی بینند آن را طاغیان
خانهٔ آن دل که ماند بی ضیا / از شعاع آفتاب کبریا

تنگ و تاریکست چون جان جهود / بی نوا از ذوق سلطان ودود
نی در آن دل تاب نور آفتاب / نی گشاد عرصه و نی فتح باب

گور خوشتر از چنین دل مر ترا / آخر از گور دل خود برتر آ
زنده‌ای و زنده زاد ای شوخ و شنگ / دم نمی‌گیرد ترا زین گور تنگ

یوسف وقتی و خورشید سما / زین چه و زندان برآ و رو نما
یونست در بطن ماهی پخته شد / مخلصش را نیست از تسبیح بد

گر نبودی او مسبح بطن نون / حبس و زندانش بدی تا یبعثون
آن به تسبیح از تن ماهی بجست / چیست تسبیح آیت روز الست

گر فراموشت شد آن تسبیح جان / بشنو این تسبیحهای ماهیان
هر که دید الله را اللهی است / هر که دید آن بحر را آن ماهی است

این جهان دریاست و تن ماهی و روح / یونس محجوب از نور صبوح
گر مسبح باشد از ماهی رهید / ورنه در وی هضم گشت و ناپدید

ماهیان جان درین دریا پرند / تو نمی‌بینی که کوری ای نژند
بر تو خود را می‌زنند آن ماهیان / چشم بگشا تا ببینیشان عیان

ماهیان جمله روح بی جسد / نی در ایشان کبر و کین نی حسد
ماهیان را گر نمی‌بینی پدید / گوش تو تسبیحشان آخر شنید

صبر کردن جان تسبیحات تست / صبر کن کانست تسبیح درست
هیچ تسبیحی ندارد آن درج / صبر کن الصبر مفتاح الفرج

صبر چون پول صراط آن سو بهشت / هست با هر خوب یک لالای زشت
تا ز لالا می‌گریزی وصل نیست / زانکه لالا را ز شاهد فصل نیست

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل / خاصه صبر از بهر آن نقش چگل
مرد را ذوق از غزا و کر و فر / مر مخنث را بود ذوق از ذکر

جز ذکر نی دین او نی ذکر او / سوی اسفل برد او را فکر او
گر بر آید تا فلک از وی مترس / کو بعشق سفل آموزید درس

او بسوی سفل می‌راند فرس / گرچه سوی علو جنباند جرس
از علمهای گدایان ترس چیست / کان علمها لقمهٔ نان را رهیست

این علمها را نکو دریاب تو / ور نمیدانی شنو از باب تو

ترسیدن کودکی از شخص صاحب جثه و گفتن او آن کودک را

کنگ زفتی کودکی را یافت فرد / زرد شد کودک ز بیم قصد مرد

گفت ایمن باش ای زیبای من / گر تو خواهی بود بر بالا مچخ
من اگر هولم مخنث دان مرا / همچو اشتر بر نشین می‌ران مرا

صورت مردان معنی این چنین / از برون آدم درون دیو لعین
آن دهل را مانی ای زفته چو عاد / که بر او آن شاخ را می‌کوفت باد

روبهی اشکار خود را باد داد / بهر طبلی همچو خیکی پر ز باد
چون ندید اندر دهل او فربهی / گفت خوکی به ازین خیک تهی

روبهان ترسند ز آواز دهل / عاقلش چندان زند که لا تقل

قصهٔ تیراندازی و ترسیدن او از سواری که در بیشه میرفت

یک سواری با سلاح و بس مهیب / می‌شد اندر بیشه بر اسپی نجیب
تیراندازی بحکم او را بدید / پس ز خوف او کمان را در کشید

تا زند تیری سوارش بانگ زد / من ضعیفم گرچه زفتستم جسد
هان و هان منگر تو در زفتی من / که کمم در وقت جنگ از پیرزن

گفت رو که نیک گفتی ورنه نیش / بر توی انداختم از ترس خویش
بی رجولیت چنان تیغی بمشت / بس کسان را کالت پیکار کشت

گر بپوشی تو سلاح رستمان / رفت جانت چون نباشی مرد آن
جان سپر کن تیغ بگذار ای پسر / هر که بی سر بود ازین شه برد سر

آن صلاحت چیله و مکر توست / هم ز تو زاید و هم جان تو خست

چون یکی لحظه نخوردی بر ز فن / ترک فن گو می‌طلب رب المنن

چون ملایک گو که لا علم لنا / یا الهی غیر ما علمتنا

چون نکردی هیچ سودی زین حیل / ترک حیلت کن که پیش آید دول

چون مبارک نیست بر تو این علوم / خویشتن گولی کن و بگذر ز شوم

حیله و مکر اندرین سود نیست / هر که شد مغرور عقل الکود نیست

یک حکایت بشنو ای صاحب قبول / در بیان جهل و عقل بوالفضول

حکایت آن اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت دانشمند

یک عرابی بار کرده اشتری / یک جوال زفت از دانه پری

یک جوال دیگرش از ریگ پر / هر دو را او بار کرده بر شتر

او نشسته بر سر هر دو جوال / یک حدیث انداز کرد او را سؤال

از وطن پرسید و آورد در سخن / واندر آن پرسش بسی درها بسفت

بعد از آن گفتش که این هر دو جوال / چیست آگنده بگو مصدوق حال

گفت اندر یک جوالم گندم است / در دگر ریگی نه قوت مردم است

گفت تو چون بار کردی این رمال / گفت تا تنها نماند آن جوال

گفت نیم گندم آن تنگ را / در دگر ریز از پی فرهنگ را

تا سبک گردد جوال و هم شتر / گفت شاباش ای حکیم اهل و حر

این چنین فکر دقیق و رای خوب / تو چنین عریان پیاده در لغوب

رحمش آمد بر حکیم و عزم کرد / کش بر اشتر بر نشاند نیکمرد

باز گفتش ای حکیم خوش سخن / شمه‌ای از حال خود هم شرح کن

این چنین عقل و کفایت که تراست / تو وزیری یا شهی برگوی راست

گفت این هر دو نیم از عامه‌ام / بنگر اندر حال و اندر جامه‌ام

گفت اشتر چند داری چند گاو / گفت نی این و نه آن ما را مکاو

گفت رختت چیست باری در دکان / گفت ما را کو دکان و کو مکان

نیست تو نی رخوت نی قماش / نی مطاع و نیست مطعومی مرا

گفت پس از نقد پرسم نقد چند / گر تویی تنها رو و محبوب پند

کیمیای مس عالم با توست / عقل و دانش را گهر تو بر توست

گنجها بنهاده باشی هر مکان / نیست عاقل‌تر ز تو کس در جهان

گفت والله نیست یا وجه العرب / در همه ملکم وجوه قوت شب

پا برهنه تن برهنه می‌دوم / هر که نانی می‌دهد آنجا روم

مر مرا زین حکمت و فضل و هنر / نیست حاصل جز خیال و درد سر

پس عرب گفتش که شو دور از برم / تا نبارد شومی تو بر سرم

دور بر آن حکمت شومت ز من / نطق تو شوم است بر اهل زمن

یا تو آن سو رو من این سو میدوم / ور ترا ره پیش من واپس روم

یک جوالم گندم و دیگر ز ریگ / به بود زین حیله‌های مرده ریگ

کین جوال گندم و ریگم یقین / به بود زان حکمت تو ای مهین

احمقی‌ام بس مبارک احمقی است / که دلم با برگ و جانم متقی است

گر تو خواهی کین شقاوت کم شود / جهد کن تا از تو حکمت کم شود

حکمتی کز طبع زاید وز خیال / حکمتی نی فیض نور ذوالجلال

حکمت دنیا فزاید ظن و شک / حکمت دینی پرد فوق فلک

زوبعان زیرک آخر زمان / بر فزوده خویش بر پیشینیان

حیله آموزان جگرها سوخته / حیله‌ها و مکرها آموخته

صبر و ایثار و سخای نفس و جود / باد داده کان بود اکسیر سود

فکر آن باشد که بگشاید رهی / راه آن باشد که پیش آید شهی

شاه آن باشد که از خود شه بود / نی به مخزن‌ها و لشکر شه بود

تا بماند شاهی او سرمدی / همچو عز ملک دین احمدی

تا قیامت نیست عشقش را زوال / گشته دور از ملک او عقل الکمال

کرامات ابراهیم ادهم بر لب دریا

هم ز ابراهیم ادهم آمدست / کو ز راهی بر لب دریا نشست

[illegible]

دلق خود میدوخت آن سلطان جان — یک امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگان شیخ بود — شیخ را بشناخت سجده کرد زود
شکل دیگر گشت خلق و خلق او — خیره شد در شیخ و اندر دلق او
کو رها کرد آنچنان ملکی شگرف — برگزید از فقر بس باریک حرف
ترک کرد او ملک هفت اقلیم را — میزند بر دلق سوزن چون گدا
ملک هفت اقلیم ضایع میکند — چون گدا بر دلق سوزن میزند
شیخ واقف گشت از اندیشه اش — شیخ چون شیرست و دلها بیشه اش
چون رجا و خوف در دلها روان — نیست مخفی بر وی اسرار نهان
دل نگهدارید ای بیحاصلان — در حضور حضرت صاحبدلان
پیش اهل تن ادب بر ظاهرست — که خدا زیشان نهان را ساترست
پیش اهل دل ادب بر باطن است — زانکه دلشان بر سرائر فاطن است
تو بعکسی پیش کوران بهر جاه — با حضور آیی نشینی پایگاه
پیش بینایان کنی ترک ادب — نار شهوت را از آن گشتی حطب
چون نداری فطنت و نور هدی — بهر کوران روی را میزن جلا
پیش بینایان حدث در روی مال — ناز کم کن با چنین گندیده حال
شیخ سوزن زود در دریا فکند — خواست سوزن را بآواز بلند
صد هزاران ماهیی اللهیی — سوزن زر بر لب هر ماهیی
سر بر آوردند از دریای حق — که بگیر ای شیخ سوزنهای حق
گفت الهی سوزن خود خواستم — داده از فضلت نشان آن کرم
ماهیی دیگر برآمد در زمان — سوزن او را گرفته در دهان
رو بدو کرد و بگفتش ای امیر — ملک دل به یا چنین ملک حقیر
این نشان ظاهرست این هیچ نیست — باطنی جوی و بظاهر تا بیست
سوی شهر از باغ شاخی آورند — باغ و بستان را کجا آنجا برند
خاصه باغی کاین فلک یک برگ اوست — بلکه آن مغزست و این عالم چو پوست
بر نمیداری سوی آن باغ گام — بوی افزون جوی و کن دفع زکام
تا که آن بو جاذب جانت شود — تا که آن بو نور چشمانت شود
تا که آن بو سوی بستانت کشد — تا نماید مر ترا راه رشد
چشم نابینات را بینا کند — سینه ات را سینه سینا کند
گفت یوسف ابن یعقوب نبی — بهر بو القوا علی وجه ابی
بهر این بو گفت احمد در عظات — دائما قرة عینی فی الصلوة
پنج حس با یکدگر پیوسته اند — رسته این هر پنج از اصلی بلند
قوت یک قوت باقی شود — ما بقی را هر یکی ساقی شود
دیدن دیده فزاید عشق را — عشق در دیده فزاید صدق را
صدق بیداری هر حس میشود — حسها را ذوق مونس میشود

آغاز منور شدن حواس عارف بنور غیب بین

چون یکی حس در روش بگشاد بند — ما بقی حسها همه مبدل شوند
چون یکی حس غیر محسوسات دید — گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون ز جو جست از گله یک گوسفند — پس پیاپی جمله زان سو بر جهند
گوسفندان حواست را بران — در چرا از اخرج المرعی چران
تا در آنجا سنبل و ریحان چرند — تا بگلزار حقائق ره برند
هر حست پیغمبر حسها شود — تا یکایک سوی آن جنت رود
حسها با حس تو گویند راز — بی زبان و بی حقیقت بی مجاز
کین حقیقت قابل تاویلهاست — وین توهم مایه تخییلهاست
آن حقیقت که بود عین عیان — هیچ تاویلی نگنجد در میان
چونکه هر حس بنده حس تو شد — مر فلکها را نباشد از تو بد
چونکه دعوی میرود در ملک پوست — مغز آن که بود قشر آن اوست
چون تنازع در فتد در تنگ کاه — دانه آن کیست آن را کن نگاه
پس فلک قشرست و نور روح مغز — این پدیدست آن خفی زین رو مغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست — جسم همچون آستین جان همچو دست
باز عقل از روح مخفی تر بود — حس بسوی روح زوتر ره برد

جنبشی بینی بدانی زنده است | این ندانی کو ز عقل آگنده است
تا که جنبشهای موزون سر کند | جنبش مس را بدانش زر کند
زان مناسب آمدن افعال دست | فهم آید مر ترا که عقل هست
روح وحی از عقل پنهان تر بود | زانکه او غیب است و او زان سر بود
عقل احمد از کسی پنهان نشد | روح وحیش مدرک هر جان نشد
روح وحیی را مناسبهاست نیز | در نیابد عقل کان آمد عزیز
گه جنونش بیند و گه حیران شود | زانکه موقوفست تا او آن شود
چون مناسبهای افعال خضر | عقل موسی بود در دیدش کدر
نامناسب می نمود افعال او | پیش موسی چون نبودش حال او
عقل موسی چون شود در غیب بند | عقل موشی خود کی است ای ارجمند
علم تقلیدی بود بهر فروخت | چون بیابد مشتری خوش برفروخت
مشتری علم تحقیقی حق است | دائما بازار او با رونق است
لب ببسته مست در بیع و شری | مشتری بی حد که الله اشتری
درس آدم را فرشته مشتری | محرم درسش نه دیوست و پری
آدم انبئهم باسما درس گو | شرح کن اسرار حق را مو بمو
آن چنان کس را که کوته بین بود | در تلون غرق و بی تمکین بود
موش گفتم زانکه در خاکست جاش | خاک باشد موش را جای معاش
راهها داند ولی در زیر خاک | هر طرف او خاک را کردست چاک
نفس موشی نیست الا لقمه رند | قدر حاجت موش را عقلی دهند
زانکه بی حاجت خداوند عزیز | می نبخشد هیچ کس را هیچ چیز
گر نبودی حاجت عالم زمین | نافریدی هیچ رب العالمین
وین زمین مضطرب محتاج کوه | گر نبودی نافریدی پر شکوه
ور نبودی حاجت افلاک هم | هفت گردون نافریدی از عدم
آفتاب و ماه و این استارگان | جز بحاجت کی پدید آمد عیان
پس کمند هستها حاجت بود | قدر حاجت مرد را آلت بود
پس چو حاجت شد کمند هستها | قدر حاجت میرسد از حق عطا
پس بیفزا حاجت ای محتاج زود | تا بجوشد از کرم دریای جود
این گدایان بر ره و هر مبتلا | حاجت خود می نماید خلق را
کوری و شلی و بیماری و درد | تا ازین حاجت بجنبد رحم مرد
هیچ گوید نان دهید ای مردمان | که مرا مالست و انبارست و خوان
چشم ننهادست حق در کور موش | زانکه بی چشمی بودن هست خوش
می تواند زیست بی چشم و بصر | فارغست از چشم او در خاک تر
جز بدزدی او برون ناید ز خاک | تا کند خالق از آن دزدیش پاک
بعد از آن پر یابد و مرغی شود | چون ملائک جانب گردون رود
هر زمان در گلشن شکر خدا | او بر آرد همچو بلبل صد نوا
کای رهاننده مرا از وصف زشت | ای کننده دوزخی را چون بهشت
می نهی در پیه نور و روشنی | استخوان را میدهی سمع ای غنی
چه تعلق آن معانی را بجسم | چه تعلق فهم اشیا را باسم
لفظ چون وکرست و معنی طایرست | جسم جوی و روح آب سایرست
در روانی روی آب جوی فکر | نیست بی خاشاک خوب و ناخوشی
او روانست و تو گویی واقفست | او دوانست و تو گویی عاکفست
گر نبودی سیر آب از جابجا | چیست بر وی نو بنو خاشاکها
هست خاشاک تو صورتهای فکر | نو بنو در میرسد اشکال بکر
روی آب جوی فکر اندر روش | نیست بی خاشاک محبوب و وحش
قشرها بر روی این آب روان | از ثمار باغ غیبی شد دوان
قشرها را مغز اندر باغ جو | زانکه آب از باغ می آید بجو
گر نبینی رفتن آب حیات | بنگر اندر سیر این جوی نبات
آب چون انبه‌تر آید در گذر | زو کند قشر صور زوتر گذر
چون بغایت تیز شد این جو روان | غم نپاید در ضمیر عارفان
چون بغایت ممتلی بود و شتاب | پس نگنجد اندرو الا که آب

اشاره بآیهٔ واقع در سورهٔ بقره است قال یا آدم انبئهم باسمائهم الخ یعنی خداوند تعالی فرمود آدم که ای آدم خبر ده این ملائکه را باسماء ایشان چون آموخت ایشان را گفت پروردگار ایشان که آیا نگفتم من میدانم غیب آسمان و زمین را و میدانم آنچه شما ظاهر میکنید ۱۲

چه تعلق: یعنی بینائی و سمع را با پیه تعلق نیست با آنکه چشم را که پیه است و گوش را که در استخوان است خالق بقدرت بینش این معنی را در وتنها دو معرفت نهاده است همچنان است تعلق معنی را با لفظ که معنی را با لفظ تعلقی نیست چنانکه معنی را از الفاظ معنی نمیرسد بیشتر ۱۲

عاکف: در مقیم ۱۲

طعنه زدن بیگانه بر شیخ و جواب گفتن مرید شیخ آن را

ابلهی یک شیخ را تهمت نهاد
کو بدست و نیست بر راه رشاد

شارب خمرست و سالوس و خبیث
مر مریدان را کجا باشد مغیث

آن یکی گفتش ادب را هوش دار
خورد نبود این چنین ظن بر کبار

دور ازو و دور از اوصاف او
که ز سیلی تیره گردد صاف او

این چنین بهتان منه بر اهل حق
کاین خیال تست برگردان ورق

این نباشد ور بود ای مرغ خاک
بحر قلزم را ز مرداری چه باک

نیست دون القلتین و حوض خرد
کش تواند قطرهٔ از کار برد

آتش ابراهیم را نبود زیان
هر که نمرودیست گو می‌ترس ازان

نفس نمرودست و عقل و جان خلیل
روح در عین ست و نفس اندر دلیل

این دلیل راه رهرو را بود
کو بهر دم در بیابان گم شود

واصلان را نیست جز چشم و چراغ
از دلیل و راهشان باشد فراغ

گر دلیلی گفت آن مرد وصال
گفت بهر فهم اصحاب جدال

بهر طفلی نو پدر تی‌تی کند
گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند

کم نگردد فضل استاد از علو
گر الف چیزی ندارد گوید او

از پی تعلیم آن بسته دهن
گوید او حطی و هوز کلمن

در زبان او بباید آمدن
از زبان خود برون باید شدن

تا بیاموزد ز تو او علم و فن
جملگی از خود بباید گم شدن

پس همه خلقان چو طفلان ویند
لازم ست این پیر را در وقت پند

آن مرید شیخ بدگوینده را
آن بکفر و گمرهی آگنده را

گفت تو خود را مزن بر تیغ تیز
هین مکن با شاه و با سلطان ستیز

حوض با دریا اگر پهلو زند
خویش را از بیخ هستی بر کند

نیست بحری کو کران دارد که تا
تیره گردد او ز مردار شما

بحر را حدست و اندازه بدان
شیخ و نور شیخ را نبود کران

پیش بیحد هر چه محدودست لاست
کل شیء غیر وجه الله فناست

کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست
زانکه او مغزست و این دو رنگ پوست

این فناها پردهٔ آن وجه گشت
چون چراغی خفیه اندر زیر طشت

پس سر این تن حجاب آن سرست
پیش آن سر این سر تن کافرست

کیست کافر غافل از ایمان شیخ
کیست مرده بیخبر از جان شیخ

جان نباشد جز خبر در آزمون
هر کرا افزون خبر جانش فزون

جان ما از جان حیوان بیشتر
از چه زان رو که فزون دارد خبر

پس فزون از جان ما جان ملک
کو منزه شد ز حس مشترک

وز ملک جان خداوندان دل
باشد افزون تو تحیر را بهل

زان سبب آدم بود مسجودشان
جان او افزونترست از بودشان

ورنه بهتر را سجود دون‌تری
امر کردن هیچ نبود در خوری

کی پسندد عدل و لطف کردگار
که گلی سجده کند در پیش خار

جان چو افزون شد گذشت از انتها
شد مطیعش جان جمله چیزها

مرغ و ماهی و پری و آدمی
زانکه او بیش ست و ایشان در کمی

ماهیان سوزن‌گر دلقش شوند
سوزنان را رشته‌ها تابع بوند

بقیهٔ قصهٔ ابراهیم ادهم بر لب دریا و آن امیر

چون نفاذ امر شیخ آن میر دید
ز آمد ماهی شدش وجدی پدید

گفت آه ماهی ز پیران آگه‌ست
شه تنی را کو لعین درگه‌ست

ماهیان از پیر آگه ما بعید
ما شقی زین دولت ایشان سعید

سجده کرد و رفت گریان و خراب
گشت دیوانه ز عشق فتح باب

پس تو ای ناشسته‌رو در چیستی
در نزاع و در حسد با کیستی

با دم شیری تو بازی میکنی
بر ملایک ترکتازی میکنی

بد چه میگویی تو خیر محض را
هین ترفع کم شمر این خفض را

بد چه باشد مس محتاج مهان
شیخ که بود کیمیای بیکران

مس اگر از کیمیا قابل نبد
کیمیا از مس هرگز مس نشد

بد چه باشد سرکشی اندر عمل
شیخ که بود عین دریای ازل

[illegible] امام ابو حنیفه و امام شافعی در مقدار آب که بوقوع نجاست نجس نشود اختلاف ست امام اعظم رحمه الله [illegible] ۱۲

کراز افتادن یک قطره نجس در وی موجب ناپاکی باشد بلکه مغز از قلتین و غدیر عظیم ست ۱۲

یعنی اگر استاد برای فهمانیدن طفل گوید که الف چیزی ندارد پس از این گفتن مرتبهٔ استاد کم نمیشود ۱۲

[illegible] عبد فانی ذات حق ست

یعنی از صفات او نیز فانی بحق باشد یعنی کفر و ایمان از صفات [illegible] مطلق ست ۱۲

بد که باشد ظالم ظلمت فزا / شیخ که بود عکس انوار خدا
بد چه باشد آتشی پر دود و سوز / شیخ آب کوثری اندر تموز

تا کُنَم آتش را ابر ساند ز آب / آب کی ترسید هرگز ز التهاب
در رخ مه عیب بینی میکنی / در بهشتی خارچینی میکنی

گر بهشت اندر روی تو خار جو / هیچ خار آنجا نیابی غیر تو
می بپوشی آفتابی در گلی / رخنه می جوئی ز بدر کاملی

آفتابی که بتابد در جهان / بهر خفاشی کجا گردد نهان
عیبها از ردّ پیران عیب شد / غیبها از رشک پیران غیب شد

باری از دوری ز خدمت یار باش / در ندامت چابک و بر کار باش
تا از آن راهت نسیمی میرسد / آب رحمت را چه بندی از حسد

گر تو دوری دوری جنبان تو دم / حیثما کنتم فولوا وجهکم
چون خری در گل فتد از گام تیز / دم بدم جنبد برای عزم خیز

جای را هموار نکند بهر باش / داند او که نیست آن جای معاش
حس تو از حس خر کمتر بدست / که دل تو زان وحلها بر نجست

در وحل تاویل رخصت میکنی / چون نمیخواهی کز آن دل بر کنی
کاین روا باشد مرا من مضطرم / حق نگیرد عاجزی را از کرم

ای چو کفتاری گرفتار فجور / این گرفتن را نه بینی از غرور
می بگویند اندر آن گفتار نیست / از برون جوئید کاندر غار نیست

نیست در سوراخ کفتاری / رفت تا زان او بسوی
این همی گویند و بندش می نهند / او همی گوید ز من کی آگهند

گر ز من آگاه بودی این عدو / کی ندا کردی که آن کفتار کو
تا که بر بندد و بیرونش کشند / غافل آن کفتار ازین ریشخند

آن یکی میگفت در عهد شعیب / که خدا از من بسی دیدست عیب

دعوی کردن آن شخص که خدا مرا بگناه نمیگیرد و جواب شعیب

چند دید از من گناه و جرمها / وز کرم یزدان نمیگیرد مرا
حق تعالی گفت در گوش شعیب / در جواب او فصیح از راه غیب

که بگفتی چند کردم من گناه / وز کرم نگرفت در جرمم اله
عکس میگوئی و مقلوب ای سفیه / ای رها کرده ره و بگرفته تیه

چند چندت گیرم و تو بیخبر / در سلاسل مانده پا تا به سر
زنگ تو بر توت ای دیگ سیاه / کرد سیمای درونت را تباه

بر دلت زنگار بر زنگارها / جمع شد تا کور شد ز اسرارها
گر زند آن دود بر دیگ نوی / آن اثر بنماید ار باشد جوی

زانکه هر چیزی بضد پیدا شود / بر سفیدی آن سیه رسوا شود
چون سیه شد دیگ پس تاثیر دود / بعد از آن بر وی که بیند زود زود

مرد آهنگر که او زنگی بود / دود را با روش همرنگی بود
مرد رومی کو کند آهنگری / رویش ابلق گردد از دود آوری

پس بداند زود تاثیر گناه / تا بنالد زود گوید ای اله
چون کند اصرار و بد پیشه کند / خاک اندر چشم اندیشه کند

توبه نندیشد دگر شیرین شود / بر دلش آن جرم تا بیدین شود
آن پشیمانی و یا رب رفت ازو / شست بر آئینه زنگ پنج تو

آهنش را زنگها خوردن گرفت / گوهرش را زنگ کم کردن گرفت
چون نویسی کاغذ اسپید بر / آن نوشته خوانده آید در نظر

چون نویسی بر سر بنوشته خط / فهم ناید خواندنش گردد غلط
کان سیاهی بر سیاهی اوفتاد / هر دو خط شد کور و معنی را نداد

ور سوم باره نویسی بر سرش / پس سیه کردی چو جان کافرش
پس چه چاره جز پناه چاره گر / ناامیدی مس و اکسیرش نظر

ناامیدیها به پیش او نهید / تا ز درد بی‌دوا بیرون جهید
چون شعیب این نکته‌ها با او بگفت / زان دم جان در دل او گل شکفت

جان او بشنید وحی آسمان / گفت اگر بگرفت ما را کو نشان
گفت یا رب دفع من میگوید او / آن گرفتن را نشان میجوید او

مو گفتار مانند چنانکه شخصی با شعیب گفت که خدا تعالی مرا نمیگیرد بگناه ۱۲ محمود

گفت ستارم نگویم رازهاش — جز یکی رمزی برای ابتلاش
یک نشان آنکه میگیرم ورا — آنکه طاعت دارد از صوم و دعا
وز نماز و از زکوة و غیر آن — لیک یک ذره ندارد ذوق جان
میکند طاعات و افعال سنی — لیک یک ذره ندارد چاشنی
طاعتش نغزست و معنی نغز نی — جوزها بسیار و در وی مغز نی
ذوق باید تا دهد طاعات بر — مغز باید تا دهد دانه شجر
دانهٔ بی مغز کی گردد نهال — صورت بیجان نباشد جز خیال
چون شعیب این نکته‌ها بر وی براند — از تفکر همچو خر در گل بماند
آن خبیث از شیخ می لایید ژاژ — کژنگر باشد همیشه چشم کاژ

تتمهٔ قصهٔ طعنه زدن بر شیخ و جواب مرید

که منم بر حال زشت او گواه — خمرخوارست و بد و کارش تباه
دیدمش اندر میان مجلسی — او ز تقوی عاریست و مفلسی
ور که باور نیستت خیز امشبان — تا ببینی فسق شیخت را عیان
شب ببردش بر سر یک روزنی — گفت بنگر فسق و عشرت کردنی
بنگر آن سالوس روز و فسق شب — روز همچون مصطفی شب بولهب
روز عبدالله او را گشته نام — شب نعوذ بالله و در دست جام
دید شیشه در کف آن شیخ پر — گفت شیخا مر ترا هم ست غر
تو نمی گفتی که در جام شراب — دیو می میزد بجد بر دم شتاب
گفت جامم را چنان پر کرده‌اند — کاندرونش می نگنجد یک سپند
بنگر اینجا هیچ گنجد ذره — این سخن را گر شنید غره
جام ظاهر خمر ظاهر نیست این — دور دار این را ز شیخ غیب بین
جام می هستی شیخ ست ای فلیو — کاندرو اندر نگنجد بول دیو
پر و مالامال از نور حق ست — جام تن بشکست و نور مطلق ست
نور خورشید ار بیفتد بر حدث — او همان نور ست نپذیرد خبث
شیخ گفت این خود نه جام ست و نه می — هی بزیر آ منکرا بنگر بوی
آمد و دید انگبین خاص بود — کور شد آن دشمن کور و کبود
گفت پیر آن دم مرید خویش را — رو برای من بجو می ای کیا
که مرا رنجیست مضطر گشته‌ام — من ز درد رنج از مخمصه گذشته‌ام
در ضرورت هست هر مردار پاک — بر سر منکر ز لعنت باد خاک
گرد خمخانه بر آمد آن مرید — بهر شیخ از هر خمی او می چشید
در همه خمخانها او می ندید — گشته بد پر از عسل خم نبید
گفت ای رندان چه حالست این چه کار — هیچ خمی در نمی بینم عقار
جمله رندان نزد آن شیخ آمدند — چشم گریان دست بر سر میزدند
در خرابات آمدی شیخ اجل — جمله میها از قدومت شد عسل
کرده می را تو مبدل از حدث — جان ما را هم بدل کن از خبث
گر شود عالم پر از خون مال مال — کی خورد بنده خدا الا حلال
عائشه روزی به پیغمبر بگفت — یا رسول الله تو پیدا و نهفت
هر کجا باشد نمازی میکنی — میروی در خانهٔ ناپاک و دنی

گفتن عائشه پیغمبر علیه السلام را که تو بی مصلی چون ست که همه جا نماز می گزاری

بی مصلی میگزاری تو نماز — هر کجا روئی مبین بکشای راز
گرچه میدانی که هر طفل پلید — کرد مستعمل بهر جا که رسید
گفت پیغمبر که از بهر مهان — حق نجس را پاک گرداند بدان
سجده گاهم را از آن لطف حق — پاک گردانید تا هفتم طبق
هان و هان ترک حسد کن با شهان — ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
کو اگر زهری خورد شهدی شود — تو اگر شهدی خوری زهری بود
کو بدل گشت و بدل شد کار او — لطف گشت و نور شد هر نار او
قوت حق بود مر بابیل را — ورنه مرغی چون کشد مر پیل را
لشکری را مرغکی چندین شکست — تا بدانی کان صلابت از حق ست
گر ترا وسواس آید زین قبیل — رو بخوان تو سورهٔ اصحاب فیل

ور کنی با او مری و همسری — کافرم دان گر تو زیشان بری

کشیدن موش مهار شتر را و متعجب شدن موش

موشکی در کف مهار اشتری — در ربود و شد روان او از مری
اشتر از چستی که با او شد روان — موش غره شد که هستم پهلوان
بر شتر زد پرتو اندیشه‌اش — گفت بنمایم ترا تو باش خوش
تا بیامد بر لب جوی بزرگ — کاندر و گشتی زبون پیل سترگ
موش آنجا ایستاد و خشک گشت — گفت اشتر ای رفیق کوه و دشت
این توقف چیست حیرانی چرا — پا بنه مردانه اندر جو در آ
تو قلاوزی و پیش آهنگ من — در میان ره مباش و تن مزن
گفت این آب شگرفست و عمیق — من همی ترسم ز غرقاب ای رفیق
گفت اشتر تا ببینم حد آب — پا در و بنهاد آن اشتر شتاب
گفت تا زانوست آب ای کور موش — از چه حیران گشتی و رفتی ز هوش
گفت مور تست و ما را اژدهاست — که ز زانو تا بزانو فرقهاست
گر ترا تا زانو است ای پر هنر — مر مرا صد گز گذشت از فرق سر
گفت گستاخی مکن بار دگر — تا نسوزد جسم و جانت زین شرر
تو مری با مثل خود موشان بکن — با شتر مر موش را نبود سخن
گفت توبه کردم از بهر خدا — بگذران زین آب مهلک مر مرا
رحم آمد مر شتر را گفت هین — بر جه و بر کوهان من نشین
این گذشتن شد مسلم مر مرا — بگذرانم صد هزاران چون ترا
چون پیمبر نیستی پس رو براه — تا رسی از چاه روزی سوی جاه
تو رعیت باش چون سلطان نه‌ای — خود مران چون مرد کشتیبان نه‌ای
چون نه‌ای کامل دکان تنها مگیر — دست خوش میباش تا گردی خمیر
چونکه آزادیت ناید بنده باش — هین چو سوزن طلس آن ور زنده باش
انصتوا را گوش کن خاموش باش — چون زبان حق نگشتی گوش باش
ور بگویی شکل استفسار گو — با شهنشاهان تو مسکین‌وار گو
ابتدای کبر و کین از شهوتست — راسخی شهوتت از عادتست
چون ز عادت گشت محکم خوی بد — خشم آید بر کسی کت وا کشد
چونکه تو گلخوار گشتی هر که او — وا کشد از گل ترا باشد عدو
بت پرستان چونکه خو با بت کنند — مانعان راه بت را دشمن‌اند
چونکه کرد ابلیس خو با سروری — دید آدم را به تحقیر از خری
که به از من سروری دیگر بود — تا که او مسجود چون من کس شود
سروری زهرست جز آن روح را — کو بود تریاق لانی ز ابتدا
کوه گر پر مار شد باکی مدار — که بود اندر درون تریاق زار
سروری چون شد دماغت را ندیم — هر که بشکستت شود خصم قدیم
چون خلاف خوی تو گوید کسی — کینه‌ها خیزد ترا با او بسی
که مرا از خوی من بر میکند — خویش را بر من چو سرور میکند
چون نباشد خوی بد سرکش درو — کی فروزد از خلاف آتش درو
چون نباشد خوی بد محکم شده — کی فروزد از خلاف آتشکده
با مخالف او مدارا می‌کند — در دل او خویش را جا می‌کند
زانکه خوی بد بگشتست استوار — مور شهوت شد ز عادت همچو مار
مار شهوت را بکش در ابتدا — ورنه اینک گشت مارت اژدها
لیک هر کس مور بیند مار خویش — تو ز صاحب دل کن استفسار خویش
تا نشد زر مس نداند من مسم — تا نشد شه دل نداند مفلسم
خدمت اکسیر کن مس‌وار تو — جور میکش ای دل از دلدار تو
کیست دلدار اهل دل نیکو بدان — که چو روز و شب جهانند از جهان
عیب کم گو بندهٔ الله را — متهم کم کن بدزدی شاه را
ور نباشی هیچ هیچ از هیچیان — ابلیس و هر دیو باشی مستهان

کرامات آن شیخ که در کشتی بدزدی متهمش کردند

بود درویشی درون کشتیی — ساخته از رخت مردی پشتیی
یاوه شد همیان زر او خفته بود — جمله را جستند او را هم نمود

قلاوز پیش رو ... پیش آهنگ یعنی قصد ... تن مزن یعنی خاموش مباش ۱۲ مور آب یعنی چیزی که ترا بجای مور است مرا بجای اژدهاست ۱۲ ... کوهان شتر است ۱۲ دست خوش زیر دست و عاجز و مطیع یعنی عاجز باش تا قابل پختن نان شوی ... اشاره بآیه واقعه در سوره اعراف است و اذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلکم ترحمون ...

کین فقیر خفته را جوییم هم   کرد بیدارش ز غم صاحب درم
کاندرین کشتی چرمدان گم شدست   جمله را جستیم نتوانی تو رست
دلق بیرون کن برهنه شو ز دلق   تا ز تو فارغ شود اوهام خلق
گفت یا رب مر غلامت را خسان   متهم کردند فرمان در رسان
یا غیاثی عند کل کربة   یا معاذی عند کل شدة
یا مجیبی عند کل دعوة   یا ملاذی عند کل محنة
چون بدرد آمد دل درویش از آن   سر برون کردند هر سو در زمان
صد هزاران ماهی از دریای ژرف   در دهان هر یکی دری شگرف
هر یکی دری خراج ملکتی   کز اله است این ندارد شرکتی
در چند انداخت در کشتی و جست   مر هوا را ساخت کرسی و نشست
خوش مربع چون شهان بر تخت خویش   او فراز اوج و کشتی اش به پیش
گفت رو کشتی شما را حق مرا   تا نباشد با شما دزد گدا
تا کرا باشد خسارت زین فراق   من خوشم جفت حق و با خلق طاق
نی مرا او تهمت دزدی نهد   نی مهارم را بغمازی دهد
بانگ کردند اهل کشتی کای همام   از چه دادندت چنین عالی مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر   وز حق آزاری پی چیزی حقیر
حاش لله بل ز تعظیم شهان   که نبودم بر فقیران بدگمان
آن فقیران لطیف خوش نفس   کز پی تعظیمشان آمد عبس
آن فقیری بهر پیچاپیچ نیست   بل پی آنکه بجز حق هیچ نیست
متهم چون دارم آنها را که حق   کرد امین مخزن هفتم طبق
متهم نفس است نی عقل شریف   متهم حس است نی نور لطیف
نفس سوفسطایی آمد می زنش   کش زدن سازد نه حجت گفتنش
معجزه بیند فروزد آن زمان   بعد از آن گوید خیالی بود آن
در حقیقت بود آن دید عجب   پس مقیم چشم بودی روز و شب
آن مقیم چشم پاکان می بود   نی قرین چشم حیوان می شود
کان عجب زین حس دارد عار و ننگ   کی بود طاوس اندر چاه تنگ
تا نگویی مر مرا بسیار گو   من ز صد یک گویم و آنهم چو مو

تشنیع زدن صوفیان پیش شیخ بر آن صوفی که بسیار میگوید

صوفیان بر صوفیی شنعت زدند   پیش شیخ خانقاهی آمدند
شیخ را گفتند داد جان ما   تو ازین صوفی بجو ای پیشوا
گفت آخر چه گله ست ای صوفیان   گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیار گو همچون جرس   در خورش افزون خورد از بیست کس
ور بخسپد هست چون اصحاب کهف   صوفیان کردند پیش شیخ زحف
شیخ رو آورد سوی آن فقیر   که ز هر حالی که هست اوساط گیر
در خبر خیر الامور اوساطها   نافع آمد ز اعتدال اخلاطها
گر یکی خلطی فزون شد از عرض   در تن مردم پدید آید مرض
بر قرین خویش مفزا در صفت   کان فراق آرد یقین در عاقبت
نطق موسی بود باندازه لیک   هم فزون آمد ز گفت یار نیک
آن فزونی با خضر آمد شقاق   گفت رو تو مکثری هذا فراق
موسیا بسیار گوئی درگذر   چند گوئی رد وصال آمد سفر
موسیا بسیار گوی دور شو   ورنه با من گنگ باش و کور شو
ور نرفتی وز ستیزه شسته‌ای   تو بمعنی رفته و بگسسته‌ای
رو بر آنها که هم جفت تواند   عاشقان و تشنه گفت تواند
چون حدث کردی تو ناگه در نماز   گویدت سوی طهارت رو بتاز
ور نرفتی خشک جنبان می‌شوی   خود نمازت رفت بنشین ای غوی
پاسبان بر خوابناکان بر فزود   ماهیان را پاسبان حاجت نبود
جامه پوشان را نظر بر گازرست   جامه عریان را تجلی زیورست
یا ز عریانان بیک سو باز رو   یا چو ایشان فارغ از تن جامه شو
ور نمی‌تانی که کل عریان شوی   جامه کم کن تا ره اوسط روی

[illegible]

[illegible]

عذر گفتن فقیر با شیخ خانقاه

پس فقیر آن شیخ را احوال گفت / عذر را با آن غرامت کرد جفت

هر سؤال شیخ را داد او جواب / چون جوابات خضر خوب و صواب

آن جوابات سؤالات کلیم / کش خضر بنمود از رب علیم

گشت مشکلهاش حل و افزون ز یاد / از پی هر مشکلش مفتاح داد

از خضر درویش هم میراث داشت / در جواب شیخ همت برگماشت

گفت راه اوسط ار چه حکمت است / لیک اوسط نیز هم با نسبت است

آب جو نسبت باشتر هست کم / لیک باشد موش را آن همچو یم

هر کرا باشد وظیفه چار نان / دو خورد یا سه خورد هست اوسط آن

ور خورد هر چار دور از اوسط است / او اسیر حرص مانند بط است

هر کرا اشتها ده نان بود / شش خورد میدان که اوسط آن بود

چون مرا پنجاه نان هست اشتهی / مر ترا شش گرده همدستیم نی

تو بده رکعت نماز آیی ملول / من بپانصد در نیایم در نحول

آن یکی تا کعبه حافی میرود / وین یکی تا مسجد از خود میشود

آن یکی در پاکبازی جان بداد / وان یکی جان کند تا یک نان بداد

این وسط در با نهایت میرود / که مر آن را اول و آخر بود

اول و آخر بباید تا در آن / در تصور گنجد اوسط یا میان

بی نهایت چون ندارد دو طرف / کی بود آن را میانه منصرف

اول و آخر نشانش کس نداد / گفت لو کان له البحر مداد

هفت دریا گر شود کلی مدید / نیست مر پایان شدن را هیچ امید

باغ و بیشه گر شود یکسر قلم / زین سخن هرگز نگردد هیچ کم

این همه حبر و قلم فانی شود / وین حدیث بی عدد باقی بود

حالت من خواب را ماند گهی / خواب پندارد مر آن را گمرهی

چشم من خفته دلم بیدار دان / شکل بیکار مرا بر کار دان

گفت پیغمبر که عینای تنام / لا ینام قلبی عن رب الانام

گفت پیغمبر که خسپد چشم من / لیک کی خسپد دلم اندر وسن

چشم تو بیدار و دل خفته بخواب / چشم من خفته دلم در فتح باب

مر دلم را پنج حس دیگر است / حس دل را هر دو عالم منظر است

تو ز ضعف خود مکن در من نگاه / بر تو شب بر من همان شب چاشتگاه

بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ / عین مشغولی مرا گشته فراغ

پای تو در گل مرا گل گشته گل / مر ترا ماتم مرا سور و دهل

در زمینم با تو ساکن در محل / میدوم بر چرخ هفتم چون زحل

همنشینت من نیم سایهٔ من است / برتر از اندیشه‌ها پایهٔ من است

زانکه من ز اندیشه‌ها بگذشته‌ام / خارج اندیشه پویان گشته‌ام

حاکم اندیشه‌ام محکوم نی / زانکه بنا حاکم آمد بر بنی

جمله خلقان سخرهٔ اندیشه‌اند / زان سبب خسته دل و غم پیشه‌اند

قاصدا خود را به اندیشه دهم / چون بخواهم از میانشان بر جهم

من چو مرغ اوجم اندیشه مگس / کی بود بر من مگس را دسترس

قاصدا زیر آیم از اوج بلند / تا شکسته پایگان بر من تنند

چون ملالم گیرد از سفلی صفات / بر پرم همچون طیور الصافات

پر من رستست هم از ذات خویش / بر نچفسانم دو پر من از سریش

جعفر طیار را پر جاریه است / جعفر طرار را پر عاریه است

نزد آنکه لم یذق دعویست این / نزد سکان افق معنیست این

لاف و دعوی باشد این پیش غراب / دیگ تی و پر یکی پیش ذباب

چونکه در تو میشود لقمه گهر / تن مزن چندانکه بتوانی بخور

شیخ روزی بهر دفع سوء ظن / در لگن قی کرد پر در شد لگن

گوهر معقول را محسوس کرد / پیر بینا بهر کم عقلی مرد

چونکه در معده شود پاکت پلید / قفل نه بر حلق و پنهان کن کلید

هر که در وی لقمه شد نور جلال / هر چه خواهد گو بخور او را حلال

گر تو هستی آشنای جان من　　نیست دعوی گفت معنی‌لان من

گر بگویم نیم‌شب پیش توام　　هین مترس از شب که من خویش توام

بیان آن دعوی که عین آن دعوی گواه صدق خویش است

این دو دعوی پیش تو معنی بود　　چون شناسی بانگ خویشاوند خود

پیشی و خویشی دو دعوی بود لیک　　هر دو معنی بود پیش فهم نیک

قرب آوازش گواهی می‌دهد　　کاین دم از نزدیک یاری می‌جهد

لذت آواز خویشاوند نیز　　شد گواه صدق آن خویش عزیز

باز بی‌الهام احمق کو ز جهل　　می‌نداند بانگ بیگانه ز اهل

پیش او دعوی بود گفتار او　　جهل او شد مایهٔ انکار او

پیش زیرک کاندرونش نورهاست　　عین این آواز معنی بود راست

یا بتازی گفت یک تازی‌زبان　　که همی دانم زبان تازیان

عین تازی گفتنش معنی بود　　گرچه تازی گفتنش دعوی بود

یا نویسد کاتبی بر کاغذی　　کاتب و خط‌خوانم و من ابجدی

این نوشته گرچه خود دعوی بود　　هم نوشته شاهد معنی بود

یا بگوید صوفیی دیدی تو دوش　　در میان خواب سجاده‌بدوش

من بدم آن وانچه گفتم خواب در　　با تو اندر خواب در شرح نظر

گوش کن چون حلقه اندر گوش کن　　هین سخن را پیشوای هوش کن

چون ترا یاد آید آن خواب این سخن　　معجزه نو باشد و زر کهن

گرچه دعوی می‌نماید این ولی　　جان صاحب‌واقعه گوید بلی

پس چو حکمت ضالهٔ مؤمن بود　　آن ز هر که بشنود موقن‌تر بود

چونکه خود را پیش او یابد فقط　　کی بود شک چون کند خود را غلط

تشنه را چون بگویی تو شتاب　　در قدح آب است بستان زود آب

هیچ گوید تشنه کاین دعوی است رو　　از برم ای مدعی مهجور شو

یا گواه و حجتی بنما که این　　جنس آب است و از آن ماء معین

یا بطفل شیر مادر بانگ زد　　که بیا من مادرم هان ای ولد

طفل گوید مادرا حجت بیار　　تا که با شیرت بگیرم من قرار

در دل هر امتی کز حق مزه است　　روی و آواز پیمبر معجزه است

چون پیمبر از برون بانگی زند　　جان امت در درون سجده کند

زانکه جنس بانگ او اندر جهان　　از کسی نشنیده باشد گوش جان

آن غریب از ذوق آواز غریب　　در سجود آید بحق گرد دریب

چون کند سجده به جان آن غریب　　از زبان حق شنود انی قریب

سجده کردن یحیی مسیح را در شکم مادر یحیی

مادر یحیی چو حامل بود او　　بود با مریم نشسته روبرو

مادر یحیی به مریم در نهفت　　پیشتر از وضع حمل خویش گفت

کز یقین دیدم درون تو شهی است　　که اولوالعزم و رسول آگهی است

چون برابر اوفتادم با تو من　　کرد سجده حمل من ای ذوفطن

این جنین مر آن جنین را سجده کرد　　کز سجودش در تنم افتاد درد

گفت مریم من درون خویش هم　　سجده‌ای دیدم از این طفل شکم

اشکال آوردن نادانان برین قصه و جواب ایشان

ابلهان گویند این افسانه را　　خط بکش زیرا دروغ است و خطا

زانکه مریم وقت وضع حمل خویش　　بود از بیگانه دور و هم ز خویش

مریم اندر حمل جفت کس نشد　　از برون شهر او وا پس نشد

از درون شهر آن شیرین‌فسون　　تا نشد فارغ نیامد خود درون

چون بزاد او آنگهانش بر کنار　　بر گرفت و برد تا پیش تبار

مادر یحیی کجا دیدش که تا　　گوید او را این سخن در ماجرا

این بداند آنکه اهل خاطر است　　غایب آفاق او را حاضر است

پیش مریم حاضر آید در نظر　　مادر یحیی که دور است از بصر

دیده‌ها بسته ببیند دوست را　　چون مشبک کرده باشد پوست را

ور ندیدش نز برون نز اندرون　　از حکایت گیر معنی ای زبون

نے چناں کافسانہا بشنیدۂ
ہمچو شین بر نقش آں چفسیدۂ

تا ہمی گفت آں کلیلہ بی زباں
چوں سخن نوشد ز دمنہ بی بیاں

ور بدانستند لحن ہم دگر
فہم آں چوں کرد بی نطق البشر

در میان شیر و گاو آں دمنہ چوں
شد رسول و خواند بر ہر دو فسوں

چوں وزیر شیر شد گاو نبیل
چوں ز عکس ماہ ترساں گشت پیل

ایں کلیلہ و دمنہ جملہ افتراست
ورنہ کی با زاغ لکلک را مراست

ای برادر قصہ چوں پیمانہ ایست
اندرو معنی مثال دانہ ایست

دانۂ معنی بگیرد مرد عقل
ننگرد پیمانہ را گر گشت نقل

در بیان ماجرای شمع و پروانہ و گل و بلبل وغیرہ

ماجرای بلبل و گل گوش دار
گرچہ گفتی نیست اینجا آشکار

ماجرای شمع با پروانہ تو
بشنو و معنی گزیں ز افسانہ تو

گرچہ گفتی نیست سر گفت ہست
ہیں ببالا پر مپر چوں جغد پست

گفت در شطرنج کایں خانۂ رخ ست
گفت خانہ از کجاش آمد بدست

خانہ را بخرید یا میراث یافت
فرخ آنکس کو سوی معنی شتافت

گفت نحوی زید عمروا قد ضرب
گفت چونش کرد بی جرمی ادب

عمرو را جرمش چہ بد کاں زید خام
بی گنہ او را بزد ہمچوں غلام

گفت ایں پیمانۂ معنے بود
گندمش بستاں کہ پیمانہ است رد

زید و عمرو از بہر اعراب است ساز
گر دروغ است آں تو با اعراب ساز

گفت نی من آں ندانم عمرو را
زید چوں زد بیگناہ و بی خطا

گفت از ناچار و لاغی برگشود
عمرو یک واو فزوں دزدیدہ بود

پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلاں

زید واقف گشت دزدش را بزد
چونکہ از حد برد حدش می سزد

گفت اینک راست پذرفتم بجاں
کژ نماید راست در پیش کژاں

گر بگوئی احولی را مہ یکیست
گویدت ایں دوست و در وحدت شکیست

ور برو خندد کسی گوید دوست
راست دارد ایں سزای بدخو است

بر دروغاں جمع می آید دروغ
الخبیثات الخبیثیں زد فروغ

ہر کرا جنس دروغ ست ای پسر
راست مثل او نباشد معتبر

دل فراخاں را بود دست فراخ
چشم کوراں را عثار سنگلاخ

جستن آں درخت کہ ہر کہ میوۂ او خورد ہرگز نہ میرد

ہر کرا نداں صدقی رستہ شد
از دروغ و از خیانت رستہ شد

گفت دانائی برای داستاں
کہ درختی ہست در ہندوستاں

ہر کسے کز میوۂ او خورد و برد
نے شود او پیر نے ہرگز بمرد

پادشاہی ایں شنید از صادقی
بر درخت و میوہ اش شد عاشقی

قاصدی دانا ز دیوان ادب
سوے ہندستاں رواں کرد از طلب

سالہا میگشت آں قاصد ازو
گرد ہندستاں برای جستجو

شہر شہر از بہر ایں مطلوب گشت
نے جزیرہ ماند نے کوہ و نہ دشت

ہر کرا پرسید کردش ریشخند
کایں بجوید جز مگر مجنون بند

بس کساں صفعش زدند اندر مزاح
بس کساں گفتند کای صاحب فلاح

جستجوی چوں تو زیرک سینہ صاف
کے تہی باشد کجا باشد گزاف

ویں مراعاتش یکی صفع دگر
ویں ز صفع آشکارا سخت تر

می ستودندش بتسخر کای بزرگ
در فلاں جا بد درختی بس سترگ

در فلاں بیشہ درختی ہست سبز
بس بلند و پہن و ہر شاخش گبز

قاصد شہ بستہ در جستن کمر
می شنید از ہر کسے نوع دگر

بس سیاحت کرد آنجا سالہا
می فرستادش شہنشہ مالہا

چوں بسی دید اندر آں غربت تعب
عاجز آمد آخر الامر از طلب

ہیچ از مقصود اثر پیدا نشد
زاں غرض غیر خبر پیدا نشد

رشتۂ امید او بگسستہ شد
جستۂ او عاقبت ناجستہ شد

کرد عزم بازگشتن پیش شاہ
اشک میبارید و می برید راہ

---

۱ یعنی نہ چناں شنیدہ و جواب داد از استفسار او داد المحدود وہ اصطلاح ہای نحوی مخصوص خود با کی زبان برگشود و گفت زد زید عمرو یک واو فزون دزدیدہ بود چہ جہت فرق بیان عمر بفتح عین و عمرو بضم عین واو کی دو موضع العین زیادہ الواو ۱۲

۲ قولہ چونکہ از حد برد یعنی از امر محدود بجا و زیادہ کرد در حد شرعی ای سزائش لائق اوست ۱۲

۳ خبیثات آداہ شد بجایہ کہ در سورۂ نور واقع شدہ الخبیثون للخبیثین والخبیثون للخبیثات یعنی زنان ناپاک برای مردان ناپاک و مردان ناپاک برای زنان ناپاک و زنان پاک برای مردان پاک و مردان پاک برای زنان پاک و ایں آیت در برأت عائشہ صدیقہ نازل شدہ است و بخصوص [illegible] ۱۲

شرح کردن شیخ سر آن درخت را با آن طالب مقلد

بود شیخی عالمی قطبی کریم اندران منزل که آیس شد ندیم

گفت من نومید پیش او روم زاستان در راه اندر شوم

تا دعای او بود همراه من چونکه نومیدم من از دلخواه من

رفت پیش شیخ با چشم پر آب اشک می‌بارید مانند سحاب

گفت شیخا وقت رحم و رافت است ناامیدم وقت لطف این ساعت است

گفت واگو کز چه نومیدیستت چیست مطلوب تو رو با چیستت

گفت شاهنشاه کردم اختیار از برای جستن یک شاخسار

که درختی هست نادر در جهات میوهٔ او مایهٔ آب حیات

سالها جستم ندیدم زو نشان جز که طنز و تسخر این سرخوشان

شیخ خندید و بگفتش ای سلیم این درخت علم باشد ای علیم

بس بلند و بس شگرف و بس بسیط آب حیوانی ز دریای محیط

تو بصورت رفته‌ای ای بی‌خبر زان ز شاخ معنیی بی بار و بر

تو بصورت رفته گم گشته زان نمی‌یابی که معنی هشته

گه درختش نام شد گه آفتاب گاه بحرش نام شد گاهی سحاب

آن یکی کش صد هزار آثار خاست کمترین آثار او عمر بقاست

گرچه فرد است او اثر دارد هزار آن یکی را نام باشد بیشمار

آن یکی شخصی ترا باشد پدر در حق شخصی دگر باشد پسر

در حق دیگر بود قهر و عدو در حق آن دیگری لطف و نکو

در حق دیگر بود عم و خال در حق دیگر کسی هم خیال

صد هزاران نام و آن یک آدمی صاحب هر وصفش از وصفی عمی

هر که جوید نام گر صاحب ثقت است همچو تو نومید و اندر تفرقه است

تو چه بر چفسی برین نام درخت تا بمانی تلخ کام و شور بخت

صورت ظاهر چه جوئی ای جوال ز معانی اطلب ای پهلوان

صورت ظاهر بود چون قشر و پوست معنی اندر وی چو مغزی ای دوست

در گذر از نام بنگر در صفات تا صفاتت ره نماید سوی ذات

گر نشوی رد ز اسامی رخ بتو چشم تو رنگ بیند نیک و بد

اختلاف خلق از نام اوفتاد چون بمعنی رفت آرام اوفتاد

اندرین معنی مثالی خوش شنو تا نمانی تو اسامی را گرو

بیان منازعت کردن چار کس جهت انگور با همدگر بعلت آنکه زبان یکدیگر را نمی‌دانستند

چار کس را داد مردی یک درم هر یکی از شهری افتاده بهم

فارسی و ترک و رومی و عرب جمله باهم در نزاع و در غضب

فارسی گفتا ازین چون وا رهیم هین بیا کاین را بانگوری دهیم

آن عرب گفتا معاذ الله لا من عنب خواهم نه انگور ای دغا

آن یکی کز ترک بد گفت ای گزم من نمی‌خواهم عنب خواهم ازم

آنکه رومی بد بگفت این قیل را ترک کن خواهم من استافیل را

در تنازع آن نفر جنگی شدند که ز سر نامها غافل بدند

مشت بر هم میزدند از ابلهی پر بدند از جهل و از دانش تهی

صاحب سری عزیزی صد زبان گر بدی آنجا بدادی صلحشان

پس بگفتی او که من زین یک درم آرزوی جمله‌تان را میخرم

چونکه بسپارید دل را بی دغل این درمتان میکند چندین عمل

یک درمتان میشود چار المراد چار دشمن میشود یک ز اتحاد

گفت هر یکتان دهد جنگ و فراق گفت من آرد شما را اتفاق

پس شما خاموش باشید انصتوا تا زبانتان من شوم در گفتگو

گر سخنتان می‌نماید یک نمط در اثر مایه نزاع است و سخط

در سخنتان بر توافق موثقی است در اثر مایه نزاع و تفرقه ست

گرمی عاریتی ندهد اثر گرمی خاصیتی دارد هنر

سرکه را گر گرم کردی ز آتش آن چون خوری سردی فزاید بیگمان

زانکه آن گرمی ز دیو رهزنی ست ... طبع اصلش سردی ست و تیرگی
در ره بو یخ بسته شد ... چون خری گرمی فزاید در جگر
پس بپای شیخ بر اخلاص ها ... کز بصیرت باشد آن دین اعجمی
از حدیث شیخ جمعیت رسد ... تفرقه آرد دم اهل حسد
چون سلیمان کز سوی حضرت بتاخت ... او زبان جمله مرغان اشناخت
در زمان عدلش آهو با پلنگ ... انس بگرفت و برون آمد ز جنگ
شد کبوتر ایمن از چنگال باز ... گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میان دشمنان ... اتحادی شد میان پرزنان
تو چو موری بهر دانه می دوی ... هین سلیمان جو چه میباشی غوی
دانه جو را دانه اش دامی شود ... وان سلیمان جوی را هر دو بود
مرغ جانها را درین آخر زمان ... نیستشان از همدگر یکدم امان
هم سلیمان هست اندر دور ما ... کو دهد صلح و نماند جور ما
قول ان من امة را یاد گیر ... تا بالا و خلا فیها نذیر
گفت خود خالی نبوده ست امتی ... از خلیفه حق و صاحب همتی
مرغ جانها را چنان یکدل کند ... کز صفاشان بی غش و بی غل کند
مشفقان گردند همچون والده ... مسلمون را گفت نفس واحده
نفس واحد از رسول حق شدند ... ورنه هر یک دشمن مطلق بدند
اتحاد خالی از شرک دوئی ... باشد از توحید فانی ما و توئی

برخاستن مخالفت و عداوت از میان انصار ببرکت وجود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم

دو قبیله کاوس و خزرج نام داشت ... یک ز دیگر جان خون آشام داشت
کینه های کهنه شان از مصطفی ... محو شد در نور اسلام و صفا
اولا اخوان شدند آن دشمنان ... همچو اعداد عنب در بوستان
وز دم المؤمنون اخوة به پند ... در شکستند و تن واحد شدند
صورت انگورها اخوان بود ... چون فشردی شیره واحد شود
غوره و انگور ضدانند لیک ... چونکه غوره پخته شد شد یار نیک
غوره کو سنگ بست و خام ماند ... در ازل حق کافر اصلیش خواند
نی اخی نی نفس واحد باشد او ... در شقاوت نحس ملحد باشد او
گر بگویم آنچه او دارد نهان ... فتنه افهام خیزد در جهان
چشم کو آن زینه بیند کور به ... دود دوزخ از ارم مهجور به
غوره های نیک کایشان قابل اند ... از دم اهل دل آخر یکدل اند
سوی انگوری همی رانند تیز ... تا دوئی برخیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی درند پوست ... تا یکی گردند وحدت وصف او ست
دوست دشمن گردد ایرا هم دو است ... هیچ یک با خویش جنگی در نبست
آفرین بر عشق کل اوستاد ... صد هزاران ذره را داد اتحاد
همچو خاک مفترق در رهگذر ... یک سبوشان کرد دست کوزه گر
کاتحاد جسمهای ما و طین ... هست ناقص جان نمی ماند بدین
گر نظایر گویم اینجا در مثال ... فهم را ترسم که آرد اختلال
هم سلیمان هست اکنون لیک ما ... از نشاط دوربینی در عمی
دوربینی کور دارد مرد را ... همچو خفته در سرا کور از سرا
میکند از شرق و مغرب گر ندا ... وز رفیق و همنشینش بی خبر
مولعیم اندر سخنهای دقیق ... در گره ها باز کردن ما عشیق
تا گره بندیم و بگشائیم ما ... در شکال و در جواب آیین فزا
همچو مرغی کو گشاید بند دام ... گاه بندد تا شود در فن تمام
او بود محروم از صحرا و مرج ... عمر او اندر گره کاریست خرج
خود زبون او نگردد هیچ دام ... لیک پرش در شکست افتد مدام
با گره کم کوش تا بال و پرت ... نگسلد یک یک ازین کر و فرت
صد هزاران مرغ پرهاشان شکست ... وان کمینگاه عوارض او نبست
حال ایشان از نبی خوان ای حریص ... نقبوا فیها ببین هل من محیص
از نزاع ترک و رومی و عرب ... حل نشد اشکال انگور و عنب

غوره آن خام و بسته است گره و صلاح اتحاد ندارد ۱۲

اوس و خزرج نام دو قبیله است [illegible] ... برادران بودند [illegible] ... بمعنی اتحاد ... [illegible] واقع در سوره حجرات انما المؤمنون اخوة یعنی بدرستیکه مومنان برادران [illegible] ۱۲ ... [illegible] واقع در سوره ق ... [illegible]

تا سلیمان لسین معنوی / در نیاید بر نخیزد این دوی
جمله مرغان منازع بازوار / بشنوید این طبل باز شهریار
ز اختلاف خویش سوی اتحاد / هین ز هر جانب روان گردید شاد
حیث ما کنتم فولوا وجهکم / نحوه هذا الذی لم ینهکم
کور مرغانیم و بس ناساختیم / کان سلیمان را دمی نشناختیم
همچو جغدان دشمن بازان شدیم / لاجرم وامانده ویران شدیم
می‌کنیم از غایت جهل و عمی / قصد آزار عزیزان خدا
جمع مرغان کز سلیمان روشنند / پر و بال بی‌گنه کی برکنند
بلکه سوی عاجزان چینه کشند / بی خلاف و کینه آن مرغان خوشند
هدهد ایشان پی تقدیس را / می‌گشاید راه صد بلقیس را
زاغ ایشان گر بصورت زاغ بود / باز همت آمد و مازاغ بود
لکلک ایشان که لک لک می‌زند / آتش توحید در شک می‌زند
وان کبوترشان ز بازان نشکهد / باز سر پیش کبوترشان نهد
بلبل ایشان که حالت آرد او / در درون خویش گلشن دارد او
طوطی ایشان ز قند آزاد بود / کز درون قند ایشان رو نمود
پای طاوسان ایشان در نظر / بهتر از طاوس پران دگر
کبک ایشان خیمه بر شاهین زند / در تعلق راه علیین زند
منطق الطیران خاقانی صداست / منطق الطیر سلیمانی کجاست
تو چه دانی بانگ مرغان را همی / چون ندیدستی سلیمان را دمی
پر آن مرغی که بانگش مطربست / از برون مشرقست و مغربست
هر یک آهنگش ز کرسی تا ثریست / وز ثری تا عرش در کر و فریست
مرغ کو بی این سلیمان می‌رود / عاشق ظلمت چو خفاشی بود
با سلیمان خو کن ای خفاش رد / تا که در ظلمت نمانی تا ابد
یک گزی ره که بدان سو می‌روی / همچو گز قطب مساحت می‌شوی
وانکه لنگ و لوک آن سو می‌جهی / از همه لنگی و لوکی می‌رهی

قصه بط بچگان که مرغ خانگی می‌پروردشان

تخم بطی گرچه مرغ خانه‌ات / کرد زیر پر چو دایه تربیت
مادر تو بط آن دریا بدست / دایه‌ات خاکی بد و خشکی پرست
میل دریا که دل تو اندرست / آن طبیعت جانت را از مادرست
میل خشکی مر ترا زین دایه است / دایه را بگذار کو بد رایه است
دایه را بگذار در خشک و بران / اندر آ در بحر معنی چون بطان
گر ترا مادر بترساند ز آب / تو مترس و سوی دریا ران شتاب
تو بطی بر خشک و بر تر زنده‌ای / نی چو مرغ خانه خانه کنده‌ای
تو ز کرمنا بنی آدم شهی / هم بخشکی هم بدریا پا نهی
که حملناهم علی البحر بجان / از حملناهم علی البر پیش ران
مر ملائک را سوی بر راه نیست / جنس حیوان هم ز بحر آگاه نیست
تو بتن حیوان بجانی از ملک / تا روی هم بر زمین هم بر فلک
تا بظاهر مثلکم باشد بشر / با دل یوحی الیه دیده‌ور
قالب خاکی فتاده بر زمین / روح او گردان بر آن چرخ برین
ما همه مرغابیانیم ای غلام / بحر میداند زبان ما تمام
پس سلیمان بحر آمد ما چو طیر / در سلیمان تا ابد داریم سیر
با سلیمان پای در دریا بنه / تا چو داود آب سازد صد زره
آن سلیمان پیش جمله حاضرست / لیک غفلت چشم بند و ساحرست
تا ز جهل و خوابناکی و فضول / او به پیش ما و ما از وی ملول
تشنه را درد سر آرد بانگ رعد / چون نداند کو کشاند ابر سعد
چشم او ماندست در جوی روان / بیخبر از ذوق آب آسمان
مرکب همت سوی اسباب راند / از مسبب لاجرم محجوب ماند
آنکه بیند او مسبب را عیان / کی نهد دل بر سببهای جهان
از مسبب‌ها بد اندر یک صباح / از نجات و از فلاح و از نجاح
آنچه در صد سال شش حیله‌مند / ده یکی زان گنج حاصل نادرند

زاهدی بد در میان بادیه / در عبادت غرق چون عبادیه

حاجیان آنجا رسیدند از بلاد / دیده‌شان بر زاهد خشک اوفتاد

حیران شدن حاجیان در کرامات آن زاهد که در بادیه بر ریگ گرم نشسته

جای زاهد خشک بد او تر مزاج / از سموم بادیه بودش علاج

حاجیان حیران شدند از وحدتش / وان سلامت در میان آفتش

در نماز استاده بد بر روی ریگ / ریگ کز تفش بجوشد آب دیگ

گفتیی سرمست در سبزه و گل است / یا سواره بر براق و دلدل است

یا که پایش بر حریر و حله‌هاست / یا سموم او را به از باد صباست

ایستاده تا زهی در نماز / با خضوع و با خشوع و با نیاز

یا حبیب خویشتن میگفت راز / مانده بد استاده با فکر دراز

پس بماندند آن جماعت با نیاز / تا شود درویش فارغ از نماز

چون ز استغراق باز آمد فقیر / زان جماعت زنده‌ای روشن‌ضمیر

دید کابش می‌چکید از دست و رو / جامه‌اش تر بود ز آثار وضو

پس بپرسیدش که آبت از کجاست / دست را برداشت کز سوی سماست

گفت هر گاهی که خواهی میرسد / یا گهی باشد اجابت گاه رد

مشکل ما حل کن ای سلطان دین / تا ببخشد حال تو ما را یقین

وانما سری ز اسرارت بما / تا ببریم از میان زنارها

چشم را بگشود سوی آسمان / که اجابت کن دعای حاجیان

رزق جویی را ز بالا خوگرم / تو ز بالا بر گشودستی درم

ای نموده تو مکان از لامکان / فی السماء رزقکم کرده عیان

درمیان این مناجات ابر خوش / زود پیدا شد چو پیل آبکش

همچو آب از مشک باریدن گرفت / در گو و در غارها مسکن گرفت

ابر می‌بارید چون مشک اشکها / حاجیان جمله گشاده مشکها

یک عجائب در بیابان افزود / ابر چون مشکی دهن ابر گشود

یک جماعت زان عجائب کارها / می‌بریدند از میان زنارها

قوم دیگر را یقین در ازدیاد / زین عجب والله اعلم بالرشاد

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام / ناقصان سرمدی تم الکلام

تمام شد دفتر ثانی از کتاب مستطاب مثنوی مولوی معنوی

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این جمیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نی کلک این حکایت مثنوی

یعنی

مثنوی معنوی مولوی

دفتر سوم

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنین تفضیل

در مطبع منشی تیج کمار وارث منشی نولکشور سی آئی ای واقع لکھنؤ طبع شد

فہرست مضامین دفتر سوم مثنوی معنوی

مضمون	صفحہ
دیباچہ دفتر سوم مثنوی مولانا روم	۵
آغاز دفتر سوم	۸
قصہ دانائی کہ در بیابان بعضی مردمان رسید	۱۰
بقیہ قصہ معترضان پیل بچگان	〃
رجوع بحکایت مسافران و پیل بچگان	۱۱
در بیان خطای محبان کہ بہتر از صواب بیگانگان ست	۱۲
امر کردن حق تعالیٰ موسیٰ علیہ السلام کہ بدہانی خوان مرا کہ بدان دہان گناہ نکردہ باشی۔	〃
در بیان آنکہ اللہ گفتن نیاز مند عین لبیک گفتن حق ست	〃
فریفتن روستائی شہری را و دعوت کردن او را بالحاح	۱۳
قصہ اہل سبا و طاغی گردن نعمت ایشان را	۱۴
جمع آمدن اہل آفت ہر صباح بر در صومعہ حضرت عیسیٰ	۱۵
باقی قصہ اہل سبا	۱۶
بقیہ قصہ رفتن خواجہ بدعوت روستائی بدہ	۱۷
دعوت کردن باز بطان را از آب بصحرا	۱۸
رجوع بحکایت خواجہ و روستائی	〃
قصہ اصحاب ضروان	۱۹
روان شدن خواجہ بسوی دہ بمہمانی	〃
رفتن خواجہ و قومش بسوی دہ	۲۰
قصہ نواختن مجنون آن سگ را کہ مقیم کوی لیلیٰ بود	۲۱
رسیدن خواجہ و قومش بسوی دہ روستائی	〃
افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن وے	۲۴
چرب کردن مرد لافی لب و سبلت خود را	〃
ایمن بودن بلعم باعور از امتحان حضرت عزت	۲۵
بردن گربہ دنبہ را و رسوا شدن پہلوان	〃
دعوی طاؤسی کردن آن شغال کہ در خم صباغ افتادہ بود	〃
دعوی کردن فرعون الوہیت را	۲۶

مضمون	صفحہ
تفسیر و لتعرفنہم فی لحن القول در بیان منافقان	۲۶
قصہ ہاروت و ماروت و دلیری ایشان بر امتحان حق تعالیٰ	〃
مستی بز از دیدن بز نر و جستن او بکوہ مقابل	〃
تمنا کردن ہاروت و ماروت مقام بشریت را	۲۷
خواب دیدن فرعون آمدن موسیٰ را و تدارک آن	〃
بمیدان خواندن فرعون بنی اسرائیل را برای حیلہ منع ولادت موسیٰ	〃
حکایت در تمثیل	۲۸
بازگشتن فرعون از میدان بشہر شادمان از تفریق بنی اسرائیل	〃
جمع آمدن عمران با مادر موسیٰ و حاملہ شدن او بموسیٰ	〃
وصیت کردن عمران جفت خود را بعد از مجامعت با او	〃
ترسیدن فرعون از بانگ و غریو و غوغا	〃
پیدا شدن ستارہ موسیٰ بر آسمان و غریو منجمان	۲۹
خواندن فرعون زنان بنی اسرائیل را سوی میدان	〃
بوجود آمدن موسیٰ و آمدن عوانان بخانہ عمران	۳۰
باز وحی آمدن بمادر موسیٰ کہ در آتشش افگن	〃
حکایت مارگیر کہ اژدہائے افسردہ را مردہ پنداشت	۳۱
بیان باصطلاح و تہدید ہا و سوال و جواب فرعون با موسیٰ	۳۴
جواب گفتن موسیٰ فرعون را در تہدیدے کہ باد پیمود	〃
پاسخ دادن فرعون موسیٰ را و مہلت خواستن	〃
جواب موسیٰ مر فرعون را	〃
جواب فرعون موسیٰ را و وحی آمدن بموسیٰ	〃
مہلت دادن موسیٰ فرعون را تا ساحران را جمع کند	〃
فرستادن فرعون بمدائن در طلب ساحران	۳۵
استفسار کردن دو ساحر از مادر گور پدر را	〃
جواب گفتن ساحر مردہ با فرزندان خود	〃
تشبیہ کردن قرآن مجید بعصائے موسیٰ	۳۶
بقیہ حکایت موسیٰ علیہ السلام	〃

مضمون	صفحہ
جمع آمدن ساحران از مدائن پیش فرعون و تشریف یافتن	۳۷
اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل در شب تار	〃
دعوت کردن نوح علیہ السلام پسر را و سر کشیدن او	۳۸
توفیق میان این حدیث کہ الرضا بالکفر کفر و حدیث دیگر من لم یرض بقضائی و لم یصبر علیٰ بلائی فلیطلب ربا سوائی	۳۹
مثل در بیان آنکہ حیرت مانع بحث و فکرت ست۔	۴۰
حکایت در بیان آنکہ در میان صحابہ حافظ کسی نبود	〃
داستان مشغول شدن عاشق بعشق نامہ خواندن	۴۱
حکایت آن مرد کہ در عہد داؤد نبی شب و روز دعا میکرد	۴۲
دویدن گاو در خانہ آن دعا کنندہ بالحاح	۴۳
در بیان آنکہ علم را دو پر و گمان را یک پر ست	〃
مثال محجوب شدن آدمی از تعظیم خلق و رغبت مشتریان بوی	〃
در بیان آنکہ عقول خلق متفاوت است در اصل فطرت	۴۴
در وہم افگندن کودکان استاد را بمکر	〃
رنجور شدن فرعون در وہم از تعظیم خلقان	〃
رنجور شدن استاد بعلم وہم و خیال	〃
در جامہ خواب افتادن استاد و نالیدن او بوہم رنجوری	۴۵
بار دیگر در وہم افگندن کودکان استاد را کہ او را از قرآن خواندن صداع افزاید	〃
خلاصی کودکان از مکتب بدین مکر و سوال مادران ایشان	〃
رفتن مادران علی الصباح بعیادت استاد	〃
در بیان آنکہ تن روح را چون لباسے است	〃
حکایت آن درویش کہ در کوہ خلوت کردہ بود	۴۶
دیدن زرگر عاقبت کار را و سخن بر وفق عاقبت گفتن	〃
بقیہ قصہ آن زاہد کوہی کہ نذر کردہ بود کہ میوہ کوہی از درخت نچیند	〃
تشبیہ بندہ با امر و قضا بصوت پنہان دار رسیدہ	۴۷
مضطر شدن فقیر نذر کنندہ و کندن امرود از درخت	〃
متہم کردن شیخ را با دزدان و بریدن دستش را	۴۸

مضمون	صفحه
کرامات شیخ اقطع و زنبیل بافتن او بدو دست در خلوت	۴۸
سبب جرأت ساحران فرعون بقطع دست و پای مرد	۴۹
شکایت کردن استر پیش شتر که من بسیار در روی می‌افتم	״
اجتماع اجزای خر عزیر بعد از پوسیدن باذن الله تعالی	۵۰
جزع ناکردن شیخ بزرگوار بر مرگ فرزندان خویش	״
عذر گفتن شیخ بهر ناگریستن بر مرگ فرزندان	״
قصه خواندن شیخ ضریر قرآن از روی مصحف	۵۱
صبر کردن لقمان چون دید که داؤد حلقها می‌ساخت از سؤال کردن	״
بقیه قصه نابینا و مصحف خواندن آن بنظر	۵۲
صفت بعضی اولیا که راضی‌اند با حکام الهی و لابه نکنند	״
سوال کردن بهلول از یک صاحبدل جواب او	״
قصه دقوقی و کراماتش	۵۳
بازگشتن بقصه دقوقی	۵۴
سر طلب کردن موسی خضر را با کمال نبوت و قرب	״
بازگشتن بقصه دقوقی علیه الرحمة	״
نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل	۵۵
شدن آن هفت شمع بر مثال یک شمع	״
نمودن آن شمعها در نظر آن شیخ هفت مرد	״
باز شدن آن هفت مرد هفت درخت	״
مخفی بودن آن درختان از چشم خلق	״
یک درخت شدن آن هفت درخت در نظر او	۵۶
هفت مرد شدن آن هفت درخت	״
پیش رفتن دقوقی با مامت آن قوم	۵۷
پیش رفتن دقوقی با مامت آن قوم غیبی	۵۸
اقتدا کردن آن قوم از پس دقوقی	״
بیان اشارت سلام سوی دست راست در قیامت	۵۹
شنیدن دقوقی در نماز فغان اهل کشتی را در غرق شدن	״
تصورات مرد حازم	۶۰
و دعا و شفاعت دقوقی در خلاص آن کشتی	۶۰
انکار کردن آن جماعت بر دعا و شفاعت دقوقی	۶۱
باز شرح کردن حکایت متمنی طالب روزی حلال بی کسب و رنج	۶۲
رفتن هر دو خصم پیش داؤد علیه السلام	״
شنیدن حضرت داؤد سخن خصمان او در ظاهر	۶۴
حکم کردن داؤد علیه السلام بر کشنده گاو	״
تضرع کردن آن شخص از داوری داؤد علیه السلام	״
رفتن داؤد در خلوت تا آنچه حق است پیدا شود	״
حکم کردن داؤد علیه السلام بر صاحب گاو که از سر گاو بگذر	۶۵
حکم کردن داؤد بر صاحب گاو که جمله مال خود وی بخش	״
عزم کردن داؤد تا آن راز را آشکارا بر خلائق کند	״
گواهی دادن دست و پا و زبان بر سر ظلم هم در دنیا	۶۶
بیرون رفتن خلائق بسوی آن درخت	״
قصاص فرمودن داؤد علیه السلام خونی را	״
در بیان آنکه نفس آدمی بجای آن خونی است که مدعی گاو گشته	۶۷
مثال	״
گریختن عیسی علیه السلام بر فراز کوه از احمقان	۶۸
قصه اهل سبا و حماقت ایشان و اثر ناکردن پند انبیا ایشان را	۶۹
شرح آن کور دوربین و آن کر تیز شنو و آن برهنه دراز دامن	۷۰
قصه خرمی اهل سبا و ناشکری ایشان	״
آمدن سیزده پیغمبر بنصیحت اهل سبا	״
جواب قوم انبیاء علیهم السلام	۷۱
جواب گفتن انبیا مر قوم را	״
معجزه خواستن قوم از پیغمبران علیهم السلام	״
متهم داشتن قوم انبیاء علیهم السلام	۷۲
حکایت خرگوشان که خرگوشی را به رسالت پیش پیل فرستادند	״
جواب گفتن انبیا طعن ایشان را	۷۳
بیان آنکه هر کس را نرسد مثل آوردن	״
مثل دو قوم نوح با ستهزا در کشتی ساختن او	۷۴
حکایت آن دزد که حفره میکند و میگفت دهل میزنم	״
جواب آن مثل که منکران گفته‌اند از رسالت خرگوش	״
بیان معنی حزم و مثال مرد حازم	۷۵
وخامت حال آن مرغ که ترک حزم کرد از حرص و هوا	״
حکایت تمنی کردن سگان زمستان که چون تابستان آید خانه بسازیم	۷۶
منع کردن منکران انبیا علیهم السلام از نصیحت کردن	״
جواب انبیا علیهم السلام جبریان را	۷۷
مکرر کردن آن جبریان حجتهای جبریانه را	״
باز جواب انبیا علیهم السلام جبریان را	״
مکرر کردن قوم اعتراض ترجیح بر انبیا علیهم السلام	״
باز جواب گفتن انبیا علیهم السلام ایشان را	۷۸
حکمت در آفریدن دوزخ در آن جهان و زندان در این جهان	״
بیان آنکه حق تعالی صورت ملوک را سبب مسخر کردن جباران ساخت	۷۹
قصه عشق صوفی بر سفره تهی از خورش	״
مخصوص بودن یعقوب به چشیدن جام حق از روی یوسف	״
حکایت غلام امیر که نفس عظیم داشت در مناجات و نماز با حق	۸۰
نومید شدن انبیا علیهم السلام از قبول و پذیرائی منکران	۸۱
بیان آنکه ایمان مقلد خوف است و رجا	״
معنی حدیث ان لله تعالی اولیاء اصفیاء	״
حکایت منبسط بودن و تیره ناشدن انس بن مالک از سوختن او	۸۲
قصه فریاد رسیدن رسول علیه السلام کاروان عرب را	״
مشک آن غلام پر شدن از غیب بمعجزه رسول علیه السلام	۸۳
دیدن خواجه غلام خود را سفید و ناشناختن	״
در بیان آنکه حق تعالی هرچه داد و آفرید همه را علم و حس داد	۸۴
آمدن زن کافره با طفل شیرخواره نزد رسول علیه السلام	״
ربودن عقاب موزه رسول خدا را صلی الله علیه وسلم	۸۵
وجه عبرت گرفتن از این حکایت و معنی ان مع العسر یسرا	״

مضمون	صفحہ
استدعا نمودن شخصے از موسیٰ زبان بہائم را	۸۵
وحی آمدن از حق بموسیٰ کہ بیاموزش چیزے را کہ میخواہد	۸۶
قانع شدن آن مرد بطالب تعلیم زبان مرغ خانگی و سگ	〃
جواب خروس سگ را -	〃
خجل شدن خروس پیش سگ -	۸۷
خبر دادن خروس از مرگ خواجہ -	〃
دویدن آن شخص بسوی موسیٰ بزینہار چوں خبر مرگ خود بشنید -	۸۸
دعا کردن موسیٰ جہت سلامتی ایمان آن شخص -	〃
اجابت کردن حق تعالےٰ دعای موسیٰ را -	〃
حکایت آن زن کہ فرزندش نمی زیست -	〃
در آمدن حمزہ رضی اللہ عنہ در حرب بے زرہ	۸۹
جواب حمزہ رضی اللہ عنہ -	〃
حیلہ دفع مغبون شدن در بیع و شری -	۹۰
وفات یافتن بلال رضی اللہ عنہ باشادی -	۹۱
حکمت ویران گشتن تن بمرگ -	〃
تشبیہ دنیا کہ بظاہر فراخ ست و بمعنی تنگ -	۹۲
بیان آنکہ ہر چہ غفلت و کاہلی و تاریکیست ہمہ از تن ست	〃
تشبیہ کردن نص مطلق کہ بے قید بود با قیاس	
آداب المستمعین والمریدین عند فیض الحکمۃ من لسان الشیخ	۹۳
منع گفتن مہتر حیان بوی صدری خویش را -	〃
فرق میان دانستن چیزے بمثال و دانستن بماہیت	۹۴
جمع و تفریق میان نفی و اثبات یک چیز -	〃
مسئلہ فنا و بقا درویش کامل -	۹۵
قصہ وکیل صدر جہاں کہ متہم شد و از بخارا گریخت	〃
پیدا شدن روح القدس بصورت آدمی بر مریم	〃
گفتن روح القدس مریم را کہ من رسول حقم	۹۷
عزم کردن آن وکیل از عشق کہ رجوع کند بہ بخارا	〃

مضمون	صفحہ
پرسیدن معشوقے از عاشق کہ از شہرہا کدام بہتر ست	۹۸
منع کردن دوستان او را از مراجعت بہ بخارا -	〃
جواب مرد عاشق عاذلان و نصیحت کنندگان را	〃
روی نہادن آن عاشق بسوے بخارا -	۹۹
در آمدن آن عاشق لاابالی در بخارا و تحذیر کردن دوستان	
او را از پیدا شدن -	〃
جواب گفتن عاشق عاذلان و تہدید کنندگان را -	〃
رسیدن آن عاشق بمعشوق خویش چوں دست از جان بشست -	۱۰۰
صفت کردن آن مسجد کہ مہمان کش بود و آن عاشق	
مرگ جوی کہ در آن مسجد مہمان شد -	〃
آمدن مہمان در آن مسجد مہمان کش -	〃
ملامت اہل مسجد مہمان عاشق را از شب خفتن در آنجا	۱۰۱
جواب گفتن عاشق با صحاب ملامت گویان را	〃
بیان آنکہ عشق جالینوس برین حیات دنیا بود کہ	
ملامت کردن اہل مسجد مہمان را تا در آن مسجد نخسپد	۱۰۲
گفتن شیطان با قریش کہ بجنگ احمد صلعم آیید	۱۰۳
تکرار کردن عاذلان پند را بہ مہمان مسجد -	۱۰۴
جواب گفتن مہمان ایشان را و مثل آوردن -	〃
تمثیل گریختن مومن و بے صبری او در بلا -	۱۰۶
تمثیل صابر شدن مومن چوں سر بلا واقف شد -	۱۰۷
عذر گفتن کدبانو با نخود و حکمت جوش دادن او -	〃
بقیہ قصہ مہمان آن مسجد و ثبات و صدق عزم او -	〃
ذکر خیال بر اندیشی قاصر ہمتان -	〃
تفسیر حدیث ان للقرآن ظہرا و بطنا -	۱۰۸
بیان آنکہ رفتن انبیاء و اولیاء علیہم السلام بکوہہا	〃
و غارہا جہت پنہان کردن خویش نیست -	〃
تشبیہ صورت و لیا و صورت کلام اولیا بصورت عصای موسیٰ	〃
تفسیر قولہ تعالیٰ یا جبال اوبی معہ والطیر -	۱۰۹

مضمون	صفحہ
جواب طعنہ زنندہ مثنوی از قصور فہم خود -	۱۰۹
مثل شوریدن کرہ اسپ از خوردن آب -	〃
بقیہ قصہ مہمان مسجد مہمان کش -	۱۱۰
تفسیر آیہ واجلب علیہم بخیلک و رجلک -	〃
رسیدن بانگ طلسم نیم شب مہمان مسجد را -	〃
ملاقات آن عاشق با صدر جہان -	۱۱۱
جذب ہر عنصرے جنس خود را کہ در ترکیب آدمی محتبس است	۱۱۲
منجذب شدن جان نیز بعالم ارواح -	〃
فسخ عزائم و نقض قصدہا جہت باخبر کردن آدمیست	۱۱۳
نظر کردن پیغمبر علیہ السلام باسیران و تبسم نمودن	〃
تفسیر ان تستفتحوا فقد جاءکم الفتح -	〃
بیان آنکہ مراد باز گشتن رسول علیہ السلام از حدیبیہ	۱۱۴
حق تعالیٰ لقب آن را فتح کرد کہ انا فتحنا مبینا	
تفسیر خبر لا تفضلونی علی یونس بن متی الی آخرہ	〃
آگاہ شدن پیغمبر بر طاعنان بر شماتت او -	〃
فہم کردن رسول علیہ السلام ضمیر اسیران را -	۱۱۵
بیان آنکہ طامعی در غیر قاہری و مقہوری است	〃
جذب معشوق عاشق را -	۱۱۶
رسیدن بخاری عاشق در بندگی صدر جہاں -	〃
داد خواستن پشہ از دست باد بحضرت سلیمان ع -	۱۱۷
امر کردن سلیمان پشہ متظلم را باحضار خصم -	〃
نواختن معشوق عاشق بیہوش خود را -	۱۱۸
با خویش آمدن عاشق بیہوش -	〃
حکایت آن عاشق و دراز ہجران بسیار امتحان	۱۱۹
یافتن عاشق معشوق را و بیان آنکہ جوئندہ	
یابندہ بود -	۱۲۱
خاتمہ دفتر سوم -	۱۲۲

دیباچہ مجلد ثالث از مجلدات مثنوی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اَلْحِكَمُ جُنُودُ اللهِ فِي الْاَرْضِ يُقَوِّيْ بِهَا اَرْوَاحَ الْمُرِيْدِيْنَ وَتُنَزِّهُ عِلْمَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الْجَهْلِ وَعَدْلَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الظُّلْمِ وَجُوْدَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ الرِّيَاءِ وَحِلْمَهُمْ عَنْ شَائِبَةِ السَّفَهِ وَتُقَرِّبُ اِلَيْهِمْ مَا بَعُدَ عَنْهُمْ مِنْ فَهْمِ الْاٰخِرَةِ وَتُيَسِّرُ لَهُمْ مَا عَسُرَ عَلَيْهِمْ مِنَ الطَّاعَةِ وَالْاِجْتِهَادِ وَهِيَ مِنْ بَيِّنَاتِ الْاَنْبِيَاءِ وَدَلَائِلِهِمْ تُخْبِرُ عَنْ اَسْرَارِ اللهِ وَسُلْطَانِهِ الْمَخْصُوْصِ بِالْعَارِفِيْنَ وَاِدَارَتِهِ الْفَلَكَ النُّوْرَانِيَّ الرَّحْمَانِيَّ الدُّرِّيَّ الْحَاكِمَ عَلَى الْفَلَكِ الدُّخَانِيِّ الْكُرِّيِّ كَمَا اَنَّ الْعَقْلَ حَاكِمٌ عَلَى الصُّوَرِ التُّرَابِيَّةِ وَحَوَاسِّهَا الظَّاهِرَةِ وَالْبَاطِنَةِ فَدَوَرَانُ ذٰلِكَ الْفَلَكِ الرُّوْحَانِيِّ حَاكِمٌ عَلَى الْفَلَكِ الدُّخَانِيِّ وَالشُّهُبِ الزَّاهِرَةِ وَالسُّرُجِ الْمُنِيْرَةِ وَالرِّيَاحِ الْمُنْشِئَةِ وَالْاَرَاضِيِ الْمَدْحِيَّةِ وَالْمِيَاهِ الْمُطَّرِدَةِ نَفَعَ اللهُ بِهَا عِبَادَهٗ

سلہ ترجمہ دانشہائے استوار لشکرہائے خداست در زمین قوت میدہد بآں لشکرہا جانہائے مریدان و پاک میکند آں حکمتہا دانش مریداں را از آمیزش نادانی و داد ایشاں را از آمیزش ستم و پاک می سازد بخشش ایشاں را از آمیزش نمائش و پاک میکند بردباری ایشاں را از آمیزش بےخردی و نزدیک میسازد آں حکمتہا بسوئے ایشاں آنچہ دور ست از ایشاں از فہمیدن آخرت و آساں می سازد برائے ایشاں آنچہ دشوار ست بر ایشاں از فرمانبرداری و کوشش و آں حکمتہا از حجت ہائے روشن انبیاست و از دلیلہائے ایشاں کہ خبر میدہد از رازہائے خدا و از سلطانی وی کہ مخصوص ست بعارفاں و خبر میدہد از گردانیدن خدای تعالی فلک نورانی و رحمانی و روشن کہ حاکم ست بر فلک دخانی و کروی چنانکہ بتحقیق عقل حاکم است بر صورتہائے خاکی و حسہائے آں صورتہا کہ ظاہری و باطنی اند پس گردش آں فلک روحانی حاکم ست بر فلک دخانی و بر ستارہائے روشن و بر چراغہائے تاباں و بر بادہائے نشو و نما بخشندہ و بر زمینہائے گسترانیدہ شدہ و بر آبہائے ریختہ شدہ نفع بخشند خدا بآں حکمتہا بندگاں خود را ۱۲ —

وَزَادَهُمْ فَهْماً فِقْهاً وَاِنَّمَا يَفْهَمُ كُلُّ قَارِئٍ عَلٰى قَدْرِ نُهْيَتِهٖ وَيَنْسُكُ النَّاسِكُ عَلٰى قَدْرِ قُوَّةِ اِجْتِهَادِهٖ وَيُفْتِي
الْمُفْتِي مَبْلَغَ رَأْيِهٖ وَيَتَصَدَّقُ الْمُتَصَدِّقُ بِقَدْرِ قُدْرَتِهٖ وَيَجُوْدُ الْبَاذِلُ بِقَدْرِ مَوْجُوْدِهٖ وَيَقْتَنِي الْجُوْدُ عَلَيْهِ
مَا عَرَفَ مِنْ فَضْلِهٖ وَلٰكِنْ مُفْتَقِدُ الْمَاءِ فِي الْمَفَازَةِ لَا يُقَصِّرُ بِهٖ عَنْ طَلَبِهٖ مَعْرِفَتُهٗ مَا فِي الْبِحَارِ وَيَجِدُّ
فِي طَلَبِ مَاءِ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ قَبْلَ اَنْ يَّقْطَعَهُ الْمَعَاشُ بِالْاِشْتِغَالِ عَنْهُ وَتَعُوْقُهُ الْعِلَّةُ وَالْحَاجَةُ وَ
تَحُوْلُ الْاَغْرَاضُ بَيْنَهٗ وَبَيْنَ مَا يَتَسَرَّعُ اِلَيْهِ وَلَنْ يَّنَالَ ذٰلِكَ الْعِلْمَ مُؤْثِرُ هَوًى وَلَا رَاكِنٌ اِلٰى دَعَةٍ
وَلَا مُنْصَرِفٌ عَنْ طَلَبِهٖ وَلَا خَائِفٌ عَلٰى نَفْسِهٖ وَلَا مُهْتَمٌّ لِمَعِيْشَتِهٖ اِلَّا اَنْ يَّعُوْذَ بِاللّٰهِ وَيُوْثِرَ دِيْنَهٗ عَلٰى
دُنْيَاهُ وَيَاْخُذَ مِنْ كَنْزِ الْحِكْمَةِ نُقُوْدَ الْاَمْوَالِ لَعَظِيْمَةِ الَّتِي لَا تَكْسُدُ وَتُوْرِثُ مِيْرَاثَ الْاَمْوَالِ الْاَنْوَارَ
الْجَلِيْلَةَ وَالْجَوَاهِرَ الْكَرِيْمَةَ وَالضِّيَاعَ الثَّمِيْنَةَ شَاكِراً لِفَضْلِهٖ مُعَظِّماً لِقَدْرِهٖ مُجِلًّا لِخَطَرِهٖ وَيَسْتَعِيْذُ
بِاللّٰهِ مِنْ خَسَاسَةِ الْحُظُوْظِ وَمِنْ جَهْلٍ يَسْتَكْثِرُ الْقَلِيْلَ مِمَّا يَرٰى فِي نَفْسِهٖ وَيَسْتَقِلُّ الْكَثِيْرَ الْعَظِيْمَ مِنْ
غَيْرِهٖ وَيُعْجَبُ بِنَفْسِهٖ بِمَا لَمْ يَاْذَنْ لَهُ الْحَقُّ وَعَلَى الْعَالِمِ الطَّالِبِ اَنْ يَّتَعَلَّمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ وَاَنْ يُّعَلِّمَ
مَا قَدْ عَلِمَ وَيُرْفِقَ بِذَوِي الضُّعْفِ فِي الذِّهْنِ وَلَا يَعْجَبُ مِنْ بَلَادَةِ اَهْلِ الْبَلَادَةِ وَلَا يُعَنِّفُ عَلٰى قَلِيْلِ
الْفَهْمِ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى عَنْ اَقَاوِيْلِ الْمُلْحِدِيْنَ وَشِرْكِ الْمُشْرِكِيْنَ
وَتَنْقِيْصِ النَّاقِصِيْنَ وَتَشْبِيْهِ الْمُشَبِّهِيْنَ وَسُوْءِ اَوْهَامِ الْمُتَفَكِّرِيْنَ وَكَيْفِيَّاتِ الْمُتَوَهِّمِيْنَ

ترجمہ و زیادہ کند ایشان را فہم در حکمتہا و جز ایں نیست کہ می فہمد ہر قاری بقدر خرد خود و عبادت میکند عبادت کنندہ براندازہ زور کوشش خود و فتوی میدہد فتوی دہندہ بجائے رسیدن دانش خود و صدقہ میدہد ہر صدقہ دہندہ باندازہ قدرت خود و بخشش مینماید بخشندہ براندازہ یافت خود و میگیرد جود کردہ شدہ برو آنچہ شناختہ است از فضل او و لیکن گم کنندہ آب در بیابان کوتاہ نسازد آنرا از طلب آں آب شناختن او چیزے را کہ در دریاہاست و کوشش میکند در طلب آب ایں زندگانی پیش از آنکہ قطع کند او را زندگانی دنیا بسبب باز داشتن از آں آب حیات و مانع شود او را علت و حاجت و درآید غرضہا درمیان او و درمیان چیزے کہ سرعت کند بسوے او و ہرگز نیابد علم را اختیار کنندہ ہوائے نفس و نہ میل کنندہ بسوے بیکاری و نہ بازگردندہ از طلب او نہ ترسندہ بر ذات خود و نہ اہتمام کنندہ برائے معیشت خود مگر آنکہ پناہ برد بخدا و اختیار کند دین خود را بر دنیا خود و بگیرد از گنج حکمت نقدہائے مالہائے بزرگ آنکہ بے رواج نشود و میراث گرفتہ نشود ہمچو میراث مالہائے دنیا و بگیرد نورہائے بزرگ را و جوہرہائے بزرگ او متاعہائے بیش بہا را بحالیکہ شکر گویندہ است مر فضل او را و تعظیم کنندہ است قدر و اندازہ او را و بزرگ پندارندہ است مر رتبہ او را و پناہ میبرد بخدا از خردیہائے خطہائے دنیا و از نادانی کہ بسیار پندارد اندک را از جنس چیزے کہ می بیند در ذات خود و کم پندارد بسیارے را کہ بزرگ ست از غیر او و شگفت کند بنفس خود بچیزے کہ حکم نکردہ او را حق تعالٰے و لازم ست بر عالم کہ جویندۂ علم ست اینکہ بیاموزد چیزے را کہ نمیداند و اینکہ تعلیم کند چیزے را کہ بتحقیق دانستہ است و نرمی کند بخداوندان ناتوانی در فہم و عجب نکند از کند طبعی کند طبعان و درشتی نکند بر کم فہم ہمچنیں بودید پیش ازیں پس منت نہاد خدا بر شما پاک منزہ است آں خدا کہ برترست از سخنان ملحدان و از شرک مشرکان و از کم کردن ناقصان و از تشبیہ کردن تشبیہ کنندگان و از بدی وہمہای فکر کنندگان و از کیفیت وہم کنندگان ۱۲ —

لهُ الحمدُ والمجدُ علی تلفیق الکتابِ المثنویِ الالٰهیِ الربّانیِ وهو الموفِّقُ والمفضلُ ولهُ الطَّولُ
والمنُّ لاسیّما علی عبادهِ العارفین علی رغمِ حزبٍ یریدون لیطفئوا نورَ اللهِ بافواهِهم
واللهُ متمُّ نورهِ ولو کرهَ الکافرون اِنّا نحن نزّلنا الذکرَ واِنّا لهُ لحافظون فمن بدّلهُ بعد
ما سمعهُ فانّما اثمهُ علی الذین یبدّلونهُ اِنّ اللهَ سمیعٌ علیمٌ والحمدُ للهِ ربِّ العٰلمین
والصّلوٰةُ علی سیّدنا محمّدٍ وآلهِ وصحبهِ اجمعین برحمتک یا ارحمَ الرّاحمین ۞

له ترجمه مراد راست ستایش و بزرگی بر فراہم آوردن کتاب مثنوی الٰہی ربانی و اوست توفیق دہندہ و فضل کنندہ و او راست عطا و منت خصوصاً بر بندگان خود کہ عارفان اند بر خوار ساختن گروہے کہ میخواہند تا بمیرانند نور خدا را بدہنہائے خود و خدا تمام کنندۂ نور خود ست و گرچہ ناخوش دارند آں را کافران ما فرو فرستادیم قرآن را کہ پند ست و بتحقیق ما او را نگاہ دارندہ ایم پس ہر کہ تبدیل کند آں را پس آنکہ شنید او را پس جز ایں نیست کہ بزہ آں تبدیل بر کسانے ست کہ تبدیل می کنند آں را بدرستیکہ خدا شنوا است بگفتار تبدیل کنندگان و دانا است بانچہ در دلہائے ایشان ست و جمیع ثنا ثابت است برائے خدا کہ پروردگار ہمہ عالم ست و درود بر سردار ما کہ محمد است و بر آلؐ او و اصحابؓ او ہمہ آں آلؐ و اصحابؓ برحمت تو اے رحیم ترین رحم کنندگان ۱۲

دفتر سوم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار / این سوم دفتر که سنت شد سه بار
برگشا گنجینهٔ اسرار را / در سوم دفتر بهل اعذار را
قوتت از قوت حق می‌زهد / نز عروقی کز حرارت می‌جهد
این چراغ شمس کو روشن بود / نز فتیله و پنبه و روغن بود
سقف گردون کو چنین دائم بود / نز طناب و استنی قائم بود
قوت جبریل از مطبخ نبود / بود از دیدار خلاق وجود
همچنین این قوت ابدال حق / هم ز حق دان نز طعام و از طبق
چشمشان را هم ز نور اسرشته‌اند / تا ز روح و از ملک بگذشته‌اند
چونکه موصوفی باوصاف جلیل / ز آتش امراض بگذر چون خلیل
گردد آتش بر تو هم برد و سلام / ای عناصر مر مزاجت را غلام
هر مزاجی را عناصر مایه است / وین مزاجت برتر از هر پایه است
این مزاجت از جهان منبسط / وصف وحدت را کنون شد ملتقط
ای دریغا عرصهٔ افهام خلق / سخت تنگ آمد ندارد خلق حلق
ای ضیاء الحق بحذق رای تو / حلق بخشد سنگ را حلوای تو
کوه طور اندر تجلی حلق یافت / تا که می نوشید و می را برنتافت
صار دکا منه وانشق الجبل / هل رأیتم من جبل رقص الجمل
لقمه بخشی آید از هر کس بکس / حلق بخشی کار یزدانست و بس
حلق بخشد جسم را و روح را / حلق بخشد بهر هر عضوت جدا
این گهی بخشد که اجلالی شوی / وز دغا و از دغل خالی شوی
تا نگویی سر سلطان را بکس / تا نریزی قند را پیش مگس
گوش آنکس نوشد اسرار جلال / کو چو سوسن صد زبان افتاد لال
حلق بخشد خاک را لطف خدا / تا خورد آب و بروید صد گیا
باز خاکی را ببخشد حلق و لب / تا گیاهش را خورد اندر طلب
چون گیاهش خورد حیوان گشت زفت / گشت حیوان لقمهٔ انسان و رفت
باز خاک آمد شد اکال بشر / چون جدا شد از بشر روح و بصر
ذره‌ها دیدم دهانشان جمله باز / گر بگویم خوردشان گردد دراز
برگها را برگ از انعام او / دایگان را دایه لطف عام او
رزقها را رزقها او می‌دهد / زانکه گندم بی‌غذایی چون زهد
نیست شرح این سخن را منتهی / پاره‌ای گفتم بدان از پاره‌ها
جمله عالم آکل و ماکول دان / باقیان را مقبل و مقبول دان

اینجهان و ساکنانش منتشر ‌ ‌ وان جهان و ساکنانش مستمر
اینجهان و عاشقانش منقطع ‌ ‌ اهل آن عالم مخلد مجتمع
پس کریم آنست کو خود را دهد ‌ ‌ آب حیوانی که ماند تا ابد
باقیات الصالحات آمد کریم ‌ ‌ رسته از صد آفت و اخطار و بیم
گر هزارانند یک تن بیش نیست ‌ ‌ چون خیالات عدد اندیش نیست
آکل و ماکول را حلق است و نای ‌ ‌ غالب و مغلوب را عقل است و رای
حلق بخشید او عصای عدل را ‌ ‌ خورد او چندان عصا و حبل را
و اندرو افزون نشد زان جمله اکل ‌ ‌ زانکه حیوانی نبودش اکل و شکل
مر یقین را چون عصا هم حلق داد ‌ ‌ تا بخورد او هر خیالی را که زاد
پس معانی را چو اعیان حلقهاست ‌ ‌ رازق حلق معانی هم خداست
پس ز ماهی تا به مه از خلق نیست ‌ ‌ که بجذب مایه او را حلق نیست
حلق نفس از وسوسه خالی شود ‌ ‌ میهمان حق جلالی شود
حلق جان از فکر تن خالی شود ‌ ‌ آنگهی روزیش اجلالی شود
حلق عقل و دل چو خالی شد ز فکر ‌ ‌ یافت او بی هضم معده رزق بکر
شرط تبدیل مزاج آمد بدان ‌ ‌ کز مزاج بد بود مرگ بدان
چون مزاج آدمی گلخوار شد ‌ ‌ زرد و بدرنگ و سقیم و خوار شد
چون مزاج زشت او تبدیل یافت ‌ ‌ رفت زشتی از رخش چون شمع تافت
دایه کو طفل شیرآموز را ‌ ‌ تا بنعمت خوش کند بدفوز را
دایهٔ کو شیرخواره طفل را ‌ ‌ تا ز نعمتها کند او را غذا
گر ببندد راه یک پستان برو ‌ ‌ برگشاید راه صد بستان برو
زانکه پستان شد حجاب آن ضعیف ‌ ‌ از هزاران نعمت و خوان و رغیف
پس حیات ماست موقوف فطام ‌ ‌ اندک اندک جهد کن تم الکلام
چون جنین را آدمی خون بد غذا ‌ ‌ از نجس پاکی برد مومن کذا
چون جنین بد آدمی خونخوار بود ‌ ‌ بود دورا بود از خون تا رو بود
از فطام خون غذایش شیر شد ‌ ‌ وز فطام شیر لقمه گیر شد
وز فطام لقمه لقمانی شود ‌ ‌ طالب مطلوب پنهانی شود
گر جنین را کس بگفتی در رحم ‌ ‌ هست بیرون عالمی بس منتظم
یک زمین خرمی با عرض و طول ‌ ‌ اندرو بس نعمت و بس جای اکول
کوهها و بحرها و دشتها ‌ ‌ بوستانها باغها و کشتها
آسمانی بس بلند و پرضیا ‌ ‌ آفتاب و ماهتاب و صد سها
از شمال از جنوب و از دبور ‌ ‌ باغها دارد عروسیها و سور
در صفت ناید عجبهای آن ‌ ‌ تو درین ظلمت چه در امتحان
خون خوری در چار میخ تنگنا ‌ ‌ در میان حبس و انجاس و عنا
او بحکم حال خود منکر بدی ‌ ‌ زین رسالت معرض و کافر شدی
کاین محال است و فریب است و غرور ‌ ‌ زانکه وهم کور زین معنی ست دور
جنس چیزی چون ندید ادراک او ‌ ‌ نشنود ادراک منکرناک او
همچنان که خلق عام اندر جهان ‌ ‌ زان جهان ابدال میگویندشان
کاین جهان چاهیست بس تاریک و تنگ ‌ ‌ هست بیرون عالمی بی بو و رنگ
هیچ در گوش کسی زایشان نرفت ‌ ‌ کاین طمع آمد حجاب ژرف و زفت
گوش را بندد طمع از استماع ‌ ‌ چشم را بندد غرض از اطلاع
همچنانکه آن جنین را طمع خون ‌ ‌ کان غذای اوست در اوطان دون
از حدیث این جهان محجوب کرد ‌ ‌ خون تن او دلش محجوب کرد
زین همه انواع نعمت ماند فرد ‌ ‌ غیر خون وی نمی داند چاشت خورد
بر تو هم طمع خوشی این جهان ‌ ‌ شد حجاب آن خوشی جاودان
طمع فی دق این حیات پرغرور ‌ ‌ از حیات راستینت کرده دور
پس طمع کورت کند نیکو بدان ‌ ‌ بر تو پوشاند یقین آگهان
حس ترا باطل نماید از طمع ‌ ‌ در تو صد کوری فزاید از طمع
از طمع بیزار شو چون راستان ‌ ‌ تا نهی پا بر سر آن آستان
کاندران رحم چون درآئی و راهی ‌ ‌ از غم و شادی قدم بیرون نهی
چشم جانت روشن و حق بین شود ‌ ‌ ای ظلام کفر نور دین شود

پند مردان اپذیر ای خوبجان — تا بجی از خوف ثانی در امان
بشنو اکنون قصهٔ تمثیل آن — تا بیابی در حقیقت نفع جان

قصهٔ دانائی که در بیابان به بعضے مردمان رسید و وصیت کرد که پیل بچگان مخورید

آن شنیدی تو که در هندوستان — دید دانائی گروه دوستان
گرسنه مانده شده بی برگ و عور — میرسیدند از سفر وز راه دور
مهر داناییش جوشید و بگفت — خوش سلامی شان و چون گل برشکفت
گفت دانم کز تجوع واز خلا — جمع آمد رنجتان زین کربلا
لیک الله الله ای قوم جلیل — تا نباشد خوردتان فرزند پیل
پیل هست این سو که اکنون میروید — پند من از جان و از دل بشنوید
پیل بچگانند در راه تان — صید ایشان هست بس دلخواه تان
بس ضعیف اند و لطیف اند و سمین — لیک مادر هست طالب در کمین
از پی فرزند صد فرسنگ راه — می بگردد در حنین و آه آه
آتش و دود آید از خرطوم او — الحذر زان بچهٔ مرحوم او
اولیا اطفال حق اند ای پسر — غایبی و حاضری بس باخبر
غایبی مندیش از نقصانشان — کو کشد کین از برای جان شان
گفت اطفال من اند این اولیا — در غریبی فرد از کار و کیا
از برای امتحان خوار و یتیم — لیک اندر سر منم یار و ندیم
پشت دار جملهٔ عصمتهای من — گوییا هستند خود اجزای من
هان و هان این دلق پوشان من اند — صد هزار اندر هزار و یک تن اند
ور نه کی کردی بیک چوبی هنر — موسی فرعون را زیر و زبر
ور نه کی کردی بیک نفرین بد — نوح شرق و غرب را غرقاب خود
بر نکندی یک دعای لوط راد — جمله شهرستانشان را بی مراد
گشت شهرستان چون فردوسشان — دجله آب سیه رو بین نشان
سوی شام است این نشان و این خبر — در ره قدسش ببینی بر گذر
صد هزاران ز اولیای حق پرست — خود بهر قرنی سیاستها بدست
گر بگویم این بیان افزون شود — خود جگر چه بود که خارا خون شود
خون شود کهها و باز افسرده شود — تو نبینی خون شان کوری و رد
طرفه کوری دوربین تیز چشم — لیک از اشتر نبیند غیر پشم
مو بمو بیند ز صرفه حرص انس — رقص بی مقصود دارد همچو خرس
مو بمو بیند ز حرص خود دل شتر — رقص و خالی خیره پر ز شر
رقص آنجا کن که خود را بشکنی — پنبه را از ریش شهوت برکنی
رقص و جولان بر سر میدان کنند — رقص اندر خون خود مردان کنند
چون رهند از دست خود دستی زنند — چون جهند از نقص خود رقصی کنند
مطربانشان از درون دف میزنند — بحرها در شورشان کف میزنند
تو نبینی برگها بر شاخها — کف زنان قصان ز تحریک صبا
تو نبینی لیک بهر گوششان — برگها بر شاخها هم کف زنان
تو نبینی برگها را کف زدن — گوش دل باید نه این گوش بدن
گوش سر بربند از هزل و دروغ — تا ببینی شهر جان با فروغ
بیش هان بربند از هزل ای عجمی — جز حدیث شاه نی و چیزی مگو
سرکشد گوش محمد در سخن — کش بگوید در نبی حق هو اذن
سربسر گوش است و چشم است این نبی — رحمت حق مرضع است او ما صبی
این سخن پایان ندارد باز ران — سوی اهل پیل و بر آغاز ران

بقیهٔ قصهٔ متعرضان پیل بچگان

هر دهان را پیل بویی میکند — گرد معده هر بشر بر می تند
تا کجا یابد کباب بچه خویش — تا نماید انتقام و زخم نیش
تا کجا بوی کباب بچه را — یابد و در خشم و ندا اندر چرا
گوشتهای بندگان حق خوری — غیبت ایشان کنی کیفر بری
هین که بویا در دهانتان خالق است — کی برد جان غیر آن کو صادق است
وای آن افسوسیی کش بوگیر — باشد اندر گور منکر یا نکیر

تجوع گرسنه شدن و خلا خالی بودن شکم

نی بهان زر دیدن امکان آن دهان ‌ ‌ نی توان خوش کردن از دارو دهان

آب و روغن نیست مر روپوش را ‌ ‌ راه حیلت نیست عقل و هوش را

چند گوید زخمهای گزدمان ‌ ‌ بر سر هر زخم از خاد مرزشان

گرز عزرائیل را بنگر اثر ‌ ‌ گر نبینی چوب و آهن در صور

هم بصورت می‌نماید گه گهی ‌ ‌ زان همه رنجور باشد آگهی

گه بدان رنجور گاهی یار حرم ‌ ‌ چیست این شمشیر بر فرق سرم

چون نمی‌بیند کس آن یاران او ‌ ‌ در جواب آید سر یک کاه عمو

نامی بلیم باشد این خیال ‌ ‌ چه خیال است آنکه هست از او تحال

پس خیال است آنکه این پیچ نگو ‌ ‌ از نهیب آن خیالی شد کنون

گرزها و تیغها محسوس شد ‌ ‌ پیش بیمار و سرش منکوس شد

او همی بیند که آن از بهر اوست ‌ ‌ چشم دشمن بسته زان خشم و دست

حرص دنیا رفت و چشمش تیز شد ‌ ‌ چشم او روشن گه خونریز شد

مرغ بی‌هنگام شد آن چشم او ‌ ‌ از نتیجهٔ کبر او و زخشم او

سر بریدن واجب آمد مرغ را ‌ ‌ کو بغیر از وقت جنباند ورا

هر زمانش می‌سنجد و جانت را ‌ ‌ بنگر اندر نزع جان ایمانت را

عمر تو مانند همیان زر است ‌ ‌ روز و شب مانند دینار اشمر است

می‌شمارد میدهد زر بیوقوف ‌ ‌ تا که خالی گردد و آید خسوف

گر زکه بستانی و ننهی بجای ‌ ‌ اندر آید کوه زان دادن ز پای

پس بنه بر جای هر دم را عوض ‌ ‌ تا ز واسجد واقترب یابی غرض

در تمامی کارها چندین مکوش ‌ ‌ جز بکاری که بود در دین مکوش

عاقبت تو رفت خواهی ناتمام ‌ ‌ کارهایت ابتر و نان تو خام

دین عمارت کردن گور و لحد ‌ ‌ نی به سنگ و نی به چوب و نی لبد

بلکه خود را در صفا گوری کنی ‌ ‌ در منی او کنی دفن این منی

خاک او گردی و مدفون غمش ‌ ‌ تا دمت یابد مددها از دمش

گور خانه قبه‌ها و کنگره ‌ ‌ نبود از اصحاب معنی آن سره

بنگر اکنون ننگ اطلس پوش را ‌ ‌ هیچ اطلس دست گیرد هوش را

ور عذاب منکر است آن جان او ‌ ‌ گز نبودم غم در دل غمدان او

از برون بر ظاهرش نقش و نگار ‌ ‌ وز درون اندیشه‌هایش زار زار

وان یکی مبنی ز ران دلق کهن ‌ ‌ چون نبات اندیشه و شکر سخن

رجوع بحکایت مسافران و پیل بچگان

گفت ناصح بشنوید این پند من ‌ ‌ تا دل و جانتان نگردد ممتحن

با گیاه و برگها قانع شوید ‌ ‌ در شکار پیل بچگان کم روید

من برون کردم ز گردن وام نصح ‌ ‌ جز سعادت کی بود انجام نصح

من به تبلیغ رسالت آمدم ‌ ‌ تا رهانم مر شما را از ندم

هین مبادا که طمع رهتان زند ‌ ‌ طمع برگ از بیختان بر کند

این بگفت و خیربادی کرد و رفت ‌ ‌ گشت قحط و جوعشان در راه زفت

ناگهان دیدند سوی جاده‌ای ‌ ‌ پور پیلی فربهی نو زاده‌ای

اندر افتادند چون گرگان مست ‌ ‌ پاک خوردندش فرو شستند دست

آن یکی همره نخورد و پند داد ‌ ‌ که حدیث آن فقیرش بود یاد

از کبابش مانع آمد آن سخن ‌ ‌ بخت نو بخشد ترا عقل کهن

پس بیفتادند و خفتند آن همه ‌ ‌ وان گرسنه چون شبان اندر رمه

دید پیلی سهمناکی در رسید ‌ ‌ اولا آمد سوی حارس دوید

بوی می‌کرد آن دهانش را سه بار ‌ ‌ هیچ بویی زو نیامد ناگوار

چند باری گرد او گشت و برفت ‌ ‌ مر ورا نازرد و آن شه پیل رفت

مر لب هر خفته‌ای را بوی کرد ‌ ‌ بوی می‌آمد ورا زان خفته مرد

کز کباب پیل زاده خورده بود ‌ ‌ بر درانید و بکشتش پیل زود

در زمان او یک بیک را زان گروه ‌ ‌ می درانید و نبودش زان شکوه

بر هوا انداخت هر یک را گزاف ‌ ‌ تا همی زد بر زمین می‌شد شکاف

ای خورندهٔ خون خلق از راه برد ‌ ‌ تا نیارد خون ایشانت نبرد

حال ایشان خوان الشاهد ان یقین   زانکه بال زور آید در زمین

مادر آن پیل بچگان کین کشد   پیل بچه خواره را کیفر کشد

پیل بچه میخوری ای پاره‌خوار   هم برآرد خصم پیل از تو دمار

بوی رسوا کرد مکر اندیش را   پیل داند بوی طفل خویش را

آنکه یابد بوی حق را از یمن   چون نیابد بوی باطل را ز من

مصطفی چون برد بوی از راه دور   چون نیابد از دهان ما بخور

هم بیابد لیک پوشاند ز ما   بوی نیک و بد برآید بر سما

تو همی خسپی و بوی آن حرام   می زند بر آسمان سبزفام

همره انفاس زشتت میشود   تا بوگیران گردون میرود

بوی کبر و بوی حرص و بوی آز   در سخن گفتن بیاید چون پیاز

گر خوری سوگند من کی خورده‌ام   از پیاز و سیر تقوی کرده‌ام

آن دم سوگند غمازی کند   بر دماغ همنشینان بر زند

پس دعاها رد شود از بوی آن   آن دل کژ می‌نماید در زبان

اخسئوا آید جواب آن دعا   چوب رد باشد جزای هر دغا

گر حدیثت کژ بود معنیت راست   آن کژی لفظ مقبول خداست

ور بود معنی کژ و لفظت نکو   آن چنان معنی نیرزد یک تسو

در بیان خطای محبان که بهتر از صواب بیگانگان است

آن بلال صدق در بانگ نماز   حی را هی خواند از روی نیاز

تا بگفتند ای پیمبر نیست راست   این خطا اکنون که آغاز بناست

ای نبی و ای رسول کردگار   یک مؤذن کو بود افصح بیار

عیب باشد اول دین و صلاح   لحن خواندن لفظ حی علی الفلاح

خشم پیغمبر بجوشید و بگفت   یک دو رمزی از عنایات نهفت

کای خسان نزد خدا هی بلال   بهتر از صد حی و خی و قیل و قال

وا مشورانید تا من رازتان   وا نگویم زآخر و آغازتان

گر نداری تو دم خوش در دعا   رو دعا میخواه ز اخوان صفا

امر کردن حق تعالی موسی علیه السلام که بدهانی خوان مرا که بدان دهان گناه نکرده باشی

بهر این فرمود با موسی خدا   وقت حاجت خواستن اندر دعا

کای کلیم الله ز من میجو پناه   با دهانی که نکردی تو گناه

گفت موسی من ندارم آن دهان   گفت ما را از دهان غیر خوان

از دهان غیر کی کردی گناه   از دهان غیر برخوان کای اله

از دهانی که نکردستی گناه   آن دهان غیر باشد عذرخواه

آنچنان کن که دهانها مر ترا   در شب و در روزها آرد دعا

یا دهان خویشتن را پاک کن   روح خود را چابک و چالاک کن

ذکر حق پاک است چون پاکی رسید   رخت بربندد برون آید پلید

می‌گریزد ضدها از ضدها   شب گریزد چون برافروزد ضیا

چون درآید نام پاک اندر دهان   نی پلیدی ماند و نی آن دهان

در بیان آنکه الله گفتن نیازمند عین لبیک گفتن حق است

آن یکی الله می‌گفتی شبی   تا که شیرین گردد از ذکرش لبی

گفت شیطانش خمش ای سخت رو   چند گوئی آخر ای بسیارگو

این همه الله گوئی از عتو   خود یکی الله را لبیک کو

می نیاید یک جواب از پیش تخت   چند الله میزنی با روی سخت

او شکسته دل شد و بنهاد سر   دید در خواب او خضر را در خضر

گفت هین از ذکر چون وامانده‌ای   چون پشیمانی از آن کش خوانده‌ای

گفت لبیکم نمی‌آید جواب   زان همی ترسم که باشم رد باب

گفت خضرش که خدا گفت این بمن   که برو با او بگو ای ممتحن

گفت آن الله تو لبیک ماست   وآن نیاز و سوز و دردت پیک ماست

نی ترا در کار من آورده‌ام   نی که من مشغول ذکرت کرده‌ام

حیله‌ها و چاره‌جوئیهای تو   جذب ما بود و گشاد این پای تو

ترس و عشق تو کمند لطف ماست / زیر هر یا رب تو لبیکهاست
جان جاهل زین دعا جز دور نیست / زانکه یا رب گفتنش دستور نیست
بر دهان و بر دلش قفلست و بند / تا ننالد با خدا وقت گزند
داد مر فرعون را صد ملک و مال / تا بکرد او دعوی عز و جلال
در همه عمرش ندید او درد سر / تا ننالد سوی حق آن بدگهر
داد او را جمله ملک این جهان / حق ندادش درد و رنج و اندهان
درد آمد بهتر از ملک جهان / تا بخوانی تو خدا را در نهان
زانکه درد و رنج و بار آنها / شد نصیب دوستانش در جهان
خواندن بی درد از افسردگیست / خواندن با درد از دلبردگیست
آن کشیدن زیر لب آواز را / یاد کردن مبدأ و آغاز را
آن شده آواز صافی و حزین / کای خدای مستغاث و ای معین
ناله سگ در رهش بی جذبه نیست / زانکه هر راغب اسیر رهزنیست
چون سگ کهفی که از مردار رست / بر سر خوان شهنشاهان نشست
تا قیامت میخورد او پیش غار / آب رحمت عارفانه بی تغار
ای بسا سگ‌پوست کو را نام نیست / لیک اندر پرده بی آن جام نیست
جان بده از بهر آن جام ای پسر / بی جهاد و صبر کی باشد ظفر
صبر کردن بهر این نبود حرج / صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
زین کمین بی صبر و حزم کس نجست / حزم را خود صبر آمد پا و دست
حزم کن از خورد کین زهرین گیاست / حزم کردن زور و نور انبیاست
کاه باشد کو به هر بادی جهد / کوه کی مر باد را وزنی نهد
هر طرف غولی همی خواند ترا / کای برادر راه خواهی هین بیا
رهنمایم همرهت باشم رفیق / من قلاوزم درین راه دقیق
نی قلاوزست و نی ره داند او / یوسفا کم رو سوی این گرگ‌خو
حزم آن باشد که نفریبد ترا / چرب و نوش و دامهای این سرا
که نه چربی دارد و نی نوش او / سحر خواند میدمد در گوش او
که بیا مهمان ما ای روشنی / خانه آن تست و تو آن منی
حزم آن باشد که گویی تخمه‌ام / یا سقیمم خسته این خیمه‌ام
یا سرم دردست درد سر ببر / یا مرا خواندست آن خالو پسر
زانکه یک نوشت دهد با نیشها / که بکارد در تو نوشش ریشها
زر اگر پنجاه یا شصتت دهد / ماهیا او گوشت در شستت نهد
گر دهد خود کی دهد آن پرحیل / جوز پوسیدست گفتار دغل
ژغژغ آن مغز و عقلت را برد / صد هزاران عقل را یک نشمرد
یار تو خرجین تست و کیسه‌ات / گر تو رامینی مجو جز ویسه‌ات
ویسه و معشوق تو هم ذات تست / وین برونیها همه آفات تست
حزم آن باشد که چون دعوت کنند / تو نگویی مست و خواهان منند
دعوت ایشان صفیر مرغ دان / که کند صیاد در مکمن نهان
مرغ مرده پیش بنهاده که این / میکند این بانگ و آواز و حنین
مرغ پندارد که جنس اوست او / جمع آید بر دردشان پوست او
جز مگر مرغی که حزمش داد حق / تا نگردد گیج آن دانه ملق
هست بی حزمی پشیمانی یقین / حزم را گذار و محکم کن تو دین
زانکه بی حزمی شقاوت بر دهد / دین و داد از دست مرد او برد
بشنو این افسانه را در شرح این / تا شوی حازم برای حفظ دین

فریفتن روستایی شهری را و دعوت کردن او را به لابه و الحاح

ای برادر بود اندر ما مضی / شهریی با روستایی آشنا
روستایی چون سوی شهر آمدی / خرگه اندر کوی آن شهری زدی
دو مه و سه ماه مهمانش بدی / بر دکان او و بر خوانش بدی
هر حوایج را که بودش آن زمان / راست کردی مرد شهری رایگان
رو به شهری کرد و گفت ای خواجه تو / هیچ می‌نایی سوی ده فرجه‌جو
الله الله جمله فرزندان بیار / کاین زمان گلشن است و نوبهار
یا به تابستان بیا وقت ثمر / تا ببندم خدمتت را من کمر

خیل و فرزندان و قومت را بیار — در ده ما باش خوش ماهی سه چار
در بهاران خطهٔ ده خوش بود — کشت زار و لاله دلکش بود
وعده داد او خواجه را او دفع حال — تا در آمد بعد وعده هشت سال
او بهر سالی همی گفتی که کی — عزم خواهی کرد کآمد ماه دی
او بهانه ساختی کامسال مان — از فلان خطه بیامد میهمان
سال دیگر گر توانم وا رهید — از مهمات آن طرف خواهم دوید
گفت هستند آن عیالم منتظر — بهر فرزندان تو ای اهل بر
باز هر سالی چو لکلک آمدی — تا مقیم قبهٔ شهری شدی
خواجه هر سالی ز زر و مال خویش — خرج او کردی گشودی بال خویش
آخرین کرت سه ماه آن پهلوان — خوان نهادش بامدادان و شبان
از خجالت باز گفت او خواجه را — چند وعده چند بفریبی مرا
گفت خواجه جسم و جانم وصل جوست — لیک هر تحویل اندر حکم اوست
آدمی چون کشتی است و بادبان — تا کی آرد باد را آن بادران
باز سوگندان بدادش کای کریم — گیر فرزندان بیا بنگر نعیم
دست او بگرفت سه کرت بعهد — کالله الله زو بیا بنمای جهد
بعد ده سال و بهر سالی چنین — لابه‌ها و وعده‌های شکرین
کودکان خواجه گفتند ای پدر — ماه و ابر و سایه هم دارد سفر
حقها بر وی تو ثابت کرده‌ای — رنجها در کار او بس برده‌ای
او همی‌خواهد که بعضی حق آن — واگزارد چون شوی تو میهمان
بس وصیت کرد ما را او نهان — که کشیدش سوی ده لابه کنان
گفت حق است این ولی ای سیبویه — اتق من شر من احسنت الیه
دوستی تخم دم آخر بود — ترسم از وحشت که آن فاسد شود
صحبتی باشد چو شمشیر قطوع — همچو دی در بوستان و در زروع
صحبتی باشد چو فصل نوبهار — زو عمارتها و دخل بی‌شمار
حزم آن باشد که ظن بد بری — تا گریزی و شوی از بد بری
حزم سوء الظن گفته‌ست آن رسول — هر قدم را دام می‌دان ای فضول
روی صحرا هست هموار و فراخ — هر قدم دامیست کم ران اوستاخ
آن بز کوهی دود که دام کو — چون بتازد دامش افتد در گلو
آنکه می‌گفتی که کو اینک ببین — دشت می‌دیدی نمی‌دیدی کمین
بی کمین و دام و صیاد ای عیار — دنبه کی باشد میان کشت‌زار
آنکه گستاخ آمدند اندر زمین — استخوان و کله‌هاشان را ببین
چون بگورستان روی ای مرتضی — استخوانشان را بپرس از ماضی
تا بظاهر بینی آن مستان کور — چون فرو رفتند در چاه غرور
چشم اگر داری تو کورانه میا — ور نداری چشم دست آور عصا
آن عصای حزم و استدلال را — چون نداری دیده می‌کن پیشوا
ور عصای حزم و استدلال نیست — بی‌عصا کش بر سر هر ره مایست
گام زان سان نه که نابینا نهد — تا که پا از سنگ و از چه وا رهد
کور لرزان و بترس و احتیاط — می نهد پا تا نیفتد در خباط
ای ز دودی جسته در ناری شده — لقمه جسته لقمهٔ ماری شده

قصهٔ اهل سبا و طاغی کردن نعمت ایشان را در سبب شومی طغیان و کفران و بیان فضیلت شکر و وفا

تو نخواندی قصهٔ اهل سبا — یا بخواندی و ندیدی جز صدا
از صدا آن کوه خود آگاه نیست — سوی معنی هوش که را راه نیست
او همی بانگی کند بی گوش و هوش — چون خمش گردی تو او هم شد خمش
داد حق اهل سبا را بس فراغ — صد هزاران قصر و ایوانها و باغ
شکر آن نگزاردند آن بدرگان — در وفا بودند کمتر از سگان
مر سگی را لقمهٔ نانی ز در — چون رسد بر در همی بندد کمر
پاسبان و حارس در می‌شود — گرچه بر وی جور و سختی می‌رود
هم بر آن در باشدش باش و قرار — کفر دارد کرد غیری اختیار

ور بگه آید غریبی روز و شب / آن سگانش میکنند آندم ادب
که برو آنجا که اول منزلست / حق آن نعمت گروگان دلست
میگزندش کز برو بر جای خویش / حق آن نعمت فرو مگذار بیش
از درون اهل دل آب حیات / چند نوشیدی و وا شد چشمهات
بس غذای سکر و وجد و بیخودی / از در اهل دلان بر جان زدی
باز این در را رها کردی ز حرص / گرد هر دکان همی گردی ز حرص
بر در آن منعمان چرب دیگ / می‌دوی بهر ثریدی مرده ریگ
چرب آنجا دان که جان فربه شود / کار نا امید آنجا به شود

جمع آمدن اهل آفت هر صباحی بر در صومعهٔ حضرت عیسی علیه السلام جهت طلب شفا بدعای او

صومعهٔ عیسیست خوان اهل دل / هان و هان ای مبتلا این در مهل
جمع گشتندی ز هر اطراف خلق / از ضریر و لنگ و شل و اهل دلق
بر در آن صومعهٔ عیسی صباح / تا بدمشان وا رهاند از جناح
او چو فارغ گشتی از اوراد خویش / چاشتگه بیرون شدی آن خوب کیش
جوق جوق آن مبتلا دیدی نزار / شسته بر در در امید و انتظار
پس دعا کردی و گفتی ای خدا / حاجت و مقصود جمله کن روا
گفتی ای اصحاب آفت از خدا / حاجت این جملگانتان شد روا
هین روان گردید بی رنج و عنا / سوی غفاری و اکرام خدا
جملگان چون اشتران بسته پای / که گشایی زانوی ایشان برای
جمله صحت یافته گشته روان / از دم جان‌بخش عیسی زمان
شد روا آن حاجت جمله علیل / ز امر حق و از دم نیک جلیل
بی توقف جمله شادان زمان / از دعای او شدندی پا دوان
جمله بی درد و الم بی رنج و غم / تندرست و شادمان و محترم
سوی خانهٔ خویش گشتندی امان / از دم میمون آن صاحبقران
آزمودی تو بسی آفات خویش / یافتی صحت ازین شاهان کیش
چند آن لنگی تو رهوار شد / چند جانت بی غم و آزار شد
ای مغفل رشته بر پای بند / تا ز خود هم گم نگردی ای لوند
ناسپاسی و فراموشی تو / یاد ناورد آن عسل نوشی تو
لاجرم آن راه بر تو بسته شد / چون دل اهل دل از تو خسته شد
زودشان دریاب و استغفار کن / همچو ابری گریه‌های زار کن
تا گلستانشان سوی تو بشکفد / میوه‌های پخته بر تو وا کفد
هم بر این در گرد کم از سگ مباش / با سگ کهف ار شدستی خواجه تاش
چون سگان هم مر سگان ناصح‌اند / که دل اندر خانهٔ اول ببند
از در آن که خوردی استخوان / سخت گیر و حق گزار آن را بجان
می‌گزندش کز ادب آنجا رود / در مقام اولین مفلح شود
می‌گزندش کای سگ طاغی برو / با ولی نعمتت یاغی مشو
بر همان در همچو حلقه بسته باش / پاسبان و چابک و برجسته باش
صورت نقض وفای ما مباش / بی‌وفایی را مکن بیهوده فاش
مر سگان را چون وفا آمد شعار / رو سگان را ننگ و بدنامی میار
بی‌وفایی چون سگان را عار بود / بی‌وفایی چون روا داری نمود
حق تعالی فخر آورد از وفا / گفت من اوفی بعهد غیرنا
بی‌وفایی دان وفا با رد حق / بر حقوق حق ندارد کس سبق
نور را هم نور شد با نار نار / جای گل گل باش و جای خار خار
حق مادر بعد از آن شد کان کریم / کرد او را از جنین تو غریم
صورتی کردت درون جسم او / داد در حملش ترا آرام و خو
همچو جزو متصل دید او ترا / متصل را کرد تدبیرش جدا
حق هزاران صنعت و فن ساختست / تا که مادر بر تو مهر انداختست
پس حق حق سابق از مادر بود / هر که آن حق را نداند خر بود
آنکه مادر آفرید و ضرع و شیر / با پدر کردش قرین آن خود مگیر
ای خداوند ای قدیم احسان تو / آنکه دانم وانکه نی هم آن تو

تو بعمر خود که حق را یاد کن … زانکه حق من نمی‌گردد کهن
یاد کن لطفی که کردم ای صبوح … با شما از حفظ در کشتی نوح
اصل اجداد شما را آن زمان … دادم از طوفان و از موجش امان
آب آتش‌خو زمین بگرفته بود … موج او مر اوج که را می‌ربود
حفظ کردم من نکردم ردتان … در وجود جد جد جدتان
چون شدی سر پشت پایت چون زنم … کارگاه خویش ضایع چون کنم
چون فدای بیوفایان میشوی … از گمان بد بدانسو میروی
من ز سهو و بیوفاییها بری … سوی من آیی گمان بد بری
این گمان بد بر آنجا بر که تو … میشوی در پیش همچون خود دوتو
بس گرفتی یار و همراهان زفت … گر ترا پرسم که کو گویی که رفت
یار نیکت رفت بر چرخ برین … یار فسقت رفت در قعر زمین
تو بماندی در میانه آنچنان … بی مدد چون آتشی در کاروان
دامن او گیر ای یار دلیر … کو منزه باشد از بالا و زیر
نی چو عیسی سوی گردون بر شود … نی چو قارون در زمین اندر رود
با تو باشد در مکان و لامکان … چون بمانی از سرا و از دکان
او بر آرد از کدورتها صفا … مر جفاهای ترا گیرد وفا
چون جفا آری فرستد گوشمال … تا ز نقصان وا روی سوی کمال
چون تو وردی ترک کردی در روش … بر تو قبضی آید از رنج و تپش
آن ادب کردن بود یعنی مکن … هیچ تحویلی از آن عهد کهن
پیش از آن کین قبض زنجیری شود … اینکه دلگیرست پاگیری شود
رنج معقولت شود محسوس و فاش … تا نگیری این اشارت را بلاش
در معاصی قبضها دلگیر شد … قبضها بعد از اجل زنجیر شد
نعط من اعرض هنا عن ذکرنا … عیشة ضنکا و نجزی بالعمی
دزد چون مال کسان را می‌برد … قبض و دلتنگی دلش را می‌خلد
او همی‌گوید عجب این قبض چیست … قبض آن مظلوم کز شرت گریست
چون بدین قبض التفاتی کم کند … باد اصرار آتشش را دم کند
قبض دل قبض عوان شد لاجرم … گشت محسوس آن معانی زد علم
قبضها زندان شدست و چارمیخ … قبض بیخ ست آرد آن شاخ بیخ
بیخ پنهان بود هم شد آشکار … قبض و بسط اندرون بیخی شمار
چونکه بیخش بد بود زودش بکن … تا نروید زشت خاری در چمن
قبض دیدی چاره آن قبض کن … زانکه سرها جمله میروید ز بن
بسط دیدی بسط خود را آب ده … چون بر آید میوه با اصحاب ده

باقی قصهٔ اهل سبا

باز گردد قصهٔ زاهل سبا … باز گو تا باز گویم مرحبا
آن سبا ز اهل صبا بودند خام … کارشان کفران نعمت با کرام
باشد آن کفران نعمت در مثال … که کنی با محسن خود تو جدال
که نمی‌باید مرا این نیکوئی … من برنجم زین چه رنجه میشوی
لطف کن این نیکویی را دور کن … من نخواهم چشم زودم کور کن
پس سبا گفتند باعد بیننا … شیننا خیر لنا خذ زیننا
ما نمیخواهیم ایوان و باغ … نی زنان خوب و نی امن فراغ
شهرها نزدیک همدیگر بدست … آن بیابانست خوش کانجا ددست
یطلب الانسان فی الصیف الشتا … فاذا جاد الشتا انکر ذا
فهو لا یرضی بحال ابدا … لا بضیق لا بعیش رغدا
قتل الانسان ما اکفره … کلما نال الهدی انکره
نفس زینسانست زان شد کشتنی … اقتلوا انفسکم گفت آن سنی
خار سه پهلوست هر سو کش نهی … در خلد وز زخم او تو کی رهی
آتش ترک هوا در خار زن … دست اندر یار نیکوکار زن
چون ز حد بردند اصحاب سبا … که به پیش ما وبا به از صبا
ناصحان شان در نصیحت آمدند … از فسوق و کفر مانع می‌شدند
قصد خون ناصحان میداشتند … تخم فسق و کافری میکاشتند

چون قضا آید شود تنگ این جهان / از قضا حلوا شود رنج دهان
گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا / تحجب الابصار اذا جاء القضا

چشم بسته میشود وقت قضا / تا نبیند چشم کحل چشم را
مکر آن فارس چو انگیزید گرد / آن غبارت ز استغاثت دور کرد

سوی فارس رو مرو سوی غبار / ورنه بر تو کوبد آن مکر سوار
گفت حق آن را که این گرگش بخورد / دید گرد گرگ چون زاری نکرد

او نمیداند که گرد گرگ را / با چنین دانش چرا کرد او چرا
گوسفندان بوی گرگ با گزند / می بدانند و بهر سو می خزند

مغز حیوانات بوی شیر را / می بداند ترک میگوید چرا
بوی شیر خشم دیدی باز گرد / با مناجات و حذر انباز گرد

وانگشتند آن گروه از گرد گرگ / گرگ محنت بعد گرد آمد سترگ
بر درید آن گوسفندان را بخشم / که ز چوپان خرد بستند چشم

چند چوپانشان بخواند و نامدند / خاک غم در چشم چوپان میزدند
که برو ما خود ز تو چوپان تریم / چون تبع گردیم هر یک سروریم

طعمهٔ گرگیم و آن یار نی / هیزم ناریم و آن عار نی
حمیتی بد جاهلیت در دماغ / بانگ شومی بر دمنشان کرد زاغ

بهر مظلومان همیکندند چاه / در چه افتادند و می گفتند آه
پوستین یوسفان بشکافتند / آنچه میکردند یک یک یافتند

کیست یوسف آن دل حق جوی تو / چون اسیری بسته اندر کوی تو
جبرئیلی را بر استن بسته / پر و بالش را بصد جا خسته

پیش او گوساله بریان آوری / گه کشی او را بکهدان آوری
که بخور اینست ما را لوت و پوت / نیست او را جز لقاء الله قوت

زین شکنجه و امتحان آن مبتلا / میکند از تو شکایت با خدا
کای خدا افغان ازین گرگ کهن / گویدش نک وقت آمد صبر کن

داد تو وا خواهم از هر بیخبر / داد که دهد جز خدای دادگر
او همیگوید که صبرم شد فنا / در فراق روی تو یا ربنا

احمدم وامانده در دست یهود / صالحم افتاده در حبس ثمود
ای سعادت بخش جان انبیا / یا بکش یا باز خوانم یا بیا

با فراقت کافران را تاب نیست / این فراق اندر خور صحبت نیست
کافران گویند در وقت عذاب / هر یکی یا لیتنی کنت تراب

حال او اینست کو خود زان سو است / چون بود بی تو کسی کان تو است
حق همیگوید که آری ای نزه / لیک بشنو صبر آور صبر به

صبح نزدیکست خامش دم مزن / کاندر آمد وقت بیرون آمدن
تا بلاشان میرسد تو کم خروش / من همیکوشم پی تو تو مکوش

کوشش من به که کوششهای تو / داروی تلخم به از حلوای تو
هین تحمل کن برو خاموش شو / کمترک جنبان زبان و گوش شو

حیلت و مکر و دغابازیش دان / هر چه از یاری جدا اندازدان
شد ز حد این باز گرد ای یار گرد / روستائی خواجه را در خانه برد

بقیه قصه رفتن خواجه بدعوت روستائی بده

قصهٔ اهل سبا یک گوشه نه / آن بگو کان خواجه چون آمد بده

روستائی در تملق شیوه کرد / تا که حزم خواجه را کالیوه کرد
از پیام اندر پیام او خیره شد / تا زلال حزم خواجه تیره شد

هم ازینجا کودکانش در رسید / نرتع و نلعب بشادی میدمید
همچو یوسف کش ز تقدیر عجیب / یرتع و نلعب بر و از ظل آب

آن نه بازی بلکه جانبازیست آن / حیله و مکر و دغابازیست آن
هر چه از یاری جدا اندازدان / مشنو آن را کان ز یارت وا دران

گر بود آن سود صد در صد مگیر / بهر زر مگسل ز گنجور ای فقیر
این شنو که چند یزدان زجر کرد / گفت اصحاب نبی را گرم و سرد

زانکه بر بانگ دهل در سال تنگ / جمعه را کردند باطل بی درنگ
تا نباید دیگران ارزان خرند / زان جلب صرفه ز ما ایشان برند

ماند پیغمبر بخلوت در نماز
با دو سه درویش ثابت پرنیاز

کوفت طبل لهو بازرگانیی
چونشان ببرید از ربانیی

قد فضضتم نحو قمح هائما
ثم خلیتم نبیا قائما

بهر گندم تخم باطل کاشتند
وان رسول حق را بگذاشتند

صحبت او خیر من لهوست و مال
بین کرا بگذاشتی چشمی بمال

خود نشد حرص شما را این یقین
که منم رزاق خیر الرازقین

آنکه گندم را ز خود روزی دهد
کی توکلهات را ضایع نهد

از پی گندم جدا گشتی از آن
که فرستادست گندم ز آسمان

کمتر از بط نیستی آخر در آب
کو دهد مر باز را دعوت جواب

دعوت کردن باز بطان را از آب به صحرا

باز گوید بط را کز آب خیز
تا ببینی دشتها را قندریز

بط عاقل گویدش کای باز دور
آب ما را حصن امن است و سرور

دیو چون باز آمد ای بطان شتاب
هین به بیرون کم روید از حصن آب

باز را گویند رو رو بازگرد
از سر ما دست دار ای پای مرد

ما بری از دعوتت دعوت ترا
ما نخوردیم این دم تو کافرا

حصن ما را قند و قندستان ترا
من نخواهم هدیه‌ات بستان ترا

چونکه جان باشد نیاید لوت کم
چونکه لشکر هست کم ناید علم

خواجهٔ حازم بسی عذر آورید
بس بهانه کرد با دیو مرید

رجوع بحکایت خواجه و روستائی

گفت اینم کارها دارم مهم
گر بیایم آن نگردد منتظم

شاه کاری نازکم فرموده است
ز انتظارم شاه شب نغنوده است

من نیارم ترک امر شاه کرد
من نیارم شد بر شه روی زرد

هر صباح و هر مسا سرهنگ خاص
می‌رسد از من همی جوید مناص

تو روا داری که آیم سوی ده
تا برابرو افکند سلطان گره

بعد از آن درمان خشمش چون کنم
زنده خود را زین مگر مدفون کنم

زین نمط او صد بهانه باز گفت
حیله‌ها با حکم حق نفتاد جفت

گر شود ذرات عالم حیله پیچ
با قضای آسمان هیچند هیچ

چون گریزد این زمین از آسمان
چون کند او خویش را از وی نهان

هرچه آید ز آسمان سوی زمین
نی مفر دارد نه چاره نی کمین

آتش ار خورشید می‌بارد برو
او به پیش آتشش بنهاده رو

ور همی طوفان کند باران برو
شهرها را می‌کند ویران برو

او شده تسلیم او ایوب وار
که اسیرم هرچه می‌خواهی بیار

ای که جزو این زمینی سرمکش
چونکه بینی حکم یزدان درمکش

چون خلقناکم شنیدی من تراب
خاک باشی جست از وی و متاب

بین که اندر خاک تخمی کاشتم
گرد خاکی و منش افراشتم

حملهٔ دیگر تو خاکی پیشه گیر
تا کنم بر جمله میرانت امیر

آب از بالا به پستی در رود
آنگه از پستی ببالا بر رود

گندم از بالا بزیر خاک شد
بعد از آن او خوشه و چالاک شد

دانهٔ هر میوه چون گردد دفین
بعد از آن سرها بر آرد از زمین

اصل نعمتها ز گردون تا بخاک
زیر آمد شد غذای جان پاک

از تواضع چون ز گردون شد بزیر
گشت جزو آدمی حی دلیر

پس صفات آدمی شد آن جماد
بر فراز عرش پران گشت شاد

کز جهان زنده ز اول آمدیم
باز از پستی سوی بالا شدیم

جمله اجزا در تحرک در سکون
ناطقان کانا الیه راجعون

ذکر و تسبیحات اجزای نهان
غلغلی افکند اندر آسمان

چون قضا آهنگ نیرنجات کرد
روستائی شهری را مات کرد

با هزاران حزم خواجه مات شد
زان سفر در معرض آفات شد

اعتمادش بر ثبات خویش بود
گرچه که بد نیم سیلش در ربود

چون قضا بیرون کند از چرخ سر
عاقلان گردند جمله کور و کر

ماهیان افتند از دریا برون / مرغ پران گردد از دامی زبون
تا پری و دیو در شیشه شود / بلکه هاروتی به بابل در رود
جز کسی کاندر قضا اندر گریخت / خون او را هیچ تربیعی نریخت
غیر آنکه در گریزی در قضا / هیچ حیله ندهدت از وی رها

قصهٔ اصحاب ضروان و حیله کردن ایشان تا بی زحمت فقیران باغها را قطاف کنند

قصهٔ اصحاب ضروان خوانده / پس چرا در حیله جوئی مانده
حیله میکردند کژدم نیش چند / که برانداز روزی درویش چند
شب همه شب می سگالیدند مکر / روی در رو کرده چندین عمرو بکر
خفیه میگفتند سرها آن کژان / تا نباید که خدا دریابد آن
با گل انداینده اسگالید گل / دست کاری میکند پنهان ز دل
کیف لا یعلم هواک من خلق / ان فی نجواک صدقا ام ملق
کیف یعقل عن ظعین غدا / من یعاین این مثواه غدا
اینما قد هبطا او صعدا / قد تولاه واحصی عددا
خفیه میکردند اسرار از خدا / آن سگان جاهل از جهل و عمی
گوش کن اکنون حدیث خواجه را / کو سوده چون شنید و دید او خیرها
گوش را اکنون ز غفلت پاک کن / استماع هجر آن غمناک کن
تا چها دید از بلا و از عنا / در ره ده چون شد از شهر و اجنا
آن زکاتی دان که غمگین را دهی / گوش را چون پیش دستانش نهی
بشنوی غمهای رنجوران دل / فاقهٔ جان شریف از آب و گل
خانهٔ پر دود دارد پر فنی / مر ورا بگشا ز اصغا روزنی
گوش تو او را چو راه دم شود / دود تلخ از خانهٔ او کم شود
غمگساری کن تو با ما ای روی / گر بسوی رب اعلا می روی
این تردد حبس و زندانی بود / کو نه بگذارد که جان سوی رود
این بدین سو وان بدان سو میکشد / هر کسی گوید منم راه رشد
این تردد عقبهٔ راه حق است / ای خنک آن را که پایش مطلق است
بی تردد میرود در راه راست / ره نمی‌دانی بجو گامش کجاست
گام آهو را بگیر و رو معاف / تا رسی از گام آهو تا بناف
زین روش بر اوج انور میروی / ای برادر گر بر آذر میروی
نی ز دریا ترس نی از موج کف / چون شنیدی تو خطاب لا تخف
لا تخف دان چونکه خوفت داد حق / نان فرستد چون فرستادت طبق
خوف آنکس راست کو را خوف نیست / غصه آنکس را کش اینجا طوف نیست

روان شدن خواجه بسوی ده به مهمانی

خواجه در کار آمد و تجهیز ساخت / مرغ عزمش سوی ده اشتاب تاخت
اهل و فرزندان سفر را ساختند / رخت را بر گاو عزم انداختند
شادمانان و شتابان سوی ده / که بری خوردیم از ده مژده ده
مقصد ما را چراگاه خوش است / یار ما آنجا کریم و دلکش است
با هزاران آرزو ما خوانده است / بهر ما غرس کرم بنشانده است
ما ذخیرهٔ ده زمستان دراز / از بر او سوی شهر آریم باز
بلکه باغ ایثار راه ما کند / در میان جان خودمان جا کند
عجلوا اصحابنا کی تربحوا / عقل میگفت از درون لا تفرحوا
من رباح الله کونوا رابحین / ان ربی لا یحب الفرحین
افرحوا هونا بما آتاکم / کل آت مشغل الهاکم
شاد از وی شو مشو از غیر وی / او بهارست و دگرها ماه دی
هر چه غیر اوست استدراج تست / گرچه تخت و ملک تست و تاج تست
شاد از غم شو که غم دام لقاست / اندرین ره سوی پستی ارتقاست
غم یکی گنجیست و رنج تو چو کان / لیک کی در گیرد این در کودکان
کودکان چون نام بازی بشنوند / جمله با خر گور هم تگ می‌شوند
ای خران کور این سو دامهاست / در کمین این سوی خون آشامهاست
تیرها پران شده لیکن کمان / گشته پنهان ز دو چشم مردمان

تیر پران از کمان پنهان و غیب / بر جوانی میرسد صد تیر شیب
گام در صحرای دل باید نهاد / زانکه در صحرای گل نبود گشاد
ایمن آبادست دل ای مردمان / حصن محکم موضع امن و امان
گلشن خرم بکام دوستان / چشمه ها و گلستان در گلستان
عج الی القلب و سر یا ساریه / فیه اشجار و عین جاریه
ده مرو ده مرد را احمق کند / عقل را بی نور و بی رونق کند
خواجه پندارد که روزی ده دهد / این نپنداند که روزی ده دهد
قول پیغمبر شنو ای مجتبی / گور عقل آمد وطن در روستا
هر که روزی باشد اندر روستا / تا بماهی عقل او ناید بجا
هر که در رستا بود روزی و شام / تا بماهی عقل او نبود تمام
تا بماهی احمقی با او بود / از حشیش ده جز اینها چه درود
وانکه ماهی باشد اندر روستا / روزگاری باشدش جهل و عمی
ده چه باشد شیخ واصل ناشده / دست در تقلید و حجت در زده
پیش شهر عقل کلی این حواس / چون خران چشم بسته در خراس
این رها کن صورت افسانه گیر / رو بهل دردانه گندم را بگیر
گر بدر ره نیست هین بر می‌ستان / گر بدان ره نیست این بر را بران
ظاهرش گیر ارچه ظاهر کژ بود / عاقبت ظاهر سوی باطن رود
اول هر آدمی خود صورتیست / بعد از آن جان کو جمال سیرتیست
اول هر میوه جز صورت کیست / بعد از آن لذت که معنی ویست
اولاً خرگاه سازند و خرند / ترک را زان پس بمهمان آورند
صورتت خرگاه آن معنیست ترک / معنیت ملاح آن صورت چو فلک

بهر حق این را رها کن یکنفس / تا خر خواجه بجنباند جرس

رفتن خواجه و قومش بسوی ده

خواجه و بچگان جهازی ساختند / بر ستوران جانب ده تاختند
شادمانه سوی صحرا راندند / سافروا کی تغنموا بر خواندند
کز سفرها ماه کیخسرو شود / بی سفرها ماه کی خسرو شود
از سفر بیدق شود فرزین راد / وز سفر یابید یوسف صد مراد
روز روی از تاب خور می‌سوختند / شب ز اختر راه می‌آموختند
خوب گشته پیش ایشان راه زشت / از نشاط ده شده ره چون بهشت
تلخ از شیرین لبان خوش میشود / خار از گلزار دلکش میشود
حنظل از معشوق خرما میشود / خانه از همخانه صحرا میشود
ای بسا از نازنینان خارکش / بر امید گلعذاری ماه وش
ای بسا حمال گشته پشت ریش / از برای دلبر مه روی خویش
کرده آهنگر جمال خود سیاه / تا که شب آید ببوسد روی ماه
خواجه تا شب بر دکانی چار میخ / زانکه سروی در دلش کردست بیخ
تاجری دریا و خشکی میرود / آن بمهر خانه شینی میرود
هر کرا با مرده سودایی بود / بر امید زنده سیمایی بود
آن درودگر روی آورده بچوب / بر امید خدمت مه روی خوب
بر امید زنده کن اجتهاد / کو نگردد بعد روزی دو جماد
مونسی مگزین خسی را از خسی / عاریت باشد در او آن مونسی
انس تو با مادر و بابا کجاست / گر بجز حق مونسانت را بقاست
انس تو با دایه و لالا چه شد / گر کسی شاید بغیر حق عضد
انس تو با شیر و با پستان نماند / نفرت تو از دبیرستان نماند
آن شعاعی بود بر دیوارشان / جانب خورشید وارفت آن نشان
بر هر آن چیزی که افتد آن شعاع / تو بر آن هم عاشق آیی ای شجاع
عشق تو بر هر چه آن موجود بود / آن ز وصف حق زر اندود بود
چون زری با اصل رفت و مس بماند / وز زری خویشتن مفلس بماند
طبع سیر آمد طلاق او براند / پشت جری کرد و دست اندر فغل
از زر اندوده صفاتش پا بکش / از جهالت قلب را کم گوی خوش

بیت [illegible] یعنی [illegible] وا کردن [illegible]
یعنی دروازہ دل [illegible] و اشجار [illegible]
حدیث [illegible] سافروا تصحوا و تغنموا
یعنی سفر کرو [illegible] صحت
[illegible] طبع سیر آمد طلاق او براند یعنی [illegible]
صفات الٰہی [illegible]
[illegible] صفات حق تعالیٰ [illegible]
[illegible]

کان خوشی در قلبها عاریتی است / زیر زینت مایهٔ بی‌زینتی است
زر ز روی قلب در کان می‌رود / سوی آن کان رو تو هم کان می‌رود
نور از دیوار تا خور می‌رود / تو بدان خور رو که در خور می‌سزد
زین سپس بستان تو آب از آسمان / چون ندیدی تو وفا از ناودان
معدن دنبه نباشد دام گرگ / کی شناسد معدن آن گرگ سترگ
زر گمان بردند بسته در گره / می‌شتابیدند مغروران بده
همچنین خندان و رقصان می‌شدند / سوی آن دولاب چرخی می‌زدند
چون همی دیدند مرغی می‌پرید / جانب ده صبر جامه می‌درید
هر نسیمی کز سوی ده می‌وزید / گوییا از روح وال می‌پرید
هر که می‌آمد ز ده از سوی او / بوسه می‌دادند خوش بر روی او

قصه دیدن مجنون آن سگ را که مقیم کوی لیلی بود

گر تو روی یار ما را دیده‌ای / پس تو جان جان ما را دیده‌ای

همچو مجنون کو سگی را می‌نواخت / بوسه‌اش می‌داد و پیشش می‌گداخت
گرد او می‌گشت خاضع در طواف / همچو حاجی گرد کعبه بی‌گزاف
هم سر و پایش همی بوسید و ناف / هم جلاب شکرش می‌داد صاف
بوالفضولی گفت کای مجنون خام / اینچه شیدست اینکه می‌آری مدام
پوز سگ دایم پلیدی می‌خورد / مقعد خود را بلب می‌استرد
عیبهای سگ بسی او برشمرد / عیب‌دان از غیب‌دان بویی نبرد
گفت مجنون تو همه نقشی و تن / اندرآ و بنگرش از چشم من
کاین طلسم بستهٔ مولی‌ست این / پاسبان کوچهٔ لیلی‌ست این
همتش بین و دل و جان و شناخت / کو کجا بگزید و مسکن‌گاه ساخت
او سگ فرخ‌رخ کهف منست / بلکه او هم‌درد و هم‌لهف منست
آن سگی که گشت در کویش مقیم / خاک پایش به ز شیران عظیم
آن سگی که باشد اندر کوی او / من به شیران کی دهم یک موی او
ای که شیران مر سگانش را غلام / گفت امکان نیست خامش والسلام
گر ز صورت بگذرید ای دوستان / جنت است و گلستان در گلستان
صورت خود چون شکستی سوختی / صورت کل را شکست آموختی
بعد از آن هر صورتی را بشکنی / همچو حیدر باب خیبر بر کنی
سغبهٔ صورت شد آن خواجه سلیم / که به ده می‌شد بگفتار سلیم
سوی دام آن تملق شادمان / همچو مرغی سوی دانهٔ امتحان
از کرم دانست آن مرغ حریص / دانهٔ با دام لیکن شد محیص
از کرم دانست مرغ آن دانه را / غایت حرص است نه جود و عطا
مرغکان در طمع دانه شادمان / سوی آن تزویر پران و دوان
گر ز شادی خواجه آگاهت کنم / ترسم ای رهرو که بیگاهت کنم
مختصر کردم چو آمد ده پدید / خود نبود آن ده ره دیگر گزید
قرب ماهی ده به ده می‌تاختند / زانکه راه ده نکو نشناختند
هر که گیرد پیشه‌ای بی‌اوستا / ریشخندی شد بشهر و روستا
هر که در ره بی‌قلاووزی رود / هر دو روزه راه صدساله شود
هر که تازد سوی کعبه بی‌دلیل / همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
زانکه نادر باشد اندر خافقین / کادمی سر برزند بی‌والدین
مال او یابد که کسبی می‌کند / نادری باشد که بر گنجی زند
مصطفایی کو که جسمش جان بود / تا که رحمن علم القرآن بود
اهل تن را جمله علم بالقلم / واسطه افراشت در بذل کرم
هر حریصی هست محروم ای پسر / چون حریصان تک مرو آهسته‌تر
اندر آن ره رنجها دیدند و تاب / چون عذاب مرغ خاکی اندر آب
سیر گشته از ده و از روستا / وز شکرریزی چنان نااوستا

رسیدن خواجه و قومش بسوی ده و نادیده و ناشناخت آوردن روستایی ایشان را

بعد ماهی چون رسیدند آن طرف / بی‌نوا ایشان ستوران بی‌علف
روستایی بین که از بدنیتی / می‌کند بعد اللتیا والتی

روی پنهان میکنند ایشان بروز … تا سوی باغش نگشایند پوز
رویها باشد که دیوی چون مگس … بر سرش بنشسته باشد چون حرس
در چنان روی خبیث عاصیه … گفت یزدان نسفعا بالناصیه
در فرو بستند اهل خانه‌اش … خواجه شد زین کژروی دیوانه‌وش
بر درش ماندند ایشان پنج روز … شب بسرما روز خود خورشید سوز
با لئیمان بسته نیکان ز اضطرار … شیر مرداری خورد از جوع زار
گفت باشد من چه دانم تو کئی … یا پلیدی یا قرین پاکئی
از خودی خود ندارم هم خبر … نیست از غیری سر مویم اثر
گفت عینم با قیامت شد شبیه … تا برادر شد یفر من اخیه
آن فلان روزت خریدم آن متاع … کل سر جاوز الاثنین شاع
سر مهر ما شنیدستند خلق … شرم دارد رو چو نعمت خورد حلق
همچنین شب بود بارانی گرفت … کآسمان از بارشش شد در شگفت
چون بجهد الحلاح آمد سعی در … گفت آخر چیست ای جان پدر
پنج سال این رنج دیدم پنج روز … جان مسکینم درین سرما و سوز
زانکه دل نهاد بر جور جفاش … جانش خوگر بود با مهر و فاش
گفت ای خورشید مهرت در زوال … گر تو خونم ریختی کردم حلال
گفت یک گوشه‌ست آن باغبان … هست اینجا گرگ را او پاسبان
گر توان ضیعت کنی جا هست آن … ورنه جای دیگری فرماخ جست
من نخسپم حارسی زر کنم … گر برآرد گرگ سر تیرش زنم
گوشهٔ خالی بُد و با عیال … رفت آنجا جای تنگ و بی‌مجال
شب همه شب جملهٔ گویان که ای خدا … این سزای ما سزای ما سزا
این سزای آنکه اندر طمع خام … ترک گوید خدمت خاک کرام
بندهٔ یک مرد روشن دل شوی … به که بر فرق سر شاهان روی
شهریان خود رهزنان نسبت بروح … روستائی کیست گیج بی‌فتوح
چون پشیمانی ز دل شد تا شغاف … زان سبب سعی ندارد اعتراف

آنچنان رو که همه رزق و شرست … از مسلمانان نهان اولی‌ترست
چون ببینی روی او در تو فتد … یا مبین آن را چو دیدی خوش مخند
چون بپرسیدند خانه‌ش یافتند … همچو خویشان سوی در بشتافتند
لیک هنگام درشتی هم نبود … چون درافتادی به چه تیزی چه سود
نی ز غفلت بود ماندن نی خری … بلکه بود از اضطرار و بی‌زری
او همی دیدش همی کردش سلام … که فلانم من مرا اینست نام
والهم روز و شب اندر صنع هو … هیچگونه نیستم پروای تو
هوش من از غیر حق آگاه نیست … در دل و جانم بجز الله نیست
شرح میکردش که من آنم که تو … لوتها خوردی ز خوان من دو تو
نی تو بودی آشنا مهمان من … نی رسیدت بیکران احسان من
او همی گفتش چه گویی ترهات … نی ترا دانم نه نام تو نه جات
چون رسیدش کارد اندر استخوان … حلقه زد خواجه که مهتر را بخوان
گفت من آن حق‌ها بگذاشتم … ترک کردم آنچه می‌پنداشتم
یک جفا از خویش و از یار و تبار … در گرانی هست چون سی صد هزار
هر چه بر مردم بلا و شدتست … این یقین دان کز خلاف عادتست
امشب باران بما ده گوشهٔ … تا بیابی در قیامت توشهٔ
در کفش تیر و کمان از بهر گرگ … تا زند چون آید آن گرگ سترگ
گفت صد خدمت کنیم تو جا بده … وان کمان و تیر در کفم بنه
بهر حق مگذارم امشب ای دودل … آب باران بر سر و در زیر گل
چون ملخ بر هم گرگ گشته سوار … از نهیب سیل اندر کنج غار
این سزای آنکه شد یار خسان … یا کسی کرد از برای ناکسان
خاک پاکان لیسی و دیوارشان … بهتر از عام و رز و گلزارشان
از ملوک خاک جز بانگ دهل … تو نخواهی یافت ای پیک سبل
این سزای آنکه بی تدبیر عقل … بانگ غولی آمدش بگزید نقل
چون پشیمان گشت از آن کانچه کرد … بعد زان شعله زد از آه سرد

عاصیه گنهکار. گفت یزدان اشاره به آیه کلا لئن لم ینته لنسفعا بالناصیة الآیة

آن کمان و تیر اندر دست او / گرگ را جویان همه شب سو بسو
هر پشه و هر کیک چون گرگی شده / اندر آن ویرانشان زحمت ده
تا نیاید گرگ آسیبی زند / روستائی ریش خواجه بر کند
ناگهان تمثال گرگ هشته او / سر برآورد از فراز پشته او
اندر افتادن ز حیوان باد جست / روستائی های کرد و کوفت دست
اندر و اشکال گرگی ظاهرست / شکل او از گرگی او مخبرست
کشته خر کره‌ام را در ریاض / گر عبادت بسط هرگز انقباض
شب غلط بنماید و مبدل بسی / دید شب صاحب نظر دارد کسی
گفت من برمن چو روز روشنست / می شناسم باد خرکرهٔ منست
خواجه برجست و بیامد ناشگفت / روستائی ار گریبانش گرفت
ورنه تاریکی شناسی باد خر / چون ندانی مر ورا ای خیره سر
خویشتن را عارف و واله کنی / خاک در چشم مروت میزنی
آنچه می‌خوردم از آنم یاد نیست / وین دل از غیر تحیر شاد نیست
آنکه مردار می‌خورد یعنی پلید / شرع او را سوی معذوران کشید
مستی کاید ز بوی شاه فرد / صد خم می در سر و مغز آن کرد
بارکه نهد در جهان خرکره را / ور بس که بیداری بود مرا
همچنین لیس علی الاعرج حرج / نیست رنجی چون عمی و چون عرج
او فتد رو و نفی زنی و بیخودی / های و هوی عاشقان از زردی
باد خرکره چنین سهوات کرد / هستی نفی ترا اثبات کرد
صد هزاران امتحانست ای پدر / هر که گوید من شدم سرهنگ در
چون کند دعوی خیاطی کسی / افکند در پیش او شه اطلسی
گر بودی امتحان هر بدی / هر مخنث در وغا رستم بدی
مست می هشیار چون شد از دو بو / مست حق ناید بخود از نفخ صور
ساختی خود را جنید و بایزید / رو که نشناسم تبر را از کلید
خویش را منصور حلاجی کنی / آتشی در پنبه یاران زنی

گرگ خود بر وی مسلط چون شرر / گرگ جویان و ز گرگ او بی‌خبر
فرصت آن پشه را اندر هم نبود / از نهیب حملهٔ گرگ عنود
اینچنین دزدان زنان تا نیم شب / جان شان از تاف می آمد بلب
تیر را بگشاد آن خواجه ز شست / زد بر آن حیوان که تا افتاد پست
تا جو الغر واکه خرکرهٔ منست / گفت نی این گرگ چون آهرمنست
گفت نی بادی که جست از فرج وی / می شناسم همچنان کآب از می
گفت نیکوتر تفحص کن که شب است / شخصها از شب ز ناظر محتجب است
هم شب و هم ابر و هم باران ژرف / این تاریکی غلط آرد شگرف
در میان بست باد آن باد را / می شناسم چون مسافر زاد را
کابطرار شید آورده / بنگ و افیون هر دو باهم خورده
آنکه اندر نیم شب گوساله را / چون بداند همره ده ساله را
که مرا از خویش هم آگاه نیست / در دلم گنجا بجز الله نیست
غافل و مجنون حقم یاد آر / در چنین بیخودیشم معذور دار
مست و بنگی را طلاق و بیع نیست / همچو طفلست او معاف و مطلقیست
پس برو تکلیف چون باشد روا / اسپ ساقط گشت و شد بی‌دست و پا
بار برگیرند چون آمد عرج / گفت حق لیس علی الاعمی حرج
سوی خود اعمی شد از حق بصیر / پس معافم از قلیل و از کثیر
که زمین را من ندانم ز آسمان / امتحانت کرد غیرت امتحان
اینچنین رسوا کند حق شید را / اینچنین گیرد رمیده صید را
گر نماند عامه او راز امتحان / نخچگان را جویدش نشان
کرد بر این انغلطاق فراخ / ز امتحان پیدا شود او را دو شاخ
خود مخنث را زره پوشیده گیر (کلاه درویشان ۱۲) / چون ببیند زخم او گردد اسیر
باده حق است یا شیر زنی دوغ / در دوغ خوردی دوغ خوردی عوغ
بدرگی و سفلگی و حرص و آز / چون کنی پنهان بشیدا کمساز
کز تو شناسم عمر از بولهب / باد خرکره شناسم نیم شب

۲۱ [illegible]
۲۲ [illegible]
لیس علی الاعمی حرج ولا علی الاعرج حرج ولا علی المریض حرج [illegible]
۲۳ [illegible] انغلطاق [illegible] کلاه درویشان [illegible]

ای خری کاین از تو خر باور کند / خویش را بهر تو کور و کر کند
خویش را از رهروان کمتر شمر / تو حریف رهزنانی گه مخور

باز پر از شید و سوی عقل تاز / کی پرد بر آسمان پر مجاز
خویشتن را عاشق حق ساختی / عشق با دیو سیاهی باختی

عاشق و معشوق را در رستخیز / دو بدو بندند و پیش آرند تیز
تو چه خود را گیج و بیخود کرده‌ای / خون رز کو خون ما را خورده‌ای

رو که نشناسم ترا از من بجه / عاشق بیخودم و بهلول ده
تو تو هم مسکینی از قرب حق / که طبق گردد ز نبود از طبق

ای نمی‌بینی که قرب اولیا / صد کرامت دارد و کار و کیا
آهن از داود مومی می‌شود / موم در دستت چو آهن می‌بود

قرب حق و رزق بر جمله است عام / قرب وحی عشق دارند این کرام
قرب بر انواع باشد ای پدر / می‌زند خورشید بر کهسار و زر

لیک قربی هست با زر شید را / کز ازان نبود خبر مر بید را
شاخ خشک و تر قریب آفتاب / آفتاب از هر دو کی دارد حجاب

لیک کو آن قربت شاخ طری / که ثمار پخته از وی می‌خوری
شاخ خشک از قربت آن آفتاب / غیر زوتر خشک گشتن گو میاب

هنگر این سان شاخ خشک اتی قرب جو / غیر خشکی می برد چیزی نه گرم
آن چنان مستی مباش ای بیخرد / که بعقل آید پشیمانی خورد

بلکه زان مستان که چون می می‌خورند / عقلهای پخته حسرت می‌برند
ای گرفته همچو گربه موش پیر / گر تو زان می شیرگیری شیر گیر

ای بخورده از خیال جام هیچ / همچو مستان حقایق بر مپیچ
می فتی این سو و آن سو مست وار / ای تو اندیشیت آن سو گذار

گر بدان سو راه یابی بعد از آن / گه بدین سو گه بدان سو سرفشان
جمله زین سوی از آن سو گیر مان / چون بآن سو رفت هر زه جان کنی

آن خضر جان کز اجل نهراسد او / شاید ار مخلوق را افشارد او
کام از ذوق توهم خوش کنی / در دمی در خیک و خیک درویش کنی

پس بیک زنجی گردی یا / ایچنین فربه تن لاغر مباد
کوزه‌ها سازی ز برف اندر شتا / کی کند چون نیست با بنیاد آن وفا

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن وی و دعوی طاوسی نمودن میان شغالان دیگر

آن شغالی رفت اندر خم رنگ / اندر آن خم کرد یک ساعت درنگ

پس برآمد پوستش رنگین شده / که منم طاوس علیین شده

پشم رنگین رونق خوش یافته / آفتاب آن رنگها بر تافته
دید خود را سرخ و سبز و فور و زرد / خویشتن را بر شغالان عرضه کرد

جمله گفتند ای شغالک حال چیست / که ترا در سر نشاطی ملتویست
از نشاط از ما کرانه کرده‌ای / این تکبر از کجا آورده‌ای

یک شغالی پیش او شد کای فلان / شید کردی یا شدی از خوش دلان
شید کردی تا بمنبر بر جهی / تا ز لاف این خلق را حسرت دهی

پس بکوشیدی ندیدی گرمیی / پس ز شید آوردهٔ بی‌شرمیی
صدق گرمی خود شعار اولیاست / باز بی‌شرمی پناه هر دغاست

که التفات خلق سوی خود کشند / که خوشیم و از درون بس ناخوشند

چرب کردن مرد لافی لب و سبلت خود را هر بامداد به پوست دنبه و بیرون آمدن میان حریفان که من چنین و چنان خورده‌ام

دنبه پاره یافت یک مستهان / هر صباحی چرب کردی سبلتان

در میان منعمان رفتی که من / لوت چربی خورده‌ام در انجمن
دست بر سبلت نهادی در نوید / رمز یعنی سوی سبلت بنگرید

کاین گواه صدق گفتار من است / وین نشان چرب و شیرین خوردن است
اشکمش گفتی جواب بی طنین / که اباد الله کید الکاذبین

لاف تو ما را بر آتش بر نهاد / کان سبلت چرب تو بر کنده باد
گر نبودی لاف زشتت ای گدا / یک کریمی رحم آوردی بما

ور نمودی عیب و کم کردی جفا　　هم بدی مهمانی یک آشنا
راست گر گفتی و کج کم باختی　　یک طبیبی دارو ما ساختی

گفت حق که کج مجنبان گوش و دم　　ینفعن الصادقین صدقهم
کهف الله اندر گریز ای محتلم　　آنچه داری وانما و فاستقم

ور نگوئی عیب خود باری خمش　　از نمایش وز دغل خود را مکش
بر سال چرخ بی تکیه مکن　　زانکه گر بر بود نبه بی سخن

گر تو نقدی یافتی مگشا دهان　　هست در ره سنگهای امتحان
سنگهای امتحان را نیز پیش　　امتحانها هست در احوال خویش

گفت یزدان از ولادت تا بحین　　یفتنون فی کل عام مرتین
امتحان بر امتحان است ای پسر　　هین بکمتر امتحان خود را مخر

زامتحانات قضا ایمن مباش　　هین ز رسوائی بترس ای خواجه‌تاش

ایمن بودن بلعم باعور که امتحان کرد حضرت عزت او را و از آنها روسفید آمده بود

بلعم باعور و ابلیس لعین　　ز امتحان آخرین گشته مهین

زانکه بود ایمن از مکر خدا　　کامتحانها رفت در ما مضی
عاقبت رسوائی آمد حال شان　　هم شنیده باشی از احوال شان

کانچه پنهان میکند پیداش کن　　سوخت ما را ای خدا رسواش کن
او بدعوی میل دولت میکند　　معده‌اش نفرین سبلت میکند

جمله اجزای تنش خصم وی‌اند　　گر بهار لاف ایشان رسید
لاف و او را دگر رسوا میکند　　شاخ رحمت از بن بر میکند

راستی پیش آر یا خاموش کن　　وانگهان رحمت ببین و نوش کن
این شکم خصم سبال او شده　　دست پنهان در دعا اندر زده

کای خدا رسوا کن این لاف لئام　　تا بجنبد سوی ما خشم کرام
مستجاب آمد دعای آن شکم　　سوزش حاجت بزد بیرون علم

گفت حق گر فاسقی و اهل صنم　　چون مرا خوانی اجابتها کنم
تو دعا را سخت گیر و می شخول　　عاقبت برهاندت از دست غول

چون شکم خود را بحضرت در سپرد　　گربه آمد پوست دنبه را ببرد

بردن گربه دنبه را و رسوا شدن پهلوان

از پس گربه دویدند او گریخت　　کودک از ترس عتابش رنگ ریخت
آمد اندر انجمن آن طفل خرد　　آبروی مرد لافی را ببرد

گفت آن دنبه که هر صبحی بدان　　چرب میکردی لبان و سبلتان
گربه آمد ناگهانش در ربود　　بس دویدیم و نکرد آن جهد سود

پهلوان را لاف گرم و ذوقناک　　چون شنید این قصه گشت از غم هلاک
منفعل شد در میان انجمن　　سر فرو برد و خجل گشت انجمن

خنده آمد حاضران را از شگفت　　رحمهاشان باز جنبیدن گرفت
دعوتش کردند و سیرش داشتند　　تخم رحمت در زمینش کاشتند

او چو ذوق راستی دید از کرام　　بی تکبر راستی را شد غلام
راستی اندیشه خود کن مدام　　تا شوی رهبر دو عالم نیکنام

آن شغال رنگ رنگ آمد نهفت　　بر بنا گوش ملامتگر بکفت

دعوی طاوسی کردن آن شغال که در خم صباغ افتاده بود

بنگر آخر در من و در رنگ من　　یک صنم چون من ندارد خود شمن
چون گلستان گشته‌ام صد رنگ و خوش　　مر مرا سجده کن از من سر مکش

کر و فر آب و تاب و رنگ زیب　　فخر دنیا خوان مرا و رکن دین
مظهر لطف خدائی گشته‌ام　　لوح شرح کبریائی گشته‌ام

ای شغالان هین مخوانیدم شغال　　کی شغالی را بود چندین جمال
آن شغالان آمدند آنجا بجمع　　همچو پروانه بگرداگرد شمع

پس چه خوانیمت بگو ای جوهری　　گفت طاوس نر چون مشتری
پس بگفتندش که طاوسان جان　　جلوه‌ها دارند اندر گلستان

تو چنان جلوه کنی گفتا که نه　　بادیه نارفته چون گویم منی
بانگ طاوسان کنی گفتا که لا　　پس نه‌ای طاوس خواجه بو العلا

خلعت طاوس آید ز آسمان
کی رسی از رنگ و دعویها بدان

گر تو دعوی مسکینی معنی بیار
گر نخوری ور نه زیس گردن مخار

همچو فرعونی مرصع کرده ریش
برتر از موسی پریده از خریش

دعوی کردن فرعون الوهیت او تشبیه کردن او را بدان شغال که دعوی طاوسی نزد شغالان می نمود

او هم از نسل شغالی ماده زاد
در خم مالی و جاهی اوفتاد

هر که دید آن جاه و مالش سجده کرد
سجده افسوسیان را او بخورد

گشت مستک آن گدای ژنده دلق
از سجود و از تحیرهای خلق

مال مار آمد که در وی زهرهاست
وان قبول و سجده خلق اژدهاست

های ای فرعون ناموسی مکن
تو شغالی هیچ طاوسی مکن

سوی طاوسان اگر پیدا شوی
عاجزی از جلوه و رسوا شوی

موسی و هارون چو طاوسان بدند
پر جلوه بر سر و رویت زدند

زشتیت پیدا شد و رسوائیت
سرنگون افتادی از بالائیت

چون محک دیدی سیه گشتی چو قلب
نقش شیری رفت پیدا گشت کلب

ای سگ گرگین زشت از حرص و جوش
پوستین شیر را بر خود مپوش

غره شیرت بخواهد امتحان
نقش شیر و آنگه اخلاق سگان

ای شغال بی جمال و بی هنر
هیچ بر خود ظن طاوسی مبر

زانکه طاوسان کنندت امتحان
خوار و بی رونق بمانی در میان

گفت یزدان مر نبی را در مساق
یک نشان سهلتر ز اهل نفاق

تفسیر و لتعرفنهم فی لحن القول در بیان منافقان

گر منافق زفت باشد نغز و هول
واشناسی مر ورا در لحن و قول

چون سفالین کوزه ها را می خری
امتحانی می کنی ای مشتری

میزنی دستی بر آن کوزه چرا
تا شناسی از طنین اشکسته را

بانگ اشکسته دگرگون می بود
بانگ چاووش است پیشش میرود

بانگ می آید که تعریفش کند
همچو مصدر فعل تصریفش کند

چون حدیث امتحان روی نمود
یادم آمد قصه هاروت زود

پیش ازین آن گفته بودم اندکی
خود چه گویم از هزارانش یکی

خواستم گفتن در آن تحقیقها
تا کنون وا ماندم از تعویقها

حمله دیگر ز بسیارش قلیل
گفته آید شرح یک عضوی ز پیل

گوش کن هاروت را ماروت را
ای غلام و چاکران ماروت را

گوش دل ایک نفس این بدا
تا بگویم با تو از اسرار یار

قصه هاروت و ماروت و دلیری ایشان بر امتحان حق تعالی

مست بودند از تماشای اله
وز عجایبهای استدراج شاه

اینچنین مستیست ز استدراج حق
تا چه مستیها بود معراج حق

دانه دامش چنین مستی نمود
خوان انعامش چها داند گشود

مست بودند و رهیده از کمند
های و هوی عاشقانه می زدند

یک کمین و امتحان در راه بود
صرصرش چون کاه که را می ربود

امتحان میکرد شان زیر و زبر
کی بود سرمست را زینها خبر

خندق و میدان به پیش او یکیست
چاه و خندق پیش او خوش مسلکی

آن بز کوهی بر آن کوه بلند
برود از بهر خوردی بی گزند

مستی بز از دیدن بز ماده و جستن او بکوه مقابل

تا علف چیند ببیند ناگهان
بازی دیگر ز حکم آسمان

بر کهی دیگر براندازد نظر
ماده بز بیند بر آن کوه دگر

چشم او تاریک گردد در زمان
بر جهد سرمست زین که تا بدان

آنچنان نزدیک بنماید ورا
که دویدن گرد بالوعه سرا

آن هزاران گز دو گز بنمایدش
تا ز مستی میل جستن آیدش

چونکه بجهد در فتد اندر زمان
در میان هر دو کوه بی امان

او ز صیادان به که بگریخته
خود پناهش خون او را ریخته

شسته صیادان میان آن دو کوه
انتظار آن قضای با شکوه

باشد اغلب صید این ابن چنین / ورنه چالاکست و چست و خصم بین
رستم ار چه با سر و سبلت بود / دام پاگیرش یقین شهوت بود

همچو من از مستی شهوت ببر / مستی شهوت ببین اندر شتر
باز این مستی شهوت در جهان / پیش مستی ملک شد مستهان

مستی آن مستی این بشکند / او به شهوت التفاتی کی کند
آب شیرین تا نخوردی آب شور / خوش نماید چون ندیدی نور

قطره‌ای از باده‌های آسمان / بر کند جان از می و ز ساقیان
تاب مستیها بود املاک را / ور جلالت روحهای پاک را

که بوی دل در آن می بسته‌اند / خم باده این جهان بشکسته‌اند
جز مگر آنها که نومیدند و دور / همچو کفاری نهفته در قبور

ناامید از هر دو عالم گشته‌اند / خارهای بی نهایت کشته‌اند

تمنا کردن یاری مقام بشریت و غیرت حق تعالی

پس بسیتها بگفتند ای دریغ / بر زمین باران بدی بی تیغ
گستریدی در زمین بیداد جا / عدل و انصاف و عبادات و وفا

این بگفت و قضا میگفت ایست / پیش پایان دام ناپیدا بسیست
هین مرو گستاخ در دشت بلا / هین مرو کورانه اندر کربلا

که ز موی و استخوان هالکان / می نیابد راه پای سالکان
جمله ره استخوان و موی و پی / بسکه تیغ قهر لاشی کرد شی

گفت حق که بندگان جفت عون / بر زمین آهسته می رانند هون
پا برهنه چون روی در خارزار / جز به مهل و فکرت پرهیزگار

این قضا میگفت لیکن گوششان / بسته بود اندر حجاب خوششان
چشمها و گوشها را بسته‌اند / جز مر آنها را که از خود رسته‌اند

جز عنایت که گشاید چشم را / جز محبت که نشاند خشم را
جهد بی توفیق جان کندن بود / زار زنی کم گرچه صد عزمن بود

جهد بی توفیق خود کس امباد / در جهان والله اعلم بالسداد

خواب دیدن فرعون آمدن موسی علیه السلام را و تدارک کردن

جهد فرعونی چو بی توفیق بود / هر چه او میدید و حت آن نقش بود
از منجم بود در حکمش هزار / وز معبر نیز و ساحر بی‌شمار

مقدم موسی نمودندش بخواب / که کند فرعون و ملکش را خراب
با معبر گفت و با اهل نجوم / چون بود دفع خیال و خواب شوم

جمله گفتندش که تدبیری کنیم / راه زادن را چو رهزن منجم
تا رسید آن شب که مولد بود آن / رای این دیدند آن فرعونیان

که برون آرند آن روز از پگاه / سوی میدان بزم و تخت بادشاه
پس بفرمودند در شهر آشکار / که منادیها کنند از شهریار

الصلای جمله اسرائیلیان / شاه میخواند شما را زان مکان
تا شما را رو نماید بی نقاب / بر شما احسان کند بهر ثواب

کان اسیران را بجز دوری نبود / دیدن فرعون دستوری نبود
گر فتادندی بره در پیش او / بهر آن پاسه نخفتندی برو

پاس آن بد که نبیند هیچ اسیر / در گه و بیگه لقای آن امیر
بانگ چاؤشان چو در ره بشنود / تا نبیند رو به دیواری کند

ور ببیند روی او مجرم شود / آنچه بدتر بر سر او آن رود
بود شان حرص لقای ممتنع / که حریص است آدمی فیما منع

شد منادی در محلتها روان / بانگ میزد کو بکو شادی کنان

بمیدان خواندن فرعون بنی اسرائیل را از برای حیله منع ولادت حضرت موسی علیه السلام

کای اسیران سوی میدان گه روید / کز شهنشه دیدن و جود است امید

چون شنیدند آن مژده اسرائیلیان / تشنگان بودند و بس مشتاق آن
زین خبر گشتند جمله شادمان / راه میدان بر گرفتند آن زنان

حیله را خوردند آن سو تاختند / خویشتن را بهر جلوه ساختند
تا رود آنجا ببیند یار او / تا چه خاصیت دهد دیدار او

از غرض غافل بدند و بیخبر / وز طمع رفتند بیرون سربسر

حکایت در تمثیل

آنچنان کانجا مغول حیله‌دان / گفت میجوییم کسی از مصریان
مصریان را جمع آرید این طرف / تا درآید آنکه می‌جویم بکف

هر کجا بد مصری جمع آمدند / در بر آن میر یک یک میشدند
هر که می‌آمد بگفتا نیست این / هین در خواجه دران گوشه نشین

تا بدین شیوه همه جمع آمدند / گردن ایشان بدان حیله زدند
شومی آنکه سوی بانگ نماز / داعی الله را نبردندی نیاز

دعوت مکارشان اندر کشید / الحذر از مکر شیطان ای رشید
بانگ درویشان و محتاجان بنوش / تا نگیرد بانگ محتالیت گوش

گر گدایان طامع‌اند و زشت خو / در شکم خواران تو صاحب‌دل بجو
در تگ دریا گهرها با سنگهاست / فخرها اندر میان ننگهاست

پس بجوشیدند اسرائیلیان / از پگه تا جانب میدان دوان
چون بحیلتشان بمیدان برد او / روی خود بنمود شاه پس تازه رو

کرد دلداری و بخششها بداد / هم عطا هم وعده‌ها کرد آن قباد
بعد از آن گفت از برای جانتان / جمله در میدان بخسپید امشبان

پاسخش دادند که خدمت کنیم / گر تو خواهی یک مه اینجا ساکنیم

بازگشتن فرعون از میدان به شهر شادمان از تفریق بنی اسرائیل از زنانشان در شب حمل

شه شبانگه باز آمد شادمان / کامشبان حمل ست دور از زنان

خازنش عمران بد اندر صحبتش / هم بشهر آمد قرین صحبتش
گفت ای عمران برین در خسپ تو / هین مرو سوی زن ای مرد نکو

گفت خسپم هم برین درگاه تو / هیچ ننشینم بجز دلخواه تو
بود عمران هم ز اسرائیلیان / لیک مر فرعون را دل بود و جان

کی گمان بردی که او عصیان کند / آنچه خوف جان فرعون آن کند
ایمن از عمران بد او فعال او / لیک خود آن بد جزای حال او

خود کجا در خاطر فرعون بود / اینچنین تقدیر چون عاد و ثمود

جمع آمدن عمران بمادر موسی و حامله شدن مادر موسی

شه برفت و او بران درگاه خفت / نیم شب آمد بپیشش خفیه جفت
زن برو افتاد و بوسیدش لبش / بر جهانیدش ز خواب اندر شبش

گشت بیدار او و زن را دید خوش / بوسه باران کرد از لب بر لبش
گفت عمران این زمان چون آمدی / گفت از شوق و قضای ایزدی

در کشیدش در کنار از مهر مرد / بر نیامد با خود آن دم در نبرد
جفت شد با او امانت را سپرد / پس بگفتش ای زن این کاری ست خرد

آهنی بر سنگ زد او آتشی / آتشی از شاه دلکش کین کشی
من چو ابرم تو زمین موسی نبات / حق شه شطرنج و ما در برد و مات

مات و برد از شاه میدان ای عروس / آن مدان از ما مکن بر ما فسوس
آنچه این فرعون می‌ترسید زو / هست شد اینک که گشتم جفت تو

باز گرد آن هیچ منها دم مزن / تا نیاید بر من و تو صد حزن

وصیت کردن عمران جفت را بعد از مجامعت با آن

عاقبت پیدا شود آثار این / چون علامتها رسد ای نازنین
در زمان از سوی میدان نعرها / میرسید از خلق و می‌شد بر هوا

شاه از آن هیبت برون جست آن زمان / پا برهنه کین چه غلغلهاست هان
از سوی میدان چه بانگ است و غریو / کز نهیبش می‌رمد جنی و دیو

گفت عمران شاه ما را عمر باد / قوم اسرائیلیانند از تو شاد
از عطای شاه شادی میکنند / رقص می‌آرند و کفها میزنند

گفت باشد کاین بود اما و لیک / وهم و اندیشه مرا پر کرد و نیک

ترسیدن فرعون از بانگ و غریو و غوغا

این صدا حال مرا تغییر کرد / از غم و اندوه تلخم پیر کرد
پیش می‌آمد پس پس میرفت شه / جمله شب همچو حامل وقت زه

چیل و حیلین یافت پس شهوت را در جوش یافته بوسه دادن گرفت ۱۲

قوله شه شبانگه الخ یعنی فرعون بوقت شب از میدان بشهر واپس آمد در حالیکه خرم و خوش بود مصرع دوم علت شادمانیست یعنی فرعون بعلت آنکه حیله او پیش رفت شادمان بسوی خانه خود برگشت و خازن او عمران که از بنی اسرائیل بود در حضرت او اعتباری تمام داشت همراهی بقصر شاهی رسید شاه او را گفت ای عمران امشب برین در بگیر ساز و بصحبت زن مپرداز چنین

قوله اینچنین الخ چون عاد و ثمود قوم هود علیه السلام و ثمود قوم صالح علیه السلام ثمود و عاد و ثمود در اینکه این یعنی عاد و ثمود را باعث خرابی احوال گمان بود و باعث خواهند شد مایان ایشان را در شادمانی و در چه ایشان تقدیر اندازد یعنی از ایشان تقدیر ایشان بسته چیز او را از زن نکرده بود بلکه اینچنین بود ملک و مال از ایشان خواهد شد همچنین فرعون را از عمران گمان این نبود که این خواهد گمان داشت که خواهد بود

قوله گشت بیدار الخ عمران دیده از خواب بیدار گردید و زوجه خود

هر زمان میگفت ای عمران مرا — سخت از جا برده است این نعره‌ها

چون زن عمران بعمران درخزید — تا که شد استارهٔ موسی پدید

زهره نی عمران مسکین را که تا — بازگوید اختلاط جفت را

هر پیمبر که در آید در رحم — نجم او بر چرخ گردد منتجم

بر فلک پیدا شد آن استاره اش — کوری فرعون و مکر و چاره اش

پیدا شدن ستارهٔ موسی بر آسمان و غریو منجمان در میدان

روز شد گفتش که ای عمران برو — واقف آن غلغل و آن بانگ شو

راند عمران جانب میدان و گفت — اینچه غلغل بود شاهنشه نخفت

هر منجم سر برهنه جامه چاک — همچو اصحاب عزا بنشسته خاک

همچو اصحاب عزا آوازشان — بد گرفته از فغان و سازشان

ریش و مو برکنده رو بدریدگان — خاک بر سر کرده پر خون دیدگان

گفت خیرست اینچه آشوبست حال — بد نشانی میدهد منحوس سال

عذر آوردند و گفتند ای امیر — کرد ما را دست تقدیرش اسیر

این همه کردیم و دولت تیره شد — دشمن شه هست گشت و چیره شد

شب ستارهٔ آن پسر آمد عیان — کوری ما بر جبین آسمان

زد ستارهٔ آن پیمبر بر سما — ما ستاره بار گشتیم از بکا

با دل خوش شاد عمران و ز نفاق — دست بر سر می‌زد که الفراق

کرد عمران خویش پر خشم و ترش — رفت اندر دیوانگان بی عقل و هش

خویشتن را اعجمی کرد و براند — گفتهای بس خشن پر جمع خواند

خویشتن را ترش و غمگین ساخت او — نردهای بازگونه باخت او

گفتشان شاه مرا بفریفتید — از خیانت وز طمع نشکیفتید

سوی میدان شاه را انگیختید — آبروی شاه ما را ریختید

دست بر سینه نهادید از ضمان — شاه را فارغ کنیم از غمان

عاقبت زرها تلف شد کار خام — شد بر فرعون و برخواندش تمام

چون شنید از غصه رویش شد سیاه — خواند ایشان را بخشم آن دین تباه

گفت ایشان که ای شه مهربان — من بر آویزم شما را بی امان

خویش را در مضحکه انداختیم — سالها با دشمنان در باختیم

تا که امشب جمله اسرائیلیان — دور ماندند از ملاقات زنان

مال رفت و آبرو و کار خام — این بود یاری و افعال کرام

سالها ادرار و خلعت می برید — ملکتها را مسلم می خورید

از برای آنکه در روزی چنین — فهم گرد آرید و گردید معین

رای تان این بود و فرهنگ نجوم — طبل خوارانید و مکارید و شوم

من شما را بر درم آتش زنم — گوش و بینی و لبان تان بر کنم

عیش عیش بر شما ناخوش کنم — من شما را هیزم آتش کنم

سجده کردند و بگفتند ای خدیو — گر یکی کرت ز ما چیره شد دیو

سالها دفع بلاها کرده ایم — وهم حیران زانچه ما کرده ایم

فوت شد از ما و حملش شد پدید — نطفه اش جست و رحم اندر خزید

لیک استغفار این روز ولاد — ما نگه داریم ای شاه قباد

روز میلادش رصد بندیم ما — تا نگردد فوت و نجهد این قضا

گر نداریم این نگه ما را بکش — ای غلام رای تو افکار و هش

تا بنه مه می شمرد او روز روز — تا نپرد تیر حکم خصم دوز

چون مکان بر لامکان حمله برد — خون خود ریزد بلاها را خرد

بر قضا هر کو شبیخون آورد — سرنگون آید ز خون خود خورد

چون زمین با آسمان خصمی کند — شوره گردد سر ز مرگی بر زند

خواندن فرعون زنان بنی اسرائیل را که فرزند زائیده بودند سوی میدان بمکر

نقش با نقاش چون پنجه زند — سبلتان و ریش خود بر میکند

بعد نه مه شد برون از در تخت — سوی میدان منادی کرد سخت

بار دیگر شد منادی سوی شهر — کای زنان زد شهری بیایید

ای زنان با طفلکان میدان روید — تا زن و دو بخشش شادان شوید

عجبی ناوان ریان ۱۲ ای کاشتکا ب بدونت ۱۲ ای گفتهای لیس خشن ۱۲ ای نکیت دو دست ۱۲ قرار دو دست بر سینه زدن ۱۲ دست بر سینه زدن با بت ازفغانت ست ازفغانت ... در کفیل ... کار استاره ... ما را از غمان فارغ آریم لیکن ... نیز ... بر ... عاقبت ...

تمام زرهم ضائع و تلف گردید و کار بهم خام و ناتمام ماند و شد بر فرعون یعنی عمران با منجمان این کلام کرده و در پیش فرعون رفته همه احوال باز فرعون گفت من شما را بر درم یعنی سزای شما نیست که شما را پاره پاره کنم و در آتش اندازم و بینی و گوش و لبان شما را ... عیش ... شما را ...

آن چنانکه پار مردان را رسید / خلعت و کیسه ز ایشان زر کشید
هین زنان امسال اقبال شماست / تا بیابد هر کسی چیزی که خواست
مر زنان را خلعت و حلیت دهند / کودکان را هم کلاه زر نهند
هر که او این ماه زایید است هین / گنجها گیرد ز من بیشک یقین
آن زنان با طفلکان بیرون شدند / شادمان تا خیمهٔ شاه آمدند
هر زنی نوزاده بیرون شد ز شهر / سوی میدان غافل از دستان و قهر
چون زنان جمله بدو گرد آمدند / هر چه بود آن نر ز مادر بستدند
سر بریدندش که اینست احتیاط / تا نزاید خصم و نفزاید خباط

بوجود آمدن موسی علیه السلام و آمدن عوانان بخانهٔ عمران و وحی آمدن بمادر موسی علیه السلام که در تنور آتشش انداز که من او را نگاه دارم

جز زن عمران که موسی زاده بود / دامن اندر چید زان آشوب و دود
بعد از آن دستان کن آن سگ باز ران / کرد دیگر بین چه ورد آن زبان
آن زنان قابله در خانه‌ها / بهر جاسوسی فرستاد آن دغا
غمز کردندش که اینجا کودکیست / نامد او میدان که در وهم و شکیست
اندرین کوچه یکی زیبا زنیست / کودکی دارد و لیکن پرفنیست
چون عوانان آمدند او طفل را / در تنور انداخت از امر خدا
وحی آمد سوی زن زان رو اگر / کز نسل آن خلیل است این پسر
در تنور انداز موسی را تو زود / تا نگهدارمش اندر نار و دود
عصمتی یا نار کونی بارداً / لا تکون النار حراً شارداً
زن بوحی انداخت او را در شرر / بر تن موسی نکرد آتش اثر
پس عوانان خانه را جستند زود / هیچ طفلی اندران خانه نبود
پس عوانان بی‌مراد آن سو شدند / باز غمازان کزان واقف بدند
با عوانان ماجرا برداشتند / پیش فرعون از برای دانگ چند
کای عوانان باز گردید آن طرف / نیک نیکو بنگرید اندر غرف
باز گشتند آن عوانان جملگان / تا که موسی را بجویند آن زمان

باز وحی آمدن بمادر موسی علیه السلام که در آبش فگن

باز وحی آمد که در آبش فگن / روی در امید دار و مو مکن
در فگن در نیلش و کن اعتمید / من ورا با تو رسانم رو سپید
مادرش انداخت اندر رود نیل / کار را بگذاشت با نعم الوکیل
این سخن پایان ندارد مکرهاش / جمله می‌پیچید هم در ساق و پاش
صد هزاران طفل میکشت او برون / خصم اندر صدر خانه در درون
از جنون میکشت هر جا بد جنین / از حیل آن کور چشم دوربین
اژدها بد مکر فرعون عنود / مکر شاهان جهان را خورده بود
لیک زو فرعون‌تری آمد پدید / هم ورا هم مکر او را در کشید
اژدها بود و عصا شد اژدها / این بخورد آن را بتوفیق خدا
دست شد بالای دست این تا کجا / تا بیزدان که الیه المنتهی
کان یکی دریاست بی غور و کران / جمله دریاها چو سیلی پیش آن
حیله‌ها و چاره‌ها گر اژدهاست / پیش الا الله آنها جمله لاست
چون رسید اینجا بیانم سر نهاد / محو شد والله اعلم بالرشاد
آنچه در فرعون بد اندر تو هست / لیک اژدرهات محبوس چه است
ای دریغ این جمله احوال تو است / تو بران فرعون بر خواهیش بست
آنچه گفتم جملگی احوال تست / خود نگفتم صد یکی زانها درست
گر ز تو گویند وحشت زایدت / ور ز دیگر آن فسانه آیدت
چون خرابت میکند نفس لعین / دور می‌انداز سخت این قرین
این جراحتها همه از نفس تست / لیک مغلوبی ز جهل ای سخت‌ست
آتشت را هیزم فرعون نیست / ورنه چون فرعون او شعله‌وریست
گلخن نفس ترا خاشاک نیست / ورنه چون فرعون تا قهار نیست
یک حکایت بشنو از تاریخ گو / تا بری زین راز سرپوشیده بو

حکایت مارگیری که اژدهای افسرده را مرده پنداشت و در ریسمانها بسته پیچیده به بغداد آورد

مارگیری رفت سوی کوهسار / تا بگیرد او بافسونهاش مار
گر گران و گر شتابنده بود / آنکه جوینده است یابنده بود
در طلب زن دائما تو هر دو دست / کز طلب در راه نیکو رهبرست
لنگ و لوک و خفته شکل و بی ادب / سوی او می غیژ و او را می طلب
گه بگفت و گه بخاموشی و گه / بوی کردن گیر هر سو بوی شه
گفت آن یعقوب با اولاد خویش / جستن یوسف کنید از حد بیش
هر حس خود را درین جستن بجد / هر طرف رانید شکل مستعد
گفت از روح خدا لا تیأسوا / همچو گم کرده پسر رو سو بسو
از ره حس دهان پرسان شوید / روی جانان را بجان جویان شوید
پر حس سان فرزدگانی جان دهید / گوش را بر چار راه آن نهید
هر کجا بوی خوش آید بو برید / سوی آن سر کآشنای آن سرید
هر کجا لطفی ببینی از کسی / سوی اصل لطف ره یابی عسی
این همه خوشها ز دریاییست ژرف / جزو را بگذار و بر کل دار طرف
جنگهای خلق بهر خوبیست / برگ بی برگی نشانی طوبیست
خشمهای خلق بهر مهر خاست / از جفای خلق امید وفاست
جنگهای خلق بهر آشتیست / دام راحت دائما بی راحتیست
هر زدن بهر نوازش را بود / هر گله از شکر آگه می کند
بوی بر از جزو تا کل ای کریم / بوی بر از ضد تا ضد ای حکیم
چون عصا در دست موسی گشت مار / جمله عالم را بغیبان می شمار
جنگهای آشتی آرد درست / مارگیر از بهر یاری مار جست
بهر یاری مار جوید آدمی / غم خورد بهر امید بی غمی
او همی جستی یکی مار شگرف / گرد کوهستان و در ایام برف
اژدهای مرده دید آنجا عظیم / که دلش از شکل او شد پر ز بیم
مارگیر اندر زمستان شدید / مار می جست اژدهای مرده دید
مارگیر از بهر حیرانی خلق / مار گیرد اینت نادانی خلق
آدمی کوهست چون مفتون شود / کوه اندر مار حیران چون شود
خویشتن نشناخت مسکین آدمی / از فزونی آمد و شد در کمی
خویشتن را آدمی ارزان فروخت / بود اطلس خویش را بر دلق دوخت
صد هزاران مار و که حیران اوست / او چرا حیران شدست و ماردوست
مارگیر آن اژدها را برگرفت / سوی بغداد آمد از بهر شگفت
اژدهایی چون ستون خانه‌ای / می کشیدش از پی دانگانه‌ای
کاژدهای مرده آورده‌ام / در شکارش من جگرها خورده‌ام
او همی مرده گمان بردش ولیک / زنده بود و او ندیدش نیک نیک
او ز سرماها و برف افسرده بود / زنده بود و شکل مرده می نمود
عالم افسرده است و نام او جماد / جامد افسرده بود ای اوستاد
باش تا خورشید حشر آید عیان / تا ببینی جنبش جسم جهان
چون عصای موسی اینجا مار شد / عقل را از ساکنان اخبار شد
پاره خاکی ترا چون مرد ساخت / خاکها را جملگی باید شناخت
مرده زین سویند و زان سو زنده‌اند / خامش اینجا و آن طرف گوینده‌اند
چون از آن سوشان فرستد سوی ما / آن عصا گردد سوی ما اژدها
کوهها هم لحن داودی کند / جوهر آهن بکف مومی شود
باد حمال سلیمانی شود / بحر با موسی سخندانی شود
ماه با احمد اشارت بین شود / نار ابراهیم را نسرین شود
خاک قارون را چو ماری در کشد / استن حنانه آید در رشد
سنگ بر احمد سلامی میکند / کوه یحیی را پیامی میکند
جمله ذرات عالم در نهان / با تو میگویند روزان و شبان
ما سمیعیم و بصیریم و خوشیم / با شما نامحرمان ما خامشیم
چون شما سوی جمادی میروید / محرم جان جمادان چون شوید

مارگیر از غفلت دل مارگیر
آنست که برای حیران
ساختن خلائق کرده
[illegible]
۱۲

یعنی چون حشر اجساد خواهد شد در قیامت و غطا کشوف شود آنجا جنبش هر جسم دیده خواهد شد خواه جماد باشد خواه غیر آن و چون جوارح را اعمال گواهی دهند عاصیان گویند جوارح ما که شما را نطق کرد داده جواب گویند که ناطق گردانید ما را آن الله که ناطق گردانید هر چیز را پس نطق هر شی بروز حشر عیان گردد ۱۲

از جمادی عالم جانها روید / غلغل اجزای عالم بشنوید
فاش تسبیح جمادات آیدت / وسوسه تاویلها بربایدت

چون ندارد جان تو قندیلها / بهر بینش کرده تاویلها
دعوی دیدن خیال غا ربود / بلکه مر بیننده را دیدار بود

که غرض تسبیح ظاهر کی بود / دعوی دیدن خیال و غی بود
بلکه هر بیننده را دیدار آن / وقت عبرت میکند تسبیح خوان

پس چو از تسبیح یادت میدهد / این دلالت همچو گفتن می بود
این بود تاویل اهل اعتزال / وای آنکس کو ندارد نور حال

چون ز حس بیرون نیاید آدمی / باشد از تصویر غیبی اعجمی
این سخن پایان ندارد مارگیر / میکشید آن مار را با صد زحیر

تا به بغداد آمد آن هنگامه جو / تا نهد هنگامه بر چار راه
بر لب شط مرد هنگامه نهاد / غلغله در شهر بغداد اوفتاد

مارگیری اژدها آورده است / بوالعجب نادر شکاری کرده است
جمع آمد صد هزاران خام ریش / صید او شد هر یک از خر ریش

منتظر ایشان و هم او منتظر / تا که جمع آیند خلق منتشر
مردم هنگامه افزون تر شود / کدیه و توزیع نیکوتر رود

جمع آمد صد هزاران ژاژخا / حلقه کرده پشت پا بر پشت پا
حلقه گرد او چو زر گرد عیش / همچنان که بت پرستان گرد کیش

مرد را از زن خبر نی ز ازدحام / رفته درهم چون قیامت خاص و عام
چون همی حراقه جنبانید او / میکشیدند اهل هنگامه گلو

اژدها کز زمهریر افسرده بود / زیر صد گونه پلاس و پرده بود
بسته بودش با رسنهای غلیظ / احتیاطی کرده بودش آن حفیظ

در درنگ اتفاق و انتظار / در سیاهی و فغان بشمار
در غلو خلق و مکث و طمطراق / تافت بر آن مار خورشید عراق

آفتاب گرم سیرش گرم کرد / رفت از اعضای او اخلاط سرد
مرده بود و زنده گشت او از شگفت / اژدها بر خویش جنبیدن گرفت

خلق را از جنبش آن مرده مار / گشت شان آن یک تحیر صد هزار
با تحیر نعره ها انگیختند / جملگان از جنبشش بگریختند

می شکست آن بندها زان بانگ بلند / هر طرف میرفت چاقاچاق بند
بندها بشکست و بیرون شد ز زیر / اژدهای زشت غران همچو شیر

در هزیمت بس خلایق کشته شد / از فتاده و کشتگان صد پشته شد
مارگیر از ترس بر جا خشک گشت / که چه آوردم من از کهسار و دشت

گرگ را بیدار کرد آن کور میش / رفت نادان سوی عزرائیل خویش
اژدها یک لقمه کرد آن گیج را / سهل باشد خون خوری حجاج را

خویش را بر استنی پیچید و شکست / استخوان خورده را درهم شکست
نفس اژدرهاست او کی مرده است / از غم بی آلتی افسرده است

گر بیابد آلت فرعون او / که بامر او همی رفت آب جو
آنگه او بنیاد فرعونی کند / راه صد موسی و صد هارون زند

کرمکست این اژدها از دست فقر / پشه گردد ز مال و جاه صقر
اژدها را دار در برف فراق / هین مکش او را به خورشید عراق

تا فسرده می بود آن اژدهات / لقمه اوی چو او یابد نجات
مات کن او را و ایمن شو ز مات / رحم کم کن نیست او ز اهل صلات

کان تف خورشید شهوت بر زند / آن خفاش مرده ریگت پر زند
می کشان در بند جهاد و در قتال / مرد وار الله یجزیک الوصال

چونکه آن مرد اژدها را آورید / در هوای گرم خوش شد آن مرید
لاجرم آن فتنه ها کرد ای عزیز / بلکه صد چندان که ما گفتیم نیز

تو طمع داری که او را بی جفا / بسته داری در وقار و در وفا
هر کسی را این تمنا کی رسد / موسیی باید که اژدرها کشد

صد هزاران خلق ز اژدرهای او / در هزیمت کشته شد از رای او
وز طمع هم خویش را بر باد داد / گفته شد والله اعلم بالسداد

حجاج ابن یوسف ستمکار ظالم مشهور است که در زمان عبد الملک بن مروان بود و بسیار کس را بناحق کشت ۱۲

خویش را ... یعنی لقمه کردن اژدها ... این سبب بود که آن مارگیر ... [illegible] ... سبب هلاک خود شد ... [illegible] ۱۲

[illegible] ... ۱۲

گفت فرعونش چرا تو ای کلیم / خلق را کشتی و افگندی تو بیم

در تردد از تو افتادند خلق / در هزیمت گشته شد مردم ز دق

بیان پاسخہا و تہدیدہا و سوالہا و جوابہائے فرعون با حضرت موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام

لاجرم مردم ترا دشمن گرفت / کین تو در سینهٔ مرد و زن گرفت

خلق را امیخواندی بر عکس شد / از خلافت مرد و زن اینست بد

من هم از شرت اگر پس می خزم / در مکافات تو دیگی می پزم

دل ازین بر کن که بفریبی مرا / یا بجز فی لیس ی گردد مرا

تو بدان غره خوش کش ساختی / در دل خلقان هراس انداختی

صید چنین آری و هم رسوا شوی / خوار گردی ضحکهٔ غوغا شوی

همچو تو سالوس بسیاران بدند / عاقبت در مصر ما رسوا شدند

جواب گفتن موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام فرعون را در تہدیدے کہ با او مے نمود

گفت با امر حقم اشراک نیست / گر بریزد خونم امرش باک نیست

راضیم من شاکرم من ای حریف / این طرف رسوا و پیش حق شریف

پیش خلقان خوار و زار و ریشخند / پیش حق محبوب و مطلوب و پسند

از سخن میگویم این ورنه خدا / از سیه رویان کند فردا ترا

عزت آن اوست و آن بندگانش / ز آدم و ابلیس بر می خوان نشانش

شرح حق پایان ندارد همچو حق / هان و هان بربند و بر گردان ورق

پاسخ دادن فرعون موسیٰ علیہ السلام را و مہلت خواستن تا چہل روز از موسیٰ علی نبینا و علیہ السلام

گفت فرعونش ورق در حکم ماست / دفتر و دیوان حکم اینزمان ماست

مر مرا بخریده اند اهل جهان / از همه عاقل تری تو ای فلان

موسیا خود را خریدی هین برو / خویشتن کم بین بخود غره مشو

جمع آرم ساحران دهر را / تا که جهل تو نمایم شهر را

این نخواهد شد بروزی یا دو روز / مهلتم ده تا چهل روز تموز

جواب موسیٰ علیہ السلام مر فرعون را

گفت موسیٰ مر مرا دستور نیست / بنده‌ام امهال تو مامور نیست

گر تو چیری و مرا خود یار نیست / بندهٔ فرمانم بدانم کار نیست

می زنم با تو بجد تا زنده‌ام / من چه کاره نصرتم من تسلیمام

جواب فرعون موسیٰ علیہ السلام را و وحی آمدن بموسیٰ علیہ السلام

می زنم تا در رسد حکم خدا / او کند هر خصم را از خصمی جدا

گفت نی نی مهلتم باید نهاد / عشوه‌ها کم ده تو کم پیمای باد

حق تعالی وحی کردش در زمان / مهلتی ده مر ورا مهراس از آن

این چهل روزش بده مهلت بطوع / تا سگالد مکرها او نوع نوع

تا بکوشد او که من خفته‌ام / تیز رو گو پیش ره بگرفته‌ام

حیله‌هاشان را همه بر هم زنم / وانچه افزایند من بر کم زنم

آب را آرند من آتش کنم / نوش خوش گیرند و من ناخوش کنم

مهر پیوندند من ویران کنم / آنچه اندر وهم ناید آن کنم

تو مترس و مهلتش ده دم دراز / گو سپه گرد آر و صد حیلت بساز

مہلت دادن موسیٰ علیہ السلام فرعون را تا ساحران را جمع کند

گفت امر آمد برو مهلت ترا / من بجای خود شدم رستی ز ما

او همی شد و اژدها اندر عقب / چون سگ صیاد دانا و محب

چون سگ صیاد جنبان کرده دم / سنگ را میکرد ریگ از زیر سم

سنگ و آهن را بدم در می کشید / خرد می خائید آهن را پدید

در هوا میکرد سر بالای برج / که هزیمت می شدند رومی و گرج

کفک می انداخت چون اشتر ز کام / قطره زان بر هر که می شد جذام

ژغژغ دندان او دل می شکست / جان شیران سیه می شد ز دست

چون بقوم خود رسید آن مجتبی / شدق او بگرفت باز او شد عصا

تکیه بر وی کرد و میگفت ای عجب / پیش ما خورشید و پیش خصم شب

ای عجب چون می نه بیند این سپاه / عالمی پر آفتاب چاشتگاه
من ز ایشان خیره ایشان هم ز من / از بهاری خار ایشان من چمن
دسته گل بستم و بردم به پیش / هر گلی چون خار گشت و نوش نیش
خفته بیدار باید پیش ما / تا به بیداری ببیند خوابها
حیرتی باید که روبد فکر را / خورده حیرت فکر را و ذکر را
راجعون گفت و رجوع این سان بود / که گله واگردد و خانه رود
پیش افتد آن بز لنگ پسین / اضحک الرجعی وجوه العابسین
پا شکسته میروند ایشان بحج / از حرج راهیست پنهان تا فرج
دانشی باید که اصلش زان سرست / زانکه هر فرعی باصلش رهبرست
پس چرا علمی بیاموزی بمرد / کش بباید سینه را زان پاک کرد
آخرون السابقون باش ای ظریف / بر شجر سابق بود میوه لطیف
چون ملایک گوی لا علم لنا / تا بگیرد دست تو علمتنا
گر نباشی نامدار اندر بلاد / گم نه والله اعلم بالعباد
موضع معروف کی بنهند گنج / زین قبل آمد فرج در زیر رنج
هست عشقش آتشی اشکال سوز / هر خیالی را بروبد نور روز
گوشه‌ئی گو شد دل شه رهی ست / تا بلا شرقی و لا غربی ست
هم از آن سو جو که وقت درد تو / میشوی در ذکر یا ربی دوتو
وقت محنت گشته الله گو / چونکه محنت رفت گوئی راه کو
این از آن آمد که حق را بیگمان / هر که بشناسد بود دائم بر آن
عقل جزوی گاه خیره گه نگون / عقل کلی ایمن از ریب المنون
تا بخارای دگر بینی درون / ساکنان محفلش لا یفقهون
من عدم وافسانه گردم در حنین / تا تقلب یابم اندر ساجدین
آن اساطیر اولین که گفت عاق / حرف قرآن را بد آثار نفاق
ماضی و مستقبلش نسبت بتو / هر دو یک چیزند پنداری که دو
نسبت زیر و زبر شد زین دو کس / سقف سوی خویش یک چیزست و بس

چشم باز و گوش باز و این ذکا / خیره‌ام در چشم‌بندی خدا
پیششان بردم لبالب جام رحیق / سنگ شد آبش به پیش آن فریق
آن نصیب جان بیخویشان بود / چونکه با خویشند پیدا کی شود
دشمن این خواب خوش شد فکر خلق / تا نخسپد فکرتش بستست حلق
هر که کاهل‌تر بود او در هنر / او بمعنی پس بصورت پیشتر
چونکه واگردید گله از ورود / پس فتد آن بز که پیش آهنگ بود
از گزافه کی شدند این قوم لنگ / فخرها دادند و بخریدند ننگ
دل ز دانشها بشستند این فریق / زانکه این دانش ندانند آن طریق
هر سری بر عرض دریا کی پرد / تا لدن علم لدنی می‌برد
پس تو همچون پیشی این سر لنگ باش / وقت واگشتن تو پیش آهنگ باش
گرچه میوه آخر آید در وجود / اول است او زانکه او مقصود بود
گر درین مکتب ندانی تو هجا / همچو احمد پری از نور حجی
اندر آن ویران که آن معروف نیست / از برای حفظ گنجینه زریست
خاطر آرد بس شکال اینجا ولیک / بگسلد اشکال را استور نیک
هم از آن سو جو جواب ای مرتضی / کاین سؤال آمد از آن سو مر ترا
تو ازین سو و از آن سو چون گدا / ای که معنی چه می‌جوئی صدا
وقت مرگ و درد آن سو می‌جهی / چونکه دردت رفت چونی اعجمی
در زمان درد و غم یادش کنی / چون شدی خوش شد ز غفلت تنی
و آنکه در عقل و گمانش هست حجب / گاه پوشیده است و گه بدریده جیب
عقل بفروش و هنر حیرت بخر / رو بخواری نی بخارا ای پسر
ما چو خود را در سخن آغشته‌ایم / کز شکایت با حکایت گشته‌ایم
این حکایت نیست پیش مرد کار / وصف حالست و حضور یار غار
لامکانی که درو نور خداست / ماضی و مستقبل و حال از کجاست
یک تنی او را پدر ما را پسر / بام زیر زید و بر عمرو آن زبر
نیست مثل آن مثال است این سخن / قاصر از معنی نو حرف کهن

چشم باز از نیح پیغ
موسی علیه السلام گفت عجب
از بینی سیاه دل سپاه که عالم
پر آفتاب و ماه و چشم های
ایشان پذیرای آن از غیبت
در جان را ترا لرحوع افزا
در صبای راحت نیست
راحت است ۱۲
خفته بیدار از انحوف کار
با چشم بستگان بیدار دل
دل بیدار چشمان لا یفقهون
را از خواب بیدار دلان
بستگان انکار
عقول را از لذت
این حال اشرف نیست ۱۲
چون ملایک
لا علم لنا
انت العلیم الحکیم
علم نیست ما را
۱۲

چون لب جو نیست مشکا لب ببند / بی لب و ساحل هست این بحر قند

این سخن پایان ندارد بازگرد / سوی فرعون و مدنیتا چه کرد

فرستادن فرعون بمداین در طلب ساحران

چونکه موسی بازگشت و او بماند / اهل رای و مشورت را پیش خواند

مجتمع گشتند و بفشردند پای / هر کسی کردند عرض فکر و رای

عاقبت هامان بی‌سامان دون / رای پیش آورد و کردش زبون

کای شه صاحب ظفر چون غم فزود / ساحران را جمع باید کرد زود

در ممالک ساحران داریم ما / هر یکی در سحر فرد و پیشوا

مصلحت آنست کز اطراف مصر / جمع آردشان شه و صراف مصر (تصرف کننده ۱۲)

او بسی مردم فرستاد آن زمان / هر نواحی بهر جمع جادوان

هر طرف که ساحری بد نامدار / کرد پران سوی او ده پیک کار

دو جوان بودند ساحر مشتهر (مشهور ۱۲) / سحر ایشان در دل شه مستمر (استوار ۱۲)

شیر دوشیده ز شیران شکار / در سفرها رفته بر خمی سوار

شکل کرباسی نموده ماهتاب / آن به پیموده فروشیده شتاب

سیم برده مشتری آگه شده / دست از حسرت بر خنا برده

صد هزاران همچنین در جادوی / بوده منشی و نموده چون روی

صد هزاران جادو دیما جنس این / بوده ایشان را همه دیده مبین (ظاهر ۱۲)

چون بدیشان آمد آن پیغام شاه / کز شما شاهست اکنون چاره خواه

از پی آن که دو درویش آمدند / بر شه و بر قصر او موکب زدند

نیست با ایشان بغیر یک عصا / که همی گردد بامرش اژدها

شاه و لشکر جمله بیچاره شدند / زین دو کس جمله بافغان آمدند

چاره جویان بنده را پیش شما / شاه ازان ارسال فرمودست تا

چاره سازید اندر دفع شان / گنجها بخشد عوض شه بیکران

چاره می باید اندر ساحری / تا بود که زین دو ساحر جان بری

آن دو ساحر را چو این پیغام داد / ترس و مهری در دل هر دو فتاد

عرق جنسیت چو جنبیدن گرفت / سر بزانو بر نهادند از شگفت

چون دبیرستان صوفی زانوست / حل مشکل را دو زانو جادوست

استفسار کردن هر دو ساحر از مادر گور پدر را و پرسیدن از روان او حقیقت موسی علیه السلام

بعد ازان گفتند ای مادر بیا / گور بابا کو تو ما را رهنما

برد شان بر گور او بنمود راه / پس سه روزه داشتند از بهر شاه

بعد ازان گفتند ای بابا بما / شاه پیغامی فرستاد از وجا

که دو مرد او را به تنگ آورده اند / آبروش پیش لشکر برده اند

نیست با ایشان سلاح و لشکری / جز عصا و در عصا شور و شری

تو جهان راستان در رفته / گرچه در صورت بجای خفته

آن اگر سحرست ما را ده خبر / ور خدائی باشد ای جان پدر

هم خبر ده تا که ما سجده کنیم / خویش را بر کیمیائی برزنیم

تا امیدانیم امیدی رسد / در شب بیچور خورشیدی رسد

جواب گفتن ساحر مرده با فرزندان خود

از ضلال آییم در راه رشد / راندگانیم و کرم ما را کشد

گفتشان در خواب کای اولاد من / نیست ممکن ظاهر این را هم زدن

فاش و مطلق گفتنم دستور نیست / لیک راز از پیش چشمم دور نیست

لیک بنمایم شما را آیتی / تا شوید آگه ز سر کیتی

یک نشانی وانمایم با شما / تا شود پیدا شما را این خفا

نور چشمانم چو آن جایگه رسید / از مقام خفتنش آگه شوید

آن زمان که خفته باشد آن حکیم / آن عصا گیرید و بگذارید بیم

گر بدزدیدش عصا او ساحرست / چاره ساحر شما را حاضرست

ور نه نتوانید هان آن ایزدیست / او رسول ذو الجلال و مهتدیست

گر جهان فرعون گیرد شرق و غرب / سرنگون آید خدا را گاه حرب

این نشان راست و ام جان باب / بر نویس الله اعلم بالصواب

جان بابا چون بخسپد ساحری
سحر و مکرش را نباشد رهبری
چونکه چوپان خفت گرگ ایمن شود
چونکه خفت جهد او ساکن شود
لیک حیوانی که چوپانش خداست
گرگ را آنجا امید و ره کجاست
جادوئی که حق کند حق ست راست
جادوئی خواندن آن حق را خطاست
جان بابا این نشان قاطع ست
گر بمیرد نیز حقش رافع ست

مصطفی را وعده کرد الطاف حق
من کتاب و معجزت را رافعم
من ترا اندر دو عالم حافظم
کس نتاند بیش و کم کردن درو
رونقت را روز روز افزون کنم
منبر و محراب سازم بهر تو
نام تو از ترس پنهان میگویند
از هراس و ترس کفار لعین
چاکرانت شهرها گیرند و جاه
ای رسول ما تو جادو نیستی
تو اگر در زیر خاکی خفته‌ای
قاصدان را بر عصایت دست نی
فلسفی و آنچه پوزش میکند
جان بابا چونکه ساحر خواب شد
هر دو از گورش روان گشتند و تفت
اتفاق افتاد کان روز ورود
چون بیامد دید و جستن‌شان نشان
ای بسا بیدار چشم و خفته دل
گر تو اهل دل نه بیدار باش
گفت پیغمبر که خسپد چشم من
وصف بیداری دل ای معنوی
ساحران قصد عصا کردند زود

تشبیه کردن قرآن مجید را بعصاے موسی علیه السلام و وفات مصطفی صلی الله علیه وسلم را تشبیه نمودن بخواب موسی علیه السلام و قاصدان تغییر قرآن را بآن دو ساحر بچه که قصد بردن عصاے موسی علیه السلام کرده بودند چون موسی علیه السلام را خفته یافتند

چون نماز آرند پنهان میشوند
دینت پنهان میشود زیر زمین
دین تو گیرد ز ماهی تا بماه
صادقی هم خرقهٔ موسیستی
چون عصایش دان تو آنچه گفته‌ای
تو بخسپ ای شه مبارک خفتنی
قوس نورت تیردوزش میکند

خفیه میگویند نامت را کنون
من مناره پر کنم آفاق را
تا قیامت باقیش داریم ما
هست قرآن مر ترا همچون عصا
گرچه باشی خفته تو در زیر خاک
تن بخفته نور تو بر آسمان
آنچنان کرد و از آن افزون که گفت

بقیه حکایت موسی علیه السلام

تا بمصر از بهر آن پیکار رفت
موسی اندر زیر نخلی خفته بود
خفته کو بود بیدار جهان
خود چه بیند چشم اهل آب و گل
طالب دل باش و در پیکار باش
لیک کے خسپد دلم اندر وسن
در نگنجد در هزاران مثنوی
کز پیش باید شدن وان را ربود

چون بمصر از بهر آن کار آمدند
پس نشان دادندشان مردم بدو
بهر نازش بسته او در چشم سر
وانکه دل بیدار دارد چشم سر
ور دلت بیدار شد می‌خسب خوش
شاه بیدارست حارس خفته گیر
چون بدیدندش که خفتست او دراز
اندکی چون پیشتر کردند ساز

گر بمیری تو نمیرد این سبق
بیش و کم کن را ز قرآن مانعم
طاعنان را از حدیثت دافعم
تو به از من حافظی دیگر مجو
نام تو بر زر و بر نقره زنم
در محبت قهر من شد قهر تو
خفیه هم بانگ نماز ای ذوفنون
کور گردانم دو چشم عاق را
تو مترس از نسخ دین ای مصطفی
کفرها را درکشد چون اژدها
چون عصا آگه بود آن گفت پاک
بهر پیکار تو زه کرده کمان
او بخفت و بخت و اقبالش نخفت
کار او بی رونق و بی آب شد
طالب موسی و جای او شدند
که بروزان سوی نخلستان بجو
عرش و فرشش جمله در پیش نظر
گر بخسپد برگشاید صد بصر
نیست غایب ناظرست از هفت و شش
جان فدای خفتگان دل بصیر
بهر دزدی عصا کردند ساز
اندر آمد آن عصا در اهتزاز

آنچنان بر خود بلرزد آن عصا / کان دو بر جا خشک گشتند از قضا
رو در افتادن گرفتند از نهیب / غلط غلطان منهزم اندر نشیب
پس ازین رو علم سحر آموختن / نیست ممنوع و حرام و ممتحن
بعد از آن اطلاق چپشان شد پدید / کارشان تا نزع و جان کندن رسید
کامتحان کردیم ما را کی رسد / امتحان تو اگر نبود حسد
در گذر از ما که کردیم بد / ای ترا الطاف و فضل بیحد
گفت موسی عفو کردم ای کرام / گشت بر دوزخ تن و جانتان حرام
همچنان بیگانه شکل و آشنا / در نبرد آیید پیش پادشا

بعد از آن شد اژدها و حمله کرد / هر دوان بگریختند و روی زرد
پس یقینشان شد که هست از آسمان / زانکه می‌دیدند حد ساحران
بهر تمییز حق از باطل نکوست / سحر کردن شد حرام ای مردود
پس فرستادند مردی ترجمان / سوی موسی از برای عذر آن
مجرم شاهیم و ما را عذرخواه / ای تو خاص الخاص درگاه اله
عفو کرد و در زمان نیکو شدند / پیش موسی بر زمین سر می‌زدند
من شما را خود ندیدم ای دو یار / اعجمی سازید خود را ز اعتذار
آنچه باشد مر شما را از فنون / جمع آرید از درون و از برون

جمع آمدن ساحران از مدائن پیش فرعون و تشریفها از وی یافتن و دست بر سینه زدن در قهر خصم او که این کار را وقف بر ما نویس

پس زمین را بوسه دادند و شدند / انتظار وقت فرصت می‌بدند
تا بفرعون آمدند آن ساحران / دادشان تشریفهای بیکران
وعده‌هاشان کرد و پیشین هم بداد / بندگان و اسپان و نقد و جنس و زاد
بعد از آن گفت هین ای سابقان / گر فزون آیید اندر امتحان
بر فشانم بر شما چندین عطا / که بدرد پرده جود و سخا
پس بگفتندش باقبال تو شاه / غالب آییم و شود کارش تباه
ما درین فن صفدریم و پهلوان / کس ندارد پای ما اندر جهان
ذکر موسی بند خاطرها شدست / کاین حکایتهاست که پیشین بدست
ذکر موسی بهر روپوش است لیک / نور موسی نقد تست ای یار نیک
موسی و فرعون در هستی تست / باید این دو خصم را در خویش جست
تا قیامت هست از موسی نتاج / نور دیگر نیست دیگر شد سراج
این سفال و این فتیله دیگرست / لیک نورش نیست دیگر زان سرست
گر نظر در شیشه داری گم شوی / زانکه از شیشه است اعداد دوی
ور نظر بر نور داری وارهی / از دوی و اعداد جسم منتهی
از نظرگاه است ای مغز وجود / اختلاف مومن و گبر و جهود

اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل در شبانه

پیل اندر خانهٔ تاریک بود / عرضه را آورده بودندش هنود
از برای دیدنش مردم بسی / اندر آن ظلمت همی شد هر کسی
دیدنش با چشم چون ممکن نبود / اندر آن تاریکیش کف می‌بسود
آن یکی را کف بخرطوم اوفتاد / گفت همچون ناودانست این نهاد
آن یکی را دست بر گوشش رسید / آن برو چون بادبیزن شد پدید
آن یکی را کف چو بر پایش بسود / گفت شکل پیل دیدم چون عمود
آن یکی بر پشت او بنهاد دست / گفت خود این پیل چون تختی بدست
همچنین هر یک بجزوی کو رسید / فهم آن میکرد هر جا می‌تنید
از نظرگه گفتشان شد مختلف / آن یکی دالش لقب داد این الف
در کف هر کس اگر شمعی بدی / اختلاف از گفتشان بیرون شدی
چشم حس همچون کف دستست و بس / نیست کف را بر همه او دسترس
چشم دریا دیگرست و کف دگر / کف بهل وز دیدهٔ دریا نگر
جنبش کفها ز دریا روز و شب / کف همی بینی و دریا نی عجب
ما چو کشتیها بهم بر می‌زنیم / تیره‌چشمیم و در آب روشنیم
ای تو در کشتی تن رفته بخواب / آب را دیدی نگر در آب آب

آب را آبی ست کو می‌راندش / روح را روحیست کو می‌خواندش
موسی و عیسی کجا بد کآفتاب / کشت موجودات را می‌داد آب
آدم و حوا کجا بد آن زمان / که خدا افکند این زه در کمان
این سخن هم ناقص است و ابتر است / این سخن که نیست ناقص آن سر است
گر بگویم زان بلغزد پای تو / ور نگویم هیچ از آن ای وای تو
ور بگویم در مثال صورتی / بر همان صورت بچفسی ای فتی
بسته پایی چون گیا اندر زمین / سر بجنبانی ببادی بی‌یقین
لیک پایت نیست تا نقلی کنی / یا مگر پا را ازین گل برکنی
چون کنی پا را حیاتت زین گل است / این حیاتت را روش بس مشکل است
چون حیات از حق بگیری ای ثنی / پس غنی گردی ز گل در دل روی
شیرخواره چون ز دایه بگسلد / لوت‌خواره شد مر او را می‌هلد
بستهٔ شیر زمینی چون حبوب / جو فطام خویش از قوت القلوب
قوت حکمت خور که شد نور ستیر / ای تو نور بی‌حجب را ناپذیر
تا پذیرا گردی ای جان نور را / تا ببینی بی‌حجب مستور را
چون ستاره سیر بر گردون کنی / بلکه بی‌گردون سفر بی‌چون کنی
آنچنان کز نیست در هست آمدی / هین بگو چون آمدی مست آمدی
راههای آمدن یادت نماند / لیک رمزی بر تو بر خواهیم خواند
هوش را بگذار و آنگه هوش دار / گوش را بربند و آنگه گوش دار
نی نگویم زانکه تو خامی هنوز / در بهاری و ندیدستی تموز
این جهان همچون درخت است ای کرام / ما برو چون میوه‌های نیم خام
سخت گیرد خامها مر شاخ را / زانکه در خامی نشاید کاخ را
سست گیرد شاخها را بعد از آن / چون بپخت و گشت شیرین لب‌گزان
چون از آن اقبال شیرین شد دهان / سرد شد بر آدمی ملک جهان
سخت‌گیری و تعصب خامی است / تا جنینی کار خون‌آشامی است
چیز دیگر ماند اما گفتنش / با تو روح القدس گوید بی‌منش
نی تو گویی هم بگوش خویشتن / نی من و نی غیر من ای هم تو من
همچو آن وقتی که خواب اندر روی / تو ز پیش خود به پیش خود شوی
بشنوی از خویش و پنداری فلان / با تو اندر خواب گفت است آن نهان
تو یکی تو نیستی ای خوش رفیق / بلکه گردونی و دریای عمیق
آن تو زفتت که آن نهصد تو است / قلزم است و غرقه‌گاه صد تو است
خود چه جای حد بیداری و خواب / دم مزن والله اعلم بالصواب
دم مزن تا بشنوی آن مه لقا / الصلا ای پاکبازان الصلا
دم مزن تا بشنوی اسرار حال / اندر آن بی‌زبان که نم تعال
دم مزن تا بشنوی از دم زنان / آنچه ناید در بیان و در زبان
دم مزن تا بشنوی زان آفتاب / آنچه ناید در کتاب و در خطاب
دم مزن تا دم زند بهر تو روح / آشنا بگذار در کشتی نوح

دعوت کردن نوح علیه السلام پسر را و سر کشیدن او که بر سر کوه روم و چاره کنم و منت تو نکشم

همچو کنعان کاشنا می‌کرد او / که نخواهم کشتی نوح عدو
هین بیا در کشتی بابا نشین / تا نگردی غرق طوفان ای مهین
گفت نی من آشنا آموختم / من بجز شمع تو شمع افروختم
هین مکن کاین موج طوفان بلاست / دست و پا و آشنا امروز لاست
باد قهرست و بلای شمع کش / جز که شمع حق نمی‌پاید خمش
گفت نی رفتم بر آن کوه بلند / عاصم است آن که مرا از هر گزند
هین مکن که کوه کاه است این زمان / جز حبیب خویش را ندهد امان
گفت من کی پند تو بشنوده‌ام / که طمع کردی که من زین دوده‌ام
خوش نیامد گفت تو هرگز مرا / من بری‌ام از تو در هر دو سرا
هین مکن بابا که روز ناز نیست / مر خدا را خویشی و انباز نیست
تا کنون کردی و این دم نازکیست / اندرین درگاه کی را ناز کیست
لم یلد لم یولد است او از قدم / نی پدر دارد نه فرزند و نه عم

چون کنی پا را. یعنی چه طور توانی کند پا را از گل تعلقات این عالم چرا که حیات تو ازین گل است و این حیات روندی ازین عالم بس مشکل است ۱۲

تو یکی تو نیستی یعنی تو شخص واحد نه بلکه در حساب داخل عالم اکبری ... آن تو زفت یعنی آن تو که بکثرت ست قلزم است

[illegible]

تا ز فرزندان کجا خواهد کشید / یا ز بابایان کجا خواهد شنید
نیستم مو تو و پیرا کم بهانه / نیستم والد چرا نالم کز از
نیستم شوهر نیم من شهوتی / تا زر انگیزد از اینجا ای ستی
جز خضوع و بندگی و اضطرار / اندرین حضرت ندارد اعتبار
گفت بابا سالها این گفته / باز میگوئی بجهل آشفته
چند ازینها گفته با هر کسی / تا جواب سرد بشنودی بسی
این دم سرد تو در گوشم نرفت / خاصه اکنون که شدم دانا و زفت
گفت بابا چه زیان دارد اگر / بشنوی یکبار تو پند پدر
همچنین میگفت او پند لطیف / همچنان میگفت او دفع عنیف
نی پدر از نصح کنعان سیر شد / نی دمی در گوش آن ادبیر شد
اندرین گفتن بدند و موج تیز / بر سر کنعان زد و شد ریز ریز
نوح گفت ای پادشاه بردبار / مر مرا خر مرد و سیلت برد بار
وعده کردی مر مرا تو بارها / که بیابد اهلت از طوفان رها
دل نهادم بر امیدت من سلیم / پس چرا برد سیل از من گلیم
گفت او از اهل و خویشانت نبود / خود ندیدی تو سپیدی او کبود
چونکه دندان تو کرم اوفتاد / نیست دندان برکنش ای اوستاد
تا که باقی تن نگردد زار ازو / گرچه بود آن تو شو بیزار ازو
گفت بیزارم ز غیر ذات تو / غیر نبود آنکه او شد مات تو
تو همیدانی که چونم با تو من / بیست چندانم که با باران چمن
زنده از تو شاد از تو عائلی / مغتذی بی واسطه و بی حائلی
متصل نی منفصل نی ای کمال / بلکه بیچون و چگونه و اعتلال
ماهیانیم و تو دریای حیات / زنده‌ایم از لطفت ای نیکو صفات
تو نگنجی در کنار فکرتی / نی بمعلولی قرین چون علتی
پیش ازین طوفان و بعد این مرا / تو مخاطب بوده در ماجرا
با تو میگفتم نه با ایشان سخن / ای سخن بخش نو و آن کهن
نی که عاشق روز و شب گوید سخن / گاه با اطلال و گاهی با دمن
روی در اطلال کرده ظاهرا / او کرا میگوید آن مدحت کرا
شکر طوفان را کنون بگماشتی / واسطهٔ اطلال را برداشتی
زانکه اطلال لئیم و بدپی اند / نی ندائی نی صدائی میزنند
من چنان اطلال خواهم در خطاب / کز صدا چون کوه واگوید جواب
تا مثنی بشنوم من نام تو / عاشقم بر نام جان آرام تو
هر نبی زان دوست دارد کوه را / تا مثنی بشنود نام ترا
آن که پست مثال سنگلاخ / موش را شاید نه ما را در مناخ
من بگویم او نگردد یار من / بی صدا ماند دم گفتار من
با زمین آن به که هموارش کنی / نیست همدم با قدم یارش کنی
گفت ای نوح ار تو خواهی جمله را / حشر گردانم برآرم از ثری
بهر کنعانی دل تو نشکنم / لیکت از احوال آگه میکنم
گفت نی نی راضیم که تو مرا / هم کنی غرقه اگر باید ترا
هر زمانم غرقه میکن من خوشم / حکم تو جانست چون جان میکشم
ننگرم کس را وگر هم بنگرم / او بهانه باشد و تو منظرم
عاشق صنع توام در شکر و صبر / عاشق مصنوع کی باشم چو گبر
عاشق صنع خدا با فر بود / عاشق مصنوع او کافر بود
در میان این دو فرقی بس خفیست / خود شناسد آنکه از رویت صفیست

توفیق میان این دو حدیث که الرضا بالکفر کفر و حدیث دیگر که من لم یرض بقضائی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوائی

دی سوالی کرد سائل مر مرا / زانکه عاشق بود او بر ماجرا
گفت نکتهٔ الرضا بالکفر کفر / این پیمبر گفت و گفت اوست مهر
باز فرمود او که اندر هر قضا / مر مسلمان را رضا باید رضا
نی قضای حق بود کفر و نفاق / گر بدین راضی شوم باشد شقاق

۱۲ ... طوفان ... نظر
... دل ... خدای ... رضوان
... اطلال ... ذات ...
... اسرار ...
... حکمت ...
... اطلال ... ذات ... کفر ...
... اطلال ...
۲ ... آخر ... دوست
عاشق ... نبی
کوه ... تا ...
تا ... بشنود ...
کوه ... خویش ...
... بشنود ... نام ...
عاشق ... گفت ...
بقدر ... خویش
... زبان ... گفتن نام او
... شنید ...
... دیده ... مشاهده
... حال او ... دل ...
کمال او ...
... جان ...
... ۱۲

ور نیم راضی بود آن هم زیان
پس چه چاره باشدم اندر میان
گفتمش این کفر مقضی نی قضاست
هست آثار قضا این کفر راست

پس قضا را خواجه از مقضی بدان
تا شکالت دفع گردد در زمان
راضیم در کفر زان رو که قضاست
نی از آن رو که نزاع و خبث ماست

کفر از روی قضا خود کفر نیست
حق را کافر مخوان اینجا مایست
کفر جهل است و قضای کفر علم
هر دو یک کی باشد آخر حلم و علم

زشتی خط زشتی نقاش نیست
بلکه از وی زشت را بنمودنیست
قوت نقاش باشد آنکه او
هم تواند زشت کردن هم نکو

گر کشایم بحث این را من بساز
تا سؤال و تا جواب آید دراز
ذوق نکتهٔ عشق از من می‌رود
نقش خدمت نقش دیگر می‌شود

آن یکی مرد دومو آمد شتاب
پیش یک آیینه‌دار مستطاب

مثل در بیان آنکه حیرت مانع بحث و فکرت است

گفت از ریشم سپیدی کن جدا
کز عروس نو گزیدم ای فتی
ریش او ببرید و کل پیشش نهاد
گفت تو بگزین مرا کاری فتاد

این سؤال و آن جواب است ای گزین
که سر اینها ندارد درد دین
آن یکی زد سیلیی مر زید را
حمله کرد او هم برای کید را

گفت سیلی زن سؤالت می‌کنم
پس جوابم گوی وانگه می‌زنم
بر قفای تو زدم آمد طراق
یک سؤالی دارم اینجا در وفاق

این سؤال از تو همی پرسم بگو
حل کن اشکال من ای نیکخو
این طراق از دست من بودست یا
از قفاگاه تو ای فخر کیا

گفت از درد این فراغت نیستم
کاندرین فکر و تأمل بیستم
تو که بیدردی همی اندیش این
نیست صاحب‌درد را این فکر هین

دردمندان را نباشد فکر غیر
خواه در مسجد برو خواهی به دیر
غفلت و بیدردیت فکر آورد
در خیالت نکتهٔ بکر آورد

جز غم دین نیست صاحب‌درد را
می‌شناسد مرد را و گرد را
حکم حق را بر سر و رو می‌نهد
حفظ و فکر خویش یکسو می‌نهد

در صحابه کم بدی حافظ کسی
گرچه شوقی بود جانشان را بسی

حکایت در بیان آنکه در میان صحابه حافظ کسی نبود

زانکه چون مغزش در آگند و رسید
قشر باشد بس رقیق و واکفید
قشر جوز و فستق و بادام هم
مغز چون آگندشان شد پوست کم

مغز علم افزود کم شد پوستش
زانکه عاشق را بسوزد دوستش
وصف مطلوبی چو ضد طالبیست
وحی و برق نور سوزنده نبیست

چون تجلی کرد اوصاف قدیم
پس بسوزد وصف حادث را گلیم
ربع قرآن هر که را محفوظ بود
جل فینا از صحابه می‌شنود

جمع صورت با چنین معنی ژرف
نیست ممکن جز ز سلطانی شگرف
در چنین مستی مراعات ادب
خود نباشد ور بود باشد عجب

اندر استغنا مراعات نیاز
جمع ضدین است چون گرد و دراز
جمع ضدین از نیاز افتاد آن
باز در وقت تحیر اختیار

چون عصا معشوق عمیان می‌شود
کور خود صندوق قرآن می‌شود
گفت کوران خود صنادیقند پر
از حروف مصحف و ذکر و نذر

باز صندوقی پر از قرآن بهست
زانکه صندوقی بود خالی بدست
باز صندوقی که خالی شد ز بار
به ز صندوقی که پر موش است و مار

حاصل اندر وصل چون افتاد مرد
گشت دلاله به پیش مرد سرد
چون به مطلوبت رسیدی ای ملیح
شد طلبکاری علم اکنون قبیح

چون شدی بر بامهای آسمان
سرد باشد جستجوی نردبان
جز برای یاری و تعلیم غیر
سرد باشد راه خیر از بعد خیر

آینهٔ روشن که شد صاف و جلی
جهل باشد بر نهادن صیقلی
پیش سلطان خوش نشسته در قبول
زشت باشد جستن نامه و رسول

آن یکی را یار پیش خود نشاند
نامه بیرون کرد و پیش یار خواند

داستان مشغول شدن عاشق به عشق‌نامه خواندن

قوله راضیم یعنی در کفر دو جهت است یکی جهت ذات بعید یکی جهت آنکه متعلق است پس از جهت آنکه قضا متعلق شده است راضیم نه باعتبار جهت ذات کفر

قوله وصف مطلوبی یعنی وصف طالبی او صفات بشری باقی است پس صد وصف محجوبی باشد که محجوب از بینا منزه است و باد وجود نقصا اتحاد صحبت بیگیر

قوله چون عصا معشوق یعنی عصا صاحب الفاظ معنی اند و بی الفاظ عصا است مطلوبات او است

بیتها در نامه و مدح و ثنا — زاری و مسکینی و بس لابه‌ها

گریه و افغان و حزن و درد خویش — خواری و بیزاری با اهل خویش

دوری و رنجوری از هجران دوست — ذکر پیغام و رسول از مغز و پوست

و مطالعه کردن عاشق نامه را در حضور معشوق خویش و معشوق آن را ناپسند داشتن که طلب الدلیل عند حضور المدلول قبیح و الاشتغال بالعلم بعد الوصول الی المعلوم مذموم

همچنین میخواند با معشوق خود — تا که بیرون شد ز حصر و حد و عد

گفت معشوق این اگر بهر منست — گاه وصل این عمر ضایع کردنست

من به پیشت حاضر و تو نامه‌خوان — نیست این باری نشان عاشقان

گفت اینجا حاضری اما ولیک — من نمی‌یابم نصیب خویش نیک

آنچه میدیدم ز تو پارینه سال — نیست این دم گرچه می‌بینم وصال

من ازین چشمه زلالی خورده‌ام — دیده و دل ز آب تازه کرده‌ام

چشمه می‌بینم ولیکن آب نی — راه آبم را مگر زد رهزنی

گفت پس من نیستم معشوق تو — من به بلغار و مرادت در قتو

عاشقی تو بر من و بر حالتی — حالت اندر دست نبود یا فتی

پس نیم کلی مطلوب تو من — جزو مقصودم ترا اندر زمن

خانهٔ معشوقه‌ام معشوق نی — عشق بر نقدست بر صندوق نی

هست معشوق آنکه او یکتو بود — مبتدا و منتهایت او بود

چون بیابی‌اش نباشی منتظر — هم هویدا او بود هم نیز سر

میر احوالست نی موقوف حال — بندهٔ آن ماه باشد ماه و سال

چون بگوید حال را فرمان کند — چون بخواهد جسمها را جان کند

منتهی نبود که موقوفست او — منتظر بنشسته باشد حال‌جو

کیمیای حال باشد دست او — چون بجنباند شود مس مست او

گر بخواهد مرگ هم شیرین شود — خار و نشتر نرگس و نسرین شود

او بود سلطان حال اندر روش — نی چو تو محروم در حال و کنش

آنکه او موقوف حالست آدمیست — که گهی افزون گهی در کمی است

صوفی ابن الوقت باشد در مثال — لیک صافی فارغست از وقت و حال

حالها موقوف عزم و رای او — زنده از نفخ مسیح آسای او

عاشق حالی نه عاشق بر منی — بر امید حال بر من می‌تنی

آنکه گه ناقص گهی کامل بود — نیست معبود خلیل آفل بود

وانکه آفل باشد و گه آن و این — نیست دلبر لا احب الآفلین

آنکه او گاهی خوش و گه ناخوش است — یک زمانی آب و یکدم آتش است

برج مه باشد ولیکن ماه نی — نقش بت باشد ولی آگاه نی

هست صوفی صفاجو ابن وقت — وقت را همچون پدر بگرفته سخت

هست صافی غرق عشق ذوالجلال — ابن کس نی فارغ از اوقات و حال

غرقه نوری که او لم یولد است — لم یلد لم یولد آن ایزدست

رو چنین عشقی بجو گر زنده‌ای — ورنه وقت مختلف را بنده‌ای

منگر اندر نقش زشت و خوب خویش — بنگر اندر عشق و در مطلوب خویش

منگر آن که تو حقیری یا ضعیف — بنگر اندر همت خود ای شریف

تو به هر حالی که باشی می‌طلب — آب می‌جو دائما ای خشک لب

کان لب خشکت گواهی میدهد — کو بآخر بر سر منبع رسد

خشکی لب هست پیغامی ز آب — که بمات آرد یقین این اضطراب

کاین طلبکاری مبارک جنبشیست — این طلب در راه حق مانع کشیست

این طلب مفتاح مطلوبات تست — این سپاه و نصرت رایات تست

این طلب همچون خروسی در صیاح — می‌زند نعره که می‌آید صباح

گرچه آلت نیستت تو می‌طلب — نیست آلت حاجت اندر راه رب

هر کرا بینی طلبکار ای پسر — یار او شو پیش او انداز سر

کز جوار طالبان طالب شوی — وز ظلال غالبان غالب شوی

گر یکی موری سلیمانی بجست — منگر اندر جستن او سست سست

هرچه داری تو ز مال و پیشه‌ای — نی طلب بود اول و اندیشه‌ای

گر یکی گنجی بیابد نادرست
ور بماند از طلب هم قاصرست

هر که چیزی جست بیشک یافت او
چون بجد اندر طلب بشتافت او

چون نهادی در طلب پا ای پسر
یافتی و شد میسر بی خطر

هین مباش ای خواجه یکدم بی طلب
تا بیابی هر چه خواهی بی تعب

عاقبت جوینده یابنده بود
چونکه در خدمت شتابنده بود

در طلب چالاک شو ای خوشجناب
می طلب والله اعلم بالصواب

آن یکی در عهد داود نبی
نزد هر دانا و پیش هر غبی

حکایت آن مرد که در عهد داود نبی شب و روز دعا و تضرع میکرد که بار خدایا مرا روزی حلال ده بی رنج کسب

این دعا میکرد دائم کای خدا
ثروتی بی رنج روزی کن مرا

چون مرا تو آفریدی کاهلی
زخم خواری سست جنبی منبلی

بر خران پشت ریش بی مراد
بار اسپان و اشتران نتوان نهاد

کاهلم چون آفریدی ای ملی
روزیم ده هم ز راه کاهلی

کاهلم من سایه خسپم در وجود
خفتم اندر سایهٔ افضال و جود

کاهلان و سایه خسپان را مگر
روزیی بنهاده نوعی دگر

هر کرا پا هست جوید روزیی
هر کرا پا نیست کن دلسوزیی

رزق را میران بسوی آن حزین
ابر را باران بسوی هر زمین

چون زمین را پا نباشد جود تو
ابر را راند بسوی او دو تو

طفل را چون پا نباشد مادرش
آید و ریزد وظیفه بر سرش

روزیی خواهم بناگه بی تعب
که ندارم من ز کوشش جز طلب

مدتی بسیار میکرد این دعا
روز تا شب شب همه شب تا ضحی

خلق می‌خندید بر گفتار او
بر طمع خامی و بر بیگار او

که چه میگوید عجب این سست ریش
یا کسی دادست بنگ بیهشیش

راه روزی کسب و رنجست و تعب
هرگز این نادر نشد ور شد عجب

هر کسی را پیشه داد و طلب
از ره کسب و تعب یا رنج و تب

اطلبوا الارزاق من اسبابها
ادخلوا الاوطان من ابوابها

شاه و سلطان و رسول حق کنون
هست داود نبی ذو فنون

هست در فرمان او از وحش و طیر
در همه روی زمین و راست [illegible]

با چنان عزی و نازی کاندروست
که گزیدش عنایتهای دوست

معجز آتش بیشمار و بی عدد
موج بخشایش مدد اندر مدد

هیچ کس را خود ز آدم تا کنون
کی بدست آواز همچون ارغنون

که بهر وعظی بمیراند دویست
آدمی را صوت خوبش کرد نیست

شیر و آهو جمع گردد آن زمان
سوی تذکیرش مغفل این از آن

کوه و مرغان هم رسائل با دمش
هر دو اندر وقت دعوت محرمش

این و صد چندان مراورا معجزات
نور رویش بی جهات و در جهات

با همه تمکین خدا روزی او
کرده باشد بسته اندر جستجو

بی زره بافی و رنج روزیش
می نیاید با همه فیروزیش

اینچنین مخذول و واپس مانده
خانه کنده دون گردون رانده

اینچنین مدبر همی خواهد که او
گنج یابد تا رود پایش فرو

زاحمقی خواهد که بی رنجش زر و
بی تجارت پر کند دامن ز سود

اینچنین گیجی بیامد در جهان
که برآید بر فلک بی نردبان

این همی گفتش بتسخر رو بگیر
که رسیدت روزی و آمد بشیر

وان همی خندید ما را هم بده
زانچه یابی هدیه ای سالار ده

او ازین تشنیع مردم وین فسوس
کم نمی کرد از دعا و چاپلوس

تا که شد در شهر معروف و شهیر
کو ز انبان تهی جوید پنیر

شد مثل در خام طمعی آن گدا
او ازین خواهش نمی آمد جدا

کم نمی کرد از دعا و ابتهال
کرد اجابت مستعان ذوالجلال

گر گران و گر شتابنده بود
عاقبت جوینده یابنده بود

تا که روزی ناگهان در چاشتگاه
این دعا میکرد با زاری و آه

دویدن گاو در خانهٔ آن دعا کننده بالحاح قال النبی

(حاشیه) [illegible] هر که جست بیشک یافت [illegible] — اطلبوا الارزاق [illegible] مصرع دوم اشاره بآیه [illegible] وأتوا البیوت من ابوابها واتقوا الله لعلکم تفلحون [illegible]

ما گمان در خانه اش گاوی ودید
گاو گستاخ اندر آن خانه بجست
پس گلوی گاو ببرید آن زمان
چون سرش ببرید سوی قصاب
سهل گردان ره نما توفیق ده
بی تو نظم و قافیه شام و سحر
چون تسبیح کرده هر چیز را
آدمی منکر ز تسبیح جماد
چون دو ناطق را ز حال همدگر
هست سنی را یکی تسبیح خاص
این همیگوید که آن ضالست و گم
گو همی هر یک هویدا میکند
لیک لطفی قهر در پنهان شده
باقیان زین دو گمانی می برند
علم را دو پر گمان را یک پرست
افت و خیزان میرود مرغ گمان
بعد از آن مشی سوی یا مستقیم
گر همه عالم بگویندش توئی
در همه گویند دراگر ہے
بلکه گر دریا و کوه آید بگفت

گر دکان مکتبے از اوستاد
مشورت کردند در تعویق کار
چون نمی آید ورا رنجور ی
آن یکی زیرک ترین تدبیر کرد

صلی اللّٰه علیه و آله وسلم ان اللّٰه یحب الملحین فی الدعاء زیرا که عین خود است حق تعالی ست و الحاح خواهنده به است از انچه میخواهد آن را از وی

تا هانیش برکند در دم شتاب
یا تقاضا را بهل بر ما منه
زهره کی دارد که آید در نظر
ذات بی تمیز و با تمیز را
وان جماد اندر عباد اوستاد
نیست آگه چون بود دیوار و در
هست جبری را ضد آن در قصص
بیخبر از حال او وز امر ستم
جنس از ناجنس پیدا میکند
یا که قهری در دل لطف آمده

ای تقاضاگر درون همچون جنین
چون ز مفلس زر تقاضا میکنی
نظم و تجنیس و قوافی ای علیم
هر یکی از تسبیح بر نوع دگر
بلکه هفتاد و دو ملت هر یکی
چون سنی از تسبیح ناطق غافلم
سنی از تسبیح جبری بیخبر
وان همیگوید که این را چه خبر
قهر را از لطف داند هر کسی
کم کسی داند مگر ربانیی

در بیان آنکه علم را دو پر و گمان را یک پرست

ناقص آمد ظن به پرواز ابتر است
با یکی پر بر امید آشیان
نی علی وجه مکبا او سقیم
بر رهش یزدان دین مستوی
کوه پنداری تو برگ کهی
گویدش با گمرهی گشتی تو جفت
سطح و مو قوف بے احتیال

مرغ یک پر زود افتد سرنگون
چون ز ظن وارست علمش رو نمود
با دو پر بر می پرد چون جبرئیل
او نگردد گرم تر از گفت شان
او نیفتد در گمان از طعن شان
هیچ یک فرده نیفتد در خیال
کاین چنین باشد مگر در کل حال

مثال رنجور شدن آدمی بوهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان بوے حکایت معلم کودکان

که بگیرد چند روز او دوری
کر نگوید استا چونی تو زرد
تا رهیم از حبس و از تنگی کار
خیر باشد رنگ تو بر جای نیست

شاخ زد بشکست در بند و کلید
مرد بر جست و قوائمهاش بست
بی توقف بی تامل بے امان
چون تقاضا می کنی اتمام این
زر ببخشش در سرای شاه غنی
بنده ام ترا اندر ترس و بیم
گوید از حال آن این بیخبر
بیخبر از کید گر اندر شکی
چون بداند سبحه صادم است
جبرے از تسبیح سنی بے اثر
جنگ شان انگند یزدان از قدر
خواه نادان خواه دانا یا خسی
کش بود در دل محک جانیی
سوی لانه خود بیک می پرد
باز بر پرد و دو گامے یا فزون
شد دو پر آن مرغ دیر بار گشود
بی گمان بی نکر و عیبی قال و قیل
جان طاق او نگردد جفت شان
او نگردد دردمند از طعن شان
یا بطعن طاغیان رنجور حال

رنج دید از طلاق و اجتهاد
تا معلم در فتد در اضطرار
هست او چون سنگ خارا بر قرار
این اثر یا از هوا یا از تپی

اندکی اندر خیال افتد ازین
آن خیالش اندکی افزون شود
تا چو سی کودک پیاپی این خبر
متفق گشتند در عهد وثیق
رای آن کودک بچربید از همه
زین قبیل فرمود احمد در مقال
اختلاف عقلها در اصل بود
برخلاف قول اهل اعتزال
باطل آید زین آنکه رای کودکی
برد می اندیشهٔ زان طفل خرد
تو بگو داده خدا بهتر بود
روز گشت و آمدند آن کودکان
زانکه منع او بدست ابطال کی
او در آمد گفت استا را سلام
نفی کرد او غبار وهم بد
هم چنین تا وهم او قوت گرفت
سجدهٔ خلق از زن و از طفل و مرد
که بدعوی الهی شد دلیر
زین گمان گر نیم گز راهی بود
بلکه می افتی ز لرزهٔ دل ز وهم
گشت استا سست از وهم و گمان
خود مرا اگر نکرد از رنگ من
آمد در را به تندی برگشاد
گفت کودک رنگ حال من ببین
گفت ای خیر چه رنجی هست

تو برادر هم مدد کن اینچنین
کز خیالی عاقلی مجنون شود
متفق گویند یابد مستقر
کز نگرد اندر سخن رای رفیق
عقل او در پیش سر فتا زده

چون درآئی از در مکتب بگو
آن سوم و آن چارم و پنجم چنین
هر یکی گفتش که شاباش ای کیا
بعد از آن سوگند او جمله را
آن تفاوت هست در عقل بشر

در بیان آنکه عقول خلق متفاوتست در اصل فطرت و نزد معتزله متساویست تفاوت عقول از تحصیل علمست

گر عقول از اصل دارند اعتدال
که ندارد تجربه در مسلکی
پیر با صد تجربه بوئی نبرد

تجربه و تعلیم بیش و کم کند
بگذرد ز اندیشهٔ مردان کار
خود فزون آن به که آن از فطرتست

در وهم افگندن کودکان استاد را به مکر

بر همین فکرت بمکتب شادمان
سر امام آمد همیشه پای را
خیر باشد رنگ رویت زرد و خام
اندکی اندر دلش ناگاه زد

جمله استادند بیرون منتظر
ای مقلد تو مجو بیشی بران
گفت استا نیست رنجی مر مرا
اندر آمد دیگری گفت اینچنین

رنجور شدن فرعون به وهم از تعظیم خلقان

زد دل فرعون را رنجور کرد
اژدها گشت و نمی شد هیچ سیر
آدمی بی وهم ایمن میرود

گفتن هر یکی شه اندر ملک
عقل جزوی آفتش وهمست و ظن
بر سر دیوار عالی گر روی

رنجور شدن استاد معلم بوهم و خیال

بر جهید و می کشانید او گلیم
قصد دارد تا رهد از ننگ من
کودکان اندر پی آن اوستاد
از غم بیگانگان اندر چنین
وهم و ظن لاش بی مغنیستت

خشمگین با زن که مهر او سستست
او بحسن و جلوه خود مست گشت
گفت زن خیرست چون زود آمدی
تو درو غاشد از بغض و نفاق
گفت ای غر تو هنوزی در لجاج

خیر باشد اوستا احوال تو
در پی ما غم نماید و چنین
یاد سخت برغنایت هست که
تا که غمازی نگوید ماجرا
که میان شاهدان اندر صور
در زبان پنهان بود حسن جمال
بر وفاق سیفان باید شنود
تا یکی را از یکی اعلم کند
عاجز آید کارشان در اضطرار
باز افزونی که جهد و فکرتست
یا که بنگی را هموار نه رود
تا در آید او دل آن یار سکر
که بود مسیح ز نور آسمان
تو برو بنشین بگو یاده هلا
اندکی آن هم افزون شد بریا
ماند اندر حال خود بس در شگفت
آنچنان کردش ز وهم منهلک
زانکه در ظلمات شد او را وطن
گر ره در عرضش بود گز نه بشوی
لرزش دری از کو سبک گز نفهم
من بدین حالم نه پرسید و نجست
سنجیر کز بام من افتاد و طشت
که مبادا فاش عیب نیکت ابدی
می نه بینی حال من در احتراق
می نه بینی در تغیر و ارتعاج

گر تو کور و کر شدی ما را چه جرم — ما درین رنجیم و در اندوه و گرم
گفت ای خواجه بیارم آینه — تا بدانی که ندارم من گنه
گفت رو رو هم تو چه آن ذات — دائما در بغض و در کینی و عنت
جامه خواب مرا زن گستران — تا بخسپم که سر من شد گران
زن توقف کرد مردش بانگ زد — کای عدو زوتر ترا این می سزد

در جامه خواب افتادن استاد و نالیدن او از وهم رنجوری

جامه خواب آورد و گسترد آن عجوز — گفت امکان نی و باطن پر ز سوز
یعنی امکان سخن گفتن نداشت
گر بگویم متهم دارد مرا — ور نگویم جد شود این ماجرا
فال بد رنجور گرداند همی — آدمی را که نبودستش غمی
قول پیغمبر قبوله یفرض — ان تمارضتم لدینا تمرضوا
گر بگویم او خیالی بر زند — فعل دارد زن که خلوت میکند
مر مرا از خانه بیرون میکند — بهر فسقی فعل و افسون میکند
جامه خواب افگند استاد و فتاد — آه آه و ناله از وی می بزاد
کودکان آنجا نشسته چون نهان — درس میخوانند با صد اندهان
کاین همه کردیم و هم زندانیم — بد زبانی بود و باد با نسیم
این دگر اندیشه را باید نبود — تا ازین محنت فرج یابیم زود

دوم بار در وهم افکندن کودکان استاد را که او را قرآن خواندن صداع آید و درد سر افزاید

گفت آن کودک که ای قوم پسند — درس خوانید و کنید آوا بلند
چون همی خوانند گفت ای کودکان — بانگ ما استاد را دارد زیان
درد سر افزاید استا را ز بانگ — ارزد این کو درد یابد بهر دانگ
گفت استا راست میگوید روید — درد سر افزون شدم بیرون شوید
سجده کردند و بگفتند ای کریم — دور باد از تو رنجوری و بیم
پس برون جستند سوی خانها — همچو مرغان در هوای دانها

خلاصی کودکان از مکتب بدین مکر و سوال مادران از ایشان

مادران شان خشمگین گشتند و گفت — روز کتاب و شما با لهو جفت
وقت تحصیل است اکنون و شما — میگریزید از کتاب و اوستا
عذر آوردند کای مادر تو بیست — این گناه از ما و از تقصیر نیست
از قضای آسمان استاد ما — گشت رنجور و سقیم و مبتلا
مادران گفتند مکرست و دروغ — صد دروغ آرید بهر طمع دوغ
تا صباح آییم پیش اوستا — تا ببینیم اصل این مکر شما
کودکان گفتند بسم الله روید — بر دروغ و صدق ما واقف شوید

رفتن مادران علی الصباح بعیادت استاد

بامدادان آمدند آن مادران — پرسش استا ز هر گوشه وال
خفته استا همچو بیمار گران — درد سر را سر ببسته چون نهان
هم عرق کرده ز بسیاری لحاف — سر ببسته رو کشیده در لحاف
آه آهی میکند آهسته او — جملگان گشتند هم لاحول گو
خیر باشد استا این درد سر — جان تو ما را نبوده زین خبر
گفت من هم بیخبر بودم ازین — آگهم این کودکان کردند این
من شدم غافل بشغل قال و قیل — بود در باطن چنین رنجی ثقیل
چون بجد مشغول باشد آدمی — او ندید از رنج خود باشد عمی
از زنان مصر یوسف شد سمر — کز مشغولی بشد زیشان خبر
پاره پاره کرده ساعدهای خویش — روح واله که نه پس بیند نه پیش
ای بسا مرد شجاع اندر حراب — کز برد دست یا پایش ضراب
او همان دست آورد در گیر و دار — بر گمان آنکه هست او بر قرار
خود ببیند دست رفته در ضرر — خون ازو بسیار رفته بیخبر

در بیان آنکه تن روح را چون لباسی است و این دست آستین دست روح است و این پای موزه پای روح

تا بدانی کاین تن آمد چون لباس — رو بجو لابس لباسی را ملیس
روح را توحید الله خوشتر است — غیر ظاهر دست و پای دیگر است

دست و پا در خواب بینی و ایتلاف | آن حقیقت دان مدانش از گزاف
آن تویی کز بی بدن داری بدن | پس مترس از جسم جان بیرون شدن
روح دارد بی بدن بس کار و بار | مرغ باشد در قفس بس بیقرار
باش تا مرغ از قفس آید برون | تا ببینی هفت چرخ او را زبون

حکایت آن درویش که در کوه خلوت کرده بود و بیان حلاوت انقطاع و خلوت و داخل شدن درین منقبت که انا جلیس من ذکرنی و انیس من استانس بی

گر با همه چه بی منی بی همه
ور بی همه چه با منی با همه

یک حکایت گوش کن گر مثنوی | در حقیقت هر حقیقت بگروی
بود درویشی بکهساری مقیم | خلوت او را بود همخواب ندیم
چون ز خالق میرسید او را شمول | بود از انفاس مرد و زن ملول
همچنان که سهل شد ما را حضر | سهل شد هم قوم دیگر را سفر
این چنانکه عاشقی بر سروری | عاشق ست آن خواجه بر آهنگری
هر کسی را بهر کاری ساختند | میل آن را در دلش انداختند
دست و پا بی میل جنبان کی شود | خار و خس بی آب و بادی کی رود
گر ببینی میل خود سوی سما | پر دولت بر گشا همچون هما
ور ببینی میل خود سوی زمین | نوحه میکن هیچ منشین از حنین
عاقلان خود نوحها پیشین کنند | جاهلان آخر بسر بر می‌زنند
ز ابتدای کار آخر را ببین | تا نباشی تو پشیمان یوم دین

دیدن زرگر عاقبت کار را و سخن بر وفق عاقبت گفتن با مستعیر ترازو

آن یکی آمد به پیش زرگری | که ترازو ده که بر سنجم زری
گفت خواجه رو مرا غربال نیست | گفت میزان ده برین تسخر مایست
گفت جاروبی ندارم در دکان | گفت بس بس این مضاحک را بمان
من ترازویی که میخواهم بده | خویشتن را کر مکن هر سو مجه
گفت بشنیدم سخن کر نیستم | تا نپنداری که بی‌معنیستم
این شنیدم لیک پیری مرتعش | دست لرزان جسم تو نامنتعش
فهم کردم لیک پیری ناتوان | دستت از ضعفست لرزان همچو نال
وان زر تو هم قراضه خرد و مرد | دست لرزد پس بریزد زر خرد
پس بگویی خواجه جاروبی بیار | تا بجویم زر خود را از غبار
چون بروبی خاک را جمع آوری | گویم غربال خواهم ای جری
تا به بیزم خاک و زر جویم از آن | که بود غربال ما را در دکان
من ز اول دیدم آخر را تمام | جای دیگر رو ازینجا والسلام
هر که اول بین بود اعمی بود | هر که آخر بین چه با معنی بود
هر که اول بنگرد پایان کار | اندر آخر او نگردد شرمسار
حکم چون بر عاقبت اندیشی است | بادشاهی بنده درویشی است
عاقبت بینان همه اهل رشاد | در نگر والله اعلم بالسداد
این سخن پایان ندارد باز گوی | قصهٔ آن مرد زاهد باز گوی
کن تمام اکنون حدیث شیخ فرد | کاندران کهسار بود شیخ ای خرد

بقیه قصه آن زاهد کوهی که نذر کرده بود که میوه کوهی از درخت باز نگیرم و درخت نیفشانم و کسی را نگویم بصریح و کنایت که بیفشان آن را بخورم که باد از درخت افکنده باشد

اندران که بود اشجار و ثمار | سیب و امرود و انار بیشمار
قوت آن درویش بود آن میوه‌ها | غیر آن چیزی نخوردی دائما
گفت آن درویش یا رب با تو من | عهد کردم زین نچینم در زمن
خود نچینم میوه در کل حین | نیز غیری را نگویم که بچین
جز از آن میوه که باد انداز دش | نی از آن میوه که شاخ افراز دش
مدتی بر نذر خود بودش وفا | تا در آمد امتحانات قضا

زین سبب فرمود استثنا کنید / گر خدا خواهد به پیمان بر زنید
زانکه حکم کار در دست من است / اختیار جملگان پست من است
هر زمان دل را دگر میلی دهم / هر نفس بر دل دگر داغی نهم
کل اصباح لنا شان جدید / کل شیء عن مرادی لا یحید
در حدیث آمد که دل همچون پریست / در بیابانی اسیر صرصریست
باد پر را هر طرف راند گزاف / گه چپ و گه راست با صد اختلاف
در حدیث دیگر این دل وا خصال / کان جوشان ز آتش اندر قازغان
هر زمان دل را دگر رائی بود / آن نه از وی لیک از جائی بود
پس چرا ایمن شوی بر رای دل / عهد بندی تا شوی آخر خجل
این هم از تاثیر حکم است و قدر / چاه می‌بینی و نتوانی حذر
نیست خود از مرغ پران این عجب / کو نبیند دام و افتد در عطب
این عجب که دام بیند هم وتد / گر بخواهد ور نخواهد می‌فتد

تشبیه بند و دام بقضا بصورت پنهان و اثر پیدا

چشم باز و گوش باز و دام پیش / سوی دامی می‌پرد با پر خویش
بنگر اندر دلق مهتر زاده / سر برهنه در بلا افتاده
در هوای ننگداری سوخته / اقمشه و املاک خود بفروخته
خوار گشته در میان قوم خویش / مرهمش نایاب و دل ریش از نیش
خان و مان رفته شد بدنام و خوار / کام دشمن میرود ادبار دار
زاهدی بیند بگوید ای کیا / همتی می دار از بهر خدا
کاندرین ادبار زشت افتاده‌ام / مال و زر و نعمت از کف داده‌ام
همتی تا بو که من زین وا رهم / زین گل تیره بود که بر جهم
این همی خواهد او از عام و خاص / تا که یابد یکدمی از غم خلاص
دست بازو و پای بازو بندنی / نی موکل بر سرش نی آهنی
از کدامین بند می‌جوئی خلاص / وز کدامین قید می‌خواهی مناص
بند تقدیر و قضای مختفی / که نبیند آن بجز جان صفی
گرچه پیدا نیست آن در مکمن است / بدتر از زندان و بند آهن است
زانکه آهنگر مر آن را بشکند / حفره گر هم خشت زندان بر کند
این عجب این بند پنهان گران / عاجز از تکسیر آن آهنگران
دیدن آن بند احمد را رسد / بر گلوی بسته حبل من مسد
دید بر پشت عیال بولهب / تنگ هیزم گفت حمالة الحطب
حبل و هیزم را جز آن چشمی ندید / که پدید آید بر او هر ناپدید
باقیانش جمله تاویلی کنند / کاین ز بیهوشیست و ایشان هوشمند
لیک از تاثیر آن پشتش دوتو / گشته و نالان شده در پیش او
که دعای همتی تا وا رهم / تا ازین بند نهان بیرون جهم
آنکه بیند این علامتها پدید / چون نداند او شقی را از سعید
داند و پوشد بامر ذو الجلال / کز نباشد کشف راز حق حلال

مضطر شدن آن فقیر نذر کننده بکندن امرود از درخت و گوشمال حق تعالی رسیدن بی مهلت برو

این سخن پایان ندارد آن فقیر / از مجاعت شد زبون و تن اسیر
پنجروزان باد امرودی نریخت / ز آتش جوعش صبوری میگریخت
بر سر شاخی مرودی چند دید / باز صبری کرد و خود را واکشید
باد آمد شاخ را سر زیر کرد / طبع را بر خوردن آن چیر کرد
جوع و ضعف و قوت جذب قضا / کرد زاهد را ز نذرش بیوفا
چونکه از امرود بن میوه گسست / گشت اندر نذر و عهد خود شکست
هم در آن دم گوشمال حق رسید / چشم او بگشاد و گوش او کشید
مخلصان باشند دائم در خطر / امتحانها هست در راه ای پسر
عهد باید و وفا ای جان من / تا نمانی شرمسار و ممتحن
یا مکن نذری که نتوانی وفا / بر خطر منشین و بیرون جه ز بلا
نذر باید و وفا در راه حق / لیک حق تا خود کرا بدهد سبق
عهدها بستیم بس در کارها / نذرها کردیم در سر بارها

قوت آن کو که پایان آمدیم / عاجزیم و ناتوان و مضطریم
گر نه فضلت دستگیر ما شود / وای بر ما زانکه رسوایی بود

نذر ما را با وفا پیوسته دار / عهد ما را از کرم دار استوار
بازگشتم سوی قصهٔ آن فقیر / عهد چون بشکست در دم شد اسیر

غیرت حق گوشمالش داد زود / زانکه فرمودست اوفوا بالعقود
جمع از دزدان بدند آنجا مگر / در میان آورده بی مرسوم و زر

متهم کردن آن شیخ را با دزدان و بریدن دستش را

اتفاقا دزد چندی تاختند / واندر آن کهسار منزل ساختند

بیست از دزدان بدند آنجا و بیش / بخش میکردند مسروقات خویش
شحنه را غماز آگه کرده بود / مردم شحنه در افتادند زود

شحنه جا جای عزم آن کهسار کرد / جمله را بگرفت بست آن شیرمرد
پس بفرمود از غضب جلاد را / دست و پای هر یکی از تن کن جدا

هم بدانجا پای چپ و دست راست / جمله را ببرید و غوغایی بخاست
دست زاهد هم بریده شد غلط / پاش را میخواست هم کردن سقط

در زمان آمد سواری بس گزین / بانگ بر زد بر عوان کای سگ ببین
این فلان شیخ است و ابدال خدا / دست او را تو چرا کردی جدا

آن عوان بدرید جامه تیز رفت / پیش شحنه داد آگاهیش تفت
شحنه آمد پا برهنه عذر خواه / که ندانستم خدا بر من گواه

هین بحل کن مر مرا زین کار زشت / ای کریم و سرور اهل بهشت
گفت میدانم سبب این نیش را / می شناسم من گناه خویش را

من شکستم حرمت ایمان او / پس یمینم برد داستان او
من شکستم عهد و دانستم بدست / تا رسید آن شومی جرات بدست

دست و پای ما و مغز و پوست / باد ای والی فدای حکم دوست
قسم من بود این ترا کردم حلال / تو ندانستی ترا نبود وبال

وانکه او دانست او فرمان رواست / با خدا سامان پیچیدن کجاست
ای بسا مرغی ز معده وز مغص / بر کنار بام محبوس قفص

ای بسا مرغ پرنده دانه جو / که بریده حلق او هم حلق او
ای بسا ماهی در آب دوردست / گشته از حرص گلو مأخوذ شست

ای بسا مستور در پرده بده / شومی فرج و گلو رسوا شده
ای بسا قاضی حبر نیک خو / از گلوی رشوتی او زرد رو

ای بسا حاجی بحج رفته بعشق / وقت باز آمد شده دیدار فسق
بلکه در هاروت و ماروت آن شراب / از عروج چرخشان شد سد باب

بایزید از بهر این کرد احتراز / دید در خود کاهلی اندر نماز
از سبب اندیشه کرد آن ذولباب / دید علت خوردن بسیار آب

گفت سالی من نخواهم خورد آب / آن چنان کرد و خدایش داد تاب
این کمینه جهد او بد بهر دین / گشت او سلطان و قطب العارفین

چون بریده شد برای حلق دست / مرد زاهد را در شکوه بربست
اینچنین باشد چو یکدر بسته شد / صد در دیگر بر او بشکسته شد

کرامات شیخ اقطع و زنبیل بافتن او به دو دست در خلوت

شیخ اقطع گشت نامش پیش خلق / کرد معروفش بدین آفات خلق

گر تو نام او بخواهی روان / هین بروی بی خبر تا پیش خوان
در عریش او را یکی زایر بیافت / کو بهر دو دست خود زنبیل بافت

گفت او را ای عدو جان خویش / در عریشم آمدی سر کرده پیش
هین چرا کردی شتاب اندر سباق / گفت از افراط مهر و اشتیاق

پس تبسم کرد و گفت اکنون بیا / لیک مخفی دار این ای کیا
تا نمیرم من مگو این با کسی / نی قرینی نی حبیبی نی خسی

بعد از آن قومی دگر از روزنش / مطلع گشتند بر بافیدنش
گفت حکمت را تو دانی کردگار / من کنم پنهان تو کردی آشکار

آمد الهامش که یکچندی بدند / که اندرین غم بر تو منکر میشدند
که مگر سالوس بود او در طریق / که خدا رسواش کرد اندر فریق

۱ [illegible]
۲ [illegible]
۳ [illegible]

من نخواهم کان مه کافر شوند
ور ضلالت در گمانش روند

این کرامت را بکردیم آشکار
گر دمیدست اندر وقت کار

تا که این بیچارگان بدگمان
رو نگردانند از جناب آسمان

من ترا بی این کرامتها ز پیش
خود تسلی داده ام از نفخ خویش

این کرامت بهر ایشان داد مست
وین چراغ از بهرشان بنهاده است

تو از آن بگذشته ای کز مرگ تن
ترسی از تفریق اجزای بدن

وهم تفریق سر و پای تو رفت
دفع وهم از سر رسیدت نیک زفت

سبب جرأت ساحران فرعون بقطع دست و پای مرد

ساحران را چونکه فرعون لعین
کرد تهدید سیاست در زمین

که ببرم دست و پاتان از خلاف
پس درآویزم ندارم تان معاف

او چنان پنداشت کایشان در همان
وهم تخویفند و وسواس و گمان

که بودشان لرزه و تخویف و ترس
از توهمات و تحذیرات نفس

او نمی دانست کایشان رسته اند
بر دریچهٔ نور دل بنشسته اند

سایهٔ خود را ز خود دانسته اند
چابک و چست و گش و برجسته اند

هاون گردون اگر صد بارشان
خرد کوبد اندرین گاز ار جهان

اصل این ترکیب را چون دیده اند
از فروع وهم کم ترسیده اند

این جهان خوابست اندر ظن مایست
گر رود در خواب دستی باک نیست

گر بخوابانم سرت ببرید گاز
هم سرت بر جاست هم عمرت دراز

گر ببینی خواب خود را دو نیم
تن درستی چون بخیزی بی سقیم

حاصل اندر خواب نقصان بدن
نیست باکی از دو صد پاره شدن

این جهان را که بصورت قائمست
گفت پیغمبر که حلم نائمست

از ره تقلید تو کردی قبول
سالکان این دیده پیدا بی رسول

روز در خوابی مگو کاین خواب نیست
سایه فرعست اصل جز مهتاب نیست

خواب آید آیتی دال ای عضد
گر ببیند خفته کو در خواب شد

او گمان برده که اینک خفته ام
بی خبر زان کوست در خواب دوم

کوزه گر گر کوزه را بشکند
چون بخواهد باز خود قائم کند

کور را هر گام باشد ترس چاه
با هزاران ترس می آید براه

مرد بینا دید عرض راه را
پس بداند او مغاک و چاه را

پا و زانوش نلرزد هر دمی
رو ترش کی دارد او از هر غمی

خیز فرعونا که ما آن نیستیم
که بهر بانگی ز غوغا بیستیم

خرقهٔ ما را بدر دوزنده هست
ور نه خود ما را برهنه تن بهست

بی لباس این خوب اندر کنار
خوش بگیرم ای عدو نابکار

نیست ای فرعون بی الهام گیج
خوشتر از تجرید و از تن وز مزیج

شکایت کردن اشتر پیش شتر که من بسیار در روی می افتم و تو نمی افتی الا بنادر و جواب گفتن آن

گفت اشتر با شتر ای خوش رفیق
در فراز و شیب و در راه دقیق

تو نیایی در سر و خوش میروی
من همی آیم بسر در چون غوی

من همی افتم برو در هر دمی
خواه در خشکی و خواه اندر نی

این سبب را باز گو با من ز چیست
مانده ام من که چون بایستت نیست

گفت از چشم تو چشم من یقین
بیگمان روشن ترست و دوربین

بعد از آن هم از بلندی ناظرم
زین سبب رو نیفتم حاضرم

خوش برآیم بر سر کوه بلند
آخر عقبه ببینم هوشمند

پس همه پستی و بالای راه
دیده ام را وانماید هم اله

هر قدم من از سر بینش نهم
از عثار و اوفتادن وارهم

تو ببینی پیش خود یک دو گام
دانه بینی و نه بینی رنج دام

یستوی الاعمی لدیکم والبصیر
فی المقام والنزول والمسیر

چون جنین اندر شکم حق جان دهد
جذب اجزا در مزاج او نهد

از خورش او جذب اجزا میکند
تار و پود جسم خود را می تند

تا چهل سالش بجذب جزوها
حق حریصش کرده باشد در نما

جذب اجزا روح را تعلیم کرد
چون نماند جذب اجزا شاه فرد

جامع این ذره‌ها خورشید بود / بی غذا اجزات را داند ربود
آن زمانی که در آیی تو ز خواب / هوش و حس رفته را خواند شتاب

اجتماع خر عزیر علیه السلام بعد از مردنش باذن الله تعالی و در هم آمدن مرکب شدن پیش چشم عزیر علیه السلام

تا بدانی کان از او غایب نشد / باز آید چون بفرماید که عد
پس عزیرا درنگر اندر خرت / که بپوسیده‌ست و ریزیده برت
پیش تو گرد آوریم اجزاش را / آن سر و دم و دو گوش و پاش را
دست نی و جزو برهم می‌نهیم / پاره‌ها را اجتماعی می‌دهیم
درنگر در صنعت پاره زنی / کو همی دوزد کهن بی سوزنی
ریسمان نی سوزنی نی وقت خرز / آنچنان دوزد که پیدا نیست درز
چشم بگشا حشر را پیدا ببین / تا نماند شبهتت در یوم دین
تا ببینی جامعیم را تمام / تا نلرزی وقت مردن ز اهتمام
همچنانکه وقت خفتن ایمنی / از فوات جمله حسهای تنی
بر حواس خود نلرزی وقت خواب / گرچه میگردد پریشان و خراب

جزع ناکردن شیخ بزرگوار بر مرگ فرزندان خویش

بود شیخی رهنمایی پیش ازین / آسمانی شمع بر روی زمین
چون پیمبر در میان امتان / در گشای روضهٔ دار الجنان
گفت پیغمبر که شیخ رفته پیش / چون نبی باشد میان قوم خویش
یک صباحی گفتش اهل بیت او / سخت دل چونی بگو ای نیکخو
ما ز هجر و مرگ فرزندان تو / نوحه میداریم با پشت دوتو
تو نمی‌گریی نمی‌زاری چرا / یا که رحمت نیست در دل ای کیا
چون ترا رحمی نباشد در روان / پس چه امیدست مان از تو کنون
ما به امید توایم ای پیشوا / که نه بگذاری تو ما را در عنا
چون بیارایند روز حشر تخت / خود شفیع ما تویی آن روز سخت
در چنان روز و شب بی زینهار / ما باکرام توایم امیدوار
دست ما و دامن تست آن زمان / که نماند هیچ مجرم را امان
گفت پیغمبر که روز رستخیز / کی گذارم مجرمان اشک ریز
من شفیع عاصیان باشم بجان / تا رهانمشان ز اشکنجه گران
عاصیان و اهل کبائر را بجهد / وا رهانم از عتاب نقض عهد
صالحان امتم خود فارغ اند / از شفاعتهای من روز گزند
بلکه ایشان را شفاعتها بود / گفتشان چون حکم نافذ میرود
هیچ وازر وزر غیری بر نداشت / من نیم وازر خدایم برفراشت
آنکه بی وزرست شیخست ای جوان / در قبول حق چو اندر کف کمان
شیخ که بود پیر یعنی مو سپید / معنی این مو بدان ای ناامید
هست آن موی سیه هستی او / تا ز هستیش نماند تار مو
چونکه هستیش نماند پیر اوست / گر سیه مو باشد او یا خود دوموست
هست آن موی سیه وصف بشر / نیست آن مو موی ریش و موی سر
عیسی اندر مهد بردارد نفیر / که جوان ناگشته ماییم شیخ و پیر
چون یکی موی سیه کان وصف ماست / نیست بر وی شیخ و مقبول خداست
چون بود مویش سپید ار با خودست / او نه پیرست و نه خاص ایزدست
گر رهید از بعض اوصاف بشر / شیخ نبود کهل باشد ای پسر
ور سر موی ز وصفش باقی است / او نه از عرش خدا آفاقی است
ما همه اومیدواران توییم / ریزه‌چین خوان احسان توییم
ای که با این جمله چونی بی شفقتی / بهر فرزندان چرا بی رقتی

عذر گفتن شیخ بهر ناگریستن بر مرگ فرزندان

یا مگر خود دل نمی‌سوزد ترا / باز گوای شیخ ما را ماجرا
شیخ گفت او را مپندار ای رفیق / که ندارم رحم و مهر و دل شفیق
بر همه کفار ما را رحمت است / گرچه جان جمله کافر نعمت است
بر سگانم رحمت و بخشایش است / که چرا از سنگهاشان مالش است
آن سگی که می‌گزد گویم دعا / که ازین خو وارهانش ای خدا

این گمان ها هم درین اندیشه وار / کر نباشد از خلایق سنگسار
زان فرستاد انبیا را بر زمین / تا کند شان رحمة للعالمین
خلق را خواند سوی درگاه خاص / حق را خواند که وافر کن خلاص
جهد بنماید ازین سو بهر پند / چون نشد گوید خدایا در مبند
رحمت جزوی بود مر عام را / رحمت کلی بود همام را
رحمت جزوش قرین گشته بکل / رحمت دریاست هادی سبل
رحمت جزوی بکل پیوسته شو / رحمت کل را تو هادی بین و رو
تا که جزوست او نداند راه بحر / هر غدیری را کند از شباه بحر
چون نداند راه یم کی ره برد / سوی دریا خلق را چون آورد
متصل گردد به بحر آنگاه او / ره برد تا بحر همچون سیل و جو
ور کند دعوت بتقلیدی بود / نز عیان و وحی تاییدی بود
گفت پس چون رحم داری بر همه / همچو چوپانی بگرد این رمه
چون نداری نوحه بر فرزند خویش / چونکه فصاد اجل شان زد به نیش
چون گواه رحم اشک دیده هاست / دیده تو بی نم و گریه چراست
شیخ دانا زین عتابش گرم شد / در سخن یکباره بی آزرم شد
رو بزن کرد و بگفتش ای عجوز / خود نباشد فصل دی همچون تموز
جمله گر مردند ایشان گر حی اند / غایب و پنهان ز چشم دل کی اند
من چو ایشان را معین پیش خویش / از چه رو رو را کنم همچون تو ریش
گرچه بیرون اند از دور زمان / با من اند و گرد من بازی کنان
گریه از هجران بود یا از فراق / با عزیزانم وصالست و عناق
خلق اندر خواب می بینندشان / من به بیداری همی بینم عیان
زین جهان خود را دمی پنهان کنم / برگ حس را از درخت افشان کنم
حس اسیر عقل باشد ای فلان / عقل اسیر روح باشد هم بدان
دست بسته عقل را جان باز کرد / کارهای بسته را هم ساز کرد
حسها و اندیشه بر آب صفا / همچو خس بگرفته روی آب را
دست عقل آن خس بیکسو برد / آب پیدا می شود پیش خرد
خس بس انبه بود بر جو چون حباب / خس چو یکسو رفت پیدا گشت آب
چونکه دست عقل نگشاید خدا / خس فزاید از هوا بر آب ما
آب را هر دم کند پوشیده او / آن هوا خندان و گریان عقل تو
چونکه تقوی بست دو دست هوا / حق گشاید هر دو دست عقل را
پس حواس چیره محکوم تو شد / چون خرد سالار و مخدوم تو شد
حس را بیخواب خواب اندر کند / تا که غیبیها ز جان سر بر زند
هم به بیداری ببیند خوابها / هم ز گردون بر گشاید بابها

قصه خواندن شیخ ضریر قرآن را از روی مصحف
در وقت خواندن قرآن بینا شدن باذن الله تعالی

دید در بغداد مالک شیخ فقیر / مصحفی در خانه پیر ضریر
گفت ضیفش در تموز پر سوز / هر دو زاهد جمع گشته چند روز
گفت اینجا ای عجب مصحف چراست / چونکه نابیناست این درویش راست
اندرین اندیشه تشویشش فزود / که جز او را نیست اینجا باش و بود
اوست تنها مصحفی آویخته / من نیم گستاخ یا آمیخته
تا بپرسم نی خمش صبری کنم / تا بصبری بر مرادی بر زنم
صبر کرد و بود چندی در حرج / کشف شد کالصبر مفتاح الفرج
صبر گنجست ای برادر صبر کن / تا شفا یابی تو زین پیچ کهن
صبر سوی کشف هر سر رهبرست / صبر تلخ آمد بر او خنک رست

صبر کردن لقمان علیه السلام چون دید که داود علیه السلام
حلقها از آهن است میکرد از سوال باین نیت که
صبر از سوال موجب فرج و راحت ست

رفت لقمان سوی داود صفا / دید کو می کرد ز آهن حلقها
جمله را با همدگر در می فگند / ز آهن پولاد آن شاه بلند
صنعت زراد او کم دیده بود / در عجب می ماند وسواسش فزود

کاین چه شاید بود وا پرسم ازو / که چه میسازی ز حلقه تو بتو
باز با خود گفت صبر اولی‌تر است / صبر تا مقصود زوتر رهبر است
چون نپرسی زودتر کشفت شود / مرغ صبر از جمله پران‌تر بود
ور بپرسی دیرتر حاصل شود / سهل از بی‌صبریت مشکل شود
چونکه لقمان تن بزد اندر زمان / شد تمام از صنعت داود آن
پس زره سازید و در پوشید او / پیش لقمان حکیم صبر خو
گفت این نیکو لباس است ای فتی / در مصاف و جنگ دفع زخم را
گفت لقمان صبر هم نیکو دمیست / که پناه و دافع هر جا غمیست
صبر را با حق قرین کرد ای فلان / آخر والعصر را آگه بخوان
صد هزاران کیمیا حق آفرید / کیمیایی همچو صبر آدم ندید

بقیه قصه نابینا و مصحف خواندن آن بنظر

مرد مهمان صبر کرد و ناگهان / کشف گشتش حال مشکل در زمان
نیم شب آواز قرآن را شنید / جست از خواب آن عجایب را بدید
که ز مصحف کور میخواند درست / گشت بی‌صبر و ازو آن حال جست
گفت چون کوری عجب بی چشم کور / چون همی خوانی همی بینی سطور
آنچه میخوانی بر آن افتاده / دست را بر حرف آن بنهاده
اصبعت در سیر پیدا می‌کند / که نظر بر حرف داری مستند
گفت ای گشته ز جهل تن جدا / این عجب میداری از صنع خدا
من ز حق درخواستم کای مستعان / بر قرائت من حریصم همچو جان
نیستم حافظ مرا نوری بده / در دو دیده وقت خواندن گره
باز ده دو دیده‌ام را آن زمان / که بگیرم مصحف و خوانم عیان
آمد از حضرت ندا کای مرد کار / ای بهر رنجی بما امیدوار
حسن ظن است و امیدی خوش ترا / که ترا گویم بهر دم برتر آ
هر زمان که قصد خواندن باشدت / یا ز مصحفها قرائت بایدت
من در آن دم وادهم چشم ترا / تا فرو خوانی معظم جوهرا
همچنان کرد و هر آنگاهی که من / واگشایم مصحف اندر خواندن
آن خبیری که نشد غافل ز کار / آن گرامی پادشاه کردگار
باز بخشد بینشم آن شاه فرد / در زمان همچون چراغ شب نورد
زین سبب نبود ولی را اعتراض / هرچه بستاند فرستد اعتیاض
گر بسوزد باغت انگوری دهد / در میان ماتمی سوری دهد
آن شل بی‌دست را دستی دهد / کان غمها را دل مستی دهد
لا نسلم و اعتراض از ما برفت / چون عوض می‌آید از مفقود زفت
چونکه بی آتش مرا گرمی رسد / راضیم گر آتشم را کشد
چونکه بی شمعی همی بخشد دیدنی / این چنان کورست چشم روشنی

صفت بعض اولیا که راضی‌اند باحکام الهی و لابه نکنند که این حکم را بگردان

بی چراغی چون دهد او روشنی / گر چراغت شد چه افغان میکنی
بشنو اکنون قصهٔ آن رهروان / که ندارند اعتراضی در جهان
ز اولیا اهل دعا خود دیگرند / که همی دوزند و گاهی می‌درند
قوم دیگر می‌شناسم ز اولیا / که دهانشان بسته باشد از دعا
از رضا که هست رام آن کرام / جستن دفع قضاشان شد حرام
در قضا ذوقی همی بینند خاص / کفرشان آید طلب کردن خلاص
حسن ظنی بر دل ایشان گشود / که نپوشند از غمی جامه کبود
هرچه آید پیش ایشان خوش بود / آب حیوان گردد ار آتش بود
زهر در حلقومشان شکر بود / سنگ اندر راهشان گوهر بود
جنگلی ریحان بود نزدیکشان / از چه باشد این ز حسن ظن خود
کفر باشد نزدشان کردن دعا / کای اله از ما بگردان این قضا

سوال کردن بهلول از یک صاحب دل و جواب او

گفت بهلول آن یکی درویش را / چونی ای درویش واقف کن مرا
گفت چون باشد کسی که جاودان / بر مراد او رود کار جهان

کاین چه شاید ... یعنی این [illegible] ... باز با خود گفت ... دفع زخم ... حضرت لقمان ... گفت این نیکو ... حضرت داود علیه السلام ... فایده آن زره ... صفت لقمان ... صبر را با حق ... اشاره است ... [illegible]

سیل و جوها بر مراد او روند / اختران زانسان که خواهد آن شوند
زندگی و مرگ سرهنگان او / بر مراد او روانه کو بکو
هر کجا خواهد فرستد تعزیت / هر کجا خواهد ببخشد تهنیت
سالکان راه هم بر گام او / ماندگان از راه هم در دام او
هیچ دندانی نخندد در جهان / بی رضا و امر آن فرمان روان
بی رضای او نیفتد هیچ برگ / بی قضای او نیاید هیچ مرگ
بی مراد او نجنبد هیچ رگ / در جهان از اوج ثریا تا سمک
گفت بهلول ای شه است گفتی همچنین / در فر و سیمای تو پیداست این
این و صد چندینی ای صادق و لیک / شرح کن این را بیان کن نیک نیک
آنچنان کز فاضل و مرد فضول / چون بگوش او رسد آرد قبول
آنچنانش شرح کن اندر کلام / کز از آن هم بهره یابد عقل عام
ناطق کامل چو خوان باشی بود / بر سر خوانش ز هر آشی بود
تا نماند هیچ مهمان بی نوا / هر کسی یابد غذای خود جدا
همچو قرآن که بمعنی هفت توست / خاص و عام را مطعم در وی است
گفت این باری یقین شد پیش عام / که جهان در امر یزدان رام
هیچ برگی در نیفتد از درخت / بی قضا و حکم آن سلطان بخت
از دهان لقمه نشد سوی گلو / تا نه گوید لقمه را حق کادخلوا
میل و رغبت کان زمام آدمی است / جنبش آن رام امر آن غنی است
در زمینها و آسمانها ذره / پر نجنباند نگردد پره
جز بفرمان قدیم نافذش / شرح نتوان کرد و جلدی نیست خوش
کاشمرد برگ درختان را تمام / بی نهایت کی شود در نطق رام
این قدر بشنو که چون کلی کار / می نگردد جز بامر کردگار
چون قضای حق رضای بنده شد / حکم او را بنده خواهنده شد
بی تکلف نی پی مزد و ثواب / بلکه طبع او چنین شد مستطاب
زندگی خود نخواهد بهر خود / نی پی ذوق حیات مستلذ
هر کجا امر قدم را مسلکیست / زندگی و مردگی پیشش یکیست
بهر یزدان می زید نی بهر گنج / بهر یزدان می مرد نی خوف رنج
هست ایمانش برای خواه او / نی برای جنت و اشجار و جو
ترک کفرش هم برای حق بود / نی ز بیم آنکه در آتش رود
اینچنین آمد ز اصل آن خوی او / نی ریاضت نی ز جست و جوی او
آنگهان خندد که او بیند رضا / همچو حلوای شکر او را قضا
بنده کش خوی و خلقت این بود / نی جهان بر امر و فرمانش رود
پس چرا لابه کند او یا دعا / که بگردان ای خداوند این قضا
مرگ او و مرگ فرزندان او / بهر حق پیشش چو حلوا در گلو
نزع فرزندان بر آن باوفا / چون قطایف پیش شیخ بی نوا
پس چرا گوید دعا الا مگر / در دعا بیند رضای دادگر
آن شفاعت و آن دعا نز رحم خود / می کند آن بنده صاحب رشد
رحم خود را او همان دم سوخته است / که چراغ عشق حق افروخته است
دوزخ اوصاف او عشق است و او / سوخت مر اوصاف خود را مو بمو
هر طروقی این فروقی کی شناخت / جز دقوقی کو درین دولت بتاخت

قصهٔ دقوقی رح و کراماتش

آن دقوقی داشت خوش دیباجه / عاشق و صاحب کرامت خواجه
بر زمین می شد چو مه بر آسمان / شب روان را گشته زو روشن روان
در مقامی مسکنی کم ساختی / کم دو روز اندر دهی انداختی
گفت در یکخانه گر باشم دو روز / عشق آن مسکن کند در من فروز
غره المسکن احاذرها انا / انقلی یا نفس سافر للغنا
لا اعود خلق قلبی بالمکان / کی یکون خالصا فی الامتحان
روز اندر سیر بد شب در نماز / چشم اندر شاه باز او همچو باز
منقطع از خلق نی از بدخوئی / منفرد از مرد و زن نی از دوئی
مشفقی بر خلق نافع همچو آب / خوش شفیعی و دعااش مستجاب

حیات و ممات [illegible] ۱۲
[illegible] ۱۲
[illegible] ۱۲
کامل [illegible] ۱۲
[illegible] ۱۲

نیک بد را مهربان و مستقر بهتر از مادر شهی‌تر از پدر
گفت پیغمبر شما را ای مهان چون پدر هستم شفیق و مهربان
زان سبب که جمله اجزای منید جزو را از کل چرا بر میکنید
جزو از کل قطع شد بیکار شد عضو از تن قطع شد مردار شد
تا نپیوندد بکل بار دگر مرده باشد نبودش از جان خبر
ور بجنبد نیست خود او را سند عضو نو ببریده هم جنبش کند
جزو ازین کل گر برد یکسو رود این نه آن کلست کو ناقص شود
قطع و وصل او نیاید در مقال چیز ناقص گفته شد بهر مثال
مر علی را بر مثالی شیر خواند شیر مثل او نباشد گرچه راند

بازگشتن بقصه دقوقی

از مثال و مثل و فرق آن بران جانب قصه دقوقی ای جوان
آنکه در فتوی امام خلق بود گوی تقوی از فرشته می‌ربود
آنکه اندر سیر مه را مات کرد هم ز دینداری او دین رشک خورد
با چنین تقوی و اوراد و قیام طالب خاصان حق بودی مدام
در سفر معظم مرادش آن بدی که دمی با بنده خاصی زدی
این همی گفتی چو میرفتی براه کن قرین خاصگانم ای اله
یارب آنها را که بشناسد دلم بنده بسته میان و مجملم
وانکه نشناسد تو ای یزدان جان بر من محجوب شان کن مهربان
حضرتش گفتی که ای صدر مهین اینچه عشق است و چه استسقاست این
مهر من داری چه می‌جوئی دگر چون خدا با تست چه جوئی بشر
او بگفتی یارب ای دانای راز تو گشودی در دلم راه نیاز
در میان بحر اگر بنشسته‌ام طمع در آب سبو هم بسته‌ام
همچو داود نود نعجه مراست طمع در نعجه حریفم هم بجاست
حرص اندر عشق تو فخرست و جاه حرص اندر غیر تو ننگ و تباه
شهوت و حرص نران پیشی بود وان خران ننگ و بدکیشی بود
حرص مردان از ره پیشی بود در مخنث حرص پس‌روی بود
آن یکی حرص از کمال مردی است وان دگر حرص افتضاح و سردی است
آه سری هست اینجا بس نهان که سوی خضری شود موسی روان
همچو مستسقی کز آبش سیر نیست بر هر آنچه یافتی بالله مایست
چون گذشتی زان اگر و ترسد آن یکی بالاتر از وی در رسد
[illegible]
بی نهایت حضرتست این بارگاه صدر را بگذار صدر تست راه
[illegible]

طلب کردن موسی خضر را علیهما السلام با کمال نبوت و قرب

از کلیم حق بیاموز ای کریم این چه میگوید ز مشتاقی کلیم
با چنین جاه و چنین پیغمبری طالب خضرم ز خود بینی بری
موسیا تو قوم خود را هشته‌ای در پی آن نیکوئی سرگشته‌ای
کیقبادی رسته از خوف و رجا چند گردی چند جوئی تا کجا
آن تو با تست و تو واقف برین آسمانا چند پیمائی زمین
گفت موسی این ملامت کم کنید آفتاب و ماه را ره کم زنید
میروم تا مجمع البحرین من تا شوم مصحوب سلطان زمن
اجعل الخضر لامری سببا ذاک ان امضی و اسری حقبا
سالها پرم به پر و بالها سالها چه بود هزاران سالها
میروم یعنی نمی‌ارزد بدان عشق جانان کم بدان از عشق نان
این سخن پایان ندارد ای عمو داستان آن دقوقی باز گو

بازگشتن به قصه دقوقی علیه الرحمة

آن دقوقی رحمة الله علیه گفت سافرت مدی فی خافقیه
سال و مه رفتم سفر از عشق ماه بیخبر از راه و حیران در اله
پابرهنه رفته‌ام بر خار و سنگ گفت من حیرانم و بیخویش و دنگ
تو مبین این پایها را بر زمین زانکه بر دل میرود عاشق یقین
از ره و منزل ز کوتاه و دراز دل چه داند کوست مست دلنواز

[illegible] ۵ چون پدر ... جانکه پدر ... بکلی ... ۶ قطع و وصل ... قطع و وصل ... بجزو ... سرشت ...

این دراز و کوته اوصاف تن است — رفتن ارواح دیگر رفتن است — تو سفر کردی ز نطفه تا بعقل — نی بگامی بود و منزل نی بنقل

سیر جان بیچون بود در دور و دیر — جسم ما از جان بیاموزید سیر — سیر جان هر کش ببیند جان کند — لیک سیر جسم باشد در علن

سیر جسمانه رها کرد او کنون — میرود بیچون نهان در شکل چون — گفت روزی میشدم مشتاق وار — تا ببینم در بشر انوار یار

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

تا ببینم قلزمی در قطره — آفتابی درج اندر ذره

چون رسیدم سوی یک ساحل بگام — بود بیگه گشته روز و وقت شام — بعد ازان دیگه چه دیدم گویمت — تا که دانی سر آن افزودمت

هفت شمع از دور دیدم ناگهان — اندر آن ساحل شتابیدم بدان — نور شعله هر یکی شمعی از آن — برشده خوش تا عنان آسمان

خیره گشتم خیرگی هم خیره گشت — موج حیرت عقل را از سر گذشت — کاین چگونه شمعها افروخته است — کاین دو دیده خلق ازینها دوخته است

خلق جویان چراغی گشته بود — پیش آن شمعی که بر مه سر فزود — چشم بندی بد عجب بر دیدها — بندشان میکرد یهدی من یشاء

شدن آن هفت شمع بر مثال یک شمع

باز میدیدم که میشد هفت یک — مستی و حیرانی من زفت شد — اتصالاتی میان شمعها — می شگافد نور او جیب فلک

باز آن یکبار دیگر هفت شد — سالها نتوان نمودن از زبان — آنکه یکدم بیند ادراکش بهوش — که نیاید بر زبان و گفت ما

آنکه یک دیدن کند ادراک آن — زانکه لا احصی ثناء ما علیک — پیشتر رفتم دوان کان شمعها — سالها نتوان نمودن آن بگوش

چونکه پایانی ندارد رو الیک — تا بیفتادم ز تعجیل و شتاب — ساعتی بی عقل و بیهوش اندرین — تا چه چیز است از نشان کبریا

میشدم مدهوش و بیخویش و خراب — باز با هوش آمدم برخاستم — در روش گویی نه سر نی پا ستم — اوفتادم بر سر خاک زمین

نمودن آن شمعها در نظر آن شیخ هفت مرد

هفت شمع اندر نظر شد هفت مرد — از صلابت نورها را می سترد — باز حیران گشتم اندر صنع رب — نورشان می شد بسقف لاجورد

پیش آن انوار نور روز درد — کاینچنین چون شد چگونه شد عجب

باز شدن آن هفت مرد هفت درخت

پیشتر رفتم که نیکو بنگرم — تا چه حالست اینکه میگردد سرم

باز هر یک مرد شد شکل درخت — چشمم از سبزی ایشان نیکبخت — زانبهی برگ پیدا نیست شاخ — برگ هم گم گشته از میوه فراخ

هر درختی شاخ بر سدره زده — سدره چه بود از خلا بیرون شده — بیخ هر یک رفته در قعر زمین — زیرتر از گاو و ماهی بد یقین

بیخشان از شاخ خندان روی تر — عقل از آن اشکالشان زیر و زبر — میوه که بر شکافیدی عیان — همچو آب از میوه جستی نور آن

مخفی بودن آن درختان از چشم خلق

این عجب که بر ایشان میگذشت — صد هزاران خلق از صحرا و دشت

ز آرزوی سایه جان می باختند — از گلیمی سایبان میساختند — سایهٔ آن را نمی دیدند هیچ — صد تفو بر دیده های پیچ پیچ

ختم کرده قهر حق بر دیده ها — که نبیند ماه را بیند سها — ذره را بیند و خورشید نی — لیک از لطف و کرم نومید نی

کاروانها بی نوا وین میوه ها — پخته می ریزد چه سحرست ای خدا — سیب پوسیده همی چیدند خلق — در هم افتاده به یغما خشک حلق

گفته هر برگ و شکوفه آن غصون — دم بدم یا لیت قومی یعلمون — بانگ می آمد ز سوی هر درخت — سوی ما آیید خلق شوربخت

بانگ می آمد ز غیرت بر شجر　　چشم شان بستیم کلا لا وزر
گر کسی بشگفت شان کایش و دید　　تا ازین اشجار مستسعد شوید (با بهره)

جمله میگفتند کاین مسکین مست　　از قضاء الله دیوانه شدست
مغز این مسکین ز سودای و رنج　　در ریاضت گشته فاسد چون پیاز

او عجب مانده که یارب حال چیست　　خلق را این پرده و اضلال چیست
خلق گوناگون با صد رای و عقل　　یک قدم زین سو نمی آرند نقل

عاقلان و زیرکان شان ز اتفاق　　گشته منکر زین چنین باغی و عاق
یا منم دیوانه و خیره شده　　دیو بر من غالب و چیره شده

چشم می مالم بهر لحظه که من　　خواب می‌بینم یا خیال اندر زمن
خواب چه بود بر درختان میروم　　میوه هاشان میخورم چون نگروم

باز چون من بنگرم در منکران　　که همی گیرند زین بستان کران
با کمال احتیاج و افتقار　　ز آرزوی نیم غوره جان سپار

ز اشتیاق و حرص یک برگ از درخت　　میزنند این بینوایان آه سخت
در هزیمت زین درخت و زین ثمار　　این خلایق صد هزار اندر هزار

باز میگویم عجب من بیخودم　　دست در شاخ خیالی در زدم
زین عجب خوان استیاس الرسل ای عمو　　تا به ظنوا انهم قد کذبوا

این قرائت خوان که تخفیف کذب　　این بود که خویش بیند محتجب
در گمان افتاد جان انبیا　　ز اتفاق منکری اشقیا

جاءهم بعد التشکک نصرنا　　ترک شان گو بر درخت جان بر آ
میخور و میده بدان کش روزی است　　هر دم و هر لحظه سحر آموزی است

خلق گویان ای عجب این بانگ چیست　　چونکه صحرا از درخت و بر تهی ست
گیج گشتیم از دم سودائیان　　که به نزدیک شما باغ است و خوان

چشم می مالم که اینجا باغ نیست　　یا بیابانیست یا مشکل رهیست
ای عجب چندین دراز این ماجرا　　چون بود بیهوده و در ذل خطا

من همیگویم چرا ایشان ای عجب　　اینچنین مهری چرا زد صنع رب
زین تنازع ها محمد در عجب　　در تعجب نیز مانده بولهب

زین عجب تا آن عجب فرقیست ژرف　　تا چه خواهد کرد سلطان شگرف
ای دقوقی تیز رو هین خوش خوش　　چند گوئی چند چون قحط است گوش

گفت اندم بشنیر من نیکبخت

یک درخت شدن آن هفت درخت در نظر او

باز شد آن هفت جمله یک درخت

هفت می شد فرد میشد هر دمی　　من چنان میگشتم از حیرت همی
بعد از آن دیدم درختان در نماز　　صف کشیده چون جماعت کرده ساز

یک درخت از پیش مانند امام　　دیگران اندر پس او در قیام
آن قیام و آن رکوع و آن سجود　　از درختان بس شگفتم می نمود

یاد کردم قول حق را آن زمان　　گفت النجم و الشجر را یسجدان
این درختان را نه زانو نی میان　　این چه ترتیب نماز است آن چنان

آمد الهام خدا کای با فروز

هفت مرد شدن آن هفت درخت

می عجب داری ز کار ما هنوز

بعد دیری گشته آنها هفت مرد　　جمله در قعده پی یزدان فرد
چشم می مالم که آن هفت ارسلان　　تا کیانند و چه دارند از جهان

چون بنزدیکی رسیدم من ز راه　　کردم ایشان را سلام از انتباه
قوم گفتندم جواب آن سلام　　ای دقوقی مفخر و تاج کرام

گفتم آخر چون مرا بشناختند　　پیش ازین بر من نظر نداختند
از ضمیر من بدانستند زود　　یکدگر را بنگریدند از فرود

پاسخم دادند کای جان عزیز　　چون بپوشیدست اینها بر تو نیز
هر دلی کو در تحیر با خداست　　کی شود پوشیده راز چپ و راست

گفتم از سوی حقائق بشکفید　　چون ز اسم و حرف رسمی واقفید
دیر سخن چون آمد از من خطا　　آن شهان در حال گفتندم جواب

گفت اگر اسمی شود غیب از ولی　　آن ز استغراق دان نه از جاهلی
بعد از آن گفتند ما را آرزوست　　اقتدا کردن بتو ای پاک دوست

ـه ۱ کلا لا وزر اشاره است بآیه کریمه واقع در سوره قیامت یقول الانسان یومئذ این المفر کلا لا وزر الی ربک یومئذ المستقر یعنی میگوید آدمی است که روز آن روز یعنی روز قیامت که کجاست جای گریختن نیست هرگز پناهگاهی سوی پروردگار تست در آن روز قرارگاه خلق

ـه ۲ اشاره بآیه واقع در سوره یوسف که حتی اذا استیاس الرسل و ظنوا انهم قد کذبوا الی آخره

چون ملت ... انکار منکران بجائی رسید که پیغمبران ... گمان کردند که ... عذاب ... و در سوره ... تخفیف ... خوانده ... تشدید ... بیقین ... ایشان ... منکران

گفتم آری لیک یک ساعت که من / مشکلاتی دارم از دور زمن
تا شود آن حل به صحبتهای پاک / که به صحبت روید انگوری ز خاک
دانهٔ پرمغز با خاک دژم / خلوتی و صحبتی کرد از کرم
خویشتن در خاک کلی محو کرد / تا نماندش رنگ و بوی و سرخ و زرد
از پس آن محو قبض او نماند / پر گشاد و بسط شد مرکب براند
پیش اصل خویش چون بیخویش شد / رفت صورت جلوهٔ معنیش شد
سر چنین کردند هین فرمان تراست / تف دل از سر چنین کردن بخاست
ساعتی با آن گروه مجتبی / چون مراقب گشتم و از خود جدا
هم در آن ساعت ز ساعت رست جان / زانکه ساعت پیر گرداند جوان
جمله تلوینها ز ساعت خاسته است / رست از تلوین که از ساعت برست
ساعتی بیرون شوم از ساعت ولا / تا چو نی دارمی و از چرا
چون ز ساعت ساعتی بیرون شوی / چون نماند محرم بیچون شوی
ساعت از بی‌ساعتی آگاه نیست / زانکه آن سو جز تحیر راه نیست
هر نفر را بر طویلهٔ خاص او / بسته‌اند اندر جهان جستجو
منتصب بر هر طویله رایضی / جز بدستوری نیاید رافضی
از هوس از یک طویله گر رود / در طویلهٔ دیگری اندر شود
در زمان آخرچیان چست و خوش / گوشهٔ افسار او گیرند و کش
حافظان را گر نبینی ای عیار / اختیارت را ببین بی‌اختیار
اختیاری می‌کنی و دست و پا / برگشاده‌ست چرا حبسی چرا
روی در انکار حافظ برده‌ای / نام تهدیدات نفسش کرده‌ای
این سخن پایان ندارد تیز رو / هین نماز آمد دقوقی پیش رو

پیش رفتن دقوقی به امامت آن قوم

ای یگانه هین دوگانه برگزار / تا مزین گردد از نو روزگار
ای امام چشم روشن در صلا / چشم روشن باید اندر پیشوا
در شریعت هست مکروه ای کیا / در امامت پیش کردن کور را
گرچه حافظ باشد و چست و فقیه / چشم روشن به اگر باشد سفیه
کور را پرهیز نبود از قذر / چشم باشد اصل پرهیز و حذر
او پلیدی را نبیند در عبور / هیچ مؤمن را مبادا چشم کور
کوری باطن بود کان شرور / زانکه اندر فعل و نیتش نیست نور
کور ظاهر در نجاست ظاهرست / کور باطن در نجاسات سرست
این نجاست ظاهر از آبی رود / وان نجاست باطن افزون می‌شود
جز به آب چشم نتوان شستن آن / چون نجاسات آمد از باطن عیان
چون نجس خوانده‌ست کافر را خدا / آن نجاست نیست در ظاهر ورا
ظاهر کافر ملوث نیست زین / آن نجاست هست در اخلاق و دین
این نجاست بویش آید بیست گام / وان نجاست بویش از ری تا به شام
بلکه بویش آسمانها بر رود / بر دماغ حور و رضوان بر شود
آنچه میگویم به قدر فهم تست / مردم اندر حسرت فهم درست
فهم آبست و وجود تن سبو / چون سبو بشکست ریزد آب او
این سبو را پنج سوراخ است زفت / اندرونی آب ماند خود نه برف
امر غضوا غضة ابصارکم / هم شنیدی راست ننهادی تو سم
از دهانت نطق فهمت را برد / گوش چون ریگ است فهمت را خورد
همچنین سوراخهای دیگرت / میکشاند آب فهم مضمرت
گر ز دریا آب را بیرون کنی / بی عوض آن بحر را هامون کنی
بیگه است ارنی بگویم حال را / مدخل اعواض را و ابدال را
کان عوضها وان بدلها بحر را / از کجا آید ز بعد خرجها
صد هزاران جانور زو می‌خورند / ابرها هم از برونش می‌برند
باز دریا آن عوضها میکشد / از کجا دانند اصحاب رشد
قصه‌ها آغاز کردیم از شتاب / ماند بی مخلص درون این کتاب
ای ضیاء الحق حسام الدین راد / که فلک و ارکان چو تو شاهی نزاد
تو به نادر آمدی در جان و دل / ای دل و جان از قدوم تو خجل

چند کردم مدح قوم ما مضی / قصد من زانها تو بودی اقتضا
خانهٔ خود را شناسد خود دعا / تو بنام هر که خواهی کن ثنا
بهر کتمان مدیح از نامحل / حق نهادست این حکایات و مثل
حق پذیرد کسرهٔ دارد معاف / کز دو دیده کور دو قطره کفاف
گرچه آن مدح از تو هم آمد خجل / لیک بپذیرد خدا جهد المقل
مرغ و ماهی داند آن ابهام را / که ستودم مجمل این خوش‌نام را
تا برو آه حسودان کم وزد / تا خیالش را بدندان کم گزد
خود خیالش را کجا یابد حسود / در وثاق موش طوطی کی غنود
آن خیال او بود از احتیال / موی ابروی ویست آن نی هلال
مدح تو گویم برون از پنج و هفت / بر نویس اکنون تو قوتی پیش رفت

پیش رفتن دقوقی بامامت آن قوم غیبی

در تحیات و سلام الصالحین / مدح جمله انبیا آمد عجین
مدحها شد جملگی آمیخته / کوزه‌ها در یک لگن در ریخته
زانکه خود ممدوح خود یک بیش نیست / کیشها زین روی جز یک کیش نیست
زانکه هر مدحی بنور حق رود / بر صور و اشخاص عاریت بود
مدحها جز مستحق را کی کنند / لیک بر پنداشت گمره میشوند
همچو نوری تافته بر حایطی / حایط آن انوار را چون رابطی
لاجرم چون سایه سوی اصل راند / ضال مه گم کرد و ز استایش بماند
یا ز چاهی عکس ماهی وانمود / سر بچه در کرد و آن را می‌ستود
در حقیقت مادح ماهست او / گرچه جاهل او بعکسش کرده رو
مدح او مه راست نی آن عکس را / کفر شد آن چون غلط شد ماجرا
کز شقاوت گشت گمره آن دلیر / مه ببالا بود او پنداشت زیر
زین بتان خلقان پریشان میشوند / شهوتی رانده پشیمان میشوند
زانکه شهوت با خیالی رانده اند / در حقیقت دور تر وا مانده اند
با خیالی میل تو چون پر بود / تا بدان پر بر حقیقت بر شود
چون براندی شهوتی پرت بریخت / لنگ گشتی وان خیالت زو گریخت
پر نگهدار و چنین شهوت مران / تا پر میلت برد سوی جنان
خلق پندارند عشرت می‌کنند / بر خیالی پر خود بر می‌کنند
وام دار شرح این نکته شدم / مهلتم ده معسرم زانست دم
باز گردم زانکه قصه شد دراز / وقت تنگ و خلق موقوف نماز

اقتدا کردن آن قوم از پس دقوقی

پیش در شد آن دقوقی در نماز / قوم همچون اطلس آمد او طراز
اقتدا کردند آن شاهان قطار / در پی آن مقتدای نامدار
چونکه با تکبیرها مقرون شدند / همچو قربان از جهان بیرون شدند
معنی تکبیر اینست ای امیم / کای خدا پیش تو ما قربان شدیم
وقت ذبح الله اکبر می‌کنی / همچنین در ذبح نفس کشتنی
گوی الله اکبر آن شوم را / سر ببر تا وا رهد جان از عنا
تن چو اسمعیل و جان همچون خلیل / کرد جان تکبیر بر جسم نبیل
گشت کشته تن ز شهوتها و آز / شد بسم الله بسمل در نماز
چون قیامت پیش حق صفها زده / در حساب و در مناجات آمده
ایستاده پیش یزدان اشک ریز / بر مثال راست خیز رستخیز
حق همی گوید چه آوردی مرا / اندرین مهلت که دادم مر ترا
عمر خود را در چه پایان برده / قوت و قوت در چه فانی کرده
گوهر دیده کجا فرسوده / پنج حس را در کجا پالوده
گوش و چشم و هوش و گوهرهای عرش / خرج کردی چه خریدی تو ز فرش
دست و پا دادمت چون بیل و کلند / من بخشیدم ز خود آن کی شدند
همچنین پیغامهای دردناک / صد هزاران آید از یزدان پاک
در قیام این گفتها دارد رجوع / وز خجالت شد دوتا اندر رکوع
ایستادن را نمانده قوتی / در رکوع آمد ز شرم او سایقی

قوت استادن از خجلت نماند / در رکوع از شرم تسبیحی بخواند
باز فرمان میرسد بردار سر / از رکوع و پاسخ حق بر شمر

سر برآرد از رکوع آن شرمسار / باز اندر رو فتد آن خامکار
باز فرمان آیدش بردار سر / از سجود و واده از کرده خبر

سر برآرد او دگر ره شرمسار / اندر افتد باز در رو همچو مار
باز گوید سر برآر و باز گو / که بجویم از تو مو به مو

قوت پا ایستادن نبودش / که خطاب هیبتی بر جان زدش
پس نشیند قعده زان بار گران / حضرتش گوید سخن گو با بیان

نعمتت دادم بگو شکرت چه بود / دادمت سرمایه هین بنمای سود
چون نه سرمایه بود و اندانه او / شافعی خواهد که گوید عذر دو

بیان اشارت سلام سوی دست راست در قیامت از هیبت محاسبه حق تعالی و از انبیا استعانت و شفاعت خواستن

رو بدست راست آرد در سلام / سوی جان انبیا و آن کرام
انبیا را او سلامی میکند / استعانت طلب کردن مدد
یعنی ای شاهان شفاعت کاین لئیم / سخت در گل ماندش پا و گلیم

انبیا گویند روز چاره رفت / چاره آنجا بود و دست‌افزار زفت
مرغ بی‌هنگامی ای بدبخت رو / ترک ما گو خون ما اندر مشو

رو بگرداند بسوی دست چپ / در تبار و خویش گویندش که خپ
هین جواب خویش گو با کردگار / ما کی‌ایم ای خواجه دست از ما بدار

نی ازین سو نی از آن سو چاره شد / جان آن بیچاره دل صدپاره شد
از همه نومید گردد آن دغا / پس برآرد هر دو دست اندر دعا

کز همه نومید گشتم ای خدا / اول و آخر تویی و منتها
هست امیدی کز عنایت در رسد / کرده‌ها از من ز جهل من رسد

در نماز این خوش اشارتها ببین / تا بدانی کاین بخواهد شد یقین
معنی تسلیم این ای معتدی / گر تویی حق هادی و ما مهتدی

هر چه فرمایی تو منقادیم ما / با قضای جرم گو شادیم ما
بچه بیرون آر از بیضه نماز / سر مزن چون مرغ بی تعظیم و ساز

شنیدن آن دقوقی در نماز افغان اهل کشتی را در غرق شدن

آن دقوقی در امامت کرد ساز / اندر آن ساحل در آمد در نماز

وان جماعت پی او در قیام / اینت زیبا قوم و بگزیده امام
ناگهان چشمش سوی دریا فتاد / چون شنید از سوی دریا داد داد

درمیان موج دید او کشتیی / در قضا و در بلا و زشتیی
هم شب و هم ابر و هم موج عظیم / آن سه تاریکی و از غرقاب بیم

تندبادی همچو عزرائیل خاست / موجها آشوفت اندر چپ و راست
اهل کشتی از مهابت کاسته / نعره و واویلها برخاسته

دستها در نوحه بر سر می‌زدند / کافر و ملحد همه مخلص شدند
با خدا با صد تضرع آن زمان / عهدها و نذرها کرده بجان

سر برهنه در سجود آنها که هیچ / روی شان قبله ندید از پیچ پیچ
گفته کین بی‌فایده است این بندگی / آن زمان دیده در آن صد زندگی

از همه امید ببریده تمام / دوستان و خال و عم بابا و مام
زاهد و فاسق شده آن دم متقی / همچو در هنگام جان کندن شقی

نی ز چپ شان چاره بود و نی ز راست / حیله‌ها چون مرد هنگام دعاست
در دعا ایشان و در زاری و آه / بر فلک زایشان شده دود سیاه

دیو آن دم از عداوت بین بین / بانگ زد کای سگ‌پرستان علتین
مرگ و جسک ای اهل انکار و نفاق / عاقبت خواهد بدن این اتفاق

چشمتان تر باشد از بعد خلاص / که شوید از بهر شهوت دیو خاص
یادتان ناید که روزی در خطر / دستتان بگرفت یزدان از قدر

این همی آمد ندا از دیو لیک / این سخن را نشنود جز گوش نیک
راست فرمودست با ما مصطفی / قطب و شاهنشاه و دریای صفا

[illegible] ... نبیلان ... [illegible] ... ابن ادم ... [illegible] ... ۱۲

کانچه جاهل دید خواهد عاقبت / عاقلان بینند اول مرتبت
کارها ز آغاز اگر غیب است و سر / عاقل اول دید و آخر آن مصر

اولش پوشیده باشد و آخر آن / عاقل و جاهل ببیند در عیان
گر نبینی واقعهٔ غیب ای عنود / حزم را سیلاب کی اندر ربود

حزم چه بود بدگمانی در جهان / دم بدم دیدن بلای ناگهان

تصورات مرد حازم

آنچنان که ناگهان شیری رسید / مرد را بگرفت و در بیشه کشید
او چه اندیشد در آن بردن ببین / تو همان اندیش ای استاد دین

میکشد شیر قضا در بیشه‌ها / جان ما مشغول کار و پیشه‌ها
آنچنان کز فقر میترسند خلق / زیر آب شور رفته تا بحلق

گر بترسیدی ازان فقرآفرین / گنجهاشان کشف گشتی در زمین
جمله شان از خوف غم در عین غم / در پی هستی فتاده در عدم

چون دقوقی آن قیامت را بدید / رحم او جوشید و اشک او دوید

دعا و شفاعت دقوقی در خلاص آن کشتی

گفت یا رب منگر اندر فعلشان / دستشان گیر ای شه نیکونشان
خوش سلامتشان بساحل باز بر / ای رسیده دست تو در بحر و بر

ای کریم و ای رحیم سرمدی / در گذار از بدسگالان این بدی
ای بداده رایگان صد چشم و گوش / بی ز رشوت بخش کرده عقل و هوش

پیش از استحقاق بخشیده عطا / دیده از ما جمله کفران و خطا
ای عظیم از ما گناهان عظیم / تو توانی عفو کردن در حریم

ما ز آز و حرص خود را سوختیم / وین دعا را هم ز تو آموختیم
حرمت آن که دعا آموختی / در چنین ظلمت چراغ افروختی

دستگیر و رهنما توفیق ده / جرم بخش و عفو کن بگشا گره
همچنین میرفت بر لفظش دعا / آن زمان چون مادران باوفا

اشک میرفت از دو چشمش و آن دعا / بیخود از وی می‌برآمد بر سما
آن دعای بیخودان خود دیگرست / آن دعا زو نیست گفت داورست

آن دعا حق میکند چون او فناست / آن دعا و آن اجابت از خداست
واسطهٔ مخلوق نی اندر میان / بیخبر زان لابه کردن جسم و جان

بندگان حق رحیم و بردبار / خوی حق دارند در اصلاح کار
مهربان بی رشوتان یاری‌گران / مشفقان و مستعان غمخوارگان

از ترحم دستگیران شافعان / در مقام سخت و در روز گران
هین بجو این قوم را ای مبتلا / هین غنیمت دار ایشان پیش از بلا

رست کشتی از دم آن پهلوان / واهل کشتی را بجهد خود گمان
که مگر بازوی ایشان در حذر / بر هدف انداخت تیری از هنر

پا رهاند روبهان را در شکار / وان ز دم دانند روباهان غرار
عشقها با دم خود بازند کین / میرهاند جان ما را از کمین

از ضلالت روبها بر دم زنند / رقص گیرند و ز شادی بجهند
روبها پا را نگهدار از کلوخ / پا چو نبود دم چه سود ای چشم‌شوخ

ما چو روباهان و پای ما کرام / میرهاندمان ز صد گون انتقام
حیلهٔ باریک ما چون دم ماست / عشقها بازیم با دم چپ و راست

دم بجنبانیم ز استدلال و مکر / تا که حیران ماند از ما زید و بکر
طالب حیرانی خلقان شدیم / دست طمع اندر الوهیت زدیم

تا بافسون مالک دلها شویم / وین نمی‌بینیم ما کاندر گویم
در گوی و در چهی ای قلتبان / دست وادار از سبال دیگران

چون ببستانی رسی زیبا و خوش / بعد از آن دامان خلقان گیر و کش
ای مقیم حبس چار و پنج و شش / نغز جایی دیگران را هم بکش

ای چو خربنده حریف کون خر / بوسه گاهی یافتی ما را ببر
چون ندادت بندگی دوست دست / میل شاهی از کجایت خاستست

در هوای آنکه گویندت زهی / بسته‌ای بر گردن جانت زهی
روبها این دم حیلت را بهل / وقف کن دل بر خداوندان دل

در پناه شیر کم ناید کباب
روبها تو سوی جیفه کم شتاب

تو دلا منظور حق آنگه شوی
که چو جزوی سوی کل خود روی

حق همی گوید نظرمان بر دلست
نیست بر صورت که آن آب و گلست

تو همی گویی مرا دل نیز هست
دل فراز عرش باشد نی بپست

در گل تیره یقین هم آب هست
لیک از آن آبت نشاید آب دست

زانکه گر آبست مغلوب گلست
پس دل خود را مگو کین هم دلست

آن دلی کز آسمانها برترست
آن دل ابدال یا پیغمبرست

پاک گشته آن ز گل صافی شده
در فزونی آمده وافی شده

ترک گل کرده سوی بحر آمده
رسته از زندان گل بحری شده

آب ما محبوس گل ماندست هین
بحر رحمت جذب کن ما را ز طین

بحر گوید من ترا در خود کشم
لیک میلافی که من آب خوشم

لاف تو محروم میدارد ترا
ترک آن پنداشت کن در من در آ

آب گل خواهد که در دریا رود
گل گرفته پای او را میکشد

گر رهاند پای خود از دست گل
گل بماند خشک و او شد مستقل

آن کشیدن چیست از گل آب را
جذب تو نقل و شراب ناب را

همچنین هر شهوتی اندر جهان
خواه مال و خواه جاه و خواه نان

خواه باغ و مرکب و تیغ و مجن
خواه ملک و خانه و فرزند و زن

هر یکی زینها ترا مستی کند
چون نیابی آن خمارت میکند

این خمار غم دلیل آن شدست
که بدان مفقود مستی‌ات بدست

جز باندازه ضرورت زین مگیر
تا نگردد غالب و بر تو امیر

سرکشیدی تو که من صاحب دلم
حاجت غیری ندارم واصلم

آنچنان آب در گل سرکشد
که منم آب و چرا جویم مدد

دل تو این آلوده را پنداشتی
لاجرم دل ز اهل دل برداشتی

خود روا داری که آن دل باشد این
که بود در عشق شیر و انگبین

لطف شیر و انگبین عکس دلست
هر خوشی را آن خوش از دل حاصلست

پس بود دل جوهر و عالم عرض
سایهٔ دل چون بود دل را غرض

آن دلی کو عاشق مال ست و جاه
یا زبون این گل و آب سیاه

یا خیالاتی که در ظلمات او
می پرستدشان برای گفتگو

دل نباشد غیر آن دریای نور
دل نظرگاه خدا وانگاه کور

نی دل اندر صد هزاران خاص و عام
در یکی باشد کدام است آن کدام

ریزهٔ دل را بهل دل را بجو
تا شود آن ریزه چون کوهی ازو

دل محیط است اندرین خطهٔ وجود
زر همی افشاند از احسان و جود

از سلام حق سلامتها نثار
میکند بر اهل عالم ز اختیار

هر که را دامن درستست و معد
آن نثار دل بر آنکس میرسد

دامن تو آن نیاز ست و حضور
هین مشو در دامن آن سنگ فجور

تا ندرد دامنت زان سنگها
تا بدانی نقد را از سنگها

سنگ پر کردی تو دامن از جهان
هم ز سنگ سیم و زر چون کودکان

آن خیال سیم و زر چون زر نبود
دامن صدقت درید و غم فزود

کی نماید کودکان را سنگ سنگ
تا نگیرد عقل دامنشان بچنگ

پیر عقل آمد نه آن موی چو شیر
موی گنجد در سپیدای فقیر

انکار کردن آن جماعت بر دعا و شفاعت دقوقی و ناپیدا شدن دقوقی در پردهٔ غیب و حیران شدن آن جماعت که ایشان بهوا رفتند یا بزمین پنهان شدند

چون رهید آن کشتی و آمد بکام
شد نماز آن جماعت هم تمام

فجفجی افتادشان با همدگر
کین فضولی را که کرد از ما دگر

هر یکی با همدگر گفتند سر
از پس پشت دقوقی مستتر

گفت هر یک من نکردستم کنون
این دعا نه از برون نه از درون

گفت مانا کاین امام ما ز درد
بوالفضولانه مناجاتی بکرد

گفت آن دیگر که ای یار یقین
مر مرا هم می نماید این چنین

از فضولی بوده است از انقباض / کرد بر مختار مطلق اعتراض
چون نگه کردم سپس تا بنگرم / گرچه میگوید آن اهل کرم
یک از ایشان اندیدم در مقام / رفته بودند از مقام خود تمام
نی بچپ نی راست نی بالا و زیر / چشم تیز من نشد بر قوم چیر
دُرها بودند گویی آب گشت / نی نشان پا و نی گردی بدشت
در قباب حق شدند آن دم همه / در کدامین روضه رفتند آن رمه
در تحیر مانده ام کاین قوم را / چون بپوشانید حق از چشم ما
آنچنان پنهان شدند از چشم او / مثل غوطه ماهیان در آبجو
سالها در حسرت ایشان بماند / عمرها در شوق ایشان اشک راند
تو نگویی مرد حق اندر نظر / کی در آرد با خدا ذکر بشر
خر ازین می‌خسپد اینجا ای فلان / گر بشر دیدی تو ایشان را نه جان
کار ازین ویران شدست ای مرد خام / گر بشر دیدی تو ایشان را چو عام
تو همان دیدی که ابلیس لعین / گفت من از آتشم آدم ز طین
چشم ابلیسانه را یک دم ببند / چند بینی صورت آخر چند چند
ای دقوقی با دو چشم همچو جو / هین مبر امید ایشان را بجو
هین بجو که رکن دولت جستن است / هر گشادی در دل اندر بستن است
از همه کار جهان پرداخته / کو و کو گو فاخته چون فاخته
نیک بنگر اندرین ای محتجب / که دعا را بست حق بر استجب
هر که را دل پاک باشد از اعتلال / آن دعایش میرود تا ذوالجلال

باز شرح کردن حکایت آن طالب روزی حلال بی کسب و رنج در عهد داود علیه السلام و مستجاب شدن دعای او

یادم آمد آن حکایت کان فقیر / روز و شب میکرد افغان و نفیر
از خدا میخواست روزی حلال / بی شکار و کسب و رنج و انتقال
پیش ازین گفتیم بعضی از حال او / لیک تعویق آمد و شد پنج تو
هم بگوییمش کجا خواهد گریخت / چون ز ابر فضل حق حکمت بریخت
صاحب گاوش بدید و گفت هین / ای بظلمت گاو من گشته رهین
هین چرا کشتی بگو گاو مرا / ابله طرار انصاف اندر آ
گفت من روزی ز حق میخواستم / قبله را از لابه می‌آراستم
سالها بوده است کار من دعا / تا که بفرستاد گاوی را خدا
چون بدیدم گاو را برخاستم / روزی من بود کش میخواستم
آن دعای کهنه ام شد مستجاب / روزی من بود کشتم نک جواب

رفتن هر دو خصم پیش داود علی نبینا و علیه السلام

او ز خشم آمد گریبانش گرفت / چند مشتی زد برویش ناشگفت
می کشیدش تا بداود نبی / که بیا ای ظالم گیج غبی
حجت بارد رها کن ای دغا / عقل در تن آور و با خویش آ
این چه میگویی دعا چه بود مخند / بر سر و ریش من و خویش ای لوند
گفت من با حق دعاها کرده ام / اندرین لابه بسی خون خورده ام
من یقین دارم دعا شد مستجاب / سر بزن بر سنگ ای منکر خطاب
گفت گرد آیید هین ای مسلمین / ژاژ بشنید و فشار این مهین
ای دغا تا چند خایی ژاژ را / حجت قاطع بگو چه بود دعا
ای مسلمانان دعا مال مرا / چون از آن او کند بهر خدا
گر چنین بودی همه عالم بدین / یک دعا املاک بردندی بکین
گر چنین بودی گدایان ضریر / محتشم گشته بدندی و امیر
روز و شب اندر دعااند و ثنا / لابه گویان که تو مان ده ای خدا
تا تو ندهی هیچ کس ندهد یقین / ای گشاینده تو بگشا بند این
مکسب کوران بود لابه و دعا / جز لب نانی نیابند از عطا
خلق گفتند این مسلمان راست گو / وین فروشنده دعاها ظلم جو
این دعا کی باشد از اسباب ملک / کی کشید این را شریعت خود بسلک
بیع و بخشش یا وصیت یا عطا / یا ز جنس این شود ملکی ترا

---

١ خر از این می خسپد یعنی کار غفلت از دیدن اولیا ... اعتراض میکند چرا در میان خدا و گزیدگان او ... [illegible] ... جان است بشر [illegible] ذکر بشر ... ایشان بشر بودند لیکن اساس حق ... ذکر ایشان ذکر حق ...

٢ تو همان دیدی ... که دید ابلیس ... اعتراض واقع ... چنانکه قال انا خیر منه ... گفت ابلیس ... از آدم پیدا کردی ... از آتش که لطیف ... از خاک کثیف ...

٣ با دو چشم ... یعنی از ... ایشان ... در طلب ... حضرت ... خطاب ... کرده باشند ...

در کدامین فرصت این شرع تو — گاو را تو بازده یا حبس رو
اندر آور حبس در زندان او — ورنه گاوش را بده حجت بگو
او بسوی آسمان میکرد رو — کای خداوند کریم لطف خو
من دعاها کرده‌ام زین آرزو — واقعه ما را نداند غیر تو
در دل من آن دعا انداختی — صد امید اندر دلم افراختی
من نمیکردم گزافه آن دعا — همچو یوسف دیده‌ام من خوابها
دید یوسف آفتاب و اختران — پیش او سجده کنان چون چاکران
اعتمادش بود بر خواب درست — در چه و زندان جز آن را می‌نجست
ز اعتماد آن نبودش هیچ غم — از غلامی و از ملام بیش و کم
اعتمادی داشت او بر خواب خویش — که چو شمعی می‌فروزیدش ز پیش
چون در افگندند یوسف را بچاه — بانگ آمد سمع او را از اله
که تو روزی شه شوی ای پهلوان — تا بمالی این جفا بر روی شان
قائل این بانگ ننماید نظر — لیک دل بشناخت قائل را اثر
قوتی و راحتی و مسندی — در میان جان فتادش زان ندی
چاه شد بر وی بدان بانگ جلیل — گلشن و بزمی چو آتش بر خلیل
هر جفا که بعد از آتش میرسید — او بدان قوت بشادی میکشید
همچنانکه ذوق آن بانگ الست — در دل هر مومنی تا حشر هست
تا نباشد در بلاشان اعتراض — نی ز امر و نهی حقشان انقباض
لقمه تلخی چو شکر می‌شود — خار ریحان سنگ گوهر می‌شود
لقمه حکمی که تلخی می‌نهد — گلشکر آن را گوارش می‌دهد
گلشکر آن را که نبود دستند — لقمه را از انکار او قی میکند
هر که خوابی دید از روز الست — مست باشد در ره طاعات مست
می‌کشد چون اشتر مست این جوال — بی فتور و بی گمان و بی ملال
کفک تصدیقش بگرد پوز او — شد گواه مستی و دلسوز او
اشتر از قوت چو شیر نر شده — زیر ثقل بار اندک خور شده
ز آرزوی ناقه صد فاقه برو — می‌نماید کوه پیشش تار مو
در الست آنکو چنین خوابی ندید — اندرین دنیا نشد بنده و مرید
ور شد اندر تردد صد دله — یکزمان شکرستش و سالی گله
پای پیش و پای پس در راه دین — می‌نهد با صد تردد بی یقین
وامدار شرح اینم نک گرو — ور شتابست از الم نشرح شنو
چون ندارد شرح این معنی کران — خر بسوی مدعی گاو ران
گفت کورم خواند زین جرم آن دغا — پس بلیسانه قیاس است ای خدا
من دعا کورانه کی میکرده‌ام — جز بخالق گدیه کی آورده‌ام
کور از خلقان طمع دارد ز جهل — من ز تو کز تست هر دشوار سهل
آن یکی کورم ز کوران بشمرید — او نیاز جان و اخلاصم ندید
کوری عشق است این کوری من — حب یعمی و یصم است ای حسن
کورم از غیر خدا بینا بدو — مقتضای عشق این باشد بگو
تو که بینایی ز کورانم مدار — دایرم بر گرد لطفت ای مدار
آنچنان که یوسف صدیق را — خواب بنمودی و گشتش متکا
مر مرا هم لطف تو خوابی نمود — آن دعای بیحدم بازی نبود
می‌نداند خلق اسرار مرا — ژاژ می‌دانند گفتار مرا
حقشان است و که داند راز غیب — غیر علام سر و ستار عیب
خصم گفتش حق بگو ای تند خو — رو چه سوی آسمان کردی عمو
شید می‌آری غلط می‌افگنی — لاف عشق و لاف قربت میزنی
با کدامین روی چون دل مرده‌ای — روی سوی آسمانها کرده‌ای
غلغلی در شهر افتاده ازین — آن مسلمان می‌نهد رو بر زمین
کای خدا این بنده را رسوا مکن — گر بدم هم سر من پیدا مکن
تو همیدانی که شبهای دراز — که همیخواندم ترا با صد نیاز
پیش خلق این را اگر خود قدر نیست — پیش تو همچون چراغ روشنیست
گاو میخواهد از من ای خدا — چون فرستادی نکردم من خطا

شنیدن حضرت داود علیه السلام سخن خصمان را در ظاهر

چونکه داود نبی آمد برون ‌‌ گفت هین چونست این احوال چون

مدعی گفت ای نبی الله داد ‌‌ گاو من در خانهٔ او در فتاد

کشت گاوم را بپرسش که چرا ‌‌ گاو من کشت او بیان کن ماجرا

گفت داودش بگو ای بوالکرم ‌‌ چون تلف کردی تو ملک محترم

هین پراگنده مگو حجت بیار ‌‌ تا بیکسو گردد این دعوی و کار

گفت ای داود بودم هفت سال ‌‌ روز و شب اندر دعا و در سوال

این همی جستم ز یزدان کای خدا ‌‌ روزیی خواهم حلال و بی عنا

مرد و زن بر نالهٔ من واقف‌اند ‌‌ کودکان این ماجرا را واصف‌اند

تو بپرس از هر که خواهی این خبر ‌‌ تا بگوید بی شکنجه و بی ضرر

هم هویدا پرس و هم پنهان ز خلق ‌‌ کو چه میگفت این گدای ژنده دلق

بعد از آن جمله دعا و این فغان ‌‌ گاو اندر خانه دیدم ناگهان

چشم من تاریک شد نی بهر قوت ‌‌ شادیی آنکه قبول آمد قنوت

کشتم این را تا دهم در شکر آن ‌‌ که دعای من شنید آن غیب‌دان

حکم کردن داود علیه السلام بر کشندهٔ گاو

گفت داود این سخنها را بشو ‌‌ حجت شرعی درین دعوی بگو

تو روا داری که من بی حجتی ‌‌ بنهم اندر شرع باطل سنتی

اینکه بخشیدت خریدی ارثی ‌‌ ریع را چون می‌ستانی حارثی

کسب را همچون زراعت دان عمو ‌‌ تا نکاری دخل نبود آن تو

آنچه کاری بدروی آن آن تست ‌‌ ورنه این بیداد بر تو شد درست

رو بده مال مسلمان کژ مگو ‌‌ رو بجو وام و بده باطل مجو

گفت ای شه تو همین میگویم ‌‌ که همی گویند اصحاب ستم

تضرع کردن آن شخص از داوری داود علیه السلام

پس ز دل آهی برآورد و بگفت ‌‌ کای خدای هر کجا طاقی جفت

سجده کرد و گفت ای دانای سوز ‌‌ در دل داود انداز آن فروز

در دلش نه آنچه تو اندر دلم ‌‌ اندر افگندی به راز ای مفضلم

این بگفت و گریه در شد های های ‌‌ تا دل داود بیرون شد ز جای

گفت هین امروز ای خواهان گاو ‌‌ مهلتم ده وین دعاوی را مکاو

تا روم من سوی خلوت در نماز ‌‌ پرسم این احوال از دانای راز

خوی دارم در نماز آن التفات ‌‌ معنی قرة عینی فی الصلوة

روزن جانم گشاده است از صفا ‌‌ میرسد بی واسطه نامهٔ خدا

نامه و باران و نور از روزنم ‌‌ می فتد در خانه‌ام از معدنم

دوزخ است آن خانه کان بی روزن است ‌‌ اصل دین ای بنده روزن کردن است

تیشهٔ هر بیشه‌ای کم زن بیا ‌‌ تیشه زن در کندن روزن هلا

یا نمیدانی که نور آفتاب ‌‌ عکس خورشید برون است از حجاب

نور آن دانی که حیوان دید هم ‌‌ پس چه کرمنا بود بر آدمم

من چو خورشیدم درون نور غرق ‌‌ می‌ندانم کرد خویش از نور فرق

رفتنم سوی نماز و آن خلا ‌‌ بهر تعلیم است ره مر خلق را

کژ نهم تا راست گردد این جهان ‌‌ حرب خدعه این بود ای پهلوان

نیست دستوری وگرنه ریختی ‌‌ گرد از دریای راز انگیختی

همچنین میگفت داود این نسق ‌‌ خواست کشتن عقل خلقان مخترق

پس گریبانش کشید از پس یکی ‌‌ که ندارم در یکی‌اش من شکی

رفتن داود علیه السلام در خلوت تا آنچه حق است پیدا شود

با خود آمد گفت را کوتاه کرد ‌‌ لب به بست و عزم خلوتگاه کرد

در فرو بست و برفت آنگه شتاب ‌‌ سوی محراب و دعای مستجاب

حق نمودش آنچه بنمودش تمام ‌‌ گشت واقف بر سزای انتقام

دید احوالی که کس واقف نبود ‌‌ راز پنهانی که حیرانی فزود

روز دیگر جمله خصمان آمدند ‌‌ پیش داود پیمبر صف زدند

همچنین این ماجرا را باز رفت ‌‌ زود زد آن مدعی تشنیع زفت

زود گاوم را بده ای نابکار ‌‌ از خدای خویشتن شرمی بدار

کاینچنین ظلم صریح ناسزا / میرود در عهد پیغمبر ما
گاو کشته خورده بی ترس و بیم / در جواب فرنده تو ای آکل اثیم
کو چه چندین سال بودم در دعا / من طلب کردم ز حق داد او مرا
ای رسول حق چنین باشد روا / ملک من بد گاو چون کشتش خلا

حکم کردن داود علیه السلام بر صاحب گاو که از سر گاو بگذر و تشنیع صاحب گاو بر داود علیه السلام

گفت داودش خمش کن رو بهل / این مسلمان را ز گاوت کن بحل
چون خدا پوشید بر تو ای جوان / رو خمش کن حق ستاری بدان
گفت وا ویلا چه حکم است این چه داد / از پی من شرع نو خواهی نهاد
رفته است آوازه عدلت چنان / که معطر شد زمین و آسمان
بر سگان کور این ستم نرفت / زین تعدی سنگ و کُه بشکافت
همچنین تشنیع می زد بر ملا / کالصلا هنگام ظلم است الصلا

حکم کردن داود بر صاحب گاو که جمله مال خود بوی بخش

اینچنین ظلم و جفا بر من مکن / یا نبی الله مگر زینسان سخن
بعد از آن داود گفتش ای عنود / جمله مال خویش او را بخش زود
ورنه کارت سخت گردد گفتمت / تا نگردد ظاهر از وی آفتت
خاک بر سر کرد و جامه بر درید / که بهر دم میکنی ظلمی مزید
یکدمی دیگر بدین تشنیع راند / باز داودش به پیش خویش خواند
گفت چون بختت بد ای بخت کور / ظلمت آمد اندک اندک تا ظهور
دیده انکار صد رو پیش گاو / ای بهیمه از چو تو خرخان کاو
زین سخن داود زو شد خشمناک / گفت تا خود را نگردانی هلاک
رو که فرزندان تو با جفت تو / بندگان او شدند افزون مگو
سنگ بر سینه همی زد با دو دست / میدوید از جهل خود بالا و پست
خلق هم اندر ملامت آمدند / کز ضمیر کار او غافل بدند
ظالم از مظلوم کی داند کسی / کو بود مسخره هوا همچون خسی
ظالم از مظلوم آنکس پی برد / کو سر نفس ظلوم خود برد
ورنه آن ظالم که نفس است اندرون / خصم هر مظلوم باشد از جنون
سگ هماره حمله بر مسکین کند / تا تواند زخم بر مسکین زند
شرم شیران راست نی سگ را بدان / کو نگیرد صید از همسایگان
از کمین سگ سان که داد او جست / عامهٔ مظلوم کش ظالم پرست
روی در داود کردند آن فریق / کای نبی مجتبی بر ما شفیق
این نشاید از تو کین ظلم است فاش / قهر کردی بیگناهی را بلاش

عزم کردن داود علیه السلام تا آن راز را آشکارا بر خلق کند

گفت ای یاران زمان آن رسید / کان سر مکتوم او گردد پدید
جمله برخیزید تا بیرون رویم / سوی صحرا او بدان سر می شویم
مرد و زن از خانها بیرون دوید / تا بر آن سر نهان واقف شوید
در فلان صحرا درختی هست زفت / شاخهایش انبه و بسیار جفت
سخت تا بیخ خیمه گاه و میخ او / بوی خون می آید از بیخ او
خون شده است اندر بن آن خوش درخت / خواجه را کشتست این منحوس بخت
مال او برد است این قلتبان / وین غلام اوست ای آزادگان
این جوان خواجه را باشد پسر / طفل بود او ماند دور از وی خبر
تا کنون حلم خدا پوشید آن / آخر از ناشکری این قلتبان
کز عیال خواجه را روزی ندید / نی به نوروز و نه موسمها و عید
بی نوایان را یکی لقمه نجست / یاد ناورد او ز حقها نخست
تا کنون از بهر یک گاو آن لعین / میزند فرزند او را بر زمین
او بخود برداشت پرده از گناه / ورنه می پوشید جرمش را اله
کافر و فاسق درین دور گزند / پرده خود را بخود برمی درند
ظلم مستور است در اسرار جان / می نهد ظالم به پیش مردمان
که ببینیدم که دارم شاخها / گاو دوزخ را ببینید از ملا

عه وفی اینجا مقصود ... است ۱۲

۱۱ بہرچہ ... ۱۲

پس همین جا دست و پایت بی گزند — بر ضمیر تو گواهی می دهند
چون موکل میشود بر تو ضمیر — میکند ظاهر سرت را مو بمو
چون موکل میشود ظلم و جفا — خاصه وقت جوش خشم و انتقام
پس همان کس کو موکل میکند — هم تواند آفرید از بهر شر
ای بد و دست آمده ظلم و کین — بر ضمیر آتشینت واقف احد
نفس تو هر دم برآرد صد شرار — من نه نورم که سوی حضرت شوم
همچنان کاین ظالم حق ناشناس — نفس را نیست ای پدر از وی ببر
نیز روزی با خدا زاری نکرد — گر زنش کردم زیان تو سود کن
گر خطا گشتم دیت بر عاقله است — این بود انصاف نفس ای جان عم
چون برون رفتند سوی آن درخت — گفت دستش را از پس بندید سخت
تا گناه و جرم او پیدا کنم — تو غلام خواجه زین رو گشته
خواجه را کشتی و بردی مال او — با همین خواجه جفا بنموده است
هر چه او زائید ماده یا که نر — شرح جستی شرح بستان و نکو
خواجه را کشتی با ستم زار زار — از خیالی که بدیدی سهمناک
تک سرش با کارد در زیر زمین — کرد با خواجه چنین مکر و ضرر
همچنین کردند و چون بشکافتند — هر یکی زنار ببرید از میان
جمله از داود گشته عذرخواه — زانکه بد ظن گشته بودند جاهلان
بعد از آن گفتش بیا ای دادخواه — کی کند مکرش ز علم حق خلاص
حلم حق گرچه مواساها کند — سیل حیث جوی و کشف مشکلی
اقتضای داوری آید درین — همچنان کز جوش از گل اندر گشت
جوشش خون باشد آن اجتها — معجزه داود شد فاش دو تو
خلق جمله سر برهنه آمدند — وانچه میفرموده نشنوده ایم
ورز تو ما صد گون عجایب دیده ایم — که برای غزو طالوتم بگیر
تو به سنگ و فلاخن آمدی — هر یکی خصم را خونخوار شد
آهن اندر دست تو چون موم شد — با تو میخوانند چون مقری زبور

گواهی دادن دست و پا و زبان بر سر ظالم هم در دنیا

که بگو تو اعتقادت وا مگیر — خاصه در هنگام خشم و گفتگو
که هویدا کن مرا ای دست و پا — چون همی گیرد گواه سر لگام
تا لوای راز بر صحرا زند — پس بگو کلهای دیگر در حشر
گوهر پیدا حاجت نیست این — نیست حاجت شهره گشتن در گزند
که ببینیدم منم اصحاب نار — جزو نارم سوی کل خود روم
بهر گاوی کرد چندین التهاب — او ازین صد گاو برد و صد شتر
یارب این نامد از و روزی بدرد — کای خدا خصم مرا خوشنود کن
عاقله جانم تو بودی از الست — تنگ میگیرد و با استغفار در

بیرون رفتن خلائق بسوی آن درخت

تا لوای عدل بر صحرا زنم — گفت ای سگ جد این را کشته ای
کرده اند آن آشکارا حال او — آن زن است او را کنیزک بوده است
ملک وارث باشد آنها سر بسر — تو غلامی کسب و کار و ملک اوست
هم بر اینجا خواجه گویان نهان — کار و از اشتاب کردی بر خطا
باز کاوید این میان را همچنین — نام این سگ هم نوشته کارد نو
در زمین آن کارد با سر یافتند — ولوله در خلق افتاد آن زمان

قصاص فرمودن داود علیه السلام خونی را بعد از الزام حجت

داد خود بستان تو از این روسیاه — هم بدان تیغش بفرمود او قصاص
چونکه از حد بگذرد رسوا کند — خون نخسپد در فتد در هر دلی
سر برآرد از ضمیر آن و این — کان فلان چون شد چه حالش چه گذشت
خارش دلها و بحث ماجرا — چونکه پیدا گشت سر کار او
سر بسجده بر زمینها میزدند — ما همه کوران اصلی بوده ایم
لیک معذوریم چون نادیده ایم — سنگ با تو در سخن آمد شهیر
صد هزاران خصم را برهم زدی — سنگهایت صد هزاران پاره شد
چون زره سازی ترا معلوم شد — کوهها با تو رسائل شد شکور

صد هزاران چشم دل بگشاده شد / از دم تو غیب را آماده شد
وای قومی ترا از حشر کاذرست / زندگی بخشی که سرمد قائم است

جان جمله معجزات اینست خود / که ببخشد مرده را جان ابد
کشته شد ظالم جهانی زنده شد / هر یکی از نو خدا را بنده شد

در بیان آنکه نفس آدمی بجای آن خونی است که مدعی گاو گشته بود و آن کشنده گاو عقلست و داود علیه السلام حق یا شیخ که نایب حق است که بقوت و عنایت وی توان ظالم را کشتن و توانگر شدن بروزی بی کسب و بی حساب

نفس خود را کش جهانی زنده کن / خواجه را کشتست او را بنده کن
مدعی گاو نفس تست هین / خویشتن را خواجه کردست و مهین
آن کشنده گاو عقل تست رو / بر کشنده گاو تن منکر مشو
عقل اسیرست و همی خواهد ز حق / روزی بی رنج و نعمت بر طبق

روزی بی رنج او موقوف چیست / آنکه بکشد گاو را کاصل بدیست
نفس گوید چون کشی تو گاو من / زانکه گاو نفس شد نقش تن

خواجه زاده عقل مانده بینوا / نفس خونی خواجه گشت و پیشوا
روزی بی رنج میدانی که چیست / قوت ارواحست و ارزاق نبیست

لیک موقوفست بر قربان گاو / گنج قتل گاو دان ای گنج کاو
دوش چیزی خورده ام ورنه تمام / دادمی در دست فهم تو زمام

دوش چیزی خورده ام افسانه است / هر چه می آید ز پنهان خانه است
چشم بر اسباب از چه دوختیم / گر ز خوش چشمان کرشم آموختیم

هست بر اسباب اسبابی دگر / در سبب منگر در آن افگن نظر
انبیا در قطع اسباب آمدند / معجزات خویش بر کیوان زدند

بی سبب مر بحر را بشگافتند / بی زراعت چاش گندم یافتند
ریگها هم آرد شد از سعی شان / پشم بز ابریشم آمد کش کشان

جمله قرآن هست در قطع سبب / عز درویش و هلاک بولهب

مثال

مرغ بابیلی دو سه سنگ افگند / لشکر زفت حبش را بشکند
پیل را سوراخ سوراخ افگند / سنگ مرغی کو ببالا پر زند

دم گاو کشته بر مقتول زن / تا شود زنده همان دم در کفن
حلق ببریده جهد از جای خویش / خون خود جوید ز خون پالای خویش

همچنین آغاز قرآن تا تمام / رفض اسبابست و علت والسلام
کشف این نه از عقل کارافزا شود / بندگی کن تا ترا پیدا شود

بند معقولات آمد فلسفی / شهسوار عقل عقل آمد صفی
عقل عقلت مغز و عقل تست پوست / معده حیوان همیشه پوست جو

مغز جوی از پوست دارد صد ملال / مغز نغز از پوست آن آمد حلال
چونکه قشر عقل صد برهان دهد / عقل کل کی گام بی ایقان نهد

عقل دفترها کند یکسر سیاه / عقل عقل آفاق دارد پر ز ماه
از سیاهی وز سپیدی فارغ است / نور ماهش بر دل و جان بازغ است

ای سیاهی آن سپید از قدر یافت / زانکه شب قدرست کاختروار تافت
قیمت همیان و کیسه از زرست / بی ز زر همیان و کیسه ابترست

همچنانکه قدر تن از جان بود / قدر جان از پرتو جانان بود
گر بدی جان زنده بی پرتو کنون / هیچ گفتی کافران را میتون

هین بگو که ناطقه جو می کند / تا بقرنی بعد ما آبی رسد
گرچه هر قرنی سخن آری بود / لیک گفته سالفان یاری بود

نی که هم توریة و انجیل و زبور / شد گواه صدق قرآن ای شکور
روزی بی رنج جو و بی حسیب / کز بهشتت آورد جبریل سیب

بلکه رزقی از خداوند بهشت / بی صداع باغبان بی رنج کشت
زانکه نفع نان در آن نان داد او / بدهدت آن نفع بی توسیط پوست

ذوق پنهان نقش نان چون سفره ایست / نان بی سفره ولی را بهره ایست
رزق جانی کی بری با سعی و جست / جز بعدل شیخ کو داود تست

نفس چون با شیخ بیند گام تو / از بن دندان شود او رام تو
صاحب آن گاو رام آنگاه شد / کز دم داود او آگاه شد
عقل گاهی غالب آید در شکار / بر سگ نفست که باشد شیخ یار
نفس اژدرهاست با صد زور و فن / روی شیخ او را زمرد دیده کن
گر تو خواهی ایمنی از اژدها / دستش اندامان مکن یکدم رها
خاک شو در پیش شیخ با صفا / تا ز خاک تو بروید کیمیا
گر تو صاحب گاو را خواهی زبون / چون خران چخش مکن از سوی دون
چون بنزدیک ولی الله شود / آن زبان صد گزش کوته شود
صد زبان و هر زبانش صد لغت / زرق و دستانش نیاید در صفت
مدعی گاو نفس آمد فصیح / صد هزاران حجت آرد ناصحیح
شهر را بفریبد الا شاه را / ره نتاند زد شه آگاه را
نفس را تسبیح و مصحف در یمین / خنجر و شمشیر اندر آستین
مصحف و سالوس او باور مکن / خویش با او همسر و همسر مکن
سوی حوضت آمد بهر وضو / واندر اندازد ترا در قعر او
عقل نورانی و نیکو طالب است / نفس ظلمانی برو چون غالب است
زانکه او در خانه عقل تو غریب / بر در خود سگ بود شیر مهیب
باش تا شیران سوی بیشه روند / وین سگان کور آنجا بگروند
مکر نفس و تن نداند عام شهر / او نگردد جز بوحی القلب قهر
هر که جنس اوست یار او شود / جز مگر داود که شیخت بود
گو مبدل گشت و جنس تن نماند / هر کرا حق در مقام دل نشاند
خلق جمله علتی اند از کمین / یار علت میشود علت یقین
هر خسی دعوی داودی کند / هر که بی تمییز کف در وی نهد
چون ز صیادی شنید آواز طیر / مرغ ابله میکند آن سوی سیر
نقد را از قلب نشناسد غوی / هین ازو بگریز اگرچه معنوی است
بسته و بربسته پیش او یکیست / گر یقین دعوی کند او در شکیست
آنچنین یا کس گزی مطلق است / چون نش این تمییز نبود احمق است
پس ازو بگریز چون آهو ز شیر / سوی او مشتاب ای دانا دلیر
عیسی مریم بکوهی میگریخت / شیر گویی خون او میخواست ریخت

گریختن عیسی علیه السلام بر فراز کوه از احمقان و شخصے در پی او رفتن و سوال کردن

آن یکی در پی دوید و گفت خیر / در پیت کس نیست چه گریزی چو طیر
با شتاب او آنچنان میتاخت جفت / کز شتاب خود جواب او نگفت
یک دو میدان در پی عیسی براند / پس بجد و جهد عیسی را بخواند
کز پی مرضات حق یک لحظه بیست / که مرا اندر گریزت مشکلیست
از که این سو میگریزی ای کریم / نی پیت شیر و نه خوف و خصم و بیم
گفت از احمق گریزانم برو / میرهانم خویش را بندم مشو
گفت آخر آن مسیحا نه توئی / که شود کور و کر از تو مستوی
گفت آری گفت آن شه نیستی / که فسون غیب را ماویستی
چون بخوانی آن فسون بر مرده / بر جهد چون شیر صید آورده
گفت آری آن منم گفتا که تو / نی ز گل مرغان کنی ای خوبرو
بردمی بر سنگ تا جان شود / در هوا اندر زمان پران شود
گفت آری گفت پس ای روح پاک / هر چه خواهی میکنی از کیست باک
با چنین برهان که باشد در جهان / که نباشد مر ترا از بندگان
گفت عیسی که بذات پاک حق / مبدع تن خالق جان در سبق
حرمت ذات و صفات پاک او / که بود گردون گریبان چاک او
کان فسون و اسم اعظم را که من / بر کر و بر کور خواندم شد حسن
بر که سنگین بخواندم شد شکاف / خرقه را بدرید بر خود تا بناف
بر تن مرده بخواندم گشت حی / بر سر لاشی بخواندم گشت شی
خواندم آن را بر دل احمق بود / صد هزاران بار و درمانی نشد
سنگ خارا گشت و زان خو بر نگشت / ریگ شد کز وی نروید هیچ کشت

گفت حکمت چیست کانجا اسم حق … سود کرد اینجا نبود آنرا سبق
آن همان رنجست و این رنجی چرا … او نشد این را و آن را شد دوا
گفت رنج احمقی قهر خداست … رنج کوری نیست قهر آن ابتلاست
ابتلا رنجیست کان رحم آورد … احمقی رنجیست کان زخم آورد
آنچه داغ اوست مهر او کرده است … چاره بروی نیارد برد دست
ز احمقان بگریز چون عیسی گریخت … صحبت احمق بسی خونها بریخت
برسر آرد زخم رنج احمقی … رحم نبود چاره جوی آن شقی
اندک اندک آب را دزدد هوا … وانچنین دزدد هم احمق از شما
گرمیت را دزدد و سردی دهد … همچنان کو زیر خود سنگی نهد
آن گریز عیسوی نز بیم بود … ایمن است او آن پی تعلیم بود
زمهریر ار پر کند آفاق را … چه غم آن خورشید با اشراق را
هر کرا گرمی بود از نور حق … او چه غم دارد ز سرمای ابق

قصه اهل سبا و حماقت ایشان و اثر ناکردن پند و نصیحت انبیا در ایشان

یادم آمد قصه اهل سبا … کز دم احمق صباشان شد وبا
آن سبا ماند بشهری بس کلان … در فسانه بشنوی از کودکان
کودکان افسانه‌ها می‌آورند … درج در افسانه‌شان بس سر و پند
هزلها گویند در افسانه‌ها … گنج می‌جو در همه ویرانه‌ها
بود شهری بس عظیم و مه ولی … قدر او چون قدر سکره بیش نی
بس عظیم و بس فراخ و بس دراز … سخت زفت زفت اندازه پیاز
مردم ده شهر مجموع اندرو … لیک جمله سه تن ناشسته رو
اندرو خلق و خلایق بی‌شمار … لیک آن جمله سه خام پخته کار
جان ناکرده بجانان تاختن … گر هزاران است باشد نیم تن
آن یکی بس دوربین و دیده کور … از سلیمان کور و دیده پای مور
آن دگر بس تیزگوش و سخت کر … گنج و در وی نیست یک جو سنگ زر
وان دگر عور و برهنه لاشه باز … لیک دامنهای جامه او دراز
گفت کور اینک گروهی میرسند … من همی بینم که چه قوم اند و چند
گفت کر آری شنیدم بانگشان … که چه میگویند پیدا و نهان
آن برهنه گفت ترسان زین منم … که ببرند از درازی دامنم
کور گفت اینک بنزدیک آمدند … خیز بگریزیم پیش از زخم و بند
کر همی گوید که آری مشغله … میشود نزدیک یاران هله
آن برهنه گفت آوه دامنم … از طمع برند و من ناایمنم
شهر را هشتند بیرون آمدند … در هزیمت در دهی اندر شدند
اندر آن ده مرغ فربه یافتند … لیک ذره گوشت بر وی نی نژند
کور دید و آن کر آوازش شنید … عور بگرفت و بدامن درکشید
مرغ مرده خشک وز زخم کلاغ … استخوانها زار گشته چون بناغ
پس طلب کردند دیگی یافتند … بی سر و بی بن سبک بشتافتند
بر سر آتش نهادند آن سه تن … مرغ فربه را بدیگ اندر زغن
آتشش کردند چندان ای پسر … کاستخوان شد پخته لحمش بیخبر
زان همی خوردند چون از صید شیر … همچو پیلی از خورش چون پیل سیر
هر سه زان خوردند پس فربه شدند … چون سه پیل بس گنده شدند
آنچنان کز فربهی هر یک جهان … ورنه گنجیدی ز زفتی در جهان
با چنین گمرهی و هفت اندام زفت … از شگاف در برون جستند تفت
راه مرگ خلق ناپیدا رهیست … در نظر ناید که آن بیجایگیست
تنگ پیاپی کاروانها مختفی … زین شگاف که هست آن مختفی
بر وراجوئی نیابی آن شگاف … سخت ناپیدا و زو چندین شگاف
ای ضیاء الحق حسام الدین بیا … باز باید گفت شرح این بیان
ای پسر هر مختصر افسانه نیست … آشنا را وی در بیگانه نیست

کر امل را دان که مرگ ما شنید / مرگ خود نشنید و نقل خود ندید

شرح آن کور دوربین و آن کر تیزشنو و آن برهنه دراز دامن

حرص نابیناست بیند مو به مو / عیب خلقان و بگوید کو به کو
عیب خود یک ذره چشم کور او / می نبیند گرچه هست او عیب جو
عور می ترسد که دامانش برند / دامن مرد برهنه کی درند
مرد دنیا مفلس است و ترسناک / هیچ او را نیست از دزدانش باک
او برهنه آمد و عریان رود / وز غم دزدش جگر خون می شود
وقت مرگش که بود صد نوحه بیش / خنده آید جانش را زین ترس خویش
آن زمان داند غنی کش نیست زر / هم ذکی داند که بود او بی هنر
چون کنار کودکی پر از سفال / کو بر آن لرزان بود چون رب مال
گر ستانی پاره ای گریان شود / پاره گر بازش دهی خندان شود
چون نباشد طفل را دانش دثار / گریه و خنده ش ندارد اعتبار
محتشم چون عاریت را ملک دید / پس بر آن مال دروغین می طپید
خواب می بیند که او را هست مال / ترسد از دزدی که برباید جوال
چون ز خوابش برکشاید گوش کش / پس ز ترس خویش تسخر آیدش
همچنین ترسانی این عالمان / که بود این عقل و علم این جهان
از پی این عاقلان ذوفنون / گفت ایزد در نبی لا یعلمون
هر کسی ترسان ز دزدی کسی / خویشتن را علم پندارد بسی
گوید او که روزگارم می برند / خود ندارد روزگار سودمند
گوید از کارم برآوردند خلق / غرق بیکاریست جانش تا به حلق
عور ترسان که منم دامن کشان / چون رهانم دامن از چنگالشان
صد هزاران فضل داند از علوم / جان خود را می نداند آن ظلوم
داند او خاصیت هر جوهری / در بیان جوهر خود چون خری
که همی دانم یجوز و لا یجوز / خود ندانی تو یجوزی یا عجوز
این روا و آن ناروا دانی ولیک / خود روا یا ناروایی بین تو نیک
قیمت هر کاله می دانی که چیست / قیمت خود را ندانی احمقیست
سعدها و نحسها دانسته ای / ننگری سعدی تو یا ناشسته ای
جان جمله علمها اینست این / که بدانی من کیم در یوم دین
آن اصول دین بدانستی ولیک / بنگر اندر اصل خود گر هست نیک
از اصولینت اصول خویش به / که بدانی اصل خود ای مرد مه

قصهٔ اهل سبا و ناشکری ایشان

اصلشان بد بود آن اهل سبا / می رمیدندی ز اصحاب لقا
داد حقشان چندان ضیاع و باغ و راغ / از چپ و از راست از بهر فراغ
بس که می افتاد از پری ثمار / تنگ می شد معبر رهگذار
آن نثار میوه ره را می گرفت / از پری میوه رهرو در شگفت
سله بر سر در درختستانشان / پر شدی ناخواست از میوه فشان
باد آن میوه فشاندی نی کسی / پر شدی زان میوه دامنها بسی
خوشه های زفت تا زیر آمده / بر سر و روی رونده می زده
مرد گلخن تاب از پری زر / بسته بودی در میان زرین کمر
سگ کلیچه کوفتی در زیر پا / تخمه بودی گرگ صحرا از نوا
گشته آمن شهر و ده از دزد و گرگ / بز نترسیدی هم از گرگ سترگ
جامهٔ ایشان اگر چرکین شدی / شستنش بزدوده خاک صابون بدی
ور تموز اندر خنک بے جامه شان / بعد یک ساعت شدی خوش صفا
گر بگویم شرح نعمتهای قوم / که زیادت می شد آن یوماً فیوم
مانع آید از سخنهای مهم / انبیا بردند امر فاستقم
چون صد بردند ناشکری چنان / غیرت حق کارگر شد در زمان
سیزده پیغمبر آنجا آمدند / گمرهان را جمله رهبر می شدند

آمدن سیزده پیغمبر به نصیحت اهل سبا

که هلا نعمت فزون شد شکر کو / مرکب شکر ار بخسپد حرکوا
شکر منعم واجب آید در خرد / ور نه بگشاید در خشم ابد

پس کرم بیند و این خود کی کند
گر چنین نعمت بشکری بس کند
سر بجنبد شکر خواهد سجده‌ای
پا بجنبد شکر خواهد قعده‌ای

شکر نعمت نعمتت افزون کند

جواب قوم انبیا را علیهم السلام

صد هزاران گل ز خاری سر زند

قوم گفته شکر ما را برد غول
ما شدیم از شکر و ز نعمت ملول
نعمتی چه سر شد جان مالد آید پس
شکر چه گوییم بر گویید پس

پیش این نعمت آرد محنتی
شکر محنت کس نگفته است ای فتی
ما چنان پژمرده گشتیم از عطا
که نه طاعت‌مان خوش آید نی خطا

ما نمی‌خواهیم نعمتها و باغ

جواب گفتن انبیا مر قوم را

ما نمی‌خواهیم اسباب فراغ

انبیا گفتند در دل علتی ست
که از آن در حق شناسی آفتی ست
نعمت از وی جملگی علت شود
طعمه در بیمار کی قوت شود

چند خوش پیش تو آمد ای مصر
جمله ناخوش گشت و صاف او کدر
تو عدو این خوشیها آمدی
گشت ناخوش هر چه بر وی کف زدی

هر که او شد آشنا و یار تو
شد حقیر و خوار در دیدار تو
هر که او بیگانه باشد با تو هم
پیش تو او بس مه است و محترم

این هم از تاثیر آن بیماری ست
زهر او در جمله جفتان ساری ست
دفع آن علت بباید کرد زود
که شکر با آن حدث خواهد نمود

هر خوشی کاید بتو ناخوش بود
آب حیوان گر رسد آتش شود
کیمیای مرگ و جسک است آن صفت
مرگ گردد زان حیات عاقبت

بس غذایی کز وی دل زنده شد
چون بیامد در تن تو گنده شد
بس عزیزی که بناز آشکار شد
چون شکار تو شد بر تو خوار شد

آشنایی عقل با عقل از صفا
چون شود هر دم فزون باشد ولا
آشنایی نفس با هر نفس پست
تو یقین میدان که دم دم کمترست

زانکه نفسش گرد علت می‌تند
معرفت را زود فاسد می‌کند
گر نخواهی دوست را فردا نفیر
دوستی با عاقل و با عقل گیر

از سموم نفس چون با علتی
هر چه گیری تو مرض را آلتی
گر بگیری گوهری سنگی شود
ور بگیری مهر دل جنگی شود

ور بگیری نکته‌ای بکر لطیف
بعد درکت گشت بی‌ذوق و کثیف
که من این را بس شنیدم کهنه شد
چیز دیگر گو بجز این ای عضد

چیز دیگر تازه و نو گفته گیر
باز فردا زان شوی سیر و نفیر
دفع علت کن چو علت خو شود
هر حدیث کهنه پیشت نو شود

تا که از کهنه برآرد برگ نو
بشکفاند کهنه صد خوشه ز گو
ما طبیبانیم شاگردان حق
بحر قلزم دید ما را فانفلق

آن طبیبان طبیعت دیگرند
که بدل از راه نبضی بنگرند
ما بدل بی‌واسطه خوش بنگریم
کز فراست ما بعالی منظریم

آن طبیبان غذااند و ثمار
جان حیوانی بدیشان استوار
ما طبیبان فعالیم و مقال
ملهم ما پرتو نور جلال

کاین چنین فعلی ترا نافع بود
و آنچنان فعلی ز ره قاطع شود
کاینچنین فعلی ترا پیش آورد
و آنچنان قولی ترا پیش آید بد

آنچنان و اینچنین از نیک و بد
پیش تو بنهیم و بنماییم چه
گر تو خواهی این گزین خواهی آن
زهر و شکر سنگ و گوهر شد عیان

آن طبیبان را بود بولی دلیل
وین دلیل ما بود وحی جلیل
دست مزدی می‌نخواهیم از کسی
دست مزد ما رسد از حق بسی

هین صلا بیماری ناسور را

معجزه خواستن قوم از پیغمبران علیه السلام

داروی ما یک بیک رنجور را

قوم گفتند ای گروه مدعی
کو گواه علم طب و نافعی
چون شما بسته همین خواب و خورید
همچو ما باشید و در ده می‌چرید

چون شما در دام این آب و گلید
کی شما صیاد سیمرغ دلید
حب جاه و سروری تو بر آن
که شمارد خویش از پیغمبران

ما نخواهیم اینچنین لاف و دروغ
کردن اندر گوش و افتادن بدوغ
انبیا گفتند کین از علتست
مایهٔ کوری حجاب رؤیتست
دعوی ما را شنیدید و شما
می نبینید این گهر در دست ما
امتحانست این گهر مر خلق را
ماش گردانیم گرد چشمها
هر که گوید کو گوا گفتش گواست
کو نمی‌بیند گهر حبس عماست
آفتابی در سخن آمد که خیز
که برآمد روز برجه کم ستیز
تو بگوئی آفتابا کو گواه
گویدت ای کور از حق دیده خواه
روز روشن هر که او جوید چراغ
عین جستن کوریش دارد بلاغ
در تمی بینی گمانی بردهٔ
که صباحست و تو اندر پردهٔ
کوری خود را مکن زین گفت فاش
خامش و در انتظار فضل باش
فضل بی علت مگر دریابدت
زین شقاوت سوی دل برتابدت
ور بمانی در چنین کوری ابد
آینه پنهان شد از تو در نمد
در میان روز گفتن روز کو
خویش رسوا کردنست ای روزجو
صبر و خاموشی جذوب رحمتست
وین نشان جستن نشان علتست
انصتوا بپذیر تا بر جان تو
آید از جانان جزای انصتوا
گر نخواهی نکس پیش این طبیب
بر زمین زن زر و سر را ای لبیب
گفت افزون را تو بفروش و بخر
بذل جان و بذل جاه و بذل زر
تا ثنای تو بگوید فضل هو
که حسد آرد فلک بر جاه تو
چون طبیبان را نگهدارید دل
خود ببینید و شوید از خود خجل
دفع این کوری بدست خلق نیست
لیک اکرام طبیبان از هدیست
این طبیبان را بجان بنده شوید
تا بمشک و عنبر آگنده شوید

متهم داشتن قوم انبیا را علیهم السلام

قوم گفتند این همه زرقست و مکر
کی خدا نایب کند از زید و بکر
هر رسول شاه باید جنس او
آب و گل کو خالق افلاک کو
مغز خر خوردیم تا ما چون شما
پشه را داریم همراز هما
کو هما کو پشه کو گل کو خدا
ز آفتاب چرخ چه بود ذره را
هیچ نسبت هست این چه پیوندی بود
تا که در عقل و دماغی در رود
ما کجا وین گفت بیهوده کجا
آنچه زرق شعبه شدست دغا
خود کجا گو آسمان کو ریسمان
می نگیرد مغز ما این داستان
غالباً ما عقل داریم این قدر
گند نامی شناسیم از گزر
این بدان ماند که خرگوشی بگفت
من رسول ماهم و با ماه جفت

حکایت خرگوشان که خرگوشی را برسالت پیش پیل فرستادند که بگو که من رسول ماه آسمانم در پیش تو که ازین چشمهٔ آب حذر کن چنانچه در کتاب کلیله و دمنه آمده

کز رمهٔ پیلان بدین چشمهٔ زلال
جمله نخچیران بدند اندر وبال
جمله محروم و ز خوف از چشمه دور
حیله کردند چون کم بود زور
از سر که بانگ زد خرگوش زال
سوی پیلان در شب غرهٔ هلال
شاه پیلان من رسولم پیش ایست
بر رسولان بند و زجر و خشم نیست
ماه میگوید که ای پیلان روید
چشمه آن ماست زان یکسو شوید
ورنه من تان کور گردانم ستم
گفتم از گردن برون انداختم
ترک این چشمه بگوئید و روید
تا ز زخم تیغ من ایمن شوید
نک نشان آنست کاندر چشمه ماه
مضطرب گردد ز پیل آبخواه
که بیا رابع عشر ای شاه پیل
تا درون چشمه یابی این دلیل
آن فلان شب حاضر آی ای شاه پیل
تا درون چشمه یابی آن دلیل
چون دو هفت از مه نو بگذرید
شاه پیل آمد ز چشمه می چرید
چونکه زد خرطوم پیل آن شب در آب
مضطرب شد آب و مه کرد اضطراب
پیل باور کرد از وی آن خطاب
چون درون چشمه کرد اضطراب
ترس سان باز گشتند آن رمه
بعد از آن نامد یکی زیشان همه
ماند زان پیلان گویم ای گروه
کاضطراب ماه آرد مان شکوه

انبیا گفتند آوه (افسوس) پند ما / سخت تر کرد ای سفیهان بندتان
ای دریغا که دوا رنجتان / گشت زهر جان قهر آهنجتان (کشنده)

جواب گفتن انبیا طعن ایشان را و مثل آوردن ایشان را

ظلمت افزود این چراغ آن چشم را / چون خدا بگماشت پرده‌ی خشم را
چه رئیسی جست خواهیم از شما / که ریاست‌مان فزونست از سما
چه شرف یابد ز کشتی بحر در / خاصه کشتی ز سرگین گشته پر
ای دریغ آن دیده‌ی کور و کبود / آفتابی اندرو ذره نمود
آدمی کو بود بی‌مثل و ندید / دیده‌ی ابلیس جز طینی ندید
چشم دیوانه بهارش دی نمود / زان طرف جنبید کورا خانه بود
ای بسا دولت که آید گاه گاه / پیش بی دولت بگردد او ز راه
ای بسا معشوق کاید ناشناخت / پیش بدبختی نداند عشق باخت
احمقان را این چنین پیان چراست / می نسازد مکرمان را راه راست
این غلط ده دیده را حرمان ماست / وین مقلب قلب را سوء القضاست
چون بت سنگین شما را قبله شد / لعنت و کوری شما را ظله شد
چون بشاید سنگتان انباز حق / چون نشاید عقل و جان همراز حق
پشه‌ی مرده هما را شد شریک / چون نشاید زنده همراز ملیک
یا مگر مرده تراشیده‌ی شماست / پشه‌ی زنده تراشیده‌ی خداست
عاشق خویشید و صنعت کرد خویش / دم ماران را سر مارست کیش
نی در آن دم دولتی و نعمتی / نی در آن سر راحتی و لذتی
گرد سر گردان بود آن دم مار / لایق اند و درخورند آن هر دو یار
آنچنان گوید حکیم غزنوی / در الهی نامه گر خوش بشنوی
کم فضولی کن تو در حکم قدر / درخور آمد شخص خر با گوش خر
شد مناسب عضوها و ابدانها / شد مناسب وصفها با جانها
وصف هر جانی تناسب باشدش / بیگمان با جان که حق بتراشدش
چون صفت با جان قرین کرده است او / پس مناسب دانش همچون چشم و رو
شد مناسب وصفها در خوب و زشت / شد مناسب حرفها که حق نوشت
دیده و دل هست بین اصبعین / چون قلم در دست کاتب ای حسین
اصبع لطفست و قهر اندر میان / کلک دل با قبض و بسطی زین بنان
ای قلم بنگر گر اجلالیستی / که میان اصبعین کیستی
جمله قصد و جنبشت زین اصبع است / فرق تو بر چار راه مجمع است
این حروف حالهات از نسخ اوست / عزم و فسخت هم ز عزم و فسخ اوست
جز نیاز و جز تضرع راه نیست / زین تقلب هر قلم آگاه نیست
این قلم داند ولی بر قدر خود / قدر خود پیدا کند در نیک و بد

بیان آنکه هر کس را نرسد مثل آوردن خاصه در کارخانه‌ی الهی که جا متناهی ست

انچه در خرگوش و پیل آویختند / تا ازل را با حیل آمیختند
کی رسدتان این مثلها ساختن / سوی آن درگاه پاک انداختن
این مثل آوردن آن حضرت است / که بعلم سر و جهر او آیت است
تو چه دانی سر چیزی تا تو کل / تا بزلفی یا برخ آری مثل
موسی آن را که عصا دید و نبود / اژدها بد سر او لب می‌گشود
چون چنان شاهی بماند سر چوب / تو چه دانی سر این دام و حبوب
چون غلط شد چشم موسی در مثل / چون کند موشی فضولی مدخل
آن مثالت را چو اژدرها کند / تا به پاسخ جزو جزوت برکند
این مثال آورد ابلیس لعین / تا که شد ملعون حق تا یوم دین
این مثال آورد قارون از لجاج / تا فرو شد در زمین با تخت و تاج
این مثال آورد نمرود جهول / تا که پشه مغز سر خوردش عجول
این مثال اندیش کشته قوم عاد / کاستخوانشان خرد و مرد و آمد باد
این مثال آورد شداد لئیم / تا که شد محروم از هر در نعیم
این مثال آورد فرعون از غلط / تا که اندر آب دریا شد سقط

این مثال آمد و هر بدبخت دل / تا که شد در قعر و نوح سرنگون
این شکایت با چو زاغ و بوم دان / گر نه [illegible] پدید شد صد ندال

نوح اندر بادیه کشتی بساخت

مثل زدن قوم نوح با استهزا در کشتی ساختن او

صد مثل گو از پی تسخر بتاخت

در بیابانی که چاه و آب نیست / می‌کند کشتی چه نادان ابلهی است
آن یکی می‌گفت این کشتی بتاز / وان یکی می‌گفت پرش هم بساز

آن یکی می‌گفت بنالش کرده است / وان یکی می‌گفت پشتش کژ مو
آن یکی می‌گفت بالائش کجا / وان یکی می‌گفت پایش کو کجاست

آن یکی می‌گفت کاین ملکی تهی / وان یکی می‌گفت این خر بهر کیست
آن یکی می‌گفت چو چلپد بیخود / ورنه یارت کی بمنزل می‌برد

آن یکی می‌گفت بیکاری مگر / باشدی فرتوت و حقت شده زبر
او همی گفت این بفرمان خداست / این بچربکها نخواهد گشت کاست

این مثل بشنو که شب دزد عنید

حکایت آن دزد که حفره می‌کند گفت دهل می‌زنم

در بن دیوار حفره می‌برید

نیم بیداری که او رنجور بود / طقطق آهسته‌اش را می‌شنود
رفت بر بام و فرو آویخت سر / گفت او را در چه کاری ای پدر

خیر باشد نیم شب چه میکنی / تو کی گفتا دهل زن ای سنی
در چه کاری گفت میکوبم دهل / گفت کو بانگ دهل ای بو سبل

گفت فردا بشنوی این بانگ را / نعرهٔ یا حسرتا وا ویلتا
من چو زر تم بشنوی بانگ دهل / آن زمان دعوت شوی بر جز و کل

آن دروغ است و کژ و برساخته / سر آن کژ را تو هم نشناخته
در غلط افتاده‌ای ای نیم خام / پخته شو در آتش حق والسلام

سر آن خرگوش دان دیو فضول

جواب آن مثل که منکران گفتند از رسالت خرگوش

که به پیش نفس تو آمد رسول

تا که نفس گول را محروم کرد / ز آب حیوانی که از وی خضر خورد

باژگونه کرده معنیش را / کفر گفته مستعد شو خویش را
اضطراب ماه گفتی چند لال / که بترسانید پیلان را شغال

قصهٔ خرگوش و پیل آری و آب

جواب آن مثل که منکران گفته اند رسالت خرگوشش پیغام پیل را از ماه آسمان

خشیت پیلان ز مه و اضطراب

این چه ماند آخر ای کور انام / با همی کر شد نقش خاص و عام

چه مه و چه آفتاب و چه فلک / چه عقول و چه نفوس و چه ملک
چه وحوش و چه طیور و چه جماد / چه ملوک و چه گدا چه کیقباد

چه بلاد و چه جبال و چه بحار / چه مه و چه سال و چه لیل و نهار
چه تراب و آب و چه باد و چه نار / چه خریف و صیف و چه دی و بهار

جمله همه حکم و در فرمان او / همچو گوئی در خم چوگان او
آفتاب آفتاب آفتاب / آنچه میگویم بگیر مستم جواب

صد هزاران شهر را خشم شهان / سرنگون کرده است ای بدگوهران
کوه بر خود می‌شکافد صد شکاف / آفتابی چون خرامی در شگاف

خشم مردان خشک گرداند سحاب / خشم دلها کرد عالمها خراب
بنگرید ای مردگان بی حنوط / در سیاستگاه شهرستان لوط

پیل خود چه بود که سه مرغ پران / کوفتند آن پیلگان را استخوان
ضعف مرغان ابابیل [illegible] / پیل را بدیده نپذیرد فو

کیست کو نشنید آن طوفان نوح / یا مصاف لشکر فرعون و روح
روح شان بشکست [illegible] / ذره ذره آب شان بهم بگسست

کیست کو نشنید احوال ثمود / وانکه صرصر عادیان را می‌ربود
چشم باری در چنان پیلان گشا / که بدندی پیل کش اندر غزا

آنچنان پیلان و شاهان ظلوم / زیر خشم دل همیشه در رجوم
تا ابد از ظلمتی در ظلمتی / میروند و نیست غوث و رحمتی

[illegible] ... این رسالت ... خرگوش ... ماه ... [illegible] ... آفتاب ... آفتاب ... [illegible] ... انبیا علیهم السلام ... [illegible]

تا همه نیک و بد گر شنیده اید — جمله دیدند و شما نادیده اید
دیده را نادیده می آرید لیک — چشمتان را واگشاید مرگ نیک
گرد عالم پر بود خورشید و نور — چون روی در ظلمتی مانند گور
بی نصیب آیی از آن نور عظیم — بسته روزن باشی از ماه کریم
تو درون چاه رفتستی ز کاخ — چه گنه دارد جهانهای فراخ
جان که اندر وصف گرگی ماند او — چون ببیند روی یوسف را بگو
لحن داودی به سنگی که رسید — گوش آن سنگین دلانش کم شنید
آفرین بر عقل و بر انصاف باد — هر زمان والله اعلم بالرشاد
صدقوا رسلا کراما یا سبا — صدقوا روحا سباها من سبا
صدقوهم هم شموس طالعه — یؤمنوکم من مخازی القارعه
صدقوهم هم بدور زاهره — قبل ان یلقوکم بالساهره
صدقوهم هم مصابیح الدجی — اکرموهم هم مفاتیح الرجا
صدقوا من لیس یرجو خیرکم — لا تضلوا الا تصدوا غیرکم
پارسی گوییم یعنی تازی بهل — هندوی آن ترک باش ای آب و گل
هین گواهیهای شاهان بشنوید — بگرویدند آسمانها بگروید
یا بحال اولینان بنگرید — یا سوی آخر بحزمی بر پرید
حزم چه بود در دو تدبیر احتیاط — از دو آن گیری که دورست از خباط

بیان معنی حزم و مثال مردم حازم

آن یکی گوید درین ره هفت روز — نیست آب و هست ریگ پای سوز
آن دگر گوید دروغ است این بدان — که بهر شب چشمهٔ بینی روان
حزم آن باشد که برگیری تو آب — تا رهی از ترس و باشی در صواب
گر بود در راه آب این را بریز — ور نباشد وای بر مرد ستیز
ای خلیفه زادگان دادی کنید — حزم بهر روز میعادی کنید
آن عدوی کز پدرتان کین کشید — سوی زندانش ز علیین کشید
آن شه شطرنج دل را مات کرد — از بهشتش سخرهٔ آفات کرد
چند جا بندش گرفت اندر نبرد — تا بکشتی درفکندش روی زرد
اینچنین کردست با آن پهلوان — سست سستش منگرید ای دیگران
مادر و بابای ما را آن حسود — تاج و پیرایه بچالاکی ربود
کردشان آنجا برهنه خوار و زار — سالها بگریست آدم زار زار
که ز اشک چشم او روییده نبت — که چرا اندر جریدهٔ لاست ثبت
تو قیاسی گیر طراریش را — که چنان سرور کند زو ریش را
الحذر ای گل پرستان از شرش — تیغ لاحولی زنید اندر سرش
کو همی بیند شما را از کمین — که شما او را نمی بینید هین
دائما صیاد ریزد دانه‌ها — دانه پیدا باشد و پنهان دغا
هرکجا دانه بدیدی الحذر — تا نبندد دام بر تو بال و پر
چونکه دیدی دانه بگریز ای همام — ورنه چون خوردی ز افلوتی بدام
زانکه مرغی کو بترک دانه کرد — دانه از صحرای بی تزویر خورد
شاد مرغی کو بترک دانه گفت — وز ریاض قدس بهرش گل شکفت
هم بدان قانع شد و از دام رست — هیچ دامی پر و بالش را نبست
باز مرغی فوق دیواری نشست — دیده سوی دانه و دامی ببست

در خاتمت حال آن مرغ که ترک حزم کرد از حرص و هوا

یک نظر او سوی صحرا میکند — یک نظر حرص و امیدش میکند
این نظر با آن نظر چالیش کرد — ناگهانی از خرد خالیش کرد
رفت دانه خورد و اندر دام ماند — صاندش گشت و بخورد و کام راند
باز مرغی کان تردد را گذاشت — زان نظر برکند و بر صحرا گماشت
شاد پر و بال او بخا له — تا امام جمله آزادان شد او
هر که او را مقتدا سازد برست — در مقام امن و آزادی نشست
زانکه شاه حازمان آمد دلش — تا گلستان و چمن شد منزلش
حزم از و راضی و او راضی ز حزم — اینچنین کن گر کنی تدبیر و عزم

بارها در دام حرص افتاده ٭ حلق خود را در بریدن داده

بازت آن توّاب لطف آزاد کرد ٭ توبه پذرفت و شما را شاد کرد

گفت ان عدتم کذا عدنا کذا ٭ نحن زوجنا الفعال بالجزا

چونکه جفتی را بر خود آورم ٭ آید آن جفتش دوانه لاجرم

جفت کردیم این عمل را با اثر ٭ چون رسد جفتی رسد جفتی دگر

چون بیاید غارتی از جفت شوی ٭ جفت می‌آید پی او شوی جوی

بار دیگر سوی این دام آمدید ٭ خاک اندر دیدهٔ توبه زدید

بازتان توّاب بگشود آن گره ٭ گفت هین بگریز و این سو منه

باز چون پروانهٔ نسیان رسید ٭ جان‌تان را جانب آتش کشید

کم کن ای پروانه نسیان و شکی ٭ در پر سوزیده بنگر تو یکی

چون رسیدی شکر آن باشد که هیچ ٭ سوی آن دانه نداری پیچ پیچ

تا ترا چون شکر گویی بخشد او ٭ روزیِ بی دام و بی خوف عدو

شکر آن نعمت که‌تان آزاد کرد ٭ نعمت حق را بباید یاد کرد

چند اندر رنجها و در بلا ٭ گفتی از دامم رها کن ای خدا

تا چنین خدمت کنم احسان کنم ٭ خاک اندر دیدهٔ شیطان کنم

چون خلاصی داد جفت امتحان ٭ همچنان سستی که بودی همچنان

حکایت نذر کردن سگان هر زمستان که چون تابستان آید خانه بسازیم از بهر زمستان

چون رها کردت فراموش کردیش ٭ جان خود را مست و دیوش کردیش

سگ زمستان جمع کرده استخوانش ٭ زخم سرما خرد گرداند چنانش

کو بگوید کاین قدر تن که منم ٭ خانه‌ای از سنگ باید کردنم

چونکه تابستان بیاید من به چنگ ٭ بهر سرما خانه‌ای سازم ز سنگ

چونکه تابستان بیاید از گشاد ٭ استخوانها پهن گردد پوست شاد

زفت گردد پا کشد در سایه‌ای ٭ کاهلی سیری غری خودرایه‌ای

گوید او چون زفت بیند خویش را ٭ در کدامین خانه گنجم ای کیا

گویدش دل خانه‌ای ساز ای عمو ٭ گوید او در خانه کی گنجم بگو

استخوان حرص تو در وقت درد ٭ در هم آید خرد گردد در نورد

گویی از توبه بسازم خانه‌ای ٭ در زمستان باشدم کاشانه‌ای

چون بشد رنج و شدت آن حرص زفت ٭ همچو سگ سودای خانه از تو رفت

شکر نعمت خوشتر از نعمت بود ٭ شکرباره کی سوی نعمت رود

شکر جان نعمت و نعمت چو پوست ٭ زانکه شکر آرد ترا تا کوی دوست

نعمت آرد غفلت و شکر انتباه ٭ صید نعمت کن بدام شکر شاه

نعمت شکرت کند پرچشم و میر ٭ تا کنی صد نعمت ایثار فقیر

سیر نوشی از طعام و نقل حق ٭ تا رود از تو شکم‌خواری و دق

نعمت و آب اشکری کنید ٭ تا سر منحوس خود را بشکنید

شکر جذب نعمت او فر کند ٭ کفر نعمت مرد را کافر کند

منع کردن منکران انبیا را علیهم السلام از نصیحت کردن و حجت آوردن بطریقهٔ جبریان

قوم گفتند ای نصیحان بس بود ٭ آنچه گفتید ار درین ده کس بود

قفل بر دلهای ما بنهاد حق ٭ کس نداند برد بر خالق سبق

نقش ما این کرد آن تصویرگر ٭ این نخواهد شد بگفت و گو دگر

سنگ را صد سال گویی لعل شو ٭ کهنه را صد بار گویی باش نو

خاک را گویی صفات آب گیر ٭ آب را گویی عسل شو یا که شیر

نار را گویی که نور محض شو ٭ پشه را گویی که سوی باز رو

قلب را گویی که عین پاک شو ٭ یا که اکسیری شو و چالاک شو

هیچ از آن اوصاف دیگرگون شوند ٭ آب کی گردد عسل ای ارجمند

خالق افلاک و هم افلاکیان ٭ خالق آب و تراب و خاکیان

آسمان را داد دوران و صفا ٭ آب و گل را تیره‌رویی و نما

کی تواند آسمان دردی گزید ٭ کی تواند آب و گل صفوت خرید

قسمتی کردست هر یک را رهی ٭ کی کهی گردد بجهدت چون کهی

له گفت ان عدتم ای یعنی اگر باز گردید بنافرمانی باز گردیم بعقوبت قال الله تعالی و ان عدتم عدنا وجعلنا جهنم للکافرین حصیرا. نحن زوجنا الفعال بالجزا یعنی ما زوج گردانیدیم افعال را با جزا فعل حسن را جزا ایصال ثواب ست و فعل بد را جزا یا مغفرت ست یا انتقام پس مومن را ترس از انتقام باید در جای مغفرت و این تفصیل الایمان بین الخوف والرجاء فاین مراد نیست که فعل بد را انتقام یا ایصال جزای بد

[illegible] سگ زمستان [illegible] گردد و [illegible] یعنی سگ [illegible] جمع گردد و استخوان [illegible] سرما [illegible] شکم پاره [illegible] سوی نعمت [illegible] شکر [illegible] نعمت [illegible]

انبیا گفتند کاری آفرید / وصفهایی که نتان زان سر کشید

جواب انبیا علیهم السلام جبریانرا

وافرید او وصفهای عارضی / که کسی مبغوض میگردد رضی
سنگ را گویی که زر شو بیهده است / مس را گویی که زر شو راه هست

ریگ را گویی که گل شو عاجزست / خاک را گویی که گل شو جایزست
رنجها دادست کانرا چاره نیست / آن بشکل لنگی و فطسی و عمی ست

رنجها دادست کانرا چاره هست / آن بشکل لقوه و درد سرست
این دواها ساخت بهر ائتلاف / نیست این درد و دواها از گزاف

مکرر کردن آن منکران حجتهای جبریانه را

بلکه اغلب رنجها را چاره هست / چون بجد جویی بیاید آن بدست

قوم گفتند ای گروه این رنج ما / نیست زان رنجی که بپذیرد دوا
سالها گفتید زین افسون و پند / سخت‌تر میگشت زان هر لحظه بند

گر دوا را این مرض قابل بدی / آخر از وی ذره‌ای زایل شدی
سده چون شد آب ناید در جگر / گر خورد دریا رود جای دگر

باز جواب انبیا علیهم السلام جبریانرا

لاجرم آماس گیرد دست و پا / تشنگی را نشکند آن استقا

انبیا گفتند نومیدی بدست / فضل و رحمتهای باری بیحدست
از چنین محسن نشاید ناامید / دست در فتراک این رحمت زنید

ای بسا کارا که اول صعب گشت / بعد از آن بگشاده شد سختی گذشت
بعد نومیدی بسی امیدهاست / از پس ظلمت بسی خورشیدهاست

خود گرفتم که شما سنگین شدید / قفلها بر گوش و بر دل بر زدید
هیچ ما را با قبولی کار نیست / کار ما تسلیم و فرمان بردنیست

او بفرمودست ما را این بندگی / نیست ما را از خود این گویندگی
جان برای امر او داریم ما / گر بریگی گوید او کاریم ما

امر حق را ما گروه بی ریا / می رسانیم این رسالت با شما
غیر حق جان نبی را یار نیست / با قبول و رد خلقش کار نیست

مزد تبلیغ رسالاتش ازوست / زشت و دشمن رو شدیم از بهر دوست
ما برین درگه ملولان نیستیم / تا ز بعد راه هر جا بیستیم

دل فرو بسته و ملول آنکس بود / کز فراق یار در محبس بود
دلبر و مطلوب با ما حاضرست / در نثار رحمتش جان شاکرست

در دل ما لاله زار و گلشنیست / پیری و پژمردگی را راه نیست
دایما تر و جوانیم و لطیف / تازه و شیرین و خندان و ظریف

پیش ما صد سال و یکساعت یکیست / که دراز و کوته از ما منفکیست
آن دراز و کوتهی مر جسمهاست / خود دراز و کوته اندر جان کجاست

سیصد و نه سال آن اصحاب کهف / پیششان یک روز بی اندوه و لهف
وانگهی بنمودشان یک روز هم / که بتن باز آمد ارواح از عدم

چون نباشد روز و شب یا ماه و سال / کی بود سیری و پیری و ملال
در گلستان عدم چون بیخودیست / مستی از سغراق لطف ایزدیست

لم یذق لم یدر هر کس کو نخورد / کی بوهم آرد جعل انفاس ورد
نیست موهوم ار بدی موهوم آن / همچو موهومان شدی معدوم آن

دوزخ اندر وهم چون آهشت / هیچ تابد روی خوب از خوک زشت
هین گلوی خود مبر هان ای مهان / اینچنین لقمه رسیده تا دهان

راههای صعب پایان برده‌ایم / ره بر اهل خویش آسان کرده‌ایم
هین بجویید از نجوم سعد راه / زانکه در ظلمت رسید و قعر چاه

هر که ما را گشت پیرو باز رست / زانقلاب تاره و در جنب نشست
وانکه نشنید از شقاوت دید ما / در عذاب جاودان شد مبتلا

مکرر کردن قوم اعتراض ترجیح بر انبیا علیهم السلام

قوم گفتند ار شما سعد خودید / نحس مایید و ضدید و مرتدید

جان ما فارغ بد از اندیشه‌ها / در غم انگندید ما را و عنا
ذوق جمعیت که بود و اتفاق / شد ز فال زشتتان صد افتراق

طوطی نقل و شکر بودیم ما | مرغ مرگ اندیش گشتیم از شما
هر کجا افسانهٔ غم گستریست | هر کجا آوازهٔ مستنکریست
هر کجا اندر جهان فال بدیست | هر کجا مسخی نکالی موضعیست
در مثال قصه و فال شماست | در غم انگیزی شما را مشتهاست

باز جواب گفتن انبیا علیهم السلام ایشان را

انبیا گفتند فال زشت و بد | از میان جانتان دارد مدد
گر تو جایی خفته باشی با خطر | اژدها در قصد تو آید بسر
مهربانی مر ترا آگاه کرد | که بجه زود ارنه اژدرهات خورد
تو بگویی فال بد چون میزنی | فال چه بر جه ببین در روشنی
از میان فال بد من خود ترا | میرهانم میبرم سوی سرا
چون نبی آگه کننده است از نهان | کو بدید آنچه ندید اهل جهان
گر طبیبی گویدت غوره مخور | که چنین رنجی برآرد شور و شر
تو بگویی فال بد چون میزنی | پس تو ناصح را مؤثم میکنی
ور منجم گویدت امروز هیچ | آنچنان کاری مکن اندر پسیچ
تا نگردی نادم و خاسر از آن | زانکه نیکو نیست وزر مرضیان (گناهگار ۱۲)
صد ره ار بینی دروغ اختری | یک دو باره راست آید میخری
این نجوم ما نشد هرگز خلاف | صحتش چون ماند از تو در غلاف
آن طبیب و آن منجم از گمان | میکنند آگاه ما خود از عیان
دود می بینیم و آتش از کران | حمله می آرد بسوی منکران
تو همی گویی خمش کن زین مقال | کز زیانهاست فال شوم فال
ایکه نصح ناصحان را نشنوی | فال بد با تست هر جا میروی
افعیی بر پشت تو بر میرود | او ز بامی بیند و آگه کند
گوییش خامش مکن غمگین مرا | گویدت خوش خوش و رفت این سخن
چون زند افعی دهان بر گردنت | تلخ گردد جمله شادی کردنت
پس بدو گویی همین بود ای فلان | چون نه بر دیدی گریبان فغان
باز بالایم تو بنگی میزدی | تا مرا از جد نمودی این بدی
او بگوید نی که آزرده | تو بگویی نی که شادم کرده
گفت من کردم جوانمردی (بندی) | تا رهانم من ترا زین تنگ بند
از لئیمی حق آن نشناختی | مایهٔ ایذا و طغیان ساختی
این بود خوی لئیمان دنی | بد کند با تو چو نیکویی کنی
نفس را زین صبر میکن منحنیش | که لئیمست و نسازد نیکویش
با کریمی گر کنی احسان سزد | هر یکی را او عوض هفصد دهد
با لئیمی چون کنی قهر و جفا | بنده گردد مر ترا بس با وفا
کافران کارند در نعمت جفا | باز در دوزخ نداشان ربنا

حکمت در آفریدن دوزخ در آن جهان و زندان درین جهان تا معبد متکبران گردد که ائتیا طوعاً و کرهاً

کالئیمان در جفا صافی شوند | چون وفا بینند خود جافی شوند
مسجد طاعاتشان پس دوزخ است | پای بند مرغ بیگانه فخ است (دام ۱۲)
هست زندان صومعهٔ دزد لئیم (عبادتخانه ۱۲) | کاندران ذاکر شود حق را مقیم
چون عبادت بود مقصود از بشر | شد عبادتگاه گردنکش سقر
آدمی را هست در هر کار دست | لیک ازو مقصود این خدمت بدست
ما خلقت الجن والانس این بخوان | جز عبادت نیست مقصود از جهان
گرچه مقصود از کتاب آن فن بود | گر تواش بالش کنی هم میشود (تکیه ۱۲)
لیک ازو مقصود این بالش نبود | علم بود و دانش و ارشاد و سود
گر تو میخی ساختی شمشیر را | برگزیدی بر ظفر ادبیر را
گرچه مقصود از بشر علم و هداست (هدایت ۱۲) | لیک هر یک آدمی را معبدیست
معبد مرد کریم اکرمته | معبد مرد لئیم اسقمته (بیمار کردم او را ۱۲)
مر لئیمان را بزن تا سر نهند | مر کریمان را بده تا بر دهند
لاجرم حق هر دو مسجد آفرید | دوزخ آنها را و اینها را مزید
ساخت موسی قدس در باب صغیر (بیت المقدس ۱۲) | تا فرود آرند سر قوم زحیر

(حاشیه:) انبیا گفتند الخ یعنی بیان انبیا علیهم السلام از احوال درونی شما است که بسوی مرگ و هلاکت میرساند ... نفس را زین صبر ... یعنی خود را با صبر و ... ۱۲ ... چنین بد گوی ... نفس ... کافران ... ان فضل الله بما ... والعیاذ بالله ...

بیان آنکه حق تعالی صورت ملوک را سبب مسخر کردن جباران که مسخر حق نیند ساخته چنانکه موسی علیه السلام باب صغیر ساخت بر ایلیا قدس جهت رکوع جباران بنی اسرائیل که وقت آمدن فروتنی کنند که ادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة الی آخره

زانکه جباران بدند و سرفراز / دوزخ آن باب صغیرست و نیاز
آنچنان که حق ز لحم و استخوان / از شهان باب صغیری ساخت هان
اهل دنیا سجدهٔ ایشان کنند / چونکه سجده کبریا را دشمنند
ساخت سرگین دانگی محرابشان / نام آن محراب میر و پهلوان
لائق این حضرت پاکی نیند / نیشکر نی لیک در صورت نیند
آن سگان این خران خاضع شوند / شیر را عارست کو را بگروند
گربه باشد شحنهٔ هر موش خو / موش که بود تا ز شیران ترسد او
خوف ایشان از کلاب حق بود / خوفشان کی ز آفتاب حق بود
ربی الاعلیست ورد آن مهان / رب ادنی در خور این ابلهان
موش کی ترسد ز شیران مصاف / بلکه آن آهوتگان مشک ناف
روبهی پیش دیگ ایشان کاسه لیس / ش خداوند و ولی نعمت نویس
بس کن از شرح بگویم دور دست / خشم گیرد میر و هم آنکه هست
حاصل این آمد که بد کن ای کریم / با لئیمان تا نهد گردن لئیم
با لئیم نفس چون احسان کند / چون لئیمان نفس بد کفران کند
زین سبب بد کاهل نعمت شاکرند / اهل نعمت طاغی اند و ماکرند
هست طاغی بگلز زرین قبا / هست شاکر خسته صاحب عبا
شکر کی روید ز املاک و نعم / شکر می روید ز بلوا و سقم

قصهٔ عشق صوفی بر سفرهٔ تهی از خورش

صوفی بر میخ روزی سفره دید / چرخ میزد جامه‌ها را می درید
بانگ میزد نک نوای بینوا / قحط ها و دردها را نک دوا
چونکه درد و سوز او بسیار شد / هر که صوفی بود با او یار شد
نعره‌ها و هوی‌ها می زدند / تا که چندین مست و بیخود شدند
بوالفضولی گفت صوفی را که چیست / سفرهٔ آویخته از نان تهی ست
گفت رو رو نقش بی معنیستی / تو بجو هستی که عاشق نیستی
عشق نان بی نان غذای عاشق است / بند هستی نیست هر کو صادق است
عاشقان را کار نبود با وجود / عاشقان را هست بی سرمایه سود
بال نی و گرد عالم می پرند / دست نی و گوی میدان می برند
آن فقیری کو ز معنی بوی یافت / دست ببریده همی زنبیل بافت
عاشقان اندر عدم خیمه زدند / چون عدم یک رنگ و نفس واحدند
شیرخواره کی شناسد ذوق لوت / مر پری را بوی باشد لوت و پوت
آدمی کی بو برد از بوی او / چونکه خوی اوست ضد خوی او
یابد از بوی آن پری بوی کشش / تو نیابی آن ز صد من لوت خویش
پیش قبطی خون بود آن آب نیل / آب باشد پیش سبطی جمیل
جاده باشد بحر ز اسرائیلیان / غرقه گه باشد ز فرعون عوان
باد صرصر بر عادیان گرز و تبر / لیک پیش هود و بر قومش ظفر
گلستان باشد بر ابراهیم نار / لیک نمرود را باشد ز هر مار
بر سمندر باشد آتش خاندان / لیک باشد بر دگر مرغان زیان

مخصوص بودن یعقوب علیه السلام بچشیدن جام حق تعالی از روی یوسف و کشیدن بوی حق از بوی یوسف علیه السلام و حرمان برادران و غیره هم ازین هر دو صفت

نزد عاشق درد و غم حلوا بود / لیک حلوا بر خسان بلوا بود
آنچه یعقوب از رخ یوسف بدید / وانچه او از بوی او اندر کشید
وانچه در روی او بدند وی ندید / خاص او بد آن به اخوان کی رسید
این از عشق خویش در چه میکشید / وان یکی از بهر او چه میکند

سفرهٔ او پیش این زنان تهی ست / پیش یعقوب ست پر کو مشتهی ست

روی ناشسته نبیند روی حور / لا صلوة گفت الا بالطهور

عشق باشد لوت و پوت جانها / جوع ازین روی ست قوت جانها

جوع یوسف بود مر یعقوب را / بوی نانش میرسید از دور جا

آنکه بستد پیرهن را می‌شتافت / بوی پیراهان یوسف می‌نیافت

وانکه صد فرسنگ زان سو بود او / چونکه بد یعقوب می‌بوییدش بو

ای بسا عالم ز دانش بی‌نصیب / حافظ علم ست آنکس نی حبیب

مستمع از وی همی‌یابد مشام / گرچه باشد مستمع از جنس عام

زانکه پیراهن بدستش عاریه ست / چون بدست آن نخاسی جامه ست

جامه پیش آن نخاسی سرسری ست / در کف او از برای مشتری ست

قسمت حق ست روزی دادنی / هر کسی را سوی دیگر راه نی

یک خیالی نیک باغ آن شده / یک خیالی زشت راه این بسته ده

آن خیالی از اثر باغی شده / وان خیالی عالمی بر هم زده

آن خدائی کز خیالی باغ ساخت / وز خیالی دوزخ و جای گداخت

پس که داند راه گلشنهای او / پس که داند جای گلخنهای او

دیده‌بان دل نبیند در مجال / کز کدامین کنج جان آید خیال

جز مگر آن دل که دارد عون حق / کو نوا انبیست کرده کون حق

گر بدید مطلعش را احتیال / بند کرده راه هر ناخوش خیال

کی رسد جاسوس را آنجا قدم / که بود مرصاد و دربند عدم

دامن فضلش بکف کن کوروار / قبض اعمی این بود ای شهریار

دامن او امر و فرمان وی ست / نیکبختی که تقی جان وی ست

آن یکی در مرغزار و جوی آب / وآن یکی پهلوی او اندر عذاب

او عجب مانده که ذوق او ز چیست / وین عجب مانده که این در حبس کیست

هین چرا خشکی که اینجا چشمه‌هاست / هین چرا زردی که اینجا صد دواست

هین بیا ای همنشین در انجمن / گوید ای جان من نیارم آمدن

هین بیا جانان که پایت بسته نیست / گویدش نی نی نتانم تو بیا

یک مثل آمد درین معنی بگفت / بو که یابی زین بیان نکته نغوت

اندرین معنی بگویم قصه / گوش بگشا تا بری زان حصه

حکایت غلام امیر که انس عظیم داشت در مناجات و نماز باحق

در زمانی بود میری از کرام / بود سنقر نام او را یک غلام

میر شد محتاج گرمابه سحر / بانگ زد سنقر هلا بردار سر

طاس و مندیل و گل از التون بگیر / تا بگرمابه رویم ای ناگزیر

سنقر آندم طاس و مندیلی نکو / برگرفت و رفت با او دو بدو

مسجدی در ره بد و بانگ صلا / آمد اندر گوش سنقر در ملا

بود سنقر سخت مولع در نماز / گفت ای میر من ای بنده نواز

تو برین دکان زمانی صبر کن / تا گزارم فرض و خوانم لم یکن

رفت سنقر میر بر دکان نشست / منتظر از باده پندار مست

میر از بهر دل آن زنده جان / کرد یک ساعت توقف بر دکان

چون امام و قوم بیرون آمدند / از نماز و وردها فارغ شدند

سنقر آنجا ماند تا نزدیک چاشت / میر سنقر را زمانی چشم داشت

گفت ای سنقر چرا نائی برون / گفت می‌نگذاردم ای ذوفنون

صبر کن نک آمدم ای روشنی / نیستم غافل که در گوش منی

هفت نوبت صبر کرد و بانگ کرد / تا که عاجز گشت از تیباش مرد

پاسخش این بود می‌نگذاردم / تا برون آیم هنوز ای محترم

گفت آخر مسجد اندر کس نماند / کیست وا میدارد آنجا کت نشاند

گفت آنکه بسته استت از برون / بسته است او هم مرا از اندرون

آنکه نگذارد ترا کائی درون / می نه نگذارد مرا کایم برون

آنکه نگذارد کزین سو پا نهی / او بدین سو بست پای این رهی

ماهیان را بحر نگذارد برون / خاکیان را بحر نگذارد درون

اصل ماهی آب و حیوان از گل است
حیله و تدبیر اینجا باطل است
قفل زفت است و گشاینده خدا
دست در تسلیم زن و اندر رضا

ذره ذره گر شود مفتاح‌ها
این گشایش نیست جز از کبریا
چون فراموشت شود تدبیر خویش
بخت یابی ای جوان از پیر خویش

چون فراموش خودی یادت کنند
بنده گشتی وانگه آزادت کنند
گر تو خواهی حری و زندگی
بندگی کن بندگی کن بندگی

از خودی بگذر که تا یابی خدا
فانی حق شو که تا یابی بقا
گر ترا باید وصال راستین
محو شو والله اعلم بالیقین

انبیا گفتند در خاطر که چند
میدهیم این را و آنرا وعظ و پند
چند کوبیم آهن سردی ز غی
در دمیدن در قفس هین تا بکی

نومید شدن انبیا علیهم السلام از قبول پذیرائی منکران قوله تعالی حتی اذا استیأس الرسل الی آخره

دم خر پیمودن آخر تا بچند
چون نخیزد آید جوی جز ریشخند
جنبش خلق از قضا و وعده است
تیزی دندان ز سوز معده است

نفس اول راند بر نفس دوم
ماهی از سر گنده باشد نی ز دم
لیک هم میدان خر میران چو تیز
چونکه بلغ گفت حق شد ناگزیر

تو نمیدانی کزین دو کیستی
جهد کن چندانکه بینی چیستی
چون نهی بر پشت کشتی بار را
بر توکل میکنی آن کار را

تو نمیدانی کزین هر دو کیی
غرقه اندر سفر یا ناجیی
گر بگویی تا ندانم من کیم
بر نخواهم تاخت بر کشتی و یم

من درین ره ناجیم یا غرقه‌ام
کشف گردان کز کدامین فرقه‌ام
من نخواهم رفت این ره با گمان
بر امید خشک همچون دیگران

هیچ بازرگانیی ناید ز تو
زانکه در غیبست سر این دو رو
تاجر ترسنده طبع شیشه جان
در طلب نی سود دارد نی زیان

بل زیان دارد که محروم است و خوار
نور او یابد که باشد شعله‌خوار
چونکه بر بوکست جمله کارها
کار دین اولی کزین یابی رها

نیست دستوری بدینجا قرع باب
جز امید الله اعلم بالصواب

بیان آنکه ایمان مقلد خوف است و رجا

داعی هر پیشه امید است و بوک
گرچه گردنشان ز کوشش شد چو دوک

بامداد آن چون سوی دکان رود
بر امید و بوک روزی می‌دود
بوک روزی نبودت چون میزیی
خوف حرمانست تو چونی قوی

خوف حرمان ازل در کسب تو
چون نکردست سست اندر جستجو
گوئی آری خوف حرمان هست لیک
هست اندر کاهلی این خوف بیش

هست در کوشش امیدم بیشتر
دارم اندر کاهلی افزون خطر
پس چرا در کار دین ای بدگمان
دامنت میگیرد این خوف و زیان

یا ندیدی کاهل این بازار ما
در چه سودند انبیا و اولیا
زین دکان رفتن چه کانها شان نمود
اندرین بازار چون بستند سود

آتش این را رام چون خلخال شد
بحر این را رام چون حمال شد
آن دم آن مرده زنده شده
ابر آن را سایه بانی آمده

آهن آن را رام همچون موم شد
باد آن را بنده و محکوم شد
شد ورا در دفع دشمن [illegible]
عنکبوتی شد مر این را پرده‌دار

معنی حدیث ان الله تعالی اولیاء اخفیاء

قوم دیگر سخت پنهان میروند
شهره خلقان ظاهر کی شوند

این همه دارند و چشم هیچکس
بر نیفتد بر کیاشان یک نفس
هم کرامتشان هم ایشان در حرم
نامشان را نشنوند ابدال هم

یا نمیدانی کرمهای خدا
کو ترا میخواند آن سو که بیا
شش جهت عالم همه اکرام اوست
هر طرف که بنگری اعلام اوست

چون کریمی گویدت آتش درآ
اندر آ زود و مگو سوزد مرا
کو ز آتش نرگس و نسرین کند
وز میانش غنچه‌ها سر بر زند

اول از ابتداء آنکه در نفس ... بفتح کاف فارسی است ... نفس اول یعنی ... نفس دوم یعنی ... خارجی که ... بیان درد ارصاف ... احوال تابع ذی ... انبیا از قبول دعوت ... حاصل آنکه بدون اعیان ثابته منکران ... قبول دعوت ... باشند از اعیان خارجیه ایشان ... قبول صورت ... فاسد شده اند ... از اول کار ... کفر و انکار موصوف گشته اند ... الحال ... ناسد میگردد ... از جانب ... بیگردد ... هیچ دعوت ...

در حقیقت آتش از هیبت چو باست
از انس فرزند مالک آمده ست
چرکن و آلوده گفت ای خادمه
جمله مهمانان در آن حیران شدند
قوم گفتند ای صحابی عزیز
ای دل ترسنده از نار و عذاب
مر کلوخ کعبه را چون قبله کرد
چون فگندی در تنور او را نگفت
گفت دارم بر کریمان اعتمید
اندر افتم از کمال اعتقید
ای برادر خود برین اکسیر زن
اندر آن وادی گروهی از عرب
در میان آن بیابان مانده
ناگهانی آن مغیث هر دو کون
دید کانجا کاروانی بس بزرگ
رحمتش آمد گفت هین زوتر روید
آن شتربان سیه را با شتر
بنده می شد سیه با اشتری
گفت من نشناسم او را کیست او
تو همان تعریف کردندش که هست
کشکشانش آوریدند آن طرف
جمله را زان مشک او سیراب کرد
این کسی دیدست کز یک مشک آب
مشک خود روپوش بود و موج فضل
بلکه بی اسباب بیرون زین حکم

حکایت مندیل در تنور انداختن انس بن مالک و ناسوختن او

که بمهمانی او شخصی شده است
اندر افگن در تنورش یک دمه
انتظار دود کندوری بدند
چون نسوزید و منقی گشت نیز
با چنان دست و لبی کن قرب
خاک مردان باش ای جان در نبرد
گیرم او بر دست در اسرار
از عباد الله دارم بس امید
نیستم ز اکرام ایشان نا امید
کم نباید صدق مرد از صدق زن

او حکایت کرد کز بعد طعام
در تنور پر ز آتش در فگند
بعد یک ساعت بر آورد از تنور
گفت زانکه مصطفی دست و دهان
چون جمادی را چنین تشریف داد
بعد از آن گفتند با آن خادمه
این چنین دستارخوان قیمتی
مینزری چه بود اگر او گویدم
سر در اندازم نه این دستارخوان
آن دل مردی که از زن کم بود

قصه فریاد رسیدن رسول علیه السلام کاروان عرب را که از تشنگی و بی آبی درمانده بودند و دل بمرگ نهاده و بارکشهای ایشان قریب بهلاکت بودند

بر تف ریگ و ره صعب سترگ
چند یار سوی آن کثبان دوید
سوی من آرید با فرمان مر
راویه پر آب چون هدیه بری
گفت او آن ماه روی تند خو
گفت مانا او همان ساحر ست
او فغان برداشت با تشنیع و
اشتران هر کسی زان آب خورد
سر گرد و سوز چندین ها و
میرسید از امر او از بحر اصل
آب وا پایند تکوین از عدم

اشتران شان از زبان آویخته
که سیاهی بر شتر مشک آورد
سوی کثبان آمدند آن طالبان
پس بدو گفتند میخواند ترا
سید و سرور محمد نور جان
که گردے از زبون کرد او سحر
چون کشیدندش به پیش آن عزیز
راویه پر کرد و مشک از مشک او
این کسی دیده ست کز یک مشک آب
آب ز جوشش همی گردد هوا
تو ز طفلی چون سببها دیده

گاو در دستارخوان نبایست
دید انس دستارخوان را زرد فام
آن زمان دستارخوان را هوشمند
پاک و اسپید و از آن اوساخ دور
پس بمالید اندرین دستارخوان
جان عاشق را چها خواهد گشاد
تو نگویی حال خود با این همه
چون فگندی اندر آتش ای ستی
در روان در عین آتش بی ندم
ز اعتماد هر کریم راز دان
آن دلی باشد که کم ز اشکم بود
خشک شد از قحط باران مشکشان
کاروان مرگ بر خود خوانده
مصطفی پیدا شده آنجا بهر عون
خلق اندر ریگ هر سو ریخته
سوی میر خود بزودی می برد
بعد یک ساعت بدیدند آنچنان
این طرف فخر البشر خیر الوری
مهتر و بهتر شفیع مجرمان
من نیایم جانب و نیم شبر
گفت نوشید آب و بردارید نیز
ابر گردون خیره ماند از رشک
گشت چندین مشک پر بی اضطراب
وان هوا گردد ز سردی آبها
در سبب از جبل بر چفیده

ع ای تکوین از عدم آب

ف با نغم و التشدید بمعنی ... صفت فرمان ای ... پاید آن حبشی شتربان را ... سوی کثبان ... مطابق فرمان حضرت رسالت پناه آن چند یار سوی کثبان آمدند پس ... اشتر سواری بیمان صفت یافتند که رسول مقبول صلی الله علیه وسلم فرموده بود ۱۲

... حضرت مطابق فرمان ... حاضر حضور ...

... راجع بجانب شتربان ... ولف ... معطوف ... ست ای ... در حالت غضب ... آن دریای حقایق ... بود ... برای طفلان احکام ... بود ... اسباب ... ۱۲

با سببها از مسبب غافلی — سوی این روپوشها زان مایلی
چون سببها رفت بر سر میزنی — ربنا و ربنا ها میکنی
رب همیگوید برو سوی سبب — چون ز صنعم یاد کردی ای عجب
گفت زین پس من ترا بینم همه — ننگرم سوی سبب وان دمدمه
گویدش ردوا لعادوا کار تست — ای تو اندر توبه و میثاق سست
لیک من آن ننگرم رحمت کنم — رحمتم پرست بر رحمت تنم
ننگرم عهد بدت بدهم عطا — از کرم این دم چو میخوانی مرا
از من آید جمله احسان و وفا — وز تو بد عهدی و نسیان و خطا
حاصل آنکه در سبب پیچیده — لیک معذوری همین را دیده
قافله حیران شد از کار او — یا محمد چیست این ای بحر خو
کرده‌ای روپوش مشک خرد را — غرقه کردی هم عرب هم کرد را
ای غلام اکنون تو پر بین مشک خود — تا نگویی در شکایت نیک و بد

معجز نمودن رسول صلی الله علیه و سلم و سپید شدن آن غلام سیاه

سبک شدن آن غلام از غیب بمعجزهٔ رسول خدا صلی الله علیه و سلم و سپید شدن آن غلام سیاه

آن سیه حیران شد از برهان او — میدمید از لامکان ایمان او
چشمهٔ دید از هوا ریزان شده — مشک او روپوش فیض آن شده
زان نظر روپوشها هم بر درید — تا معین چشمهٔ غیبی بدید
چشمها پر آب کرد آن دم غلام — شد فراموشش ز خواجه وز مقام
دست و پایش ماند از رفتن براه — زلزله افکند در جانش اله
باز بهر مصلحت بازش کشید — که بخویش آ باز رو ای مستفید
وقت حیرت نیست حیرت پیش تست — این زمان در ره درآ چالاک و چست
دستهای مصطفی بر رو نهاد — بوسه‌های عاشقانه بس بداد
مصطفی دست مبارک بر رخش — آن زمان مالید و کردش فرخش
شد سپید آن زنگی و زادهٔ حبش — همچو بدر و روز روشن شد شبش
یوسفی شد در جمال و در دلال — گفتش اکنون رو بده واگوی حال
او همی شد بی سر و بی پای مست — پای می نشناخت در رفتن ز دست
پس بیامد با دو مشک پر روان — سوی خواجه از نواحی کاروان
خواجه بر ره منتظر بنشسته بود — کان غلامش دیر می آید ز زود
خواجه از دورش بدید و خیره ماند — از تحیر اهل آن ده را بخواند
راویهٔ ما اشتر ما هست این — پس کجا شد بندهٔ زنگی جبین

دیدن خواجه غلام خود را سپید و ناشناختن او و با غلام گفتن که تو غلام مرا کشته و خون او ترا گرفت

این یکی بدریست می آید ز دور — میزند بر روز از رخش نور
کو غلام ما مگر سرگشته شد — یا بدو گرگی رسید و کشته شد
یا مگر او را بکشت این بدگهر — اشترش آورد اینجا از قدر (?)
چون بیامد پیش گفتش کیستی — از یمن زادی و یا ترکیستی
تو غلامم را چه کردی راست گو — گر بکشتی وا نما حیلت مجو
گفت اگر کشتم ترا چون آمدم — چون بپای خود درین خون آمدم
گفت نی نی ور نمیرد باشدت (?) — دست بگشا گفت سردت بنشست (?)
کو غلام من بگفتا اینک منم — کرد دست فضل یزدانم روشنم
عبده ام صدری بدین گشته ام (?) — صاحب فضل و قدری گشته ام
هی چه میگویی غلام من کجاست — هین نخواهی رست از من جز براست
گفت اسرار ترا با آن غلام — جمله وا گویم یکایک من تمام
زان زمانی که خریدی تو مرا — تا بکنون باز گویم ماجرا
تا بدانی که همانم در وجود — گرچه از شبدیز من صبحی گشود
رنگ دیگر شد ولیکن جان پاک — فارغ از رنگست و از ارکان و خاک
تن شناسان زود ما را گم کنند — آب نوشان ترک مشک و خم کنند
جان شناسان از عددها فارغند — غرقهٔ دریای بیچونند و چند
جان شو و از راه جان جان را شناس — یار بینش شو نه فرزند قیاس
چون ملک با عقل یکسر رشته اند — بهر حکمت را دو صورت گشته اند

اکر دو کرده شود سوی [illegible]
مسببات آن اسباب
و از اسباب پیدا [illegible]
[illegible]

آن ملک با عقل چون یک گوهرند / در نبی هم هیچو دنبال سرند
آن ملک چون مرغ بال و پر گرفت / وین خرد بگذاشت پر و فر گرفت
لاجرم هر دو مناصر آمدند / هر دو خوش و پشت همدگر شدند
هم ملک هم عقل حق را واجدی / هر دو آدم را معین و ساجدی
نفس و شیطان بوده ز اول واحدی / بوده آدم را عدو و حاسدی
آنکه آدم را بدن دید او رمید / وانکه نور مؤتمن دید او خمید
آن دو دیده روشنان بوده ازین / وین دو را دیده ندیده غیر طین
این بیان اکنون چو خر بر یخ بماند / چون نشاید بر جهود انجیل خواند
کی توان با شیعه گفتن از عمر / کی توان بربط زدن در پیش کر
لیک گر در ده بگوشه یک کس است / های و هویی که بر آوردم بس است
مستحق شرح را سنگ و کلوخ / ناطقی گردد و شرح با رسوخ

عه بی تکلم او گواه داد ۱۲

این قدر کر او را گفتم [illegible] است ۱۲

در بیان آنکه حق تعالی هرچه داد و آفرید همه باستدعا و حاجت آفرید و خود احتیاج چیزے دیگر باید کرد تا بدهد که امّن یجیب المضطر اذا دعاه

آن نیاز مریمی بوده است و درد / که چنان طفلی سخن آغاز کرد
جزو او بے او برائے او بگفت / جزو جزوت گفت دارد در نهفت
دست و پا شاهد شوندت ای رهی / منکری را چند دست و پا نهی
ور نباشی مستحق شرح و گفت / ناطقهٔ ناطق ترا دید و بخفت
هرچه روید از پی محتاج است / تا بیابد طالبی چیزی که جست
حق تعالی گر سماوات آفرید / از برای دفع حاجات آفرید
هر که جویا شد بیابد عاقبت / مایه‌اش درد است و اصل مرحمت
هر کجا دردے دوا آنجا رود / هر کجا فقرے نوا آنجا رود
هر کجا مشکل جواب آنجا رود / هر کجا پستی است آب آنجا رود
آب کم جو تشنگی آور بدست / تا بجوشد آبت از بالا و پست
تا نزاید طفلک نازک گلو / کی روان گردد ز پستان شیر او
رو بدین بالا و پستیها بدو / تا شوی تشنه و حرارت را گرو
بعد از آن از بانگ زنبور هوا / بانگ آب جو بنوشی ای کیا
حاجت تو کم نباشد از حشیش / آب را گیری سوی او میکشیش
گوش گیری آب را تو میکشی / سوی زرع خشک تا یابد خوشی
زرع جان را کش جواهر مضمر است / ابر رحمت پر ز آب کوثر است
تا سقاهم ربهم آید خطاب / تشنه باش الله اعلم بالصواب

آمدن زنی کافره با طفل شیرخواره نزد رسول خدا صلی الله علیه وسلم و ناطق شدن طفل معجزهٔ رسول خدا

هم از آن ده یک زنی از کافران / سوی پیغمبر دوان شد زامتحان
پیش پیغمبر در آمد با خمار / کودکی دو ماهه زن را در کنار
گفت کودک سلّم الله علیک / یا رسول الله قد جئنا الیک
مادرش از خشم گفتش هین خموش / کیت افگند این شهادت را بگوش
این کت آموخت ای طفل صغیر / که زبانت گشت در طفلی جریر
گفت حق آموخت وانگه جبرئیل / در بیان با جبرئیلم من رسیل
گفت کو گفتا که بالای سرت / می نبینی کن ببالا منظرت
ایستاده بر سر تو جبرئیل / مر مرا گشته بصد گونه دلیل
گفت می بینی تو گفتا که بلی / بر سرت تابان چو بدر کاملی
می بیاموزد مرا وصف رسول / زان علوم می رهاند زین سفول
پس رسولش گفت ای طفل رضیع / چیست نامت باز گو و شو مطیع
گفت نامم پیش حق عبدالعزیز / عبد عزی پیش این یک مشت حیز
من ز عزی پاک و بیزار و بری / حق آنکه دادت این پیغمبری
کودک دو ماهه همچون ماه بدر / درس بالغ گفته چون اصحاب صدر
پس حنوط آن دم ز جنت در رسید / تا دماغ طفل و مادر بو کشید
هر دو می‌گفتند کز خوف سقوط / جان سپردن به بدین بوی حنوط

بوے خوش ۱۲

آنکه تعریفش شهنشه خود کند / جامه‌ها ناشش صد فرق زند
آن کسی را کش معرف حق بود / جامه‌ها نامش صد صدق زنند
آن کسی را کش خدا حافظ بود / مرغ و ماهی مر ورا حارس شود

ربودن عقاب موزهٔ رسول خدا صلی الله علیه و سلم را و بردن بر هوا و نگون کردن و از موزه ماری سیاه افتادن

اندرین بودند کآمد آن صلا / مصطفی بشنید از سوی علا
خواست آبی و وضو را تازه کرد / دست و رو را شست او زان آب سرد
هر دو پا شست و به موزه کرد رای / موزه را بربود یک موزه‌ربای
دست سوی موزه برد آن خوش‌خطاب / موزه را بربود از دستش عقاب
موزه را اندر هوا برد او چو باد / پس نگون کرد و از آن ماری فتاد
در فتاد از موزه یک مار سیاه / زان عنایت شد عقابش نیکخواه
پس عقاب آن موزه را آورد باز / گفت هین بستان و رو سوی نماز
از ضرورت کردم این گستاخیی / من ز ادب دارم شکسته شاخیی
وای کو گستاخ پایی می‌نهد / بی ضرورت کش هوا فتوی دهد
پس رسولش شکر کرد و گفت ما / این جفا دیدیم و بد آن خود وفا
موزه بربودی و من درهم شدم / تو غمم بردی و من در غم شدم
گرچه هر غیبی خدا ما را نمود / دل در آن لحظه به خود مشغول بود
گفت دور از تو که غفلت از تو رست / دیدنم آن غیب هم عکس توست
مار در موزه ببینم در هوا / نیست از من عکس توست ای مصطفی
عکس نورانی همه روشن بود / عکس ظلمانی همه گلخن بود
عکس عبدالله همه نوری بود / عکس بیگانه همه کوری بود
عکس هر کس را بدان ای جان بس / پهلوی جنسی که خواهی می‌نشین

وجه عبرت گرفتن ازین حکایت و معنی ان مع العسر یسرا

عبرتست این قصه ای جان مر ترا / تا شوی راضی تو در حکم خدا
تا که زیرک باشی و نیکوگمان / چون ببینی واقعهٔ بد ناگهان
دیگران گردند زرد از بیم آن / تو چو گل خندان گه سود و زیان
زانکه گل گر برگ برگش می‌کنی / خنده نگذارد نگردد منثنی
گوید از خاری چرا افتم به غم / خنده را من خود ز خار آورده‌ام
هرچه از تو یاوه گردد از قضا / تو یقین دان که خریدت از بلا
ما التصوف قال وجدان الفرح / فی الفؤاد عند اتیان الترح
آن عقابش را عقابی دان که او / در ربود آن موزه را زان نیکخو
تا رهاند پایش از زخم مار / ای خنک عقلی که باشد بی‌غبار
گفت لا تأسوا علی ما فاتکم / ان اتی السرحان و اردی شاتکم
گفته هرچه آید فوت شد غمگین مشو / زانکه گر شد کهنه آید باز نو
گر بلا آید ترا اندر سبب / ور زیان بینی غم آن هم مخور
کان بلا دفع بلاهای بزرگ / وان زیان منع زیانهای سترگ
راحت جان آمدی جان فوت مال / مال چون جمع آمدی جان شد وبال

استدعا نمودن شخصی از موسی علیه السلام زبان بهائم را

گفت موسی را یکی مرد جوان / که بیاموزم زبان جانوران
تا بود کز بانگ حیوانات و دد / عبرتی حاصل کنم در دین خود
چون زبانهای بنی آدم همه / در پی آبست و نان و دمدمه
بو که حیوانات را دردی دگر / باشد از تدبیر هنگام گذر
گفت موسی رو گذر کن زین هوس / کاین خطر دارد بسی در پیش و پس
عبرت و بیداری از یزدان طلب / نه از کتاب و از مقال و حرف و لب
گرم‌تر شد مرد زان منعش که کرد / گرم‌تر گردد همی از منع مرد
گفت ای موسی چو نور تو بتافت / هرچه چیزی بود از تو چیز یافت
مر مرا محروم کردن زین مراد / لایق لطفت نباشد ای جواد
این زمان قائم مقام حق تویی / یاس باشد گر مرا مانع شوی
گفت موسی یا ربا این مرد سلیم / سخره کردستش مگر دیو رجیم
گر بیاموزم زیانکارش بود / ور نیاموزم دلش بد می‌شود

گفت ای موسی بیاموزش که ما / رو نکردیم از کرم هرگز دعا
گفت یا رب او پشیمانی خورد / دست خاید جامه‌ها را بر درد
نیست قدرت هر کسی را سازوار / عجز بهتر مایهٔ پرهیزگار
فقر ازین رو فخر آمد جاودان / که به تقوی ماند دست نارسان
زان غنا و زان غنی مردود شد / که ز قدرت صبرها بدرود شد
آدمی را عجز و فقر آمد امان / از بلای نفس پر حرص و غمان
آن غم آمد ز آرزوهای فضول / که بدان خو کرده است آن صید غول
آرزوی گل بود گلخواره را / گلشکر نگوارد آن بیچاره را
بعد ازان می‌آمد از حضرت که رو / هر چه گوید با لطف خود بشنو

وحی آمدن از حق تعالی به موسی علیه السلام که بیاموزش چیزے را که استدعا می‌کند

گفت یزدان تو بده بایست او / برگشا در اختیار آن دست او
اختیار آمد عبادت را نمک / ورنه می‌گردد بناخواه این فلک
گردش او را نه اجر و نه عقاب / کاختیار آمد هنر وقت حساب
جمله عالم خود مسبح آمدند / نیست آن تسبیح جبری مزدمند
تیغ در دستش نه از عجزش بکن / تا که غازی گردد او یا راهزن
زانکه کرمنا شد آدم ز اختیار / نیم زنبور عسل شد نیم مار
مؤمنان کان عسل زنبوروار / کافران خود کان زهری همچو مار
زانکه مؤمن خورد بگزیده نبات / تا چو نحلی گشت ریق او حیات
باز کافر خورد شربت از صدید / هم ز قوتش زهر شد در وی پدید
اهل الهام خدا عین الحیات / اهل تسویل هوا سم الممات
در جهان این مدح و شاباش و زهی / ز اختیار است و حفاظ آگهی
جمله رندان چونکه در زندان بوند / متقی و زاهد و حق‌خوان شوند
چونکه قدرت رفت کاسد شد عمل / هین که تا سرمایه نستاند اجل
قدرتت سرمایهٔ سود است هین / وقت قدرت را نگه دار و ببین
آدمی بر خنگ کرمنا سوار / در کف درکش عنان اختیار
باز موسی داد پند او را به مهر / که مرادت زرد خواهد کرد چهر
ترک این سودا بگو وز حق بترس / دیو دادستت برای مکر درس
هین برو در سر خود کم طلب / کاین مرادت افگند در صد تعب

قانع شدن آن مرد طالب بتعلیم زبان مرغ خانگی و سگ و اجابت کردن موسی علیه السلام او را

گفت باری نطق سگ کو بر در است / نطق مرغ خانگی کاهل پر است
گفت موسی هین تو دانی در رسید / نطق این هر دو شود بر تو پدید
بامدادان از برای امتحان / ایستاد او منتظر بر آستان
خادمه سفره بیفشاند و فتاد / پارهٔ نان بیات آثار زاد
در ربود آن را خروسی چون گرو / گفت سگ کردی تو بر ما ظلم رو
دانهٔ گندم تو دانی خورد و من / عاجزم در دانه خوردن در وطن
گندم و جو را و باقی حبوب / می‌توانی خورد و من نی ای طروب
این لب نانی که قسم ماست آن / می‌ربایی این قدر را از سگان

جواب خروس سگ را

پس خروسش گفت تن زن غم مخور / که خدا بدهد عوض زین بر دگر
اسب این خواجه سقط خواهد شدن / روز فردا سیر خور کم کن حزن
مر سگان را عید باشد مرگ اسب / روزی وافر بود بی جهد و کسب
اسب را بفروخت چون بشنید مرد / پیش سگ شد آن خروس روی زرد
روز دیگر همچنان نان را ربود / آن خروس و سگ برو لب برگشود
کای خروس عشوه ده چند این دروغ / ظالمی و کاذبی و بی‌فروغ
اسب کش گفتی سقط گردد کجاست / کور اخترگوی محرومی ز راست
گفت او را آن خروس باخبر / که سقط شد اسب او جای دگر
اسب را بفروخت و جست او از زیان / آن زیان انداخت او بر دیگران
لیک فردا استرش گردد سقط / مر سگان را باشد این بخت و نمط

زود استر را فروشید آن حریص / یافت از غم وز زیان آن دم مخیص

روز ثالث گفت سگ با آن خروس / ای امیر کاذبان با طبل و کوس

ململی گوئی دروغ بی فروغ / [illegible] اهل وغی و دروغ

گفت او بفروخت استر را شتاب / لیک فردااش غلام آید مصاب

چون غلام او بمیرد نانها / بر سگ و خواهنده ریزند اقربا

این شنید و آن غلامش را فروخت / رست از خسران و رخ را برفروخت

شکرها میکرد و شادیها که من / رستم از سه واقعه اندر زمن

تا زبان مرغ و سگ آموختم / دیده سوء القضا را دوختم

روز دیگر آن سگ محروم گفت / کای خروس ژاژخا کو طاق و جفت

تخجیل شدن خروس پیش سگ بسبب دروغ شدن آن وعده

چند چند آخر دروغ و مکر تو / خود نپرد جز دروغ از وکر تو

گفت حاشا از من و از جنس من / که بگردیم از دروغ ممتهن

ما خروسان چون مؤذن راست گو / هم رقیب آفتاب و وقت جو

پاسبان آفتابیم از درون / گر کنی بالای ما طشتی نگون

پاسبان آفتاب اند اولیا / در بشر واقف ز اسرار خدا

اصل ما را حق پی بانگ نماز / داد هدیه آدمی را در جهاز

گر بنا هنگام سهوا ز ما رود / در اذان آن مقتل ما شود

گفت نا هنگام حی علی الفلاح / خون ما را می کند خوار و مباح

آنکه معصوم آمد و پاک از غلط / آن خروس وحی جان آمد فقط

آن غلامش مرد پیش مشتری / شد زیان مشتری آن یکسری

ور گریزانید مالش او ولیک / خون خود را ریخت اندر یاب نیک

یک زیان دفع زیانها میشدے / جسم و مال ماست جانها را فدے

پیش شاهان در سیاست گستری / می دهی تو مال و سر را می خری

اعجمی چون گشته اندر قضا / می گریزانی ز داور مال را

زانکه آلت بر تو گر صد قهر شود / آن زیان نفی ضررهای تو بود

خبر دادن خروس از مرگ خواجه

لیک فردا خواهد او مردن یقین / گاو خواهد کشت وارث در حنین

صاحب خانه بخواهد مرد و رفت / روز فردا نک رسیدت لوت زفت

پارهای نان و لالنگ و طعام / در میان کوی یابد خاص و عام

گاو قربانی و نانهای تنک / بر سگان و سائلان ریزد سبک

مرگ اسپ و استر و مرگ غلام / بد قضا گردان این مغرور خام

از زیان مال و درد آن گریخت / مال افزون کرد و خون خویش ریخت

این ریاضتهای درویشان چراست / کان بلا بر تن بقای جانهاست

تا بقای خود نبیند سالکی / چون کند تن را سقیم و هالکی

دست کی جنبد با ایثار و عمل / تا نبیند داده را جانش بدل

آنکه بدهد بی امید سودها / آن خدایست آن خدایست آن خدا

یا ولی حق که خوی حق گرفت / نور گشت و تابش مطلق گرفت

کو غنی است و جز او جمله فقیر / کی فقیری بی عوض گوید که گیر

تا نبیند کودکی که سیب هست / او پیاز گنده را ندهد ز دست

این همه بازار بهر این غرض / برده دکانها نشسته بر عوض

صد متاع خوب عرضه می کنند / واندرون دل عوضها می تنند

یک سلامی نشنوی ای مرد دین / که نگیرد آخرت آن آستین

بی طمع نشنیده‌ام از خاص و عام / من سلامی ای برادر والسلام

جز سلام حق هین آن را بجو / خانه خانه جا بجا و کو بکو

از دهان آدمی خوش مشام / هم پیام حق شنیدم هم سلام

وین سلام باقیان بر بوی آن / من همی نوشم بدل خوشتر ز جان

زان سلام او سلام حق شدست / کآتش اندر دودمان خود زدست

مرده است از خود شده زنده برب / زان بود اسرار حقش در دو لب

مردن تن در ریاضت زندگیست / رنج این تن روح را پایندگیست

گوش بنهاده بد آن مرد خبیث / می شنید او از خروسش این حدیث

دویدن آن شخص بسوی موسی علیه السلام بزنهار چون خبر مرگ خود بشنید

چون شنید اینها دلش شد تیز و تفت / بر در موسی کلیم الله رفت
رو همی مالید بر خاک او ز بیم / که مرا فریاد رس زین ای کلیم
گفت رو بفروش خود را وا ره / چونکه استا گشته‌ای بر جه ز چه
بر مسلمانان زیان انداز تو / کیسه و همیانها را کن دو تو
من درون خشت دیدم این قضا / که در آیینه عیان شد مر ترا
عاقل اول بیند آخر را بدل / اندر آخر بیند از دانش مقل
باز زاری کرد کای نیکوخصال / مر مرا بر سر مزن بر رو ممال
از من آن آمد که بودم ناسزا / ناسزایم را تو ده حسن الجزا
گفت تیری جست از شست ای پسر / نیست سنت کاید آن واپس دگر
لیک در خواهم ز نیکو داوری / تا که ایمان آن زمان با خود بری
چونکه ایمان برده باشی زنده‌ای / چونکه با ایمان روی پاینده‌ای
هم در آن دم حال بر خواجه بگشت / تا دلش شورید و آوردند طشت
شورش مرگ است نی هیضهٔ طعام / قی چه سودت دارد ای بدبخت خام
چار کس بردند تا سوی وثاق / ساق می‌مالید او بر پشت ساق
پند موسی نشنوی شوخی کنی / خویشتن بر تیغ پولادی زنی
شرم ناید تیغ را از جان تو / آن تست این ای برادر آن تو

دعا کردن موسی علیه السلام جهت سلامتی ایمان آن شخص

گفت موسی در مناجات آن سحر / کای خدا ایمان ازو مستان مبر
پادشاهی کن برو بخشا که او / سهو کرد و خیره رویی و غلو
گفتمش این علم نی درخورد تست / دفع پندارید قولم را و سست
دست را بر اژدها آن کس زند / که عصا را دستش اژدرها کند
سر غیب آن را سزد آموختن / که ز گفتن لب تواند دوختن
در خور دریا نشد جز مرغ آب / فهم کن والله اعلم بالصواب
او بدریا رفت و مرغابی نبود / گشت غرقه دست گیرش ای ودود

اجابت کردن حق تعالی دعای موسی علیه السلام را

کرد اجابت آن دعا را کردگار / رحم فرمودش بعجز و افتقار
گفت بخشیدم بدو ایمان نعم / ور تو خواهی این زمان زنده‌ش کنم
بلکه جمله مردگان خاک را / زنده سازم این زمان بهر ترا
گفت موسی این جهان مردن است / آن جهان انگیز کانجا روشن است
این فنا جا چون جهان بود نیست / بازگشت عاریت بس سود نیست
رحمتی افشان بر ایشان هم کنون / در نهانخانه لدینا محضرون
تا بدانند که زیان جسم و مال / سود جان باشد رهاند از زوال
پس ریاضت را بجان شو مشتری / چون سپردی تن بخدمت جان بری
ور ریاضت آیدت بی‌اختیار / سر بنه شکرانه ده ای کامیار
چون حقت داد آن ریاضت شکر کن / تو نکردی او کشیدت امر کن

حکایت آن زن که فرزندش نمی‌زیست بحق تعالی بنالید جواب آمد که این عوض ریاضت تست و بجای مجاهده تست

این حکایت بشنو و عظمی شمر / تا نگردی خسته از نقص و ضرر
آن زنی هر سال زاییدی پسر / بیش از شش مه نبودی عمرور
یا سه مه یا چار مه گشتی تباه / ناله کرد آن زن که افغان ای اله
نه مهم بار است و سه ماهم فرح / نعمتم زوتر رو از قوس قزح
پیش مردان خدا کردی نفیر / زین شکایت آن زن از درد نذیر
بیست فرزندش چنین در گور رفت / آتشی در جانش افتاد تفت
تا شبی بنمود او را جنتی / باغی سبزی خوشی بی‌ضنتی
باغ گفتم نعمت بی‌کیف را / کنز نعم خلد دار الضیف را
ورنه لا عین رأت چه جای باغ / گفت نور غیب را یزدان چراغ
مثل نبود آن مثال آن بود / تا برد بو آنکه او حیران بود

حاصل آن زن بدان آن مست شد زان تجلی آن ضعیف از دست شد
دید در قصری نبشته نام خویش آن خود دانستش آن محجوب کیش
بعد از آن گفتند کاین نعمت وراست کو بجان بازی بجز صادق نخواست
خدمت بسیاری می‌بایست کرد مر ترا تا بر خوری زین چاشت خورد
چون تو کاهل بودی اندر التجا آن مصیبتها عوض دادت خدا
گفت یا رب تا بصد سال و فزون این چنینم ده بریز از من تو خون
اندر آن باغ او چو آمد پیش پیش دید در وی جمله فرزندان خویش
گفت از من گم شد از تو گم نشد بی دو چشم غیب کس مردم نشد
تو نکردی فصد از بینی دوید خون افزون تا ز تب جانت رهید
مغز هر میوه بهست از پوستش پوست تن دان و مغز آن دوستش
مغز نغزی دارد آخر آدمی یک دمی آن را طلب گر زان وی

در آمدن حمزه رضی الله عنه در حرب بی زره

در جوانی حمزه عم مصطفی بازره شد دائم اندر وغا
اندر آخر چونکه در غزو آمدی بی زره خود را بصفها بردی
اندر آخر حمزه چون در صف شدی بی زره سرمست در غزو آمدی
سینه باز و تن برهنه پیش پیش در فکندی در صف شمشیر خویش
خلق پرسیدند کای عم رسول ای هژبر صف شکن شاه فحول
نی تو لا تلقوا بایدیکم الی تهلکه خواندی ز پیغام خدا
پس چرا تو خویش را در تهلکه می دراندازی چنین در معرکه
چون جوان بودی و زفت و سخت زه تو نمی‌رفتی سوی صف بی زره
چون شدی پیر و ضعیف و منحنی پرده‌های لاابالی میزنی
لاابالی وار با تیغ و سنان می‌نمایی دار و گیر و امتحان
تیغ حرمت می ندارد پیر را کی بود تمییز تیغ و تیر را
کی روا باشد که شیری همچو تو کشته گردد زار بر دست عدو
زین نسق غمخوارگان بی خبر پند میدادند او را از عبر

جواب حمزه رضی الله عنه

گفت حمزه چونکه بودم من جوان مرگ می‌دیدم وداع این جهان
سوی مردن کس برغبت کی رود پیش اژدرها برهنه کی شود
لیک از نور محمد من کنون نیستم این شهر فانی را زبون
از برون حس لشکرگاه شاه پر همی بینم ز نور حق سپاه
خیمه در خیمه طناب اندر طناب شکر آنکه کرد بیدارم ز خواب
آنکه مردن پیش چشمش تهلکه است امر لا تلقوا بگیرد او بدست
آنکه مردن پیش او شد فتح باب سارعوا آید مر او را در خطاب
الحذر ای مرگ بینان بارعوا العجل ای حشر بینان سارعوا
الصلا ای لطف بینان افرحوا البلا ای قهر بینان اترحوا
هر که یوسف دید جان کردش فدا هر که گرگش دید برگشت از هدی
مرگ هر یک ای پسر همرنگ اوست پیش دشمن دشمن و بر دوست دوست
پیش ترک آیینه را خوش رنگی است پیش زنگی آینه هم زنگی است
آنکه می‌ترسی ز مرگ اندر فرار زشت آن خویش ست ای جان هوشدار
زشت روی تست نی رخسار مرگ جان تو همچون درخت و مرگ برگ
از تو رستست ار نکویست ار بدست ناخوش و خوش هر ضمیرت از خودست
گر بخاری خسته‌ای خود کشته‌ای ور حریر و قز دری خود رشته‌ای
لیک نبود فعل همرنگ جزا هیچ خدمت نیست همرنگ عطا
مزد مزدوران نمی‌ماند بکار کان عرض وین جوهرست و پایدار
آن همه سختی و زورست و عرق وین همه سیم ست و زرست و طبق
گر ترا آید ز جائی تهمتی کرده مظلومت دعا در محنتی
تو همی گویی که من آزاده‌ام بر کسی من تهمتی ننهاده‌ام
تو گناهی کرده‌ای شکل دگر دانه کشتی دانه کی ماند ببر
او زنا کرد و جزا صد چوب بود گوید او من کی زدم کس را بچوب
نی جزای آن زنا بود این بلا چوب کی ماند زنا را در جزا

مار کی ماند عصا را ای کلیم / درد کی ماند دوا را ای حکیم
تو بجای آن عصا آب منی / چون شگفتی شد آن شخص منی
یار شد یا مار شد آن آب تو / زان عصا چون حق این عجائب تو
هیچ ماند آب آن فرزند را / هیچ ماند نیشکر مر قند را
چون سجودی یا رکوعی مرد کشت / شد در آن عالم سجود او بهشت
چونکه پرید از دهانش حمد حق / مرغ جنت ساختش رب الفلق
حمد و تسبیحت نماند مرغ را / گرچه نطفهٔ مرغ بادست و هوا
چون ز دستت رست ایثار و زکات / گشت این دست آن طرف نخل و نبات
آب صبرت آب جوی خلد شد / جوی شیر خلد مهر تست و ود
ذوق طاعت گشت جوی انگبین / مستی و شوق تو جوی خمر بین
وین سببها آن اثرها را نماند / کس نداند چونش جای آن نشاند
این سببها چون بفرمان تو بود / چار جو هم مر ترا فرمان نمود
هر طرف خواهی روانش می‌کنی / آن صفت چون بد چنانش می‌کنی
چون منی تو که در فرمان تست / نسل آن در امر تو آید جست
می‌دود بر امر تو فرزند تو / که منم جزوت که کردیش گرو
آن صفت در امر تو بود اینجهان / هم در امر تست آن جوها روان
آن درختان مر ترا فرمان برند / کان درختان از صفاتت با برند
چون بامر تست اینجا این صفات / پس بامر تست آنجا آن جزات
چون ز دستت زخم بر مظلوم رست / آن درختی گشت ازان زقوم رست
چون ز خشم آتش تو در دلها زدی / مایهٔ نار جهنم آمدی
آتشت اینجا چو آدم سوز بود / آنچه از وی زاد مرد افروز بود
آتش تو قصد مردم می‌کند / نار کز وی زاد بر مردم زند
آن سخنهای چو مار و کزدمت / مار و کزدم گشت و میگیرد دمت
اولیا را داشتی در انتظار / انتظار رستخیزت گشت یار
وعدهٔ فردا و پس فردای تو / انتظار حشرت آمد وای تو
منتظر مانی در آن روز دراز / در حساب و آفتاب جان‌گداز
کآسمان را منتظر میداشتی / تخم فردا ره روم می‌کاشتی
خشم تو تخم سعیر دوزخ است / هین بکش این دوزخت را کین فخ است
کشتن این نار نبود جز بنور / نورک اطفا نارنا نحن الشکور
گر تو بی‌نور آوری حلمی بدست / آتشت زنده‌ست و در خاکسترست
آن تکلف باشد و روپوش هین / نار را نکشد بغیر نور دین
تا نبینی نور دین ایمن مباش / کاتش پنهان بود یک روز فاش
نور آبی دان و هم بر آب چفس / چونکه داری آب از آتش مترس
آب آتش را کشد کآتش بخو / می‌بسوزد نسل فرزندان او
سوی آن مرغابیان رو زود نیز / تا ترا در آب حیوانی کشند
مرغ خاکی مرغ آبی هم‌تن‌اند / لیک ضدانند آب و روغن‌اند
هر یکی بر اصل خود را بنده‌اند / احتیاطی کن بهم ماننده‌اند
همچنانکه وسوسه و وحی الست / هر دو معقول‌اند لیکن فرق هست
هر دو دلالان بازار ضمیر / رختها را می‌ستایند ای امیر
گر تو صرافی دلی فکرت‌شناس / فرق کن سر دو فکرت چون نخاس
ور ندانی این دو فکرت از گمان / لا خلابه گوی و مشتاب و مران
تا نماند در تقلب کر جان تو / غبن ناید بر تو و بر خان تو

حیلهٔ دفع مغبون شدن در بیع و شرای

آن یکی یاری پیمبر را بگفت / که منم در بیعها با غبن جفت
مکر هر کس کو فروشد یا خرد / همچو سحرست و ز راهم می‌برد
گفت در بیعی که ترسی از غرر / شرط کن سه روز خود را اختیار
که تأنی هست از رحمان یقین / هست تعجیلت ز شیطان لعین
پیش سگ چون لقمهٔ نان افگنی / بو کند آنگه خورد ای معتنی
او به بینی بو کند ما با خرد / هم ببوییمش بعقل منتقد
با تأنی گشت موجود از خدا / تا بشش روز این زمین و چرخها

ور نه قادر بود او کز کن فکون | صد زمین و چرخ آوردی برون
آدمی را اندک اندک آن همام | تا چهل سالش کند مرد تمام
گرچه قادر بود کاندر یک نفس | از عدم پران کند پنجاه کس
بود عیسی را دمی کز یک دعا | بی توقف زنده کردی مرده را
خالق عیسی نتواند که او | بی توقف مردم آرد تو بتو
این تأنی از پی تعلیم تست | که طلب آهسته باید بی شکست
جویکی کوچک که دائم میرود | نی نجس گردد نه گنده می‌شود
زین تأنی زاید اقبال و سرور | این تأنی بیضه دولت چون طیور
مرغ کی ماند به بیضه ای عنید | گرچه از بیضه برآید او پدید
باش تا اعضای تو چون بیضها | مرغها زاید اندر انتها
بیضه مار ار چه ماند در شبه | بیضه گنجشک را دور است ره
دانی ای عاقل که ماند سین شین | در نوشتن لیک در نقطه مبین
دانه آبی بماند سیب سبز | گرچه ماند فرقها دان ای عزیز
برگها همرنگ باشد در نظر | میوه‌ها هر یک بود نوع دگر
برگهای جسمها ماننده اند | لیک هر جانی به ریعی زنده اند
خلق در بازار یکسان میروند | آن یکی در ذوق و دیگر دردمند
همچنان در مرگ یکسان میرویم | نیم در خسران و نیم خسرویم
این سخن پایان ندارد باز گو | از بلال و از هلال کار او

وفات یافتن بلال رضی الله عنه با شادی

چون بلال از ضعف شد همچون هلال | رنگ مرگ افتاد بر روی بلال
جفت او دیدش بگفتا وا حرب | پس بلالش گفت نی نی وا طرب
تا کنون اندر حرب بودم ز زیست | تو چه دانی مرگ چه عیش است و چیست
این همی گفت و رخش در عین گفت | نرگس و گلبرگ و لاله می‌شکفت
تاب رو و چشم پر انوار او | می گواهی داد بر گفتار او
هر سیه دل خود سیه دیدی ورا | مردم دیده سیه آمد چرا
مردم نادیده آمد رو سیاه | مردم دیده بود مرآت ماه
خود که بیند مردم دیده ترا | در جهان جز مردم دیده فزا
چون بغیر مردم دیده اش ندید | پس بغیر او که در رنگش رسید
پس جز او جمله مقلد آمدند | در صفات مردم دیده بلند
گفت جفتش الفراق ای خوش خصال | گفت نی نی الوصال است الوصال
گفت جفت امشب غریبی میروی | از تبار و خویش غایب میشوی
گفت نی نی بلک امشب جان من | میرسد خود از غریبی در وطن
گفت ای جان و دلم واحسرتا | گفت نی نی جان من یا دولتا
گفت رویت را کجا بینیم ما | گفت اندر حلقه خاص خدا
حلقه خاصش بتو پیوسته است | گر نظر بالا کنی نی سوی پست
اندر آن حلقه ز رب العالمین | نور می‌تابد چو در حلقه نگین
گفت ویران گشت این خانه دریغ | گفت اندر مه نگر منگر بمیغ

حکمت ویران گشتن تن بمرگ

کرد ویران تا کند معمورتر | قوم انبه بود و خانه مختصر
من چو آدم بودم اول حبس کرب | پر شد اکنون نسل جانم شرق و غرب
من گدا بودم درین خانه چو چاه | شاه گشتم قصر باید بهر شاه
قصرها خود مر شهان را مأنس است | مرده را خانه و مکان گوری بس است
انبیا را تنگ آمد این جهان | چون شهان گشتند اندر لامکان
مردگان را این جهان بنمود فر | ظاهرش زفت و بمعنی تنگ تر
گر نبودی تنگ این افغان چیست | چون دو تا شد هر که در وی بیش زیست
در زمان خواب چون آزاد شد | زان مکان بنگر که جان چون شاد شد
ظالم از ظلم طبیعت باز رست | مرد زندانی ز فکر حبس جست
این زمین و آسمان بس فراخ | سخت تنگ آمد به هنگام مناخ
چشم بند آمد فراخ و سخت تنگ | خنده او گریه فخرش جمله ننگ

همچو گرمابه که تفسیده بود   اندر آئی جانت بگسیده بود

گرچه گرمابه عریض است و طویل   زان تپش تنگ آیدت جان و کلیل

تشبیه دنیا که بظاهر فراخ ست و بمعنی تنگ و تشبیه خواب بموت که خلاص از تنگی ست

تا برون نائی نه بگشاید دلت   پس چه سود آمد فراخی منزلت

یا که کفش تنگ پوشی ای غوی   در بیابان فراخی می‌روی

آن فراخی بیابان تنگ گشت   بر تو زندان آمد آن صحرا و دشت

هر که بیند مر ترا از دور گفت   کو در آن صحرا چو لاله بر شگفت

او نداند که تو همچون ظالمان   از برون در گلشنی جان در فغان

خواب تو آن کفش بیرون کردن است   که زمانی جانت آزاد از تن است

اولیا را خواب ملک است ای فلان   همچو آن اصحاب کهف اندر جهان

خواب می‌بینند و آنجا خواب نی   در عدم در می‌روند و باب نی

خانهٔ تنگ و درون جان چنگلوک   کرد ویران تا کند قصر ملوک

چنگلوکم چون جنین اندر رحم   نه مهه گشتم شد این نقلان مهم

گر نباشد درد زه بر مادرم   من درین زندان میان آذرم

مادر طبعم ز درد مرگ خویش   می‌کند ره تا رهد بره ز میش

تا چرد آن بره در صحرای سبز   هین رحم بگشا که گشت این بره گبز

درد زه گر رنج آبستان بود   بر جنین اشکستن زندان بود

حامله گریان ز زه کاین المناص   وان جنین خندان که پیش آمد خلاص

هر چه زیر چرخ هستند امهات   از جماد و از بهیمه و ز نبات

هر یکی از درد غیری غافل‌اند   جز کسانی که نبیه و عاقل‌اند

آنچه کوسه داند از خانهٔ کسان   بلمه از خانهٔ خودش کی داند آن

آنچه صاحبدل بداند حال تو   تو ز حال خود ندانی ای عمو

آنچه بیند در حقیقت اهل دل   کی ببینی در خود ای از خود خجل

در بیان آنکه هر چه غفلت و کاهلی و تاریکی ست همه از تن ست

غفلت از تن بود چون تن روح شد   بیند او اسرار را بی هیچ بد

چون زمین برخاست از جو فلک   نی شب و نی سایه باشد لی و لک

هر کجا سایه است و شب یا سایگه   از زمین باشد نه از افلاک و مه

دود پیوسته هم از هیزم بود   نی ز آتشهای مستنجم بود

وهم افتد در خطا و در غلط   عقل باشد در اصابتها فقط

هر گرانی و کسل خود از تن است   جان ز خفت جمله در پریدن است

روی سرخ از کثرت خونها بود   روی زرد از جنبش صفرا بود

رو سفید از قوت بلغم بود   باشد از سودا که رو ادهم بود

در حقیقت خالق آثار اوست   لیک جز علت نبیند اهل پوست

مغز کو از پوستها آواره نیست   از طبیب و علت او را چاره نیست

چون دوم بار آدمی زاده بزاد   پای خود بر فرق علتها نهاد

علت اولی نباشد دین او   علت جزوی ندارد کین او

می‌پرد چون آفتاب اندر افق   با عروس صدق و صورت چون تتق

بلکه بیرون از افق وز چرخها   بی مکان باشد چو ارواح و نهی

پس عقول ماست سایه‌ای عمو   می‌فتد چون سایه‌ها در پای او

تشبیه کردن نص مطلق کی بی قید بود با قیاس

مجتهد هر گه که باشد نص شناس   اندر آن صورت نیندیشد قیاس

چون نیابد نص اندر صورتی   از قیاس آنجا نماید عبرتی

نص وحی روح قدسی دان یقین   وان قیاس عقل جزوی تحت این

عقل از جان گشت با ادراک و فر   روح او را کی شود زیر نظر

لیک جان در عقل تاثیری کند   زان اثر آن عقل تدبیری کند

نوح وار ار صدق زد در تو روح   کو یم و کشتی و طوفان نوح

عقل اثر را روح پندارد و لیک   نور خور از قرص خور دور است نیک

نان ز قرصی سالکی خرسند شد   تا ز نورش سوی قرص افگند شد

زانکه این نوری که اندر سافل است   نیست دائم روز و شب او آفل است

آنکه اندر قرص دارد باش و جا　　غرقه آن بحر باشد دائما
نی سحابش ره زند نی خود غروب　　وارهید او از فراق سینه کوب
همچنین کس جانش از افلاک بود　　یا مبدل گشت گر از خاک بود
زانکه خاکی را نباشد تاب آن　　که زند بر وی شعاع عشق جان
گر زند بر خاک دائم تاب خور　　آن چنان سوزد که ناید زو ثمر
دائم اندر آب کار ماهی است　　مار را با او کجا همراهی است
لیک در که مارهای پرفن اند　　اندرین یم ماهییا می کنند
مکرشان گر خلق را شیدا کند　　هم ز دریا تاسه شان رسوا کند
واندرین یم ماهیان توسن اند　　مار را از سحر ماهی می کنند
گر تو مارے شو قرین ماهیان　　تا شوی چون ماهیان در یم روان
ماهیان قعر دریای جلال　　بحرشان آموخته سحر حلال
بس محال از تاب ایشان حال شد　　نحس آنجا رفت و نیکو فال شد
زهر آنجا رفت و شکر شد یقین　　سنگ آنجا رفت و شد در ثمین
خاک زر شد سنگ گوهر پیکرے　　می نه بیند جز بشر چشم بشر
تا قیامت گر بگویم زین کلام　　صد قیامت بگذرد وین ناتمام

آداب المستمعین والمریدین عند فیض الحکمة من لسان الشیخ

بر ملولان این مکرر کردن است　　نزد من عمری مکرر بردن است
شمع از برق مکرر بر شود　　خاک از تاب مکرر زر شود
گر هزاران طالب اند و یک ملول　　از رسالت باز می ماند رسول
این رسولان ضمیر رازگو　　مستمع خواهند اسرافیل خو
نخوتے دارند و کبری چون شهان　　چاکری خواهند از اهل جهان
تا ادبهاشان بجاگه نادری　　از رسالتشان چگونه بر خوری
کی رسانند آن امانت را بتو　　تا نباشی پیششان راکع دوتو
هر ادبشان کی همی آید پسند　　کامدند ایشان ز ایوان بلند
نی گدایان اند کز هر خدمتے　　از تو دارند اے مزور منتے
لیک با بی رغبتیهای ضمیر　　صدقه سلطان بیفشان واگیر
اسپ خود ران ای رسول آسمان　　در ملولان منگر و اندر جهان
فرخ آن ترکی که استیزه نهد　　اسپش اندر خندق آتش جهد
گرم گرداند فرس را آن چنان　　که کند آهنگ اوج آسمان
چشم را از غیر و غیرت دوخته　　همچو آتش خشک و تر را سوخته
گر پشیمانے برد عیبے کند　　آتش اول در پشیمانے زند
خود پشیمانے نروید از عدم　　چون ببیند گرمی صاحب قدم

شناختن هر حیوان بوے عدو خویش را و حذر کردن و بطالت و خسارت آنکس که عدو کسے بود که از و حذر کردن و گریختن ممکن نباشد

اسپ داند بانگ و بوی شیر را　　گرچه حیوان است الا نادرا
بل عدو خویش را هر جانور　　خود بداند از نشان و از اثر
روز خفاشک نیارد بر پرید　　شب برون آید چو دزدان چرید
از همه محروم تر خفاش بود　　که عدو آفتاب فاش بود
نی تواند در مصافش زخم خورد　　نی بنفرین تاندش مهجور کرد
آنکه آن خورشید از جهان ج[illegible]　　برنه دارند ز قهرش تار و پود
آفتابی که بگرداند قفاش　　از برای غصه و قهر خفاش
غایت لطف و کمال او بود　　ورنه خفاشش کجا مانع شود
دشمن ار گیری بحد خویش گیر　　تا بود ممکن که گردانی اسیر
قطره با قلزم که استیزه کند　　ابله است او ریش خود بر میکند
حیلت او از سبالش نگذرد　　خنجر و حلق قمر چون بر درد
با عدو آفتاب این بد عتاب　　ای عدو آفتاب آفتاب
ای عدو آفتابی کز فرش　　می بلرزد آفتاب و مشتریش
ز عدو او نه خصم خودی　　چه غم آتش را که تو هیزم شدی
ای عجب از سوزشت او کم شود　　یا ز درد غصه‌ات پر غم شود

رحمتش نه رحمت آدم بود / که مزاج رحم آدم غم بود
رحمت مخلوق باشد غصه‌ناک / رحمت حق از غم و غصه‌ست پاک
رحمت بیچون چنین دان ای پدر / ناید اندر وهم از وی جز اثر

فرق میان دانستن چیزی به مثال و تقلید و دانستن ماهیت آن چیز

ظاهرست آثار و میوهٔ رحمتش / لیک کی داند جز او ماهیتش
هیچ ماهیات اوصاف کمال / کس نداند جز به آثار و مثال
طفل ماهیت نداند طمث را / جز که گویی هست چون حلوا ترا
طفل را نبود ز وطی زن خبر / جز که گویی هست آن چون نیشکر
کی بود ماهیت ذوق جماع / مثل ماهیات حلوا ای مطاع
لیک نسبت کرد از روی خوشی / با تو آن عاقل که تو کودک وشی
تا بداند کودک آن را از مثال / گر نداند ماهیت یا عین حال
پس اگر گویی بدانم دور نیست / ور بگویی که ندانم زور نیست
گر کسی گوید که دانی نوح را / آن رسول حق و نور روح را
گر بگویی چون ندانم کان قمر / هست از خورشید و مه مشهورتر
کودکان مغرور در گفتا بها / وان المان جمله در صحرا بها
نام او خواند در قرآن صریح / قصه‌اش گویند از ماضی فصیح
رست کردنیش تو از روی صفت / گرچه ماهیت نشد از تیغ کشف
ور بگویی من چه دانم نوح را / آن گزیدهٔ حق و محض روح را
من کجا دانستن او از کجا / همچو او کی داند او ای فتی
ور بگویم من چه دانم فیل را / پشه‌ای کی داند اسرافیل را
این سخن هم راست است از روی آن / که به ماهیت ندانیش ای فلان
عجز از ادراک ماهیت عمو / حالت عامه بود در باب تو
زانکه ماهیات و سر سر آن / پیش چشم کاملان باشد عیان
در وجود از سر حق و ذات او / دورتر از فهم و استبصار تو
چونکه او مخفی نماند از محرمان / ذات وصفی چیست کان ماند نهان
عقل بحثی گوید این دورست و گو / بی ز تاویلی محالی کم شنو
قطب گوید مر ترا ای سست حال / آنچه فوق حال تست آید محال
واقعاتی که کنونت برگشود / نی که اول هم محالت می‌نمود
چون که ماهیت ز زندان کرم / تیره ابر خود مکن حبس از ستم
چون خلاصی یافتی از صد بلا / شکر را بر خود مکن رنج و عنا
سهل گیرش تا نگردد مشکلت / ورنه شد شکر چو زهر قاتلت
سعی کن خوبیش از نی الحسن / کاین سخن پایان ندارد جان من
نسبت اثبات با نفی از جهت / گر بیابش سکینی برگو درست

جمع و تفریق میان نفی و اثبات یک چیز از روی نسبت و اختلاف جهت

نفی آن یک چیز و اثباتش رواست / چون جهت شد مختلف نسبت دوتاست
ما رمیت اذ رمیت از نسبت است / نفی و اثباتست هر دو مثبت است
آن تو افگندی که بر دست تو بد / تو نیفگندی که قوت حق نمود
زور آدم‌زاده را حدی بود / مشت خاک اشکست لشکری شود
مشت مشت تست افگندن ز ماست / زین به نسبت نفی و اثباتش رواست
یعرفون الانبیا اضداد هم / مثل ما لایشتبه اولادهم
همچو فرزندان خود دانند شان / منکران با صد دلیل و صد نشان
لیک از رشک و حسد پنهان کنند / خویشتن را بر ندانم می‌زنند
پیش پیغمبر بگفت چون جاهلی دگر / گفت لا یعرفهم غیری قدر
انهم تحت قبابی کامنون / جز که یزدانشان نداند آزمون
هم به نسبت گیر این مفتوح را / که بدانی نه ندانی نوح را
زین نسق بسیار آمد در خبر / کان به نسبت باشد ای جان معتبر

[illegible]

مسئله فنا و بقای درویش کامل

گفت قائل در جهان درویش نیست
ور بود درویش آن درویش نیست

هست از روی بقای ذات او
نیست گشته وصف او در وصف او

چون زبانهٔ شمع پیش آفتاب
نیست باشد هست باشد در حساب

هست باشد ذات او تا تو اگر
بر نهی پنبه بسوزد زان شرر

نیست باشد روشنی ندهد ترا
کرده باشد آفتاب او را فنا

در دو صد من شهد یک اوقیه خل
چون در افگندی و در وی گشت حل

نیست باشد طعم خل چون می چشی
هست یک اوقیه فزون چون می کشی

پیش شیرے آهوے بیهوش شد
هستیش در هست او روپوش شد

این قیاسات قیاس ناقصان برکار رب
جوشش عشق است نز ترک ادب

نبض عاشق بی ادب بر می جهد
خویش را در کفهٔ شه می نهد

بی ادب تر نیست زو کس در جهان
با ادب تر نیست زو کس در نهان

هم بنسبت دان وفاق ای منتجب
این دو ضد با ادب با بی ادب

بی ادب باشد چو ظاهر بنگری
که بود دعوی عشقش همسری

چون بباطن بنگری دعوی کجاست
او و دعوی پیش آن سلطان فناست

مات زید زید اگر فاعل بود
لیک فاعل نیست کو عاطل بود

او ز روی لفظ نحوی فاعل است
ورنه او مفعول و موتش قاتل است

فاعلی چه کو چنان مقهور شد
فاعلیها جمله از وی دور شد

قصهٔ وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخته از بیم جان باز عشقش گریبان گرفت که کار جان بهر جانان سهل باشد

در بخارا بندهٔ صدر جهان
متهم شد گشت از صدرش نهان

مدت ده سال سرگردان بگشت
گه خراسان گه کهستان گاه دشت

از پس ده سال او از اشتیاق
گشت بی طاقت ز ایام فراق

گفت تاب فرقتم زین پس نماند
صبر کی داند خلاعت را نشاند

از فراق این خاکها شوره شود
آب زرد و گنده و تیره شود

باد جان افزا وخم گردد وبا
آتشی خاکستری گردد هبا

باغ چون جنت شود دار المرض
زرد و ریزان برگ او اندر حرض

عقل دراک از فراق دوستان
همچو تیر انداز اشکسته کمان

دوزخ از فرقت چنان سوزان شدست
پیر از فرقت چنان لرزان شدست

گر بگویم از فراق چون شرار
تا قیامت یک بود از صد هزار

پس ز شرح سوز او کم زن نفس
رب سلم رب سلم گوی و بس

هر چه از وی شاد گردی در جهان
از فراق او بیندیش آن زمان

زانچه گشتی شاد بس کس شاد شد
آخر از وی جست و همچو باد شد

از تو هم بجهد تو دل بروی منه
پیش ازان کو بجهد از تو تو بجه

همچو مریم گوی پیش از فوت ملک
نفس را که اعوذ بالرحمن منک

پیدا شدن روح القدس بصورت آدمی بر مریم بوقت غسل و برهنگی و پناه گرفتن او بحق تعالی

دید مریم صورتی بس جانفزا
جانفزایی دلربایی در خلا

پیش او بر رست از روی زمین
چون مه و خورشید آن روح الامین

از زمین بر رست خوبی بی نقاب
آنچنان کز شرق روید آفتاب

لرزه بر اعضای مریم اوفتاد
کو برهنه بود و ترسید از فساد

صورتی که یوسف ار دیدی عیان
دست از حیرت بریدی چون زنان

همچو گل پیشش برویید او ز گل
چون خیالی که برآرد سر ز دل

گشت مریم بیخود و در بیخودی
گفت بجهم در پناه ایزدی

زانکه عادت کرده بود آن پاک جیب
در هزیمت رخت بردن سوی غیب

چون جهان را دید ملکی بی قرار
حازمانه ساخت زان حضرت حصار

تا بگاه مرگ حصنی باشدش
که نیابد خصم راه مقصدش

از پناه حق حصاری به ندید
یورتگه نزدیک آن دز برگزید

چون بدید آن غمزه‌های عقل سوز
که ازو می‌شد جگرها تیر دوز

شاه و لشکر حلقه در گوشش شده / خسروان هوش بیهوشش شده
صد هزاران شاه مملوکش برق / صد هزاران بدر را داده بدق

زهره نی مر زهره را تا دم زند / عقل کلش چون ببیند کم زند
من چه گویم چون مرا بربود ست / دیگرم یاد نگاه او سوخت ست

دو در آن نارم و تسلیم من برا / دور از آن شه باطل ما عبروا
خود نباشد آفتابی را دلیل / جز که نور آفتاب مستطیل

سایه که بود تا دلیل او بود / این بستش که ذلیل او بود
این جلالت در دلالت صادق ست / جمله ادراکات پس او سابق ست

جمله ادراکات بر خرهای لنگ / او سوار باد پران چون خدنگ
گر گریزد کس نیابد گرد شه / ور گریزند او بگیرد پیش ره

جمله ادراکات را آرام نی / وقت میدانست شب جام نی
آن یکی وهمی چو بازی می پرد / وان یکی چون تیر منفذ می درد

وان دگر چون کشتی با بادبان / وان دگر اندر تراجع هر زمان
چون شکاری می نمایدشان ز دور / جمله حمله می فزایند آن طیور

چونکه ناپیدا شود حیران شوند / همچو جغدان سوی هر ویران شوند
منتظر چشمی بهم یک چشم باز / تا که پیدا گردد آن صید نیاز

چون بماند دیر گویند از ملال / صید بود آن خود عجب یا خود خیال
مصلحت آنست تا یک ساعتی / قوتی گیرند و زور از راحتی

گر نبودی شب همه خلقان از آز / خویشتن را سوختندی اهتزاز
از هوس ز حرص سود اندوختن / هر کسی دادی بدن را سوختن

شب پدید آید چو گنج رحمتی / تا رهند از حرص خود یک ساعتی
چونکه قبضی آیدت ای راهرو / آن صلاح تست آتش دل مشو

زانکه در خرجی در آن بسط و گشاد / خرج را دخلی بباید ز اعتداد
گر همارهٔ فصل تابستان بدی / سوزش خورشید در بستان زدی

منبتش را سوختی از بیخ و بن / که دگر تازه نگشتی آن کهن
گر ترش رویست آن دی مشفق ست / صیف خندان ست اما محرق ست

چونکه قبض آید تو در وی بسط بین / تازه باش و چین میفگن بر جبین
کودکان خندان و دانایان ترش / غم جگر را باشد و شادی ز شش

چشم کودک همچو خر در آخرست / چشم عاقل در حساب آخرست
او در آخر چرب می بیند علف / وین ز قصاب آخرش بیند تلف

آن علف تلخ ست کین قصاب داد / بهر لحم ما ترازویی نهاد
روز حکمت خور علف کان را خدا / بی غرض داده ست از محض عطا

فهم نان کردی نه حکمت ای رهی / زانکه حق گفت کلوا من رزقه
رزق حق حکمت بود در مرتبت / کان گلوگیرت نباشد عاقبت

این دهان بستی دهانی باز شد / که خورندهٔ لقمه‌های راز شد
گر ز شیر این دو تن را وا بری / در فطام او بسی نعمت خوری

ترک جوشی کرده ام من نیم خام / از حکیم غزنوی بشنو تمام
در الهی نامه گوید شرح این / آن حکیم غیب فخر الدفین

غم خورید تان غم افزایان مخور / زانکه عاقل غم خورد کودک شکر
قند شادی میوهٔ باغ غم ست / این فرح زخم ست و آن غم مرهم ست

غم چو بینی در کنارش کش بعشق / از سر ربوه نظر کن در دمشق
عاقل از انگور می بیند همی / عاشق از معدوم شی بیند همی

جنگ می کردند حمالان پریر / تو مکش تا من کشم حملش چو شیر
زانکه زان رنجش همی دیدند سود / حمل را هر یک ز دیگر می ربود

مزد حق کو مزد آن بی مایه کو / این دهد گنجیت مزد آن قسو
گنج زری که چو خسپی زیر ریگ / با تو باشد آن نباشد مرده ریگ

پیش پیش آن جنازت می رود / مونس گور و غریبی میشود
بهر روز مرگ این دم مرده باش / تا شوی با عشق سرمد خواجه تاش

صبر می بیند ز پردهٔ اجتهاد / روی چون گلنار و زلفین مراد
غم چو آیینه ست پیش مجتهد / کاندرین ضد می نماید روی ضد

اعتداد در شمار آوردن و عدت داشتن و اعتبار داشتن و اینجا بمعنی ذخیره است یعنی خرج را دخلی معتبر باید
جدی نام ماه است آن وقت ماندن آفتاب باشد در برج جدی و آن ماه نخستین است از فصل زمستان و اینجا مراد از فصل زمستان است

بعد ضد رنج آن ضد دگر / رو دهد یعنی گشاد و کر و فر
این دو وصف از پنجهٔ دستت ببین / بعد قبض مشت بسط آید یقین
پنجه را گر قبض باشد دائما / یا همه بسط او بود چون مبتلا
زین دو وصفش کار و مکسب منتظم / چون پر مرغ این دو حال او را مهم
چونکه مریم مضطرب شد یک زمان / همچنانک بر زمین آن ماهیان
بانگ بر زد وی که نمودار کرم / که امین حضرتم از من مرم

گفتن روح القدس مریم را علیها السلام که من رسول حقم به تو آشفته و پنهان از من مشو

از سرافرازان عزت سر مکش / از چنین خوش محرمی خود در مکش
این همی گفت و ذبالهٔ نور پاک / از لبش می شد پیاپی بر سماک
از وجودم میگریزی در عدم / در عدم من شاهم و صاحب علم
خود بنه و بنگاه من در نیستی ست / یک سواره نقش من پیش ستی ست
مریما بنگر که نقش مشکلم / هم هلالم هم خیال اندر دلم
چون خیالی در دلت آمد نشست / هر کجا که میگریزی با توست
جز خیالی عارضی باطلی / کو بود چون صبح کاذب آفلی
من چو صبح صادقم از نور رب / که نگردد گرد روزم هیچ شب
هین مکن لاحول عمران زاده ام / که ز لاحول این طرف افتاده ام
مر مرا اصل و غذا (قوت) لاحول بود / نور لاحولی که پیش از قول بود
تو همی گیری پناه از من بحق / من نگاریده پناهم در سبق
آن پناهم من که مخلصهات بود / تو اعوذ آری و من خود آن اعوذ
آفتی نبود بتر از ناشناخت / تو بر یار و ندانی عشق باخت
یار را اغیار پنداری همی / شادیی را نام بنهادی غمی
همچنین لطفی که دارد یار ما / تو گریزانی ازو ای بی وفا
همچنین نخلی که لطف یار ماست / چونکه ما دزدیم نخلش دار ماست
همچنین مشکین که زلف میر ماست / چونکه بی عقلیم این زنجیر ماست
همچنین لطفی چو نیلی می رود / چونکه فرعونیم چون خون میشود
خون همی گوید من آبم هین مریز / یوسفم گرگ از توام ای پر ستیز
تو نمی بینی که یار بردبار / چونکه با او ضد شدی گردد چو مار
لحم او و شحم او دیگر نشد / او چنان بد جز که از منظر نشد

عزم کردن آن وکیل از عشق که رجوع کند به بخارا

شمع مریم را بهل افروخته / که بخارا می رود آن سوخته
سخت بی صبر و در آتشدان تیز / رو سوی صدر جهان کن میگریز
این بخارا منبع دانش بود / پس بخاراییست هر کانش بود
پیش شیخی در بخارا اندری / تا بخواری در بخارا ننگری
جز بخواری در بخارای دلش / راه ندهد جزر و مد مشکلش
ای خنک آن را که ذلت نفسه / وای آنکس را که یردی رفسه
فرقت صدر جهان در جان او / پاره پاره کرده بود ارکان او
گفت برخیزم همانجا وا روم / کافر ار گشتم دگر ره بگروم
وا روم آنجا بیفتم پیش او / پیش آن صدر نکو اندیش او
گویم افکندم به پیشت جان خویش / زنده کن یا سر ببر ما را چو میش
کشته و مرده به پیشت ای قمر / به که شاه زندگان جای دگر
آزمودم من هزاران بار بیش / بی تو شیرین می نبینم عیش خویش
غنّ لی یا منیتی لحن النشور / ابرکی یا ناقتی تم السرور
ابلعی یا ارض دمعی قد کفی / اشربی یا نفس وردا قد صفا
عدت یا عیدی الینا مرحبا / نعم ما روحت یا ریح الصبا
گفت ای یاران روان گشتم وداع / سوی آن صدری که میرست و مطاع
دم بدم در سوز بریان میشوم / هرچه بادا باد آنجا میروم
گرچه دل چون سنگ خارا میکند / جان من عزم بخارا میکند
مسکن یارست و شهر شاه من / پیش عاشق این بود حب الوطن

پرسیدن معشوقی از عاشق که از شهرها کدام بهترست

گفت معشوقی بعاشق کای فتی / تو بغربت دیده‌ای بس شهرها
پس کدامین شهر زانها خوشترست / گفت آن شهری که در وی دلبرست
هر کجا باشد شه ما را بساط / هست صحرا اگر بود سم الخیاط
هر کجا یوسف رخی باشد چو ماه / جنتست آن گرچه باشد قعر چاه
با تو دوزخ جنتست ای جانفزا / با تو زندان گلشنست ای دلربا
شد جهنم با تو رضوان و نعیم / بی تو شد ریحان و گل نار جحیم
هر کجا تو با منی من خوشدلم / ور بود در قعر گوری منزلم
خوشتر از هر دو جهان آنجا بود / که مرا با تو سر و سودا بود
بس درازست این سخن از انتظار / عاشق صدر جهان شد بیقرار

منع کردن دوستان او را از مراجعت به بخارا

گفت او را ناصحی کای بیخبر / عاقبت اندیش اگر داری هنر
در نگر پس را بعقل و پیش را / همچو پروانه مسوزان خویش را
چون بخارا میروی دیوانه‌ای / لائق زنجیر و زندان خانه‌ای
او ز تو آهن همی خاید ز خشم / او همی جوید ترا با بیست چشم
میکند او تیز از بهر تو کارد / او سگ قحطست تو انبان آرد
چون رهیدی و خدایت راه داد / سوی زندان میروی چونت فتاد
بر تو گر ده گون موکل آمدی / عقل بایستی کز ایشان کم زدی
چون موکل نیست بر تو هیچکس / از چه بسته گشت بر تو پیش و پس
عشق پنهان کرده بود او اسیر / آن موکل را نمی‌دید آن نذیر
هر موکل را موکل مختفی ست / ورنه او در بند سگ طبعی چیست
خشم شاه عشق بر جانش نشست / بر عوانی و سیه رویش ببست
میزنم آن را کمین او را بزن / زان عوانان نهان افغان من
لکمی میزد نهانی میدود / گرچه تنها با عوانی میرود
گر ز دو قحط بدی افغان زدی / پیش آن سلطان سلطانان شدی
ریختی بر سر به پیش شاه خاک / تا امان دیدی ز دیو سهمناک
میر دیدی خویش را ای کم ز کور / زان ندیدی آن موکل را تو کور
غره گشتی زین دروغین پر و بال / پر و بالی کو کشد سوی وبال
پر سبک دارد ره بالا کند / چون گل آلو شد گرانیها کند
بهد کن پر را گل آلوده مکن / لیک گوشت کر شد و پندم کهن

جواب مرد عاشق عاذلان و نصیحت کنندگان را

پند داد القصه عاشق را بسی / عاذل بی درد همچون قفسی
گفت ای ناصح خمش کن چند چند / پند کم ده زانکه بس سختست بند
سخت‌تر شد بند من از پند تو / عشق را نشناخت دانشمند تو
آن طرف که عشق می‌افزود درد / بوحنیفه و شافعی درسی نکرد
تو مکن تهدیدم از کشتن که من / تشنه زارم بخون خویشتن
عاشقان را هر زمانی مردنیست / مردن عشاق خود یک نوع نیست
او دو صد جان دارد از جان هدی / وان دو صد را میکند هر دم فدا
هر یکی جان را ستاند ده بها / از نبی برخوان که عشر امثالها
گر بریزد خون من آن دوست رو / پای کوبان جان برافشانم برو
آزمودم مرگ من در زندگیست / چون رهم زین زندگی پایندگیست
اقتلونی اقتلونی یا ثقات / ان فی قتلی حیاتا فی حیات
یا منیر الخد یا روح البقا / اجتذب روحی و جد لی باللقا
لی حبیب حبه یشوی الحشا / لو یشا یمشی علی عینی مشا
پارسی گو گرچه تازی خوشترست / عشق را خود صد زبان دیگرست
بوی آن دلبر چو پران میشود / این زبانها جمله حیران میشود
بس کنم دلبر درآمد در خطاب / گوش شو والله اعلم بالصواب
چونکه عاشق توبه کرد اکنون بترس / کو چو عیاران کند بر دار درس
گرچه این عاشق بخارا میدود / نی بمدرس نی باستا میدود
عاشقان را شد مدرس حسن دوست / دفتر و درس و سبقشان روی اوست

خامش اند و نعرهٔ تکرارشان
میرود تا عرش و تخت یارشان

درس شان آشوب و چرخ و زلزله
نی زیادات ست و باب و سلسله

سلسلهٔ این قوم جعد مشکبار
مسئله دورست اما دور یار

مسئلهٔ کیش باز پرسد کس ترا
گو نگنجد گنج حق در کیسها

گر دم خلع و مباراتی رود
بد مبین ذکر بخارا میرود

ذکر هر چیزی دهد خاصیتی
زانکه دارد هر صفت ماهیتی

در بخارا در هنرها بالغی
چون بخاری رو نهی و فارغی

آن بخاری غصهٔ دانش نداشت
چشم بر خورشید بینش میگماشت

هر که در خلوت به بینش یافت راه
او ز دانشها نجوید دستگاه

با جمال جان چو شد هم کاسهٔ
باشدش ز اخبار و دانش تاسهٔ

دید بر دانش بود غالب فرا
زان همی دنیا بچربد عامه را

زانکه دنیا را همی بینند عین
وان جهانی را همی دانند دین

باز رو سوی حدیث آن جوان
کز غم صدر جهان شد ناتوان

رو نهادن آن عاشق بسوی بخارا

رو نهاد آن عاشق خونابه ریز
دل طپان سوی بخارا گرم و تیز

ریگ آمون پیش او همچون حریر
آب جیحون پیش او چون آبگیر

آن بیابان پیش او چون گلستان
می فتاد از خنده او چون گل ستان

در سمرقندست قند اما لبش
از بخارا یافت و آن شد مذهبش

ای بخارا عقل افزا بودهٔ
لیک از من عقل و دین بربودهٔ

بدر میجویم از آنم چون هلال
صدر میجویم درین صف نعال

چون سواد آن بخارا را بدید
در سواد غم بیاضی شد پدید

ساعتی افتاد بیهوش و دراز
عقل او پرید در بستان راز

بر سر و رویش گلابی می زدند
از گلاب عشق او غافل بدند

او گلستانی نهانی دیده بود
غارت عشقش ز خود ببریده بود

تو فسرده در خور این دم نهٔ
با شکر مقرون نهٔ گر چه نیٔ

رخت عقلت با تو است و عاقلی
وز جنود لم تروها غافلی

زین سخن پایان ندارد تیز ران
تا رود سوی بخارا آن جوان

اندر آمد در بخارا شادمان
پیش معشوق خود و دار الامان

در آمدن آن عاشق لاابالی در بخارا و تحذیر کردن دوستان او را از پیدا شدن

همچو آن مستی که پرد بر اثیر
مه کنارش گیرد و گوید که گیر

هر که دیدش در بخارا گفت خیز
پیش از پیدا شدن منشین گریز

که ترا میجوید آن شه خشمگین
تا کشد از جان تو ده ساله کین

الله الله در میا در خون خویش
تکیه کم کن بر دم و افسون خویش

شحنهٔ صدر جهان بودی و راد
معتمد بودی مهندس اوستاد

هم شفیعش بدی و هم محترم
گشتی از بهر گناهی متهم

غدر کردی وز جزا بگریختی
رسته بودی باز چون آویختی

از بلا بگریختی با صد حیل
ابلهی آوردت اینجا یا اجل

ای که عقلت بر عطارد دق کند
عقل و عاقل را قضا احمق کند

نحس خرگوشی که باشد شیر جو
زیرکی و عقل و چالاکیت کو

هست صد چندین فنونهای قضا
گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا

صد ره و مخلص بود از چپ و راست
از قضا بسته شود گر اژدهاست

گفت من مستسقیم آبم کشد
گرچه میدانم که هم آبم کشد

جواب گفتن عاشق عاذلان تهدید کنندگان را

هیچ مستسقی نگریزد ز آب
گر دو صد بارش کند مات و خراب

گر بیاماسد مرا دست و شکم
عشق آب از من نخواهد گشت کم

گویم آنگه که بپرسند از بطون
کاشکی بحرم روان بودی درون

خیک اشکم گو بدر از موج آب
گر بمیرم هست مرگم مستطاب

من بهر جایی که بینم آب جو
رشکم آید بودمی من جای او

دست چون دف و شکم همچون دهل
طبل عشق آب میکوبم چو گل

گر بریزد خونم آن روح الامین | جرعه جرعه خون خورم همچون زمین
چون زمین و چون جنین خون‌خواره‌ام | تا که عاشق گشته‌ام این کاره‌ام
شب همی جوشم در آتش همچو دیگ | روز تا شب خون خورم مانند ریگ
من پشیمانم که مکر انگیختم | از مراد خشم او بگریختم
گو بران بر جان مستم خشم خویش | عید قربان اوست عاشق گاومیش
گاو اگر خسپد وگر چیزی خورد | بهر عید و ذبح او می‌پرورد
گاو موسی دان مرا جان داده‌ای | جزو جزوم حشر هر آزاده‌ای
گاو موسی بود قربان گشته‌ای | کمترین جزوش حیات کشته‌ای
بر جهید آن کشته ز آسیبش ز جا | در خطاب اضربوه بعضها
یا کرامی اذبحوا هذا البقر | ان اردتم حشر ارواح النظر
از جمادی مردم و نامی شدم | وز نما مردم بحیوان سر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم | پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حملهٔ دیگر بمیرم از بشر | تا برآرم از ملائک بال و پر
وز ملک هم بایدم جستن ز جو | کل شیء هالک الا وجهه
بار دیگر از ملک قربان شوم | آنچه اندر وهم ناید آن شوم
پس عدم گردم عدم چون ارغنون | گویدم که انا الیه راجعون
مرگ دان آنک اتفاق امت است | کآب حیوانی نهان در ظلمت است
همچو نیلوفر برو زین طرف جو | همچو مستسقی حریص و مرگ‌جو
مرگ او آبست و او جویای آب | می‌خورد والله اعلم بالصواب
ای فسرده عاشق ننگین نمد | کو ز بیم جان ز جانان می‌رمد
سوی تیغ عشقش ای ننگ زنان | صد هزاران جان نگر دستک زنان
جوی دیدی کوزه اندر جوی ریز | آب را از جوی کی باشد گریز
آب کوزه چون در آب جو شود | محو گردد در وی و چون او شود
وصف او فانی شود ذاتش بقا | زین سپس نی کم شود نی بد لقا
خویش را بر نخل او آویختم | عذر آن را که ازو بگریختم

رسیدن آن عاشق به معشوق چون دست از جان بشست

همچو گوی سجده کن بر روی و سر | جانب آن صدر شد با چشم تر
با رخ چون زعفران اشک روان | رفت آن بیدل سوی صدر جهان
هم کفن هم تیغ اندر دست او | چونکه بود او عاشق سرمست او
جمله خلقان منتظر سر در هوا | کش بسوزد یا برآویزد ورا
این زمان این احمق یکلخت را | آن نماید که زمان بدبخت را
همچو پروانه شرر را نور دید | احمقانه در فتاد از جان برید
لیک شمع عشق چون آن شمع نیست | روشن اندر روشن اندر روشنیست
او بعکس شمعهای آتشیست | می‌نماید آتش و جمله خوشیست

صفت کردن آن مسجد که مهمان‌کش بود و آن عاشق مرگ‌جوی لاابالی که در آن مسجد مهمان شد

یک حکایت گوش کن ای نیک‌پی | مسجدی بد بر کنار شهر ری
هیچکس در وی نخفتی شب ز بیم | که نه فرزندش شدی آن شب یتیم
هر که در وی بیخبر چون گور رفت | صبحدم چون اختران در گور رفت
خویشتن را نیک ازین آگاه کن | صبح آمد خواب را کوتاه کن
هر کسی گفتی که پریانند تند | اندرین مهمان‌کشان با تیغ کند
وان دگر گفتی که سحرست و طلسم | کین رصد باشد عدو جان و خصم
آن دگر گفتی که بر نه نقش فاش | بر درش کای میهمان اینجا مباش
شب مخسب اینجا اگر جان بایدت | ورنه مرگ اینجا کمین بگشایدت
وان دگر گفتی که شب قفلی نهید | غافلی کاید شما ره کم دهید

آمدن مهمان در آن مسجد مهمان‌کش

تا یکی مهمان در آمد وقت شب | کو شنیده بود آن صیت عجب
از برای آزمون می‌آزمود | زانکه بس مردانه و جانباز بود
گفت کم گیرم سر و اشکنبه‌ای | رفته گیر از گنج جان یک حبه‌ای
صورت تن گو برو من کیستم | نقش کم ناید چو من باقیستم

چون نفخت بودم از لطف خدا / نفخ حق باشم ز نای تن جدا

تا بیفتد بانگ نفخش این طرف / تا رهد آن گوهر از تنگین صدف

چون تمنوا الموت گفت ای صادقین / صادقم جان را برافشانم برین

ملامت اہل مسجد مہمان عاشق را از شب خفتن در آنجا

قوم گفتندش که هین اینجا مخسپ / تا نکوبد جانستانت همچو کسب

که غریبی و ندانی تو حال / کاندرین جا هر که خفت اندر زوال

اتفاقی نیست این ما بارها / دیده ایم و جمله اصحاب نهی

هر که این مسجد شبی مسکن شدش / نیم شب مرگ هلاهل آمدش

از یکی تا پانصد این را دیده ایم / نه بتقلید از کسی بشنیده ایم

گفت الدین النصیحه آن رسول / آن نصیحت در لغت ضد غلول

این نصیحت راستی در دوستی / در غلولی خائنی و سگ پوستی

بی خیانت این نصیحت از وداد / می نماییمت مگرد از عقل و داد

جواب گفتن عاشق ناصحان و ملامت گویان را

گفت ای ناصحان من بی ندم / از جهان زندگی سیر آمدم

منبلم بی زخم ناساید تنم / عاشقم بر زخمها بر می تنم

منبلی ام زخم جو و زخم خواه / عافیت کم جوی از منبل براه

منبلی نی کو بود خود برگ جو / منبلی ام لاابالی مرگ جو

منبلی نی کو بکف پول آورد / منبلی چستی کزین پل بگذرد

آن نه کو بر هر دکانی می زند / بل جهد از کون و برکانی زند

مرگ شیرین گشت و نقلم زین سرا / چون قفص هشتن پریدن مرغ را

آن قفص کو هست عین باغ در / مرغ می بیند گلستان و شجر

جوق مرغان از برون گرد قفص / خوش همی خوانند ز آزادی قصص

مرغ را اندر قفص زان سبزه زار / نی خورش ماندست و نی صبر و قرار

سر ز هر سوراخ بیرون میکند / تا بود کاین بند از پا بر کند

چون دل و جانش چنین بیرون بود / آن قفص را در گشائی چون بود

نی چنان مرغ قفص در اندهان / گرد بر گردش بحلقه گربگان

کی بود او را درین خوف و حزن / آرزوئی از قفص بیرون شدن

او همی خواهد کزین ناخوش قفص / صد قفص باشد بگرد این قفص

بیان آنکه عشق جالینوس برین حیات دنیا بود که درهمین عالم بکار آید و هنری نورزید که در آن بازار بکار آید و از عوام ممتاز باشد

آن چنانکه گفت جالینوس راد / از هوای این جهان و از مراد

راضیم کز من بماند نیم جان / که ز کون استری بینم جهان

گربه می بیند بگرد خود قطار / مرغش آیس گشته بود از مطار

یا عدم دیدست غیر این جهان / در عدم نادیده او حشر نهان

چون جنین کش میکشد بیرون کرم / می گریزد او سپس سوی شکم

لطف رویش سوی مصدر میکند / او مقر در پشت مادر میکند

که اگر بیرون نهم زین شهر گام / ای عجب بیگر نه بینم این مقام

یا دری بودے درین شهر وخم / تا نظاره کردمے اندر رحم

یا چو چشم سوزنی راهم بدی / که ز بیرون رحم دیده شدی

این جنین هم غافل است از عالمی / همچو جالینوس او نامحرمی

او نداند کان رطوباتی که هست / آن مدد از عالم بیرونی است

آن چنان که چار عنصر در جهان / صد مدد دارد ز شهر لامکان

آب و دانه در قفس گر یافته است / آن ز باغ و عرصه دریافته است

جانهای انبیا بینند باغ / زین قفص در وقت نقلان و فراغ

پس ز جالینوس و عالم فارغ اند / همچو ماه اندر فلکها بازغ اند

ور ز جالینوس این قول افتریست / پس جوابم بهر جالینوس نیست

این جواب آنکس آید کاین بگفت / کو نبودستش دلی با نور جفت

مرغ جانش موش شد سوراخ جو / چون شنید از گربگان او عرجوا
زان سبب جانش وطن دید و قرار / اندرین سوراخ دنیا موش وار
همدرین سوراخ بنائی گرفت / درخور سوراخ دانائی گرفت
پیشه‌هائی که مر او را در مزید / اندرین سوراخ کار آید گزید
زانکه دل برکند از بیرون شدن / بسته شد راه رهیدن از بدن
عنکبوت ار طبع عنقا داشتی / از لعابی خیمه کی افراشتی
گربه کرده چنگ خود اندر قفص / نام چنگش درد و سرسام و مغص
حصبه و قولنج و مالیخولیا / سکته و سل و جذام و ماشرا
گربه مرگست و مرض چنگال او / می‌زند بر مرغ و پر و بال او
گوشه گیری دود بهر دوا / مرگ چون قاضی و رنجوری گوا
چون پیاده قاضی آمد این گواه / که همی خواند ترا تا حکمگاه
مهلتی خواهی تو از وی در گریز / گر پذیرفت او شد و گرنه گفت خیز
جستن مهلت دوا و چاره‌ها / که زنی بر خرقهٔ تن پاره‌ها
عاقبت آید صباحی خشم دار / چند باشد مهلت آخر شرم دار
عذر خود از شه بخواه ای پرحسد / پیش از آن کان روز ناچار در رسد
وانکه در ظلمت براند بارگی / برکند زان نور دل یکبارگی
میگریزد از گواه و مقصدش / کان گواه سوی قضا میخواندش
تا گواهان گیرد او را خوار و زار / گوش کشان تا پیش قاضی شرمسار

ملامت کردن اهل مسجد مهمان را که آمادران مسجد مخسپید

زین گذر کن جانب آن شخص را / کو بمسجد آمد آن شب میهمان
قوم گفتندش مکن جلدی برو / تا نگردد جامه و جانت گرو
آن ز دور آسان نماید به نگر / که بآخر سخت باشد رهگذر
بس کسا کو بخت خود را از نخست / وقت پیچاپیچ دستاویز جست
پیشتر از واقعه آسان بود / در دل مردم خیال نیک و بد
چون درآید اندرون کارزار / آن زمان گردد بران کس کار زار
چون شوی غایب ز پیش تو پای پیش / کان اجل گرگست و جان تو میش
بود ز ابدالی و مغیث شیر شد / لیکن آمد گرگ او سر زیر شد
کیست ابدال آنکه او مبدل شود / خمرش از تبدیل یزدان خل شود
لیک مست شیرگیری ز گمان / شیر سیلی تو خود ایمن مران
گفت حق اهل نفاق ناسدید / باسهم ما بینهم باس شدید
درمیان همدگر مردانه اند / در غزا چون عورتان خانه اند
گفت پیغمبر سپهدار غیوب / لا شجاعة یا فتی قبل الحروب
وقت لاف غزو مستان کف زنند / وقت جوش جنگ چون کف بی‌تنند
وقت ذکر غزو شمشیرش دراز / وقت کر و فر تیغش چون پیاز
وقت اندیشه دل او زخم جو / پس بیک سوزن تهی شد خیک او
من عجب دارم ز جویای صفا / کو رمد در وقت صیقل از جفا
عشق چون دعوی جفا دیدن گواه / چون گواهت نیست شد دعوی تباه
چون گواهت خواهد این قاضی مرنج / بوسه ده بر مار تا یابی تو گنج
آن جفا با تو نباشد ای پسر / بلکه با وصف بدی اندر تو در
بر نمد چوبی که آن را مرد زد / بر نمد آن را نزد بر گرد زد
گر زدم اسپی را آن کینه کش / آن نزد بر اسپ زد بر سکسکش
تا ز سکسک وارهد خوش پی شود / شیر را زندان کنی تا می شود
آن یکی میزد یتیمی را بقهر / تند بود آن لیک نعمزده چو زهر
دید مردی آن چنانش زار زار / آمد و برگرفت نعشش در کنار
گفت حیدان آن تیمک را زدی / چون نترسیدی ز قهر ایزدی
گفت او را کی زدم ای جان دوست / من بر آن بوی زدم کو اندروست
مادر ار گوید ترا مرگ تو باد / مرگ آن خو خواهد و مرگ فساد
آن گروهی کز ادب بگریختند / آب مردی آب مردان ریختند
عاذلان شان از وغا وا رانده اند / تا چنین حیز و مخنث مانده اند
لاف و عشوه‌شان ز خارا کم شنو / تا جنبناد صف هیجا مرد

زانکه زادوکم خبالا گفت حق
کز رفیق سست برگردان ورق
گر گریشان با شما همره شوند
غازیان بی مغز همچون که شوند

خویشتن را با شما هم صف کنند
پس گریزند و دل صف بشکنند
پس سپاهی اندکی بی این نفر
به که با اهل نفاق آید حشر

هست بادام کم خوش بیخته
بند بسیاری به مغز آمیخته
تلخ و شیرین گر بصورت یک شی اند
نقص از آن افتاد که هم دل نی اند

گر ز ترسان دل بود کو از گمان
می زید در شک ز حال آن جهان
هر دو در ره ما نماند منزلی
گام ترسان می نهد اعمی ولی

چون نماند ره مسافر چون رود
باز دو راه و دل پر خون شود
هر که گوید های این سو راه نیست
او کند از بیم آنجا وقف ایست

ور بماند ره دل با هوش او
کی رود هر راهی هو در گوش او
پس مشو همراه این اشتر دلان
زانکه وقت منتق و بیم اند افکنان

پس گریزند و ترا تنها هلند
گرچه اندر لاف سحر بابلند
تو ز غازیان مجو این کارزار
نور طاوسان محو صید و شکار

طبع طاوسیت وسوست کند
دم دهد تا از مقامات بر کنند

همچو شیطان کو وساوس بر قریش
دم دهد گفت گرد آرید جیش

تا کز احمد هزیمت افگنیم
بیخ و بنیاد از زمینش بر کنیم

گفتن شیطان با قریش که بجنگ احمد صلی الله علیه وسلم آئید که من یاریها کنم و قبیله خود را مدد خوانم و گریختن او در ملاقات صفین

چونکه شیطان در هزر شد صد کم
خواند افسون که انی جارکم
چون سپه گرد آمدند از گفت او
گرد با ایشان بحیلت گفتگو

کر بیارم من قبیله خویش را
تا که در هیجا بود پشت شما
من شما را عون و یاریها کنم
تا سپاه دشمنان تان بشکنم

چون قریش از گفت او حاضر شدند
هر دو لشکر چو ملاقات آمدند
دید شیطان از ملائک اسپهی
سوی صف مومنان اندر رسید

ان تجودا لم تروها صف زده
گشت حالش وز بیم آتشکده
پای خود واپس کشید می گرفت
کز همی تنهیم سپاهی پس شگفت

کاغاث الله مالی منه و عون
او بهو الا نی اری ما لا ترون
گفت حارث ای سراقه شکل این
دی چرا تو می نگفتی این چنین

گفت ایوم من بهم جنیم حرب
گفت می بینی چه جیش عرب
می نبینی غیر این لیک ای تو شنگ
آن زمان لاف بود و این وقت جنگ

دی همی گفتی که پابندان شدم
گر بود ما را فتح و نصرت مسلم
دید عیبم جیش بود ای لعین
وین زمان ناچیز و نامرد و مهین

تا بجوید دم آن دم تو آمد بکم
تو چون رفتی و ما بیشم فدیم
چونکه حارث با او گفت این
از عتابش خشمگین شد آن لعین

دست خود خشمین ز دست او کشید
چون نگفت او شد ز دل رسید
سینه اش را کوفت شیطان و گریخت
خون آن بیچارگان زین مکر ریخت

چونکه ویران کرد چندین عالم او
پس بگفت انی بری منکم
کوفت اندر سینه و انداختش
پس گریزان شد چو هیبت تاختش

نفس و شیطان هر دو یک تن بوده اند
در دو صورت خویش را بنموده اند
چون فرشته و عقل کایشان یک بدند
بهر حکمتهاش دو صورت شدند

دشمنی اری چنین در سر خویش
مانع عقل است خصم جان و کیش
یک نفس حمله کند چون سو سله
پس سوراخی گریزد در فرار

در دل او وسوسه بنهاد و کنون
سر ز هر سوراخ می آرد برون
نام پنهان گشتن دیو از نفوس
و اندران سوراخ رفتن شد خنوس

کز خنوسش چون خنوس قنفذ بست
چو سر قنفذ ورا آمد شدست
کز خدا آن دیو را خناس خواند
کو سر آن خار پشتک را بماند

می نهان گردد سر آن خار پشت
وز سبدم از بیم صیاد در نشست
تا چو وقت یافت سر آورد برون
وین چنین مکری همی بارش بلون

گر نه نفس از اندرون راهت زدی ‌ رهزنان را بر تو کی دستی بدی
زان عوان مقتضی که شهوت است ‌ دل اسیر حرص و آز و آفت است

زان عوان سر شدی دزد تبه ‌ تا عوانان را به قهر تست راه
در خبر بشنو تو این پند نکو ‌ بین جنبیکم لکم اعدا عدو

طمطراق این عدو مشنو گریز ‌ کو چو ابلیس است در لج و ستیز
بر تو او از بهر دنیا و نبرد ‌ آن عذاب سرمدی را سهل کرد

چه عجب گر مرگ را آسان کند ‌ او ز سحر خویش صد چندان کند
سحر کاهی را به صنعت که کند ‌ باز کوهی را چو کاهی می‌تند

زشتها را نغز گرداند به فن ‌ نغزها را زشت گرداند به ظن
آدمی را خر نماید ساعتی ‌ آدمی سازد خری را و آیتی

کار سحر اینست کو دم می‌زند ‌ هر نفس قلب حقایق می‌کند
این چنین ساحر درون تست و سر ‌ ان فی الوسواس سحرا مستتر

اندران عالم که هست این سحرها ‌ ساحران هستند جادویی‌گشا
اندران صحرا که رست این زهر تر ‌ نیز روییدست تریاق ای پسر

گویدت تریاق از من جو سپر ‌ کز ز زهرم من تو نزدیک‌تر
گفت او سحرست و ویرانی تو ‌ گفت من سحرست و دفع سحر او

گفت پیغمبر که آن فی البیان ‌ سحرا و حق گفت آن خوش پهلوان
لیک سحری دفع سحر ساحران ‌ مایهٔ تریاک باشد در بیان

آن بیان اولیا و اصفیاست ‌ کو همه اغراض نفسانی جداست
حاصل آن کز زهر نفس دون گریز ‌ نوش کن تریاق مرشد چست تیز

این طلسم سحر نفس اندر شکن ‌ سوی گنج پیر کامل نقب زن
بس درازست این سخن آغاز ران ‌ جانب مهمان مسجد باز ران

زین گذر کن باز تا مسجد بیا ‌ قصهٔ مهمان بگو و آن ماجرا

مکرر کردن عاذلان پند را به مهمان مسجد

مسجد و ما را مکن زین متهم ‌ که بگوید دشمنی از دشمنی
آتشی در ما زند فردا دنی
بر بهانهٔ مسجد او بد سالهٔ ‌ تا بهانهٔ قتل بر مسجد نهد
چونکه بدنام است مسجد او جهد
که نه‌ام ایمن ز مکر دشمنان ‌ هین برو جلدی مکن سودا مپز
کر ستان بیمود گردون را لگز
ریش خود در کنده یک لخت لخت ‌ هین برو کوته کن این قیل و قال
خویش و ما را در میفکن در وبال

هین مکن جلدی دلی بو الکرم
گر نیاساید در او ظالمی ‌ کز ذلا جوی ضعیف آید به بیم
تهمتی بر ما منه ای سخت جان
چون تو بسیاران بلافیده ز بخت

جواب گفتن مهمان ایشان را و مثل آوردن بدفع حارس کشت بانگ دف از کشت اشتری را که کوس محمودی بر پشت او زدندی

گفت ای یاران از آن دیوان نیم
کودکی کو حارس کشتی بدی ‌ طبلکی در دفع مرغان می‌زدی
تا رمیدی مرغ از آن طبلک بگشت ‌ گشت از مرغان بهی خوف گشت
چونکه سلطان شاه محمود کریم ‌ برگذر زد آن طرف خیمهٔ عظیم
با سپاهی همچو استاره اثیر ‌ بختی بد شیر و همچون خروس
اندر آن فیروز صفدر ملک گیر ‌ اشتری بد که بدی حمال کوس
بانگ کوس و طبل بر دی روز و شب ‌ کودک آن طبلک بزد در حفظ بر
میزدندی در رجوع و در طلب ‌ اندر آن مزرع در آمد آن شتر
عاقلی گفتش مزن طبلک که او ‌ گر کشاد طبل سلطان ببیت کفل
بختی طبل ست و با نشست غم ‌ پیش او چه بود تبوراک تو طفل
عاشقم من کشته قربان لا ‌ پیش آنچه دیده است این دو بلا
جان من نوبتگه طبل بلا ‌ خود تبوراک است این تهدیدها
ای حریفان من از آنها نیستم ‌ بل چو اسمعیل از آدم ز سر
گر خیالاتی درین ره نیستم ‌ من چو اسمعیلیانم بی‌حذر

فارغم از طمطراق و از ریا — قل تعالوا گفت جانم را بیا
گفت پیغمبر که جاء فی السلف — بالعطیه من تیقن بالخلف

هر که بیند مر عطا را صد عوض — زود در بازد عطا را زین غرض
جمله در بازار زان گشتند بند — تا چو سود افتاد مال خود دهند

زر در انبانها نشسته منتظر — تا که سود آید ببذل آید بطر
چون نه بیند کاله در ربح بیش — سرد گردد عشقش از کالای خویش

گرم زان ماندست با آن کو ندید — کاله‌های خویش را ربح و مزید
همچنین علم و هنرها و حرف — چون نه بیند افزون از آنها در شرف

تا به از جان نیست جان باشد عزیز — چون به آمد نام جان شد چیز لیز
لعبت مرده بود جان طفل را — تا نگشت او در بزرگی طفل زا

این تصور وین تخیل لعبت است — تا تو طفلی پس بدانت حاجت است
چون ز طفلی رست جان شد در وصال — فارغ از حس است و تصویر و خیال

نیست محرم تا بگویم بی نفاق — تن زدم والله اعلم بالوفاق
مال و تن برف است اندر زان فنا — حق خریدارش که الله اشتری

برفها زان از ثمن اولیستت — که توی در شک یقینی نیستت
وین عجب ظنی ست در تو ای مهین — کی نپرد در بستان یقین

هر گمان تشنهٔ یقین است ای پسر — می زند اندر تزاید بال و پر
چون رسد در علم پس پر پا شود — مر یقین را علم او بویا شود

زانکه هست اندر طریق مفتتن — علم کمتر از یقین و فوق ظن
علم جویای یقین باشد بدان — وان یقین جویای دیدست و عیان

اندر الهاکم بجو این را کنون — از پس کلا پس لو تعلمون
میکشد دانش به بینش ای علیم — گر یقین بودی بدیدندی جحیم

دید زاید از یقین بی امتهال — آنچنان کز ظن همی زاید خیال
اندر الهاکم بیان این ببین — گر شود علم الیقین عین الیقین

از گمان و از یقین بالاترم — وز ملامت برنمی گردد سرم
چون دهانم خورد از حلوای او — چشم روشن گشتم و بینای او

پا نهم گستاخ چون خانه روم — پا نلرزانم نه کورانه روم
آنچه گل را گفت حق خندانش کرد — با دل من گفت و صد چندانش کرد

آنچه زد بر سرو و قدش راست کرد — و آنچه از وی نرگس و نسرین بخورد
آنچه نی را کرد شیرین جان و دل — و آنچه خاکی یافت زو نقش چگل

آنچه ابرو را چنان طرار ساخت — چهره را گلگونه و گلنار ساخت
مر زبان را داد صد افسونگری — وانکه کان را داد زر جعفری

چون در زرادخانه باز شد — غمزه‌های چشم تیرانداز شد
بر دلم زد تیر و سوداییش کرد — عاشق شکر و شکرخاییش کرد

عاشق آنم که هر آن آن اوست — عقل و جان جاندار یک مرجان اوست
من نلافم ور بلافم همچو آب — نیست در آتش کشی ام اضطراب

چون بدزدم چون حفیظ مخزن اوست — چون نباشم سخت رو پشت من اوست
هر که از خورشید باشد پشت گرم — سخت رو باشد نه بیم او را نه شرم

همچو روی آفتاب بی حذر — گشت رویش خصم سوز پرده در
هر پیمبر سخت رو بد در جهان — یکسواره کوفت بر جیش شهان

رو نگرداند از ترس و غمی — یکتنه تنها بزد بر عالمی
سنگ باشد سخت رو و چشم شوخ — او نترسد از جهان پر کلوخ

کان کلوخ از خشت زن یکلخت شد — سنگ از صنع خدایی سخت شد
گوسفندان گر برونند از حساب — زانبهی شان کی بترسد آن قصاب

کلکم راع نبی چون راعی است — خلق مانند رمه او ساعی است
از رمه چوپان نترسد در نبرد — لیکشان حافظ بود از گرم و سرد

گر زند بانگی ز قهر او بر رمه — وان ز مهرست آن که دارد بر همه
هر زمان گوید بگوشم بخت نو — که ترا غمگین کنم غمگین مشو

من ترا غمگین و گریان زان کنم — تا کت از چشم بدان پنهان کنم
تلخ گردانم ز غمها خوی تو — تا بگردد چشم بد از روی تو

نی تو صیادی نه جویای منی / بندهٔ و افگندهٔ رای منی
حیله اندیشی که در من در رسی / در فراق و جستن من بیکسی
چاره میجوید پی من درد تو / می شنودم دوش آه سرد تو
من توانم هم که بی این انتظار / ره دهم بنمایمت راه گذار
تا ازین گرداب دوران وارهی / بر سر گنج وصالم پا نهی
لیک شیرینی و لذات مقر / هست بر اندازهٔ رنج سفر
آنگه از شهر و ز خویشان بر خوری / کز غریبی رنج و محنتها بری
هر چه آسان یافتی آسان دهی / در مشکل یاب ار جان نهی
در بلا بار و مگردان ای اخی / بشنو این تمثیل و قدر خود بدان
هر زمانی می برآید وقت جوش / بر سر دیگ و برآرد صد خروش

تمثیل گریختن مؤمن و بیصبری او در بلا با اضطراب و بیقراری نخود بجوش تا بیرون جهد و منع کدبانو

که چرا آتش بمن در می زنی / چون خریدی چون نگونم میکنی
در نخود بنگر اندر دیگ چون / می جهد بالا چو شد ز آتش زبون

میزند کفلیز کدبانو که نی / خوش بجوش و بر مجه ز آتش کنی
زان بجوشانم که مکروه منی / بلکه تا گیری تو ذوق و چاشنی
تا غذا گردی بیامیزی بجان / بهر خواری نیستت این امتحان
آب میخوردی به بستان سبز و تر / بهر این آتش بدست آن آب خورد
رحمتش سابق بدست از قهر زان / تا ز رحمت گردد اهل امتحان
رحمتش بر قهر زان سابق شدست / تا که سرمایهٔ وجود آید بدست
زانکه بی لذت نروید لحم و پوست / چون نروید چه گدازد عشق دوست
زان تقاضا گر بیاید قهرها / تا کنی ایثار آن سرمایه را
باز لطف آید برای عذر او / کز بکردی غسل و بر جستی ز جو
با نخود گوید چریدی در بهار / رنج مهمان تو شد نیکوش دار
تا که جهان باز گردد شکر ساز / پیش شه گوید ز ایثار تو باز
تا بجائی نعمت منعم رسد / جمله نعمتها برد بر تو حسد
من خلیلم تو پسر پیش بچک / سر بنه انی ارانی اذبحک
قهر پیشش قهر نه دل برقرار / تا برم حلقت اسمعیل وار
سر برم لیک این سر آن سر نیست / کز بریده گشتن و کشتن بریست
لیک مقصودم از آن تعلیم تست / ای مسلمان بایدت تسلیم جست
ای نخودی جوش اندر ابتلا / تا نه هستی و نه خود ماند ترا
اندر آن بستان اگر خندیدهٔ / تو گل بستان جان و دیدهٔ
گر جدا از باغ و آب و گل شدی / لقمه گشتی و اندر احیا آمدی
شو غذا و قوت و اندیشها / شیر بودی شیر شو در بیشها
از صفاتش رستهٔ والله نخست / در صفاتش باز رو چالاک و چست
ز ابر و خورشید و ز گردون آمدی / پس شدی اوصاف و گردون بر شدی
آمدی در صورت باران و تاب / میروی اندر صفات مستطاب
جزو شمس و ابر و انجم بادهٔ / نفس و فعل و قول و فکرتها شدی
هستی حیوان شد از مرگ نبات / راست آمد اقتلونی یا ثقات
چون چنین بردیست بعد الممات / راست آمد ان فی قتلی حیات
فعل و قول و صدق شد قوت ملک / تا بدین معراج شد سوی فلک
آنچنان کان طعمه شد قوت بشر / از جمادی بر شد و شد جانور
این سخن را ترجمهٔ پهناوری / گفته آید در مقام دیگری
کاروان دائم ز گردون میرسد / تا تجارت میکند وا میرود
پس برو شیرین و خوش با اختیار / نی به تلخی و کراهت دزدوار
زان حدیث تلخ میگویم ترا / تا ز تلخیها فرو شویم ترا
ز آب سرد انگور افسرده رهد / سردی و افسردگی بیرون نهد
تو ز تلخی چونکه دل پر خون شوی / پس ز تلخیها همه بیرون شوی
فارغ آیی گر تو بویز ند جسل / آن زمان شیرین شوی همچو عسل
هر که او اندر بلا صابر شد / مقبل این درگهٔ فاخر شد

ساز شکری نیست و الوقت نیست — خام و ناجوشیده جز خوبی ذوق نیست

تمثیل صابر شدن مؤمن چون بر سر بلا واقف شد

آن نخود گفت ار چنین است ای ستی — خوش بجوشم یاریم ده راستی
تو درین جوشش چو معمار منی — کفچلیزم زن که بس خوش میزنی
همچو پیلم بر سرم زن زخم و داغ — تا نبینم خواب هندستان و باغ
تا که خود را در دهم در جوش من — تا رهی یابم در آن آغوش من
زانکه انسان در غنا طاغی شود — همچو پیل خواب بین یاغی شود
پیل چون در خواب بیند هند را — پیلبان را نشنود آرد دغا

عذر گفتن کدبانو با نخود و حکمت در جوشش داشتن او

آن ستی گوید ورا که پیش ازین — من چو تو بودم ز اجزای زمین
چون بنوشیدم جهاد آذری — پس پذیرا گشتم و اندر خوری
مدتی جوشیده ام اندر زمن — مدتی دیگر درون دیگ تن
زین دو جوشش قوت حسها شدم — روح گشتم پس ترا استا شدم
در جمادی گفتمی زان میدوی — تا شوی علم و صفات معنوی
چون شدم من روح پس بار دگر — جوش دیگر کن ز حیوانی گذر
از خدا میخواه تا زین نکته‌ها — در نلغزی و رسی در منتها
زانکه از قرآن بسی گمره شدند — زان رسن قومی درون چه شدند
مر رسن را نیست جرمی ای عنود — چون ترا سودای سر بالا نبود

بقیهٔ قصهٔ مهمان آن مسجد و ثبات و صدق عزم او

جانب آن عاشق بجویش ران — کو در آن مسجد چه کرد از امتحان
آن غریب شهر سربالا طلب — گفت می‌خسپم درین مسجد به شب
مسجدا گر کربلای من شوی — کعبهٔ حاجت روای من شوی
هین هله بگذار ای بگزیده یار — تا رسن بازی کنم منصوروار
گر شدید اندر نصیحت جبرئیل — می نخواهد غوث در آتش خلیل
جبرئیلا رو که من افروخته — بهترم چون عود و عنبر سوخته
جبرئیلا گرچه یاری می‌کنی — چون برادر پاسداری می‌کنی
ای برادر من بر آذر چابکم — من نه آن جانم که گردم بیش و کم
جان حیوانی فزاید از علف — آتشی بود و چو هیزم شد تلف
گر نگشتی هیزم او مثمر بدی — تا ابد معمور هم عامر بدی
باد سوزانست این آتش بدان — پرتو آتش بود نی عین آن
عین آتش در اثیر آمد یقین — پرتو و سایهٔ ویست اندر زمین
لاجرم پرتو نپاید ز اضطراب — سوی معدن باز میگردد شتاب
قامت تو بر قرار آمد بساز — سایه‌ات کوته دمی یکدم دراز
زانکه در پرتو نیابد کس ثبات — عکس آن انگشت سوی امهات
هین دهان بربند فتنه لب گشاد — خشک آر الله اعلم بالرشاد
فتنه زاد و کرد عالم را خراب — شرق و غرب افتاد اندر اضطراب
چون مراتب گرد دلها تنگ شد — هر یکی با دیگری در جنگ شد
گفت دیگو بیا شد خامش شدم — سلّ تسلیم کردم تن زدم
ور تو گویی موجب فتنه چه بود — باز گویم گوش کان حین غم فزود

ذکر خیال بداندیشی قاصر فهمان

پیش از آن کاین قصه تا مخلص رسد — دود و گندی آمد از اهل حسد
من نمی رنجم ازین لیک این لگد — خاطر ساده دلی را پی کند
خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی — بهر محجوبان مثال معنوی
کز قرآن گر نبیند غیر قال — این عجب نبود ز اصحاب ضلال
کز شعاع آفتاب پر ز نور — غیر گرمی می نیابد چشم کور
خربطی ناگاه از خرخانهٔ — سر برون آورد چون طعانهٔ
کاین سخن پستست یعنی مثنوی — قصهٔ پیغمبرست و پیروی
نیست ذکر و بحث و اسرار بلند — که دوانند اولیا زان سو سمند
از مقامات تبتل تا فنا — پایه پایه تا ملاقات خدا

شرح واجد هر مقام و منزلی — که ز پر زد بر پرد صاحب دلی
طفل را تا فسانه است و فسون — کودکان قصه برون و درون
چون کتاب الله بیامد هم بر آن — اینچنین طعنه زدند آن کافران
که اساطیرست و افسانه نژند — نیست تحقیقی و تعمیقی بلند
کودکان خورد فهمش میکنند — نیست جز امر پسند و ناپسند
ذکر آدم گندم و ابلیس و مار — ذکر هود و عاد و ابراهیم و نار
ذکر نوح و کشتی طوفان تن — ذکر کنعان سر از خط تافتن
ذکر یوسف ذکر زلف پرخمش — ذکر یعقوب و زلیخا و غمش
ذکر اسمعیل و ذبح جبرئیل — ذکر قصه کعبه و اصحاب فیل
ذکر بلقیس و سلیمان و سبا — ذکر داود و زبور و اوریا
ذکر طالوت و شعیب و صوم او — ذکر یونس ذکر لوط و قوم او
ذکر حمل مریم و نخل و مخاص — ذکر یحیی و زکریا و ریاض
ذکر صالح ناقه و تقسیم آب — ذکر ادریس و مناجات و جواب
ذکر الیاس و عزیر و موت او — ذکر قارون و زمین رفتن فرو
ذکر ایوب و صبوری در بلا — ذکر اسرائیلیان در تیه لا
ذکر موسی و شجر طور و عصا — خلع نعلین و خطابات و عطا
ذکر عیسی و عروجش بر سما — ذکر ذو القرنین و خضر و ارمیا
ذکر فضل احمد و خلق عظیم — ذکر قمر از معجز انشق شد دو نیم
ظاهرست و هر کسی پی میبرد — کو بیان که گم شود در وی خرد
گفت اگر آسان نماید این به تو — اینچنین یک سوره گو ای سخت گیر
جنیان و انسیان و اهل کار — گو یکی آیت ازین آسان بیار

تفسیر حدیث ان للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة ابطن و فی روایة الی سبعین بطنا

حرف قرآن را بدان که ظاهرست — زیر ظاهر باطنی بس قاهرست
زیر آن باطن یکی بطن دگر — خیره گردد اندرو فکر و نظر
زیر آن باطن یکی بطن سوم — که درو گردد خردها جمله گم
بطن چارم از نبی خود کس ندید — جز خدای بی نظیر بی ندید
همچنین تا هفت بطن ای ذی الکرم — می شمر تو زین حدیث معتصم
تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین — دیو آدم را نبیند جز که طین
ظاهر قرآن چو شخص آدمیست — که نقوشش ظاهر و جانش خفیست
مرد را صد سال عم و خال او — یک سر موئی نبیند حال او

بیان آنکه رفتن انبیا و اولیا علیهم السلام بکوهها و غارها جهت پنهان کردن خویش نیست و جهت خوف تشویش خلق نه بلکه جهت ارشاد خلق ست و تقطع از دنیا

آنکه گویند اولیا در که بوند — تا ز چشم مردمان پنهان شوند
پیش خلق ایشان فراز صد که اند — گام خود بر چرخ هفتم می نهند
پس چرا پنهان شود که جو بود — کو ز صد دریا و که آن سو بود
حاجتش نبود بسوی که گریخت — کز پیش گره فلک صد نعل ریخت
چرخ گردید و ندید او گرد جان — تعزیت جامه بپوشید آن ملک
گر بظاهر آن پری پنهان بود — آدمی پنهان تر از پریان بود
نزد عاقل آن پری که مضمرست — آدمی صد بار خود پنهان ترست
آدمی نزد یک عاقل چون خفیست — چون بود آدم که در غیب او صفیست
آدمی همچون عصای موسی ست — آدمی همچون فسون عیسی ست

تشبیه صورت اولیا و صورت کلام اولیا بصورت عصای موسی و صورت فسون عیسی علیهما السلام

در کف حق بهر داد و بهر زین — قلب مومن هست بین الاصبعین
ظاهرش چوبی ولیکن پیش او — کون یک لقمه چو بگشاید گلو
تو مبین فسون عیسی حرف و صوت — آن ببین کز وی گریزان گشت موت
تو مبین فسونش آن لهجات پست — آن نگر که مرده بر جست و نشست
تو مبین مر آن عصا را سهل یافت — آن ببین که بحر اخضر را شکافت

نور دوری دیده چرخ سیاه ｜ یک ندیم یا مثیش نه بنگ سیاه ｜ نور دوری می نه بینی غیر گرد ｜ اندکی پیش آ ببین در گرد مرد

تفسیر قوله تعالی یا جبال اوبی معه والطیر

دیده‌ها را گر داور روشن کند ｜ کوهها را همره داود کند
چون برآمد موسی از اقصای دشت ｜ کوه طور از مقدمش رقاص گشت ｜ در پی داود از آفرینش تابان شده ｜ کوهها اندر پیش نالان شده
کوه با داود گشته همرهی ｜ هر دو مطرب مست در عشق شهی ｜ یا جبال اوبی امر آمده ｜ هر دو هم آواز و هم پرده شده
گفت داودا تو هجرت دیده ｜ بهر من از همدمان ببریده ｜ ای غریب فرد بی مونس شده ｜ آتش شوق از دلت شعله زده
مطربان خواهی و قوال و ندیم ｜ کوهها پیشت آرد آن قدیم ｜ تا که قوالی و سرنایی کنند ｜ تا به پیشت باده پیمایی کنند
تا بدانی ناله چون کهسار راست ｜ بی لب و دندان ولی را ناله‌هاست ｜ نغمه اجزای آن صافی جسد ｜ هر دمی در گوش حسش میرسد
همنشینان نشنوند او بشنود ｜ ای خنک جان کو به غیبش بگرود ｜ نشنود در نفس خود صد گفتگو ｜ همنشین او نبرده هیچ بو
صد سؤال و صد جواب اندر دلت ｜ میرسد از لامکان تا منزلت ｜ بشنوی تو نشنود زان گوشها ｜ گر بنزدیک تو آرد گوش را
گرم ای گر خود تو آن را نشنوی ｜ چون نشانش دیده چون نگروی

جواب طعنه زننده مثنوی از قصور فهم خود

ای سگ طاعن تو عوعو می‌کنی ｜ طعن قرآن را برون شو می‌کنی
این نه آن شیر است کز وی جان بری ｜ یا ز پنجه قهر او ایمان بری ｜ تا قیامت می‌زند قرآن ندا ｜ کای گروه جهل را گشته فدا
مر مرا افسانه می‌پنداشتید ｜ تخم طعن و کافری می‌کاشتید ｜ خود بدیدید ای خسیسان این سخن ｜ که شما بودید افسانه زمن
تا بدیدید ای که طعنه میزدید ｜ که شما فانی و افسانه بدید ｜ من کلام حقم و قائم بذات ｜ قوت جان جان و یاقوت زکات
نور خورشیدم فتاده بر شما ｜ لیک از خورشید ناگشته جدا ｜ لیک منم بی نوع آن آب حیات ｜ تا رهانم عاشقان را زین ممات
گر چنان گند آزتان ننگیختی ｜ جرعه بر گورتان حق ریختی ｜ نی بگیرم گفت و پند آن حکیم ｜ دل نگردانم به هر طعن سقیم
تا بپاید در دمن از او دوا ｜ فارغ آیم من ز هر طعنه حسد

مثل فرو دن در رسیدن کره اسب از خوردن آب

آنکه فرموده است او اندر خطاب ｜ کره و مادر همی خوردند آب ｜ می‌شخولیدند هر دم آن نفر ｜ بهر اسپان که هلا زین آب خور
آن شخولیدن به کره می‌رسید ｜ سر همی برداشت و از خور می‌رمید ｜ مادرش پرسید کای کره چرا ｜ می‌رمی هر ساعتی زین استقا
گفت کره می‌شخولند آن گروه ｜ ز اتفاق بانگشان هستم شکوه ｜ پس همی لرزد دلم از جای رود ｜ ز اتفاق نعره خوفم میرسد
گفت مادر تا جهان بوده است این ｜ کارافزایان بدند اندر زمین ｜ هین تو کار خویش کن ای ارجمند ｜ زود کایشان ریش خود بر میکنند
وقت تنگ و میرود آب فراخ ｜ پیش از آن کز هجر گردی شاخ شاخ ｜ شهره کاریزی است پر آب حیات ｜ آب کش تا بر دمد از تو نبات
آب خضر از جوی نطق اولیا ｜ می‌خوریم ای تشنه غافل بیا ｜ گر نبینی آب کورانه به فن ｜ سوی جو آور سبو در جوی زن
چون شنیدی کاندرین جو آب هست ｜ کور را تقلید باید کار بست ｜ چون فرو بر مشک آب اندیش را ｜ تا گران بینی تو مشک خویش را
چون گران دیدی شوی تو مستدل ｜ رست از تقلید خشک آنگاه دل ｜ گر نبیند کور آب جو عیان ｜ لیک داند چون سبو گردد گران

[illegible]

گر ز جو اندر سبو آبی برفت / کاین سبک بود و گران شد آب رفت
مر سلیمان را ز باید هر هوا / زانکه نبود شان گرانی و قوی
لنگر عقل است عاقل را امان / لنگری دریوزه کن از عاقلان
زین چنین امداد دل پر فن شود / بحر از دل جواهر هم روشن شود
دل چو پر انوار عقلی پر بزد / زان نصیبی هم بر دو دیده دهد
ما چو آن کره هم آب جو خوریم / سوی آن وسواس طاعن ننگریم
آن خداوندان که ره طی کرده‌اند / گوش با بانگ سگان کی کرده‌اند

زانکه هر بادی مراد او ری ز بود / بادی ز باید هم ثقلم فرد و
گشته بی لنگر آید مرد شر / گر ز باد کژ نباید او حذر
او مددهای خرد چون در ربود / از خزینهٔ قدران در بایه جود
زانکه نور از دل برین دیده نشست / تا چو دل شد دیده تو عاطل است
پس بدان کاب مبارک ز آسمان / وحی دلها باشد و صدق بیان
پیر و پیغمبرانی ره سپر / طعنهٔ خلقان همه بادی شمر
بازگو کان پاکباز و شیر مرد / اندر آن مسجد چه بشنود و چه کرد

بقیه قصهٔ مسجد مهمان‌کش

خفته در مسجد خود او را خواب کو / مرد غازی گشته چون خسپد بجو
خواب مرغ و ماهیان باشد همی / عاشقان را زیر غرقاب غمی
نیم شب آواز با هولی شنید / کاملم آیم بر سرت ای مستفید
پنج کرت این چنین آواز سخت / می رسید و دل همی شد لخت لخت

تفسیر آیهٔ و اجلب علیهم بخیلک و رجلک

تو چو عزم دین کنی با اجتهاد / دیو بانگت بر زند اندر نهاد
که مرو زانسو بیندیش ای غوی / کی اسیر رنج و درویشی شوی
بینوا گردی ز یاران وا بری / خوار گردی و پشیمانی خوری
تو ز بیم بانگ آن دیو لعین / وا گریزی در ضلالت از یقین
که هلا فردا و پس فردا مراست / راه دین پویم که مهلت پیش ماست
مرگ را بینی که او از چپ و راست / میکشد همسایه را آن بانگ خواست
باز عزم دین کنی از بیم جان / مرده سازی خویشتن را گر زمان
پس سلاح از علم سازی و حکم / که من از خوفی نیارم پای کم
باز بانگی بر زند بر تو ز مکر / که بترس و بازگرد از تیغ فقر
باز بگریزی ز راه روشنی / آن سلاح علم و فن را بفکنی
سالها او را به بانگی بنده / در چنین ظلمت نمد افگنده
هیبت بانگ شیاطین خلق را / بند کرده است و گرفته حلق را
تا چنان نومید شد جانشان ز نور / که روان کافران ز اهل قبور
این شکوه بانگ آن ملعون بود / هیبت بانگ خدائی چون بود
هیبت باز است بر کبک نجیب / مر مگس را نیست زان هیبت نصیب
زانکه نبود باز صیاد مگس / عنکبوتان می‌مگس گیرند و بس
عنکبوت دیو بر چون تو ذباب / کرد فر و دارد نه بر کبک و عقاب
بانگ دیوان گله‌بانان اشقیا / بانگ سلطان پاسبان اولیاست
تا نیامیزد بهم بینا و کور / قطره از بحر خوش با بحر شور

رسیدن بانگ طلسم نیم شب مهمان مسجد

بشنو اکنون قصهٔ آن بانگ سخت / که نرفت از جا بدان آن نیکبخت
گفت چون ترسم چو آمد طبل عید / تا دهل زن زد کز غزا در رسید
ای ملمای تهی و ای قلوب / قسمتان از عید جان خندد عجم چو بید
شد طمانیت عید بید تیان دل / تا چو طبل عید خندان همچو گل
بشنو اکنون این حدیث بانگ را / دیگ دولت لچگونه می پزد
چونکه بشنود آن حیل ان مرد بلد / گفت چون ترسد دلم از طبل عید
گفت با خود هین ملرزان ای حزین / مرد جانی بر دلان بی‌یقین
وقت آن آمد که حیدر وار من / طبل گیرم با بهر دارم بدن
زد چهید بانگ زد کای کیا / عازم اینک گر مردی بیا
در زمان بشکست ز آن طلسم / مرد همی بر زید هر سو قسم قسم

ریخت چندانی که کو ترکید آن پسر / تا نگیرد زر ز پری راه در
پر شدند آن مسجد و زد هر جایگاه / مرد حیران شد ز تقدیر اله

بلکه زآن کآن خاطر شرعیت بُد / تا سحرگه زر به بیرون می کشید
دفن می کرد و همی آمد بزر / با جوال و توبره بار دگر

گنجها بنهاد آن جا بارها زان / کودکی و ترسانی و ایس خسان
این ندا نی هر سخاطر آمد است / در دل هر کور دون زر پرست

کودکان اسفالها را بشکنند / نام زر بنهند و در دامن کنند
اندر آن بازی چه گوئی نام زر / آن کند در خاطر کودک گذر

بل زر مضروب ضرب ایزدی / کو نگردد کاسد آمد سرمدی
آن زری کاین زر از آن تاب یافت / گوهر تابندگی و آب یافت

آن زری که وا نگردد از دغی / غالب آید بر قمر و در روشنی
شمع بود آن مسجد و پروانه او / خویشتن در باختن آن پروانه خو

سوخت پرش او ولیکن ساختش / پس مبارک آمدش آن انداختش
همچو موسی بود آن مسعود بخت / کاتشی دید او بسوی آن درخت

چون عصا تها بر و موفور بود / ناری بنشسته آن خود نور بود
مرد حق را چون ببینی ای پسر / تو گمان داری بر او نار بشر

تو ز خود کی آگهی کان در تو است / نار خاطر ظن باطل این سو است
او درخت موسی است پر ضیا / نور خوان نارش مخوان باری بیا

فی ظلام این جهان ناری بخود / سالکان رفتند آن چون نور بود
پس بدانکه شمع دین بر میشود / این نه همچون دیگر آتشها بود

این نماید نور و سوزد یار را / وآن بصورت نار و گل واره را
این چو سازنده ولی سوزنده / وآن که وصلت را فروزنده

شکل شعله نور پاک ساز دار / حاضران را نور بود آن اجو نار
حاضران از غایبان خوشحال / طالبان را هست توفیق خبر

این سخن را نیست پایانی پدید

ملاقات آن عاشق با صدر جهان

گو حدیث عاشق و صدر حمید

آن بخاری نیز خود بر شمع زد / گشته بود از عشق آسان آن کند
آه سوز آتش سو گردون شده / در دل صدر جهان مهر آمده

گفت با خود در سحرگه کای احد / حال آن آواره ما چون بود
او گناهی کرد و ما دیدیم نیک / رحمت ما را امید است نیک

خاطر مجرم ز مان ترسان شود / لیک صد امید در ترسیش بود
من بترسانم وقیح و یاوه را / آنکه ترسد من چه ترسانم ورا

بهر دیگ سرد آذر می رود / نی بدان کز جوششش از سر برود
ایمنان را من بترسانم بعلم / خائفان را ترس بردارم بحلم

پاره دوزیم پاره در موضع نهم / هر کسی را شربت اندر خورد هم
هست سر مرد چون بیخ درخت / زآن برویید برگهاش از چوب سخت

در خور آن زخم رسته برگها / در درخت و در نقوش دردها
بر فلک‌ها هست زاشجار وفا / اصلها ثابت و فرعه فی السما

چون برست از عشق پر بر آسمان / چون نرویید در دل صدر جهان
سوی تمییز و دو دلش عفو کند / رنگها از دل تا دل آمد روزنه

کز دل تا دل یقین روزن بود / نی جدا و دور چون دو تن بود
متصل نبود سفال دو چراغ / نورشان ممتزج باشد در مساغ

هیچ عاشق خود نباشد وصل جو / که نه معشوقش بود جویای او
لیک عشق عاشقان تن زه کنند / عشق معشوقان خوش و فربه کند

چون در این دل برق مهر دوست جست / اندر آن دل دوستی میدان که هست
در دل تو مهر حق چون شد دو تو / هست حق را بیگمان مهری بتو

هیچ بانگ کف زدن آید بدر / از یکی دست تو بی دست دگر
تشنه می نالد که کو آب گوار / آب هم نالد که کو آن آب خوار

خود که بست این حلقه در جان ما / ما از آن او و او هم زان ما
حکمت حق در قضا و در قدر / کرد ما را عاشقان همدگر

جمله اجزای جهان زان حکم پیش / جفت جفت و عاشقان جفت خویش
هست هر جفتی ز عالم جفت خواه / راست همچون کهربا و برگ کاه
آسمان گوید زمین را مرحبا / با توام چون آهن و آهن ربا
آسمان مرد و زمین زن در خرد / هر چه آن انداخت این می‌پرورد
چون نماند گرمیش بفرستد او / چون نماند تری و نم بدهد او
برج خاکی خاک ارضی را مدد / برج آبی تریش اندر دمد
برج بادی ابر سوی او برد / تا بخارات وخم را بر کشد
برج آتش گرمی خورشید ازو / همچو تابه سرخ ز آتش پشت و رو
هست سرگردان فلک اندر زمن / همچو مردان گرد مکسب بهر زن
وین زمین کدبانوییها میکند / بر ولادات و رضاعش می‌تند
پس زمین و چرخ را دان هوشمند / چونکه کار هوشمندان میکنند
گر نه از هم این دو دلبر میمزند / پس چرا چون جفت در هم میخزند
بی زمین کی گل بروید و ارغوان / پس چه زاید ز آب و تاب آسمان
بهر آن میلست در ماده بنر / تا بود تکمیل کار همدگر
میل اندر مرد و زن حق زان نهاد / تا بقا یابد جهان زین اتحاد
میل هر جزوی بجزوی هم نهد / ز اتحاد هر دو تولیدی جهد
شب چنین با روز اندر اعتناق / مختلف در صورت اما اتفاق
روز و شب ظاهر دو ضد و دشمن اند / لیک هر دو یک حقیقت می‌تنند
هر یکی خواهان دگر را همچو خویش / از پی تکمیل فعل و کار خویش
زانکه بی شب دخل نبود طبع را / پس چه اندر خرج آرد روزها

خاک گوید خاک تن را باز گرد / ترک جان کن سوی ما آ همچو گرد

جذب هر عنصری جنس خود را که در ترکیب آدمی محتبس ست

جنس مایی پیش ما اولی تری / به که زان تن وارهی و زان پری
گوید آری لیک من پابسته‌ام / گرچه همچون تو ز هجران خسته‌ام
تریها تن را بجوید آبها / کای تری باز آ ز غربت سوی ما
گرمی تن را همی خواند اثیر / که ز ناری راه اصل خویش گیر
هست هفتاد و دو علت در بدن / از کششهای عناصر بی رسن
علت آید تا بدن را بگسلد / تا عناصر همدگر را وا هلد
چار مرغند این عناصر بسته پا / مرگ و رنجوری و علت پا گشا
پایشان از همدگر چون باز کرد / مرغ هر عنصر یقین پرواز کرد
جذبه این اصلها و فرعها / هر دمی رنجی نهد در جسم ما
تا که این ترکیبها را بر درد / مرغ هر جزوی باصل خود پرد
حکمت حق مانع آید زین عجل / جمعشان دارد بصحت تا اجل
گوید ای اجزا اجل مشهود نیست / پر زدن پیش از اجل تان سود نیست

چونکه هر جزوی بجوید ارتفاق / چون بود جان غریب اندر فراق

منجذب شدن جان نیز بعالم ارواح

گوید ای اجزای پست فرشیم / غربت من تلخ‌تر من عرشیم
میل تن در سبزه و آب روان / زان بود که اصل او آمد از آن
میل جان اندر حیات و در حیی است / زانکه جان لامکان اصل وی است
میل جان در حکمت است و در علوم / میل تن در باغ و راغ است و کروم
میل جان اندر ترقی و شرف / میل تن در کسب اسباب و علف
میل و عشق آن شرف هم سوی جان / زین یحب را و یحبون را بدان
گر بگویم شرح این بیحد شود / مثنوی هشتاد من کاغذ شود
حاصل آنکه هر که او طالب بود / جان مطلوبش برو راغب بود
آدمی حیوان نباتی و جماد / هر مرادی عاشق هر بی مراد
بی مرادان بر مرادی می‌تنند / وان مرادان جذب ایشان میکنند
لیک میل عاشقان لاغر کند / میل معشوقان خوش و با فر کند
عشق معشوقان دو رخ افروخته / عشق عاشق جان او را سوخته
کهربا عاشق بشکل بی نیاز / کاه میکوشد در آن راه دراز
این رها کن عشق آن تشنه دهان / تافت اندر سینه صدر جهان

وه وه آن عشق و غم آتشکده / رفته در مخدوم او شفقت شده
یک از آن ناموس و پوش و آبرو / شرم می آید که واجوید ازو

رحمتش مشتاق آن مسکین شده / سلطنت زین لطف مانع آمده
عقل حیران کاین عجب او را کشید / یا کشش ز افسون دیو جادو رسید

در طلبکاری کزین ناواقفی / لب ببند الله اعلم بالخفی
لب ببندم هر دمی ز نقصان سخن / تو بدانم هر زمان صد بار من

کاین سخن ابدال زین مدفون کنم / آن کشنده میکشد من کیستم
کیست آن کت میکشد ای معتنی / لیک می نگذاردت که دم زنی

صد عزیمت می کنی بهر سفر / میکشاند مر ترا جای دگر
زان بگرداند بهر سو آن لگام / تا خبر یابد ز فارس اسپ خام

اسپ زیرک سار زان نیکوپی است / کو همیداند که فارس بر وی است
او دلت را برد و صد سودا ببست / بی مرادت کرد و پس دل را شکست

چون شکست او بال آن رای نخست / چون نشد هستی بال اشکن درست
چون قضایش حبل تدبیرت شکست / چون شدی بر تو قضای او درست

فسخ عزائم و نقض قصدها جهت باخبر کردن آدمی است از آنکه مالک و قاهر اوست و گاه گاه عزم او را فسخ ناکردن تا طمع او در عزم کردن آرد تا او را تنبیه باشد

عزمها و قصدها در ماجرا / گاه گاهی راست می آید ترا
تا بطمع آن دلت نیت کند / بار دیگر نیتت را بشکند
ور بکلی بی مرادت داشتی / دل شدی نومید امل کی کاشتی

ور نکاریدی امل از عوریش / کی شدی پیدا برو مقهوریش
عاقلان از بی مرادیهای خویش / باخبر گشتند از مولای خویش

بی مرادی شد قلاووز بهشت / حفت الجنه شنو ای خوش سرشت
چون مراداتت همه اشکسته پاست / پس کسی باشد که کام او رواست

پس شدند اشکسته اش آن صادقان / لیک کو خود آن شکست عاشقان
عاقلان اشکسته اش از اضطرار / عاشقان اشکسته با صد اختیار

عاقلانش بندگان بندی اند / عاشقانش شکری و قندی اند
ائتیا کرها مهار عاقلان / ائتیا طوعا بهار بیدلان

نظر کردن پیغمبر علیه السلام باسیران و تبسم نمودن و این حدیث گفتن که عجبت من قوم یجرون الی الجنة بالسلاسل

دید پیغمبر یکی جوقی اسیر / که همی بردند ایشان در نفیر
دیدشان در بند آن آگاه شیر / می نظر کردند در وی زیر زیر

تا همی خایید هر یک از غضب / بر رسول صدق دندانها و لب
زهره نه با آن غضب که دم زنند / زانکه در زنجیر قهر ده من اند

می کشاندشان موکل سوی شهر / می برد از کافرستان شان بقهر
نی فدایی می ستاند نی زری / نی شفاعت میرسد از سروری

رحمت عالم همی گویند او / عالمی را می برد حلق و گلو
با هزار انکار می رفتند راه / زیر لب طعنه زنان بر کار شاه

چاره ها کردیم و اینجا چاره نیست / خود دل این مرد کم از خاره نیست
ما هزاران مرد شیر الپ ارسلان / با دو سه عریان سست نیم جان

این چنین درمانده ایم از کژرویست / یا ز اخترهاست یا خود جادویست
بخت ما را برد دیدان بخت او / تخت ما شد سرنگون از تخت او

تفسیر آیه ان تستفتحوا فقد جاءکم الفتح طاغیان می گفتند کز ما و محمد آنکه برحق است فتح و نصرتش ده و این بدان می گفتند که گمان داشتند خود برحق اند و طالب حق بی غرض اکنون محمد صلی الله علیه وسلم منصور شد

کار او از جادوی گر گشت زفت / جادوی کردیم ما هم چون نرفت
از بتان و از خدا درخواستیم / که بکن ما را اگر ناراستیم
آنکه حق و راست است از ما و او / نصرتش ده نصرت او را بجو
این دعا بسیار کردیم و صلات / پیش لات و پیش عزی و منات

گر اگر حق است و پیدایش کن / ور نباشد حق زبونش باش کن
چونکه دلداریم او منصور بود / ماه ظلمت بیم او نور بود

این جواب است آنکه خواستید / گشت پیدا که شما را استیند
ما از این اندیشه را از فکر خویش / کور میکردند و دفع از ذکر خویش

کاین ظفر ماهم ز ادبار رست / کز صواب و نحو در دل درست
خود چه شد گر غالب آمد چند بار / هر کسی را غالب آید روزگار

ماهم از ایام بخت آور شدیم / بارها بر روی ظفر آمدیم
بازی گفتند اگرچه او شکست / چون شکسته مانشود آن شست و بست

زانکه بخت نیک او در شکست / داد صد شادی پنهان زیر دست
کو باشکسته نمی‌مانست هیچ / کو ز غم بود خوش آن پیچ پیچ

چون نشان مؤمنان مغلوبی است / لیک اشکست مؤمن خوبی است
گر تو مشک و عنبری را بشکنی / عالم از فیح ریحان پر کنی

در شکسته ناگهان سرگین خر / خانها گند گرد سربسر
ور کنی خود مشک با سرگین قیاس / آب را با بول و اطلس با پلاس

بیان آنکه مراد از بازگشتن رسول علیه السلام از حدیبیه حق تعالی لقب آن فتح کرد که انا فتحنا لک فتحا مبینا بصورت غلق بود و بمعنی فتح چنانچه شکستن نافه بمعنی درستی اوست

وقت برگشته حدیبیه رسول / در ظفر بود و غمگین و ملول
ناگهان اندر حق شمع رسل / دولت انا فتحنا زد دهل
آمدش پیغام از دولت که رو / تو ز منع این ظفر غمگین مشو

کاندرین خواری بنقدت فتحهاست / نک فلان قلعه فلان بقعه تراست
بنگر آخر چونکه واگردید تفت / بر قریظه و بر نضیر از وی چه رفت

قلعها هم گیر آن دو بقعها / شد مسلم وز غنایم نفعها
ور نباشد آن تو بنگر کین فرق / بر غم و رنج اند مفتون و عشیق

زهر خواری را چو شکر می‌خورند / خار غمها را چو اشتر می‌چرند
بهر عین غم نه از بهر فرج / این [illegible] میل ایشان چون درج

آنچنان شادند اندر قعر چاه / که همی ترسند از تخت و کلاه
در فقیرے هر یکے صد شهریار / در خزان فاقه صد همچون بهار

تفسیر خبر لا تفضلونی علی یونس ابن متی الی آخره

هر کجا دلبر بود خود همنشین / فوق گردون است نی زیر زمین

گفت پیغمبر که معراج مرا / نیست بر معراج یونس اجتبا
آن من بر چرخ و آن او نشیب / زانکه قرب حق برون است از حسیب

قرب نے بالا نه پستی رفتن است / قرب حق از حبس هستی رستن است
نیست را چه جای بالا است و زیر / نیست را نی زود و نی دور و نی دیر

کارگاه گنج حق در نیستی است / غره هستی چه دانی نیست چیست
حاصل این اشکست ایشان ای کیا / می‌نماند هیچ با اشکست ما

آنچنان شادند در ذل و تلف / همچو ما در وقت اقبال و شرف
برگ بی برگی همه اقطاع اوست / فقر و خواری افتخار است و علو

آن یکی گفت ار چنانستی آن فرید / چون بخندید او چو ما را بسته دید
چونکه او مبدل شد و شادیش / نیست زین زندان و زین آزادیش

پس بقهر دشمنان چون شاد شد / چون بلا زین فتح و ظفر پر باد شد
شاد شد جانش که بر شیران نر / یافت آسان نصرت و فتح و ظفر

پس بدانستیم کو آزاد نیست / جز بدنیا دل خوش و دلشاد نیست
ورنه چون خندد که اهل آن جهان / بر بد و نیک اند مشفق مهربان

این همی گفتند در زیر زبان / آن اسیران با هم اندر بحث آن
تا موکل نشنود بر ما جهد / این سخن در گوش آن سلطان نهد

آگاه شدن پیغمبر بر طاعنان بر شماتت او

گرچه نشنید آن موکل این سخن / رفت در گوشی که بدان بی سخن

بوی پیراهان یوسف را ندید / آنکه حافظ بود یعقوبش شنید
آن شیاطین بر عنان آسمان / نشنوند آن سر لوح غیب دان

[illegible] در فتح والی [illegible] و [illegible] ۱۲۰ [illegible]

[illegible] لا تفضلونی علی یونس [illegible] السلام [illegible] یونس بن متی از جهت نبوت [illegible]

[illegible] فضیلت [illegible] علیه السلام [illegible] حق تعالی [illegible] پیغمبر علیه السلام [illegible] جمیع انبیا [illegible]

آن محمد خفته و تکیه زده
آمده سرگرد او گردان شده
آن خورد حلوا که دندانیش هست
آن کانگشتان او باشد شد ران

نجم ثاقب گشته حارس دیوران
که بهل دزدی ز احمد سمع آن
ای دیده سوی کافران زیگاه
هین بسجده در شو و برخور از آن

فهم کردن رسول صلی الله علیه وسلم ضمیر آن اسیران را

پس رسول آن گفتشان را فهم کرد
مرده اندیشان و پوسیده فنا
آنچنی کافتاد بود دیده مکین
نقش تن را افتاد از بام طشت
بنگرم سر عالمی بینم نهان
از حدوث آسمان بی عمد
تو ندیدم تا کنم شادی بدان
چون چنین قسمی برانم بر عدو
من نمیکردم غزا از بهر آن
سگ نیم تا پرچم مرده کنم
زان همی بُرّم گلوهای بشر
گر شما پروانه‌ای از جهل خویش
آنکه خود را فتحها پنداشتید
قهر میکردید و اندر عین قهر
دزد قهر خواجه کرد و زر کشید
قاهری دزد مقهوریش بود
ای که تو بر خلق چیره گشته
هین عنان در کش پی این منهزم
عقل ازین غالب شدن کی گشت شاد
گفت پیغمبر که هستند از فنون
در فره دادن خنید در کمون
قصه عهد حدیبیه بخوان
ما رمیت اذ رمیت آمد خطاب

مرده گشتن نیست مردی پیش ما
من شما را بسته میدیدم چنین
پیش چشمم کل آت آت گشت
آدم و حوا نرسته از جهان
آنچه دانسته بدم افزون نشد
این بدیدم را اقبال بال
خوش نبودشان چه حسد آید بحجر
تا ظفر یابم فروگیرم جهان
علیمیم آیم که تا زندش کنم
تا مرا باشد کرّ و فرّ و حشر
پیش آتش میکشید این حلقه کش
تخم تخمیے خوری دی کاشتید

بیان آنکه طاغی در عین قاهری مقهور است

او دران مشغول خود والله بعید
زانکه قهر او سر او در او بود
در نبرد و غالبی آغشته
در مراد تا تو نگردی منهزم
چون دین غالب شدن اید فنا
اهل جنت بیش خصمها زبون
حکمت لولا الرجال المؤمنون
کف ایدیکم تمامست ای بلی
گم شد او والله اعلم بالصواب

خود کشید ایشان که گردد جنگها
ای شما زنده بلاک و خاندان
بنگرم در غوره می بینم عیان
من شما را وقت ذرات الست
من شما را سرنگون می دیده‌ام
بسته قهر خفی و آنگه چه قهر
بانشاط آن هر سگ و بی نوش
کاین جهان جیفه است و مردار رخیص
زان همی کردم صفوف جنگ جا
زان همی بُرّم گلوی چند تا
من همی آنم شما را ای جوست
یکدگر را جد جدی می‌خوانید
گر ز خواجه آن ماله بگریختی
غالبی بر خواجه ام او نشود
آن بقاصد منهزم گردست شان
چون کشایت شد در شیوه بدام
تیز چشم آید خرد بینای پیش
از کمال حزم و سوء الظن خویش
دست کوتاهی تکفار لیس
نیز اندر غالبی هم خویش را
زان همی خندم من از زنجیرتان

گفت آن خنده نبودم از نبرد
چونکه من با نفس بشرم اندر مصاف
نزد عاقل اشتری بر نردبان
بنگرم در نیستی بینم عیان
دیده‌ام پا بسته منکوس و زبیست
پیش از آن کز آب و گل بالیده‌ام
خنده میخیزد ز دیر و دی رنج بهر
مرگ تا خیمه گرفته هر دو گوش
بر جنین دار چون باشم حریص
تا رهانم مر شما را از هلاک
زان گلوها عالمی یابد رها
اندر افتادن ز آتش با دود
سوی آن ره با فرس می‌راندید
خود شما مقهور قهر غیر و بهر
که بره والی حشر انگیختی
تا رسد والی و بستاند قود
تا دران حلقه می آرد کشان
جمله بی بعد آن اندر زحام
که خدا پیش سر حد کرد ارجل خویش
نی ز نقص بد دلی و ضعف کیش
فرض شد بهر خلاص مومنین
دید او مغلوب دام کبریا
که نگردم ناگهان خم گیرتان

زان همی خندم که با زنجیر و غل / می کشمتان سوی سروستان و گل
ای عجب کز آتش بی زینهار / بسته می آریمتان تا سبزه زار
از سوی دوزخ بزنجیر گران / میکشمتان تا بهشت جاودان
هر مقلد را درین ره نیک و بد / همچنان بسته بحضرت میکشند
جمله در زنجیر بیم و ابتلا / میروند این ره بغیر اولیا
می کشند این راه را بیگاروار / جز کسانی واقف از اسرار کار
جهد کن تا نور تو رخشان شود / تا سلوک و خدمتت آسان شود
کودکان را می بری مکتب بزور / زانکه هستند از فواید چشم کور
چون شود واقف بمکتب می دود / جانش از رفتن شگفته میشود
میرود کودک بمکتب پیچ پیچ / چون ندید از مزد کار خویش هیچ
چون کند در کیسه دانگی دست مزد / آنگهی بی خواب گردد شب چو دزد
جهد کن تا مزد طاعت در رسد / بر مطیعان آنگهت آید حسد
ائتیا کرها مقلد گشته را / ائتیا طوعا صفا بسرشته را
این محب حق ز بهر علتی / وان دگر را بی غرض خود خلتی
این محب دایه لیک از بهر شیر / وان دگر دل داده بهر این ستیر
طفل را از حسن او آگاه نه / غیر شیر او را ازو دلخواه نه
وان دگر خود عاشق دایه بود / بی غرض در عشق یکرایه بود
پس محب حق بامید و بترس / دفتر تقلید میخواند بدرس
وان محب حق ز بهر حق کجاست / کز اغراض و ز علتها جداست
گر چنین و گر چنان چون طالب است / جذب حق او را سوی حق جاذب است
گر محب حق بود لغیره / کی ینال دائما من خیره
یا محب حق بود لعینه / لاسواه خائفا من بینه
هر دو را این جستجوها زان سرست / این گرفتاری دل زان دلبرست

جذب معشوق عاشق را من حیث لا یعلمه العاشق ولا یرجوه ولا یخطر بباله ولا یظهر من ذلک الجذب اثر فی العاشق الا الخوف الممزوج بالیاس مع دوام الطلب

آمدیم اینجا که در صدر جهان / گر نبودی جذب آن عاشق نهان
ناشکیبا کی بدی او از فراق / کی دوان باز آمدی سوی وثاق
میل معشوقان نهانست و ستیر / میل عاشق با دو صد طبل و نفیر
یک حکایت هست اینجا ز اعتبار / لیک عاجز شد بخاری ز انتظار
ترک آن کردیم کو در جستجوست / تا که پیش از مرگ بیند روی دوست
تا رهد از مرگ و یابد او نجات / زانکه دید دوستست آب حیات
هر که دید او نباشد دفع مرگ / دوست نبود که نه میوه‌ش نه برگ
کار آن کارست ای مشتاق مست / کاندر آن کار ار رسد مرگت خوشست
شد نشان صدق ایمان ای جوان / آنکه آید خوش ترا مرگ اندر آن
گر نشد ایمان تو ای جان چنین / نیست کامل رو بجو اکمال دین
هر که اندر کار تو شد مرگ دوست / بر دل تو بی کراهت دوست اوست
چون کراهت رفت آن خود مرگ نیست / صورت مرگست و نقلان کردنیست
چون کراهت رفت مردن نفع شد / پس درست آمد که مردن دفع شد
دوست حق است و کسی کش گفت او / که توی آن من و من آن تو
گوش دار اکنون که عاشق میرسد / بسته عشق او بحبل من مسد

رسیدن بخاری عاشق در بندگی صدر جهان

چون بدید او چهره صدر جهان / گوییا پرید از تن مرغ جان
جان بجانان داد و خود باد ترست / بر سر ریگی که جا دید او نشست
همچو چوب خشک افتاد آن تنش / سرد شد از فرق جان تا ناخنش
هر چه کردند از بخور و از گلاب / نه بجنبید و نه آمد در خطاب
کار نامد در بخار و هر بخور / جز که بوی آن شه با فر و نور
شاه چون دید آن مزعفر روی او / پس فرود آمد ز مرکب سوی او
گفت عاشق دوست میجوید بتفت / چونکه معشوق آمد آن عاشق برفت
عاشق حق است و حق آنست کو / چون بیاید نبود از تو تار مو

هست تو فانیست پیش آن نظر | عاشقی بر نفی خود خواجه مگر
سایه‌ای و عاشقی بر آفتاب | شمس آید سایه لا گردد شتاب
چونکه سر بر زد ز مشرق قرص خور | نز ستاره‌ها ماند نز شب اثر
اندرون دل چونکه عشق آید درون | عقل رخت خویش اندازد برون
همچو شیری خورد با آهو دچار | گشت آهو بیخبر افتاد زار
همچو نمرود پشه پیش تند باد | فهم کن الله اعلم بالرشاد
پشه آمد از حدیقه وز گیاه | وز سلیمان نبی شد دادخواه

داد خواستن پشه از دست باد بحضرت سلیمان

کای سلیمان معدلت می‌گستری | بر شیاطین و آدمی زاد و پری
مرغ و ماهی در پناه عدل تست | کیست آن گم گشته کش فضلت نجست
داد ده ما را که بس زاریم ما | بی نصیب از باغ و گلزاریم ما
مشکلات هر ضعیفی از تو حل | پشه باشد در ضعیفی خود مثل
شهرهٔ ما در ضعف و اشکسته پری | شهرهٔ تو در لطف و مسکین پروری
ای تو در اطباق قدرت منتهی | منتهی ما در کمی و گمرهی
داد ده ما را ازین غم کن جدا | دستگیر ای دست تو دست خدا
پس سلیمان گفت ای انصاف جو | داد و انصاف از که میخواهی بگو
کیست آن ظالم که از باد بروت | ظلم کرده‌ست و خراشیده‌ست روت
ای عجب در عهد ما ظالم کجاست | کو نه اندر حبس و در زنجیر ماست
چونکه ما زادیم ظلم آن روز مرد | پس بعهد ما که ظلمی پیش برد
چون برآمد نور ظلمت نیست شد | ظلم را ظلمت بود اصل و عضد
نک شیاطین کسب و خدمت میکنند | دیگران بسته باصفادند و بند
اصل ظلم ظالمان از دیو بود | دیو در بندست استم چون نمود
ملک زان دادست ما را کن فکان | تا ننالد خلق سوی آسمان
تا بالا بر نیاید دودها | تا نگردد مضطرب چرخ و سها
تا نگردد عرش از نالهٔ یتیم | تا نگردد از ستم جانی سقیم
زان نهادیم از ممالک مذهبی | تا نیاید بر فلکها یاربی
منگر ای مظلوم سوی آسمان | کآسمانها شاه داری در زمان
گفت پشه داد من از دست باد | کو دو دست ظلم بر ما برگشاد
ما ز ظلم او به تنگی اندریم | با لب بسته ازو خون میخوریم
ظلم او بر ما صریحست و عیان | نیست یارا چاره جز کردن بیان
داد ما و انصاف بستان از او | ای کریم عادل اکرام خو

امر کردن سلیمان پشهٔ متظلم را باحضار خصم بدیوان حکم

پس سلیمان گفت ای زیبا دمی | امر حق باید که از جان بشنوی
حق بمن گفته‌ست هان ای دادور | مشنو از خصمی تو بی خصم دگر
تا نیاید هر دو خصم اندر حضور | حق نیاید پیش حاکم در ظهور
خصم تنها گر برآرد صد نفیر | هان و هان بی خصم قول او مگیر
من نیارم رو ز فرمان تافتن | خصم خود را رو بیاور سوی من
گفت قول تست برهان و درست | خصم من بادست و او در حکم تست
بانگ زد آن شه که ای باد صبا | پشه افغان کرد از ظلمت بیا
هین مقابل شو تو و خصم و بگو | پاسخ خصم و بکن دفع عدو
باد چون بشنید آمد تیز تیز | پشه بگرفت آن زمان راه گریز
پس سلیمان گفت ای پشه کجا | باش تا بر هر دوان رانم قضا
گفت ای شه مرگ من از بود اوست | خود سیاه این روز من از دود اوست
او چو آمد من کجا یابم قرار | کو برآرد از نهاد من دمار
همچنین جویای درگاه خدا | چون خدا آید شود جوینده لا
گرچه آن وصلت بقا اندر بقاست | لیک ز اول آن بقا اندر فناست
سایه‌هایی که بود جویای نور | نیست گردد چون کند نورش ظهور
عقل کی ماند چو باشد سرده او | کل شیء هالک الا وجهه
هالک آید پیش وجهش هست و نیست | هستی اندر نیستی خود طرفه‌ایست

اندرین محضر خردها شد ز دست / چون قلم اینجا رسیده شد شکست
باز گردم جانب صدر جهان / در نوازش عاشق خود را نهان

نواختن معشوق عاشق بیهوش خود را تا بهوش باز آید

میکشید از بیهشیش در بیان / اندک اندک از کرم صدر جهان
بر گرفتش سر نهاد اندر کنار / بر رخش میکرد اشک آن زرنثار
بانگ زد در گوش او شه کای گدا / زر نثار آوردمت دامن گشا
جان تو کاندر فراقم می‌طپید / چونکه زنهارش رسیدم چون رمید
ای بدیده در فراقم گرم و سرد / با خود آ از بیخودی باز گرد
مرغ خانه اشتری را بی‌خرد / رسم مهمانش بخانه می‌برد
چون بخانه مرغ اشتر پا نهاد / خانه ویران گشت و سقف اندر فتاد
خانه مرغ است عقل و هوش ما / هوش صالح طالب ناقه خدا
ناقه چون سر کرد در آب و گلش / نه گل آنجا ماند نه جان و دلش
کرد فضل عشق انسان را فضول / زین فزون جویی ظلوم است و جهول
جاهل است و اندرین مشکل شکار / میکشد خرگوش شیری در کنار
کی کنار اندر کشیدی شیر را / گر بدانستی و دیدی شیر را
ظالم است او بر خود و بر جان خود / ظلم بین کز عدلها گو می‌برد
جهل او مر علمها را اوستاد / ظلم او مر عدلها را شد رشاد
دست او بگرفت کاین رفته دمش / آنگهی آید که من دم بخشمش
چون بمن زنده شود این مرده تن / جان من باشد که رو آرد بمن
من کنم او را ازین جان محتشم / جان که من بخشم ببیند بخششم
جان نامحرم نبیند روی دوست / جز همان جان کاصل او از کوی اوست
در دمم قصاب‌وار این دوست را / تا هلد آن مغز نغزش پوست را
گفت ای جان رمیده از بلا / وصل ما را در گشادیم الصلا
ای خود ما بیخودی و مستیت / ای ز هست ما هماره هستیت
با تو بی لب این زمان من نو بنو / رازهای کهنه میگویم بشنو
زانکه آن لبها ازین دم میرمد / بر لب جوی نهان بر میدمد
گوش بی گوشی درین دم بر گشا / بهر راز یفعل الله ما یشا
چون صلای وصل بشنیدن گرفت / اندک اندک مرده جنبیدن گرفت
نی کم از خاکست کز عشوه صبا / سبز پوشد سر بر آرد از فنا
کم ز آب نطفه نبود کز خطاب / یوسفان زایند رخ چون آفتاب
کم ز بادی نیست کو شد از امر کن / در رحم طاوس مرغ خوش سخن
کم ز ناری نیست کز امر سلام / گشت آتش بهر خلیل خوش کلام
کم ز چوبی نیست بس دفع عدو / گشت اژدرها که بشکست از امر هو
کم ز سنگ کوه نبود کز ولاد / ناقه‌ای کان ناقه ناقه زاد زاد
زین همه بگذر نه آن مایه عدم / عالم زاده و بزاید دم بدم
بر جهید و بر طپید و شاد شاد / یک دو چرخی زد سجود اندر فتاد
بشکفید از روی او شاد شد / در وصال از بیخ آمد او شد
گفت ای عنقای حق جان را مطاف / شکر که باز آمدی زان کوه قاف

با خویش آمدن عاشق بیهوش و روی آوردن بثنا و شکر

ای سرافیل قیامتگاه عشق / ای تو عشق عشق و ای دلخواه عشق
اولین خلعت که خواهی دادنم / گوش خواهم که نهی بر دردم
گرچه میدانی بصفوت حال من / بنده پرور گوش کن اقوال من
صد هزاران بار ای صدر فرید / زان زوی گوش تو هوشم پرید
آن سمیعی تو وآن لطفهای تو / وان تبسمهای جان افزای تو
آن نیوشیدن کم و بیش مرا / عشوه جان بداندیش مرا
قلبهای من که آن معلوم تست / پس همی رفتی تو چون نقد درست
بهر گستاخی و شوخی غره / حلمها اندر پیش حلمت ذره
اولاً بشنو که چون ماندم ز دست / اول و آخر ز پیش من بجست
ثانیاً بشنو تو ای صدر ودود / که بسی جستم ترا ثانی نبود

ثالثاً تا داد تو بیرون نهفته ام / گوییا ثالث ثلاثه گفته ام
رابعاً چون سوخت ما را مزرعه / می ندانم خامسه از رابعه
خامساً در هجر تو ای صدر جهان / از حواس خمسه بودم در زیان
سادساً از شش جهت بی رنگ تو / گوییا بارید بر من غم دو تو
سابع از شام من بُدم از ضالم / خون همی گیرید فلک از نالهام
هر کجا یابی تو خون بر خاکها / پی بری باشد یقین از چشم ما
گفت من ای عدد است این ناک و حنین / زاری خواهد تا ببارد بر زمین
من میان گفت و گریه می تنم / یا بگریم یا بگویم چون کنم
گر بگویم فوت میگردد بکا / ور بگریم چون کنم شکر و ثنا
می فشاند دیده خون دل شها / بین چه افتاد است از دیده مرا
این بگفت و گریه در شد آن نحیف / که برو بگریست هم دون هم شریف
از دلش چندان برآمد های هو / حلقه کرد اهل بخارا گرد او
خیره گویان خیره گریان خیره خند / مرد و زن خرد و کلان حیران شدند
شهر همرنگ و شد اشک ریز / مرد و زن در هم شد چون رستخیز
آسمان میگفت آدم با زمین / گر قیامت را ندیدستی ببین
عقل حیران که چه عشق است و چه حال / که فراق او عجب تر یا وصال
چرخ بر خواند قیامت نامه را / تا مجره بر درید آن جامه را
با دو عالم عشق را بیگانگی / اندرو هفتاد و دو دیوانگی
سخت پنهان است و پیدا حیرتش / جان سلطانان جان در حسرتش
غیر هفتاد و دو ملت کیش او / تخت شاهان تخته بندی پیش او
مطرب عشق این زند وقت سماع / بندگی بند و خداوندی صداع
پس چه باشد عشق دریای عدم / در شکسته عقل را آنجا قدم
بندگی و سلطنت معلوم شد / زین دو پرده عاشقی مکتوم شد
کاشکی هستی زبانی داشتی / تا ز هستان پرده‌ها برداشتی
هر چه گویی آیدم هستی بدان / پرده دیگر برو بستی بدان
آفت ادراک آن قال است و حال / خون به خون شستن محال است و محال
من چو با سوداییانش محرمم / روز و شب اندر قفص در می دمم
سخت مست و بیخود و آشفته / دوش ای جان بر چه پهلو خفته
هان هان هشدار بر ناری می / اولاً بر جه طلب کن محرمی
عاشق و مستی و بگشاده زبان / الله الله اشتری بر نردبان
چون ز راز و ناز او گوید زبان / یا جمیل الستر خواند آسمان
ستر چه در پشم و پنبه آذر است / تا همی پوشیش او پیداتر است
چون بپوشم تا سرش پنهان کنم / سر بر آرد چون علم کاینک منم
غم نفخم گیر دم ناگه دو گوش / کای ز منع جوشش میشی بهوش
گوشکش را گیر چه بر جوشیده / همچو جان پیدائی و پوشیده
گوید او محبوس خنب است این تنم / چون همی آمد بزم خنبک میزنم
گوشکش آن اندیشه گردی گرو / تا نیاید آفت مستی برو
گوید از جام لطیف آشام من / یار روزم تا نماز شام من
چون بیاید شام و سوزد جام من / گوشمش داده که تا شام من
زان عرب بنهاد نام می مدام / زانکه سیری نیست می‌خور را مدام
عشق جوشد باده تحقیق را / او بود ساقی نهان صدیق را
چون بجویی تو به توفیق حسن / باده آب جان بود ابریق تن
چون بیفزاید می توفیق را / قوت می بشکند ابریق را
آب گردد ساقی و هم مست آب / خود بگو الله اعلم بالصواب
پرتو ساقی است کاندر شیره رفت / شیره بر جوشید و رقصان گشت و تفت
اندرین معنی بپرس آن خیره را / که چنان کی بُد بودی شیره را
بی تکلف پیش هر داننده هست / آنکه با گردون نگرداننده هست

حکایت آن عاشق دراز هجران بسیار امتحان

یک جوانی بر زنی مجنون بُدست / می ندادش روزگار وصل دست
روز و شب بی خواب و بی خور آمدست / بیدل و شوریده و مجنون و مست

پس شکنجه کرد عشقش بر زمین / خود چرا دارد ز اول عشق کین
عشق از اول چرا خونی بود / تا گریزد آنکه بیرونی بود
چون فرستادی رسولی پیش زن / آن رسول از رشک گشتی گبر ازن
وز بسوی زن نبشتی کاتبش / نامه را تصحیف خواندی نایبش
ور صبا را پیک کردی در وفا / از غباری تیره گشتی آن صبا
رقعه گر بر پر مرغی دوختی / پر مرغ از تف رقعه سوختی

راههای چاره را غیرت ببست / لشکر اندیشه را رایت شکست
بود اول مونس غم انتظار / آخرش بشکست کم انتظار
گاه گفتی کاین بلائی بی دواست / گاه گفتی کاین حیات جان ماست
گاه هستی زو برآوردی سری / گاه وا از نیستی خودی بری
گاه فریادش ز گردون شد سری / گر خیال دلبرش همدم بدی
چونکه بر وی سرد گشتی این نهاد / جوش کردی گرم چشمهٔ اتحاد
چونکه باد بی برگی غربت بتاخت / برگ بی برگی بسوی او بتاخت
خوشه‌های فکرتش بیگاه شد / شبروان را رهنما چون ماه شد
ای بسا طوطی گویای خمش / ای بسا شیرین روان رو ترش
رو بگورستان دمی خامش نشین / آن خموشان سخن گو را ببین
لیک اگر یک رنگ بینی خاکشان / نیست یکسان حالت چالاکشان
شحم و لحم زندگان یکسان بود / آن یکی غمگین دگر شادان بود
تو چه دانی تا ننوشی قالشان / زانکه پنهانست بر تو حالشان
بشنوی از قال‌های و هوی را / کی ببینی حالت صد توی را
نقش‌ها یکسان بضدها متصف / خاک همه یکسان روانشان مختلف
همچنین یکسان بود آوازها / آن یکی پر درد و آن یک نازها
بانگ اسپان بشنوی اندر مصاف / بانگ مرغان بشنوی اندر مطاف
آن یکی از حقد و دیگر ز انبساط / آن یکی از رنج دیگر از نشاط
هر کدو را ز حالت ایشان نبود / پیششان آن دو از هم یکسان بود

آن یکی رخت جنبد از زخم تبر / وان رخت دیگر ز باد سحر
بس غلط گشتم ز نزدیک دو دیگ / زانکه سرپوشیده می‌جوشد دو دیگ
جوش هر یک هر یکی گوید بیا / جوش صدق و جوش تزویر و ریا
گر نداری بوی از دیده شناس / رو دماغی دست آور بوشناس
آن دماغی که بر آن گلشن تند / چشم یعقوبان هم او روشن کند
هر یکی احوال آن خسته جگر / کز بخاری در نمانی ای پسر

[illegible]

[illegible]

کان ازین جستجو بعد سال / از خیال وصل گشته چون خیال
سایه حق بر سر بنده بود / عاقبت جوینده یابنده بود
گفت پیغمبر که چون کوبی دری / عاقبت زان در برون آید سری

یافتن عاشق معشوق را و بیان آنکه جوینده یابنده بود که من طلب شیئا و جد وجد صدق رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره

چون نشینی بر سر کوی کسی / عاقبت بینی تو هم روی کسی
چون ز چاهی می‌کنی هر روز خاک / عاقبت اندر رسی در آب پاک
جمله دانند این اگر تو نگروی / هر چه می‌کاریش روزی بدروی
سنگ بر آهن زدی آتش بجست / این نباشد ور بباشد نادرست
آنکه روزی نیستش بخت و نجات / ننگرد عقلش مگر در نادرات
کان فلان کس کرد کشت و بر نرست / وان صدف برد و صدف گوهر نداشت
بلعم باعور و ابلیس لعین / سود نامدشان عبادتها و دین
صد هزاران انبیا و رهروان / ناید اندر خاطر آن بدگمان
این دو را گیرد که تاریکی دهد / در دلش ادبار جز این کی نهد
بس کسا کو نان خورد دلشاد او / مرگ او گردد بگیرد در گلو
پس تو ای ادبار رو هم نان مخور / تا نیفتی همچو او در شور و شر
صد هزاران خلق نانها می‌خورند / زور می‌یابند و جان می‌پرورند
تو بدان نادر کجا افتاده‌ای / گر نه محرومی و ابله زاده‌ای
این جهان پر آفتاب و نور ماه / او بهشته سر فرو برده بچاه
که اگر حقست پس کو روشنی / سر ز چه بردار و بنگر ای دنی
جمله عالم شرق و غرب آن نور یافت / تا تو در چاهی نخواهد بر تو تافت
چه رها کن رو بایوان و کروم / کم ستیز اینجا بدان کاللج شوم
هین مگو کاینک فلانی کشت کرد / در فلان سال ملخ کشتش بخورد
پس چرا کارم که اینجا خوف هست / من چرا افشانم این گندم ز دست

هین مکن استیزه رو در کار کن / با توکل گفت کی نشنو سخن
هر که استیزه کند بر رو فتد / آن چنان کو نیز خیزد تا بلا بد
وانکه او نگذاشت کشت و کار را / پر کند کوری تو انبار را
زین بیان‌ها بگذر از نادانی ز دل / جانب احوال آن عاشق جوان
چون دری می‌کوفت او از سلوتی / عاقبت دریافت روزی خلوتی
جست از بیم عسس شب او بباغ / یار خود را یافت چون شمع و چراغ

[illegible]

[illegible]

گفت سازندهٔ سبب را آن نفس — ای خدا تو رحمتی کن بر عسس

ناشناسا تو سببها کردهٔ — از درو دوزخ بهشتم بردهٔ

بهر آن کردی سبب این کار را — تا ندارم خوار من یک خار را

در شکست پای بخشد حق پری — هم ز قعر چاه بگشاید دری

هر چه آن بر تو کراهیت بود — چون حقیقت بنگری رحمت بود

تو مبین که بر درختی یا بچاه — تو مرا بین که منم مفتاح راه

گر تو خواهی باقی این گفتگو — ای اخی در دفتر چارم بجو

[illegible]

[illegible]

قد تمت الدفتر الثالث من الکتاب المثنوی المعنوی

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تحجیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نی کلک این حکایت مثنوی

یعنی

مثنوی معنوی

دفتر چهارم

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سره ادام حنیفا تفضیل

در مطبع منشی نولکشور واقع لکهنؤ طبع شد

فہرست مضامین مثنوی مولوی معنوی دفتر چہارم

مضمون	صفحہ
دیباچہ دفتر چہارم مثنوی مولانا روم رح	۵
آغاز دفتر چہارم	۸
تمامی حکایت آن عاشق کہ از عسس گریخت	۹
حکایت آن واعظ کہ در آغاز ہر تذکیرے دعاے خیر ظالمان کردے	۱۰
سوال کردن شخصے از عیسی کہ در وجود از ہمہ صعب چیست	〃
قصہ خیانت کردن عاشق و بانگ زدن معشوق	۱۱
قصہ صوفی کہ بخانہ آمد زن را با بیگانہ دید	〃
در بیان آنکہ حق تعالیٰ چند بار گناہ دل را ستر کند	۱۲
معشوق را ازیں چادر نماں کردن جہت تلبیس	〃
گفتن زن کہ او را در بند جہاز نیست	〃
بیان آنکہ غرض از سمیع و بصیر و علیم گفتن حق را ہم چیست	۱۳
مثل آنکہ دنیا گلخن و تقوی حمام و توانگران سرگین کشان اند	〃
قصہ آن دباغ کہ در بازار عطاران از بوے عطر بیہوش شد	۱۴
معالجہ کردن برادر دباغ دباغ را بخفیہ بوی سرگین	〃
عذر خواستن عاشق گناہ خود را بتلبیس	۱۵
رد کردن معشوق عذر عاشق و تلبیس او را	〃
گفتن جہودے علی را اگر اعتماد در حفظ خدا داری خود را از سر این کوشک بینداز و جواب آنحضرت او را	۱۶
قصہ مسجد اقصی و خروب و عزم کردن داود علیہ السلام پیش از سلیمان علیہ السلام بر بنای آن مسجد و توقف شدن آن	۱۷
شرح انما المومنون اخوۃ و العلماء کنفس واحدۃ	〃
بقیہ قصہ بنای مسجد اقصی و بنا کردن سلیمان آن را	۱۹
آغاز خلافت عثمان و خطبہ وے	〃
در بیان آنکہ حکما گویند آدمی عالم صغیر است و	

مضمون	صفحہ
حکماے الٰہی گویند آدمی عالم کبیر است	۲۰
تفسیر حدیث مثل اہل بیتی کمثل سفینۃ نوح	〃
قصہ ہدیہ فرستادن بلقیس از شہر سبا بسوی سلیمان	۲۱
کرامات و نور شیخ عبد اللہ مغربی قدس سرہ	۲۲
باز گردانیدن سلیمان رسولان بلقیس را با آن ہدیہا	〃
الکاودہ بود تحریض بلقیس و دعوت سلیمان ایشان را	
دلداری کردن و نواختن مر آن رسولان را	۲۳
دیدن درویشے جماعت مشائخ را در خواب	〃
نیست کردن درویش کہ این ریگہا را بسم کش درم	۲۴
تحریض کردن سلیمان رسولان را بباز گشت	〃
سبب ہجرت ابراہیم ادہم و ترک ملک خراسان	۲۵
حکایت آن مرد تشنہ کہ از سر جوز بن جوز در آب میریخت	
بیان آنکہ تا از معدش باد ے عجبت	۲۶
در بیان تحمل کردن از سر بے ادبی طریق فروتنی	〃
تہدید فرستادن سلیمان پیش بلقیس	〃
ظاہر گردانیدن سلیمان بلقیس را کہ خلافاً للعر اللہ	
است جہد را ایمان تو کے نیتہ غرضے نیست مرا	۲۷
بقیہ قصہ ابراہیم ادہم	〃
بقیہ قصہ اہل سبا و ارشاد سلیمان علیہ السلام	〃
آزاد شدن بلقیس از ملک و مست شدن او از شوق ایمان	۲۸
چارہ کردن سلیمان در حضور تخت بلقیس از سبا	۲۹
قصہ زاری خواستن حلیمہ از بتان چو عقیب فطام	
مصطفیٰ را گم کرد و لرزیدن بتان و سجدہ افتادن	〃
حکایت آن پیر عرب کہ دلالت کرد حلیمہ را باستعانت بتان	〃
خبر یافتن عبد المطلب از گم شدن مصطفیٰ و طلب شدن او	

مضمون	صفحہ
گرد شہر نالیدن او و بر در کعبہ از حق طلب کردن او را	۳۰
نشان خواستن عبد المطلب از موضع مصطفیٰ کہ کجاش	
جوئیم و جواب آمدن از درون کعبہ	۳۱
بقیہ قصہ دعوت سلیمان بلقیس را بایمان	۳۲
مثل قانع شدن آدمی بدنیا و حرص او و طلب دنیا	〃
بقیہ قصہ دعوت سلیمان بلقیس را کہ فرصت غنیمت است	۳۳
بقیہ قصہ عمارت کردن سلیمان مسجد اقصی را بتعلیم خدا	〃
قصہ شاعر و صلہ دادن شاہ و مضاعف کردن آن وزیر	۳۴
باز آمدن شاعر بعد چند سال بامید ہماں صلہ	۳۵
دانستن پیمبر کہ زبانی زیر دستاں از فساد وزیر شاہ	۳۶
نشستن بوبر مقام سلیمان و تفتیش کردن او کہ آن بگاہ سلیمان	۳۷
در آمدن ہر روز سلیمان در مسجد اقصی	〃
آموختن پیشہ گورکنی قابیل از زاغ	۳۸
قصہ صوفی کہ میان گلستان سر بزانوی مراقبہ نہادہ بود	۳۹
غمگین شدن سلیمان از خروب رستن در گوشہ مسجد اقصی	〃
بیان آنکہ حصول علم و مال و جاہ مر بدگہر را فضیحت او ست	۴۱
بیان تفسیر آیہ شریفہ یا ایہا المزمل	〃
بیان آنکہ ترک الجواب جواب مقرر این سخن کہ جواب الاحمق سکوت	۴۲
در تفسیر حدیث کہ ان اللہ تعالیٰ خلق الملائکۃ و رکب فیہم العقل	〃
چالیش عقل با نفس ہمچو تنازع مجنون با ناقہ	۴۳
حکایت آن فقیہ با دستار بزرگ کہ دزد دستارش ربود	۴۴
نصیحت دنیا اہل دنیا را	〃
بیان آنکہ عارف را غذا ئیست از نور حق	۴۵
خطاب با مغروران دنیا و گرفتاران نفس	۴۶
تفسیر آیہ فاوجس فی نفسہ خیفۃ موسیٰ قلنا لا تخف	۴۶

مضمون	صفحہ
زجر کردن عمری از دعوی امر کردن بمتابعت انبیا	۴۷
بقیہ قصہ نوشتن غلام رقعہ را لطلب اجری	״
حکایت آں مداح کہ از جہت ناموس شکر	
ممدوح میکرد	۴۸
دریافتن طبیبان الٰہی امراض دل و دین را در	
سیمائے مرید و بیگانہ	۴۹
خبر دادن بایزید از زادن ابو الحسن خرقانی	
پیش از سالہا و نشان دادن صورت و سیرت او	״
جواب سلطان بایزید در معنی قول رسول صلعم کہ	
انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمین	۵۰
زادن ابو الحسن خرقانی بعد از وفات بایزید	״
رجوع بحکایت بکلی اجرای آں غلام	״
آشفتن آں غلام از نارسیدن جواب نامہ	۵۱
کژ دیدن باد بر تخت سلیمان بسبب زلت او	״
شنیدن ابو الحسن خرقانی خبر دادن بایزید را	۵۲
رقعہ دیگر نوشتن آں غلام چوں جواب اول نیامد	״
ستودن پیغمبر عاقل را و نکوہیدن احمق را	״
قصہ شخصے کہ با شخصے مشورت میکرد او گفت	۵۳
مشورت با دیگرے کن کہ من عدو تو ام	
امیر گردانیدن رسول جوانے ہذیلی را بر سریہ	۵۴
اعتراض کردن معترضے در امیر گردانیدن آں	
ہذیلی	״
جواب گفتن پیغمبر آں اعتراض کنندہ را	۵۵
تفسیر سبحانی ما اعظم شانی گفتن بایزید و اعتراض مریداں	۵۶
و جواب دادن ایشاں را نہ بطریق جواب بلکہ از عیاں	
سبب مصاحب نفی بسیار گوئی آں فضول در رسول صلعم	۵۷
بیان کرد رسول علیہ السلام سبب تفضیل و اختیار	״
کردن آں جوان را بر پیران کاردیدہ کارآزمودہ	

مضمون	صفحہ
علامت عاقل تمام و نیم عاقل و مرد تمام و	
نیم مرد و علامت شقی مغرور و لاشئے	۵۸
قصۂ آبگیر و صیاداں و آں سہ ماہی	״
سر حدیث حب الوطن من الایمان گفتن خواندن	
شخصے دعاے استنشاق را بجائے رد استنجا	۵۹
واقف شدن آں ماہی عاقل و سفر پیش گرفتن	
بے مشورت با دیگراں	״
قصۂ آں مرغ گرفتہ کہ وصیت کرد کہ بر گذشتہ پشیمانی	
مخور و سخن محال را در ممکن و در تدارک وقت اندیشہ	
در روزگار مبر در پشیمانی	״
چارہ اندیشیدن آں ماہی نیم عاقل خود را مردہ کردن	۶۰
بیان آنکہ عہد کردن احمق در وقت گرفتاری	
و ندم ہیچ سود ندارد	״
مجاہدات موسی کہ صاحب عقل بود با فرعون	۶۱
کہ صاحب وہم بود	
بیان آنکہ عمارت در ویرانی ست و جمعیت در پریشانی	
و درستی در شکستگی و مراد در بیمرادی و وجود در عدم	۶۲
جواب دادن موسی فرعون را در تہدید او	״
جواب فرعون موسی را و تہدید او و نفی کردن	
موسی جادوئی را	״
بیان آنکہ ہر حس مدرکے را از آدمی نیز مدرکاتی دیگر ست	۶۳
حلاوت دون ہیں جہانیاں قیاس ساختن برگزیدگان	۶۴
بیان آنکہ تن خاکی آدمی ہمچو آہن نیکو جوہر ست	۶۵
باز گفتن موسی اسرار فرعون او و تعات او را	״
نظہر الغیب تا بخبیری حق ایمان آورد و قصۂ	
آں زنگی کہ بر آئینہ رید	״
در بیان آنکہ در توبہ باز ست	״
گفتن موسی مر فرعون را کہ از من یک پند	

مضمون	صفحہ
قبول کن و چہار فضیلت عوض بستان و	
پرسیدن فرعون کہ آں چہار کدام ست	۶۶
شرح کردن موسی علیہ السلام آں چہار فضیلت	
راحت پائیدی ایمان فرعون	״
تفسیر کنت کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف الخ	״
غرہ شدن آدمی بذکاوت و تصورات طبع خویش	
و طلب ناکردن علم غیب کہ علم انبیاست	۶۷
شرح کردن موسی علیہ السلام وعدہ سوم را	״
بیان این خبر کہ کلموا الناس علی قدر عقولہم	״
معنی حدیث من بشرنی بخروج الصفر بشرتہ	
بدخول الجنۃ و سبق عکاشہ	۶۸
مشورت کردن فرعون با آسیہ خاتون را ایمان آوردن	
بموسی علیہ السلام و فرعون آسیہ را ایمان آوردن	״
قصۂ باز بادشاہ کہ بخیرہ کمپیری کوژ افتادہ بود	۶۹
قصۂ آں زن کہ طفل او بر سر ناودان غیژید بود و خطر	
افتادن بود و چارہ جستن از امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ	״
در بیان حدیث جز یا مومن فان نورک اطفا ناری	
از زبان دوزخ	۷۱
مشورت کردن فرعون با وزیرش ہامان در ایمان آوردن	״
تزئیف سخن ہامان با فرعون علیہ اللعنۃ	״
نا امید شدن موسی از ایمان آوردن فرعون	۷۲
منازعت کردن امیران عرب با رسول علیہ السلام	״
سیل آمدن و جواب گفتن مر جسع فع سیل و	
غالب شدن مصطفی علیہ السلام بر امیران	״
در تمامی حکایت موسی و تقریع و توبیخ فرعون	۷۳
در بیان آنکہ شناسائی قدرت حق پرسد کہ	
بہشت کجاست و دوزخ چہ جاست	״
بحث کردن سنی و فلسفی و جواب دادن دہری	۷۴

مضمون	صفحہ
در آتش رفتن سُنّی و فلسفی بسوختن فلسفی	۷۴
تفسیر آیۂ کریمہ ما خلقنا السموات والارض وما بینهما الا بالحق	۷۵
وحی کردن حق تعالے بموسی علیہ السلام کہ من ترا دوست می دارم	۷۶
خشم کردن پادشاہ بر ندیم خود و شفاعت کردن شفیع مغضوب علیہ را	〃
گفتن جبرئیل علیہ السلام خلیل علیہ السلام را کہ ہل لک حاجة قال اما الیک فلا	۷۷
مطالبت کردن موسی از حضرت عزت کہ لم خلقت خلقا فاہلکتہ واحییتہ و جواب آمدن از حضرت عزت	۷۸
بیان آنکہ روح حیوانی و عقل جزوی و وہم و خیال بر مثال دوغ اند	〃
مثال دیگر بہر این معنی	۷۹
حکایت آن پادشاہزادہ کہ پادشاہ حقیقی بوی روی نمود و یوم یفر المرء من اخیہ امہ ابیہ	〃
عروس خواستن پادشاہ جہت فرزند از خوف انقطاع نسل	۸۰
اختیار کردن پادشاہ دختر زاہد را از جہت فرزند	۸۱
جادوئی کردن کمپیر کابلی شاہزادہ را و فریفتہ شدن شاہزادہ	۸۱
مستجاب شدن دعای پادشاہ در خلاص پسر از جادوئے کابلی	〃
در بیان آنکہ این شاہزادہ آدمی زادہ است پدرش آدم صفی است خلیفۂ حق و کمپیر کابلی دنیاست	۸۲
حکایت آن آدمی کہ در سال قحط خندان و شاد بود با مفلسی و بسیاری عیال و خلق می مردند از گرسنگی	۸۳
در بیان آنکہ مجموعہ عالم صورت عقل کل است	۸۴
قصہ فرزندان عزیر کہ از پدر احوال پدر می پرسیدند پدر گفت آری بدمش از عقب می آید	〃
بیان حدیث انی لاستغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرة	۸۵
بیان آنکہ عقل جزوی تا گور بیش نبیند در باقی مقلد انبیا است	〃
بیان آیۂ کریمہ یا ایہا الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی اللہ و رسولہ اتقوا اللہ از حکیم سنائی	۸۶
قصہ شکایت استر با اشتر کہ من بسیار در رو می افتم در راہ رفتن و تو کم می افتی و جواب گفتن اشتر او را	〃
تصدیق کردن استر جواب اشتر را	۸۷
لابہ کردن قبطی سبطی را کہ یک طرفہ نیت خویش از نیل پر کن و بر لب من نہ تا بخورم بحق دوستی و برادری	۸۸
درخواستن قبطی دعای خیر و ہدایت از سبطی	۸۹
حکایت آن زن پلید کار کہ شوہر را گفت کہ آن خیالات از سر امرود بن می نماید فرود آ تا آن خیالات برود	۹۰
باقی قصہ موسی علیہ السلام	۹۱
سخت شدن کار بر قبطیان و شفاعت طلب کردن فرعون از موسی	〃
دعا کردن موسی و سبز شدن کشت زار ہا و باران آمدن	۹۲
بیان اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدای فطرت	〃
بیان آنکہ خلق دوزخ گرسنہ شدہ و نالان اند	۹۳
رفتن ذوالقرنین بکوہ قاف و درخواست کردن کہ ای کوہ قاف از عظمت حق تعالی شمہ با ما بگو و جواب دادن در صفت عظمت حق تعالی بتقریر و لابہ کردن ذوالقرنین کہ از آنچہ توان گفت بنجا طراز آن شمہ بگو	۹۴
بیان آنکہ مورکی بر کاغذ میرفت نبشتن قلم دید قلم را ستایش کرد	〃
باز التماس کردن ذوالقرنین از کوہ قاف تا بیان صنع از صنایع حق تعالے کند	〃
نمودن جبرئیل خود را بمصطفے بصورت خویش	۹۵
در بیان اعتقاد یہود و نصاری پیش از بعثت در شان جناب پیغمبر علیہ السلام نام او را احرز جان کردن و ظہورش را خواہان بودن	۹۷

دیباچهٔ جلد چهارم کتاب مثنوی معنوی

بسم الله الرحمٰن الرحیم

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَقَّ حَمْدِهٖ وَالصَّلٰوةُ عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَذُرِّیَّاتِهٖ اَمَّا بَعْدُ فَهٰذَا الظَّعْنُ الرَّابِعُ اِلٰی اَحْسَنِ الْمَرَابِعِ وَاَجَلِّ الْمَنَافِعِ تَسُرُّ قُلُوْبُ الْعَارِفِیْنَ بِمُطَالَعَتِهٖ كَسُرُوْرِ الرِّیَاضِ بِصَوْبِ الْغَمَامِ وَاُنْسِ الْعُیُوْنِ بِطِیْبِ الْمَنَامِ فِیْهِ اِرْتِیَاحُ الْاَرْوَاحِ وَشِفَاءُ الْاَشْبَاحِ وَهُوَ كَمَا یَشْتَهِیْهِ الْمُخْلِصُوْنَ وَیَهْوُوْنَهٗ وَیَطْلُبُهُ السَّالِكُوْنَ وَیَتَمَنَّوْنَهٗ لِلْعُیُوْنِ قُرَّةٌ وَّلِلنُّفُوْسِ مَسَرَّةٌ اَطْیَبُ الثِّمَارِ لِمَنِ اجْتَنٰی وَاَجَلُّ الْمُرَادَاتِ وَالْمُنٰی مُوْصِلُ الْعَلِیْلِ اِلٰی طَبِیْبِهٖ

لہ ترجمہ۔ ہمہ ستایش مر خدائے راست چنانکہ سزاوار ستایش اوست و درود خاص بر بہترین آفرینش او کہ نام با حرمتش محمدست صلے اللہ علیہ وسلم و بر اولاد او و بر یاران او و بر فرزندان او بعد تسمیہ و تحمید پس اینکہ مذکور میشود حرکت و کوچ کردن یعنی سفر حرکت چہارم ست بسوے نیکوترین منزلہا و بزرگ ترین فائدہا شاد میشود دلہاے عارفاں بمطالعہ آں ہمچو شاد شدن بوستانہا بقطرہاے ابر و ہمچو آرام گرفتن چشمہا بخواب خوش دراں حرکت راحت جانہاست و شفاے تنہا و آں حرکت چناں ست کہ می خواہند او را مخلصاں و دوست میدارند ایشان او را و می خواہند او را رہروان و تمنامی نمایند آں را مر چشمہا را خنکی ست و مر نفسہا را شادی ست خوش ترین میوہاست ہر کسے را کہ بچیند و بزرگ ترین خواہشہا و آرزوہاست رسانندہ بیمار ست بسوے طبیب

د ے ۱۲ –

وَهَادِي الْمُحِبِّ إِلَى حَبِيبِهِ وَهُوَ بِحَمْدِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ أَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ وَأَنْفَسِ
الرَّغَائِبِ مُجَدِّدُ عَهْدِ الْأُلْفَةِ مُسَهِّلُ عُسْرَةِ أَصْحَابِ الْكُلْفَةِ يَزِيدُ النَّظَرُ فِيهِ
أَسَفًا لِمَنْ بَعُدَ وَسُرُورًا وَشُكْرًا لِمَنْ سَعِدَ تَضَمَّنَ صَدْرُهُ مَا لَمْ يَتَضَمَّنْ
صُدُورُ الْغَانِيَاتِ مِنَ الْحُلَلِ جَزَاءً لِأَهْلِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ فَهُوَ كَبَدْرٍ
طَلَعَ وَجَدٍّ رَجَعَ زَائِدٌ عَلَى تَأْمِيلِ الْآمِلِينَ ذَائِدٌ لِكَدِّ الْعَامِلِينَ
يَرْفَعُ الْعَمَلَ بَعْدَ انْخِفَاضِهِ وَيَبْسُطُ الرَّجَاءَ عِنْدَ انْقِبَاضِهِ كَشَمْسٍ أَشْرَقَتْ
مِنْ بَيْنِ غَمَامَةٍ تَفَرَّقَتْ نُورٌ لِأَصْحَابِنَا وَكَنْزٌ لِأَعْقَابِنَا وَنَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى
التَّوْفِيقَ لِشُكْرِهِ فَإِنَّ الشُّكْرَ قَيْدُ الْعَتِيدِ وَصَيْدُ الْمَزِيدِ وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَا يُرِيدُ
وَمِمَّا شَجَانِي أَنَّنِي كُنْتُ نَائِمًا + أُعَلَّلُ مِنْ بَرْدٍ بِطِيبِ التَّنَسُّمِ + إِلَى أَنْ
دَعَتْ وَرْقَاءُ مِنْ غُصْنِ أَيْكَةٍ + تُغَرِّدُ مَبْكَاهَا بِحُسْنِ التَّرَنُّمِ + فَلَوْ قَبْلَ
مَبْكَاهَا بَكَيْتُ صَبَابَةً + بِسُعْدَى شَفَيْتُ النَّفْسَ قَبْلَ التَّنَدُّمِ + وَ
لٰكِنْ بَكَتْ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِي الْبُكَا + بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ +

سلہ ترجمہ:۔ وراہ نمایندہ دوست است بسوے محبوب و وے داں حرکت بشکر خداے عز و جل از بزرگ ترین بخششہا ست
ونفیس ترین مرغوبات ست تازہ کنندۂ زمان الفت ست و آسان کنندۂ دشواری اہل رنج و محنت ست افزون می کند
دیدن دراں حرکت تاسف را مر کسے را دور ست وشادی وستی مر کسے را کہ نیک بخت ست در گیرندہ است سینۂ آں حرکت چیزے را کہ در نگرفتہ است آں چیز را
سینہ ہاے زنان سر دو گو کہ آں چیز حلہ ہا باشد درحالیکہ آں چیز پاداش ست مر خداوندان دانش و کردار را پس آں حرکت
ہمچو ماہ شب چہار دہم ست کہ طلوع کند و بختیکہ باز آید افزون ترست بر امید داشتن امیدواراں دفع کنندہ است دفع کردنہا
ہمچو دفع کردن عاملان بر میدارد عمل را بعد فرو شدن آں عمل و فراخ می سازد امید را نزد بستہ شدن آں امید ہم چو
آفتابے کہ روشن بر آید از میان ابرے کہ پراگندہ شود نور ست مر یاران را و گنج ست مر پس آیندگان ما را و میخواہیم
از خدا توفیق را برائے شکر آں پس بدرستیکہ شکر قید ست مر چہ دراد شکار کردن ست مر زیادتی را و نمی باشد ہیچ
چیزے مگر انچہ می خواہد حق تعالے و از انچہ اندوہگین ساخت مرا این ست کہ بدرستیکہ من بودم خواب کنندہ + د
مشغول بساختم خود را از خواب بخوش نفسی + تا آنکہ خواند کبوتر یا مرغ خوش آہنگ در شاخ بیشہ + کہ فرود متاز ست
گریہ او بسرود نیکو + پس اگر پیش گریہ او گریہ می کردم از روے عشق یاد عشق از بہر سعدی کہ نام معشوقہ است شفا میدادم
نفس را پیش از پشیمانی + ولیکن گریہ کرد پیش از من پس برانگیخت برائے من گریہ را گریہ کردن او پس گفتم کہ
بزرگی مر متقدم راست ۱۲ ـــ

رَحِمَ اللّٰهُ الْمُتَقَدِّمِینَ وَالْمُتَاَخِّرِیْنَ وَالْمُتَبَحِّرِیْنَ بِفَضْلِهٖ وَکَرَمِهٖ وَ جَزِیْلِ اٰلَائِهٖ وَنِعَمِهٖ فَهُوَ خَیْرُ مَسْئُوْلٍ وَّاَکْرَمُ مَاْمُوْلٍ فَاللّٰهُ خَیْرٌ حَافِظًا وَّهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ وَخَیْرُ الْمُؤْنِسِیْنَ وَخَیْرُ الْوَارِثِیْنَ وَخَیْرُ الرَّازِقِیْنَ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَصَحْبِهِ الْاَکْرَمِیْنَ وَعَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ اٰمِیْنَ یَا رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ۝

لہ ترجمہ :- رحمت فرماید خدائے تعالیٰ پیشینیان و پسینیان را و فاکنندگاں وعدہ را و دریا دلاں و دانشوراں را بفضل خود و کرم خود و بہ نعمتہائے بزرگ خود و بنعمت خود پس او بہترین سوال کردہ شدہ است و بزرگ ترین امید داشتہ شدہ است پس خدا بہتر ست درحالیکہ نگہبان است و او مہربان ترین مہربانان ست و بہترین آرام دہندگان است و بہترین وارثان ست و بہترین روزی دہندگان ست و درود فرستد خدائے تعالیٰ بر محمد صلے اللہ علیہ وسلم و بر اولادؓ او و بر اصحابؓ او کہ بزرگ ترانند و بر ہمہ انبیاء و مرسلاں قبول کن دعا را اے پروردگار جمیع عالم ۱۲ ؎

دفتر چهارم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

ای ضیاء الحق حسام الدین توی / که گذشت از مه بنورت مثنوی
همت عالی تو ای مرتجا / میکشد این را خدا داند کجا
گردن این مثنوی را بسته / میکشی آن سو که تو دانسته
مثنوی پویان کشنده ناپدید / ناپدید از جاهلی کش نیست دید
مثنوی را چون تو مبدا بوده / گر فزون گردد تواش افزوده
تو چنین خواهی خدا خواهد چنین / میدهد حق آرزوی متقین
کان لله بوده در ما مضی / تاکه کان الله له آمد جزا
مثنوی از تو هزاران شکر داشت / در دعا و شکر کفها بر فراشت
در لب و کفش خدا شکر تو دید / فضل کرد و لطف فرمود و مزید
زانکه شاکر را زیادت وعده است / آنچنانکه قرب مزد سجده است
گفت واسجد واقترب یزدان ما / قرب جان شد سجده ابدان ما
گر زیادت میشود زین رو بود / نه برای بوش های و هو بود
با تو ما چون رز تابستان خوشیم / حکم داری هین بکش تا میکشیم
خوش بکش این کاروان را تا بحج / ای امیر صبر مفتاح الفرج
حج زیارت کردن خانه بود / حج رب البیت مردانه بود
زان ضیا گفتم حسام الدین ترا / که تو خورشیدی و این دو وصفها
کین حسام و این ضیا یکیست هین / تیغ خورشید از ضیا باشد یقین
نور از آن ماه باشد وین ضیا / آن خورشید این فرو خوان از نبا
شمس را قرآن ضیا خواند ای پدر / وان قمر را نور خواند این نگر
شمس چون عالی تر آمد خود ز ماه / پس ضیا از نور افزون دان بجاه
بس کس اندر نور مه منهج ندید / چون برآمد آفتاب آن شد پدید
آفتاب اعواض را کامل نمود / لاجرم بازارها در روز بود
تاکه قلب و نقد نیک آید پدید / تا بود از غبن و از حیله بعید
تاکه نورش کامل آید در زمین / تاجران را رحمة للعالمین
لیک بر قلاب مبغوض است سخت / زانکه زو شد کاسد او را نقد و رخت
پس عدو جان صراف است قلب / دشمن درویش که بود غیر کلب

انبیا با دشمنان بر می تنند / پس ملایک رب سلم می زنند
کاین چراغی را که هست آن نورکار / از پف و دمهای دزدان دور دار
دزد و قلاب است خصم نور بس / زین دو ای فریادرس فریاد رس
روشنی بر دفتر چارم بریز / کآفتاب از چرخ چارم کرد خیز
هین ز چارم نور ده خورشیدوار / تا بتابد بر بلاد و بر دیار
هر کش افسانه بخواند افسانه است / وانکه دیدش نقد خود مردانه است
آب نیل است و بقبطی خون نمود / قوم موسی را نه خون بود آب بود
دشمن این حرف این دم در نظر / شد ممثل سرنگون اندر سقر
ای ضیاء الحق تو دیدی حال او / حق نمودت پاسخ افعال او
دیدهٔ غیبت چو غیبست اوستاد / کم مبادا زین جهان این دید و داد
آن حکایت را که نقد وقت ماست / گر تمامش میکنی اینجا رواست
ناکسان را ترک کن بهر کسان / قصه را پایان بر و مخلص رسان
این حکایت گر نشد آنجا تمام / چارمین جلدست آرش در نظام

تمامی حکایت آن عاشق که از عسس بگریخت در باغی مجهول و معشوق را در آن باغ یافت و عسس را از شادی دعای خیر میکرد و میگفت که عسی ان تکرهوا شیئا و هو خیر لکم

اندرین بوم کان شخص از عسس / راند اندر باغ از خوفی فرس
بود اندر باغ آن صاحب جمال / کز غمش این در عنا بد هشت سال
سایهٔ او را نبود امکان دید / همچو عنقا وصف او را می شنید
جز یکی لقیه که اول از قضا / بر وی افتاد و شد او را دلربا
بعد از آن چندانکه میکوشید او / خود مجالش می نداد آن تندخو
نی بلابه چاره بودش نی بمال / سیر چشم و بی طمع بود آن نهال
عاشق هر پیشه‌ای و مطلبی / حق بیالود اول کارش لبی
چون بدان آسیب در جست آمدند / پیش پاشان می نهد هر روز بند
چون در افتادند اندر جستجو / بعد از آن در بست کابین جست او
چون در افکندش بجست و جوی کار / بعد از آن در بست که کابین بیار
هم بر آن بو می تنند و می روند / هر دمی راجی و آیس میشوند
هر کسی را هست امید بری / که گشادندش در آن روزی دری
باز در بستندش و آن در پرست / بر همان امید آتش پا شدست
چون در آمد خوش در آن باغ آن جوان / خود فرو شد پا بگنجش ناگهان
مر عسس را ساخته یزدان سبب / تا ز بیم او دود در باغ شب
بیند آن معشوقه را او با چراغ / طالب انگشتری در جوی باغ
پس قرین میکرد از ذوق آن نفس / با ثنای حق دعای آن عسس
که زیان کردم عسس را از گریز / بیست چندان سیم و زر بر وی بریز
از عوانی مر ورا آزاد کن / آنچنان که شادم او را شاد کن
سعد دارش این جهان و آن جهان / از عوانی و سگی اش وا رهان
گرچه خوی آن عوان هست ای خدا / که همیشه خلق را خواهد بلا
گر خبر آید که شه جرمی نهاد / بر مسلمانان شود او زفت و شاد
ور خبر آید که شه رحمت نمود / از مسلمانان فکند آن را بجود
ماتمی در جان او افتد از آن / گیردش قولنج زین غم در زمان
صد چنین ادبارها دارد عوان / زین بلا فریادرس ای مستعان
او عوان را در دعا در می کشید / کز عوان او را چنان راحت رسید
بر همه زهر و برو تریاق بود / آن عوان پیوند آن مشتاق بود
پس بد مطلق نباشد در جهان / بد بنسبت باشد این را هم بدان
در زمانه هیچ زهر و قند نیست / که یکی را پا دگر را بند نیست
مر یکی را پا دگر را پای بند / مر یکی را زهر و بر دیگر چو قند
زهر مار آن مار را باشد حیات / نسبتش با آدمی باشد ممات
خلق آبی را بود دریا چو باغ / خلق خاکی را بود آن مرگ و داغ
همچنین بر می شمر ای مرد کار / نسبت این از یکی تا صد هزار
زید اندر حق آن شیطان بود / در حق شخص دگر سلطان بود

۱ دعوت کنند و بجنگ مشغول می باشند ۱۲
۲ یعنی آن شخص با بیقراری و جد و جهد مشغول گشت و کتابه شدن از جلدی ۱۲
۳ از عوانی یعنی عوان ... ۱۲
۴ یعنی زر نگیرند ... دیدن ... ۱۲
۵ دفتر نیست ۱۲ بعد ... دیدن یعنی یک لقا و ملاقات ۱۲

آن بگوید زید صدیق سنیست   وان بگوید زید گبر کشتنیست
زید یکذاتست آن یک جانبان   او برین دیگر همه رنج و زیان
گر تو خواهی کو ترا باشد شکر   پس ورا از چشم عشاقش نگر
منگر از چشم خودت آن خوب را   بین بچشم طالبان مطلوب را
چشم خود بر بند زان خوش چشم تو   عاریت کن چشم از عشاق او
بلکه زو کن عاریت چشم و نظر   پس ز چشم او بروی او نگر
تا شوی ایمن ز سیری و ملال   گفت کان الله له زین ذو الجلال
چشم او من باشم و دست و دلش   تا رهد از مدبریها مقبلش
هر چه مکروهست چون او شد دلیل   سوی محبوب حبیب است و خلیل

حکایت آن واعظ که در آغاز هر وعظی دعای ظالمان کردی

آن یکی واعظ چو بر تخت آمدی   قاطعان راه را داعی شدی
دست بر میداشت یا رب رحم ران   بر بدان و مفسدان و طاغیان
بر همه تسخرکنان و اهل خیر   بر همه کافردلان و اهل دیر
می نکردی او دعا بر اصفیا   می نکردی جز خبیثان را دعا
مر ورا گفتند کاین معهود نیست   دعوت اهل ضلالت جود نیست
گفت نیکوئی ازینها دیده‌ام   من دعاشان زین سبب بگزیده‌ام
خبث و ظلم و جور چندان ساختند   که مرا از شر بخیر انداختند
هر گهی که رو بدنیا کردمی   من از ایشان زخم و ضربت خوردمی
کردمی از زخم آن جانب پناه   باز آوردندمی گرگان براه
چون سبب ساز صلاح من شدند   پس دعاشان بر منست ای هوشمند
بنده می نالد بحق از درد و نیش   صد شکایت میکند از رنج خویش
حق همیگوید که آخر رنج و درد   مر ترا لابه کنان و راست کرد
این گله زان نعمتی کن کت زند   از در ما دور و مطرودت کند
در حقیقت هر عدو داروی تست   کیمیای نافع و دلجوی تست
تا ازو گردی گریزان در خلا   استعانت جوی از لطف خدا
در حقیقت دوستانت دشمنند   که ز حضرت دور و مشغولت کنند
هست حیوانی که نامش اسغر است   کو بزخم چوب زفت و لمتر است
تا که چوبش میزنی به میشود   او ز زخم چوب فربه میشود
نفس مؤمن اسغری آمد یقین   کو بزخم و رنج زفتست و سمین
زین سبب بر انبیا رنج و شکست   از همه خلق جهان افزون تر است
تا ز جانها جانشان شد زفت‌تر   که ندیدند آن بلا قوم دگر
پوست از دارو بلاکش میشود   چون ادیم طائفی خوش میشود
ورنه تلخ و تیز مالیدی درو   گنده گشتی ناخوش و ناپاک بو
آدمی را پوست نامدبوغ دان   از رطوبتها شده زشت و گران
تلخ و تیز و مالش بسیار ده   تا شود پاک و لطیف و با فره
ور نمی‌تانی رضا ده ای عیار   که خدا رنجت دهد بی اختیار
که بلای دوست تطهیر شماست   علم او بالای تدبیر شماست
چون صفا بیند بلا شیرین شود   خوش شود دارو چو صحت بین شود
برد بیند خویش را در عین مات   پس بگوید اقتلونی یا ثقات
این عوان در حق غیری سود شد   لیک اندر حق خود مردود شد
رحم ایمانی ازو ببریده شد   کین شیطانی برو پیچیده شد
کارگاه خشم گشت و کین وری   کینه دان اصل ضلال و کافری

سوال کردن شخصی از عیسی که در وجود از همه صعب چه صعب است

گفت عیسی را یکی هشیار سر   چیست در هستی ز جمله صعب‌تر
گفتش ای جان صعب‌تر خشم خدا   که ازان دوزخ همی لرزد چو ما
گفت ازین خشم خدا چه بود امان   گفت ترک خشم خویش اندر زمان
کظم غیظ است ای پسر خط امان   خشم حق یاد آور و درکش عنان
پس عوان که معدن این خشم گشت   خشم زشتش از سبع هم در گذشت
چه امیدستش برحمت جز مگر   باز گردد زان صفت آن بی‌هنر
گرچه عالم را از ایشان چاره نیست   این سخن اندر ضلال افگندنیست

چاره نبود هم جهان را از چنین / لیک نبود آن چنین ماء معین
بازگو احوال آن خسته جگر / در میان باغ رشک قمر

چونکه تنهایش بدید آن ساده مرد

قصد خیانت کردن عاشق و بانگ زدن معشوق

زود او قصد کنار و بوسه کرد

بانگ بروی زد بهیبت آن نگار / که مرو گستاخ ادب را هوش دار
گفت آخر خلوتست و خلق نی / آب حاضر تشنه همچون منی

کس نمی جنبد درینجا جز که باد / کیست حاضر کیست مانع زین گشاد
گفت ای شیدا تو ابله بوده / ابلهی وز عاقلان نشنوده

باد را دیدی که می جنبد بدان / باد جنبانیست اینجا بادران
مروحه تصریف صنع ایزدش / زو برین باد می جنباندش

جزو بادی که بحکم ما درست / بادبیزن تا نجنبانی نجست
جنبش این جزو باد ای ساده مرد / بی تو و بی بادبیزن سر نکرد

جنبش باد نفس کاندر لب است / تابع تصریف جان و قالب است
گاه دم را مدح و پیغامی کنید / گاه دم را هجو و دشنامی کنید

پس بدان احوال دیگر بادها / کز جزوی کل همی بیند نهان
باد را حق گه بهاری میکند / در دیش زین لطف عاری میکند

بر گروه عاد صرصر میکند / باز بر هودش معطر میکند
میکند یک باد را زهر سموم / مر صبا را میکند خرم قدوم

باد دم را بر تو بنهاد او اساس / تا کنی هر باد را بروی قیاس
دم نمیگردد سخن بی لطف و قهر / بر گروهی شهد و بر قومیست زهر

مروحه جنبان پی انعام کس / و ز برای قهر هر پشه و مگس
مروحه تقدیر ربانی چرا / پر نباشد ز امتحان و ز ابتلا

چونکه جزو باد دم یا مروحه / نیست الا مفسده یا مصلحه
این شمال و این صبا و این دبور / کی بود از لطف و از انعام دور

یک کف گندم ز انباری ببین / فهم کن کان جمله باشد همچنین
کل باد از برج باد آسمان / کی جهد بی مروحه آن بادران

بر سر خرمن بوقت انتقاد / نی که فلاحان ز حق جویند باد
تا جدا گردد ز گندم کاهها / تا بانباری رود یا چاهها

چون بماند دیر آن باد وزان / جمله را بینی بحق لابه کنان
همچنین در طلق آن باد ولاد / گر نیاید بانگ درد آید که داد

گر نمیدانندکش راننده اوست / باد را پس کردن لابه چه خوست
اهل کشتی همچنان جویای باد / جمله خواهانش از آن رب العباد

همچنین بر درد دندانها ز باد / دفع میخواهی بسوز و اعتقاد
از خدا لابه کنان آن جندیان / که بده باد ظفر ای کامران

رقعهٔ تعویذ میخواهند نیز / در شکنجه طلق زن از هر عزیز
پس همه دانسته اند این را یقین / که فرستد باد رب العالمین

پس یقین در عقل هر داننده هست / اینکه با جنبنده جنباننده هست
گر تو او را می نبینی در نظر / فهم کن آن را باظهار اثر

تن بجان جنبد نمی بینی تو جان / لیک از جنبیدن تن جان بدان
گفت او گر ابلهم من در ادب / زیرکم اندر وفا و در طلب

گفت ادب این بود خود که دیده شد / آن دگر را خود همی دانی تو لد
خود ادب این بود آن کم دید فین / زین تبر باشد که دیدیم یقین

هر چنین کوزه ترا دو بلند نین

قصهٔ صوفی که بخانه آمد و زن را با بیگانه دید

یک نمط خواهد بدین جمله چنین

صوفی آمد بسوی خانه روز / خانه یک در بود و زن با کفش دوز
جفت گشته با حریف خویش زن / اندران یک حجره از وسواس تن

چون بزد صوفی بجد در چاشتگاه / هر دو درماندند نی حیلت نه راه
هیچ معهودش نبد کو آن زمان / سوی خانه باز گردد از دکان

قاصدا آن روز بیوقت آن مروع / از خیالی کرد با خانه رجوع
اعتماد زن بر آن کو هیچ بار / این زمان تا خانه ناید از کار

مروحه / بادبیزن ۱۲

دبور باد سیاه / بر خلاف صبا / بود ۱۲
انتقاد یعنی / نقد کردن کاه / از جدا کردن / گندم ۱۲
فلاح دهقان / و کشت کننده ۱۲
جندیان / لشکریان ۱۲

اعتمادش بود از روی قیاس   خانه نتوان ساخت در کوی قیاس
آن قیاسش راست است مداز تا قضا   گرچه ستارست هم بدهد سزا

چونکه بد کردی بترس ایمن مباش   زانکه تخمست و برویاند خداش

در بیان آنکه حق تعالی بنده را بگناه اول رسوا نکند

چند گاهی او بپوشاند که تا   آید آخر زان پشیمانی حیا
چون عمر آن شاه پیر مؤمنان   داد دزدی را بجلاد و عوان

بانگ زد آن دزد کای میر دیار   اولین بارست جرمم زینهار
گفت امیرش حاش لله که خدا   بار اول قهر راند در جزا

بارها پوشد پی اظهار فضل   باز گیرد از پی اظهار عدل
تا که این هر دو صفت ظاهر شود   آن مبشر گردد این منذر شود

بارها زن نیز آن بد کرده بود   سهل بگذشت آن و سهلش می‌نمود
آن نمی‌دانست عقل پای سست   که سبو دائم ز جو ناید درست

آنچنانش تنگ آورد آن قضا   که منافق را کند مرگ فجا
نی طریق و نی رفیق و نی امان   زانکه عزرائیل شد قصد جان

آنچنان کان زن در آن حجره جفا   خشک شد او و حریفش زابتلا
گفت صوفی با دل خود کای دو گبر   از شما کینه کشم لیکن بصبر

لیک نادانسته آرم این نفس   تا نگردد مطلع زین حال کس
از شما کینه کشد پنهان بحق   اندک اندک همچو بیماری دق

مرد دق باشد چو یخ هر لحظه کم   لیک پندارد بهر دم بهترم
همچو کفتاری که میگیرندش او   غره آن گفت کاین کفتار کو

نیست در سوراخ کفتار ای عمو   گشته او مغرورتر زین گفتگو
این همی گویند بندش می‌نهند   او خوش آسوده که از من غافل اند

هیچ پنهان خانه آن زن را نبود   هیچ دهلیز و ره بالا نبود
نی تنوری که در او پنهان شود   نی جوالی که حجاب آن شود

همچو عرصهٔ پهن روز رستخیز   نی گو و نی پشته نی جای گریز
گفت یزدان وصف آن جای حرج   بهر محشر لاتری فیها عوج

چادر خود را بر او افکند زود   مرد را زن کرده در را بر گشود

معشوق را زیر چادر پنهان کردن جهت تلبیس و بهانه مکر کان کیدکن عظیم

زیر چادر مرد رسوا و عیان   سخت پیدا چون شتر بر نردبان
از تعجب گفت صوفی چیست این   هرگز این بلقیس ندیدم کیست این

گفت خاتونیست از اعیان شهر   مر ورا از مال و اقبال است بهر
در ببستم تا کسی بیگانه   در نیاید زود نادانسته

گفت صوفی چیستش بی خدمتی   تا برآرم بی سپاس و منتی
گفت میلش خویشی و پیوستگی است   نیک خاتونیست حق داند که کیست

یک پسر دارد که اندر شهر نیست   خوب و زیرک چابک و مکتبی است
خواست دختر را ببیند زیر دست   اتفاقاً دختر اندر مکتب است

باز گفت ار گرد باشد یا سبوس   میکنم او را بجان و دل عروس
گفت صوفی ما فقیر و زار و کم   قوم خاتون مالدار و محتشم

کی بود این کفو ایشان در زواج   یک در از چوب و در دیگر ز عاج
کی بود هم رنگ فقر و احتشام   چون شود هم جنس یاقوت و رخام

جامهٔ نیمی اطلس و نیمی پلاس   عیب باشد نزد دانا ناشناس
با کبوتر باز کی شد هم نفس   کی شود همراز عنقا با مگس

کفو باید هر دو جفت اندر نکاح   ورنه تنگ آید نماند ارتیاح

گفتن زن که او در بند جهاز نیست مراد او ستر و صلاح است و جواب گفتن صوفی آن سر پوشیده را

گفت گفتم من چنین عذری ورا   گفت نی من نیستم اسباب جو

ما ز مال و زر ملول و تخمه‌ایم   ما بحرص و جمع نی چون عامه‌ایم
ما ملولیم از قماش و زر و سیم   فارغیم و تخمه از مال عظیم

قصد ما ستر است و پاکی و صلاح   در دو عالم خود بدان باشد فلاح
باز صوفی عذر درویشی بگفت   وان مکرر کرد تا نبود نهفت

۱ مبشر مژده داده شده ۲ منذر ترسانیده شده ... ناگهان ... مشهور است که صیاد کفتار بیرون غار او آواز دهند که کفتار ... نیست ... اندک اندک در بند کنند

... ستر ... نیست ... زن ... صوفی ... خاتون ... دختر ... خواه ... خواه ... قبول

گفت زن من هم بکری کرده‌ام
بی جهازی را مقرر کرده‌ام

اعتماد اوست راسخ تر ز کوه
که ز صد فقرش نمی‌آید شکوه

او همیگوید مرا دام عفت ست
از شما مقصود صدق و همت ست

گفت صوفی خود جهاز و مال ما
در دمی بینید هویدا نی خفا

خانهٔ تنگی مقام یک تنی
که در او پنهان نماند سوزنی

باز ستر و پاکی و زهد و صلاح
او ز ما به داند اندر انتصاح

بنامی داند او احوال ستر
در پس و پیش و سر و دنبال ستر

بی جهازی خود عیان چون چاشت است
وز صلاح و ستر او واقف تر است

ظاهر است او بی جهاز و خادم است
وز صلاح و ستر او خود عالم است

شرح مستوری ز بابا شرط نیست
چون بر او پیدا چو روز روشنیست

این حکایت را بدان گفتم که تا
لاف کم بافی چو شد سوء خطا

برترائی هم بدعوی ستر زاد
این بدعت اجتهاد و اعتقاد

چون زن صوفی تو خائن بوده
دام مکر اندر دغا بگشوده

گر ز برنا شنیدی و گپ نی
شرم داری وز خدای خویش نی

بیان آنکه غرض از بصیر و سمیع و علیم گفتن حق تعالی چیست

از پی آن گفت حق خود را بصیر
که بود دیدش هر دم نذیر

از پی آن گفت حق خود را سمیع
تا ببندی لب ز گفتار شنیع

از پی آن گفت حق خود را علیم
تا نیندیشی فسادی تو ز بیم

نیست اینها بر خدا اسم علم
که سیه کافور دارد نام هم

اسم مشتق است و اوصاف قدیم
نی مثال علت اولی سقیم

ورنه تسخر باشد و طنز و دها
کر را سامع ضریری را ضیا

یا علم باشد حیی نام وقیح
یا سیاه زشت را نام صبیح

طفلک نوزاده را حاجی لقب
یا لقب غازی نهی بهر نسب

گر بگویند این لقبها در مدیح
چون ندارد آن صفت نبود صحیح

تسخر و طنزی بود آن یا جنون
پاک حق عما یقول الظالمون

من همی دانستمت پیش از وصال
که نکورویی ولیکن بدخصال

من همی دانستمت پیش از لقا
کز ستیزه راسخی اندر شقا

چونکه چشمم سرخ باشد در عمش
دانمش زان درد گر کم بینمش

تو مرا چون بره دیدی بی شبان
تو گمان کردی ندارم پاسبان

عاشقان از درد زان نالیده‌اند
که نظر ناجایگه مالیده‌اند

بی شبان دانسته‌ای آن ظبی را
رایگان دانسته‌ای آن سبی را

تا ز غیرت تیر آمد بر جگر
که سنم حارس گزافه کم نگر

کی کم از بره کم از بزغاله‌ام
که نباشد حارسی از دنباله‌ام

حارسی دارم که ملکش می‌سزد
داند آن باد که بر من می‌وزد

سرد بود آن باد یا گرم آن علیم
نیست غافل نیست غایب ای سقیم

نفس شهوانی ندارد نور جان
من بدل کورت بدیدم عیان

نفس شهوانی ز حق کر است و کور
من بدل کورت همی دیدم ز دور

هشت سالت زان نپرسیدم هیچ
که پرت دیدم ز جهل پیچ پیچ

خود چه پرسم آنکه او باشد به تون
که تو چونی چون بود او سرنگون

مثل آنکه دنیا گلخن و تقوی حمام و توانگران سرگین کشان اند

شهوت دنیا مثال گلخن است
که از او حمام تقوی روشن است

لیک قسم متقی زین تون صفاست
زانکه در گرمابه است و در نقاست

اغنیا مانندهٔ سرگین کشان
بهر آتش کردن گرمابه دان

اندر ایشان حرص بنهاده خدا
تا بود گرمابه گرم و با نوا

ترک این تون گیر و در گرمابه ران
ترک تون را عین آن گرمابه دان

هر که در تون است او چون خادم است
مر ورا که صابر است و حازم است

هر که در حمام شد سیمای او
هست پیدا بر رخ زیبای او

تونیان را نیز سیما آشکار
از لباس و از دخان و از غبار

ور نبینی روش بویش را بگیر
بو عصا آمد برای هر ضریر

گر نداری بو در آرش در سخن
از حدیث نو بدان راز کهن

پس بگوید تو نیی عیناً ذهب — بیست سله چرک بردم تا بشب
حرص تو چون آتش است اندر جهان — باز کرده هر زبانه صد دهان

پیش عقل این زر چو سرگین ناخوش است — گرچه چون سرگین فروغ آتش است
آفتابی کو دم از آتش زند — چرک تر را لایق آتش کند

آفتاب آن سنگ را هم کرد زر — تا بتون حرص افتد صد شرر
آنکه گوید مال گرد آورده‌ام — چیست یعنی چرک چندین برده‌ام

این سخن گرچه که رسوائی فزاست — در میان تونیان زین فخرهاست
که تو شش سله کشیدی تا به شب — من کشیدم بیست سله بی کرب

آنکه در تون زاد و پاکی را ندید — بوی مشک آرد برو رنجی پدید
گر بتون انبار خواهی بود تو — زین زیان هرگز نبینی سود تو

قصهٔ آن دباغ که در بازار عطاران از بوی عطر بیهوش شد

آن یکی دباغ در بازار شد — تا خرد آنچه ورا در کار بد

چونکه در بازار عطاران رسید — ناگهان افتاد بیهوش و خمید
بوی عطرش زد ز عطاران راد — تا بگردیدش سر و بر جا فتاد

همچو مردار اوفتاد و بی‌خبر — نیم روز اندر میان رهگذر
جمع آمد خلق بر وی آن زمان — جملگان لاحول‌گو درمان‌کنان

آن یکی کف بر دل او می‌براند — وز گلاب آن دیگری برو فشاند
او نمیدانست کاندر مرتعه — از گلاب آمد ورا این واقعه

آن یکی دستش همی مالید و سر — وان دگر کهگل همی آورد تر
آن بخور عود و شکر زد بهم — وان دگر از پوششش میکرد کم

وان شدم خم تا نفس چون می‌کشد — وان دگر بوی از دهانش می‌شمد
وان دگر نبضش گرفته از خرد — منتظر تا نبض او چون می‌جهد

تا که می‌خورد است یا بنگ و حشیش — خلق درماندند اندر بیهشیش
پس خبر بردند خویشان را شتاب — که فلان افتاده است آنجا خراب

کس نمیداند که چون مصروع گشت — یا چه شد کو اوفتاد از بام طشت
یک برادر داشت آن دباغ زفت — گربز و دانا بیامد زود تفت

اندکی سرگین سگ در آستین — خلق را بشکافت و آمد با حنین
گفت من رنجش همی دانم ز چیست — چون سبب دانی دوا کردن جلیست

چون سبب معلوم نبود مشکلست — دارو رنج و در آن صد محملست
چون بدانستی سبب را سهل شد — دانش اسباب دفع جهل شد

گفت با خود هستش اندر مغز و رگ — توی بر تو بوی آن سرگین سگ
تا میان اندر حدث او تا به شب — غرق دباغیست او روزی طلب

با حدث کرده است عادت سال و ماه — بوی عطرش لاجرم سازد تباه
پس چنین گفتست جالینوس مه — آنچه عادت داشت بیمار آنش ده

کز خلاف عادت است آن رنج او — پس دوای رنجش از معتاد جو
چون جعل گشتست از سرگین کشی — از گلاب آید جعل را بیهشی

هم از آن سرگین سگ داروی اوست — که بدان او را همی معتاد و خوست
الخبیثات الخبیثین را بخوان — رو و پشت این سخن را باز دان

ناصحان او بعنبر یا گلاب — می دوا سازند بهر فتح باب
مر خبیثان را نسازد طیبات — درخور و لایق نباشد ای ثقات

چون ز عطر وحی کژ گشتند و گم — بد فغانشان که تطیرنا بکم
رنج و بیماریست ما را زین مقال — نیست نیکو وعظتان ما را بفال

گر بیاغازید نصحی آشکار — ما کنیم اندم شما را سنگسار
ما بلهو و لعب فربه گشته‌ایم — در نصیحت خویش را نسرشته‌ایم

هست قوت ما دروغ و لاف و لاغ — شورش معده است ما را زین بلاغ
رنج را صد تو و افزون میکنید — عقل را دارو بافیون میکنید

معالجه کردن برادر دباغ دباغ را بخفیه ببوی سرگین

گند شرک و کفر ایشان بی‌حدست — هین که دباغ اوفتاده بیخودست

خلق را می‌راند از وی آن جوان — تا علاجش را نبینند آن کسان
سر بگوشش برد همچون رازگو — پس نهاد آن چیز بر بینی او

گو بکف سرگین سگ ساییده بود / دارو مغز پلیدان دیده بود
چونکه بوی آن حدث را واکشید / مغز زشتش بوی ناخوش را رسید
ساعتی شد مرد جنبیدن گرفت / خلق گفتند این فسونی بد شگفت
کاین بخواند افسون بگوشش در دمید / مرده بود افسون بفریادش رسید
جنبش اهل فساد آنسو بود / که زنا و غمزه و ابرو بود
هر کرا مشک نصیحت سود نیست / لاجرم با بوی بد خو کردنیست
مشرکان را زان نجس خواندست حق / کاندرون پشک زادند از سبق
کرم کو زادست از سرگین بد / می نگرداند بعنبر خوی خود
چون نزد بر وی نثار رش نور / او همه جسمست جان چون قشور
ور ز رش نور حق قسمیش داد / همچو رسم مصر سرگین مرغ زاد
لیک نی مرغ خسیس خانگی / بلکه مرغ دانش و فرزانگی
تو بدان مانی کز آن نوری تهی / زانکه بینی بر پلیدی می‌نهی
از فراقت زرد شد رخسار و رو / برگ زرد و میوه ناپخته تو
دیگ ز آتش شد سیاه و دود فام / گوشت از سختی چنین ماندست خام
هست سالها جوش دادم در فراق / کم نشد یک ذره خامی از نفاق
خامی و هرگز نخواهی پخت تو / گر ز ابدان بار جوشی ای عتو
غوره تو سنگ بسته از سقام / غوره‌ها اکنون مویزند و تو خام

عذر خواستن عاشق گناه خود را بتلبیس و سعی پوش و فهم کردن معشوق آن را

گفت عاشق امتحان کردم مگیر / تا ببینم تو حریفی یا ستیر
من همی دانستمت بی امتحان / لیک کی باشد خبر همچون عیان
آفتابی نام تو مشهور و فاش / چه زیانستت ار بکردم ابتلاش
تو منی من خویشتن را امتحان / میکنم هر روز در سود و زیان
انبیا را امتحان کرده عدات / تا شده ظاهر از ایشان معجزات
امتحان چشم خود کردم بنور / ای که چشم بد ز چشمان تو دور
اینجهان همچون خرابه است و تو گنج / گر تفحص کردم از گنجت مرنج
زان چنین بیخیرگی کردم گزاف / تا زنم با دشمنان هر بار لاف
تا زبانم چون ترا نامی نهد / چشم از دیده گواهیها دهد
گر شدم در راه حرمت راهزن / آمدم ای مه بشمشیر و کفن
جز بشمشیر خودای شاهم مکش / میر ازین زود رای ما هم مکش
جز بدست خود مبرم پا و سر / که ازین دستم نه از دست دگر
از جدائی باز میرانی سخن / هرچه خواهی کن ولیکن این مکن
در سخن آباد این دم راه شد / گفت امکان نیست چون بیگاه شد
پوستها گفتیم و مغز آمد دفین / گر بمانیم این نماند همچنین
گر خطائی آید از ما در وجود / چشم میداریم در عفو و جود
امتحان کردم مرا معذور دار / چون ز فضل خویش گشتم شرمسار

رد کردن معشوق عذر عاشق را و تلبیس او را

در جوابش بر گشاد آن ماه لب / که سوی ما روز و سوی تست شب
حیله‌های تیره اندر داوری / پیش بینایان چرا می‌آوری
هرچه در دل داری از مکر و رموز / پیش ما رسوا و پیدا همچو روز
گر بپوشیمش ز بنده‌پروری / تو چرا بیرونی از حد می‌بری
از پدر آموز کادم در گناه / خوش فرود آمد بسوی پایگاه
چون بدید آن عالم الاسرار را / بر دو پا استاد استغفار را
بر سر خاکستر انده نشست / وز بهانه شاخ تا شاخی نجست
ربنا انا ظلمنا گفت و بس / چونکه جانداران بدید از پیش و پس
دید جانداران پنهان همچو جان / دورباش هر یکی تا آسمان
که بلا پیش سلیمان مو مباش / تا نه بشکافد ترا این دورباش
جز مقام راستی یکدم مایست / هیچ لالا مر ترا چون چشم نیست
کور را گر از پلید آلوده شود / هر دمی او باز آلوده شود
آدمی تو نیستی کور از نظر / لیک اذا جاء القضا عمی البصر
عمرها باید بنا درگاه گاه / تا که بینا از قضا افتد بچاه

کور را خود این قضا همراه اوست / که مراد او فتادن طبع و خوست
در حدث افتد نداند بوی چیست / از من ست این بوی یا ز آلودگیست
ور کسی بر وی کند مشکی نثار / هم ز خود داند نه از احسان یار
پس دو چشم روشن ای صاحب نظر / بهتر از صد مادر است و صد پدر
خاصه چشم دل که آن هفتاد توست / وین دو چشم حس خوشه چین اوست
ای دریغا رهزنان بنشسته اند / صد گره زیر زبانم بسته اند
پای بسته چون رود خوش راهوار / بس گران بندیست این معذور دار
این سخن اشکسته می آید دلا / کاین سخن دردست و غیرت آسیا
در اگرچه خرد و اشکسته شود / توتیای دیدهٔ خسته شود
ای در از اشکست خود بر سر مزن / کز شکستن روشنی خواهی شدن
همچنین اشکسته بسته گفتنیست / حق کند آخر درستش کو غنیست
گندم از اشکست و زخمی هم درست / بر دکان آمد که نک نان درست
تو هم ای عاشق چو جرمت گشت فاش / آب و روغن ترک کن اشکسته باش
آنکه فرزندان خاص آدمند / نفخهٔ انا ظلمنا می دمند
حاجت خود عرض کن حجت مجو / همچو ابلیس لعین سخت رو
سخت رویی گر ورا شد عیب پوش / در ستیزه و سخت رویی تو مکوش
آن ابوجهل از پیمبر معجزی / خواست همچون کینه ور ترک غزی
از ستیزه خواست بوجهل لعین / معجزات از مصطفی شاه مبین
معجزه جست از نبی بوجهل سگ / دید نقش و درش اندر الا که شک
لیک آن صدیق حق معجز نخواست / گفت این رو خود نگوید غیر راست
کی رسد همچون تویی را کز منی / امتحان همچو من یاری کنی

گفتن جهودی علی علیه السلام را که اگر اعتماد بر حفظ الله تعالی داری از سر این کوشک خود را بینداز و جواب آنحضرت وی را

مرتضی را گفت روزی یک عنود / کو ز تعظیم خدا آگه نبود
بر سر بامی و قصری بس بلند / حفظ حق را واقفی ای هوشمند
گفت آری او حفیظ است و غنی / هستی ما را ز طفلی و منی
گفت خود را اندر افکن تو ز بام / اعتمادی کن بحفظ حق تمام
تا یقین گردد مرا ایقان تو / و اعتقاد خوب با برهان تو
پس امیرش گفت خامش کن برو / تا نگردد جانت زین جرأت گرو
کی رسد مر بنده را کو با خدا / آزمایش پیش آرد ز ابتلا
بنده را کی زهره باشد کز فضول / امتحان حق کند ای گیج گول
آن خدا را میرسد کو امتحان / پیش آرد هر دمی با بندگان
تا بما ما را نماید آشکار / که چه داریم از عقیده در سرار
هیچ آدم گفت حق را که ترا / امتحان کردم درین جرم و خطا
تا ببینم غایت حلمت شها / اه کرا باشد مجال این کرا
عقل تو از بس که آمد خیره سر / هست عذرت از گناه تو بتر
آنکه او افراشت سقف آسمان / تو چه دانی کردن او را امتحان
ای ندانسته تو شر و خیر را / امتحان خود را کن آنگه غیر را
امتحان خود چو کردی ای فلان / فارغ آیی ز امتحان دیگران
چون بدانستی که شکردانه ای / پس بدانی کاهل شکرخانه ای
پس بدان بی امتحانی کاله / شکری نفرستدت ناجایگاه
این بدان بی امتحان از علم شاه / چون شکری نفرستدت در پایگاه
هیچ عاقل افکند در ثمین / در میان مستراحی پر چمین
زانکه گندم را حکیم آگهی / هیچ نفرستد به انبار کهی
شیخ را که پیشوا و رهبرست / گر مریدی امتحان کرد او خرست
امتحانش گر کنی در راه دین / هم تو گردی ممتحن ای بی یقین
جرأت و جهلت شود عریان و فاش / او برهنه کی شود زین افتتاش
گر بیاید ذره سنجد کوه را / بر درد ز آن که ترازوش ای فتی
کز قیاس خود ترازو می تند / مرد حق را در ترازو می کند
چون نگنجد او بمیزان خرد / پس ترازوی خرد را بر درد

امتحان همچون تصرف دان در او / رو تصرف بر چنان شاهی مجو
چه تصرف کرد خواهد نقشها / بر چنان نقاش بهر ابتلا
امتحانی گر بدانست و بدید / نی که هم نقاش آن بر وی کشید
چه قدر باشد خود این صورت که بست / پیش صورتها که در علم وی است
وسوسهٔ این امتحان چون آمدت / بخت بد دان کامد و گردن زدت
چون چنین وسواس دیدی زود زود / با خدا گرد و درآ اندر سجود
سجده گه را تر کن از اشک روان / کای خدا تو وارهانم زین گمان
آن زمان کت امتحان مطلوب شد / مسجد دین تو پر خروب شد
در چه وسواس آمد در امتحان / باز گرد و در حق آر امتحان
تا نگهبان داد تیر آن ممتحن / از گمان و امتحان الس وجین

قصهٔ مسجد اقصی و خروب رستن و عزم کردن داود علیه السلام پیش از سلیمان علیه السلام بر بنای آن مسجد و موقوف شدن آن

ای ضیاء الحق حسام الدین بیا / قصهٔ داود برگو و بنا
چون درآمد عزم داودی به تنگ / که بسازد مسجد اقصی بسنگ
وحی کردش حق که ترک این بخوان / که ز دستت بر نیاید این مکان
نیست در تقدیر ما آنکه تو این / مسجد اقصی برآری ای گزین
گفت جرمم چیست ای دانای راز / که مرا گویی که مسجد را مساز
گفت بی جرمی تو خونها کرده / خون مظلومان بگردن برده
که ز آواز تو خلقی بی شمار / جان بدادند و شدند آن را شکار
خون بسی رفتست بر آواز تو / بر صدای خوب جان پرداز تو
گفت مغلوب تو بودم مست تو / دست من بر بسته بود از دست تو
نی که هر مغلوب شه مرحوم بود / نی که المغلوب کالمعدوم بود
گفت این مغلوب معدومیست کو / جز به نسبت نیست معدوم ایقنوا
آنچنین معدوم کو از خویش رفت / بهترین هستها افتاد و رفت
او بنسبت با صفات حق فناست / در حقیقت در فنا او را بقاست
جملهٔ ارواح در تدبیر اوست / جملهٔ اشباح در تاثیر اوست
آنکه او مغلوب اندر لطف ماست / نیست مضطر بلکه مختار ولاست
منتهای اختیار آنست خود / کاختیارش گردد اینجا منعقد
اختیارش گر نبودی چاشنی / کی بگشتی آخر او محو از منی
در جهان گر لقمه و گر شربت است / لذت او فرع محو لذت است
گرچه از لذات بی تاثیر شد / لذتی بود او و لذت گیر شد
هر که او مغلوب شد مرحوم گشت / در بحار رحمتش معدوم گشت
نی چنان معدوم کز اهل وجود / هیچ بر وی چرا اندر گاو جود
بلکه والی گشت موجودات را / بی گمان و بی نفاق و بی ریا
بی مثال و بی نشان و بی مکان / بی زمان و بی چنین و بی چنان
بی شکال و بی سؤال و بی جواب / دم مزن والله اعلم بالصواب
پس خطاب آمد بداود از خدا / کاین گزین پیغمبر نیکو لقا
دل مدار اندر تفکر زین خبر / ره بده در دل ملال و غم مخور
گرچه بر ناید بجهد و زور تو / لیک مسجد را برآرد پور تو
گرچه بر ناید بجهدت این مقام / لیک پور تو کند آن را تمام
کردهٔ او کردهٔ تست ای حکیم / مومنان را اتصالی دان قدیم
مومنان معدود لیک ایمان یکی / جسمشان معدود لیکن جان یکی
غیر فهم و جان که در گاو و خر است / آدمی را عقل و جان دیگر است

شرح انما المومنون اخوة و العلماء کنفس واحدة خاصة

اتحاد داود و سلیمان و سائر انبیا علیهم السلام که اگر یکی از ایشان را منکر شوی ایمان تو بهیچ نبی درست نباشد و این علامت اتحادست که اگر یکی خانه از آن هزار خانه ویران کنی آن همه ویران شود و یک دیوار قائم نماند که لا نفرق بین احد من رسله و العاقل تکفیه الاشارة این خود از اشارت گذشت

۱۲ خروب بفتح خای معجمه و تشدید رای مهمله و خروب نام گیاهیست که هر جا بروید آبادان مکان را ویران کند ۱۲ ممتحن بکسر حای امتحان کننده ۱۲ انصتوا یعنی گوش دهید ۱۲ صورت زیبا ۱۲ محبوب تو ۱۲ نقد ۱۲ عمر شده ۱۲ لا نفرق بین احد

آن این آیت در سوره بقره درباره تلک الرسل واقع شده می گویند نبی و مومنان که ما جدا نمی کنیم در ایمان میان هیچ یک از رسولان او بلکه بهمه ایمان می آریم بخلاف یهود و نصاری که از بعضی منکر اند ۱۲

باز غیر عقل و جان آدمی / هست جانی در نبی و در ولی

گر خورد این نان نگردد سیر آن / ور کشد بار این نگردد آن گران

جان گرگان و سگان هر یک جداست / متحد جانهای شیران خداست

همچو آن یک نور خورشید سما / صد بود نسبت بصحن خانه‌ها

چون نماند خانه‌ها را قاعده / مومنان باشند نفس واحده

فرقها بیحد بود از شخص شیر / تا بشخص آدمی زاد دلیر

کان دلیر آخر مثال شیر بود / نیست مثل شیر در جمله حدود

هم مثال ناقصی دست آدم / تا ز حیرانی خرد را واخرم

آن چراغ این تن بود نورش چو جان / هست محتاج فتیل و این و آن

بیخور و بیخواب نزید نیم دم / باخور و باخواب نزید نیز هم

زانکه نور علتی اش مرگ جوست / چون زید که روز روشن مرگ اوست

نور حس و جان ناپایان ما / نیست کلی فانی و لا چون گیا

آنچنانکه سوز و درد زخم کیک / محو گردد چون درآید مار الیک

میکند زنبور بر بالا طواف / چون برآرد سر ندارندش معاف

دم بخور در آب ذکر و صبر کن / تا رهی از فکر و وسواس کهن

آنچنان کز آب آن زنبور شر / میگریزد از تو هم گیرد حذر

بس کسانی کز جهان بگذشته‌اند / لا نیند و در صفات آغشته‌اند

گر ز قرآن نقل خواهی ای حرون[2] / خوان جمیع هم لدینا محضرون[3]

روح محجوب از بقا بس در عذاب / روح واصل در بقا پاک از حجاب

روح خود را متصل کن ای فلان / زود با ارواح قدس سالکان

زانهمه جنگند این اصحاب ما / جنگ کس نشنید اندر انبیا

یک بمیرد یک بماند تا بروز / یک بود پژمرده دیگر با فروز

گر بمیرد این چراغ و طی شود / خانهٔ همسایه مظلم کی شود

این مثال جان حیوانی بود / نی مثال جان ربانی بود

نور آن صد خانه را تو یک شمر / که نماند نور این بی آن دگر

جان حیوانی ندارد اتحاد / تو مجو این اتحاد از روح باد

بلکه این شادی کند از مرگ او / از حسد میرد چو بیند برگ او

جمع گفتم جانهاشان من باسم / کان یکی جان صد بود نسبت بجسم

لیک یک باشند همه انوارشان / چونکه برگیری تو دیوار از میان

فرق بینی و اشکال آید زین مقال / لیک نبود مثل این باشد مثال

لیک در وقت مثال ای خوش نظر / اتحاد از روی جانبازی نگر

متحد نقشی ندارد این سرا / تاکه مثلی وانمایم من ترا

شب بهر خانه چراغی می‌نهند / تا بنور آن ز ظلمت می‌رهند

آن چراغ شش فتیله این حواس / جملگی بر خواب و خور دارد اساس

بی فتیله و روغنش نبود بقا / با فتیل و روغن او هم بیوفا

جمله حسهای بشر هم بی‌بقاست / زانکه پیش نور روز حشر لاست

لیک مانند ستاره و ماهتاب / جمله محو اند از شعاع آفتاب

آنچنانکه عور اندر آب جست / تا در آب از زخم زنبوران برست

آب ذکر حق و زنبور این زمان / هست یاد این فلان و آن فلان

بعد از آن تو طبع آن آب صفا / خود بگیری جملگی سر تا بپا

بعد از آن خواهی تو دور از آب باش / که بسر هم طبع آبی خواجه تاش

در صفات حق صفات جمله شان / همچو اختر پیش آن خور بی‌نشان

محضرون معدوم نبود نیک بین / تا بقای روحها دانی یقین

زین چراغ حس حیوان المراد / گفتمت هان تا نجویی اتحاد

صد چراغت ار مرند[5] ار بشکنند[6] / پس جدا اند و یگانه نیستند

زانکه نور انبیا خورشید بود / نور حس ما چراغ و شمع و دود

جان حیوانی بود حی از غذی / هم بمیرد او بهر نیکی بدی

نور آن خانه چو اینهم بی‌بقاست / پس چراغ حس هر خانه جداست

باز از هندوی[7] شب چون ماه زاد / بر سر هر روزنی نوری فتاد

تا بود خورشید تابان بر افق / هست در خانه نور او قنق[8]

[1] یعنی ازین مثال که نور انبیا و اولیا مانند نور آفتابست که با وجود تعدد صورت و شکل مختلف اند باعتبار ... در حقیقت واحد و یک ذات اند چنانچه نور آفتاب باعتبار خانهای متعدد متغایر است و لیکن چون این خانها را از میان برداری همان یک نور ... مانند نور چراغ است لیکن این فرق باعتبار صورت و شکل ظاهر شده ... باعتبار ماهیت ... از هم ممتاز ... مثال ... چراکه ... استغراق ... کلیت در بعض وجوه ۱۲

[2] حرون توسن ۱۲

[3] این آیه در سوره یس واقع شده یعنی ایشان نزد ما حاضر کرده شدگانند ۱۲

[5] مرند یعنی بمیرند ۱۲

[6] بشکنند یعنی ... ۱۲

[7] هندو ... ۱۲

[8] قنق بمعنی مهمان ۱۲

باز چون خورشید جان آفل شود — نور جمله جانها زائل شود
این مثال نور آمد مثل نی — مر ترا هادی عدو را رهزنی

بر مثال عنکبوت آن زشت‌خو — پرده‌های گنده را بر بافد او
از لعاب خویش پردهٔ نور کرد — دیدهٔ ادراک خود را کور کرد

گردن اسپ ار بگیرد برخورد — ور بگیرد پاش بستاند لگد
کم نشین بر اسپ توسن بی‌لگام — عقل و دین را پیشوا کن والسلام

اندرین آهنگ منگر سست و پست — کاندرین ره صبر و شق انفس است
بازگرد و قصهٔ مسجد بگو — با سلیمان نبی نیک‌خو

بقیهٔ قصهٔ بنای مسجد اقصی و بنا کردن سلیمان علیه السلام آن را و امداد رسیدن او را از غیب

چون سلیمان کرد آغاز بنا — پاک چون کعبه همایون چون منی

در بنایش دیده می‌شد کر و فر — نی فسرده چون بناهای دگر

در بنا هر سنگ کز که می‌شکست — فاش سیروا بی همی گفت از نخست
همچو از آب و گل آدم کده — نور زان گچ‌پاره‌ها تابان شده

سنگ بی حمال آینده شده — وان در و دیوارها زنده شده
حق همی گوید که دیوار بهشت — نیست چون دیوارها بی‌جان و زشت

چون در و دیوار تن با آگهی است — زنده باشد خانه چون شاهنشهی است
هم درخت و میوه هم آب زلال — با بهشتی در حدیث و در مقال

زانکه جنت را نه ز آلت بسته‌اند — بلکه از اعمال و نیت بسته‌اند
این بنا ز آب و گل مرده بدست — آن بنا از طاعت زنده شدست

این به اصل خویش ماند پر خلل — وان باصل خود که علم است و عمل
هم سریر و قصر و هم تاج و ثیاب — با بهشتی در سؤال و در جواب

فرش بی فراش پیچیده شود — خانه بی کناس روبیده شود
تخت او سیار بی حمال شد — حلقه و در مطرب و قوال شد

خانهٔ دل بین ز غم ژولیده شد — بی کناس از توبه روبیده شد
هست در دل زندگی دار الخلود — در زبانم چون نمی‌آید چه سود

چونک گشت آن مسجد اقصی تمام — نا اهتمامات سلیمان والسلام
چون سلیمان در شدی هر بامداد — مسجد اندر بهر ارشاد عباد

پند دادی گه بگفت و لحن و ساز — گه بفعل اعنی رکوع یا نماز
پند فعلی خلق را جذاب تر — که رسد در جان هر باگوش و کر

وندر آن وهم امیری کم بود — در حشر تاثیر آن محکم بود

قصهٔ آغاز خلافت عثمان رضی الله عنه و خطبهٔ وی در بیان آنکه ناصح فعال بالفعل به از ناصح قوال به قول

قصهٔ عثمان که بر منبر برفت — چون خلافت یافت بشتابید تفت

منبر مهتر که سه پایه بدست — رفت بوبکر و دوم پایه نشست
بر سوم پایه عمر در دور خویش — از برای حرمت اسلام و کیش

دور عثمان آمد او بالای تخت — بر شد و بنشست آن محمود بخت
پس سؤالش کرد مرد بوالفضول — کان دو ننشستند بر جای رسول

پس تو چون جستی ازیشان برتری — چون برتبت تو ازیشان کمتری
گفت اگر پایهٔ سوم را بسپرم — وهم آید که مثال عمرم

در دوم پایه شوم من جای جو — گوییم مثل ابوبکرست او
هست این بالا مقام مصطفی — وهم مثلی نیست با آن شه مرا

بعد ازآن بر جای خطبه آن ودود — تا بقرب عصر لب خاموش بود
زهره نی کس را که گوید هین بخوان — یا برون آید ز مسجد آن زمان

هیبتی بنشسته بر خاص و عام — پر شده نور خدا آن صحن و بام
هر که بینا ناظر نورش بدی — کور زان خورشید هم گرم آمدی

پس ز گرمی فهم کردی چشم کور — که برآمد آفتابی بی فتور
لیک این گرمی گشاید دیده را — تا ببیند عین هر بشنیده را

گرمیش را [illegible] و حالتی — زان تبش دل را گشادی
کور چون شد گرم از نور قدم — از فرح گوید که من بینا شدم

سخت خوش مستی ولی ای بوالحسن / پاره‌ای ره است تا بینا شدن
این نصیب کور باشد ز آفتاب / صد چنین والله اعلم بالصواب
وانکه او آن نور را بینا بود / شرح او کی کار بوسینا بود
گر شود صد تو که باشد این زمان / که بجنباند بکف پره عیان
وای بر وی گر ببابد پره را / تیغ اللهی کند دستش جدا
دست چه بود خود سرش را بر کند / آن کسی که جهل شیرا میکند
این بتقدیر سخن گفتم ترا / ورنه خود دستش کجا و آن کجا
خاله را خایه بدی خالو شدی / این بتقدیرست یعنی گر بدی
از زبان تا چشم کو پاک از خس است / صد هزاران ساله گویم اندکست
ای مشو نومید نور از آسمان / حق چه خواهد میرسد در یکزمان
صد اثر در کانها از اختران / میرساند قدرتش در هر زمان
اختر گردون ظلم را ناسخ است / اختر حق در صفاتش راسخ است
چرخ پا صد ساله راه ای مستعین / در اثر نزدیک آمد با زمین
سه هزاران سال و پانصد تا زحل / دمبدم خاصیتش آرد عمل
در همش آرد چو سایه در ایاب / طول سایه چیست پیش آفتاب
وز نفوس پاک اختروش مدد / سوی اخترهای گردون میرسد

در بیان آنکه حکما گویند آدمی عالم صغریست و حکمای الهی گویند که آدمی عالم کبریست زیرا که علم آن حکما بر صورت آدمی مقصور بود و علم انبیا بر باطن

ظاهرا آن اختران قوام ما / باطن ما گشته قوام سما
پس بصورت عالم اصغر توئی / پس بمعنی عالم اکبر توئی
ظاهرا آن شاخ اصل میوه است / باطنا بهر ثمر شد شاخ هست
گر نبودی میل و امید ثمر / کی نشاندی باغبان بیخ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد / گر بصورت از شجر بودش ولاد
مصطفی زین گفت کادم و انبیا / خلف من باشند در زیر لوا
بهر این فرموده است آن ذوفنون / رمز نحن الآخرون السابقون
گر بصورت من ز آدم زاده‌ام / من بمعنی جد جد افتاده‌ام
کز برای من بدش سجده ملک / وز پی من رفت بر هفتم فلک
پس ز من زائید در معنی پدر / پس ز میوه زاد در معنی شجر
اول فکر آخر آمد در عمل / خاصه فکری کو بود وصف ازل
حاصل اندر یکزمان از آسمان / میرود می آید ایدر کاروان
نیست این کاروان را این ره دراز / کی مفازه زفت آید با مفاز
دل بکعبه میرود در هر زمان / جسم طبع دل بگیرد ز امتنان
این دراز و کوتهی مر جسم راست / چه دراز و کوته آنجا که خداست
چون خدا مر جسم را تبدیل کرد / رفتنش بی فرسخ و بی میل کرد
صد امید است این زمان بردار گام / عاشقانه ای فتی خل الکلام

تفسیر این حدیث که مثل اهل بیتی کمثل سفینة نوح من تمسک بها نجا و من تخلف عنها غرق

گرچه برچشم بر هم میزنی / در سفینه خفته‌ای ره میکنی
بهر این فرمود پیغمبر که من / همچو کشتی‌ام بطوفان زمن
ما و اصحابم چو کشتی نوح / هر که دست اندر زند یابد فتوح
چونکه با شیخی تو دور از زشتی / روز و شب سیاری و در کشتی
در پناه جان جان بخشی توی / کشتی اندر خفته‌ای ره می‌روی
مگسل از پیغمبر ایام خویش / تکیه کم کن بر فن و بر گام خویش
گرچه شیری چون روی ره بی دلیل / خویش بین و در ضلالی و ذلیل
هین مپر الا که با پرهای شیخ / تا ببینی عون لشکرهای شیخ
یکزمانی موج لطفش بال تست / آتش قهرش دمی حمال تست
قهر او را ضد لطفش کم شمر / اتحاد هر دو بین اندر اثر
یکزمان چون خاک سبزت میکند / یکزمان پر باد و گبرت میکند
جسم عارف را دهد وصف جماد / تا بروید گل و نسرین شاد

خاله را خایه بدی خالو شدی یعنی چنانکه این تقدیری و فرضی است و در واقع خاله را خایه در عادت محال است همچنین بوعلی سینا را سائیدن پره عیان نا ممکن است ۱۲
[illegible]
طول - طاقت و قدرت ۱۲
[illegible] وصف آن عجزی دیگری
[illegible] پس توصیف نحن الآخرون [illegible]
[illegible]

لیک ادمیده نه بیند غیر او / جز بمغز پاک ندهد خلد بو
مغز را خالی کن از انکار یار / تا که ریحان یابی از گلزار یار
تا بیابی بوی خلد از یار من / چون محمد بوی رحمان از یمن
در صف معراجیان گر بیستی / چون براقت برکشاید نیستی
نی چو معراج زمینی تا قمر / بلکه چون معراج کلکی تا شکر
نی چو معراج بخاری تا سما / بل چو معراج جنینی تا نُها
خوش براقی گشت خنگ نیستی / سوی هستی آردت گر نیستی
کوه و دریاها سُمش مس میکند / تا جهان حس را پس میکند
پا بکش در کشتی و میرو روان / چون سوی معشوق جان جان روان
دست و پا نی رفته تا قدم / آنچنانکه تاخت جانها از عدم
برد ریزه سخن پرده قیاس / گر نبودی سمع سامع را نعاس
ای فلک بر گفته او گوهر ببار / از جهان او جهانا شرم دار
گر بیابد گوهری ششتا شود / جامدت گوینده و بینا شود
پس نثاری کرده باشی بهر خود / چونکه هر بذر تو صد شود
همچو آن هدیه که بلقیس از سبا / بر سلیمان می فرستاد ای کیا

قصه هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا بسوی سلیمان علی نبینا و علیه السلام

هدیه بلقیس چل اشتر بدست / بار آنها جمله خشت زر بدست
چون بصحرای سلیمانی رسید / فرش آن را جمله زر پخته دید
بر سر زر تا چهل منزل براند / تا که زر را در نظر آبی نماند
بارها گفتند زر را وا بریم / سوی مخزن ما چه بیگار اندریم
عرصه کش خاک زر ده دهی ست / زر بهدیه بردن آنجا ابلهی
ای ببرده عقل هدیه تا اله / عقل آنجا کمترست از خاک راه
چون کساد هدیه آنجا شد پدید / شرمساریشان همی واپس کشید
باز گفتند ار کساد و ار روا / چیست بر ما بنده فرمانیم ما
گر ز زر گر خاک ما را بردنیست / امر فرمانده بجا آوردنیست
گر بفرماید که واپس برید / هم بفرمان تحفه را باز آورید
امر و فرمان را همی باید شنید / تا بدانجا هدیه را باید کشید
پس فراشتند هدیه آوران / تا به تخت آن سلیمان جهان
خنده اش آمد چو سلیمان آن بدید / کز شما کی طلب کردم ثرید
من نمیگویم مرا هدیه دهید / بلکه گفتم لایق هدیه شوید
که مرا از غیب نادر هدیه هاست / که بشر آن را نیارد نیز خواست
می پرستید اختری کو زر کند / رو باو آورید کو اختر کند
می پرستید آفتاب چرخ را / خوار کرده جان عالی نرخ را
آفتاب انعام حق طباخ ماست / ابلهی باشد که گوییم او خداست
آفتابت گر بگیرد چون کنی / آن سیاهی زو تو چون بیرون کنی
نی بدرگاه خدا آری صداع / که سیاهی را ببر واده شعاع
گر کشندت نیم شب خورشید کو / تا بنالی یا امان خواهی ازو
حادثات اغلب بشب واقع شود / وان زمان معبود تو غایب بود
سوی حق گر راستانه خم شوی / وارهی از اختران محرم شوی
چون سجود محرم گشایم با تو لب / تا به بینی آفتاب نیم شب
جز روان پاک او را شرق نی / در طلوعش روز و شب را فرق نی
روزن آن باشد که او شارق شود / شب نماند شب چو او بارق شود
چون نماید ذره پیش آفتاب / خور بیان باشد دلیل نور و تاب
آفتابی را که رخشان میشود / دیده در پیشش کند حیران شود
همچو ذره بینی در نور عرش / پیش نور بیحد موفور عرش
خوار و مسکین بینی او را بیقرار / دیده را قوت شد از کردگار
کیمیائی که ازو یک ماتری / بر دخان افتاد گشت آن اختری
نادر اکسیری که از وی نیم تاب / بر ظلامی زد بکرد آن آفتاب
بوالعجب میناگری کز یک عمل / بست چندین خلعه را بر زحل

صد هزاران دفتر اشعار بود / پیش حرف امیش آن عار بود

با چنین غالب خداوندی کسی / چون نمیرد گر نباشد او خسی

بس دل چون کوه را انگیخت او / مرغ زیرک با دو پا آویخت او

فهم و خاطر تیز کردن نیست راه / جز شکسته می نگیرد فضل شاه

ای بسا گنج آگنان کنج کاو / کان خیال اندیش را شد ریش گاو

گاو که بود تا تو ریش او شوی / خاک چه بود تا حشیش او شوی

زر و نقره چیست تا مغرور شوی / چیست صورت تا چنین مجنون شوی

این صلا و باغ تو زندان تست / ملک و مال تو بلای جان تست

آن جماعت را که ایزد مسخ کرد / آیت تصویرشان را فسخ کرد

چون زنی از کار بد شد روی زرد / مسخ کرد او را خدا و زهره کرد

عورتی را زهره کردن مسخ بود / خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود

روح می برد سوی چرخ برین / سوی آب و گل شدی در اسفلین

خویشتن را مسخ کردی زین سفول / زان وجودی که بد آن رشک عقول

پس ببین کین مسخ کردن چون بود / پیش آن مسخ این بغایت دون بود

اسپ همت سوی اختر تاختی / آدم مسجود را نشناختی

آخر آدم زاده ای ای ناخلف / چند پنداری تو پستی را شرف

چند گویی من بگیرم عالمی / این جهان را پر کنم از خود همی

گر جهان پر برف گردد سربسر / تاب خور بگدازدش از یک نظر

وزر او و صد وزیر و صد هزار / نیست گرداند خدا از یک شرار

عین آن تخییل را حکمت کند / عین آن زهراب را شربت کند

در خرابه گنجها پنهان کند / خار را گل جسمها را جان کند

آن گمان انگیز را سازد یقین / مهرها رویاند از اسباب کین

پرورد در آتش ابراهیم را / ایمنی روح سازد بیم را

از سبب سازیش من سودائیم / وز سبب سوزیش سوفسطائیم

در سبب سازیش سرگردان شدم / در سبب سوزیش هم حیران شوم

مکر کردن وزیر و در خلوت نشستن و شور افگندن در قوم

چون وزیر ماکر و بد اعتقاد / دین عیسی را بدل کرد از فساد

مکر دیگر آن وزیر از خود ببست / وعظ را بگذاشت در خلوت نشست

در مریدان در فگند از شوق سوز / بود در خلوت چهل پنجاه روز

خلق دیوانه شدند از شوق او / از فراق حال و قال و ذوق او

لابه و زاری همی کردند و او / از ریاضت گشته در خلوت دوتو

گفته ایشان بی تو ما را نیست نور / بی عصاکش چون بود احوال کور

از سر اکرام و از بهر خدا / بیش ازین ما را مدار از خود جدا

تا چو طفلانیم و ما را دایه تو / بر سر ما گستران آن سایه تو

گفت جانم از محبان دور نیست / لیکن بیرون آمدن دستور نیست

آن امیران در شفاعت آمدند / وان مریدان در ضراعت آمدند

کاین چه بدبختیست ما را ای کریم / از دل و دین مانده بی تو یتیم

تو بهانه میکنی و ما ز درد / میزنیم از سوز دل دمهای سرد

تا بگفتار خوشت خو کرده ایم / ما ز شیر حکمت تو خورده ایم

الله الله این جفا با ما مکن / لطف کن امروز را فردا مکن

میدهد دل مر ترا کین بیدلان / بی تو گردند آخر از بی حاصلان

جمله در خشکی چو ماهی می طپند / آب را بگشا ز جو بردار بند

ای که چون تو در زمانه نیست کس / الله الله خلق را فریادرس

دفع کردن وزیر مریدان را و ابتلاع خود را

گفت هان ای سخرگان گفتگو / وعظ و گفتار زبان و گوش جو

پنبه اندر گوش حس دون کنید / بند حس از چشم خود بیرون کنید

پنبه آن گوش سر گوش سرست / تا نگردد این کران باطن کرست

بی حس و بی گوش و بی فکرت شوید / تا خطاب ارجعی را بشنوید

تا بگفت و گوی پندار اندری / تو ز گفت خوب کی بویی بری

سیر بیرونی ست قول و فعل ما / سیر باطن هست بالای سما

روش آنسو بود گل خور ناشگفت   گل ازو پوشیده دزدیدن گرفت
ترس ترسان که نباید ناگهان   چشم او بر من فتد از امتحان

دید عطار آن و خود مشغول کرد   که فزون تر دزد هین ای روی زرد
گر بدزدی از گل من می بری   رو که هم از پهلوی خود می خوری

تو همی ترسی ز من لیک از خری   من همی ترسم که تو کمتر خوری
گرچه مشغولم چنان احمق نیم   که شکر افزون کشی تو از نیم

چون ببینی مر شکر را ز آزمود   پس بدانی احمق و غافل که بود
مرغ زان دانه نظر خوش میکند   دانه هم از دور راهش میزند

گر زنای چشم حظی می بری   نی کباب از پهلوی خود میخوری
این نظر از دور چون تیرست و سم   عشقت افزون میشود صبر تو کم

مال دنیا دام مرغان ضعیف   ملک عقبی دام مرغان شریف
تا بدین ملکی که او دامیست ژرف   در شکار آیند مرغان شگرف

من سلیمان نخواهم ملکتان   بلکه من برهانم از هر هلکتان
کاین زمان هستید خود مملوک ملک   مالک الملک آنکه او بجهید هلک

بازگونه ای اسیر این جهان   نام خود کردی امیر این جهان
ای تو بندهٔ اینجهان محبوس جان   چند گویی خویش را خواجهٔ جهان

دلداری کردن و نواختن سلیمان آن رسولان را و دفع وحشت و آزار از دل ایشان و عذر قبول ناکردن هدیه

ای رسولان میفرستم تان رسول   رد من بهتر شما را از قبول
پیش بلقیس آنچه دیدید از عجب   بازگویید از بیابان ذهب

که چهل منزل بردی زر بدید   وز چنین هدیه خجل چون میشدید
تا بداند که بزر طامع نه ایم   ما زر از زر آفرین آورده ایم

آنکه گر خواهد همه خاک زمین   سر بسر زر گردد و در ثمین
حق برای آن کند ای زرگزین   روز محشر این زمین را نقره گین

فارغیم از زر که ما بس پرفنیم   خاکیان را سر بسر زرین کنیم
از شما کی کدیهٔ زر می کنیم   ما شما را کیمیاگر می کنیم

ترک آن گیرید گر ملک سباست   که برون آب و گل بس ملکهاست
تخته بند است آنکه تختش خوانده   صدر پنداری و بر در مانده

پادشاهی نیستت بر ریش خود   پادشاهی چون کنی بر نیک و بد
بی مراد تو شود ریشت سفید   شرم دار از ریش خود ای کژامید

مالک الملک است هر کس سر نهد   بی جهان خاک صد ملکش دهد
لیک ذوق سجده پیش خدا   خوشتر آید از دو صد دولت ترا

پس بنالی که نخواهم ملکها   ملک آن سجده مسلم کن مرا
پادشاهان جهان از بدرگی   بو نبردند از شراب بندگی

ورنه ادهم وار سرگردان و دنگ   ملک را برهم زدندی بیدرنگ
لیک حق بهر ثبات اینجهان   مهرشان بنهاد بر چشم و دهان

تا شود شیرین بر ایشان تخت و تاج   که ستانیم از جهانداران خراج
از خراج ار جمع آری زر چو ریگ   آخر آن از تو بماند مرده ریگ

همره جانت نگردد ملک و زر   زر بده سرمه ستان بهر نظر
تا ببینی کاینجهان چاهیست تنگ   یوسفانه آن رسن آری بچنگ

تا بگوید چون ز چاه آیی ببام   جان که یا بشری هذا لی غلام
هست در چه انعکاسات نظر   کمترین آنکه نماید سنگ زر

دیدن درویشی جماعت مشایخ را در خواب و درخواست کردن روزی حلالی از ایشان بی مشغول شدن بکسب و از عبادت مانم و ارشاد کردن ایشان او را به میوه های تلخ و ترش کوهی و شیرین شدن آن میوه بدلالت آن مشایخ

وقت بازی کودکان را ز اختلال   می نماید آن خزفها زر و مال
عارفانش کیمیاگر گشته اند   تا که شد کانها بر ایشان ریشخند
آن یکی درویش گفت اندر سمر   خضریان را من بدیدم خواب در
گفتم ایشان را که روزی حلال   از کجا نوشم که نبود آن وبال

مرمرا سوی کهستان راندند — میوه‌ها زان بیشه می‌افشاندند
که خدا شیرین بگردان میوه را — در دهان تو بهتهای ما

پس بخور پاک و حلال بی حسیب — بی صداع نقل بالا و نشیب
پس مرا زان رزق نطقی رو نمود — ذوق گفت من خود ماهی بود

گفتم این فتنه است ای رب جهان — بخششی ده از همه خلقان نهان
شد سخن از من دل خوش یافتم — چون بنالم از ذوق می بشکافتم

گفتم از چیزی نباشد در بهشت — غیر این شادی که دارم در سرشت
هیچ نعمت آرزو ناید دگر — زین نپردازم بجوز و نیشکر

مانده بود از کسب یک دو حبه‌ام — دوخته در آستین جبه‌ام
آن یکی درویش هیزم میکشید — خسته و مانده ز بیشه در رسید

نیت کردن درویش که این زر بدین هیزم کش دهم چون من روزی حلال یافتم و رنجیدن هیزم کش

پس بگفتم من ز روزی فارغم — زین سپس از بهر رزقم نیست غم
میوهٔ مکروه بر من خوش شده است — رزق خاصی جسم را آمد بدست

چونکه من فارغ شدستم از گلو — حبه چندست من بدهم بدو
بدهم این زر را بدین هیزم کش — تا دو روزه زین شود از قوت خوش

خود ضمیرم را همی دانست او — زانکه سمعش داشت نور از شمع هو
بود پیشش سر هر اندیشه — چون چراغی در درون شیشه

هیچ پنهان می نشد از وی ضمیر — بود بر مضمون دلها او امیر
پس همی منکید با خود زیر لب — در جواب فکرتم آن بوالعجب

که چنین اندیشی از بهر ملوک — کیف تلقی الرزق ان لم یرزقوک
من نمیکردم سخن را فهم لیک — بر دلم میزد عتابش نیک نیک

سوی من آمد بهیبت همچو شیر — تنگ هیزم را نهاد از پشت زیر
پرتو حالی که او هیزم نهاد — لرزه بر هر هفت عضو من فتاد

گفت یا رب گر ترا خاصان هیاست — که مبارک دعوت و فرخ پی‌اند
لطف تو خواهم که میناگر شود — این زمان این تنگ هیزم زر شود

در زمان دیدم که زر شد هیزمش — همچو آتش بر زمین میتافت خوش
من در آن بیخود شدم تا دیرگه — چونکه با خویش آمدم من از وله

بعد از آن گفت ای خدا گر آن کبار — پس غیورند و گریزان ز اشتهار
باز این را بند هیزم ساز زود — بی توقف همچنان حالی که بود

در زمان هیزم شد آن اغصان زر — مست شد در کار او عقل و نظر
بعد از آن برداشت هیزم را و رفت — سوی شهر از پیش من او تیز و تفت

خواستم تا در پی آن شه روم — پرسم از وی مشکلات و بشنوم
بسته کرد آن هیبت او مر مرا — پیش خاصان ره نباشد عامه را

ور کسی را ره شود گو سر فشان — کان بود از رحمت و از جذب شان
پس غنیمت دار آن توفیق را — چون بیابی صحبت صدیق را

نی چو آن ابله که یابد قرب شاه — سهل و آسان درفتد آندم ز راه
چون ز قربانی دهندش بیشتر — پس بگوید ران گاو است این بگر

نیست این از ران گاو ای مغتری — ران گاوت می نماید از خری
بذل شاهانه است این بی رشوتی — بخشش محض است این از رحمتی

همچنان کز شه سلیمان در نبرد — جذب خیل و لشکر بلقیس کرد

تحریض کردن سلیمان رسولان را بر بازگشت به هجرت بلقیس

کای بیایید ای عزیزان زود زود — که برآمد موجها از بحر جود
سوی ساحل می فشاند بی خطر — جوش موجش هر زمانی صد گهر

الصلا گفتیم ای اهل رشاد — کاین زمان رضوان در جنت گشاد
پس سلیمان گفت ای پیکان روید — سوی بلقیس و بدین دین بگروید

پس بگوئیدش بیا اینجا تمام — زود کان الله یدعو بالسلام
هین بیا ای طالب دولت شتاب — کز فتوح است این زمان و فتح باب

ای که تو طالب نه‌ای تو هم بیا — تا طلب یابی ازین یار وفا
ملک بر هم زن تو ادهم وار زود — تا بیابی همچو او ملک خلود

حسیب ای بلا حساب ۱۲
دو نسخه صحیح نسخ اول
و در نسخه دوم یعنی داد
در انجام او زر را بیا هم
است ۱۲
زر است کش ۱۲
رنجیدن هیزم کش
گفتن
کیف تلقی الرزق ان لم یرزقوک
کرد اگر ایشان روزی
ده ۱۲
اغصان جمع غصن
ده ۱۲
جذب
مغتری
ده ۱۲

خفته بود آن شه شبانه بر سریر / حارسان بر بام اندر دار و گیر

سبب هجرت ابراهیم ادهم و ترک ملک خراسان

قصد شه از حارسان آن هم نبود / که کند زان دفع دزدان و رنود
او همی دانست کان کو عادل است / فارغ است از واقعه آمن دل است
عدل باشد پاسبان گامها / نی بشب چوبک زنان بر بامها
لیک بد مقصودش از بانگ رباب / همچو مشتاقان خیال آن خطاب
ناله سرنا و تهدید دهل / چیزکی ماند بدان ناقور کل
پس حکیمان گفته اند این لحنها / از دوار چرخ بگرفتیم ما
بانگ گردشهای چرخست اینکه خلق / می سرایندش بطنبور و بحلق
مؤمنان گویند کآثار بهشت / نغز گردانید هر آواز زشت
ما همه اجزای آدم بوده ایم / در بهشت آن لحنها بشنوده ایم
گرچه بر ما ریخت آب و گل شکی / یادمان آمد از آنها اندکی
لیک چون آمیخت با خاک کرب / کی دهند این زیر و این بم آن طرب
آب چون آمیخت با بول و کمیز / گشت ز آمیزش مزاجش تلخ و تیز
چیزکی از آب هستش در جسد / بول گیرش آتشی را میکشد
گر نجس شد آب این طبعش بماند / کآتش غم را بطبع خود نشاند
پس غذای عاشقان آمد سماع / که درو باشد خیال اجتماع
قوتی گیرد خیالات ضمیر / بلکه صورت گردد از بانگ و صفیر
آتش عشق از نواها گشت تیز / آنچنانکه آتش آن جوزریز
در تغولی بود آب آن تشنه راند / بر درخت جوز جوزی می فشاند
می فتاد از جوزبن جوز اندر آب / بانگ می آمد همی دید او حباب

حکایت آن مرد تشنه که از سر جوز بن جوز در آب می ریخت که در گو بود و آب نمیرسید با فتادن جوز بانگ آب بشنود و اورا چون سماع بانگ آب در طرب می آورد

عاقلی گفتش که بگذار ای فتا / جوزها خود تشنگی آرد ترا
بیشتر در آب می افتد ثمر / آب در پستی است از تو دور تر
بیشتر در آب می افتد ببین / می برد آبش به پستی و نشیب
تا تو از بالا فرود آیی بزیر / آب جوزش برده باشد تا بدیر
گفت قصدم زین فشاندن جوز نیست / تیزتر بنگر برین ظاهر مایست
قصد من آنست کاید بانگ آب / هم ببینم بر سر آب این حباب
تشنه را خود شغل چه بود در جهان / گرد پای حوض گشتن جاودان
گرد جو و گرد آب و بانگ آب / همچو حاجی طائف کعبه صواب
همچنان مقصود من زین مثنوی / ای ضیاء الحق حسام الدین توئی
مثنوی در فروع و در اصول / جمله آن تست کردستی قبول
الستجار است و برامداد تو / تکیه بر اشفاق و بر اسعاد تو
مثنوی اندر صعود و در فروع / میکند بر لوای تو رجوع
مثنوی اندر صعود و ابتدا / جمله بهر تست و بر پشت تها
در قبول تست عز و مقبلی / زانکه شاه جان و سلطان دلی
در قبول آرند شاهان نیک و بد / چون قبول آرند نبود هیچ رد
چون نهالی کاشتی آبش بده / چون گشادش داده‌ای بگشا گره
قصدم از الفاظ او راز تو است / قصدم از انشاش آواز شماست
بخشش من آن ازت و از خداست / عاشق از معشوق حاشا کی جداست
اتصالی بی تکیف بی قیاس / هست رب الناس را با جان ناس
لیک گفتم ناس من نسناس نی / ناس غیر جان جان اشناس نی
ناس مردم باشد و کو مردمی / تو سر مردم ندیدستی دمی
ناس از نسیت خوانده / لیک جسمی در تجری مانده
ملک جسمت را چو بلقیس ای غنی / ترک کن بهر سلیمان نبی
میکنم لاحول نه از گفت خویش / بلکه از وسواس آن اندیشه کیش
کو خیالی میکند در گفت من / در دل از وسواس و انکارات ظن
میکنم لاحول یعنی چاره نیست / چون ترا در دل بضدم گفتنی‌ست

چونکه گفت من گرفتت در گلو
آن یکی نایی که خوش نی میزدی
ای سلیمان خود ادب بد طلب
هر که بینی شکایت میکند
زانکه خوشخو آن بود کو در حمول
آن شکایت نیست هست اصلاح جان
طبع اشکسته دو حمل بدی
بلبل بسیار گو را پر مکن
هین بیا بلقیس ورنه بد شود
پرده دار تو درت را بر کند
جمله ذرات زمین و آسمان
آنچه بر فرعون زد آن بحر کین
وانکه سنگ انداخت اعدی بدست
گر بگویم از جمادات جهان
دست بر کافر گواهی میدهد
جزو جزوت لشکر حق در وفاق
گر بدندان گوید و نما و بال
چونکه جان علت هر چیزی ست
ملک را بگذار بلقیس از نخست
نقش اگر خود نقش سلطان غنی ست
ای تو در پیگار خود را باخته
یک نفس تنها بمانی تو ز خلق
مرغ خویشی صید خویشی دام خویش
گر تو آدم زاده چون او نشین
اینجهان خم است و دل چون جوی آب

بیان نایی که از مقعد بادی بجست در زمان نهادن نای بر کون گفت اگر تو بهتر میزنی بگیر

ناگهان از مقعدش بادی بجست
نای را بر کون نهاد او که ز من

در بیان تحمل کردن از هر بی ادبی و طریق رفق سپردن

کان فلان کس راست طبع و خوی بد
باشد از بدخوی و بدطبعان حمول
چون شکایت کردن پیغمبران
ناحمولی گر بود هست ایزدی
باز را و کبک را بر هم مزن

این شکایت گو بدانکه بدخو است
لیک در شیخ آن گله ز امر خداست
ناحمول انبیا از امر دان
ای سلیمان در میان زاغ و باز
ای دو صد بلقیس حلمت را زبون

تهدید فرستادن سلیمان علیه السلام پیش بلقیس که اصرار مینديش بر شرک و تأخیر مکن در هجرت بهر ایمان

لشکر حق اند گاه امتحان
وانچه با قارون نمود است این زمین
گشت صد پاره دو لشکر بشکست
عاقلانه یاری پیغمبران
لشکر حق میشود سر می نهد
مر ترا اکنون مطیع اند ز اتفاق
پس چو بینی تو ندانی کو شماست
دشمنی با جان جان آسان کجاست
چون رهایی همه ملک آن تست
صورت ست اندر جهان خود بی جان تنی
دیگر از تو خود نشناخته
در غم و اندیشه مانی تا بحلق
صدر خویشی فرش خویشی بام خویش
جمله ذرات اندر خود ببین

باد را دیدی که با عادان چه کرد
وانچه آن بابیل با آن پیل کرد
سنگ می بارید بر اعدای لوط
مثنوی چندان شود کز حمل اشتر
ای کنونه ضد حق در فعل و درس
گر بگوید چشم را کو را فشار
باز کن طب را بخوان باب العلل
خود رها کن لشکر دیو و پری
خود بدانی چون بر من آمدی
زینت است اندر برای دیگران
تو بهر صورت که آیی بیستی
این تو کی باشی که تو آن احدی
چه سان باشد که قایم با خدا
چیست اندر خم که اندر نهر نیست

ظاهر گردانیدن سلیمان به بلقیس که خالصا لله است جهد من

من نجوشم گر تو آن خود بگو
گر تو بهتر میزنی بستان بزن
نیست الا حمل از هر بی ادب
کم از آن بدخوی او بدگو نیست
نی پی خشم و ممارات و هواست
ورنه حمال است بد را حلم شان
حلم حق شو با همه مرغان بساز
کاهد قومی انهم لا یعلمون
لشکرت خصمت شود مرتد شود
جان تو با تو بجان خصمی کند
آب را دیدی که در طوفان چه کرد
وانچه پشه کله نمرود خورد
تا که در آب سیه خیره دهد غوط
گر گشد عاجز شود از بار بر
در میان لشکر او بی ترس
در دو چشم از تو برآرد صد دمار
تا ببینی لشکر تن را عمل
کز میان جان کنندم صفدری
که تو بی من نقش گرمابه بدی
باز کرده بیهده چشم و دهان
کز منم این دانه آن تو نیستی
که خوش و زیبا و سرمست خودی
وان عرض باشد که فرع او شده ست
چیست اندر خانه کاندر شهر نیست
اینجهان خم است و دل شهر عجاب

هین بیا که من رسولم دعوتی — چون اجل شهوت کشم نی شهوتی

ور بود شهوت امیر شهوتم — نی اسیر شهوت روی بتم

ایمان یک شخص غرض نیست نه در نقش تو و نه در حسن تو
ور ملک تو چون چشم جانت باز شود خود ببینی

بت شکن بودست اصل اصل ما — چون خلیل حق و جمله انبیا

گر درآییم از پی در بتکده — بت سجود آرد بما در معبده

احمد و بوجهل در بتخانه رفت — زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت

این درآید سر نهند او را بتان — آن درآید سر نهد چون امتان

اینجهان شهوتی بتخانه ایست — انبیا و کافران را لانه ایست

لیک شهوت بندهٔ پاکان بود — زر نسوزد زانکه نقد کان بود

کافران قلب‌اند و پاکان همچو زر — اندرین بوته درند این دو نفر

قلب چون آمد سیه شد در زمان — زر درآمد شد زری او عیان

دست و پا انداخت زر در بوته زار — در رخ آتش همی خندد چو زر

جسم ما روپوش ما شد در جهان — ما چو دریا زیر این که در نهان

شاه دین را منگر ای نادان بطین — کین نظر کردست ابلیس لعین

کی توان اندود این خورشید را — با کفی گل تو بگو آخر مرا

گر بریزی خاک و صد خاکسترش — بر سر نور او برآید بر سرش

که که باشد که بپوشد روی آب — طین که باشد که بپوشد آفتاب

خیز بلقیسا چو ادهم شاهوار — دود ازین ملک دو سه روزه برآر

بازگو احوال ابراهیم زود — ترک ملکش را بگو موجب چه بود

بر سر تختی شنید آن نیکنام — طقطقی و های و هویی شب ز بام

بقیهٔ قصهٔ ابراهیم ادهم روح الله روحه

گاه های تند بر بام سرا — گفت با خود این چنین زهره کرا

بانگ زد بر روزن قصر او که کیست — این نباشد آدمی تا پریست

سر فرو کردند قومی بوالعجب — ما همی گردیم شب بهر طلب

هی چه می‌جویید گفتند اشتران — گفت اشتر بام بر کی جست هان

پس بگفتندش که تو بر تخت جاه — چون همی جوئی ملاقات اله

خود همان بد دیگر او را کس ندید — چون پری زآدمی شد ناپدید

معنیش پنهان و او در پیش خلق — خلق کی بینند غیر ریش و دلق

چون ز چشم خویش و خلقان دور شد — همچو عنقا در جهان مشهور شد

جان سیمرغی که آمد سوی قاف — جملهٔ عالم ازو لافند لاف

چون رسید اندر سبا این نور شرق — غلغلی افتاد در بلقیس و خلق

روحهای مرده جمله پر زدند — مردگان از گور تن سر بر زدند

یکدگر را مژده میدادند هان — تک ندائی میرسید از آسمان

نان ندا تنها همی گردند گشت — شاخ و برگ دل همی گردد سبز

از سلیمان آن نفس چون نفخ صور — مردگان را وا رهانید از قبور

مرحبا یا داء سعادت بعد ازین — این گذشت الله اعلم بالیقین

بقیهٔ قصهٔ اهل سبا و ارشاد سلیمان علیه السلام مر آن بلقیس را هر یکی اندر خور خود و مشکلات دین بدیده کشاینده و صید کردن هر مرغی از صفیر همان مرغ جز [illegible]

قصه گویم از سبا مشتاق وار — چون صبا آمد بسوی لاله زار

لا فتی الا ابلاح یوم وصلها — عادت الاولاد صوب اصلها

امة العشق خفی فی الامم — مثل حج و حوله یوم السقم

ذلة الارواح من اشباحها — عزة الاشباح من ارواحها

ایها العشاق السقیا لکم — انتم الباقون فی البقا لکم

ایها السابقون قوموا عشقوا — ذاک ریح یوسف فاستنشقوا

منطق الطیر سلیمانی بیا — بانگ هر مرغی که آیدی سرا

چون بمرغانت فرستادست حق — لحن هر مرغی بدادستت سبق

مرغ جبری از بیان جبر گو — مرغ پر اشکسته را از صبر گو

مرغ صابر را تو خوش دار و معاف — مرغ عقار الجناحان اوصاف

مر کبوتر را حذر فرما ز باز / باز را ز حلم گو می احتراز
وان خفاشی را که ماند او بی‌نوا / می‌کنش با نور جفت و آشنا
لیک جنگی را بیاموزان تو صلح / مر خموشان را نما اصطبح
همچنین می‌رو ز هر تا عقاب / رهنما والله اعلم بالصواب

آزاد شدن بلقیس از ملک و مست شدن او از شوق ایمان و التفات او از همه ملک منقطع شدن الا از تخت

چون سلیمان سوی مرغان سبا / یک صفیری کرد بست آن جمله را
جز مگر مرغی که بد بی‌جان و پر / یا چو ماهی گنگ بود از اصل کر
نی غلط گفتم که کر گر سر نهد / پیش وحی کبریا سمعش دهد
چونکه بلقیس از دل و جان عزم کرد / بر زمان رفته هم افسوس خورد
ترک مال و ملک کرد او آنچنان / که به ترک نام و ننگ آن عاشقان
آن غلامان و کنیزان بناز / پیش چشمش همچو پوسیده پیاز
باغها و قصرها و آب رود / پیش چشم از عشق گلخن می‌نمود
عشق در هنگام استیلا و خشم / زشت گرداند لطیفان را به چشم
هر زمرد را نماید گندنا / غیرت عشق این بود معنی لا
لا اله الا هو اینست ای پناه / که نماید مه ترا دیگ سیاه
هیچ مال و هیچ مخزن هیچ رخت / می دریغش نامد الا جز که تخت
پس سلیمان از دلش آگاه شد / کز دل او تا دل او راه بد
آن کسی کو بانگ موران بشنود / هم فغان سر دوران بشنود
آنکه گوید راز قالت نملة / هم بداند راز این طاق کهن
دید از دورش که آن تسلیم کیش / تلخش آمد فرقت آن تخت خویش
گر بگویم آن سبب گردد دراز / که چرا بودش به تخت آن عشق و ساز
گرچه این کلک قلم خود بی‌حسیست / نیست جنس کاتب او را مونسیست
همچنین هر آلت پیشه‌وری / هست بی‌جان مونس جانوری
این سبب را من معین گفتمی / گر نبودی چشم فهمت را نمی
از بزرگی تخت کز حد می‌فزود / نقل کردن هیچ نوع امکان نبود
خرده کاری بود تفریقش خطر / همچو اوصال بدن با همدگر
پس سلیمان گفت گرچه فی الاخیر / سرد خواهد شد برو تاج و سریر
چون ز وحدت جان برون آید سری / جسم را با فر او نبود فری
چون برآید گوهر از قعر بحار / بنگری اندر کف و خاشاک خوار
سر برآرد آفتاب با شرر / دم عقرب را که سازد مستقر
لیک خود با این همه بر نقد حال / جست باید تخت او را انتقال
تا نگردد خسته هنگام لقا / کودکانه حاجتش گردد روا
هست بر ما سهل و او را بس عزیز / تا بود بر خوان حوران دیو نیز
عبرت جانش شود آن تخت ناز / همچو دلق و چارقی پیش ایاز
تا بداند در چه بود آن مبتلا / از کجاها در رسید او تا کجا
خاک را و نطفه را و مضغه را / پیش چشم ما همی دارد خدا
کز کجا آوردمت ای بدنیت / که از آن آید همی خفریقیت
تو بر آن عاشق بدی در دور آن / منکر این فضل بودی آن زمان
این کرم چون دفع آن انکار تست / که میان خاک می‌کردی نخست
حجت انکار شد انشار تو / از دوا بدتر شد این بیمار تو
خاک را تصویر این کار از کجا / نطفه را خصمی و انکار از کجا
چون در آن دم بی‌دل و بی‌سر بدی / فکرت و انکار را منکر بدی
از جمادی چونکه انکارت برست / هم ازین انکار حشرت شد درست
پس مثال تو چو آن حلقه‌زنیست / کز درونش خواجه گوید خواجه نیست
حلقه‌زن زین نیست دریابد که هست / پس ز حلقه بر ندارد هیچ دست
پس هم انکارت مبین می‌کند / کز جماد او حشر صد فن می‌کند
چند صنعت رفت ای انکار تا / آب و گل انکار زاد از هل اتی
آب و گل می‌گفت خود انکار نیست / بانگ می‌زد بی‌خبر کاخبار نیست
من بگویم شرح این از صد طریق / لیک خاطر لغزد از گفت دقیق

اشاره به آیه که در سوره نمل واقع شده قالت نملة [illegible]

شرح آن الست بستم ای کیا

چاره کردن سلیمان در احضار تخت بلقیس از سبا

پس سلیمان گفت الشکر عیان   تخت او را حاضر آرید ای ما

گفت عفریتی که تختش را بفن   حاضر آرم تا تو زین مجلس شدن

گفت آصف من باسم اعظمش   حاضر آرم پیش تو در یک دمش

گرچه عفریت اوستاد سحر بود   لیک آن از نفخ آصف رو نمود

حاضر آمد تخت بلقیس آن زمان   لیک ز آصف نز فن عفریتیان

گفت حمد الله برین و صد چنین   که بدیدستم ز رب العالمین

پس نظر کرد آن سلیمان سوی تخت   گفت آری گول گیری ای درخت

پیش چوب و پیش سنگ نقش کند   ای بسا گولان که سرها می‌نهند

ساجد و مسجود از جان بی‌خبر   دیده از جان جنبشی واندک اثر

دیده در وقتی که شد حیران و دنگ   که سخن گفت و اشارت کرد سنگ

نرد خدمت چون نه موضع بباخت   شیر سنگین را شقی شیری شناخت

از کرم شیر حقیقی کرد جود   استخوانی سوی سگ انداخت زود

گفت گرچه نیست آن سگ بر قوام   لیک ما را استخوان لطفیست عام

قصهٔ یاری خواستن حلیمه از بتان چون عقیب فطام مصطفی را گم کرد و لرزیدن بتان و بسجده افتادن

قصهٔ راز حلیمه گویمت   تا زداید داستان او غمت

مصطفی را چون ز شیر او باز کرد   برکفش برداشت چون ریحان و ورد

می‌گریزانیدش از هر نیک و بد   تا سپارد آن شهنشه را بجد

چون همی آورد امانت را ز بیم   شد بکعبه و آمد او اندر حطیم

از هوا بشنید بانگی کای حطیم   تافت بر تو آفتابی بس عظیم

ای حطیم امروز آید بر تو زود   صد هزاران نور از خورشید جود

ای حطیم امروز آرد در تو رخت   محتشم شاهی که پیک اوست بخت

ای حطیم امروز بی‌شک از نوی   منزل جانهای بالایی شوی

جان پاکان طلب طلب و جوق جوق   آیدت از هر نواحی مست شوق

گشته حیران آن حلیمه زان صدا   نی کسی در پیش و نی سوی قفا

شش جهت خالی ز صورت وین ندا   شد پیاپی آن ندا را جان فدا

مصطفی را بر زمین بنهاد او   تا کند آن بانگ خوش را جستجو

چشم می‌انداخت آن دم سو بسو   که کجا است آن شه اسرارگو

کاینچنین بانگ بلند از چپ و راست   می‌رسد یا رب رساننده کجاست

چون ندید او خیره و نومید شد   جسم لرزان همچو شاخ بید شد

باز آمد سوی آن طفل رشید   مصطفی را بر مکان خود ندید

حیرت اندر حیرت آمد بر دلش   گشت بس تاریک از غم منزلش

سوی منزلها دوید و بانگ داشت   که کی بر دردانهٔ من غارت گماشت

مکیان گفتند ما را علم نیست   ما ندانستیم کاینجا کودکیست

ریخت چندان اشک و کرد او بس فغان   که ازو گریان شدند آن دیگران

سینه کوبان آنچنان بگریست خوش   کاختران گریان شدند از گریه‌اش

حکایت آن پیر عرب که دلالت کرد حلیمه را باستعانت از بتان

پیرمردی پیشش آمد با عصا   کای حلیمه چه فتاد آخر ترا

که چنین آتش ز دل افروختی   وین جگرها را ز ماتم سوختی

گفت احمد را رضیعم معتمد   پس بیاوردم که بسپارم بجد

چون رسیدم در حطیم آوازها   می‌رسید و می‌شنیدم از هوا

من چو آن الحان شنیدم از هوا   طفل را بنهادم آنجا زان صدا

تا ببینم این ندا آواز کیست   که ندایی بس لطیف و بس شهیست

نز کسی دیدم بگرد خود نشان   نه ندا می‌منقطع شد یک زمان

چونکه واگشتم ز حیرتهای دل   طفل را آنجا ندیدم وای دل

گفتش ای فرزند تو انده مدار   که نمایم من ترا یک شهریار

که بگوید گر بخواهد حال طفل   او بداند منزل و ترحال طفل

پس حلیمه گفت ای جانم فدا   مر ترا ای شیخ خوب و خوش ندا

هین مرا بنمای آن شاه نظر / کش بود از حال طفل من خبر
برد او را پیش عزّی کاین صنم / هست در اخبار غیبی مغتنم
ما هزاران گم شده زو یافتیم / چون به خدمت سوی او بشتافتیم
پیر کرد او را سجود و گفت زود / ای خداوند عرب ای بحر جود
گفت ای عزّی تو بس اکرامها / کرده تا رسته‌ایم از دامها
بر عرب حقست از اکرام تو / فرض گشته تا عرب شد رام تو
این حلیمهٔ سعدی از امید تو / آمد اندر ظل شاخ بید تو
که ازو فرزند طفلی گم شدست / نام آن کودک محمد آمدست
چون محمد گفت آن جمله بتان / سرنگون گشتند و ساجد آن زمان
که برو ای پیر این چه جستجوست / آن محمد را که عزل ما ازوست
ما نگون و سنگسار آییم ازو / ما کساد و بی عیار آییم ازو
آن خیالاتی که دیدندی ز ما / وقت فترت گاه گاه اهل هوا
گم شود چون بارگاه او رسید / آب آمد مر تیمم را درید
دور شو ای پیر فتنه کم فروز / هین ز رشک احمدی ما را مسوز
دور شو بهر خدا ای پیر تو / تا نسوزی ز آتش تقدیر تو
این چه دم اژدها افشردن است / هیچ دانی چه خبر آوردن است
زین خبر جوشد دل دریا و کان / زین خبر لرزان شود هفت آسمان
چون شنید از سنگها پیر این سخن / پس عصا انداخت آن پیر کهن
پس ز لرزه و خوف و بیم آن ندی / پیر دندانها بهم بر می‌زدی
آنچنان کاندر زمستان مرد عور / او همی لرزید و می‌گفت ای ثبور
چون در آن حالت بدید او پیر را / زان عجب گم کرد زن تدبیر را
گفت پیر ار چه که من در محنتم / حیرت اندر حیرت اندر حیرتم
ساعتی بادم خطیبی میکند / ساعتی سنگم ادیبی میکند
باد با حرفم سخنها میدهد / سنگ و کوهم فهم اشیا میدهد
گاه طفلم را ربوده غیبیان / غیبیان سبزپوش آسمان
از که نالم با که گویم این گله / من شدم سودایی اکنون صد دله
غیرتش از شرح غیبم لب ببست / این قدر گویم که طفلم گم شدست
گر بگویم چیز دیگر من کنون / خلق بندندم به زنجیر جنون
گفت پیرش کای حلیمه شاد باش / سجدهٔ شکر آر و رو را کم خراش
تو مخور غم که نگردد یاوه او / بلکه عالم یاوه گردد اندر او
هر زمان از رشک و غیرت پیش و پس / صد هزاران پاسبانست و حرس
آن ندیدی کان بتان ذو فنون / چون شدند از نام طفلت سرنگون
این عجب قرنیست بر روی زمین / پیر گشتم من ندیدم جنس این
زین رسالت سنگها چون ناله داشت / تا چه خواهد بر گنهکاران گماشت
سنگ بی جرمست در معبودیش / تو نه مضطر که بنده بودیش
آنکه مضطر این چنین ترسان شدست / تا که بر مجرم چها خواهند بست

خبر یافتن عبدالمطلب از گم شدن مصطفی و طالب شدن او گرد شهر و نالیدن بر در کعبه و از حق طلب کردن ورا

چون خبر یابید جد مصطفی / از حلیمه وز فغانش بر ملا
وز چنان بانگ بلند و نعره‌ها / که به میلی میرسید از وی صدا
زود عبدالمطلب دانست چیست / دست بر سینه همی زد میگریست
آمد از غم بر در کعبه به سوز / کای خبیر از سر شب وز راز روز
خویشتن را من نمی‌بینم فنی / تا بود همراز تو همچون منی
خویشتن را من نمی‌بینم هنر / تا شوم مقبول این مسعود در
یا سر و سجده مرا قدری بود / یا به اشکم دولتی خندان شود
لیک در سیمای آن در یتیم / دیده‌ام آثار لطفت ای کریم
که نمی‌ماند به ما گرچه ز ماست / ما همه مسیم و احمد کیمیاست
آن عجایبها که من دیدم برو / من ندیدم بر ولی و بر عدو
آنچه فضل تو درین طفلیش داد / کس نشان ندهد به صد ساله جهاد
چون یقین دیدم عنایتهای تو / بر وی است او در ای دریای تو

من همون امی فصیح آرم بتو
حال و احوال آن را با تو گو

از درون کعبه آمد بانگ زود
که هم اکنون رخ بتو خواهد نمود

با دو صد اقبال او محفوظ ماست
با دو صد طلب ملک محفوظ ماست

ظاهرش را شهرهٔ گیهان کنیم
باطنش را از همه پنهان کنیم

زر کان بود آب و گل ما زرگریم
گه کنش خلخال و گه خاتم بریم

گه حمایلهای شمشیرش کنیم
گاه بند گردن شیرش کنیم

گه ترنج تخت بر سازیم از او
گاه تاج فرقهای ملک جو

عشقها داریم با این خاک ما
زانکه افتادست در قعدهٔ رضا

گه چنین شاهی ازو پیدا کنیم
گه هم او را در میش بخشید کنیم

صد هزاران عاشق و معشوق از او
در فغان و در نفیر و جستجو

کار ما اینست بر کوری آن
کو بیکار ما ندارد مثل جان

این فضیلت خاک را زان رو دهیم
زانکه نعمت پیش بی برگان نهیم

تا نگه دارد ز خاک شکل اغبرے
در درون دارد صفات انورے

ظاهرش با باطنش گشته بجنگ
باطنش چون گوهر و ظاهر چو سنگ

ظاهرش گوید که ما اینیم و بس
باطنش گوید نکو بین پیش و پس

ظاهرش منکر که باطن هیچ نیست
باطنش گوید که بنماییم بایست

ظاهرش با باطنش در جنگ آمدند
لاجرم زین صبر نصرت میکشند

زین ترشرو خاک صورتها کنیم
خندهٔ پنهانش ما پیدا کنیم

زانکه ظاهر خاک اندوه و بکاست
در درونش صد هزاران خندهاست

کاشف السریم کار ما همین
کاین نهانها را برآریم از کمین

گرچه دزد از منکری تن میزند
شحنه آن از عصر پیدا میکند

فضلها در دیده اندر خاکها
تا مقر آریمشان از ابتلا

بس عجب فرزند کو را بوده است
لیک احمد بر همه افزوده است

شد زمین و آسمان خندان و شاد
کاینچنین شاهی ز ما دارد نژاد

شد زمین چون آسمان زو شادوش
خاک چون سوسن شده از آزادیش

ظاهرت با باطنت ای خاک خوش
چونکه در جنگند و اندر کشمکش

هر که با خود بهر حق باشد بجنگ
تا شود معنیش خصم بو و رنگ

ظلمتش با نور او شد در قتال
آفتاب جانش را نبود زوال

هر که کوشد بهر ما در امتحان
پشت زیر پاش نهد آسمان

ظاهرش با زیرکی افغان کنان
باطن تو گلستان در گلستان

قاصدا چون صوفیان روی ترش
تا نیامیزد بهر نورکش

عارفان و ترش چون خارپشت
عیش پنهان کرده در خار درشت

باغ پنهان کرده باغ آن رفاش
کاے عدو در رو ازین رو باش

خارپشتا خار حارس کرده‌ای
سر چو صوفی در گریبان برده‌ای

تا کسے در چار دانگ عشق تو
گم شود زین گلرخان خار جو

طفل تو گرچه که کودک خو بدست
هر دو عالم خود طفیل وی بدست

با جهانی را بدو زنده کنیم
چرخ را در خدمتش بنده کنیم

گفت عبدالمطلب کاین دم کجاست
ای علیم السر نشانش ده کجاست

نشان جستن عبدالمطلب از موضع مصطفی صلی الله علیه وسلم که کجاش جوئیم جواب آمدن از درون کعبه

از درون کعبه آوازش رسید
گفت ای جوینده طفل رشید

هاتفش گفتا مخور غم کاین زمان
با تو زان شاه جهان هم نشان

در فلان وادیست زیر آن درخت
پس روان شد زود پیر نیکبخت

در رکابش ای امیران قریش
زانکه جدش بود ز اعیان قریش

تا به پشت آدم اسلافش همه
مهتران در بزم و در مسلحه

این نسب خود پوست او را بوده است
کز شهنشاهان پا بوده است

مغز او خود از نسب دورست و پاک
نیست جنسش از سماک تا سماک

نور حق را کس نجوید زاد و بود
خلعت حق را چه حاجت تار و پود

کمترین خلعت که بدهد او ثواب
بر فزاید بر طراز آفتاب

خیز بلقیسا بیا و ملک بین
خواہرانت ساکن چرخ سنی
خواہرانت را ز بخششہای راد
خواہرانت جملہ در عیش و طرب
تو ز شادی چون گرفتی طبل زن
آن سگی کہ در کوی گدائی کور دید
گفتہ ایم این او لے باردگر
گو تنقش آخر آن یاران تو
ترک این تخت و ترکن شیخ و نغود
آب خود و خیره کن از بہر لیسن
گو رہا از صید غیر دوست دور
ہمچو مرغ مردہ شان بگرفتہ اید
مرغ مردہ ش اہل آن گہ شد شکار
گو بہا و دست گر مرداری من
جنبشم زین پیش بعجازان و بیم
ہر کہ بیچ جنبد بہ پیش جنبشم
مردہ زندہ کرد عیسیٰ از کرم
علیم لیکن بہر انکو یافت جان
منم عصایم در کف موسی خویش
این عصارا ای پسر تنہا مبین
ہم عصا مدہاد برا عداۓ ہود
گر عصاہاۓ خدا را بشمرم
گر نباشد جاہ فرعون و سری
گر نبودی خصم و دشمن در جہان
دوزخ آن خشم ست و خصمی بد بش

بقیہ قصہ دعوت سلیمان علیہ السلام بلقیس را بایمان

تو بمرداری چہ سلطانی کنی
ہیچ میدانی کہ آن سلطان چہ داد
بر تو چون خوش گشت این نیکی دو بام

خیز بلقیسا بیا دولت نگر
خیز بلقیسا بیا در بحر جود
خیز بلقیسا سعادت یار شو

مثل قانع شدن آدمی بدنیا و حرص او در طلب دنیا و غفلت او از دولت روحانیان کہ ابنای جنس وی اند و نعرۂ زنان کہ یا لیت قومی یعلمون

برکہ اندیشم شکار و صید جو
آب شوری جمع کردہ چند کور
آب بیدادم این کوران چشم
جملہ شیر و غیر گیر و دست زور
تا کند او جنس ایشان را شکار
جلب ببیند شد شکار شہریار
عشق شہ بین در نگہداری من
جنبشم اکنون نہ دست او دگر
اگرچہ چرخ ست ار ش ی کشم
من بہیبت خالق عیسیٰ دم
اندم من او بما نجات دہد
بر سیم شنیان و من پیدا نیستم
کہ عصا بی کف حق نجد جنبی
کہ برآورد از بقیہ جادو دود
زرق این فرعونیان را خوردم
از کجا یابد جہنم پرورش
پس ببردی خشم اندر مرتہان
تا نہ بیرد رنہ رحیمی گشتہ شش

قوم تو ہمہ کورہ می گیرند گور
کاین مرداران من من آب شد
خیز خیران خدا بین گور گیر
در نظارہ صید صیادی شہ
مرغ مردہ مضطر اند وصل بیب
ہر کہ او زین مرغ مردہ سر بتافت
من نہ مرغ مردارم مرا شہ کشتہ است
جنبش جانم بسوی شہ بود دست
ہین مرا مردہ مبین گر زندہ ام
کی بگانم مردہ در قبضہ خدا
شد عیسیٰ زندہ لیکن باز مرد
بر سلیمان بگی دریا غوم
موج طوفان ہم عصا نہ کرد زرد
ہم عصای ہود کشتی در نجو
لیک این شرمین گیاہی ہر سند
فرعونش کی ز مکش کشتہ انی عصا
دوزخ آن خشم ست کہ خصمی فلان
گر بماندی لطف بیقہر بدی

بر لب دریای یزدان در بچین
جاودان از دولت بر بجوز
ہر دمے بردار بی سرمایہ سود
وز ہمہ ملک سبا بیزار شو
کہ منم شاہ و رئیس گولخن
حملہ می آورد و نقش می درید
شد بکمر رہبر تا کہ بد خبر
در میان کوۓ سگیرے تو کور
میخورا از من ہمیگیرد نہ کور
تو چو سگ چونی بر نہ تے کور گیر
گردہ ترک صید مردہ در دلہ
خواندہ اقتحم بین لاحبیبین
دست آن صیلو را ہرگز نیافت
صورت من شبہ مردہ گشتہ است
جنبش باقیست اکنون جو را زود
در کف شاہم بنگر گر زندہ ام
بر کف عیسیٰ مدار این ہم روا
شاد آن کہ جان بیش عیسیٰ سپرد
باز بر فرعون از در ہا غوم
ملطفہ جادو بر شان را بخورد
گو برآورد از سر نمرود گرد
ترک کن تا چند وزری می جہند
نہ ہمہ بی بیگند در دوزخ کلاب
کی زدید مرز نور رخشان
پس کمال بادشاہی کی شدی

زشتخندی که ده اندر آن منکران / برشلها و بیابان ذاکران
تو اگر خواهی بکن هم ریشخند / چند خواهی زیست ای مردار چند

شاد باشید ای محبان در نیاز / بر همین در که شود امروز باز
هرچو چی باشدش گردی دگر / در میان باغ از سیر و کبر

هر کسی با جنس خود در کر و خورد / از برای پختگی نم میخورد
تو که کردی زعفرانی زعفران / باش و آمیزش مکن با دیگران

آب میخور زعفرانا تا رسی / زعفرانی اندران حلوا رسی
تو مکن در کرد شلغم پوز خویش / که نگردد با تو او هم طبع و کیش

تو بکندی او بکرمی مودعه / زانکه ارض الله آمد واسعه
خاصه آن ارضی که از پهناوری / در سفر گم میشود دیو و پری

اندران بحر و بیابان و جبال / منقطع میگردد اوهام و خیال
این بیابان در بیابانهای او / همچو اندر بحر پر یک تای مو

آب استاده که سیرستش نهان / تازه تر خوشتر ز جوهای روان
کز درون خویش چون جان و روان / سیر پنهان دارد و پای روان

مستمع خفته است کوته کن خطاب / ای خطیب این نقش کم زن بر آب

بقیهٔ دعوت سلیمان علیه السلام بلقیس را که فرصت غنیمت است

خیز بلقیسا که بازاریست تیز / زین خسیسان کساد افگن گریز

خیز بلقیسا کنون با اختیار / پیش از آنکه مرد آرد گیر و دار
خیز بلقیسا بیا پیش از اجل / در نگر شاهی و ملکی دغل

خیز بلقیسا بجاه خود مناز / اندرین درگه نیاز آور نه ناز
خیز بلقیسا وشته با قضا / ورنه مرگ آید کشد گوشت ترا

بعد ازان گوشت مرگ آن این / که چو دزد آئی بشحنه جان کنان
زین خران تا چند باشی نعل دزد / گر همی دزدی بیا و لعل دزد

خواهرانت یافته ملک خلود / تو گرفته مملکت کور و کبود
ای خنک آنجان که زین ملکت بجست / که اجل این ملک را ویران گرست

خیز بلقیسا بیا بارے ببین / مملکت شاهان و سلطانان دین
شسته در باطن میان گلستان / ظاهر آحادی میان دوستان

بوستان با او روان هر جا رود / لیک آن از خلق پنهان میشود
میوه لابه کنان کز من بخور / آب حیوان آمده کز من بخور

طوف میکن بر فلک بی پر و بال / همچو خورشید و چو بدر و چون هلال
چون روان باشی روان و پای نه / میخوری صد لوت و لقمه خای نه

نی نهنگ غم زند بر کشتیت / نی پدید آید ز مردن زشتیت
هم تو شاه و هم تو لشکر هم تو تخت / هم تو نیکو بخت باشی هم تو بخت

گر تو نیکو بختی و سلطان زفت / بخت غیر تست و زین بخت رفت
تو ببازی چون گدایان بینوا / دولت خود هم تو باشی ای مجتبی

چون تو باشی بخت خود ای معنوی / تو که بختی پس ز خود کی گم شوی
تو ز خود کی گم شوی ای خوش خصال / چونکه عین تو ترا شد ملک و مال

بقیهٔ قصهٔ عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصی را به تعلیم وحی خدا جهت حکمتها بمعاونت ملائکه و دیو و پری

بعد ازان آمد از بیش تخت / بر سلیمان آن نبی نیکبخت

کای سلیمان مسجد اقصی بساز / لشکر بلقیس آمد در نماز

چونکه او بنیاد آن مسجد نهاد / جن و انس آمد بدن در کار داد
یک گروه از عشق و قومی بی مراد / همچنان که در ره طاعت عباد

خلق دیوانند و شهوت سلسله / میکشدشان سوی کان و غلغله
هست این زنجیر از خوف و وله / تو مبین این خلق را بی سلسله

هست این بند و کند از جنسشان / نیستند این خلق بی بند نهان
میکشاندشان سوی کسب و شکار / میکشاندشان سوی کان و بحار

میکشاندشان بسوی نیک و بد / گفت حق فی جیدها حبل المسد
قد جعلنا الحبل فی اعناقهم / واتخذنا الحبل من اخلاقهم

لیس من استغفر یستنقم | قط الاطغا امره فی عنقه

حرص تو در کار بد چون آتش است | اخگر از رنگ خوش آتش خوش است

آن سیاهی فحم در آتش نهان | چونکه آتش شد سیاهی شد عیان

اخگر از حرص تو شد فحم سیاه | حرص چون شد ماند آن فحم تباه

آن زمان آن فحم اخگر می‌نمود | آن نه حسن کار نار حرص بود

حرص کار تو را بیارائیده بود | حرص رفت و ماند کار تو کبود

غوره را که بیارائید غول | پخته پندارد کسی کو هست گول

آزمایش چون نماید جان او | کند گردد ز آزمون دندان او

از هوس آن دام دانه می‌نمود | عکس غول حرص آن خود دام بود

حرص اندر کار دین و خیر جو | چون نماند حرص باند نغز او

خیرها نغزند نه از عکس غیر | تاب حرص از رفت ماند تاب خیر

تاب حرص از کار دنیا چون برفت | فحم باشد مانده از اخگر بتفت

کودکان را حرص می‌آرد غرار | تا شوند از ذوق دل دامن سوار

چون ز کودک رفت آن حرص بدش | بر دگر اطفال خنده آیدش

که چه می‌کردم چه می‌دیدم درین | خل ز عکس حرص بنمود انگبین

آن بنای انبیا بی حرص بود | زان چنان پیوسته رونقها فزود

ای بسا مسجد برآورده کرام | لیک نبود مسجد اقصاش نام

کعبه را که هر زمان عزی فزود | آن ز اخلاصات ابراهیم بود

فضل آن مسجد ز خاک و سنگ نیست | لیک در بانیش حرص و جنگ نیست

نی کتبشان چون کتاب دیگران | نی مساجدشان نی کسب و خانمان

نی ادبشان نی غضبشان نی نکال | نی نعاس و نی قیاس و نی مقال

هر یکی را داده حق در مرتبت | صد هزاران حشمت و هم مکرمت

هر یکیشان را یکی فری دگر | مرغ جانشان طایر از پر دگر

دل همی لرزد ز ذکر حالشان | قبلهٔ افعال ما افعالشان

مرغشان را بیضه‌ها زرین بدست | نیم شب جانشان سحرگاهی شدست

هر چه گویم من بجان نیکوی قوم | نقص گفتم گشته ناقص گوی قوم

مسجد اقصی بسازید ای کرام | که سلیمان باز آمد والسلام

ور ازین دیوان و پریان سر کشند | جمله الملاک در حبس کشند

دیو یکدم گر زند از مکر زرق | تازیانه آیدش بر سر چو برق

چون سلیمان شو که تا دیوان تو | سنگ برند از پی ایوان تو

چون سلیمان باش بی وسواس و ریو | تا ترا فرمان برد جنی و دیو

خاتم تو این دلست و هوشدار | تا نگردد دیو را خاتم شکار

پس سلیمانی کند بر تو مدام | دیو با خاتم حذر کن والسلام

آن سلیمانی دلا منسوخ نیست | در سر و سرت سلیمانی کنیست

دیو هم وقتی سلیمانی کند | لیک هر جولاه اطلس کی تند

دست جنباند چو دست او ولیک | در میان هر دوشان فرقیست نیک

در بیان این حدیث معنوی | یک حکایت بشنو اندر مثنوی

قصهٔ شاعر و صله دادن شاه و مضاعف کردن صلهٔ او وزیر حسن نام

شاعری آورد شعری پیش شاه | بر امید خلعت و اکرام و جاه

شاه مکرم بود فرمودش هزار | از زر سرخ و کرامات و نثار

پس وزیرش گفت کاین اندک بود | ده هزارش هدیه ده تا وارود

از چو او شاعر بس از تو بحر دست | ده هزاری که بگفتم اندکیست

قصه گفت آن شاه را و فلسفه | تا برآمد عشر خرمن از کفه

ده هزارش داد و خلعت در خورش | خانهٔ شکر و ثنا گشت آن رشش

پس تفحص کرد کاین سعی که بود | شاه را اهلیت من که نمود

پس بگفتندش فلان الدین وزیر | آن حسن نام و حسن خلق و ضمیر

در ثنای او یکی شعری دراز | بر نوشت و سوی خانه رفت باز

بی زبان و لب همان نعمای شاه | مدح شه می‌کرد و خلعتهای شاه

باز آمدن شاعر بعد چندین سال باامید صلهٔ هزار

بعد سالی چند بهر رزق و کشت | شاعر از فقر و عوز محتاج گشت

گفت وقت فقر و تنگی دو دست
در گهی را کازمودم از کرم
معنی الله گفت آن سیبویه
گفت الهنا فی حوائجنا الیک
هیچ دیوانه فلیوی این کند
بلکه جمله ماهیان در موجها
پیل و گرگ و حیدر و شکار نیز
هر دمش لابه کند این آسمان
وین زمین گوید که دارم بر قرار
هر نبی زو برآورده برات
در نخواهی از وگر هم او دهد
بار دیگر شاعر از سودای داد
محسنان با صد عطا و جود و بر
آدمی اول حریص نان بود
چون بنان گشت مستغنی ز نان
تا که گرد فرد زر بخشش او
چونکه آن خلاق شکر و حمد جوست
ور نباشد اهل زان باد و دریغ
این پیمبر گفت چون بشنید قوح
محسنان مردند و احسانها بماند
گفت پیغمبر خنک آن را که او
نام نیک او ز فعل نیک دان
این رها کن زانکه شاعر برگذر
تا ازین شعری به از در در گشت
لیک این باران ز ریه زجود

دینار فرمودن شاه بر قاعدهٔ خویش و گفتن وزیر نو هم حسن نام شاه را که این سخت بسیارست و مال خرجهاست و خزینه خالیست و من او را بده یکی راضی کنم

والتمسناها وجدناها الیک
بر نخیلی عاجزی کدیه تنند
جملهٔ پرندگان بر او جها
اژدهای زفت و مور و مار نیز
که فرو مگذارم ای حق یکزمان
ای که برآیم تو کرد و ستی سوال
استعینوا منه صبرا و الصلات
بر کف میلش سخا هم او نهد
رو بسوی آن شه محسن نهاد
زر نهاده شاعران را منتظر
زانکه قوت نان ستون جان بود
عاشق نامست و مدح شاعران
همچو عنبر بو دهد در گفت و گو
آدمی را مدح جویی نیز خوست
خیک بی مدح دست کی گیرد فروغ
که چرا فربه شود احمد بمدح
ای خنک آنرا که این مرکب براند
شد و دنیا ماند ازو فعل نکو
بس نه مردست ولیکن ننگران
دام دارست ذی محتاج زر
بر امید و بوی اکرام نخست
بر براق عز دنیا رفته بود

صد هزاران عاقل اندر وقت درد
گر ندیدندی هزاران بار بیش
بلکه جمله موجها بازی کنان
بلکه خاک و باد و آب هم شرار
استقن من عصمت و حفظ تو است
جملگان کیسه از و بر دوختند
هین از و خواهید نه از غیر او
آنکه معرض را ز زر قارون کند
هدیهٔ شاعر چه باشد شعر نو
پیش شان شعر حق از صد گنج شعر
سوی کسب و سوی غصب و صید حیل
تا که اصل و نسل او را بر نهند
خلق ما بر صورت خود کرد حق
خاصه مرد حق که در فضل چست
این شل از خود بگفتم ای رفیق
رفت شاعر سوی آن شاه و برد
ظالمان مردند و ماند آن ظلمها
مرد محسن لیک احسانش نمرد
عاصی آن کو مرد عصیانش نمرد
برد شاعر شعر سوی شهریار
شاه هم بر خوی خود گفتش هزار
بر مقام او وزیر نو رئیس

جستجوی آزموده بهتر است
حاجت خود را همان جانب برم
یولهون فی الحوائج هم لدیه
جمله نالان پیش آن دیان فرد
عاقلان جان کی کشیدندش پیش
ذوق و شوقش اعیان همه عیان
مایه زو یابند هم دی هم بهار
جمله مطوی یمین آن دو دست
دادن حاجت از و آموختند
آب در یم جو مجو در خشک جو
رو بدو آری بطاعت چون کنند
پیش محسن آرد و بنهد گرو
خاصه شاعر کو گهر آرد ز قعر
جان نهاده برکف از حرص امل
در بیان فضل او منبر نهند
وصف ما از وصف او گیرد سبق
پر شوند زان ها و چون خیک از در
سر سری مشنو چو اهل و شفیق
شعر آمد شکر احسان کان نمرد
وای جانی کو کند مکر و دغا
نزد یزدان دین و احسانیت خرد
تا نپنداری بمرگ او جان ببرد
بر امید بخشش و احسان باد
چون چنین بد عادت آن شهریار
گشته لیکن سخت پیر و هم خسیس

گفت ای شه خرجها داریم ما / شاعری نبود این بخشش سزا
من بربع عشر این بگفتنم / مرد شاعر را خوش و روشن کنم

خلق گفتندش که او از پیش دست / ده هزاری زین لادر برده است
بعد شکر کلک خائی چون کند / بعد سلطانی گدائی چون کند

گفت بفشارم در اندر فشار / تا شود زار و نزار از انتظار
انگه از خاکش ره هم از راه من / در رباید همچو گلبرگ از چمن

این بمن بگذار کاستادم درین / گر تقاضا گر بود هم آتشین
از ثریا گر ببرد تا ثرے / زرد گردد چون تن بیمار دهر

گفت سلطانش برو فرمان تراست / لیک شادش کن که نیکوگوی است
گفت او را وعده چون اگدا / تو بمن بگذار و فارغ شو شها

جنس او را دو چار و سه صد هزار / تو رها کن با من و بر من گذار
پس فکندش صاحب اندر انتظار / شد زمستان و دی آمد بهار

شاعرش چندانکه حاجت می‌نمود / صاحبش در وعده حیله میفزود
شاعر اندر انتظارش پیر شد / پس بود این غم و تدبیر شد

گفت اگر زر نه که دشنامم دهی / تا رهد جانم ترا باشم رهی
انتظارم کشت بابے گو برو / تا رهد این جان مسکین از گرو

بعد از آنش داد ربع عشر آن / ماند شاعر اندر اندیشه گران
کانچنان نقد و چنان بسیار بود / این که در تنگی شکفته خار بود

پس بگفتندش که آن دستور راد / رفت از دنیا خدا مزدش دهاد
که مضاعف زو همی شد آن عطا / کم همی افتاد در بخشش خطا

این همان ور رفت احسان از برد / او بمرد الحق ولی احسان نمرد
رفت از ما صاحب راد رشید / صاحب سلاخ درویشان رسید

رو بگیر این را و زینجا شب گریز / تا نگیرد با تو این صاحب ستیز
ما بصد حیلت ازو این هدیه را / بستدیم ای بیخبر از جهد ها

رو بدیشان کرد و گفت ای مشفقان / از کجا آمد بگوئید این عوان
چیست نام این وزیر جامه کن / قوم گفتندش که نامش هم حسن

گفت یارب نام آن و نام این / چون یکی آمد دریغ ای رب دین
آن حسن نامی که از یک کلک داد / صدر وزیر و صاحب آب مدح و جود

این حسن کز ریش زشت این حسن / میتوان بافید ای جان صد رسن
بر چنین صاحب چه شه اصغا کند / شاه دلکش را ببد سو کند

مانستن بدرائی این وزیر دون در افساد مروت شاه بوزیر فرعون یعنی هامان در افساد قابلیت فرعون پند موسی را

چند آن فرعون میشد نرم و رام / چون شنیدی او ز موسی آن کلام

آن کلامیکه بدادی سنگ شیر / از خوشی آن کلام بی نظیر

چون بهامان که وزیرش بود او / مشورت کردی که کینش بود خو
چون بهامان مشورت کردی دران / ناگهش گشتی ندیم آن سخت جان

پس بگفتی تاکنون بودی خدیو / بنده گردی ژنده پوشی را بریو
همچو سنگ منجنیقی آمدے / آن سخن بر شیشه خانه او ردے

هرچه صد روز آن کلیم خوش خطاب / ساختی در یک دم او کردی خراب
عقل تو مغلوب دستور هواست / در وجودت رهزن راه خداست

ناصحی ربانیے پندت دهد / آن سخن را او بفن طرحی نهد
کاینش برجایست مین آن جا شو / نیست چندان با خود و انشا مشو

وای آن شه که وزیرش این بود / جای هر دو دوزخ پر کین بود
شاد آن شاهی که او را دستگیر / باشد اندر کار چون آصف وزیر

شاه عادل چون قرین او شود / نام او نور علی نور این بود
چون سلیمان شاه چون آصف وزیر / نور بر نور ست عنبر بر عبیر

شاه فرعون و چو هامانش وزیر / هر دو را نبود ز بدبختی گزیر
نیست ظلمات بعضے فوق بعض / نی خرد یارد نه دولت روز عرض

من ندیدم جز شقاوت در لیام / گر تو دیدستی رسان از من سلام
همچو جان باشد شه و صاحب چو عقل / عقل فاسد روح را آرد بنقل

آن فرشته عقل چون هاروت شد / سحر آموز دو صد طاغوت شد
عقل جزوی را وزیر خود مگیر / عقل کل را ساز ای سلطان وزیر
مر هوا را تو وزیر خود مساز / که بر آید جان پاکت از نماز
کاین هوا پر حرص و حالی بین بود / عقل را اندیشهٔ یوم الدین بود
عقل را دو دیده در پایان کار / بهر آن گل میکشد او رنج خار
که نفرساید نریزد در خزان / باد هر خرطوم اخشم دور از آن
ور چه عقلت هست با عقل دگر / یار باش و مشورت کن ای پدر
با دو عقل از بس بلاها وا رهی / پای خود بر اوج گردونها نهی

نشستن دیو بر مقام سلیمان علیه السلام و تشبه کردن او بکارهای سلیمان علیه السلام و فرق ظاهر شدن میان دو سلیمان و دیو خود را سلیمان بن داود نام کردن

دیو گر خود را سلیمان نام کرد / ملک برد و مملکت را رام کرد
صورت کار سلیمان دیده بود / صورت اندر سر دیوی می‌نمود
خلق گفتند این سلیمان بی صفاست / از سلیمان تا سلیمان فرقهاست
او چو بیداریست این همچون وسن / همچنان کان حسن تا این حسن
دیو میگفتی که حق بر شکل من / صورتی کردست خوش بر اهرمن
دیو را حق صورت من داده است / تا نیندازد شما را او بشست
گر پدید آید بدعوی زینهار / صورت او را مدارید اعتبار
دیوشان از مکر این میگفت لیک / می‌نمود آن عکس بر دلهای نیک
نیست بازی با ممیز خاصه او / که بود تمییز عقلش غیب گو
هیچ سحر و هیچ تلبیس و دغل / می‌نه بندد پرده بر اهل دول
پس همیگفتند با خود در جواب / باژگونه میروی ای کج خطاب
باژگونه رفت خواهی همچنین / سوی دوزخ اسفل اندر سافلین
او اگر معزول گشته است و فقیر / هست در پیشانیش بدر منیر
تو اگر انگشتری را برده / دوزخی چون زمهریر افسرده
ما ببوش و عارض و طاق و طرب / سر کجا که خود همی نهیم سنب
ور بغفلت ما نهیم او را جبین / پنجهٔ مانع بر آید از زمین
که منه آن سر مر این سر زیر را / هین مکن سجده مر این ادبیر را
کردمی من شرح این بس جانفزا / گر نبودی غیرت رشک خدا
هم قناعت کن تو بپذیر این قدر / تا بگویم شرح این وقتی دگر
نام خود کرده سلیمان نبی / روی پوشی میکند بر هر صبی
در گذر از صورت و از نام خیز / از لقب و ز نام در معنی گریز
پس بپرس از خلق و ز افعال او / در میان خلق و فعل او را بجو
کار هر کس نیست این گشتن تمام / مسجد اقصی بساز و کن تمام

در آمدن هر روز سلیمان علیه السلام در مسجد اقصی بعد از تمام شدن جهت عبادت و ارشاد عابدان و معتکفان و رستن عقاقیر در مسجد و با آنحضرت بسخن در آمدن

شد تمام القصه مسجد بی فتور / بد سلیمان زائر و مسجد مزور
چون سلیمان نبی شاه انام / ساخت مسجد را و فارغ شد تمام
هر صباح او را وظیفه این بدی / کامدی در مسجد اقصی شدی
نو گیاهی رسته دیدی اندرو / پس بگفتی نام و نفع خود بگو
تو چه داروئی چه نامت چیست چه / تو زیان برکه و نفعت برکه است
پس بگفتی هر گیاهی فعل و نام / که من آنرا جانم و این را حمام
من مر این را زهرم و آن را شکر / نام من اینست بر لوح قدر
پس سلیمان با حکیمان زان گیا / شرح کردی نفع و ضرش ای کیا
پس طبیبان از سلیمان زان گیا / عالم و دانا شدند و مقتدا
تا کتبهای طبیبی ساختند / جسم را از رنج می پرداختند
این نجوم و طب وحی انبیاست / عقل و حس را سوی بی سو ره کجاست
عقل جزوی عقل استخراج نیست / جز پذیرای فن و محتاج نیست
قابل تعلیم و فهم است این خرد / لیک صاحب وحی تعلیمش دهد

جمله حرفتها یقین از وحی بود / اول او لیک عقل آن را فزود
هیچ حرفت را ببین کاین عقل ما / تاند او آموختن بی اوستا
گرچه اندر مکر موی اشکاف بد / هیچ پیشه رام بی استا نشد
دانش پیشه ازین عقل ار بدی / پیشهٔ بی اوستا حاصل شدی

آموختن پیشهٔ گورکنی قابیل از زاغ پیش از آنکه در عالم پیشهٔ گورکنی بود

کندن گوری که کمتر پیشه بود / کی ز فکر و حیله و اندیشه بود
گر بدی این فهم مر قابیل را / کی نهادی بر سر او هابیل را
که کجا غایب کنم این کشته را / این بخون و خاک در آغشته را
دید زاغی زاغ مرده در دهان / بر گرفته تیز می آمد پران
از هوا زیر آمد و شد او بفن / از پی تعلیم او را گورکن
پس بچنگال از زمین انگیخت گرد / زود زاغ مرده را در گور کرد
دفن کردش پس بپوشیدش بخاک / زاغ از الهام حق بد علمناک
گفت قابیل آه شه بر عقل من / که بود زاغی ز من افزون بفن
عقل کل را گفت ما زاغ البصر / عقل جزوی میکند هر سو نظر
عقل ما زاغ ست نور خاصگان / عقل زاغ استاد گور مردگان
جان که او دنبالهٔ زاغان پرد / زاغ او را سوی گورستان برد
هین مدو اندر پی نفس چو زاغ / کو بگورستان برد نه سوی باغ
گر دوی در پی عنقای دل / سوی قاف و مسجد اقصای دل
نو گیاهی هر دم از سودای تو / میدمد در مسجد اقصای تو
تو سلیمان وار داد او بده / پی بر از وی های و بر وی مه
زانکه خاک این زمین با نبات / باز گوید با تو انواع نبات
در زمین گر نیشکر ور خود نیست / ترجمان هر زمین نبت وی است
پس زمین دل که نبتش فکر بود / فکرها اسرار دلها را نمود
گر سخن کش یابم اندر انجمن / صد هزاران گل بروید چون چمن
ور سخن کش یابم آن دم زن بمرد / میگریزد نکته‌ها از دل چو دزد
مستمع چون نیست خاموشی بهست / نکته از نااهل گر بوشی به است
جنبش هر کس بسوی جاذبست / جذب صدق نی چو جذب کاذبست
میروی گه گمره و گه در رشد / رشته پیدا نی و آن کت میکشد
اشتری کوری مهار تو رهین / تو کشش می بین مهارت را مبین
گر شدی محسوس جذاب مهار / پس نماندی این جهان دار الفرار
گر بدیدی کو بی سنگ میبرد / سخرهٔ دیو ستنبه کی شود
در پی او کی شدی همچون اسیر / پای خود را او کشیدی طفل پیر
در پی او کی شدی مانند چیز / پای خود را واکشیدی گبر نیز
گاو اگر واقف ز قصابان بدی / کی پی ایشان بدان دکان شدی
یا بخوردی از کف ایشان سبوس / یا بدادی شیرشان از چاپلوس
ور بخوردی کی علف هضمش شدی / گر ز مقصود علف واقف بدی
پس ستون این جهان خود غفلت است / چیست دولت کاین دوادو با لت است
اولش دوادو آخر لت بخور / جز درین ویرانه نبود مرگ خر
تو بجد کاری که بگرفتی بدست / عیبش این دم بر تو پوشیده شدست
زان همی تانی بدادن تن بکار / که بپوشید از تو عیبش کردگار
همچنین هر فکر که گرمی در آن / عیب آن فکرت شدست از تو نهان
بر تو گر پیدا شدی زان عیب و شین / زو رمیدی جان تو بعد المشرقین
حال کآخر زو پشیمان میشوی / گر شود این حالت اول کی دوی
پس بپوشید اول آن بر جان ما / تا کنیم آن کار بر وفق قضا
چون قضا آورد حکم خود پدید / چشم وا گشت و پشیمانی رسید
این پشیمانی قضای دیگرست / این پشیمانی بهل حق را پرست
ور کنی عادت پشیمان خور شوی / زین پشیمانی پشیمان تر شوی
نیم عمرت در پریشانی رود / نیم دیگر در پشیمانی شود
ترک این فکر و پشیمانی بگو / حال یار و کار نیکو تر بجو

در نداری کار نیکو تر بدست　　پس پشیمانیت بر فوت چه است
گر همیدانی ره نیکو پرست　　ور ندانی چون بدانی کاین بدست
بندانی چون ندانی نیک ا　　ضد را از ضد توان دید ای فتی
چون ز ترک فکر این عاجز شدی　　از گنه آنگاه هم عاجز بدی
چون بری عاجز پشیمانی ز چیست　　عاجزی را باز جو کز جذب کیست
عاجزی بی قادری اندر جهان　　کس نمیدید نباشد این بدان
همچنین هر آرزو که می بری　　تو ز عیب آن حجابی اندری
ور نبودی علت آن آرزو　　تو در امیدی چنان تو از جستجو
گر نبودی عیب آن کار او ترا　　کس نبردی کش کشان آن سو ترا
وان اگر کاری کز آن هستی نفور　　زان بود که عیبش آمد در ظهور
ای خدای از دوان خوش سخن　　عیب کار بد ز ما پنهان مکن
عیب کار نیک را منما بما　　تا نگردیم از روش سرد و تباه
هم بران عادت سلیمان سنی　　رفت در مسجد میان روشنی
قاعده هر روز را می جست شاه　　که ببیند مسجد اندر نو گیا
دل ببیند سر بدان چشم صفی　　آن حشایش که شد از عامه خفی

قصه صوفی که در میان گلستان سر بزانوی مراقبه نهاده بود یارانش گفتند سر برآر و تفرج کن گلستان و ریاحین و مرغان را که فانظروا الی آثار رحمة الله

صوفیی در باغ از بهر گشاد　　صوفیانه روی بر زانو نهاد
پس فرو رفت او بخود اندر نغول　　شد ملول از صورت خوابش فضول
که چه خسپی آخر اندر رز نگر　　این درختان بین و آثار خضر
امر حق بشنو که گفتست انظروا　　سوی این آثار رحمت آر رو
گفت آثارش دلست ای بوالهوس　　آن برون آثار آثارست و بس
باغها و سبزها در عین جان　　بر برون عکسش چو در آب روان
آن خیال باغ باشد اندر آب　　که کند از لطف آب آن اضطراب
باغها و میوه‌ها اندر دلست　　عکس لطف او برین آب و گلست
گر نبودی عکس آن سرو سرور　　پس نخواندی ایزدش دار الغرور
این غرور آنست یعنی آن خیال　　هست از عکس دل و جان رجال
جمله مغروران برین عکس آمده　　بر گمانی کاین بود جنت کده
میگریزند از اصول باغها　　بر خیالی میکنند این لاغها
چونکه خواب غفلت آیدشان بسر　　راست بینند و چه سودست آن نظر
پس بگورستان غریو افتاد و آه　　تا قیامت زین غلط وا حسرتاه
ای خنک آنکس که پیش از مرگ مرد　　یعنی او از اصل این رز بوی برد

غمگین شدن سلیمان علیه السلام از خروب رستن در گوشه مسجد اقصی چون خروب به سخن در آمد خاصیت خود بگفت

همچنین روزی سلیمان از قضا　　شد بعادت مسجد اندر ای فتی
نو گیاهی دید اندر گوشه　　رسته بر وی دانه همچون خوشه
دید بس نادر گیاهی سبز تر　　می ربود آن سبزیش نور از بصر
پس سلامش کرد و حالا آن حشیش　　وا جوابش گفت و شکفت از خوشش
گفت نامت چیست برگو بیدهان　　گفت خروبست ای شاه جهان
گفت اندر تو چه خاصیت بود　　گفت من رستم مکان ویران شود
من که خروبم خراب منزلم　　هادم بنیاد این آب و گلم
پس سلیمان آن زمان دانست زود　　که اجل آمد سفر خواهد نمود
گفت تا من هستم این مسجد یقین　　در خلل ناید ز آفات زمین
تا که من باشم وجود من بود　　مسجد اقصی مخلخل کی شود
پس خراب مسجد ما بیگمان　　نبود الا بعد مرگ ما بدان
مسجدست این دل که جسمش ساجدست　　یار بد خروب هر جا مسجدست
یار بد چون رست در تو مهر او　　هین ازو بگریز و کم کن گفتگو
بر کن از بیخش که گر سر بر زند　　مر ترا و مسجدت را بر کند

عاشقا خروب تو آمد کژی / همچو طفلان سوی کژ چون می‌غژی
خویش را نادان و مجرم گو مترس / تا ندزدد از تو آن استا درس
چون بگویی جاهلم تعلیم ده / اینچنین انصاف از ناموس به
از پدر آموز ای روشن جبین / ربنا گفت و ظلمنا پیش ازین
نی بهانه کرد و نی تزویر ساخت / نی لوای مکر و حیلت بر فراخت
باز آن ابلیس بحث آغاز کرد / که بدم من سرخ رو کردیم زرد
رنگ رنگ تست صباغم تویی / اصل جرم و آفت و داغم تویی
هین بخوان رب بما اغویتنی / تا نگردی جبری و کژ کم تنی
بر درخت جبر تا کی برجهی / اختیار خویش را یکسو نهی
همچو آن ابلیس و ذریات او / با خدا در جنگ و اندر گفتگو
چون بود اکراه با چندین خوشی / که تو در عصیان همی دامن کشی
آنچنان خوش کس رود در مکرهی / کس چنان رقصان رود در گمرهی
بیست مرده جنگ میکردی در آن / کت همی دادند پند آن دیگران
که صواب اینست و راه اینست و بس / کی زند طعنه مرا جز هیچکس
کی چنین گوید کسی کو مکره است / چون چنین جنگد کسی کو بیرهست
هرچه نفست خواست داری اختیار / هرچه عقلت خواست آری اضطرار
داند آن کو نیکبخت و محرم است / زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم است
زیرکی آمد سباحت در بحار / کم رهد غرق است او پایان کار
اهل سباحت را هلا کن کبر و کین / نیست جیحون نیست جو دریاست این
دو جهان دریای ژرف بی پناه / در رباید مفت دریا را چو کاه
عشق چون کشتی بود بهر خواص / کم بود آفت بود اغلب خلاص
زیرکی بفروش و حیرانی بخر / زیرکی ظن است و حیرانی نظر
عقل قربان کن بپیش مصطفی / حسبی الله گو که اللهم کفی
همچو کنعان سر ز کشتی وا مکش / که غرورش داد نفس زیرکش
که برآیم بر سر کوه مشید / منت نوحم چرا باید کشید
چون رمی از منتش ای بی رشد / که خدا هم منت او می کشد
چون نباشد منتش بر جان ما / چونکه شکر و منتش گوید خدا
تو چه دانی ای غرارهٔ پرحسد / منت او را خدا هم می کشد
کاشکی او آشنا ناموختی / تا طمع در نوح و کشتی دوختی
کاش چون طفل از حیل جاهل بدی / تا چو طفلان چنگ در مادر زدی
یا بعلم نقل کم بودی ملی / علم وحی دل ربودی از ولی
چون تیمم با وجود آب دان / علم نقلی با دم قطب زمان
خویش ابله کن تبع میرو سپس / رستگی زین ابلهی یابی و بس
با چنین نوری چو پیش آری کتاب / جان وحی آسای تو آرد عتاب
اکثر اهل الجنة البله ای پدر / بهر این گفتست سلطان البشر
زیرکی چون کبر و باد انگیز تست / ابلهی شو تا بماند دین درست
ابلهی نی کو بمسخرگی دوتوست / ابلهی نی کز شقاوت دل جوست
ابلهی کو واله و حیران هوست / باشد اندر گردن او طوق دوست
ابلهانند آن زنان دست بر / از کف ابله وز رخ یوسف نذر
عقل را قربان کن اندر عشق دوست / عقلها باری از آن سویست کوست
عقلها آنسو فرستاده عقول / مانده این سو که نه معشوقست گول
زین سر از حیرت گر این عقلت رود / هر سر مویت سر و عقلی شود
نیست آنسو رنج و فکرت بر دماغ / کز دماغ و عقل روید دشت و باغ
سوی دشت از دشت نکته بشنوی / سوی باغ آیی شود نخلت روی
اندرین ره ترک کن طاق و طرنب / تا قلاوزت نجنبد تو مجنب
هر که او بی سر بجنبد دم بود / جنبشش چون جنبش کژدم بود
کژرو و شبکور و زشت و زهرناک / پیشهٔ او خستن جانهای پاک
سر بکوب آن را که سرش این بود / خلق و خوی مستمرش این بود
خود صلاح اوست این سر کوفتن / تا رهد جان ریزه‌اش زین شوم تن
واستان از دست دیوانه سلاح / تا ز تو راضی شود عدل و صلاح

چون سلاحش هست و عقلش نی ببند / دست او را ورنه آرد صد گزند

بدگهر را علم و فن آموختن / دادن تیغی بدست راهزن

بیان آنکه حصول علم و مال و جاه مر بدگهر را فضیحت اوست و چون شمشیر ست افتاده بدست راهزنان

تیغ دادن در کف زنگی مست / به که آید علم ناکس را بدست

علم و مال و منصب و جاه و قران / فتنه آمد در کف بدگوهران

پس غزا زین فرض شد بر مؤمنان / تا ستانند از کف مجنون سنان

جان او مجنون تنش شمشیر او / واستان شمشیر را زین زشت خو

آنچه منصب میکند با جاهلان / از فضیحت کی کند صد ارسلان

عیب او مخفیست چون آلت بیافت / مارش از سوراخ بر صحرا شتافت

جمله صحرا مار و کژدم پر شود / چونکه جاهل شاه حکم مر شود

چون قلم در دست غداری فتاد / لاجرم منصور بر داری فتاد

مال و منصب ناکسی کارد بدست / طالب رسوائی خویش او شدست

یا کند بخل و عطاها کم دهد / یا سخا آرد بنا موضع نهد

شاه را در خانهٔ بیذق نهد / اینچنین باشد عطا کاحمق دهد

حکم چون در دست گمراهی فتاد / جاه پندارید در چاهی فتاد

ره نمیداند قلاوزی کند / جان زشت او جهانسوزی کند

طفل راه فقر چون پیری گرفت / پیروان را غول ادباری گرفت

که بیا تا ماه بنمایم ترا / ماه هرگز ندید آن بی ضیا

چون نمائی چون ندیدستی بعمر / عکس مه در آب هم ای خام غمر

احمقان سرور شدستند و ز بیم / عاقلان سرها کشیده در گلیم

بیان تفسیر آیه شریفه یا ایها المزمل

خواند مزمل نبی را زین سبب / که برون آ از گلیم ای بوالهرب

سر مکش اندر گلیم و رو مپوش / که جهان جسمیست سرگردان تو هوش

هین مشو پنهان ز ننگ مدعی / که تو داری شمع وحی شعشعی

هین قم اللیل که شمعی ای همام / شمع دائم شب بود اندر قیام

بی فروغت روز روشن هم شبست / بی پناهت شیر اسیر ارنبست

باش کشتیبان درین بحر صفا / که تو نوح ثانیی ای مصطفی

رهشناسی می بباید با لباب / هر رهی را خاصه اندر راه آب

خیز بنگر کاروان ره زده / هر طرف غولیست کشتیبان شده

خضر وقتی غوث هر کشتی توی / همچو روح الله مکن تنها روی

پیش این جمعی چو شمع آسمان / انقطاع و خلوت آری را بمان

وقت خلوت نیست اندر جمع آی / ای هدی چون کوه قاف و تو همای

بدر بر صدر فلک شد شب روان / سیر را نگذارد از بانگ سگان

طاعنان همچون سگان بر بدر تو / بانگ میدارند سوی صدر تو

این سگان کرند ز امر انصتوا / از سفه وعوع کنان بر بدر تو

هین بمگذار ای شفا رنجور را / تو ز خشم کر عصای کور را

نه تو گفتی قاید اعمی براه / صد ثواب و اجر یابد از اله

هر که او چل گام کوری را کشد / گشت آمرزیده و یابد رشد

پس بکش تو زین جهان بیقرار / جوق کوران را قطار اندر قطار

کار هادی این بود تو هادیی / ماتم آخر زمان را شادیی

هین روان کن ای امام المتقین / این خیال اندیشگان را تا یقین

هر که در مکر تو دارد دل گرو / گردنش را من زنم تو شاد رو

بر سر کوریش کوریها نهم / او شکر پندارد و زهرش دهم

عقلها از نور من افروختند / مکرها از مکر من آموختند

چیست خود آلاجق آن ترکمان / پیش پای نره پیلان جهان

آن چراغ او به پیش صرصرم / خود چه باشد ای مهین پیغمبرم

خیز در دم تو بصور سهمناک / تا هزاران مرده بر روید خاک

چون تو اسرافیل وقتی راست خیز / رستخیزی ساز پیش از رستخیز

هر که گوید کو قیامت ای صنم / خویش بنما که قیامت نک منم

در گدای سائل محنت زده / زین قیامت صد جهان قائم شده
در نباشد اهل این ذکر و قنوت / پس جواب الاحمق ای سلطان سکوت
ز آسمان حق سکوت آید جواب / چون بجو جانان عالم را حجاب
ای دریغا وقت خرمنگاه شد / لیک روز از بخت ما بیگاه شد
وقت تنگ است و فراخی این کلام / تنگ می آید برو عمر دوام
نیزه بازی اندرین کوهای تنگ / نیزه بازان را همی آرد به تنگ
وقت تنگ و خاطر و فهم عوام / تنگتر صد ره ز وقت است ای غلام
چون جواب احمق آمد خامشی / این درازی در سخن چون میکشی

در بیان آنکه ترک الجواب جواب مقرر این سخن که جواب الاحمق سکوت و شرح این هر دو سخن قصه است که گفته می آید

از کمال رحمت و موج کرم / میرسد هر شوره را باران و نم
پادشاهی بود و او را بنده / مرده عقلی بود و شهوت زنده
خردها بگذاشتی و خدمتش / بد سگالیدی نکو پنداشتی
گفت شاهنشه جرایاتش کم کنید / ور ستیزد نانش از خط برزنید
عقل او کم بود و حرص او فزون / چون جرایه کم شود شد حرزبون
عقل بودی گرد خود کردی طواف / تا بدیدی جرم خود گشتی معاف
چون خری پالانش بسته شد از خری / هر دو پایش بسته گردد بر سری
پس بگوید خر که یک بندم بس است / خود بدان کان دو فعال آن خس است
گر بدیدی سر بند آن چشم کور / بند بر دستش نه بستندی بزور
ور ز جرم بند پا آگه بدی / خود ز بند دست پا ایمن شدی
ورنه تندیدی بند آن بلفضول / او نه خر بودی شدی شیر فحول

در تفسیر این حدیث نبوی که ان الله تعالی خلق الملائکة ورکب فیهم العقل وخلق البهائم ورکب فیها الشهوة وخلق بنی آدم ورکب فیهم العقل والشهوة فمن غلب عقله علی شهوته فهو اعلی من الملائکة ومن غلب شهوته علی عقله فهو ادنی من البهائم صدق النبی صلعم

در حدیث آمد که یزدان مجید / خلق عالم را سه گونه آفرید
یک گره را جمله علم و عقل و جود / او فرشته است و نداند جز سجود
نیست اندر عنصرش حرص و هوا / نور مطلق زنده از عشق خدا
یک گره دیگر ز دانش تهی / همچو حیوان از علف در فربهی
او نبیند جز که اصطبل و علف / از شقاوت غافل است و از شرف
آن سوم هست آدمی زاده بشر / از فرشته نیمی و نیمیش ز خر
نیم خر خود مایل سفلی بود / نیم دیگر مایل علوی بود
تا کدامین غالب آید در نبرد / زین دوگانه تا کدامین برد نرد
عقل گر غالب شود پس شد فزون / از ملایک این بشر در آزمون
شهوت ار غالب شود پس کمتر است / از بهائم این بشر زان کابتر است
آن دو قوم آسوده از جنگ و حراب / وین بشر با دو مخالف در عذاب
وین بشر هم ز امتحان قسمت شدند / آدمی شکل اند و سه امت شدند
یک گره مستغرق مطلق شود / همچو عیسی با ملک ملحق شده
نقش آدم لیک معنی جبرئیل / رسته از خشم و هوا و قال و قیل
از ریاضت رسته و ز زهد و جهاد / گوییا از آدمی او خود نزاد
قسم دیگر با خران ملحق شدند / خشم محض و شهوت مطلق شدند
وصف جبریلی در ایشان بود رفت / تنگ بود آن خانه و آن وصف زفت
مرده گردد شخص کو بیجان شود / خر شود چون جان او بی آن شود
زاغ گردد چون بی بستان رود / جسم گردد جان چو او بی جان شود
زانکه جانی کان ندارد هست پست / این سخن حق است و صوفی گفته است
او ز حیوانها فزونتر جان کند / در جهان باریک کاریها کند
مکر و تلبیسی که او داند تنید / آن ز حیوان دیگر ناید پدید
جامه های زرکشی را بافتن / درها از قعر دریا یافتن
خرده کاریهای علم هندسه / یا نجوم و علم طب و فلسفه

کان تعلق با همین دو نیستش
ره بهفتم آسمان بر نیستش

این همه علم بنای آخر است
که عماد بود گاو و اشتر است

بهر استبقای حیوان چند روز
نام آن کردند این گیجان رموز

علم راه حق و علم منزلش
صاحب دل داند آن را با دلش

پس درین ترکیب حیوان لطیف
آفرید و کرد با دانش الیف

نام کالانعام کرد آن قوم را
زانکه نسبت کو بیقظه نوم را

روح حیوانی ندارد غیر نوم
حسهای منعکس دارند قوم

یقظه آمد نوم حیوانی نماند
انعکاس حس خود از لوح خواند

همچو حس آنکه خواب او را ربود
چون شد او بیدار عکسیت نمود

لاجرم اسفل بود از سافلین
ترک او کن لا احب الآفلین

زانکه استعداد تبدیل و نبرد
بودش از پستی و آن را فوت کرد

باز حیوان را چو استعداد نیست
عذر او اندر بهیمی روشنیست

زو چو استعداد شد کان رهبرست
هر غذایی کو خورد مغز خرست

گر بلا در خورد او فیلی شود
سکتهٔ بی عقلیش افزون شود

ماند یک قسم دگر در اجتهاد
نیم حیوان نیم حی با رشاد

روز و شب در جنگ اندر کشمکش
کرده چالیش اولش با آخرش

چالیش عقل با نفس همچون تنازع مجنون با ناقه و میل مجنون سوی حره و میل ناقه سوی کره چنانچه مجنون گفت

هوی ناقتی خلفی وقدامی الهوی
وانی وایاها لمختلفان

همچو مجنون در تنازع با شتر
گه شتر چربید گه مجنون حر

همچو مجنون اند و چون ناقه‌ش یقین
میکشد آن پیش و این واپس بکین

میل مجنون پیش آن لیلی روان
میل ناقه پس پی کره دوان

یکدم ار مجنون ز خود غافل بدی
ناقه گردیدی و واپس آمدی

عشق و سودا چونکه پر بودش بدن
می‌نبودش چاره از بیخود شدن

آنکه او باشد مراقب عقل بود
عقل را سودای لیلی در ربود

لیک ناقه بس مراقب بود و چست
چون بدیدی او مهار خویش سست

فهم کردی زو که غافل گشت و دنگ
رو سپس کردی بکره بی درنگ

چون بخود باز آمدی دیدی ز جا
کو سپس رفته است بس فرسنگها

در سه روزه ره بدین احوالها
ماند مجنون در تردد سالها

گفت ای ناقه چو هر دو عاشقیم
ما دو ضد پس همره نالایقیم

نیستت بر وفق من مهر و مهار
کرد باید از تو عزلت اختیار

این دو همره یکدگر را راهزن
گمره آن جان کو فرو ناید ز تن

جان ز هجر عرش اندر فاقه‌ای
تن ز عشق خاربن چون ناقه‌ای

جان گشاید سوی بالا بالها
در زده تن در زمین چنگالها

تا تو باشی با من ای مرده وطن
پس ز لیلی دور ماند جان من

روزگارم رفت زین گون حالها
همچو تیه و قوم موسی سالها

خطوتینی بود این ره تا وصال
مانده‌ام در ره ز شستت شصت سال

راه نزدیک و بماندم سخت دیر
سیر گشتم زین سواری سیر سیر

سرنگون خود را ز اشتر در فکند
گفت سوزیدم ز غم تا چند چند

تنگ شد بر وی بیابان فراخ
خویشتن افکند اندر سنگلاخ

آنچنان افکند خود را سخت زیر
که مخلخل گشت جسم آن دلیر

چون چنان افکند خود را سوی پست
از قضا آن لحظه پایش هم شکست

پای را بر بست و گفتا گو شوم
در خم چوگانش غلطان میروم

زین کند نفرین حکیم خوش دهن
بر سواری کو فرو ناید ز تن

عشق مولی کی کم از لیلی بود
گوی گشتن بهر او اولی بود

گوی شو میگرد بر پهلوی صدق
غلط غلطان در خم چوگان عشق

کاین سفر زین پس بود جذب خدا
وان سفر بر ناقه باشد سیر ما

اینچنین سیریست مستثنی ز جنس
کان فزود از اجتهاد جن و انس

اینچنین جذبیست نی هر جذب عام
که نهادش فضل احمد والسلام

نبشتن آن غلام قصهٔ شکایت نقصان اجری سوی پادشاه

قصه کوته کن برای آن غلام / که سوی شه بر نبشتست او پیام
رقعهٔ پر جنگ و پر هستی و کین / میفرستد پیش شاه نازنین
کالبد نامه است اندر وی نگر / هست لایق شاه را آنگه ببر
گوشه رو نامه را بگشا بخوان / بین که حرفش هست در خورد شهان
گر نباشد در خور آن را پاره کن / نامهٔ دیگر نویس و چاره کن
لیک فتح نامهٔ تن زپ مدان / ورنه هر کس سر دل دیدی عیان
نامه بگشادن چه دشوارست و صعب / کار مردانست نی طفلان لعب
جمله بر فهرست قانع گشته‌ایم / زانکه در حرص و هوا آغشته‌ایم
باشد آن فهرست دامی عامه را / تا چنان دانند متن نامه را
باز کن سر نامه را گردن متاب / زین سخن والله اعلم بالصواب
هست آن عنوان چو اقرار زبان / متن نامهٔ سینه را کن امتحان
که موافق هست با اقرار تو / تا منافق وار نبود کار تو
چون جوال بس گرانی می بری / زان ببایدکم که در وی بنگری
گر چه داری در جوال از تلخ و خوش / گر همی ارزد کشیدن را بکش
ورنه خالی کن جوالت را ز سنگ / باز خر خود را ازین بیگار و ننگ
در جوال آن کن که می باید کشید / سوی سلطانان و شاهان رشید
زشت نبود کاین جوال پر ز ریگ / میکشی و باشد آنهم مزد ریگ
چون نیستانی که بر نعلش کنی / هم نهی بهتر که هم جنس تنی

حکایت آن فقیه با دستار بزرگ و آن که دستارش بربود و بانگ کرد او که بازش کن و ببین که چه می بری آنگاه ببر

یک فقیهی ژنده‌ها در چیده بود / در عمامهٔ خویش در پیچیده بود
تا شود زفت و نماید آن عظیم / چون درآید سوی محفل در حطیم
ژنده‌ها از جامه‌ها پیراسته / ظاهرا دستار از آن آراسته
ظاهر دستار چون حلهٔ بهشت / چون منافق اندرون رسوا و زشت
پاره پاره دلق و پنبه و پوستین / در درون آن عمامه بد دفین
روی سوی مدرسه کرده صبوح / تا بدین ناموس یابد او فتوح
در ره تاریک مردی جامه کن / منتظر استاده بود از بهر فن
در ربود او از سرش دستار را / پس دوان شد تا بسازد کار را
پس فقیهش بانگ بر زد کای پسر / باز کن دستار را آنگه ببر
اینچنین که چار پره می پری / باز کن آن هدیه را که می بری
باز کن آن را بدست خود بمال / آنگهان خواهی ببر کردم حلال
چونکه بازش کرد آنکو میگریخت / صد هزاران ژنده اندر ره بریخت
زان عمامهٔ زفت نابایست او / ماند یک گز کهنه در دست او
بر زمین زد خرقه را کای بی عیار / زین دغل ما را برآوردی ز کار
این چه مکرست و تزویر و شید / که نکندی مر مرا در قید صید
شرم بادت مر ترا زین ژنده ها / از دغل بگشندیم ای پر دغا
گفت بنمودم دغل لیکن ترا / از نصیحت باز گفتم ماجرا

نصیحت دنیا اهل دنیا را بزبان حال و بیوفائی خود را وا نمودن بوفا جویندگان و نکوهیدن خویش

همچنین دنیا اگر چه خوش شگفت / عیب خود را بانگ زد با جمله گفت
اندرین کون و فساد ای اوستاد / آن دغل کون و نصیحت آن فساد
کون میگوید بیا من خوش پیم / وان فسادش گفته رو من لاشیم
ای ز خوبی بهاران لب گزان / بنگر آن سردی و زردی خزان
روز دیدی طلعت خورشید خوب / مرگ او را یاد کن وقت غروب
بدر را دیدی برین خوش چار طاق / حسرتش را هم ببین اندر محاق
کودکی از حسن شد مولای خلق / بعد پیری شد خرف رسوای خلق
گر تن سیمین تنان کرد او شکار / بعد پیری بین تنی چون پنبه زار

ای بدیده لوتهای چرب خیز / فضلهٔ آن را ببین در آبریز
مر خبث را گو که آن خوبیت کو / آن فریب و حسن و مرغوبیت کو
بر طبق کو عشوه و نرمی و خوت / بر بسد کو جلوه و نغزی و بوت
گوید او آن دانه بُد من دام آن / چون شدی تو صید شد دانه نهان
بس انامل رشک استادان شده / در صناعت عاقبت لرزان شده
نرگس چشم خمار همچو جان / آخر اعمش بین و آب از وی چکان
حیدری کاندر صف شیران رود / آخر او مغلوب موشی میشود
طبع تیز دوربین محترف / چون خر پیرش ببین آخر خرف
زلف جعد مشکبار عقل بر / آخر او چون دم زشت پیر خر
خوش ببین کونش ز اول باگشاد / و آخر آن رسوائیش بین و فساد
زانکه او بنمود پیدا دام را / پیش تو برکند سبلت خام را
پس مگو دنیا به تزویرم فریفت / ورنه عقل من ز دامش میگریخت
طوق زرین حمایل بین هله / غل و زنجیری شده ست و سلسله
همچنین هر جزو عالم می‌شمر / اول و آخر در آرش در نظر
هر که آخربین‌تر او مسعودتر / هر که آخربین‌تر او مطرودتر
روی هر یک چون مه فاخر ببین / چونکه اول دیده شد آخر ببین
تا نباشی همچو ابلیس اعوری / نیم بیند نیم نی چون ابتری
دید طین آدم و دینش ندید / این جهان دید آن جهان‌بینش ندید
فضل مردان بر زنان ای بوشجاع / نیست بهر قوت و کسب و ضیاع
ورنه شیر و پیل را بر آدمی / فضل بودی بهر قوت ای عمی
فضل مرد بر زن ای حالی‌پرست / زان بود که مرد پایان‌بین‌تر است
مرد کاندر عاقبت‌بینی خم است / او ز اهل عاقبت چون زن کم است
از جهان دو بانگ می‌آید بضد / تا کدامین را تو باشی مستعد
آن یکی بانگش نشور اتقیا / وین دگر بانگش فریب اشقیا
بانگ خار و بانگ اشگوفه شنو / بعد از آن شو بانگ خارش را گرو
من شگوفهٔ خارم ای فخر کبار / گل بریزد من بمانم شاخ خار
بانگ اشگوفه‌اش که اینک گلفروش / بانگ خار او که سوی ما مکوش
این پذیرفتی بماندی زان دگر / که محب از ضد محبوب است کر
آن یکی بانگ این که اینک حاضرم / بانگ دیگر بنگر اندر آخرم
حاضری‌ام هست همچون مکر و کین / نقش آخر ز آینه اول ببین
چون یکی زین دو جوال اندر رشد / آن دگر را ضد او نادرخور شد
ای خنک آنکو ز اول آن شنید / کش عقول و سمع مردان شنید
خانه خالی یافت جا را او گرفت / غیر آنش کژ نماید یا شگفت
کوزهٔ نو کو بخود بولی کشید / آن خبث را آب نتواند برید
در جهان هر چیز چیزی می‌کشد / کفر کافر را و مرشد را رشد
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد / گرم گرمی را کشید و سرد سرد
کهربا هم هست و مغناطیس هست / تا تو آهن یا کهی آیی به شست
بر مغناطیس ار تو آهنی / در کهی بر کهربا بر می‌تنی
آن یکی چون نیست با اخیار یار / لاجرم شد پهلوی فجار جار
آن یکی را صحبت اختیار / لاجرم شد پهلوی هر خار خوار
هست موسی پیش قبطی بس ذمیم / هست هامان پیش سبطی بس رجیم
جان هامان جاذب قبطی شده / جان موسی جاذب سبطی شده
معدهٔ خر که کشد در اجتذاب / معدهٔ آدم جذوب گندم آب
گر تو نشناسی کسی را از ظلام / بنگر او را کوش سازیدست امام
زانکه هر کره پی مادر رود / تا بدان جنسیتش پیدا شود
آدمی را شیر از سینه رسد / شیر خر از نیم زیرینه بود
عدل قسام است و قسمت کردنیست / ای عجب که جبر نی و ظلم نیست
جبر بودی کی پشیمانی بدی / ظلم بودی کی نگهبانی بدی

بیان آنکه عارف را غذائیست از نور حق که ابیت عند ربی یطعمنی و یسقینی و قوله صلی الله علیه و آله الجوع طعام الله

روز آخر شد سبق فردا بود | راز ما را روز کی گنجا بود

یحیی ابدان الصدیقین فی الجوع یصل طعام الله

حاصل آنکه در خواب و در ایاب | در نگر والله اعلم بالصواب

خطاب با مغروران دنیا و گرفتاران نفس

ای بکرده اعتماد و اتکا | بردم بر چاپلوسی فاسقی
قبه بر ساختستی از حباب
اینجهان و اهل وی حاصل اند
اهل آن عالم چو آن عالم ز بر
کی شود پژمرده میوهٔ آنجهان
نفس ها را لایق است این انجمن
آب حی حق بدین مرده رسید
بانگ و صیتی چو کرد آن خامل شهید
رونق و طاق و طرنب سحر شان
جاده ها را همه یک لقمه کرد
ور اثر افزون شد و در ذات نی
لیک افزون شد اثر ز ایجاد خلق
هست افزونی اثرها ات دلیل
گفت موسی سحر هم حیران کنی است
گفت حق تمییز را پیدا کنم
چونکه معجزات را ظاهر کنم
گرچه چون دریا برآوردند کف
هر کسی را دعوی حسن و نمک
بانگ طشت سحر جز لعنت نماند
وقت لعنت عمل کش غالب است
قلب میگوید ز نخوت هر دمم
مرگ تن هدیه است اصحاب راز
چون شبی اول بیاید نرد نقا

آخر آن خیمه است بس ...
هر دو اندر بیوفایی یکدل اند
تا ابد در عهد و پیمان مستمر
شادی عقبی نگردد اندهان
مرده او در خور بود گور و کفن
شد ز خاک مرده زنده پدید
تاب خورشید که آن افضل شد
گرچه خلقان اکثر گردشان
یک جهان کو شب آن او صبح خور
ذات افزونی و آفات نی
در میان این دو افزونیست فرق
کو بود حادث بعلتها علیل

زرق چون برق است اندر نور آن
زاده دنیا چو دنیا بیوفاست
خود وی و پیغمبر همه کی ضد شدند
نفس بی عهد است ازان کشتنی است
نفس اگرچه زیرک است و خرده دان
تا بیابد در حرم غره مباش
آن سحرها و فنون قال و قیل
سحرها ساحران آن حیله را
ور از آن خوردن شکم فربه شد
حق بایجاد جهان افزون شد
هست افزونی اثر اظهار او
نکته شد باریک اینجا ای رفیق

راه نتوان شد بدین هر دوان
گرچه وا آرد بتو آن وقفها
معجزات انبیا که بشدند
او فنا قبله گاه او دنی ست
قبله اش دنیاست ای امر ...
تو بدان گلگونه ای طال بقاش
قوم فرعون اندر آن جای ...
مرگ چو بی ...
بل همانا ...
ابجد اول ... اکنون شد
تا پدید آید صفات کار او
لیک بشنو مقالات رفیق
چون کنم کاین خلق ... تمیز نیست
عقل بی تمییز را بینا کنم

تفسیر آیه فاوجس فی نفسه خیفة موسی قلنا لا تخف الخ

عقل را در دیدش فاخر کنم
موسیا تو غالب آیی لا تخف
سنگ مرگ آمد نگه دار ... محک
بانگ طشتش بی بجز لعنت نماند
می برند از نغز و می دست
ای زر خالص ... کم
زر خالص چه نقصانیست ز آن
دور بود زر ز نفاق ...

دیده بخشم عقل بی تمییز را
بود اندر عهد خود سحر افتخار
سحر رفت و معجزه موسی گذشت
چون محک پنهان شده است اینجا بدان
هر دو دست از حق ...
زر همیگوید بلی ای خواجه تاش
قلب اگر در خویشتن آخر بدید
کیمیای فضل را طالب بدید

کور سازم جاهل نا چیز را
چون عصا شد مار آنها گشت ...
هر دو را از بام بود افتاد طشت
در صف آی قلب اکنون ...
چون محک آمد چرا گشته کبود
لیک می آید محک آماده باش
آن سیه کاخر شد او اول ...
عقل او در زرق و غالب ...

چون شکسته‌دل شدی از حال خویش / جابر اشکستگان دیدی به پیش
عاقبت دید او اشکسته شد / از شکسته‌بند در دم بسته شد
فضل مسمار است او اکسیر اند / آن تر راند و داز کرم محروم ماند
ای ز راند و ده مکن دعوی بهین / گر نماند مشتری اعمی چنین
نور محشر چشم‌شان بینا کند / چشم‌بندی ترا رسوا کند
بنگر آنها را که آخر دیده‌اند / حسرت جانها و رشک دیده‌اند
منکر آنها را که جاها دیده‌اند / سر فاسد ز اصل سر بریده‌اند
پیش جاهای یک کرد حبس و رشک / صبح صادق صبح کاذب دیگ
صبح کاذب صد هزاران کاروان / داد بر باد هلاکت ای جوان
صبح صادق را طلب کن ای عزیز / تا ز صدق او شوی صاحب تمیز
نیست نقدی کش غلط‌انداز نیست / وای آن جان کش محک و گاز نیست
باز رو سوی غلام و کتبتش / کو سوی شه می‌نویسد نامه خوش

زجر کردن علی الا از دعوی و امر کردن بمتابعت انبیا و اولیا

بوسلیم گفت من خود احمدم / دین احمد را به فن برهم زدم
بوسلیم را بگو کم کن بطر / غرهٔ اول مشو آخر نگر
هین قلاوزی مکن از حرص جمع / پس روی کن تا رود در پیش شمع
شمع مقصد را نماید همچو ماه / کاین طرف دانه ست یا خود دامگاه
گر بجوئی ور نجوئی با چراغ / دیده گردد نقش باز و نقش زاغ
گرچه این زاغان غل فروختند / بانگ بازان سپید آموختند
بانگ هدهد گر بیاموزد قطا / راز هدهد کو و پیغام سبا
بانگ بر رسته ز بر بسته بدان / تاج شاهان را ز تاج هدهدان
حرف درویشان و نکتهٔ عارفان / بسته‌اند این بی‌حیایان بر زبان
هر هلاک امت پیشین که بود / زانکه چندل را گمان بردند عود
بود شان تمییز کان مظهر کند / لیک حرص و آز کور و کر کند
کوری کوران ز رحمت دور نیست / کوری حرص است کان معذور نیست
چار میخ شه ز رحمت در رفی / چار میخ حاسدی مغرور نی
ماهیا آخر نگر بنگر به شست / بدگلوئی چشم آخربینت بست
با دو دیده اول و آخر ببین / هین مباش اعور چو ابلیس لعین
اعور آن باشد که حالی دید و بس / چون بهایم بی‌خبر از پیش و پس
چون دو چشم گاو در جرم تلف / همچو یک چشم است کش نبود شرف
نصف قیمت ارزد آن دو چشم او / که دو چشمش راست مسند چشم تو
ور کنی یک چشم آدم‌زاده را / نصف قیمت لازم است از جاده
زانکه چشم آدمی تنها بجود / بی دو چشم یار کاری می‌کند
چشم خر چون اولش بی آخر است / گر دو چشمش هست حکمش اعور است

بقیهٔ قصهٔ نوشتن غلام رقعه را بطلب اجری

این سخن پایان ندارد آن خفیف / می‌نویسد رقعه در طمع رغیف
رفت پیش از نامه پیش مطبخی / کای بخیل از مطبخ شاه سخی
دور از او و از همت او کاین قدر / از جری‌ام آیدش اندر نظر
گفت بهر مصلحت فرموده است / نی برای بخل نی تنگی دست
گفت دهلیز است والله این سخن / پیش شه خاک است هم زر کهن
مطبخی ده گونه حجت برفراشت / او همه رد کرد از حرصی که داشت
چون جری کم آمدش در وقت چاشت / زد بسی تشنیع او سودی نداشت
گفت قاصد می‌کنید اینها شما / گفت نی که بنده فرمانیم ما
این مگیر از فرع این از اصل گیر / بر کمان کم زن که از بازوست تیر
ما رمیت اذ رمیت ابتلاست / بر نبی کم نه گنه کان از خداست
آب از سر تیره است ای خیره چشم / پیشتر بنگر یکی بگشای چشم
شد ز خشم و غم درون بقعه جو / سوی شه بنوشت خشمین رقعه او
اندر آن رقعه ثنای شاه گفت / گوهر جود و ثنای شاه سفت
کای ز بحر و ابر افزون کف تو / در قضای حاجت حاجات جو
زانکه ابر آنچه دهد گریان دهد / کف تو خندان پیاپی خوان نهد

ظاهر رقعه اگرچه مدح بود
بوی خشم از مدح اثرها می‌نمود

زان همه کار تو بی نور است و زشت
که تو دوری و از نور سرشت

رونق کار خسان کاسد شود
همچو میوه تازه زو فاسد شود

رونق دنیا برآرد زو کساد
زانکه هست این عالم کون و فساد

خوش نگردد از مدیح سینه‌ها
چونکه در مدح باشد کینه‌ها

ای دل از کین و کراهت پاک شو
وانگهان الحمد خوان چالاک شو

برزبان الحمد و اکراه درون
از زبان تلبیس باشد یا فسون

وانگهان گفته خدا را شاکرم
هم بظاهر هم بباطن ناظرم

آن یکی با دلق آمد از عراق
باز پرسیدند یاران از فراق

گفت آری بد فراق الا سفر
بود بر من بس مبارک مژده‌ور

که خلیفه داد ده خلعت مرا
که قرینش باد صد مدح و ثنا

حکایت آن مداح که از جهت ناموس شکر ممدوح می‌کرد و بوی اندوه اندرون او و از خلاقت دلق او ظاهر می‌نمود که آن شکر همه لاف است

شکرها و حمدها بر می‌شمرد
تا که شکر از حد و اندازه ببرد

پس بگفتندش که احوال نژند
بر دروغ تو گواهی میدهند

تن برهنه سر برهنه سوخته
شکر را دزدیده یا آموخته

کو نشان شکر و حمد میر تو
بر سر و برپای بی توقیر تو

گر زبانت مدح آن شه می‌تند
هفت اندامت شکایت میکنید

ور سخای آن شه و سلطان جود
مر ترا کفشی و شلواری نبود

گفت من ایثار کردم آنچه داد
میر تقصیری نکرد از افتقاد

بستدم جمله عطاها از امیر
بخش کردم بر یتیم و بر فقیر

مال دادم بستدم عمر دراز
در جزا زیرا که بودم پاکباز

پس بگفتندش مبارک مال رفت
چیست اندر باطنت این دود تفت

صد کراهت در درون تو چو خار
کی بود اندوه نشان ابتشار

کو نشان عشق و ایثار رضا
گر درست است آنچه گفتی ماضی

خود گرفتم مال گم شد سیل کو
سیل اگر بگذشت جای سیل کو

چشم تو گر بد سیاه و جانفزا
گر نماند او جانفزا ازرق چرا

کو نشان پاکبازی ای ترش
بوی لاف کژ همی آید خمش

صد نشان باشد درون ایثار را
صد علامت هست نیکوکار را

مال ایثارت اگر گردد تلف
در درون صد زندگی آید خلف

در زمین حق زراعت کردنی
تخمهای پاک وانگه دخل نی

گر نگردد زرع جان یکید احصد
صحن ارض الله واسع کی بود

اصل ارض الله قلب عارف است
لامکان است او در فوق نیست

گر ز دید خوشه از روضات بو
پس چنین واسع باشد ارض الله گم

چونکه این ارض فنا بی ریع نیست
چون بود و ارض الله آن مستوسعی

ربع آن را نی حد و نی حد بود
کمترین آنکه در مقصد بود

حمد گفتی کو نشان حامدان
نی بروت هست و نشانه‌ای دل

حمد عارف مر خدا را راست است
که گواه حمد او شد پا و دست

از چه تاریک جسمش بر کشید
ور زمینگ زندان نیااش خرید

آن تقوی و نور و موتلف
آیت حمد است او را بر کتف

وارسیده از جهان عاریه
ساکن گلزار و عین جاریه

بر سر و بر سر عالی همتش
مجلس جاه و مقام و رتبتش

مقعد صدق که صدیقان روند
جمله سرسبزند و شاد و تازه رو

حمد شان چون حمد گلشن از بهار
صد نشانی از درون صد گردکار

بر بهارش چشمه و نخل و گیاه
وان گلستان و نگارستان گواه

شاهد شاهند بس هزاران طرف
در گواهی همچو گوهر بر صدف

بوی سیر بد بیاید از دمت
ور ز سرو تا بدا لافی عقت

بوشناسانند حاذق در مصاف
تو بجلدی میجهی چون گمرهان

تو ملاف از مشک کان بوی پیاز
از دم تو میکند مکشوف راز

لنگ شکر خود همی گوئی و مع — پیر ندارد سیر گه یاوه گوی — هست دل مانندهٔ خانهٔ کلان — خانهٔ دل را نهان همسایگان
از شکاف روزن و دیوارها — مطلع گردند بر اسرارها — از شکافی که ندارد هیچ وهم — صاحب خانه ندارد هیچ سهم
از نبی برخوان که دیو و قوم را — می برند از حال انسی خفیه بو — از رهی که انس از آن آگاه نیست — زانکه زین محسوس و زین اشباه نیست
در میان ناقدان زرقی متن — با محک ای قلب دون لافی مزن — مر محک را ره بود در نقد و قلب — که خدایش کرد امیر جسم و قلب
چون شیاطین با غلیظیهای خویش — واقف از سرّ ما و فکر و کیش — مسلکی دارند دزدیده درون — ما ز دزدیهای ایشان سرنگون
دمبدم خبط و زیان شان میرسد — رنج می بینند زان جان و جسد — دمبدم خبط و زیانی میکنند — صاحب نقب و شکاف و روزنند
پس چرا جانهای روشن در جهان — بیخبر باشند از حال نهان — در سرایت کمتر از دیوان شدند — روحها که خیمه بر گردون زدند
دیو دزدانه سوی گردون رود — از شهاب محرق و مطعون شود — سرنگون از چرخ زیر افتد چنان — که شقی در جنگ از زخم سنان
آن ز رشک روحهای دلپسند — از فلکشان سرنگون می افکنند — تو اگر شلّی و لنگ و کور و کر — این گمان بر روحهای مه مبر

شرم دار و لاف کم زن جان مکن — که بسی جاسوس هست آن سوی تن
این طبیبان بدن دانشوراند — بر سقام تو ز تو واقف تراند
تا ز قاروره همی بینند حال — که ندانی تو از آن رو اعتلال

در یافتن طبیبان الهی امراض دل و دین را در سیمای مرید و بیگانه از لحن گفتار او و رنگ چشم او و بی این همه نیز از راه دل که انهم جواسیس القلوب فجالسوهم بالصدق

هم ز نبض و هم ز رنگ و هم ز دم — بو برند از تو بصد گونه سقم — پس طبیبان الهی در جهان — چون ندانند از تو اسرار نهان
هم ز نبضت هم ز چشمت هم ز رنگ — صد سقم بینند در تو بیدرنگ — این طبیبان نوآموزند خود — که بدین آیاتشان حاجت بود
کاملان از دور نامت بشنوند — تا بقعر تار و پودت در روند — بلکه پیش از زادن تو سالها — دیده باشندت ترا با حالها

حال تو دانند یک یک مو بمو — زانکه پر بودند از اسرار هو
آن شنیدی داستان بایزید — کو ز حال بوالحسن پیشین چه دید
روزی آن سلطان تقوی میگذشت — با مریدان جانب صحرا و دشت

مژده دادن بایزید از زادن ابو الحسن رحمة الله خرقانی پیش از سالها و نشان دادن صورت و سیرت او یک بیک و نوشتن تاریخ نویسان آن را جهت صدق او

بوی خوش آمد مر او را ناگهان — در سواد ری ز سوی خارقان — هم بدانجا نالهٔ مشتاق کرد — بوی را از باد استنشاق کرد
بوی خوش را عاشقانه میکشید — جان او از باد باده می چشید — کوزه کو از یخ آبه پر بود — چون عرق بر ظاهرش پیدا شود
آن ز سردی باد آبی گشته است — از درون کوزه نم بیرون نجست — باد بوی آور مر او را آب گشت — آب هم او را شراب ناب گشت
چون درو آثار مستی شد پدید — یک مرید او را از آن دم بر رسید — پس بپرسیدش که این احوال خوش — که برونست از حجاب پنج و شش
گاه سرخ و گاه زرد و گه سپید — میشود رویت چه حالست و نوید — میکشی بوی و بظاهر نیست گل — بیشک از غیبست و از گلزار کل
ای تو کام جان هر خودکامه — هر دم از غیبت پیام و نامه — هر دمی یعقوب وار از یوسفی — میرسد اندر مشام تو شفی
قطرهٔ بر ریز بر ما زان سبو — شمهٔ زان گلستان با ما بگو — خو ندارم ای جمال مهتری — که لب ما خشک و تو تنها خوری

سقم جمع سقام ... شلّ بیماری دست ۱۲ یعنی دست خشک ... کار نه کند ... یعنی جاسوسان ... جمع آیه ... یعنی نشانیها ۱۲

اسرار دل و خیالات پنهانی است ۱۲
ری در سواد ری اسم نام شهری خارقان
و منسوب است از نسل ...
استنشاق بو کشیدن ۱۲
پنج و شش پنج حس و شش جهت مقصود اند ۱۲

ای فلک پیمای چست و چست خیز / زانچه خوردی جرعه‌ای بر ما بریز / میر مجلس نیست در دوران دگر / جز تو ای شه در حریفان درنگر

کی توان نوشید این می زیر دست / می یقین مر مرد را رسواگرست / بوی را پوشیده و مکنون کند / چشم مست خویشتن را چون کند

خود نه آن بویست این کاندر جهان / صد هزاران پرده اش دارد نهان / پر شد از تیزی او صحرا و دشت / دشت چه کز نه فلک هم درگذشت

این سر خم را به کهگل در مگیر / کاین برهنه نیست خود پوشش پذیر / لطف کن ای رازدان رازگو / آنچه بازت صید کردش بازگو

گفت بوی بوالعجب آمد به من / همچنانکه مر نبی را از یمن / که محمد گفت بر دست صبا / از یمن می آیدم بوی خدا

بوی رامین میرسد از جان ویس / بوی رحمان میرسد هم از اویس / از اویس و از قرن بوی عجب / مر نبی را مست کرده پر طرب

چون اویس از خویش فانی گشته بود / آن زمینی آسمانی گشته بود / آن هلیله پروریده در شکر / چاشنی تلخیش نبود دگر

آن هلیله رسته از ما و من / نقش دارد از هلیله طعم نه / آن کسی کز خود بکلی درگذشت / این منی و مائی خود درنوشت

جواب سلطان بایزید قدس سره در معنی قول رسول صلعم که انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن

این سخن پایان ندارد بازگرد / تا چه گفت از وحی غیب آن شیرمرد

گفت زین سو بوی یاری میرسد / کاندرین ده شهریاری میرسد

بعد چندین سال می زاید شهی / میزند بر آسمانها خرگهی / رویش از گلزار حق گلگون بود / از من او اندر مقام افزون بود

چیست نامش گفت نامش بوالحسن / حلیه‌اش وا گفت ز ابرو و ذقن / قد او و رنگ او و شکل او / یک بیک وا گفت از گیسو و رو

حلیه‌های روح او را هم نمود / از صفات و از طریق و جا و بود / حلیهٔ تن همچو تن عاریتست / دل بر آن کم نه که آن یک ساعتست

حلیهٔ روح طبیعی هم فناست / حلیهٔ آن جان طلب کان بر سماست / جسم او همچون چراغی بر زمین / نور او بالای سقف هفتمین

آن شعاع آفتاب اندر وثاق / قرص او اندر چهارم چارطاق / نقش گل در زیر بینی بهر لاغ / بوی گل بر سقف ایوان دماغ

مرد خفته در عدن دیده فرق / عکس آن بر جسم افتاده عرق / پیرهن در مصر رهن یک حریص / پر شده کنعان ز بوی آن قمیص

بر نبشتند آن زمان تاریخ را / از کباب آراستند آن سیخ را / چون رسید آن وقت و آن تاریخ راست / زان زمین آن شاه پیدا گشت و خاست

زادن ابوالحسن خرقانی بعد از وفات بایزید روح الله روحه

زاده شد آن شاه و نرد ملک باخت / از عدم پیدا شد و مرکب بتاخت

از پس آن سالها آمد پدید / بوالحسن بعد از وفات بایزید

جمله خوهای او ز امساک و جود / آنچنان آمد که آن شه گفته بود / لوح محفوظست او را پیشوا / از چه محفوظست محفوظ از خطا

نی نجومست و نه رملست و نه خواب / وحی حق والله اعلم بالصواب / از پی روپوش عامه در بیان / وحی دل گویند آن را صوفیان

وحی دل گیرش که منظرگاه اوست / چون خطا باشد که دل آگاه اوست / مؤمنا ینظر بنور الله شدی / از خطا و سهو ایمن آمدی

رجوع بحکایت کمی اجرای آن غلام و در بیان دل و جان صوفی از طعام الله تعالی

صوفی از فقر چون در غم شود / عین فقرش دایه و مطعم شود

زانکه جنت از مکاره رسته است / رحم قسم عاجز و اشکسته است

آنکه سرها بشکند او از علو / رحم حق و خلق ناید سوی او / این سخن آخر ندارد ای جوان / از کم اجرائی نان شد ناتوان

عه

دست نبی پنهان شد ... ویس و رامین ... اویس قرنی از کبار تابعین است در عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم بود که انی لاجد نفس الرحمن من طرف الیمن یعنی می یابم بوی خدا را از اهل یمن ...

... نفس الرحمان ... این حدیث است اتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله ...

شد ز آن صوفی کمی زرش کم شود / آن شبه در گرد او واهم شود
زان جرای روح چون نقصان شود / جانش از نقصان او لرزان شود
پس بدان کان خشم از نقصان گشت / رقعه سوی شاه آخر او نوشت
گفت آن غیبت الا در دو فوت / پر ز جنگ و ادعا و پر سکوت
رحمت است مرده ما و منی / گر ز غم خیز عشق فراغ اهل فن
تو چو کرمی در میان سیب در / وز درخت باغبانی بی‌خبر
جنبشی او را شکافد سیب را / بر نتابد سیب آن آسیب را
آن نظر کاول ز آهن می‌جهد / او قدم پس سست بر آن می‌نهد
مرد اول بسته خواب خور است / آخر الامر از ملک برتر است
عالم تاریک روشن می‌کند / کنده آهن بسوزن می‌کند
جسم ما نبود ازان عرش بهره / جسم چشش سر جان چو قطره
حرکتی یکدگر خود جنبش نیست / جان تو تا آسمان جولان گشت
تو عدم سنگ است پیش چشم ما / نور روحش تا فلان آسمان
جان ابلیس سلطنت تن خالع است / لیک تن یکجان بود فرد و درست
بگذرد از انسان و هم ملل و مثل / تا بپای جان جبرئیل
گوید آیم ... یک گان / من بسوی تو بسوزم در زمان

زان جرای خاص هر که آگاه شد / او سزای قرب جوی کاه شد
پس بداند که خطائی رفته است / ور سمن زار رضا شکفته است
رقعه‌اش بر دم چشش بر سر راه / خواند او رقعه جوابی وا نداد
یمنش از رد فراغ اهل پیچ / پند فرع است و نجد اهل پیچ
آسمانها و زمین یک سیب دان / کز درخت قدرت حق شد عیان
آن یکی کرمی دگر در سیب هم / لیک جانش از برون صاحب علم
بر دریده جنبش او پرده‌ها / صورتش کرم است و معنی اژدها
دادش پیداست اول لیک خم / بر رساند شعله‌ها تا آسمان
در پناهش نیز دو کرم نهان / شعله و نورش بر آید تا سها
گر چه آتش نیز هم جسمانی است / نی ز روح است و ز روحانی است
جسم از جان روز افزون می‌شود / چون رود جان جسم بی‌جان می‌شود
تا بجنبد او به قدر ای همام / روح را اندر تصور نیم گام
تو بسان جسم کی جنبد بجواب / چشم بی این نور تو چون خراب
تا بدانی روح جامع است این / پیشتر رو روح انسانی ببین
جان او ... جان احمد ... بود / جبرئیل از دیم تو واپس خزد
این سلیمان خود بداند با دو سر / بی جواب ... از دست آن پسر

چون جواب نامه نامد خیره گشت / در غم از آب معانی تیره گشت

آشفتن آن غلام از نارسیدن جواب نامه از رسول شاه

ای فراقش نامد آن جواب از چون / روز و شب بد در تفکر سرنگون
رقعه پنهان کرده نمود او شاه / کو ساعی بود و آید زیر کار
را بسر و طیبه و نامه بر / بس نساده از حبل آن بی‌خبر

کای عجب چونم نیامد آن جواب / باعتاب کرد در قصه پر عتاب
رقعه دیگر نویسم راز سون / دیگر چو جویم رسولی ذو فنون
پیچ گرد خود بنگرد که من / گر روی کردم جوا ندر دین کهن

کژ وزیدن باد بر تخت سلیمان علیه السلام به سبب زلت او

باد بر تخت سلیمان رفت کژ / پس سلیمان گفت بادا کژ مغژ

باد هم گفت ای سلیمان کژ مرو / ور روی کژ از کژم خشمین مشو
در ترازو دکم کنی من کم کنم / هم بیابی روشنی من درد و ستم
گفت تاجا کژ مشو بر فرق من / آفتابا گم مشو از شرق من
هشت بارش راست کرد و گشت کژ / گفت تاجا چیست آخر کژ مغژ

این ترازو بهر این شد ای حق / تا رد و انصاف باشد در سبق
همچنین تاج سلیمان میل کرد / روز روشن را بر او چون لیل کرد
راست می‌کرد او بدست آن تاج را / باز کژ می‌شد بر او تاج ای فتا
گفت اگر صد ره کنی تو راست من / کژ روم چون کژ روی ای مؤتمن

پس سلیمان اندرونه راست کرد / دل بر آن شهوت که بودش گشت سرد
بعد از آن تاجش همان دم راست شد / آن چنان که تاج را میخواست شد
بعد از آنش کژ همی کرد او بقصد / تاج او میگشت تارک جو بقصد
هشت کرت کژ نهاد آن شهرش / راست میشد تاج بر فرق سرش
شاه گفت ای تاج چون سستی زمان / گر کنم تو راست گردی زامتحان
تاج ناطق گشت کای ناز کن / چون فشاندی پر ز گل پرواز کن
نیست دستوری که زین من بگذرم / پرده های غیب این بر هم درم
بر دهانم نه تو دست خود ببند / مرد هام راز گفت ناپسند
پس ترا هم غم که پیش آید ز درد / بر کسی تهمت منه بر خویش گرد
ظن مبر بر دیگرے ای دوکام / آن مکن کو می سگالید آن غلام
گاه چنگش با رسول مطبخے / گاه خشمش با شهنشاه سخے
همچو فرعونی که موسی هشته بود / طفلگان خلق را سر می ربود
آن عدو در خانهٔ آن کور دل / او شده اطفال را گردن گسل
تو هم از بیرون بدی با دیگران / و اندرون خوش گشته با نفس گران
خود عدو وسته قندش همی / وز برون تهمت بهر کس می نهی
همچو فرعونی تو کور و کور دل / با عدو خوش بیگناهان را مذل
چند فرعونا کشی بی جرم را / می نوازی مر تن پرعزم را
عقل او در عقل شاهان می فزود / حکم حق بعقل و کورش کرده بود
قهر حق بر چشم و بر گوش خرد / گر فلاطون است حیوانش کند
حکم حق بر نوح می آید پدید / آن چنانکه حکم غیب بایزید

شنیدن ابوالحسن خرقانی خبر دادن بایزید را

همچنان آمد که او فرموده بود / بوالحسن از مردمان آن را شنود
گر حسن باشد مرید و امتم / درس گیرد هر صباح از تربتم
هر صباحی آید و خواند سبق / بر سر خاکم شود پیرے سبق
گفت من هم نیز خوابش دیده ام / وز روان شیخ این بشنیده ام
هر صباحی تیز رفتی بی فتور / بر سر گورش نشستے با حضور
هر صباحی رو نهادی سوی گور / استادی تا ضحے اندر حضور
تا مثال شیخ پیشش آمدی / تا که بی گفتی شکالش حل شدے
تا یکی روزی بیامد با سعود / گورها را برف نو پوشیده بود
توی بر تو برفها همچون علم / قبه قبه دیده و شد جانش بغم
بانگش آمد از حظیره شیخ حی / ها انا ادعوک کی تسعی الی
هین بیا این سو بر آوازم شتاب / عالم ار برف است و از من رو متاب
حال او زان روز شد خوب و عجب / آن عجائب را که اول می شنید
باز باید گشت سوی آن غلام / گرد باید این حکایت را تمام

رقعه دیگر نوشتن آن غلام چون جواب اول نیامد

نامه دیگر نوشت آن بدگمان / پر ز تشنیع و نفیر و پر فغان
که یکی رقعه نوشتم پیش شاه / ای عجب آنجا رسید و یافت راه
آن دگر را خواند هم آن خوب خد / هم نداند او را جواب و تن بزد
خشک می آورد او را شهریار / او مکرر کرد رقعه پنجبار
گفت حاجب آخر او بنده شماست / گر جوابش بر نویسی هم رواست
از شهی تو چه کم گردد اگر / بر غلام و بنده اندازی نظر
گفت این سهل است اما احمق است / مرد احمق زشت و مردود حق است
گرچه آمرزم گناه و زلتش / هم کند در من سرایت علتش
صد کس از گرگین همه گرگین شوند / خاصه این گر خبیث عقل بند
گر کم عقلے مباد اگبر را / شومیش بی آب دارد ابر را
نم نبارد ابر از شومی او / شهر شد ویرانه از بومی او
از گران احمقان طوفان نوح / کرد ویران عالمی اندر فضوح

ستودن پیغمبر علیه السلام عاقل را و نکوهیدن احمق را.

گفت پیغمبر که احمق هر که هست / او عدو ما و غول رهزن است
هر که او عاقل بود او جان ماست / روح او و ریح او ریحان ماست

ے بوی بعنی بو دینی بود باگذاشته بود
ے مذل بضم میم و کسر ذال خوار کننده
ے عزم بضم عین بمعنی ...
ے تربت بمعنی خاک و غالب اصطلاح شده از مزار
ے باسعود ...
ے حظیره ...

عقل دو شامم دهد من راضیم / زانکه فیضی دارد از فیاضیم
نبود آن دشنام او بیفایده / نبود آن حلوائش بی مائده

احمق ار حلوا نهد اندر لبم / من از آن حلوای او اندر تبم
این یقین دان گر لطیف روشنی / نیست بوس کون خر را چاشنی

سلطنت گنده کند بیفائده / جامه از دیگش سیه بی مائده
مائده عقلست نی نان و کباب / نور عقلست ای پسر جان را شراب

نیست غیر نور آدم را خورش / از جز آن جان نیابد پرورش
زین خورشها اندک اندک باز بر / کاین غذای خر بود نی آن حر

تا غذای اصل را قابل شوی / لقمهای نور را آکل شوی
عکس آن نورست کاین نان نان شدست / فیض آن جانست کاین جان جان شدست

چون خوری یکبار از ماکول نور / خاک ریزی بر سر نان تنور
عقل شد شد چه خوانی ترهات / راه پیدا شد چه پائی بی ثبات

عقل دو عقلست اول مکسبی / که در آموزی چو در مکتب صبی
از کتاب و اوستاد و فکر و ذکر / از معانی وز علوم خوب و بکر

عقل تو افزون شود بر دیگران / لیک تو باشی ز حفظ آن گران
لوح حافظ باشی اندر دور و گشت / لوح محفوظ اوست کو زین در گذشت

عقل دیگر بخشش یزدان بود / چشمهٔ آن در میان جان بود
چون ز سینه آب دانش جوش کرد / نی شود گنده نه دیرینه نه زرد

ور ره نبعش بود بسته چه غم / کو همی جوشد ز خانه دمبدم
عقل تحصیلی مثال جویها / کان رود در خانه از کویها

راه آبش بسته شد شد بینوا / تشنه ماند و زار با صد ابتلا
از درون خویشتن جو چشمه را / تا رهی از منت هر ناسزا

قصهٔ شخصی که با شخصی مشورت میکرد او گفت مشورت با دیگری کن که من عدوی توام

مشورت میکرد شخصی با کسی / کز تردد وارهد وز محبسی

گفت ای خوشنام غیر من بجوی / ماجرای مشورت با او بگوی

من عدوام من ترا با من مپیچ / نبود از رای عدو فیروز هیچ
رو کسی جو که ترا او هست دوست / دوست بهر دوست لاشک خیرجوست

من عدوم چاره نبود کز منی / کژ روم با تو نمایم دشمنی
حارسی از گرگ جستن شرط نیست / جستن از غیر محل ناجستنی ست

من ترا بی هیچ شکی دشمنم / من ترا کی ره نمایم ره زنم
هر که باشد همنشین دوستان / هست در گلخن میان بوستان

هر که با دشمن نشیند در زمن / هست او در بوستان در گولخن
دوست را مازار از ما و منت / تا نگردد دوست خصم و دشمنت

خیر کن با خلق بهر ایزدت / یا برای راحت جان خودت
تا همه را دوست بینی در نظر / در دلت ناید ز کین ناخوش صور

چونکه کردی دشمنی پرهیز کن / مشورت با یار مهرانگیز کن
گفت من دانم ترا ای بوالحسن / که توی دیرینه دشمن دار من

لیک مردی عاقلی و معنوی / عقل تو نگذاردت که کج روی
طبع خواهد تا کشد از خصم کین / عقل بر نفس است بند آهنین

آید و منعش کند وا داردش / عقل چون شحنه ست در نیک و بدش
عقل ایمانی چو شحنهٔ عادل است / پاسبان و حاکم شهر دل است

همچون گربه باشد او بیدار هوش / دزد در سوراخ ماند همچو موش
در هر آنجا که برآرد موش دست / نیست گربه ور بود او مرده است

گربه چه شیر شیر افگن بود / عقل ایمانی که اندر تن بود
غرهٔ او حاکم درندگان / نعرهٔ او مانع چرندگان

شهر پر دزدست و پر جامه کنی / خواه شحنه باش گو و خواه نی
عقل در تن حاکم ایمان بود / کز نهیبش نفس در زندان بود

عقل عقلی جان جانی جان توی / عقل و جان خلق را سلطان توی
عقل کل سرگشته حیران تست / کل موجودات در فرمان تست

امیر گردانیدن رسول علیه السلام جوان هذیلی را بر سریه که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند

یکسریه پیغمبر سناده رسول
بهر جنگ کافر و دفع فضول

یک جوانی را گزید او از هذیل
میر لشکر کردش و سالار خیل

اصل لشکر بیگمان سرور بود
قوم بے سرور تن بے سر بود

این همه کمرده و پژمرده
زان بود که ترک سرور کرده

از کسل وز بخل وز ما و منے
میکشی سر خویش را سر میکنی

همچو استوری که بگریزد ز بار
این سر خود گیرد اندر کوهسار

صاحبش در پے دوان کای خیره سر
هر طرف گرگیست اندر قصد خر

گرز چشمم این زمان غایب شوی
پیش آید هر طرف گرگ قوی

استخوانت را بخاید چون شکر
کز نبی زندگانی را نگر

آن مکن آخر بمانی از علف
آتش از بے هیزمی گردد تلف

هین بگیر از تصرف کردنم
وز گران باری که جان تو منم

تو ستوری هم که نفست غالب است
حکم غالب را بود اے خودپرست

خر نه خواند اسپ خواندت ذو الجلال
اسپ تازی را عرب گوید تعال

میر آخر بود حق را مصطفےٰ
بهر استوران نفس پر جفا

قل تعالوا گفت از جذب کرم
تا ریاضتتان دهم من رایضم

نفسها را تا مروض کرده ام
زین ستوران بس لگدها خورده ام

هر کجا باشد ریاضت پاره
از لگدهاش نباشد چاره

لاجرم اغلب بلا بر انبیاست
که ریاضت دادن خامان بلاست

سکسکانید از دمم یرغا روید
تا بود اشهر مرکب سلطان شوید

قل تعالوا قل تعالوا گفت حق
ای ستوران ملول اندر سبق

قل تعالوا قل تعالوا گفت رب
ای ستوران رمیده از ادب

قل تعالوا قل تعالوا گفت حے
ای ستوران فسرده رگ و پے

گر نیایند ای نبی غمگین مشو
زان دو بے تمکین تو پر از کین مشو

گوش بعضے زین تعالوها کر است
هر ستوری را صطبلے دیگر است

منهزم گردند بعضے زین ندا
هست هر اسپے طویله او جدا

منقبض گردند بعضے زین قصص
زانکه هر مرغے جدا دارد قفص

خود ملائک نیز ناهمتا بدند
زین سبب بر آسمان صف صف شدند

کودکان گرچه بیک مکتب درند
در سبق هر یک ز یک بالاترند

مشرقی و مغربی را حسهاست
منصب بیدار حس چشم راست

صد هزاران گوشها گر صف زنند
جمله محتاجان چشم روشن اند

باز صفے گوش را منصبے
در سماع جان و اخبار نبے

صد هزاران چشم را آن راه نیست
هیچ چشمے از سماع آگاه نیست

همچنین هر حس یکیک میشمر
هر یکی معزول از آن کار دگر

پنج حس ظاهر و پنج اندرون
ده صف اند اندر قیام الصافون

هر کسے کو از صف دین سرکش است
میرود سوی صفے کان ناخوش است

تو ز گفتار تعالوا کم مکن
کیمیائی این شگرف است این سخن

گر کسے گردد ز گفتارت نفیر
کیمیا را هیچ از وے وا مگیر

این زمان گر بست نفس ساحرش
گفت تو سودش کند در آخرش

قل تعالوا قل تعالوا ای غلام
هین که ان الله یدعو بالسلام

خواجه باز آ از منی و از سری
سروری جو کم طلب کن سروری

چون پیمبر سروری کرد از هذیل
از برای لشکر منصور خیل

اعتراض کردن معترضے بر رسول علیه السلام در امیر گردانیدن آن هذیلی

بوالفضولی از حسد طاقت نداشت
اعتراض و لا نسلم بر فراشت

خلق را بنگر که چون ظلمانی اند
در نزاع فانیی چون فانی اند

از تکبر جمله اندر تفرقه
مرده از جان زنده اندر مخرقه

این عجب که جان بزندان اندر است
وانگهی مفتاح زندانش بدست

پای تا سر غرق سرگین آن جوان
میزند بر دانش جوی روان

وا بپهلو پهلو به پهلو بقرار
پهلوی آرام گاه و دستوار

نور پنهان ست و حجت جو گواه / گر گزافه دل نمی جوید پناه
گر نبودی حبس دنیا را مناص / نی بدی وحشت نه دل جستی خلاص

وحشتت همچون موکل می کشد / که بجوای ضال منهاج رشد
هست منهاج و نهان در مکمن ست / یافتنش رهن گزافه جستن است

تفرقه جویانه جمع اندر کمین / تو درین طالب رخ مطلوب بین
مردگان باغ بر جسته ز بن / کان دهنده زندگی را فهم کن

چشم این زندانیان هر دم بدر / کی بدی گر نیستی کش مرده در
صد هزار آلودگان آب جو / که بدندی گر نبودی آب جو

بر زمین پهلوت زآرام نیست / زانکه در خانه لحاف و بستریست
همقد کاهی نباشد بیقرار / نی خمار انگلن نباشد این خمار

گفت نی نی یا رسول الله مکن / سرور لشکر مگر شیخ کهن
یا رسول الله جوان از شیر زاد / غیر مرد پیر سر لشکر مباد

هم تو گفتستی و گفت تو گوا / پیر باید پیر باید پیشوا
یا رسول الله درین لشکر نگر / هست چندین پیر از وی پیشتر

زین درخت آن برگ زردش را ببین / سیب های پخته را او را ببین
برگهای زرد او خود کی تهی ست / این نشان پختگی و کاملی ست

برگ زرد ریش آن موی سپید / بهر عقل پخته می آرد نوید
برگهای نو رسیده سبز فام / شد نشان آنکه این میوه است خام

زرد و بی برگی نشان عارفی ست / زردی سرخ روی صیرفی ست
آنکه او گل عارض ست و نو خط است / او بمکتب گاه مغز نو خط است

حرفهای خط او کژ مژ بود / نزد من عقل است گر تن میدود
پای پیر از سرعت ارچه باز ماند / یافت عقل و دو پر اوج راند

گر مثل خواهی بجعفر در نگر / داد حق بر جانب ست پاش پر
گر ز اسرار سخن بوی برد / من سخن گویم چو زر جعفری

بلکه راز زر کاین سخن شد محتجب / همچو سیماب این قلم شد مضطرب
ز اندرونم صد خموشی خوش نفس / دست بر لب میزند یعنی که بس

خامشی بحرست و گفتن همچو جو / بحر می جوید ترا جو را مجو
از اشارتهای دریا سر متاب / ختم کن والله اعلم بالصواب

همچنین پیوسته کرد آن بی ادب / پیش پیغمبر سخن زان سر دب
دست میدادش سخن او بیخبر / کی خبر سبزه بود پیش نظر

این خبرها از نظر با نایب است / بهر حاضر نیست بهر غایب است
هر که او اندر نظر موصول شد / این خبرها پیش او معزول شد

چونکه با معشوق گشتی همنشین / دفن کن لالگان العدا ازین
هر که از طفلی گذشت و مرد شد / تا شده دلاله بروی سر شد

نامه خواند از پی تعلیم را / حرف گوید از پی تفهیم را
پیش بینایان خبر گفتن خطاست / کان دلیل غفلت و نقصان ماست

پیش بینا شد خمشی نفع تو / بهر این آمد خطاب انصتوا
گر بغیر باید بگو بر گوی خوش / لیک اندک گو دراز اندر مکش

ور بغیر باید که اندر کش دراز / همچنان شیرین بگو آمرساز
همچنان کز من درین بیان شنو / یا ضیاء الحق حسام الدین کنون

چونکه کوته می کنم من از رشد / او بصد نوع همی گفتن میکشد
ای حسام الدین ضیاء ذو الجلال / چونکه می بینی چه میجویی مقال

این اگر باشد ز حب مشتهی / اسقنی خمرا و قل لی انها
بر زبان بست اندم جام او / گوش می گوید که قسم گوش کو

جواب گفتن پیغمبر آن اعتراض کننده را

غم تو گر نیست تنگ گریست هست / گفت حرص من ازین افزون ترست

در شکر مصطفای قند خو / چون زند بر دانه عرب آن گفتگو
آن شه و انجم و سلطان عبس / لب گزیدن آن سر دم ازگفت بس

دست میزد بهر منعش بر دهان / چند گویی پیش دانایی نهان
پیش بینا برده سرگین خشک / که بجز این را بجای ناف مشک

بهر ای گنده بغر گنده مغ
ور ببینی نهی و گوسه که آخ

آخ آخی برداشتی این گیج کاچ
تا که کالای بدت یابد رواج

آخ آخی برداشتی ای خشک مغز
تا نمائی پشک دون را مشک نغز

آفرینها این شام پاک را
آن چرنده گلشن افلاک را

حلم او در خود را اگرچه گول ساخت
خویشتن را اندکی باید شناخت

ودگر اگر باز ماند امشب بمن
گربه را هم شرم باید داشتن

خویشتن گر خفته کرد آن خوب فر
سخت بیدار است دستارش مبر

چند گوئی ای لجوج باصفا
این فسون و لوبیش مصطفا

صد هزاران حلم دارند این گروه
هر یکی حلمی از آنها صد چو کوه

حلمشان بیدار را ابله کند
زیرک صدچشم را الکه کند

حلمشان همچون شراب خوب نغز
نغز نغزک بر رود بالای مغز

مست ای این زان شراب پر شگفت
همچو فرزین مست کز رفتن گرفت

مرد برنا زان شراب زود گیر
در میان راه می افتد چو پیر

خاصه این باده که از خم بلی است
نی ای که مستی او یک شبی است

آنکه آن اصحاب کهف از نقل و نقل
سه صد و نه سال گم کردند عقل

زان زنان مصر جامی خورده اند
دست‌ها را شرحه شرحه کرده اند

ساحران هم سکر موسی داشتند
دار را دلداری پنداشتند

جعفر طیار زان می بود مست
زان گرو می‌کرد بیخود پا و دست

قصه سبحانی ما اعظم شانی گفتن بایزید و اعتراض مریدان و جواب او مر ایشان را نه بطریق جواب زبان بلکه از راه عیان

با مریدان آن فقیر محتشم
بایزید آمد که نک یزدان منم

گفت مستانه عیان آن ذوفنون
لا اله الا انا ها فاعبدون

چون گذشت آن حال گفتندش صباح
تو چنین گفتی و این نبود صلاح

گفت این بار ار کنم این مشغله
کاردها در من زنید آن دم هلا

حق منزه از تن و من با تنم
چون چنین گوید ببایدکشتنم

چون وصیت کرد آن آزادمرد
هر مریدی کاردی آماده کرد

مست گشت او باز از آن سغراق زفت
آن وصیتهاش از خاطر برفت

عشق آمد عقل او آواره شد
صبح آمد شمع او بیچاره شد

عقل چون شحنه است چون سلطان رسید
شحنه بیچاره در کنجی خزید

عقل سایه حق بود حق آفتاب
سایه را با آفتاب او چه تاب

چون پری غالب شود بر آدمی
گم شود از مرد وصف مردمی

هر چه گوید آن پری گفته بود
زین سری زان سری گفته بود

چون پری را این دم و قانون بود
کردگار آن پری خود چون بود

آدمی او در رفته پری خود او شده
ترک بی الهام تازی گو شده

چون بخود آید نداند یک لغت
چون پری را هست این ذات و صفت

پس خود او بد پری و آدمی
از پری کی باشدش آخر کمی

شیرگیر از شیر کی ترسد بگو
شرح ره از کور کی پرسد بگو

شیرگیر ار خون نره شیر خورد
تو بگوئی او نکرد آن باده کرد

در سخن پردازد از راز کهن
تو بگوئی باده گفتست این سخن

باده را می بود این شر و شور
نور حق را نیست آن فرهنگ و زور

گر ترا از تو بکل خالی کند
تو شوی پست او سخن عالی کند

گرچه قرآن از لب پیغمبر است
هر که گوید حق نگفت او کافر است

چون همای بیخودی پرواز کرد
آن سخن را بایزید آغاز کرد

عقل را سیل تحیر در ربود
زان قوی تر گفت کاول گفته بود

نیست اندر جبه ام الا خدا
چند جوئی بر زمین و بر سما

آن مریدان جمله دیوانه شدند
کاردها بر جسم پاکش می‌زدند

هر یکی چون ملحدان گرده کوه
کارد می‌زد پیر خود را بی ستوه

هر که اندر شیخ تیغی می‌خلید
باژگونه بر تن خود می‌درید

یک اثر نی بر تن آن ذوفنون
وان مریدان خسته و غرقاب خون

هر که او سوی گلویش زخم برد
حلق خود ببریده دید و زار مرد
وانکه او را زخم اندر سینه زد
سینه‌اش بشکافت شد مرده ابد

وانکه آگاه بود زان صاحب قران
دل ندادش که زند زخم گران
نیم دانش دست او را بسته کرد
جان ببرد الا که خود را خسته کرد

روز گشت آن مریدان کاسته
نوحه‌ها از جان شان برخاسته
پیش او آمد هزاران مرد و زن
کای دو عالم درج در یک پیرهن

این تن تو گر تن مردم بدی
چون تن مردم ز خنجر گم شدی
با خودی با بیخودی دوچار زد
با خود اندر دیده خود خار زد

ای زده بر بیخودان تو ذوالفقار
بر تن خود می زنی آن هوش دار
زانکه بیخود فانی است و ایمن است
تا ابد در ایمنی او ساکن است

نقش او فانی و او شد آینه
غیر نقش روی غیر آنجای نه
گر کنی تف سوی روی خود کنی
ور زنی بر آینه بر خود زنی

ور ببینی روی زشت آن هم تویی
ور ببینی عیسی و مریم تویی
او نه اینست و نه آن او ساده است
نقش تو در پیش تو بنهاده است

چون رسید اینجا سخن لب در ببست
چون رسید اینجا قلم درهم شکست
لب ببند ارچه فصاحت دست داد
دم مزن والله اعلم بالرشاد

بر کنار بامی ای مست مدام
پست بنشین یا فرود آ والسلام
هر زمانی که شدی تو کامران
آن دم خوش را کنار بام دان

بر زمان خوش هراسان باش تو
همچو گنجش خفیه کن نی فاش تو
تا نیاید بر بلا ناگه بلا
ترس ترسان رو در آن مکمن بلا

ترس جان در وقت شادی از زوال
زان کنار بام غیب است ارتحال
گر نمی بینی کنار بام راز
روح می بیند که هستش احتراز

هر نکالی ناگهان کان آمدست
بر کنار کنگره شادی بدست
جز کناره بام خود نبود نشست
اعتبار از قوم نوح و قوم لوط

اعتباری گیر تا یابی صفا
از درون انبیا و اولیا

سبب فصاحت و بسیار گویی آن فضول نزد رسول صلی الله علیه و سلم

بید تو مستی بیخودی
چون دم مست خوش گشت آن صبی

لاجرم بسیار گو شد از نشاط
مست ادب بگذاشت آمد در خباط
نی همه جا بیخودی شر میکند
بی ادب را بی ادب تر میکند

گر بود عاقل نکوفر میشود
ور بود بدخوی بدتر میشود
بر سبب بد لباب کاس او
ور عجمی کم گردد استیناس او

بیخود از می با ادب گردد تمام
با خود از بی ادب گردد مدام
لیک اغلب چون بدند و ناپسند
بر همه می را محرم کرده اند

حکم غالب راست چون اغلب بدند
تیغ را از دست رهزن بستدند

بیان کردن رسول صلی الله علیه و سلم سبب تفضیل و اختیار کردن آن جوان را بر پیران کاردیده کارآزموده

گفت پیغمبر که ای ظاهر نگر
تو مبین او را جوان بی هنر

ای بسا ریش سیاه و مرد پیر
ای بسا ریش سفید و دل چو قیر
عقل ور آزموده بارها
کو ز پیری آن جوان در کارها

پیر عقل باشد ای پسر
نی سفیدی موی اندر ریش و سر
از ابلیس او دیرتر خود کی بود
چونکه عقلش نیست و لاشی بود

طفل گیرش چون بود حسنا کمال
پیر باشد در هنر آن خوش خصال
طفل گیرش چون بود عیسی النفس
پاک باشد از غرور و از هوس

آن بیاض مو دلیل پختگی ست
پیش چشم بسته کش کوتهگی ست
آن مقلد چون نداند جز دلیل
در علامت جوید او دائم سبیل

بهلو گر گفتیم این تدبیر را
چونکه خواهی کرد دیگر این پیر را
لیک پیر عقل نی پیر سن
می نمائی نسخه ممتحن

آنکه او از پرده تقلید جست
او به نور حق ببیند هر چه هست
نور پاکش بی دلیل بی بیان
پوست شیرگان دلیل آید در میان

پیش ظاهربین چه قلب و چه سره — او چه داند چیست اندر قوصره
ای بسا زر سیه کرده بدود — تا رهد از دست هر دزدی حسود
ای بسا مس زر اندوده به زر — تا فروشد آن بعقل مختصر
ما که باطن بین جمله کشوریم — دل ببینیم و بظاهر ننگریم
قاضیانی که بظاهر می تنند — حکم بر اشکال ظاهر می کنند
چون شهادت گفت و ایمانش نمود — حکم او مومن کنند این قوم زود
بس منافق اندرین ظاهر گریخت — خون صد مومن به پنهانی بریخت
جهد کن تا پیر عقل و دین شوی — تا چو عقل کل تو باطن بین شوی
از عدم چون عقل زیبا رو گشاد — خلعتش داد و هزاران نام داد
کمترین زان نامهای خوش نفس — اینکه نبود هیچ او محتاج کس
گر بصورت وانماید عقل رو — تیره باشد روز پیش نور او
ور مثال احمقی پیدا شود — ظلمت شب پیش او روشن بود
کو ز شب مظلم تر و تاری ترست — لیک خفاش شقی ظلمت خرست
اندک اندک خوی کن با نور روز — ورنه خفاشی بمانی بی فروز
عاشق هر جا شکال و مشکلی ست — دشمن هر جا چراغ مقبلی ست
ظلمت اشکال زان جوید دلش — تا که افزون تر نماید حاصلش
تا ترا مشغول آن مشکل کند — وز نهاد زشت خود غافل کند

علامت عاقل تمام و نیم عاقل و مرد تمام و نیم مرد و علامت شقی و مغرور لاشی

عاقل آن باشد که او با مشعله است — او دلیل و پیشوای قافله است
پیرو نور خود است آن پیش رو — تابع خویش است آن بیخویش رو
مومن خویش است و ایمان آورید — هم بدان نوری که جانش زان چرید
دیگری که نیم عاقل آمد او — عاقلی را دیده خود داند او
دست در وی زد چو کور اندر دلیل — تا بدو بینا شد و چست و جلیل
وان خری کز عقل جو سنگی نداشت — خود نبودش عقل و عاقل را گذاشت
ره نداند نه قلیل و نه کثیر — می نجوید هم نذیر و هم بشیر
غرقه اندر غفلت و در قال و قیل — ننگش آید آمدن خلف دلیل
می رود اندر بیابان دراز — گاه لنگان آیس و گاهی بتاز
شمع نه تا پیشوای خود کند — نیم شمعی نه که نوری کد کند
نیست عقلش تا دم زنده زند — نیم عقلی نه که خود مرده کند
مرده آن عاقل آید او تمام — تا بر آید از نشیب خود به بام
عقل کامل نیست خود را مرده کن — در پناه عاقلی زنده سخن
زنده نی تا همدم عیسی بود — مرده نه تا دمگه عیسی شود
زنده نی مرده نی لاشی بود — غوره باشد نی عنب نی خم بود
جان کورش گام هر سو می نهد — عاقبت نجهد ولی بر می جهد
غوره کو مغرور گشت و در گذرد رو — سنگ بست و خام و ترش رو بود
شوند بد بر جهید آن زمان — زانکه نازل شد بلا از آسمان

ه لاشی غیر معتد به ۱۲

سه غوره - انگور خام

قصهٔ آن آبگیر و صیادان و آن سه ماهی یکی عاقل و یکی نیم عاقل و یکی مغرور ابله مغفل لاشی و عاقبت ایشان

قصهٔ آن آبگیر است ای عنود — که درو سه ماهی اشگرف بود
در کلیله خوانده باشی لیک آن — صورت قصه بود وین مغز جان
چند صیادی سوی آن آبگیر — برگذشتند و بدیدند آن ضمیر
پس شتابیدند تا دام آورند — ماهیان واقف شدند و هوشمند
آنکه عاقل بود عزم راه کرد — عزم راه مشکل ناخواه کرد
گفت با اینها ندارم مشورت — که یقین سستم کنند از مقدرت
مهر زاد و بود بر جانشان تند — کاهلی و جهلشان بر من زنند
مشورت را زنده باید نکو — که ترا زنده کند آن زنده کو
ای مسافر با مسافر رای زن — زانکه پایت لنگ دارد رای زن
از دم حب الوطن بگذر مایست — که وطن آن سوست جان این سوی نیست

گر دماغت هست بگذر آن سوی شط / این بشد حد راست اکنون خوان غلط
در وضو هر عضو را وردی جدا / آمدست اندر خبر بهر دعا
چونک استنشاق بینی میکنی / بوی جنت خواه از رب غنی
تا ترا آن بو کشد سوی جنان / بوی گل باشد دلیل گلستان
چونک استنجا کنی ورد و سخن / این بود یا رب تو زینم پاک کن

سر حدیث حب الوطن من الایمان و گزر خواندن شخصی ورد استنشاق را که اللهم ارحنی رائحة الجنة بجای ورد استنجا که اللهم اجعلنی من التوابین واجعلنی من المتطهرین و شنیدن عزیزی و طاقت نیاوردن و باز نمودن

دست من اینجا رسید این را بشست / دستم اندر شستن جانست سست / ای ز تو کس گشته جان ناکسان / دست فضل تست در جانها بسیل
حد من اینجا بد و کردم من لئیم / زان سوی حد را نقی کن ای کریم / از حدث شستم خدایا پوست را / از حوادث تو بشو این دوست را
آن یکی در وقت استنجا بگفت / که مرا با بوی جنت دار جفت / گفت شخصی خوب ورد آورده / لیک سوراخ دعا گم کرده
این دعا که ورد بینی بود چون / ورد بینی را تو آوردی بکون / رائحهٔ جنت ز بینی یافت حر / رائحهٔ جنت کی آید از دبر
ای تواضع برده پیش ابلهان / وی تکبر برده تو پیش شهان / آن تکبر بر خسان خوبست چست / هین مرو معکوس عکسش بند تست
از پی سوراخ بینی رست گل / بو وظیفهٔ بینی آمد ای عتل / بوی گل بهر مشام است ای دلیر / جای آن بو نیست این سوراخ زیر
کی ازینجا بوی خلد آید ترا / بو ز موضع جو اگر باید ترا / همچنین حب الوطن باشد درست / تو وطن بشناس ای خواجه نخست

واقعهٔ آن ماهی عاقل و عزم پیش رفتن بی مشورت با دیگران از حکمت

گفت آن ماهی زیرک ره کنم / دل ز رای و مشورتشان بر کنم
نیست وقت مشورت هین راه کن / چون علی تو آه اندر چاه کن / محرم آن آه کمیابست و بس / شب رو و پنهان روی کن چون عسس
سوی دریا عزم کن زین آبگیر / بحر جو و ترک این گرداب گیر / سینه را پا ساخت میرفت آن حذور / از مقام با خطر تا بحر نور
همچو آهو کز پی او سگ بود / میدود تا در تنش یک رگ بود / خواب خرگوش و سگ اندر پی خطاست / خواب خود در چشم ترسنده کجاست
رفت آن ماهی ره دریا گرفت / راه دور و پهنهٔ پهنا گرفت / رنجها بسیار دید و عاقبت / رفت آخر سوی امن و عافیت
خویشتن افگند در دریای ژرف / که نیابد حد آن را هیچ طرف / پس چو صیادان بیاوردند دام / نیم عاقل را از آن شد تلخ کام
گفت آه من فوت کردم فرصه را / چون نگشتم همره آن رهنما / ناگهان رفت او ولیکن چونک رفت / می‌بیایستم شدن در پی بتفت
این ملامت سود ندارد حسرتم / چون کنم چون فوت شد آن فرصتم / برگذشته حسرت آوردن خطاست / باز نیاید رفته یاد آن هباست

قصهٔ آن مرغ گرفته که وصیت کرد که بر گذشته پشیمانی مخور و سخن محال را درمپذیر و تدارک وقت اندیش و روزگار مبر در پشیمانی

آن یکی مرغی گرفت از مکر دام / مرغ او را گفت کای خواجه همام
تو یکی مرغ ضعیفی همچو من / صید کرده خورده گیر ای نیک ظن
تو بسی گاوان و میشان خورده / تو بسی اشتر بقربان کرده / تو نگشتی سیر زانها در زمن / هم نگردی سیر از اجزای من
مر مرا آزاد گردان از کرم / ای جوانمرد کریم محتشم / هل مرا تا که سه پندت بر دهم / تا بدانی زیرکم یا ابلهم
اول آن پندت دهم بر دست تو / بدهمت ای جان و دل سرمست تو / بر سر دیوار بدهم ثانیش / تا شوی زان پند دو خوب و کش

علو گرفتن ... دماغ ... ستنشاق ... استنجا الطہارت ... علی ... حضرت ... الله علیه وسلم ... آن ممنوع فرمود حضرت امیر المومنین ... علی ...

آن سوم پندت که هم من بر درخت
مرغش چون گفت اول پند رفت
بعد از آن گفتش که در جسمم کتیم
فوت کردی در که روزیت نبود
گشت غمناک و همی گفت آه آه
مرغ گفتش نی نصیحت کردمت
وآن دوم پندت بگفتم کز ضلال
خواجه باز آمد بخود گفتا که هین
این بگفت و بر پرید و شاد رفت
چاک حمق و جهل نپذیرد رفو
نیم عاقل گفت در وقت بلا
گر سوی دریا شد از غم عتیق
پس بر آرم از شکم خود بر زبر
مرده گردم خویشتن بسپارم آب
گفت سر تو انگلم من قبل آن
هر یکی زان فاضلان بشکن عهد خود
پس گرفتش یک صیاد ارجمند
از چپ و از راست می‌جست آن سلیم
بر سر آتش بر پشت تابه
در همی گفت از شکنجه و در بلا
من نسازم خیر یاد وطن
همچنین سوگند با خود عهدها
عقل می‌گفتش حماقت با تو است
عقل را باشد وفای عهدها
عقل را یاد آید از پیمان خود

گر ازین سه پند گردی نیکبخت
گشت آزاد و بر آن دیوار رفت
ده درم سنگ است یک در یتیم
گر نباشد مثل آن در در وجود
این چرا کردم که شد کارم تباه
گر مبادا بر گذشته ای غمت
هیچ تو باور مکن قول محال
باز گو پند سوم ای نازنین
سوی صحرا سر خوش آزاد رفت
تخم حکمت کم دهش ای پندگو

آنچه در ثبات است اثبت آن سخن
گفت دیگر بر گذشته غم مخور
دولت تو بخت فرزندان تو
آنچنان که وقت زادن حامله
من چرا آزاد کردم مر ترا
چون گذشت وقت غم چون میخوری
من نیم خود سه درم سنگ ای اسد
گفت آری خوش عمل کردی بدان
پند گفتن با جهول خوابناک
زانکه جاهل جهل را بنده بود

چاره اندیشیدن آن ماهی نیم عاقل و خود را مرده کردن

فوت شد از من چنان نیکو رفیق
پشت زیر و میروم بر آب بر
مرگ پیش از مرگ امنیست از عذاب
باقی الموت موتوا یا ابا الفتن
گه دریغا ما بی بهتر بهر
بر سرش اُف کرده بر خاکش فگند
تا که بجهد خویش ابرماند گلیم
با حماقت گشت او همخوابه
همچو جان کافران قالوا بلا
گر بگیری انسازم من سکن
از چنین ورطه اگر گردم رها

لیک آن اندیشه در خود و زخم
میروم بر وی چنانکه خس رود
مرگ پیش از مرگ امنیست ای فتی
همچنان میرد و شکم بالا فکند
شاد و خندید و از آن گفت دریغ
غلط غلطان رفت پنهان اندر آب
هم فکنده اندر دام ماند
در همی جوشید از لطف سعیر
باز می‌گفت او که گر این بار من
آب بجویم و امین شوم
دامن عاقل بگیرم روز و شب

بیان آنکه عهد کردن احمق در وقت گرفتاری و ندم هیچ وفا ندارد که ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه و انهم لکاذبون هیچ کاذب وفا ندارد

که محالی را ز کس باور مکن
چون ز تو بگذشت زان حسرت مبر
بود آن گوهر حق جان تو
ماند دارد خواجه شد در غلغله
زین سبیل از راه بردی مر مرا
یا که دادی هم پدرم یاگری
ده درم سنگ اندرونم چون بود
تا بگویم پند ثالث رایگان
تخم افگندن بود در شوره خاک
چونکه تو پندم شنیدی ای شنود
چون نماند از سایه عاقل جدا
خویشتن را این زمان مرده کنم
نی بپای آید چنانکه کس رود
این چنین فرمود ما را مصطفی
آب گه بردش نشیب و گه بلند
پیش رفت این بار هم رستم ز تیغ
ماند آن احمق همی کرد اضطراب
احمقی او را در آن آتش نشاند
عقل می‌گفتش الم یأتک نذیر
وا رهم از محنت گردن زدن
تا ابد هم در صحبت روم
نیفتم در چنین رنج و تعب
با حماقت عهد را آید شکست
تو نداری عقل رو ای خربها
پرده نسیان بدارد خرد

چونکه عقلت نیست نسیان میر تست ... دشمن و باطل کن تدبیر تست
از کمی عقل پروانهٔ خسیس ... یاد نارد ز آتش و سوز و حسیس
چونکه پرش سوخت توبه می کند ... آز و نسیانش بر آتش میزند
ضبط و درک و حافظی و یادداشت ... عقل را باشد که عقل آن را فراشت
چونکه گوهر نیست تابش چون بود ... چون مذکر نی ایابش چون بود
این تمنا هم ز بیعقلی اوست ... که نبیند کان حماقت را چه خوست
آن ندامت از نتیجهٔ رنج بود ... نی ز عقل روشن چون گنج بود
چونکه شد رنج آن ندامت شد عدم ... می نیرزد خاک آن توبه ندم
آن ندم از ظلمت غم بست بار ... پس کلام اللیل یمحوه النهار
چون برفت آن ظلمت غم گشت خوش ... هم رود از دل نتیجه و زاده اش
میکند او توبه و پیر خرد ... بانگ لو ردوا لعادوا میزند
عقل ضد شهوتست ای پهلوان ... آنکه شهوت می تند عقلش مخوان
وهم خوانش آنکه شهوت را گداست ... وهم قلب نقد زر عقلهاست
نی محک پیدا نگردد وهم و عقل ... هر دو را سوی محک کن زود نقل
این محک قرآن و حال انبیا ... چون محک مر قلب را گوید بیا
تا ببینی خویش را ز آسیب من ... کز نه اهل فراز و شیب من
عقل اگر آره سازد دو نیم ... همچو زر باشد در آتش او بسیم

مجادلت موسی که صاحب عقل بود با فرعون که صاحب وهم بود

وهم مر فرعون عالم سوز را ... عقل مر موسی جان افروز را
رفت موسی بر طریق نیستی ... گفت فرعونش بگو تو کیستی
گفت من عقلم رسول ذوالجلال ... حجة الله ام امانم از ضلال
گفت نی خامش رها کن های هی ... نسبت و نام قدیمت را بگوی
گفت موسی نسبتم از خاک دانش ... نام اصلم کمترین بندگانش
بنده زاده آن خداوند وحید ... زاده از پشت جواری و عبید
نسبت اصلم ز خاک و آب و گل ... آب و گل را داد یزدان جان و دل
مرجع این جسم خاکم هم بخاک ... مرجع تو هم بخاک ای سهمناک
اصل ما و اصل جمله سرکشان ... هست از خاکی و آن را صد نشان
نی مدد از خاک میگیرد تنت ... از غذای خاک فربه گردنت
چون رود جان میشود او باز خاک ... اندر آن گور مخوف سهمناک
هم تو و هم ما و هم اشباه تو ... خاک گردند و نماند جاه تو
گفت غیر این نسبت نامیست ... مر ترا آن نام خود اولی ترست
بندهٔ فرعون و بندهٔ بندگانش ... که ازو پرورد اول جسم و جانش
بندهٔ یاغی و طاغی و ظلوم ... زین وطن بگریخته از فعل شوم
خونی و غداری و حق ناشناس ... هم برین اوصاف خود میکن قیاس
در غریبی خوار و درویش و خلق ... که ندانستی سپاس و داد حق
گفت حاشا که بود با آن ملیک ... در خداوندی کسی دیگر شریک
واحد اندر ملک او را یار نی ... بندگانش را جز او سالار نی
نیست خلقش را دگر کس مالکی ... شرکتش دعوی کند جز هالکی
نقش او کردست و نقاش من اوست ... غیر اگر دعوی کند او ظلم جوست
تو نتانی ابروی من ساختن ... چون توانی جان من بشناختن
بلکه آن غدار و آن طاغی توی ... که کنی با حق تو دعوی دوی
گر بکشتم من عوانی را بسهو ... نی برای نفس کشتم نی بلهو
من زدم مشتی و ناگاه او فتاد ... آنکه جانش خود نبد جانی بداد
من سگی کشتم تو مرسل زادگان ... صد هزاران طفل بیجرم و زیان
کشته و خونشان در گردنت ... تا چه آید بر تو زین خون خوردنت
کشته ذریت یعقوب را ... بر امید قتل من مطلوب را
کوری تو حق مرا خود برگزید ... سرنگون شد آنچه نفست می پزید
گفت اینها را بهل بی هیچ شک ... این بود حق من نان و نمک
که بر ابنای بشر خواری کنی ... روز روشن بر دلم تاری کنی
گفت خواری قیامت صعب تر ... گر نداری پاس من در خیر و شر

زخم کیکی را لمی تا نی کشید / زخم ماری را تو چون خواهی چشید
ظاهرا کار تو ویران می کنم / لیک خاری را گلستان می کنم

آن یکی آمد زمین را می شکافت / ابلهی فریاد کرد و بر نتافت
کاین زمین را از چه ویران می کنی / می شکافی و پریشان می کنی
گفت ای ابله برو بر من مران / تا نگردد زشت و ویران این زمین
کی شود بستان و کشت و برگ و بر / کی شود نیکو و کی گردد نغز
تا نسوزد خلطهایت از دوا / کس زند آن درزی علامه را
که چرا این اطلس بگزید را / کی که اول کهنه را ویران کنند
همچنین نجار و حداد و قصاب / زان تلف کردند معموری تن
تا نکوبی گندم اندر آسیا / کی شود آراسته زان خوان ما
این تقاضا کرد آن نان و نمک / از چنین زشتت بدتا منتهی
بسکه خود را کرده بنده هوا / تا باصلاح آورم من و سیدم
تا دم آن اندم این لشکند / ورنه از جانت برآرد آن و مار
گفت ای هیچ سخت استا جادوئی / که در افگندی بمکر اینجا دوئی
خلق یکدل را تو کردی دو گروه / جادوئی رخنه کند در سنگ و کوه
گفت هستم غرق پیغام خدا / بشعله و نیست جان موسوی
من بجادویان چه مانم ای وقیح / گر زجانم نوبگیر و کتب
من بجادویان چه مانم ای خبیث / از جرم بر من گمان آن می بری
بر کسیکه افعال او هم و دو بود / حس بود بر وصف خود بینی یقین
گر تو برگردی و برگردد سرت / سایل هم را همی بینی دوان
گر تو باشی تنگدل از ملحمه / همچنان بنمایدت چون گلستان
ای بسا کس رفته در شام و عراق / او ندیده جز مگر بیع و شری
ای بسا کس رفته در ترکستان و چین / جز بهان چیزی که می جوید ندید
چون ندارد مدرکی جز رنگ و بو / گنبد داو زین سرای آن سران
از همه عیش و خوشیها و مزه / اوفتی سیران آن گاوی بحرش
خشک بجه منع و طبیعت تن / هست رحمن لله ای ...

بیان آنکه عمارت در ویرانی است و جمعیت در پریشانی و درستی در شکستگی و مراد در بی‌مرادی و وجود در عدم

تو عمارت از خرابی باز دان / کی شود گلزار و گندم زار این
تا نگردد نظم او زیر و زبر / تا نشکافی به نشتر ریش چغر
کی رود سوزش کجا یابد شفا / پاره پاره کرد درزی جامه را
بر دریدی چه کنم بدریده را / هر بنای کهنه کآباد آن کنند
هست ناپیدا ز عمارتها خراب / آن هلیله زان بلیله کوفتن

جواب دادن موسی علیه السلام فرعون را در تهدید او

گر بستم وار با تو ای سگ / گر نپذیری پند موسی دارهی
گر کسی را کرده تو اژدها / اژدها را اژدها آورده ام
تا دم آن اژدها را بر کند / گر رضا دادی رهیدی از دو ...

جواب فرعون موسی علیه السلام را و تهدید او نفی کردن موسی علیه السلام جادوئی را از خود

جادوئی که دید با نام خدا / غفلت و کفرست مایه جادوئی
کردم پر رشک میگردد مسیح / من بجادویان چه مانم ای جنب
از خدا نازل شود بر من حدیث / چون تو با پر هوا بر می پری
بر کربانش گمان بد بود / چون تو جزو عالمی پس ای مهین
خانه را گردنده بیند منظرت / در تو در کشتی روی بر یم روان
تنگ بینی جمله دنیا را همه / ور تو خوش باشی بکام دوستان
او ندیده هیچ جز کفر و نفاق / ای بسا کس رفته تا هند و هری
او ندیده هیچ جز مکر و کمین / طالب هر چیز ای یار رشید
جمله اقلیمها را گو بجو / گاو در بغداد آید ناگهان
او نه بیند جز که قشر خربزه / گر بود وا فتاده بر ره یا حشیش
بسته اسباب جانش لایزید / ور ز غفلت اسیر خرق و اسباب ...

هر زمان مبدل شود چون نقش جان — نو به نو بیند جهان در عیان
گر بود فردوس و انهار بهشت — چون فسرده یک صفت شد گشت زشت
ای ز غفلت از سبب بی خبر — بندهٔ اسباب گشتستی تو خر
لاجرم اعمی دل و سرگشته — مضطرب احوال و مضطر گشته

بیان آنکه هر حس مدرک را از آدمی نیز مدرکاتی دیگر ست که از مدرکات آن حس دیگر بیخبر است چنانکه هر پیشه‌ور را استاد و عجمی از کار استاد دیگر بیخبر است و بیخبری او از آنکه وظیفهٔ او نیست دلیل نبود که آن مدرکات نیست اگرچه بحکم حال منکر بود آنرا اما از منکری او اینجا خبر بیخبری میخواستم درین مقام

چشم بگشا و مسبب را نگر — تا شوی فارغ ز اسباب خرد
چشم دید جهان ادراک نیست — پردهٔ پاکان حس ناپاک تست
مدتی حس را بشو ز آب عیان — این چنین دان جامه شوی صوفیان
چون شدی تو پاک پرده بر کند — جان پاکان خویش را بر تو زند
جمله عالم گر بود نور و صور — چشم را باشد از آن خوبی خبر
چشم بستی گوش می‌آری به پیش — تا نمائی زلف و رخساره به پیش
گوش گوید من بصورت ننگرم — صورت ار بانگی زند من بشنوم
گوش گوید من بصیرت ننگرم — حس چشم ست آن ز دیدن قاصرم
عالم من لیک اندر فن خویش — فن من جز حرف و صوتی نیست بیش
بین بیا بنگر ببین این خوب را — نیست بینی در خور این مطلوب را
گر بود مشک و گلابی بو برم — فن من نیست و علم بخرم
کی ببینم من رخ آن سیم ساق — این مکن تکلیف ما لیس یطاق
باز حس کژ نبیند غیر کژ — خواه کژ غژ پیش او یا راست غژ
چشم احول از یکی دیدن یقین — ناظر شرک ست نه توحید بین
تو که فرعونی همه مکری و زرق — مر مرا از خود نمیدانی تو فرق
منگر از خود در من ای کژباز تو — تا کی تو را نه بینی تو و دو تو
بنگر اندر من ز من یک ساعتی — تا ورای کون بینی ساحتی
وارهی از تنگی و از ننگ و نام — عشق اندر عشق بینی والسلام
پس بدانی چونکه رستی از بدن — گوش و بینی چشم تاند شدن
گفت است آن شهنشاه زبان — چشم گردد مو بموی عارفان
جسم پری نبود اول یقین — در حرم بود و چنین گوشتین
علت دیدن بدان پیدا ای پسر — ورنه خواب اندر ندیدی کس صور
آن پری و دیو می‌بیند شبیه — نیست اندر دیدگان هر دو سه
نور را با پیه خود نسبت نبود — قسمتش بخشید خلاق ودود
آدم ست از خاک کی ماند بخاک — جنی ست از نار بی هیچ اشتراک
نیست ماند آتش آن پری — گرچه اصلش اوست چون می‌بنگری
رنج از باد ست کی ماند بباد — نامناسب را خدا نسبت بداد
نسبت این فرعها با اصلها — هست بیچون ارچه دادش وصلها
آدمی چون زادهٔ خاک هباست — این پسر را با پدر نسبت کجاست
نسبتی گر هست مخفی از خرد — هست بیچون و خرد کی پی برد
باد را بی چشم اگر بینش نداد — فرق چون میکرد اندر قوم عاد
چون همی دانست مؤمن از عدو — چون ندید نسبت می راند کدو
آتش نمرود را گر چشم نیست — با خلیلش چون تجشم کردنیست
گر نبودی نیل را آن نور دید — ارچه قبطی از سبطی میگزید
گر نه کوه و سنگ با دیدار شد — پس چرا داود را او یار شد
این زمین را گر نبودی چشم جان — از چه قارون را فرو خورد آن چنان
گر نبودی چشم دل حنانه را — چون بدیدی هجران فرزانه را
سنگریزه گر نبودی دیده ور — چون گواهی دادی اندر مشت در
ای خرد بر کش تو پر و بالها — سوره بر خوان زلزلت زلزالها
در قیامت این زمین بر نیک و بد — کی ز نادیده گواهیها دهد

که تحدث حالها و اخبارها — تظهر الارض لنا اسرارها
گر چنین دارد چنان ما سوی را — هست خود از پی تیسیر را
این عصا و نور بگرفته بدست — شاخ گستاخی ترا خواهم شکست
در غرور سر بر و طغیان تو — تا بدانی کوست در خردان تو
تو بسا ویلات می‌گشتی از آن — کور و کر کاین هست از خواب گران
گفت و راز و دولت و از شاه هیبت — کو در آید غصه و آگاهیت
زانکه دید او که نصیحت جو نه‌ای — تند و خونخواری و مسکین خو نه‌ای
شاه را باید که باشد خوی رب — رحمت و سبق گیرد بر غضب
نه حلیمی مخنث وار نیز — که شود زن روسپی زان و کنیز

این فرستادن مرا پیش تو میر — هست برهانی که بد مرسل خبیر
واقعاتی دیده بود و پیش از این — که خدا خواهد مرا کردن گزین
واقعاتی سهمگین از بهر این — گونه گونه می‌نمودت رب دین
تا بدانی کو حکیم است و خبیر — مصلح امراض درمان ناپذیر
دان طبیبان منجم در طبع — دید تعبیرش بپوشید از طمع
از غذائی مختلف یا از طعام — طبع شوریده همی بیند منام
پادشاهان خون کنند از مصلحت — لیک رحمتشان فزون است از عنت
نی غضب غالب بود مانند دیو — بی ضرورت خون کند از بهر ریو
دیو خانه کرده بودی سینه را — قبله سازیده بودی کینه را
شاخ غیرت پس جگرها را که خست — کس عصایم شاخ دشوخت را شکست
حمله بردند اسپه جسمانیان — جانب قلعه و دز روحانیان
تا فرو گیرند در بندان غیب — تا کسی ناید از آن سو پاک جیب

حمله آوردن این جهانیان و تاخت بردن بر آن جهانیان تا سنور که سرحد غیب است و غفلت ایشان از کمین که چون غازی بغزا نرود کافر تاخت آورد

غازیان حمله غزا چون کم برند — کافران بر عکس حمله آورند
حمله بردی سوی دربندان غیب — تا نیاید این طرف مردان غیب
چون بگیری شهری که ذوالجلال — برگشاد دست از برای اتصال
ملک مثلم سر بنگ و بنگت بشکنم — بر نیایش نام و ننگت بشکنم
سلطنت را بر کند یک قدر — تا بدانی کالقدر یعمی البصر
تو ستیزه روتری یا آن ثمود — کو نماند نسل ایشان در وجود
توبه کردم از سخن کانگیختم — بی سخن من داروئی انگیختم
تا بدانی کو خبیر است ای عدو — میدهد هر چیز را در خورد او
گر فسونی دمی بر آسمان — نیک بیکر سینه باید مثل آن
چون مراقب باشی و گیری رسن — حاجتت ناید قیامت آمدن
این بهاز کودنی آید ترا — که کند دل فهم نکته و رمزها
ورنه ناو نیری شود آن تیرگی — در رسد در تو جزای خیرگی
پس مراقب باش گر دل بایدت — کز پی هر فعل چیزی زایدت

غازیان غیب چون از حلم خویش — حمله ناورند بر تو زشت کیش
جنگ در صلب و جهادا در زدی — تا که شارع لگیرای از بدی
سد شدی در بندها ای بی‌فتوح — کوری تو کرد سرهنگی خروج
تو بلاد بندها را سخت بند — چند گاهی بر سبال خود بخند
سلسلت تو تیزتر یا آن عاد — که همی لرزید از دمشان بلاد
صد از بینا گر بگویم تو کری — بشنوی و ناشنوده آوری
که بهم بر زندش خامت تابند — تا بسوزد در پس زشتی نابد
کی کشی کردی دکی کردی تو کم — که نبدی لانقش در پی اثر
گر مراقب باشی و بیدار تو — هر دمی بینی جزای کار تو
آنکه رمزی را بداند او صحیح — حاجتش ناید که گویندش صریح
از بدی چون دل سیاه و تیره شد — فهم کن اینجا نباید خیره شد
ور نیاید حیرت از بخشایش است — نی پی نادیدن آلایش است
هر دمی ناقوز تن را همت بود — از مراقب کار بالاتر رود

پس چو آهن گرچه تیره هیکلی
تا دلت آئینه گردد پر صور
آهن ارچه تیره و بی نور بود
صیقلی دید آهن و خوش کرد رو
تا در او اشکال غیبی رو دهد
صیقلی را بسته ای بی نیاز
آهنی کائینهٔ غیبی بدی
تا کنون کردی چنین اکنون مکن
زانکه هر دم هست همچون آب جو
جان مردم هست مانند جو
حاصل آنکه کم مکن ای بی رشد
باکمال تیرگی حق واقعات
ز آهن تیره بقدرت می نمود
نقشهای زشت خوابت می نمود
که چه زشتی لائق اینی و بس
گاه میدیدی بباست سوخته
گه نگون اندر میان آبریز
گاه دیده خویش در زنجیر و غل
گه ندات آمد صریحا از خیال
گه خطاب آمد ترا از هر نبات
اندکی گفتم بتو ای ناپذیر
چند بگریزی ز نیک اندیش تو
هین مکن زین پس فراگیر احتراز
تا ز مغرب بر زند سر آفتاب
آن همه گه باز باشد گه فراز

بیان آنکه تن خاکی آدمی زاد همچو آهن نیکو جوهر قابل آئینه شدن ست تا در دنیا بهشت و دوزخ و قیامت و غیر ها معائنه بنماید نه بطریق خیال بل بعیان

تا که صورتها توان دید اندرو
عکس حوری و ملک در وی جهد
وان هوا را کرده دود دست باد
جمله صورتها درو مرسل شدی
تیره کردی آب را افزون مکن
چون شود تیره نه بینی قعر او
چون بگردی و گه تخت شد تیره سما

گر تن خاکی غلیظ و تیره است
صیقل عقلت بدان دادست دست
گر چهار ابند بنهاده شود
تیره کردی زنگ دادی در نهاد
بر مشوران تا شود این آب صاف
قعر جو پر گوهرست و پر ز در
مانع آید او ز دید آفتاب

باز گفتن موسی اسرار فرعون و واقعات او را بظهر الغیب تا به خبیری حق ایمان آورد و قصهٔ آن زنگی که بر آئینه دید

واقعاتی که در آخر خواست بود
میر سیدی زان آن نقش تو بود
زشتیم آن تو است ای کور خس
گه دهان و چشم تو بردوخته
گه غریق سیل خون آمیز نیز
گاه مغرت از رندی چنین دل
که برو هستی ز اصحاب شمال
گشت مطرود ابد فرعون و مات
زانکه دانی که هستم من خبیر

تا کنی کمتر تو آن ظلم و بدی
همچو آن زنگی که در آئینه دید
این جفا بر روی زشت میکنی
گاه حیوان قاصد خونت شده
گه ز بالا و فتاده گشته نیست
گه ندات آمد ازین چرخ نقی
گه صدا آمد از هر جمادی
زین تبرها که نمی گویم ز شرم
خویشتن را کور میکردی و مات

در بیان آنکه در توبه باز است

که ز بخشایش در توبه هست باز
باز باشد اندرو از وی متاب
وان در توبه نباشد جز که باز

توبه را از جانب مغرب دری
هست جنت را ز رحمت هشت در
هین غنیمت دار در باز است زود

صیقلی کن صیقلی کن صیقلی
اندرو هر سو ملیحی سیمبر
صیقلی آن تیرگی از وی زدود
صیقلش کن زانکه صیقل گیره است
که بدو روشن شود دل را ورق
صیقلی را دست بکشاده شود
این بود یسعون فی الارض الفساد
واندرو بین ماه و اختر در طواف
هین مکن تیره که هست آن صاف جو
چونکه گردش رفت شد صافی و آب
صیقلی الله علم بالصدد
می نمودت تا روی راه نجات
آن همه دیدی و بدتر می شدی
روی خود را زشت و بر آئینه می
نیست بر من آنکه هستم زشت رو
که سر خود را بدندان دوده
گاه در اشکنجه و بسته دود ست
که شقیی و که شقی
تا ابد فرعون در دوزخ فتاد
تا نگردد طبع معکوس تو گرم
تا نیندیشی نخواب و اقعات
کوری ادراک مکر اندیش تو
باز باشد تا قیامت بر وری
یک در توبه است زان هشت ای پسر
رخت آنجا کش بکوری حسود

پیش ازان کز قهر در بسته شود
هین ز من بپذیر یک چیز و بیار
گفت ای موسی کدامست آن یکی
گفت آن یک بگوئی آشکار
خالق افلاک و انجم بر علا
حافظ هر چیز و هر کس هر مکان
مطلع او بر ضمیر بندگان
گفت ای موسی کدامست آن چهار
بو که زان خوش وعدهای مغتنم
یا ز عکس جوی آن پاکیزه شیر
یا بود کز لطف آن جوهای آب
بو که از عکس بهشت چار جو
کز عکس نار دوزخ همچو نار
من ز عکس زمهریرم زمهریر
موسیا باشد که بگشایم ور
هین بگو با من کدامست آن چهار
گفت موسی کاولین آن چهار
این علتها که در طب گفته اند
دین نباشد بعد عمری مستوی
مرگ جو باشی ولی نز عجز رنج
کز حجاب گنج بینی خانه را
بر کنی این خانه تن بی دریغ
چون کرم این کرم را بیدار کرد
خانه برکن کز عقیق این یمن
گنج زیر خانه است چاره نیست

بعد ازان ای تو کس نشنود | باز گرد از کفر و این از زیاب

گفتن موسی علیه السلام فرعون را که از من یک پند قبول کن و چهار فضیلت عوض بستان و پرسیدن فرعون که آن چهار کدام است

مردم و دیو و پری و مرغ را | خالق دریا و کوه و دشت و تیه
رازق هر جانور اندر جهان | هم نگهدارنده ارض و سما
حاکم و جبار بر گردن کشان | اوست بر سرها و دغهای دشنا
که عوض بدهی مرا بر گو بیار | تا بود کز لطف آن عده حسن
بر گشاید قفل کفر صد منم | بو که از آنها شیر جوی انگبین
پرورش یابد دمی عقل اسیر | یا بود کز عکس آن جوهای خمر
تازگی یابد تن شوره خراب | شوره ام را سبزه پیدا شود
جان شود از یاری حق یارمند | آن چنان کز عکس دوزخ گشته ام
گشته ام بر اهل جنت هر بار | که ز عکس جوشش آب حمیم
یا ز عکس آن سعیرم چون سعیر | دوزخ در ویشم مظلوم کنون
در فضیلتهات گردم با خبر | موسیا باشد که یابم مامنی

شرح کردن موسی علیه السلام آن چار فضیلت را جهت پایمزدی ایمان فرعون

دور باشد از تنت ای ارجمند | ثانیا باشد ترا عمر دراز
کز بنا کام از جهان بیرون روی | بلکه خواهان اجل چون طفل شیر
بلکه بینی در خراب خانه گنج | پس بدست خویش گیری تیشه
مانع صد خرمن این یک دانه را | پس در آتش افگنی این دانه را
تا برون آید جهت از زیر میغ | ای بسا برگ و گل از باغ ماندہ
اژدهای جهل را این کرم خورد | کرم کرمی شد پر از میوه درخت

تفسیر کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف الخ

از خرابی این مندیش و مایست | که هزاران خانه از یک نقد گنج

تا نگردی از شقاوت در عذاب
پس ز من بستان عوض آن را چهار
شرح کن با من از آن یک اندکی
که خدائی نیست غیر از کردگار
ملکت او بیحد و او بی شبیه
هم پدید آرنده گل از گیاه
حکم او را نفعل الله ما یشاء
سست گردد چار میخ کفر من
شهد گردد در تنم این هر کمین
مست گردم بو برم از ذوق ام
خار زارم جنت الماوا شود
آتش و در قعر حق آغشته ام
آب ظلم کرد خلقان را رمیم
وای آنکه پایش تا گرز بون
واره هم از کثرت ما و منی
که عوض خواهیم ادن بر شمار
صحتی باشد تنت را پایدار
که اجل دارو ز عمرت احتراز
نی ز رنجی کت دارد در سیر
میزنی بر خانه بی اندیشه
پیش گیری تیشه مردانه را
همچو کرمی بر کشی از زر دانه
اینچنین تبدیل کرد او نیکبخت
صد هزاران خانه شاید ساختن
میتوان کردن عمارت بی ز رنج

عاقبت این خانه خود ویران شود / گنج از زیرش یقین عریان شود
لیک آن تو نباشد زانکه روح / مزد ویران کردنستش آن فتوح
چون نکرد آنکار مزدش هست لا / لیس للانسان الا ما سعی
دست خائی بعد از آن تو کای دریغ / اینچنین ماهی بد اندر زیر میغ
من نکردم آنچه گفتند از بهی / گنج رفت و خانه و دستم تهی
مانع صد خرمن این یک دانه تو / حائل گنج و حجاب این خانه بود
خانه را اجرت گرفتی و کری / نیست ملک تو ببیعی یا شری
این کری را مدتی تا اجل / تا در آن مدت کنی در وی عمل
پاره دوزی میکنی اندر دکان / زیر این دکان تو مدفون دو کان
هست این دکان کرائی زود باش / تیشه بستان و تگش را می‌تراش
تا که تیشه ناگهان بر کان نهی / از دکان و پاره دوزی وا رهی
پاره دوزی چیست خورد آب و نان / میزنی این پاره بر دلق گران
هر زمان میدرد این دلق تنت / پاره بر وی میزنی زین خوردنت
ای ز نسل پادشاه کامیار / با خود آ زین پاره دوزی ننگ دار
پاره برکن زین قعر دکان / تا برآرد سر به پیشت دو کان
پیش از آن کین مهلت خانه کری / آخر آید تو نخورده زو بری
پس ترا بیرون کند صاحب دکان / وین دکان را برکند از روی کان
تو ز حسرت گاه بر سر میزنی / گاه ریش خام خود بر میکنی
کای دریغا آن من بد این دکان / کور بودم برنخوردم زین مکان
ای دریغا گنج را بگذاشتم / آب حیوان را بخاک انباشتم
ای دریغا بود ما را برد باد / تا ابد یا حسرتا شد للعباد
ای دریغا ای دریغا ای دریغ / ماه من پنهان بمانده زیر میغ

غره شدن آدمی به ذکاوت و تصورات طبع خویش و طلب ناکردن علم غیب که علم انبیاست

دیدم اندر خانه من نقش و نگار / بودم اندر عشق خانه بیقرار
مانده ام در خانه حیران و نزار / لا ابد معنی شدم من عور و زار
عشق خانه در دل من کار کرد / لاجرم از گنج ماندم دور و فرد
بودم از گنج نهانی بیخبر / ورنه دستنبوی من بودی تبر
آه گر داد تبر را دادمی / این زمان غم را تبر را دادمی
چشم را بر نقش می انداختم / همچو طفلان عشقها می باختم
پس نکو گفت آن حکیم کامیار / که تو طفلی خانه پر نقش و نگار
در الهی نامه بس اندرز کرد / که برآر از دودمان خویش گرد
پس کن ای موسی بگو وعده سوم / که دل من زاضطرابش گشت گم

شرح کردن موسی علیه السلام وعده سوم را

گفت موسی آن سوم ملک دوتو / دو جهانی خالص از خصم و عدو
بیشتر زان ملک کاکنون داشتی / کان بد اندر جنگ و این در آشتی
آنکه در جنگت چنان ملکی دهد / بنگر اندر صلح خوانت چون نهد
آن کرم کاندر جفا آنهات داد / در وفا بنگر چه باشد افتقاد
گفت ای موسی چهارم چیست زود / بازگو صبرم شد و حرصم فزود
گفت چارم آنکه مانی تو جوان / موی همچون قیر و رخ چون ارغوان
رنگ و بو در پیش ما بس کاسدست / لیک تو پستی سخن کردیم پست
افتخار از رنگ و بو و از مکان / هست شادی و فریب کودکان
چونکه با کودک سر و کارم فتاد / هم زبان کودکان باید گشاد

بیان این خبر که کلموا الناس علی قدر عقولهم

که برو کتاب تا مرغت خرم / یا مویز و جوز و فستق آورم
جز شباب تن نمیدانی بگیر / این جوانی را بگیر ای خر شعیر
هیچ اژنگی نیفتد بر رخت / تازه ماند این شباب فرخت
نی ترند پیریت آید برو / نی قد چون سرو تو گردد دوتو
نی شود زور جوانی از تو کم / نی بدندانها خللها یا الم
نی کمی در شهوت و طمث و بعال / که زنان را آید از ضعفت ملال

نی شود مویت سفید و پشت خم — لیک خوشتر لحظه لحظه دم بدم
آن پی بگشایدت در شباب — که کشید آن مژده بر عکاشه باب

معنی حدیث من بشرنی بخروج الصفر بشرته بدخول الجنة و سبق عکاشه

احمد آخرزمان را انتقال — در ربیع اول آید بی جدال
چونکه واقف شد دلش زان وقت نقل — عاشق آن وقت گردید او بعقل
چون صفر آمد شود شاد از صفر — که پس این ماه میسازم سفر
هر شبی تا روز زین ذوق هدی — ای رفیق راه اعلی میزدی
گفت هر کس که مرا مژده دهد — چون صفر پای از جهان بیرون نهد
که صفر بگذشت و شد ماه ربیع — مژده ور باشم مر او را و شفیع
چون صفر بربست رخت ماه نو — گشت پیدا بر فلک مهتاب و ضو
گفت عکاشه صفر بگذشت و رفت — گفت که جنت ترا ای شیر زفت
دیگری آمد که بگذشت این صفر — گفت عکاشه ببرد از مژده بر
پس رجال از نقل عالم شادمان — وز بقایش شادمان این کودکان
چونکه آب خوش ندید آن مرغ کور — پیش او کوثر نماید آب شور
همچنین موسی کرامت می شمرد — هم بدینسان بی قدم حی ره سپرد
که نگردد صاف اقبال تو درد — هم نگردد اطلس بخت تو زرد
هرچه خواهی یابی از بخت جوان — شادمان نی نگردی تو روان

مشورت کردن فرعون با آسیه خاتون در ایمان آوردن بموسی علیه السلام و فرمودن آسیه او را بایمان آوردن

گفت احسنت و نکو گفتی لیک — تا کنم من مشورت با یار نیک
باز گفت او این سخن با آسیه — گفت جان افشان برین ای دل سیه
پس عنایتهاست متن این مقال — زود دریاب ای شه نیکوخصال
وقت کشت آمد زهی پرسود کشت — این بگفت و گریه کرد و گرم گشت
برجهید از جا و گفتا بخ لک — آفتابی تاج گشتت ای کلک
عیب کل را خود بپوشاند کلاه — خاصه چون باشد کله خورشید و ماه
همدران مجلس که بشنیدی این — چون نگفتی آری ای صد آفرین
این سخن در گوش خورشید ار رسد — سرنگون بربوی آن زیر آیدی
هیچ میدانی چه عذرست و چه داد — میکند ابلیس را حق افتقاد
چون بدین لطف آن کریمیت بخواند — ای عجب چون زهره ات برجا بماند
زهره ات ندرید تا زان زهره ات — میرسیدی در دو عالم بهره ها
زهره کز بهر حق او بر درد — چون شهیدان از دو عالم برخورد
غافلی هم حکمت است و نعمت است — تا نپرد زود سرمایه ز دست
غافلی هم حکمت است و این عمی — تا بماند لیک تا این حد چرا
لیک نی چندانکه ناسور شود — زهر جان و عقل رنجوری بود
خود که یابد اینچنین بازار را — که بیک گل میخری گلزار را
دانه را صد درختستان عوض — حبه را آمد صد کان عوض
کان لله دادن آن حبه است — تا که کان الله له آید بدست
زانکه این هوی ضعیف بیقرار — هست شد زان هوی رب پایدار
هوی فانی چونکه خود با او سپرد — گشت باقی دایم و هرگز نمرد
همچو قطره خایف از باد و ز خاک — که فنا گردد بدین هر دو هلاک
چون باصل خود که دریا بود جست — از تف خورشید و باد و خاک رست
ظاهرش گم گشت در دریا ولیک — ذات او معصوم و پابرجا و نیک
هین بده ای قطره خود را بی ندم — تا بیابی در بهای قطره یم
هین بده ای قطره خود را این شرف — در کف دریا شو آمن از تلف
خود کرا آید چنین دولت بدست — قطره را بحری تقاضاگر شدست
چون تقاضا میکند دریا ترا — پس چه استادی درماندی بلا
الله الله زود بفروش و بخر — قطره ده بحر پرگوهر بخر
الله الله هیچ تاخیری مکن — که ز بحر لطف آمد این سخن
الله الله زود بشتاب و بجه — چونکه بحر رحمت است این نیست جه

ع عکاشه نام مردیست از صحابه ۱۲ ف من بشرنی الخ یعنی کسیکه بشارت دهد بخروج صفر بشارت دهم او را بجنت ۱۲ ف هدی هدایت که رهنمائی باشد با ماه هدی شده ۱۲ ف اشاره بحدیث است یعنی آنحضرت در الم مرض هر شب تا روز نعره این بود اللهم الرفیق الاعلی ۱۲ ف اشاره بتوفیق الهی ۱۲ ف آسیه زن فرعون ۱۲

ف بخ لک کلمه تحسین است که در وقت تحسین و رضا میگویند ۱۲ ف کلک بکاف تازی شخص بیموی ۱۲ ف کان لله الخ ۱۲ ف معنی ۱۲

الله الله گوی شو بیست پا
الله الله زود دریاب ای فتی
الله الله زود تر تعجیل کن
الله الله چون عنایت در رسید
الله الله چون ز فضلت [illegible]
لطف اندر لطف او گم میشود
در پذیرای چار خلعت و دو زر
گفت با ماهان بگویم ای ستیر
باز اسپید به کمپیرے دهی
که کجا بود دست مادر که ترا
چونکه تماجش دهد او کم خورد
تو سزاے مرسمان ادبار را
آب تماجش نگیرد طبع باز
اشک الماس از چشمش فرو ریزد و زر
چشم ما ز اغش شد بی زخم زاغ
گر هزاران چرخ در چشمش رود
خود نمی یابم یکی گوشی که من
تا بمالد در پر و منقار خویش
باز جانم باز صد صورت تند
دل همیگوید خموش و هوش دار
نخوت شاهی گرفتش جای سید
مصطفی را ای زن صدیق رب
جنس سوی جنس صد پره پرد
یکزنی آمد به پیش مرتضی
گرش میخوانم نمی آید بدست

تا شود چوگان مو عشقی ترا
تا نگردی در غلط بینی فنا
بر فروز از این بشارت بی سخن
بی توقف در وی میزای [illegible]
سر نجاک پای او باید نهاد
کاسفلی بر چرخ هفتم میشود

قصه باز پادشاه و کمپیر زن که در خانه او بود

شاه را لازم بود رای وزیر
او ببرد ناخنش بهر بهی
ناخنان نیز [illegible] در کندست
خشم گیرد مهر باله بر درد
نعمت و اقبال کی سازد ترا
زان تبر رنجد شود چشمش دراز
یاد آرد لطف شاه دل فروز
چشم نیک از چشم بد بادر دو داغ
همچو چشمه پیش قلزم گم شود
نکته گویم از ان چشم حسن
گر دمد دستور پیش آن خوی کیش
زخم بر ناقه نه بر صالح زند
ورنه در آیند غیرت بود تا
تا دل خود را ز بند او کرد بند
رای زن بوجهل را شد بو لهب

الله الله تو گمان بد مبر
الله الله ترک کن هستی خود
الله الله تا کنون کر بامختی
الله الله چونکه عصیانها بحی
الله الله با چنین کفر و تو
هین که یکبازی فتادت بوالعجب
گفت با ماهان مگو این راز را
ناخنے که اصل کار ست و شکار
ناخن و منقار و پرش را برید
که چنین تماج پختم بهر تو
آب تماجش بدکاین انگبیر
از غضب آن آتش سوانی سر
زان دو چشم نازنین پر ملال
چشم دریا بسطتی کز بسط او
چشم بگذشته ازین محسوسها
میچکید آن آب محمود جلیل
باز گوید چشم کمپیر را فروخت
صالح از یکدم که آرد با شکوه
غیرتش را هست صد حلم نهان
که کنم با رای ماهان مشورت
عرق جنسیت چنانش جذب کرد

قصه آن زن که طفل او بر سر ناودان غژیده بود و خطر افتادن داشت و از امیر المومنین علی رضی الله عنه سوال کردن و چاره جستن مادر او

بر چنین انعام عام ای خبیر
چونکه خواند ست برای معتمد
گردن اندر معصیت افراختی
در نمی مالد بروی شکر گو
چون قبولت میکند اکرام او
هیچ طالب این نیاید در طلب
تا ببینی در عوض صد عز و
کور کمپیرے نداند باز را
کور کمپیرے ببرد کور و ار
وقت مهر این میکند زال پلید
تو تکبر می نمایے و عتو
گر نخواهی که نوشی این فطیر
زان فرو ریزد شود کل مغفر
که ز چهره شاه دو صد کمال
هر دو عالم می نماید تار مو
یافته از غیب بینی بو سها
میربودی قطره اش را جبرئیل
فر و نور و صبر و حلمم را بسوخت
صد جهان ناقه بزاید تن کوه
ورنه سوزیدی بیکدم صد جهان
کو ست پشت ملک قطب بقدر
کان نصیحتها به پیشش گشت سر
بر خیالش بندها بر درد
گفت شد بر ناودان طفلی مرا
ور هم ترسم که افتد او بپست

نیست عاقل تا که دریابد چو ما / گر بگویم کز خطر سوی من آ
هم اشارت را نمی‌بیند بدست / ور بداند نشنود این هم بدست
بس نمودم شیر و پستان را بدو / او همی گرداند از من چشم و رو
از برای حق شمائید ای مهان / دستگیر اینجهان و آن جهان
زود درمان کن که میلرزد دلم / که بدرد از میوهٔ دل بگسلم
گفت طفلی را برآور هم ببام / تا ببیند جنس خود را آن غلام
سوی جنس آید سبک زان ناودان / جنس بر جنس است عاشق جاودان
زن چنان کرد و چو دید آن طفل او / جنس خود خوش خوش بدو آورد رو
سوی بام آمد ز متن ناودان / جاذب هر جنس را همجنس دان
غژغژان آمد بسوی طفل طفل / وا رهید از اوفتادن سوی سفل
زان بود جنس بشر پیغمبران / تا بجنسیت رهند از ناودان
پس بشر فرمود خود را مثلکم / تا بجنس آیید و کم گردید گم
زانکه جنسیت عجایب جاذبیست / جاذبش جنس است هر جا طالبیست
عیسی و ادریس بر گردون شدند / با ملائک چونکه همجنس آمدند
باز آن هاروت و ماروت از بلند / جنس تن بودند زان زیر آمدند
کافران همجنس شیطان آمده / جانشان شاگرد شیطانان شده
صد هزاران خوی بد آموخته / دیده‌های عقل و دل بر دوخته
کمترین خوشان بزشتی این حسد / آن حسد که گردن ابلیس زد
زان سگان آموخته حقد و حسد / که نخواهد خلق را ملک ابد
هر کرا دید او کمال از چپ و راست / از حسد قولنجش آمد درد خاست
زانکه هر بدبخت خرمن سوخته / می نخواهد شمع کس افروخته
هین کمالی دست آور تا تو هم / از کمال دیگران نفتی بغم
از خدا میخواه دفع این حسد / تا خدایت وا رهاند زین جسد
مر ترا مشغولیی بخشد درون / که نپردازی از آن سوی برون
جرعهٔ می را خدا آن می دهد / که بدو مست از دو عالم میرهد
خاصیت بنهاده در کف حشیش / کو زمانی میرهاند از خودیش
خواب را یزدان بدان سان میکند / کز دو عالم فکر را بر میکند
کرد مجنون را ز عشق پوستی / کو بنشناسد عدو از دوستی
صد هزاران اینچنین می دارد او / که بر ادراکات تو بگمارد او
هست میهای شقاوت نفس را / که ز ره بیرون برد آن نحس را
هست میهای سعادت عقل را / که بیابد منزل بی نقل را
خیمهٔ گردون ز سرمستی خویش / بر کند زانسو بگیرد راه پیش
هین بهر مستی دلا غره مشو / هست عیسی مست حق خر مست جو
اینچنین می را بجو زین خنبها / مستیش نبود ز کوته دنبها
زانکه هر معشوق چون خمیست پر / آن یکی دُرد و دگر صافی چو دُر
می شناسا هین بچش با احتیاط / تا میی یابی منزه ز اختلاط
می شناسا هین بچش از دردی ترش / آن می صافی گر گردی خمش
هر دو مستی میدهند لیک این / مستیت آرد کشان تا رب دین
تا رهی از فکر و وسواس و حیل / بی عقال این عقل در رقص الجمل
انبیا چون جنس روح‌اند و ملک / مر ملک را جذب کردند از فلک
باد جنس آتش است و یار او / که بود آهنگ هر دو بر علو
چون ببندی تو سر کوزهٔ تهی / در میانی حوض یا جوئی نهی
تا قیامت او فرو ناید بپست / که دلش خالیست و در وی باد هست
میل بادش چون سوی بالا بود / ظرف خود را هم سوی بالا کشد
باز آن جانها که جنس انبیاست / سوی ایشان کش کشان چون سایه‌هاست
زانکه عقلش غالبست و بی ز شک / عقل جنس آمد بخلقت با ملک
وان هوای نفس غالب بر عدو / نفس جنس اسفل آمد شد بدو
بود قبطی جنس فرعون ذمیم / بود سبطی جنس موسی کلیم
بُد هامان جنس تر فرعون را / برگزیدش برد تا صدر سرا
لاجرم از صدر تا قعرش کشید / که ز جنس دوزخ‌اند آن دو پلید

هر دو سوزنده چو دوزخ ضد نور
هر دو چون دوزخ ز نور دل نفور

زانکه دوزخ گوید ای مومن تو زود
برگذر که نورت آتش را ربود

در بیان حدیث جز یا مومن فان نورک اطفای ناری از زبان دوزخ

بگذر ای مومن که نورت میکشد
آتشم را چونکه دامن میکشد

میرم آن دوزخی از نور هم
زانکه طبع دوزخستش ای صنم

دوزخ از مومن گریزد آنچنان
که گریزد مومن از دوزخ بجان

زانکه جنس نار نبود نور او
ضد نار آمد حقیقت نور جو

در حدیث آمد که مومن در دعا
چون امان خواهد ز دوزخ از خدا

دوزخ از وی هم امان خواهد بجان
که خدایا دور دارم از فلان

جاذبه جنسیت است اکنون ببین
که تو جنس کیستی از کفر و دین

گر بهامان مایلی هامانیی
ور بموسی مایلی سبحانیی

ور بهر دو مایلی انگیخته
نفس و عقلی هر دو آمیخته

هر دو در جنگند هان و هان بکوش
تا شود بر نفس غالب عقل و هوش

ساغر صدق از کف موسی بنوش
تا شود غالب معانی بر نقوش

در جهان جنگ و شادی این بس است
که ببینی بر عدو هر دم شکست

جهد کن تا خصمت اشکسته شود
گرچه فرعونی این بشنود

این حدیث آمد درازی گو بریر
بازگو اضلال فرعون شریر

مشورت کردن فرعون با وزیرش هامان در ایمان آوردن بموسی علیه الصلوة والسلام

آن ستیزه رو به سختی عاقبت
گفت با هامان برای مشورت

وعده های آن کلیم الله را
گفت و محرم ساخت آن گمراه را

گفت هامانش تنهااش بدید
جست هامان و گریبان را درید

بانگها زد گریه ها کرد آن لعین
کوفت دستار و کله را بر زمین

که چگونه گفت اندر روی شاه
اینچنین گستاخ آن حرف تباه

جمله عالم را مسخر کرده تو
کار را با بخت چون زر کرده تو

از مشارق وز مغارب بی لجاج
سوی تو آرند سلطانان خراج

پادشاهان لب همی مالند شاد
بر ستانه خاک تو ای کیقباد

اسپ باغی چون ببندی سرها
رو بگرداند گریزد بی عصا

تا کنون معبود و مسجود جهان
بوده گردی کمینه بندگان

در هزار آتش نشیند خسرو ما
که خداوندی شود بنده پرست

نی بکش اول مرا ای شاه هین
تا نه بیند چشم من بر شاه این

خسروا اول مرا گردن بزن
تا نه بیند این مذلت چشم من

خود نبود است و مبادا اینچنین
که زمین گردون شود گردون زمین

بندگانمان خواجه تاشانم شوند
بیند لامان دلخراش ما شوند

چشم روشن دشمنان دوست
گشت ما را لبس گلستان قعر گو

تزییف سخن هامان با فرعون علیه اللعنه

دوست از دشمن همی نشناخت او
نرد را کورانه کژ می باخت او

دشمن تو جز تو نبود ای لعین
بیگناهان را مگو دشمن بکیش

پیش تو این حالت بد دولت است
کز دوا داد اول آخر علت است

اولش دو دود آخر لت بجو
خر دریش را نبود دم گر خر

گر ازین دولت نتازی خرخراب
این بهارت را همی آید خزان

مشرق و مغرب چو تو بس دیده اند
که سر ایشان ز تن ببریده اند

مشرق و مغرب که نبود برقرار
چون کنند آخر کسی را یاد از آن

تو بدان فخر آوری کز ترس بند
چاپلوس گشت مردم گرد چند

هر کرا مردم سجودی می کنند
زهر اندر جان او می کنند

چونکه برگردد از او آن ساجدش
واندرو کان هر بود مو بد خوش

ای خنک آن را که ذلت نفسه
وای آن کز سرکشی شد چونکه او

این تکبر زهر قاتل دان که هست
از می پر زهر گشت آن گیج مست

چون می پر زهر نوشد مدبری / از طرب یکدم بجنباند سری
بعد یکدم زهر بر جانش فتد / زهر بر جانش کند داد و ستد
گر نداری زهریش را اعتقاد / گر چه زهر آمد نگر در قوم عاد
چونکه شاهی دست یابد بر شهی / بکشدش یا باز دارد در چهی
ور بیابد خسته افتاده را / مرهمش سازد شه و بدهد عطا
گر نه زهرست آن تکبر پس چرا / کشت شه را بیگناه و بی خطا
وین دگر را بی ز خدمت چون نواخت / زین دو جنبش زهر را باید شناخت
راهزن هرگز گدائی را نزد / گرگ گرگ مرده را هرگز گزد
خضر کشتی را برای آن شکست / تا تواند کشتی از فجار رست
چون شکسته می رهد اشکسته شو / امن در فقرست اندر فقر رو
آن کهی کو داشت از کان نقد چند / گشت پاره پاره از زخم کلند
تیغ بهر اوست کو را گردنیست / سایه کافگندست بر وی زخم نیست
مهتری نفطست و آتش ای غوی / ای برادر چون بر آذر میروی
هر چه آن هموار باشد با زمین / تیرها کی بر تن گردد مبین
سر بر آرد از زمین آنگاه او / چون هدفها زخم یابد بی رفو
نردبان خلق این ما و منیست / عاقبت زین نردبان افتادنیست
هر که بالاتر رود ابله ترست / کاستخوان او بتر خواهد شکست
این فروعست و اصولش آن بود / که ترفع شرکت یزدان بود
چون نمردی و نگشتی زنده زو / یاغیی باشی بشرکت ملک جو
چون بدو زنده شدی آن خود ویست / وحدت محض است آن شرکت کیست
شرح این در آینهٔ اعمال جو / که نیابی فهم آن از گفتگو
گر بگویم آنچه دارم در درون / پس جگرها گردد اندر حال خون
بس کنم خود زیرکان را این بسست / بانگ دو کردم اگر در ده کسست
حاصل آن هامان بدان گفتارها / اینچنین ره زد بر آن فرعون را
لقمهٔ دولت رسیده تا دهان / از گلوی او بریده ناگهان
خرمن فرعون را داد او بباد / هیچ شه را اینچنین صاحب مباد
از چنین همره بدوری گزین / زینهار الله اعلم بالیقین

نامید شدن موسی علیه السلام از ایمان آوردن فرعون و جایافتن سخن هامان در دل فرعون

گفت موسی لطف بنمودیم و جود / خود خداوندیت را روزی نبود
آن خداوندی که نبود راستین / مر ورا نی دست دان نی آستین
آن خداوندی که دزدیده بود / بیدل و بیجان و بی دیده بود
آن خداوندی که دادندت عوام / باز بستانند از تو همچو وام
آن خداوندی تو از بندگی / کمترست ار باز دانی اندکی
ده خداوندی عاریت بحق / تا خداوندیت بخشند متفق

منازعت کردن امیران عرب با رسول خدا صلعم که ملک را مقاسمه کن تا نزاعی نباشد و جواب رسول ایشان را

آن امیران عرب گرد آمدند / نزد پیغمبر منازع می شدند
که تو میری هر یک از ما هم امیر / بخش کن این ملک و بخش خود بگیر
هر یکی در بخش خود انصاف جو / تو ز بخش ما دو دست خود بشو
گفت میری مر مرا حق داده است / سروری و امر مطلق داده است
کاین قران احمدست و دور او / هین بگیرید امر او را اتقوا
قوم گفتندش که ما هم زان قضا / حاکمیم و داد ما را هم خدا
گفت لیکن مر مرا حق ملک داد / مر شما را عاریه از بهر زاد
میری من تا قیامت باقیست / میری عاریتی خواهد شکست
قوم گفتندش که افزونی مجو / چیست حجت بر فزونی جو بگو

سیل آمدن و چوب انداختن امرا جهت دفع سیل و غالب شدن مصطفی صلی الله علیه وسلم بر امیران

در زمان ابری بر آمد ز امر حق / سیل آمد گشت آن اطراف غرق
رو بشهر آورد سیلی بس مهیب / اهل شهر افغان کنان جمله عجیب

گفت پیغمبر که وقت امتحان / آمد اکنون تا نهان گردد عیان
هر امیرے نیزۂ خود در فگند / تا شود در امتحان آن سیل بند
نیزه‌ها را همچو خاشاکے ربود / آب تیز سیل پر جوش و عنود
پس قضیب انداخت در وے مصطفی / آن قضیب معجز فرمان روا
نیزه‌ها گم گشت جمله و آن قضیب / بر سر آب ایستاده چون رقیب
ز اهتمام آن قضیب آن سیل رفت / رو بگردانید سوئے بحر رفت
چون بدیدند از وے آن امر عظیم / پس مقر گشتند آن میران ز بیم
جز سه کس کہ حقد ایشان چیره بود / ساحرش گفتند و کاهن ز جحود
بود ابو جهل لعین بو لهب / وان سوم هم بود بو سفیان عجب
ملک بسته چنان باشد ضعیف / ملک بسته چنان باشد لطیف
نیزه‌ها را گر ندیدی با قضیب / نام شان بین نام او بین اے حسیب
نام شان را سیل تیز مرگ برد / نام او و دولت تیزش نمرد
پنج نوبت میزندش بر دوام / همچنین هر روز تا روز قیام

در تمامی حدیث موسیٰ و تقریع و توبیخ فرعون

گر ترا عقلست کردم لطفها / ور خرے آورده‌ام خر را عصا
آن چنانت زین آخر بیرون کنم / کز عصا گوش و سرت پر خون کنم
اندرین آخر خران و مردمان / می نیابند از بلاے تو امان
نک عصا آورده‌ام بهر ادب / هر خرے را کو نباشد مستجب
اژدها می شود در قهر تو / کاژدها گشته در فعل و خو
اژدهاے کو همی تو بے امان / لیک بنگر اژدهاے آسمان
این عصا از دوزخ آمد چاشنی / بر تو و بر مومن آمد روشنی
مر ترا گوید که اے گبر دنی / که هلا بگریز اندر روشنی
ورنه در مانی تو در زندان من / مخلصت نبود ز در بندان من
باز گرد از کفر سوے دین حق / ورنه در نار ابد مانی قلق
باز گرد اے گمره بدبخت دون / ورنه در دوزخ در افتی سرنگون
این عصاے بود اینم اژدهاست / تا نگوئی دوزخ یزدان کجاست

در بیان آنکه شناساے قدرت حق تعالیٰ نپرسد که بهشت کجاست و دوزخ چه جاست

ظاهرست این دوزخ اما بر دلت / هست پوشیده یقین آب و گلت
هر کجا خواهد خدا دوزخ کند / اوج را بر مرغ دام و فخ کند
هم ز دندانت بر آرد دردها / تا بگوئی دوزخ است و اژدها
یا کند آب دهانت را عسل / تا بگوئی که بهشت است و حلل
از بن دندان برویاند شکر / تا بدانی قوت حکم قدر
پس ز دندان بیگناهان را مگز / فکر کن از ضربت نا محترز
نیل را بر قبطیان حق خون کند / سبطیان را از بلا محصون کند
آب بر فرعون دم خون شود / بر کلیمے قند نا ممنون شود
تا بدانی پیش حق تمییز هست / در میان هوشیار و راه مست
نیل تمییز از خدا آموخته است / که گشاد آن را و این را سخت بست
لطف او عاقل کند مر نیل را / قهر او ابله کند قابیل را
در جمادات از کرم عقل آفرید / عقل از عاقل بقهر خود برید
در جمادات از لطف عقلی شد پدید / و ز نکال اشقیا دانش رمید
عقل چون باران بامر آنجا بریخت / عقل این سو خشم حق دید و گریخت
ابر و خورشید و مه و نجم بلند / جمله بر ترتیب آیند و روند
هر یکے ناید مگر در وقت خویش / که نه پس مانند هنگام و نه پیش
چون نکردی فهم این را ز انبیا / دانش آورند در سنگ و عصا
تا جمادات دگر را بے لباس / چون عصا و سنگ داری از قیاس
طاعت سنگ و عصا ظاهر شود / وز جمادات دگر مخبر شود
که ز یزدان آگهیم و طائعیم / ما همه بے اتفاقی ضائعیم
همچو آب نیل دانی وقت غرق / کو میان هر دو امت کرد فرق
چون زمین کش دانش آمد وقت خسف / در حق قارون که قهرش کرد خسف

چون قمر کامر بشنید و شتافت / پس دو نیمه گشت بر چرخ و شکافت
چون ستون نالید از هجر نبی / با خبر گشته ازان شیخ و صبی
چون درخت و سنگ کاندر هر مقام / مصطفی را کرد ظاهر والسلام

بحث کردن سنی و فلسفی و جواب دادن دهری که منکر الوهیت ست و عالم قدیم داند

وی یکی میگفت عالم حادث است / فانی است این چرخ و حقش وارث است
فلسفی گفت چون دانی حدوث / حادثی ابر چون داند غیوث
ذره خود نیستی از انقلاب / تو چه میدانی حدوث آفتاب
کرمکی کاندر حدث باشد دفین / کی بداند آخر و بدو زمین
این بتقلید از پدر بشنیده / از حماقت اندرین پیچیده
چیست برهان حدوث این بگو / ورنه خامش کن فزون گوئی مجو
گفت دیدم اندرین بحر عمیق / بحث میکردند روزی دو فریق
در جدال و در خصام و در شکوه / گشته هنگامه بران دو کس گروه
سوی آن هنگامه گشتم من روان / تا بیابم اطلاع از حال شان
من بسوی جمع هنگامه شدم / اطلاع از حال ایشان بستدم
آن یکی میگفت گردون فانیست / بیگمانی این بنا را بانیست
وان دگر گفت این قدیم و بی کیست / نیستش بانی و یا بانی وی است
گفت منکر گشته خلاق را / روز و شب آرنده و رزاق را
گفت بی برهان نخواهم من شنید / آنچه گوئی آن بتقلیدی گزید
هین بیا در حجت و برهان که من / نشنوم بی حجت این را در زمن
گفت حجت در درون جانم ست / در درون جان نهان برهانم ست
تو نمی بینی هلال از ضعف چشم / من همی بینم مکن بر من تو خشم
گفتگو بسیار گشت و خلق گیج / در سر و پایان این چرخ بسیج
گفت یارا در درونم حجتیست / بر حدوث آسمانم آیتیست
من یقین دانم نشانش آن بود / مر یقین دارا که در آتش رود
در زبان می ناید آن حجت بدان / همچو حال سر عشق عاشقان
نیست پیدا سر گفت و گوی من / جز که زردی و نزاری روی من
اشک و خون بر رخ روانه میرود / حجت حسن و جمالش می شود
گفت من اینها ندانم حجتی / که بود در پیش عامه آیتی
گر بیاری میکنم آن را قبول / ورنه کوته کن حدیث عرض و طول
گفت چون قلبی و نقدی دم زنند / که تو قلبی من نکویم وارجمند
هست آتش امتحان آخرین / کاندر آتش درفتند این دو قرین

در آتش رفتن سنی و فلسفی و سوختن فلسفی

عام و خاص از حالشان عالم شوند / از گمان و شک سوی ایقان روند
آب و آتش مر ای جان امتحان / نقد و قلبی را که آن باشد نهان
تا من و تو هر دو در آتش رویم / حجت باقی حیرانان شویم
یا من و تو هر دو در بحر اوفتیم / کین دعوی من و تو فتیم
همچنان کردند در آتش شدند / هر دو خود را بر تف آتش زدند
فلسفی را سوخت خاکستر بکرد / متقی را ساخت تازه تر بکرد
آن خداگوینده مرد مدعی / رست و در سوزید اندر آتش آن دعی
آزموده شد و این اعلام را / کوری افزون و آن خام را
کز نسوزیدست این نام از اجل / کش مسمی صد ره بود هست اجل
صد هزاران لوح شد لداده / در ره او و سر بسر افتاده
صد هزاران خلق را در بادیه / سرگروه وی عصا را زادیه
صد هزاران نیز برهان اندر قران / بر دریده پردهای منکران
چون گره بستند لب ثواب / در دوام معجزات و در جواب
فهم کردم کانکه دم زد از سبق / در حدوث چرخ پیروز است و حق
حجت منکر هماره زرد رو / یک نشان از صدق این انکار گو
یک مناره در ثنای منکران / کو درین عالم که تا باشد عیان
منبری کو که در آنجا مخبری / یاد آرد روزگار منکری

ز دینار و درم از نام شان
تا قیامت میدهد از حق نشان

سکهٔ شاهان همی گردد دگر
سکهٔ احمد ببین تا مستقر

بر رخ نقره و یا روی زرے
وانما بر سکه نام منکرے

خود بگیر این معجزه چون آفتاب
صد زبان بین نام او ام الکتاب

زهره نے کس را که یک حرف ازان
یا بدزدد یا فزاید در بیان

یار غالب شو که تا غالب شوی
یار مغلوبان مشو هین اے غوی

حجت منکر همین آمد که من
غیر این ظاهر نمی‌بینم وطن

هیچ نندیشد که هر جا ظاهریست
آن ز حکمتهای پنهان مخبریست

فائده هر ظاهرے خود باطن است
همچو نفع اندر دواها کامن است

این تفاوت حق نهاد اندر زمان
تا بدانند اهل عرفان در جهان

عمر کرگس هزار و پانصد است
مر کبوتر را چه باشد زان بدست

می‌بپرند از کبوتر صد هزار
مرگ کرگس می‌نبیند آشکار

جمله پندارند کرگس باقیست
نے غلط کردند یک کس باقیست

چونکه ظاهر بین شدند از جهل خویش
می‌نبینند از عمی نے پس نه پیش

می نماند در جهان یک تار مو
کل شیء هالک الا وجهه

هرچه پیدا کرد بهر معنی است
باطنش بنگر برین ظاهر مایست

تفسیر آیهٔ کریمه و ما خلقنا السموات و الارض و ما بینهما الا بالحق نیافریدشان از بهر همین که شما می‌بینید بلکه بهر معنی و حکمتے باطنی که شما نمی‌بینید آن را

هیچ نقاشی نگارد زین نقش
بے امید نفع بهر عین نقش

بلکه بهر میهمانان و کهان
که بفرجه وا رهند از اندهان

شادی بچگان و یاد دوستان
دوستان رفته را از نقش آن

هیچ کوزه‌گر کند کوزه شتاب
بهر عین کوزه نے از بهر آب

هیچ کاسه‌گر کند کاسه تمام
بهر عین کاسه نے بهر طعام

هیچ خطاطی نویسد خط بفن
بهر عین خط نه بهر خواندن

نقش ظاهر بهر نقش غایب است
وان برای غایب دیگر بست

تا سوم چارم دهم بر می‌شمر
این فوائد را بمقدار نظر

همچو بازیهای شطرنج اے پسر
فائده هر لعب در بازی نگر

این ده بهر آن لعب نهان
وان برای آن و آن بهر فلان

همچنین بنهاد جهات اندر جهات
در پی هم تا رسی در برد و مات

اول از بهر دوم باشد چنان
که شدن بر پایه‌های نردبان

وان دوم بهر سوم میدان تمام
تا رسی تو پایه پایه تا بام

شهوت خوردن ز بهر آن منی
وان منی از بهر نسل و روشنی

کند بینش می‌نبیند غیر این
عقل او بے سیر چون نبت زمین

بخت را چه خواند چه ناخوانده
هست پای او بگل درمانده

گر سرش جنبد بباد تیز رو
تو بسر جنبانیش غره مشو

آن سرش گوید سمعنا اے صبا
پای گوید عصینا خلنا

چون نداند سیر اند چو عام
بر توکل می‌نهد چون کور گام

بر توکل تا چه آید در نبرد
چون توکل کردن اصحاب نرد

وان نظرهایی که آن افسرده نیست
جز روینده جز درنده پرده نیست

آنچه در ده سال خواهد آمدن
این زمان بیند بچشم خویشتن

همچنین هر کس باندازه نظر
غیب و مستقبل ببیند خیر و شر

چونکه سد پیش و سد پس نماند
شد گذاره چشم و لوح غیب خواند

چون نظر پس کرد تا بدو وجود
آخر و آغاز هستی رو نمود

بحث املاک و زمین با کبریا
در خلیفه کردن بابای ما

چون نظر در پیش افگند او بدید
آنچه خواهد بود تا محشر بدید

پس ز پس می‌بیند تا اصل اصل
پیش می‌بیند عیان تا روز فصل

هر کسی اندازهٔ روشندلی
غیب را بیند بقدر صیقلی

هر که صیقل بیش کرد او بیش دید
بیشتر آمد برو صورت پدید

گر تو گویی کان صفا فضل خداست
نیز این توفیق صیقل زان عطاست

قدر همت باشد آن جهد و دعا — لیس للانسان الا ما سعی
واهب همت خداوند است و بس — همت شاهی ندارد هیچ خس
نیست تخصیص خدا کس را بکار — مانع طوع و مراد و اختیار
لیک چون رنجی دهد بدبخت را — او گریزاند بکفران رخت را
نیکبختی را چو حق رنجی دهد — رخت را نزدیکتر وا می‌نهد
بددلان از بیم جان در کارزار — کرده اسباب هزیمت اختیار
پردلان در جنگ هم از بیم جان — حمله کرده سوی صف دشمنان
رستمان را ترس و غم وا پیش برد — هم ز ترس آن بددل اندر خویش مرد
چون محک آمد بلا و بیم جان — زان پدید آید شجاع از هر جبان
حاصل آن کز وسوسه هر سو گریخت — از قضا هم در قضا باید گریخت

وحی کردن حق تعالی بموسی که من ترا دوست میدارم

گفت موسی را بوحی دل خدا — کای گزیده دوست میدارم ترا
گفت چه خصلت بود ای ذوالکرم — موجب آن تا من آن افزون کنم
گفت چون طفلی به پیش والده — وقت قهرش دست هم بر وی زده
خود نداند که جز او دیار هست — هم ز مخموری هم از او مست
مادرش گر سیلیی بر وی زند — هم بمادر آید و بر وی تند
از کسی یاری نخواهد غیر او — اوست جمله شر او و خیر او
خاطر تو هم ز ما در خیر و شر — التفاتش نیست جاهای دگر
غیر من پیشت چو سنگ است و کلوخ — گر صبی و گر جوان و گر شیوخ
همچنانک ایاک نعبد در حنین — در بلا از غیر تو لا نستعین
هست این ایاک نعبد حصر را — در لغت و آن از پی نفی ریا
هست ایاک نستعین هم بهر حصر — حصر کرده استعانت را و قصر
که عبادت مر ترا آریم و بس — طمع یاری هم ز تو داریم و بس

خشم کردن پادشاه بر ندیم خود و شفاعت کردن شفیع مغضوب علیه را از پادشاه در خواستن و قبول کردن پادشاه درخواست و شفاعت شفیع را و رنجیدن ندیم از شفیع که چرا شفاعت کردی

پادشاهی بر ندیمی خشم کرد — خواست تا از وی بر آرد دود گرد
کرد شه شمشیر بیرون از غلاف — تا زند بر وی جزای آن خلاف
هیچکس را زهره نی تا دم زند — یا شفیعی بر شفاعت بر تند
جز عماد الملک نامی از خواص — در شفاعت مصطفی‌وارانه خاص
بر جهید و زود در سجده فتاد — در زمان شه تیغ قهر از کف نهاد
گفت اگر دیوست من بخشیدمش — ور بلیسی کرد من پوشیدمش
چونک آمد پای تو اندر میان — راضیم گر کرد مجرم صد زیان
صد هزاران خشم را تانم شکست — کز تو آن فضل و آن مقدار هست
لابه‌ات را هیچ نتوانم شکست — زانکه لابه تو یقین لابه منست
گر زمین و آسمان برهم زدی — ز انتقام این مرد بیرون آمدی
ور شدی ذره بذره لابه گر — او نبردی این زمان از تیغ سر
بر تو می‌ننهیم منت ای کریم — لیک شرح عزتت ای بی ندیم
این نکردی تو که من کردم یقین — ای صفاتت در صفات ما دفین
تو درین مستعملی نی عاملی — زانکه محمول منی نی حاملی
ما رمیت اذ رمیت گشته‌ای — خویشتن در موج چون کف هشته‌ای
لا شدی پهلوی الا خانه گیر — ای عجب که هم اسیری هم امیر
آنچه دادی تو ندادی شاه داد — اوست بس الله اعلم بالرشاد
وان ندیم رسته از زخم و بلا — زین شفیع آزرد و برگشت از ولا
دوستی ببرید زان مخلص تمام — رو بحائط کرد تا نارد سلام
زین شفیع خویشتن بیگانه شد — زین تعجب خلق در افسانه شد
گر نه مجنونست یاری چون برید — از کسی که جان او را واخرید
واخریدش آن ندم از گردن زدن — خاک نعل پاش بایستی شدن
باز گونه رفت و بیزاری گرفت — با چنین دلدار کین داری گرفت

پس ملامت کرد او را مصطفی — کاین جفا چون میکنی با مصطفی
جان تو بخرید آن دلدار خاص — آن دم از گردن زدن کردت خلاص

گر جفا کردی نبایستی رمید — خاصه نیکی کرد آن یار حمید
گفت بهر شاه مبذول است جان — او چرا آید شفیع اندر میان

لی مع الله وقت بود آن دم مرا — لا یسع فیه نبی مجتبی
من نخواهم رحمتی جز زخم شاه — من نخواهم غیر آن شه را پناه

غیر شه را بهر آن لا کرده ام — که بسوی شه تولا کرده ام
گر ببرد او بقهر خود سرم — شاه بخشد شصت جان دیگرم

کار من سربازی و بیخویشی است — کار شاهنشاه این بخششی است
فخر آن سر که کف شاهش برد — ننگ آن سر کو بغیری سر برد

شب که شاه از قهر در قعرش کشید — ننگ دارد از هزاران روز عید
خود طواف آنکه او شه بین بود — فوق قهر و لطف و کفر و دین بود

زان نیاید یک عبارت در جهان — که نهانست و نهانست و نهان
زانکه این اسما و الفاظ حمید — از گلابهٔ آدمی آمد پدید

علم الاسما بد آدم را امام — لیک نی اندر لباس عین و لام
چون نهاد از آب و گل بر سر کلاه — گشت آن اسمای جانی رو سیاه

کز نقاب حرف دم در خود کشید — تا شود در آب و گل معنی پدید
گرچه از خشمش هم کرد او خلاص — لیک هم شه شد مرا اختصاص

گفتن جبرئیل علیه السلام خلیل علیه السلام را که هل لک حاجة قال بلی اما الیک فلا

گرچه از یک وجه منطق کاشف است — لیک از ده وجه دیگر مکتنف است

من خلیلم تو قتیل ای جبرئیل — من نخواهم در بلا او را دلیل

او ادب ناموخت از جبرئیل راد — که بپرسد از خلیل حق مراد
گر مرادت هست تا یاری کنم — ورنه بگریزم سبکباری کنم

گفت ابراهیم نی رو از میان — واسطه زحمت بود بعد العیان
بهر این نیاست وصل رابطه — مؤمنان را زانکه هست او واسطه

بهر دل از سامع بد وحی نهان — حرف و صوتی که بدی اندر میان
گرچه او محو حق است و بی سر است — لیک کار من از آن نازکتر است

کرده او کرده شاه است لیک — پیش چشمم نماینده است نیک
آنچه عین لطف باشد بر عوام — قهر شد بر عشق کیشان کرام

پس بلا و رنج میباید کشید — عامه را تا فرق را تا نند دید
کاین حروف واسطه ای یار غار — پیش واصل خار باشد خار خار

پس بلا و رنج بایست و وقوف — تا بر آمدن روح صافی از حروف
لیک بعضی زین صدا اکثر تر شدند — بار بعضی صافی و برتر شدند

همچو آب نیل آمد این بلا — سعد را آبست و خون بر اشقیا
هر که پایان بین تر او مسعود تر — جد تر او کارد که افزون دید بر

زانکه داند کاین جهان کاشتن — هست بهر محشر و برداشتن
هیچ عقدی بهر عین خود نبود — بلکه از بهر مقام ربح و سود

هیچ نبود منکری گر بنگری — منکریش بهر عین منکری
بل برای قهر خصم اندر حسد — یا فزونی جستن و اظهار خود

وان فزونی هم پی طلبی دگر — بی معانی چاشنی ندهد صور
زان همی پرسی چرا این میکنی — که صور زیت است و معنی روشنی

ورنه این گفتن چرا از بهر چیست — چونکه صورت بهر عین صورت نیست
این گفتن سوال از فایده ست — جز برای این چرا گفتن بد است

از چه رو فایده جویی ای امین — چون بود فایده این خود همین
پس نقوش آسمان و اهل زمین — نیست حکمت کان بود بهر همین

گر حکیمی نیست این ترتیب چیست — ور حکیمی هست چون فعلش تهی است
کس نسازد نقش گرمابه خضاب — جز پی قصد صواب نا صواب

هرچه بینی در جهان از آیتی — هست بهر معنی و حکمتی

گفت موسی ای خداوند حساب / نقش کردی باز چون کردی خراب
نر و ماده نقش کردی جانفزا / وانگهی ویران کنی این را چرا

مطالبت کردن موسیٰ از حضرت عزت کہ لم خلقت خلقا فاهلکته و احرقته و جواب آمدن از حضرت عزت

گفت حق دانم که این پرسش ترا / نیست از انکار و غفلت وز هوا
ورنه تادیب و عتابت کردمی / بهر این پرسش ترا آزردمی
لیک میخواهی که در افعال ما / باز جویی حکمت و سر بقا
تا ازان واقف کنی مر عام را / پخته گردانی بدین هر خام را
قاصدا سائل شدی در کاشفی / بهر عامه گرچه تو زان واقفی
زانکه نیمی علم آمد این سؤال / هر برونی را نباشد این مجال
هم سؤال از علم خیزد هم جواب / همچنانکه خار و گل از خاک و آب
هم ضلال از علم خیزد هم هدی / همچنانکه تلخ و شیرین از ندی
ز آشنایی خیزد این بغض و ولا / وز غذای خوش بود سقم و شفا
مستفید اعجمی شد آن کلیم / تا عجمیان را کند زین سر علیم
هم از اعجمی سازیم خویش / پاسخش آریم چون بیگانه پیش
خر فروشان خصم یکدیگر شدند / تا کلید قفل آن عقد آمدند
پس بفرمودش خدا ای ذو لباب / چون بپرسیدی بیا بشنو جواب
موسیا تخمی بکار اندر زمین / تا تو خود هم وادهی انصاف این
چونکه موسی کشت و شد کشتش تمام / خوشه‌هاش یافت خوبی و نظام
داس بگرفت و مر آن را می برید / پس ندا از غیب در گوشش رسید
که چرا کشتی کنی و پروری / چون کمالی یافت آن را می بری
گفت یا رب زان کنم ویران و پست / که درینجا دانه هست و کاه هست
دانه لایق نیست در انبار کاه / کاه در انبار گندم هم تباه
نیست حکمت این دو را آمیختن / فرق واجب میکند در بیختن
گفت این دانش تو از که یافتی / که بدانش بیدری بر ساختی
گفت تمییزم تو دادی ای خدا / گفت پس تمییز چون نبود مرا
در خلائق روحهای پاک هست / روحهای تیره و گلناک هست
این صدفها نیست در یک مرتبه / در یکی درّست و در دیگر شبه
واجب است اظهار این نیک و تباه / همچنانکه اظهار گندمها ز کاه
بهر اظهار است این خلق جهان / تا نماند گنج حکمتها نهان
کنت کنزا گفت مخفیا شنو / جوهر خود گم مکن اظهار شو
جوهر صدق خفی شد در دروغ / همچو طعم روغن اندر طعم دوغ
آن دروغت این تن فانی بود / راستت آن جان ربانی بود
سالها این دوغ تن پیدا و فاش / روغن جان اندرو فانی و لاش

بیان آنکه روح حیوانی و عقل جزوی و وهم و خیال بر مثال دوغ اند و روحی که باقی ست درین دوغ همچو روغن پنهان

ع خمره بالضم و تشدید میم خم کوچک را گویند ۱۲

تا فرستد حق رسولی بنده‌ای / دوغ را در خمره جنباننده‌ای
تا بجنباند بهنجار و بفن / تا بدانم من که پنهان بود من
یا کلام بنده‌ای کان جزو اوست / در رود در گوش او کو وحی جوست
اذن مؤمن وحی ما را واعیست / آنچنان گوشی قرین داعیست
آنچنانکه گوش طفل از گفت مام / پر شود ناطق شود او در کلام
ور نباشد طفل را گوش رشد / گفت مادر نشنود گنگی شود
دائما هر کر اصلی گنگ بود / ناطق آنکس شد که از مادر شنود
دانکه گوش کر و گنگ از آفتیست / زانکه در گوشش رسید علتیست
که پذیرای دم و تعلیم نیست / لاجرم نطق را تسلیم نیست
آنکه بی تعلیم بد ناطق خداست / که صفات او ز علتها جداست
یا چو آدم کرده تلقینش خدا / بی حجاب مادر و دایه و ورا
یا مسیحی که بتعلیم ودود / در ولادت ناطق آمد در وجود

از برای دفع تهمت در ولاد / کز زادست از زنا و از فساد

جنبشی بایست اندر اجتهاد / تا که دوغ آن روغن از دل باز داد

روغن اندر دوغ باشد چون عدم / دوغ در هستی برآورده علم

آنکه هستت می‌نماید هست پوست / وانکه فانی می‌نماید اصل اوست

دوغ روغن ناگرفتست و کهن / تا نه بگزینی بنه خرجش مکن

هین بگردانش بدانش دست دست / تا نماید آنچه پنهان کرده است

زانکه این فانی دلیل باقیست / لابهٔ مستان دلیل ساقیست

روغن اندر دوغ پنهان میشود / هرچه پیدا سازی تو آتش آن میشود

مثال دیگر همدرین معنی

هست بازیهای آن شیر علم / مخبری از بادهای مکتتم

گر نبودی جنبش آن بادها / شیر مرده کی بجستی در هوا

زان شناسی باد را کان صباست / یا دبورست این بیان آن خفاست

این بدن مانند آن شیر علم / فکر می‌جنباند او را دمبدم

بادکان از مشرق آید آن صباست / وانکه از مغرب دبور با وباست

مشرق این باد فکرت دیگرست / مغرب این باد فکرت ز آن سرست

خور جمادست و بود شرقش جماد / جان جان جان بود شرقش فواد

شرق خورشیدی که شد باطن فروز / قشر و عکس آن بود خورشید روز

زانکه چون مرده بود تن بی لهب / پیش او نی روز بنماید نه شب

ورنه باشد آن چو باشد این تمام / بی شب و بی روز دارد انتظام

همچنانکه چشم می‌بیند بخواب / بی مه و خورشید ماه و آفتاب

نوم ما چون شد اخ الموت ای فلان / زین برادر آن برادر را بدان

ور بگویندت که هست آن فرع این / مشنو آن را ای مقلد بی یقین

می‌ببیند خواب جانت وصف حال / که به بیداری نبینی بیست سال

در پی تعبیر آن تو عمرها / میدوی سوی شهان با دها

که بگو این خواب را تعبیر چیست / فرع گفتن این چنین سر را سگیست

خواب عامه است این و خود خواب خواص / باشد اصل اجتبا و اختصاص

پیل باید تا چو خسپد او ستان / خواب بیند خطهٔ هندوستان

خر نبیند هیچ هندستان بخواب / خر ز هندستان بکرده است اعتراف

جان همچون پیل باید نیک زفت / تا بخواب او هند داند رفت تفت

ذکر هندستان کند پیل از طلب / پس مصور گردد آن ذکرش بشب

اذکروا الله کار هر اوباش نیست / ارجعی بر پای هر قلاش نیست

لیک تو آیس مشو هم پیل باش / ورنه پیلی در پی تبدیل باش

کیمیاسازان گردون را ببین / بشنو از میناگران هر دم طنین

نقش بندانند در جو فلک / کارسازانند بهر لی و لک

گر نبینی خلق مشکین جیب را / بنگر ای شبکور این آسیب را

هر دم آسیبست بر ادراک تو / نبت نو نو رسته بین از خاک تو

زین بد ابراهیم ادهم دیده خواب / بسط هندستان دل را بی حجاب

لاجرم زنجیرها را بر درید / مملکت برهم زد و شد ناپدید

آن نشان دید هندستان بود / که جهد از خواب و دیوانه شود

می‌فشاند خاک بر تدبیرها / می‌دراند حلقه و زنجیرها

ترک گیرد ملک دنیا سربسر / جملگی برهم زند بی دردسر

آنچنانکه گفت پیغمبر ز نور / که نشانش آن بود اندر صدور

که تجافی جوید از دار الغرور / هم انابت آرد از دار السرور

بهر شرح این حدیث مصطفی / داستانی بشنو ای یار صفا

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاه حقیقی بوی روی نمود و یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه نقد وقت او شد پادشاهی این خاک توده که کودک

بادشاهی داشت یک برنا پسر / باطن و ظاهر مزین از هنر

خواب دید او کان پسر ناگه بمرد / صافی عالم بر آن شه گشت درد

خشک شد از تاب آتش مشک او / که نماند از تف آتش اشک او

گفت پیغمبر ز نور ... حقیقت نور ایمان قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا دخل النور فی القلب انشرح و انفسح ... نور در قلب منشرح شود ... من علامات ذلک النور فقال علیه السلام التجافی عن دار الغرور و الانابة الی دار الخلود و الاستعداد للموت قبل نزول ...

طفلشان قلعه گیری نام کنند آن کودکی که چیره آید
بر سر خاک توده بر آید و لاف زند که قلعه مراست کودکان
دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان آن
پادشاهزاده چون از قید رنگها برست گفت من
این خاکهای رنگین را همان توده خاک دون میگویم
و زر و اطلس اکسون نمی گویم من ازین اکسون
رهزن رستم و بیک سو جستم و آتیناه الحکم صبیا و ارشاد
حق را امروز در سالها حاجت نیست در قدرت کن
فیکون کس سخن قابلیت نگوید

آن چنان پر شد ز نور دو شاه
کز نمی یابید دردی راه آه

خواست مردن قالبش بیکار شد
عمر مانده بود شه بیدار شد

شادیی آمد بیدارش بیش
کو ندیده بود اندر عمر خویش

کز شادی خوش است هم فانی شدن
پس مطوق آمد آن جان با بدن

از دم غم می بمیرد این چراغ
وز دم شادی بمیرد بیت لاغ

در میان این دو مرگ او زنده است
این مطوق شکل جای خنده است

شاه با خود گفت شادی را سبب
آن چنان غم بود از تسبب رب

این عجب یک چیز از یک روی مرگ
وان ز یک روی دگر احیا و برگ

آن یکی نسبت بدان حاجت روا
باز هم از سوی دیگر امساک

شادی تن سوی دنیاوی کمال
سوی روز عاقبت نقص زوال

گریه را در خواب شادی فرح
هست در تعبیر ای صاحب مرح

خنده را در خواب هم تعبیر دان
گریه گوید با دریغ و اندهان

شاه اندیشید کاین غم خود گذشت
لیک جان از جنس این بد ظن گشت

ور رسد خاری چنین اندر قدم
گر رود گل یادگاری بایدم

چون فنااش شد سبب بی منتهی
پس کند این راه را اندیشه ها

چشم زخمی زین مباد که شود
صد دریچه و در سوی مرگ لدیغ

ژیغ ژیغ تلخ آن درهای مرگ
میکند اندر گشادن ژیغ ژیغ

نشنود گوش حریص از حرص برگ
از سوی تن دردها بانگ درست

وز سوی خصمان جفا بانگ درست
ای پسر بخوان دمی فهرست طب

هین برو بر خوان کتاب طب را
نار علتها نظر کن ملتهب

زان همه غزها در این خانه ره است
هر دوگانی را بزرگ از دهها چه است

بر شمار ریگ بینی رنجها
باد تند است و چراغم ابتری

زود بگیر انجم چراغ دیگری
تا بود کز هر دو یک وافی شود

همچو عارف کز تن ناقص چراغ
شمع دل افروخت از بهر فراغ

گر بباد آن یک چراغ از جا رود
تا که روزی کاین بمیرد ناگهان

پیش چشم خود نهد او شمع جان
شمع فانی را بفانی دگر

او بکرد این فهم پس داد از غرر
چاره اندیشید لیکن چاره نی

گفت با خود نیست بیرون رفتنی

عروس خواستن پادشاه جهت فرزند از خوف انقطاع نسل

پس عروسی خواست باید بهر او
تا بماند زین تزوج نسل جو

گر رود سوی فنا این باز باز
فرخ او گرد ز بعد باز باز

صورت این باز گر زینجا رود
معنی او در ولد باقی بود

بهر این فرمود آن شاه نبیه
مصطفی که الولد سر ابیه

بهر این معنی همه خلق از شغف
می بیاموزند طفلان را حرف

تا بماند آن معانی در جهان
چون شود آن قالب ایشان نهان

حق بحکمت حرص را شادی داد جلد
بهر رشد هر صغیر مستعد

من هم از بهر دوام نسل خویش
جفت خواهم پور خود را خوب کیش

دختری خواهم ز نسل صالحی
نی ز نسل پادشاهی طالحی

شاه خود آن صالح است آزاد او
نی اسیر حرص فرج است و گلو

مر اسیران را لقب کردند شاه
عکس چون کافور نام آن سیاه

شد مفازه بادیه خونخواره نام
نیکبخت آن پیش آگویند عام

بر اسیر شهوت و حرص و امل   بر نوشته میر یا صدر اجل   آن اسیران اجل را عام داد   نام امیران اجل اندر بلاد
صدر خوانندش که در صف نعال   جان او پست است یعنی جاه و مال   این سخن را نیست پایان خود حقیقت   بهر پور خویشتن شاه از نهفت

اختیار کردن پادشاه دختر زاهد را از جهت پسر و اعتراض کردن اهل بیت و ننگ داشتن ایشان از پیوند درویشان

شاه چون با زاهدی خویشی گزید   این خبر در گوش خاتونان رسید
مادر شهزاده گفت از نقص عقل   شرط کفویت بود در عقل و نقل
تو ز شح و بخل خواهی وز دها   تا ببندی پور ما را بر گدا
گفت صالح را گدا گفتن خطاست   کو غنی القلب از داد خداست   در قناعت میگریزد از تقی   نز لئیمی و کسل همچون گدا
قلتی کان از قناعت وز تقاست   آن ز فقر و قلت دونان جداست   حبه آن گر بیابد سر نهد   وین ز گنج زر بهمت می جهد
شه که او از حرص قصد هر حرام   میکند او را گدا گوید همام   گفت کو شهر و قلاع او را جهیز   یا نثار گوهر و دینار ریز
گفت رو هر کو غم دین برگزید   باقی غمها خدا از وی برید   غالب آمد شاه و بستد دختری   از نژاد صالحی خوش جوهری
در ملاحت خود نظیر خود نداشت   چهره اش تابان تر از خورشید چاشت   حسن دختر این خصالش آنچنان   کز نکوئی می نگنجد در بیان
صید دین کن تا رسد اندر تبع   حسن و مال و جاه و بخت منتفع   آخرت قطار اشتر دان عمو   در تبع دنیاش همچون پشک و مو
پشم بگزینی شتر نبود ترا   ور بود اشتر چه قیمت پشم را

جادوئی کردن کمپیر کابلی شاهزاده را و فریفته شدن شاهزاده

چون برآمد این نکاح آن شاه را   با نژاد صالحان و اولیا   از قضا کمپیرکی جادو که بود   عاشق شهزاده با حسن و جود
جادوئی کردش عجوز کابلی   که برد رشک سحر بابلی   شه بچه شد عاشق کمپیر زشت   تا عروس آن عروسی را بهشت
یک سیه دیوی و کابولی زنی   گشت بر شهزاده ناگه رهزنی   زان سیه [illegible] نابکار   گشت آن شهزاده بیهوش و نزار
آن نود ساله عجوز گنده پیر   نی خرد هشت آن ملک را نی ضمیر   تا بسالی بود شهزاده اسیر   بوسه جایش نعل کفش گنده پیر
صحبت کمپیر او را می ربود   تا ز کاهش نیم جانی مانده بود   دیگران از ضعف وی با درد سیر   او ز سکر سحر از خود بیخبر
این جهان بر شاه چون زندان شده   وین پسر بر گریه شان خندان شده   شاه بس بیچاره شد در برد و مات   روز و شب میکرد قربان و زکات
زانکه هر چاره که میکرد آن پدر   عشق کمپیرک همی شد بیشتر   پس یقین گشتش که مطلق آن سریست   چاره او را بعد ازین لابه گریست
سجده میکرد او که هم فرمان تراست   غیر حق بر ملک حق فرمان کراست   لیک این مسکین همی سوزد چو عود   دستگیرش ای رحیم و ای ودود
تا ز یارب یارب و افغان شاه   ساحری استاد پیش آمد ز راه

مستجاب شدن دعای پادشاه در خلاص پسر از جادوی کابلی

او شنیده بود از دور این خبر   که اسیر پیرزن گشت آن پسر   کان عجوزه بود اندر جادوئی   بی نظیر و ایمن از مثل و دوئی
دست بر بالا دست است ای فتی   در فن و در زور تا ذات خدا   منتهای دستها دست خداست   بحر بیشک منتهای جوهاست
هم ازو گیرند مایه ابرها   هم بدو باشد نهایت سیلها   گفت شاهش کین پسر از دست رفت   گفت اینک آمدم درمان زفت
نیست همتا زان [illegible] حران   جز من داهی رسیده زان کران   چون کف موسی بامر کردگار   نک برآرم من ز سحر او دمار

که مرا این علم آمد زان طرف / نی ز شاگردی سحر مستخف
آمدم تا بر گشایم سحر او / تا نماند شاهزاده زرد رو
سوی گورستان برو وقت سحور / پهلوی دیوار هست اسپید گور
سوی قبله باز کاو آن جای را / تا ببینی قدرت و صنع خدا
بس دراز است این حکایت تو ملول / زبده را گویم رها کردم فضول
سوی گورستان رفت آن شاهزاده / گور را آن شاه آن دم بر گشود
جادوی‌ها دید پنهان اندر او / صد گره بسته به یکتار مو
وان گره‌های گران را بر گشاد / پس بمحنت بعد شه سر از ره داد
آن پسر با خویش آمد شد روان / سوی تخت شاه با صد امتحان
سجده کرد و بر زمین میزد ذقن / در بغل کرده پسر تیغ و کفن
شاه آئین بست و اهل شهر شاد / وان عروس ناامید و بی مراد
عالم از سر زنده گشت و با فروز / ای عجب آن روز و زان امروز زرد
یک عروسی کرد شاه او را چنان / که جلاب و قند بد پیش سگان
جادوی پیر از غصه بمرد / روی و خوی زشت با مالک سپرد
شاه آئین بست و آمد در نیاز / راز گفتی با خدا ای کارساز
شاهزاده در تعجب مانده بود / کز من از عقل و نظر چون دور بود
نو عروسی دید همچون ماه حسن / که همی در بر ملیحان اه حسن
گشت بیهوش و بروی اندر فتاد / تا سر و زان صدر او کم شد فواد
سر شبان و روز از خود بیهوش گشت / تا که خلق از غشی وی در جوش گشت
از گلاب و از علاج آمد بخود / اندکی اندر فهم گشتش نیک و بد
بعد سالی شاه گفتش در سخن / کای پسر یاد آر زان یار کهن
یاد آورد زان ضجیع وزان فراش / تا بدین حد بی وفا و مر مباش
گفت وی من یافتم دار السرور / وارهیدم از چه از دار الغرور
همچنان باشد چو مؤمن راه یافت / سوی نور حق ز ظلمت وا رهت

در بیان آنکه آن شاهزاده آدمی زاده است پدرش آدم صفی است خلیفهٔ حق و کمپیر کابلی دنیاست که آدمی بچه را از پدر ببرید بسحر و انبیا و اولیا آن طبیب اند تدارک کننده

خلص این قصه بگفتم تمام / تا بدانی مقصد خود والسلام
ای برادر دانکه شهزاده توئی / در جهان کهنه زاده از نوی
کابلی جادوی دنیاست کو / کرده مردان اسیر رنگ و بو
چون در افگندت درین آلوده رود / دم بدم میخوان و میدم قل اعوذ
تا رهی زین جادوی وزین قلق / استعانت خواه ز رب الفلق
زان نبی دنیات را سحاره خواند / کو بافسون خلق را در چه نشاند
هین فسون گرم دارد گنده پیر / کرده شاهان را دم گرمش اسیر
در درون سینه نفاثات او / عقده ها سحر را اثبات و است
ساحره دنیا قوی دانا زنیست / حل سحر او بپای عامه نیست
ور گشادی عقد او را عقلها / انبیا را کی فرستادی خدا
هین طلب کن خوش دمی عقده کشا / راز دان یفعل الله ما یشا
همچو ماهی بسته است او به اشتست / شاهزاده مانده سالی و شقت
شصد سال از رشت اوی در محکمی / نی خوشی نی بر طریق سنتی
فلسفی بدبخت نی دنیات خوب / نی رهید از وبال و از ذنوب
نفخ او این عقدها را سخت کرد / پس طلب کن نفخهٔ خلاق فرد
تا نفخت فیه من روحی ترا / وارهاند زین و گوید برتر آ
جز بنفخ حق نسوزد نفخ سحر / نفخ قهر است این دم نفخ مهر
رحمت او سابقست از قهر او / سابقی خواهی برو دو سابق بجه
تا رسی اندر نفوس زوجت / کای فتح مسحور را نیکس مخرجت
با وجود زال ناید انحلال / درشبیکه در بران پر دلال
نی که فرمود آن سراج امتان / انجهان و آنجهان اخترتان
پس وصال این فراق آن بود / صحت این تن سقام جان بود

سخت می آید فراق این ممر / پس فراق آن مقر دان سخت تر
چون فراق نقش سخت آید ترا / تا چه سخت آید ز نقاشش جدا
ای که صبرت نیست از دنیای دون / چونت صبرست از خدای دوست چون
چونکه صبرت نیست زین آب سیاه / چون صبوری داری از چشمهٔ اله
چونکه بی این شرب کم داری سکون / چون ز ابرارے جدا وز یشربون
گر ببینی یک نفس حسن ودود / اندر آتش افگنی جان و وجود
جیفه بینی بعد ازان این شرب را / چون ببینی کر و فر قرب را
همچو شهزاده رسی در یار خویش / پس برون آری ز پا تو خار خویش
جهد کن در بیخودی خود را بیاب / زودتر والله اعلم بالصواب
هر زمانے هین مشو با خویش جفت / هر زمان چون خر در آب و گل سفت
از قصور چشم باشد آن عثور / که نبیند شیب و بالا از دو دور
بوی پیراهان یوسف کن سند / زانکه بویش چشم روشن میکند
صورت پنهان و آن نور جبین / کرده چشم انبیا را دوربین
نور آن رخسار برهاند ز نار / هین مشو قانع بنور مستعار
چشم را این نور حالی بین کند / چشم و عقل و روح را گرگین کند
صورتش نورست و در تحقیق نار / گر ضیا خواهی ز دست از وی بدار
دمبدم در رو فتد هر جا رود / دیده و جائی که حالی بین بود
دور بیند دور بین بے هنر / همچنانکه دور دیدن خواب در
خفته باشی بر لب جو خشک لب / میدوی سوے سراب اندر طلب
دور می بینی سراب و میدوی / عاشق آن بینش خود میشوی
میزنی در خواب با یاران تو لاف / که منم بیننده دل پرده شکاف
نک بدان سو آب دیدم هین شتاب / تا رویم آنجا و آن باشد سراب
هر قدم زین آب تازی دور تر / دو دوان سوے سرابے با غرر
عین آن عزمت حجاب آن شده / که بتو پیوسته است و آمده
بس کسا عزمے بجائی میکند / از مقامے کان غرض در وی بود
دید لاف خفته می ناید بکار / جز خیالی نیست از وی بدار
خوابناکی لیک هم بر راه خسپ / الله الله بر ره الله خسپ
تا بود که سالکے بر تو زند / از خیالاتت نعاست بر کند
خفته را گر فکر گردد همچو موی / او ازان دقت نیابد راه کوی
فکر خفته گر دوتا و گر سه تاست / هم خطا اندر خطا اندر خطاست
گرچه چشمش تیز بین با ضیاست / هم ربا اندر ربا اندر رباست
موج بر وی میزند بے احتراز / خفته پویان در بیابان دراز
خفته می بیند عطشهای شدید / آب اقرب منه من حبل الورید

حکایت آن زاهدے که در سال قحط خندان و شاد بود با مفلسی و بسیاری عیال و خلق می مردند از گرسنگی و گفتند که هنگام تعزیت ست شادی گفت مرا باکی نیست

همچنان کان زاهد اندر سال قحط / بود او خندان و گریان جمله رهط
پس بگفتندش چه جاے خنده است / قحط بیخ مؤمنان برکنده است
رحمت از ما چشم خود بر دوخته است / ز آفتاب تیز صحرا سوخته است
کشت و باغ و رز سیه استاده است / در زمین نم نیست نه بالا نه پست
خلق می میرند زین قحط و عذاب / ده ده و صد صد چو ماهی دور ز آب
بر مسلمانان نمی آری تو رحم / مؤمنان خویشند یک تن شحم و لحم
رنج یک جزوی ز تن رنج همه است / گر دم صلح است یا خود ملحمه است
گفت در چشم شما قحط است این / پیش چشمم چون بهشت است این زمین
من همی بینم بهر دشت و مکان / خوشه ها انبه رسیده تا میان
خوشه ها در موج از باد صبا / پر بیابان سبزتر از گندنا
ز آزمون من دست بر وی میزنم / دست و چشم خویش را چون بر کنم
یار فرعون تنید اے قوم دون / زان نماید مر شما را نیل خون
یار موسی خرد گردید زود / تا نماند خون ببینید آب رود
اندید بر تو جفاے چون رود / آن پدر در چشم تو سگ میشود

آن پدر سگ نیست تاثیر جفاست
کہ چنان رحمت نظر را سگ نماست

گرگ میدیدند یوسف را بچشم
چونکه اخوان را حسودی بود و خشم

در بیان آنکه مجموع عالم صورت عقل کل است چون با عقل کل بکژروی جفا کردی صورت عالم ترا غم فزاید اغلب احوال چنانکه دل با پدر بد کردی صورت پدر ترا غم فزاید و نتوانی او را دیدن اگرچه پیش از آن نور دیده بوده باشد و راحت جان

با پدر چون صلح کردی خشم رفت
آن سگی شد گشت بابا یار رفت

کل عالم صورت عقل کلست
کوست بابای هر آنک اهل قلست

چون کسی با عقل کل کفران فزود
صورت کل پیش او هم سگ نمود

صلح کن با این پدر عاقی بهل
تا که فرش زر نماید آب و گل

پس قیامت نقد حال تو بود
پیش تو چرخ و زمین مبدل شود

من که صلحم دائما با این پدر
این جهان چون جنتستم در نظر

هر زمان نو صورتی و نو جمال
تا ز نو دیدن فرو میرد ملال

من همی بینم جهان را پر نعیم
آبها از چشمها جوشان مقیم

بانگ آبش میرسد در گوش من
مست میگردد ضمیر و هوش من

شاخها رقصان شده چون تائبان
برگها کف‌زن مثال مطربان

برق آئینه است لامع از نمد
گر نماید آئینه تا چون بود

از هزاران من نمیگویم یکی
زانکه آگنده است هر گوشی ز شکی

پیش وهم این گفت مژده دادنست
عقل گوید مژده چه نقد منست

قصهٔ فرزندان عزیر علیه السلام که از پدر احوال پدر می‌پرسیدند پدر میگفت آری دیدمش از عقب می‌آید بعضی که شناختندش بیهوش شدند و آنانکه نشناختندش میگفتند این شخصی خوش مژده داد این بیهوشی از چیست این حالت

بچه‌بوران عزیر اندر گذر
آمده پرسان ز احوال پدر

گشته ایشان پیر و باباشان جوان
پس پدرشان پیش آمد ناگهان

پس بپرسیدند ازو کای رهگذر
از عزیر ما عجب داری خبر

که کسیمان گفت کامروز آن سند
بعد نومیدی ز بیرون میرسد

گفت آری بعد من خواهد رسید
آن یکی خوش شد چو این مژده شنید

بانگ میزد کای بشیر باش شاد
وان دگر بشناخت بیهوش اوفتاد

که چه جای مژده است ای خیره‌سر
که در افتادیم در کان شکر

وهم را مژده است و پیش عقل نقد
زانکه چشم وهم شد محجوب فقد

کافران را درد و مومن را بشیر
لیک نقد حال در چشم بصیر

زانکه عاشق در دم نقد است مست
لاجرم از کفر و ایمان برترست

کفر و ایمان هر دو خود دربان او
کوست مغز و کفر و دین او را دو پوست

کفر قشر خشک رو برتافته
باز ایمان قشر لذت یافته

قشرهای خشک را جا آتش است
قشر پیوسته بمغز جان خوش است

مغز خود از مرتبهٔ خوش برترست
برترست از خوش که لذت گسترست

این سخن پایان ندارد بازگرد
تا برآرد موسیم از بحر گرد

درخور عقل عوام این گفته شد
از سخن باقی آن بنهفته شد

زر عقلت ریزه است ای متهم
بر قراضه مهر سکه چون نهم

عقل تو قسمت شده بر صد مهم
بر هزاران آرزو و طم و رم

جمع باید کرد اجزا را بعشق
تا شوی خوش چون سمرقند و دمشق

جو جو چون جمع گردی ز اشتباه
پس توان زد بر تو سکهٔ پادشاه

ور ز مثقالی شوی افزون تو خام
از تو سازد شه یکی زرینه جام

پس برو هم نام و هم القاب شاه
باشد و هم صورتش ای وصل‌خواه

تا که معشوقت بود هم نان و آب
هم چراغ و شاهد و نقل و شراب

جمع کن خود را جماعت رحمت است
تا توانم با تو گفتن آنچه هست

زانکه گفتن از برای باور است
جان شرک از باوری حق بریست

جان قسمت گشته بر حشو فلک
در میان شصت سودا مشترک

پس خموشی به دهد او را ثبوت
پس جواب احمقان آمد سکوت

این همی دانم ولی مستی تن / میگشاید بی مراد من دهن

آن چنان کز عطسه و از خامیازها / این دهان گردد بناخواه باز

همچو پیغمبر ز گفتن وز نثار / توبه آرم روز من هفتاد بار

بیان حدیث انی لاستغفر الله فی کل یوم سبعین مرة

لیک آن مستی بود توبه شکن / منسی است این مستی تن جامه کن

حکمت اظهار تاریخ دراز / مستی انداخت بر دانای راز

راز پنهان با چنین طبل و علم / آب جوشان گشته از جف القلم

رحمت بیحد روانه هر زمان / خفته‌اید از درک آن ای مردمان

جامهٔ خفته خورد از جوی آب / خفته اندر خواب جویای سراب

میدود کانجا بود بوی آب هست / زین تفکر راه را بر خویش بست

چونکه آنجا گفت زینجا دور شد / بر خیالی از حقی مهجور شد

دور بینانند و بس خفته روان / رحمتی آرید بر شان ای رهان

من ندیدم تشنگی خواب آورد / خواب آرد تشنگی بی خرد

خود خرد آنست کو از حق چرید / نی خرد کان را عطارد آورید

بیان آنکه عقل جزوی تا بگور دیش نه بیند و در باقی مقلد انبیاست

پیش بینی خرد تا گور بود / وان صاحبدل بنفخ صور بود

این خرد از گور و خاکی نگذرد / وین قدم عرصهٔ عجائب نسپرد

زین قدم وین عقل رو بیزار شو / چشم غیبی جوی و برخوردار شو

همچو موسی نور کی یابد ز جیب / سخرهٔ استاد و شاگرد کتیب

زین نظر وین عقل ناید جز دوار / پس نظر بگذار و بگزین انتظار

از سخنگوئی مجوئید ارتفاع / منتظر را به ز گفتن استماع

منصب تعلیم نوع شهوت است / هر خیال شهوتی در ره بت است

گر بفضلش پی ببردی هر فضول / کی فرستادی خدا چندین رسول

عقل جزوی همچو برقست و درخش / در درخشی کی توان شد سوی وخش

نیست نور برق بهر رهبری / بلکه امریست ابر را که می‌گری

برق عقل ما برای گریه است / تا بگرید نیستی در شوق هست

عقل کودک گفت بر کتاب تن / لیک نتواند بخود آموختن

عقل رنجور آردش سوی طبیب / لیک نبود در دوا عقلش مصیب

نک شیاطین سوی گردون میشدند / گوش بر اسرار بالا میزدند

می ربودند اندکی زان رازها / تا شهب می‌راندشان زود از سما

که روید آنجا رسولی آمده است / هر چه میخواهید زو آید بدست

گر همی جوئید در بی بها / ادخلوا الابیات من ابوابها

می زنید آن حلقهٔ در بر باب بیت / گر سوی بام فلکتان راه نیست

نیست حاجتتان بدین راه دراز / خاک را داده ایم اسرار راز

پیش او آئید اگر خائن نه‌اید / نیشکر گردید ازو گرچه نی‌اید

سبزه گرداند ز خاکت ای ذلیل / نیست کم از سم اسپ جبرئیل

سبزه گردی تازه گردی زنوی / گر تو خاک اسپ جبریلی شوی

سبزهٔ جانبخش کان را سامری / کرد در گوساله تا شد گوهری

جان گرفت و بانگ زد زان سبزه او / آنچنان بانگی که شد فتنهٔ عدو

گر امین آئید سوی اهل راز / وا رهید از سر کله مانند باز

سر کلاه چشم بند و گوش بند / کز ازو باز است مسکین و نژند

زان کله چشمش باز از رشد است / که همه میلش سوی جنس خود است

چون برید از جنس با شه گشت یار / بر گشاید چشم او را بازدار

رانده دیو را حق از رضا خویش / عقل جزوی از استبداد خویش

که سری کم کن نه تو مستبد / بلکه شاگرد دلی و مستعد

رو بر دل رو که تو جزو دلی / هین که بندهٔ پادشاه عادلی

بندگی او به از سلطانی است / که انا خیر دم شیطانی است

فرق بین و برگزین تو ای حبیس / بندگی آدم از کبر بلیس

گفت آنکه هست خورشید ره او / حرف طوبی هر که ذلت نفسه

سایهٔ طوبی ببین و خوش بخسب / سر بنه در سایهٔ سرکش مخسب

ظل ذلت نفسه خوش مضجعی ست	مستعد آن صفا را مهجعی ست
گر ازین سایه روی سوی منی	زود طاغی گردی و ره گم کنی

بیان آیهٔ کریمه یا ایها الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی الله و رسوله واتقوا الله از حکیم سنائی ست

چون نبی نیستی ز امت باش	چونکه سلطان نه‌ای رعیت باش
پس روی خاموش باش از انقیاد	زیر ظل امر شیخ و اوستاد
پس رو خامشان خامش باش	وز خودی رای زحمتی متراش
پس روی صلحا شو و خاموش باش	از وجود خویش والی کم تراش
ورنه گرچه مستعد و قابلی	مسخ گردی تو ز لاف کاملی
هم ز استعداد وا مانی اگر	سر کشی ز استاد راز و باخبر
صبر کن در موزه دوزی و بسوز	ور شوی بی صبر مانی پاره دوز
کهنه دوزان گر بدیشان صبر و حلم	جمله نودوزان شدندی هم بعلم
پس بکوشی و بآخر از کلال	خود بخود گویی که العقل عقال
همچو آن مرد مفلسف روز مرگ	عقل را میدید بس بی بال و برگ
بی غرض میکرد آن دم اعتراف	کز ذکاوت راندیم اسپ از گزاف
از غروری سر کشیدیم از رجال	آشنا کردیم در بحر خیال
آشنا هیچ است اندر بحر روح	نیست آنجا چاره جز کشتی نوح
کاشکی کو آشنا ناموختی	تا طمع در نوح و کشتی دوختی
اینچنین فرمود آن شاه رسل	که منم کشتی درین دریای کل
یا کسی کو در بصیرتهای من	شد خلیفه راستین بر جای من
کشتی نوحیم در دریا که تا	رو نگردانی ز کشتی ای فتی
همچو کنعان سوی هر کوهی مرو	از نبی لاعاصم الیوم شنو
می‌نماید پست این کشتی ز بند	می‌نماید کوه فکرت بس بلند
پست منگر هان و هان این پست را	بنگر آن فضل خدا پیوست را
در بلندی کوه فکرت کم نگر	که یکی موجش کند زیر و زبر
گر تو کنعانی نداری باورم	گر دو صد چندین نصیحت آورم
گوش کنعان کی پذیرد این کلام	که برو مهر خدایست و ختام
کی گذارد موعظت بر مهر حق	کی بگرداند حدیث حکم سبق
لیک میگویم حدیث خوش پی	بر امید آنکه تو کنعان نه‌ای
آخر این اقرار خواهی کرد هین	هم ز اول روز آخر را ببین
میتوانی دید آخر را مکن	چشم آخربین را کور و کهن
هر که آخربین بود مسعودوار	نبودش هر دم بره رفتن عثار
گر نخواهی هر دمی این خفت و خیز	کن ز خاک پای مردی چشم تیز
کحل دیده ساز خاک پاش را	تا بیندازی سر اوباش را
که ازین شاگردی و زین افتقار	سوزنی باشی شوی تو ذوالفقار
سرمه کن تو خاک هر بگزیده را	هم بسوزد هم بسازد دیده را
چشم روشن کن ز خاک اولیا	تا ببینی ز ابتدا تا انتها
چشم اشتر زان بود بس نوربار	که خورد از بهر نور چشم خار
خار خور تا گل بروید اندرا	چشم تو روشن شود جان با صفا
خار را از چشم دل گر بر کنی	چشم جان را حق ببخشد روشنی

قصهٔ شکایت استر با شتر که من بسیار در رو می‌افتم در راه رفتن و تو کم می‌افتی چون است و جواب گفتن شتر

اشتری را دید روزی استری	چونکه با او جمع شد در آخری
گفت من بسیار می‌افتم برو	در گریوه و راه و در بازار و کو
گرچه در ره می‌فتم بسیار من	در ره هموار و ناهموار من
خاصه از بالای که تا زیر کوه	در سر آیم هر زمانی از شکوه
کم همی افتی تو در ره بهر چیست	یا مگر خود جان پاکت دولتیست
در سر آیم هر دم و زانو زنم	پوز و زانو زان خطا پر خون کنم
کژ شود پالان و رختم بر سرم	وز مکاری هر زمان زخمی خورم

همچو کم عقلی که از عقل تباه / بشکند توبه بهر دم از گناه
سخرهٔ ابلیس گردد در زمن / از ضعیفی رای آن توبه شکن

در سر آید هر زمان چون اسپ لنگ / که بود بارش گران و راه سنگ
میخورد از غیب بر سر زخم او / از شکست توبه آن ادبار خو

باز توبه میکند با رای سست / دیو یک تف کرد و توبه‌ش را شکست
ضعف اندر ضعف و کبرش آنچنان / که بخواری بنگرد در واصلان

ای شتر که تو مثال مومنی / کم فتی در رو و کم بینی زنی
تو چه داری که چنین بی آفتی / بی عثاری و کم اندر رو فتی

گفت گرچه هر سعادت از خداست / در میان ما و تو بس فرقهاست
سربلندم من دو چشم من بلند / بینش عالی امانست از گزند

از سر که من ببینم پای کوه / هر گو و هموار را من توه توه
همچنانکه دید آن صدر اجل / پیش کار خویش تا روز اجل

آنچه خواهد بود بعد بیست سال / داند اندر حال آن نیکو خصال
حال خود تنها ندید آن متقی / بلکه حال مغربی و مشرقی

نور در چشم و دلش سازد سکن / بهر چه سازد پی حب الوطن
همچو یوسف کو بدید اول بخواب / که سجودش کرد ماه و آفتاب

از پس ده سال بلکه بیشتر / آنچه یوسف دیده بد بر کرد سر
نیست آن ینظر بنور الله گزاف / نور ربانی بود گردون شکاف

نیست اندر چشم تو آن نور رو / هستی اندر حس حیوانی گرو
تو ز ضعف چشم بینی پیش پا / تو ضعیفی هم ضعیف پیشوا

پیشوا چشمست دست و پای را / کو ببیند جای را ناجای را
دیگر آنکه چشم من روشن تراست / دیگر آنکه خلقت من اطهر است

زانکه هستم من ز اولاد حلال / نی ز اولاد زنا و اهل ضلال
تو ز اولاد زنائی بی گمان / تیر کژ پرد چو کژ باشد کمان

تصدیق کردن استر جواب اشتر را و اقرار آوردن بفضل او بر خود و از و استعانت خواستن و بدو پناه گرفتن بصدق و نواختن شتر او را و راه نمودن و یاری دادن بر او شاهانه

گفت استر راست گفتی ای شتر / این بگفت و کرد چشم از اشک تر

ساعتی بگریست و در پایش فتاد / گفت ای بگزیدهٔ رب العباد

چه زیان دارد که از فرخندگی / در پذیری تو مرا در بندگی

فضل تو بر من فزونست از شمار / هم ز فضل خود مرا معذور دار
گفت چون اقرار کردی پیش من / رو که رستی تو ز آفات زمن

دادی انصاف و رهیدی از بلا / تو عدو بودی شدی اهل ولا
خوی بد در ذات تو اصلی نبود / کز بد اصلی نیاید جز جحود

آن بد عاریتی باشد که او / آرد اقرار و شود او توبه جو
همچو آدم زلتش عاریه بود / لاجرم اندر زمان توبه نمود

چونکه اصلی بود جرم آن بلیس / ره نبودش جانب توبهٔ نفیس
رو که رستی از خود و از خوی بد / وز زبانهٔ نار و از دندان دد

رو که اکنون دست در دولت زدی / در فگندی خود به بخت سرمدی
ادخلی چون فی عبادی یافتی / ادخلی فی جنتی دریافتی

در عبادش راه کردی خویش را / رفتی اندر خلد از راه خفا
اهدنا گفتی صراط المستقیم / دست تو بگرفت و برد تا نعیم

نار بودی نور گشتی ای عزیز / غوره بودی گشتی انگور و مویز
اختری بودی شدی تو آفتاب / شاد باش الله اعلم بالصواب

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر / شهد خویش اندر فگن در جوی شیر
تا رهد آن شیر از تغییر طعم / یابد از بحر مزه تکثیر طعم

متصل گردد بدان بحر الست / چونکه شد دریا ز هر تغییر رست
منفذی یابد بدان بحر عسل / آفتی را نبود اندر وی عمل

غره کن شیروار ای شیر حق / تا رود آن غره بر هفتم طبق
چه خبر جان ملول سیر را / کی شناسد موش غرهٔ شیر را

بر تو بس احوال خود با آب ر / بهر هر دریا دو صد نیکو گهر
آب نیل ست این حدیث جانفزا / یاربش در چشم قبطی خون نما

لابه کردن قبطی سبطی را که یک طرف به نیت خویش از نیل پر کن و بر لب من نه تا بخورم بحق دوستی و برادری که سبو که شمایان سبطیان بهر خود پر می کنید از نیل آب صاف ست و سبو که ما قبطیان پر میکنیم خون صاف ست

می شنیدم که درآمد قبطیی / از عطش اندر وثاق سبطیی
گفت هستم یار و خویشاوند تو / گشته ام امروز حاجتمند تو
زانکه موسی جادوی کرد و فسون / تا که آب نیل ما را کرد خون
سبطیان زان آب صافی میخورند / پیش قبطی خون شد آب از چشمبند
قبطیان حک میمیرند از تشنگی / از پی ادبار خود یا بدرگی
بهر خود یک طاس را پر آب کن / تا خورد از آبت این یار کهن
چون برای خود کنی این طاس پر / خون نباشد آب باشد پاک و حر
من طفیل تو بنوشم آب هم / که طفیلی در تبع بجهد ز غم
گفت ای جان جهان خدمت کنم / پاس دارم ای دو چشم روشنم
بر مراد تو روم شادی کنم / بندهٔ تو باشم آزادی کنم
طاس را از نیل او پر آب کرد / بر دهان بنهاد نیمی را بخورد
طاس را کژ کرد سوی آبخواه / که بخور تو هم شد آن خون سیاه
باز ازین سو کرد کژ خون آب شد / قبطی اندر خشم و اندر تاب شد
ساعتی بنشست تا خشمش برفت / بعد از آن گفتش که ای صمصام زفت
ای برادر این گره را چاره چیست / گفت این را آن خورد کو متقیست
متقی آنست کو بیزار شد / از ره فرعون و موسی وار شد
قوم موسی شو بخور این آب را / صلح کن با مه ببین مهتاب را
صد هزاران ظلمتست از خشم تو / بر عباد الله اندر چشم تو
چشم بنشان خشم بگشا شاد شو / عبرت از یاران بگیر استاد شو
کی طفیل من شوی در اغتراف / چون ترا کفریست همچون کوه قاف
کوه در سوراخ سوزن کی رود / جز مگر آن کوه برگ که شود
کوه را که کن باستغفار خوش / جام غفران بگیر و خوش بکش
تو بدین تزویر چون نوشی از آن / چون حرامش کرد حق بر کافران
خالق تزویر تزویر ترا / کی خرد ای مفتری مفتری
آل موسی شو که حیلت سود نیست / حیلت باد تهی پیمود نیست
زهره دارد آب کز امر صمد / گردد او با کافران آبی کند
یا تو پنداری که تو نان میخوری / زهر مار و کاهش جان میخوری
نان کجا اصلاح آن جانی کند / کو دل از فرمان جانان بر کند
یا تو پنداری که حرف مثنوی / چون بخوانی رایگانش بشنوی
یا کلام حکمت و سر نهان / اندر آید سهل در گوش و دهان
اندر آید لیک چون افسانه ها / پوست بنماید نه مغز دانه ها
در سر و رو در کشیده چادری / رو نهان کرده ز چشمت دلبری
شاهنامه یا کلیله پیش تو / همچنان باشد که قرآن از عتو
فرق آنگه باشد از حق و مجاز / که کند کحل عنایت چشم باز
ورنه پشک و مشک پیش اخشمی / هر دو یکسانست چون نبود شمی
خویشتن مشغول کردن از ملال / باشدش قصد از کلام ذو الجلال
کاتش وسواس را و غصه را / زان سخن بنشاند و سازد دوا
بهر این مقدار آتش شاندن / آب پاک و بول یکسان شد یقین
آتش وسواس را این بول و آب / هر دو بنشانند همچون خور و خواب
لیک گر واقف شوی زین آب پاک / که کلام ایزدست و روحناک
نیست گردد وسوسه کلی ز جان / دل بیابد ره بسوی گلستان
زانکه در باغی و در جویی پرد / هر که از سر صحف بویی برد
یا تو پنداری که روی انبیا / آنچنانکه هست می بینیم ما
در تعجب مانده پیغمبر از آن / چون نمی بینند رویم مؤمنان

قبطی قوم فرعون ۱۲
وثاق بفتح خانه ۱۲
سبطی بنی اسرائیل قوم موسی علیه السلام ۱۲
فسون بفتحتین افسون ۱۲

چون نمی بینند نور روی خلق / که سبق بردست خورشید شرق
در همی بینند پس حیرت چراست / تا که وحی آمد که آن رو در خفاست

سوی تو ماه است و سوی خلق ابر / تا نبیند این سگان روی تو گبر
سوی تو دانه است و سوی خلق دام / تا ننوشد زان شراب خاص عام

گفت یزدان که تراهم ینظرون / نقش حمامند هم لا یبصرون
می نماید صورت ای صورت پرست / کان دو چشم مرده‌ی او ناظر است

پیش چشم نقش می آری ادب / که چرا پاسم نمی دارد عجب
از چه پیش پاسخ ای نقش نیست / که نمیگوید سلامم را علیک

می نجنباند سر و سبلت ز جود / پاس آنکه کردمش من صد سجود
حق اگرچه سر نجنباند برون / پاس آن ذوقی دهد در اندرون

کرد و صد جنبیدن سر از نعال / سر چنین جنباند آخر عقل و جان
عقل را خدمت کنی در اجتهاد / پاس عقل آن است کافزاید رشاد

حق نجنباند بظاهر سر ترا / لیک سازد بر سران سرور ترا
مر ترا چیزی دهد یزدان نهان / که سجودت تو کنند اهل جهان

آن چنان که داد سنگی را هنر / تا عزیز خلق شد یعنی که زر
قطره آبی بیابد لطف حق / گوهری گردد برد از زر سبق

جسم خاک است و چو حق تابیش داد / در جهانگیری چو مه شد اوستاد
هین طلسم است این و نقش مرده است / احمقان را چشمش از ره برده است

درخواستن قبطی دعای خیر و هدایت از سبطی و دعا کردن سبطی قبطی را بالخیر و مستجاب شدن آن دعا از اکرم الاکرمین حق تعالی

می نماید آنکه چشمی می زند / المنان سازیده زان آنرا سر

گفت قبطی تو دعایی کن که من / از سیاهی دل ندارم آن دهن

تا بود کز قفل این دل وا شود / زشت را در بزم خوبان جا شود

ذات تو مسخ صاحب خوبی شود / یا بلیسی باز کروبی شود
یا بفر دست مریم بوی مشک / یابد و تری میوه شاخ خشک

سبطی آن دم در سجود افتاد و گفت / کای خدای عالم ظاهر و نهفت
سبطی و قبطی همه بنده تواند / عاجزان او تواند و ستمند

جز تو پیش کی برآرد بنده دست / هم دعا و هم اجابت از تو است
هم ز اول تو دهی میل دعا / تو دهی آخر دعاها را جزا

اول و آخر تویی ما در میان / هیچ هیچی که نیاید در بیان
این چنین میگفت تا افتاد طشت / از سر بام و دلش بیهوش گشت

آمد او و درویش اندر دعا / نیست للانسان الا ما سعی
در دعا بود او که ناگه نعره / از دل قبطی بجست و نعره

که هلا بشتاب ایمان عرضه کن / تا ببرم زود زنار کهن
آتشی در جان من انداختند / مر بلیسی را بجان بنواختند

دوستی تو ز حب نا گفت / حمدالله عاقبت دستم گرفت
کیمیایی بود صحبتهای تو / کم مباد از خانه‌ی دل پای تو

تو یکی شاخی بدی از نخل خلد / چون گرفتم او مرا تا خلد برد
سیل بود آنکه تنم را در ربود / بر سلیم تا لب دریای جود

من بجوی آب رفتم سوی سیل / بحر دیدم در گرفتم کیل کیل
طاس آوردم که اکنون آب بر / آگنت دست ز نهاد چشم خیر

شربتی خوردم ز الله اشتری / تا بمحشر تشنگی ناید مرا
آنکه جوی و چشمه‌ها را آب داد / چشمه‌ای اندر درون من گشاد

این جگر که بود گرم و آبخوار / گشت مستغنی ز آب و آب خوار
کاف کافی آمده بهر عباد / صدق وعده کهیعص

یا قیم یا هم ترا امن یا خبیر / بی سبب بی واسطه یاری بخیر
کافیم بی نان ترا سیری دهم / بی سپاه و لشکرت میری دهم

کافیم بی داروت درمان کنم / گور را و چاه را میدان کنم
بی کتاب و بی اوستا تلقین دهم / بی بهارت نرگس و نسرین دهم

موسیی را دل دهم با یک عصا
تا زند بر عالمی شمشیرها

دست موسی را دهم یک نور و تاب
که طپانچه میزند بر آفتاب

چوب را ماری کنم من هفت سر
که نزاید ماده مار او را ز نر

خوں نیامیزم در آب نیل من
خود کنم خوں عین آبش را بفن

شادیت را غم کنم چوں آب نیل
که نیابی سوی شادیها سبیل

باز چوں تجدید ایماں بر تنی
باز از فرعون بیزاری کنی

سوی رحمت به منی آمده
نیل خوں بینی ازو آبی شده

چوں سر رشته نگهداری ز دل
نیل ذوق تو نگردد هیچ خوں

من گماں بردم که ایماں آورم
تا ازیں طوفان خوں آبی خورم

من چه دانستم که تبدیلی کنند
در نهاد من مرا نیلی کنند

سوی چشم خود یکی نیلم رواں
بر قرارم پیش چشم دیگراں

همچنانکه ایں جهاں پیش نبی
غرق تسبیح ست و پیش ما غبی

پیش چشمش ایں جهاں پر عشق و داد
پیش چشم دیگراں مرده جماد

پست و بالا پیش چشمش تیزرو
از کلوخ و سنگ او نکته شنو

با عوام ایں جمله بسته و مرده
زیں عجب تر من ندیدم پرده

گورها یکساں بپیش چشم ما
روضه و حفره به چشم اولیا

عامه گفتندی که پیغمبر ترش
از چه گشته است وحشی اولی ترش

خاصه گفتندی که پیش چشمتاں
می نماید او ترش ای امتاں

یک زماں در چشم ما آئید تا
خنده ها بینید اندر هل اتی

از سر امرود بن بنماید آں
منعکس صورت بزیر آ ای جواں

آں درخت هستیت امرود بن
تا بر آنجائے نماید نو کهن

تا بر آنجائے به بینی خار زار
پر ز کژدمها خشم و پر ز نار

چوں فرود آئی ببینی آنگها
یک جهاں پر گلرخاں و دلگشا

چوں فرود آئی فرود آید ترا
در رود ابرار فیض کبریا

آں زنی میخواست تا با مول خود
بر زند در پیش شوی گول خود

حکایت آں زن پلید کار که شوهر را گفت که ایں خیالات از سر امرود بن می نماید ترا فرود آ تا آں خیالات برود و اگر کسے گوید که آنچه مرد میدید خیال نبود جواب آنست که ایں مثال است نه ممثل در مثال همیں قدر کافیست

پس بشوهر گفت زن کای نیکبخت
من بر آیم میوه چیدن از درخت

چوں بر آمد بر درخت آں زن گریست
چوں فرو بالا سوی شوهر نگریست

گفت شوهر را که ای مابون رد
کیست آں لوطی که بر تو می فتد

تو بزیر او چو زن بغنوده
ای بغا تو خود مخنث بوده

گفت شوهر نی سرت گوئی بخفت
ورنه اینجا نیست غیر من بدست

زن مکرر کرد کای بابرطله
کیست بر پشتت فرو خفته بله

گفت ای زن هیں فرود آ از درخت
که سرت گشت و خرف گشتی تو سخت

چوں فرود آمد بر آمد شوهرش
زن کشید آں مول را اندر برش

گفت شوهر کیست ایں ای روسپی
که ببالای تو آمد چوں کپی

گفت زن نی نیست اینجا غیر من
هیں سرت برگشته شد هرزه متن

او مکرر کرد بر زن آں سخن
گفت زن ایں هست از امرود بن

از سر امرود بن من همچناں
کژ همی دیدم که تو ای قلتباں

پس فرود آ تا ببینی هیچ نیست
ایں همه تخییل از امرودی ست

هزل تعلیم ست آں را جد شنو
تو مشو بر ظاهر هزلش گرو

هر جدی هزل ست پیش هازلاں
هزلها جد ست پیش عاقلاں

کاهلاں امرود بن جویند لیک
تا بداں امرود بن راهیست نیک

نقل کن ز امرود بن کاکنوں برو
گشته تو خیره چشم و خیره رو

ایں منی و هستی اول بود
کز او دیده کژ و احول بود

چوں فرود آئی ز امرود بن
کژ نماید فکرت و چشم و سخن

یک درخت سخت بینی گشته ایں
شاخ او بر آسمان هفتمیں

چوں فرود آئی ازو گردی جدا
مبدلش گرداند از رحمت خدا

زین تواضع گر فرود آئی خدا / راست بینی بخشد آن چشم ترا
راست بینی گر بدی آن ساختین / مصطفی کی خواستی اندر دعا

گفت بنما جزو جزو از فوق و پست / آنچنانکه پیش تو آن جزو هست
بعد ازان بر رو بر آن امر و نهی / کو سپیدی گشت سبز از امر کن

چون درخت موسوی شد این درخت / چون سوی موسی کشانیدی تو رخت
آتش او را سبز و خرم میکند / شاخ او انی انا الله میزند

زیر ظلش جمله حاجات روا / اینچنین باشد الهی کیمیا
آن منی و هستیت باشد حلال / کو درو بینی صفات ذوالجلال

شد درخت کج مقوم حق نما / اصلها ثابت و فرعه فی السما

باقی قصه موسی علیه الصلوة والسلام

آمدش پیغام از وحی مهم / که کژی بگذار اکنون فاستقم
این درخت تن عصای موسی است / کامرش آمد که بیندازش ز دست

تا ببینی خیر او و شر او / بعد ازان برگیر او را از امر هو
پیشش انگندن نبود او خیر خوب / چون بامرش بر گرفتی شد حسنه

اول او بد برگ افشان بره را / گشت معجز آن گروه غره را
گشت حاکم بر سر فرعونیان / آب شان خون گشت و کف سر زنان

از فراع شاخ آمد قحط و مرگ / از ملخهائے که میخوردند برگ
تا بر آمد بیخود از موسی دعا / چون نظر افتادش آمد منتهی

کاین همه اعجاز و کوشیدن چرا / چون نخواهند این عنایت گشت اجتبا
امرش آمد کاتباع نوح کن / ترک کالایان بینی و شرح کن

منکر آخر که تو داعی رهی / امر بلغ هست نیکو وان تهی
کمترین حکمت کزین الحاح تو / جلوه گرد و آن لجاج آن عتو

تا کره بنمودن و اضلال حق / فاش گردد بر همه اهل فرق
چونکه مقصود از وجود اظهار بود / باید شان ز پند و اغوا ازمود

دلها الحال غوایت می کند / شیخ الحاج هدایت می کند
باز گرد و قصه قبطی بگو / گرد کفر او باطن خود و شود

سخت شدن کار بر قبطیان و شفاعت طلب کردن فرعون از موسی

چون بپایه گشت آمد امر شحون / نیل می آمد سراسر جمله خون

تا بنفس خویش فرعون آمدش / لابه میکرد و دو تا گشته قدش
کانچه ماکردیم ای سلطان مکن / غیبت ما ای ارادهٔ ایراد سخن

پاره پاره گردد و فرمان بدیم / من بعزت خوگرم سختم مگیر
هین بجنبان لب برحمت ای امین / تا ببندد این دهان آتشین

گفت یا رب می فریبد او مرا / می فریبد او فریبیده ترا
بشنوم یا من هم هم خدعه‌اش / تا بداند اصل آن فرع کش

کاهل مکر و حیلت پیش ماست / هر چه بر خاکست اصلش بر سماست
گفت حق آن سگ نیرزد هم بآن / پیش سگ انداز از دور استخوان

هین بجنبان آن عصا تا خاکها / وا دهد هر چه ملخ کردش فنا
وان ملخها در زمان گردد تباه / تا ببیند خلق تبدیل اله

کز سببها نیست حاجت مر مرا / آن سبب بهر حجابست و غطا
تا طبیعی خویش بر چاره زند / تا منجم رو باستاره کند

تا منافق از حریفے با مداد / سوی بازار آمد از بیم کساد
بندگی ناکرده و ناشسته رو / لقمه دوزخ نگشته لقمه جو

آکل و ماکول آمد جان عام / همچو آن بره چرنده از طعام
همچو آن بره قصابش شاد / کو برای ما چرد برگ مراد

کار و زرخ مسکینی و رخوردنی / بهر او خود را تو فربه میکنی
کار خود کن روزی حکمت بچر / تا شود فربه دل با کر و فر

خوردن تن تا نعم این خود ز دست / جان چو باند کاف من جوش حجر است
خمع تا جانکه هست افروخته / کو بود دوزخ چه هیزم سوخته

خویشتن را گم کن یاوه مکوش / گر تو آن نفسی و باقی هوش پوش
وانکه فربه‌هوت جز خمر نیست و جنگ / پیره هوش است عاقل دست تنگ

خمر تنها نیست سرمستی هوش / هر چه شهوت نیست چشم و گوش

ترک شهوت کن اگر خواهی تو هوش / وانکه شهوت بند دست هم چشم و گوش

آن بلیس از خمر خوردن دور بود / مست بود او از تکبر وز جحود

مست آن باشد که آن بیند که نیست / زر نماید آنچه مس و آهنیست

این سخن پایان ندارد موسیا / لب بجنبان تا برون آید گیا

دعا کردن موسی علیه السلام و سبز شدن کشت زارها و باران آمدن

همچنان کرد و هم اندر دم زمین / سبزه گشت و سنبل و نخجیر بین

اندر افتادند در لوت آن نفر / قحط دیده مرده از جوع البقر

چند روزی سیر خوردند از عطا / آن نمی و آدمی و چارپا

چون شکم پر گشت و بر نعمت زدند / وان ضرورت رفت پس طاغی شدند

نفس فرعونیست هان سیرش مکن / تا نیارد یاد زان کفر کهن

نی تف آتش نگردد نفس خوب / تا نشد آهن چو اخگر هین مکوب

بی مجاعت نیست تن جنبش کنان / آهن سرد است می کوبی بدان

گر گرسنه بنالد زار زار / او نخواهد شد مسلمان هوش دار

او چو فرعون است در قحط آن چنان / پیش موسی سر نهد لابه کنان

چونکه مستغنی شد او طاغی شود / خر چو بار انداخت اسکیزه زند

پس فراموشش شود چون رفت پیش / کار او واز آه و زاری خویش

سالها مردی که در شهری بود / یک زمان کش چشم در خوابی شود

شهر دیگر بیند او پر نیک و بد / هیچ در یادش نیاید شهر خود

که من آنجا بوده ام این شهر نو / نیست آن من وز اینجام گرو

بل چنان داند که خود پیوسته او / هم درین شهرش بود ابداع و خو

چه عجب گر روح موطنهای خویش / که بدستش مسکن و میلاد پیش

می نیاید یاد کاین نیز چو خواب / می فرو پوشد چو اختر را سحاب

چند نوبت آزمودی خواب را / خواب دنیا را همان بین مبتلا

خاصه چندین شهرها را کوفته / گردها از درگهش ناروفته

اجتهاد گرم ناکرده که تا / دل شود صافی و بیند ماجرا

سر برون آورد دلش از بحر راز / اول و آخر ببیند چشم باز

بیان اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدای فطرت

آمده اول به اقلیم جماد / وز جمادی در نباتی اوفتاد

سالها اندر نباتی عمر کرد / وز جمادی یاد ناورد از نبرد

وز نباتی چون به حیوانی فتاد / نامدش حال نباتی هیچ یاد

جز همین میلی که دارد سوی آن / خاصه در وقت بهار و ضیمران

همچو میل کودکان با مادران / سر میل خود نداند در لبان

همچو میل مفرط هر نو مرید / سوی آن پیر جوان بخت مجید

جزو عقل این از آن عقل کل است / جنبش این سایه زان شاخ گل است

سایه‌اش فانی شود آخر در او / پس بداند سر میل و جستجو

سایهٔ شاخ درخت ای نیکبخت / کی بجنبد گر نجنبد این درخت

باز از حیوان سوی انسانیش / میکشد آن خالقی که دانیش

همچنین اقلیم تا اقلیم رفت / تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت

عقلهای اولینش یاد نیست / هم ازین عقلش تحول کردنیست

تا رهد زین عقل پر حرص و طلب / صد هزاران عقل بیند بوالعجب

گرچه خفته گشت و شد ناسی ز پیش / کی گذارندش در آن نسیان خویش

باز از آن خوابش به بیداری کشند / تا کند بر حالت خود ریشخند

که چه غم بود آنکه میخوردم بخواب / چون فراموشم شد احوال صواب

چون ندانستم که آن غم و اعتلال / فعل خواب است و فریب است و خیال

همچنین دنیا که حلم نائم است / خفته پندارد که این خود دائم است

تا بر آید ناگهان صبح اجل / وا رهد از ظلمت ظن و دغل

خنده اش گیرد از آن غمهای خویش / چون ببیند مستقر و جای خویش

هر چه بیند در خواب [illegible] / روز محشر یک بیک پیدا شود

آنچه کردی اندرین خواب جهان / گردد آن هنگام بیداری عیان

تا نپنداری که این بد کردنیست / اندرین خوابت ترا تعبیر نیست
بلکه این خنده بود گریه و نفیر / روز تعبیر ای ستمگر بر اسیر
گریه و درد و غم و زاری خود / شادمانی دان ببیداری خود
ای دریده پوستین یوسفان / گرگ برخیزی ازین خواب گران
گشته گرگان یک بیک خوهای تو / میدرانند از غضب اعضای تو
خون نخسپد بعد مرگت در قصاص / تو مگو که مردم و یابم خلاص
این قصاص نقد حیلت سازیست / پیش زخم آن قصاص این بازیست
زین لعب خواندست دنیا را خدا / کاین جزا لعبست پیش آن جزا
این جزا تسکین جنگ و فتنه‌ایست / آن چو اخصاست و این چون ختنه‌ایست
این سخن پایان ندارد موسیا / هین رها کن آن خران را در گیا
تا بدان خوش علف فربه شوند / هین که گرگانند ما را خشم مند
ناله گرگان خود را موقنیم / این خران را طعمه ایشان کنیم

بیان آنکه خلق دوزخ گرگان اند و نالان اند از حق خواهان که روزیهای ما را فربه گردان زود بما برسان که ما را صبر نماند

این خران را کیمیای خوش دمی / از لب تو خواست کردن آدمی
تو بسی کردی بدعوت لطف و جود / آن خران را طالع و روزی نبود
پس فروپوشان لحاف نعمتی / تا بردشان زود خواب غفلتی
تا چو بجهند زچنین خواب این رمه / شمع مرده باشد و ساقی شده
داشت طغیانشان ترا در حیرتی / بس نفیر شد از جزا هم حسرتی
تا که عدلت قدم بیرون نهد / در جزا هر زشت را در خور دهد
کان شهی که می ندیدندیش فاش / بود با ایشان نهان اندر معاش
چون خرد با تست مشرف بر تنت / گرچه زو قاصر بود این دیدنت
نیست قاصر دیدن او ای فلان / از سکون و جنبشت در امتحان
چه عجب گر خالق آن عقل نیز / با تو باشد در سکون و نقل نیز
از خرد غافل شود بر بد تند / بعد از آن عقلش ملامت میکند
تو شدی غافل ز عقلت عقل نے / کز حضورستش ملامت کردنے
گر نبودی حاضر و غافل بدی / در ملامت کے ترا سیلی زدی
ور ازو غافل نبودی نفس تو / کے چنان کردی جنون نفس تو
پس ترا عقلت چو اصطرلاب بود / زان بدانی قرب خورشید وجود
قرب بیچونست عقلت را بتو / نیست اندر پیش و پس و سفل و علو
قرب بیچون چون نباشد شاه را / که نیابد بحث عقل آن راه را
نیست آن جنبش که در اصبع تراست / پیش اصبع یا پسش یا چپ و راست
وقت خواب و مرگ از وی میرود / وقت بیداری قرینش میشود
از چه ره می آید اندر اصبعت / کاصبعت بے او ندارد منفعت
نور چشم و مردمک در دیده‌ات / از چه ره آمد بغیر شش جهت
عالم خلقست با سوے و جهات / بے جهت دان عالم امر و صفات
بے جهت دان عالم امر ای صنم / بے جهت تر باشد آمر لاجرم
بے جهت بد عقل علام البیان / عقل تر از عقل و جان تر هم ز جان
بے تعلق نیست مخلوقے بدو / آن تعلق هست بیچون ای عمو
زانکه فصل و وصل نبود در روان / غیر فصل و وصل نندیشد گمان
غیر فصل و وصل پے برد دلیل / لیک پے بردن نشاند غلیل
پے پیاپے می کن ار دوری ز اصل / تا رگ مردیت آرد سوے وصل
این تعلق را خرد چون پے برد / بسته فصل است و وصل است این خرد
زین وصیت کرد ما را مصطفی / بحث کم جوئید در ذات خدا
آنکه در ذاتش تفکر کردنیست / در حقیقت آن نظر در ذات نیست
هست آن پندار او زیرا براه / صد هزاران پرده آمد تا اله
هر یکے در پرده موصول جوست / وهم او آنست کان خود عین اوست
پس پیمبر دفع کرد این وهم ازو / تا نباشد در غلط سودا پزو
وانکه اندر وهم او ترک ادب / بے ادب را سرنگونی داد رب
سرنگونی آن بود کو سوے زیر / میرود پندارد او کو هست چیر

قال النبی صلی الله علیه وسلم تفکروا فی آلاء الله و لا تتفکروا فی ذات الله ۱۲

زانکه حد مست باشد اینچنین
کوزه اند آسمانها از زمین

در عجبهاش بفکر اندر روید
از عظیمی وز مهابت گم شوید

صنعتش چون ز ریش و سبلت کم کنید
حد خود دانید آنکه تن زنید

جز که لا احصی نگوید او ز جان
کز شمار و حد برون است آن بیان

چون بیانش نیست ای بوالهوس
بحث کم کن پیش این کم زن نفس

رفتن ذوالقرنین بکوه قاف و درخواست کردن که ای قاف از عظمت حق تعالی شمه با ما بگو و جواب او که صفت عظمت حق تعالی بتقریر در نیاید و لابه کردن ذوالقرنین که از آنچه تو آن گفت و بخاطر داری شمه بگو

رفت ذوالقرنین سوی کوه قاف
دید او را کز زمرد بود صاف

گرد عالم گشته دور او محیط
ماند حیران اندر آن خلق بسیط

گفت تو کوهی دگرها چیستند
که به پیش عظم تو بازیستند

گفت رگهای من اند آن کوهها
مثل من نبوند در حسن و بها

من بهر شهری رگی دارم نهان
بر عروقم بسته اطراف جهان

حق چو خواهد زلزله شهری مرا
امر فرماید که جنبان عرق را

پس بجنبانم من آن رگ را بقهر
که بدان رگ متصل گشته ست شهر

چون بگوید بس شود ساکن رگم
ساکنم وز روی فعل اندر تگم

همچو مرهم ساکن و بس کارکن
چون خرد ساکن وزو جنبان سخن

نزد آنکس که نداند عقلش این
زلزله هست از بخارات زمین

این بخارات زمین نبود بدان
زامر حق است و از آن کوه گران

بیان آنکه موری بر کاغذ میرفت نوشتن قلم دید قلم را ستایش کردن گرفت موری دیگر که تیز چشم تر بود گفت ستایش انگشتان کن که این هنر از ایشان می بینم موری دیگر که از هر دو تیز چشم تر بود گفت من ستایش بازو کنم که انگشتان فرع وی اند

مورکی بر کاغذی دید او قلم
گفت با مور دگر این راز هم

که عجایب نقشها آن کلک کرد
همچو ریحان و چو سوسن زار و ورد

گفت آن مور اصبع است آن پیشه ور
وین قلم در فعل فرع است و اثر

گفت آن مور سوم کز بازو است
کاصبع لاغر ز زورش نقش بست

همچنین میرفت بالا تا یکی
مهتر موران فطن بود اندکی

گفت کز صورت مبینید این هنر
کاو بخواب و مرگ گردد بیخبر

صورت آمد چون لباس و چون عصا
جز بعقل و جان نجنبد نقشها

بیخبر بود او که آن عقل و فؤاد
بی ز تقلیب خدا باشد جماد

یک زمان از وی عنایت بر کند
عقل زیرک ابلهیها می کند

باز التماس کردن ذوالقرنین از کوه قاف تا بیان صنعی از صنائع حق تعالی کند

چونکه کوه قاف در نطق سفت
چونش گویا یافت ذوالقرنین گفت

کای سخن گوی خبیر رازدان
از صفات حق بکن با من بیان

گفت رو کان وصف زان عالی تر است
کز بیان بر وی تواند برد دست

یا قلم را زهره باشد که بسر
بر نویسد بر صحایف زان خبر

گفت کمتر داستانی باز گو
از عجبهای حق ای حبر نکو

گفت اینک دشت سیصد ساله راه
کوههای برف پر کرده ست شاه

کوه بر که بیشمار و بی عدد
میرسد در هر زمان برفش مدد

کوه برفی میزند بر دیگری
میرساند برف سردی تا ثری

کوه برفی میزند بر کوه برف
دمبدم ز انبار بی حد و شگرف

گر نبودی اینچنین وادی شها
تفت دوزخ محو کردی مر مرا

غافلان را کوههای برف دان
تا نسوزد پرده های رازدان

گر نبودی عکس جهل برف باف
سوختی از نار شوق آن کوه قاف

آتش از قهر خدا خود ذره ایست
بهر تهدید لئیمان دره ایست

با چنین قهری که زفت و فائق است | برد لطفش بین که بر وی سابق است
سبق بیچون و چگونه معنوی | سابق و مسبوق دیدی بی دوی
گر ندیدی آن بود از فهم پست | که عقول خلق زان کان یک جوست
عیب بر خود نه نه بر آیات دین | کی رسد بر چرخ دین مرغ گلین
مرغ را جولانگه عالی هواست | زانکه نشو او ز شهوت و ز هواست
پس تو حیران باش بی لا و بلی | تا ز رحمت پیشت آید محملی
چون ز فهم این عجائب کودنی | گر بلی گویی تکلف می کنی
ور بگویی نه زند نه گردنت | قهر بر بندد بدان نه روزنت
پس همین حیران و واله باش بس | تا در آید نصر حق از پیش و پس
چونکه حیران گشتی و گیج و فنا | با زبان حال گفتی اهدنا
زفت زفتست و چو لرزان میشوی | میشود آن زفت نرم و مستوی
زانکه شکل زفت بهر منکر است | چونکه عاجز آمدی لطف و بر است

نمودن جبرئیل خود را بر مصطفی صلی الله علیه وسلم بصورت خویش و از هفت صد پر او چون یک ظاهر شد افق را بگرفت و آفتاب محجوب شد

مصطفی میگفت پیش جبرئیل | که چنانکه صورت تست ای خلیل
مر مرا بنمای محسوس آشکار | تا ببینم من ترا نظاره وار
گفت نتوانی و طاقت نبودت | حس ضعیفست و تنک سخت آیدت
گفت بنما تا ببیند این جسد | تا چه حد حس نازکست و بی مدد
آدمی را هست حس تن سقیم | لیک در باطن یکی خلق عظیم
بر مثال سنگ و آهن این تنه | لیک هست او در صفت آتش زنه
سنگ و آهن مولد ایجاد نار | زاد آتش زین دو والد قهر بار
باز آتش دستکار وصف تن | هست قاهر بر تن او شعله زن
باز در تن شعله ابراهیم وار | که ازو مقهور گردد برج نار
گر برآری ز زندونت آتشی | آتشت گردد مطیع و دلخوشی
لاجرم گفت آن رسول ذو فنون | رمز نحن الآخرون السابقون
ظاهر این دو بسندانی زبون | در صفت از کان آهن ها فزون
پس بصورت آدمی فرع جهان | در صفت اصل جهان این را بدان
ظاهرش را پشه آرد بچرخ | باطنش باشد محیط هفت چرخ
چونکه کرد الحاح بنمود اندکی | هیبتی که که شود زان مندکی
شهپری بگرفته شرق و غرب را | از مهابت گشت بیهش مصطفی
چون ز بیم و ترس بیهوشش بدید | جبرئیل آمد در آغوشش کشید
آن مهابت قسمت بیگانگان | وان تحشم دوستان را رایگان
هست شاهان را زمانی بر نشست | هول سرهنگان و صارم ها بدست
دور باش و نیزه و شمشیر ها | که بلرزد زان مهابت شیر ها
بانگ چاووشان و آن چوگانها | که شود سست از نهیبش جانها
این برای خاص و عام رهگذر | که کند شان از شهنشاهی خبر
از برای عام باشد این شکوه | تا کلاه کبر بنهند آن گروه
تا من و ماهای ایشان بشکند | نفس خودبین فتنه و شر کم کند
شهر از آن ایمن شود کان شهریار | دارد اندر قهر زخم و گیر و دار
پس بمیرد آن هوسها در نفوس | هیبت شه مانع آید زان نحوس
باز چون آید بسوی بزم خاص | کی بود آنجا مهابت یا قصاص
حلم بر حلمست و رحمتها بجوش | نشنوی غیر چنگ و نی خروش
طبل و کوس و هول آنجا وقت جنگ | وقت عشرت با خواص آواز چنگ
هست دیوان محاسب عام را | وان پریرویان گرفته جام را
آن زره وان خود و جنگ و غا | وین شراب و نقل در بزم صفا
جوشن و آن خود مر چالیش را | وین حریر و رود مر ترغیش را
این سخن پایان ندارد ای جواد | ختم کن والله اعلم بالرشاد
اندر آن حجره که آن حسنکان عالیست | خفته اند زیر خاک عنبرست
وان عظیم الخلق آن کو صفدرست | بی تغیر مقعد صدق اندرست

آن نه بی تغییر اوصاف تن است / روح باقی آفتاب روشن است
نی ز تغییری که لا شرقیه[۱] / بی ز تبدیلی که لا غربیه
آفتابی نزد ذره کی بیهش شود / شمع از پروانه کی بیهش شود
جسم احمد را تعلق بد بدان / این تغیر آن تن باشد بدان
همچو رنجوری و همچون خواب و درد / جان ازین اوصاف باشد پاک و فرد
خود نتانم ور بگویم وصف جان / زلزله افتد درین کون و مکان
روبهش گر گزید آشفته بود / شیر جانها که آن دم خفته بود
خفته بود آن شیر کز خوابست اک / اینت شیر نرم ساز سهمناک
خفته سازد شیر خود را آنچنان / که تماشش مرده اند این سگان
ورنه در عالم که را زهره بدی / کو ربودی از ضعیفی زهره‌ای
نفس احمد زان نظر بیهوش گشت / بحر او از مهر کف پر جوش گشت
ور همه کفست مصطفی نور رباش / ماه را گر کیف نباشد گو مباش
احمد ار بگشاید آن پر جلیل / تا ابد بیهوش ماند جبرئیل
چون گذشت احمد ز سدره و مرصدش / وز مقام جبرئیل و از حدش
گفت او را کز پیم آ و مایست / گفت رو زین پس مرا دستور نیست
گفت او را هین بپر اندر پیم / گفت رو رو من حریف تو نیم
باز گفت او را بیا ای پرده سوز / من به اوج خود نرفتستم هنوز
گفت بیرون زین حد ای خوش فر من / گر زنم پری بسوزد پر من
حیرت اندر حیرت آمد این قصص / بیهشی خاصگان اندر اخص
بیهشیها جمله اینجا بازی است / چند جان داری که جان پردازی است
جبرئیلا گر شریفی گر عزیز / تو نه پروانه و نه شمع نیز
شمع چون دعوت کند وقت فروز / جان پروانه نپرهیزد ز سوز
این حدیث منقلب را گور کن / شیر را بر عکس صید گور کن
بند کن مشک سخن شاشیت را / وا مکن انبان قلماشیت را
آنکه بر نگذشت اجزاش از زمین / پیش او معکوس و قلماشیت این
لاتخالفهم حبیبی دارهم / یا غریبا نازلا فی دارهم
اعط ما شاؤا و نورا سواد او ظلم / یا ظعینا ساکنا فی ارضهم
تا رسی اندر رشه ورنه ز خوش / رانیا با مرغزی بساز خوش
موسیا در پیش فرعون زمن / نرم باید گفت قولا لینا
آب اگر در روغن جوشان کنی / دیگدان و دیگ را ویران کنی
نرم گو لیکن مگو غیر صواب / وسوسه مفروش در لین الخطاب
وقت عصر آمد سخن کوتاه کن / ای که عصرت عصر را آگاه کن
گو تو مر گلخواره را که قند به / نرمی فاسد مکن طینش مده
نطق جان را روضهٔ جانیستی / گر ز حرف و صوت مستغنیستی
این سر خر در میان قندزار / ای برادر کس اگر بنهادست خار
لحن بر زد دور کاین آخر دو لب / چون سلح تح مغلوب امیر وقت لیس
صورت حرف آن سر خر دان یقین / در ره معنی و فردوس برین
ای ضیاء الحق حسام الدین بیار / این سر خر را ازین بطیخ زار
تا سر خر چون بمیرد ز مسلخه / نشو دیگر بخشدش زین مطبخه
هین بیا صورتگری جان ز تو / نی غلط هم این تو هم آن تو
مثنوی صورت بود جان نقش توی / هم جهت هم نور و ارکان نقش توی
بر فلک محمودی ای خورشید فاش / بر زمین هم تا ابد محمود باش
تا زمینی با سمائی بلند / یک دل و یک قبله و یک خو شوند
تفرقه برخیزد و شرک و دوی / وحدت اندر وجود معنوی
چون شناسد جان من جان ترا / یاد آرند اتحاد ماجرا
موسی و هارون شوند اندر زمین / مختلط خوش همچو شیر و انگبین
چون شناسد اندکی و منکر شود / منکریش پرده ساتر شود
پس شناسائی بگردانید رو / خشم گردان زانکه ناشکری

[۱] اشاره بآیهٔ کریمه یوقد من شجرة مبارکة زیتونة لا شرقیة ولا غربیة یعنی افروخته میشود از شجرهٔ مبارک که آن زیتون است ۱۲

زیں سبب جان نبی را جان بد
پیش ازانکه نقش احمد فر نمود

تا شناسا گشت و اشتہ پا زد
نعت او ہر گبر را تعویذ بود

اینہمہ خواندی فرو خوان لم یکن
کاینچنین کس ہست تا آید پدید

تا بدانی لج آں گبر کہن
از خیال و نقش شاں می کلیسید

در بیان اعتقاد یہود و نصاریٰ پیش از بعثت در شان جناب پیغمبر علیہ الصلوٰة والسلام و نام او را حرز جان کردن و ظہورش را خواہاں بودن

سجدہ میکردند کای رب بشر

نقش او بر روی دیوار اوفتد

قلب آتش دید در دم شد سیاہ

در عیان آرایش ہر چہ زود تر
ہر کجا حرب مہولی آمدی
ہر کجا بیماری مزمن بدی
نقش او میگشت اندر راہ شان
نقش او را کی بیابد ہر شغال
از دل دیوار خون دل چکید
گشتہ بالکرد ای اہل صفا
ایں ہمہ انکار کفران ادشان
آں ہمہ تعظیم و تفخیم و وداد
قلب را در قلب کی بود ست راہ
افتد اندر دام مکرش ناکسے
کاین اگر نہ نقد پاکیزہ بدی
ہیچ از لاف محک دین ندی
او محک میخواہد اما آں چنان

تا بنام احمد از یستفتحون
غوث شاں کردی احمد مری
یاد او شان ازین شافی شدی
در دل و در گوش و در افواہ شان
بلکہ فرع نقش و یعنی خیال
آنچناں فرخ بود نقشش برو
آں و دو روئی عیب مر دیوار را
چون برآمد سید آخر زمان
چون بدیدندش بصورت برجا
قلب میزد لاف اشواق محک
ایں گماں سرریزند از ہر خسے
کی بسنگ امتحاں عاشق شدی
یا بسنگ امتحاں شو قش بدی
کہ نگردد قلبی او زاں عیان

باغیان شاں میشدند سرنگوں

کہ رہد رحال دیوار از دو رو

تا مریدان را در اندازد بشک

سلہ لم یکن اشارہ بابتدائے سورہ بینہ است کہ می فرماید لم یکن الذین کفروا من اہل الکتاب والمشرکین منفکین حتی تاتیہم البینہ نبودند آن کسانیکہ کافر شدند از اہل کتاب کہ یہود و نصاری باشند و از مشرکین کہ بت پرستان باشند منفک شوندہ از دین خود

اگر گویم تا قیامت زین کلام	صد قیامت بگذرد وین ناتمام	آن محک که او نهان ماند و صفت	نے محک ماند نه او نه معرفت
	آئینه کو عیب رو دارد نهان	از برائے خاطر هر قلتبان	
	آئینه نبود منافق باشد او	اینچنین آئینه هرگز مجو	
	آئینه جو راست گوئی بے نفاق	ختم کن والله اعلم بالوفاق	
	تا که عین آئینه است یا زد خدا	که نشاید عرش را همچون سما	
	عرش چه چرخ چه ای فی ولباب	فهم کن والله اعلم بالصواب	

تمت المجلد الرابع من کتاب المثنوی المعنوی

الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

بعون اللہ العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تجمیل

گر ز سر معرفت آگہ شوی | لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نی کلک این حکایت مثنوی

یعنی

مثنوی مولوی معنوی

دفتر پنجم

ہست قرآن در زبان پہلوی

من چہ گویم وصف آں عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محیی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنیں تفضیل

در مطبع منشی تیج کمار واقع نولکشور پریس لکھنؤ طبع شد

فهرست مضامین مثنوی مولوی معنوی دفتر پنجم

مضمون	صفحه
دیباچه مثنوی مولوی معنوی	۶
آغاز دفتر پنجم	۸
در معنی آیه کریمه فخذ اربعة من الطیر فصرهن الیک	۹
در حدیث ان الکافر یأکل فی سبعة امعاء والمؤمن یأکل فی معاء واحد	〃
در معجزه گشادن پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بر مهمان خود	۱۰
سبب رجوع کردن آن مهمان بخانه مصطفی دران ساعت که نهالین او را بدست مبارک خود می شست	〃
زاری گفتن مصطفی علیه السلام آن مهمان او تسکین دادن او را	۱۲
در بیان آنکه اعمال ظاهر گواه اند بر سر آدمی	〃
پاک کردن آب همه پلیدیها را و باز پاک کردن حق تعالی آب را	〃
استعانت خواستن آب از حق تعالی بعد از تیره شدن	۱۳
در بیان گواهی فعل و قول بیرونی بر نور ضمیر	〃
در بیان آنکه آن نور غذا خورد را از اندرون علامت ظاهر کند	〃
بیان عرض کردن مصطفی صلعم بر آن مهمان	۱۴
در بیان آنکه نوری که غذای جان است غذای جسم اولیا می شود	〃
انکار کردن اهل تن غذای روح را و لرزیدن ایشان	

مضمون	صفحه
بر غذای خسیس حیوانی	۱۵
مناجات در طلب مقام خاصان	〃
تشبیه عقل بجبرئیل و نظر او و غیب جهت نظر جبرئیل در لوح محفوظ	〃
تمثیل لب دریا که خلاف تحری متحریان قبله را	〃
در معنی آیه یا حسرة علی العباد	۱۶
در بیان آنکه فرجی احرار فرجی تام نهاده اند	〃
فی المناجات	〃
صفت طاوس و طبع او و سبب کشتن ابراهیم خلیل او را	۱۷
در بیان آنکه لطف و قهر و مقتضای هر یکی در لطف و قهر	〃
در تفاوت عقول در اصل فطرت بر خلاف معتزله	۱۸
حکایت آن عرب که سگ او از گرسنگی میمرد و نانش نداد	۱۹
در بیان آنکه هیچ چشم بد آدمی را چنان هلاک نکند که چشم پسند خویش	〃
قصه آن حکیمی که طاوس را دید که پرهای خود را میکند	۲۰
در بیان آنکه صفا و سادگی نفس مطمئنه از فکرتها مشوش شود	۲۱
در معنی حدیث لا رهبانیة فی الاسلام	〃
در بیان آنکه ثواب عمل عاشق هم از حق است	〃
در بیان حدیث ان من البیوت و قتی لا بیوت	۲۲
پشیمان شدن آن حکیم از سوال بجهت گریه طاوس	〃
در بیان آنکه عقل و روح در عالم علوی محبوس چرا مقید اند	〃

مضمون	صفحه
جواب دادن طاوس مرد حکیم را	۲۳
در بیان آنکه هنرها و زیرکیها و مال دنیا چون پر طاوس عدو جان اند	〃
در صفت آنکه بیخود که در بقای حق تعالی فانی شده است	〃
در بیان آنکه ماسوی الله هر چیزی آکل و ماکول است	۲۴
در سبب کشتن ابراهیم علیه السلام زاغ را که آن اشاره بقمع کدام صفت از صفات مذمومه بود	۲۶
مناجات کردن و مدد خواستن از حق تعالی	〃
در معنی حدیث نبوی ارحموا ثلاثا عزیز قوم ذل و غنی قوم افتقر و عالما یلعب به الجهال	۲۷
قصه محبوس شدن آن آهوبچه در آخر خران	〃
حکایت سلطان محمد خوارزم شاه که شهر سبزوار را بجنگ بگرفت	〃
بقیه قصه آهو در آخر خران	۲۹
در معنی آیه انی اری سبع بقرات سمان یأکلهن سبع عجاف	〃
در بیان آنکه کشتن ابراهیم خروس را اشاره بقمع و قهر کدام صفت بود از صفات مذمومات	۳۰

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
درمعنی آیه لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم	۳۰	داستان آن کنیزک که با خر خاتون خود شهوت میراند	۳۹	قیا ربی من رحمة الله تعالی معطی النعم قبل استحقاقها	۵۰
تفسیر الا الذین آمنوا وعملوا الصالحات	۳۱	تمثیل تلقین شیخ مریدان را و پیغمبر امت را که		قصه ایاز و حجره داشتن او جهت پوستین و چارق	۵۱
مثال عالم هست نیست نما و عالم نیست		ایشان طاقت تلقین حق ندارند و با حق الفت		دربیان آنکه آنچه بیان میشود صورت قصه است که	
هست نما	۳۲	ندارند	۴۱	در خور صورتگران ست و در خور آئینه ایشان	۵۲
درمعنی حدیث لابد من قرین یدفن معک وهو		صاحبدلی رحله بچه آبستن سگی حامله دید		حکمت نظر کردن در چارق و پوستین	۵۳
حی وتدفن معه وانت میت	〃	که در شکمش بچگان بآواز آمده بودند	۴۲	دربیان آیه خلق الجان من مارج من نار وقوله	
درمعنی آیه هو معکم اینما کنتم	۳۳	قصه اهل ضروان و حسد ایشان بر درویشان	۴۳	تعالی کان من الجن ففسق عن امر ربه	〃
درمعنی حدیث من جعل الهموم هما واحدا کفاه		دربیان آنکه عطای حق و قدرت او موقوف بر		درمعنی ارنا الاشیاء کما هی و بیان لو کشف الغطاء	
الله سائر همومه	〃	قابلیت نیست	۴۴	ما ازددت یقینا	۵۴
قصه آن شخصی که دعوی پیغمبری میکرد گفتندش		دربیان ابتداء خلقت جسم آدم که جبرئیل را اشارت شد		حکایت دربیان اتحاد عاشق و معشوق از روی حقیقت	۵۵
که چه خورده که گیج شده و یاوه میگوئی	۳۴	که رو کر برو از زمین مشت خاک برگیر	۴۵	پرسیدن معشوق عاشق را که تو خود را دوست داری یا مرا	
سبب عداوت عام و بیگانه زیستن عامه ایشان		فرمان آمدن به میکائیل که از روی زمین قبضه خاک		آمدن آن امیران نمام غماز نیم شب با سرهنگان در	
با اولیا	۳۵	برداشت جهت تخمیر وجود آدم	〃	گشادن حجره ایاز و دیدن چارق و پوستین آویخته	۵۶
دربیان آنکه مرد بدکار چون متمکن شود در		قصه قوم یونس علیه السلام	۴۶	بازگردیدن نمامان از حجره ایاز خجل و شرمسار	۵۷
بدکاری شود	〃	فرستادن اسرافیل را به برگرفتن کفی از خاک لابد او	〃	حواله کردن سلطان تعجیل توبه و عذر گناه نمامان با ایاز	〃
درمناجات گوید	۳۶	فرمان آمدن عزرائیل به برداشتن خاک و تضرع		فرمودن شاه ایاز را که اختیار کن از عفو و مکافات که	
سوال کردن شاه از دعی پیغمبری که چه چیز آمده	〃	کردن خاک	۴۷	از عدل و لطف آنچه کنی صواب است	〃
حکایت آن عاشق که با معشوق خود مهما و		دربیان آنکه مخلوقی که ترا از ظلمی بجوید آلتی است	〃	تعجیل فرمودن شاه ایاز را که زود این حکم را فیصل ساز	〃
وفای خود را می شمرد	۳۷	جواب آمدن از حضرت عزت عزرائیل را که آنکه نظر		درصفت خلوت و بیان فضیلت آن	〃
یکی از عالمی پرسید که اگر کسی در نماز بگرید نمازش		بر زخم و تیر ندارد و تیغ نیز نه بیند	۴۸	دربیان آنکه کسی سخنی گوید که مناسب دعوی او نباشد	۵۹
باطل شود یا نه	〃	دربیان خاصیت پیر و پیغمبر در منع شهوات و		رسیدن آن بخانه و جدا شدن او از کنیزک	〃
مریدی را که در خدمت شیخ گفت آنکه شیخ پیر		دز طعام الله	۴۹	دربیان توبه نصوح	۶۰
درس نیخواهم	۳۸	درجواب آن عقل که گفت چه خوش بودی که		دربیان آنکه دعای رفع حجاب وصل درخواست او	
بقیه حال مرید مقلد در گریه	〃	مرگ در جهان نبودی	〃	از حق هیچ درخواست حق سبحانه از خود	۶۱

مضمون	صفحه
نوبت جستن رسیدن و آواز آمدن که همه را جستیم نصوح را بجوئید	۶۱
یافت شدن گوهر و حلالی خواستن حاجبان از نصوح	۶۲
باز خواندن شاهزاده نصوح را از بهر دلاکی	″
در بیان کسیکه توبه کند و پشیمان شود و باز آن پشیمانی را فراموش کند	۶۳
تنبیه کردن قطب که عارف واصل است اجرای دادن خلق از قوت و رحمت و مغفرت	″
اطلاع یافتن روباه بر شیر او دار شدن و دیدن خر	″
دیدن خر سقائی اسپان نوای تازی را در آخر	۶۴
جواب دادن روباه خر را	″
جواب دادن خر روباه را	″
باز جواب دادن روباه خر را	″
باز جواب دادن خر روباه را	۶۵
حکایت آن زاهد که توکل را امتحان میکرد	″
باز جواب روباه خر را و تحریص کردن بکسب	″
جواب گفتن خر روباه را که توکل بهترین کسبهاست	″
جواب گفتن روباه خر را	″
مثل را آنکه در تحیر دیدی چون فسوار آن چون بینی جای متهم داشتن باشد	۶۶
فرق میان دعوت شیخ کامل واصل و سخنان مقلد ناصح بخود بسته	۶۷
زبون شدن خر در دست روباه از حرص علف	″
حکایت آن مخنث و پرسیدن لوطی از و در حالت لواطت	

مضمون	صفحه
که این تحیر از بهر چیست	۶۷
غالب شدن حیلهٔ روباه بر استعصام و تعفف خر	۶۸
حکایت آن شخص که از ترس خویشتن را در خانه‌ای افگند	″
بردن روباه خر را پیش شیر و جهیدن خر از شیر	۶۹
در بیان آنکه نقض عهد و توبه موجب بلا بلکه باعث مسخ است	″
دوم بار آمدن روباه بر آن خر گریخته تا باز بفریبدش	۷۰
جواب دادن روباه خر را	″
جواب دادن خر روباه را	″
پاسخ دادن روباه مر آن خر را دیگر بار	۷۱
حکایت شیخ محمد سررزی ریاضت او	″
آمدن شیخ بعد از چندین سال از بیابان بشهر غزنین	۷۲
در معنی لولاک لما خلقت الافلاک	۷۳
رفتن شیخ بخانهٔ امیری بهر گدیه روزی چهار بار	″
گریان شدن امیر از نصیحت شیخ	۷۴
اشاره آمدن از غیب بشیخ که این دو سال بفرمان ما الستدی الخ	″
دانستن شیخ ضمیر سائلان را بی گفتن	″
در بیان سبب دانستن ضمیرهای خلق	۷۵
غالب شدن مکر روباه بر استعصام خر	″
در بیان فضیلت جوع و احتما	″
تمثیل در صبر و قناعت	″
حکایت مریدی که شیخ از حرص ضمیر او آگاه شد	۷۶
حکایت آن گاو حریص که تنها در جزیره ایست	″
صید کردن شیر آن خر را و رفتن آب خوردن	″

مضمون	صفحه
حکایت آن راهب که بروز روشن با شمع طلب آدمی می گشت	۷۷
دعوی کردن سلطانی سنی را بدین اسلام و جواب گفتن او	۷۸
در بیان مثل شیطان بر درگاه رحمان	″
جواب سنی کافر جبری را در اثبات اختیار بنده	۷۹
در بیان آنکه درک وجدانی چون اختیار و اضطرار و خشم و اصطبار بجای حس است	۸۰
حکایت آن دزد که با شحنه گفت که آنچه کردم تقدیر خدا بود و جواب شحنه	۸۱
حکایت در جواب جبری و اثبات اختیار خلق	″
در معنی ما شاء الله کان یعنی خواست خدا خواست اوست و رضا رضای او	۸۲
معنی قد جف القلم	۸۳
حکایت آن درویش که در هرات غلامان امیر خراسانی را آراسته دیدرا	″
باز جواب کافر جبری آن سنی را	۸۴
پرسیدن پادشاه قاصد ایاز را که چندین غم و شادی با چارق و پوستین بچه میگوئی	۸۵
گفتن خویشاوندان مجنون را که حسن لیلی باندازه ایست دختر چو او در شهر ما بسیار است یکی و دو و ده بر تو عرضه کنیم	۸۶
حکایت جوحی که چادر پوشیده در وعظ میان زنان نشست	۸۷
فرستادن شاه دیگر امرا را با ایاز بشرح چارق و پوستین بگو	۸۸

مضمون	صفحہ
دعوت کردن مسلمانی گبری را باسلام در عہد بایزید	۸۸
حکایت آں مؤذن زشت آواز کہ در کافرستان بانگ نماز داد	//
رجوع بحکایت گبر با مسلمان در ایمان	۸۹
حکایت آں زن کہ گفت شوہر را کہ گوشت را گربہ خورد	//
حکایت آں امیر کہ غلام را گفت می بیار غلام رفت	
سبوی می آورد در راہ زاہدی سنگی بزد و سبو را بشکست	۹۰
حکایت ضیاء دلق کہ دراز بالا بود و برادرش شیخ الاسلام	
تاج بلخ بغایت کوتاہ بالا بود	۹۱
رجوع بحکایت زاہد با غلام امیر	//
رفتن امیر خشم آلودہ برائے گوشمال زاہد	//
حکایت مات کردن دلقک سید شاہ ترمذ را	۹۲
آمدن امیر بدر خانہ زاہد بہ لگد کوفتن	//
انداختن مصطفٰی خود را از کوہ حرا از وحشت دیر	
نمودن دیدار	//
جواب گفتن امیر مر آں شفیعان را کہ گستاخی و جرم کرد	۹۳
دوم بار دست پای میر بوسیدن و لابہ کردن شفیعان	//
باز جواب گفتن امیر مر شفیعان را	۹۴
در معنی آیہ ان الدار الآخرة لهی الحیوان لو کانوا یعلمون	//
دیگر بار استدعا کردن شاہ از ایاز کہ تاویل کار خود بگو	۹۵
تمثیل تن آدمی بمہمان خانہ و خیالات اندیشہ ہا بمختلف مہمانان	//
حکایت آں مہمان زن خداوند خانہ کہ آہ یاران گرفت	
و مہمان در گردن ما ماند	//

مضمون	صفحہ
تمثیل فکر ہر روزینہ کہ در دل آید بمہمان نو کہ از اول روز	
در خانہ فرود آید	۹۶
دیگر خطاب شاہ با ایاز و نواختن او ایاز را	۹۷
وصیت کردن آں پدر دختر خود را کہ خود را از شوہر	
نگہ دار تا حاملہ نشوی	//
وصف ضعف و سستی آں صوفی سایہ پروردہ مجاہدہ	
ناکردہ داغ عشق ناچشیدہ	//
نصیحت کردن مبارزان او را کہ با این سستی کہ تو داری	۹۸
کہ بکلاہ پیر حشم کافر بیہوش شدی زینہار سوی خوابگاہ مرو	//
حکایت عیاضی کہ نود بار بغزو رفتہ بود سینہ برہنہ	//
بامید شہادت	۹۹
حکایت مجاہدے دیگر و جانبازی او در غزا	//
حکایت آں مجاہد کہ از ہمیان سیم ہر روز یک درم	
در خندق افگندی	//
حکایت خلیفہ مصر و شاہ موصل و صفت کردن مرد	
غمازی و نمودن صورت کنیزک مصور در کاغذ	۱۰۰
ایثار کردن صاحب موصل آں کنیزک خود را بخلیفہ مصر	//
مراجعت کردن پہلوان از موصل بجانب مصر و صحبت	
او در راہ با کنیزک	۱۰۱
پشیمان شدن آں سرلشکر از خیانتی کہ کردہ بود	۱۰۲
پرسیدن شخصے از بزرگی فرق میان حق و باطل را	//
حجت منکران آخرت و بیان ضعف آں حجت	//

مضمون	صفحہ
آمدن خلیفہ نزد آں زن بجہت شہوت رانی	۱۰۳
خندہ کردن آں کنیزک از ضعف شہوت خلیفہ و	
از فور شہوت آں پہلوان	//
فاش کردن آں کنیزک آں راز را با خلیفہ از بیم زخم شمشیر	//
عزم کردن شاہ چون واقف شد بر آں خیانت شد کہ	
بپوشد و عفو کند و او را بوی دہد	۱۰۴
خواندن خلیفہ پہلوان را و کنیزک را با او عقد کردن	۱۰۵
در بیان آنکہ قسمنا کہ یکی را قوت شہوت خران دہد	//
و یکے را کیاست و قوت انبیا و فرشتگان دہد	//
دیگر بار خطاب پادشاہ با ایاز و امتحان کردن ارکان دولت را	//
دادن شاہ گوہر را بدست وزیر و مبالغہ کردن وزیر	//
در قیمت فرمودن شاہ کہ این را بشکن	//
رسیدن آں گوہر آخر دور بدست ایاز و کیاست	۱۰۶
ایاز و مقلد ناشدن او ایشان را	
تشنیع امیران ایاز را کہ چرا چنین گوہر شکستی	//
قصد کردن شاہ بقتل امیران و شفاعت کردن ایاز	۱۰۷
در معنی لاضیر و خطاب سحرہ فرعون با فرعون در	
وقت سیاست	//
مجرم داشتن ایاز در این شفاعت گری خود را و عذر این	
جرم خواستن و در آں عذرخواہی خود را مجرم	
داشتن	۱۰۸
خاتمہ دفتر پنجم	۱۱۰

دیباچه جلد پنجم

از مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

وبه ثقتی و بیده مفاتیح القلوب وصلی الله علی محمد وآله وصحبه اما بعد این مجلد پنجم ست از دفترهای مثنوی وتبیان معنوی در بیان آنکه شریعت همچون شمعی است که راه می نماید بی آنکه شمعی بدست آری راه رفته نشود وکاری کرده نگردد و چون در راه آمدی این رفتن تو طریقت ست و چون بمقصود رسیدی آن حقیقت ست جهت آنکه فرموده اند لو ظهرت[1] الحقائق بطلت الشرائع همچنان که مس زر شود یا خود از اصل زر بود او را نه بعلم کیمیا حاجت است که آن شریعت بود و نه خود را در کیمیا مالیدن که آن طریقت است چنانکه گفته اند طلب[2] الدلیل بعد الوصول الی المدلول قبیحٌ وترکُ الدلیل قبل الوصول الی المدلول مذمومٌ حاصل آنکه شریعت همچو علم کیمیا آموختن است از استاد یا از کتاب وطریقت استعمال کردن داروها و مس را در کیمیا مالیدن وحقیقت زر شدن آن مس بعضی بعلم کیمیا شادند که ما این علم را می دانیم و عمل کنندگان کیمیا بعمل شادند که

---

[1] یعنی چون حقیقت در عالم وصول جلوه گر شود راهها و طریقها باطل گردد یعنی بیکار ماند که احتیاج بآنها بجهت آنست که آن اصول و سبب حصول خواهد بود ولی چون مطلوب ظاهر شود دیگر آنها نماند ۱۲ منه

[2] یعنی طلب دلیل و تمهید سبیل بعد از حصول رسیدن بسوی مطلوب و مدلول نزد عقلا قبیح آید چرا که دلیل جهت آنست که بمدلول رسی چون مطلب حاصل شد طلب سبب آلت بیهوده و لغو خواهد بود ۱۲ —

ما چنیں کار می کنیم و حقیقت یافتگان بحقیقت شادند کہ ما زر شدیم و از علم و عمل و کیمیا آزاد شدیم و ما عتقاء الله[1] ایم کل حزب[2] بما لدیهم فرحون یا مثال شریعت ہمچو علم طب آموختن است و طریقت پرہیز کردن بموجب علم طب و دارو خوردن و حقیقت صحت یافتن صحت ابدی و از ان ہر دو فارغ شدن چون آدمی ازیں حیات مرد شریعت و طریقت ازو منقطع شد حقیقت ما ند اگر دارد نعرہ می زند کہ یالیت قومی یعلمون بما غفر لی ربی وجعلنی من المکرمین و اگر حقیقت ندارد نعرہ می زند یالیتنی کنت ترابا یالیتنی لم اوت کتابیه ولم ادر ما حسابیه یالیتها کانت القاضیة ما اغنی عنی مالیه هلک عنی سلطانیه شریعت علم ست طریقت عمل حقیقت الوصول الی اللہ فمن کان یرجوا لقاء ربه فلیعمل عملاً صالحاً ولا یشرک بعبادة ربه احداً ؛ وصلی الله علی محمد و اله و اصحابه اجمعین و سلم تسلیماً کثیراً کثیراً

تمت الدیباجہ

---

[1] ما عتقاء الله یعنی آزاد کردگان خداوندیم ۱۲ [2] ہر گروہ از ایشان ست بانچہ نزدیک ایشان ست از دین شادان و نازان اند ۱۲

دفتر پنجم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

شه حسام الدین که نور انجم است / طالب آغاز سفر پنجم است
ای ضیاء الحق حسام الدین راد / اوستادان صفا را اوستاد
گر نبودی خلق محجوب و کثیف / ور نبودی حلقها تنگ و ضعیف
در مدیحت داد معنی دادمی / غیر این منطق لبی بگشادمی
لیک لقمهٔ باز آن صعوه نیست / چاره اکنون آب و روغن کردنیست
شرح تو غبنست بر اهل جهان / همچو راز عشق دارم در نهان
مدح تو حیفست با زندانیان / گویم اندر مجمع روحانیان
مدح تعریفست و تخریق حجاب / فارغست از شرح و تعریف آفتاب
مادح خورشید مداح خود است / که دو چشمم روشن و نامرمد است
ذم خورشید جهان ذم خود است / که دو چشمم کور و تاریک و بد است
تو ببخشا بر کسی کاندر جهان / شد حسود آفتاب کامران
تاندش پوشید هیچ از دیدها / وز طراوت دادن پوسیدها
یا ز نور بیحدش تانند کاست / یا بدفع جاه او تانند خاست
هر کسی کو حاسد کیهان بود / آن حسد خود مرگ جاویدان بود
قدر تو بگذشت از درک عقول / عقل اندر شرح تو شد بوالفضول
گرچه عاجز آمد این عقل از بیان / عاجزانه جنبشی باید در آن
ان شیئا کله لا یدرک / اعلموا ان کله لا یترک
گر نتان خورد طوفان سحاب / کی توان کردن بترک خورد آب
آب دریا را اگر نتوان کشید / هم بقدر تشنگی باید چشید
راز را گر می نیاری در میان / درکها را تازه کن از قشر آن
نطقها نسبت بتو قشرست لیک / پیش دیگر فهمها مغزست نیک
آسمان نسبت بعرش آمد فرود / ورنه بس عالیست پیش خاک تود
من بگویم وصف تو تا ره برند / پیش از آن کز فوت آن حسرت خورند
نور حقی و بحق جذاب جان / خلق در ظلمات وهم اند و گمان
شرط تعظیم است تا این نور خوش / گردد این بی دیدگان را سرمه کش
نور یابد مستعد تیز گوش / کو نباشد عاشق ظلمت چو موش
نور میکش آن حریف تیز گوش / گو نه چون موش ز ظلمت کوش
سست چشمانی که شب جولان کنند / کی طواف مشعلهٔ ایمان کنند
نکته های مشکل باریک شد / بند طبعی کو ز دین تاریک شد
تا برآراید هنر را تار و پود / چشم در خورشید نتواند گشود

همچو نخلی بر نیارد شاخها
کرده موشانه زمین سوراخها

در معنی آیهٔ کریمه فخذ اربعة من الطیر فصرهن الیک

چار وصفست این بشر را دل‌فشار
چارمیخ عقل گشته این چهار

تو خلیل وقتی ای خورشیدهش
این چهار اطیار رهزن را بکش

زانکه هر مرغی ازینها زاغ‌وش
هست عقل عاقلان را دیده‌کش

چار وصف تن چو مرغان خلیل
بسمل ایشان دهد جان را سبیل

ای خلیل اندر خلاص نیک و بد
سر ببرشان تا رهد پاها ز سد

کل توئی و جملگان اجزای تو
برگشا که هست پاشان پای تو

از تو عالم روح‌زاری میشود
پشت صد لشکر سواری میشود

زانکه این تن شد مقام چار خو
نامشان شد چار مرغ فتنه‌جو

خلق را گر زندگی خواهی ابد
سر ببر زین چار مرغ شوم بد

بازشان زنده کن از نوع دگر
که نباشد بعد از آن ایشان ضرر

چار مرغ معنوی راهزن
کرده‌اند اندر دل خلقان وطن

چون امیر جملهٔ دلها شوی
اندرین دوران خلیفهٔ حق توئی

سر ببر این چار مرغ زنده را
سرمدی کن خلق ناپاینده را

بط و طاوس است و زاغ است و خروس
این مثال چار مرغ اندر نفوس

بط حرص است و خروس آن شهوت است
جاه چون طاوس و زاغ امنیت است

منیتش آن کو بود امیدساز
طامع تابید یا عمر دراز

بط حرص آمد که نوکش در زمین
در تر و در خشک میجوید دفین

یکزمان نبود معطل آن گلو
نشنود از حکم جز امر کلوا

همچو یغماجی که خانه میکند
زود زود انبان خود پر میکند

اندر انبان می‌فشارد نیک و بد
دانه‌های در و حبات نخود

تا مبادا یاغیی آید دگر
میفشارد در جوال او خشک و تر

وقت تنگ و فرصت اندک او مخوف
در بغل زد هرچه زودتر بیوقوف

اعتمادش نیست بر سلطان خویش
که مبادا یاغیی آید به پیش

لیک مؤمن ز اعتماد آن حیات
میکند غارت بمهل و با اناة

ایمنست از فوت و از یاغی که او
می‌شناسد قهر شه را بر عدو

وایمنست از خواجه‌تاشان دگر
که نیایندش مزاحم صرف بر

عدل شه را دید در ضبط حشم
که نیارد کرد کس بر کس ستم

لاجرم نشتابد و ساکن بود
از فوات حظ خود ایمن بود

بس تأنی دارد و صبر و شکیب
چشم سیر و مؤثرست و پاک‌جیب

کین تأنی پرتو رحمان بود
وان شتاب از هزهٔ شیطان بود

زانکه شیطانش بترساند ز فقر
بارگیر صبر را بکشد بعقر

از نبی بشنو که شیطان در وعید
میکند تهدیدت از فقر شدید

تا خوری زشت و بری زشت از شتاب
نی مروت نی تأنی نی ثواب

لاجرم کافر خورد در هفت بطن
دین و دل باریک و لاغر زفت بطن

در حدیث الکافر یاکل فی سبعة امعاء والمؤمن یاکل فی معاء واحد

کافران مهمان پیغمبر شدند
وقت شام ایشان بمسجد آمدند

کامدیم ای شاه ما اینجا قنق
ای تو مهماندار سکان افق

بی‌نواییم و رسیده ما ز دور
هین بیفشان بر سر ما فضل و نور

رو بیاران کرد آن سلطان راد
دستگیر جملهٔ شاهان و عباد

گفت ای یاران من قسمت کنید
که شما پر از من و خوی منید

پر بود اجسام هر لشکر ز شاه
زان زنند آن تیغ بر اعدای جاه

تو بخشم شه زنی آن تیغ را
ورنه بر اخوان چه خشم آید ترا

بر برادر بیگنه می‌زنی
عکس خشم شاه گرز ده منی

شه یکی جانست لشکر پر ازو
روح چون آبست و این اجسام جو

آب روح شاه اگر شیرین بود
جمله جوها پر ز آب خوش شود

که رعیت دین شه دارند و بس
اینچنین فرمود سلطان عبس

هر یکی یاری یکی مهمان گزید
درمیان بد یک شکم زفت و غلید

جسم ضخمی داشت کس او را نبرد / ماند در مسجد چو اندر جام درد
مصطفی بردش چو وا ماند از همه / هفت بز بد شیرده اندر رمه
که مقیم خانه بودندی بزان / بهر دوشیدن برای وقت خوان
نان و آش و شیر آن هر هفت بز / خورد آن بوقحط عوج ابن غز
جمله اهل بیت خشم آلود شدند / که همه در شیر آن طامع بدند
معده طبلی‌خوار همچون طبله کرد / قسم هژده آدمی تنها بخورد
وقت خفتن رفت و در حجره نشست / پس کنیزک از غضب در را ببست
از برون زنجیر در را در فکند / که ازو بد خشمگین و دردمند
گبر را اندر نیم شب تا صبحدم / پس تقاضا آمد و درد شکم
از فراش خویش سوی در شتافت / دست بر در چون نهاد او بسته یافت
در گشادن حیله کرد آن حیله ساز / نوع نوع و خود نشد آن بند باز
شد تقاضا بر تقاضا خانه تنگ / ماند حیران آن بی درمان و دنگ
حیله کرد و بخواب اندر خزید / خویش را در خواب در ویرانه دید
زانکه ویرانه بد اندر خاطرش / شد بخواب اندر همانجا منظرش
خویش در ویرانه خالی چو دید / او چنان محتاج اندر دم برید
گشت بیدار و بدید آن جامه خواب / پر حدث دیوانه شد از اضطراب
زاندرون او بر آمد صد خروش / اینچنین رسوای بی خاکپوش
گفت خوابم بتر از بیداریم / که خورم آنسان و زینسان میریم
بانگ میزد وا ثبورا واشود / آنچنان که کافران در نشود
منتظر که کی شود این شب بسر / تا در آید از گشادن بانگ در
تا گریزد او چو تیری از کمان / تا نبیند هیچکس او را چنان
قصه بسیار است کوته میکنیم / باز شد آن در رهید از درد و غم

در حجره گشادن پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بر مهمان خود و خود را پنهان کردن تا او خجل نشود

مصطفی صبح آمد و در را گشاد / صبح آن گمراه را او راه داد
در گشاد و گشت پنهان مصطفی / تا نگردد شرمسار آن مبتلا
تا برون آید رود گستاخ او / تا نبیند در گشا را پشت و رو
یا نهان شد در پس دیوار یا / از ویش پوشید دامان خدا
صبغة الله گاه پوشیده کند / پرده بیچون بر آن ناظر تند
تا نبیند خصم را پهلوی خویش / قدرت یزدان از آن بیش است بیش
مصطفی میدید احوال شبش / لیک مانع بود فرمان ربش
تا که بیش از خیط یکتا بد رهی / تا نیفتد آن فضیحت در رهی
لیک حکمت بود و امر آسمان / تا ببیند خویشتن را او چنان
بس عداوتها که آن یاری بود / بس خرابیها که معماری بود
چونکه کافر را به ره بگشاده دید / ترم و رنگ از کمین بیرون دوید
جامه خواب پر حدث را یک فضول / قاصدا آورد در پیش رسول
کاینچنین کرده است دست ما نهان / خنده زد و رحمة للعالمین
که بیاران طهره اینجا به پیش / تا بشوییم جمله را با دست خویش
هر کسی می جست کز بهر خدا / جان ما و جسم ما قربان ترا
تا بشوییم این حدثها تو بهل / کار دست است این نه کار دل
ای لعمرک مر ترا حق عمر خواند / پس خلیفه کرد و بر کرسی نشاند
ما برای خدمت تو میزییم / چون تو خدمت میکنی پس ما کییم
گفت می دانم ولیک اینساعت است / که درین شستن بخویشم حکمت است
منتظر بودند کاین قول نبیست / تا پدید آید که این اسرار چیست
او بجد میشست آن احداث را / خاص ز امر حق نه تقلید و ریا
که دلش میگفت کاین را تو بشو / کاندرینجا هست حکمت تو بجو
کان زکیسه هیکلی بد یادگار / یاوه دید آن رو و گشت او بیقرار
گفت آن حجره که شب جا داشتم / هیکلی آنجا بجهل بگذاشتم

سبب رجوع کردن آن مهمان بخانه مصطفی صلی الله علیه وسلم در آنساعت که تنها لعین

گرچه شرمین بود شرمش حرص برد / حرص اژدرهاست نی چیزیست خرد
از پی هیکل شتابان در دوید / در وثاق مصطفی آن را بدید
کان یدالله آن حدث را هم بخود / خوش همی شوید که دورش چشم بد

بلوث او را بدست مبارک خود می شست و خجل شدن و جامه چاک کردن و نوحه کردن او بر خود و مسلمان شدن

هیکلش از یاد رفت و شد پدید / اندرو شوری گریبان را درید
میزد او دو دست را بر رو و سر / کله را میکوفت بر دیوار و در
آنچنان که خون ز بینی و سرش / شد روان و رحم کرد آن مهترش
نعره‌ها زد خلق جمع آمد برو / گبر گویان ایها الناس احذروا
میزد او بر سر که ای بی عقل سر / میزد او بر سینه کای بی نور بر
سجده میکرد او که ای کل زمین / شرمسارست این تو این جزو مهین
تو که کلی خاشع امر وی‌ای / من که جزوم ظالم و زشت و غوی
تو که کلی خوار و لرزانی ز حق / من که جزوم در خلاف و در سبق
هر زمان میکرد رو بر آسمان / که ندارم روی ای قبلهٔ جهان
چون ز حد بیرون بلرزید و طپید / مصطفی اش در کنار خود کشید
ساکنش کرد و بسی بنواختش / دیده‌اش بگشاد و داد اشناختش
تا نگرید ابر کی خندد چمن / تا نگرید طفل کی جوشد لبن
طفل یکروزه همی داند طریق / که بگریم تا رسد دایهٔ شفیق
تو نمیدانی که دایهٔ دایگان / کم دهد بی گریه شیر او رایگان
گفت فلیبکوا کثیرا گوش دار / تا بریزد شیر فضل کردگار
گریهٔ ابرست و سوز آفتاب / استن دنیا همین دو رشته تاب
گر نبودی سوز مهر و اشک ابر / کی شدی جسم و عرض زفت و سطبر
کی بدی معمور این هر چار فصل / گر نبودی این تف و این گریه اصل
سوز مهر و گریهٔ ابر جهان / چون همی دارد جهان را خوش دهان
آفتاب عقل را در سوز دار / چشم را چون ابر اشک افروز دار
چشم گریان بایدت چون طفل خرد / کم خور آن نان را که نان آب تو برد
تن چو با برگست روز و شب از آن / شاخ جان در برگ‌ریزست و خزان
برگ تن بی برگی جانست زود / این بباید کاستن آن را فزود
اقرضوا الله قرض ده زین برگ تن / تا بروید در عوض در دل چمن
قرض ده کم کن ازین لقمهٔ تنت / تا نماید وجه لا عین رأت
تن ز سرگین خویش چون خالی کند / پر ز مشک و در اجلالی کند
دین پلیدی بدهد و پاکی برد / از یطهرکم تن او بر خورد
دیو میترساندت که هین و هین / زین پشیمان گردی و زاری غبین
گر گدازی زین هوسها تو بدن / بس پشیمان و غمین آیی شدن
این بخور گرم است و داروی مزاج / وان بیاشام از پی نفع و علاج
هم بدین نیت که این تن مرکبست / آنچه خو کردست آنش اصوبست
هین مگردان خو که پیش آید خلل / در دماغ و دل بزاید صد علل
اینچنین تهدیدها آن دیو دون / آرد و بر خلق خواند صد فسون
خویش جالینوس سازد در دوا / تا فریبد نفس بیمار ترا
کاین ترا سودست از درد و غمی / گفت آدم را همین در گندمی
پیش آرد هی هی و هیهات را / در لویشه بجید او لهات را
همچو لبهای فرس در وقت نعل / تا نماید سنگ کمتر را چو لعل
گوشهایت گیرد و چون گوش اسپ / میکشاند سوی حرص و سوی کسب
بر زند بر پات نعلی ز اشتباه / که بمانی تو ز درد آن ز راه
نعل او هست آن تردد در دو کار / این کنم یا آن کنم هین هوش دار
آن بکن که هست مختار نبی / آن مکن که کرد مجنون و صبی
حفت الجنة بچه محفوف گشت / بالمکاره که ازو افزود کشت
صد فسون دارد ز حیلت و دغا / که کند در سله گر هست اژدها
گر بود کوهی چو که بربایدش / دست بر خویشتن بنمایدش

گر بود آب روان بر بند وش / ور بود جبر زمان بر خنده وش
عقل را با عقل یاری یار کن / امرهم شوری بخوان و کار کن

نواختن مصطفی صلی الله علیه وسلم آن مهمان را و تسکین دادن او را از اضطراب و ندامت

این سخن پایان ندارد آن عرب / ماند از الطاف آن شه در عجب
خواست دیوانه شدن عقلش رمید / دست عقل مصطفی بازش کشید

گفت این سو آ بیامد آن چنان / که کسی برخیزد از خواب گران
گفتش این سو آ مکن هین با خود آ / کاندرین سو هست با تو کارها
آب بر رو زد در آمد در سخن / کای شهید حق شهادت عرضه کن
تا گواهی بدهم و بیرون شوم / سیرم از هستی در آن هامون شوم
ما درین دهلیز قاضی قضا / بهر دعوی الستیم و بلی
که بلی گفتیم و آن را ز امتحان / فعل و قول ما شهودست و بیان
از چه در دهلیز قاضی تن زدیم / نی که ما بهر گواهی آمدیم
چند در دهلیز قاضی ای گواه / حبس باشی ده شهادت از پگاه
زان بخواندندت بدینجا تا که تو / آن گواهی بدهی و ناری عتو
از لجاج خویشتن بنشسته / اندرین تنگی کف و لب بسته
تا نه بدهی آن گواهی ای شهید / تو ازین دهلیز کی خواهی رهید
یک زمان کارست بگذار و بتاز / کار کوته را مکن بر خود دراز

در بیان آنکه اعمال ظاهر گواه اندر سر آدمی

خواه در صد سال خواهی یک زمان / این امانت واگذار و وارهان

این نماز و روزه و حج و جهاد / هم گواهی دادن ست از اعتقاد
این زکوة و هدیه و ترک حسد / هم گواهی دادن ست از سر خود
خوان و مهمانی پی اظهار راست / کای مهان ما با شما گشتیم راست
هدیه‌ها و ارمغان و پیشکش / شد گواه آنکه هستم با تو خوش
هر کسی کوشد بمالی یا فسون / چیست یعنی گوهری دارم درون
گوهری دارم ز تقوی یا سخا / این زکوة و روزه در هر دو گوا
روزه گوید کرد تقوی از حلال / با حرامش دانکه نبود اتصال
وان زکاتش گفت کو از مال خویش / میدهد پس چون بدزدد ز اهل کیش
گر بطراری کند پس دو گواه / جرح شد در محکمهٔ عدل اله
هست صیادی اگر دانه نثار / نی ز رحم و جود بهر اشکار
هست گربه روزه‌دار اندر صیام / خفته کرده خویش بهر صید خام
کرده بدظن زین کژی صد قوم را / کرده بدنام اهل جود و صوم را
فضل حق با اینکه او کژ می‌تند / عاقبت زین جمله پاکش میکند
سبق برده رحمتش وان غدر را / داده نوری که نباشد بدر را
کوششش را شسته حق زین اختلاط / غسل داده رحمت او زین خباط
تا که غفاری او ظاهر شود / سیئات جمله را غافر شود

پاک کردن آب همه پلیدیها را و باز پاک کردن حق تعالی آب را از پلیدی لاجرم حق تعالی قدوس آمد

آب بهر این ببارید از سماک / تا پلیدان را کند از خبث پاک
آب چون پیکار کرد و شد نجس / تا چنان شد کاب را رد کرد حس

حق ببردش باز در بحر صواب / تا بشستش از کرم آن آب آب
سال دیگر آمد او دامن کشان / هی کجا بودی بدریای خوشان
من نجس زینجا شدم پاک آمدم / بستدم خلعت سوی خاک آمدم
هین بیایید ای پلیدان سوی من / که گرفت از خوی یزدان خوی من
در پذیرم جمله زشتیت را / چون ملک پاکی دهم عفریت را
چون شوم آلوده باز آنجا روم / سوی اصل اصل پاکیها روم
دلق چرکین برکنم آنجا ز سر / خلعت پاکم دهد بار دگر
کار او اینست و کار من همین / عالم آرایست رب العالمین
گر نبودی این پلیدیهای ما / کی بدی این بارنامه آب را
کیسه‌های زر بدزدید از کسی / میرود هر سو که هین کو مفلسی

تا بریزد بر گیاه رسته‌ای
تا بشوید روی هر ناشسته‌ای

تا بگیرد بر سر او حمال وار
کشتی بی‌دست و پا را در بحار

صد هزاران دارو اندر وی نهان
زانکه دارو زو بروید در جهان

جان هر دری دل هر دانه‌ای
میرود در جو چو داروخانه‌ای

زو یتیمان زمین را پرورش
تشنگان خشک را از وی روش

چون نماند مایه‌اش تیره شود
همچو ما اندر زمین خیره شود

ناله از باطن برآرد کای خدا
آنچه دادی دادم و ماندم گدا

استعانت خواستن آب از حق سبحانه تعالی بعد از تیره شدن و قبول کردن حق تعالی دعای آب را

ریختم سرمایه بر پاک و پلید
ای شه سرمایه ده هل من مزید

ابر را گوید ببر جای خوشش
هم تو خورشیدا به بالا برکشش

راههای مختلف میراندش
تا رساند سوی بحر بیحدش

خود غرض زین آب جان اولیاست
کو غسول تیرگیهای شماست

چون شود تیره ز غسل اهل فرش
باز گردد سوی پاکی بخش عرش

باز آرد زان طرف دامن کشان
از طهارات محیط او درفشان

وز تیمم وارهاند حیله را
وز تحری طالبان قبله را

ز اختلاط خلق یابد اعتلال
آن سفر جوید که ارحنا یا بلال

ای بلال خوش نوای خوش صهیل
میذنه بر رو بزن طبل رحیل

جان سفر رفت و بدن اندر قیام
وقت رجعت زین سبب گوید سلام

این سخن چون واسطه است اندر کلام
واسطه شرط است بهر فهم عام

اندر آتش کی رود بی واسطه
جز سمندر کو رهید از رابطه

واسطه حمام باید مر ترا
تا ز آتش خوش کنی تو طبع را

چون نتانی شد در آتش چون خلیل
گشت حمامت رسول آبت دلیل

سیری از حق است لیک اهل طبع
کی رسد بی واسطه نان در شبع

لطف از حق است لیکن اهل تن
در نیابد لطف بی پرده چمن

چون نماند واسطه تن بی حجیب
همچو موسی نور مه یابد ز جیب

در بیان گواهی فعل و قول بیرونی بر نور ضمیر

این هنرها آب را هم شاهد است
کاندرونش پر ز نور ایزدی است

فعل و قول آمد گواهان ضمیر
زین دو بر باطن تو استدلال گیر

چون ندارد سیر سرت در درون
بنگر اندر بول رنجور از برون

فعل و قول آن بول رنجوران بود
که طبیب جسم را برهان بود

وان طبیب روح در جانش رود
وز ره جان اندر ایمانش رود

حاجتش نبود بقول و فعل خوب
احذروهم هم جواسیس القلوب

این گواه فعل و قول از وی مجو
کو بدریاست متصل همچو جوی

قول و فعل او گواه او بود
کو بدریا متصل چون جو بود

بنگر اندر فعل او و قول او
تا چه دارد در ضمیر آن از چه

نورش اندر تربت چند و چیست
بهر صید او دانه باشد یا نخی

گر بود صیاد از وی ور شود
وان فسون فعل و قولش کم شود

ور بود صدیق دست اندر وی آر
تا رساندم ترا سوی بحار

در بیان آنکه آن نور خدا خود را از اندرون سر عاقل ظاهر کند بر خلقان بی فعل عارف و بی قول عارف و افزون باشد از آنکه بفعل و قول اظهار گردد چنانکه چون آفتاب بلند شود بانگ خروس و علام مؤذن و علامات دیگر حاجت نیاید

لیک نور سالکی کز حد گذشت
پر شد از نورش بیابانها و دشت

شاهدیش فارغ آمد از شهود
وز تکلفها و جانبازی و جود

نور آن گوهر چو بیرون تافته است
زین تسلسها فراغت یافته است

پس مجو از وی گواه فعل و گفت
کز او هر دو جهان چون گل شکفت

این گواهی چیست اظهار نهان / خواه قول و خواه فعل و غیر آن
که غرض اظهار سر جوهرست / وصف باقی زین عرض بر معبرست
این نشان زر نماند بر محک / زر بماند نیکنام و بی ز شک
این صلوة و این جهاد و این صیام / هم نماند جان بماند نیکنام
جان چنین افعال و اقوالی نمود / بر محک امر جوهر را بسود
کاعتقادم راست است اینک گواه / لیک هست اندر گواهان اشتباه
تزکیه باید گواهان را بدان / تزکیه‌اش اخلاص و موقوفی بدان
حفظ لفظ اندر گواه قولی است / حفظ عهد اندر گواه فعلی است
گر گواه قول کژ گوید ردست / ور گواه فعل کژ پوید ردست
قول و فعل بی تناقض بایدت / تا قبول اندر زمان پیش آیدت
سعیکم شتی تناقض اندرید / روز می‌دوزید و شب بر می‌درید
پس گواهی با تناقض کی شنود / یا مگر حلمی کند از لطف وجود
فعل و قول اظهار سرست و ضمیر / هر دو پیدا می‌کند سر ستیر
چون گواهت تزکیه شد شد قبول / ورنه محبوس است اندر مول مول
تا تو بستیزی ستیزند ای حرون / فانتظرهم انهم منتظرون

ایمان عرض کردن مصطفی صلی الله علیه وسلم آن مهمان را

این سخن پایان ندارد مصطفی / عرضه کرد ایمان پذیرفت آن فتی
آن شهادت را که فرخ بوده است / بندهای بسته را بگشوده است
گشت مؤمن گفت او را مصطفی / کامشبان هم باش تو مهمان ما
گفت والله تا ابد ضیف توام / هر کجا باشم به هر جا که روم
زنده کرده و معتق و دربان تو / این جهان و آن جهان بر خوان تو
هر که بگزیند جز این بگزیده خوان / عاقبت دود گلویش استخوان
هر که سوی غیر خوانت تو رود / دیو با او دان که همکاسه بود
هر که از همسایگی تو رود / دیو بی‌شک دان که همسایه‌اش شود
ور رود بی تو سفر او دور دست / دیو بد همراه و هم سفرهٔ ویست
ور نشیند بی تو بر پشت لطیف / حاسد ما هست دیو او در ردیف
ور بچه گیرد ز شهباز او / دیو در نسلش بود انباز او
در نبی شارکهم گفتست حق / هم در اموال و در اولاد ای سبق
گفت پیغمبر ز غیب این را جلی / در مقامات نوادر با علی
یا رسول الله رسالت را تمام / تو نمودی همچو شمس بی غمام
آنچه تو کردی و صد مادر نکرد / عیسی از افسونش با عاذر نکرد
از تو جانم از اجل چون جان برد / عاذر ار شد زنده آمد باز مرد
گشت مهمان رسول آن شب عرب / شیر یک بز نیمه خورد و بست لب
کرد الحاحش بخور شیر و رقاق / گفت گشتم سیر والله بی نفاق
این تکلف نیست نی ناموس و فن / سیر گشتم زانکه دی خوردم من
در عجب ماندند جمله اهل بیت / پر شد این قندیل زین یک قطره زیت
آنچه قوت مرغ بابیلی بود / سیری معدهٔ چنین پیلی بود
فحفحه افتاد اندر مرد و زن / قدر پشه می‌خورد آن پیل تن
حرص و وهم کافری سرزیر شد / اژدها از قوت موری سیر شد
آن گدا چشمی کفر از وی برفت / لوت ایمانیش لمتر کرد و زفت
آنکه از جوع البقر او می‌طپید / همچو حوری میوهٔ جنت بدید
میوهٔ جنت سوی چشمش شتافت / معده چون دوزخش آرام یافت
ذات ایمان نعمت و لوتی است هول / ای قناعت کرده از ایمان بقول
گرچه آن مطعوم جانست و نظر / جسم را هم زان نصیبست ای پسر

در بیان آنکه نوری که غذای جانست غذای جسم اولیا میشود تا آنکه جسم یار شود جان را که اسلم شیطانی علی یدی

گر نگشتی دیو جسم آن اکول / اسلم الشیطان نفرمودی رسول
دیو زان لوتی که مرده حی شود / تا نیاشامد مسلمان کی شود
دیو دنیاست عاشق کور و کر / عشق را عشقی دگر برد مگر
از نهانخانه یقین چون می چشد / اندک اندک عشق رخت آنجا کشد

در سورهٔ سجده است فاعرض عنهم و انتظر انهم منتظرون

و شارکهم فی الاموال و الاولاد ای شیطان شریک باش با ایشان

یا مریض البطن عرج هکذا / انما المنهاج تبدیل الغذا
یا مریض القلب عرج للعلاج / جملة التدبیر تبدیل المزاج
ایها المحبوس فی رهن الطعام / سوف تنجو ان تحملت الفطام
ان فی الجوع طعاماً وافراً / افتقدها وارتج یا نافرا
اغتذ بالنور کن مثل البصر / وافق الاملاک یا خیر البشر
چون ملک تسبیح حق را کن غذا / تا رهی همچون ملایک از اذی
جبرئیل ار سوی جیفه کم تند / او بقوت کی ز کرگس کم زند
سیل اگرچه در زمین آهسته است / او ز لشه از گو چون سته است

انکار کردن اهل تن غذای روح را و لرزیدن ایشان بر غذای خسیس جسمانی

حبذا خوانی نهاده در جهان / لیک از چشم خسیسان بس نهان
گر جهان باغی پر از نعمت شود / قسم موش و مار هم خاکی بود
قسمشان خاکست گر دی گر بهار / میر کونی خاک چون نوشی چو مار
در میان چوب گوید کرم چوب / مر کرا باشد چنین حلوای خوب
در میان خاک گه یه کرم خورد / انگبین حلوا بعالم کس نخورد
کرم سرگین در میان آن حدث / در جهان نقلی نداند جز خبث

مناجات در طلب مقام خاصان و ادراک معنی

جز نجاست هیچ نشناسد کلاغ / شد نجاست مر ورا چشم و چراغ
ای خدای بی‌نظیر ایثار کن / گوش را چون حلقه دادی زین سخن
گوش ما گیر و بدان مجلس کشان / کز رحیقت میخورند این سرخوشان
چون بما بویی رسانیدی ازین / سر مبند آن مشک را ای رب دین
از تو نوشند ار ذکورند ار اناث / بی‌دریغی در عطا یا مستغاث
ای دعا ناگفته از تو مستجاب / داده دل را هر دمی صد فتح باب
چند حرفی نقش کردی از رقوم / سنگها از عشق آن شد همچو موم
نون ابرو صاد چشم و جیم گوش / بر نوشتی فتنهٔ صد عقل و هوش
آن حروفت شد خرد باریک ریش / نسخ میکن ای ادیب خوش‌نویس
در خور هر فکر بسته بر عدم / دم بدم نقش خیال خوش رقم
حرفهای طرفه بر لوح خیال / بر نوشته چشم و ابرو و خد و خال
بر عدم باشم نه بر موجود مست / زانکه معشوق عدم وافی‌ترست
عقل را خط خوان آن اشکال کرد / تا دهد تدبیرها را زان نورد

تشبیه عقل بجبرئیل و نظر او در غیب چون نظر جبرئیل در لوح محفوظ

چون ملک از لوح محفوظ آن خرد / هر صباحی درس هر روزه برد
بر عدم تحریرها بین بی‌بنان / وز سوادش حسرت سودائیان
هر کسی شد بر خیالی ریش گاو / گشته در سودای گنجی کنجکاو
از خیالی گشته شخصی پرشکوه / روی آورده بمعدنهای کوه
وز خیالی آن دگر با جهد مر / رو نهاده سوی دریا بهر دُر
وان دگر بهر ترهب در کنشت / وان یکی اندر حریصی سوی کشت
از خیال آن ره‌زن رشته شده / وز خیال این مرهم خسته شده
در پری خوانی یکی دل کرده گم / بر نجوم آن دیگری بنهاده سم
آن یکی در کشتی از بهر رباح / وان یکی با فسق و دیگر با صلاح
این روشها مختلف بیند برون / زان خیالات ملون ز اندرون
این بدان حیران شده کان بر چیست / هر چه شد آن دیگری را نافیست
آن خیالات ار نبد نامؤتلف / چون ز بیرون شد روشها مختلف
قبلهٔ جان را چو پنهان کرده‌اند / هر کسی رو جانبی آورده‌اند

تمثیل روشهای مختلف و اختلاف تحری متحریان قبله را

همچو قومی که تحری میکنند / بر خیال قبله هر سو میتنند
چونکه کعبه رو نماید صبحگاه / کشف گردد که کی گم کرده‌ست راه
یا چو غواصان بزیر قعر آب / هر کسی چیزی همی‌گیرد شتاب
بر امید گوهر و در ثمین / توبره پر میکنند از آن و این
چون برآیند از تگ دریای ژرف / کشف گردد صاحب در شگرف

وان دگر که بر قوم وارید خرد
وان دگر که سنگریزد شب برد

هکذا نبلوهم بالساهره
فتنه ذات اقتضاح قاهره

همچنین بر قوم چون پروانگان
گرد شمعی پرزنان اندر جهان

خویش را بر آتشی بر میزنند
گرد شمع خود طوافی میکنند

بر امید آتش موسی بخت
کز لهیبش سبزتر گردد درخت

فضل آن آتش شنیده هر رمه
هر شرر را آن گمان برده همه

چون برآید صبحدم نور خلود
وانماید هر یکی چه شمع بود

هر کرا پر سوخت زان شمع ظفر
بدهدش آن شمع خوش هفتاد پر

جوق پروانه دو دیده دوخته
مانده زیر شمع بد پر سوخته

می طپد اندر پشیمانی و سوز
میکند او از هوای چشم دوز

شمع او گوید که چون من سوختم
کی ترا برهانم از سوز و ستم

شمع او گریان که من سر سوخته
چون کنم من غیر را افروخته

او همی گوید که از اشکال تو
غره گشته دیر دیدم حال تو

در معنی آیه یا حسرة علی العباد

شمع مرده باده رفته دلربا
غوطه خورد از ننگ کژبینی ما

ظلت الارباح خسرا مغرما
تشتکی شکوی الی الله العمی

حبذا ارواح اخوان ثقات
مسلمات مؤمنات قانتات

هر کسی رویی بسویی برده اند
آن عزیزان رو به بیسو کرده اند

هر کبوتر می پرد در مذهبی
وین کبوتر جانب بی جانبی

هر عقابی می پرد از جا بجا
وین عقابان راست بیجایی سرا

ما نه مرغان هوا نه خانگی
دانه ما دانه بی دانگی

زان فراخ آمد چنین روزی ما
که دریدن شد قبادوزی ما

صوفیی بدرید جبه در حرج
پیشش آمد بعد بدریدن فرج

بیان آنکه فرجی را چرا فرجی نام نهادند در ابتدا حال

کرد نام آن دریده فرجی
این لقب شد فاش زان مرد نجی

وین لقب شد فاش و صافش شیخ برد
ماند اندر طبع خلقان حرف درد

همچنین هر نام صافی داشته است
اسم را چون دردیی بگذاشته است

هر که گل خوار است دردی را گرفت
رفت صوفی سوی صافی ناشکفت

گفت لابد درد را صافی بود
زین دلالت دل بصفوت میرود

درد عسر افتاد و صافش یسر او
صاف چون خرما و دردی بسر او

عسر با یسر است هین آیس مباش
راه داری زین ممات اندر معاش

صاف خواهی جبه بشکاف ای پسر
تا ازان صفوت برآری زود سر

هست صوفی آنکه شد صفوت طلب
نی لباس صوف و خیاطی و دب

صوفی گشته بپیش این لئام
الخیاطه و اللواطه والسلام

بر خیال آن صفا و نام نیک
رنگ پوشیدن نکو باشد ولیک

بر خیالش گر روی تا اصل او
همچنان که گربه سوی نان بو

بوالعلا او وز کسی جویای عشق
فی زبو یعقوب شد بینای عشق

دورباش غیرت آمد خیال
گرد بر گرد سراپرده جلال

بسته هر جوینده را که راه نیست
هر خیالش پیش می آید که بیست

جز مگر آن تیزگوش تیزهوش
کش بود از جیش نصرتهاش جوش

بجهد از تخییلها بی شه بود
تیر شه بنماید و بیرون رود

هر کرا در دست تیر شه بود
راه یابد تا بمنزل میرود

فی المناجات

ای قدیم رازدان ذو المنن
در ده تو عاجزیم و ممتحن

هر دل سرگشته را تدبیر بخش
وین کمانهای دوتو را تیر بخش

جرعه بر ریختی زان خفیه جام
بر زمین خاک من کاس الکرام

جست زلف و رخ ازان جرعه نشان
خاک را شاهان همی لیسند ازان

جرعه حسن است اندر خاک گش
که بصد دل روز و شب میبوسیش

جرعه خاک آمیز چون مجنون کند
مر ترا تا صاف او خود چون کند

هر کسی پیش کلوخی جامه چاک
کان کلوخ از حسن آمد جرعه ناک

جرعهٔ بر ماه و خورشید و حمل / جرعهٔ بر عرش و کرسی و زحل

جرعه گویمش ای عجب یا کیمیا / که ز آسیبش فنا گردد بقا

جد طلب آسیب او ای ذو فنون / لا یمس ذاک الا المطهرون

جرعهٔ بر زر و بر لعل و درر / جرعهٔ بر خمر و بر نقل و ثمر

جرعهٔ بر روی خوبان لطاف / تا چگونه باشد آن راواق صاف

چون همی مالی زبان را اندرین / چون شوی چون بینی آن را بی ز طین

چونکه وقت مرگ آن جرعهٔ صفا / زین کلوخ تن بمردن شد جدا

آنچه ماند کنیش ودش دفین / کاینچنین زشتی بدین شد آن قرین

جان چو بی این جیفه بنماید جمال / من نتانم گفت لطف آن وصال

مه چو بی این ابر بنماید ضیا / شرح نتوان کرد زان کار و کیا

حبذا آن مطبخ پر نوش و قند / کین سلاطین کاسه لیسان وی‌اند

حبذا آن خرمن صحرای دین / که بود هر خرمن آن را خوشه‌چین

حبذا دریای عمر بی‌غمی / که بود زو هفت دریا شبنمی

جرعهٔ چون ریخت ساقی الست / بر سر این شوره خاک زیردست

جوش کرد آن خاک و ما زان جوششیم / جرعهٔ دیگر که بس بی‌کوششیم

گر روا بد ناله کردم از عدم / ور نبود این گفتنی نک تن زدم

این بیان بط حرص منثنیست / از خلیل آموز کان بط کشتنیست

هست در بط غیر این بس خیر و شر / ترسم از فوت سخنهای دگر

صفت طاوس و طبع او و سبب کشتن ابراهیم خلیل اورا

آمدیم اکنون بطاوس دو رنگ / کو کند جلوه برای نام و ننگ

همت او صید خلق از خیر و شر / وز نتیجه و فایدهٔ آن بی‌خبر

بیخبر چون دام میگیرد شکار / دام را چه علم از مقصود کار

دام را چه ضر و چه نفع از گرفت / زین گرفت بیهده‌اش دارم شگفت

ای برادر دوستان افراشتی / با دو صد دلداری و بگذاشتی

کارت این بودست ز وقت ولاد / صید مردم کردن از دام وداد

زان شکار و همی یا دو بود / دست در کن هیچ یابی تار و پود

پیشتر رفتست بیگاه است روز / تو بجد در صید خلقانی هنوز

آن یکی میگیر و آن می‌هل ز دام / وین دگر را صید میکن چون لئام

باز این می‌هل دمی جو دگر / نیست لعب کودکان بیخبر

شب شود در دام تو یک صید نه / دام تو جز صداع و قید نه

پس تو خود را صید میکن بدام / که شدی محبوس و محروم از کلام

در زمانه صاحب دامی بود / همچو احمق که صید خود شود

چون شکار خوک آمد صید عام / رنج بیحد لقمه خوردن زو حرام

آنکه ارزد صید را عشق است و بس / لیک وی کی گنجد اندر دام کس

تو مگر آیی و صید او شوی / دام بگذاری بدام او روی

عشق میگوید بگوشم پست پست / صید بودن خوشتر از صیادیست

گول من کن خویش را و غره شو / آفتابی را رها کن ذره شو

بر درم ساکن شو و بیخانه باش / دعوی شمعی مکن پروانه باش

تا ببینی چاشنی زندگی / سلطنت بینی نهان در بندگی

نعل بینی باژگونه در جهان / تخته بندان را لقب گشته شهان

پس طناب اندر گلو و تاج دار / بر سرش انبوه که آنک تاجدار

همچو گور کافران بیرون حلل / واندرون قهر خدای عز و جل

چون قبور آن را مجصص کرده‌اند / پردهٔ پندار پیش آورده‌اند

طبع مسکینت مجصص از هنر / همچو نخل موم بی برگ و ثمر

در بیان آنکه لطفها در قهرها پنهان است و قهرها در لطفها تا اهل معنی تمیز از ظاهربینان ممتاز و جدا شوند قوله تعالی لیبلوکم ایکم احسن عملا

گفت درویشی بدرویشی که تو / چون بدیدی حضرت حق را بگو

گفت بیچون دیدم اما بهر قال / بازگویم مختصر آن را مثال

دیدم از سوی چپ او آذری / سوی دست راست جوی کوثری

سوی چپ بس جهان‌سوز آتشی / سوی دست راستش جوی خوشی
سوی آن آتش گروهی برده دست / بهر آن کوثر گروهی شاد و مست
لیک لعب باژگونه بود سخت / پیش پای هر شقی و نیکبخت
هر که در آتش همی‌رفت و شرر / از میان آب برمی‌کرد سر
هر که سوی آب می‌رفت از میان / او در آتش یافت می‌شد در زمان
هر که سوی راست شد و آب زلال / سر ز آتش برزد از سوی شمال
وانکه شد سوی شمال آتشین / سر برون می‌کرد از سوی یمین
کم کسی بر سر این مضمر زدی / لاجرم کم کس در آن آذر شدی
جز کسی که بر سرش اقبال ریخت / کو رها کرد آب و در آتش گریخت
کرده ذوق نقد را معبود خلق / لاجرم زین لعب مغبون بود خلق
جوق جوق و صف صف از حرص و شتاب / محترز ز آتش گریزان سوی آب
لاجرم ز آتش برآوردند سر / اعتبار الاعتبار ای بی‌خبر
بانگ می‌زد آتش ای گیجان گول / من نیم آتش منم چشمه قبول
چشم‌بندی کرده‌اند ای بی‌نظر / در من آی و هیچ مندیش از شرر
ای خلیل اینجا شرار و دود نیست / جز که سحر و خدعه نمرود نیست
چون خلیل حق اگر فرزانه‌ای / آتش آب تست و تو پروانه‌ای
جان پروانه همی دارد ندی / کای دریغا صد هزارم پر بدی
تا همی‌سوزید ز آتش بی‌امان / کوری چشم و دل نامحرمان
بر من آرد رحم جاهل از خری / من برو رحم آرم از دانشوری
خاصه این آتش که جان آبهاست / کار پروانه بعکس کارهاست
او ببیند نور و در نار آید او / دل ببیند نار و در نوری شود
این چنین لعب آمد از رب جلیل / تا ببینی کیست از آل خلیل
آتشی را شکل آبی داده‌اند / واندر آتش چشمه‌ای بگشاده‌اند
ساحری صحن برنجی را به فن / می‌کند کرمش میان انجمن
خانه را او پر کژدم‌ها نمود / از دم سحر خود آن کژدم نبود
چونک جادو می‌نماید صد چنین / چون بود دستان جادوآفرین
لاجرم از سحر یزدان قرن قرن / اندر افتادند چون زن زیر زن
لاجرم از سحر یزدان دو زن / رفته‌اند چاه چاه بی‌رسن
ساحران شان بنده بودند و غلام / اندر افتادند چون صعوه بدام
این نجوان قرآن ببین سحر حلال / سرنگونی مکر ایشان کالجبال
من نیم فرعون کآیم سوی نیل / سوی آتش می‌روم همچون خلیل
نیست آتش هست آن ماء معین / وان دگر از مکر آب آتشین
بس نکو گفت آن رسول خوش‌جواز / ذره‌ای عقلت به از صوم و نماز
زانکه عقلت جوهرست این دو عرض / این دو در تکمیل آن شد مفترض
تا جلا باشد مر آن آیینه را / که صفا آید ز طاعت سینه را
لیک گر آیینه از بن فاسدست / صیقل او را دیر باز آرد بدست
وان گزین آیینه کو خوش مغرس است / اندکی صیقل گری آن را بس است

در تفاوت عقول از اصل فطرت برخلاف معتزله که میگویند که در اصل عقول جزوی برابرند این افزونی و تفاوت از تعلیم است

این تفاوت عقلها را نیک دان / در مراتب از زمین تا آسمان
هست عقلی همچو قرص آفتاب / هست عقلی کمتر از زهره و شهاب
هست عقلی چون ستاره آتشی / هست عقلی چون چراغی سرخوشی
زانکه ابر از پیش او چون وا جهد / نور یزدان بین خردها بر دهد
عقلهای خلق عکس عقل او / عقل او مشکات و عقل خلق بو
عقل کل و نفس کل مرد خداست / عرش و کرسی را مدان کز وی جداست
مظهر حق است ذات پاک او / زو بجو حق را و از دیگر مجو
عقل جزوی عقل را بدنام کرد / کام دنیا مرد را بی‌کام کرد
آن ز صیدی حسن صیادی بدید / وین ز صیادی غم صیدی کشید
آن ز خدمت ناز مخدومی بیافت / وین ز مخدومی ز راه عز بتافت
آن ز فرعونی اسیر آب شد / وز اسیری سبط از ارباب شد

اسپ معکوس و فرزین بند سخت — حیله کم کن کار اقبالست و بخت
در خیال حیله کم تن تار را — که غنی ره کم دهد مکار را
مکر کن در راه نیکو خدمتی — تا نبوت یابی اندر امتی
مکر کن تا وارهی از مکر خود — مکر کن تا دور گردی از جسد
مکر کن تا کمترین بنده شوی — در کمی رفتی خداوندی شوی
روبهی و خدمت ای گرگ کهن — هیچ بر قصد خداوندی مکن
لیک چون پروانه در آتش بتاز — کیسه زان بر دوز و پاکی باز
زور را بگذار زاری را بگیر — رحم سوی زاری آید ای فقیر
گر کنی زاری بیابی رحم او — رحم او در زاری خود باز جو
زاری مضطر تشنه معنویست — زاری سرد دروغ آن غویست
گریه اخوان یوسف حیلتست — کاندرونشان پر ز رشک و علتست

حکایت آن عرب و سگ او که از گرسنگی میمرد و نانش نداد

آن سگی میمرد و گریان آن عرب — اشک میبارید و میگفت ای کرب
من چه سازم مر مرا تدبیر چیست — زین پس مردن چو آن الم بی تو زیست
سایلی بگذشت و گفت این گریه چیست — نوحه و زاری تو از بهر کیست
گفت در ملکم سگی بد نیک خو — نک همی میرد میان راه او
روز صیادم بد و شب پاسبان — شیر نر بود او نه سگ ای پهلوان
تیز چشم و دزدران و صیدگیر — می دویدی در پی صید او چو تیر
قانع و آزاد و تند و خصم ران — نیک خو و باوفا و مهربان
صید میکردی و پاسم داشتی — دزد را نزدیک من نگذاشتی
گفت رنجش چیست زخمی خورده است — گفت جوع الکلب زارش کرده است
گفت صبری کن برین رنج و حرض — صابران را لطف حق بخشد عوض
بعد از آن گفتش که ای سالار حر — چیست اندر پشت این انبان پر
گفت نان و زاد و لوت دوش من — میکشم از بهر قوت این بدن
گفت چون ندهی بدان سگ نان و زاد — گفت تا این حد ندارم مهر و داد
دست ناید بی درم در راه نان — لیک هست آب دو دیده رایگان
گفت خاکت بر سر ای پر باد مشک — که لب نان پیش تو بهتر ز اشک
اشک خونست و بغم آبی شده — می نیرزد خون بخاک ای بیهده
کل خود را خوار کرد او چون بلیس — پاره این کل نباشد جز خسیس
من غلام آنکه نفروشد وجود — جز بدان سلطان با افضال و جود
چون بگرید آسمان گریان شود — چون بنالد چرخ یارب خوان شود
من غلام آن مس همت پرست — کو بغیر کیمیا نارد شکست
دست اشکسته برآور در دعا — سوی اشکسته پرد فضل خدا
گر رهائی بایدت زین چاه تنگ — ای برادر رو بر آذر بی درنگ
مکر حق را بین و مکر خود بهل — ای ز مکرت مکر مکاران خجل
چونکه مکرت شد فنای مکر رب — برگشائی یک کمینی بوالعجب
که کمینه آن کمین باشد بقا — تا ابد اندر عروج و ارتقا
از برای این کمین سعیی بکن — تا بری بوی ز علم من لدن

در بیان آنکه هیچ چشم بد آدمی را چنان زیان ندارد که چشم پسند خویش مگر که چشم او مبدل شده باشد بنور حق که بی یسمع و بی یبصر و از خویشتن وی بیخویش شده باشد در معنی آیه کریمه وان یکاد الذین کفروا تا آخر

گر تو اخوان عروج خویش را — لیک دانی نایبا شد مر ترا
بطلاوت میدهی پایی بین — تا که سوء العین نخشاید کمین
گر بلغزد کوه از چشم بدان — یزلقونک از نبی برخوان عیان
احمد چون کوه لغزید از نظر — در میان راه بی گل بی مطر
در عجب ماند که این لغزش ز چیست — من نپندارم که این حالت تهیست
تا بیامد آیت و آگاه کرد — کان ز چشم بد رسیدت وز نبرد
گر بدی غیر تو در دم لا شدی — صید چشم و سخره افنا شدی
معنی چشم بد آخر باز دان — ان یکاد از چشم بد نیکو بخوان

لیک مه عصمتے دامن کشان / ورنه لغزیدی از بهر شان
عبرتے گیرند آن کز کن نگاه / برگ خود عرضه مکن اے کم ز کاه

یا رسول الله در آن نادر قران / میزنند از چشم بد بر کرکسان
از نظرشان کلهٔ شیر عرین / وا شکافد تا کند آن شیر انین

بر شتر چشم افکند همچون حمام / وانگهان بفرستد اندر پے غلام
که برو از پیه این اشتر بخر / بیند اشتر را سقط او راه در

سر بریده از مرض آن اشترے / کو بتگ با اسپ میکردی مرے
کز حسد وز چشم بد بے هیچ شک / سیر و گردش را بگرداند فلک

آب پنهانست و دولاب آشکار / لیک در گردش بود آب اصل کار
چشم نیکو شد دوای چشم بد / چشم بد را لا کند زیر لگد

سبق رحمت راست و او از رحمت است / چشم بد محصول قهر و لعنت است
رحمتش بر نقمتش غالب شود / چیره زان شد هر نبی بر خصم خود

کو نتیجه رحمت است ضد او / از نتیجه قهر بود آن زشت رو
حرص بط یکتاست این پنجاه تاست / حرص شهوت مار و منصب اژدهاست

حرص بط از شهوت حلق است و فرج / در ریاست بیست چندانست درج
از الوهیت زند در جاه لاف / طامع شرکت کجا باشد معاف

زلت آدم ز اشکم بود و باه / وان ابلیس از تکبر بود و جاه
لاجرم او زود استغفار کرد / آن لعین از توبه استکبار کرد

حرص حلق و فرج هم خود بدرگی ست / لیک منصب نیست آن اشکستگی ست
بیخ و شاخ این ریاست را اگر / باز گویم دفترے باید دگر

اسپ سرکش را عرب شیطانش خواند / نے ستوری را که در مرعی بماند
شیطنت گردنکشے بد در لغت / مستحق لعنت آمد این صفت

صد خورنده گنجد اندر گرد خوان / دو ریاست جو نگنجد در جهان
آن نخواهد کین بود بر پشت خاک / تا ملک بکشد پدر را ز اشتراک

آن شنیدستی که الملک عقیم / قطع خویشی کرد ملکت جو ز بیم
که عقیم است و ورا فرزند نیست / همچو آتش با کسش پیوند نیست

هرچه یابد او بسوزد بر درد / چون نیابد هیچ خود را میخورد
هیچ شو و اره تو از دندان او / رحم کم جو از دل سندان او

چونکه گشتی هیچ از سندان مترس / هر صباح از فقر مطلق گیر درس
هست الوهیت ردای ذوالجلال / هر که در پوشد برو گردد وبال

تاج از آن اوست آن ما کمر / وای او کز حد خود دارد گذر
فتنهٔ تست این پر طاوسیت / کاشتراکت باید و قدوسیت

قصهٔ آن حکیمے که طاوس را دید که پر زیبای خود را برمی کند بمنقار و می انداخت و تن خود را اکل و زشت می کرد از تعجب طاوس را پرسید که دریغت نمی آید گفت می آید اما پیشم جان از پر عزیزتر است و این پر عدو جان من است ازین جهت برمی کنم

پر خود میکند طاوسے بدشت / یک حکیمے رفته بود آنجا بگشت

گفت طاوسا چنین پر سنی / بیدریغ از بیخ چون بر میکنی

خود دلت چون میدهد تا این حلل / بر کنی اندازیش اندر وحل

هر پرت را از عزیزی و پسند / حافظان در طے مصحف می نهند

بهر تحریک هوای سودمند / از پر تو بادبیزن می کنند

این چه ناشکری و چه بیباکی ست / تو نمیدانی که نقاشش کی ست
یا همیدانی و نازے می کنی / قاصد قطع طراز می کنی

اے بسا نازا که گردد آن گناه / افکند مر بنده را از چشم شاه
نازکردن خوشتر آید از شکر / لیک کم خاییش کو دارد صد خطر

ایمن آبادست آن راه نیاز / ترک نازش گیر با آن ره بساز
اے بسا نازآوری زد پر و بال / آخرالامر آن آن کس شد وبال

خوبی ناز آوری بفرازدت / بیم و ترس مضمرش بگدازدت
وین نیاز ار چه که لاغر میکند / صدر را چون بدر انور می کند

۱ عرین یعنی بیشه ۱۲
۲ انین یعنی ناله ۱۲
۳ حمام یعنی مرگ ۱۲
۴ سقط افتاده ۱۲
۵ مری یعنی جدل ۱۲
۶ زلت لغزش ۱۲
۷ باه شهوت و میل جماع ۱۲
۸ استکبار سرکشی کردن ۱۲
۹ ستور چهارپائی ۱۲
۱۰ مرعی چراگاه ۱۲
۱۱ اشتراک انباز گردیدن ۱۲
۱۲ الملک عقیم

مرده شو تا مخرج الحی الصمد / زنده زین مرده برون آورد
چون نه مرده زنده بیرون میکشد / هر که مرده گشت او دارد رشد
چون نه زنده مرده بیرون میکند / نفس زنده سوی مرگی می تند
دی شوی بینی تو اخراج بهار / لیل گردی بینی ایلاج نهار
بر مکن آن پر که نپذیرد رفو / روی مخراش از عزا ای خوبرو
آنچنان روئی که چون شمس ضحاست / آنچنان رخ را خراشیدن خطاست
زخم ناخن بر چنان رخ کافریست / که رخ مه در فراق او گریست
یا نمی بینی تو روی خویش را / ترک کن خوی لجاج اندیش را

در بیان آنکه صفا و سادگی نفس مطمئنه از فکرتها مشوش می شود چنانچه بر آیینه چیزی نویسی چون پاک کنی داغی بماند

روی نفس مطمئنه در جسد / زخم ناخنهای فکرت می کشد
فکرت بد ناخن پر زهر دان / می خراشد در تعمق روی جان
تا گشاید عقده اشکال را / در حدث کرده ست زرین بیل را
عقده را بگشاده گیر ای منتهی / عقده سخت ست بر کیسه تهی
در گشاد عقده‌ها گشتی تو پیر / عقده چندی دگر بگشاده گیر
عقده کان بر گلوی ماست سخت / که بدانی که خسی یا نیکبخت
گر بدانی که شقیی یا سعید / آن بود بهتر ز فکر هر عنید
حل این اشکال کن گر آدمی / خرج این کن دم اگر صاحب دمی
حد اعیان و عرض دانسته گیر / حد خود را دان که نبود زین گزیر
چون بدانی حد خود زین حد گریز / تا به بی حد در رسی ای خاک بیز
عمر در محمول و در موضوع رفت / بی بصیرت عمر در مسموع رفت
هر دلیلی بی نتیجه و بی اثر / باطل آمد در نتیجه خود نگر
جز بمصنوعی ندیدی صانعی / بر قیاس اقترانی قانعی
می فزاید در وسائط فلسفی / از دلائل باز بر عکسش صفی
این گریزد از دلیل و از حجیب / از پی مدلول سر برده بجیب
گر دخان او را دلیل آتش ست / بی دخان ما را در آن آتش خوش ست
خاصه این آتش که از قرب و ولا / از دخان نزدیکتر آمد بما
پس سیه کاری بود رفتن ز جان / بهر تخییلات جان سوی دخان

در معنی حدیث لا رهبانیة فی الاسلام

بر مکن پر را و دل برکن ازو / زانکه شرط این جهاد آمد عدو
چون عدو نبود جهاد آمد محال / شهوتت نبود نباشد امتثال
صبر نبود چون نباشد میل تو / خصم چون نبود چه حاجت خیل تو
هین مکن خود را خصی رهبان مشو / زانکه عفت هست شهوت را گرو
بی هوا نهی از هوا ممکن نبود / هم غزا با مردگان نتوان نمود
انفقوا گفت ست پس کسبی بکن / زانکه نبود خرج بی دخل کهن
گرچه آورد انفقوا را مطلق او / تو بخوان که اکسبوا ثم انفقوا
همچنان چون شاه فرمود اصبروا / رغبتی باید کزو تابی تو رو
پس کلوا از بهر دام شهوتست / بعد از آن لاتسرفوا آن عفتست
چونکه محمول به نبود لدیه / نیست ممکن بود محمول علیه
چونکه رنج صبر نبود مر ترا / شرط نبود پس فرو ناید جزا

در بیان آنکه ثواب عمل عاشق هم از حق ست

حبذا آن شرط و شادا آن جزا / آن جزای دلنواز جانفزا
عاشقان را شادمانی و غم اوست / دست مزد و اجرت خدمت هم اوست
غیر معشوق ار تماشائی بود / عشق نبود هرزه سودائی بود
عشق آن شعله ست کو چون بر فروخت / هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت
تیغ لا در قتل غیر حق براند / در نگر آخر که بعد لا چه ماند
ماند الا الله باقی جمله رفت / شاد باش ای عشق شرکت سوز زفت
خود هم او بود اولین و آخرین / شرک جز از دیده احوال مبین

ای عجب حسنی بود جز عکس آن — نیست تن را جنبشی از غیر آن

آن تنی را که بود در جان خلل — خوش نباشد گر بگیری در عسل

این کسی کاندر کسی زنده بود — از کف این جان جان جامی ربود

وانکه چشم او ندیدست آن رخان — پیش او جانست این تف دخان

چون ندید او عمر عبد العزیز — پیش او عادل بود حجاج نیز

چون ندید او مار موسی را ثبات — در حبال السحر پندارد حیات

مرغ کو ناخورده است آب زلال — اندر آب شور دارد پر و بال

جز بضد ضد را همی نتوان شناخت — چون ببیند زخم بشناسد نواخت

لاجرم دنیا مقدم آمده است — تا بدانی قدر اقلیم الست

چون ازینجا وا رهی آنجا روی — در شکر خانه ابد شاکر شوی

گوئی آنجا خاک را می بیختیم — زین جهان پاک می بگریختیم

گشته بودم قانع از گنجی بجار — شادمان بودم ز گلزار بجار

در بیان حدیث ما مات من یموت الا و تمنی ان یموت قبل ما مات ان کان برا لیکون الی وصول البر اعجل وان کان فاجرا لیقل فجوره

ای دریغا پیش ازین بودی اجل — تا عذابم کم بدی اندر وجل

زان بفرموده است آن آگه رسول — که هر آنکه مرد و کرد از تن نزول

نبود او را حسرت نقلان موت — لیک باشد حسرت تقصیر فوت

هر که میرد خود تمنا باشدش — که بدی زین پیش نقل مقصدش

گر بدی بد تا بدی کمتر بدی — ور تقی تا خانه زوتر آمدی

گوید آن بد بی خبر می بوده ام — دم بدم من پرده بر افزوده ام

گر ازین زودم رسیدی معبری — این حجاب و پرده ام کمتر بدی

از حریصی کم زن آن روی فروغ — وز طمع کم در آن چهره دروغ

همچنین از بخل کم در روی جود — وز بلیس چهرهٔ خوب وجود

پشیمان شدن آن حکیم از آن سؤال جهت گریهٔ طاوس

بر مکن آن پر خلد آرای را — بر مکن آن پرده پیمای را

چون شنید این پند در وی بنگریست — بعد از آن در نوحه آمد می‌گریست

نوحه و گریه دراز و دردمند — هر که آنجا بود در گریه فکند

وانکه می‌پرسید کین پر کندن چیست — بی جوابی شد پشیمان می‌گریست

کز فضولی من ازو پرسیدمش — او ز غم پر بود شورانیدمش

می‌چکید از چشم تر بر خاک آب — اندرون هر قطره‌ای مدرج صد جواب

می‌چکید از چشم او گریه بخاک — خاک گل می‌شد از آن سهمناک

گریهٔ با صدق بر جانها زند — تا که چرخ و عرش را گریان کند

گریهٔ بی‌صدق سوزش کی بود — دیو دون بر گریه‌اش خندان شود

گریهٔ بی‌صدق باشد بی‌فروغ — آن نه از جه بی ماند دروغ

در بیان آنکه عقل و روح از عالم علوی درینجا مقید اند

عقل و نفس اهلی گفتی عرش شنید — در حجاب از نور عرشی می‌زیند

همچو هاروت و ماروت آن دو پاک — بسته اند اینجا بچاه سهمناک

عالم سفلی و شهوانی درند — اندرین چه گشته از جرم بند

سحر و ضد سحر را بی اختیار — زین دو آموزند نیکان و شرار

لیک اول پند بدهندش که هین — سحر را از ما میاموز و مچین

ما بیاموزیم این سحر ای فلان — از برای ابتلا و امتحان

کامتحان را شرط باید اختیار — اختیاری نبوت بی اقتدار

میلها همچون سگان خفته اند — اندر ایشان خیر و شر بنهفته اند

چونکه قدرت نیست خفتند این رده — همچو هیزم پاره‌ها و تن زده

تا که مرداری در آید در میان — نفخ صور حرص کوبد بر سگان

چون در آن کوچه خری مردار شد — صد سگ خفته بدان بیدار شد

حرص‌های رفته اندر کتم غیب — تاختن آرد سر برزند از جیب

مو بموی هر سگی دندان شده — وز برای حیله دم جنبان شده

نیم زیرش حیله و بالا غضب / چون ضعیف آتش که دایم بد حطب
شعله شعله میرسد از لامکان / میرود دود و لهب تا آسمان

صد چنین سگ اندرین تن خفته‌اند / چون شکاری نیستشان بنهفته‌اند
یا چو باز اند دیده‌ها دوخته / در حجاب از عشق صیدی سوخته

تا کله بردارد و بیند شکار / آنگهان سازد طواف کوهسار
شهوت رنجور ساکن می‌ربود / خاطر او سوی صحت می‌رود

چون ببیند نان و سیب و خربزه / در مصاف آید مزه و خوف بزه
گر بود صبار دیدن سود اوست / آن تهیج طبع سستش را نکوست

ور نباشد صبر پس نادیده به / تیر دور اولی ز مرد بی‌زره
باز گرد و کن حکایت را تمام / تا چه گفت اندر جوابش والسلام

بشنو اکنون تو ز طاووس آن جواب / تا بدانی هر نکوئی را خطاب

جواب دادن طاووس مرد حکیم را

چون ز گریه فارغ آمد گفت رو / که تو رنگ و بوی را هستی گرو
آن نمی‌بینی که هر سو صد بلا / سوی من آید پی این بالها

ای بسا صیاد بی‌رحمت مدام / بهر این پرها نهد هر سوم دام
چند تیرانداز بهر بالها / تیر سوی من کشد اندر هوا

چون ندارم زور و ضبط خویشتن / زین قضا و زین بلا و زین فتن
آن به آید که شوم زشت و کریه / تا بوم ایمن درین کهسار و تیه

برکنم پرهای خود را یک بیک / تا نبیند از وبدامم هر کلک
نزد من جان بهتر از بال و پر است / جان بماند باقی و تن ابتر است

این سلاح عجب من شد ای فتی / عجب آرد معجبان را صد بلا

در بیان آنکه هنرها و زیرکیها و مال دنیا چون پر طاووس عدو جان است

پس هنر آمد هلاکت خام را / کز پی دانه نبیند دام را
اختیار آن را نکو باشد که او / مالک خود باشد اندر اتقوا

چون نباشد حفظ و تقوی زینهار / دور کن آلت بینداز اختیار
جلوه‌گاه و اختیارم آن پر است / برکنم پر را که در قصد سر است

نیست انگارد پر خود را صبور / تا پرش در نفگند در شر و شور
پس بالش نیست پر گو برمکن / کور ستیزی به پیش آید مجن

لیک بر من پر زیبا دشمنی است / چونکه از جلوه‌گری صبرم نیست
گر بدی صبر و حفاظم راهبر / برفزودی ز اختیارم کر و فر

همچو طفلم یا چو مست اندر فتن / نیست لایق تیغ اندر دست من
گر مرا عقلی بدی و منزجر / تیغ اندر دست من بودی ظفر

عقل باید نور ده چون آفتاب / تا زند تیغی که نبود جز صواب
چون ندارم عقل تابان و صلاح / پس چرا در چاه نندازم سلاح

در چه اندازم کنون تیغ و مجن / کاین سلاح خصم من خواهد شدن
چون ندارم زور و یاری و سند / تیغ او بستاند و بر من زند

رغم این نفس وقیحه‌خوی را / کو نپوشد و خراشم روی را
تا شود کم این جمال و این کمال / چون نماند کم افتم در وبال

چون بدین نیت خراشم بزه نیست / که به زخم این روی را پوشیدنیست
گر دلم خوی ستیزی داشتی / روی خوبم جز صفا نفراشتی

چون ندیدم زور و فرهنگ و صلاح / خصم دیدم زود بشکستم سلاح
تا نگردد تیغ من او را کمال / تا نگردد خنجرم بر من وبال

می‌گریزم تا رگم جنبان بود / کی فرار از خویشتن آسان بود
آنکه از غیری بود او را فرار / چون از او ببرید گیرد او قرار

من که خصمم هم منم اندر گریز / تا ابد کار من آمد خیز خیز
نی به هند است آمن و نی در ختن / آنکه خصم اوست سایه خویشتن

چون فنااش از فقر پیرایه شود / او محمدوار بی‌سایه شود

در صفت آن بیخود که در بقای حق فانی شده است

فقر فخری را فنا پیرایه شد / چون زبانهٔ شمع او بی‌سایه شد
شمع شد جمله زبانه پا و سر / سایه را نبود بگرد او گذر

موم از خویش بود سایه در گریخت / در شعاع از بهر او که شمع ریخت
گفت از بهر فنایت رنجیم / گفت من هم در فنا گر نجیم

این شعاع باقی آمد مفترض / نی شعاع شمع فانی عرض
شمع چون در نار کلی شد فنا / نی اثر بینی ز شمع نی ضیا

هست اندر دفع ظلمت آشکار / آتشی صورت بمومی پایدار
بر خلاف موم شمع جسم کان / تا شود کم گردد افزون نور جان

این شعاع باقی و آن فانی ست / شمع جان را شعله ربانی ست
این بود آتش چون نور بود / سایه فانی شد نی دور بود

ابر را سایه بیفتد بر زمین / ماه را سایه نباشد همنشین
بیخودی بجا برست ای بیخود / باشی اندر بیخودی چون قرص ماه

بار چون ابری بیاید رانده / رفت نور از مه خیالی مانده
از حجاب ابر نورش شد ضعیف / کم ز ماه نو شد آن بدر شریف

مه خیالی می نماید ز ابر و گرد / ابر تن ما را خیال اندیش کرد
لطف مه بنگر که هم لطف ویست / کر بگفت او ابر ما را عدو ست

مه فراغت دارد از برد و غبار / بر فراز چرخ دارد مه مدار
ابر ما را شد عدو خصم جان / کر کند مه را از چشم ما نهان

حور را این پرده زالی می کند / بدر را کم از هلالی می کند
ماه ما را در کنار عز نشاند / دشمن ما را عدو خویش خواند

ابر را تا بی گریست از مه است / هر که مه خواند ابر را او گمره است
نور مه را ابر چون منزل شدست / روی تابد کش ز مه مبدل شدست

گرچه هم رنگ مه است و دولتیست / الغرض آن نور مه عاریتی ست
در قیامت مهر و مه معزول شد / چشم در وصل ضیا مشغول شد

تا بدانند ملک را از مستعار / وین رباط فانی از دار القرار
دایه عاریت بود روزی سه چار / ماه را ما را تو گیر اندر کنار

ابر تن ست و پرده است کثیف / ز انعکاس لطف حق شد ای لطیف
پر کنم پر او لطفش از راه / تا بهبینم حسن مه را هم ز ماه

من نخواهم دایه ام در خوشتر ست / موسیم من دایه ام مادر ست
من نخواهم لطف مه از واسطه / که هلاک خلق شد این رابطه

یا مگر ابری بگیرد خوی ماه / تا نگردد او حجاب روی ماه
صورتش بنماید او در وصف لا / همچو جسم انبیا و اولیا

آنچنان ابری نباشد پرده بند / پرده در باشد بمعنی سودمند
آنچنان کاندر صباح روشنی / قطره می بارید و بالا ابر نی

معجز پیغمبری بود آن شقا / گشته از ابر محو هم رنگ سما
گشته ریزان قطره قطره از سما / گفته آمد شرح آن در ماجرا

بود ابر و رفته از وی خوی ابر / آنچنین گردد تن عاشق بصبر
تن بود اما تنی گم گشت از و / گشته مبدل رفته از وی رنگ و بو

بر پی غیرت سر از بهر من / خانه شمع و بصر استون تن
جان فدا کردن برای صید غیر / کفر مطلق دان و نومیدی ز خیر

هین مشو چون قند پیش طوطیان / بلکه زهری شو شو ایمن ز زبان
با پی حسنت شاباش و خطاب / خویشتن مردار کن پیش گلاب

پس خضر کشتی برای آن شکست / تا که آن کشتی ز غاصب آن درست
(غضب کننده ۱۲۵)
فقر فخری بهر آن آمد سنی / تا ز طامعان گریزم در غنی

گنجها را در خرابی زان نهند / تا ز حرص اهل عمران وارهند
پر نتابد کند رو خلوت گزین / تا نگردی جمله خرج آن و این

زانکه تو هم لقمه ای هم لقمه خوار / آکل و ماکول ای جان هوشدار

در بیان آنکه ماسوی الله هر چیزی آکل و ماکول ست

مرغکی اندر شکار کرم بود / گربه فرصت یافت و او را در ربود
آکل و ماکول بود او بی خبر / در شکار خود ز صیادی دگر

دزد گرچه در شکار کاله است / شحنه با خصمانش در دنباله است
عقل او مشغول رخت و قفل در / غافل از شحنه است و از آه سحر

او چنان غرق است در سودای خود | غافل است از طالب و جویای خود
گر حشیش آب لای می خورد | معده حیوانش در پی میچرد

آکل و ماکول آمد آن گیاه | همچنین هر هستی غیر اله
وهو یطعمکم و لا یطعم چو اوست | نیست حق ماکول و آکل لحم و پوست

آکل و ماکول کی ایمن بود | ز آکلی کاندر کمین ساکن بود
ایمنی ماکولان جذب باتم است | رو بدان درگاه کو لا یطعم است

هر خیالی را خیالی میخورد | فکر آن فکر دگر را میچرد
تو نتانی کز خیالی وارهی | تا نخسپی تا از آن بیرون جهی

فکر زنبور است و آن خواب تو آب | چون شوی بیدار باز آید ذباب
چند زنبور خیالی در پرد | میکشد این سو و آن سو می برد

کمترین کلان است این خیال | وان دگرها آشنا و ذو الجلال
هین گریز از جوق کال غلیظ | سوی آنکه گفت ستیمی حفیظا

یا بسوی آنکه این حافظ شتافت | گر نتانی سوی آن حافظ شتافت
دست را مسپار جز در دست پیر | حق شده است آن دست را دستگیر

پیر عقلت کودکی خو کرده است | از جوار نفس کاندر پرده است
عقل کامل را قرین کن با خرد | تا که باز آید خرد زان خوی بد

چونکه دست خود بدست او نهی | پس ز دست آکلان بیرون جهی
دست تو از اهل آن بیعت شود | که یدالله فوق ایدیهم بود

چون بدادی دست خود در دست پیر | پیر حکمت کو علیم است و خبیر
کو نبی وقت خویش است ای مرید | تا ازو نور نبی آید پدید

در حدیبیه شدی حاضر بدین | وان صحابه بیعتی را هم قرین
پس ده یار مبشر آمدی | همچو زر ده دهی خالص شدی

تا معیت راست آید زانکه مرد | با کسی جفت است کو را دوست کرد
این جهان و آن جهان با او بود | وین حدیث احمد خوش خو بود

گفت المرء مع محبوبه | لا یفک القلب من مطلوبه
هر کجا دام است و دانه کم نشین | رو ز بون گیر ز بون گیران ببین

ای بون گیر ز بونان این بدان | دست هم بالای دست است ای جوان
مجلس آن حیله که حرص است و حید | یاد کن فی جیدها حبل مسد

دل فراز از دام و جب بیده است | دام تو خود بر پرت چسپیده است
تو ز بونی با ز بون گیر ای عجب | باش تو ترسان و لرزان در طلب

آکل و ماکول ای مرغ عجب | هم تو صید و صید گیر اندر طلب
حرص صیاد ز صیدی مغفل است | دلبری می کند و بیدل است

بین ایدی خلفهم سدا مباش | که نبینی خصم را دان خصم فاش
تو کم از مرغی مباش اندر نشید | بین ایدی خلف عصفوری بدید

کم ز عصفوری نه بنگر که آن | بین ایدی خلف حرص بین بند عیان
چون بنزد دانه آید پیش و پس | چند گرداند و رو آن نفس

کای عجب پیش و پسم صیاد است | تا خورم از بیم او زین لقمه دست
تو ببین پس قصه فجار را | بیش بنگر مرگ یار و جار را

کز بلا کشت اوشان بی آلتی | در قرین است در هر حالتی
حق شکنجه کرد گرز و دست نیست | پس ببین آن بد که حق داد و کیست

آنکه میگفتی اگر حق هست کو | در شکنجه او مقر شد که هو
وانکه میگفت این بعید است و عجب | اشک میبارید و میگفت ای قریب

آنکه جز انکار حق کارش نبود | بر حسرت عاقبت بی هیچ سود
دیگر احوال فرعون و ثمود | قوم لوط و قوم صالح قوم هود

حال نمرود ستمگر در نگر | در مآل قوم نوح افگن نظر
وز دگر تو قصه شداد و عاد | حسرت ایشان نگر یوم التناد

تا بدانی حق سمیع است و علیم | فارغ است از حس پاک او و هم
برکنم من بیخ این منحوس دام | از پی کامی نباشم تلخکام

در خور عقل گفتم این جواب | فهم کن وز جستجو برمتاب

این سخن را نیست پایان و فراغ
بهر فرمان حکمت فرمان چه بود
کاغ کاغ و نعرهٔ زاغ سیاه
گفت انظرنی الی یوم الجزا
عمر و مرگ این دو با حق خوش بود
از خدا غیر خدا را خواستن
عمر بیشم ده که تا پس‌تر روم
عمر خوش در قرب جان پروردن است
گر نه گه‌خوارست آن گنده‌دهان
ای مبدل کرده خاکی را بزر
سهو و نسیان را مبدل کن بعلم
ای که جان خیره را رهبر کنی
شکر از نی میوه از چوب آوری
میکنی جزو زمین را آسمان
دیدهٔ دل کو بگردون بنگریست
تو از آن روزی که در هست آمدی
از مبدل هستی اول نماند
زان مبدل هستی ثانی بجان
از سبب دانی شود کم حیرتت
زان فناها چه زیان بودت که تا
صد هزاران حشر دیدی ای عنود
باز سوی عقل و تمییزات خوش
واندر آن منزلهای خشکی ز احتیاط
نیست پیدا اندران ده پادگام
در فناها این بقاها دیده

در سبب کشتن ابراهیم علیه السلام زاغ را که آن اشاره بقمع کدام صفت از صفات مذمومه بوده

دائما باشد بدنیا عمر خواه
کاشکی گفتی که تبنا ربنا
بی خدا آب حیات آتش بود
طلب افزونی است کلی کاستن
همچو افزون ده که تا کمتر شوم
عمر زاغ از بهر سرگین خوردن است

همچو ابلیس از خدای پاک و فرد
زندگی بی دوست جان فرسودن است
آن هم از تأثیر لعنت بود کو
خاصه عمری غرق در بیگانگی
تا که لعنت را نشانه او بود
عمر بیشم ده که تا گرمی خورم

مناجات کردن و مدد خواستن از حق تعالی

خاک دیگر را بکرده بو البشر
من همه خشمم مرا کن صبر و حلم
دیگ بی ره را تو معیر کنی
از سر مرده بت خوب آوری
میفزائی در زمین از اختران
دیده کان بحر و مینا گریست
آتشی یا خاک یا بادی بدی
هستی دیگر بجای او نشاند
کز وسایط دور گردی ز اصل آن
حیرتت که ره دهد در حضرتت
بر بقا چفسیده‌ای ای بینوا
تاکنون هر لحظه از بدو وجود
باز سوی خارج این پنج و شش
هست هر لحظه وطنها و رباط
نه نشان منزل ایشان نه نام
بر بقای جسم چون چفسیده

کار تو تبدیل اعیان و عطا
ای که خاک شوره را تو نان کنی
ای که خاک تیره را تو جان دهی
گل ز گل صفوت ز دل پیدا کنی
هر کجا سازد زمین آب حیات
قلب اعیانست و اکسیر محیط
گر بدان حالت ترا بودی بقا
همچنین تا صد هزاران هستها
واسطه هر جا فزون شد وصل جست
این بقاها از فناها یافتی
چون دوم از اولینت بهترست
از جمادی بیخبر سوی نما
تا لب بحر این نشان پایهاست
باز منزلهای دریا در وقوف
هست چندان میان منزلین
این بده ای زاغ جان باز باش

ای خلیل حق چرا کشتی تو زاغ
اندکی ز اسرار آن باید نمود
تا قیامت عمر تن درخواست کرد
مرگ حاضر غائب از حق بودن است
در جهان حضرت همی شد عمر جو
در حضور شیر روبه شانگی
بد کسی باشد که لعنت جو بود
دائمم ده که بس بدگوهرم
گوید ای گر زاغیم تو وارهان
کار من سهو است و نسیان و خطا
وین کمان مرده را تو جان کنی
عقل و حس و روزی و ایمان دهی
پیه را بخشی ضیا و روشنی
زود ترش رو دیگران آید ممات
ائتلاف خرقهٔ تن بی محیط
کی رسیدی مر ترا این ارتقا
بعد یکدیگر دوم به ز ابتدا
واسطه کم ذوق وصل افزون ترست
از فناءش رو چرا بر تافتی
پس فنا جوی و مبدل را پرست
وز نما سوی حیات و ابتلا
پس نشانها درون بحر لاست
وقت موج و حبس نی جدا ز نی سقوف
آن طرف کز این تا بالای این
پیش تبدیل خدا جانباز باش

تازه میگیر و کهن را می سپار ‌‌‌ که هر امسالت فزونست از سه پار
گر نباشی نخل وار ایثار کن ‌‌‌ کهنه بر کهنه نه وانبار کن
کهنه و گندیده و پوسیده را ‌‌‌ تحفه می بر بهر هر نادیده را
آنکه نو دید او خریدار تو نیست ‌‌‌ صید حق است او گرفتار تو نیست
هر کجا باشد جوق مرغ کور ‌‌‌ بر تو جمع آیند ای سیلاب شور
تا فزاید کوری از شوراب‌ها ‌‌‌ زانکه آب شور افزاید عمی
اهل دنیا زان سبب اعمی دل‌اند ‌‌‌ شارب شوراب آب و گل‌اند
شور میخور کور می چر در جهان ‌‌‌ چون نداری آب اقران نهان
با چنین حالت بقا خواهی و یار ‌‌‌ همچو زنگی در سیه رویی تو شاد
در سیاهی زنگی از آن آسوده است ‌‌‌ کو ز زاد و اصل زنگی بوده است
آنکه ز اول شاهد و خوش بود ‌‌‌ گر سیه گردد تدارک جو بود
مرغ پرنده چو ماند بر زمین ‌‌‌ باشد اندر غصه و درد و حنین
مرغ خانه بر زمین خوش میرود ‌‌‌ دانه چین و شاد و شاطر میدود
زانکه او از اصل بی پرواز بود ‌‌‌ وان دگر پرنده و پرواز بود

در معنی حدیث نبوی ارحموا ثلاثا عزیز قوم ذلّ و غنیّ قوم افتقر و عالما یلعب به الجهّال

گفت پیغمبر که رحم آرید بر ‌‌‌ جان من کان غنیا فافتقر
والذی کان عزیزا فاحتقر ‌‌‌ او صفیا عالما بین المضر
گفت پیغمبر که با این سه گروه ‌‌‌ رحم آرید ار ز سنگید و ز کوه
آنکه او بعد از عزیزی خوار شد ‌‌‌ وان توانگر هم که بی دینار شد
وان سوم آن عالمی کاندر جهان ‌‌‌ مبتلا گردد میان ابلهان
زانکه از عزت بخواری آمدن ‌‌‌ همچون قطع عضو باشد از بدن
عضو گردد مرده کز تن وا برید ‌‌‌ نو بریده جنبد اما نی مدید
هر که از جام الست او خورد پار ‌‌‌ هستش امسال آفت رنج و خمار
وانکه چون سگ ز اصل کهدانی بود ‌‌‌ کی مر او را حرص سلطانی بود
توبه او جوید که کرده است او گناه ‌‌‌ آه او گوید که گم کرده است راه

قصهٔ محبوس شدن آن آهو بچه در آخر خران و طعنهٔ آن خران بر آن غریب گاه بجنگ گاه بتسخر و مبتلا شدن او بکاه خشک که غذای او نیست و این صفت بندهٔ خاص خداست میان اهل دنیا و اهل شهوت که الاسلام بدأ غریبا و سیعود غریبا کما بدأ فطوبی للغرباء

آهوی را کرد صیادی شکار ‌‌‌ اندر آخر کردش آن بی زینهار
در میان آخری پر از خران ‌‌‌ حبس آهو کرد چون استمگران
آهو از وحشت بهر سو میگریخت ‌‌‌ او به پیش آن خران شب کاه ریخت
از مجاعت و اشتها هر گاو و خر ‌‌‌ گاه میخوردند همچون نیشکر
گاه آهو میرمید از سو بسو ‌‌‌ گه ز دود و گرد کهی می تافت رو
هرکرا با ضد خود بگذاشتند ‌‌‌ آن عقوبت را چو مرگ انگاشتند
تا سلیمان گفت کان هدهد اگر ‌‌‌ هدهد را عذری نگوید معتبر
بکشمش یا خود دهم او را عذاب ‌‌‌ یک عذاب سخت بیرون از حساب
هان کدام است آن عذاب ای معتمد ‌‌‌ در قفس بودن بغیر جنس خود
زین بدن اندر عذابی ای بشر ‌‌‌ مرغ روحت بسته با جنس دگر
روح بازست و طبایع زاغها ‌‌‌ دارد از زاغان تن بس داغها
او بمانده در میانشان زار زار ‌‌‌ همچو بوبکری به شهر سبزوار

حکایت سلطان محمد خوارزم شاه که شهر سبزوار را که همه اهل او رافضی باشند بجنگ بگرفت ایشان از کشتن امان خواستند گفت آنگه امان دهم که پیش من ازین شهر یک ابوبکر نامی بیاورید

شد محمد الپ الغ خوارزم شاه ‌‌‌ در قتال سبزوار پر تباه
تنگشان آورد لشکرهای او ‌‌‌ اسپهش افتاد در قتل عدو
سجده آوردند پیشش کالامان ‌‌‌ حلقه‌مان در گوش کن وا بخش جان

هر خراج و هر صله که بایدت | آن زمان هر موسمی افزایدت
گفت هانید از من ای جان خویش | تا نیارید ابوبکری به پیش
بدروم تان همچو کشت ای قوم دون | نی خراج استانم از نی هم فسون
کی بود بوبکر اندر سبزوار | یا کلوخ خشک اندر جویبار
هیچ سو نی نیست کودک نیستم | تا بزر و سیم حیران بیستم
منهیان انگیختند از سو بسو راست | کاندرین ویرانه بوبکری کجاست
رهگذر بود و بمانده از مرض | در یکی گوشه خرابی پر حرض
خفته بود او در یکی کنج خراب | چون بدیدندش بگفتندش شتاب
گفت اگر پایم بدی یا مقدمی | خود بپای خود بمقصد رفتمی
تخته مرده کشان بفراشتند | برکتف بوبکر را برداشتند
سبزوار است این جهان و مرد حق | اندرین جا ضایع است و ممتحق
گفت حق لا ینظر الی تصویرکم | فابتغوا ذا القلب فی تدبیرکم
تو دل خود را چو دل پنداشتی | جستجوی اهل دل بگذاشتی
انچنین دل ریزه ها را دل مگو | سبزوار اندر ابوبکری مجو
هرکه اندر شش جهت دارد مقر | کی کند در غیر حق یکدم نظر
چونکه او حق را بود در کل حال | هرگز نباشد او را ذو الجلال
موهبت را برکف دستش نهد | در کفش آرد بمر جومان دهد
اتصالی که نگنجد در کلام | گفتنش تکلیف باشد والسلام
گر ز تو راضی ست دل من راضیم | ور ز تو معرض بود اعراضیم
با تو او چون است هستم من چنان | زیر پای مادران باشد جنان
تو بگوئی کم دل آوردم بتو | گویدت این نیز دیگ طسو
از برای آن دل پر نور و بر | هست سلطان دلها منتظر
پس دلی همچو مرده پوسیده جان | بر سر تخته نهی آنسو کشان
گویدت این گوبخانست ای جری | کز دل مرده بدانجا آوری
گو دلی آن دل کزین جهان نهان بود | زانکه ظلمت با ضیا ضد کی بود

جان ما آن تو است ای شیرخو | پیش ما چندی امانت باش گو
تا مرا بوبکر نامی از شهرتان | هدیه نارید ای رمیده امتان
پیش چون آن دل کشیدندش براه | گر چنین شهری ابوبکری نخواه
رو بتابید از زر و گفت ای مغان | تا نیارید ابوبکر از مغان
تا نیاری سجده نرهی ای زبون | در ره پیمانه تو سجاده بجون
بعد سه روز و سه شب کاشتافتند | یک ابوبکر نزاری یافتند
گوهری اندر خرابه بی عرض | خون دل بر رخ فشانده از مرض
خیز که سلطان ترا طالب شده است | کز تو خواهد شهر ما از قتل رست
اندرین دشمن کده کی ماندمی | سوی شهر دوستان پیراندمی
جانب خوارزم شه جمله دوان | میکشیدندش تا که بیند نشان
هست آن خوارزمشه یزدان جلیل | دل همی خواهد ازین قوم رذیل
من ز صاحب دل کنم در تو نظر | نی بنقش و سجده و ایثار زر
دل که گر هفصد چو این هفت آسمان | اندر او آید شود یاوه نهان
صاحب دل آینه شش رو بود | حق دروازه شش جهت ناظر شود
گر کند رد از برای او کند | در قبول آرد هم او باشد سند
هیچ بی او حق بکس ندهد نوال | شمه گفتم ز اصحاب وصال
با کفش دریای کل را اتصال | هست بیچون و چگونه بر کمال
صد چو آن دل ار بیاری ای غنی | حق بگوید دل بیار ای منحنی
منگرم در تو دران دل بنگرم | تحفه او را آر ای جان بر درم
باد و با دا صل خلق اوست | ای خنک آنکس که دل دادند بدوست
آن ولی و ارکه قطب عالم است | جان جان جان آدم است
تو بگو دلی نبا در سبزوار | آنچنان دل را نیابی ز اعتبار
گر دل آوردم ترا ای شهریار | به ازین دل نبود اندر سبزوار
ز دنیا و زآن ولی کو شاه جوست | گر امان سبزوارگون از وست
دشمنی آن دل از روز الست | سبزوار طبع را میرانی است

زانکه او بازست و دنیا همچو زاغ / دیدن ناجنس بر ناجنس داغ
ور کند نرمی نفاقی میکند / ز استمالت ارتفاقی میکند
گوید آری از تکلف نی نیاز / تا که ناصح کم کند تصدیع دراز
زانکه این زاغ خس مردارجو / صد هزاران مکر دارد تو بتو
گر پذیرند آن نفاقش را رهید / شد نفاقش عین صدق مستفید
زانکه آن صاحبدلان کر و فر / هست در بازار ما معیوب خر
صاحب دل جو اگر بیجان نه‌ای / جنس دل شو گر ضد سلطان نه‌ای
آنکه ذوق او خوش آید مر ترا / او ولی نیست نه خاصهٔ خدا
هر کرا در خوی بر طبع تو زیست / پیش طبع تو ولی شیء نیست
ره هوا بگذار تا بوی خدا / در مشامت میرسد ای کدخدا
ره هوا بگذار تا خوبت شود / وان مشام عنبرین بویت شود
از هوارانی دماغت فاسدست / مشک و عنبر پیش مغزت کاسدست
عاشقی تو بر نجاست همچو زاغ / بوی مشکت می نگیرد در دماغ
حد ندارد این سخن و آهوی ما / میگریزد اندر آخر جابجا

بقیهٔ قصهٔ آهو در آخور خران

روزها آن آهوی خوش ناف نر / در شکنجه بود در اصطبل خر
مضطرب در نزع چون ماهی ز خشک / در یکی حقه معذب پشک و مشک
یک خرش گفتی که ها این بوالوحوش / طبع شاهان دارد و میران خموش
آن یکی تسخر زدی کز جر و مد / گوهر آوردست کی ارزان دهد
وان خری گفتی که با آن نازکی / بر سریر شاه شو گو متکی
وان خری شد تخمه و ز خوردن بماند / پس برسم دعوت آهو را بخواند
سر چنین کرد که نی ای فلان / اشتهایم نیست هستم ناتوان
گفت میدانم که نازی میکنی / یا ز ناموس احترازی میکنی
گفت آهو با خر این طعمهٔ توست / کز از آن اجزای تو زنده و نوست
من الیف مرغزاری بوده‌ام / در ظلال انهار و روضها آسوده‌ام
گر قضا انگند ما را در عذاب / کی رود آن خو و طبع مستطاب
گر گدا گشتم گدا رو کی شوم / در لباس کهنه گردم من نوم
سنبل و لاله و اسپرغم نیز هم / با هزاران ناز و نخوت خورده‌ام
گفت آری لاف میزن لاف لاف / در غریبی بس توان گفتن گزاف
گفت نافم خود گواهی میدهد / منتی بر عود و عنبر می نهد
لیک آنکه شنود صاحب مشام / بر خر سرگین پرستان شد حرام
خر کمیز خر ببوید در طریق / مشک چون عرضه کنم با این فریق
بهر این گفت آن نبی مستجیب / رمز الاسلام فی الدنیا غریب
زانکه خویشانش همه از وی رمند / گرچه با ذاتش ملائک همدم اند
صورتش را جنس می‌بیند انام / لیک از وی می‌نیابد آن مشام
همچو شیری در میان نقش گاو / دور می‌بینش ولی او را مکاو
ور مکاوی ترک گاو تن بگو / که بدرد گاو را آن شیر خو
طبع گاوی از سرت بیرون کند / خوی حیوانی ز حیوان بر کند

در معنی آیهٔ انی اری سبع بقرات سمان یأکلهن سبع عجاف آن گاوان لاغر را خدا بصفت شیران گرسنه آفریده بود تا آن هفت گاو فربه را باشتها میخوردند اگرچه آن خیالات صورت گاوان در آیینهٔ خواب نمودند اما تو بمعنی شیر بنگر

گاو باشی شیر گردی نزد او / گر تو با گاوی خوشی شیری مجو
آن عزیز مصر میدیدی بخواب / چونکه چشم غیب را شد فتح باب
هفت گاو فربه و بس پروری / خوردشان آن هفت گاو لاغری
در درون شیران بدندان لاغران / ورنه گاوان را نبودندی خوران
پس بشر آمد بصورت مرد کار / لیک در وی شیر پنهان مردخوار
مرد را خوش وا خورد فردش کند / صاف گردد دردش ار دردش کند
زان یکی درد او ز جمله دردها / وارهد پا بر نهد او بر سما
شاه گردد وا گذارد بندگی / یابد او در مردگی دل زندگی

گاو تن قربانی شیر خداست
گاو تن مردار گردد عاقبت
چند گویی همچو زاغ پر فسوس
حکمت کشتن چه بود آخر بگو
گفت فرمان حکمت فرمان بخوان
گر نه بهر نسل بودی ای وصی
زر و سیم و گلهٔ اسپش نمود
پس زر و گوهر ز معدنهای خوش
چرب و شیرین و شرابات ثمین
تا که مستانت که نر و پردلند
دام دیگر خواهم ای سلطان بخت
سوی اضلال ازل پیغام کرد
آب از هر سو عنان را واکشید
در کمند آرم شان کش کشان
پس زدن انگشتک برقص اندر فتاد
وان صفای عارض آن دلبران
قد چون سرو خرامان در چمن
عالمی شد واله و حیران و دنگ
آدم و جن و ملک ساجد شده
جبرئیلش میکشاند موکشان
گفت بعد از عز این اذلال چیست
حله می برد ز من در امتحان
وان سر خان فرق گیس شمع شد
پیر گشته موی همچون پر زاغ
چشم چون نرگس شده پژمرده

گر ترا باور بصدق صفات
ور کشد مهمان کون خمی

در بیان آنکه کشتن ابراهیم علیه السلام خروس را اشارت بقمع و قهر کدام صفت بود از صفات مذمومات مهلکات در باطن مرید

تا بحبل گیرم آن کامن بجان
آدم از ننگش بکردی خود خصی
که بدین تانی خلائق را ربود
کرد آن پیش ماند لا حق پیشکش
دادش و بس جامهٔ ابریشمین
مردوار این بندها را بگسلند
دام مرد انداز حیلت ساز سخت
که برآر از قعر بحر فتنه گرد
از تک دریا غباری بر جهید
تا که نتواند سر پیچید زان
که بده زو تر رسیدم بر مراد
که بسوزد چون سپندی دل بران
خد همچون یاسمین و نسترن

شهوتی هست او و بس شهوت پرست
گفت ابلیس لعین دادار را
گفت شاباش و ترش آویخت لنج
گیر این دام دگر را ای لعین
گفت یا رب بیش از این خواهم مدد
تا بدین دام و رسنهای هوا
خمر و چنگ آورد پیش او نهاد
نی یکی از بندگانت موسی است
دام محکم ده که تا گردد تمام
چونکه خوبی زنان با او نمود
چون بدیدن آن چشمهای پر خمار
روی و خال و ابرو و لب چون عقیق
دید آن غنج برجست او سبک

در معنی آیهٔ لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم الی آخرها و آیهٔ و من نعمره ننکسه فی الخلق الخ

که بزین خلد ز حق خوش شان
گفت آن داد است اینت داد و ست
همچو برگ از نخل در وقت خزان
وقت پیری ناخوش و اصلع شده
وز تشنج روی گشته داغ داغ
گرمی اعضا شده افسرده

گفت آدم بعد هستی نیستی
جبرئیلا سجده میکردی بجان
آن رخی که تاب او بد ماه وار
وان قد صف قصا و یازان چون سنان
رنگ لاله گشته رنگ زعفران
آنکه مرغی در بغل کردی بفن

گاو تن را خواجه تا کی پروری
پس شبانی بری ای بد نیت
ای خلیل از بهر چه کشتی خروس
تا مسخر گردم آن را مو بمو
زان شراب و زان نگار زار و مست
دام زفتی خواهم این اشکار را
شد ترنجیده ترش همچون ترنج
گفت زین افزون ده ای نعم المعین
تا ببندمشان بحبل من مسد
مرد تو گردد ز نامردان جدا
نیم خنده زد بدان شد نیم شاد
پرده‌ها در بحر او از گرد بست
وا فکنم در کام ایشان چون لجام
که قرار و صبر مردان می ربود
که کند عقل و خرد را بیقرار
گویا خود تافت او زین پرده رقیق
چون تجلی حق از پرده تنک
زلف و چشم و زان لعل [illegible]
همچو آدم باز معزول آمده
گفت جرمت اینکه افزون زیستی
چون کنم میرانیم تو از جنان
شد ز پیری همچو پشت سوسمار
گشت دیر پیری دو تا همچون کمان
زور شیرش گشته چون پیر زنان
می بگیرندش بغل وقت شدن

این خور آثار غم و پژمردگیست / هر یکی زینها رسول مردگیست

تفسیر الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات الخ

لیک اگر باشد قرینش نور حق / نیست پیری این بود نقصان و دق
مستی او هست چون مستی مست / کاندران استیزه‌اش رشک رستمست
گر ببیند استخوانش غرق ذوق / ذره ذره اش شد شعاع نور شوق
وانکه نورش نیست باغ بی ثمر / که خزانش میکند زیر و زبر
گل نماند خارها ماند سیاه / زرد و بی‌مغز آمده چون تل کاه
تا چه زلت کرد این باغ ای خدا / کز او این حلها گردد جدا
خویشتن را دید دید خویشتن / زهر قتالست هین ای ممتحن
شاهدی کز عشق او عالم گریست / عالمش میراند از خود جرم چیست
جرم آنکه زیور عاریه بست / کرد دعوی کاین حلل ملک منست
داستانیم آنکه تا داند یقین / خرمن آن ماست خوبان خوشه چین
تا بداند کان حلل عاریه بود / پرتوی بود آن ز خورشید جود
آن جمال و قدرت و فضل و هنر / ز آفتاب حسن کرد این سو سفر
باز میگردند چون استارها / نور آن خورشید زین دیوارها
پرتو خورشید شد تا جایگاه / مانده هر دیوار تاریک و سیاه
آنکه کرد او در رخ خوبانت دنگ / نور خورشیدست از شیشه سه رنگ
شیشه‌های رنگ رنگ آن نور را / می نماید اینچنین رنگین بما
چون نماند شیشه‌های رنگ رنگ / نور بیرنگست کند آنگاه زنگ
خوی کن بی شیشه دیدن نور را / تا چو شیشه بشکند نبود عمی
قانعی با دانش آموخته / وز چراغ غیر چشم افروخته
او چراغ خویش برباید که تا / تو بدانی مستعیر بهانه فتی
گر تو کردی شکر سعی مجتهد / غم مخور کر صد غنا بازت دهد
ذکر دیدی شکر اکنون چون کری / کر شدست آن حسن از کافری
امة الکفران اضل اعمالهم / امة الایمان اصلح بالهم
کم شد از بی شکر خوبی و هنر / که دگر هرگز نبیند زان اثر
خوشی و بیخوشی شکر و داد / رفت نسیان کز نیاردشان بیاد
که اضل اعمالهم ای کافران / جستن کام است زهر کامران
جز ز اهل شکر و اصحاب وفا / کار ایشان راست دولت بی قفا
دولتی رفته کجا قوت دهد / دولت آینده خاصیت دهد
قرض ده زین دولت اندر اقرضوا / تا که صد دولت ببینی پیش رو
اندکی زین شرب کم کن بهر خویش / تا که حوض کوثری یابی به پیش
جرعه بر خاک وفا آنکس که ریخت / کی تواند صید دولت زو گریخت
خوش کند دل کاصلح بالهم / رو من بعد التمنی انزلهم
ای اجل وی ترک غارت ساز ده / هر چه بردی زین شکوران باز ده
وارهد ایشان ز بند زندان / زانکه منعم گشته اند از رخت جان
صوم و گلیم و خرقها انداختیم / باز نستانیم چون در باختیم
ما عوض دیدیم آنگه چون عوض / رفت از ایشان حاجت حرص و غرض
ز آب شور و مهلکی بیرون شدیم / بر رحیق و چشمه کوثر زدیم
آنچه کردی آن جهان با دیگران / بیوفائی و فن و ناز گران
بر سرت ریزیم ما بهر جزا / کز شهیدیم آمده اندر غزا
تا بدانی که خدای پاک را / بندگان هستند بر حمله و مرا
سبلت تزویر دنیا بر کنند / خیمه را بر باروی نصرت زنند
این شیعان باز تو غازی شدند / وین اسیران باز بر نصرت زنند
قفل شکلها ز لطفش حل شده / نفس کافر ناگهان بسمل شده
نا امیدی رفت امید آمده / گشت مسجد نام جهان این بتکده
سر برآوردند باز از نیستی / که ببین بار اگر اکمه نیستی
تا ببینی در عدم خورشیدها / وانچه اینجا آفتاب آنجا سهاست
در عدم هستی برادر چون بود / ضد اندر ضد چون مکنون بود
یخرج الحی من المیت بدان / که عدم آمد امید عابدان

مرد کارنده که انبارش تهیست / شاد و خوش نه بر امید نیستیست
که بروید آن ز سوی نیستی / فهم کن گر واقف معنیستی
دمبدم از نیستی تو منتظر / که بیابی فهم و ذوق آرام و بر
نیست دستوری گشاد این راز را / ورنه بغدادی کنم ابخاز را
پس خزانهٔ صنع حق باشد عدم / که برآرد زو عطاها دمبدم
مبدع آمد حق و مبدع آن بود / که برآرد فرع بی اصل و سند

مثال عالم هست نیست نما و عالم نیست هست نما

نیست را بنمود هست آن محتشم / هست را بنمود بر شکل عدم
بحر را پوشید و کف کرد آشکار / باد را پوشید و بنمودت غبار
چون مناره خاک پیچان در هوا / خاک از خود چون برآید بر علا
خاک را بینی ببالا ای علیل / باد را نی جز بتعریف دلیل
کف همی بینی روانه هر طرف / کف بی دریا ندارد منصرف
کف بحس بینی و دریا از دلیل / فکر پنهان آشکارا قال و قیل
نفی را اثبات می پنداشتیم / دیدهٔ معدوم بینی داشتیم
دیدهٔ کاندر نعاسی شد پدید / کی تواند جز خیال و نیست دید
لاجرم سرگشته گشتیم از ضلال / چون حقیقت شد نهان پیدا خیال
این عدم را چون نشاند اندر نظر / چون نهان کرد آن حقیقت از بصر
آفرین ای اوستاد سحرباف / که نمودی معرضان را درد صاف
ساحران مهتاب پیمایند زود / پیش بازرگان و زر گیرند سود
سیم بربایند زین گون پیچ پیچ / سیم از کف رفته و کرباس هیچ
این جهان جادوست ما آن تاجریم / که از او مهتاب پیموده خریم
گز کند کرباس پانصد گز شتاب / ساحرانه او ز نور ماهتاب
چون ستاند سیم عمرت ای رهی / سیم شد کرباس نه کیسه تهی
قل اعوذت خواند باید کای احد / هین ز نفاثات افغان وز عقد
میدمند اندر گره آن ساحرات / الغیاث ای مستغاث از برد و مات
لیک برخوان از زبان فعل نیز / که زبان قول سست است ای عزیز
در زمانه مر ترا سه همرهند / آن یکی وافی و این دو غدرمند
آن یکی یاران و دیگر رخت و مال / وان سوم وافیست و آن حسن الفعال
مال ناید با تو بیرون از قصور / یار آید لیک تا بالین گور
چون ترا روز اجل آید به پیش / یار گوید از زبان حال خویش
تا بدینجا بیش همره نیستم / بر سر گورت زمانی بیستم
فعل تو وافیست زو کن ملتحد / که درآید با تو در قعر لحد

در معنی حدیث لا بد من قرین یدفن معک و هو حی و تدفن معه و انت میت ان کان کریما اکرمک و ان کان لئیما اسلمک و ذلک القرین عملک فاصلحه ما استطعت

پس پیمبر گفت بهر این طریق / باوفاتر از عمل نبود رفیق
گر بود نیکو ابد یارت شود / ور بود بد در لحد مارت شود
وین عمل وین کسب در راه سداد / کی توان کرد ای پدر بی اوستاد
دون‌ترین کسبی که در عالم رود / هیچ بی ارشاد استادی بود
اولش علمست آنگاهی عمل / تا دهد بر بعد مهلت یا اجل
استعینوا فی الحرف یا ذا النهی / من کریم صالح من اهلها
اطلب الدر اخی وسط الصدف / واطلب الفن من ارباب الحرف
ان رأیتم ناصحین انصفوا / بادروا التعلیم لا تستنکفوا
در دباغی گر خلق پوشید مرد / خواجگی خواجه را آن کم نکرد
وقت دم آهنگر ار پوشید دلق / احتشام او نشد کم پیش خلق
پس لباس کبر بیرون کن ز تن / ملبس ذل پوش در آموختن
علم آموزی طریقش قولیست / حرف آموزی طریقش فعلیست
فقر خواهی آن بصحبت قائمست / نی زبانت کار می آید نه دست
دانش انوار است در جان رجال / نی ز راه دفتر و نی قیل و قال
دانش آن را ستاند جان ز جان / نی ز راه دفتر و نی از زبان

در دل سالک اگر هست آن رموز / رمزدانی نیست سالک را هنوز
تا دلش از شرح آن سازد ضیا / پس الم نشرح بفرماید خدا
کز درون سینه شرحت داده‌ایم / شرح اندر سینه‌ات بنهاده‌ایم
تو هنوز از خارج آنرا طالبی / محلبی از دیگران چون حالبی
چشمهٔ شیرست در تو بیکنار / تو چرا می شیر جویی از تغار
منفذی داری به بحر ای آبگیر / ننگ دار از آب جستن از غدیر
که الم نشرح نه شرحت هست باز / چون شدی تو شرح جو و کدیه ساز
در نگر در شرح دل در اندرون / تا نیاید طعنهٔ لا یبصرون

یک سبد پرنان ترا بر فرق سر / تو همی خواهی لب نان در بدر

در معنی آیهٔ هو معکم اینما کنتم

در سر خود پیچ و هل خیره سری / رو در دل زن چرا بر هر دری
تا بزانو می میان آب جو / غافل از خود زین و آن تو آب جو
بر سر نانست فی مایت اندر آب / وز عطش وز جوع گشتستی خراب
پیش آب و پس هم آب با مدد / چشمها را پیش سد و خلف سد
اسپ زیر ران و فارس اسپ جو / چیست این گفت اسپ لیکن اسپ کو
هین نه اسپست این بزیر تو پدید / گفت آری لیک اسپ خود که دید
مست آب و پیش روی اوست آن / اندر آب و بیخبر ز آب روان
مست چیز و پیش روی اوست چیز / بیخبر زان چیز و شرح خویش نیز
چون گهر در بحر گوید بحر کو / وان خیال چون صدف دیوار او
گفتن آن کو حجابش میشود / ابر تاب آفتابش میشود
بند چشم اوست هم چشم بدش / عین رفع سد او گشته سدش
بند گوش او شده هم گوش او / هوش با حق دار ای مدهوش او

هوش را توزیع کردی بر جهات / می نیرزد تره آن ترهات

در معنی حدیث من جعل الهموم هماً واحداً کفاه الله سائر همومه و من تفرقت به الهموم لا یبالی الله فی ای وادٍ اهلکه

آب هش را میکشد هر بیخ و خار / آب هوشت چون رسد سوی ثمار
آبها را میکشد آن خس گیاه / آب هوشت کی رسد سوی آکه
هین بزن آن شاخ بد را خو کنش / آب ده این شاخ خوش را نو کنش
هر دو سبزند این زمان آخر نگر / کاین شود باطل و زان روید ثمر
آب باغ این را حلال آن را حرام / فرق را آخر ببینی والسلام
عدل چه بود آب ده اشجار را / ظلم چه بود آب دادن خار را
عدل وضع نعمتی در موضعش / نی بهر بیخی که باشد آبکش
ظلم چه بود وضع در ناموضعی / که نباشد جز بلا را منبعی
نعمت حق را بجان و عقل ده / نی بطبع پر زحیر و پر گره
بار کن بیگار غم را بر تنت / بر دل و جان کم نه آن جان کندنت
بر سر عیسی نهاده تنگ بار / خر سکیزه میزند در مرغزار
سرمه را در گوش کردن شرط نیست / کار دل را جستن از تن شرط نیست
گر دلی رو ناز کن خواری مکش / ور تنی شکر منوش و زهر چش
زهر تن را نافع است و قند بد / تن همان بهتر که باشد بی مدد
هیزم دوزخ تنست و کم کنش / ور بروید هیزمی رو بر کنش
ورنه حمال حطب باشی حطب / در دو عالم همچو جفت بولهب
از حطب بشناس شاخ سدره را / گرچه هر دو سبز باشد ای فتی
اصل این شاخ است از نار و دخان / اصل آن شاخ است هفتم آسمان
هست مانند این بصورت پیش حس / که غلط بین است چشم و کیش حس
هست پیدا آن به پیش چشم دل / جهد کن پیش دل آ جهد المقل
ره ندارد پا بجنبان خویش را / تا ببینی هر کم و هر بیش را
کاین تحرک شد تبرک را کلید / وز تحرک گر دهی ای دل ستفید

گر نجاست در با هر طرف / یافت یوسف هم ز جنبش منصرف

در معنی این رباعی

چون توکل کرد یوسف برجهید / باز شد قفل و در و شد ره پدید

گرچه رخنه نیست عالم را پدید / خیره یوسف وار می باید دوید

گر از هر سوی بصیرت بگشایند / در نیست شوی بستیت بنجانید

در نیست شوی بنجی اندر عالم / وانگاه ترا به تو بنمایند

تا گشاید قفل و ره پیدا شود / سوی بیجایی شما را جا شود

آمدی اندر جهان ای ممتحن / هیچ می بینی طریق آمدن

تو ز جایی آمدی وز موطنی / آمدن را راه دانی هیچ نی

گر ندانی تا نگویی راه نیست / زین ره بیراه ما را رفتنیست

میروی در خواب شادان چپ و راست / هیچ دانی راه آن میدان کجاست

تو ببند آن چشم و خود تسلیم کن / خویش را بینی در آن شهر کهن

چشم چون بندی که صد چشم خمار / بند چشمت است این سو از غرار

چار چشمی تو ز عشق مشتری / بر امید مهتری و سروری

گر ببینی مشتری بینی بخواب / جغد بد کی خواب بیند جز خراب

مشتری خواهی بهر دم پیچ پیچ / تو چه داری که فروشی هیچ هیچ

گر ترا نانی بدی یا چاشتی / از خریداران فراغت داشتی

گر در انبان مر ترا نانی بدی / از خریدارانت فارغ شدی

آن یکی میگفت من پیغمبرم / وز همه پیغمبران فاضل ترم

گردنش بستند بردندش بشاد / کاین همی گوید رسولم از اله

قصهٔ آن شخصی که دعوی پیغمبری میکرد گفتندش که چه خورده که گیج شده و یاوه میگوئی گفت اگر چیزی یافتمی که خوردمی نه گیج شدمی نه یاوه گفتمی که هر سخن نیک که با غیر اهلش گویند یاوه گفته باشند اگرچه در آن گفتن مامور باشند

خلق بر وی جمع چون مور و ملخ / کاینچه مکرست و چه تزویر و چه فخ

گر رسول آن است کاید از عدم / ما همه پیغمبریم و محتشم

ما از آنجا آمدیم اینجا غریب / تو چرا مخصوص باشی ای ادیب

داد ایشان را جواب آن رسول / کای گروه کور و نادان فضول

این ندانستید ای قوم از قضا / بیخبر اینجا رسیدید از عمی

نه چو طفل خفته اینجا آمدید / بیخبر از راه و از منزل بدید

از منازل خفته بگذشتید و مست / بیخبر از راه و از بالا و پست

ما به بیداری روان گشتیم و خوش / از ورای پنج و شش تا پنج و شش

دیده منزلها ز اصل و از اساس / چون قلاوزان خبیر و ره شناس

شاه را گفتند اشکنجش بکن / تا نگوید جنس او هیچ این سخن

شاه دیدش بس نزار و بس ضعیف / کو بیک سیلی بمیرد آن نحیف

کی توان او را فشردن یا زدن / کو چو شیشه گشته است او را بدن

لیک با او گویم از راه خوشی / که چرا داری تو لاف سرکشی

که درشتی ناید اینجا هیچ کار / کو بنرمی سر کند از غار مار

مردمان را دور کرد از گرد وی / شه لطیفی بود و نرمی خوی وی

پس نشاندش باز پرسیدش ز جا / کز کجا داری معاش و ملتجا

گفت ای شه هستم از دار السلام / آمده زانجا درین دار الملام

نی مرا خانه است نی یک همنشین / خانه کی کرد است ماهی بر زمین

بادشاه از روی لاغش گفت باز / که چه خوردی و چه داری چاشت ساز

اشتها داری چه خوردی بامداد / کاینچنین مستی و پر لاف و باد

گفت اگر نانم بدی خشک و تری / کی کنم من دعوی پیغمبری

دعوی پیغمبری با این گروه / همچنان باشد که دل جستن ز کوه

کس ز کوه و سنگ عقل و دل نجست / فهم و ضبط نکته اشکال نجست

هر چه گویی باز گوید کُه همان / میکند افسوس چون مستهزیان

از کجا این قوم و پیغام از کجا / از جمادی جان کرا باشد رجا

گر تو پیغام زنی آری و زر / پیش تو بنهند جمله سیم و سر

گر فلان جا شاهدی میخواندت / عاشق آمد در تو میدمدت

ور تو پیغام خدا آری چو شهد / که بیا سوی خدا ای نیک عهد

از جهان مرگ سوی برگ رو
چون بقا ممکن بود فانی مشو

قصد خون تو کنند و جان و سر
از برای جمعیت دین و سر

سبب عداوت عام و بیگانه زیستن ایشان با اولیا که بحق‌شان میخوانند و به آب حیات ابدی ارشاد می نمایند

بلبلا از جغد گیر بر خانمان
تلخشان آید شنیدن این بیان

خر در بر ریش خر پیچیده سخت
چونکه خواهی بر کنی زو رخت بخت

جفته اندازد یقین آن خر درو
حبذا آنکس که ویرا سبز کرد

خاصه پیچه ریش هر جا خرقه
پیر سر پیچیده در نم غرقه

خانمان تن قد و این حرص ریش
حرص بر که بیش باشد ریش بیش

خانمان چغد ویرانست و بس
نشنود اوصاف بغداد و طبس

گر بیابد باز سلطانی ز راه
صد خبر آرد بدین چغدان ز شاه

شرح دار الملک و باغستان و جو
لیک و افسوس ار دهد هر عدو

گرچه باز آورد افسانه کهن
گر گزاف و لاف میبافد سخن

کهنه ایشانند پوسیده ابد
ورنه آن دم کهنه را نو میکند

مردگان کهنه را جان میدهد
تاج عقل و نور ایمان میدهد

دل نجوید از دلربای روح بخش
کو سوارت میکند بر پشت رخش

سرنهد از سرفراز تاج ده
کو ز پای دل گشاید صد گره

پاک گویم در همه زنده کو
سوی آب زندگی پوینده کو

تو بیک خواری گریزانی ز عشق
تو بجز نامی چه میدانی ز عشق

عشق با صد ناز و استکبار هست
عشق با صد ناز می آید بدست

عشق چون وافیست وافی میخرد
در حریف بیوفا می ننگرد

چون درخت است آدمی بیخ عهد
بیخ را تیمار می باید بجد

عهد فاسد بیخ پوسیده بود
وز ثمار و لطف ببریده بود

شاخ و برگ نخل گرچه سبز بود
با فساد بیخ سبزی نیست سود

ور ندارد برگ سبز و بیخ هست
عاقبت بیرون کند صد برگ دست

آن مشو غره بعلمش عهد جو
علم چون قشر است عهدش مغز او

بیان آنکه مرید چون متمکن شود در کاری و اثر دولت نیکوکاران ببیند شیطان صفت شود و مانع خیر گردد از حسد همچو شیطان که خرمن سوخته است همه را خرمن سوخته خواهد أرأیت الذی ینهی عبدا اذا صلی الآیة

وافیان را چون بعینی کرده سود
تو چو شیطانی شوی آنجا حسود

هر کرا باشد مزاج و طبع سست
او نخواهد هیچکس را تندرست

گر نخواهی رشک ابلیسی بیا
از در دعوی بدرگاه وفا

چون وفا نیست باری دم مزن
کاین سخن دعوی است اغلب ما و من

این سخن در سینه دخل مغزهاست
در خموشی مغز جان را صد نماست

چون بماند زمان شد خرج مغز
خرج کم کن تا بماند مغز نغز

مرد کم گوینده را فکریست زفت
قشر گفتن چون فزون شد مغز رفت

پوست افزون گشت کمتر گشت مغز
پوست کمتر شد فزون شد مغز نغز

بنگر این هر سه ز خامی رسته را
جوز را و لوز را و پسته را

هر کرا عصیان کند شیطان بود
کو حسود دولت نیکان شود

چونکه در عهد خدا کردی وفا
از کرم عهدت نگهدارد خدا

از وفای حق تو بسته دیده
اذکروا اذکرکم نشنیده

گوش نه اوفوا بعهدی گوش دار
تا که اوف بعهدکم آید ز یار

عهد و قرض ما چه باشد ای حزین
همچو دانه خشک کشتن در زمین

نی زمین‌ها ذات فرع و ملتجی
نی خدا بندد زمین را سروری

جز اشارت کز زمین ما یادم
گر تو دانی اصل این را از عدم

خود دم و دانه بیاور دم نشان
کز زمین نعمت بسوی ما کشان

پس دعا خشک آید ای بی‌بخت
گر فشاند آنکه میخواهد درخت

گر نداری تو نیازی از دزان دعا
بخشدت نخلی که نعم ما سعی

چونکه مریم درد بودش دانه نی
سبز کرد آن نخل را صاحب فنی

زانکه دانی بود آن خاتون راد
هم ایشان را و دزدان عهد راد

آن جماعت را که وافی بوده اند / بر همه اصناف شان افزوده اند
گشته در پاها شکم پرواز شان / صحن مسجد نها تا ندراز شان

گشته در پاها سحرشان و کوه / چار عنصر نیز بنده آن گروه
این خود اکرامی ست از بهر نشان / تا ببینند اهل انکاران عیان

آن کرامات نهان شان کز آن / در نیاید در خواص و در بیان
کار آن را که خود آن باشد ابد / دائمانی منقطع نی مسترد

در مناجات گوید

بلکه باشد در ترقی دمبدم / هست آن بخشنده صاحب کرم

ای دهنده قوت و تمکین و ثبات / خلق را زین بی ثباتی ده نجات
اندر آن کاری که ثابت بودنی ست / قائمی ده نفس را کشتنی ست

اندر آن کاری که دارد آن ثبات / قائمی ده نفس را بخشش حیات
شاد بخش و کفه میزان گران / وارهان شان از دم صورتگران

در حسود باز شان حلمی کریم / تا نباشد از حسد دیو رجیم
در نعیم فانی و مال و جسد / چون همی سوزند عامه از حسد

بادشاهان بین که لشکر میکشند / از حسد خویشان خود را میکشند
عاشقان لعبتان پر قذر / کرده قصد خون و جان یکدگر

ویس و رامین خسرو و شیرین بخوان / تا چه کردند از حسد آن گمرهان
تا فنا شد عاشق و معشوق نیز / که زنند خیزند و هوا شان هم بخیز

پاک آن کو عدم بر هم زند / هر عدم را بر عدم عاشق کنند
در دل ذل حسد ها سر کند / نیست را هست اینچنین مضطر کند

این زمانی که همه مشفق تر اند / از حسد نضره خود را میخورند
تا که مرد آنکه خود سنگین دل اند / از حسد اندر کد این منزل اند

گر بگوئی شرع افسونی لطیف / بر بریدی هر کسی جسم حریف
شرع بهر دفع شر رایی زند / دیو را در شیشه حجت کند

از گواه و از یمین و از نکول / تا بشیشه در رود دیو فضول
شد میرانی که خوشنودی دو ضد / جمع می آید یقین در منزل وجد

شرع چون کیل و ترازو دان یقین / کز بد خصمان بمانند از جنگ و کین
گر ترازو نبود آن خصم از جدال / که رهد از وهم حیف و اختیال

پس ببین مردار زشت بیوفا / این همه رشک است و خصمی و جفا
پس در آن اقبال و دولت چون بود / چون شود جنی و انسی در حسد

آن شیاطین خود حسود کهنه اند / یک زمان از رهزنی خالی نیند
وان بنی آدم که عصیان کشته اند / از حسودی نیز شیطان گشته اند

از نبی برخوان که شیطانان انس / گشته اند از مسخ حق با دیو جنس
دیو چون عاجز شود از افتتان / استعانت جوید او از انسیان

گر شما یارید با ما یاری / جانب ما آید جانب داری
گر کسی اره زنند اندر جهان / هر زمی گویند شیطان آید دمان

ور کسی جان دو شد در دین به بند / نوحه میدارد آن در رشک مند
هر زمی خانید زندان حسد / هر کسی که داد ادب و اوج خرد

سوال کردن شاه از مدعی پیغمبری که چه وحی است تو آمده

شاه پرسیدش که باری وحی چیست / یا چه حاصل دارد آنکس کو نبیست

و آنکه تابع گشت چه بود در فعتش / چیست نفع از خدا تش در تبش

یا چه بخشد هر کسی را در سخن / غیر این نصح زبان کن یا سخن
گیرم این وحی نبی گنجور نیست / هم کم از وحی دل زنبور نیست

گفت خود آن چیست کش حاصل نشد / یا چه دولتها که او را حاصل نشد
او بنور وحی حق عزوجل / کرد عالم را پر از شمع و عسل

چونکه اوحی الرب الی النحل آمدست / خانه وحیش پر از حلوا شده است
نی تو عطشناک کوثر خوانده / پس چرا از خشکی و تشنه مانده

آنکه کرمناست بالا می رود / وحیش از زنبور کی کمتر بود
تو به کون بیزار شو از هر عدو / کو ندارد آب کوثر در کدو

یا مگر فرعونی و کوثر چو نیل / بر تو خون گشت و نباخوش ای علیل

۱ بی نخم نون قرآن مجید را گویند ۱۲ ۲ شیاطین الانس هو قرآن مجید مسطور انداست قال الله تعالی و کذلک جعلنا لکل نبی عدوا شیاطین الانس والجن یوحی بعضهم الی بعض زخرف القول غرورا یعنی همچنین گردانیدیم برای هر نبی را دشمن شیاطین انس و جن وحی میکند بعض این شیاطین سوی بعض قول مزخرف متقدم را برای فریب دادن ۱۲ ۳ نحل زنبور عسل ست ... و اوحی ربک الی النحل ان اتخذی من الجبال بیوتا ومن الشجر ...

هر کرا دیدی ز کوثر سرخ رو　　او محمد خوست با او گیر خو
تا احب الله آیی در حسیب　　کز درخت احمدی با اوست سیب
هر کرا دیدی ز کوثر خشک لب　　دشمنش می‌دار همچون مرگ و تب
زانکه او بوجهل شد یا بولهب　　دور شو زو تا نیفتی در کرب
گرچه بابای تو است و مام تو　　کو حقیقت هست خون آشام تو
از خلیل حق بیاموز این سیر　　کز شد او بیزار اول از پدر
تا که ابغض الله آیی پیش حق　　تا نگیرد بر تو رشک عشق دق
تا نخوانی لا و الا الله را　　در نیابی منهج این راه را

حکایت آن عاشق که با معشوق خدمتها و وفاهای خود را بر می‌شمرد و شبهای دراز تجافی جنوبهم عن المضاجع و بینوایی خود را شرح می‌داد که من جز این خدمت ندانم اگر خدمتی دیگرست بگو

آن یکی عاشق به پیش یار خود　　می‌شمرد از خدمت و از کار خود
کز برای تو چنین کردم چنان　　تیرها خوردم درین رزم و سنان
مال رفت و زور رفت و نام رفت　　بر من از عشقت بسی ناکام رفت
هیچ صبحم خفته یا خندان نیافت　　هیچ شامم با سر و سامان نیافت
آنچه او نوشیده بود از تلخ و درد　　او به تفصیلش یکایک می‌شمرد
زان برای منتی بل می‌نمود　　بر درستی محبت صد شهود
عاقلان را یک اشارت بس بود　　عاشقان را تشنگی زان کی رود
می‌کند تکرار گفتن بی ملال　　کی اشارت بس کند حوت از زلال
صد سخن می‌گفت زان درد کهن　　در شکایت که نگفتم یک سخن
آتشی بودش نمی‌دانست چیست　　لیک چون شمع از تف آن می‌گریست
بعد گریه گفت ای نهار فت لیک　　این زمان شاد کن تو یار نیک
هر چه فرمایی بجان استاده‌ام　　بر خط تو پا و سر بنهاده‌ام
گر ز آتش رفت باید چون خلیل　　ور چو یحیی می‌کنی خونم سبیل
ور گریه چون شعیب اعمی شوم　　ور چو یونس در فم ماهی روم
ور چو یوسف چاه و زندانم کنی　　ور ز فقرم عیسی مریم کنی
رخ نگردانم نگردم از تو من　　بهر فرمان تو دارم جان و تن
گفت معشوق این همه کردی ولیک　　گوش بگشا پهن و اندریاب نیک
کانچه اصل اصل عشق است و ولاست　　آن نکردی اینچه کردی فرعهاست
گفتش آن عاشق بگو کان اصل چیست　　گفت اصلش مردن است و نیستی است
تو همه کردی نمردی زنده‌ای　　هین بمیر ار یار جان بازنده‌ای
گر بمیری زندگی یابی تمام　　نام نیکوی تو ماند تا قیام
چون شنود آن عاشق بی‌خویشتن　　آه سردی برکشید از جان و تن
همدم آن دم شد او از جان بداد　　همچو گل در باخت سر خندان و شاد
ماند آن خنده برو وقف ابد　　همچو جان و عقل عارف بی‌کبد
نور مه آلوده کی گردد ابد　　گر زند آن نور بر هر نیک و بد
او ز جمله پاک وا گردد به ماه　　همچو نور عقل و جان سوی اله
وصف پاکی وقف بر نور مه است　　تابشش گر بر نجاسات ره است
زان نجاسات ره و آلودگی　　نور را حاصل نگردد بدرگی
ارجعی بشنید نور آفتاب　　سوی اصل خویش باز آمد شتاب
نی ز گلخنها برو ننگی بماند　　نی ز گلشنها برو رنگی بماند
نور دیده سوی دیده باز گشت　　ماند در سودای او صحرا و دشت

یکی از عالمی پرسید که اگر کسی در نماز بگرید نمازش باطل شود یا نه گفت نام آن آب دیده است تا بنگرید چه دیده است اگر شوق خدا یافته یا از پشیمانی گناه گرید نمازش باطل نشود بلکه کمال یابد که لا صلوة الا بحضور القلب و اگر از رنجوری تن

چونکه زین پرواز نورش باز گشت　　ماند در صحرای دیده باز گشت
آن یکی پرسید از مفتی براز　　گر کسی گرید به نوحه در نماز
آن نماز او عجب باطل شود　　یا نمازش جایز و کامل بود
گفت آب دیده نامش بهر چیست　　بنگری تا او چه دید و او گریست

آب دیده تا چه دید است از نهان
گر ز شوق حق کند گریه دراز
بشکنی گیرد نماز او کمال
ور ز رنج تن بود ور درد و سوگ
می بریزد آن نماز او دو جو
زانکه ترک تن بود اصل نماز
حاصل آنکه تا بدانی ای کیا
یک مریدی اندر آمد پیش پیر
شیخ را چون دید گریان آن مرید
گوش هم یکبار خنده گرد و بار
بار اول از ره تقلید و سوم
گر بخندد همچو ایشان آن زمان
پس مقلد نیز مانند کر ست
پرتو شیخ ست آن تقلید شیخ
چون جدا گردد وجود اند عنود
چونکه چشمش را کشاید ام قم
گوید از چندین ره دور و دراز
من چه می بستم خیال آن چه بود
طفل را چه فکر آید در ضمیر
آن مقلد هست چون طفل علیل
مایه کان سر مرد سر و بیست
تا بخارای دگر بینی درون
او جعلنا هم بود فی البر و لس
آن مرید ساده از تقلید نیز
ای مقلد وار همچون مرد کر

یا فراق فرزند گرید نمازش تباه شود

یا ندامت از گناهی در نیاز
قربت یابد بدرگاه حق لا محال
ریسمان گر بست هم بشکست دوگ
زانکه با اغبار گردد دل گرو
ترک خویش و ترک فرزند از نیاز

خوف حق گر باشد آن گریه خوش است
آن جهان گر دیده است آن پر نیاز
ور فغان از ماتم فرزند کرد
پس نمازش بشکنی باطل شود
از خلیل آموز قربان کن ولد

مریدی در آمد بخدمت شیخ و گفت از این شیخ پیر درس
نمی خواهم بلکه پیر عقل و معرفت اگر چه عیسی ست در گهواره
یحیی ست در مکتب کو کان مرید شیخ را گریان دید و نیز
بموافقت بگریست چون بدر آمد مرید دیگر که از حال شیخ
واقف تر بود گفت گریه شیخ پس از مجاهدات است

بیخبر از حالت خندیدگان
اندران شادی که او را در سرست
چون ببیند شادی تا امید شیخ
کاندر آن بخوش از جهی بود
پس بخندد چون سحر بار دوم
کاین حقیقت دو این اسرار و راز
در رگ سر هم هست نقشی می نمود
تا چه اندیشه کند همچون کپیر
گرچه دارد بحث باریک و دلیل
بر وجود اشکال گفتن کار ست
صم بکم عمی فهم لا یفقهون
آنکه محمول است بحر اوست کس

باز او ور سد گر خنده بر چه بود
پرتو شیخ آمد و منهل ز شیخ
چون بر آب ست آن و نوری بر زجاج
آبگینه هم بماند از غروب
خنده آید هم بر آن خنده خودش
من در آن وادی چگونه خود زدور
طفل ره را فکرت مردان کجاست
فکر طفلان دایه باشد که شیر
آن تعمق در دلیل و در شکیل
ای مقلد از بخارا باز گرد
پاک گر چه زمین جا باب گشت
بخشش بسیار دارد شه بدو

بقیه حال مرید مقلد در گریه

گریه می دید و ز موجب بیخبر
چون بسی بگریست خدمت کرد و رفت

تا بدان اشک و ز چشمه خود روان
زانکه آن آب تو دفع آتش است
رو نقصی یابد ز نوحه آن نماز
کز دل و جانش ز ماتم کرد درد
گریه او نیز بی حاصل بود
تن بنه بر آتش نمرود رد
کز بکا فرق ست بعید تا بکا
پیر اندر گریه بود و در نفیر
گشت گریان آب در چشمش دوید
چونکه لاغ املا کند یاری بیار
کو همی بیند که می خندند قوم
پس دوم کرت بخندد چون شنود
فیض شادی مریدان بل ز شیخ
گر ز خود داند آن باشد خداج
کان لمع بود ز متابان خوب
کدران تقلید بر می آمدش
شادیی می کردم از عمیا و سور
کو خیال او کو تحقیق راست
یا مویز و جوز یا گریه و نفیر
از بصیرت می کند او آن سبیل
رو بجوار تا شوی تو شیر مرد
چون بدید یار رفت بگریست گشت
ای شده در وهم و تصویری دو تو
گریه می کرد و نیک آن عزیز
از پیش آمد مرید خاص گفت

گفت ای گریان چو ابر بی‌خبر
تا نگوئی دیدم آن شه می‌گریست
تو قیاس گریه بر گریه مساز
هست زین گریه بدان صد مرحله
گریهٔ او خندهٔ او زان سریست
آنچه او بیند نتان کردن مساس
پشه بگریزد ز باد و بادها
بر حدث چون قدم بگشش کند
این الم و حم این حروف
هر گیرد او عصای امتحان
این الم و حم ای پدر
گرچه ترکیبش ز حرف است ای همام
گوشت دارد پوست دارد استخوان
همچنین ترکیب حم از کتیب
اژدها گردد شکافد بحر را
گریهٔ او خندهٔ او نطق او
همچنین ظاهر گرفتند احمقان
با تو گویم در مثالش قصه

بر فراق گریهٔ شیخ از نظر
من چو او بگریستم کاین منکریست
هست زین گریه بدان راه دراز
عقل را واقف بدان زان قافله
زانچه وهم و عقل با آن شدن بریست
نز قیاس عقل و نز راه حواس
پس چه داند پشه وقت بادها
چونکه گردش نیست هم بگشش کند
چون عصای موسئی آید وقوف
کی بود چون آن عصا وقت بیان
آمده است آن حضرت مولی البشر
می نماند هم به ترکیب عوام
هیچ این ترکیب را باشد همان
هست لیکن با لا و دیگر با نشیب
چون عصا حکم از داد خدا
فهم او و خلق او و خلق او
و آن دقائق شد از ایشان بس نهان
تا بگیری زین بیانم حصه
این سخن پایان ندارد باز گرد

الله الله الله ای وافی مرید
گریهٔ کز جهل و تقلید است و ظن
هست آن از بعد سی سال جهاد
گریهٔ او نز غم است نز فرح
آب دیدهٔ او چه دیده او بود
شب گریزد چونکه نور آید ز دور
چون قدیم آید حدث گردد عبث
گر بخواهی تو بیابی صد نظیر
حرفها ماند بدین حرف از برون
عیسوی ست این دم نز بر باد و دمی
هر الف لامی چه می ماند بدین
هست ترکیب محمد لحم و پوست
کاندر آن ترکیب آمد معجزات
زانکه زین ترکیب آید زندگی
ظاهرش ماند بظاهرها ولیک
عقل او و وهم او و حس او
لاجرم محجوب گشتند از غرض
قصه با طول و با عرض عجیب
کان کنیزک با خر خاتون چه کرد

گرچه در تقلید هستی مستفید
نیست همچون گریهٔ آن مؤتمن
عقل اینجا هیچ نتواند فتاد
روح داند گریهٔ عین الملیح
دیگران را دیده دیده کی شود
پس چه داند ظلمت شب حال نور
پس کجا داند قدیمی را حدث
لیک من پروا ندارم ای فقیر
لیک با شد در صفات این زبون
گو برآید از فرح یا از غمی
گر تو جانداری بدین چشمش مبین
گرچه در ترکیب هر تن جنس اوست
که همه ترکیبها گشتند مات
همچو نفخ صور در درماندگی
قرص نان از قرص دور است نیک
نیست از وی هست محض صنع هو
کز دقیقه فوت شد از مفترض
قصه بس دور لیکن بس قریب

یک کنیزک زیر خر بر خود فگند
آن خر نر را بگان خو کرده بود
یک کدو بود حیلت سازه را
در قضیبش آن کدو کردی عجوز
گر همه کیر خر اندر وی رود
خر همی شد لاغر و خاتون او

داستان آن کنیزک که با خر خاتون خود شهوت میراند و او را جماع آدمیان آموخته بود و کدوی در قضیب خر میکرد تا از اندازه نگذرد و آگاه شدن خاتون بر آن بطریق ادا و جمع شدن با آن خر لیکن از دقیقهٔ کدو غافل شدن و بفضیحت هلاک شدن و نوحه کردن کنیزک و گفتن که ای جان من

از فور شهوت و فرط گزند
خر جماع آدمی پی برده بود
در زرش کرده پی اندازه را
تا رود نیم ذکر وقت سپوز
هم رحم هم روده‌ها را بر درد
ماند عاجز گرچه شد این خر چو مو

عله فرط گزند اسم زیادتی رنج شهوت ۱۲
علم لگان بکاف فارسی زانی حرام را گویند ۱۲

نعلبندان را نمود آن خر که چیست / علت او که نتیجه‌اش لاغریست

کیر دیدی و کدو ندیدی ذکر دیدی و آن کدو ندیدی

هیچ علت اندرو ظاهر نشد / هیچکس از سر او مخبر نشد
در تفحص اندر افتاد او بجد / شد تفحص را دمادم مستعد
جد را باید که جان بنده بود / زانکه جد جوینده یابنده بود
چون تفحص کرد از حال اشک / دید خفته زیر آن خر نرگسک
چون تفحص کرد از احوال خر / آن کنیزک بود زیر و خر زبر
از شکاف در بدید آن حال را / پس عجب آمد ازو آن زال را
خر همی گاید کنیزک را چنان / که بعقل و رسم مردان با زنان
در حسد شد گفت چون این ممکنست / پس من اولیتر که خر ملک منست
خر مهذب گشته و آموخته / خوان نهادست و چراغ افروخته
گرز نادیده در خانه بکوفت / کای کنیزک چند خواهی خانه روفت
از پی روپوش میگفت این سخن / کای کنیزک آمدم در باز کن
کرد خاموش و کنیزک را نگفت / راز را از بهر طمع خود نهفت
پس کنیزک جمله آلات فساد / کرد پنهان پیش شد در را گشاد
رو ترش کرد و دو دیده پر ز نم / لب فرو افگنده یعنی صائمم
در کف او نرمه جاروبی که من / خانه را می روفتم بهر عطن
چونکه با جاروب در را او گشاد / گفت خاتون زیر لب کای اوستاد
رو ترش کردی و جاروبی بکف / چیست این برگسته از علف
نیم کاره و خشمگین جنبان ذکر / زانتظار تو دو چشمش سوی در
زیر لب گفت این نهان کرد از کنیز / داشتش آن دم چو بیجرمان عزیز
بعد از آن گفتش که چادر بسر / زن فلان خانه ز من پیغام بر
اینچنین گو آن چنین گو و آنچنان / مختصر کردم من افسانهٔ زنان
آنچه مقصودست مغز آن بگیر / چون بهانش کرد آن زال ستیز
چون بدر کردش بحیلت زان مکان / در فرو بست و بخلوت شادمان
بود از مستی شهوت شادمان / در فرو بست و همیگفت آن زمان
یافتم خلوت زنم از شکر بانگ / رسته‌ام از چار دانگ و از دو دانگ
از طرب گشته بز آن زن هزار / در شرار شهوت خر بیقرار
خه بزان کان شهوت او را بز گرفت / بز گرفتن گیج را نبود شگفت
میل شهوت کر کند دل را و کور / تا نماید کرگ یوسف نار نور
ای بسا سرمست نار و نارجو / خویشتن را نور مطلق داند او
جز مگر بندهٔ خدا یا جذب حق / وا رهش آرد بگرداند ورق
تا بداند کان خیال ناریه / در طریقت نیست الا عاریه
زشتها را خوب بنماید شره / نیست از شهوت بتر زافات ره
صد هزاران نام خوش را کرده ننگ / صد هزاران زیرکان را کرده دنگ
چون خر را یوسف مصری نمود / یوسفی را چون نماید آن جهود
بر تو سرگین را فسونش شهد کرد / شهد را خود چون کند وقت نبرد
شهوت از خوردن بود کم کن ز خور / یا نکاحی کن گریزان شو ز شر
چون بخوردی میکشد سوی حرم / دخل را خرجی بباید لاجرم
پس نکاح آمد چو لاحول و لا / تا که دیوت نفگند اندر بلا
چون حریص خوردنی زن خواه زود / ورنه آمد گربه و دنبه ربود
بار سنگینی بخر کان می‌جهد / زود برنه پیش از آن کو برنهد
فعل آتش را نمیدانی تو سرد / گرد آتش با چنین دانش مگرد
علم دیگ و آتش ار نبود ترا / از شرر نه دیگ ماند نه ابا
آب حاضر باید و فرهنگ نیز / تا پزد آن دیگ سالم در ازیز
چون ندانی دانش آهنگری / ریش و مو سوزد چو آنجا بگذری
در فرو بست آن زن و خر را کشید / شادمانه لاجرم کیفر چشید
در میان خانه آوردش کشان / جفت شد زیر آن نر خرستان
هم بران کرسی که دید او از کنیز / تا رسد در کام خود آن قحبه تیز
پا برآورد و خر اندر وی سپوخت / آتشی از کیر خر در وی فروخت

خر ادب گشته ز خاتون فشرد / تا بجایی در زمان خاتون بمرد
کرسی از یکسو زن از یکسو فتاد / دم نزد در حال و بردم جان بداد
مرگ بین با صد فضیحت ای پدر / تو شهیدی دیده از کیر خر
وانکه این نفس بهیمی نر خرست / زیر او بودن ازین ننگین ترست
نفس ما را صورت خر بد بد او / زانکه صورتها کند بر وفق خو
کافران را بیم کرد ایزد ز نار / کافران گفتند نار اولی ز عار
لقمه اندازه نخورد از حرص خود / در گلو بگرفت لقمه مرگ بد
حق تعالی داد میزان را زبان / هین ز قرآن سوره رحمن بخوان
حرص جوید کل برآید او ز کل / حرص مپرست ای فتی این الفجل
کار بی استاد خواهی ساختن / جاهلانه جان بخواهی باختن
تا نچیدی دانه مرغ از خرمنش / هم نیفتادی رسن در گردنش
تا نخوری دانه نیفتی تو بدام / این کند علم و قناعت والسلام
چون فتد در دام گلوشان حبل دام / دانه خوردن گشت بر جمله حرام
مرغ غافل میخورد دانه ز دام / همچو اندر دام دنیا این عوام
کاندرون دام و دانه زهرهاست / کور آن مرغی که در فخ دانه خواست
گر از آنها گوشت می آید بکار / وز ظریفان بانگ نای زیر زار
گفت ای خاتون احمق این چه بود / گر ترا استاد خود نقشی نمود
کیر دیدی همچو شهد چون خبیص / آن کدو را چون ندیدی ای حریص
ظاهر صنعت بدیدی ز اوستاد / اوستادی برگرفتی شاد شاد
ای بسا شوخان ز اندک احتراف / از شهان ناموخته جز گفت لاف
آه ازان روزی که صدق صادقان / باز خواهد از تو سنگ امتحان
جمله حسی باز ماندی از همه / صید گرگان کرد این ابله رمه

بر دریده از زخم کیر خر جگر / روده ها بگسسته شد از همدگر
صحن خانه پر ز خون شد زن نگون / مرد او و برد جان ریب المنون
تو عذاب الخزی بشنو از نبی / در چنین ننگی مکن جان را فدا
در ره نفس ار بمیری در منی / در حقیقت دان که مثل آن زنی
این بود اظهار سر در رستخیز / الله الله از تن چون خر گریز
گفت نی آن نار اصل عارهاست / همچو آن ناری که آن بکاست
لقمه اندازه خور ای مرد حریص / گرچه باشد لقمه حلوا و خبیص
هین ز حرص خویش میزان را مهل / آز و حرص آمد ترا خصم مضل
آن کنیزک میشد و میگفت آه / کرد ای خاتون تو استا را براه
ای ز نادیده علمی ناتمام / ننگت آید که بپرسی حال دام
دانه کم میخور مکن چندین رفو / چون کلوا خواندی بخوان لا تسرفوا
نعمت اندر دنیا خورد عاقل نه غم / جاهلان محروم مانده در ندم
مرغ اندر دام دانه کی خورد / دانه چون زهرست در دام ار چرد
باز مرغان خبیر هوشمند / کرده اند از دانه خود را خشک بند
صاحب دام ابلهان را سر برید / وان ظریفان را بمجلسها کشید
پس کنیزک آمد از اشکاف در / دید خاتون را بمرده زیر خر
ظاهرش دیدی سرش از تو نهان / اوستا ناگشته بگشادی دکان
یا چو مستغرق شدی در عشق خر / آن کدو پنهان بماندت از نظر
ای بسا زراق گول بی وقوف / از ره مردان ندیده غیر صوف
هر یکی در کف عصا که موسیم / میدمد بر ابلهان که عیسیم
آخر از استاد باقی را بپرس / کز حریصان جمله کورانند و خرس
صورتی بشنیده گشته ترجمان / بیخبر چون طوطی از گفت زبان

تمثیل تلقین شیخ مریدان را و پیغمبر امت را که ایشان طاقت تلقین حق ندارند و با حق الفت ندارند چنانکه طوطی با صورت آدمی الفت ندارد که ازو تلقین تواند گرفت

طوطیی در آینه می بیند او / عکس خود را پیش او آورده رو
در پس آیینه آن استا نهان / حرف میگوید ادیب خوش زبان
طوطیک پنداشته کین گفت پست / گفت آن طوطیست کاندر آینه است

حق تعالی شیخ را چون آیینه پیش مرید دارد و از پس آیینه تلقین میکند قوله عز و جل لا تحرک به لسانک لتعجل به ان هو الا وحی یوحی این ست

پس ز جنس خویش آموز و سخن / بجز از مکر آن گرگ کهن
گر پس آیینه می آموزدش / ورنه ناموزد جز از جنس خودش
گفت را آموخت زان مرد هنر / لیک از معنی و سرش بی خبر

از بشر بگرفت منطق یک بیک / از بشر جز این چه داند طوطیک
همچنان در آینه جسم ولی / خویش را بیند مرید ممتلی
عقل کل را از پس آیینه او / کی تواند دید وقت گفتگو
او گمان دارد که میگوید بشر / آن گر ستاو زان بی خبر
حرف آموزد ولی سر قدیم / می نداند طوطی ست او یا ندیم
هم صفیر مرغ آموزند خلق / کاین سخن اندر دهان افتاد و حلق
لیکن از معنی مرغان بی خبر / جز سلیمان نبی خوش نظر
حرف درویشان بسی آموختند / منبر و محفل بدان افروختند

صاحب چله در چله بخواب ماده سگی حامله دید که در شکمش بچگان با آواز آمده بودند در تعجب ماند که درین حکمت چیست سگ پاسبانست و بانگ سگ جهت پاسبانی ست یا جهت یاری خواستن یا شیر خواستن و در شکم مادر هیچ ازینها نیست چون بخویش آمد مناجات کرد جواب رسید که آن صورت حال قومی ست که از حجاب بیرون نیامده و چشم دل باز نشده دعوی بصیرت کنند و مقالات گویند از آن نه ایشان را قوت و یاری و نه مستمعان را هدایتی و رشدی میرشد

یا بجز آن حرف شان روزی نبود / یاد آخر رحمت آمد ره نمود
آن یکی میدید خواب اندر چله / در ره ماده سگی بد حامله
ناگهان آواز سگ بچگان شنید / سگ بچه اندر شکم بد ناپدید
بس عجب آمد ورا زان بانگها / سگ بچه اندر شکم چون زد ندا
سگ بچه اندر شکم ناله کنان / هیچ کس دیدست این اندر جهان
چون بجست از واقعه آمد بخویش / حیرت او دمبدم میگشت بیش
در چله کس نی که گردد عقده حل / جز که درگاه خدای عز و جل
گفت یا رب زین شکال و گفتگو / در چله وامانده ام از ذکر تو
پر من بگشای تا بیرون شوم / در حدیقه ذکر نا ممنون پرم
آمدش آواز هاتف در زمان / کان مثالی دان ز لاف جاهلان

کز حجاب پرده بیرون نامده / چشم بسته بیهده گویان شده
بانگ سگ اندر شکم باشد زیان / نی شکار انگیز و نی شب پاسبان
گرگ نادیده که دفع او بود / دزد نادیده که منع او شود
از حریصی در هوای سروری / در نظر کند و بلافیدن جری
از هوای مشتری کاروبار / بی بصیرت پا نهاده در فشار
ماه نادیده نشانها میدهد / روشنائی را بدان کز می نهد
مشتری نادیده گوید صد نشان / ز آز خاید دوغ و نوشکفت نان
از برای مشتری در وصف ماه / صد نشان نادیده گوید بهر جاه
مشتری کو سود دارد خود یکیست / لیک ایشان را در آن ریب و شکیست
از هوای مشتری بی شکوه / مشتری را باد داند این گروه
مشتری ماست الله اشتری / از غم هر مشتری هین بر تر آ
مشتری جو که جویان تواست / عالم آغاز و پایان تواست
هین بکش هر مشتری را تو بدست / عشقبازی با دو معشوقه بدست
از دنیایی سود و مایه گر خرد / نبودش خود قیمت عقل و خرد
نیست او را خود بهای نیم نعل / تو بده عوضه کنی یاقوت و لعل
حرص کورت کرد و محرومت کند / دیو همچون خویش مرجومت کند

[illegible]

بخیلان کاصحاب فیل و قوم لوط … کردشان مرجوم چون خود آن سخوط
وانکه گرد آید ز دزدان مشتری … بخت و اقبال و بقا زو شد بری
مشتری صابران را یافتند … چون سوی هر مشتری نشتافتند
مانده حسرت بر حریصان تا ابد … همچو حال اهل ضروان در حسد

قصهٔ اهل ضروان و حسد ایشان بر درویشان که پدر ما از سفیهی اغلب دخل باغ را به مسکینان میداد از انگور و مویز و حلوا و پالوده و دوشاب و دانه و آرد و نان همه عشر دادی لاجرم خدای در باغ و کشت او برکتی نهاده بود که همه اصحاب باغها محتاج او بودندی و محتاج کس نبودی و فرزندان او خرج عشر میدیدند مکرر و آن برکت نمیدیدند همچون آن زن که آلت خر دید و کدو را ندید

بود مردی صالحی ربانیی … عقل کامل داشت و پایان دانیی
در ده ضروان به نزدیک یمن … شهره اندر صدقه و خلق حسن
کعبهٔ درویش بودی کوی او … آمدندی مستمندان سوی او
هم ز خوشه عشر دادی بی ریا … هم ز گندم چون شدی از که جدا
آرد گشتی عشر دادی هم از آن … نان شدی عشر دگر دادی ز نان
از عنب عشری بدادی و ز مویز … عشر هم دادی وی از دوشاب نیز
هم ز حلوا عشر و از پالوده هم … می فرو نگذاشتی از بیش و کم
عشر هر دخلی فرو نگذاشتی … چار باره دادی آنچه کاشتی
از وصیتها که کردی هر زمان … جمع فرزندان خود را آن زمان
کالله الله قسم مسکین بعد من … وا مگیرید از حریصی خویشتن
تا بماند بر شما کشت و ثمار … در پناه طاعت حق استوار
دخلها و میوه جمله ز غیب … حق فرستادست بی تخمین و ریب
در محل دخل اگر خرجی کنی … درگه سود است سودی بر زنی
ترک اغلب دخلها را در کشت زار … باز کارد که ویست اصل ثمار
بیشتر کارد خورد زان اندکی … که ندارد او به روییدن شکی
زان بیفشاند به کشتن ترک دست … کان غله‌ش هم از زمین حاصل شدست
کفشگر هم آنچه افزاید ز نان … میخرد چرم و ادیم سختیان
که اصول دخلها اینها بوده اند … هم از اینها میگشاید رزق بند
دخل از آنجا آمدستش لاجرم … هم در آنجا میکند داد و کرم
این زمین و سختیان پرده است و بس … اصل روزی از خدا دان هر نفس
چون بکاری در زمین اصل کار … تا بروید هر یکی را صد هزار
گیرم اکنون تخم را گر کاشتی … در زمینی که سبب پنداشتی
چون دو سال آن نروید چون کنی … جز که در لابه و عاکف بر زنی
دست بر سر میزنی پیش اله … دست و سر بر دادن رزقش گواه
تا بدانی اصل اصل رزق اوست … تا همو را جوید آن کو رزق جوست
رزق از وی جو مجو از زید و عمر … مستی از وی جو مجو از بنگ و خمر
منعمی زو خواه نی از گنج و مال … نصرت از وی خواه نی از عم و خال
عاقبت زینها بخواهی ماندن … هین کرا خواهی در آن دم خواندن
این دم او را خوان و باقی را بمان … تا تو باشی وارث ملک جهان
چون یفر المرء آمد من اخیه … یهرب المولود یوماً من ابیه
زان شود هر دوست آن ساعت عدو … که بت تو بود و از ره مانع او
روی از نقاش رو می تافتی … چون ز نقشش انس دل می یافتی
این دم ار یاران با تو ضد شوند … در تو برگردند و در خصمی روند
تو بگو نک روز من پیروز شد … آنچه فردا خواست شد امروز شد
ضد من گشتند اهل این سرا … تا قیامت عین شد پیشین مرا
پیش از آن که روزگار خود برم … عمر با ایشان به پایان آورم
کالهٔ معیوب بخریده بدم … شکر کز عیبش بگه واقف شدم
پیش از آن کز دست مایه شدی … عاقبت معیوب بیرون آمدی
مال رفته عمر رفته ای نسیب … مال و جان دادی پی کالهٔ معیب

نقد دادم زر قلبی بستدم / شاد شادان سوی میخانه شدم
شکر کاین قلبیش پیدا شد کنون / پیش از آنکه عمر بگذشتی فزون
قلب ماندی تا ابد در گردنم / حیف بودی عمر ضایع کردنم
چون بگه‌تر قلبی او رو نمود / پای خود را واکشیدم زود زود
یار تو چون دشمنی پیدا کند / گر حسد ور شک او بیرون زند
تو از آن اعراض و افغان مکن / خویشتن را ابله نادان مکن
بلکه شکر حق کن و نان بخش کن / که نگشتی در جوال او کهن
از جوالش زود بیرون آمدی / تا بجوئی یار صدق سرمدی
نازنین یاری که بعد مرگ تو / رشتهٔ یاری او گردد سه تو
آن مگر سلطان بود شاه رفیع / یا بود مقبول سلطان و شفیع
رستی از قلاب و سالوس و دغل / غر او دیدی عیان پیش از اجل
این جفای خلق با تو در جهان / گر بدانی گنج زر آمد نهان
خلق را با تو چنین بدخو کند / تا ترا ناچار رو آن سو کند
این یقین دان که آخر جمله‌شان / خصم گردند و عدو و سرکشان
تو بمانی با فغان اندر لحد / لا تذرنی فرد خوانان از احد
ای جفایت به ز عهد باقیان / هم ز داد تست عهد باقیان
بشنو از عقل خود ای انباردار / گندم خود را بارض الله سپار
تا شود ایمن ز دزد و از شپش / دیو را با دیوچه زوتر بکش
کو همی ترساندت هر دم ز فقر / همچو کبکش صید کن ای نره صقر
باز سلطانی عزیز و کامیار / ننگ باشد گر کند کبکش شکار
بس وصیت کرد و تخم وعظ کاشت / چون زمینشان شوره بد سودی نداشت
گرچه ناصح را بود صد داعیه / پند را اذنی بباید واعیه
تو بصد تلطیف پندش میدهی / او ز پندت میکند پهلو تهی
یک کس نامستمع ز استیز و رد / صد کس گوینده را عاجز کند
ز انبیا ناصح‌تر و خوش‌لهجه‌تر / کی بود که رفت دمشان در حجر
زانچه کوه و سنگ در کار آمدند / می نشد بدبخت را بگشاده بند
آنچنان دلها که بدشان ما و من / نعتشان شد بل اشد قسوة

در بیان آنکه عطای حق و قدرت او موقوف بر قابلیت نیست همچون داد خلقان که آن را قابلیت باید زیرا که عطای حق قدیم است و قابلیت حادث عطا صفت حق است و قابلیت صفت مخلوق و قدیم موقوف حادث نباشد

چاره آن دل عطای مبدلیست / داد او را قابلیت شرط نیست
بلکه شرط قابلیت داد اوست / داد لب و قابلیت هست پوست
اینکه موسی را عصا ثعبان شود / همچو خورشیدی کفش رخشان شود
صد هزاران معجزات انبیا / کان نگنجد در ضمیر و عقل ما
نیست از اسباب تصریف خداست / نیستها را قابلیت از کجاست
قابلی گر شرط فعل حق بدی / هیچ معدومی بهستی نامدی
سنتی بنهاد و اسباب و طرق / طالبان را زیر این ازرق تتق
بیشتر احوال بر سنت رود / گاه قدرت خارق سنت شود
سنت و عادت نهاده با مزه / باز کرده خرق عادت معجزه
بی سبب گر عز بما موصول نیست / قدرت از عزل سبب معزول نیست
ای گرفتار سبب بیرون مپر / لیک عزل آن مسبب ظن مبر
هر چه خواهد آن مسبب آورد / قدرت مطلق سببها بر درد
لیک اغلب بر سبب راند نفاذ / تا بداند طالبی جستن مراد
چون سبب نبود چه ره جوید مرید / پس سبب در راه می‌آید پدید
این سببها بر نظرها پرده‌هاست / که نه هر دیدار صنعش را سزاست
دیده‌ای باید سبب سوراخ کن / تا حجب را برکند از بیخ و بن
تا مسبب بیند اندر لامکان / هرزه داند جهد و اسباب و دکان
از مسبب میرسد از خیر و شر / نیست اسباب و وسائط ای پدر

جز خیال منعقد بر شاهراه / تا بماند در غفلت چند گاه

در بیان ابتدای خلقت جسم آدم که جبرئیل را اشارت کرد که برو از زمین مشت خاکی برگیر و بروایتی از هر نوعی مشت خاک برگیر

چونکه صانع خواست ایجاد بشر / از برای ابتلای خیر و شر

جبرئیل صدق را فرمود رو / مشت خاکی از زمین بستان گرو

او میان بست و بیامد بر زمین / تا گذارد امر رب العالمین

دست سوی خاک برد آن مؤتمر / خاک خود را درکشید و شد حذر

پس زبان بگشاد خاک و لابه کرد / کز برای حرمت خلاق فرد

ترک من گو و برو جانم ببخش / رو بتاب از من عنان خنگ رخش

در کشاکشهای تکلیف و خطر / بهر الله هل مرا اندر مبر

بهر آن لطفی که حقت برگزید / کرد بر تو علم لوح کل پدید

تا ملایک را معلم آمدی / دائما با حق مکلم آمدی

هم سفیر انبیا خواهی بدن / تو حیات جان وحیی بی بدن

بر سرافیلت فضیلت بود ازان / کو حیات تن بود تو زان جان

بانگ صورش نشئه تنها بود / نفخ تو نشو دل یکتا بود

مغز جان تن حیات دل بود / پس ز دادش داد تو فاضل بود

باز میکائیل رزق تن دهد / سعی تو رزق دل روشن دهد

او بداد کیل پر کرد ذیل / واد رزق تو نمی‌گنجد بکیل

هم عزرائیل با قهر و عطب / تو بهی چون سبق رحمت بر غضب

حامل عرش این چهارند و تو شاه / بهترین هر چهاری زانتباه

روز محشر هشت بینی حاملانش / هم تو باشی افضل هشتان آنش

همچنین میشمرد و میگریست / بوی می‌برد او کزان مقصود چیست

معدن شرم و حیا بد جبرئیل / بست آن سوگندها بر وی سبیل

بسکه لابه کردش و سوگند داد / بازگشت و گفت یا رب العباد

من نبودم در تکارت سرسری / لیک از آنچه رفت تو داناتری

گفت نامی که ز هولش ای بصیر / هفت گردون باز ماند از مسیر

چون بنام تو مرا سوگند داد / رحمت علمت کند احسان و داد

شرمم آمد گشتم از نامت خجل / ورنه آسانست نقل مشت گل

چون تو قوت داده‌ای املاک را / که بدرانند این افلاک را

مشت خاکی را چه قدر و قوت است / برگرفتن لیک غالب رحمت است

گفت میکائیل را تو رو بزیر / مشت خاکی در ربا از وی دلیر

فرمان آمدن میکائیل را که از روی زمین قبضهٔ خاک دار جهت تخمیر وجود آدم و زاری کردن و درگذاشتن او

چونکه میکائیل شد تا خاکدان / دست کرد او تا که برباید ازان

خاک لرزید و درآمد در گریز / گشت او لابه کنان و اشک ریز

سینه سوزان لابه کرد و اجتهاد / با سرشک خونیش سوگند داد

که بحق لطف رحمان حمید / که بکردت حامل عرش مجید

کیل ارزاق جهان را مشرفی / تشنگان فضل را تو مغرفی

زانکه میکائیل از کیل اشتقاق / دارد و کیال شد در ارتزاق

که امانم ده مرا آزاد کن / بین که خون آلوده میگویم سخن

معدن رحم اله آمد ملک / گفت چون ریزم برین ریش این نمک

همچنانکه معدن قهرست دیو / که برآورد از بنی آدم غریو

سبق رحمت بر غضب هست ای فتا / لطف غالب بود در وصف خدا

بندگان دارند لابد خوی او / مشکهاشان پر ز آب جوی او

آن رسول حق قلاوز سلوک / گفت الناس علی دین الملوک

رفت میکائیل پیش رب دین / از غرض خالی بد دست آستین

گفت ای دانای سر و شاه دین / کرد خاک لابه گریه نوحه و انین

خاکم از زاری و نوحه پست کرد / گریه بسیار کرد آن روی زرد

آب دیده پیش تو با قدر بود / من نتانستم که آرم ناشنود

آه و زاری پیش تو بس قدر داشت / من نتانستم حقوق آن گذاشت

مخفف نشنود است ۱۲

پیش تو بس قدر دارد چشم تر / من چگونه گشتمی استیزه گر

دعوت زاری است روزی پنج بار / بنده را که در نماز آ و بزار

نعرهٔ موذن که حی علی الفلاح / آن فلاح این زاری است ای قراح

آنکه خواهی کز غمش خسته کنی / راه زاری بر دلش بسته کنی

تا فرود آید بلا بی دافعی / چون نباشد از تضرع شافعی

وانکه خواهی کز بلااش واخری / جان او را در تضرع آوری

گفته اند اندر نبی کان امتان / که بر ایشان آمدی قهر گران

چون تضرع می‌نکردند آن نفس / تا بلا ز ایشان بگشتی باز پس

لیک دلهاشان چو قاسی گشته بود / آن گنه با شان عبادت می‌نمود

تا نداند خویش را مجرم عنید / آب از چشمش کجا داند دوید

قصهٔ قوم یونس علیه السلام

قوم یونس را چو پیدا شد بلا / ابر پر آتش جدا شد از سما

برق می‌انداخت می‌سوزید سنگ / ابر می‌غرید رخ می‌ریخت رنگ

جملگان بر بامها بودند شب / که پدید آمد ز بالا آن کرب

چونکه یونس از میانشان رفته بود / از جحود و حقد آن قوم عنود

لیک چون دیدند آثار بلا / در تضرع آمدند و لابه‌ها

جملگان از بامها زیر آمدند / سر برهنه جانب صحرا شدند

مادران بچگان برون انداختند / تا همه ناله و نفیر افراختند

از نماز شام تا وقت سحر / خاک میکردند بر سر آن نفر

جملگی آوازها بگرفته شد / رحم آمد بر سر آن قوم لد

بعد نومیدی و آه ناشگفت / اندک اندک ابر واگشتن گرفت

قصهٔ یونس دراز است و عریض / وقت خاک است و حدیث مستفیض

چون تضرع را بر حق قدرهاست / آن بها که آنجاست زاری را کجاست

هین امید اکنون میان را چست بند / خیز ای گرینده و دایم بخند

با تضرع باش تا شادان شوی / گریه کن تا بی‌دهان خندان شوی

که برابر می‌نهد شاه مجید / اشک را در فضل با خون شهید

هر تضرع کو بود با سوز و درد / آن تضرع را اثر باشد به مرد

لابه کرد و اشک چشم خویش راند / رحمت آمد و آن غضب را وانشاند

فرستادن اسرافیل را ابر گرفتن کفی از خاک و لابهٔ او

گفت اسرافیل را یزدان ما / که برو زان خاک کن کفی بیا

آمد اسرافیل هم سوی زمین / باز آغازید خاکستان حنین

کای فرشتهٔ صور ای بحر حیات / کز دمهای تو جان یابد موات

در دمی در صور یک بانگ عظیم / پر شود محشر خلایق از رمیم

در دمی در صور و گویی الصلا / برجهید ای کشتگان کربلا

ای هلاکت دیدگان از تیغ مرگ / برزنید از خاک سر چون شاخ و برگ

رحمت تو دانم ای گیرای تو / پر شود این عالم از احیای تو

تو فرشتهٔ رحمتی رحمت نما / حامل عرشی و قبلهٔ دادها

عرش معدهٔ داد و معدلت / چار جو در زیر او پر مغفرت

جوی شیر و جوی شهد جاودان / جوی خمر و دجلهٔ آب روان

پس ز عرش اندر بهشتان رود / در جهان هم چیزکی ظاهر شود

گرچه بود اینجا آن چهار / از چه از زهر فنای ناگوار

جرعه بر خاک تیره ریختند / زان چهار و فتنه انگیختند

تا بجویند اصل آن زین خسان / خود بدان قانع شدند این ناکسان

شیر داده پرورش اطفال را / چشمه کرده سینهٔ هر زال را

خمر دفع غصه و اندیشه را / چشمه کرده از عنب در باغها

انگبین داروی تن رنجور را / چشمه کرده باطن زنبور را

آب بهر عام اصل و فرع را / از برای طهر و بهر کرع را

تا از اینها بری سوی اصول / تو بدین قانع شدی ای بوالفضول

بشنو اکنون ماجرای خاک را / که چه میگوید فسون محراک را

پیش اسرافیل گشته او عبوس / میکند صد نوع شکل چاپلوس

---

۱ دعوت خواندن و طلب کردن ۱۲ ۲ موذن بانگ‌گوی ۱۲ ۳ اقتراح طلب کردن ۱۲ ۴ دافع دفع کننده ۱۲ ۵ تضرع عجز و زاری کردن ۱۲ ۶ نبی قرآن مجید ۷ اشاره به آیه واقع در سورهٔ انعام است که فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولکن قست قلوبهم وزین لهم الشیطان ما کانوا یعملون یعنی پس چرا هنگامی که آمد ایشان را عذاب ما تضرع

بکند و لیکن دلهای ایشان سخت شده بود و جلوه داد شیطان ایشان را عمل ایشان ۱۲

[illegible]

که بحق ذات پاک ذو الجلال / که مدارا این قهر از من جلال
هین ترحم کن بمن رحمت نما / زانکه مرغی را نیازارد هما
نزد اسرافیل باز آمد بشاه / گفت عذر و ماجرا نزد اله
امر کردی در گرفتن سوی گوش / نهی کردی ز قساوت سوی هوش

من ازین تقلیب بوئی میبرم / بدگمانی میرود اندر سرم
ای شفا و رحمت اصحاب درد / تو همان کن کان نیکو کار کرد
گر برون فرمان بداده که بگیر / عکس آن الهام کرده در ضمیر
رحمت او سبق ست و بیکران / او حکیم ست و کریم و مهربان

فرمان آمدن بعزرائیل برای برداشتن خاک و تضرع کردن خاک و ناشنودن و برداشتن عزرائیل باذن الله تعالی

سبق رحمت گشت غالب بر غضب / ای بدیع افعال نیکو کار رب
گفت یزدان زو عزرائیل را / که ببین آن خاک پر تخییل را
آن ضعیف زال ظالم را بیاب / مشت خاکی زو بیاور در شتاب
رفت عزرائیل سرهنگ قضا / سوی کره خاک بهر اقتضا
کای غلام خاص ای حمال عرش / ای مطاع الامر اندر عرش و فرش

خاک بر قانون نفیر آغاز کرد / داد سوگندش بسی سوگند خورد
رو بحق رحمت رحمن فرد / رو بحق آنکه با تو لطف کرد
حق بحق حق که دست از من بدار / ای ترا از حق فضیلت بیشمار
گفت آخر امر فرمود او بعلم / هر دو امر اند این بگیر از ره علم
فکر خود را گر کنی تاویل به / که کنی تاویل آن نامشتبه
نیستم بیرحم بل زان هر سه پاک / رحم بیشستم تو ای دردناک
این طپانچه خوشتر از حلوای او / ور شود غره بحلوا وای او
لطف مخفی در میان قهرها / در حدث پنهان عقیق بی بها
بدترین قهرش به از حلم دو کون / نعم رب العالمین و نعم عون
هین رها کن بدگمانی و ضلال / سر قدم کن چونکه فرمودت تعال
باری آن امر سنی را هیچ هیچ / می نیارم کرد دهن پیچ پیچ
با نماز و نوع دیگر آن خاک نیست / لابه و سجده بسی کرد او چوست
کز مندیش و مکن لابه دگر / جز بدان شاه رحیم دادگر
جز از آن خلاق گوش و چشم و سر / نشنوم از جان خود هم خیر و شر
جان ز و آمد نیامد از زجان / صد هزاران جان بدو دیگان
من ندانم خیر الا خیر او / صمم و بکم و عمی من از غیر او
احمقانه از سنان رحمت مجو / ور دهان اژدها در بهر او

حق شاهی که جز او معبود نیست / پیش او زاری کس مردود نیست
گفت نتوانم بدین افسون که من / روبتابم ز امر او سر و علن
گفت آن تاویل باشد یا قیاس / در صریح امر کم جو التباس
دل همی سوزد مرا بر لابهات / سینه ام پر خون شد از شورابهات
گر طپانچه میزنم من بر یتیم / ور دهد حلوا بدستش آن حلیم
بر نفیر تو جگر می سوزدم / لیک حق قهری همی آموزدم
قهر حق بهتر ز صد حلم منست / منع کردن جان ز حق جان کندنست
لطفهای مضمر اندر قهر او / جان سپردن جان فزاید بهر او
آن تعال او تعالیها دهد / مستی و جنت و تعالیها دهد
این همه بشنید آن خاک نژند / زان گمان بد بدش در گوش بند
گفت نی بر خیز تو تشنیع جان / من بسر جان می نهم از بهر ضمان
بنده فرمانم نیارم ترک کرد / امر او گر چه بر انگیزد گرد
گوش من از گفت غیر او کرست / امر او از جان من شیرین ترست
جان چه باشد کش گزینم بر مجید / لیک چه بود تا بسوزم زد کلیم
گوش من کرست از زاری کنان / که منم در کف او همچون سنان
از دم شمشیر تو رحمت مجو / زال نی چو کان بود دسته او

در بیان آنکه مخلوقی که ترا از وی ظلمی رسد همچون آلتیست

باسنان و تیغ لابه چون کنی / کو اسیر آمد بدست آن سنی

بلنده ۱۲

او بصنعت آزرست و من صنم
آلتی کو سازدم من آن شوم

گر مرا ساغر کند ساغر شوم
ور مرا خنجر کند خنجر شوم

گر مرا چشمه کند آبی دهم
ور مرا آتش کند تابی دهم

گر مرا باران کند خرمن دهم
ور مرا ناوک کند در تن جهم

گر مرا ماری کند زهر افکنم
ور مرا یاری کند خدمت کنم

گر مرا شکر کند شیرین شوم
ور مرا حنظل کند پر کین شوم

گر مرا شیطان کند کش شوم
ور مرا سوزان کند آتش شوم

من چو کلکم در میان اصبعین
نیستم در صف طاعت بین بین

چنانکه در مثل است قال الجدار للوتد لم تشقنی قال الوتد من یدقنی عارف آن بود که رجوع کند با آلت و اگر با آلت رجوع کند ظاهر نه از جهل کند بل برای مصلحتی چنانکه ابا یزید قدس سره گفت که چند سال است که من با مخلوق سخن نگفته‌ام و نشنیده‌ام لیکن خلق پندارند که با ایشان گویم و شنوم زیرا که مخاطب اکبر دائمی بینند که ایشان چون صدا اند نسبت بحال من و التفات مستمع عاقل بصدا نباشد

خاک را مشغول کرد او در سخن
یک کفی بربود زان خاک کهن
ساحرانه در ربود از خاکدان
خاک مشغول سخن چون بیخودان

برد تا حق تربیت بی رای را
تا بمکتب آن گریزان پای را
گفت یزدان که بعلم روشنم
که ترا جلاد این خلقان کنم

گفت یارب دشمنم گیرند خلق
چون فشارم خلق را در حلق
تو روا داری خداوند سنی
که مرا مبغوض و دشمن رو کنی

گفت اسبابی پدید آرم عیان
از تب و قولنج و سرسام و سنان
از صداع و ماشرا و از قی
وز زکام و از جذام و از خوا

سده و اسهال و استسقا و سل
کسرت ذات الصدر و اوجاع و دل
تا بگردانم نظرشان را ز تو
در مرضها و سببهای سه تو

گفت یارب بندگان هستند نیز
که سببها را بدرند ای عزیز
چشمشان باشد گذاره از سبب
در گذشته از حجب از فضل رب

سرمه توحید از کحال حال
یافته رسته ز علت و اعتلال
ننگرند اندر تب و قولنج و سل
راه ندهند این سببها را بدل

زانکه هر یک زین مرضها را دوا است
چون دوا بپذیرد آن فعل قضا است
هر مرض دارد دوا میدان یقین
چون دوای رنج سرما پوستین

چون خدا خواهد که مردی بفسرد
سردی از صد پوستین هم بگذرد
در وجودش لرزه بنهد ای کیا
نی ز آتش کم شود نی ز دخان

بر تن او سردیی نهد چنان
کان بجامه هم نگردد وز آتش آن
چون قضا آید طبیب ابله شود
وان دوا در نفع هم گمره شود

کی شود محجوب ادراک بصیر
زین سببهای حجاب گول گیر
اصل بیند دیده چون اکمل بود
فرع بیند چونکه مرد احول بود

گفت یزدان هر که با قصد اصل
پس ترا کی بیند او اندر میان

گرچه خویش از عامه پنهان کرده
پیش روشن دیدگان هم پرده

جواب آمدن از حضرت عزت عزرائیل را که آنکه نظر بر زخم و تیر ندارد ترا نیز نه بیند که تو نیز سببی اگرچه مخفی تری [illegible]

وانکه ایشان را شکر باشد اجل
چون نظرشان مست باشد در دول
هیچ بنمو پیش ایشان مرگ تن
چون بعمد از چاه و زندان چمن

وانکه وارست از جهان پیچ پیچ
می نگرید بر فوات هیچ هیچ
برج زندان را شکست ار کار نیست
هیچ از در رنج دل زندانیی

کای دریغ این سنگ مرمر را شکست
تا رهان جان ما از حبس رست
آن رخام خوب و آن سنگ لطیف
برج زندان را بهیچ و ...

چون شکستن تا که زندانی برست
دست او در جرم بت یا خود شکست
هیچ زندانی نگوید از فشار
جز کسی کز حبس آرندش بدار

تلخ کی باشد کسی را کش برند / از میان زهرماران سوی قند
جان مجرد گشته از غوغای تن / میپرد با پر دل بی پای تن
همچو زندانی چه کاندر شبان / خسپد و بیند بخواب او گلستان
گوید ای یزدان مرا در تن مبر / تا درین گلشن کنم من کر و فر
گویدش یزدان دعا شد مستجاب / وا مرو والله اعلم بالصواب
اینچنین خوابی ببین چون خوش بود / مرگ نادیده بجنت در رود
هیچ او حسرت خورد اندر انتباه / بر تن با سلسله در قعر چاه
مومنی آخر در آ در صف رزم / که ترا بر آسمان بودست بزم
بر امید راه بالا کن قیام / همچو شمعی پیش محراب ای غلام
اشک میبار و همی سوز از طلب / همچو شمعی سر بریده جمله شب
لب فرو بند از طعام و از شراب / سوی خوان آسمانی کن شتاب
دمبدم بر آسمان میدار امید / در هوای آسمان رقصان چو بید
دمبدم از آسمان می آیدت / آب و آتش رزق می افزایدت
گر ترا آنجا برد نبود عجب / منگر اندر عجز و بنگر در طلب
کاین طلب در تو گروگان خداست / زانکه هر طالب بمطلوبی سزاست
جهد کن تا این طلب افزون شود / تا دلت زین چاه تن بیرون شود
خلق گوید مرد مسکین آن فلان / تو بگوئی زنده ام ای غافلان
گر تن من همچو تنها خفته است / هشت جنت در دلم بشکفته است
جان چو خفته در گل و نسرین بود / چه غمست ار تن در آن سرگین بود
جان خفته چه خبر دارد ز تن / کو بگلشن خفت یا در گولخن
میزند جان در جهان آبگون / نعره یا لیت قومی یعلمون
گر نخواهد زیست جان بی این بدن / پس فلک ایوان کی خواهد بدن
گر نخواهی بی بدن جان تو زیست / فی السماء رزقکم روزی کیست
وا رهی زین روزی ریزه کثیف / در فتی در لوت و در قوت شریف
گر هزاران رطل لوتش میخوری / میروی پاک و سبک همچون پری

در بیان خاصیت چرب و شیرین دنیا و مانع شدن او از طعام الله چنانچه فرموده الجوع طعام الله یحیی به ابدان الصدیقین ای فی الجوع یحصل طعام الله و قال ابیت عند ربی یطعمنی و یسقینی

که نه حبس باد و قولنجت کند / چار میخ معده آهنجت کند
گر خوری کم گرسنه مانی چو زاغ / ور خوری پر گیرد آروغت دماغ
کم خوری خوی بد و خشکی و دق / پر خوری شد تخمه را تن مستحق
از طعام الله و قوت خوشگوار / بر چنان دریا چو کشتی شو سوار
باش در روزه شکیبا و مصر / دمبدم قوت خدا را منتظر
کان خدای خوب کار بردبار / هدیها را میدهد در انتظار
انتظار نان ندارد مرد سیر / که سبک آید وظیفه یا که دیر
بینوا هر دم همی گوید که کو / وز مجاعت منتظر درمانده او
چون نباشی منتظر ناید بتو / آن نواله دولت هفتاد تو
ای پدر الانتظار الانتظار / از برای خوان بالا مردوار
هر گرسنه عاقبت قوتی بیافت / آفتاب دولتی بر وی بتافت
ضیف با همت چو آشی کم خورد / صاحب خوان آش بهتر آورد
جز که صاحب ضیف درویش لئیم / ظن بد کم بر بر رزاق کریم
سر بر آور همچو کوهی ای سند / تا نخستین نور خور بر تو زند
کان سر کوه بلند مستقر / هست خورشید سحر را منتظر
آن یکی میگفت خوش بودی جهان / گر نبودی پای مرگ اندر میان

در جواب آن مغفل که گفت چه خوش بودی که مرگ نبودی و این جهان را زوال نبودی

آن دگر گفت ار نبودی مرگ هیچ / که نیرزیدی جهان پیچ پیچ
خرمنی بودی بدشت افراشته / مهمل و ناکوفته بگذاشته
مرگ را تو زندگی پنداشتی / تخم را در خاکی شوره کاشتی
عقل کاذب هست خود معکوس بین / زندگی را مرگ پندارد یقین

ای خدا بنمای تو هر چیز را / آنچنان که هست در خدعه‌سرا

ورنه اندر چاهی بصحرا اوفتاد / در میان دولت و عیش و گشاد

مقعد صدقی نه ایوان دروغ / بادهٔ خاصی نه مستی دوغ

هیچ مرده نیست پرحسرت ز مرگ / حسرتش آنست کش کم بود برگ

زین مقام ماتم و ننگین مناخ / نقل افتادش بصحرای فراخ

مقعد صدق و جلیس حق شده / رسته زین آب و گل آتشکده

فیما یرجی من رحمة الله تعالی معطی النعم قبل استحقاقها هو الذی ینزل الغیث من بعد ما قنطوا ورب تعدٍّ یورث قرباً ورب معصیة میمونة ورب سعادة تاتی من حیث یرجی النقم لیعلم ان الله یبدل سیئاتهم حسنات

ورنه گردی زندگانی منیر / یک دو دم ماندست مردانه بمیر

در حدیث آمد که روز رستخیز / امر آید هر یکی تن را که خیز

نفخ صور امرست از یزدان پاک / که برآرید ای ذرایر سر ز خاک

باز آید جان هر یک در بدن / همچو وقت صبح هوش آید به تن

جان تن خود را شناسد وقت روز / در خرابه خود درآید چون کنوز

جان عالم سوی عالم می‌دود / جان ظالم سوی ظالم می‌شود

پای کفش خود شناسد در ظلم / جان تن خود چون نداند ای صنم

آنچنانکه جان بپرد سوی طین / نامه پرد از یسار و از یمین

چون شود بیدار او وقت سحر / باز آید سوی او آن خیر و شر

گر شود او پاک و با تقوی و دین / نامه باز آید مر او را در یمین

هست ما را خواب و بیداری ما / بر نشان مرگ و محشر دو گوا

لیک این نامه خیال است و نهان / وان شود در حشر اکبر بس عیان

در مهندس این خیال خانه / در روش چون در زمینی دانه

هر خیالی کو کند در دل وطن / روز محشر صورتی خواهد شدن

تکلّمتم بین هر دو محشر قصه است / مو بمو از در بیانش حصه است

سوی ایوان قضاییان شوند / نقد نیک و بد کوده در روند

لحظه لحظه امتحانها میرسد / سر دلها می‌نماید در جسد

از سپیدی و ز زعفران و گونها / سبزی بید اکنده دست بها

چشمها بیرون جهیده از خطر / گشته ده چشمه ز بیم مستقر

چشم گردان سوی چپ و سوی راست / زانکه نبود بخت نامه راست راست

اندرو یک خیر نیک آید نوی / جز که آن از دل صدیق نی

وان دغل کاری و دزد بهائی / وان چو فرعونان انا و انائی

جسم خود بشناسد و در وی رود / جان زرگر سوی زرگی می‌شود

که شناسا کردشان علم اله / چونکه بره و میش وقت صبحگاه

صبح حشر کوچک است ای مستجیر / حشر اکبر را قیاس از وی بگیر

در کفش بنهند سر نانخل و عود / فسق و تقوی لیک بچه خوی کرده بود

گر ریاضت داده باشد خوی خود / وقت بیداری همان آید به پیش

ور بد او دی خام و زشت و در ضلال / چون غرا نامه سیه آید شمال

حشر اصغر حشر اکبر را نمود / مرگ اصغر مرگ اکبر را زدود

این خیال اینجا نهان پیدا اثر / زین خیال آنجا برویاند صور

آن خیال از اندرون آید برون / چون زمین که زاید از تخم درون

چون خیال آن مهندس در ضمیر / چون نبات اندر زمین دانه گیر

چون برآید آفتاب رستخیز / بر جهند از خاک زشت و خوب تیز

نقد نیکو شادمان و نازناز / نقد قلب اندر زحیر و در گداز

چون قنادیل آب و روغن گشته فاش / یا چو خاکی کو بروید سبزه‌اش

آن یکی سرسبز نحن المتقون / وان دگر همچون بنفشه سرنگون

باز مانده دیده‌ها در انتظار / تا که نامه ناید از سوی یسار

نامه آید بدست بنده / سر سیه از جرم و فسق آگنده

پر ز سر تا پای زشتی و گناه / تسخیر و خنبک زدن بر اهل راه

چون بخواند نامهٔ خود آن ثقیل / داند او که سوی زندان شد رحیل

مناخ یعنی جای خواب کردن ۱۲
مقعد مقام نشستن ۱۲
ذرایر جمع ذره ۱۲
ظلم جمع ظلمت یعنی تاریکی ۱۲
طین یعنی خاک ۱۲
یسار یعنی دست چپ ۱۲
یمین یعنی دست راست ۱۲

پیش رو آن گرد چون دزدان سوی دار / جرم پیدا بسته راه اعتذار
آن هزاران حجت و گفتار بد / بر دهانش گشته چون مسمار بد
رخت دزدی بر تن و در خانه‌اش / گشته پیدا گم شده افسانه‌اش
پس روان گردد ز زندان سعیر / که نباشد خار را ز آتش گزیر
چون موکل آن ملایک پیش و پس / بوده پنهان گشته پیدا چون عسس
میسپرندش می سپوزندش به نیش / که برو ای سگ بکهدانهای خویش
میکشندش با بر سر هر ره او / تا بود که بر جهد زان چاه او
منتظر می ایستد تن میزند / بر امیدی روی واپس میکند
اشک میبارد چو باران خزان / خشک امیدی چه دارد او جز آن
هر زمانی روی واپس میکند / رو بدرگاه مقدس میکند
پس ز حق امر آید از اقلیم نور / که بگوییدش که ای بطال عور
انتظار چیستی ای کان شر / رو چه واپس میکنی ای خیره سر
نامه‌ات اینست کت آمد بدست / ای خدا آزار ای شیطان پرست
چون بدیدی نامه کردار خویش / چه نگری پس چیست ای کار خویش
بیهده چه مول مولی میکنی / در چنین چه کو امید روشنی
نی ترا از روی ظاهر طاعتی / نی ترا در سر و باطن نیتی
نی ترا در شب مناجات و قیام / نی ترا در روز پرهیز و صیام
نی ترا حفظ زبان ز آزار کس / نی نظر کردن بعبرت پیش و پس
پیش چه بود یاد مرگ و نزع خویش / پس چه باشد مردن یاران ز پیش
نی ترا بر ظلم توبه با خروش / ای دغا گندم نمای جو فروش
چون ترازوی تو کژ بود و دغا / راست چون جویی ترازوی جزا
چونکه پای چپ بدی در غدر و کاست / نامه چون آید ترا در دست راست
چون جزا سایه است ای قد تو خم / سایه تو کژ فتد در پیش هم
زین نسق آید خطابات درشت / که شود که را از آنها گوژ پشت
بنده گوید آنچه فرمودی بیان / صد چنانم صد چنانم صد چنان
خود تو پوشیدی بترها را بحلم / ورنه میدانی فضیحتها بعلم
لیک بیرون از جهاد و فعل خویش / از ورای خیر و شر و کفر و کیش
از نیاز عاجزانه خویشتن / وز خیال و وهم من یا صد چو من
بودم امیدی بلطف عام تو / از ورای راست باشی یا عتو
بخشش محضی ز لطف بی‌عوض / بودم امید ای کریم بی‌غرض
رو بپیش کردم بدان محض کرم / سوی فعل خویشتن می ننگرم
سوی آن امید کردم روی خویش / که وجودم داده از پیش بیش
خلعتی هستی بدادی رایگان / من همیشه معتمد بودم بر آن
چون شمارد جرم خود را و خطا / محض بخشایش در آید در عطا
کای ملایک باز آریدش بما / که ببستش چشم و دل سوی رجا
لاابالی وار آزادش کنیم / وان خطاها را همه خط بر زنیم
لاابالی مر کسی باشد مباح / کش نه پایان بود در جرم و صلاح
آتشی خوش بر فروزیم از کرم / تا نماند جرم و زلت بیش و کم
آتشی کو شعله‌اش کمتر شرار / می‌بسوزد جرم جبر و اختیار
شعله در بنگاه انسانی زنیم / خار را گلزار روحانی کنیم
ما فرستادیم از چرخ نهم / کیمیا یصلح لکم اعمالکم
خود چه باشد پیش نور مستقر / کر و فر اختیار بو البشر
گوشت پاره آلت گویای او / پیه پاره منظر بینای او
مسمع او آن دو پاره استخوان / مدرکش دو قطره خون یعنی جنان
گر کسی وا ز قذر آگنده / طمطراقی در جهان افکنده
از منی بودی منی را واگذار / ای ایاز آن پوستین را یاد دار

قصه ایاز و حجره داشتن و جهت پوستین و چارق و گمان بردن خواجه تاشان که او را در آن حجره دفینه است

آن ایاز از زیرکی انگیخته / پوستین و چارقش آویخته
میرود هر روز در حجره خلا / چارقت اینست منگر در علا

شاه را گفتند او را حجره ایست / اندر آنجا زر و سیم و خمره ایست
راه می ندهد کسی را اندر او / بسته میدارد همیشه آن در او
شاه فرمود ای عجب آن بنده را / چه بود پنهان و پوشیده ز ما
پس اشارت کرد میری را که رو / نیم شب بگشای و در حجره شو
هر چه یابی مر ترا یغماش کن / سر او را بر ندیمان فاش کن
با چنین اکرام و لطف بی عدد / از لئیمی سیم و زر پنهان کند
می نماید او وفا و عشق و جوش / وانگه او گندم نما و جو فروش
هر که اندر عشق یابد زندگی / کفر باشد پیش او جز بندگی
نیم شب آن میر با سی معتمد / در گشاد حجره او رای زد
مشعله بر کرده چندین پهلوان / جانب حجره روانه شادمان
کامر سلطانست بر حجره زنیم / هر یکی همیان زر در کش کنیم
آن یکی میگفت هی چه جای زر / از عقیق و لعل گوی و از گهر
خاص خاص مخزن سلطانست / بلکه اکنون شاه خود جان ویست
چه محل دارد به پیش آن عشیق / لعل و یاقوت و زمرد یا عقیق
شاه را بروی نبودی بدگمان / تسخری میکرد بهر امتحان
پاک میدانستش از هر غش و غل / باز از وهمش همی لرزید دل
که مبادا کاین بود خسته شود / من نخواهم کو بر او خجلت رود
این نکردست او و گر کرد او رواست / هر چه خواهد گو بکن محبوب ماست
هر چه محبوبم کند من کرده ام / او منم من او چه گر در پرده ام
باز گفتی دور از آن خوی و خصال / این چنین تخلیط ژاژست و خیال
از ایاز این خود محالست و بعید / کو یکی دریاست قعرش ناپدید
هفت دریا اندرو یک قطره / جمله هستیها از آن موج چکره
جمله پاکیها از آن دریا برند / قطرهایش یک بیک میناگرند
شاه شاهانست بلکه شاه ساز / وز برای چشم بد نامش ایاز
چشمهای نیک هم بر وی بدست / از ره غیرت که حسنش بیحدست
یک دهان خواهم به پهنای فلک / تا بگویم وصف آن رشک ملک
ور دهان یابم چنین و صد چنین / تنگ آید در فغان این حنین
اینقدر هم گر نگویم ای سند / شیشه دل از ضعیفی بشکند
شیشه دل را چو نازک دیده ام / بهر تسکین بس قبا بدریده ام
من سر هر ماه سه روز ای صنم / بیگمان باید که دیوانه شوم
هین که امروز اول سه روزه است / روز پیروزست نی پیروزه است
هر دلی کاندر غم شاهی بود / دمبدم او را سر ماهی بود
قصه محمود و اوصاف ایاز / چون شدم دیوانه رفت اکنون ز ساز
زانکه پیلم دید هندستان بخواب / از خراج امید برده شد خراب
کیف یاتی النظم لی والقافیه / بعد ما ضاعت اصول العافیه

در بیان آنکه آنچه بیان شود در صورت قصه است که در خور صورتگرانست و در خورد آینه ایشانست و از قدوسی حقیقت آن نطق را شرم می آید و از خجالت قلم سر و ریش میکند

ما جنون واحدا لی فی الشجون / بل جنون فی جنون فی جنون
ذاب جسمی من اشارات الکنی / منذ عاینت البقا فی الفنا
ای ایاز از عشق تو گشتم چو موی / ماندم از قصه تو قصه من بگوی
بس فسانه عشق تو خواندم بجان / تو مرا کافسانه گشتستم بخوان
خود تو میخوانی نه من ای مقتدا / من که طورم تو موسی وین صدا
کوه بیچاره چه داند گفت چیست / زانکه بیچاره ز گفتنها تهیست
لیک موسی فهم گفتنها کند / کوه عاجز خود چه داند ای سند
کوه میداند بقدر خویشتن / اندکی دارد ز لطف روح تن
تن چو اصطرلاب باشد ز احتساب / آیتی از روح همچون آفتاب
آن منجم چون نباشد چشم تیز / شرط باشد مرد اصطرلاب ریز
تا کند بهرش سطرلابی نکو / تا برد از حالت خورشید بو
جان کز اصطرلاب جوید او صواب / چه قدر داند ز چرخ و آفتاب

تو کز اصطرلاب دیده بنگری / در جهان دیدن یقین بس قاصری
تو جهان را قدر دیده دیده / کو جهان سبلت چرا مالیده

عارفانرا سرمه‌ای هست آن بجوی / تا که دریا گردد این چشم چو جوی
ذره‌ای از عقل و هوشم ار با منست / این چه سودا و پریشان گفتنست

چونکه مغز من ز عقل و هش تهیست / پس گناه من درین تخلیط چیست
نی گناه اوراست کو عقلم ببرد / عقل جمله عاقلان پیشش بمرد

یا مجیر العقل فتان الحجی / ما سواک للعقول مرتجی
ما اشتهیت العقل مذ جننتنی / ما حسدت الحسن مذ زینتنی

بل جنونی فی هواک مستطاب / قل بلی والله یجزیک الصواب
گر بتازی گوید او گر پارسی / گوش و هوشی کو که در فهمش رسی

باده او درخور هر هوش نیست / حلقه او سخرهٔ هر گوش نیست
بار دیگر آمدم دیوانه وار / رو رو ای جان زود زنجیری بیار

غیر آن زنجیر زلف دلبرم / گر دو صد زنجیر آری بر درم
هست بر پای دلم و عشق بند / سو کی دارد دل از این وعظ و پند

قصه عشقش ندارد مطلعه / هم ندارد هیچ مطلع مقطعه

باز گردان قصه عشق ایاز / کان یکی گنجیست مالامال راز

حکمت نظر کردن در چارق و پوستین که فلینظر الانسان مم خلق

میرود هر روز در حجره بدین / تا ببیند چارقی با پوستین
زانکه هستی سخت مستی آورد / عقل از سر شرم از دل میبرد

صد هزاران قرن پیشین را همین / مستی هستی بزد ره زین کمین
شد عزازیلی ازین مستی بلیس / که چرا آدم شود بر من رئیس

خواجه‌ام من نیز و خواجه‌زاده‌ام / صد هنر را قابل و آماده‌ام
در هنر من از کسی کم نیستم / تا بخدمت پیش دشمن بیستم

من ز آتش زاده‌ام او از وحل / پیش آتش مر وحل را چه محل
او کجا بود اندر آن دوری که من / صدر عالم بودم و فخر زمن

در بیان آیه خلق الجان من مارج من نار وقوله تعالی فی حق ابلیس علیه اللعنة کان من الجن ففسق عن امر ربه افتتخذونه وذریته الی آخره

شعله میزد آتش جان سفیه / کاتشی بود الولد سر ابیه

نی غلط گفتم که بد قهر خدا / علتی را پیش آوردن چرا

کار بی علت مبرا از علل / مستمر و مستقرست از ازل

در کمال صنع پاک مستحث / علت حادث چه گنجد در حدث
سر آب چه بود آب صنع اوست / صنع مغزست آب و صورت چو پوست

عشق دان ای فندق تن را دو پوست / جانت جوید مغز و کو بیرون پوست
دوزخی که پوست باشد قسمتش / داد بدلنا جلودا آتشش

معنی و مغفرت بر آتش حاکمست / لیک آتش را قشورت هیزمست
کوزه چوبین که در وی آب جوست / قدرت آتش همه بر ظرف اوست

معنی انسان بر آتش مالکست / مالک دوزخ در او کی هالکست
پس منغز تو بدان معنی فزا / تا چو مالک باشی آتش را کیا

پوستها بر پوست می افزوده / ماجرم چون پوست‌اند بر دو ده
زانکه آتش را علف جز پوست نیست / قهر حق آن کبر را گردن زنه

این تکبر از نتیجه پوستست / جاه و مال آن کبر را زان دوستست
این تکبر چیست غفلت از لباب / منجمد چون غفلت یخ زآفتاب

چون خبر شد ز آفتابش یخ نماند / گرم گشت و نرم گشت و تیز راند
شد ز دید لب جمله تن طمع / خوار و عاشق شد که ذل من طمع

چون نه بیند مغز قانع شد بپوست / بند عز من قنع زندان اوست
عزت اینجا گبرست و ذل دین / سنگ تا فانی نشد کی شد نگین

در مقام سنگی آنگاهی انا / وقت مسکین گشتن تست و فنا
کبر زان جوید همیشه جاه و مال / که ز سرگین ست گلخن را کمال

کاین دو دانه پوست را افزون کنند / شحم و لحم و کبر و نخوت آگنند
دیدهٔ ابر کسب لب بفراشتند / پوست را ان روی که بفراشتند

پیشوا ابلیس بود این راه را / کو شکار آمد شبیکهٔ جاه را
مال چون مار است و آن جاه اژدها / سایهٔ مردان زمرد این دو را

زان زمرد مار را دیده جهد / کور گردد مار و رهرو وا رهد
چون بدین ره خار بنهاد آن رئیس / هر که خست او گفت لعنت بر بلیس

یعنی این غم بر من از غدر ویست / عذر را آن مقتدا سابق بیست
بعد از آن خود قرن بر قرن آمدند / بچگان بر سنت او پا زدند

هر که بنهد سنت بد ای فتی / تا در افتد بعد از او خلق از عمی
جمع گردد بر وی آن جمله گره / کو سری بود ست ایشان را عزه

لیک آدم چارق و آن پوستین / پیش می‌آرد که هستم من ز طین
چون ایاز آن چارق و پوستین / لاجرم او عاقبت محمود بود

هست مطلق کارساز نیستیست / کارگاه هست کن جز نیست چیست
بر نوشته هیچ ننویسد کسی / یا نهانی کارد اند مغزی

کاغذی جوید که آن ننوشته نیست / تخم کارد موضعی که کشته نیست
ای برادر موضع ناکشته باش / کاغذی اسپید نابنوشته باش

تا مشرف گردی از نون و القلم / تا بکارد در تو تخم آن ذو الکرم
خود از این پالوده نالیسیده گیر / مطبخی که دیدهٔ نادیده گیر

زانکه زین پالوده مستیها بود / پوستین و چارق از یادت رود
چون در آید نزع و مرگ آهی کنی / تو کز دلق و چارق آنگاهی کنی

تا نگردی غرق موج زشتیی / که نباشد از پناهت کشتیی
یاد ناری از سفینهٔ راستین / ننگری در چارق و در پوستین

چونکه در مانی بغرقاب بلا / لیس ظلمنا ورد سازی بر ملا
دیو گوید بنگر این خام را / سر برید این مرغ بی هنگام را

دور این خصلت ز فرهنگ ایاز / که پدید آید نمازش بی نیاز
او خرد در آسمان بوده ز پیش / نعره‌های او همه در وقت خویش

ای خروسان از وی آموزید بانگ / بانگ بهر حق کند نی بهر رنگ

در معنی ارنا الاشیا کما هی و بیان کشف الغطا اگر دیده بقینا ... ابصر

در هر که تو از دیده بدی می‌نگری / از چهرهٔ وجود خود می‌نگری
و در بیان این مصرع / پایه کژ کژ افگند سایه

صبح کاذب آید و نفریبدش / صبح کاذب عالمی را نیک بدکش

اهل دنیا عقل ناقص داشتند / تا که صبح صادقش پنداشتند

صبح کاذب کاروانها را زده است / که بوی روز بیرون آمدست
صبح کاذب خلق را رهبر مباد / کو دهد این کاروانها را بباد

ای شده تو صبح کاذب را رهین / صبح صادق را تو کاذب هم مبین
گر نداری از نفاق و بد امان / از چه داری بر برادر ظن همان

بدگمان باشد همیشه زشت کار / نامهٔ خود خواند اندر حق یار
آن خسان که در کژیها مانده‌اند / انبیا را ساحر و کژ خوانده‌اند

وان امیران خسیس قلب ساز / این گمان بردند بر حجرهٔ ایاز
کو دفینه دارد و گنج اندر آن / ز آینهٔ خود منگر اندر دیگران

شاه می‌دانست خود پاکی او / بهر ایشان کرد او آن جستجو
کای امیران حجره را بگشائید در / نیم شب که باشد او زان بیخبر

تا پدید آید سگالشهای او / بعد از آن بر ماست افشاهای او
مر شما را دادم آن زر و گهر / من از آن زرها نخواهم جز خبر

این همی گفت و دل او می‌طپید / از برای آن ایاز بی ندید
گر نهم کاین بر زبانم میرود / این جفا گر بشنود او چون شود

باز می‌گوید بحق دین او / گر ازین افزون بود تمکین او
کو بقدر زشت من تیره شود / وز غرض زشتی من غافل بود

مبتلا چون دید تاویلات رنج / برد بیند کی شود او مات رنج
صاحب تاویل ایاز صابرست / کو بهر عاقبتها ناظرست

لغات
آگنند پر کنند، آگندن پر کردن
۱۳ شبیکه یعنی دام
۱۲ سابق اشاره بحدیث نبوی است

همچو یوسف خواب این زندانیان　　هست تعبیرش بنزد او عیان

خواب خود را چون نداند مرد خیر　　که بود واقف ز سر خواب غیر

گر زنم صد تیغ او را ز امتحان　　کم نگردد وصلت آن مهربان

داند او کان تیغ بر خود می‌زنم　　من ویم اندر حقیقت او منم

حکایت در بیان اتحاد عاشق و معشوق از روی حقیقت

اگرچه متضادند جهت آنکه نیاز ضد بی‌نیازیست چنانکه آینه بی‌صورت ساده است و بی‌صورتی ضد صورتست لیکن میان ایشان اتحادی است که شرح آن در نطق در نیاید

جسم مجنون را ز رنج دوری　　اندر آمد علت رنجوری

خون بجوش آمد ز شوق اشتیاق　　تا که پیدا گشت بر مجنون خناق

پس طبیب آمد بدارو کردنش　　گفت چاره نیست غیر از رگ زنش

رگ زدن باید برای دفع خون　　رگ زنی آمد بدانجا ذوفنون

بازوش بست و گرفت آن نیش او　　بانگ زد بر وی آن معشوق جو

مزد خود بستان و ترک فصد کن　　گر بمیرم گو برو جسم کهن

گفت آخر تو چه می‌ترسی ازین　　چون نمی‌ترسی تو از شیر عرین

شیر و گرگ و خرس و هر گور و دده　　گرد بر گرد تو شب گرد آمده

می‌نیایدشان ز تو بوی بشر　　زانبهی عشق و وجد اندر جگر

گرگ و خرس و شیر داند عشق چیست　　کم ز سگ باشد که از عشق او عمیست

گر رگ عشقی نبودی کلب را　　کی بجستی کلب کهفی قلب را

هم ز جنس او بصورت چون سگان　　گر نشد مشهور هست اندر جهان

تو نبردی بوی دل اندر جنس خویش　　کی بری تو بوی دل از گرگ و میش

گر نبودی عشق هستی کی بدی　　کی زدی نان بر تو و کی تو شدی

نان تو شد از چه ز عشق و اشتهی　　ورنه نان را کی بدی تا جان رهی

عشق نان مرده را می جان کند　　جان که فانی بود جاویدان کند

گفت مجنون من نمی‌ترسم ز نیش　　صبر من از کوه سنگین هست بیش

منبلم بی زخم ناساید تنم　　عاشقم بر زخمها بر می‌تنم

لیک از لیلی وجود من پر است　　این صدف پر از صفات آن در است

ترسم ای فصاد گر فصدم کنی　　نیش را ناگاه بر لیلی زنی

داند آن عقلی که او دل روشنی است　　در میان لیلی و من فرق نیست

من کیم لیلی و لیلی کیست من　　ما یکی روحیم اندر دو بدن

پرسیدن معشوقی عاشق را که تو خود را دوست‌تر داری یا مرا

گفت من از خود مرده‌ام و بتو زنده‌ام اگر خود را دوست دارم ترا دوست داشته باشم و اگر ترا دوست داشته باشم خود را دوست داشته باشم

گفت معشوقی بعاشق ز امتحان　　در صبوحی کای فلان ابن الفلان

مر مرا تو دوست‌تر داری عجب　　یا که خود را راست گو یا ذا الکرب

گفت من در تو چنان فانی شدم　　که پرم من از تو از سر تا قدم

بر من از هستی من جز نام نیست　　در وجودم جز تو ای خوش‌کام نیست

هر کرا آینهٔ یقین باشد　　گرچه خودبین خدای بین باشد

زان سبب فانی شدم من اینچنین　　همچو سرکه در تو بحر انگبین

همچو سنگی کو شود کل لعل ناب　　پر شود او از صفات آفتاب

وصف آن سنگی نماند اندر او　　پر شود از وصف خود او پشت و رو

بعد از آن گر دوست دارد خویش را　　دوستی خور بود آن ای فتی

ور که خود را دوست دارد او بجان　　دوستی خویش باشد بیگمان

خواه خود را دوست دارد لعل ناب　　خواه با او دوست دارد آفتاب

اندرین دو دوستی خود فرق نیست　　هر دو جانب جز ضیای شرق نیست

تا نشد او لعل خود را دشمن است　　زانکه یک من نیست اینجا دو من است

زانکه ظلمانیست سنگ ای بی حضور　　هست ظلمانی حقیقت ضد نور

خویشتن گر دوست دارد کافر است　　زانکه او مناع شمس اکبر است

پس نشاید که بگوید سنگ انا　　او همه تاریکی است و در فنا

گفت فرعونی انا الحق گشت پست　　گفت منصوری انا الحق و برست

آن انا لعنة الله در عقب / وین انا رحمة الله ای محب

زانکه او سنگ سیه این یک عقیق / آن عدوی نور بود این عاشق است

این انا هو بود در سر ای فضول / ز اتحاد نور نه راه حلول

جهد کن تا سنگیت کمتر شود / تا بلعلی سنگ تو انور شود

صبر کن اندر جهاد و در عنا / دمبدم می بین بقا اندر فنا

وصف هستی میرود از پیکرت / وصف مستی میفزاید در سرت

وصف سنگی هر زمان کم میشود / وصف لعلی در تو محکم میشود

شمع شو یکبارگی تو گوشوار / تا ز حلقهٔ لعل یابی گوشوار

همچو چه کن خاک میکن گر کسی / زین زنخ خاکی که در آبی رسی

گر رسد جذب خدا آب معین / چاه ناکنده بجوشد از زمین

کار میکن تو و کاهل مباش / اندک اندک خاک چه را میبری

کار میکن گوش مال انهر آب / اندک اندک دور کن خاک ترا آب

هر که رنجی دید گنجی شد پدید / هر که جدی کرد در جدی رسید

گفت پیغمبر رکوع است و سجود / بر در حق کوفتن حلقهٔ وجود

حلقهٔ آن در هر آنکو می زند / بهر او دولت سری بیرون کند

بازگردد قصهٔ او باز گو / تا چه شد حال ایاز نیک خو

آمدن آن امیران نمام غماز نیم شب با سرهنگان و گشادن حجرهٔ ایاز و دیدن چارق و پوستین و نیخته گمان بردن که این مکر و خدعه است و حفره کردن بهر گوشه و خجل شدن

آن امیران بر در حجره شدند / طالب گنج و زر و خمره شدند

قفل را بر می گشادند از هوس / با دو صد فرهنگ و دانش چند کس

زانکه قفل صعب پر پیچیده بود / از میان قفلها بگزیده بود

نی ز بخل سیم و مال و زر خام / از برای کتم آن سر از عوام

گر گروهی بر خیالی بد تنند / قوم دیگر نام سالوسم کنند

بیشتر با همت بود اسرار جان / از خسان محفوظ تر از لعل کان

زر بر از جان است نزد ابلهان / ور نثار جان بود پیش شهان

می شتابیدند تفت از حرص زر / عقل شان میگفت نی آهسته تر

حرص شان زد بیهده سوی سراب / عقل گوید نیک بنگر نیست آب

حرص غالب بود و زر چون جان شده / نعرهٔ عقل آن زمان پنهان شده

حرص غالب بود زر همچو جان / گفت آنیست این شعاع رنگان

گشته صد تو حرص و غوغاهای او / گشته پنهان حکمت و ایمای او

تا که در چاه غرور اندر فتند / آنکه ز حکمت ملامت نشنود

چون ز حبس دام باد او نشکست / نفس لوامه سر و پا بی دست

تا بدیوار بلا ناید سرش / نشنود پندار آن گوش خرش

کودکان را حرص لوزینه و شکر / از نصیحتها کند دو گوش کر

چونکه درد و تابش آغاز شد / در نصیحت در دو گوشش بار شد

حجره را با حرص صد گونه هوا / باز کردند آن زمان آن چند کس

اندر افتادند در بیم و زحام / همچو اندر دوغ گنده بیه و هوام

عاشقانه در فتد با کر و فر / خوردن امکان نے و بسته در و

بنگریدند از یسار و از یمین / چارقی بدریده بود و پوستین

بازگفتند این مکان بی نوش نیست / چارقی آنجا جزئی رو پوش نیست

هین بیارید سیخهای تیز را / امتحان کن حفره و کاریز را

هر طرف کندند و جستند آن لقی / حفره‌ها کردند و گوهای عمیق

حفره‌ها شان بانگ میزد کآزمان / کندهای خالیم ای کندگان

زان سگالش خم هم میداشتند / کنده‌ها را باز می‌انباشتند

باز در دیوارها سوراخها / همچنین کردند از جهل و عمی

بیعدد لاحول در هر سینه / مانده مرغ حرص شان بی چینه

زانس لالتهای یاده تاز خان / حفرهٔ دیوار در غماز شان

لیکن ابدای آن دیوار نے / با ایاز امکان هیچ انکار نے

گر خداع بیگناهی میدهند / حائط و عرصه گواهی میدهند

جمله در حیرت که چه عذر آورند　　تا ازین گرداب چون بیرون برند
عاقبت نومید گشته بیگمان　　دستها بر سر زنان همچون زنان

بازگردیدن نمامان از حجرهٔ ایاز بجانب شاه شرمسار چون بدگمانان در حق انبیا وقت ظهور پاکی ایشان که یوم تبیض وجوه و تسود وجوه

بازگردیدند سوی شهریار　　پر ز گرد و روی زرد و شرمسار
شاه قاصد گفت این احوال چیست　　که بغلتان از زر و همیان تهیست
ور نهان کردید دینار و تسو　　فر شادی در رخ و رخسار کو
گرچه پنهان بیخ هر بیخ آورست　　برگ سیماهم وجوهم اخضرست
آنچه خورد آن بیخ از زهر و ز قند　　نک منادی میکند شاخ بلند
بیخ اگر بی برگ و از میوه تهیست　　برگ سبز شخ بر شجر از بهر چیست
بر زبان بیخ گل مهرے زند　　شاخ دست و پا گواهی میدهد
آن امیران جمله در عذر آمدند　　همچو سایه پیش مه ساجد شدند
عذر آن گرمی و لاف و ما و من　　پیش شه رفتند با تیغ و کفن
از خجالت جمله انگشتان گزان　　هر یکی میگفت کای شاه جهان
گر بریزی خون حلالست حلال　　ور ببخشی هست انعام و نوال
کرده‌ایم آنها که از ما میسزید　　تا چه فرمائی تو ای شاه مجید
گر ببخشی جرم ما ای دلفروز　　شب شبیها کرده باشد روز روز
گر ببخشی یافت نومیدی گشاد　　ور نه صد چون ما فدای شاه باد
گفت شه نی این نواز و این گداز　　من نخواهم کرد هست آن ایاز
این جنایت بر تن عرض ویست　　زخم بر رگهای آن نیکو پیست
گرچه نفس واحدیم از روی جان　　ظاهرا دوریم از نقص و زیان
تهمتی بر بنده شه را عار نیست　　جز مزید حلم و استظهار نیست
متهم را شاه چون قارون کند　　بیگنه را تو نظر کن چون کند
شاه را غافل مدان از کار کس　　مانع اظهار آن حلم ست و بس

حواله کردن سلطان قبول توبه و عذر گناهکاران را با ایاز که این جنایت بر عرض او رفته است

من ذا الذی یشفع بپیش علم او　　لاابالی وار الا حلم او
آن گنه اول ز حلمش می جهد　　ور نه هیبت آن مجالش کی دهد
خونبهای جرم نفس قاتله　　هست بر حلمش دیت بر عاقله
مست و بیخود نفس ما زان حلم بود　　دیو در مستی کلاه از وی ربود
ساقی حلم ار نبوذی باده ریز　　دیو با عالم کجا کردی ستیز
گاه علم آدم ملک را که بود　　اوستاد علم و نقاد نقود
چونکه در جنت شراب حلم خورد　　شد ز یک بازی شیطان روی زرد
آن بلادرهای تعلیم ودود　　زیرکی و دانائیش را کرده بود
بعد از آن افیون حلم سخت او　　دزد را آورد سوی رخت او
عقل آید سوی حلمش مستجیر　　ساقیم تو بوده‌ای دستم بگیر

فرمودن شاه ایاز را که اختیار کن از عفو و مکافات که از عدل و لطف آنچه کنی صوابست در هر یکی مصالحیست در هر عدلی هزار لطف درج است و لکم فی القصاص حیوة آنکس که کراهیت میدارد قصاص را درین یک حیات قاتل می‌نگرد و در صد هزار حیات دیگر نمی‌نگرد

گر بیان مجرمان حکم ای ایاز　　ای ایاز پاک با صد احتراز
گر دو صد بارت بجوشم در عمل　　در کفت جوشش نیابم یک دغل
ز امتحان شرمنده خلقی بیشمار　　ز امتحانها جمله از تو شرمسار
بحر بی قعرست تنها علم نیست　　کوه و صد کوه است این خود حلم نیست
گفت من دانم عطای تست این　　ورنه من آن چارقم و آن پوستین
بهر این پیغمبر آن شرح ساخت است　　هر که خود بشناخت یزدان را شناخت
چارقت نطفه است خونت پوستین　　باقی ای خواجه عطای اوست این
بهر آن داده‌ست تا جویی دگر　　تو مگو که نیستش جز اینقدر
زان نماید چند سیب آن باغبان　　تا بدانی نخل و دخل بوستان
کفهٔ گندم زان جهت خریار را　　تا بدانند گندم انبار را

نوال احسان و عطا ۱۲
جنایت گناه و خطا کردن ۱۲
آیه واقعه در سورهٔ بقره است من ذا الذی یشفع عنده الا باذنه یعنی کیست آنکه شفاعت کند نزد خدای تعالی مگر باذن او ۱۲

نکته زان شرح گوید اوستاد | تا شناسی علم او را مستزاد
ور تو خود گوئی هنوز بس | دورت انداز چنان کز نفس

ای ایاز اکنون بیا و داد ده | داد نادر در جهان بنیاد نه
مجرمانت مستحق کشتن‌اند | وز طمع بر عفو و حلمت می‌تنند

تا که رحمت غالب آید یا غضب | آب کوثر غالب آید یا لهب
از پی مردم ربائی هر دو هست | شاخ حلم و خشم از روز الست

بهر این لفظ الست مستبین | نفی و اثبات است در لفظی قرین
زانکه استفهام اثبات است این | لیک در وی لفظ لیس شد قرین

ترک کن مانند این تقریر خام | کاسهٔ خاصان منه بر خوان عام
لطف و قهری چون صبا و چون وبا | آن یکی آهن ربا وین کهربا

میکشد حق راستان را تا رشد | قسم باطل باطلان را می‌کشد
معده حلوائی بود حلوا کشد | معده صفرائی بود سکبا کشد

فرش سوزان سردی از جالس برد | فرش افسرده حرارت را خورد
دوست بینی از تو رحمت می‌جهد | خصم بینی از تو سطوت می‌جهد

نور بینی روشنی بیرون جهد | نار بینی باد خان ظلمت نهد
خصم و یار و نور و نار و فتح و عار | تخت و دار و برد و خار [illegible]

مور و مار و بوم و تار و زجرها | هر یکی با جنس خود در [illegible]

تعجیل فرمودن شاه ایاز را که زود این حکم را فیصل ساز

ای ایاز این کار را زو در گذار | تا که نوعی انتقام است انتظار

گفت ای شه جملگی فرمان تراست | با وجود آفتاب اختر فناست
زهره که بود یا عطارد یا شهاب | کو برون آید به پیش آفتاب

گر ز دلق و پوستین بگذشتمی | کی چنین تخم ملامت کشتمی
قفل کردن بر در حجره چه بود | در میان صد خیالات حسود

دست در کرده درون آب جو | هر یکی زیشان کلوخ خشک جو
پس کلوخ خشک در جو کی بود | ماهیی با آب عاصی کی شود

بر من مسکین جفا دارند ظن | که وفا را شهره می‌آید ز من
گر نبودی زحمت نامحرمی | چند حرفی از وفا واگفتمی

چون جهان پر شبهت و اشکال جو | حرف میرانیم با بیرون شو
گر تو خود را بشکنی مغزی شوی | داستان مغز نغزی بشنوی

جوز را در پوستها آوازهاست | مغز و روغن را خود آوازی کجاست
دارد آوازی نه اندر خورد گوش | هست آوازش نهان در گوش نوش

گر نه خوش آوازی مغزی بود | ز غرغرع آواز قشری که شنود
ز غرغرع آن زان تحمل می‌کنی | تا که خاموشانه بر مغزی تنی

چند گاهی بی‌لب و بی‌گوش شو | وانگهان چون لب حریف نوش شو
چند گفتی نظم و نثر و راز فاش | خواجه یک روز امتحان کن گنگ باش

چند پختی تلخ و تیز و شور گز | هم یکی بار امتحان شیرین بپز
چند خوردی چرب و شیرین از طعام | امتحان کن چند روزی در صیام

چند شبها خواب را گشتی اسیر | یک شبی بیدار شو دولت بگیر
روزها بردی به بستر هزل و جد | روز کی در جهد را شو مستعد

آن یکی را در قیامت ز انتباه | در کف آید نامهٔ عصیان سیاه

در صفت خاموشی و بیان فضیلت آن

سر سیه چون نامه‌های تعزیه | پر معاصی متن آن با حاشیه
جمله فسق و معصیت آن یکسری | همچو دار الحرب پر از کافری

آنچنان نامهٔ پلید پر وبال | در یمین ناید درآید در شمال
خود همین جا نامهٔ خود را ببین | دست چپ را شاید آن یا در یمین

موزهٔ چپ کفش چپ هم در دکان | آن چپ دانش تو پیش از امتحان
چون نباشی راست می‌دان که چپی | هست پیدا نعرهٔ شیر و کپی

آنکه گل را شاهد و خوشبو کند | هر چپی را راست فضل او کند
هر شمالی را یمینی او دهد | بحر را ماء معینی او دهد

مستزاد زیاده کرده شده ۱۲ یعنی عدل ۱۲ داد استفهام اثبات در الست بجهت آنست که استفهام بجهت انکار نفی آمده و آن انکار بر نفی واقع شده و نفی نفی اثبات است ۱۲ ... [illegible]

گرچه با حضرت تو راست باش — تا به بینی دست برد لطف‌هاش
تو روا داری که نامه آمدین — نگذرد واز جیب آید در نمیں
اینچنین نامه که ظلم و جفاست — کے بود خود در خورد آن دست

در بیان آنکه کسی سخنی گوید که مناسب دعوی آن نباشد چنانچه دلئن سالتهم من خلق السموات والارض لیقولن الله خدمت بت سنگین کردن و جان و زر نثار او نمودن چه مناسب باشد با حال کسیکه داند که سموات و ارضین خدائیست سمیع و بصیر مراقب

زاهدی را یکی زن همچو حور
زانکه بد زن را کنیزی همچو حور
زن غیرت پاس شوهر داشتی
مدتی زن شد مراقب هر دو را
تا در آمد حکم و تقدیر آلہ
حکم و تقدیر چو آید بی‌توقف
با کنیزک گفت و هان مرغ فراد
خواجه در خادمت و خلوت این زمان
گشته بران جانب خانه مشتاق
هر دو باهم در خزیدند از نشاط
پنبه آتش نهادم من بخویش
آن ز عشق جان و این ز بیم
گرچه زاهد را بود در روزی شگرف
عقلها زین سر بود بیرون در
عشق و صف ایزدست اما که خوف
پس محبت وصف حق دان عشق نیز
شرح عشق ار من بگویم بر دوام
عشق را پانصد پرست و هر پری
چه مجال و یا برقها ای پسر
جز نگر کاید عقابیهای ضو

عقل که بود در قمر افتد خسوف
طشت سیمین از خانه ما بیار
پس روان شد سوی خانه خیال
خواجه را در خانه خوش خلوت یافت
جان بجان پیوست از دم اختلاط
در فگندم من بیچ زن را به میش
عشق کو و بیم کو فرق عظیم
کے بود دیگر وز اد خستین الف
زهره وهم ار بدر و گو بیدق
وصف بنده بتلای فرج و حلق
خوف نبود وصف یزدان ای عزیز
صد قیامت بگذرد وان ناتمام
از فراز عرش تا تحت الثری
چونکه او در راه حق بگشاد پر
گر جهان فرش و عرش آن زاد خو
این قرش و فرش هست جبر اختیار

بود در حمام آن زن ناگهان
آن کنیزک زنده شد زین خجیند
عشق شش سال کنیزک را بد این
هر دو عاشق را چنان شهوت زبون
یاد آه در زمان زن که من
گل فرو شست از سر و بنهو دو
سیر عارف هر دمی تا تخت شاه
قدر هر روزی ز عمر مرد کار
ترس مو نیست اندر پیش عشق
چون بچو نیخواندی از نبی
وصف حق کو وصف مشت خاک کو
زانکه تاریخ قیامت را حد است
زاهد با ترس می تازد بپا
کی رسند این خائفان گرد عشق
از قش خود و زدش خود بانه
از ولی این آمد جذب بلا

رشک ناک اندر حق او بس غیور
در دل زاهد بد از وی آتشی
با کنیزک خلوتش نگذاشتی
تا که شان فرصت نیفتد در خلا
عقل حارس خیره گشت و تباه
یاد شد اش مد طشت در خانه بدان
کو بخواجه این زمان خواهد رسید
که بباید خواجه را خلوت چنین
کا حتیاط و باد در بستن نبود
چون فرستادم ورا سوی وطن
در پی او رفت چادر می کشید
سیر زاهد هر مهی یکروزه راه
باشد از سال جهان پنجه هزار
جمله قربانند اندر کیش عشق
یا بجسم شوتری در مطلبی
وصف حادث کو و وصف پاک کو
حد کجا آنجا که وصف ایزدست
عاشقان پران تر از برق و هوا
کاسمان از فرش سازد در دکی
که بسوسته یافت آن شهبانره

رسیدن زن بخانه و جدا شدن زاهد از کنیزک

چون رسید آن زن بخانه در گشاد — آن کنیزک گشت آشفته ز بیم
مرد برجست و در آمد در نماز — زن کنیزک را اثر و لید بدید
بانگ در در گوش ایشان در فتاد — در هم و آشفته و دنگ و مرید

شوی خود را دید قائم در نماز / در گمان افتاد زن زان اهتزاز
شوی را برداشت دامن بی‌خطر / دید آلوده منی خصیه و ذکر
از ذکر باقی نطفه می‌چکید / ران و زانو گشته آلوده و پلید
بر سرش زد سیلی و گفت ای مهین / خصیهٔ مرد نمازی باشد این
لائق ذکر و نماز است این ذکر / وین چنین ران و زهار پر قذر
نامهٔ پر ظلم و فسق و کفر و کین / لائق است انصاف ده اندر یمین
گر بپرسی گبر را کاین آسمان / آفریدهٔ کیست وین خلق جهان
گوید اینها آفریدهٔ آن خداست / کآفرینش بر خدایی‌اش گواست
کفر و فسق و استم بسیار او / هست لائق با چنین اقرار او
هست لائق با چنین اقرار راست / آن فضیحتها و آن کردار کاست
فعل او کرده دروغ آن قول را / تا شد او لائق عذاب هول را
پس دروغ اندر سر تا پای او / که اگر شر حشر هم ای ای او
روز محشر هر نهان پیدا شود / هم ز خود هر مجرمی رسوا شود
دست و پا بدهد گواهی با بیان / بر فساد او به پیش مستعان
دست گوید من چنین دزدیده‌ام / لب بگوید من چنین بوسیده‌ام
پای گوید من شدستم تا منی / فرج گوید من بکردستم زنا
چشم گوید کرده‌ام غمزه حرام / گوش گوید چیده‌ام سوء الکلام
پس دروغ آمد ز سر تا پای خویش / چون گواهی می‌دهد اعضاش پیش
آنچنان کاندر نماز با فروغ / از گواهی خصیه شد زرقش دروغ
پس چنان کن فعل کان خود بی‌زبان / باشد اشهد گفتن و عین بیان
تا همه تن عضو عضوت ای پسر / گفته باشد اشهد اندر نفع و ضر
رفتن بنده پی خواجه گواست / که منم محکوم و این مولای ماست
گر سیه کردی تو نامهٔ عمر خویش / توبه کن زانها که کردستی تو پیش
عمر اگر بگذشت بیخش این دم است / آب توبه‌اش ده اگر او بی‌نم است
بیخ عمرت را بده آب حیات / تا درخت عمر گردد با ثبات
جمله ماضیها ازین نیکو شوند / زهر پارینه ازین گردد چو قند
سیئاتت را مبدل کرد حق / تا همه طاعت شود آن ما سبق
خواجه بر توبهٔ نصوحی خوش بتن / کوششی کن هم بجان و هم بتن
شرح این توبهٔ نصوح از من شنو / بگرویدستی ولی از نو گرو

در بیان توبهٔ نصوح که چنانکه شیر از پستان بیرون آید باز به پستان نرود آنکه توبهٔ نصوح کرد هرگز از آن گناه یاد نکند بطریق رغبت بلکه هر دم نفرتش زیاده گردد و نفرت او دلیلی قاطع بود بر قبول توبه‌اش چه شهوت اول بی‌لذت شده و لذت قبول توبه بجای آن نشسته و آنکه قبول توبه نیافته ازین حال بی‌خبر است

بود مردی پیش ازین نامش نصوح / بد ز دلاکی زنان او را فتوح
بود روی او چو رخسار زنان / مردی خود را همی کرد او نهان
او بحمام زنان دلاک بود / در دغا و حیله بس چالاک بود
سالها می‌کرد دلاکی و کس / بو نبرد از حالت آن بوالهوس
زانکه آواز و رخش زن‌وار بود / لیک شهوت کامل و بیدار بود
چادر و سربند پوشیده و نقاب / مرد شهوانی و در غرهٔ شباب
دختران خسروان را زین طریق / خوش همی مالید و می‌شست آن عشیق
توبه‌ها می‌کرد و پا در می‌کشید / نفس کافر توبه‌اش را می‌درید
رفت پیش عارفی آن زشت‌کار / گفت ما را در دعایی یاد دار
سر او دانست آن آزادمرد / لیک چون حلم خدا پیدا نکرد
بر لبش قفل است و در دل رازها / لب خموش و دل پر از آوازها
عارفان که جام حق نوشیده‌اند / رازها دانسته و پوشیده‌اند
هر کرا اسرار حق آموختند / مهر کردند و دهانش دوختند
سست خندید و بگفت ای بدنهاد / زانچه دانی ایزدت توبه دهاد

در بیان آنکه دعای عارف واصل و درخواست او از حق همچو درخواست حق است از خود که کنت له سمعاً و بصراً و لساناً و یداً و قوله تعالی ما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی و امثال این از اخبار و آیات وارد است

آن دعا ز هفت گردون درگذشت / کار آن مسکین بآخر خوب گشت
کان دعای شیخ نی چون هر دعاست / فانی است و گفت او گفت خداست
چون خدا از خود سؤال و کد کند / پس دعای خویش را چون رد کند
یک سبب انگیخت صنع ذوالجلال / که رهانیدش ز نفرین و وبال
اندر آن حمام پر میکرد طشت / گوهری از دختر شه یاوه گشت
گوهری از حلقهای گوش او / یاوه گشت و هر زنی در جستجو
پس در حمام را بستند سخت / تا بجویند اولش در پیچ رخت
رختها جستند و آن پیدا نشد / دزد گوهر نیز هم رسوا نشد
پس بجد جستن گرفتند از گزاف / در دهان و گوش و اندر هر شکاف
در شکاف تحت و فوق و هر طرف / جستجو کردند دُر از هر صدف
بانگ آمد که همه عریان شوید / هر که هستید از عجوز و از نوید
یک بیک را حاجبه جستن گرفت / تا پدید آید گهردانه شگفت
آن نصوح از ترس شد در خلوتی / روی زرد و لب کبود از ترس
پیش چشم خویشتن میدید مرگ / سخت می لرزید بر خود همچو برگ
گفت یارب بارها برگشته ام / توبها و عهدها بشکسته ام
کرده ام آنها که از من می‌سزید / تا چنین سیل سیاهی در رسید
نوبت جستن اگر در من رسد / وه که جان من چه سختیها کشد
در جگر افتاده استم صد شرر / در مناجاتم ببین بوی جگر
اینچنین اندوه کافر را مباد / دامن رحمت گرفتم داد داد
کاشکی مادر نزادی مر مرا / یا مرا شیرے بخوردی در چرا
ای خدا آن کن که از تو می‌سزد / که ز هر سوراخ ماری می گزد
جان سنگین دارم و دل آهنین / ورنه خون گشتی درین رنج و عنا
وقت تنگ آمد مرا و یک نفس / پادشاهی کن مرا فریاد رس
گر مرا این بار ستاری کنی / توبه کردم من ز هر ناکردنی
توبه ام بپذیر این بار دگر / تا ببندم بهر توبه صد کمر
من اگر این بار تقصیری کنم / پس دگر مشنو دعا و گفتنم
او همی زارید صد قطره روان / که در افتادم بجلاد و عوان
تا نمیرد هیچ افرنگی چنین / هیچ ملحد را مبادا این حنین
نوحه میکرد او بر جان خویش / روی عزرائیل دیده پیش پیش
ای خدا و ای خدا چندان بگفت / کان در و دیوار با او گشته جفت

نوبت جستن رسیدن و آواز آمدن که همه را جستیم نصوح را بجویید و بیهوش شدن نصوح از آن هیبت و گشاده شدن کار پس از بستگی کما کان یقول رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا اصابه مرض او هم اشتدی ازمة تنفرجی

در میان یارب یارب بد او / بانگ آمد از میان جستجو
جمله را جستیم پیش آی ای نصوح / گشت بیهوش آن زمان پرید روح
همچو دیواری شکسته در فتاد / هوش و عقلش رفت شد همچون جماد
چونکه هوشش رفت از تن آن زمان / سرّ او با حق بپیوست آن زمان
چون تهی گشت و وجود او نماند / باز جانش را خدا در پیش خواند
چون شکست آن کشتی او بی مراد / در کنار رحمت دریا فتاد
جان بحق پیوست چون بیهوش شد / بحر رحمت آن زمان در جوش شد
چونکه جانش وا رهید از ننگ تن / رفت شادان پیش اصل خویشتن
جان چو باز و تن مر او را کنده / پای بسته پر شکسته بنده
چونکه هوشش رفت پایش برگشاد / می پرد آن باز سوی کیقباد
چونکه دریاهای رحمت جوش کرد / سنگها هم آب حیوان نوش کرد
ذرهٔ لاغر شگرف و زفت شد / فرش خاکی اطلس و زربفت شد

در بیان کسی که توبه کند و پشیمان شود و باز آن پشیمانی را فراموش کند و آزموده را بیازماید در خسارت ابد در افتد که من جرب المجرب حلت به الندامة و چون توبهٔ او را ثباتی نباشد مدد از حق نرسد چون درخت بی‌بیخ بود

گازری بود و مر او را یک خری
پشت ریش اشکم تهی تن لاغری

در میان سنگلاخ بی‌گیاه
روز تا شب بی‌نوا و بی‌پناه

بهر خوردن غیر آب آنجا نبود
روز و شب بد خر در آن کم رو کبود

آن حوالی نیستان و بیشه بود
شیری آنجا بود و صیدش پیشه بود

شیر را با پیل نر جنگ اوفتاد
خسته شد آن شیر ماند از اصطیاد

مدتی واماند زان ضعف از شکار
بی‌نوا ماندند دد از چاشت‌خوار

زانکه باقی‌خوار شیر ایشان بدند
شیر چون رنجور شد تنگ آمدند

شیر یک روباه را فرمود رو
مر خری را بهر من صیاد شو

گر خری یابی بگرد مرغزار
رو فسونش خوان فریبانش بیار

یا خری یا گاو بهر من بجو
زان فسونهایی که میدانی بگو

چون بیابم قوتی از لحم خر
پس بگیرم بعد از آن صیدی دگر

اندکی من میخورم باقی شما
من سبب باشم شما را در نوا

از فسون و از سخنهای خوشش
نرم گردان زود تر اینجا کشش

تشبیه کردن قطب که عارف واصل است اجری دهندهٔ خلق از قوت رحمت و مغفرت بر مراتبی که حقش الهام داده و تمثیل بشیر که اجری باقی خوارانند بر مراتب قرب ایشان بشیر نه قرب مکانی بلکه از قرب صفتی و تفاصیل این بسیار است

قطب شیر و صید کردن کار او
باقیان این خلق باقی‌خوار او

تا توانی در رضای قطب کوش
تا قوی گردد کند صید وحوش

چون برنجد بی‌نوا مانند خلق
کز کف عقل است جمله رزق حلق

زانکه جمله خلق باقی‌خوار اوست
این نگهدار ار دل او صیدجوست

او چو عقل و خلق چون اجزای تن
بستهٔ عقل است تدبیر بدن

ضعف قطب از تن بود از روح نی
ضعف در کشتی بود در نوح نی

قطب آن باشد که گرد خود تند
گردش افلاک گرد او بود

یاریی ده در مرمت کشتیش
گر غلام خاص و بندهٔ گشتیش

یاریت در تو فزاید نی درو
گفت حق ان تنصروا الله تنصروا

همچو روبه صید گیر و کن فداش
تا عوض گیری هزاران صید بیش

روبهانه باشد آن صید مرید
مرده گیر و صید کفتار ای عنید

مرده پیش او کشی زنده شود
چرک در پالیز روینده شود

اطاعت روباه شیر را و روانه شدن دیدن خر

گفت روبه شیر را خدمت کنم
حیله‌ها سازم ز عقلش برکنم

حیله و افسونگری کار منست
کار من دستان و از ره بردنست

از سر که جانب جو می‌شتافت
آن خر مسکین لاغر را بیافت

پس سلامی گرم کرد و پیش رفت
پیش آن ساده‌دل درویش رفت

گفت چونی اندرین صحرای خشک
در میان سنگلاخ و جای خشک

گفت خر گر در غمم گر در ارم
قسمتم حق کرد من زان شاکرم

شکر گویم دوست را در خیر و شر
زانکه هست اندر قضا از بد بتر

چونکه قسام اوست کفر آمد گله
صبر باید صبر مفتاح الصله

باز گفت الصبر مفتاح الفرج
صابران را کی رسد جور و حرج

راضیم من قسمت قسام را
کو خداوندست خاص و عام را

بهره ور از نعمت او خاص و عام
میرساند روزی وحش و هوام

مرغ و ماهی قسمت خود میخورند
مور و مار از نعمت او میچرند

خوان او سرتاسر عالم گرفت
بر سر خوانش خلائق در شگفت

میخورند و هیچ کم ناید از آن
کیست بی‌روزی بگو اندر جهان

باش راضی گر توی دل زنده
کو رساند روزی هر بنده

مرده صد ساله بیرون شد ز گور / دیو ملعون شد بخوبی حور جو
جملگی روی زمین سرسبز شد / شاخ خشک از شکوفه گیرد و بر شد
گرگ با بره حریف می شده / ناامیدان خوش رگ و خوش پی شده

یافت شدن گوهر و حلالی خواستن حاجبان از نصوح

معاً ۱۲

بانگ آمد ناگهان که رفت بیم / شد پدید آن گم شده دُر یتیم
بعد آن خوف هلاک جان بُده / مژده‌ها آمد که اینک گم شده
حزن رفت و در فرح در تا قلیم / مژدگانی ده که گوهر یافتیم
از غریو و نعره و دستک زدن / پر شده حمام قد زال الحزن
آن نصوح رفته باز آمد بخویش / دیده‌اش تابش شده صد روز بیش
می حلالی خواست از وی هر کسی / بوسه میداد بر دستش بسی
بدگمان بودیم ما را کن حلال / لحم تو خوردیم اندر قیل و قال
زانکه ظن جمله بر وی بیش بود / زانکه در قربت ز جمله پیش بود
خاص لالا کش بُد و محرم نصوح / بلکه همچون دو تن یک گشته روح
گوهر ار برد است او برده است و بس / زو ملازم تر بخاتون نیست کس
اول او را خواست جستن در نبرد / بهر حرمت داشتن تاخیر کرد
تا بود کان را نهد از وی بجا / اندر آن مهلت نهد خود را رها
این حلالیها از و می خواستند / وز برای عذر بر می خاستند
گفت بُد فضل خدای دادگر / ورنه زانچه گفته شد هستم بتر
چه حلالی خواست می باید ز من / که منم مجرم‌تر اهل زمن
آنچه گفتندم ز بد از صد یکیست / بر من آن کشف است اگر کس را شکیست
کس چه میداند ز من جز اندکی / از هزاران جرم و بدفعلی یکی
من همی دانم و ستار من / جرمها و زشتی کردار من
اول ابلیسی مرا استاد بود / بعد از آن ابلیس پیشم باد بود
حق بدید آن جمله را نادیده کرد / تا نگردم در فضیحت روی زرد
باز رحمت پوستین دوزیم کرد / توبهٔ شیرین چو جان روزیم کرد
هر چه کردم جمله ناکرده گرفت / طاعت ناکرده آورده گرفت
همچو سرو و سوسنم آزاد کرد / همچو بخت و دولتم دلشاد کرد
نام من در نامهٔ پاکان نوشت / دوزخی بودم ببخشیدم بهشت
عفو کرد آن جملگی جرم گناه / شد سپید آن نامهٔ زردی سیاه
آه کردم چون رسن شد آه من / گشت آویزان رسن در چاه من
آن رسن بگرفتم و بیرون شدم / شاد و زفت و فربه و گلگون شدم
در بن چاهی همی بودم اسیر / درد و تب اندر فغان و در نفیر
از هوس تنگنا بودم زبون / در همه عالم نمی گنجم کنون
آفرینها بر تو بادا ای خدا / ناگهان کردی مرا از غم جدا
گر سر هر موی من گردد زبان / شکرهای تو نیاید در بیان
میزنم نعره درین روضه عیون / خلق را یا لیت قومی یعلمون

باز خواندن شاهزاده نصوح را از بهر دلاکی بعد استحکام توبه و عذر آوردن او

بعد از آن آمد کسی کز مرحمت / دختر سلطان ما میخواندت
دختر شاهت همی خواند بیا / تا سرش شویی کنون ای پارسا
جز تو دلاکی نمیخواهد دلش / که بمالد یا بشوید با گلش
گفت رو رو دست من بیکار شد / وین نصوح تو کنون بیمار شد
رو کسی دیگر بجو بعجیل و تفت / که مرا والله دست از کار رفت
با دل خود گفت کز حد رفت جرم / از دل من کی رود آن ترس و گرم
من بمردم یکره و باز آمدم / من چشیدم تلخی مرگ و عدم
توبه کردم حقیقت با خدا / نشکنم تا جان شود از تن جدا
بعد ازین محنت کرا بار دگر / پا رود سوی خطر الا که خر

غیر حق جمله عدواند اوست دوست / با عدو از دوست شکوه کی نکوست
شکر کن تا نایدت از بد بتر / ورنه مانی ناگهان در گل چو خر
تا دهد دوغم نخواهم انگبین / زانکه هر نعمت غمی دارد قرین
گنج بی مار و گل بی خار نیست / شادی بی غم درین بازار نیست
یک حکایت یاد دارم از پدر / در نصیحت گفت زی کای

بود سقائی مر او را یک خری / گشته از محنت دوتا چون چنبری
پشتش از بار گران صد جای ریش / عاشق و جویای روز مرگ خویش
جو کجا از کاه خشک او سیر نی / در عقب زخمی و سیخ آهنی

دیدن خر سقائی اسپان با نوای تازی را بر آخر و تمنا بردن که آن دولت را یابد و تمنا نباید بردن الا مغفرت را که اگر در صد محنتی لذت مغفرتش شیرین کند

میر آخر دید او را رحم کرد / کاشنائی صاحب خر بود مرد
پس سلامش کرد و پرسیدش ز حال / کز چه این خر گشت دوتا همچو دال
گفت کز درویشی و تقصیر من / خود نمی یابد جوی این بسته دهن
گفت بسپارش بمن تو روز چند / تا شود در آخر شه زورمند
خر بدو بسپرد و آن رحمت پرست / در میان آخر سلطانش بست
خر ز هر سو مرکب تازی بدید / با نوا و فربه و خوب و جدید
زیر پاشان روفته آبی زده / کو بوقت و جو بهنگام آمده
خارش و مالش مر اسپان را بدید / پوز بالا کرد کای رب مجید
نه که مخلوق توام گیرم خرم / از چه زار و پشت ریش و لاغرم
شب ز درد پشت و از جوع شکم / آرزومندم بمردن دمبدم
حال این اسپان چنین خوش با نوا / من چه مخصوصم بتعذیب و بلا
ناگهان آوازهٔ پیکار شد / تازیان را وقت زین و کار شد
زخمهای تیر خوردند از عدو / رفت پیکانها در ایشان سو بسو
از غزا باز آمدند آن تازیان / اندر آخر جمله افتاده ستان
پایهاشان بسته محکم با نوار / نعلبندان ایستاده در قطار
می شکافیدند تنهاشان بنیش / تا برون آرند پیکانها ز ریش
چون خر آن را دید می گفت ای خدا / من بفقر و عافیت دادم رضا
زان نوا بیزارم و زین زخم زشت / هر که خواهد عافیت دنیا بهشت

جواب دادن روباه خر را

گفت روبه جستن رزق حلال / فرض باشد از برای امتثال
عالم اسباب و چیزی بی سبب / می نیاید پس مهم باشد طلب
وابتغوا من فضل الله است امر / تا نباید غصب کردن همچو نمر
گفت پیغمبر که بر رزق ای فتی / در فرو بستست و بر در قفلها
جنبش و آمد شد ما و اکتساب / هست مفتاحی بر آن قفل و حجاب
بی کلید این در گشادن راه نیست / بی طلب نان سنت الله نیست
اگر تو بنشینی بجای اندرون / رزق کی آید برت ای ذوفنون

جواب دادن خر روباه را که دست باکتساب ضعفا بقسمت کسب نیست

گفت از ضعف توکل باشد آن / ورنه بدهد نان کسی کو داد جان
هر که جوید پادشاهی و ظفر / کم نیاید لقمهٔ نانی ای پسر
دام و دد جمله همه اکال رزق / نی پی کسب‌اند و نی حمال رزق
جمله را رزاق روزی می دهد / قسمت هر یک بپیشش می نهد
رزق آید پیش هر که صبر جست / رنج کوششها ز بی صبری تست

باز جواب دادن روباه خر را

گفت روبه آن توکل نادر است / کم کسی اندر توکل ماهر است
گرد نادر گشتن از نادانی است / هر کسی را کی ره سلطانی است
چون قناعت را پیمبر گنج گفت / هر کسی را کی رسد گنج نهفت
حد خود بشناس و بر بالا مپر / تا نیفتی در نشیب شور و شر
جهد کن اندر طلب سعی نما / چون نداری در توکل صبر

گفت خر معکوس میگوئی بدان
شور و شر از طمع آید سوی جان

باز جواب دادن خر روباه را

از قناعت هیچکس بیجان نشد
از حریصی هیچکس سلطان نشد
نان ز خوکان و سگان نبود دریغ
کسب مردم نیست این باران و میغ

آنچنانکه عاشقی بر رزق زار
هست عاشق رزق هم بر رزقخوار
گر تو نشتابی بیاید بر درت
ور تو بشتابی دهد درد سرت

حکایت آن زاهد که توکل را امتحان میکرد از اسباب منقطع شد و از شهر بیرون آمد و از شوارع دور شد و در بن کوهی مهجور سر بر سنگی نهاد و گفت توکل کردم

آن یکی زاهد شنید از مصطفی
که یقین آید بجان رزق از خدا

گر بخواهی ور نخواهی رزق تو
پیش تو آید دوان از عشق تو

از برای امتحان آن مرد رفت
در بیابان نزد کوهی خفت تفت

که ببینم رزق چون آید بمن
تا قوی گردد مرا در رزق ظن
کاروانی راه گم کرده رسید
سوی کوه آن ممتحن را خفته دید

گفت این مرد این طرف چون ست عور
در بیابان از ره و از شهر دور
ای عجب مرده ست یا زنده که او
می نترسد هیچ از گرگ و عدو

آمدند و دست بر وی میزدند
قاصدا چیزی نگفت آن ارجمند
هم نجنبید و نجنبانید سر
وا نکرد از امتحان هیچ او بصر

پس بگفتند این ضعیف بی مراد
از مجاعت سکته اندر اوفتاد
نان بیاوردند و در دیگی طعام
تا بریزندش بحلقوم و بکام

پس بقاصد مرد دندان سخت کرد
تا ببیند صدق آن میعاد مرد
رحمشان آمد که این بس بینواست
وز مجاعت هالک مرگ و فناست

کارد آوردند و قوم اشتافتند
بسته دندانهاش را بشکافتند
ریختند اندر دهانش شوربا
می فشردند اندر آن نان ربا

گفت ای دل گرچه خود تن میزنی
راز میدانی و نازی میکنی
گفت دل دانم بقاصد میکنم
رازق الله ست بر جان و تنم

امتحان زین بیشتر خود چون بود
رزق سوی صابران خوش میرود
تا بدانی ور توکل نگذری
حرص آوردن چه باشد از خری

بعد از آن بگشاد آن مسکین دهن
گفت کردم امتحان رزق من
هر چه گفتست آن رسول پاک جیب
هست حق و نیست در وی هیچ ریب

کسبی کن یاری یاری بکن
دست در سنت خدا کاری بکن

باز جواب روباه خر را و تحریض کردن بکسب

گفت روبه این حکایت را بهل
دستها در کسب زن جهد المقل

هر کرا او در کسبی پا می نهد
یاری یاران دیگر می دهد
زانکه جمله کسب ناید از یکی
هم درودگر هم سقا هم حائکی

چون بانباز ایستد عالم برقرار
هر کسی کاری گزیند ز افتقار
طبل خواری در میانه شرط نیست
راه سنت کار و مکسب کردنیست

جواب گفتن خر روباه را که توکل بهترین کسبهاست که هر کسی محتاج توکل ست که ای خدا این کار مرا راست آر و دعا متضمن توکل ست و توکل محتاج هیچ کسبی نیست

گفت خر به از توکل بر ربی
من ندانم در دو عالم مکسبی

کسب شکرش را نمیدانم ندید
تا کشد بشکر خدا رزق جدید

خود توکل بهترین کسبهاست
زانکه در هر کسب دست سنت بر خدا

کای خدا کار مرا تو راست آر
وین دعا هست از توکل ز اضطرار
در توکل هیچ نبود احتیاج
فارغی از نقص بیع و از خراج

بحثشان بسیار شد اندر خطاب
مانده گشتند از سؤال و از جواب

جواب گفتن روباه خر را

بعد از آن گفتش که اندر تهلکه
نهی لا تلقوا بایدی تهلکه
صبر در صحرای خشک و سنگلاخ
احمقی باشد جهان حق فراخ

نقل کن زینجا بسوی مرغزار / می چرا آنجا سبزه گرد جوبیار
مرغزار سبزه مانند جنان / سبزه رسته اندر آنجا تا میان
خرم آن حیوان که او آنجا رود / اشتر اندر سبزه ناپیدا شود
هر طرف در وی یکی چشمه روان / اندر او حیوان مرفه در امان
از خری او نمیگفت ای لعین / چون تو زانجائی چرا زاری چنین
کو نشاط و فربهی و فر تو / چیست این لاغر تن مضطر تو
شرح روضه گر دروغ و زور نیست / پس چرا چشمت از آن مخمور نیست
این گدا چشمی و این نادیدگی / از گدائی هست نی از بیگگی
چون ز چشمه آمدی چونی تو خشک / گر تو ناف آهوئی کو بوی مشک
گر تو می آئی ز گلزار جنان / دسته گل کو برای ارمغان
ز آنچه میگوئی و شرحش میکنی / چون نشانی در تو نامد ای سنی

آن یکی میگفت اشتر را که هی / از کجا می آئی ای اقبال پی

مثل در آنکه در تحیر دولتی چون فر و اثر آن چون نبینی جای متهم داشتن باشد که او مقلدست در آن

گفت از حمام گرم کوی تو / گفت خود پیداست از زانوی تو
مار موسی دید فرعون عنود / مهلتی میخواست نرمی می نمود
زیرکان گفتند بایستی که این / تندتر گشتی چو هست او رب دین
معجزه گر اژدها گر مار بد / نخوت و خشم خدائیش چه شد
رب اعلی گر ویست اندر جلوس / بهر یک کرمی چه است این چاپلوس
نفس تو تا مست نقلست و نبیذ / دان که روحت خوشه غیبی نچید
که علامات است ز آن دیدار نو / التجافی منک عن دار الغرور
مرغ چون بر آب شوری می تند / آب شیرین را ندیدست او مدد
بلکه تقلیدست آن ایمان او / روی ایمان را ندیده جان او
پس خطر باشد مقلد را عظیم / از ره و رهزن ز شیطان رجیم
چون ببیند نور حق ایمن شود / ز اضطرابات شک او ساکن شود
تا کف دریا نیاید سوی خاک / کاصل او آمد بود از اصطکاک
خاکی است آن کف غریب اندر ز آب / در غریبی چاره نبود ز اضطراب
چونکه چشمش باز شد آن نقش خواند / دیو را بر وی دگر دستی نماند
گرچه با روباه خر اسرار گفت / سرسری گفت و مقلدوار گفت
آب را بستود و او تالق نبود / رخ دریده جامه او عاشق نبود
از منافق عذر رد آمد نه خوب / زانکه در لب بود آن نی در قلوب
بوی سیبش هست جزو سیب نی / بود در وی جز انبی آسیب نی
حمله زن در میان کارزار / نشکند صف بلکه گردد کار زار
گرچه می بینی چو شیر اندر صفش / تیغ بگرفته همی لرزد کفش
وای آنکه عقل او ماده بود / نفس زشتش نر و آماده بود
لاجرم مغلوب باشد عقل او / جز سوی خسران نباشد نقل او
حمله ماده بصورت هم جری ست / آفت او همچو آن خر از خری ست
وصف حیوانی بود بر زن فزون / زانکه سوی رنگ و بو دارد رکون
ای خنک آنکس که عقلش نر بود / نفس زشتش ماده و مضطر بود
عقل جزوش نر و غالب بود / نفس انثی را خرد سالب بود
رنگ و بوی سبزه زار آن خر گزید / جمله حجتها ز طبع او رمید
تشنه محتاج مطر شد و ابر نی / نفس را جوع البقر بد صبر نی
اسپر آهن بود صبر ای پدر / حق نوشته بر سپر جاء الظفر
صد دلیل آرد مقلد در بیان / از قیاسی گوید آن را نز عیان
مشک آلودست لیکن مشک نی / بوی مشکستش ولی جز پشک نی
تا که پشکی مشک گردد ای مرید / سالها باید در آن روضه چرید
که نباید خورد و جو همچون خران / آهوانه در ختن چر ارغوان
جز قرنفل یا سمن یا گل مچر / رو بصحرای ختن با آن نفر
معده را خو کن بدان ریحان و گل / تا بیابی حکمت و قوت رسل

خوی معده زین که و جو باز کن / خوردن ریحان و گل آغاز کن
معدهٔ تن سوی کهدان میکشد / معدهٔ دل سوی ریحان میکشد
هر که کاه و جو خورد قربان شود / هر که نور حق خورد قرآن شود
نیم تو مشکست و نیمی پشک هین / هین میفزا پشک افزا مشک چین
آن مقلد صد دلیل و صد بیان / در زبان آرد ندارد هیچ جان
چونکه گوینده ندارد جان و فر / گفت او را کی بود برگ و ثمر
میکند گستاخ مردم را براه / او بجان لرزانترست از برگ کاه
پس حدیثش گرچه بس با فر بود / در حدیثش لرزه هم مضمر بود

فرق میان دعوت شیخ کامل واصل و سخنان مقلد ناصح بخود بسته

شیخ نورانی ز ره آگه کند / با سخن هم نور را همره کند
جهد کن تا مست و نورانی شوی / تا حدیثت را شود نورش رُوی
هر چه در دوشاب جوشیده شود / در عقیده طعم دوشابش بود
از جزر و ز سیب و به و ز گردگان / لذت دوشاب یابی تو از آن
علم تو نور چون فرغوده شد / پس ز علمت نور یابد قوم لُد
هر چه گوئی باشد آن هم نورناک / کاسمان هرگز نبارد غیر پاک
آسمان شو ابر شو باران ببار / ناودان بارش کند نبود بکار
آب اندر ناودان عاریتیست / آب اندر ابر و دریا فطرتیست
فکر و اندیشه است مثل ناودان / وحی و مکشوف است ابر و آسمان
آب باران باغ صد رنگ آورد / ناودان همسایه در جنگ آورد
بازگردم سوی آن روباه و خر / تا چسان افتاد بر آن خر ضرر

زبون شدن خر در دست روباه از حرص علف

خر دو سه حمله بروبه بحث کرد / چون مقلد بد فریب او بخورد
طنطنهٔ ادراک بینائی نداشت / دمدمهٔ روبه برو سکته گماشت
حرص خوردن آنچنان کردش ذلیل / کز زبونش کرد با پانصد دلیل

حکایت آن مخنث و پرسیدن لوطی از او در حالت لواطت که این خنجر از بهر چیست گفت از بهر آنکه هر که با من اندیشهٔ بد کند اشکمش بشکافم لوطی بر وی آمد و خنده میکرد و میگفت الحمد لله که من با تو بد نه اندیشیده‌ام

کنده‌ای را لوطیی در خانه برد / سرنگون افکندش و در وی فشرد
بر میانش خنجری دید آن لعین / پس بگفتش بر میانت چیست این
گفت آنکه با من ار یک بدمنش / بد بیندیشد بدرّم اشکمش
گفت لوطی حمد لله را که من / بد نیندیشیده‌ام با تو بفن
بیت من بیت نیست اقلیم است / هزل من هزل نیست تعلیم است
چونکه مردی نیست خنجرها چه سود / چون نباشد دل ندارد سود خود
از علی میراث داری ذوالفقار / بازوی شیر خدا هستت بیار
گر فسونی یاد داری از مسیح / کو لب و دندان عیسی ای وقیح
کشتیی سازی ز توزیع و فتوح / کو یکی ملاح کشتی همچو نوح
بت شکستی گیرم ابراهیم‌وار / کو بت تن را فدا کردن نثار

قوله تعالی ان الله لا یستحیی ان یضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها ای فما فوقها فی تغیر النفوس لانکارات ماذا اراد الله بهذا مثلا و آنکه جواب میفرماید که این خواستم یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا که هر فتنه همچون میزان است بسیاری ازو سرخرو شوند و بسیاری بی مراد گردند ولو تأملت فیه قلیلا لوجدت من نتائجه الشریفة کثیرا فهمهم الله الملهم الاسلام

گر دلیلت هست اندر فعل آر / تیغ چوبین را مدان تو ذوالفقار
آن دلیلی کو ترا مانع شود / از عمل آن نقمت صانع شود
خائفان راه را کردی دلیر / از همه لرزان‌تری تو زیر زیر
بر همه درس توکل میکنی / در هوا تو پشه را رگ میزنی
ای مخنث پیش رفته از سپاه / بر دروغ و ریش تو کیرت گواه
چون نه مردی دل آگنده بود / ریش و سبلت موجب خنده بود
توبه کن اشک باران چون مطر / ریش و سبلت از خنده باز خر
داروی مردی بجو اندر عمل / تا شوی خورشید گرم اندر حمل

لُد سخت خصم زبان ... ۱۲ دوستی ... ۱۲ ... جمع الد ... ۱۲ ... ناودان ... یعنی راه بارو
آب بام و ناودان اگرچه از ... بود با سفال ... ناودان از فیض ... یعنی ... ۱۲ طنطنه یعنی کر و فر ۱۲ دمدمه ... ۱۲ ... توزیع ... قسمت کردن ۱۲

داروی مردی کن و عنین مپوی تا برون آیند صد گون خوبروی
معده را بگذار و سوی دل خرام تا که بی پرده ز حق آید سلام
رستمی گر بایدت خنجر بگیر ور بغیری مائلی چادر بگیر
رستمی گر بایدت جوشن بپوش ور بغیری مائلی رو کون فروش
یکدو گامی رو تکلف ساز خوش تا که عشقش کشد اندر برش
بر سر میدان چو مردان پا بنه تا نگردی مبتلا در پای دار
تا کی از جامه تنان همچون زنان در صف مردان درآ همچون سنان

غالب شدن حیلهٔ روباه بر استعصام و تعفف خر و کشیدن روباه خر را بسوی بیشهٔ شیر

روبه اندر حیله پای خود فشرد ریش خر بگرفت و پیش شیر برد
مطرب آن خانقه کو تا که تفت دف زند که خر برفت و خر برفت
چونکه خرگوشی برد شیری بچاه چون نیارد روبهی خر تا گیاه
گوش را بر بند و افسونها مخور جز فسون آن ولی دادگر
آن فسونها خوشتر از حلوای او زانکه صد حلواست خاک پای او
خمهای خسروانی پر زمی مایه برده از می لبهای وی
عاشق می باشد آن جان بعید کو می لبهای لعلش را ندید
آب شیرین چون نبیند مرغ کور چون نگردد گرد چشمهٔ آب شور
موسی جان سینه را سینا کند طوطیان کور را بینا کند
خسرو شیرین جان نوبت زند لاجرم در شهر قند ارزان شدست
یوسفان غیب لشکر میکشند تنگهای قند مصری میکشند
اشتران مصر را رو سوی ما بشنوید ای طوطیان بانگ درا
شهر ما فردا پر از شکر شود شکر ارزانست ارزان‌تر شود
در شکر غلطید ای حلوائیان همچو طوطی کوری صفرائیان
نیشکر کوبید کار اینست و بس جان برافشانید یار اینست و بس
یک ترش در شهر ما اکنون نماند چونکه شیرین خسروان زر برفشاند
نقل بر نقلست و می بر می هلا بر مناره رو بزن بانگ صلا
سرکه نه ساله شیرین میشود سنگ و مرمر لعل و زرین میشود
آفتاب اندر فلک دستک زنان ذره‌ها چون عاشقان بازی کنان
چشمها مخمور شد از سبزه‌زار گل شکوفه میکند بر شاخسار
چشم دولت سحر مطلق میکند روح شد منصور اناالحق میزند
شد ز یوسف آن زلیخا نوجوان عشرت از سر گیر خوش خوش شادمان
آتشی اندر دل خود برفروز دفع چشم بد سپند آور بسوز
تو بحال خویشتن میباش شاد تا بیابی در جهان جان مراد
گر خری را می برد روبه ز سر گو ببر تو خر مباش و غم مخور

حکایت آن شخص کی از ترس خویشتن را بخانه انگند روی زرد و تن لرزان خداوند خانه پرسید چیست ترس تو گفت خر میگیرند سخره گفت تو خر نیستی چه ترسی گفت سخت بجد میگیرند و تمیز برخاسته است امروز ترسم که مرا خر گیرند

آن یکی از ترس در خانه گریخت زرد رو و لب کبود و رنگ ریخت
صاحب خانه بگفتش خیر هست که همی لرزد ترا چون بید دست
واقعه چونست چون بگریختی رنگ رخساره بگو چون ریختی
گفت بهر سخرهٔ شاه حرون خر همی گیرند مردم از برون
گفت میگیرند خر ای جان عم چون نه خری تو ترا زین چیست غم
گفت بس جدند و گرم اندر گرفت گر خرم گیرند هم نبود شگفت
بهر خرگیری برآوردند دست جد جد تمییز هم برخاسته ست
چونکه بی تمییز یانمان سرورند صاحب خر را بجای خر برند
نیست شاه شهر ما بیهوده گیر هست تمییزش سمیع است و بصیر
آدمی باش و ز خر گیران مترس خر نه‌ای ای عیسی دوران مترس
چرخ چارم هم ز نور تو پرست حاش لله که مقامت آخرست
تو ز چرخ و اختران هم برتری گرچه بهر مصلحت در آخری

نی هرآنکو اندر آخر شد خرست / میر آخر دیگر و خر دیگرست
میر آخر گرچه در آخر بود / هر که او در آخر بگوید خر بود

چه در افتادیم در دنبال خر / از گلستان گوی و از گلهای تر
از انار و از ترنج و شاخ سیب / وز شراب و شاهدان بی حسیب

یا ازان دریا که موجش گوهرست / گوهرش گوینده و بیناورست
یا ازان مرغان که گلچین می‌کنند / بیضه‌ها از زرّ و سیمین می‌کنند

یا ازان بازان که کبکان پرورند / هم نگون اشکم هم آسمان سیرند
زر دبانها نیست پنهان در جهان / پایه پایه تا عنان آسمان

هر گره را نردبانی دیگرست / هر روش را آسمانی دیگرست
هر یکی از حال دیگر بی خبر / ملک با پهنا و بی پایان و سر

این درین حیران که او از چیست خوش / وان درین خیره که حیرت چیستش
صحن ارض الله واسع آمده / هر درختی از زمینی سر زده

بر درختان شکرگویان برگ و شاخ / که زهی ملکی زهی عرصهٔ فراخ
بلبلان گرد شکوفه بر گره / که ازان چه میخوری ما را بده

این سخن پایان ندارد کن رجوع / سوی آن روباه و شیر و سقم و جوع

بردن روباه خر را پیش شیر و جهیدن خر از شیر و عتاب روباه با شیر که شتاب کردی و لابه کردن شیر که گر باره بیارش

چونکه روباهش بسوی مرج برد / تا کند شیرش بحمله خرد مرد

دور بود از شیر و آن شیر از نبرد / تا به نزدیک آمدن صبری نکرد
گنبدی کرد از بلندی شیر هول / خود نبودش قوّت و امکان حول

خر ز دورش دید و برگشت و گریخت / تا بزیر کوه تا زان نعل ریخت
گفت روبه شیر را ای شاه ما / چون نکردی صبر در وقت وغا

تا به نزدیک تو آید آن غوی / تا باندک حمله غالب شوی
مکر شیطان است تعجیل و شتاب / لطف رحمان است صبر و احتساب

دور بود و حمله دید و گریخت / ضعف تو ظاهر شد و آب تو بریخت
گفت من پنداشتم برجاست زور / خود بدم از ضعف خود نادان و کور

نیز جوع و حاجتم از حد گذشت / صبر و عقلم از تجوّع یاوه گشت
گر توانی بار دیگر از خرد / باز آوردن مر او را می‌سزد

منت بسیار دارم از تو من / جهد کن باشد بیارش از فن
گر خدا روزی کند آن خر مرا / بعد ازان بس صیدها بخشم ترا

گفت آری گر خدا یاری دهد / بر دل او از عمی مهری نهد
پس فراموشش شود هولی که دید / ز خری او نباشد این بعید

لیک چون آرم مر او را ابتنان / تا بیادش ندهی از تعجیل باد
گفت آری تجربه کردم که من / سخت رنجورم مخلخل گشته تن

تا بنزدیکم نیاید خر تمام / من بخسپم خفته باشم بر دوام
رفت روبه گفت ای شه همتی / تا بپوشد عقل او را غفلتی

توبها کردست خر با کردگار / کو نگردد غرّهٔ هر نابکار
عقل خر بازیچهٔ دستان ماست / فطرتش کبادهٔ طفلان ماست

توبهاش را بفن برهم زنیم / ما عدوّ عقل و عهد روشنیم
کلهٔ خر گوی فرزندان ماست / فکرتش بازیچهٔ دستان ماست

عقل کان باشد ز دوران زحل / پیش عقل کل ندارد آن محل
از عطارد وز زحل دانا شد او / ما ز داد کردگار لطف خو

علّم الانسان خم طغرای ماست / علم عند الله مقصدهای ماست
تربیهٔ آن آفتاب روشنیم / ربّی الاعلی ازان رو میزنیم

تجربه گر دارد او با این همه / بشکند صد تجربه زین دمدمه
بو که توبه بشکند آن سست خو / در رسد شومی اشکستن درو

در بیان آنکه نقض عهد و توبه موجب بلا بلکه باعث مسخ ست چنانکه در حق اصحاب سبت و …

نقض میثاق و شکست توبه‌ها / موجب لعنت بود در انتها
نقض عهد و توبهٔ اصحاب سبت / موجب مسخ آمد و اهلاک و مقت

پس خدا آن قوم را بوزینه کرد	اصحاب مائدهٔ عیسی که وجعل منهم القردة والخنازیر و اندرین امت مسخ دل باشد و بروز قیامت تن را صورت دل دهند		چونکه عهد خود شکستند از نبرد
اندرین امت نبد مسخ بدن			لیک مسخ دل بود ای ذا الفطن
چون دل بوزینه گردد آن دلش	از دل بوزینه شد خوار آن گلش	گر هنر بودی دلش را ز اختیار	خوار کی بودی بصورت آن حمار
آن سگ اصحاب خوش بد سیرتش	هیچ بودی منقصت از صورتش	مسخ ظاهر بود اهل سبت را	تا ببیند خلق ظاهر کبت را
	از ره سِر صد هزاران دگر	گشته از توبه شکستن خوار و خر	۱۲/۶/۱

پس بیامد زود روبه هرزه خند	دوم بار آمدن روباه بر آن خر گریخته تا باز بفریبدش		گفت خر از چون تو یاری الحذر
ناجوانمردا چه کردم من ترا	که بپیش شیر نر بردی مرا	موجب کین تو با جانم چه بود	غیر خبث گوهر خود ای عنود
همچو کژدم کو گزد پای فتی	نارسیده از وی او را آفتی	یا چو دیوی کو عدوی جان ماست	نارسیده زحمتش از ما و کاست
بلک طبعاً خصم جان آدمیست	از هلاک آدمی در خرمیست	از پی هر آدمی او نگسلد	خود طبیع زشت خود را کی هلد
زانکه خبث ذات او بی موجبی	هست سوی ظلم و عدوان جاذبی	هر زمان خواند ترا تا خرگهی	که در اندازد ترا اندر چهی
که فلان جا حوض آبست و عیون	تا در اندازد بجو خفت سرنگون	آدمی را با هزاران کر و فر	اندر افگند آن لعین در شور و شر
آدمی را با همه وحی و نذیر	اندر افگند آن لعین بدروش بیر	بی گناهی بی گزند سابقی	که رسد او را از آدم ناحقی
	که رسید او را ز هر دم زشتیی	گو دمادم آردش از غم لشتیی	

گفت روبه آن طلسم سحر بود	جواب دادن روباه خر را		کی ترا در چشم آن شیری نمود
ورنه من از تو بتن مسکین ترم	که شب و روز اندر آنجا می چرم	گر نه زان گونه طلسمی ساختی	هر شکم خواری بدانجا تاختی
یک جهان بینا چو سیل از مرج	بی طلسمی کی بماند سبزه مرج	من ترا خود خواستم گفتن بدین	کاینچنین شکلی اگر بینی مترس
لیک رفت از یاد علم آموزیت	که بدم مستغرق دلسوزیت	دیدمت در جوع کلب و بینوا	می شتابیدم که آئی تا دوا
ورنه با تو گفتمی شرح طلسم	کان خیالی می نماید نیست جسم	شد فراموش آنکه گویم مر ترا	حال آن شکل مهیب دلربا
گفت رو رو هین ز پیشم ای عدو	جواب دادن خر روباه را		تا نه بینم روی تو ای زشت رو
آن خدائی که ترا بدبخت کرد	روی زشتت را قبیح و سخت کرد	با کدامین روی می آئی بمن	اینچنین سخری ندارد کرگدن
رفته در خون دو جانم آشکار	که ترا من رهبرم تا مرغزار	تا بدیدم روی عزرائیل را	باز آوردی فن دستول را
گرچه من ننگ خرانم یا خرم	جانورم جان دارم این کی خرم	آنچه من دیدم ز هول بی امان	طفل دیدی پیر گشتی در زمان
بی دل و جان از نهیب آن شکوه	سرنگون خود را در افگندم ز کوه	بسته شد پایم در آن دم از نهیب	چون بدیدم آن عذاب بی حجیب
عهد کردم با خدا ای ذو المنن	بر گشا زین بستگی تو پای من	تا نخواهم وسوسهٔ کس بعد ازین	عهد کردم نذر کردم ای معین
حق گشاده کرد آندم پای من	زان دعا و زاری و هیهای من	ورنه اندر من رسیدی تیر	چون بدی از زخم پنجهٔ شیر خر

بوزینه یعنی بیمون ۱۲ اندرین امت یعنی امت محمد ۱۲ ذو الفطن صاحب دانش ۱۲ وزیر کی ۱۲ خبث زشتی و ناپاکی ۱۲ دشمن ۱۲ یعنی گذشته ۱۲ جیون یعنی چشمه ۱۲ یعنی کرگدن ۱۲

مرج یعنی سبزه زار ۱۲ نهیب یعنی خوف ۱۲

یا ز لطف و ستادت آن شیر عرین / سوی من از زنگ ای صاحب قرین
حق ذات پاک الله الصمد / که بود به مار بد از یار بد

مار بد جانی ستاند از سلیم / یار بد آرد سوی نار جحیم
مار بد زخمی نهد بر جان و تن / یار بد بر جان و بر ایمان زند

از قرین بی قول و گفت و گوی او / خو بدزدد دل نهان از خوی او
چونکه او افگند بر تو سایه را / دزدد آن بی مایه از تو مایه را

عقل تو گر اژدهای گشت مست / یار بد آزا زمرد دان که هست
دیدهٔ غفلت بدو بیرون جهد / طعن او اندر کفت طاعون نهد

در جهان نبود تیر از یار بد / این مراتب این الیقین گشتست خود

پاسخ دادن روباه مر آن خر را و دیگر بار

گفت روبه صاف ما را درد نیست / لیک تخییلات وهمی خرد نیست

این همه وهم توست ای ساده دل / ورنه با تو نی غشی دارم نه غل
از خیال زشت خود منگر بمن / بر محبان از چه داری سوء ظن

ظن نیکو بر بر اخوان صفا / گرچه آید ظاهر از ایشان جفا
آن خیال و وهم بد چون شد پدید / صد هزاران یار را از هم برید

مشفقی گر کرد جور و امتحان / عقل باید کو نباشد بدگمان
خاصه من بدرگ نبودم زشت اسم / آنچه دیدی بد نه بد بود آن طلسم

در بدی بد آن سگالش قد مضی / عفو فرمایند از یاران خطا
عالم وهم و خیال و طمع و بیم / هست رهرو را یکی سدّ عظیم

نقشهای این خیال نقشبند / چون خلیلی را که بد شد گزند
گفت هذا ربی ابراهیم راد / چونکه اندر عالم وهم اوفتاد

ذکر کوکب را چنین تاویل گفت / آن کسی کو گوهر تنزیل سفت
عالم وهم و خیال چشم بند / آنچنان کُه را ز جای خویش کند

تا که هذا ربی آمد قال او / خربط و خر را چه باشد حال او
غرق گشته عقلهای چون جبال / در بحار وهم و گرداب خیال

عقل ثابت تر ز کُه را وهم بین / که چه فرمودست گفتن این امین
کوهها هست زین طوفان فضوح / کو امانی جز که در کشتی نوح

زین خیال رهزن راه یقین / گشت هفتاد و دو ملت اهل دین
مرد ایقان رست از وهم و خیال / موی ابرو را نمی گوید هلال

وانکه او نور عمر نبود سند / موی ابروی کجی راهش زند
صد هزاران کشتی با هول و سهم / تخته تخته گشته در دریای وهم

کمترین فرعون چست فیلسوف / ماه او در برج وهمی در خسوف
کس نمی اندیشد ایمن کیست آن / وآنکه اندیشیدنش بسته دل

چون ترا وهم تو دارد خیره سر / از چه گوئی گرد هم آن دگر
عاجزم من از منی خویشتن / چه نشینی بر منی تو پیش من

از من ما هر که این در میزند / عاشق خویشست بر لامی تند
بی من و مائی همی جویم بجان / تا شوم من گوی خوش صولجان

هر کبی من شد همه شاه درست / یار جمله شد چو خود نیست درست
آینه بی نقش شد یابد بها / زانکه شد حاکی جمله نقشها

حکایت شیخ محمد سررزی در ریاضت او که هر شب افطار بیرگ رزمی کرد جهت ذل نفس خود

زاهدی در غزنی از دانش مزی / بد محمد نام و کنیت سررزی
بود افطارش سر رز هر شبی / هفت سال او دائم اندر مطلبی

بس عجائب دید از شاه وجود / لیک مقصودش جمال شاه بود
بر سر که رفت آن از خویش سیر / گفت بنما یا فتادم من بزیر

گفت ماند نوبت آن مکرمت / ور فرو افتی نمیری نکشمت
او فرو افگند خود را از وداد / در میان عمق آبی او فتاد

چون نمرد از نکس آن جان سیر مرد / از فراق مرگ بر خود نوحه کرد
کاین حیات او را چو مرگی می نمود / کار بیش باژگونه گشته بود

موت را از غیب میکرد او گدی — إن فی موتی حیاتی میزدی
موت چون زندگی قابل شده — با هلاک جان خود یکدل شده

سیف و خنجر چون علی ریحان او — نرگس و نسرین عدو جان او
بانگ آمد رو ور صحرا سوی شهر — طرفه بانگی از ورای سر و جهر

گفت ای دانای رازم مو بمو — چه کنم در شهر خدمت گوی تو
گفت خدمت آنکه بهر ذل نفس — خویشتن سازی چون عباس دبس

مدتی از اغنیا زر می‌ستان — پس به درویشان مسکین می‌رسان
خدمت اینست تا یکچند گاه — گفت سمعاً طاعةً ای جان پناه

بس سؤال و بس جواب و ماجرا — بد میان زاهد و رب الوری
که زمین و آسمان پر نور شد — در مقالات آن همه مذکور شد

لیک کوته کردم آن گفتار را — تا نشنود هر خسے اسرار را

آمدن شیخ بعد از چندین سال ز بیابان بشهر غزنین و زنبیل گردانیدن باشارت غیبی و تفرقه کردن آنچه جمع آید بر فقرا

رو بشهر آورد آن فرمان پذیر — شهر غزنین گشت از رویش منیر
از فرح خلقی باستقبال رفت — او در آمد از ره دزدیده تفت
جمله اعیان و مهان برخاستند — قصرها از بهر او آراستند

هر کرا جان ز غم لبیک ست — نامه بر نامه پیک بر پیک ست

گفت من از خودنمائی نادمم — جز بخواری و گدائی نامدم
نیستم در عزم قال و قیل من — در بدر گردم بکف زنبیل من

بنده فرمانم که امرست از خدا — تا گدا باشم گدا باشم گدا
در گدائی لفظ نادر ناورم — جز طریق خس گدایان نسپرم

تا شوم غرق مذلت من تمام — تا سقطها بشنوم از خاص و عام
امر حق جانست من او را تبع — او طمع فرموده ذل من طمع

چون طمع خواهد ز من سلطان دین — خاک بر فرق قناعت بعد ازین
او مذلت خواست کی عزت تنم — او گدائی خواست کی میری کنم

بعد ازین گدیه و مذلت جان من — بیست عباس اند در انبان من
شیخ میگشت و زنبیلی بدست — شیء لله خواجه توفیقی هست

برتر از کرسی و عرش اسرار او — شیء لله شیء لله کار او
انبیا هر یک همین فن میزدند — خلق مفلس کدیه ایشان میکنند

اقرضوا الله اقرضوا الله میزنند — باژگون بر انصروا الله می‌تنند
در بدا این شیخ می‌آمد ذلیل — بر فلک صد در برای شیخ باز

کان گدائی که بجد میکرد او — بهر یزدان بود نی بهر گلو
ور بکردی نیز از بهر گلو — آن گلو از نور حق دارد علو

در حق او خورد نان و شهد و شیر — به ز چله و روزه صد فقیر
نور می نوشد مگو نان میخورد — لاله می کارد بصورت می چرد

چون شراری کو خورد روغن ز شمع — نور افزاید ز خوردش بهر جمع
نان خوری گفت حق لا تسرفوا — نور خوردن را نگفتست اکتفوا

این گلوی ابتلا بد آن گلو — فارغ از اسراف و ایمن از غلو
امر و فرمان بد نی حرص و طمع — آنچنان جان حرص را نبود تبع

گر بگوید کیمیا مس را بده — تو بمن خود را ز طمع نبود فره
آن گدائی که بجد میکرد او — جد دار ز آثار حکمتهای هو

گنجهای خاک تا هفتم طبق — عرضه کرده بود پیش شیخ حق
شیخ گفتا خالقا من عاشقم — ور بجویم غیر تو من فاسقم

هشت جنت گر در آرم در نظر — ور کنم خدمت من از خوف سقر
مؤمنی باشم سلامت‌جوی من — زانکه این هر دو بود حظ بدن

عاشقی کز عشق یزدان خورد قوت — صد بدن پیشش نیرزد تره‌توت
وین بدن که دارد آن شیخ عقول — چیز دیگر گشت کم خوانش بدن

عاشق عشق خدا وانگاه مزد — جبرئیل مؤتمن وانگاه دزد
عاشق آن لیلی کور و کبود — ملک عالم پیش او یک تره بود

له گدی گدائی ۱۲
عه سر یعنی پنهان ۱۲
سه جهر یعنی آشکارا ۱۲
عه ذل یعنی ذلت ۱۲
ه عباس دبس

پیش او یکسان شده بد خاک و زر — زر چه باشد که نه بد جان را خطر
شیر و گرگ و دد ازو واقف شده — همچو خویشان گرد او گرد آمده
کاین شده ست از خوی حیوان پاک پاک — پر ز عشق و لحم و شحمش زهرناک
زهر دد باشد شکرریز خرد — زانکه نیک نیک باشد ضد بد
لحم عاشق را نیارد خورد دد — عشق معروفست پیش نیک و بد
ور خورد خود فی المثل دام و دد — لحم عاشق زهر گردد بکشدش
هر چه جز عشق ست شد ماکول عشق — دو جهان یک دانه پیش نول عشق
دانه‌ای مر مرغ را هرگز خورد — کاهدان مر اسپ را هرگز چرد
بندگی کن تا شوی عاشق لعل — بندگی کسبیست آید در عمل
بنده آزادی طمع دارد ز جد — عاشق آزادی نخواهد تا ابد
بنده دائم خلعت و ادرار جو — خلعت عاشق همه دیدار او
در نگنجد عشق در گفت و شنید — عشق دریاییست قعرش ناپدید
قطره‌های بحر را نتوان شمر — هفت دریا پیش آن بحرست خرد
این سخن پایان ندارد ای فلان — باز رو در قصهٔ شیخ زمان
شد چنین شیخی گدای کو بکو — عشق آمد لاابالی اتقوا

در معنی لولاک لما خلقت الافلاک

عشق جوشد بحر را مانند دیگ — عشق ساید کوه را مانند ریگ
عشق بشکافد فلک را صد شکاف — عشق لرزاند زمین را از گزاف
با محمد بود عشق پاک جفت — بهر عشق او را خدا لولاک گفت
منتهی در عشق چون او بود فرد — پس مر او را ز انبیا تخصیص کرد
گر نبودی بهر عشق پاک را — کی وجودی دادمی افلاک را
من بر افراشتم چرخ سنی — تا علو عشق را فهمی کنی
منفعتهای دگر آید ز چرخ — آن چو بیضه تابع آید این چو فرخ
خاک را من خوار کردم یکسری — تا ز دل عاشقان بوئی بری
خاک را دادیم سبزی و نوی — تا ز تبدیل فقیر آگه شوی
با تو گویند این جبال راسیات — وصف حال عاشقان اندر ثبات
گرچه آن معنیست این نقش ای پسر — تا بفهم تو کند نزدیکتر
غصه را با خار تشبیهی کنند — آن نباشد لیک تنبیهی کنند
آن دل قاسی که سنگش خواندند — نامناسب بر مثالی راندند
در تصور در نیاید عین آن — عیب بر تصویر نه نقش آن
شیخ روزی چار کرت چون فقیر

در رفتن شیخ بخانهٔ امیری بهر کدیه روزی چهار بار بزنبیل باشارت غیبی و عتاب کردن امیر او را و عذر گفتن او امیر را

بهر کدیه رفت بر قصر امیر
در کفش زنبیل و شیئا لله زنان — خالق جان می بجوید تای نان
نعلهای بازگونه است ای اخی — عقل کلی را کند هم خیره سر
چون امیرش دید گفتش کای وقیح — گو همیت چیست سعفه نام شیخ
ای خس بی شرم چندین جستجو — تا کی تا چند با زرق بد بو
اینچه سغری وقح نیست چه کاو — گر بروزی که اندر آئی چند بار
کیست اینجا شیخ اندر بند تو — من ندیدم تر گدا مانند تو
حرمت و آب گدایان برده — اینچه عباسئ زشت آورده
غاشیه بر دوش آن عباس ولیس — هیچ ملحد را مبادا این نفس خس
گفت امیرا بنده فرمانم خموش — تو نفهم اگر نه چندین مجوش
بهر نان در خویش حرص دیده می — اشکم ناخواره را بدریدمی
هفت سال از سوز عشق جسم پز — در بیابان خورده‌ام من برگ رز
تا ز برگ خشک و تازه خوردنم — سبز گشته بود این رنگ تنم
تا تو باشی در حجاب بوالبشر — سرسری در عاشقان کم نگر
زیرکان که موشکافان گشته‌اند — علم هیئت را بجان در یافته
علم نیرنجات و سحر و فلسفه — گرچه بشناسند حق المعرفه
لیک کوشیدند تا امکان خود — برگذشتند از همه اقران خود
عشق غیرت کرد و زایشان درگذشت — شد چنین خورشید زیشان ناپدید

نور چشمی کو بمرد از استاد دید
آفتابی چون اندرو در کشید
زین گذر کن پند من بپذیر هین
عاشقان را تو بچشم عشق بین

وقت تا زر گشت دهان در صدف
با تو نتوان گفت آن دم عذر خود
فهم کن موقوف این گفتن مباش
سینه های عاشقان را کم خراش

زندگانی برده تو زین نشاط
حرمتم را مگذار ای کن احتیاط
واجب ست و جایزست و مستحیل
تو وسط را گیر در حزم ای دخیل

این بگفت و گریه در شد های های
اشک غلطان بر رخ او جای جای

گریان شدن امیر از نصیحت شیخ و عکس صدق او بر وی زدن و ایثار کردن مخزن و قبول ناکردن شیخ و گفتن که بی امر غیب نتوانم

صدق او هم بر ضمیر میر زد
عشق هر دم طرفه دیگی میپزد

صدق عاشق بر جمادی می تند
چه عجب گر بر دل دانا زند
صدق موسی بر عصا و کوه زد
بلکه بر دریای پرشکوه زد

صدق احمد بر جمال ماه زد
بلکه بر خورشید رخشان راه زد
رو برو آورده هر دو در نفیر
گشته گریان هم امیر و هم فقیر

ساعتی بسیار چون بگریستند
گفت میر او را که خیز ای ارجمند
هر چه خواهی از خزینه برگزین
گرچه استحقاق داری صد چنین

خانه آن تست هر چت میل هست
برگزین خود هر دو عالم اندکست
گفت دستوری ندادندم چنین
که بدست خویش چیزی برگزین

من نتوانم این کردن بخود
گر کنم من این بحیله ی دخول
این بهانه کرده بهر رد جود
مانع آن بُد کان عطا صادق نبود

گرچه صادق بود و بی غل بود هم
شیخ زاهد صدق می ناید بچشم
گفت فرمانم چنین داد الٰه
که گدایانه بهر چیزی بخواه

تا گدایانه ز انسان در خواستیم
ورنه از اموال بی پرواستیم

اشاره آمدن از غیب بشیخ که این دو سال بفرمان ما بستدی و دادی بعد ازین بده و مستان دست زیر حصیر کن که آنرا چون انبان ابوهریره کردیم بحق تو هر چه خواهی بیابی تا عالمیان را یقین شود که ورای این عالم عالمی ست که خاک بکف گیری زر شود مرده در وی آید زنده گردد نحس اکبر در وی آید سعد اکبر شود کفر در وی آید ایمان شود زهر در وی آید تریاق گردد نه داخل این عالمست نه خارج نه فوق نه تحت نه متصل نه منفصل بیچون و چگونه و هر لحظه ازو هزاران اثر و نمونه ظاهر شود چنانچه صنعت دست با صورت دست و غمزهٔ چشم با صورت چشم و فصاحت زبان با صورت زبان نه داخلست و نه خارج و نه متصل و نه منفصل

تا دو سال این بُد مر آن کدگار
بعد ازان امر آمد از کردگار

بعد ازین می ده ولی از کس مخواه
ما بدادیمت ز غیب این دستگاه

هر که خواهد از تو از یک تا هزار
دست در زیر حصیر کن بر آر

هین ز گنج رحمت بی مر بده
در کف تو خاک گردد زر بده

هر چه خواهند بده مندیش ازان
داد یزدان را تو بیش از بیش دان

در عطای ما نه تخسیر و نه کم
نی پشیمانی نه حسرت نی ندم

دست زیر بوریا کن ای سند
از برای روی پوش چشم بد

پس ز زیر بوریا پرکن تو مشت
ده بدست سائل اشکسته پشت

بعد ازین از اجر نا ممنون بده
هر که خواهد گوهر مکنون بده

رو ید الله فوق ایدیهم تو باش
همچو دست حق گزاف و زر پاش

وام داران را ز عهده وارهان
همچو باران سبز کن فرش جهان
بود یک سال دگر کارش همین
که بدادی زر ز کیسه رب دین

زر شدی خاک سیه اندر کفش
حاتم طائی گدائی در صفش
حاجت خود گر نگفتی آن فقیر
او بدادی و بدانستی ضمیر

دانستن شیخ ضمیر سائلان را بی گفتن و دانستن

پیش او روشن ضمیر هر کسی
از فقیر و وام دار و مفلسی

هرچه در دل داشتی آن پشت خم
قدر آن دادی نه بسیار و نه کم

پس بگفتندش چه داشتی کاو
این قدر اندیشه را در دادی عمو

او بگفتی خانهٔ دل خلوت است
جز خیال وصل او دیار نیست

خانه را من روفتم از نیک و بد
آن من نبود و بود عکس گدا

گر در آبی نخل یا عرجون نمود
عکس بیرون باشد آن نقش ای فتی

لیک تا آب از قذی خالی شدن
تا امین گردد نماید عکسها

جز گلابه در تنت کو ای مقل
خاک تیره اندرین جو پر شیر

چون آن آب تنها خالی است
عکسها از برون آب جست

پس مصفا کن درون خویش را
خانه پر از دیو و نسناس و دده

ای خری ز استیزه مانده در کمیجے
گر کند ایمن کمینه سر بر زند

چون خیالی می شود در زهد تن
تا نگردد اندر انداز برون

خر بسی کوشید و او را دفع گفت
لیک جوع الکلب با خر بود جفت

غالب آمد حرص و صبرش شد ضعیف
کاد فقر ان یکن کفرا آمده است

گشته بود آن خر مجاعت را اسیر
گر حیات نیست من مرده بهم

گر خر اقبل توبه و سوگند خورد
مرگ را بر احمقان آسان کنند

نیست آسان مرگ بر جان خران
جرأت و بر اجل از احمقی است

جهد کن تا جان مخلد گردد ت
که بر افشانند بر از غیب جو

گر نباشد جوع صد رنج دگر
از پی هیضه بر آرد از تو سر

رنج جوع از رنجها پاکیزه تر
هم بلطف و هم بخفت هم عمل

جوع خود سلطان داروهاست هین
جوع باشد قابلیت در نظر

جمله ناخوش از مجاعت خوش شد است
گفت سائل چون بدین سنت شود

گفت جوع از صبر چون ناخوش شود
نان چه در پیش من حلوا شود

پس توانم که همه حلوا خورم
کاین علف زاری است زانداره برون

جوع مر خاصان حق را داده اند
چون علف کم نیست پیش این نهند

قدر وام الهداد آن بی گفتن ایشان و گفتن که نشانی بس باشد که اخرج بصفاتی الی خلقی فمن رآک فقد رآنی

خالی از کدیه مثال جنت است
اندرو جز عشق یزدان کار نیست

خانه‌ام پر است از نور احد
هرچه بینم اندرو غیر خدا

جز ز عکس نخلهٔ بیرون نبود
در تگ آب ار ببینی صورتی

تنقیه شرط است در جوی بدن
تا نماند تیره و خس در رو

آب صافی کن ز گل ای خصم دل
تو برانی هر دم از خواب و خور

در بیان سبب دانستن ضمیرهای خلق

تا بدانی سر هر درویش را
پس چرا باطن مصفا ناشده

کے ز ارواح مسیحا بو برے
کے شناسی گر خیالی سر کند

تا خیالات اندرون نه رو فتن
این خیال کز درون آید برون

غالب شدن مکر روباه بر استعصام خر و بردن آن خر را از حرص

بس بگو تا که برد عشق از غیب است
زان سوی کش حقائق داده است

گفت اگر مکر است یک ره گیر
زین غذا جوع آب باری ده هم

عاقبت هم از خری خطی بکرد
حرص کور و احمق و نادان کند

که نداند آب جان و دوران
چون نداند جان حیات و آن شیئی

تا برو ز مرگ بر گے باشد ت
اعتمادش نیز بر خالق بود

تا گنونش فضل بی‌چیزی نی
گرچه گه گه بر تنش جوعی گماست

در بیان فضیلت جوع و احتما

خاصه در جوع است صد نفع و هنر
رنج جوع اولی بود خود زان علل

جوع بر جان چنین خاص است بیس
جوع نور چشم باشد در بصر

جمله خوشها بی مجاعت ناروا ست
آن یکی می خورد نان فخفره

تمثیل در صبر و قناعت

چون کنم صبر ضروری لاجرم
خود نباشد جوع هر کس را زبون

تا شود از جوع شیر و زورمند
جوع هر جلف گدا را کی دهند

که بخور تو هم بدین ارزانیے | تو نه مرغاب مرغ نانیے
بنو اندر دل ترا جز فکر نان | ناید اندر خاطرت جز ذکر نان
بعد چندین سال حاصل چیست | جوع مردن به ذرین لیست

حکایت مریدی که شیخ از حرص و ضمیر او آگاه شد و او را نصیحت کرد

شیخ می شد با مریدی بی درنگ | سوی شهری نان در انجا بود تنگ
ترس جوع و قحط در فکر مرید | هر دمی می گشت از غفلت پدید
شیخ آگه بود و واقف از ضمیر | گفت او را چند باشی در زحیر
از برای غصهٔ نان سوختی | دیدهٔ صبر و توکل دوختی
تو نه زان نازنینان عزیز | که ترا دارند بی جوز و مویز
جوع رزق جان خاصان خداست | کی زبون همچو تو گیج گداست
باش فارغ تو از انها نیستی | کاندرین مطبخ تو بی نان بیستی
کاسه کاسه است و خوان بر خوان مدام | از برای این شکم خواران عام
چون بمیرد می رود نان پیش پیش | کای ز بیم بینوائی کشته خویش
تو برفتی ماند نان برخیز و گیر | ای بکشته خویش را اندر زحیر
بر سر هر لقمه بنوشته عیان | کز فلان ابن فلان ابن فلان
هین توکل کن ملرزان پا و دست | رزق تو بر تو ز تو عاشق تر است
عاشق است و می زند او مول مول | کز بی صبریت اندای فضول
گر ترا صبری بدی رزق آمدی | خویش را چون عاشقان بر تو زدی
این تب لرزه ز خوف جوع چیست | در توکل سیر می تانند زیست

حکایت آن گاو حریص که تنها در جزیره ایست بزرگ و حق تعالی آن جزیره را هر روز پر کند از نبات و ریاحین که تا علف آن گاو باشد تا بشب آن گاو همه را بچرد و فربه شود چون شب شود خوابش نبرد از غصه و خوف که همه صحرا را چریدم فردا چه خورم تا ازین غصه لاغر شود چون خلال و روز برخیزد همه صحرا را سبز تر بیند تا بزانو باز بخورد و فربه شود باز شبش همان غم بگیرد

یک جزیره سبز هست اندر جهان | اندرو گاویست تنها خوش دهان
جمله صحرا را چرد او تا بشب | تا شود زفت و عظیم و منتجب
شب ز اندیشه که فردا چه خورم | گردد او چون تار مو لاغر ز غم
چون برآید صبح بیند سبز دشت | تا میان رسته قصیل سبز و کشت
اندر افتد گاو با جوع البقر | تا بشب آن را چرد او سر بسر
باز زفت و فربه و لمتر شود | آن تنش از پیه و قوت پر شود
باز شب اندر تب افتد از فزع | تا شود لاغر ز خوف منتجع
که چه خواهم خورد فردا وقت خور | سالها اینست کار آن بقر
هیچ نندیشید که چندین سال من | میخورم زین سبزه زار و زین چمن
هیچ روزی کم نیامد روزیم | چیست این ترس و غم و دلسوزیم
باز چون شب میشود آن گاو زفت | میشود لاغر که آوه رزق رفت
نفس آن گاوست و آن دشت این جهان | کو همی لاغر شود از خوف نان
که چه خواهم خورد مستقبل عجب | لوت فردا از کجا سازم طلب
سالها خوردی و کم نامد ز خور | ترک مستقبل کن و ماضی نگر
لوت و پوت خورده را هم یاد آر | منگر اندر غابر و کم باش زار
قصهٔ این گاو را یکسو نهیم | زان خر و زان شیر نخجیر گام

صید کردن شیر آن خر را و رفتن بآب خوردن و خوردن روباه دل و جگر او و سوال شیر از روبه که دل و جگر کجاست روبه گفت اگر او را دل و جگر

برد خر را روبهک تا پیش شیر | پاره پاره کردش آن شیر دلیر
تشنه شد از کوشش آن سلطان دد | رفت سوی چشمه تا آبی خورد
روبهک خورد آن جگربند و دلش | آن زمان چون فرصتی شد حاصلش

زحیر مشقت ۱۲
مول مول یعنی درنگ
نه شتن است ۱۲
زفت مند لاغر یعنی فربه
۱۲ قصیل سبزه نو رسته و فربه ۱۲
جوع البقر مرضی است که جمیع اعضا را حالت گرسنگی طاری شود ۱۲
لمتر گنده سطبر ۱۲
منتجع بمعنی چراگاه ۱۲
لوت بمعنی اول
اقسام طعام ماکول لوت
اقسام مطعومات و مشروبات است
غابر از اضداد است بمعنی گذشته و آینده ۱۲
پیشتیان
نخجیر ۱۲

بوی آنچنان سیاستی که دیده بود آن روز که بر تو باز آمدی لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر

شیر چون واگشت از چشمه بخور / جست در خور دل نه دل بد نی جگر
گفت روبه را جگر کو دل چه شد / که نباشد جانور را زین دو بد
گفت اگر بودی ورا دل یا جگر / کی بدینجا آمدی بار دگر
آن قیامت دیده بود و رستخیز / وان ز کوه افتادن و هول و گریز
گر جگر بودی ورا یا دل بدی / بار دیگر کی بر تو آمدی
چون نباشد نور دل دل نیست آن / چون نباشد روح جز گل نیست آن
آن زجاجی کو ندارد نور جان / بول و قاروره‌ست قندیلش مخوان
نور مصباح است داد ذوالجلال / صنعت خلق است آن شیشه و سفال
لاجرم در ظرف باشد اعتداد / در لهبها نبود الا اتحاد
نور شش قندیل چون آمیخته / نیست اندر نورشان اعداد و چند
آن جهود از ظرفها مشرک شده / نور دید آن مؤمن و مدرک شده
چون نظر بر روح افتد مرد را / پس یکی بیند خلیل و مصطفی
چون نظر بر ظرف افتد روح را / پس دو بیند شیث را و نوح را
جو که آبش هست جو خود آن بود / آدمی آنست کو را جان بود
این نه مردانند اینها صورت‌اند / مرده نانند و کشته شهوت‌اند

حکایت آن راهب که بروز روشن با شمع در طلب آدمی می گشت

آن یکی با شمع بر می‌گشت روز / گرد بازار و دلش پر عشق و سوز
بوالفضولی گفت او را کای فلان / هین چه می‌جویی بپیش هر دکان
هین چه می‌جویی تو هر سو با چراغ / در میان روز روشن چیست لاغ
گفت می‌جویم بهر سو آدمی / که بود حی از حیات آن دمی
گفت من جویای انسان گشته‌ام / می نیابم هیچ و حیران گشته‌ام
گفت مردی هست این بازار پر / مردمانند آخر ای دانای حر
گفت خواهم مرد بر جاده دو ره / در ره خشم و بهنگام شره
وقت خشم و وقت شهوت مرد کو / طالب مردم دوانم کو بکو
کو درین دو حال مردی در جهان / تا فدای او کنم امروز جان
گفت نادر چیز می‌جویی ولیک / غافل از حکم خدائی نیک نیک
ناظر فرعی ز اصلی بی‌خبر / فرع ماییم اصل احکام قدر
چرخ گردان را قضا گمره کند / صد عطارد را قضا ابله کند
تنگ گرداند جهان چاره را / آب گرداند حدید خاره را
ای قراری داده ره را گام گام / خام خامی خام خامی خام خام
چون بدیدی گردش سنگ آسیا / آب جو را هم ببین آخر بیا
خاک را دیدی برآمد بر هوا / در میان خاک بنگر باد را
دیگهای فکر می‌بینی بجوش / اندر آتش هم نظر می‌کن بهوش
گفت حق ایوب را در مکرمت / من بهر موی تو صبری داده‌ام
هین بصبر خود مکن چندین نظر / صبر دیدی صبر دادن را نگر
چند بینی گردش دولاب را / سر برون کن هم ببین تیز آب را
تو همی گویی که می‌بینم ولیک / دید آن را بس علامتهاست نیک
گردش کف را چو دیدی مختصر / حیرتت باید بدریا در نگر
آنکه کف را دید سرگویان بود / وانکه دریا دید او حیران بود
آنکه کف را دید نیتها کند / وانکه دریا دید دل دریا کند
آنکه کفها دید باشد در شمار / وانکه دریا دید شد بی‌اختیار
آنکه کف را دید در گردش بود / وانکه دریا دید او بی‌غش بود
آنکه کف را دید سگالش کند / وانکه دریا دید بیدارش کند
آنکه کف را دید گردد مست او / وانکه دریا دید باشد غرق او
آنکه کف را دید آید در سخن / وانکه دریا دید شد بی ما و من
آنکه کف را دید بیهوده شود / وانکه دریا دید آسوده شود

مر مغی را گفت مردی کای فلان / هین مسلمان شو بباش از مؤمنان

دعوت کردن مسلمانی مغی را بدین اسلام و جواب گفتن او

گفت اگر خواهد خدا مؤمن شوم / ور فزاید فضل هم موقن شوم
لیک نفس نحس و آن شیطان زشت / می کشندم سوی کفران و کنشت
یار او تا نم بدن کو غالب است / آن طرف افتم که غالب جاذب است
نفس و شیطان خواهش خویش پیش برد / وان عنایت قهر گشت و خرد و مرد
خواستی مسجد شود آن جای خیر / دیگری آمد مر او را ساخت دیر
تو قبا میخواستی خصم از نبرد / زغم تو کرباس را شلوار کرد
گر زبون شد جرم آن کرباس چیست / آنکه او مغلوب غالب نیست کیست
صاحب خانه بدین خواری بود / کاین چنین بر وی خلافت میرود
چونکه خواه نفس آمد مستعان / تسخر آمد ایش شاء الله کان
گر کسی ناخواه او در غم او / گردد اندر مملکت او حکم جو
دفع او می خواهد او می باید / دیو هر دم غصه می افزایدش
تا مبادا کین کشد شیطان ز من / پس چه دستم گیرد آنجا ذوالمنن
گفت میخواهد خدا ایمان تو / تا رهد از دست دوزخ جان تو
گفت ای منصف چو ایشان غالب اند / یار او باشم که باشد زورمند
چون خدا میخواست از من صدق زفت / خواستش چه سود چون پیشش نرفت
تو یکی قصر و سرائی ساختی / اندرو صد نقش خوش افراختی
یا تو بافیدی یکی کرباس تا / خوش لباسی بهر پوشیدن قبا
چاره کرباس چه بود جان من / جز زبون رای آن غالب شدن
چون کسی ناخواه او بر وی اند / خار بن در ملک و خانه او نشاند
هم خلق کردم من از تازه و دم / چونکه باری این چنین خواری شوم
من اگر ننگ مغان یا کافرم / آن نیم که بر خدا این ظن برم
مملکت او را فرو گیرد چنین / که نیارد دم زدن دم آفرین
بنده آن او ببایدشدن / چونکه غالب اوست در هر انجمن
آنکه او خواهد مراد او شود / از که کار من دگر نیکو شود
حاش لله ایش شاء الله کان / حاکم آمد در مکان و لامکان

در بیان مثل شیطان بر درگاه رحمان

هیچکس در ملک او بی امر او / در نیفزاید سر یک تار مو
ترکمان را گر سگی باشد به در / بر درش بنهاده باشد رو و سر
باز اگر بیگانه معبر کشد / جمله بر وی همچو شیر نر کنند
ز آب تتماجی که دادش ترکمان / آنچنان واقف شدست و پاسبان
آبروها را غذای او کند / تا برد او آبروی نیک و بد
بر در خرگاه قدرت جان او / چون نباشد حکم را قربان او
بر در کف الوهیت چه سگ / ذره ذره امرجو بر جسته رگ
حمله میکن منع میکن می نگر / تا که باشد ذره ذره اندر صدق
این اعوذ آن است کای ترک خطا / بانگ زن بر سگ ره برگشا
چونکه ترک از سطوت سگ عاجز است / این اعوذ و این فغان ناجایز است
تو نمی یاری بدین در آمدن / من نمی یارم ز در بیرون شدن
ملک ملک اوست فرمان آن او / کمترین سگ بر در آن شیطان او
کودکان خانه دمش میکشند / باشد اندر دست طفلان خوارمند
که اشداء علی الکفار شد / با ولی گل با عدو چون خار شد
پس سگ شیطان که حق هستش کند / اندرو صد فکرت و حیلت تند
آب تتماج است آب روی عام / کو سگ شیطان از او یابد طعام
کله گله از مرید و از مرید / چون سگ باسط ذراعی بالوصید
ای سگ دیو امتحان میکن که تا / چون درین ره می نهند این خلق پا
پس اعوذ از بهر چه باشد چو سگ / گشته باشد از ترفع تیزتگ
تا بیایم بر در خرگاه تو / حاجتی خواهم ز جود و جاه تو
ترک هم گوید اعوذ از سگ که من / هم ز سگ درمانده ام اندر وطن
خاک اکنون بر سر ترک و قتق / که یکی سگ را ز در راند عتق

حاش لله ترک بانگی بر زند / سگ که باشد شیر نر خون می کند

ای که خود را شیر یزدان خوانده / سالها شد با سگی در مانده

چون کند آن سگ برای تو شکار / چون شکار سگ شدستی آشکار

جواب مؤمن سنی کافر جبری را و در اثبات اختیار بنده و دلیل گفتن که سنت راهی است کوفته اقدام انبیا و بر یمین آن راه بیابان جبر است که خود را اختیار نبیند و امر و نهی را منکر شود و تاویل کند و از منکر شدن امر و نهی لازم آید انکار بهشت و دوزخ که بهشت جزای مطیعان است و دوزخ جزای مخالفان امر و دیگر نگویم که بچه انجامد و العاقل یکفیه الاشارة و بر یسار آن راه بیابان قدر است که قدرت خالق را مغلوب قدرت خلق داند

گفت من بشنو ای جبری خطاب / آن خود گفتی نک آوردم جواب

بازئی خود دیدی ای شطرنج باز / بازئی خصمت ببین پهن و دراز

نامهٔ عذر خودت برخواندی / نامهٔ سنی بخوان چه ماندی

نکته گفتی جبریانه در قضا / سر آن بشنو ز من در ماجرا

اختیاری هست ما را بیگمان / حس را منکر نتانی شد عیان

اختیار خود ببین جبری مشو / ره رها کردی بره آی کج مرو

سنگ را هرگز نگوید کس بیا / از کلوخی کس کجا جوید وفا

آدمی را کس نگوید هین بپر / یا بیا ای کور تو در من نگر

گفت یزدان ما علی الاعمی حرج / کی نهد بر کس حرج رب الفرج

کس نگوید سنگ را دیر آمدی / یا که چوبا تو چرا بر من زدی

آنچنین واجستها مجبور را / کس نگوید یا زند معذور را

امر و نهی و خشم و تشریف و عتیب / نیست جز مختار را ای پاک جیب

اختیاری هست در ظلم و ستم / من ازین شیطان و نفس این خواستم

اختیار اندر درونت ساکن است / تا ندید او یوسفی کف را نخست

اختیار و داعیه در نفس بود / روش دید آنگه پر و بالی گشود

سگ بخفته اختیارش گشته گم / چون شکنبه در طعبانید دم

اسپ هم حو حو کند چون دید جو / چون بجنبد گوشت گربه کرد مو

دیدن آمد جنبش آن اختیار / همچو لقمه ز آتش انگیز و شرار

پس بجنبد اختیارت چون بلیس / شد دلالا آرد پیغام وعید

چونکه مطلوبی برین کس عرضه کرد / اختیار خفته بگشاید پر رود

وآن فرشته خیرها بر رغم دیو / عرضه دارد میکند دل را غریو

تا بجنبد اختیار خیر تو / زانکه پیش از عرضه خفته است این دو خو

پس فرشته و دیو گشته عرضه دار / بهر تحریک عروق اختیار

میشود ز الهامها و وسوسه / اختیار خیر و شرت ده کسه

وقت تحلیل نماز ای با نمک / زان سلام آورد باید بر ملک

که ز الهام و دعای خوبتان / اختیار این منادم شد روان

باز از بعدش گنه لعنت کنی / بر بلیس ایرا که از وی منحنی

این دو ضد عرضه کنندت در سرار / در حجاب غیب آید عرضه دار

چونکه پرده غیب برخیزد ز پیش / تو به من بینی بروی لالای خویش

وز سخنشان و تماشایی برگزند / کان سخنگو در حجاب اینها بدند

دیو گوید ای اسیر طبع و تن / عرضه میکردم نکردم در زمن

وان فرشته گویدت من گفتمت / که ازین شادی فزون گردد غمت

آن فلان روزت بگفتم من چنان / که از آن تعلیست و سوی جنان

ما محب جان و روح افزای تو / ساجدان و مخلص ما بابای تو

این مانت خدمتی هم میکنیم / سوی مخدومی صلایت میزدم

آن کره بابات آلوده عدی / در خطاب اسجدوا کرده ابا

آن گرفتی وان ما انداختی / حق خدمتهای ما نشناختی

این نشان ما را و ایشان اعیان / ور نگر شناس از لحن و بیان

نیم شب چون بشنوی رازی ز دوست / چون سخن گوید سحر دانی که اوست
ور دو کس در شب خبر آرد ترا / روز از گفتن شناسی هر دو را
بانگ شیر و بانگ سگ شب در رسید / صورت هر دو ز تاریکی ندید
روز شد چون باز در بانگ آمدند / پس شناسدشان ز بانگ آن هوشمند
مخلص آنکه دیو و روح عرضه‌دار / هر دو هستند از تتمهٔ اختیار
اختیاری هست در ما ناپدید / چون دو مطلب دید آید در مزید
اوستادان کودکان را می‌زنند / آن ادب سنگ سیه را کی کنند
هیچ گویی سنگ را فردا بیا / ور نیایی من دهم بد را سزا
هیچ عاقل مر کلوخی را زند / هیچ با سنگی عتابی کس کند
در خرد جبر از قدر رسواترست / زانکه جبری حس خود را منکرست
منکر حس نیست آن مرد قدر / فعل حق حسی نباشد ای پسر
منکر فعل خداوند جلیل / هست در انکار مدلول دلیل
آن بگوید دود هست و نار نی / نور شمعی بی ز شمع روشنی
وین همی بیند معین نار را / نیست می‌گوید پی انکار را
دامنش سوزد بگوید نار نیست / جامه‌اش سوزد بگوید نار نیست
پس تسفسط آمد این دعوی جبر / لاجرم بدتر بود زین رو ز گبر
گبر گوید هست عالم نیست رب / یا ربی گوید که نبود مستحب
این همی گوید جهان خود نیست هیچ / هست سوفسطایی اندر پیچ پیچ
جمله عالم مقر در اختیار / امر و نهی این بیار و آن میار
او همی گوید که امر و نهی لاست / اختیاری نیست این جمله خطاست
حس را حیوان مقرست ای رفیق / لیک ادراک دلیل آمد دقیق
زانکه محسوس است ما را اختیار / خوب می‌آید برو تکلیف کار

در بیان آنکه درک وجدانی چون اختیار و اضطرار و خشم و اصطبار بجای حس است که زرد از سرخ و تلخ از شیرین و پشک از مشک و درشت از نرم و سرد از گرم معلوم کند پس منکر وجدانی منکر حس باشد و زیاده که وجدانی از حس ظاهرترست زیراکه حس را از احساس توان منع کرد و بستن راه و مدخل وجدانیات ممکن نیست

درک وجدانی بجای حس بود / هر دو در یک جدول ای عم می‌رود
نغز می‌آید برو کن یا مکن / امر و نهی و ماجراها در سخن
اینکه فردا این کنم یا آن کنم / این دلیل اختیارست ای صنم
وان پشیمانی که خوردی زان بدی / ز اختیار خویش گشتی مهتدی
جمله قرآن امر و نهی است و وعید / امر کردن سنگ مرمر را که دید
هیچ دانا هیچ عاقل این کند / با کلوخ و سنگ خشم و کین کند
که بگفتم کین چنین کن یا چنان / چون نکردید ای موات عاجزان
عقل کی حکمی کند بر چوب و سنگ / مرد چنگی کی زند بر نقش چنگ
کای غلام بسته دست اشکسته پا / نیزه برگیر و بیا سوی وغا
خالقی که اختر و گردون کند / امر و نهی جاهلانه چون کند
احتمال عجز از حق راندی / جاهل و گیج و سفیهش خواندی
عجز نبود از قدر ور گر شود / جاهلی از عاجزی بدتر بود
ترک می‌گوید قنق را از کرم / بی سگ و بی دق بیا اندر حرم
وز فلان سو اندر آ هین با ادب / تا نگیرد بند زد تو دندان و لب
تو بعکس آن کنی بر در روی / لاجرم از زخم سگ خسته شوی
آنچنان رو که غلامان رفته‌اند / تا سگش گردد حلیم و مهرمند
تو سگی با خود بری یا روبهی / سگ شود از بن هر خرگهی
غیر حق را گر نباشد اختیار / خشم چون می‌آیدت بر جرم‌دار
چون همی خایی تو دندان بر عدو / چون همی بینی گناه و جرم ازو
گر ز سقف خانه چوبی بشکند / بر تو افتد سخت مجروحت کند
هیچ خشمی آیدت بر چوب سقف / هیچ اندر کین او باشی تو وقف
که چرا بر من زد و دستم شکست / یا چرا بر من فتاد و کرد پست

سفسطه سوفسطائی شدن یعنی همه موجودات محض خیال داشتن یعنی عمل و باطل ١٢ مستحب یعنی مقبول ١٢ درک وجدانی یعنی دریافتن و وجدان کردن وجدان قوتی است از قوای مدرکه باطنی ... اختیار ... اضطرار و خشم و اصطبار بجای حس ... ظاهرتر است ... قنق بضم قاف یعنی مهمان ... ١٢

او عدو و خصم جان من بدست / قاصد او در بند خون من شدست
کودکان خرد را چون میزنی / چون بزرگان را منزه میکنی
آنکه دزد مال تو گوئی بگیر / دست و پایش را ببر سازش اسیر
وانکه قصد عورت تو می کند / صد هزاران خشم از تو سر زند
گر بیاید سیل و رخت تو برد / هیچ با سیل آورد کینی خرد
ور بیامد باد و دستارت ربود / کی ترا با باد دل خشمی نمود
خشم در تو شد بیان اختیار / تا نگوئی جبریانه اعتذار
گر شتربان اشتری را میزند / آن شتر قصد زننده میکند
خشم اشتر نیست با آن چوب او / پس ز مختاری شتر بردست بو
همچنین گر بر سگی سنگی زنی / بر تو آرد حمله گردد منثنی
سنگ اگر گیرد و از خشم تو است / که تو دوری و مدد از تو بود
عقل حیوانی چو دانست اختیار / این مگو ای عقل انسان شرم دار
روشن است این لیک از طمع سحور / آن خورنده چشم بر بندد ز نور
چونکه کلی میل او نان خوردنیست / رو بتاریکی کند که روز نیست
حرص چون خورشید را پنهان کند / چه عجب گر پشت بر برهان کند
این مثل بشنو مشو منکر بدان / اختیار خویش را در امتحان

حکایت دزد که با شحنه گفت که آنچه کردم تقدیر خدا بود و جواب شحنه و هم در بیان تقریر اختیار خلق و هم بیان آنکه تقدیر و قضا سبب کننده اختیار است و سلب کننده اختیار نیست

گفت دزدی شحنه را کای پادشاه / آنچه کردم بود آن حکم اله
گفت شحنه آنچه من هم می کنم / حکم حق است ای دو چشم روشنم
از دکانی گر کسی تربی برد / کاین ز حکم ایزدست ای باخرد
بر سرش کوبی دو سه مشت ای کره / حکم حق است اینکه اینجا باز نه
در یکی تربی چو این عذر ای فضول / می نیاید پیش بقالی قبول
چون بدین عذر اعتمادی میکنی / گرد اژدرهای می تنی
زین چنین عذر ای سلیم نانبیل / خون و مال و زن همه کردی سبیل
هر کسی پس سبلت تو برکند / عذر آرد خویش را مضطر کند
حکم حق گر عذر می شاید ترا / پس بیاموز و بده فتوی مرا
که مرا صد آرزو و شهوت است / دست من بسته ز بیم هیبت است
پس کرم کن عذر را تعلیم ده / برگشا از دست و پای من گره
اختیاری کرده هر پیشه را / کاختیاری دارم و اندیشه
ور نه چون بگزیده آن پیشه را / از میان پیشه ها ای کدخدا
چونکه آید نوبت نفس و هوا / بیست مرده اختیار آید ترا
چون برد یک حبه از تو یار سود / اختیار جنگ در جانت گشود
چون بیاید نوبت شکر نعم / اختیارت نیست وز سنگی تو کم
دوزخت را عذر این باشد یقین / کاندرین سوزش مرا معذور بین
کس نبیند حجت و معذرت ندا / وز کف جلاد این ورت تمدا
چون همی اید در جهان منتظم شد / حال آن عالم همت معلوم شد

حکایت در جواب جبری و اثبات اختیار خلق و صحت امر و نهی و هم در بیان آنکه عذر جبری در هیچ ملتی مقبول نیست

آن یکی بر رفت بالای درخت / میفشاند او میوه را دزدانه سخت
صاحب باغ آمد و گفت ای دنی / از خدا شرمیت کو چه میکنی
گفت از باغ خدا بنده خدا / گر خورد خرما که حق کردش عطا
عامیانه چه ملامت میکنی / بخل بر خوان خداوند غنی
گفت ای ایبک بیار آن رسن / تا بگویم من جواب بو الحسن
پس ببستش سخت آن دم بر درخت / میزد او بر پشت و ساقش چوب سخت
گفت آخر از خدا شرمی بدار / میکشی این بیگنه را زار زار
گفت کز چوب خدا این بنده اش / میزند بر پشت دیگر بنده خوش

چوب حق و پشت و پهلو آنِ او / من غلام و آلت فرمان او
گفت توبه کردم از جبر ای عیار / اختیارست اختیارست اختیار

اختیارات اختیارش هست کرد / اختیارش چون سواری زیر گرد
اختیارش اختیار ما کند / امر شد بر اختیاری مستند

حاکمی بر صورت بی‌اختیار / هست هر مخلوق را در اقتدار
تا کشد بی‌اختیاری صید را / تا برد بگرفته گوش او زید را

لیک بی هیچ آلتی صنع صمد / اختیارش را کمند او کند
اختیارش زید را قیدی کند / بی سگ و بی دام حق صیدش کند

آن دروگر حاکم چوبی بود / وان مصور حاکم خوبی بود
هست آهنگر بر آهن قیمی / هست بنّا هم بر آلت حاکمی

نادر این باشد که چندین اختیار / ساجد اندر اختیارش بنده‌وار
قدرتش بر اختیارات آنچنان / نفی نکند اختیاری را از آن

قدرت تو بر جمادات از نبرد / کی جمادی را از آنها نفی کرد
خواستش می‌گوی بر وجه کمال / که نباشد نسبت جبر و ضلال

چونکه گفتی کفر من خواه ویست / خواه خود را نیز هم می‌دان که هست
زانکه بی‌خواه تو خود کفر تو نیست / کفر بی‌خواهش تناقض گفتنیست

امر عاجز را قبیحست و ذمیم / خشم بتّر خاصه از رب رحیم
گاو گر یوغی نگیرد می‌زنند / هیچ گاوی که نپرّد شد زنند

گاو چون معذور نبود در فضول / صاحب گاو از چه معذور و ذلول
چون نه‌ای رنجور سر را بر مبند / اختیارت هست بر سبلت مخند

جهد کن کز جام حق یابی نوی / بی‌خود و بی‌اختیار آنگه شوی
آنگه آن می را بود کل اختیار / تو شوی معذور مطلق مست‌وار

هرچه گویی گفتهٔ می باشد آن / هرچه روبی رفتهٔ می باشد آن
کی کند آن مست جز عدل و صواب / که ز جام حق کشیدست او شراب

جادوان فرعون را گفتند بیست / مست را پروای دست و پای نیست
دست و پای ما می آن واحدست / دست ظاهر سایه است و کاسدست

چون بسر بر شد ز جام او مدام / خانهٔ دل را فرو گیرد تمام

در معنی ما شاء الله کان یعنی خواست خواست اوست و رضا رضای او ز خشم و رد دیگران تنگدل نباشد کان اگرچه بلفظ ماضی است لیکن در فعل خدا ماضی و مستقبل نباشد لیس عند الله صباح و مسا

قول بنده ایش شاء الله کان / بهر آن نبود که تنبل شو در آن
بلکه تحریضست بر اخلاص و جد / کاندر آن خدمت فزون شو مستعد
گر بگوید آنچه می‌خواهی تو راد / کار کار تست بر حسب مراد
آنگهان تنبل کنی جایز بود / کانچه خواهی وانچه گویی آن شود

چون بگوید ایش شاء الله کان / حکم حکم اوست مطلق جاودان
پس چرا صد مرده اندر ورد او / بر نگردی بندگانه گرد او

گر بگوید آنچه می‌خواهد وزیر / خواست آن اوست اندر دار و گیر
گرد او گردان شوی صد مرده زود / تا بریزد بر سرت احسان و جود

یا گریزی از وزیر و قصر او / این نباشد جستجوی نصر او
باژگونه زین سخن کاهل شوی / منعکس ادراک و خاطر ای غوی

امر امر آن فلان خواجه است هین / چیست یعنی با جز او کمتر نشین
گرد خواجه گرد چون امر آن اوست / کو کشد دشمن رهاند جان دوست

هرچه او خواهد همان خواهی یقین / یاوه کم رو خدمت او برگزین
نی چو حاکم اوست گرد او مگرد / تا نشوی نامه سیاه و روی زرد

چونکه حاکم اوست او را گیر سخت / غیر او را نیست حکم و دسترس
حق بود تاویل کان گرمت کند / پر امید و چست و باشرمت کند

ور کند سستت حقیقت این بدان / هست تبدیل و نه تاویلست آن
این برای گرم کردن آمدست / تا بگیرد ناامیدی آن ز دست

معنی قرآن ز قرآن پرس و بس — وز کسی کاتش زدست اندر هوس

پیش قرآن گشت قربانی و پست — تا که عین روح او قرآن شدست

روغنی کو شد فدای گل بکل — خواه روغن بوی کن خواهی تو گل

گر نمیدانی بجو تاویل آن — تا بتابد بر دولت آن را عیان

همچنین تاویل قد جف القلم — بهر تحریض ست بر شغل اهم

پس قلم بنوشت که هر کار را — لایق آن هست تاثیر و جزا

کژ روی جف القلم کژ آیدت — راستی آری سعادت زایدت

معنی قد جف القلم و کتب ان لا یستوی الطاعة و المعصیة و لا یستوی الامانة و السرقة جف القلم ان لا یستوی الشکر و الکفران جف القلم ان الله لا یضیع اجر المحسنین

چون بدزدی دست شد جف القلم — باده نوشی مست شد جف القلم

تو روا داری روا باشد که حق — همچو معزول آید از حکم سبق

ظلم آری مدبری جف القلم — عدل آری برخوری جف القلم

که ز دست من برون رفتست کار — پیش من چندین میا چندین مزار

بلکه معنی آن بود جف القلم — نیست یکسان پیش من عدل و ستم

فرق بنهادم میان خیر و شر — فرق بنهادم ز بد هم از بتر

ذره گر در تو فزاید ادب — باشد از یارت بداند فضل رب

قدر آن ذره ترا افزون دهد — ذره چون کوهی قدم بیرون نهد

پادشاهی که به پیش تخت او — فرق نبود از امین و ظلم جو

آنکه می لرزد ز بیم رد او — وانکه طعنه میزند بر جد او

فرق نبود هر دو یک باشد برش — شاه نبود خاک تیره بر سرش

ذره گر جهد تو افزون شود — در ترازوی خدا موزون شود

پیش این شاهان همیشه جان کنی — بیخبر ایشان ز غدر و روشنی

گفت غمازی که بدگوید ترا — ضایع آرد خدمتت را سالها

پیش شاهی کو سمیع ست و بصیر — گفت غمازان نباشد جایگیر

جمله غمازان ازو آیس شوند — سوی ما آیند و افزایند پند

بس جفا گوید شه را پیش ما — که برو جف القلم کم کن وفا

معنی جف القلم کی آن بود — که جفاها با وفا یکسان بود

بل جفا را هم جفا جف القلم — وان وفا را هم وفا جف القلم

عفو باشد لیک کو فر امید — که بود بنده ز تقوی روسپید

دزد را گر عفو باشد جان برد — کی وزیر و خازن مخزن شود

ای امین الدین ربانی بیا — کز امانت رست هر تاج و لوا

پور سلطان گر برو خائن شود — آن سرش از تن بدان بائن شود

ور غلام هندوی آرد وفا — دولت او را میزند طال بقا

چه غلام ار بر دری سگ با وفاست — در دل سالار او را صد رضاست

زین چو سگ را بوسه بر پوزش نهد — گر بود شیری چه پیروزش کند

چه گر دزدی که خدمتها کند — صدق او بیخ جفا را بر کند

چون فضیل ره زنی کو راست باخت — زانکه ده مرده بسوی توبه تاخت

وانچنان کز ساحران فرعون را — روسیه کردند از صبر و وفا

دست و پا دادند در جرم قود — آن بصد ساله عبادت کی شود

تو که پنجه ساله خدمت کرده — کی چنین صدقی بدست آورده

حکایت آن درویش که در هرات غلامان عمید خراسانی را آراسته دید بر اسپان تازی با قباهای زربفت و کلاهای مغرق پرسید که اینها کدام امیرانند گفتند که اینها امیران نیستند اینها غلامان عمید

آن یکی گستاخ رو اندر هری — چون بدیدی او غلام مهتری

جامه اطلس کمر زرین روان — روی کردی سوی قبله آسمان

کای خدا زین خواجه صاحب منن — چون نیاموزی تو بنده داشتن

بنده پروردن بیاموز ای خدا — زین رئیس و اختیار شهر ما

بود محتاج و برهنه بی نوا — در زمستان لرز لرزان از هوا
انبساطی کرد آن از خود رهی — جرأتی بنمود او از لمتری

خراسانی اندر روی به آسمان کرد و گفت ای خداوند غلام پروردن از عمید بیاموز آنجا مستوفی را عمید گویند

اعتمادش بر هزاران موهبت — که ندیم حق شد اهل معرفت
گر ندیم شاه گستاخی کند — تو مکن چون تو نداری آن سند
حق میان داد و میان بند کمر — گر کسی تاجی دهد او داد سر
تا یکی روزی که شاه آن خواجه را — متهم کرد و ببستش دست و پا
آن غلامان را شکنجه می‌نمود — که دفینهٔ خواجه بنمایید زود
سر او با من بگویید ای خسان — ورنه برم از شما حلق و لسان
مدت یک ماه‌شان تعذیب کرد — روز و شب اشکنجه و افشار و درد
پاره پاره کردشان و یک غلام — راز خواجه وا نگفت از اهتمام
گفتش اندر خواب هاتف کای کیا — بنده بودن هم بیاموز و بیا
ای دریده پوستین یوسفان — گر بدرد گرگت آن از خویش دان
زانکه می‌بافی همه ساله بپوش — زانکه می‌کاری همه ساله بنوش
فعل تست این غصه‌های دم بدم — این بود معنی قد جف القلم
که نگردد سنت ما از رشد — نیک را نیکی بود بد راست بد
کار کن دیو سلیمان زنده است — تا تو دیوی تیغ او برنده است
چون فرشته گشت از تیغ ایمن است — از سلیمان ایمن و از خوف رست
از سلیمان هیچ او را خوف نیست — دشمنی دیو است و از وی ایمنیست
حکم او بر دیو باشد نی ملک — رنج در خاک است نی فوق فلک
ترک کن این جبر را که بس تهیست — تا بدانی سر سر جبر چیست
ترک کن این جبر جمع منبلان — تا خبر یابی از آن جبر چو جان
ترک معشوقی کن و کن عاشقی — ای گمان برده که خوب و فایقی
ای که در معنی ز شب خامش‌تری — گفته خود را چه جویی مشتری
سر بجنبانند پیشت بهر تو — رفت در سودای ایشان دهر تو
تو مرا گویی حسد اندر مپیچ — چه حسد آرد کسی از فوت هیچ
هست تعلیم خسان ای چشم شوخ — همچو نقش خرد کردن بر کلوخ
خویش را تعلیم کن عشق و نظر — کان بود چون نقش فی جرم الحجر
نقش تو با تست شاگرد وفا — غیر فانی شد کجا جوی کجا
تا کنی مر غیر را حبر و سنی — خویش را بد خو و خالی می‌کنی
متصل چون شد دلت با آن عدن — هین بگو مهراس از خالی شدن
امر قل زین آمدش کای راستین — کم نخواهد شد بگو دریاست این
انصتوا یعنی که آبت را بلاغ — هین تلف کم کن که لب خشکست باغ
این سخن پایان ندارد ای پدر — این سخن را ترک کن پایان نگر
غیرتم آید که پیشت بیستند — بر تو می‌خندند عاشق نیستند
عاشقانت در پس پرده کرم — بهر تو نعره زنان بین دم بدم
عاشق آن عاشقان غیب باش — عاشقان پنج روزه کم تراش
که بخوردندت ز خدعه جذبه‌ای — سالها زیشان ندیدی حبه‌ای
چند هنگامه نهی بر راه عام — گام خستی بر نیامد هیچ کام
وقت صحت جمله یارند و حریف — وقت درد و غم بجز حق کو الیف
وقت درد چشم و دندان هیچ کس — دست تو گیرد بجز فریادرس
پس همان درد و مرض را یاد دار — چون ایاز از پوستین گیر اعتبار
پوستین آن حالت درد تو است — که گرفته است آن ایاز آن را بدست

باز جواب کافر جبری مؤمن سنی را و منع کردن از صبر که مادهٔ اشکال اینست و لا عشق حقیقی و ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء

کافر جبری جواب آغاز کرد — که از آن حیران شد آن منطیق مرد
لیک گر من آن جوابات و سؤال — جمله وا گویم بمانم زین مقال
زان مهمتر گفتنیها هستمان — که بدان فهم تو به یابد نشان
اندکی گفتیم زان بحث ای عتل — زانکه پیدا شود قانون کل

در میان جبری و اهل قدر / همچنین بحث است تا حشر و نشر
چون ز دفع شبهه‌شان دیدی جواب / پس رمیدندی از آن راه تباب
تا نگردد ملزم از اشکال خصم / تا بود محجوب از اقبال خصم
چون جهان ظلمت است و غیب این / از برای سایه می‌باید زمین
تا قیامت ماند این هفتاد و دو / کم نیاید مبتدع را گفتگو
عزت کعبه بود و آن ناحیه / دزدی اعراب و طول بادیه
این روش خصم و حقود آن شده / تا مقلد در دو ره حیران شده
در جواب نقش بیت می‌بندد ستیز / بر بهانم تا بروز رستخیز
پوزبند وسوسه عشق است و بس / ورنه کی وسواس را بستست کس
کی بری زان آب کان آبت برد / کی کنی زان فهم کو فهمت خورد
غیر این عقل تو حق را عقلهاست / که بدان تدبیر اسباب شماست
عشر امثالت دهد تا هفتصد / چون بیازی عقل در عشق صمد
عقلشان یکدم ستد ساقی عمر / سیر گشتند از خرد باقی عمر
عشق برد بحث را ای جان و بس / کو ز گفت و گو شود فریادرس
گر بترسد گر جواب وا دهد / گنگ گردد از پیچ او بیرون جهد
همچنانکه گفت آن یار رسول / چون نبی برخواندی بر ما فصول
آنچنانکه بر سر ما مرغی بود / کز فواتش جان تو لرزان شود
دم نیاری زد نجنبی سر فرا / تا نباید که بپرد آن هما
حیرت آن مرغ است خاموشت کند

گر فرو ماندی ز دفع خصم خویش / مذهب ایشان بر افتادی ز پیش
چون که مقضی بد دوام آن روش / می‌دهدشان از دلائل پرورش
تا که این هفتاد و دو ملت مدام / در جهان ماند الی یوم القیام
عزت مخزن بود اندر بها / که برو بسیار باشد قفلها
عزت مقصد بود ای ممتحن / پیچ پیچ راه و عقبه و راهزن
هر روش هر ره که آن محمود نیست / عقبه او مانعی و رهزنی ست
صدق هر ضد بینید در روش / هر فریقی در ره خود خوش منش
که مهان اهل بدانند این جواب / گرچه از ما شد نهان وجه صواب
عاشقی شو شاهد خوبی بجو / صید مرغابی همی کن جو بجو
غیر این معقولها معقولها / یابی اندر عشق با فر و بها
تا بدین عقل آوری ارزاق را / زان دگر مفرش کنی اطباق را
آن زنان چون عقلها در باختند / بر رواق عشق یوسف تاختند
اصل صد یوسف جمال ذوالجلال / ای کم از زن شو فدای آن جمال
حیرت آید عشق آن نطق را / زهره نبود که کند او ماجرا
لب ببندد سخت او از خیر و شر / تا مبادا کز دهان افتد گهر
آن رسول مجتبی وقت نثار / خواستی اینها حضور و صد وقار
پس نیاری هیچ جنبیدن ز جا / تا نگیرد مرغ خوب تو هوا
در کست شیرین بگو یا ترش / بر لب انگشتی نهی یعنی خمش
بر نهد سرپوش بر جوشش کند

پرسیدن پادشاه قاصد ایاز را که چندین غم و شادی با چارق و پوستین که جماد است چه میگوی تا ایاز را در سخن در آرد و سوال سلطان از و

ای ایاز این مهرها بر چارقی / چیست آخر همچو بر بت عاشقی
همچو مجنون از رخ لیلی خویش / کرده تو چارقی را دین و کیش
با دو کهنه مهر جان آمیخته / هر دو را در حجره آویخته
چند گویی با دو کهنه نو سخن / در جمادی می‌دمی سر کهن
چون عرب با ربع و اطلال ای ایاز / میکشی از عشق گفتی دراز
چارقت ربع کدامین آصف است / پوستین گویی قمیص یوسف است
همچو ترسا که شمارد با کشش / جرم یکساله زنا و غل و غش
تا بیامرزد کشیش آن گناه / عفو او را عفو داند از اله
نیست آگه آن کشیش از جرم و داد / لیک بس جادوست عشق و اعتقاد

دوستی و وهم صد یوسف تند
اسحر از هاروت و ماروت است خود

صورتی پیدا کند بر یاد او
جذب صورت آردت در گفتگو

راز گوید پیش صورت صد هزار
آنچنان که یار گوید پیش یار

نی بد آنجا صورتی نی هیکلی
زاده از وی صد الست و صد بلی

آنچنان که مادر دل برده‌ای
پیش گور بچهٔ نو مرده‌ای

رازها گوید بجد و اجتهاد
می‌نماید زنده او را آن جماد

حی و قائم داند او آن خاک را
خوش نگر این عشق ساحرناک را

پیش او نه فربه آن خاک گور
گوش دارد و بهوش او وقت شور

مستمع داند بجد آن خاک را
چشم و گوشی داند او خاشاک را

آنچنان بر خاک گور تازه او
دیده‌ام خوش می‌نهد با اشک رو

که بوقت زندگی هرگز چنان
روی ننهادست بر پور چو جان

از عزا چون چند روزی بگذرد
آتش آن عشق او ساکن شود

بعد از آن تا گور خود خواب آیدش
از جمادی هم جمادی آیدش

زانکه عشق افسون و بیهوده بود
ماند خاکستر چو آتش رفت تفت

عشق بر مرده نباشد پایدار
عشق را بر حی جان‌افزای دار

آنچه بیند آن جوان در آینه
پیر اندر خشت بیند آن همه

پیر عشق تست نی موی سپید
دستگیر صد هزاران ناامید

عشق صورتها بسازد در فراق
تا مصور سر کند وقت تلاق

که منم آن اصل اصل هوش و مست
بر صورها عکس حسن ما بدست

پرده‌ها را این زمان برداشتم
حسن را بی‌واسطه بفراشتم

زانکه بس با عکس من ره یافتی
قوت تجرید ذاتم یافتی

چون ازین سو جذبهٔ من شد روان
او کشش را می‌بیند در میان

مغفرت میخواهد از جرم و خطا
از پس آن پرده از لطف خدا

چون ز سنگی چشمه جاری شود
سنگ اندر چشمه متواری شود

کس نخواند بعد از آن زان حجر
زانکه جاری چشمه زان سنگ آن گهر

کاسه‌ها دان این صور را اندرو
آنچه حق ریزد بدان گیرد علو

گفتن خویشاوندان مجنون را که حسن لیلی باندازه‌ای است چندان نیست از وی نغزتر در شهر ما بسیار است یکی و دو و ده بر تو عرضه کنیم اختیار کن و ما را و خود را وارهان و جواب گفتن مجنون ایشان را

ابلهان گفتند مجنون را ز جهل
حسن لیلی نیست چندان هست سهل

بهتر از وی صد هزاران دلربا
هست همچون ماه اندر شهر ما

نازنین‌تر زو هزاران ماه‌روش
هست بگزین زان یکی یا ده بخوش

وا رهان خود را و ما را نیز هم
از چنین سودای زشت متهم

گفت صورت کوزه است و حسن می
می خدایم می‌دهد از ظرف وی

مر شما را سرکه داد از کوزه‌اش
تا نباشد عشق اوتان گوش‌کش

از یکی کوزه دهد زهر و عسل
هر یکی را دست حق عز و جل

کوزه می‌بینی ولیکن آن شراب
روی ننماید بچشم ناصواب

قاصرات الطرف باشد ذوق جان
جز بخصم خویش ننماید نشان

قاصرات الطرف باشد آن مدام
وین حجاب ظرفها همچون خیام

هست دریا خیمه‌ای در وی حیات
بط را لیکن کلاغان را ممات

زهر باشد مار را هم قوت و برگ
غیر او را زهر او درد و مرگ

صورت هر نعمتی و محنتی
هست این را دوزخ آن را جنتی

پس همه اجسام و اشیا تبصرون
اندرو قوت است و سم لاتبصرون

هست هر جسمی چو کاسه و کوزه‌ای
اندرو هم قوت و هم دلسوزه‌ای

کاسه پیدا اندرو پنهان رغد
طاعمش داند کزان چه میخورد

صورت یوسف چو جامی بود خوب
زان پدر میخورد صد باده طروب

باز اخوان را از آن زهراب بود
کاندر ایشان خشم و کینه می‌فزود

باز از وی مر زلیخا را شکر
می‌کشید از عشق افیونی دگر

غیر آن چه بود مر یعقوب را / بود از یوسف غذا آن خوب را
گونه گونه شربت و کوزه یکی / تا نماند در می غیبت شکی
باده از غیبست و کوزه زین جهان / کوزه پیدا باده در وی بس نهان
بس نهان از دیدهٔ نامحرمان / لیک بر محرم هویدا و عیان
یا الهی سکرت ابصارنا / فاعف عنا اثقلت اوزارنا
یا خفیا قد ملأت الخافقین / قد علوت فوق نور المشرقین
انت سر کاشف اسرارنا / انت فجر مفجر انهارنا
یا خفی الذات محسوس العطا / انت کالماء و نحن کالرحا
انت کالریح و نحن کالغبار / تختفی الریح و غبراه جهار
تو بهاری ما چو باغ سبز و خوش / او نهان و آشکارا بخششش
تو چو جانی ما مثال دست و پا / قبض و بسط دست از جان شد روا
تو چو عقلی ما مثال این زبان / این زبان از عقل دارد این بیان
تو مثال شادی و ما خنده ایم / که نتیجهٔ شادی فرخنده ایم
جنبش ما هر دمی خود اشهد است / که گواه ذو الجلال سرمد است
گردش سنگ آسیا در اضطراب / اشهد آمد بر وجود جوی آب
ای برون از وهم و قال و قیل من / خاک بر فرق من و تمثیل من
بنده نشکیبد ز تصویر خوشت / هر دمی گوید که جانم مفرشت
همچو آن چوپان که می گفت ای خدا / پیش چوپان و محب خود بیا
تا شپش جویم من از پیراهنت / چارقت دوزم ببوسم دامنت
کس نبودش در هوا و عشق جفت / لیک قاصر بود از تسبیح و گفت
عشق او خرگاه بر گردون زده / چون سگ خرگاه آن چوپان شده
چونکه بحر عشق یزدان جوش زد / بر دل او زد ترا بر گوش زد

حکایت جوحی که چادر پوشید در وعظ میان زنان نشست و حرکتی کرد که زنی او را بشناخت که مرد است نعره زد

واعظی بس گزیده در بیان / زیر منبر جمع مردان و زنان
رفت جوحی چادر و روبند ساخت / در میان آن زنان شد ناشناخت
سائلی پرسید واعظ را به راز / موی عانه هست نقصان نماز
گفت واعظ چون شود عانه دراز / پس کراهت باشد از وی نماز
یا بنوره یا بستره بسترش / تا نمازت کامل آید خوب و خوش
گفت سائل آن درازی تا چه حد / شرط باشد تا نمازم اکمل بود
گفت چون قدر جوی گردد بطول / پس ستردن فرض باشد ای سئول
پیش جوحی یک زنی بنشسته بود / هوش او اندر وعظ واعظ بسته بود
گفت جوحی زود ای خواهر ببین / عانهٔ من گشته باشد اینچنین
بهر خشنودی حق پیش آر دست / کان بقدر آن کراهت آمدست
دست زن کرد در شلوار مرد / خرزه‌اش در دست آن زن سر کرد
نعره زد سخت اندر حال زن / گفت واعظ بر دلش زد گفت من
صدق ازین زن بیازمود زمین / چونکه بر دل زد و او گفت چنین
گفت نی بر دل نزد بر دست زد / وای اگر بر دل زدی ای پرخرد
بر دل آن ساحران زد اندکی / شد عصا و سنگ ایشان ریز ریز
گر زند بر دل ربائی تو عصا / پیش زنجکان گروه زد دستها
نعرهٔ لاضیر بر گردون رسید / عشق چون جان ز جان کندن رهید
چون بنیستیم الکین تن زنیم / زو ورای چنگ دان مغز سیم
ای خنک آن را که ذات خود شناخت / اندر امن سرمدی قصری بساخت
کودکی گرید پی جوز و مویز / پیش عاقل باشد آن بس سهل چیز
پیش او اجزا زدو نور آمد جسد / طفل کی در دانش مردان رسد
هر که محجوب است او خود کودکیست / هر دوان باشد که بیعوان از کسی است
گر بریش و خایه مردستی کسی / هر بزی را ریش و خصیه هست
پیشوای بد بوان بشتاب / پیسر و غنام سوی قصاب
ریش شانه کرد که من سائقم / سائقی لیکن بسوی دوزخم
هین روش بگزین و ترک ریش کن / ترک این ما و من و تشویش کن

ریش خود را خنده زاری کرده — نازکم کن چونکه ریشش آزرده
تا شوی چون بوی گل بر عاشقان — پیشوا و رهنمای گلستان
چیست بوی گل دم عقل و خرد — خوش قلاووز ره ملک ابد

فرمودن شاه دیگر باره با ایاز که شرح چارق و پوستین بگو تا خواجه تاشانت از آن پند گیرند که الدین النصیحة

سرّ چارق را بیان کن ای ایاز — پیش چارق چیستت چندین نیاز
تا بنوشد سنقر و بکیارقت — سرّ سرّ پوستین و چارقت
ای ایاز از تو غلامی نور یافت — نورت از پستی سوی گردون شتافت
حسرت آزادگان شد بندگی — بندگی را چون تو دادی زندگی
مومن آن باشد که اندر جزر و مد — کافر از ایمان او حسرت خورد

دعوت کردن مسلمانی گبری را باسلام در عهد بایزید

بود گبری در زمان بایزید — گفت او را یک مسلمان سعید
که چه باشد گر تو اسلام آوری — تا بیابی صد نجات و سروری
گفت این ایمان اگر هست ای مرید — آنکه دارد شیخ عالم بایزید
من ندارم طاقت آن تاب آن — کان فزون آمد ز کوششهای جان
گرچه در ایمان و دین ناموقنم — لیک در ایمان او بس مومنم
دارم ایمان کان ز جمله برترست — بس لطیف و با فروغ و با فرست
مومن ایمان اویم در نهان — گرچه مهرم هست محکم بر دهان
باز ایمان خود گر ایمان شماست — نه بدان میلستم و نه مشتهاست
آنکه صد میلش سوی ایمان بود — چون شما را دید آن فاتر شود
زانکه نامی بیند و معنیش نی — چون بیابان را مفازه گفتنی
چون به ایمان شما او بنگرد — عشق او ز آورد ایمان بفسرد

حکایت آن موذن زشت آواز که در کافرستان بانگ نماز زد برای نماز و مرد کافر او را هدیه ها داد

این حکایت یاد گیر ای تیز هش — سوی آتش بگذرد زان اجر خویش
یک مؤذن داشت بس آواز بد — تا به صبح شب میدریدی حلق خود
خواب خوش بر مردمان کرده حرام — در صداع افتاده زو هم خاص و عام
کودکان ترسان از او در جامه خواب — مرد و زن از آواز او اندر عذاب
مجتمع گشتند مر توضیح را — بهر دفع زحمت و تصریح را
پس طلب کردند او را در زمان — تحفها دادند و گفتند ای فلان
از اذانت جمله آسودیم ما — بس مرا کردی شب و روز ای کیا
چون بیاید زان تو بهر یک دو سه — خواب رفت از ما کنون ای همتی
بهر آسایش زبان کوتاه کن — در عوض آن همتی همراه کن
قافله می شد به کعبه از وله — اقتبه بستند وان با قافله
بستگی کردند اهل کاروان — منزل اندر موضع کافرستان
وان مؤذن عاشق آواز خود — در میان کافرستان بانگ زد
چند گفتندش مگو بانگ نماز — که شود جنگ و عداوتها دراز
او ستیزه کرد و پس بی احتراز — گفت در کافرستان بانگ نماز
خلق خائف شد ز فتنه عامه — خود بیامد کافری با جامه
شمع و حلوا و یکی جامه لطیف — هدیه آورد و بیامد چون الیف
پرس پرسان کاین مؤذن کو کجاست — که صلا و بانگ او راحت فزاست
هین چه راحت بود زان آواز زشت — کوفتاد از وی بجا گه در کنشت
دختری دارم لطیف و بس سنی — آرزو می بود او را مؤمنی
هیچ این سودا نمیرفت از سرش — پندها میداد چندین کافرش
در دل او مهر ایمان رسته بود — همچو مجمر بود این غم من چو عود
در عذاب و درد و اشکنجه بدم — که بجنبد سلسله او دم بدم
هیچ چاره من ندانستم در آن — تا فرو خواند این مؤذن آن اذان
گفت دختر چیست این مکروه بانگ — که بگوشم آید این دو چار دانگ
من همه عمر این چنین آواز زشت — هیچ نشنیدم درین دیر و کنشت
خواهرش گفتا که این بانگ اذان — هست اعلام و شعار مؤمنان

باد رشکم تا مرا برسید از دگر / آن دگر هم گفت آری ای قمر
چون یقین گشتش رخ او زرد شد / وز مسلمانی دل او سرد شد
باز رستم من ز تشویش و عذاب / دوش خوش خفتم در آن بیخوف خواب
راحتم این بود از آواز او / هدیه آوردم بشکر آن مرد کو
چون بدیدش گفت این هدیه پذیر / که مرا گشتی مجیر و دستگیر
آنچه کردی با من از احسان و بر / بندهٔ تو گشته‌ام من مستمر
گر بمال و ملک و ثروت فردمی / من دهانت را پر از زر کردمی
هست ایمان شما زرق و مجاز / راهزن همچون که آن بانگ نماز
لیک از ایمان و صدق بایزید / چند حسرت در دل و جانم رسید

رجوع بحکایت گبر با مسلمان در ایمان

همچو آن زن کو جماع خر بدید / گفت آوه چیست این فحل فرید
گر جماع اینست بردند این خران / بر کس ما میرنند این شوهران
داد جمله داد ایمان بایزید / آفرینها بر چنین شیر فرید
قطره‌ای ز ایمانش در بحر ار رود / بحر اندر قطره‌اش غرقه شود
همچو آتش ذره در بیشه‌ها / کاندر آن ذره شود بیشه فنا
چون خیالی در دل شه یا سپاه / کس فکنده در جنگ خصمان را تباه
یک ستاره در محمد رو نمود / تا فنا شد گوهر گبر و جهود
یک ستاره در محمد شد سطرب / تا فنا شد کفر جمله شرق و غرب
آنکه ایمان یافت رفت اندر امان / کفرهای باقیان شد در گمان
کفر صرف اولین باری نماند / یا مسلمانی و یا بیمی نشاند
این بحیله آب و روغن کردنیست / این مثلها کفو ذره نور نیست
ذره نبود جز حقیری منجسم / ذره نبود شارق لاینقسم
گفتن ذره مرادم آن خفی / محرم دریا نه‌ای دم کفی
آفتاب نیر ایمان شیخ / گر نماید رخ ز شرق جان شیخ
جمله پستی نور گیرد تا ثری / جمله بالا خلد گردد اخضری
او یکی جان دارد از نور منیر / او یکی تن دارد از خاک حقیر
ای عجب اینست او یا آن بگو / که بماندم در شکال جستجو
گر وی اینست ای عجب آن چیست آن / پر شد از نور او هفت آسمان
ور وی آنست این بدن ای دوست چیست / ای عجب زین دو کدامین است و کیست

حکایت آن زن که گفت شوهر را که گوشت را گربه خورد شوهر گربه را بترازو برکشید گربه نیم من بر آمد گفت ای زن گوشت نیم من بود و افزون اگر این گوشت است گربه کو و اگر این گربه است گوشت کو

بود مردی کدخدا او را زنی / سخت طناز و پلید و رهزنی
هر چه آوردی تلف کردیش زن / مرد مضطر بود اندر تن زدن
بهر مهمان گوشت آورد آن معیل / سوی خانه با دو صد جهد طویل
زن بخوردش با شراب و با کباب / مرد آمد گفت دفع ناصواب
مرد گفتش گوشت کو مهمان رسید / پیش مهمان بود بیاید کشید
گفت زن کین گربه خورد آن گوشت را / گوشت دیگر خر اگر باید ترا
گفت ای ایبک ترازو را بیار / گربه را من برکشم اندر عیار
برکشیدش بود گربه نیم من / پس بگفت آن مرد کای محتال زن
گوشت بد شش اوقیه افزون از آن / گربه هم شش اوقیه هست ای ستیه دان
گوشت نیم من بود افزون یک ستیر / هست گربه نیم من هم ای ستیر
این اگر گربه است پس آن گوشت کو / ور بود این گوشت بنما گربه تو
بایزید ار این بود آن روح چیست / ور وی آن روحست این تصویر کیست
حیرت اندر حیرتست ای یار من / این نه کار تست نی هم کار من
هر دو او باشد ولیک از ریع زرع / دانه باشد اصل و آن که هست فرع
حکمت این اضداد را با هم ببست / ای قصاب این گردران با گردنست
روح بی قالب نتاند کار کرد / قالبت بی جان بود بیکار و سرد

قالب بیجان کم از خاک است و پست — روح چون مغز است و قالب همچو پوست
قالبت پیدا و آن جانت نهان — راست شد زین دو حساب جهان
خاک را بر سر زنی سر نشکند — آب را بر سر زنی سر نشکند
گر تو میخواهی که سر را بشکنی — خاک را و آب را بر هم زنی
چون شکستی سر رود آبش به اصل — خاک سوی خاک آید روز فصل
حکمتی که بود حق را ز ازدواج — گشت حاصل از نیاز و از لجاج
باشد آنگه ازدواجات دگر — لا سمع اذن و لا عین بصر
گر شنیدی اذن کی ماندی اذن — یا کجا کردی دگر ضبط سخن
گر بدیدی برف و یخ خورشید را — از پی یخ برداشتی امید را
آب گشتی بی عروق و بی گره — کز لطافت ز باد میگشتی زره
پس شدی درمان جان هر درخت — هر درختی از قدومش نیکبخت
وان یخی بفسرده در خود مانده — لا مساسی در درختان خوانده
لیس یالف لیس یولف جسمه — لیس الا شح نفس قسمه
نیست ضایع زو شود تازه جگر — لیک نبود پیک و سلطان خضر
ای ایاز استاده تو بس منتهی — نیست هر گرمی عنوتش منتبه
هر وفا را کی پسندد همتت — هر صفا را کی گزیند صفوتت

حکایت آن امیر که غلام را گفت که می بیار غلام رفت و سبوی می آورد در راه زاهدی بود که امر معروف میکرد سنگی بزد و سبو را بشکست امیر بشنید قصد گوشمال زاهد کرد و زاهد گریخت این قصه در عهد عیسی علیه السلام بود که هنوز می حرام نشده بود لیکن زاهد از لذت و تنعم منع میکرد

بود امیری خوشدلی میخوارهٔ — کهف هر مخمور و هر بیچارهٔ
مشفقی مسکین نوازی عادلی — مکرمی زربخششی و دریادلی
شاه مردان و امیر المؤمنین — راهبان و رازدان و رهبین
دور عیسی بود و ایام مسیح — خلق دلدار و کم آزار و ملیح
آمدش مهمان بناگاهان شبی — هم امیری جنس او خوش مذهبی
باده میبایستشان در نظم حال — باده بود آن وقت مأذون و حلال
باده شان کم بود و گفت ای غلام — رو سبو کن پر بیاور مدام
از فلان راهب که دارد خمر خاص — تا ز خاص و عام یابد جان خلاص
جرعهٔ زان جام راهب آن کند — که هزاران جره و خمدان کند
اندران می مایهٔ پنهانی است — آنچنان کاندر عبا سلطانی است
تو به دلق پاره پاره کم نگر — که سیه کردند از بیرون زر
از برای چشم بد مردود شد — وز برون آن لعل دودآلود شد
گنج و گوهر کی میان خانه‌هاست — گنجها پیوسته در ویرانه‌هاست
گنج آدم چون به ویران بد دفین — گشت طینش چشم‌بند آن لعین
او نظر میکرد در طین سست سست — جان همی گفتش که طینم سد تست
دو سبو بستد غلام و خوش دوید — در زمان در دیر رهبانان رسید
زر بداد و باده چون زر خرید — سنگ داد و در عوض گوهر خرید
باده کان بر سر شاهان جهد — تاج زر بر تارک ساقی نهد
فتنه‌ها و شورها انگیخته — بندگان و خسروان آمیخته
استخوانها رفته جمله جان شده — تخت و تخته آن زمان یکسان شده
وقت هشیاری چو آب و روغن‌اند — وقت مستی همچو جان اندر تن‌اند
چون هریسه لحم و گندم غرق هم — هیچ سبقت نی در ایشان فوق و کم
چون هریسه گشته آنجا فرق نیست — نیست فرقی کاندر آنجا غرق نیست
اینچنین باده همی برد آن غلام — سوی قصر آن امیر نیکنام
پیشش آمد زاهدی غمدیدهٔ — خشک‌مغزی در بلا پیچیدهٔ
تن ز آتشهای دل بگداخته — خانه از غیر خدا پرداخته
گوشمال محنت بی زینهار — داغها بر داغها چندین هزار
دیده هر ساعت جلش در جهاد — روز و شب خسپیده او در جهاد

سال و مه در خاک و خون آمیخته   صبر و حلمش نیم شب بگریخته
دید در شب یک غلام نیکپی   در شتابیش او زمین میکرد طی
گفت زاهد در سبوها چیست آن   گفت باده گفت آن کیست آن
گفت این آن فلان میر اجل   گفت طالب را چنین باشد عمل
طالب یزدان و آنگه عیش و نوش   باده شیطان و آنگه نیم هوش
هوش تو بی می چنین پژمرده است   هوشها باید بر آن هوش تو بست
تا چه باشد هوش تو هنگام سکر   ای چو مرغی گشته صید دام مکر

حکایت ضیاء دلق که دراز بالا بود و برادرش شیخ الاسلام تاج بلخ بغایت کوتاه بالا بود و این شیخ الاسلام از برادرش ننگ داشتی روزی ضیا در آمد بدرس او و همه صدور بلخ حاضر بودند بدرس او ضیا خدمتی کرد و بگذشت شیخ الاسلام نیم قیامی کرد سرسری ضیا گفت آری سخت درازی پاره‌ای در دزد از خود

آن ضیاء دلق خوش الهام بود   دادر آن تاج شیخ اسلام بود
از برای علم خلقی پیش او   گشته دایم ملازم در رنج
تاج شیخ الاسلام دار الملک بلخ   بود کوته قد و کوچک همچو فرخ
گرچه فاضل بود و محفل و ذوفنون   این ضیا اندر ظرافت بد فزون
او بسی کوته ضیا بس بد دراز   بود شیخ اسلام را صد کبر و ناز
زین برادر ننگ و عارش آمدی   این ضیا هم واعظی بد باهی
روز محفل اندر آمد آن ضیا   بارگه پر قاضیان و اصفیا
کرد شیخ اسلام از کبر تمام   این برادر را چنین نصف القیام
پس ضیا چون دید کبر اندر سرش   انقعایی او جای زورش
گفت آری بس درازی بهر فرد   اندکی از قد برفت هم بد دو

رجوع بحکایت زاهد با غلام امیر

پس قوی انگور ده نفس کو عقل کو   تا خوری می ای تو دانش را عدو
روت بس زیباست نیلی هم بکش   تا تو می نوشی و ظلمت جو شوی
ضحکه باشد نیل بر روی حبش   در تو نوری کی در آمد ای عمی
در شب ابری نجوی سایه جو شد   گر هلال آید نبی قوت عوام
سایهٔ روزست جستن قاعده   طالبان دوست آمد حرام
عاشقان را باده خون دل بود   چشم شان زاهد منزل بود
در چنین ره در بیابان مخوف   خاک در چشم قلاوزان تنی
ای قلاوز خرد با صد کروف   کاروان را گمره و هالک کنی
نان جو حقا حرامست و فسوس   نفس را در پیش نه نان سبوس
دشمن راه خدا را خوار دار   دزد را منبر منه بر دار دار
دزد را تو دست ببریدن پسند   از ادب دان عاجزی دستش ببند
گر تو بندی دست او دست تو بست   در تو با این تشنگی باشد شکست
تو عدو را امید هی و فی شکر   هرچه گوید نوش و خاک در
زود غیرت بر سبو سنگی شکست   او سبو انداخت از زاهد بجست

رفتن امیر خشم آلوده برای گوشمال زاهد

رفت پیش میر و گفتش داد کو   ماجرا گفت یک یک پیش او
میر چون آتش شد و برجست راست   گفت بنما خانهٔ زاهد کجاست
تا بدین گرز گران کوبم سرش   آن سری بی دانش ما در غرش
او چه داند امر و معروف از سگی   طالب عرف و فضیحت شهر شرمگین
تا بدین آن روش گر دو را جا کند   تا بجز بی خویشتن پیدا کند
کو ندارد خود هنر الا اهان   کو تسلسل میکند با مرد ملام
او اگر دیوانه است و فتنه کام   داروی دیوانه باشد کبر گاو
تا که شیطان از سرش بیرون دود   سبلت تحت بندگان چون ریح د
میر بیرون جست و نوسی بدست   نیم شب آمد بزاهد نیم مست

خواست کشتن مرد زاهد را ز خشم / مرد زاهد گشته پنهان زیر پشم

مرد زاهد می‌شنید از میر آن / زیر پشم آن رسن تابان نهان

گفت در گفتن درشتی مرد را / آینه تاند کرو و راست کرد

روی باید آینه وار آهنین / تا بگوید روی زشت خود ببین

حکایت مات کردن دلقک سید شاه ترمذ را

شاه با دلقک همی شطرنج باخت / مات کردش زود خشم شه بتاخت

گفت شه شه وان شه کبرآورش / یک یک آن شطرنج میزد بر سرش

که بگیر اینک شهت ای قلتبان / صبر کرد آن دلقک و گفت الامان

دست دیگر باختن فرمود میر / او چنان لرزان که عور از زمهریر

باخت دست دیگر و شه مات شد / وقت شه شه گفتن و میقات شد

برجهید آن دلقک و در کنج رفت / شش نمد بر خود فگند از بیم تفت

زیر بالشها و زیر شش نمد / خفت پنهان تا ز زخم شه رهد

گفت شه هی هی چه کردی چیست این / گفت شه شه شه شه ای شاه گزین

کی توان حق گفت جز زیر لحاف / با تو خشم‌آور آتش سجاف

ای تو مات و من ز زخم شاه مات / میزنم شه شه ز زیر رختهات

آمدن امیر بدر خانه زاهد و بلگد کوفتن در

چون محله پر شد از هیهای میر / وز لگد بر در زدن وز دار و گیر

خلق بیرون جست زود از چپ و راست / کای مقدم وقت عفوست و رضاست

مغز او خشکست و عقلش این زمان / کمترست از عقل و فهم کودکان

زهد و پیری ضعف بر ضعف آمده / واندر آن زهدش گشادی ناشده

رنج دیده گنج نادیده ز یار / کارها کرده ندیده مزد کار

یا نبود آن کار او را خود گهر / یا نیامد وقت پاداش از قدر

یا که بود آن سعی چون سعی جهود / یا جزا وابستهٔ میقات بود

مر ورا درد و مصیبت این بس است / کاندرین وادی پرخون بی‌کس است

چشم پر درد و نشسته او بکنج / رو ترش کرده فرو افگنده لنج

نی یکی کحال کو را غم خورد / نیش عقلی کو بکحلی ره برد

اجتهادی میکند با وهم و ظن / کار در بوکست تا نیکو شدن

زان رهش دورست تا دیدار دوست / که نمانده‌ش مغز مر از عشق دوست

ساعتی او با خدا اندر عتاب / که نصیبم رنج آمد زین حساب

ساعتی با بخت خود اندر جدال / که همه پرّان و ما ببریده بال

هر که محبوس است اندر بود و رنگ / گرچه در زهدست باشد خوش تنگ

تا برون ناید ازین ننگین مناخ / کی شود خوی خوشش صدرش فراخ

زاهدان را در خلا پیش از گشاد / تیغ و استره نشاید هیچ داد

کز ضجر خود را بدراند شکم / غصهٔ آن بی‌مرادیها و غم

بی‌مرادیهای این دنیا خوش است / با مرادی تندخوی سرکش است

انداختن مصطفی علیه الصلوة والسلام خود را از کوه حرا از وحشت دیر نمودن دیدار نمودن جبرئیل علیه السلام خود را بوی که مینداز که ترا دولتها و سعادتها در پیش است

مصطفی را هجر چون بفراختی / خویش را از کوه می‌انداختی

تا بگفتی جبرئیلش هین مکن / که ترا بس دولتست از امر کن

مصطفی ساکن شدی ز انداختن / باز هجران آوریدی تاختن

باز خود را سرنگون از کوه او / می‌فگندی از غم و اندوه او

باز خود پیدا شدی آن جبرئیل / که مکن این ای تو شاه بی‌بدیل

همچنین می‌بود تا کشف حجاب / تا بیابید آن گهر را او ز جیب

بهر هر محنت چو خود را می‌کشند / اصل محنتهاست این چونش کشند

از فدائی مردمان را حیرتیست / هر یکی از ما فدائی سیرتیست

ای خنک آن کو فدا کردست تن / بهر آن کارزد فدای او شدن

مرد حق باری فدائی این حق است / کاندرو هر بندگی در خستن است

عاشق و معشوق و عشقش بر دوام / در دو عالم بهره‌مند و نیک‌نام
هر یکی چونکه فدائی هر فتیست / کاندر آن ره صرف عمر و کشتنیست
کشتنی اندر غربی یا شرق / که نه شاقی ماند نه جانی نه شوق
یا کرامی ارحموا اهل الهوی / شانهم ورد التوی بعد التوی
عفو کن ای میر بر سختی او / درنگر در درد و بدبختی او
تا ز جرمت هم خدا عفوی کند / زلتت را مغفرت در آکند
تو ز غفلت بس سبو بشکسته‌ای / بر امید عفو دل دربسته‌ای
عفو کن تا عفو یابی در جزا / می‌شکافد مو قدر اندر سزا
موشگافا قهر را هوش دار / قصهٔ ما را تو نیکو گوش دار
باز بشنو قصهٔ میر آن دگر / تا بیابی زین حکایت صد خبر

جواب گفتن امیر مر آن شفیعان را که آن گستاخ چرا کرد و سبوی ما را چرا شکست من درین باب شفاعت قبول نخواهم کرد که سوگند خورده‌ام که سزای او بدهم

گفت کان کیست تا سنگی زند / بر سبوی ما سبو را بشکند
چون گذر سازد بکویم شیر نر / ترس ترسان بگذرد با صد حذر
بلکه بگذارد بهیبت بچه را / موی گردد پیش قهرم اژدها
بندهٔ ما را چرا آزرد دل / کرد ما را پیش مهمانان خجل
شربتی کان به ز خون اوست ریخت / این زمان همچون زنان او گریخت
نیک جان از دست او کی برد / گر شود چون مرغ و بر بالا پرد
تیر قهر خویش بر پرش زنم / پر و بال مرده ریگش بشکنم
ور شود چون ماهی اندر آب در / از نهیب من شود زیر و زبر
گر رود در سنگ سخت از کوی خشم / از دل سنگش کنون بیرون کشم
جان نخواهد برد از شمشیر من / ور کند صد حیله و تدبیر و فن
من بر آنم بر تن او ضربتی / تا بود مر دیگران را عبرتی
کار او سالوس و زرق و حیلت است / لیک مقصودش میان شهرت است
با همه سالوس او با ما نیز هم / داد او و صد چو او اینم دهم
بر سر خرش چند آنم گرز گران / کز تنش بیرون رود جان روان
خشم خونخوارش شده بد سرکشی / از دهانش می‌برآمد آتشی
آن شفیعان از دم و سهم او / چند بوسیدند دست و پای او
کای امیر از تو نشاید کین کشی / گر شد باده تو بی باده خوشی

دوم بار دست و پای امیر را بوسه دادن و لابه کردن شفیعان و همسایگان آن زاهد

باده سرمایه ز لطف تو برد / لطف آب از لطف تو حسرت خورد
پادشاهی کن ببخش ای رحیم / ای کریم ابن الکریم ابن الکریم
هر شرابی بندهٔ این قد و خد / جمله مستان را بود بر تو حسد
هیچ محتاج می گلگون نه‌ای / ترک کن گلگونه تو گلگونه‌ای
ای رخ چون زهره‌ات شمس الضحی / ای گدای رنگ تو گلگونه‌ها
باده کاندر خم همی جوشد نهان / ز اشتیاق روی تو جوشد چنان
ای همه دریا چه خواهی کرد نم / وی همه هستی چه می‌جویی عدم
ای مه تابان چه خواهی کرد گرد / ای که خور در پیش رویت گشته زرد
تو خوشی و خوب و کان هر خوشی / تو چرا خود منت باده کشی
تاج کرمناست بر فرق سرت / طوق اعطیناک آویز برت
جوهر است انسان و چرخ او را عرض / جمله فرع و سایه‌اند و تو غرض
علم جویی از کتبها ای فسوس / ذوق جویی تو ز حلوا ای سبوس
ای غلامت عقل و تدبیرات و هوش / چون چنینی خویش را ارزان فروش
خدمتت بر جمله هستی مفترض / جوهری چون نجده خواهد از عرض
بحر علمی در نمی پنهان شده / در سه گز تن عالمی پنهان شده
می چه باشد یا جماع و یا سماع / تا بجویی زو نشاط و انتفاع
آفتابی ذره کی خندد وام خواه / زهره از خمره کی خندد کام خواه
جان بی کیفی شده محبوس کیف / آفتابی حبس عقده اینت حیف

باز جواب گفتن امیر مر شفیعان را

گفت نی نی من حریف آن میم / من بذوق این خوشی قانع نیم

وارهیده از همه خوف و امید / کژ همی گردم بهر سو همچو بید
من چنان خواهم که همچون یاسمین / کژ شوم گه گه چنان گاهی چنین

همچو شاخ بید او چپ و راست / که ز باد فرح گونه گونه رقصهاست
آنکه خو کردست با خلدی می / این خوشی را کی پسندد خواجه هی

انبیا زان زین خوشی بیرون شدند / که سرشته در خوشی حق بدند
زانکه جانشان آن خوشی را دیده بود / این خوشیها پیششان بازی نمود

هر که را نور حقیقی رو نمود / کی شود قانع به تاریکی دود
وانکه در جوع و طعام اندر خورد / کی ز نان و شوربا حسرت برد

وانکه باشد خفته اندر گلستان / میل گلخن کی کند چون ابلهان
چون کند مستسقی از آب اجتناب / چون کند مخمور دوری ز شراب

سیر نبود هیچ عاشق از حبیب / صبر نکند هیچ رنجور از طبیب
عاشق از معشوق کی باشد نهان / چون لاو بیند همه کون و مکان

هیچکس غیر حق عاشق نشد / واقف آن سر بجز خالق نشد
با بت زنده کسی چون گشت یار / مرده را کی درکشد اندر کنار

مرده آن کس در کنار آرد مگر / کو ندارد در جهانی زول خبر

در معنی آیه ان الدار الآخرة لهی الحیوان لو کانوا یعلمون

که در و دیوار و همه اجزای آن عالم همه زنده اند و سخنگو و سخن شنو چنانکه فرموده مصطفی الدنیا جیفة وطالبها کلاب اگر آخرت را حیات نبودی آخرت همچون دنیا جیفه بودی جیفه را از برای مردگیش جیفه خوانند نه برای بوی زشت

آن جهان چون ذره ذره زنده اند / نکته دانند و سخن گوینده اند

در جهان مرده شان آرام نیست / کاین علف جز لایق انعام نیست

هر که را گلشن بود بزم و وطن / کی خورد او باده اندر گولخن

جای روح پاک علیین بود / جای روح هر نجس سجین بود

جای بلبل گلبن و نسرین بود / کرم باشد کش وطن سرگین بود

بهر مخمور خدا جام طهور / بهر منکر آب شور بیس نفور
هر که را عدل عمر ننمود دست / پیش او حجاج خونی عادل است

دختران را لعبت مرده دهند / که ز لعب زندگان تا آگهند
چون ندارند از فتوت زور و دست / کودکان را تیغ چوبین بهتر است

کافران قانع به نقش انبیا / که نگاریده است اندر دیرها
وان جهانها زاجتهاد روشنی / هیچ مانی وانی نقش و سایه ایست

آن یکی نقشش نشسته در جهان / وان دگر نقشش چو مه در آسمان
این دهانش نکته گویان با جلیس / وان دگر با حق بگفتار و انیس

گوش ظاهر ضبط این افسانه کن / گوش باطن جاذب اسرار کن
چشم ظاهر ضابط حلیه بشر / چشم سر حیران ما زاغ البصر

دست ظاهر سکینه داد و ستد / دست باطن بر در فر و صمد
پای ظاهر در صف مسجد صواف / پای معنی فوق گردون در طواف

جزو جزوش کاو نشسته همچنین / جان و دل تحت آن سیر حنین
آنکه در وقت است باشد تا اجل / وان دگر یار را بد قرن ازل

هست یکنامش ولی الدعین / وان دگر نامش امام القبلتین
خلوت و چله برو لازم نماند / هیچ غیمی مر ورا غایم نماند

قرص خورشید است خلوت خانه اش / کی حجاب آرد شب بیگانه اش
علت و پرهیز شد بحران نماند / کفر او ایمان شد و کفران نماند

چون الف از استقامت شد به پیش / او ندارد هیچ از اوصاف خویش
گشت فرد از کسوة خوهای خویش / شد برهنه جان بجان افزای خویش

چونکه هسته رفت پیش شاه فرد / شاه بهرش از اوصاف قدسی جامه کرد
خلعتی پوشید از اوصاف شاه / بر پرید از چاه تا ایوان جاه

همچنین یار شه چو شد دو صفا گشت
از بن طشت آمد او بالا طشت

در بن طشت است ار خود او دورناک
شوی آمیزش ز اجزای خاک

با نا خوشی و باشش بسته بود
ور نه او در اصل بس برجسته بود

چون عتاب اهبطوا انگیختند
همچو هاروتش نگون آویختند

بود هاروت از ملایک بیگمان
از عتابی شد معلق همچنان

سرنگون زان شد که از سر دور ماند
خویش را سر ساخت و تنها پیش راند

ای بسا خود را چو پر از آب دید
کرد استغنا و از دریا برید

در جگر چون قطرهٔ آتش نماند
بحر رحمت کرد او را باز خواند

رحمتی بی علتی بی خدمتی
آید از دریا مبارک ساعتی

آنکه افتد گرد دریا باز گرد
گر چه باشند اهل دریا باز زرد

تا که آید لطف بخشایشگری
سرخ گردد روی زرد از گوهری

زردی و بهترین رنگهاست
زانکه اندر انتظار آن لقاست

یک سر غمی بر غمی کان لاشی ست
بهر آن آمد که جانش قانع

که طمع لاغر کند زرد و ذلیل
نی ز درد و علت آید آن علیل

چون بر سینه و تنی بی سقم
خیره گردد عقل جالینوس هم

چون طمع بستی تو در انوار هو
مصطفی گوید که ذلت نفسه

نور بی سایه لطیف و عالی ست
آن مشبک سایهٔ غربالی ست

عاشقان عریان همی خواهند تن
پیش عریانان چه جامه چه کهن

ذره ها دان بودن آن ناودان
نگر عکس را چه با چه دیگدان

دیگر بار استدعای شاه از ایاز که تاویل کار خود بگو و مشکل طاعنان را حل کن که ایشان را در القیاس رها کردن مروت نیست

این سخن از حد و اندازه ست بیش
ای ایاز اکنون بگو احوال خویش

هین بگو احوال خود را ای ایاز
گر چه تصویر حکایت شد دراز

هست احوال تو از کان نوی
تو بدین احوال کی راضی شوی

هین حکایت کن از آن احوال خوش
خاک بر احوال و درس پنج و شش

حال باطن گر نمی آید بگفت
حال ظاهر گو که ما را کرد جفت

کز لطف یار تلخیهاست مات
گشت بر جان خوشتر از قند و نبات

جان نبات گردد و دریا رود
تلخی دریا همه شیرین شود

صد هزار احوال آمد همچنین
باز سوی غیب رفتند این چنین

حال هر روزی بدی مانند نی
همچو جو اندر روش کش بند نی

شادی هر روز از نوعی دگر
فکرت هر روز را دیگر اثر

تمثیل تن آدمی بمهمانخانه و تمثیل اندیشهای مختلف بمهمانان و عارف صابر در آن اندیشهها چون مرد مهماندوست

هست مهمانخانه این تن ای جوان
هر صباحی ضیف نو آید دوان

نی غلط گفتم که آید میدمم
ضیف تازه فکرت شادی و غم

میزبان تازه رو در خوی خلیل
ور نبیند منتظر شو در سبیل

هرچه آید از جهان غیب وش
در دلت ضیف است او را دار خوش

هین مگو کین ماند اندر گردنم
که هم اکنون باز پرد در عدم

حکایت آن مهمان و زن خداوند خانه که آه باران گرفت و مهمان در گردن ما ماند

آن یکی را بیگهان آمد قنق
ساخت او را همچو طوق اندر عنق

خوان کشید او را کرامتها نمود
آن شب اندر کوی ایشان سور بود

مرد زن را گفت پنهانی سخن
که امشب ای خاتون دو جامه خواب کن

بستر ما را بگستر سوی در
بهر مهمان گستر آن سوی دگر

گفت زن خدمت کنم شادی کنم
سمع و طاعت ای دو چشم روشنم

هر دو بستر گسترید و رفت زن
سوی ختنه سور کرد آنجا وطن

ماند مهمان عزیز و شوهرش / نقل بنهادند از خشک و ترش
در سمر گفتند هر دو منتجب / سرگذشت نیک و بد تا نیم شب
بعد از آن مهمان ز خواب و از سمر / شد بر آن بستر که بد آن سوی در
شوهر از خجلت بدو چیزی نگفت / که ترا این سوست ای جان جای خفت
که برای خواب تو ای بوالکرم / بستر آن سوی دگر افگنده ام
آن قراری که بزن او کرده بود / گشت مبدل وان مهمان غنود
آن شب آنجا سخت باران در گرفت / کز شکوه ابرشان آمد شگفت
زن بیامد بر گمان آنکه شو / سوی در خفته است و آن سو آن عمو
رفت عریان در لحاف آن عروس / داد مهمان را برغبت چند بوس
گفت می ترسیدم ای مرد کلان / خود همان آمد همان آمد همان
مرد مهمان را گل و باران نشاند / کز تو چون صابون سلطانی بماند
اندرین باران و گل او کی رود / بر سر و جان تو او تاوان شود
زود مهمان جست و گفت ای زن بهل / موزه دارم من ندارم غم ز گل
من روان گشتم شما را خیر باد / در سفر یکدم مبادا روح شاد
تا که زوتر جانب معدن رود / کاین خوشی اندر سفر رهزن شود
زن پشیمان شد از آن گفتار سرد / چون رمید و رفت آن مهمان فرد
زن بسی گفتش که آری ای امیر / گر مزاحی کردم از طیبت مگیر
لابه و زاری زن سودی نداشت / رفت ایشان را در آن حسرت گذاشت
جامه ازرق کرد از غم مرد و زن / صورتش دیدند شمع بی لگن
می شد و صحرا ز نور شمع مرد / چون بهشت از ظلمت شب گشت فرد
کرد مهمانخانه خانهٔ خویش را / از غم و از خجالت این ماجرا
در درون هر دو وا از زنها / هر زمان گفتی خیال مهمان
که بدم یار خضر صدر گنج جود / می فشاندم لیک روزی تان نبود

تمثیل فکر هر روزینه که در دل آید بمهمان نو که از اول روز در خانه فرود آید و فضیلت مهمانداری و ناز مهمان کشیدن

هر زمان فکری چو مهمان عزیز / آید اندر سینه چون جان عزیز
فکر را ای جان بجای شخص دان / زانکه شخص از فکر دارد قدر جان
فکر غم گر راه شادی میزند / کارسازیهای شادی میکند
خانه میروبد بتندی او ز غیر / تا در آید شادی نو ز اصل خیر
می فشاند برگ زرد از شاخ دل / تا بروید برگ سبز متصل
میکند از بیخ سرو کهنه را / تا خرامد سرو نو از ماورا
غم کند بیخ کژ پوسیده را / تا نماید بیخ رو پوشیده را
غم ز دل هر چه بریزد یا برد / در عوض حقا که بهتر آورد
خاصه آنرا که یقینش باشد این / که بود غم بندهٔ اهل یقین
گر ترشروئی نیارد ابر و برق / رز بسوزد از تبسمهای شرق
سعد و نحس اندر دلت مهمان شود / چون ستاره خانه خانه میرود
آن زمان کو مقیم برج تست / باش همچون طالعش شیرین و چست
تا که با مه چون شود او متصل / شکر گوید از تو با سلطان دل
هفت سال ایوب با صبر و رضا / در بلا خوش بود با ضیف خدا
تا چو واگردد بلای سخت رو / پیش حق گوید بصد گون شکر او
کز محبت با من محبوب کش / رو نکرد ایوب یک لحظه ترش
از وفا و خجلت حکم خدا / بود چون شیر و عسل او با بلا
فکر در سینه در آید نو بنو / خند خندان پیش او تو باز رو
کاعذنی خالقی من شره / لاتحرمنی انل من بره
رب اوزعنی لشکر ما اری / لاتعقب حسرة لی ان مضی
آن ضمیر رو ترش را پاس دار / آن ترش را چون شکر شیرین شمار
ابر را گر هست ظاهر رو ترش / گلشن آرنده است ابر و شوره کش
فکرت غم را مثال ابر دان / با ترش تو رو ترش کم کن چنان
بو که آن گوهر بدست او بود / جهد کن تا از تو او راضی شود
ور نباشد گوهر و نبود غنی / عادت شیرین خود افزون کنی

جای دیگر سود دارد عادتت / آن بامر و حکمت صانع شود

تو مخوان دو چار و انگشتان یکی / تا شوی از بوسه بر مقصود چیر

در تو او را فریب گیری و مفر / دایما در مرگ باشی زان روش

اصل آن انور بنیرش در کنار / بازره دایم ز مرگ انتظار

آیا از پر نیاز صدق پیش / گر رود عقل چو کوهت کاه وار

نی بوقت خشم و کینه صبر هات / ورنه بودی میر میران گیر خر

حق کرا خوانده ست در قرآن بل / آخر از بازار قصابان گذر

صد هزاران سر نهاده بر شکم / پو پر شهوت کان جان را گرو

ورنه شهوت خان و مانت بر کند / عقل و موی تیغ شود شهوت چو شیر

اندرین معنی حکایت گوش کن / تا دلا از شهوت بکلی شو رست

خواجه‌ای بودست او را دختری / زهره خدی مه رخی سیمین بری

گشت بالغ داد دختر را بشو / از تو دشگافی بتر گشت و هلاک

چون ضرورت بود دختر را بداد / خویش را پرهیز کن حامل مشو

کز ضرورت بود عقد این گدا / بر تو طفل وی بماند مظلمه

گفت دختر ای پدر خدمت کنم / دختر خود را بفرمودی حذر

اینچنین ترسی بعالم هم بدند / چونکه بد هر دو جوان خاتون و شو

از پدر آن راز پنهان میداشتش / من نه گفتم کز او دوری گزین

آن وصیتهای من خود یاد بود / آتش و پنبه است بیشک مرد و زن

چه بد این پرهیز از آتش کجاست / تو پذیرای منی او مشو

در زمان خاک انزال خوشی / این نهان ست و نجاست دوست

گفت چون عشقش کلاپیسه شود / گر گذشت آن است بر شادی و حشم کور من

نیست بر عقل حقیری پایدار / وقت حرص و وقت جنگ و کارزار

گفت یک صوفی بلشکر در غزا / ناگهان آمد قطار ترک و غا

ماند صوفی با بنه و خیمه ضعاف / فارسان رانند تا صف مصاف

مثقلان خاک بر جا ماندند / سابقون السابقون راندند

ناگهان وزری برآید حاجتت
بو که بجّه باشد و جفت آن
چشم تو در اصل باشد منتظر

فکرتی کز شادیت مانع شود
تو مگو فرعیست در اصل گیر
زهر آمد انتظار اندر چشش

دیگر بار خطاب شاه با ایاز و نواختن او ایاز را

صدق تو از بحر و زکوه ست بیش
سست گردد ور قرار و در ثبات
کی بود این جسم را آنجا مجال
ارزشان زد نیست از دم کم
زنده‌ات در گور تاریک افکند

نی بوقت شهوت باشد عشا
هست مردی این آن ریش و ذکر
روح حیوان را چه قدرست ای پسر
تا توانی بنده شهوت مشو
رو شتی باشد الا زجوان گیر

وصیت کردن آن پدر دختر خود را که خود را ازین شوهر که تراست نگاه دار تا حامله نشوی

شو نبود اندر کفایت کفو او
ور نباشد کفو ز تزویج فساد
این غریب است خوار است نبود وفا
هست پند دلپذیر و مغتنم
گر چنین نوعی نصیحت گر شنید
هیچ ما را گشت دل یا کشش
کنکرد تو غلط و پندم هیچ سود
یاد در آتش که حفاظ است نقا
خویش را باید نگه داری
فهم کن کان وقت ما نزال خوش بود

خربزه چون در رسد شد آبناک
گفت دختر را ازین وقع امان تو
ناگهان بجهد کند ترک همه
هر دو روزی سر نه فوز آن بچه
حامله شد ناگهان دختر زود
گشت پیدا گفت با با چیست این
گفت با با چون کنم پرهیز من
گفت نی گفتم که نی ای هر دو
گفت کی دانم انزال تو
گفت پا چشمش کلا پیسه شدی

وصف ضعف و سستی آن صوفی سایه پرورده مجاهده ناکرده داغ عشق ناکشیده بسجود و دست بوس عام و بحرمت نظر کردن و بانگشت نمودن ایشان که امروز در زمانه صوفی اوست غره شدن بوهم چون معلم

غبار ۱۲
آمدن ۱۲
ضعف بسیار
جنگ و کارزار ۱۲

جنگها کرده مظفر آمدند / بازگشته با غنائم سودمند

کودکان مغرور شدن بآن هم که من مجاهدم و در راه
پهلوانان میدانند با غازیان بغزا رفته که بظاهر ...
جهاد اگرچه جهاد اکبر نفس است ای جهاد اصغر هم محل وارد

ارمغان اوردند کای صوفی تو نیز / او برون انداخت نستد هیچ چیز

پس بگفتندش که خشمینی چرا / گفت من محروم ماندم از غزا

زان تلطف شیخ صوفی خوش نشد / کو میان غزو و خنجر کش نشد
پس بگفتندش که آوردیم اسیر / آن یکی را بهر کشتن تو بگیر

سر ببر تا تو هم غازی شوی / اندکی خوش گشت صوفی دل قوی
کآب اگر در وضو صد روشنی ست / چونکه آن نبود تیمم کردنیست

برد صوفی آن اسیر بسته را / در پس خرگه که آرد او غزا
دیر ماند آن صوفی آنجا با اسیر / قوم گفتند ای عجب چون شد فقیر

کافر بسته دو دست او کشتنی ست / بسملش را موجب تاخیر چیست
رفت آن یک در تفحص در پیش / دید کافر را ببالای ویش

همچو نر بالای ماده آن اسیر / همچو شیری خفته بالای فقیر
دستها بسته همی خایید او / از سر استیزه صوفی را گلو

گبر می‌خایید با دندان گلوش / صوفی افتاده بزیر و رفته هوش
دست بسته گبر همچون گربه / خسته کرده حلق او بی حربه

نیم کشتش کرده با دندان اسیر / ریش او پر خون ز حلق آن فقیر
همچو تو کز دست نفس بسته دست / همچو آن صوفی فتادستی پست

ای شده عاجز ز تلی کیش تو / صد هزاران کوهها در پیش تو
زین قدر خرپشته مردی از شکوه / چون روی بر عقبه‌های همچو کوه

غازیان کشتند کافر را بتیغ / هم در آن ساعت ز حمیت بی دریغ
بر رخ صوفی زدند آب و گلاب / تا بهوش آید ز بیهوشی و خواب

چون بهوش آمد بدید آن قوم را / پس بپرسیدند چون بد ماجرا
الله الله این چه حالست ای عزیز / اینچنین بیهوش گشتی از چه چیز

از اسیر نیم کشته بسته دست / اینچنین بیهوش افتادی و پست
گفت چون قصد سرش کردم بخشم / طرفه در من بنگرید آن شوخ چشم

چشم را وا کرد پهن او سوی من / چشم گردانید و شد هوشم ز تن
گردش چشمش مرا لشکر نمود / می ندانم گفت چون هولی فزود

قصه کوته کن کز آن چشم اینچنین / رفتم از خود اوفتادم بر زمین
فتنه کوته کن کز آن غمزه گران / رفتم از خود وا فتادم من از آن

نصیحت کردن مبارزان او را که با این زهره که تو داری که بکلابیسه چشم کافر بیهوش شدی زینهار که ملازم مطبخ خانقاه باش سوی پیکار و حربگاه مرو

قوم گفتندش به پیکار و نبرد / با چنین زهره که تو داری مگرد

گرد مطبخ گرد و اندر خانقاه / تا نگردی رسوا اگر گردی در سپاه

چون ز چشم آن اسیر بسته دست / غرقه گشتی کشتی تو در شکست

پس میان حملهٔ شیران نر / که بود با تیغشان چون گوی سر
کشته‌ها تا طاق طاق گرد نمازدن / طاق طاق جعبه‌ها گویان تن تن

کز دشافاش تیر جانستان / ابر آتش هی خجل در امتحان
کی توانی کرد در خون آشنا / چون ز نیها جنگ زنان آشنا

بس تن بی سر که اندر اضطراب / بس سر بی تن که خون جوشد چو آب
زیر دست و پای اسپان در غزا / صد فنا کان غرقه گشته در فنا

این چنین کس که ز موشی پرید / اندران صف تیغ خواهد گشت بید
چالش است این نیست تحریک چمن / تا تو جایی بخوری آستین

نیست حمزه خود دلت با تیغ بین / حمزه باید درین صف آهنین
نیست لوت چرب تیغ و خنجر است / جان پلید باخت جای سر است

کار هر کس نیست نبود قتال / که گریزد از خیالی چون خیال
کار ترکان است نی ترکان برو / جای ترکان نه باشد خانه جو

طاق طاق مرد ... طاق طاق بمعنی ... اول آواز شمشیر که در وقت زدن ... آید و طاق طاق ... آواز ... جامه ... ۱۲ ... بعضی ... شده ... که خوار ... باشد ... بر دو فنا ... از بیم ... ۱۲ ... یعنی ... از آن ... ۱۲ ... رسول صلعم ... نام پهلوان ۱۲ ... زنان ... نجانه بود ۱۲

قصه کوته کن کزان خشم آتشین / رفت از دست و فتاد بر زمین

حکایت عیاضی رحمة الله که نود بار بغزو رفته بود سینه برهنه بامید شهادت و چون نومید شد از جهاد اصغر بجهاد اکبر شتافت و خلوت گزید ناگهان آواز طبل غازیان شنید نفس او را رنجه داشتی بجهت غزا کردن و او نفس را متهم نمود و رغبت که کرد

گفت عیاضی نود بار آمدم / تن برهنه بوک زخمی آیدم

بی زره رفتم میان تیغ و تیر / تا یکی تیری خورم من جایگیر

تیر خوردن بر گلو یا مقتلی / در نیابد جز شهیدی مقبلی

بر تنم یک جایگه بی زخم نیست / این تنم از تیر چون پرویزنیست

لیک بر مقتل نیامد تیرها / کار بخت است این نه چالاکی و دها

چون شهیدی روزی جانم نبود / رفتم اندر خلوت و در چله زود

در جهاد اکبر افگندم بدن / در ریاضت کردن و لاغر شدن

بانگ طبل غازیان آمد بگوش / که خرامیدند جیش غزوه کوش

نفسم از باطن مرا آواز داد / که بگوش حس شنیدم بامداد

خیز هنگام غزا آمد برو / خویش را در غزو کردن کن گرو

گفتم ای نفس خبیث بیوفا / از کجا میل غزا تو از کجا

راست گوی ای نفس کاین حیلتگریست / ورنه نفس شهوت از طاعت بریست

گر نگوئی راست حمله آرمت / در ریاضت سخت‌تر افشارمت

نفس بانگ آورد آنگه از درون / با فصاحت بی دهان اندر فسون

که مرا هر روز اینجا می‌کشی / جان من چون جان گبران می‌کشی

هیچکس را نیست از حالم خبر / که مرا تو می‌کشی بی خواب و خور

در غزا بجهم بیک زخم از بدن / خلق بیند مردی و ایثار من

گفت ای نفسک منافق زیستی / هم منافق می‌مری تو چیستی

خوار خود را ای مرائی بوده‌ای / در دو عالم اینچنین بیهوده‌ای

نذر کردم که ز خلوت هیچ من / سر برون نارم چو زنده‌ست این بدن

زانکه در خلوت هر آنچه تن کند / نز برای روی هر مرد و زن کند

جنبش و آرامش اندر خلوتش / جز برای حق نباشد نیتش

این جهاد اکبرست آن اصغرست / هر دو کار رستم است و حیدرست

کار آن کس نیست این داد و جو / کو ز موشی جنبشی گم کرد هوش

آنچنان کس را بباید چون زنان / دور بودن از مصاف و از سنان

صوفیی آن صوفیی این اینت حیف / آن ز سوزن مرده این با تیغ سیف

نقش صوفی باشد او را نیست جان / صوفیان بدنام هم زین صوفیان

بر در و دیوار جسم گل سرشت / حق ز غیرت نقش صد صوفی نوشت

تا ز سحر آن نقشها جنبان شود / تا عصای موسوی پنهان شود

نقشها را می‌خورد صدق عصا / چشم فرعونیست پر گرد و حصا

حکایت مجاهدی دیگر و جانبازی او در غزا

صوفیی دیگر میان صف حرب / اندر آمد بیست بار از بهر ضرب

با مسلمانان بکافر وقت کر / وا نگشت او با مسلمانان بفر

بیست زخم از دست کافر چونکه خورد / بار دیگر حمله آورد و نبرد

تا نمود تن بیک زخم از گزاف / تا خورد او بیست زخم اندر مصاف

حیف آید که بزخمی جان دهد / جان بدست صدق آسان می‌دهد

حکایت آن مجاهد که از همیان سیم هر روز یک درم در خندق افگندی بتفاریق از بهر ستیزهٔ حرص و آرزوی نفس و وسوسهٔ نفس که چون می‌اندازی بخندق بارے یکبار بینداز تا خلاص یابم که

آن یکی بودش بکف چل درم / هر شب افگندی یکی در آب یم

تا که گردد سخت بر نفس مجاز / در تأنی رنج جان کندن دراز

نفس را فریاد کردی هر شبی / در قتالی زار در تا مجتبی

که چرا می‌نفکنی یکبارگی / کشتیم در غصه و بیچارگی

الیاس احدی الراحتین و او میگفت مر نفس را که ترا این راحت هم ندهم

رجوع بحکایت آن مجاهد در قتال

بهر حق یکبارگی بگذار این / نفس کالیاس احدی الراحتین

او نگشتی ملتفت مر نفس را / همچنین نشنیدی مر او را و عنا

همچنین آن صوفی اندر صف جنگ / بهر حق بگرفته ید بر نفس تنگ

با مسلمانان بکرّ و پیش رفت / وقت فرّ او وانگشت از خصم تفت

زخم دیگر خورد آن را هم ببست / بیست کرت کرد می دستش ز تیر بشکست

بعد از آن قوت نماند اندر تنش / مقعد صدق او ز خلاق خوشش

صدق جان دادن بود هین سابقوا / از نبی برخوان رجال صدقوا

این همه مردن نه مرگ صورتست / این بدن مر روح را چون آلتست

ای بسا خامی که ظاهر خونش ریخت / لیک نفس زنده آن جانب گریخت

آلتش بشکست رهزن زنده ماند / نفس زنده است ارچه مرکب خون فشاند

اسپ کشته ره نرفت آن خیره سر / ماند خام و زشت وز حق بی‌خبر

گر بهر خونریزی گشتی شهید / کافر کشته بدی هم بوسعید

ای بسا نفس شهید معتمد / مرده در دنیا چو زنده میرود

نفس رهزن مرد و تن که تیغ اوست / هست باقی در کف آن غزوجو

تیغ آن تیغ است مرد آن مرد نیست / لیک این صورت ترا حیران کنیست

نفس چون مبدل شود این تیغ تن / باشد اندر دست صنع ذوالمنن

آن یکی مردیست قوتش جمله درد / وان دگر مردی تهی جان همچو گرد

حکایت خلیفهٔ مصر و شاه موصل و صفت کردن مرد غماز و نمودن صورت کنیزک مصور در کاغذ و عاشق شدن خلیفهٔ مصر بر نقش آن کاغذ و فرستادن خلیفه امیری با سپاه گران بدر موصل و قتل و ویرانی بسیار کردن بهر این غرض

مر خلیفهٔ مصر را غماز گفت / کز شه موصل بحوری گشت جفت

یک کنیزک دارد او اندر کنار / در جهان نبود مانندش نگار

در بیان ناید که حسنش بی‌حدست / نقش او اینست کاندر کاغذست

نقش بر کاغذ چو دید آن کیقباد / خیره گشت و جام از دستش فتاد

پهلوانی را فرستاد آن زمان / سوی موصل با سپاه بس گران

گفت اگر ندهد بتو آن ماه را / برکن از بن آن در و درگاه را

ور دهد ترکش کن و مه را بیار / تا کشم من بر زمین مه در کنار

پهلوان شد سوی موصل با حشم / با هزاران رستم و طبل و علم

چون ملخها بیعد بر گرد کشت / قاصد اهلاک اهل شهر گشت

هر نواحی منجنیقی از نبرد / همچو کوه قاف او بر کار کرد

زخم تیر و سنگهای منجنیق / تیغها در گرد چون برق از بریق

هفته کرد این چنین خونریز گرم / برج سنگین سست شد چون موم نرم

شاه موصل دید پیکار مهول / پس فرستاد از درون پیش رسول

گرچه میخواهی ز خون مومنان / کشته میگردند درین حرب گران

گر مرادت ملک و شهر موصلست / بی چنین خونریز اینت حاصلست

من روم بیرون شهر اینک درآ / تا نگیرد خون مظلومان ترا

ور مرادت گوهر و سیم و زرست / این ز ملک و شهر خود آسانترست

هرچه میباید ترا از سیم و زر / میفرستم چیست این آشوب و شر

ایثار کردن صاحب موصل آن کنیزک خود را بخلیفهٔ مصر تا خونریزی مسلمانان زیاده نشود

چون رسول آمد به پیش پهلوان / گفت پیغام ملک اندر زمان

گفت من نی ملک میخواهم نه مال / لیک میخواهم یکی صاحب جمال

داد کاغذ کاندرو نقش نشان / گفت بنوشتش بگو او را عیان

کاندرین کاغذ نگر چه صورتست / رو بفرستش که ملک جان تست

بنگر اندر کاغذ این را طالبم / هین بده ورنه کنون من غالبم

چون رسولش باز گشت و گفت حال / داد کاغذ را و بنمود آن مثال

گشت معلومش چه گفت آن شاه بر / صورتی کم گیر زود او را ببر

من نیم در عهد ایمان بت پرست / بت بر آن بت پرست اولیتر است

با تبرک او دختر را و برد / سوی لشکرگاه در ساعت سپرد

ره بدختر چون بدید آن پهلوان / گشت عاشق بر جمالش در زمان

عشق بحر آسمان بر وی کفی / چون زلیخا در هوای یوسفی

دور گردونها ز موج عشق دان / گر نبودی عشق بفسردی جهان

که جمادی محو گشتی در نبات / که فدای روح گشتی نامیات

روح کی گشتی فدای آن دمی / کز نسیمش حامله شد مریمی

بر یکی بر جا فسردی همچو یخ / کی بدی پران و جویان چون ملخ

ذره ذره عاشقان آن کمال / می شتابد در علو همچون نهال

سبح لله هست اشتابشان / تنقیه تن میکنند از بهر جان

پهلوان چه را چو ره پنداشته / شوره اش خوش آمده حب کاشته

چون خیالی دید آن خفته بخواب / جمع شد با او وزو رفت آب

چون بجست از خواب شد بیدار زود / دید کان لعبت ببیداری نبود

گفت بر هیچ آب خود بردم دریغ / عشوه آن عشوه ده خوردم دریغ

پهلوانی تن بداد و مرد نداشت / تخم مردی در چنان ریگی بکاشت

مرکب عشقش دریده صد لگام / نعره میزد لا ابالی بالحمام

ایش ابالی بالخلیفه فی الهوی / استوی عندی وجودی والتوی

اینچنین عشقی زبان گرم آخر مکار / مشورت کن با یکی دانسته کار

مشورت را عقل کو سیلاب آز / در خرابی کرد ناخنها دراز

بین ایدی سد و سوی خلف سد / پیش و پس که بیند آن مفتون خد

آمده در قصد جان سیل سیاه / تا که روبه افگند شیری بچاه

از چهی بنمود معدومی خیال / تا در اندازد اسودی کالجبال

هیچکس را با زنان محرم مدار / که مثال آن دو پنبه است و شرار

آتشی باید بشسته ز آب حق / همچو یوسف معتصم اندر رهق

کز زلیخای لطیف سرو قد / همچو شیر آن خویشتن را واکشد

نفس خود را کی توان کردن زبون / نز بنا و اعدا و عقیل ذو فنون

جانب اتمام قصه بازران / کاین سخن پایان ندارد پهلوان

بازگشت از موصل و می شد براه / تا فرود آمد به بیشه و مرجگاه

آتش عشقش فروزان آنچنان / که ندانست او زمین از آسمان

مراجعت کردن پهلوان از موصل بجانب مصر و صحبت او در راه با کنیزک

قصد آن مه کرد اندر خیمه او / عقل کو و از خلیفه خوف کو

عقل را سوزد دوان شعله چو خس

چون زند شهوت درین وادی دهل / چیست عقل تو فجل ابن الفجل

چون زند شهوت درین وادی خراب / پیش چشم آتشش آن نفس

چون برون انداخت شلوار او / در میان پای آن زن نر نشست

صد خلیفه گشته کمتر از مگس / رستخیز و غلغل از لشکر بخاست

بر جهید او کون برهنه سوی صف / ذو الفقاری همچو آتش در کف

چون ذکر سوی مقر میرفت راست / بر زد او بر قلب لشکر ناگهان

تا ریان نره چون دیو در جوش آمده / صد طویله و خیمه را بر هم زده

دید شیر نر برون از نیستان / در هوا چون موج دریا بر بجست

پهلوان مردانه بد و بی حذر / پیش شیر آمد چو شیر مست نر

شیر نر گنبد همی کرد از نفس / زود سوی خیمه مه رو شتافت

چونکه خود را او بدان را نمود / مرد بی و همچنان بر پای بود

زد بشمشیر و سرش را بر شکافت / مردی او ماند بر پا در نخفت

آن بت شیرین لقای ماه رو / در تعجب ماند از مردی او

با چنان شیری بجائش گشته جفت / متحد گشتند حالی آن دو جان

جفت شد با او و شهوت آن زمان

زاتصال این دو جان با همدگر می رسد از غیب شان جانی دگر
رو نماید از طریق زادنی گر نباشد از علوقش رهزنی
هر کجا دو کس بمهری یا بکین جمع آید ثالثی زاید یقین
لیک اندر غیب زاید آن صور چون روی آن سو ببینی در نظر
آن نتایج کز قرانات تو زاد هین مگرد از هر قرینی زود شاد
منتظر میباش آن میقات را صدق دان الحاق ذریات را
کز عمل زاییده اند و از علل هر یکی را صورت و نطق و طلل
بانگ شان در میرسد زان خوش خصال کای ز ما غافل هلا زوتر تعال
منتظر در غیب جان مرد و زن مول مولت چیست زوتر گام زن
راه گم کرد او از آن صبح دروغ چون مگس افتاد اندر دیگ دوغ

پشیمان شدن آن سرلشکر از خیانتی که کرده بود و سوگند دادن او آن کنیزک را که بخلیفه باز نگوید آنچه رفت

چند روزی هم بر این بود آن زمان شد پشیمان او از آن جرم گران
داد سوگندش که ای بدر منیر کن حذر تا نشنود زین خبیر
داد سوگندش که ای خورشید رو با خلیفه ز آنچه شد چیزی مگو
مختصر گویم ببرد آن پهلوان مر کنیزک را بسوی شاه جان
چون بدید او را خلیفه گشت مست پس ز بام افتاده او زیر طشت
دید صد چندانکه وصفش را شنید بود کی بود خود دیده مانند شنود
وصف تصویر است بهر چشم هوش صورت آنرا چشم دان نی آن گوش
یک مثالی گویم اکنون گوش دار فهم کن اشکال معنی می شد ار

پرسیدن شخصی از بزرگی فرق میان حق و باطل را

کرد مردی از سخندانی سؤال حق و باطل چیست ای نیکو مقال
گوش را بگرفت و گفت این باطل است چشم حق است و یقینش حاصل است
آن به نسبت باطل آمد پیش این نسبت است اغلب سخنها ای امین
ز آفتاب ار کرد خفاش احتجاب نیست محجوب از خیال آفتاب
خوف او را خود خیالش میدهد آن خیالش سوی ظلمت میبرد
آن خیال نور می ترساندش بر شب ظلمات می چسپاندش
از خیال دشمن و تصویر اوست که تو چسپیده بر آن یار دوست
موسیا کشفت لمع بر کوه داشت آن مخیل تاب تحقیقش نداشت
هین مشو غره بدان که قابلی هم خیالش را وزین ره واصلی
از خیال حرب نهراسید کس لا شجاعة قبل حرب این دان و بس
بر خیال حرب حیز اندر فکر میکند چون رستمان صد کر و فر
نقش رستم کو بحمامی بود قرن حمله فکر هر خامی بود
این خیال سمع چون مبصر شود حیز چه بود رستمی مضطر شود
جهد کن کز گوش در چشمت رود آنچه آن باطل است آن حق شود
زان سپس گوشت شود هم طبع چشم گوهری گردد دو گوشت همچو چشم
بلکه جمله تن چو آیینه شود جمله چشم و گوهر سینه شود
گوش انگیزد خیال و آن خیال هست دلاله وصال آن جمال
جهد کن تا این خیال افزون شود تا دلاله رهبر مجنون شود
آن خلیفه گول هم یکچند نیز ریش گاوی کرد خوش با آن کنیز
ملک را تو ملک شرق و غرب گیر چون نمی ماند تو آنرا برق گیر
مملکتی کان می نماند جاودان ای دلت خفته تو آنرا خواب دان
تا چه خواهی کرد آن باد و بروت که بگیرد همچو جلادی گلوت
همچنین عالم بدان کان هست نیست از منافق کم شنو کو گفت نیست

حجت منکران آخرت و بیان ضعف آن حجت

حجتش اینست گوید هر دمی گر بدی چیزی دگر من دیدمی
گر نبیند کودکی احوال عقل عاقلی هرگز کند از عقل نقل
ور نبیند عاقلی احوال عشق کم نگردد ماه نیکوفال عشق

حسن یوسف دیدهٔ اخوان ندید ‌ ‌ ‌ از دل یعقوب کی شد ناپدید
مر عصا را چشم موسی چوب دید ‌ ‌ ‌ چشم قبطی افعی و آشوب بدید
چشم سر با چشم سر در جنگ بود ‌ ‌ ‌ غالب آمد چشم سر حجت نمود
چشم موسی دست خود را دست دید ‌ ‌ ‌ پیش چشم غیب نوری بد پدید
این سخن پایان ندارد در کمال ‌ ‌ ‌ پیش هر محروم ماند چون خیال
چون حقیقت پیش او فرج و گلوست ‌ ‌ ‌ کم بیان کن پیش او اسرار دوست
پیش او فرج و گلو باشد خیال ‌ ‌ ‌ لاجرم هر دم نماید جان جمال
هر کرا فرج و گلو آیین و خوست ‌ ‌ ‌ آن لکم دینکم ولی دین بهر اوست
با چنان انکار کوته کن سخن ‌ ‌ ‌ احمدا کم گوی با گبر کهن

چون خلیفه کرد رای اجتماع ‌ ‌ ‌ سوی آن زن رفت از بهر جماع

آمدن خلیفه نزد آن زن بجهت شهوت رانی و جماع

ذکر او کرد و ذکر برپای کرد ‌ ‌ ‌ قصد خفت و خیز مهر افزای کرد
چون میان پای آن خاتون نشست ‌ ‌ ‌ پس قضا آمد ره عیشش ببست
خشت خشت موش در گوشش رسید ‌ ‌ ‌ خفت ذکرش شهوتش کلی رمید
وهم آن کز مار باشد آن صریر ‌ ‌ ‌ که همی جنبد به تندی از حصیر

خنده گرفتن آن کنیزک از ضعف شهوت خلیفه و قوت شهوت آن پهلوان و فهم کردن خلیفه حال را و از او پرسیدن

زن چو دید آن سستی او از شگفت ‌ ‌ ‌ آمد اندر قهقهه خنده اش گرفت
یادش آمد مردی آن پهلوان ‌ ‌ ‌ کو بکشت آن شیر و اندامش چنان
غالب آمد خنده زن شد دراز ‌ ‌ ‌ جهد میکرد و نمی شد لب فراز
سخت می خندید همچون بنگیان ‌ ‌ ‌ غالب آمد خنده بر سود و زیان
هر چه اندیشید خنده می فزود ‌ ‌ ‌ همچو بند سیل ناگاهان گشود
گریه و خنده غم و شادی دل ‌ ‌ ‌ هر یکی را معدنی دان مستقل
هر یکی را مخزنی مفتاح آن ‌ ‌ ‌ ای برادر در کف فتاح آن
هیچ ساکن می نشد آن خنده زو ‌ ‌ ‌ پس خلیفه تیره گشت و تند خو
زود شمشیر از غلافش بر کشید ‌ ‌ ‌ گفت سر خنده وا گو ای پلید
در دلم زین خنده ظنی اوفتاد ‌ ‌ ‌ راستی گو عشوه نتوانیم داد
ور خلاف راستی بفریبیم ‌ ‌ ‌ یا بهانه چرب آری تو برم
من بدانم در دل من روشنیست ‌ ‌ ‌ بایدت گفتن هر آنچه گفتنیست
در دل شاهان تو ماهی دان سطبر ‌ ‌ ‌ گرچه گه گه شد ز غفلت زیر ابر
یک چراغی هست در دل وقت گشت ‌ ‌ ‌ وقت خشم و حرص آید زیر طشت
آن فراست این زمان یار منست ‌ ‌ ‌ گر نگویی آنچه حق گفتنیست
من بدین شمشیر برم گردنت ‌ ‌ ‌ سود نبود خود بهانه کردنت
این زمان بکشم ترا بی هیچ شک ‌ ‌ ‌ تیغ را کرد او حوالت گفت نک
ور بگویی راست آزادت کنم ‌ ‌ ‌ حق یزدان نشکنم شادت کنم
هفت مصحف آن زمان بر هم نهاد ‌ ‌ ‌ خورد سوگند و چنین تقریر داد

فاش کردن آن کنیزک آن راز را با خلیفه از بیم زخم شمشیر و اکراه خلیفه که راست بگو سبب این خنده را و گرنه بکشمت

زن چو عاجز گشت گفت احوال را ‌ ‌ ‌ مردی آن رستم صد زال را
شرح آن گردک که اندر راه بود ‌ ‌ ‌ یک بیک با آن خلیفه وانمود
شیر کشتن سوی خیمه آمدن ‌ ‌ ‌ وان ذکر قایم چو شاخ کرگدن
وان بدان قوت که از شیر شکار ‌ ‌ ‌ هیچ تغییرش نشد بد برقرار
تو بدین سستی که چون کردی بگوش ‌ ‌ ‌ خشت خشت موشکی رفتی ز هوش
من چو دیدم از تو این سستی آن ‌ ‌ ‌ زان سبب خندیدم ای شاه جهان
رازها را میکند حق آشکار ‌ ‌ ‌ چون بخواهد رست تخم بد مکار
این بهار نو ز بعد برگ ریز ‌ ‌ ‌ هست برهان وجود رستخیز
آب و ابر و آتش و این آفتاب ‌ ‌ ‌ رازها را می برآرند از تراب
در بهاران سرها پیدا شود ‌ ‌ ‌ هرچه خورد این خاک، این رسوا شود

بر دمد آن از دهان و از لبش ❊ تا پدید آید ضمیر و مذهبش
سر بیخ هر درختی و خورش ❊ جملگی پیدا شود آن بر سرش
هر غمی کز وی تو دل آزرده‌ای ❊ از خماری بود کان خورده‌ای
لیک کی دانی که آن رنج خمار ❊ از کدامین می برآمد آشکار
این خمار اشکوفهٔ آن دانه است ❊ آن شناسد کاگه و فرزانه است
شاخ و اشکوفه نماند دانه را ❊ نطفه کی ماند تن مردانه را
نیست ماننده هیولا با اثر ❊ دانه کی ماننده آید با شجر
نطفه از نان است کی ماند به نان ❊ مردم از نطفه است کی باشد چنان
جنّی از نار است کی ماند به نار ❊ از بخار است ابر و نبود چون بخار
از دم جبریل عیسی شد پدید ❊ کی به صورت همچو او بد ناپدید
آدم از خاک است کی ماند به خاک ❊ هیچ انگوری نمی‌ماند به تاک
کی بود طاعت چو خلد پایدار ❊ کی بود دزدی به شکل پای دار
هیچ اصلی نیست مانند اثر ❊ پس ندانی اصل رنج و درد سر
لیک بی‌اصلی نباشد این جزا ❊ بی‌گناهی کی برنجاند خدا
آنچه اصل است و کشندهٔ آن شی است ❊ گر نمی‌ماند بدو هم از وی است
پس بدان رنجت نتیجهٔ زلتی ست ❊ آفت این ضربتت از شهوتی ست
گر ندانی آن گنه را ز اعتبار ❊ زود زاری کن طلب کن اغتفار
سجده کن صد بار می‌گو ای خدا ❊ نیست این غم غیر در خورد سزا
ای تو سبحان پاک از ظلم و ستم ❊ کی دهی بی‌جرم جان را درد و غم
من معین می‌ندانم جرم را ❊ لیک هم جرمی بباید گرم را
چون بپوشیدی سبب را ز اعتبار ❊ دائما آن جرم را پوشیده دار
که جزا اظهار جرم من بود ❊ کز سیاست دزدیم ظاهر شود
باز گردم سوی تو به شاه باز ❊ تا شود معلوم اسرار نیاز

عزم کردن شاه چون واقف بر آن خیانت شد که بپوشد و عفو کند و او را به وی دهد و دانست که آن فتنه جزای قصد او بود و ظلم او بر صاحب موصل که من اساء فعلیها

شاه با خود آمد استغفار کرد ❊ یاد جرم و زلت و اصرار کرد
گفت با خود آنچه کردم با کسان ❊ شد جزای آن به جان من رسان
قصد جفت دیگران کردم ز جاه ❊ بر من آمد آن و افتادم به چاه
من در خانهٔ کس دیگر زدم ❊ او در خانهٔ مرا زد لاجرم
هر که با اهل کسان شد فسق‌جو ❊ اهل خود را دان که قواده است او
زانکه مثل آن جزای آن شود ❊ چون جزای سیئه مثلش بود
چون سبب کردی کشیدی سوی خویش ❊ مثل آن را پس تو دیوثی و بیش
غصب کردم از شه موصل کنیز ❊ غصب کرده شد از من زود نیز
او امین من بد و لالای من ❊ خائنش کرد آن خیانتهای من
نیست وقت کین گزاری و انتقام ❊ من به دست خویشتن کردم کار خام
گر کشم کینه از آن میر حشم ❊ آن تعدی هم بیاید بر سرم
همچنان کین ظلم آمد در جزا ❊ آزمودم باز نزماییم ورا
درد صاحب موصلم گردن شکست ❊ من نیارم این دگر را نیز جست
داد حق ما را ز مکافات آگهی ❊ گفت ان عدتم به عدنا به
چون فزونی کردن اینجا سود نیست ❊ غیر صبر و مرحمت محمود نیست
ربنا انا ظلمنا سهو رفت ❊ رحمتی کن ای رحیمیهات زفت
عفو کردم تو هم از من عفو کن ❊ از گناهان نو و جرم کهن
گفت اکنون ای کنیزک وامگو ❊ این سخن را که شنیدم من ز تو
پاس دارم رو بر کسی عرضه مکن ❊ آنچه گفتی ای کنیزک زین سخن
با امیرت جفت خواهم کرد من ❊ الله الله زین حکایت دم مزن
تا نگردد او ز رویم شرمسار ❊ کو یکی بد کرد و نیکی صد هزار
بارها من امتحانش کرده‌ام ❊ خوب‌تر از تو بدو بسپرده‌ام
در امانت یافتم او را تمام ❊ این قضایی بود هم از کرده ام

تو کرده من ۱۲

(۱) تاک یعنی رز ۱۲
(۲) زلت یعنی لغزش ۱۲
(۳) اغتفار آمرزش ۱۲
(۴) گرم بکاف فارسی غموم و تالم

پس نجود خواند آن میر خویش را
کردبا او یک بهانه دلپذیر
زان سبب کز غیرت او دا انتها
رشک و غیرت میبر و خون منجود
کز تو جانبازی نمودی بهر او

خواندن خلیفه پهلوان را و کنیزک را با و عقد کردن

که شدستم زین کنیزک بس نفیر
مادر فرزند هست اندر عنا
زین کنیزک سخت تلخی میبرد
خوش شوم باشد دادن و جزبه تو
عقد کردش با امیر او را سپرد

زان سبب کز غیرت شک کنیز
مادر فرزند را بس حقهاست
چون کسی کرا دا دخواهم این کنیز
عقد کردش با امیر او را او داد
کرد خشم و حرص را و خورد هرد

گشت و رخود خشم قهراندیش را
مادر فرزند دارد صد ادبر
او نه در خورد چنین زور و جفا
پس ترا اولی تر است این ای عزیز
خشم را و حرص را یکسو نهاد

گر بدش سستی ز تری خران
ترک خشم و شهوت و حرص آوری
مردی خر گو مباش اندر گش
مرده با شم بهمین حق بنگرد
مغز مرد این شناس و پوست آن

در بیان سخن قسمنا که یکی را قوت و شهوت خران و دیگری را کیاست و قوت انبیا و فرشتگان و دیگر

تخمهائی که شهوتی نبود
سرز بهوتا فتن از شر دیست
آن دو دو زو شاد دین رجحان

بر او جز قیامتی نبود
ترک قوت پیغمبر نیست
حفت الجنة بمکاره رسید

بود او رامی پیغمبران
هست مردی و رگ پیغمبری
حق همی خواند الغ بکلر گش
بهر از آن زنده که با خشم و درد
حفت لنا راز هوا آمد پدید
مرد بی خر کم فزون دی هش
لعب کودک بود شیت انیت مرد

ای ایاز شیر نر دیو کش
آنکه چندین صد ادراکش نکره
ای بدیده لذت امر مرا
ای که از تعظیم امرش آگهی
گفت روزی شاه محمود غنی
شاه روی جانب دیوان نهفت

دیگر بار خطاب پادشاه با ایاز و امتحان کردن ارکان دولت را و نمودن فرمانبرداری ایاز با ایشان

این حکایت گوش کن وار هی
استان ذوق مرد جانشنش

جان سپرده بهر امر درو فا
بشنو اکنون در میان منوش
آن شه غزنین سلطان غنی
جمله ارکان را در آن دیوان بیافت

دادن شاه گوهر را در بزم بدست وزیر که این چند ارزد و مبالغه کردن وزیر در قیمت فرمودن شاه وزیر را که این را بشکن و گفتن وزیر که این گوهر نفیس را چگونه بشکنم

گوهری بیرون کشید او مستنیر
گفت چون ست و چه ارزد این گهر
چون روا دارم که مثل این گهر
گرد انشاند و زیر آن شاه جود
بعد از آن ادش بدست حاجبی
گفت بشکن گفت ای خورشید تیغ
دوست کی جنبد مراد کسر او
بعد یکساعت بدست میر داد

گفت بیش از صد خر وار زر
که نیابد در بها گرد و هدر
هر لباس و حله کو پوشیده بود
که چه ارزد این به پیش طالبی
بس دریغ ست این شکستن بس دریغ
کی خزانه شاه را باشم عدو
در آن امتحان کن باز داد

گفت بشکن گفت خویشش بشکنم
گفت شاباش بداد ش خلعتی
ساعتی شان کرد مشغول سخن
گفت ارزد این به نیمه مملکت
قیمتش بگذاری این تاب و لمع
شاه خلعت داد و ادرارش فزود
او همی گفت و همه میران همین

پس نهاد ش زود در کف وزیر
پیش خواه مخزن با لت منم
گوهر از روی تبدر آن شاه فتی
از قضیه تازه و راز کهن
کش نگه باید خدا از مهلکت
که شدست این نور دنیا ور اتیع
پیش و هان و سیح عقل و کشود
هر یکی را خلعتی داد و ثمین

انزار در ان جو شیعک
دنیاز و فرسک در ۱۲
انع نفتین ازرکن بکلرگ
بمدود بای موحده مفتوح
دیر و کاف فارسی زده
در ام منفتح در ای مهمله
زده یعنی خان و خاقان
دیمهر بران ۱۲
انشاره است
حدیث شریف حفت
الجنة بالمکاره حفت
النار بالشهوات یعنی
گرد کرده شده است
بهشت با ناخوشی‌ها
نفس مرد بگرد گرد شده
ست دوزخ بشهوات
آنیست یعنی ۱۲
زبکی ۱۲
سنگی جند و روشن
دیوان ۱۲
با کسر علامه جمع شدن
مردم دفتر حاجب در
بلکری و مکان نشستن
نوکر ۱۲
خوداری یعنی گردن ۱۲
پیرنا چیز و ضایع ۱۲
شاباشی
حسنت کلمه تعریف ۱۲
شکستن ۱۲
کرر یعنی
ادرار یعنی وظیفه
مقرره ۱۲
بیمرد واد و ادرار وظیفه مدات
ثمین یعنی قیمتی ۱۲

جامگیهاشان همی فزود شاه
آن خسیسان را ببرد از ره بچاه

همچنین گفتند پنجه شصت امیر
جمله یک یک هم بتقلید وزیر

گرچه تقلیدست استون جهان
هست رسوا هر مقلد ز امتحان

شاه چون کرد امتحان جملگان
مال و خلعت برد هر یک بیکران

همچنین در دور گردان شد گهر
تا بدست آن ایاز دیده ور

آخرین بنهاد در کف ایاز
گفت در اکاسه ای بینا ببین

یک بیک بیند این گهر تو هم
ور شعاع شمس بنگر ای محترم

رسیدن آن گوهر آخر دور بدست ایاز و کیاست ایاز و مقلد ناشدن او و ایشان را و مغرور ناشدن او بمال و خلعت و جامگی افزون کردن و مدح عقل ایشان کردن که نشاید مقلد را مسلمان دانستن اگر مسلمان باشد اما نادر باشد که مقلد ثبات کند بر آن اعتقاد و مقلد از امتحانها بسلامت بیرون نیاید که ثبات بینایان ندارد

ای ایاز اکنون بگویی کاین گهر
چند می ارزد بدین تاب و هنر

گفت افزون زانچه تانم گفت من
گفت اکنون زود خردش در شکن

سنگها در آستین بودش شتاب
خرد کردش پیش او وآن بد صواب

زاتفاق طالع با دولتش
دست داد آن لحظه نادر حکمتش

یا بخواب این دیده بود آن پر صفا
کرده بود اندر بغل دو سنگ را

همچو یوسف کاندرون قعر چاه
کشف شد پایان کارش از اله

هر کرا فتح و ظفر پیغام داد
پیش او یک شد مراد و بی مراد

هر که پایاندان شده وصل یار
او چه ترسد از شکست کارزار

چون یقین گشتش که خواهد کرد مات
فوت اسپ و پیل پیشش ترهات

گر برایش پیش آنکه اسپ چیست
اسپ او گوئی که پیش آهنگ ست

مرد را با اسپ کی خویشی بود
عشق اسپش از پی پیشی بود

هر صور پنهانکش چندین زحیر
بی صداع صورتی معنی بگیر

هست ایمن از غم پایان کار
تا چه باشد حال او در روز شمار

عارفان ز آغاز گشته هوشمند
از غم و احوال آخر فارغ اند

بود عارف را غم خوف و رجا
سابقه دانیش خورد آن هر دو را

دید کو سابق زراعت کرد ماش
او همی داند چه خواهد بود چاش

عارف است و باز رست از خوف و بیم
های هوی کرد تیغ حق دو نیم

بود او را بیم و امید از خدا
خوف فانی شد عیان شد آن رجا

خوف نی شد جملگی امید شد
نور گشت و تابع خورشید شد

تا امتحان شاه بود آگه ایاز
وز فریب شه نشد غره ایاز

خلعت و ادرار و اکرامش فزود
کرد او گوهر بامر شاه خرد

چون شکست او گوهر خاص آن زمان
زان امیران خاست صد بانگ و فغان

کاین چه بیباکیست والله کافرست
هر که این پر نور گوهر را شکست

وان جماعت جمله از جهل و عمی
در شکسته در امر شاه را

قیمت گوهر نتیجه مهر و ود
بر چنان خاطر چرا پوشیده شد

تشنیع امیران ایاز را که چرا چنین گوهر شکستی و جواب او

گفت ایاز ای مهتران نامور
امر شه بهتر بقیمت یا گهر

امر سلطان به بود پیش شما
یا که این نیکو گهر بهر خدا

ای نظرتان بر گهر بر شاه نی
قبله تان غول ست و جاده راه نی

من ز شه بر می نگردانم نظر
من چو مشرک روی نارم با حجر

بی گهر جانی که رنگین سنگ را
برگزیند پس نهد امر شاه را

پشت سوی لعبت گلرنگ کن
عقل در رنگ آورنده دنگ کن

اندر آ در جو سبو بر سنگ زن
آتش اندر بو و اندر رنگ زن

گر نه در راه دین از رهزنان
رنگ و بو مپرست مانند زنان

گوهر امر شه بود ای ناکسان
جمله بشکستید گوهر را عیان

چون ایاز این راز بر صحرا فکند
جمله ارکان خوار گشتند و نژند

سر فرو انداختند آن سروران
عذر گویان گشته زان نسیان بجان

از دل هر یک دو صد آه آن زمان
پیچ و دودی می شدی تا آسمان

قصد کردن شاه به قتل امیران و شفاعت کردن ایاز

کرد اشارت شه بجلاد کهن
که ز صدرم این خسان را پاک کن

این خسان چه لایق صدر منند
کز پی سنگ امر ما را بشکنند

امر ما پیش چنین اهل فساد
بهر رنگین سنگ شد خوار و کساد

پس ایاز مهرافزا بر جهید
پیش تخت آن الغ سلطان دوید

سجده کرد و گلوی خود گرفت
کای قبادی کز تو چرخ آرد شگفت

ای همائی که همایان فرخی
از تو دارند و سخاوت هر سخی

ای کریمی که کرمهای جهان
محو گردد پیش ایثارت نهان

ای لطیفی که گل سرخت چو دید
از خجالت پیرهن را بر درید

از غفوری تو غفران چشم سیر
روبهان بر شیر از عفو تو چیر

غیر عفو تو کرا دارد سند
هر که با امر تو بیباکی کند

غفلت و گستاخی این مجرمان
از وفور عفو توست ای عفوران

دائما غفلت ز گستاخی دمد
که برد تعظیم از دیده رمد

غفلت و نسیان بد آموخته
ز آتش تعظیم گردد سوخته

هیبتش بیداری و فطنت دهد
سهو و نسیان از دلش بیرون جهد

وقت غارت خواب ناید خلق را
تا نبر باید کسی زو دلق را

خواب چون در میرمد از بیم دلق
خواب نسیان کی بود با بیم حلق

لا تؤاخذ ان نسینا شد گواه
که بود نسیان بوجهی هم گناه

زانکه استکمال تعظیم او نکرد
ورنه نسیان در نیاوردی نبرد

گرچه نسیان لابد و ناچار بود
در سبب ورزیدن او مختار بود

چون تهاون کرد در تعظیمها
تا که نسیان زاد یا سهو و خطا

همچو مستی کو جنایتها کند
گوید او معذور بودم من خود

گویدش لیکن سبب ای زشت کار
از تو بد در رفتن آن اختیار

بیخودی نامد بخود تش خواندی
اختیارت خود نشد تش راندی

گر رسیدی مستیی بی جهد تو
حفظ کردی ساقی جان عهد تو

پشت دارت بودی او عذر خواه
من غلام زلت مست اله

عفوهای جمله عالم ذره
عکس عفوت ای ز تو هر بهره

عفوها گفته ثنای عفو تو
نیست کفوش ایها الناس اتقوا

جان مبخش و زخود شان هم مران
کام شیرین تو اند ای کامران

رحم کن بر آنکه روی تو دید
فرقت تلخ تو چون خواهد چشید

از فراق و هجر میگوئی سخن
هرچه خواهی کن ولیکن این مکن

درجهان نبود تبرا از هجر یار
این سخن را عاشق خود گو شدا

صد هزاران مرگ تلخ شصت تو
نیست مانند فراق شست تو

تلخی هجر از ذکور و اناث
دور دار ای مجرمان را مستغاث

بر امید وصل تو مردن خوش است
تلخی هجر تو فوق آتش است

گبر می گوید میان آن سقر
چه غمم بودی گرم بودی نظر

کان نظر شیرین کننده رنجها
ساحران را خونبهای دست و پا

در معنی لا ضیر در خطاب سحرهٔ فرعون با فرعون وقتی که گفتند لا ضیر انا الی ربنا منقلبون

نعره لا ضیر بشنید آسمان
چرخ گوئی شد پی آن صولجان

ضربت فرعون ما را نیست ضیر
لطف حق غالب بود بر قهر غیر

گر بدانی سر ما ای مضل
میرهانی مان ز رنج ای کور دل

هین بیا زین سو ببین کاین ارغنون
میزند یا لیت قومی یعلمون

داد ما را فضل حق فرعونیی
نی چنین فرعونیی بی عونیی

سر برآر و ملک بین زنده و جلیل
ای شده غره بمصر و رود نیل

گر تو ترک این نجس خرقه کنی
نیل را در نیل جان غرقه کنی

هین بدارا فصل ای فرعون را
در میان مصر جان صد مصر هست

تو انا رب همی گوئی بعام
غافل از ماهیت این هر دو نام

رب بر مربوب کی لرزان بود
کی انادان بند جسم و جان بود

نک انا ماییم رسته از انا
از انای پر بلای پر عنا

آن انائی بر تو ای سگ شوم بود
در حق ما دولت محتوم بود

گر نبودی این انای کینه کش
کی زدی بر ما چنین اقبال خوش

شکر آن کز دار فانی می‌رهیم
بر سر این دار پندت می‌دهیم

دار قتل ما براق رحمت است
دار ملک تو غرور و غفلت است

این حیات خفیه در نقش ممات
وان مماتی خفیه در قشر حیات

می نماید نور نار و نار نور
ورنه دنیا کی بدی دار الغرور

هین مکن تعجیل اول نیست شو
چون غروب آری برآ از شرق ضو

آن انائی بود در ازل دلتنگ شد
زین انا دل تنگ و جان تنگ شد

از انا چون رست شد اکنون انا
آفرینها بر انای بی عنا

زان انای بی انا خوش گشت جان
شد جهان او از انای این جهان

او گریزان و انائی در پیش
می‌دود چون دید وی را بی ویش

طالب او ئی نگردد طالبت
چون بمردی طالبت شد مطلبت

زنده کی مرده شو شوید ترا
طالبی کی مطلبت جوید ترا

اندرین بحث ار خرد ره بین بدی
فخر رازی راز دار دین بدی

لیک چون من لم یذق لم یدر بود
عقل و تخییلات او حیرت فزود

کی شود کشف از تفکر این انا
این انا مکشوف شد بعد الفنا

می فتد این عقلها در افتقاد
در مغاکی حلول و اتحاد

ای ایاز گشته فانی ز اقتراب
همچو اختر در شعاع آفتاب

بلکه چون نطفه مبدل تو بتن
ز حلول و اتحاد مفتتن

عفو کن ای عفو در صندوق تو
سابق لطفی همه مسبوق تو

مجرم داشتن ایاز درین شفاعتگری خود را و عذر این جرم خواستن و در آن عذرخواهی خود را مجرم داشتن و این شکستگی از شناخت و عظمت شاه خیزد و انما اعلمکم بالله اخشاکم لله انما یخشی الله من عباده العلماء

من که باشم که بگویم عفو کن
ای تو سلطان و خلاصهٔ امر کن

من که باشم که بوم من با منت
ای گرفته جمله منها دامنت

من کی آرم رحم حلم آلود را
ره نمایم علم حلم اندود را

صد هزاران صفع را ارزانیم
گر زبون صفعها گردانیم

من چه گویم تا پیشت اعلامی کنم
یا که وا یادت دهم شرط کرم

آنچه معلوم تو نبود چیست آن
وانکه یادت نیست کو اندر جهان

ای تو پاک از جهل و علمت پاک از آن
که فراموشی کند بر وی نهان

هیچکس را تو کسی انگاشتی
همچو خورشیدش بنور افراشتی

چون کسم کردی اگر لابه کنم
مستمع شو لابه‌ام را از کرم

زانکه از نقشم چو بیرون برده‌ای
آن شفاعت هم تو خود را کرده‌ای

چون ز رخت من تهی گشت این وطن
تر و خشک خانه نبود آن من

هم دعا از من روان کردی چو آب
هم ثباتش بخش و گردان مستجاب

هم تو بودی اول آرنده دعا
هم تو باش آخر اجابت را رجا

تا زنم من لاف کان شاه جهان
بهر بنده عفو کرد از مجرمان

دردمندم بس سر من خودپسند
کرد شاهم دارو هر دردمند

دوزخی بودم پر از شور و شری
کرد دست فضل ویم کوثری

هر کرا سوزید دوزخ در قود
من برویانم دگر بار از جسد

کار کوثر چیست که هر سوخته
گردد از وی نابت و اندوخته

قطره قطره او منادی کرم
کانچه دوزخ سوخت من باز آورم

همچو مرهم بر سر زخم عفن
نبت لحماً جدیداً خالصا

هست دوزخ همچو سرمای خزان
هست کوثر چون بهار ای گلستان

هست دوزخ همچو مرگ و چون فنا
هست کوثر نفخ صور از کبریا

۱ محتوم یعنی بریده شده ۱۲
۲ عنا یعنی رنج ۱۲
۳ فخر رازی یکی از فحول علما است که او را امام فخر گویند رئیس المشائین لقب او است ۱۲
۴ من لم یذق لم یدر یعنی کسی که نچشید در نیافت ۱۲
۵ یعنی پس از فانی شدن تو معنی انا بر تو ظاهر شد چنانکه حکیم غزنوی می فرماید
بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی
قود قصاص ۱۲
عفن یعنی بد بو شده ۱۲

هست دوزخ همچو مرگ و خاک گور | هست کوثر بر مثال نفخ صور
چون خلقت الخلق کی یربح علی | لطف تو فرمود ای قیوم حی
عفو کن زین ناقصان تن پرست | عفو از دریای عفو اولی ترست
عفوها هر شب ازین دل پارها | چون کبوتر سوی تو آید شها
پر زنان باز و گرد وقت شام | می پرند از عشق آن ایوان و بام
پر زنان بهر رجوع سرنگون | در هوا انا الیه راجعون
بس غریبیها کشیده از جهان | قدر من دانسته باشید ای مهان
پایها پر عنان از راه دین | بر کنار دوست حوران خاین
صوفیان صافیان چون نور خور | مدتی افتاده بر خاک و قذر
این گروه مجرمان هم ای مجید | جمله سرهان بدیوار رسید
رد تو گروند اکنون آه کنان | ایکه لطفت مجرما نازره کنان
تا که غسل آرند زان جرم دراز | در صف پاکان روند اندر نماز
چون سخن در وصف این حالت رسید | هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
گر بحا بستت بردن در اجتناب | تا ببینی بادشاهی عجاب
مستی ایشان باقبال و بحال | نی زیاده تست ای نیکو خصال
لذت تخصیص تو وقت خطاب | آن کند که ناید از صد خم شراب
چون شوم هشیار آنگاهم بزن | که نخواهم گشت خود هشیار من
خالدین فی فناء سکرهم | من یفانی فی هواکم لم یقم
چون مگس در دوغ ما افتاده | تو نه مستی ای مگس تو باده
کوهها چون ذرها سرمست تو | نقطه و پرگار و خط در دست تو
گر خدا دادی مرا پانصد دهان | گفتمی شرح تو ای جان جهان
منکسرتر خود نباشم از عدم | کز دهانش آمدستند این امم
از تقاضای تو میگردد سرم | ای بمرده من به پیش این کرم
خاک بی بادی بیالا کی جهد | کشتی بی بحر پا در ره نهد
آب حیوان قبله جان دوستان | ز آب باشد سبز و خندان بوستان

ای ز دوزخ سوخته اجسامتان | سوی کوثر میکشد اکرامتان
لالان از نح علیم جود تست | که شود زو جمله ناقصها درست
عفو خلقان همچو جو و همچو سیل | هم بدان دریا همی تازند خیل
بازشان وقت سحر پران کنی | تا بشب محبوس این ابدان کنی
تا کلاز تن رو صلت بگسلند | پیش تو آیند کز تو مقبلند
بانگ می آید تعالوا زان کرم | بعد ازان رجعت نماند در دوغم
زیر سایه این درختم مست ناز | هین بیندازید پاها را دراز
حوریان گشته مغز مهربان | کز سفر باز آمدند این صوفیان
بی اثر پاک از قذر باز آمدند | همچو نور خور سوی قصر بلند
بر خطا و جرم خود واقف شدند | گرچه مات کعبتین شه بدند
راه ده آلودگان را العجل | در فرات عفو و عین مغتسل
اندران صفها ز اندازه برون | غرقگان نور نحن الصافون
بحر ایمو دو سبح اسکره | شیر را بر داشت هرگز بره
گرچه بشکستند جامت قوم مست | آنکه مست از تو بود عذریش هست
ای شهنشه مست تخصیص تواند | عفو کن از مست خود ای عفو مند
چونکه مستم کرده حدم مزن | شرع مستانرا نبیند حد زدن
هر که از جام تو خورد ای ذوالمنن | تا ابد رست از هش و از حد زدن
فضل تو گوید دل ما را که رو | ای شده در دوغ عشق ما گرو
ای مگسان مست از تو گردند | چونکه بر حجر عسل رانی فرس
ننته که بر زنند رولزان تست | سرگران قیمت گهر از آن تست
یک زبان دارم من آنهم منکسر | در خجالت از تو ای دانای سر
صد هزار آثار غیبی منتظر | از عدم بیرون جهد با لطف و بر
رغبت ما از تقاضای تو است | جذبه حق است هر جا رهروست
پیش آب زندگانی کس نمرد | پیش آب تست حیوانست درد
مرگ آشامان ز عشقش زنده‌اند | دل ز جان وز جان برکنده‌اند

آب عشق تو چو ما را دست داد / آب حیوان شد بپیش ما کساد
زآب حیوان هست هر جان را نوی / لیک آب آب حیوانی توئی

هر دمی مرگی و حشری دادیم / تا بدیدم دستبرد آن کرم
همچو خفتن گشت این مردن مرا / زاعتماد بعث کردن ای خدا

هفت دریا هر دم ار گردد سراب / گوش گیری آورش ای آب آب
عقل لرزان از اجل وان عشق شوخ / سنگ کی ترسد ز باران چون کلوخ

از صحاف مثنوی این پنجم است / در بروج چرخ جان چون انجم است
ره نیابد از ستاره هر حواس / جز که کشتیبان استاره شناس

جز نظاره نیست قسم دیگران / از سعودش غافل اند و از قران
آشنائی گیر شبها تا بروز / با چنین استارهای دیوسوز

هر یکی در دفع دیو بدگمان / هست نفط انداز قلعهٔ آسمان
اختر ار با دیو همچون عقرب است / مشتری را او ولی الاقرب است

قوس اگر از تیر دوزد دیو را / دلو پر آبست زرع و میوه را
حوت اگر چه کشتی غی بشکند / دوست را چون نوح کشتیبان کند

شمس اگر شب را بدرد چون اسد / لعل را ز و خلعت اطلس رسد
صورت سرطان اگر چه کج رو است / هیئت میزان ز و بیرون شو است

پیشهٔ مریخ اگر خونریزی ست / او زبون شمس تبریزی ست
گرچه در تاثیر نحس آمد زحل / وقت فکر آمد پس او در عمل

ماهم از مهر او و کف برهم زند / زهره نحو و ز زهره را تا دم زند
بل عطارد خانه نحو خود گم کند / وز جنون او جوزا را بشکند

مشتری را دست از دو دل طپید / بر سر آب و فتد مرجان سپید
نسر طائر را بریزد پر ز رم / وز طمع تنین شود چون موم نرم

دختران نعش آبستن شوند / مجتمع گردند و دستک زن شوند
ور گریزد زین مزه پابیگاه شد / کهکشان از سنبله پر کاه شد

آفتاب از کوه سر زد القوا / لیک تلخ آمد تر این گفتگو
تو مددکی ز رعد و شهد و لبن / بی تکلف زهر گردد در دهن

هر وجودی محو عدم نمود سر / هر یکی زهرست و بر دیگر شکر
دوست شو وز خوی ناخوش شو بری / تا ز خمره زهر هم حلوا خوری

زان نشد فاروق زهری را گزند / که بد از تریاق فاروقیش قند
وین بگو تریاق فاروق ای غلام / تا شوی فاروق دوران السلام

تمام شد دفتر پنجم

۱ صحف جمع صحیفه است ۲ نفط انداز آنکه آتش اندازی بسوی دشمن کند ۳ میو مخفف میوه است ۴ غی گمراهی است ۵ نسر طائر چند ستاره است بر شکل نسر ... کرکس ... [illegible]

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این تجلیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نے کلک این حکایت بشنوی

یعنی

مثنوی معنوی

دفتر ششم

هست قرآن در زبان پهلوی

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولے دارد کتاب

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار چنین تفضیل

مطبع منشی [illegible] وارث نولکشور [illegible] لکھنؤ طبع شد

فہرست مضامین مثنوی مولوی معنوی دفتر ششم

مضمون	صفحہ
دیباچہ دفتر ششم مثنوی مولانا روم	۵
آغاز دفتر ششم	۶
سوال کردن سائلے از واعظے کہ مرغے بر سر بارو نشست	
از سر و دم او کدام فاضل تر است	۹
نکوہیدن ناموسہای پوشیدہ کہ مانع ذوق ایمان و	
دلیل ضعف صدق اند	۱۰
مناجات و پناہ جستن بحق از فتنہ اختیار و اسباب آں	۱۱
حکایت غلام ہندو کہ بخواجہ زادہ خود پنہاں ہوس داشت	۱۲
صبر فرمودن خواجہ مادر دختر را کہ غلام را زجر مکن	〃
در حقیقت حکایت و بیان آنکہ ہر نفت ہمچو آں ہندو جاہلست	۱۳
در عموم تاویل آیۂ کلما اوقدوا نارا للحرب اطفاہا اللہ	۱۴
آتش زدن زر ہب و گشتن زود آتش از غفلت آں مرد	〃
در بیان حدیث سبقت غلبک علی افکک المفتون	۱۵
حسد بردن امیران بایاز و منزلت سلطان کیاست وے را	〃
حکایت آں صیاد کہ خود را در گیاہ پیچیدہ بود	۱۶
بردن زیر قمح را از ام و دخاعت تا کردن	۱۷
مناظرہ مرغ باصیاد در رہبانیت و در حدیث لا رہبانیۃ فی الاسلام	〃
ہای ہوی کردن پاسبان بعد از بردن دزد اسباب	
کاروانیاں را	۱۹
حوالہ کردن گرفتاری خود را بمکر صیاد	〃
حکایت آں عاشق کہ شب بیامد بر امید وعدہ معشوق	۲۰
استدعاء امیر ترک مخمور مطرب را بوقت صبوح	۲۱
آمدن حضر بخانہ پیغمبر گریختن عائشہ رض و پنہاں شدن	۲۲
امتحان کردن سوال عائشہ رض را کہ چرا اہمال مثنوی	〃
آغاز کردن مطرب این غزل را در بزم امیر ترک	〃

مضمون	صفحہ
درمعنی حدیث موتوا قبل ان تموتوا	۲۳
تشبیہ مغفلی کہ عمر ضائع کند و در نزع بیدار شود	۲۴
رسیدن شاعر بحلب روز عاشورا و حال معلوم نمودن	〃
نکتہ گفتن شاعر جہت شیعہ حلب	〃
تمثیل حریص دنیا بموری کہ بدانہ از خرمنے قانع شود	۲۵
سجود نمودن بر در سرائے خالی قسم خشب و اعتراض معترض	۲۶
قصہ بلال حبشی رض و شوق او و رنجانیدن خواجہ او را	۲۷
باز گفتن صدیق رض صورت حال بلال نزد رسول صلعم	۲۸
توکیل کردن مصطفےٰ ابوبکر رض را جہت بیع بلال رض	۲۹
خندیدن یہودی و پنداشتن آنکہ صدیق رضی اللہ	
عنہ مغبون است	۳۰
معاتبہ کردن حضرت رسول ص با صدیق و جواب او	۳۱
قصہ بلال رض و شوق او با ایمان	〃
حکایت در تقریر ہمیں سخن	۳۲
حکایت ہم در تقریر ایں معنی	〃
رجوع بقصہ بلال رضی اللہ عنہ	〃
رنجور شدن بلال رض بجزی و اہل و بجہت حقارت او	〃
در بیان آنکہ مصطفےٰ علیہ السلام چوں شنید کہ عیسیٰ	
بر روی آب رفت فرمود لو ازداد یقینہ لمشی علی الہواء	۳۳
حکایت کمپیر دو سالہ کہ روی زشت را گلگونہ می اندود	۳۴
دعا کردن درویش خواجہ گیلانی را و رد کردن او	〃
وصف عجوز حریص و رجوع نمودن بحکایت او	〃
سوال سائل از صاحب مجلس و جواب وے را بسبیل طنز	۳۵
پوشانیدن عجوزہ عشر ہائے قرآن جہت آرایش	〃
حکایت رنجورے کہ طبیب در وی امیدے نداشت	۳۶

مضمون	صفحہ
رجوع بقصہ رنجور	۳۶
بر تخت نشاندن سلطان محمود غلام ہندو را	۳۷
قولہ علیہ السلام لیس للماضین ہم الموت انما لہم	
حسرۃ الفوت	۳۹
باز گشتن بحکایت صوفی بر لب جوے	۴۰
رفتن صوفی سوئے آں سیلی زن و بردن او را بقاضی	〃
ہم در تقریر قصہ قاضی و صوفی	۴۱
تیرہ شدن قاضی از سیلی رنجور و سرزنش صوفی	
قاضی را	〃
جواب دادن قاضی صوفی را در ایں ماجرا	۴۲
سوال کردن صوفی از قاضی و جواب قاضی مر او را	〃
جواب دادن قاضی صوفی را و حکایت بطریق تمثیل	۴۳
بیان حدیث ان اللہ یلقن الحکمۃ علی لسان الواعظین	〃
دعوی کردن آں گرو بستن ترک کہ درزی از من چیزے	
نتواند برد	۴۴
نشان جستن ترک خانہ درزی را	〃
مضاحک گفتن استاد و خندیدن ترک سست وصلہ	〃
ربودن درزی	〃
خطاب باہر نفسے کہ مثل ایں مبتلا است	۴۵
گفتن درزی ترک را کہ اگر یک بار دیگر لاغ گویم قبا	
تنگ شود	〃
مثل در تسکین فقیراں بجہ روزگار	〃
باز مکرر کردن صوفی سوال را و جواب قاضی	〃
حکایت زن با شوہر و ماجرائے ایشاں	۴۶
پرسیدن عالمے از درویش کہ تو چساں زندگی میکنی	〃

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
قصہ فقیر روزی طلب بے واسطہ کسب	۴۷	تدبیر موش با چغز کہ میان ما وصلتی باید کہ بوقت		بیان استمداد عارف از سر چشمۂ حیات ابدی	۸۶
خواب دیدن فقیر و نشان دادن ہاتف او را از گنجنامہ	۴۹	حاجت نمی توانم بر تو آمدن	۶۴	روان شدن شہزادگان در ممالک پدر بعد از وداع شاہ	۸۷
تمامی قصۂ آں فقیر	۵۰	مبالغہ کردن موش در لابہ و زاری در وصلت	۶۶	رفتن شہزادگان بجانب قلعۂ ممنوعہ عنہا و در بلا فتادن	۸۸
فاش شدن خبر گنجنامہ و بسمع شاہ رسیدن و آں را		رجوع بحکایت چغز و موش	۶۷	دیدن آں سہ پسر شاہ در قصر قلعۂ ذات الصور نقش	۹۰
از وے گرفتن	〃	حکایت سلطان محمود غزنوی و رفاقت با جماعت دزداں	۶۹	روئے دختر شاہ چین او بیہوش شدن ہر سہ برادر	
تسلیم کردن گنجنامہ با آں فقیر کہ ازاں بگذشتیم	〃	قصہ چریدن گاو بحری و نور گوہر شب چراغ	۷۱	حکایت صدر جہان و بخارا و کرم او	〃
آمدن مرید شیخ ابوالحسن خرقانی بزیارت شیخ	۵۲	رجوع بقصۂ موش و چغز و ربودن زاغ موش و چغز را	〃	حکایت امردے کو سر در خانقاہ با لوطی	۹۱
پرسیدن مرید کہ شیخ کجاست و جواب نافرجام		بردن پریان عبدالغوث را و آمدنے درمیان حود		در بیان حدیث منہومان لا یشبعان طالب العلم	
از حرم او شنیدن	〃	و بعد ازاں بشہر آمدن پیش فرزنداں	۷۲	و طالب الدنیا	۹۲
جواب بیہودہ و زجر کردن آں طعانہ را از کفر و بیہودہ گوئی	〃	داستان مرد وظیفہ دار از محتسب تبریز	۷۳	بحث شہزادگان با ہمدگر درین قضیہ و مقالہ برادر	
بازگشتن مرید از وثاق شیخ و پرسیدن از مردم و نشان		آمدن جعفر رضی اللہ عنہ تنہا بگرفتن قلعہ	〃	بزرگ تر	۹۳
دادن کہ شیخ بفلاں بیشہ رفتہ است	۵۳	رجوع بحکایت وام دار و آمدن بہ تبریز	۷۴	بجلس کشیدن پادشاہی فقیہ را و بزخم مشت	
یافتن مرید شیخ را نزدیک بیشہ سوار شیرے	۵۴	استغفار کردن آں غریب از اعتماد بر مخلوق	〃	بطبع آوردن	〃
حکمت در آیۂ انی جاعل فی الارض خلیفۃ	〃	مثل دیدن ہمچو آں غریب شہر کاشان کہ عمر		رفتن شہزادگان بعد از تمام ماجرا بجانب ولایت	۹۵
بیان معجزۂ ہود علیہ السلام در تخلیص مومناں	۵۵	نام داشت	۷۷	چین تا بمقدار امکان بمقصود نزدیک تر باشد	
رجوع بقصۂ فقیر گنج طلب	۵۷	توزیع کردن پالمرد در جملہ شہر تبریز و جمع شدن اندک چیزے	۷۸	حکایت امراء القیس کہ پادشاہ عرب بود با جمال	
انابت طالب گنج و پشیمانی او از تعجیل و بے صبری	〃	گریختن گوسفند از کلیم اللہ و مہربانی او	۷۹	و کمال و زنان عرب چون زلیخا شیفتۂ او بودند	〃
الہام آمدن فقیر را و کشف شدن آں مشکل برو	۵۸	دیدن خوارزم شاہ در سیران در موکب خود اسپے نادر		بے طاقت شدن برادر بزرگ تر بعد از عدتے	
داستان آں سہ مسافر مسلمان و جہود و ترسا کہ		و تعلق او بآں	۸۰	و متواری شدن در بلاد چین	۹۶
بمنزلے رسیدند و لقمہ یافتند	۵۹	مواخذہ یوسف صدیق بحبس بضع سنین بسبب		بیان مجاہد کہ دست از مجاہدہ باز ندارد	۹۹
حکایت شتر و گاو و قچ کہ بند گیاہ در راہ یافتند	۶۱	یاری خواستن از غیر حق	۸۱	حکایت مرد میراث یافتہ کہ در خرج اسراف کرد	
مثل در بیان صورت پرستان و شر ایشان در یک چیز	〃	رجوع بحکایت سلطان و اسپ عماد الملک و		مفلس شد	۱۰۰
بازگشتن بقصۂ گاو و اشتر و قچ	〃	پشیمان کردن شاہ را	۸۳	در بیان سبب تاخیر و اجابت دعاے مومن از حق تعالیٰ	〃
جواب گفتن مسلمان انچہ دید بترسا و جہود و حسرت		بازگشتن بحکایت غریب وامدار و خواب دیدن پالمرد	۸۴	دیدن میراثی بخواب کہ در مصر بفلاں موضع گنج است	۱۰۱
خوردن ایشاں	〃	گفتن خواجہ خواب آں پالمرد وجہ وام آں	〃	رسیدن آں شخص بمصر و بیروں آمدن بکوے در شب	
منادی کردن سید ملک ترمذ کہ ہر کہ در سہ یا		دوستے کہ بہ تبریز آمدہ بود و نشان دادن جاے		بتہمت شبگردی و گدائی	〃
چہار روز بسمرقند رود خلعت و زر دہم	۶۲	دفن آں سیم را	〃	در بیان حدیث الصدق طمانینۃ والکذب ریبۃ	〃
قصۂ تعلق موش با چغز و بستن پاے خود بر پاے او	۶۴	حکایت آں درویش و وصیت کردن پسر خود را	۸۵	گفتن عسس خواب خود را بآں غریب و نشان گنج دادن خانۂ او	۱۰۳

مضمون	صفحہ
باز گشتن عزیز مصر بہ بغداد و یافتن گنج بخانۂ خود	۱۰۳
مکر کردن دوران پند پدر او بزرگ با قبول کردن او	۱۰۴
قصۂ زن جوحی و عشوہ دادن او قاضی را	۱۰۵
رفتن قاضی بخانۂ زن جوحی و حلقہ زدن جوحی	
بہ تندی و خشم بردہ	۱۰۶
دربیان حدیث نبوی کہ من کنت مولاہ فعلی مولاہ	۱۰۸
باز آمدن زن جوحی سال دیگر نزد قاضی و نشناختن او	〃
باز آمدن بقصۂ شاہزادہ و ملازمت بحضرت شاہ	۱۰۹
دربیان نوازش و احترام شاہ چین شاہزادہ غریب را	〃
دربیان حدیث جز یا مومن فان نورک اطفأ ناری	〃
وفات یافتن برادر بزرگ از شاہزادگان	〃
آمدن برادر میانہ بجنازۂ برادر کوچک	۱۱۰
دربیان استغنا و عجب شاہزادہ و زخم خوردن از جانب شاہ	۱۱۳
خطاب حق تعالی بعزرائیل کہ ترا رحم بر کہ بیشتر آمد	۱۱۴
ذکر کرامات شیبان راعی و بیان معجزۂ ہود	〃
رجوع بقصۂ پروردن حق تعالی نمرود را بشیر پلنگ	۱۱۵
رجوع بقصۂ شاہزادہ کہ زخم خوردہ از خاطر شاہ	〃
پیش از استکمال فضائل دیگر از دنیا برفت	
مثل وصیت کردن آن شخص کہ سہ پسر داشت کہ	
میراث او را بکاہل ترین اولاد دہند	۱۱۶
تمثیل	〃
خاتمہ بولد الکامل المحقق بہاء الدین	۱۱۷
وصف جلال الدین رومی قدس سرہ بہ بحر مثنوی	۱۱۸
سبب نظم کتاب مثنوی بر طریقیکہ در کتب بنظر رسید	۱۲۰
قطعات تاریخ مطبوعۂ سابقہ	〃
عنوان اختتام مثنوی معنوی	۱۲۲

مضمون	صفحہ
افتتاح کلام بہ تمہید اختتام سراپا احتشام	۱۲۳
آغاز داستان بیان کردن آن پسر کاہلی خود را پیش قاضی	〃
دربیان اینکہ ہر کدام از کار دنیا و دین پیش آید کار دنیا	۱۲۴
برائے اینکہ بکار دنیا نیز خود بخود درست میشود	
حکایت	۱۲۵
رجوع بحکایت	۱۲۶
قصۂ دزدیدن گاو نازادہ از راہ امتحان و	
سوء الاعتقاد	۱۲۷
دربیان معنی آن حدیث کہ الدنیا مزرعۃ الآخرۃ	۱۲۸
رجوع بداستان درویش و ہرگز دانیدن دنیا از ان مرد	۱۲۹
بیان نمودن آن پسر دوم کاہلی خود با قاضی	۱۳۰
حکایت کردن آن پسر سوم کاہلی خود را پیش قاضی	۱۳۱
در معنی این حدیث کہ ان لکل ملک حمی و حمی اللہ محارمہ	۱۳۲
رجوع کلام بحکایت آن پسر سوم و دزدیدن گاو او	〃
حکایت در بیان آنچہ طالب مطلوب ہر بار خود و	
ہار از طالب خود است	〃
جواب گفتن آن صوفی برائے تسکین خاطر مریدان	۱۳۳
عرض نمودن آن ہر سہ پسر بجناب قاضی و فتوے	
خواستن در میراث پدر	〃
دربیان معنی این حدیث الدنیا سجن المومن و جنۃ	
الکافر	۱۳۴
حکایت بر سبیل تمثیل گوید	〃
رجوع بحکایت شاہزادہ سوم کہ از پادشاہ شرف	
قرابت عز و جاہت یافت	۱۳۵
بیان حال شہزادہ سوم کہ بعد مرگ برادر دوم	
تقرب سلطان قرب عرفان حاصل کرد	〃

مضمون	صفحہ
داستان آن مطیعی کہ بدون استعداد از راہ تعجیل	
بوصل عریان دل نہاد و جان داد	۱۳۶
بیان حال شہزادہ سوم و اکتساب او بکمالات	
صوری و معنوی و سر کردن او از بیان حاجت خود	۱۳۷
تمثیلات چند در بیان اینکہ کار دنیا جملہ بر عکس	
کارہاست	۱۳۸
دربیان مغلوبیت حال خود در پرتو نور جلال مولانا	
جلال کہ کاشانۂ سوز مثنوی گشتہ	〃
چند نالۂ زار کہ از نے بے قرار در ہجر یار نگسار	
سرزدہ	۱۳۵
در تاویل بہ تصوف سورۃ القارعۃ ما القارعۃ	
وما ادراک ما القارعۃ	۱۴۱
و تکون الجبال کالعہن المنفوش	〃
فاما من ثقلت موازینہ فہو فی عیشۃ راضیۃ	〃
باز رجوع نمودن بتفصیل و تاویل قصۂ شہزادگان	۱۴۲
رجوع آوردن بحکایت آن بادشاہ کہ در انتہائے	
راہ ترک سلطنت کردہ ملحق بدین سہ گردیدہ بود	۱۴۳
اختتام کلام بہ پریدن طائر روح خودکام سے	
شاہ عالی مقام	۱۴۴
رجوع کلام بہ استمداد روحانی از مولانا جلال الدین	۱۴۵
مناجات بجناب قاضی الحاجات	〃
در ختم و سال تاریخ اختتام مثنوی مذکور	۱۴۶
خاتمۃ الطبع مطبوعۂ سابقہ	۱۴۷
قطعات تاریخ مطبوعۂ سابقہ	۱۴۸
تقریظ	۱۵۱
خاتمۃ الطبع حال از کار پرداز ان مطبع	۱۵۲

دیباچه

دفتر ششم

مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحيم

این مجلد ششم ست از دفترهاے مثنوی و تبیان معنوی که مصباح ظلام شبهت و خیالات
و شک و ریبت باشد و این مصباح را بحس حیوانی ادراک نتوان کرد زیرا که مقام حیوان
اسفل السافلین است وایشان را از بهر عمارت صورت آفریده اند و بر حواس و مدارک ایشان
دائره کشیده اند که ازاں دائره تجاوز نه کنند ذلک تقدیر العزیز العلیم ؕ یعنی مقدار رسیدن
نظر ایشان و جولان عمل شان پدید کرد چنانکه هر ستاره را مقدارے و کارگاهے ست
از فلک که تا آں حد عمل آں برسد پس دوراسے اس حاکم نباشد عصمنا الله من
ختمه و ما حجب به المحجوبین آمین والحمد لله رب العالمین والصلوٰة
والسلام علی محمد واٰله وصحبه اجمعین

دفتر ششم مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

ای حیات دل حسام الدین بسی
میل می جوشد بقسم سادسی

گشت از جذب چو تو علامهٔ
در جهان گردان حسامی نامهٔ

پیشکش بهر رضایت می کشم
در تمام مثنوی قسم ششم

پیشکش می آرمت ای معنوی
قسم سادس در تمام مثنوی

شش جهت را نور ده زین شش صحف
کی یطوف حوله من لم یطف

عشق را با پنج و با شش کار نیست
مقصد او جز که جذب یار نیست

بوک فیما بعد دستوری رسد
رازهای گفتنی گفته شود

با بیانی کان بود نزدیکتر
زین کنایات دقیق مستتر

راز جز با رازدان انباز نیست
راز اندر گوش منکر راز نیست

لیک دعوت وارد است از کردگار
با قبول و ناقبول او را چه کار

نوح نهصد سال دعوت مینمود
دمبدم انکار قومش میفزود

هیچ از گفتن عنان واپس کشید
هیچ اندر غار خاموشی خزید

زانکه از بانگ و علالای سگان
هیچ واگردد ز راهی کاروان

یا شب مهتاب از غوغای سگ
سست گردد بدر را در سیر تگ

مه فشاند نور و سگ عوعو کند
هر کسی بر خلقت خود می تند

هر کسی را خدمتی داده قضا
در خور آن گوهرش در ابتلا

چونکه نگذارد سگ آن بانگ سقم
من مهم سیران خود را چون هلم

چونکه سرکه سرکگی افزون کند
پس شکر را واجب افزونی بود

قهر سرکه لطف همچون انگبین
کاین دو باشد اصل هر اسکنجبین

انگبین گر پای کم آرد ز خل
اندر آن اسکنجبین آید خلل

قوم بر وی سرکه‌ها می‌ریختند / نوح را دریا فزون می‌ریخت قند
قند او را بد مدد از بحر جود / پس ز سرکهٔ اهل عالم می‌فزود
واحد کالالف که بود آن ولی / بلکه صد قرنست آن عبدالعلی
خم که از دریا در او راهی بود / پیش او جیحونها زانو زند
خاصه این دریا که دریاها همه / چون شنیدند این مثال و دمدمه
شد دهانشان تلخ زین شرم و خجل / که قرین شد نام اعظم با اقل
در قران این جهان با آن جهان / این جهان از شرم می‌گردد جهان
این عبارت تنگ و قاصر رتبتست / ورنه خس را با اخص چه نسبتست
زاغ در رز نعرهٔ زاغان زند / بلبل از آواز خوش کی کم زند
پس خریدارست هر یک را جدا / اندرین بازار یفعل الله ما یشا
نقل خارستان غذای آتش است / بوی گل قوت دماغ سرخوش است
گر پلیدی پیش ما رسوا بود / خوک و سگ را شکر و حلوا بود
گر پلیدان این پلیدیها کنند / آبها بر پاک کردن می‌تنند
در جهانی پر شود از خار و خس / آتشی محوش کند در یک نفس
گر چه ماران زهرافشان می‌کنند / ور چه تلخان مان پریشان می‌کنند
نحلها بر کوه و کندو و شجر / می‌نهند از شهد انبار شکر
زهرها هر چند زهری می‌کنند / زود تریاقاتشان بر می‌کنند
این جهان جنگست کل چون بنگری / ذره با ذره چو دین با کافری
آن یکی ذره همی پرد به چپ / وان دگر سوی یمین اندر طلب
ذره‌ای بالا و آن دیگر نگون / جنگ فعلی‌شان ببین اندر رکون
جنگ فعلی هست از جنگ نهان / زین تخالف آن تخالف را بدان
ذره‌ای کو محو شد در آفتاب / جنگ او بیرون شد از وصف حساب
چون ز ذره محو شد نفس و نفس / جنگش اکنون جنگ خورشیدست و بس
رفت از وی جنبش طبع و سکون / از چه از انا الیه راجعون
ما به بحر نور خود راجع شدیم / وز رضاع اصل مسترضع شدیم
در فروع راه ای مانده ز غول / لاف کم زن از اصول ای بوالفضول
جنگ ما و صلح ما در نور عین / نیست از ما هست بین الاصبعین
جنگ فعلی جنگ طبعی جنگ قول / در میان جزوها حربیست هول
این جهان زین جنگ قائم می‌بود / در عناصر درنگر تا حل شود
چار عنصر چار استون قویست / که بر ایشان سقف دنیا مستویست
هر ستونی اشکننده آن دگر / استن آب اشکننده آن شرر
پس بنای خلق بر اضداد بود / لاجرم جنگی شدیم از ضر و سود
هست احوالم خلاف همدگر / هر یکی با هم مخالف در اثر
چونکه هر دم راه خود را میزنی / با دگر کس سازگاری می‌کنی
موج لشکرهای احوالت ببین / هر یکی با دیگری در جنگ و کین
می‌نگر در خود چنین جنگ گران / پس چه مشغولی به جنگ دیگران
یا مگر زین جنگ حقت وا خرد / در جهان صلح یکرنگت برد
آن جهان جز باقی و آباد نیست / زانکه آن ترکیب از اضداد نیست
این تفانی از ضد آید ضد را / چون نباشد ضد نبود جز بقا
نفی ضد کرد از بهشت آن بی‌نظیر / که نباشد شمس و ضدش زمهریر
هست بی‌رنگی اصول رنگها / صلحها باشد اصول جنگها
آن جهانست اصل این پرغم وثاق / وصل باشد اصل هر هجر و فراق
این تخالف از چه آید وز کجا / وز چه زاید وحدت این اضداد را
زانکه ما فرعیم و چار اضداد اصل / خوی خود در فرع کرد ایجاد اصل
گوهر جان چون ورای ضدهاست / خوی آن این نیست خوی کبریاست
جنگها بین کان اصول صلحهاست / چون نبی که جنگ او بهر خداست
طرفه آن جنگی که رکن صلحهاست / شاد آن کاین جنگ او بهر خداست
غالبست و چیر بر هر دو جهان / شرح این غالب نگنجد در دهان
آب جیحون را اگر نتوان کشید / هم ز قدر تشنگی نتوان برید
گر شدی عطشان بحر معنوی / فرجه‌ای کن در تمام مثنوی

فرجه کن چندانکه اندر هر نفس
مثنوی را معنوی بینی و بس

باد کو راز الجو چون وا کند
آب یکرنگی خود پیدا کند

شاخهای تازه مرجان ببین
میوه‌های رسته ز آب جان ببین

چون ز حرف و صوت و دم یکتا شود
آن همه بگذارد و دریا شود

حرف گو و حرف نوش و حرفها
هر سه جان گردند اندر انتها

نان دهنده و نان ستان و نان پاک
ساده گردند از صور گردند خاک

لیک معنیشان بود در سه مقام
در مراتب هم ممیز هم مدام

خاک شد صورت ولی معنی نشد
هر که گوید شد تو گوشش نه نشد

در جهان روح هر سه منتظر
گه ز صورت هارب و گه مستقر

امر آید در صور رو در رود
باز هم زامرش مجرد می‌شود

پس له الخلق و له الامرش بدان
خلق صورت امر جان راکب بر آن

راکب و مرکوب در فرمان شاه
جسم بر درگاه و جان در بارگاه

چونکه خواهد کآب آید در سبو
شاه گوید جیش جان را ارکبوا

باز چون خواهد که ریزد آب جو
بانگ آید از نقیبان کانزلوا

بعد ازین باریک خواهد شد سخن
کم کن آتش هیزمش افزون مکن

تا نجوشد دیگهای خرد زود
دیگ ادراکات خرد است و فرو

پاک سبحانی که سیبستان کند
در عمامه حرفشان پنهان کند

زین عمامه بانگ و حرف و گفتگو
پرده گر سیب نیابد غیر بو

باری افزون کش تو این بیهوش را
تا سوی صلت دگر رفته گوش

بو نگنجد او و بی بهره از زکام
تن بپوش از باد و بود سرد عام

تا نبیند ای شامت از اختر
ای هواشان از زمستان سردتر

چون جمادند و فسرده تن شگرف
می‌جهد انفاسشان از تل برف

چون زمین زین برف در پوشد کفن
تیغ خورشید حسام الدین بزن

هین برآر از شرق سیف الله را
گرم کن زان شرق این درگاه را

برف را خنجر زند آن آفتاب
سیلها ریزد ز کهسار تراب

زانکه لاشرقی و لاغربی است او
با منجم روز و شب حربیست او

که چرا جز من نجوم بی‌هدی
قبله کردی از لئیمی و عمی

ناخوشت آید مقال آن امین
در نبی که لا احب الآفلین

از خروج و پیش مه بستی کمر
زان همی رنجی ز انشق القمر

منکری این را که شمس کورت
شمس مشرق گشت اجلی تربت

از ستاره دیده تعریف هوا
ناخوشت آید اذا النجم هوی

خود مؤثرتر نباشد مه ز نال
ای لبانانی که بر سوق جان

خود مؤثرتر نباشد زهره زاب
ای بسا آبا که کرد او تن خراب

مهر او بر جان تست و سینه دست
می‌نهد بر گوش تو بر دل توست

پند او در تو نگیرد ای فلان
پند تو در ما نگیرد زین بدان

جز مگر مفتاح خاص آید ز دست
که مقالید السموات آن اوست

این سخن همچون ستاره است و قمر
لیک بفرمان حق نهد اثر

این ستاره بی‌جهت تاثیر او
می‌زند بر گوشهای وحی جو

که بیائید از جهات تا بی‌جهات
تا نه درانند شما را گرگ مات

آنچنانکه لمعهٔ درپاش است
شعشع بنیاد صفت خفاش او

هفت چرخ ازرقی در رق اوست
پیک ماه اندر تب و در دق اوست

زهره در جنگ مسلت در وی زده
مشتری با نقد جان پیش آمده

در هوای دست بوس او زحل
لیک خود را می‌نبیند آن محل

دست و پا مریخ چندین خست ازو
وان عطارد صد قلم بشکست ازو

با منجم این همه انجم بجنگ
کای رها کرده تو جان بگزیده رنگ

جان وی است و ما همه رنگ و رقوم
کوکب هر فکر او جان نجوم

فکر کو کانجا همه نور است پاک
بهر تست این لفظ فکر ای فکرناک

هر ستاره خانه دارد در علا
هیچ خانه در نگنجد نجم ما

جان بی‌سود و مکان کی در رود
تو ز نامحدود را حد کی بود

لیک تمثیلی و تصویری کنند
تا که دریابد ضعیف و دردمند

حرف نوش یعنی حرف شنو ... پس له الخلق و له الامر ... واقع در سورهٔ اعراف است الا له الخلق والامر تبارک الله رب العالمین یعنی آگاه باشید که خدا راست عالم خلق که قابل تغیر است و عالم امر که منزه از تغیر است ... کننده عالمهاست

مثل بود لیک آن نه بند مثل … تا کند عقل محمد را گسیل
عقل سرتیزست لیکن پای سست … زانکه دل ویران شدست و تن درست

عقلشان در نقل دنیا پیچ پیچ … فکرشان در ترک شهوت هیچ هیچ
صدرشان در وقت دعوی همچو شرق … صبرشان در وقت تقوی همچو برق

عالمی اندر هنرها خودنما … همچو عالم بیوفا وقت وفا
وقت خودبینی نگنجد در جهان … در گلو و معده گم گشته چو نان

این همه اوصافشان نیکو شود … بد نماند چونکه نیکو جو شود
گر منی گنده بود همچون منی … چون بجان پیوست یابد روشنی

هر جمادی کو کند رو در نبات … از درخت بخت او روید حیات
هر نباتی کو بجان روی آورد … خضروار از چشمهٔ حیوان خورد

باز چون جان روسوی جانان نهد … رخت را در عمر بی پایان نهد

سؤال کردن سائلی از واعظی که مرغی بر سر بارو نشست از سر و دم او کدام فاضلترست

واعظی را گفت روزی سائلی … کای تو منبر را سنی‌تر قابلی

یک سؤالستم بگو ای ذو لباب … اندرین مجلس سؤالم را جواب
بر سر باره یکی مرغی نشست … از سر و از دُم کدامینش بهست

گفت اگر رویش بشهر و دم بده … روی او از دم او میدان که به
ور بسوی شهر دم و ریش بده … خاک آن دم باش و از رویش بجه

مرغ با پر می‌پرد تا آشیان … پر مردم همتست ای مردمان
عاشقی کالوده شد در خیر و شر … خیر و شر منگر تو در همت نگر

باز اگر باشد سپید و بی‌نظیر … چونکه صیدش موش باشد شد حقیر
ور بود جغدی و میل او بشاه … او سر بازست منگر در کلاه

ور همی شیری خورد از مرده خر … سگ بود او شکل شیری کم نگر
در پلنگ و گرگ وافکند رسگ … شیر میدان گرد دولابی و سنگ

آدمی بر رسته از یک مشت گل … برگذشته از چرخ و از گردون بدل
آدمی بر قد یک طشت خمیر … بر فزود از آسمان و از اثیر

هیچ کرمنا شنید این آسمان … که شنید این آدمی پر غمان
بر زمین و چرخ عرضه کرد کس … خوبی و عقل و عبارات و هوس

جلوه کردی هیچ تو بر آسمان … خوبی روی و اصابت در گمان
پیش صورتهای حمام ای ولد … عرضه کردی هیچ سیم اندام خود

بگذری زان نقشهای همچو حور … جلوه آری با عجوزی نیم کور
در عجوزه چیست کایشان را نبود … کو ترا زان نقشها بخود ربود

تو نگویی من بگویم در بیان … عقل و حس و درک و تدبیرست و جان
در عجوزه جان آمیزش کنیست … صورت گرمابه‌ها را روح نیست

صورت گرمابه گر جنبش کند … در زمان از صد عجوزت بر کند
جان چه باشد با خبر از خیر و شر … شاد با احسان و گریان از ضرر

چون سر و ماهیت جان مخبرست … هر که او آگاه‌تر با جان ترست
اقتضای جان چو ای دل آگهیست … هر که آگه‌تر بود جانش قویست

روح را تأثیر آگاهی بود … هر که را این بیش اللهی بود
خود جهان جان سراسر آگهیست … هر که بی‌جان ست از دانش تهیست

چون خبرها هست بیرون زین نهاد … باشد این جانها در آن میدان جماد
جان اول مظهر درگاه شد … جان جان خود مظهر الله شد

آن ملائک جمله عقل و جان بدند … جان نو آمد که جسم آن شدند
از سعادت چون بر آن جان بر زدند … همچو تن آن روح را خادم شدند

آن بلیس از جان از آن سر برده بود … یک نشد با جان که عضو مرده بود
چون نبودش آن فدای آن نشد … دست بشکسته مطیع جان نشد

جان نشد ناقص گر آن عضوش شکست … کان بدست جان ست تا مرده است
سر دیگر هست کو گوش دگر … طوطیی کو مستعد آن شکر

طوطیان خاص را قندیست ژرف … طوطیان عام از آن خور بسته طرف
کی چشد درویش صورت زان زکات … معنی است آن نی فعولن فاعلات

از خر عیسی دریغش نیست قند / لیک خر آمد بخلقت که پسند
قند خر را گر طرب انگیختی / پیش خر قنطار شکر ریختی
معنی نختم علی افواههم / این شناس اینست ره‌رو را مهم
تا ز راه خاتم پیغمبران / بو که برخیزد ز لب ختم گران
ختمهای کانبیا بگذاشتند / آن بدین احمدی برداشتند
قفلهای ناگشاده مانده بود / از کف انا فتحنا برگشود
او شفیع است این جهان و آن جهان / این جهان در دین و آنجا در جنان
این جهان گوید که تو ره‌شان نما / وان جهان گوید که تو مه‌شان نما
پیشه‌اش اندر ظهور و در کمون / اهد قومی انهم لا یعلمون
بازگشته از دم او هر دو باب / در دو عالم دعوت او مستجاب
بهر این خاتم شدست او که بجود / مثل او نی بود و نی خواهند بود
چونکه در صنعت برد استاد دست / نی تو گویی ختم صنعت بر توست
در گشاد ختمها تو خاتمی / در جهان روح‌بخشان حاتمی
هست اشارات محمد المراد / کل گشاد اندر گشاد اندر گشاد
صد هزاران آفرین بر جان او / بر قدوم و دور فرزندان او
آن خلیفه‌زادگان مقبلش / زاده‌اند از عنصر جان و دلش
گر ز بغداد و هری یا از ری‌اند / بی‌مزاج آب و گل نسل وی‌اند
شاخ گل هر جا که روید هم گلست / خم مل هر جا که جوشد هم ملست
گر ز مغرب بر زند خورشید سر / عین خورشیدست نی چیزی دگر
عیب‌چینان را ازین دم کور دار / هم بستاری خود ای کردگار
گفت حق چشم خفاش بدسگال / بسته‌ام من ز آفتاب بی‌مثال
از نظرهای خفاش کم و کاست / انجم آن شمس نیز اندر خفاست
انجم آمد چون مرید شمس پیر / شمس آمد در یقین بدر منیر

نکوهیدن ناموسهای پوسیده که مانع ذوق ایمان و دلیل ضعف صدق اند و راهزن صد هزاران ابله و دانان

ای ضیاء الحق حسام الدین بیا / ای صقال روح و سلطان الهدی
مثنوی را مسرح و مشروح ده / صورت امثال او را روح ده
تا حروفش جمله عقل و جان شوند / سوی خلدستان جان پران شوند
هم بسعی تو ز ارواح آمدند / سوی دام حرف مستحقن شدند
باد عمرت در جهان همچون خضر / جان‌فزا و دستگیر و مستمر
چون خضر و الیاس مانی در جهان / تا زمین گردد ز لطفت آسمان
گفتمی از لطف تو جزوی ز صد / گر نبودی طمطراق چشم بد
لیک از چشم بد زهراب دم / زخمهای روح‌فرسا خورده‌ام
جز برمز ذکر حال دیگران / شرح حالت می‌نیارم در بیان
این بهانه هم ز دستان دلیست / که ازو پاهای دل اندر گلیست
صد دل و جان عاشق صانع شده / چشم بد یا گوش بد مانع شده
خود یکی بوطالب آن عم رسول / می‌نمودش شنعهٔ عربان مهول
که چه گویندم عرب کز طفل خود / او بگردانید دین معتمد
منصب اجداد و آبا را نماند / در پی احمد چنین بیره براند
آن سوالش کرد زان مجتبی / از پی آن تا رهاند مرد را
گفتش ای عم یک شهادت تو بگو / تا کنم با حق شفاعت بهر تو
گفت لیکن فاش گردد از سماع / کل سر جاوز الاثنین شاع
من بمانم در زبان این عرب / پیش ایشان خوار گردم زین سبب
لیک گر بودیش لطف ماسبق / کی بدی این بددلی با جذب حق
الغیاث ای تو غیاث المستغیث / زین دو شاخهٔ اختیارات خبیث
من ز دستان و ز مکر دل چنان / مات گشتم که بماندم از فغان
من که باشم چرخ با صد کار و بار / زین کمین فریاد کرد از اختیار
کای خداوند کریم و بردبار / ده امانم زین دو شاخهٔ اختیار
جذب یک راهه صراط المستقیم / به ز دو راه تردد ای کریم
زین دو ره گرچه همه مقصد تویی / لیک خود جان کندن آمد این دوی

زین دو ره گرچه بجز عزم تو نیست / لیک هرگز رزم همچون بزم نیست
در نبی بشنو بیانش از خدا / آیت اشفقن ان یحملنها
این تردد هست در دل چون وغا / کاین بود به یا که آن حالی مرا
در تردد مے زند بر همدگر / خوف و امید بهی در کر و فر

مناجات و پناه جستن بحق از فتنهٔ اختیار و اسباب آن و بیان شکوهیدن و ترسیدن آسمان و زمین از اختیار

زین تردد عاقبت مان خیر باد / ای خدا ام جان بار کن تو شاد
ای کریم ذو الجلال مهربان / دائم المعروف ای ... جهان
یا کریم العفو ستار الزلل / یا کثیر الخیر شاه بے بدل
اولم این جزر و مد از تو رسید / ورنه ساکن بود این بحر ای مجید
هم از آنجا کاین تردد دادیم / بے تردد کن مرا هم اے کریم
ابتلا ام می کنی آه الغیاث / ای ذکور از ابتلایت چون اناث
تا بکی این ابتلا یارب مکن / مذهبی ام بخش و ده مذهب مکن
اشتری ام لاغری و هم پشت ریش / ز اختیار همچو پالان شکل خویش
این کژاوه گه شود این سو گران / آن کژاوه گه شود آن سو کشان
بفگن از من حمل ناهموار را / تا ببینم روضهٔ ابرار را
همچو آن اصحاب کهف از باغ جود / می چرم ایقاظ نی بل هم رقود
خفته باشم بر یمین یا بر یسار / برنگردم جز چو گو بے اختیار
هم بتقلیب تو تا ذات الیمین / یا سوی ذات الشمال ای رب دین
صد هزاران سال بودم در مطار / همچو ذرات هوا بے اختیار
گر فراموشم شدست آن وقت و حال / یادگارم هست در خواب ارتحال
سیرم زین چار میخ چار شاخ / می جهم در مسرح جان زین مناخ
شیر آن ایام ماضیهای خود / می چشم از دایهٔ خواب ای صمد
جمله عالم ز اختیار و هست خود / می گریزد در سر سرمست خود
تا دمی از هوشیاری وارهند / ننگ خمر و زمر بر خود می نهند
جمله دانسته که این هستی فخ است / ذکر و فکر اختیاری دوزخ است
می گریزند از خودی در بیخودی / یا بمستی یا بشغل ای مهتدی
نفس را زان نیستی وامی کشی / زانکه بی فرمان شد اندر بیهشی
نیستی باید که آن از حق بود / تا که بیند اندران حسن احد
لیس للجن و لا للانس ان / تنفذوا من حبس اقطار الزمن
لا نفوذ الا بسلطان الهدی / من تجاویف السموات العلی
لا هدی الا بسلطان یقی / من حرس الشهب روح المتقی
هیچکس را تا نگردد او فنا / نیست ره در بارگاه کبریا
چیست معراج فلک این نیستی / عاشقان را مذهب و دین نیستی
پوستین و چارق آمد از نیاز / در طریق عشق محراب ایاز
گرچه او خود شاه را محبوب بود / ظاهر و باطن لطیف و خوب بود
گشته بے کبر و ریا و کینه / حسن سلطان را رخش آئینه
چونکه از هستی خود مفقود شد / منتهای کار او محمود شد
زان قوی تر بود تمکین ایاز / که ز خوف کبر کردی احتراز
او ز مذهب گشته بود آمده / کبر را و نفس را گردن زده
یا پی تعلیم می کرد آن حیل / یا برای حکمتے دور از زلل
یا که دید چارقش زان شد پدید / گر نسیم نیستی هستی ست بند
تا گشاید دخمه کان بر نیستی ست / تا بیاید آن نسیم عیش و زیست
تا به بندد دخمه بر این مردگان / تا بیاید بوی عیش زندگان
ملک و مال و اطلس این مرحله / هست بر جان سبک رو سلسله
سلسلهٔ زرین بدید و غره گشت / ماند در سوراخ چاهی جان ز دشت
صورتش جنت بمعنی دوزخی / افعیی پر زهر و نقشش گلرخی
گرچه مومن را سقر ندهد ضرر / لیک هم بهتر بود زانجا گذر
گرچه دوزخ دود دارد زین نکال / لیک جنت به بود در کل حال
الحذر ای ناقصان زان گلرخی / که بگاه صحبت آید دوزخی

الفراری غافلان زین گلشنی   کو حقیقت بدترست از گلخنی
زینهار ای جاهلان زان گل شکر   که بسوزاند دهان را چون شرر
چند گویم من ترا کاین انگبین   زهر قاتلست دوری گزین
لیک تلخ آمد ترا گفتار من   خواب می گیرد ترا ز افسانه من
خواجه آخر یک زمان بیدار شو   وز حیات خویش برخوردار شو
این روش گیر و ترک ریش کن   وز فنا و نیستی تفتیش کن

حکایت غلام هندو که بخواجه زادهٔ خود پنهان هوس داشت چون دختر را با مهتر زاده عقد کردند غلام رنجور شده می گداخت کس علت او ندانست او زهرهٔ گفتن نداشت

خواجه را بود هندو بنده   پروریده کرده او را زنده
علم و آدابش تمام آموخته   در دلش شمع هنر افروخته
پروریده از طفولیت بناز   در کنار لطف آن اکرام ساز
بود هم این خواجه را یک دختری   سیم اندامی گشی خوش گوهری
چون مراهق گشت دختر طالبان   بذل می کردند کابین گران
میرسیدش از سوی هر مهتری   بهر دختر دمبدم خواهشگری
گفت خواجه مال را نبود ثبات   روز آید شب رود اندر جهات
حسن صورت هم ندارد اعتبار   که شود رخ زرد از یک زخم خار
سهل باشد نیز مهترزادگی   که بود غره بمال از سادگی
ای بسا مهتر بچه کز شور و شر   شد ز فعل زشت خود ننگ پدر
پر هنر را نیز اگر باشد نفیس   کم پرست و عبرتی گیر از بلیس
علم بودش چون نبودش عشق دین   او ندید از آدم الا نقش طین
گرچه دانی دقت علم ای امین   زانت نگشاید دو دیده غیب بین
چون نه بیند غیر دستار و ریش   از معرف پرسد از بیش و کمیش
عارفا تو از معرف فارغی   خود همی بینی که نور بازغی
کار تقوی دارد و دین و صلاح   که ازو باشد بدو عالم فلاح
کرد یک داماد صالح اختیار   که بد او فخر همه خیل و تبار
پس زنان گفتند کو را مال نیست   مهتری و حسن و استقلال نیست
گفت آنها تابع زهدند و دین   بی زر او گنجی است بر روی زمین
چون بجد تزویج دختر گشت فاش   دست پیمان و نشانی و قماش
پس غلام خواجه کاندر خانه بود   گشت بیمار و ضعیف و زار زود
همچو بیمار دق او می گداخت   علت او را طبیبی کم شناخت
عقل می گفتی که رنجش از دلست   داروی تن در غم دل باطلست
آن غلامک دم نزد از حال خویش   گرچه می آمد و را در سینه نیش
گفت خاتون را شبی شوهر که تو   باز پرسش در خلا احوال او
تو بجای مادری او را بجو   کو غم خود پیش تو پیدا کند
چون که خاتون کرد در گوشش کلام   روز دیگر رفت نزدیک غلام
هم سرش را شانه می کرد آن ستی   با دو صد مهر و دلال و دوستی
آن چنان که مادران مهربان   نرم نرمش کرد تا آمد بیان
که مرا امید ز تو این نبود   که دهی دختر به بیگانه عنود
خواجه زاده ما و ما خسته جگر   حیف نبود کو رود جای دگر
خواست آن خاتون ز خشم کاندرش   که زند وز بام زیر اندازدش
کو که باشد هندو و مادر غری   که طمع دارد ز خواجه دختری
گفت صبر اولی بود خود را گرفت   گفت با خواجه که بشنو این شگفت
این چنین گرگی که خاین بود   ما گمان برده که هست او معتمد

صبر فرمودن خواجه مادر دختر را که غلام را زجر مکن که من او را بی زجر ازین طمع باز آرم

حال خود را این چنین گفت او مرا   خواستم کز خشم بکشم مر ورا
گفت خواجه صبر کن با او بگو   که ازو ببریم و بدهیمش بتو
تا مگر این از دلش بیرون کنم   پس تماشا کن که دفعش چون کنم
تو دلش خوش کن بگو می دان درست   که حقیقت دختر ما جفت تست

الفرار: گریختن ۱۲ تفتیش: جستجو کردن ۱۲ مراهق: بفتح اول و کسر ها کودکی که نزدیک ببلوغ رسیده باشد ۱۲ نفیس: ... بخیل از نفاست بمعنی بخیلی کردن بچیزی از عزیزی و دریغ داشتن چیزی را و حسد

ماند نستیم ای خوش مشتری / چونکه دانستیم تو اولی تری
آتش ما هم درین کانون ما / لیلی آن ما و تو مجنون ما
تا خیال و فکر خوش بر وی زند / فکر شیرین مرد را فربه کند
جانور فربه شود لیک از علف / آدمی فربه ز عزست و شرف
آدمی فربه شود از راه گوش / جانور فربه شود از حلق و نوش
گفت آن خاتون کزین خاتون متن / خود ز بانگم می نجنبد اندرین
همچنین تا از پی چه خایم بهر او / گو ببر آن خائن ابلیس خو
گفت خواجه نی بترس و دم دهش / تا رود علت از وزین لطف خوش
دفع او را دلبر ابرمن نویس / هل که صحبت یابد این با کیس او
چون بگفت آن خسته را خاتون چنین / می نگنجید از تجبر در زمین
زفت گشت و فربه و سرخ و شگفت / چون گل سرخ او هزاران شگفت
گه گهی می گفت کای خاتون من / که مبادا باشد این افسون و فن
یک خاتون جزم می گفتش کما / در پی اینیم فارغ باش ها
خواجه چون دید فرخ سرخ زفت گشت / رفت از وی علتش آمد بگفت
او دلش دی تیز و دید و فسوس / تا فزون می تشت طاس چون خرس
خواجه جمعیت بکرد و دعوتی / که همی سازم فرج را وصلتی
تا جماعت عشوه می دادند گان / کای فرج بادت مبارک اتصال
تا یقین تر شد فرج را آن سخن / علت از وی رفت کل از بیخ و بن
بعد از آن اندر شب گردک نهفت / امردی را بست حنا همچو زن
پر نگارش کرد ساعد چون عروس / پس نمودش ماکیان او خروس
مقنعه و حله عروسانه نکو / گنگ شد امرد را پوشانید رو
شمع را هنگام خلوت در کشت / ماند هندو با چنان کنگ زشت
هندوک فریاد می کرد و فغان / وز برون نشنید کس از دف زنان
ضرب کف و دف و نعره مرد و زن / کرد پنهان نعره آن نعره زن
تا بروز آن هندوک را می فشارد / چون بدو دو پیش سگ انبان آن
روز آوردند طاس و بوغ رفت / رسم و اماد آن فرج حمام رفت
رفت در حمام او رنجور جان / کون دریده همچو دلق توبیان
آمد از حمام در گرد و فسوس / پیش او بنشست مغموم چون عروس
مادرش آنجا نشسته منتظران / که مبادا گو کند روز امتحان
ساعتی در وی نظر کرد از عناد / وانگهان بر هر دو دستش بوسه داد
گفت کس را خود مبادا اتصال / با چو تو ناخوش عروس بی خصال
روز روید همچو خاتون ختن / شب عمود است همچو شاخ کرگدن
روز روید همچو خاتون تتر / کیر زشتت غضب تیز اکبر خر

در حقیقت حکایت و بیان آنکه هر نفسی همچون آن هندو مبتلاست

همچنین جمله نعیم این جهان / پس نوشت زود پیش امتحان
می نماید در نظر از دور آب / چون روی نزدیک آن باشد سراب
گنده پیرست و از بس چاپلوس / خویش را جلوه دهد چون نوعروس
هین مشو مغرور این گلگونه اش / نوش نیش آلوده او را مچش
تا نیفتی چون فرج در صد حرج / صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
آشکار او نه پنهان نام او / خوش نماید زاد و لمت انعام او
چون بپیوستی بدام ای معاش / چند نالی در ندامت زار زار
نام میری و وزیری و شهی / در نهانش مرگ و درد جاندهی
بنده باش و بر زمین رو چون سمند / چون جنازه نه که بر گردن بند
جمله را حمال خود خواند کفور / بار مردم گشته چون اهل قبور
بر جنازه هر که را بینی بخواب / فارس منصب شود عالی رکاب
زانکه آن تابوت بر خلق ست بار / بار بر خلقان فگندند این کبار
بر تن خود بار خود نه ای پسر / بر کس دیگر منه زین الحذر
بار خود بر کس منه بر خویش نه / سروری را کم طلب درویش به
مرکب اعناق مردم را سپار / تا نیاید نفرتست اندر دو پا
مرکبی را کآخرش تو وه دهی / که به شهری مانی و ویران دهی

ده دهش اکنون که چون شهرت بود / تا نباید رخت در ویران کشود

ده مهل اکنون که صد بستانت هست / تا نگردی عاجز و ویران پرست

گفت پیغمبر که جنت از اله / گر همی خواهی ز کس چیزی مخواه

چون نخواهی من کفیلم مر ترا / جنت المأوی و دیدار خدا

آن صحابی زین کفالت شد عیا / تا یکی روزی که گشته بد سوار

تازیانه از کفش افتاد راست / خود فرود آمد ز کس آن را نخواست

آنکه از دادش نیاید هیچ بد / داند و بی خواهشی خود می دهد

ور بامر حق بخواهی آن رواست / آن چنان خواهش طریق انبیاست

بد نماند چون اشارت کرد دوست / کفر ایمان شد چو کفر از بهر اوست

هر بدی که امر او پیش آورد / آن ز نیکوهای عالم بگذرد

زان صدف گر خسته گردد نیز در / ده مده که صد هزاران در دروست

وین سخن پایان ندارد باز گرد / سوی شاه و هم مزاج باز گرد

باز رو در کان چو زر ده دهی / تا رهد دستان تو از ده دهی

صورت بد را چو در دل ره دهند / از ندامت آخرش ره می دهند

دزد را چون قطع تلخی میدهد / ذوق دزدی را چو زن ره میدهد

دیده ده دادن ز دست سحر بین / دو بداد این یمن به بید دست بین

همچنین قلاب خوبی دوزند / وقت تلخی عیش را ره میدهند

توبه می آرند هم پروانه وار / باز نسیان می کشدشان سوی کار

همچو پروانه ز دور آن نار را / نور دید و بسته آن سو بار را

چون بیامد سوخت پرش وا گریخت / باز چون طفلان فتاد و تخم ریخت

بار دیگر بر گمان و طمع شمع / خویش زد بر آتش آن شمع زود

بار دیگر سوخت هم در پس جهت / باز کردش حرص دل ناسی و مست

آن زمان کز سوختن وا می جهد / همچو مندو شمع راه ده میدهد

کای رخت تابان چو ماه شب فروز / دی بصحبت یک دو شب مغرور سوز

باز از یادش رود توبه و یمین / کادهم الرحمن که بید الکافرین

در عموم تاویل آیه کلما اوقدوا نارا للحرب اطفاها الله

کلما هم اوقدوا نارا لوغی / اطفأ الله نارهم حتی انطفا

عزم کرده که دلا اینجا مایست / گشته ناسی زانکه اهل عزم نیست

چون نبودش تخم صدقی کاشته / حق برو نسیان آن بگماشته

گرچه بر آتش زنه دل میزند / آن ستاره‌ش را کف حق میکشد

رفت دزدی شب بخانه یک سترگ / آمد و پنهان درآمد همچو گرگ

آتش زنه زدن بشب و کشتن دزد آتش او غفلت آن مرد

سرفه بشنید در شب معتمد / برگرفت آتش زنه کآتش زند

می زد آتش بهر شمع افروختن / تا سر آواز را بیند علن

دزد آمد آن زمان پیشش نشست / چون گرفتی سوخته میکرد پست

می نهاد آنجا سر انگشت را / تا شود استاره آتش فنا

تر همی کرد او سر انگشت را / زاصبع آن استاره گردی فنا

خواجه می پنداشت کو خود می مرد / این نمی دید او که دزدش میکشد

خواجه گفت این سوخته نمناک بود / می مرد استاره از تریش زود

بس که ظلمت بود و تاریکی ز پیش / می ندید آتش کشی را پیش خویش

این چنین آتش کشی اندر دلش / دیده کافر نبیند از عمش

چون نمی داند دل داننده / هست با گردنده گرداننده

چون نمی گویی که روز و شب بخود / بی خداوندی کی آید کی رود

گرد معقولات می گوی ببین / این چنین بی عقلی خود ای مهین

خانه با بنا بود معقول تر / یا که بی بنا بگو ای کم هنر

خانهٔ با این بزرگی و وقار / کی بود بی اوستادی نجار

خط با کاتب بود معقول تر / یا که بی کاتب بیندیش ای پسر

جیم گوش و عین چشم و میم فم / چون بود بی کاتبی ای متهم

شمع روشن بی ز گیرانندهٔ / یا بگیرانندهٔ دانندهٔ

صنعت خوب از کف شل ضریر / باشد اولی یا ز گیرای بصیر

گر همی خواهی: خطاب با آن صحابی رضی الله عنه [illegible]

[illegible]

پس چو انسی که قهرت می کند
بر سرت دبوس محنت می زند
پس بکن دفعش چو مردی بی درنگ
سوی او کش در هوا تیر خدنگ
همچو شپاه مغل بر آسمان
تیر می انداز دفع تیر جان
یا گریز از وی اگر تانی برو
چون روی چون که فرا وی می گرو
در عدم بودی نرستی از کفش
از کفش چون ماهی ای در شست خوش
آرزو جستن بود بگریختن
پیش عدلش خون تقوی ریختن
این جهان دامست و دانه آرزو
در گریز از دامهای آرزو
چون چنین رفتی بدیدی صد گشاد
چون شدی در ضد آن بینی فساد
چون شدی ضد ضد آن ضد آن
ضد را از ضد شناسی ای جوان
پس پیمبر گفت استفت القلوب
گرچه مفتی شان برون گوید خطوب
گوش کن استفت قلبک از رسول
گرچه مفتی ات برون گوید فضول

در بیان حدیث استفت قلبک و ان افتاک المفتون

آرزو بگذار تا رحم آیدش
آزمودی که چنین می بایدش
چون نتانی جست پس خدمت کنش
تا روی از جنبش او در گلشنش
دمبدم چون تو مراقب می شوی
داد می بینی و داور ای غوی
ور به بندی چشم خود از احتجاب
کار خود را کی گذارد آفتاب
باز دان سوی یا نقد تنقیش
وان فضیلت و کمال رفعتش

حسد بردن امیران بر ایاز و چون سلطان گیاست او را

چون امیران از حسد جوشان شدند
عاقبت بر شاه خود طعنه زدند
کاین ایاز تو ندارد سی خرد
جامگی سی امیر او چون خورد
شاه بیرون رفت با آن سی امیر
سوی صحرا و کهستان صیدگیر
کاروانی دید از دور آن ملک
گفت امیری را که رو ای مؤتفک
رو بپرس آن کاروان را بر رصد
کز کدامین شهر اندر می رسد
رفت و پرسید و بیامد که ز ری
گفت عزمش تا کجا در ماند وی
دیگری را گفت رو ای بوالعلا
باز پرس از کاروان که تا کجا
رفت و آمد گفت تا سوی یمن
گفت رختش چیست هان ای مؤتمن
ماند حیران گفت با میری دگر
که برو وا پرس رخت آن نفر
باز آمد گفت از هر جنس هست
اغلب آن کاسه های رازی است
گفت کی بیرون شدند از شهر ری
ماند حیران آن امیر سست پی
آن دگر را گفت رو وا پرس لمن
تا که کی بودست منقل کاروان
باز گشت و گفت هم از ری حبیب
گفت در ره چیست قسطی عجیب
چون ندید است و نگیرد دم نزد
شه فرستاد آن دگر را زان عدد
همچنین تا سی امیر و بیشتر
سست و ناقص در کر و فر
هر یکی رفتند بهر یک سوال
ناقص و عاجز در آن که کمال
گفت امیران را من از وی جدا
امتحان کردم ایاز خویش را
که بپرس آن کاروان را از کجاست
او برفت و جمله را پرسید راست
بی وصیت بی اشارت یک بیک
حال شان دریافت بی تیری و شک
هر چه زین سی میر اندر سی مقام
کشف شد زو آن بیکدم شد تمام
پس بگفتند آن امیران کاین فنیست
از عنایتهاست کار جهد نیست
قسمت حق است مه را روی نغز
داده حق است گل را بوی نغز
بلکه سلطان چون عنایت می کند
از تفاخر خیمه بر مه می زند
گفت سلطان بلکه آنچه از نفس زاد
ربع تقصیرست و دخل اجتهاد
ورنه آدم کی بگفتی با خدا
ربنا انا ظلمنا نفسنا
خود بگفتی کاین گناه از بخت بود
چون قضا این بود جرم ما چه بود
همچو ابلیسی که گفت اغویتنی
تو شکستی جام و ما را می زنی
بل قضا حق است و جهد بنده حق
این مباش اعور چو ابلیس خلق
در تردد مانده ایم اندر دو کار
این تردد کی بود بی اختیار
این کنم یا آن کنم کی گوید او
که دو دست و پاش بستست ای عمو
هیچ باشد این تردد بر سرم
که روم در بحر یا بالا پرم
این تردد هست که موصل علم
یا براه سحر تا بابل روم

پس تو دو را بیاید قدرتی / ور نه آن خنده بود بر سبلتی
بر قضا کم نه بهانه ای جوان / جرم خود را چه نهی بر دیگران

خون کند زید و قصاص او بعمرو / می خورد عمرو بر احمد حد خمر
گرد خود برگرد و جرم خود ببین / جنبش از خود بین و از سایه مبین

که نخواهد شد غلط پاداش میر / خصم را می داند آن میر بصیر
تو عسل خوردی نیاید تب بغیر / مزد روز تو نیاید شب بغیر

تو چه کردی جهد کان با تو نگشت / تو چه کاریدی که نامد ریع کشت
فعل تو کان زاید از جان و تنت / همچو فرزندت بگیرد دامنت

فعل را در غیب صورت می کنند / فعل دزدی را بداری می زنند
دار کی ماند بدزدی لیک آن / هست تصویر خدای غیب دان

در دل شحنه چو حق الهام داد / کاینچنین صورت بساز از بهر داد
تا تو عالم باشی و عادل قضا / نامناسب چون دهد داد و جزا

چونکه حاکم این کند اندر گزین / چون کند حکم احکم الحاکمین
چون بکاری جو نروید غیر جو / قرض تو کردی ز که خواهم گرو

جرم خود را بر کسی دیگر منه / گوش هوش خود بدین پاداش ده
جرم بر خود نه که تو خود کاشتی / با جزا و عدل حق کن آشتی

رنج را باشد سبب بد کردنی / بد ز فعل خود شناس از بخت نی
آن نظر بر بخت چشم احول کند / کلب را کهدانی و کاهل کند

متهم کن نفس خود را ای فتی / متهم کم کن جزای عدل را
توبه کن مردانه سر آور بره / که فمن یعمل بمثقال یره

در فسون نفس کم شو غره / کآفتاب حق نپوشد ذره
هست این ذرات جسمی ای مفید / پیش این خورشید جسمانی پدید

هست ذرات خواطر وافتکار / پیش خورشید حقایق آشکار
پیش حق پیدا و پیش تو نهان / سر غیبست این بکن فکری در آن

حکایت آن صیاد که خود را در گیاه پیچیده بود و دستهٔ گل و لاله کله وار بر سر نهاد تا مرغان گیاه پندارند و دانستن آن مرغ زیرک

رفت مرغی در میان مرغزار / بود آن جا دام از بهر شکار
دانهٔ چندین نهاده بر زمین / بود صیادی نشسته در کمین

خویشتن را پیچیده در برگ و گیاه / ز گل و لاله ورا بر سر کلاه
در کمین بنشسته و کرده نگاه / تا در افتد صید بیچاره ز راه

مرغک آمد سوی او از ناشناخت / پس طوافی کرد و سوی مرد تاخت
گفت او را کیستی ای سبزپوش / در بیابان و میان این وحوش

گفت مرد زاهدم من منقطع / با گیاه و برگ اینجا مقتنع
زهد و تقوی را گزیدم دین و کیش / زانکه می دیدم اجل را پیش خویش

مرگ همسایه مرا واعظ شده / کسب و دکان مرا برهم زده
چون بآخر فرد خواهم ماندن / خو نباید کرد با هر مرد و زن

روی خواهم کرد آخر در لحد / آن به آید که کنم خو با احد
چون زنخ را بست خواهم ای صنم / آن به آید که زنخ کمتر زنم

ای بزربفت و کمر آموخته / آخرستت جامهٔ نادوخته
رو بخاک آریم کز وی رسته ایم / دل چرا در بیوفایان بسته ایم

جد و خویشان ما قدیمی چار طبع / ما بخویشان عاریت بستیم طمع
سالها هم صحبتی و همدمی / با عناصر داشت جسم آدمی

روح او خود از نفوس و از عقول / روح اصل خویش را کرده نکول
از نفوس و از عقول با صفا / نامه می آید بجان کای بیوفا

یارکان پنج روزه یافتی / روز یاران کهن برتافتی
کودکان هر چند در بازی خوشند / شب کشانشان سوی خانه می کشند

شد برهنه وقت بازی طفل خرد / دزد ناگاهش قبا و کفش برد
آنچنان گرم او ببازی در فتاد / کان کلاه و پیرهن رفتش ز یاد

شب شد و بازی او شد بی مدد / رو ندارد کو سوی خانه رود
نی شنیدی انما الدنیا لعب / باد دادی رخت و گشتی مرتعب

آن نظر در بخت [illegible] کردن کار چشم احول است یعنی صاحب چشم احول نظر در بخت کند کسی که چشم صحیح دارد نظر در بخت نکند بلکه سعی خود [illegible]

[illegible]

پیش از آن کز فوت جامه بجو
روز را ضایع مکن در گفتگو

من بصحرا خلوتی بگزیده‌ام
خلق را من دزد جامه دیده‌ام

نیم عمر از آرزوی دوستان
نیم عمر از غصه‌های دشمنان

جبه را برد آن کله را این ببرد
غرق بازی گشته ما چون طفل خرد

نک شبانگاه اجل نزدیک شد
خل هذا اللعب بسک لا تعد

هین سوار توبه شو در دزد رس
جامه‌ها از دزد بستان باز پس

مرکب توبه عجایب مرکب است
بر فلک تازد بیک لحظه ز پست

لیک مرکب را نگه میدار از آن
کو بدزدید آن قبایت تا نهان

تا ندزدد مرکبت را نیز هم
پاس دار این مرکبت را دمبدم

بردن دزد قچ را از آن مرد و قناعت ناکردن وی بخسارت اول

آن یکی قچ داشت از پس میکشید
دزد قچ را برد حبلش را برید

چونکه شد آگه دوان شد چپ و راست
تا بیابد کان قچ برده کجاست

بر سر چاهی بدید آن دزد را
در فغان و گریه و وا ویلتا

گفت نالان از چه‌ای ای اوستاد
گفت همیان زرم در چه فتاد

گر توانی در روی بیرون کشی
خمس بدهم مر ترا با دلخوشی

هست در همیان من پانصد درم
گر کنی با من چنین لطف و کرم

صد درم بدهم ترا حالی بدست
گفت با خود کاین بهای ده قچ است

گر دری بسته شد صد در گشاد
گر قچی شد حق عوض اشتر بداد

جامه‌ها بر کند و اندر چاه رفت
جامه‌ها هم برد آن دزد تفت

حازمی باید که ره تا ده برد
حزم نبود طمع طاعون آورد

آن یکی دزدیست فتنه سیرتی
چون خیال او را بهر دم صورتی

کس نداند مکر او الا خدا
در خدا بگریز و وا ره زان دغا

مناظره مرغ با صیاد در حدیث لا رهبانیة فی الاسلام

مرغ گفتش خواجه در خلوت مایست
دین احمد را ترهب نیک نیست

از ترهب نهی فرمود آن رسول
بدعتی چون برگرفتی ای فضول

جمعه شرط است و جماعت در نماز
امر معروف و ز منکر احتراز

رنج بدخویان کشیدن زیر صبر
منفعت دادن بخلقان همچو ابر

خیر ناس ان ینفع الناس ای پدر
گر نه سنگی چه حریفی با مدر

در میان امت مرحوم باش
سنت احمد مهل محکوم باش

چون جماعت رحمت آمد ای پسر
جهد کن کز رحمت آری تاج سر

در جوابش گفت صیاد عیار
نیست مطلق اینکه گفتی هوشدار

هست تنهائی به از یاران بد
نیک چون با بد نشیند بد شود

زانکه عقل هر کرا نبود رسوخ
پیش عاقل همچو سنگ است و کلوخ

چون حمار است آنکه نانش امنیت است
صحبت او عین رهبانیت است

هوش او سوی علف باشد چو خر
بگذر از وی تا نمانی بی هنر

زانکه غیر حق همه گردد رفات
کل آت بعد حین فهو آت

هر چه جز آن وجه باشد هالک است
ملک و مالک عکس آن یک مالک است

گر چه سایه عکس شخص است ای پسر
هیچ از سایه نتانی خورد بر

هیچ سایه نیست بی شخصی بدان
اصل سایه و بجای کار زان

هین ز سایه شخص را می‌کن طلب
در سبب بگذر بکن از سبب

یار جسمانی بود رویش بمرگ
صحبتش شوم است یکره دور تر

حکم او هم حکم قبله او بود
مرده اش آن چونکه مرده جو بود

هر که با این قوم باشد راهب است
که کلوخ و سنگ او را صاحب است

خود کلوخ و سنگ کس را ره زند
زین کلوخان صد هزار آفت رسد

گفت مرغش پس جهاد آنگه بود
کاینچنین رهزن میان ره بود

از برای حفظ و یاری و نبرد
بر ره ایمن آید شیر مرد

عرق مردی آنگهی پیدا شود
که مسافر همره اعدا شود

چون نبی سیف بوده است آن رسول
امت او صفدرانند و فحول

مصلحت در دین ما جنگ و شکوه
مصلحت در دین عیسی غار و کوه

مصلحت دست هر یک با جدا
مصلحت جو گر توئی مرد خدا

کل آت آت یعنی

قال النبی صلی الله علیه و سلم انا نبی بالسیف

گفت آری گر بود یاری و زور / تا بقوت بر زند بر شر و شور
قوتی باید درین ره مرد وار / یاری باید درینجا فرد وار
چون نباشد قوتی پرهیز به / در فرار لا یطاق آسان بجه
صنعت انبیاست ای عزیز بدار / فکرتی کن در نگر انجام کار
یار می جو تا بیابی راه را / ورنه کی آئی تو در اه چاه را
گفت صدق دل بباید کار را / ورنه یاران کم نیابد یار را
یار شو تا یار بینی بی عدد / زانکه بی یاران بمانی بی مدد
دیو گرگست و تو همچون یوسفی / دامن یعقوب مگذار ای صفی
گرگ اغلب آنگهی گیرا بود / کز رمه شیشک بخود تنها رود
آنکه سنت با جماعت ترک کرد / در چنین مسبع نه خون خویش خورد
هست سنت ره جماعت چون رفیق / بی ره و بی یار افتی در مضیق
راه سنت با جماعت به بود / اسپ با اسپان یقین خوشتر رود
لیک هر همراه را همره مدان / غافلان خفته را آگه مدان
همرهی باید که زو یابی مدد / هم دل و همدرد جویان صمد
همرهی نه کو بود خصم خرد / فرصتی جوید که جامه تو برد
می رود با تو که یابد عقبهٔ / که تواند کردت آنجا نهبهٔ
میرود با تو برای سود خویش / هین منوش از نوش دکانهاش نیش
یا بود اشتر دلی چون دید ترس / گویدت بهر رجوع از راه برس
یار را ترساند از اشتر دلی / انچنین همره عدو دان نی ولی
یار بد مارست هین بگریز ازو / تا نریزد بر تو زهر آن زشت خو
یار را از راه برد آن راهزن / مرد نبود آنکه افتد زیر زن
راه جانبازیست در هر عیشهٔ / آفتی در دفع هر جان شیشهٔ
راه دین هر گمرهی کی سود / عارفی باید که مرد ره بود
راه دین زان رو پر از شور و شرست / که نه راه هر مخنث گوهرست
در ره این ترس امتحانهای نفوس / همچو پرویزن به تمییز سبوس
راه چه بود پر نشان پایها / یار چه بود نردبان رایها
گیرم آن گرگت نیابد ز احتیاط / نی ز جمعیت نیابی آن نشاط
آنکه او تنها براه خوش رود / با رفیقان سیر او صد تو شود
با غلیظی خر ز یاران ای فقیر / در نشاط آید شود قوت پذیر
هر خری کز کاروان تنها رود / بر وی آن راه از تعب صد تو شود
چند زخم چوب و سیخ افزون خورد / تا که تنها آن بیابان را برد
مر ترا می گوید آن خر خوش شنو / گر نه خر همچنین تنها مرو
آنکه تنها خوش رود اندر رصد / با رفیقان بیگمان خوشتر رود
هر نبی اندرین راه درست / معجزه بنمود و همراهان بجست
گر نباشد یاری دیوارها / کی برآید خانه و انبارها
هر یکی دیوار اگر باشد جدا / سقف چون باشد معلق بر هوا
گر نباشد یاری حبر و قلم / کی فتد بر روی کاغذها رقم
آن حصیری که کسی میگسترد / گر نه پیوندد بهم بادش برد
حق ز هر جنسی چو زوجین آفرید / پس نتایج شد ز جمعیت پدید
در میان مرغ و صیادی عجب / بس شگال افتاد و شد نزدیک شب
این بگفت و آن بگفت از اهتزاز / بحث شان شد اندرین معنی دراز
مثنوی را چابک و دلخواه کن / ماجرا را موجز و کوتاه کن
مرغ را چون دیده بر گندم فتاد / نفس او بی طاقت آمد در گشاد
بعد از آن گفتش که گندم آن کیست / گفت امانت از یتیم بی وصی ست
مال ایتام است امانت پیش من / زانکه بنداشند ما را موتمن
گفت من مضطرم و مجروح حال / هست مردار این زمان بر من حلال
هست دستوری کزین گندم خورم / ای امین و پارسا و محترم
گفت مفتی ضرورت هم توئی / بی ضرورت گر خوری مجرم شوی
ور ضرورت هست هم پرهیز به / ور خوری باری ضمان آن بده
مرغ بس در خود فرو رفت آن زمان / توسنش سر بستد از جذب عنان

عوض ۱۲

شیشک گوسپند یکساله ۱۲
مسبع محل سباع ۱۲
مضیق تنگنا ۱۲
نهبه یعنی غارت ۱۲
عیشه زندگانی کردن ۱۲
پرویزن غربال ۱۲
حبر سیاهی دوات ۱۲
حق ز هر جنسی اشارت است بآیه کریمه که در سوره ذاریات واقع شده ومن کل شئ خلقنا زوجین

پس بجز روان گندم و برنج بماند / چند او یاسین و الانعام خواند
بعد ویران بدن چه افسوس و چه آه / پیش از این بایست این دود سیاه
آن زمان که حرص جنبید و هوس / دم بدم می گو که ای فریادرس
پیش از آن کاین دانه بر تو فخ شود / گرمی حرص تو همچون بیخ خود
آه و دود و ناله آن دم کار نبد / حرص را آواره کن ای مستعین
کان زمان پیش از خرابی بصره است / بو که بصره وا رهد هم زان شکست
ابک لی یا باکیی یا ثاکلی / قبل هدم البصرة و الموصلی
نح علی قبل موتی و اغتفر / لاتنح لی بعد موتی و اصطبر
ابک لی قبل ثبوری فی النوی / بعد طوفان النوی خل البکا
آن زمان که دیو می شد راهزن / آن زمان بایست یاسین خواندن
پیش از آن کاشکسته گردد کاروان / آن زمان چیکت نبی ای پاسبان

های هوی کردن پاسبان بعد از بردن اسباب کاروان را

پاسبانی بود در یک کاروان / حارس مال و قماش آن مهان
پاسبان شب خفت و دزد اسباب برد / رختها را زیر هر خاکی فشرد
روز شد بیدار گشت آن کاروان / دید رفته رخت و سیم اشتران
پاسبان در هی هی چیک زدن / گم گشته خود همی جوید راهزن
پس بدو گفتند کای حارس بگو / تا چه شد این رخت و این اسباب کو
گفت دزدان آمدند اندر نقاب / رختها بردند از پیشم شتاب
قوم گفتندش که ای چون تل ریگ / پس چه میکردی چه ای تو مرده ریگ
گفت من یک کس بدم ایشان گروه / با سلاح و با شجاعت با شکوه
گفت اگر در جنگ کم بودت امید / نعره بایستی زدن که برجهید
گفت آن دم کارد بنمودند و تیغ / که خمش ورنه کشیمت بی دریغ
آن زمان از ترس بستم من دهان / این زمان فریاد و هیهای و فغان
آن زمان بسته دمم که دم زنم / این زمان چندانکه خواهی می کنم
چونکه عمرت برد دیو فاضحه / بی نمک باشد اعوذ و فاتحه
گرچه باشد بی نمک اکنون حنین / هست غفلت بی نمک تر زان یقین
همچنین هم بی نمک می نال نیز / که ذلیلان را نظر کن ای عزیز
قادری بیگاه چه بود یا بگاه / از تو چیزی فوت کی شد ای اله
گفت لا تاسوا علی ما فاتکم / کی شود از قدرتش مطلوب گم

حواله کردن گرفتاری خود را بمکر صیاد و صیاد بحرص

گفت آن مرغ این سزای آن بود / که فسون زاهدان اشنود
گفت نی هر بی سزای آن نشاف / که خورد مال یتیمان از گزاف
بعد از آن نوحه گری آغاز کرد / که فخ و صیاد لرزان شد و زرد
کز تناقضهای دل پشتم شکست / بر سرم جانا بیا می مال دست
زیر دست تو سرم را راحتیست / دست تو در شکر بخشی آیتیست
سایه خود از سر من برمدار / بیقرارم بیقرارم بیقرار
خوابها بیزار شد از چشم من / در غمت ای رشک سرو و یاسمن
گر نیم لایق چه باشد گر دمی / ناسزائی را بپرسی در غمی
مر عدم را خود چه استحقاق بود / که برو لطفت چنین درها گشود
خاک گرگین را کرم آسیب کرد / ده گهر از نور حس در جیب کرد
پنج حس ظاهر و پنج نهان / که بشر شد نطفه مرده بدان
توبه بی توفیقت ای نور بلند / چیست جز بر ریش توبه ریشخند
سبلتان توبه یک یک برکنی / توبه سایه است تو ماه و شنی
ای تو ویران کان و منزلم / چون ننالم چون بیفشاری دلم
چونکه بی تو نیست کارم انتظام / بی تو هرگز کار کی گردد تمام
چون گریزم زانکه بی تو زنده نیست / بی خداوندیت بود بنده نیست
جان من بستان تو ای جان را اصول / زانکه بی تو گشته ام از جان ملول
عاشقم من بر فن دیوانگی / سیرم از فرهنگی و فرزانگی
چون بدرم گویم از فراق / چند ازین صبر و زحیر و افتراق
در حیا پنهان شدم همچو سجاف / ناگهان بجهم ازین زیر لحاف

ای رفیقان راهها را بست یار / آهوی لنگیم و او شیر شکار
غیر تسلیم و رضا کو چارهٔ / در کف شیر نری خونخوارهٔ
او ندارد خواب و خور چون آفتاب / روحها را میکند بیخورد و خواب
که بیا من باش یا همخوی من / تا ببینی در تجلی روی من
ور ندیدی چون چنین شیدا شدی / خاک بودی طالب احیا شدی
گر ز بیسویت نه او دست و علف / چشم جانت چون بماندست آن طرف
گربه بر سوراخ از آن شد معتکف / که از آن سوراخ او شد معتلف
گربهٔ دیگر همیگردد به بام / کز شکار مرغ یابد او طعام
آن یکی را قبله شد جولاهگی / وان دگر حارس برای جامگی
آن یکی بیکار و رو در لامکان / که از آن سو دادیش قوت جان
کار آن دارد که حق را شد مرید / بهر کار او ز هر کاری برید
دیگران چون کودکان این روز چند / تا بشب بر خاکبازی میکنند
خوابناکی کو ز یقظه میجهد / دایهٔ وسواس عشوهش میدهد
رو بخسپ ای جان که نگذاریم ما / که کسی از خواب بجهاند ترا
هم تو خود را برکنی از بیخ خواب / همچو تشنه که شنود او بانگ آب
بانگ آبم من بگوش تشنگان / همچو باران میرسم از آسمان
برجه ای عاشق برآور اضطراب / بانگ آب و تشنه و آنگاه خواب

حکایت آن عاشق که شب بیامد بر امید وعدهٔ معشوق بدان وثاق که اشارت کرده بود و بعضی از شب منتظر بود تا خوابش بربود معشوق آمد او را خفته یافت جیبش پر جوز کرد و برفت

عاشقی بودست در ایام پیش / پاسبان عهد اندر عهد خویش
سالها در بند وصل ماه خود / شاه مات و مات شاهنشاه خود
عاقبت جوینده یابنده بود / که فرج از صبر زاینده بود
گفت روزی یار او کامشب بیا / که بپختم از پی تو لوبیا
در فلان حجره نشین تا نیم شب / تا بیایم نیم شب من بی‌طلب
مرد قربان کرد و نانها بخش کرد / چون پدید آمد مهش از زیر گرد
شب در آن حجره همی کرد انتظار / بر امید وعدهٔ آن یار غار
منتظر بنشست و خوابش در ربود / او فتاده گشت بیخود آن عنود
ساعتی بیدار بد خوابش گرفت / عاشق دلداده را خواب ای شگفت
بعد نصف اللیل آمد یار او / صادق الوعدانه آن دلدار او
عاشق خود را فتاده خفته دید / اندکی از آستینش او درید
گردگانی چندش اندر جیب کرد / که تو طفلی گیر این می باز نرد
چون سحر از خواب عاشق بر جهید / آستین و گردگانها را بدید
گفت شاه ما همه صدق و صفاست / آنچه بر ما میرسد آن هم ز ماست
ای دل بیخواب ما زان ایمنیم / چون حرس بر بام چوبک میزنیم
گردگان ما درین مطحن شکست / هر چه گوئیم از غم خود اندکیست
عاذلا چند این صلاع و ماجرا / پند کم ده بعد ازین دیوانه را
من نخواهم عشوهٔ هجران شنود / آزمودم چند خواهم آزمود
هر چه غیر شورش و دیوانگیست / اندرین ره دوری و بیگانگیست
هین بنه بر پایم آن زنجیر را / که دریدم سلسلهٔ تدبیر را
غیر جعد آن نگار مقبلم / گر دو صد زنجیر آری بگسلم
عشق و ناموس ای برادر راست نیست / بر در ناموس ای عاشق مایست
وقت آن آمد که من عریان شوم / نفس بگذارم سراسر جان شوم
ای عدو شرم و اندیشه بیا / که دریدم پردهٔ شرم و حیا
ای ببسته خواب جان از جادوئی / سخت دلتنگم که در عالم توئی
هین گلوی صبر گیر و میفشار / تا خنک گردد دل عشق ای سوار
تا نسوزم کی خنک گردد دلش / ای دل ما خاندان و منزلش
خانهٔ خود را همی سوزی بسوز / کیست آنکس کو بگوید لایجوز
خوش بسوز این خانه را ای شیر مست / خانهٔ عاشق چنین اولیتر است
بعد ازین من سوزه را قبله کنم / زانکه شمعم من بسوزش روشنم

خواب را بگذار امشب ای پدر / یک شبی در کوی بی‌خوابان گذر
بنگر این کشتی خلقان غرق عشق / اژدهای گشته گویی حلق عشق
عقل هر عطار کاگه شد ازو / طبله‌ها را ریخت اندر آب جو
ای عزیز چشم بگشا و ببین / چند گویی من نعم آن و این
تا نمی‌بینیم همی بینیم شود / وین نعم امهات میدان شود
چند نازی تو بدین مستی پست / بر سر هر کوی چندان مست هست
این ز بسیاری نیاید خوار لیک / خوار که بود تن پرستی زیی
گر جهان پر شد ز نور آفتاب / کی بود خوار آن تفت خوش اتفاق
گرچه این مستی چو باده شهب شست / بر تراز وی رو زمین قرس مست
رو سر افسیلی شو اندر اقتیاز / در دو منزل روح و مستی ساز
این نعم و آن نعم بهر چیست / تا نگویی آنکه میدانم کیست
نیست این و نیست آن ای ... / آنکه آن هست آن الملکش آر

بنگر آنها را که مجنون گشته‌اند / همچو پروانه به وصلش کشته‌اند
اژدهای ناپدیدی دلربا / عقل همچون کوه را او کهربا
رو کز این جو بر نیایی تا ابد / لم یکن حقا له کفوا احد
از دهای زرق محرومی برآ / در جهان حی قیومی درآ
بگذر از مستی و مستی‌بخش باش / زین تلون نقل کن در استواش
گر دو عالم پر شود سرمست یا / جمله یکتا شد آن یک نیست حال
گر جهان پر شد ز تاب و نور مه / کی گشاد آید بر صلب وله
لیک با این جمله بالاتر خرام / چونکه ارض الله واسع بود و رام
مست را بر او مقرب نیست / بر مقرب شیر او چون و به است
مست را چون دل مزاح اندیشه / این نعم و آن نعم اندیشه شد
نفی بهر ثبت باشد در سخن / نفی بگذار و ز اثبات آغاز کن
نفی بگذار و همان هستی پرست / این بیاموز ای زبان ترک مست

نفی بگذار ای پسر هستی طلب / ترک مطرب را بگو احوال شب

استدعای امیر ترک مخمور مطرب را بوقت صبوح و معنی حدیث ان لله تعالی شرابا اعده لاولیائه اذا شربوا سکروا و اذا سکروا طربوا و قوله تعالی ان الابرار یشربون من کاس الخ

عجمی ترکی سحر آگاه شد / وز خمار خمر مطرب‌خواه شد
مطرب جان مونس مستان بود / نقل و قوت و قوت مستان بود
مطرب ایشان را سوی مستی کشد / باز مستی از دم مطرب چشد

این می که تو مخموری حرام / ما می مخموریم حجه جلالی
جهد کن تا ز نیست هستی شوی / وز شراب خدای مستی شوی

آن شراب حق بدان مطرب برد / وین شراب تن ازین مطرب چرد

هر دو گر یک نام دارد در سخن / لیک فرق است این حسن تا آن حسن
اشتباهی هست لفظی در بیان / لیک خود کو آسمان تا ریسمان
اشتراک لفظ دائم رهزن است / اشتراک گبر و مومن در تن است
جسمها چون کوزه‌های بسته سر / تا که در هر کوزه چه بود آن نگر
کوزه آن تن پر از آب حیات / کوزه این تن پر از زهر ممات
گر به ظرفش بنگری تو گمرهی / گر به مظروفش نظر داری شهی
لفظ را ماننده این جسم دان / معنیش را اندرون ما منهجان
دیده تن دائما تن بین بود / دیده جان جان پر فن بین بود
پیش لفظ نقشهای مثنوی / صورتش ضال است و هادی معنوی
در نبی فرمود کاین قرآن ز دل / هادی بعضی و بعضی را مضل
الله الله چونکه عارف گفت می / پیش عارف کی بود معدوم شی
فهم تو چون باده شیطان بود / کی ترا فهم می رحمان بود
این دو انباز اند مطرب با شراب / این بدان و آن بدین آمد شتاب
پر خماران از دم مطرب چرند / مطربانشان سوی میخانه برند
آن رسیدان را این پایان و است / دل شده چون گوی در چوگان او
در سر آنچه هست گوش آنجا رود / در سر از صفرا است آن سودا شود

بعد از آن این دو به بیهشی روند   والد و مولود آنجا یک شوند
چونکه گوید نه آشتی شادی رود   مطربان را ترک بیدار کرد
مطرب آغازید بیتی خوابناک   که انلنی الکاس یا من لا اراک
انت وجهی لا عجب ان لا اراه   غایة القرب حجاب الاشتباه
انت عقلی لا عجب ان لم ارک   من وفور الالتباس المشتبک
حیث اقربت من حبل الورید   لم اقل یا یا نداء للبعید
بل اغالطهم انادی فی القفار   کی اکتم من معی ممن اغار
این سخن پایان ندارد ای عزیز   بشنو اکنون نکته صاحب تمیز
اندر آمد پیش پیغمبر ضریر   کای نوابخش تنور هر خمیر

آمدن ضریر بخانهٔ پیغمبر و گریختن عائشه و پنهان شدن

ای تو میر آب و من مستقیم   مستغاث المستغاث ای ساقیم
چون درآمد آن ضریر از در شتاب   عائشه بگریخت بهر احتجاب
زانکه واقف بود آن خاتون پاک   از غیوری رسول رشکناک
هر که زیباتر بود رشکش فزون   زانکه رشک از ناز خیزد یا بنون
گنده پیران شوی را قما دهند   چونکه از پیری و زشتی آگه اند
چون جمال احمدی در هر دو کون   کی بدست ای فر یزدانیش عون
نازهای هر دو کون او را رسد   غیرت آن خورشید صد تو را رسد
که در افگندم بکیوان گوی را   در کشید ای اختران هین روی را
در شعاع بی‌نظیرم لا شوید   ورنه پیش نور من رسوا شوید
از کرم من هر شبی غایب شوم   کی روم الا نمایم که روم
تا شمایی من شبی خفاش دار   پر زنان پرید گرد این مطار
همچو طاوسان پری عرضه کنید   باز مست و منکر و معجب شوید
بنگرید آن پای زشت از عیان   همچو چارق کو بود شمع ایاز
رو نمایم صبح بهر گوشمال   تا نگردید از منی زاهل شمال
ترک آن کن که درازست این سخن   نهی کردست از درازی امر کن

امتحان کردن رسول عائشه را که چرا پنهان میشوی او ترا نبیند

گفت پیغمبر برای امتحان   او نمی‌بیند ترا کم شو نهان
کرد اشارت عائشه بر دستها   او نه بیند من همی بینم ورا
غیرت عقلست بر خوبی روح   پر ز تشبیهات و تمثیل ای نصوح
با چنین پنهانیی کش روح راست   عقل بر وی اینچنین رشکین چراست
از که پنهان می‌کنی ای رشک خو   آنکه پوشیدست نورش روی او
می‌رود بی روی پوش این آفتاب   فرط نور اوست رویش را نقاب
از که پنهان می‌کنی ای رشکور   کافتاب از وی نمی‌بیند اثر
رشک از آن افزونترست اندر تنم   کز خودش خواهم که پنهانش کنم
زآتش رشک گران آهنگ من   با دو چشم و گوش خود در جنگ من
چون چنینی رشکیستت ای جان و دل   پس دهان بربند و گفتن را بهل
ترسم ار خامش کنم آن آفتاب   از سوی دیگر بدراند حجاب
در خموشی گفت ما اظهر شود   که ز منع آن میل افزون‌تر شود
گر بغرد بحر غرشش کف شود   جوش احببت لأن اعرف بود
حرف گفتن بستن آن روزن است   عین اظهار سخن پوشیدن است
بلبلانه نعره زن در روی گل   تا کنی مشغولشان از بوی گل
تا بقل مشغول گردد گوششان   سوی روی گل نپرد هوششان
پیش آن خورشید کو بس روشن است   در حقیقت هر لبی ره زن است

آغاز کردن مطرب این غزل را در بزم امیر ترک

مطرب آغازید پیش ترک مست   در حجاب نغمه اسرار الست
گلی یا سوسنی یا سروی یا ماهی نمی‌دانم   ازین آشفتهٔ بیدل چه می‌خواهی نمی‌دانم
می ندانم که تو ماهی یا وثن   می ندانم که چه میخواهی ز من

خطاب کردن ترک که ای قلتبان آنچه میدانی بخوان

می ندانم تا چه خدمت آرمت   تن زنم یا در عبارت آرمت
ای عجب که نیستی از من جدا   می ندانم تو کجا و من کجا

می ندانم کم مرا چون می کشی
گاه در بر گاه در خون می کشی

همچنین لب می ندانم باز کرد
می ندانم می ندانم ساز کرد

چون ز حد شد می ندانم از شگفت
ترک ما را زین حراره دل گرفت

برجهید آن ترک و دبوسی کشید
تا علیها بر سر مطرب دوید

گرز را بگرفت سرهنگی بدست
گفت نی مطرب کشی این دم بدست

گفت این تکرار بیحد و مرش
کوفت طبعم را بکوبم من سرش

قلتبانا می ندانی گه مخور
زانچه میدانی بزن مقصود بر

آن بگو ای گیج که می دانیش
می ندانم می ندانم در مکش

من بپرسم کز کجایی هی مری
تو بگویی نی ز بلخ و نی ز هری

نی ز قم و نی ز هند و نی ز چین
نی ز شام و نی ز عراق و بارسی

نی ز بغداد و نه موصل نه طراز
در کشی در نی و نی راه دراز

خود بگو تا از کجایی باز ره
هست تنقیح مناط اینجایگه

یا بپرسم که چه خوردی ناشتاب
تو بگویی نی شراب و نی کباب

نی بقول و نی بنیر و نی بعسل
نی ز شیر و نی ز شکر نی عسل

نی قدید و نی ثرید و نی عدس
آنچه خوردی آن بگو تنها و بس

این سخن خایی دراز از بهر چیست
گفت مطرب زانکه مقصودم خفیست

می رمد اثبات پیش از نفی تو
نفی کردم تا بری ز اثبات بو

در معنی حدیث موتوا قبل ان تموتوا و تفسیر حکیم سنائی

بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی
که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

در نوا آرم بنفی این ساز را
چون بمیری مرگ گوید راز را

جان بسی کندی و اندر پرده
زانکه مردن اصل بد ناورده

تا نمیری نیست جان کندن تمام
بی کمال نردبان نایی ببام

چون ز صد پایه دو پایه کم بود
بام را کوشنده نامحرم بود

چون رسن یک گز ز صد گز کم بود
آب اندر دلو از چه کی رود

غرق این کشتی نیابی ای امیر
تا که ننهی اندرو من الاخیر

من آخر اصل و آن کال طارقست
کشتی وسواس و غی را غارقست

آفتاب گنبد ازرق شود
کشتی هش چونکه مستغرق شود

چون نمردی گشت جان کندن دراز
مات شو در صبح ای شمع طراز

تا نگشتند اختران ما نهان
دانکه پنهانست خورشید جهان

گرز بر خود زن منی را در شکن
زانکه پنبه گوش آمد چشم تن

گرز بر خود میزنی خود ای دنی
عکس تست اندر فعالم این منی

عکس خود در صورت من دیده
در قتال خویش برجوشیده

همچو آن شیری که در چه شد فرو
عکس خود را خصم می پنداشت او

نفی ضد هست باشد بیشکی
تا ز ضد ضد را بدانی اندکی

این زمان جز نفی ضد اعلام نیست
اندرین نشاه دمی بی دام نیست

بی حجابت باید آن ای ذولباب
مرگ را بگزین و بر در آن حجاب

نی چنان مرگی که در گوری روی
مرگ تبدیلی که در نوری روی

مرد بالغ گشت آن طفلی بمرد
رومی شد صبغت زنگی سترد

خاک زر شد هیات خاکی نماند
غم فرح شد خار غمناکی نماند

مصطفی زین گفت کای اسرار جو
مرده را خواهی که بینی زنده تو

میرود چون زندگان بر خاکدان
مرده و جانش شده بر آسمان

جانش را این دم ببالا مسکنیست
گر بمیرد روح او را نقل نیست

زانکه پیش از مرگ او کردست نقل
این بمردن فهم آید نی بعقل

نقل باشد نی چو نقل جان عام
همچو نقلی از مقامی تا مقام

هر که خواهد کو ببیند بر زمین
مرده را کو می رود ظاهر چنین

مر ابوبکر تقی را گو ببین
شد ز صدیقی امیر المحشرین

اندرین نشاه نگر صدیق را
تا بحشر افزون کنی تصدیق را

پس محمد صد قیامت بود نقد
زانکه حل شد در فنای حل و عقد

زاده ثانی است احمد در جهان
صد قیامت بود او اندر عیان

ز قیامت را همی پرسید اند / کای قیامت تا قیامت راه چند

با زبان حال می‌گفتی بسی / که ز محشر حشر را پرسد کسی

بهر این گفت آن رسول خوش پیام / رمز موتوا قبل موت یا کرام

همچنانکه مرده‌ام من قبل موت / زان طرف آورده‌ام این صیت و صوت

پس قیامت شو قیامت را ببین / دیدن هر چیز را شرط است این

تا نگردی او ندانیش تمام / خواه آن انوار باشد یا ظلام

عقل گردی عقل را دانی کمال / عشق گردی عشق را بینی جمال

نار گردی نار را دانی یقین / نور گردی هم بدانی آن و این

گفتمی برهان این دعوی مبین / گر بدی ادراک اندر خورد این

هست انجیر این طرف بسیار خوار / گر رسد مرغی قنق انجیر خوار

در همه عالم اگر مرد و زن اند / دم به دم در نزع و اندر مردن اند

این سخنها را وصیتها شمر / که پدر گوید در آن دم با پسر

تا بروید رحمت و غیرت بدین / تا ببرد بیخ بغض و رشک و کین

تو بدان نیت نگر در اقربا / تا ز نزع او بسوزد دل ترا

کل آت آت آن را نقد دان / دوست را در نزع و اندر فقد دان

ور غرضها زین نظر گردد حجیب / این غرضها را برون افکن ز جیب

ور نیاری خشک بر عجزی مایست / زانکه با عاجز گزیده معجزیست

عجز زنجیریست زنجیرت نهاد / چشم در زنجیرنه باید گشاد

پس تضرع کن که ای هادی زیست / باز بودم بسته گشتم این ز چیست

سخت‌تر افشرده‌ام در شر قدم / که لفی خسرم ز قهرت دم به دم

از نصیحتهای تو کر بوده‌ام / بت شکن دعوی و بتگر بوده‌ام

یاد صنعت فرض‌تر یا یاد مرگ / مرگ مانند خزان تو اصل برگ

سالها این مرگ طبلک می‌زند / گوش تو بیگاه جنبش می‌کند

گوید اندر نزع از جان آه مرگ / این زمان کردت ز خود آگاه مرگ

این گلوی مرگ از نعره گرفت / طبل او بشکافت از مرگ ای شگفت

در دقایق خویش را در بافتی / رمز مردن این زمان دریافتی

تشبیه مغفلی که عمر ضایع کند و در نزع بیدار شود در ماتم اهل حلب

روز عاشورا همه اهل حلب / باب انطاکیه اندر تا به شب

گرد آید مرد و زن جمعی عظیم / ماتم آن خاندان دارد مقیم

تا به شب نوحه کنند اندر بکا / شیعه عاشورا برای کربلا

بشمرند آن ظلمها و امتحان / کز یزید و شمر دید آن خاندان

از غریو و نعره‌ها در سر گذشت / پر همی گردد همه صحرا و دشت

رسیدن شاعر به حلب روز عاشورا و احوال معلوم نمودن و نکته گفتن بیان آن کردن

یک غریبی شاعری از ره رسید / روز عاشورا و آن افغان شنید

شهر را بگذاشت و آن سو رای کرد / قصد جست و جوی آن هیهای کرد

پرس پرسان می‌شد اندر افتقاد / چیست این غم بر که این ماتم فتاد

این رئیس زفت باشد کو بمرد / اینچنین مجمع نباشد کار خرد

نام او و القاب او شرحم دهید / که غریبم من شما اهل دهید

چیست نام و پیشه و اوصاف او / تا بگویم مرثیه ز الطاف او

مرثیه سازم که مرد شاعرم / تا از اینجا برگ و لالنگی برم

آن یکی گفتش که هی دیوانه‌ای / تو نه‌ای شیعه عدوی خانه‌ای

روز عاشورا نمی‌دانی که هست / ماتم جانی که از قرنی به است

پیش مؤمن کی بود این قصه خوار / قدر عشق گوش عشق گوشوار

پیش مؤمن ماتم آن پاک روح / شهره‌تر باشد ز صد طوفان نوح

نکته گفتن شاعر جهت شیعه حلب

گفت آری لیک کو دور یزید / کی بدست این غم چه دیر اینجا رسید

چشم کوران آن خسارت را بدید / گوش کران این حکایت را شنید

خفته بودستید تا اکنون شما / که کنون جامه دریدید از عزا

پس عزا بر خود کنید ای خفتگان / زانکه بد مرگیست این خواب گران

روح سلطانی ز زندانی بجست / جامه چون دریم و چون خاییم دست

اشاره بحدیث شریف است که موتوا قبل ان تموتوا یعنی پیش از مرگ طبعی موت اختیاری کنید ... [illegible]

... [illegible] صیت آوازه ... صوت صدا ... قنق بفتحتین ترکی مهمان ... کل آت آت ... یعنی هر آینده ... در حال فقد یعنی گم کردن ... لفی خسر ... الانسان ... الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات ... [illegible]

چونکه ایشان خسرو دین بوده اند / وقت شادی شد چو بشکستند بند
سوی شادروان دولت تاختند / کنده و زنجیر را انداختند
ودر ملک ست گر شاهنشهی / گر تو یک ذره ازیشان آگهی
ورنه آگه بر و بر خود گری / زانکه در انکار نقل و محشری
بر دل و دین خرابت نوحه کن / که نمی بیند جز این خاک کهن
ور همی بیند چرا نبود دلیر / پیشت او جان سپار و چشم سیر
در رخت کو از می دین فرخی / گر بدیدی بحر کو کف سخی
آنکه جو دید آب نکند دریغ / خاصه آن کو دید آن دریا و میغ

تمثیل حریص دنیا بموری که بدانهٔ خرمنی قانع شود

مور بر دانه ازان لرزان بود / کو ز خرمنهای خوش اعمی بود
می کشد یک دانه را از حرص و بیم / کو نمی بیند چنان چاش عظیم
صاحب خرمن همی گوید که هی / ای ز کوری پیش تو معدوم شی
تو ز خرمنهای ما آن دیده / کاندران دانه بجان پیچیده
ای بصورت ذره کیوان را ببین / مور لنگی رو سلیمان را ببین
تو ازین جسم بل آن دیده / وا رهان از جسم گر جان دیده
آدمی دیده ست باقی لحم و پوست / هرچه چشمش دیده است آن چیز اوست
کوه را غرقه کند یک خم ز خم / منفذی گر باز باشد سوی یم
چون بدریا راه شد از جان خم / خم با جیحون بر آرد اشتلم
زان سبب قل گفتهٔ دریا بود / گر چه نطق احمدی گویا بود
گفته او جمله در بحر بود / که دلش را بود در دریا نفوذ
داد دریا چون ز خم ما بود / چه عجب گر ماهی دریا بود
چشم حس افسرده بر نقش ممر / تو ممر می بینی او را مستقر
این دوی اوصاف دید احول است / ورنه اول آخر آخر اول است
هین بگیر از نقش خم زحم نگر / کاندر و بحریست بی پایان و بر
پاک از آغاز و آخر آن غیب است / مانده محرومان ز نقش و غذا
اینچنین خم را تو دریا دان یقین / زنده از وی آسمان هم زمین
گشته دریائی دوئی در عین وصل / خند سو در بی سوئی ز عین و وصل
بلکه خود گشت او ز او وصال / شد خطاب او خطاب ذوالجلال
بعد ازان گوید حقم منصور وار / تا شود بر دار شهرت او سوار
تا چنین در جهان ظاهر شود / مقبل اندر جستجو ماهر شود
تا فزاید در جهول او کوششش / تا مسیر گردشش بدار هو
اهل ای همچون که جو دو می دوان / بی دوئی یک گشته با آن یا جان
هی چه معلوم گردد این بعث / بعث اگر جو کن اند بعث بحث
شرط روز بعث اول مردن است / زانکه بعث از مرده زنده کردن است
جمله عالم زین غلط کردند راه / کز عدم ترسند و آمدن پناه
از کجا گوئیم علم از ترک علم / از کجا جوئیم سلم از ترک سلم
از کجا جوئیم هست از ترک هست / از کجا جوئیم دست از ترک دست
هم تو تانی کرد یا نعم المعین / دیده معدوم بین را هست بین
دیده کو از عدم آمد پدید / ذات هستی را همه معدوم دید
این جهان منتظم محشر شود / گر دو دیده مبدل و انور شود
زان نماید این حقائق ناتمام / که برین خامان بود فهمش حرام
نعمت جنات خوش بر دوزخی / شد محرم گرچه حق آمد سخی
در دهانش تلخ آمد شهد خلد / چون نبود از وفاداران عهد خلد
عرشها را نیز در سوداگری / دست کی جنبد چو نبود مشتری
کی نظاره اهل بخریدن بود / آن نظاره گول گردیدن بود
گر بسی سالش نخندد آن بجند / از پی تغییر وقت ریشخند
از ملولی کاله می خواهد ز تو / نیست آن کس مشتری و کاله جو
کاله را صد بار دید باز داد / جامه کی پیمود او پیمود باد
کو قدوم و کر و فر مشتری / کو مزاج گنگلی و سرسری
چونکه در ملکش نباشد حبه / جز پی گنگل چه جوید حبه

در تجارت نیستش سرمایه‌ای / پس چه شخص زشت او چه سایه‌ای
مایه در بازار این دین نیاز است / مایه آنجا عشق و دو چشم تر است
هر که او بی مایه بازار رفت / عمر رفت و باز گشت او خام تفت
هی کجا بودی بگو در هیچ جا / هی چه پختی بهر خوردن هیچ با
مشتری شو تا بجنبد دست من / لعل زاید معدن پست من
مشتری گرچه که سست است و بارد است / دعوت دین کن که دعوت وارد است
باز پران کن حمام روح گیر / در ره دعوت طریق نوح گیر
خدمتی می‌کن برای کردگار / با قبول و رد خلقانت چه کار

سحوری زدن مردی در سرای خالی نیم شب و اعتراض معترض و جواب او

آن یکی می‌زد سحوری بر دری / درگهی بود و رواق مهتری
نیم شب می‌زد سحوری را بجد / گفت او را قائلی کای مستمد
اولا وقت سحر زن این سحور / نیم شب نبود گه این شر و شور
دیگر آنکه فهم کن ای بوالهوس / کاندرین خانه درون خود نیست کس
کس درینجا نیست جز دیو و پری / روزگار خود چه یاوه می‌بری
بهر گوشی می‌زنی دف گوش کو / هوش باید تا بداند هوش کو
گفت گفتی بشنو از چاکر جواب / تا نمانی در تحیر و اضطراب
گرچه هست این دم بر تو نیم شب / نزد من نزدیک شد صبح طرب
هر شکستی نزد من فیروز شد / جمله شبها پیش چشمم روز شد
پیش تو خون است آب رود نیل / پیش من آبست نی خون ای نبیل
در حق تو آهن است ای مرد خام / پیش داود نبی موم است و رام
پیش تو که بس گرانست و جماد / مطرب است او پیش داود اوستاد
پیش تو آن سنگریزه ساکت است / پیش احمد او فصیح و قانت است
پیش تو استون مسجد مرده‌ایست / پیش احمد عاشق دل برده‌ایست
جمله اجزای جهان پیش عوام / مرده و پیش خدا دانا و رام
وانچه گفتی کاندرون قصر را / نیست کس چه می‌زنی این طبل را
بهر حق این خلق زرها می‌دهند / صد اساس خیر و مسجد می‌نهند
اهل دین در راه حج دوست / خوش همی بازند چون عشاق مست
هیچ می‌گویند کان خانه تهیست / این سخن کی گوید آن کش آگهیست
بر همی بینند بر حج دست را / آنکه از نور آمدستش ضیا
پس سرای پر ز جمع و انبهی / پیش چشم عاقبت بینان تهی
هر کرا خواهی تو در کعبه بجو / تا بروید در زمان پیش تو او
صورتی کو فاخر و عالی بود / او ز بیت الله کی خالی بود
او بود حاضر منزه از رتاج / باقی مردم برای احتیاج
هیچ می‌گویند کاین لبیکها / بی ندائی می‌کنم آخر چرا
کو ندا تا خود تو لبیکی دهی / از ندا لبیک تو چون شد تهی
بلکه توفیقی که لبیک آورد / هست هر لحظه ندائی از احد
من بدانم که این قصر و سرا / بزم جان افتاد و خاکش کیمیا
مس خود را بر طریق زیر و بم / تا ابد بر کیمیااش می‌زنم
تا بجوشد زین چنین ضرب سحور / در در افشانی و بخشایش بحور
خلق در صف قتال و کارزار / جان همی بازند بهر کردگار
آن یکی اندر بلا ایوب‌وار / وان دگر در صابری یعقوب‌وار
آن یکی چون نوح در ندبه و کرب / وان دگر چون احمد اندر صف حرب
این دنیا چون ابوذر پر حذر / وان دگر در استقامت چون عمر
صد هزاران خلق تشنه و مستمند / بهر حق از طمع جهدی می‌کنند
من هم از بهر خداوند غفور / می‌زنم بر در بامیدش سحور
مشتری خواهی که از وی زر بری / به ز حق کی باشد ای جان مشتری
می‌خرد از مالت انبانی نجس / می‌دهد نور ضمیر مقتبس
می‌ستاند این یخ جسم فنا / می‌دهد ملکی برون از وهم ما
می‌ستاند قطرهٔ چندی ز اشک / می‌دهد کوثر که آرد قند رشک
می‌ستاند آه پر سودا و دود / می‌دهد هر آه را صد جاه و سود

نقد آورد تا کنی سودا از آن … زیره بگذار تا نگنجی زیان
یاد دهی کابر اشک چشم تر اند … مرغ خلیلی ابدال داد خواند
هین بیا زین زار گرم بی‌نظیر … تخمها انفزدش و ملکت بگیر
در ترا شکی ز بی ره زنند … تاجران انبیا را گش سند
بس که از فسون آن شهنشه بخت شان … می خلید به کشتی ابدی بخت شان

قصهٔ بلال حبشی و شوق او و رنجانیدن خواجه او را و معلوم کردن صدیق رض حال او را

تن فدای خار می‌کرد آن بلال … خواجه‌اش می‌زد پی گوشمال
که چرا تو یاد احمد می‌کنی … بندهٔ بد منکر دین منی
می‌زد اندر آفتابش او بخار … او احد می‌گفت بهر افتخار
تا که صدیق آن طرف بر می‌گذشت … آن احد گفتن بگوش او برفت
چشم او پر آب شد دل پر عنا … زان احد می‌یافت بوی آشنا
بعد از آن خلوت بدیدش پند داد … کز جهودان خفیه می‌دار اعتقاد
عالم السر است پنهان دار کام … گفت کردم توبه پیشت ای همام
روز دیگر از پگه صدیق تفت … آن طرف از بهر کاری می‌برفت
باز احد بشنید و ضرب زخم خار … بر فروزید از دلش سوز و شرار
باز پندش داد باز او توبه کرد … عشق آمد توبهٔ او را بخورد
توبه کردن زین نمط بسیار شد … عاقبت از توبه او بیزار شد
فاش کرد اسپرد تن را در بلا … کای محمد ای عدو توبه‌ها
ای تن من وی رگ من پر ز تو … توبه را گنجا کجا باشد درو
توبه را زین پس دل برکن کنم … از حیات خلد توبه چون کنم
عشق قهار است و من مقهور عشق … چون قمر روشن شدم از نور عشق
برگ کاهم پیش تو ای تند باد … من چه دانم تا کجا خواهم فتاد
گر هلالم ور بلالم می‌دوم … مقتدی بر آفتابت می‌شوم
ماه را با زفتی و زاری چه کار … در پی خورشید پوید سایه‌وار
با قضا هر کو قراری می‌دهد … ریشخند سبلت خود می‌کند
گاه برگی پیش باد آنگه قرار … رستخیزی وانگهانی فکر کار
گر بطه در ابنائم اندر دست عشق … یک دمی بالا و یک دم پست عشق
رو همی گردانم بر گرد سر … نی بزیر آرام دارم نی ز بر
عاشقان در سیل تند افتاده‌اند … بر قضای عشق دل بنهاده‌اند
همچو سنگ آسیا اندر مدار … روز و شب گردان و نالان بی‌قرار
گرد شش چون چرخ پایان شاد دست … تا نگوید کس که آن حق را کذا
گر همی بینی تو جو را در کمین … گردشش دولاب گردون می‌ببین
چون قراری نیست گردون را ازو … ای دل اختروار آرامی مجو
گر زنی در شاخ دستی کی هلد … هر کجا پیوند سازی بسکلد
گر همی بینی تو تدبیر قدر … در عناصر گردش و جوشش نگر
زانکه گردشهای آن خاشاک و کف … با شما از غلیان بحر باشرف
باد سرگردان ببین اندر خروش … پیش امر عشق چون دریا بجوش
آفتاب و ماه دو گاو خراس … گرد می‌گردند و می‌دارند پاس
اختران هم خانه خانه می‌روند … مرکب هر نحس و سعدی می‌شوند
اختران چرخ گر دورند هی … وین حواست کاهلست و سست پی
اختران چشم و گوش و هوش ما … شب کجایند و به بیداری کجا
گاه در سعد و وصال و دلخوشی … گاه در نحس و فراق و بیهشی
ماه گردون چونک در گردیدن است … گاه تاریک و زمانی روشن است
گر بهار و صیفت همچون شهد و شیر … مر سیاستهای فصل زمهریر
چونکه کلیات پیش او چو گوست … سخره و سجده کن چوگان اوست
تو که یک جزوی دلا زین صد هزار … پیش حکمش چون نباشی بی‌قرار
چون ستوری باش در حکم امیر … گه در آخر حبس گاهی در مسیر
چونکه بر میخت به بندد بسته باش … چون گشاید چابک و برجسته باش
آفتاب اندر فلک کژ می‌جهد … در سیه رویی کسوفش می‌دهد

کز ذنب پرهیز کن هین هوشدار / تا نگردی تو سیه رو دیگ وار
اندر آید هم تازیانه آتشین / می‌زندش کان چنان دنیی چنین
بر فلان روزی ببار این غبار / گوشمالش می‌دهد که هوشدار
عقل تو از آفتابی بیش نیست / اندر آن فکری که بینی آن مکافات
کز مزاج عقل تو هم کام خویش / تا نیاید آن کسوفت پیش پیش
چون گنه کمتر بود نیم آفتاب / منکسف بینی و نیمی نور و تاب
کی بقدر جرم می‌گیرم ترا / این بود تقدیر دردا و جزا
خواه نیک و خواه بد فاش و ستیر / بر همه اشیا سمیعم و بصیر
زین گذر کن ای پدر نوروز شد / خلق از خلاق خوش نوروز شد
باز آمد شاه اندر کوی ما / باز آمد آب جان در جوی ما
می‌خرامد بخت و دامن می‌کشد / نوبت توبه شکستن میرسد
توبه را بار دگر سیلاب برد / فرصت آمد پاسبان را خواب برد
هر خماری مست گشته باده خورد / رخت را امشب گرو خواهیم کرد
زان شراب لعل جان جان‌فزا / لعل اندر لعل اندر لعل ما
باز خرم گشت مجلس دلفروز / خیز دفع چشم بد اسپند سوز
نعرهٔ مستانه خوش می‌آیدم / تا ابد جانا چنین می‌بایدم
تا بلالی یا بلای یار شد / زخم خار او را گل و گلزار شد
گر ز زخم خار تن غربال شد / جان و جسمم گلشن اقبال شد
تن به پیش زخم خاران جهود / جان من مست و خراب آن ودود
بوی جانی سوی جانم میرسد / بوی یار مهربانم میرسد
از سوی معراج آمد مصطفی / بر بلالش حبذا لی حبذا
چونکه صدیق از بلال دم درست / این شنید از توبهٔ او دست شست

باز گفتن صدیق رض صورت حال بلال رض را نزد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم

بعد از آن صدیق پیش مصطفی / گفت حال آن بلال با صفا
کان فلک پیمای میمون بال چست / این زمان در عشق و اندر دام تست
باز سلطانستان چغدان رنج / در حدث مدفون شده است آن گنج
چغدها بر باز استم می‌کنند / پر و بالش بی گناهی می‌کنند
جرم او اینست کو باز است و بس / غیر خوبی جرم یوسف چیست پس
چغد را ویرانه باشد زاد و بود / هستشان بر باز زان خشم و حسود
کز چرا تو یاد می‌آری از آن / لاله زار و جویبار و گلستان
یا چرا یاد آوری از آن دیار / یا ز قصر و ساعد آن شهریار
در ده چغدان فضولی می‌کنی / فتنه و تشویش در می‌افکنی
مسکن ما را که شد رشک اثیر / تو خرابه خوانی و خوانی حقیر
شید آوردی که تا چغدان ما / مر ترا سازند شاه و پیشوا
وهم و سودایی در ایشان می‌تنی / نام این فردوس ویران می‌کنی
بر سرت چندان زنیم ای بدصفات / تا بگویی ترک شید و ترهات
پیش عاشق جامه خویش می‌کنند / تن برهنه شاخ خارش می‌زنند
از تنش صد جای خون بر می‌جهد / او احد می‌گوید و سر می‌نهد
پندها دادم که پنهان دار دین / سر بپوشان از جهودان لعین
عاشق است و در قیامت آمده است / تا در توبه بر او بسته شده است
عاشقی و توبه یا امکان صبر / این محال است ای جان بس سطبر
توبه کرم و عشق همچون اژدها / توبه وصف خلق و آن وصف خدا
عشق ز اوصاف خدای بی‌نیاز / عاشقی بر غیر او باشد مجاز
زانکه آن حسن زر اندود آمده است / ظاهرش نور اندرون دود آمده است
چون رود نور و شود پیدا دخان / بفسرد عشق مجازی آن زمان
چون شود پیدا دخان غم‌فزا / بفسرد در عشق مانندی هوا
وا رود آن حسن سوی اصل خود / جسم ماند گنده و رسوا و بد
نور مه راجع شود هم سوی ماه / وا رود عکسش ز دیوار سیاه
نی درو نوری بود نی زندگی / نی جمالش ماند و نی فرخندگی

پس بماند آب و گل بی آن نگار
گرد آن دیوار بی دیوانه وار

قلب را گر زر روی الحبست
بازگشت آن زر بکان خوش خوشست

پس مس رسوا بماند دودوش
زو سیه رو تر بماند عاشقش

عشق بینایان بود بر کان زر
لاجرم هر روز باشد بیشتر

مرحبا ای کان زر لاشک فیک
زانکه کان را در زری نبود شریک

هر که قلبی را کند انباز کان
وا رود زر تا بکان لامکان

عاشق و معشوق مرده ز اضطراب
مانده ماهی رفته زان گرداب آب

عشق ربانیست خورشید کمال
امر نور اوست خلقان چون ظلال

مصطفی زین قصه چون گل بر شگفت
رغبت افزون گشت او را هم بگفت

مستمع چون یافت همچون مصطفی
هر سر مویش زبانی شد جدا

مصطفی گفتش که اکنون چاره چیست
گفت این بنده مر او را مشتریست

هر بها که گوید او را می خرم
در زیان و حیف ظاهر ننگرم

کو اسیر الله فی الارض آمدست
سخره خشم عدو الله شدست

توکیل کردن مصطفی ابوبکر را جهت بیع بلال رض

مصطفی فرمود کای اقبال جو
اندرین من می شوم انباز تو

تو وکیلم باش نیمی بهر من
مشتری شو قبض کن از من ثمن

گفت صد خدمت کنم رفت آن زمان
سوی خانه آن جهود بی امان

گفت با خود کز کف طفلان گهر
می توان آسان خریدن ای پسر

عقل و ایمان را ازین قوم جهول
می خرد با ملک دنیا دیو غول

آنچنان زینت دهد مردار را
که خرد زیشان دو صد گلزار را

آنچنان مهتاب بنماید بسحر
کز خسان صد کیسه بستاند بسحر

انبیاشان تاجری آموختند
پیش ایشان شمع دین افروختند

دیو و غول ساحر از سحر و نبرد
انبیا را در نظرشان [illegible]

زشت گرداند بجادوئی عدو
تا طلاق افتد میان جفت و تو

دیدها شان را بسحری دوختند
تا چنین گوهر بخس بفروختند

این گهر از هر دو عالم برترست
این بجز ز طفل نادان کو خرست

پیش خر خرمهره و گوهر یکیست
آن خر اندر در و دریا شکیست

منکر بحرست و گوهرهای او
کی بود حیوان در و پیرایه جو

در سر حیوان خدا ننهاده است
کو بود در بند لعل و در پرست

مر خران را هیچ دیدی گوشوار
گوش و هوش خر چه با سبزه زار

احسن التقویم در والتین بخوان
که گرامی گوهرست ای دوست جان

احسن التقویم از فکرت برون
احسن التقویم از عرشش فزون

گر بگویم قیمت آن ممتنع
من بسوزم هم بسوزد مستمع

لب ببند اینجا که خر زین سو مران
رفت آن صدیق سوی آن خران

خلقه در زد چو در را بر گشود
رفت بیخود در سرای آن جهود

بیخود و سرمست و پرآتش شعله
از دهانش بس کلام تلخ جست

کاین ولی الله را چون می زنی
این چه حقدست ای عدوی روشنی

گر ترا صدقیست اندر دین جهود
ظلم بر صادق است چون میزنید

ای تو در دین جهودی ماده
کاین گمان بری تو بر شهزاده

در همه زامینه کزو ساز خود
منکر ای کرده دو نفرین ابد

آنچه آن هم از ره تعلیق جست
گر بگویم گم کنی تو پا و دست

آن بنا سنجه الحکم همچون فرات
از دهان و ز روان ربی حیات

همچو از سنگی که آبی شد روان
نی ز پهلو مایه دارد نی میان

اسیر خود کرده حق آن سنگ را
بر گشاده آب مینا رنگ را

همچنان کز چشمه چشمت نور
او روان کرده است بی بخل و جود

نی ز پیه آن مایه دارد نی ز پوست
روی پوشی کرده در ایجاد دوست

در خلای گوش باد جاذبست
مدرک صدق کلام و کاذبست

اینچه باد است اندر آن خرد استخوان
که پذیرد حرف و صوت قصه خوان

استخوان و باد روپوش است و بس
در دو عالم غیر یزدان نیست کس

مستمع او قایل او بی احتجاب
زانکه الاذنان من الراس ای مثاب

نوا سا کار ۱۲

گفت گر رحمت همی آید برو — زر بده بستانش ای اکرام خو
از منش واخر چو می سوزدت دل — بی مؤونت حل نگردد مشکلت
گفت صد خدمت کنم با لطف و جود — بنده دارم نکو لیکن جهود
تن سپید و دل سیاه او را بگیر — در عوض ده تن سیاه و دل منیر
کس فرستاد و بیاورد آن همام — بود الحق سخت زیبا آن غلام
آن چنانکه ماند حیران آن جهود — آن دل چون سنگش از جا رفت زود
حالت صورت پرستان این بود — سنگشان از صورتی مومی شود
باز کرد استیزه و راضی نشد — که برین افزون بده بی هیچ بد
یک نصاب نقره هم بر وی فزود — تا که راضی گشت حرص آن جهود
بیع کردند و ببستند بی حرج — داد گوهر سنگ بستد در عوض
برخیال آنکه سودی کرده ام — داد اسود ابیضی او را دوام
منعقد چون گشت بیع اندر میان — یافت یکجا قبول هر دو آن

خندیدن جهود و پنداشتن آنکه صدیق مغبونست و بیدانستن بهای بلال را

قهقهه زد آن جهود سنگدل — از سر افسوس و طنز و غش و غل
گفت صدیقش که این خنده چه بود — در جواب پرسش او خنده فزود
گفت اگر جدت نبودی اهتمام — در خریداری این اسود غلام
من ز استیزه نمی افروختم — خود بعشر آنش می بفروختم
که نیرزد او بر من نیم دانگ — تو گران کردی بهایش را ببانگ
پس ابلش داد صدیق ای غبی — گوهری دادی بجوزی چون صبی
کو نیرزد و من همی ارزد دو کون — من بجانش ناظرستم تو بلون
زر سرخ است او سیه تاب آمده — از برای خشک این احمق کده
دیده این هفت رنگ جسمها — در نیابد زین نقاب آن روح را
گر بکیسی کرده در بیع بیش — دادمی من جمله ملک و مال خویش
ور مکیس افزودیی من اهتمام — دامنی زر کردمی از غیر وام
سهل دادی زانکه ارزان یافتی — در ندیدی حقه را نشکافتی
حقه سر بسته جهل تو بداد — زود بینی که چه غبنت اوفتاد
حقه پر لعل را دادی بباد — همچو زنگی در سیه رویی تو شاد
عاقبت حسرتا گویی بسی — بخت و دولت چون فرستد خود کسی
بخت با جامه غلامانه رسید — چشم بد بختت بجز ظاهر ندید
رو نمودت بنده گی خویشتن — خوی تشنیعت کشاد و مکر و فن
این سیاه پر از تن اسپید را — بت پرستانه بگیر ای ترک خاک
این ترا و آن مرا بردیم سود — هین مکن طعنه دنی تو ای جهود
خود مزار بت پرستان این بود — جلش اطلس اندرونش چوب و دود
همچو گور کافران پر دود و نار — وز برون بسته صد نقش و نگار
همچو آل ظالمان بیرون جمال — وز درونش خون مظلوم و وبال
چون منافق از برون صوم و صلوة — وز درون خاک سیاه بی ثبات
همچو ابر بی نم پر قر و فر — نی درآن نفع زمین نی قوت بر
همچو وعد مکر و گفتار فرغ — آخرش رسوا و اول با فروغ
بعد از آن بگرفت او دست بلال — آن ز دشنام مخنث چون خلال
شد خلالی رد ها فی راه فت — جان بشیرین یابی می شتافت
آوریدش تا بنزد آن رسول — کز بجان ورکرده بد دینش قبول
چون بدید آن خسته روی مصطفی — گفت طبتم فادخلوها با بها
چون بلال این شنید از مصطفی — خر بمغشیا فتاد او بر قفا
تا بدیری بیخود و بیخویش ماند — چون بخویش آمد ز شادی اشک راند
مصطفی اش در کنار خود کشید — کس چه داند بخششی کو را رسید
چون مسی که بر اکسیر زد — مفلسی بر گنج پر توفیر زد
ماهی پژمرده در بحر اوفتاد — کاروان گم شده زد بر رشاد
آن خطا باقی که گفت آن نام نبی — گر زند بر شب برآید از شبی
روز روشن گردد آن شب چون صباح — من نتانم باز گفت آن اصطلاح
خود تو دانی کافتاب اندر حمل — تا چه گوید با نبات و باد دل

خود تو میدانی که آن آب زلال
می چه گوید با ریاحین و نهال

صنع حق با جمله اجزای جهان
چون دم و حرفست از افسونگران

جذب یمن آن اثرها و سبب
صد سخن گوید نهان بی حرف و لب

نی که تأثیر از قدر معمول نیست
لیک تأثیرش ازو معقول نیست

چون مقلد بود عقل اندر اصول
دان مقلد در فروعش ای فضول

گر بپرسد عقل چون باشد مرام
گو چنانکه تو ندانی والسلام

سید کونین سلطان جهان
در عتاب آمد زمانی بعد از آن

معاتبه کردن حضرت رسول با صدیق رض و جواب او

گفت ای صدیق آخر گفتمت
که مرا انباز کن در مکرمت

تو چرا تنها خریدی بهر خویش
باز گو احوال ای پاکیزه کیش

گفت ما دو بندگان کوی تو
کردمش آزاد من بر روی تو

تو مرا میدار بنده و یار غار
هیچ آزادی نخواهم زینهار

که مرا از بندگیت آزادیست
بی تو بر من محنت و بیدادیست

ای جهان را زنده کرده ز اصطفا
خاص کرده عام را خاصه مرا

خوابها میدید جانم در شباب
که سلامم کرد قرص آفتاب

از زمینم بر کشید او تا سما
همره او گشته بودم زان ارتقا

گفتم این ماخولیا بود و محال
هیچ گردد مستحیلی وصف حال

چون ترا دیدم بدیدم خویش را
آفرین آن آینهٔ خوش کیش را

چون ترا دیدم محالم حال شد
جان من مستغرق اجلال شد

چون ترا دیدم مثلی صبح البلاد
مهر این خورشید از چشمم فتاد

گشت عالی همت از تو چشم من
جز بخواری ننگرد اندر زمن

نور چشم خود بدیدم نور نور
حور چشم خود بدیدم زانک حور

یوسفی جستم لطیف و سیمتن
یوسفستانی بدیدم در تو من

در پی جنت بدم در جستجو
جنتی بنمود از هر جزو تو

هست این نسبت بتو مدح و ثنا
هست این نسبت بتو قدح و هجا

همچو مدح مرد چوپان سلیم
مر خدا را پیش موسی کلیم

که بجویم اشپشت شیرت دهم
چارقت دوزم و پیشت نهم

قدح او در حق بدی بر گرفت
گر تو هم رحمت کنی نبود شگفت

رحم فرما بر قصور فهمها
ای ورای عقلها و وهمها

ایها العشاق اقبال جدید
از جهان کهنه نو در رسید

زان جهان کو چاره بیچاره جوست
صد هزاران نادره عالم دروست

ابشروا یا قوم اذ جاء الفرج
افرحوا یا قوم قد زال الحرج

آفتابی رفت در کازهٔ هلال
در تقاضا که ارحنا یا بلال

زیر لب میگفتی از بیم عدو
بر مناره رو بگو کوری او

میکند در گوش هر غمگین بشیر
خیز ای مدبر ره اقبال گیر

ای دریغ عین بیش دیدن گشته دستش
زیرک آنکس نشنود در خوشی غمش

چون کنی خامش کنون ای مه جبین
کز پی هر مو بر آمد طبل زن

آنچنان کز شده صدق فکاسه خو
گوید این چندین چه هل را با کمه گو

میزند بر روش ریحان که طربست
او ز کوری گوید این بانگ چیست

می شکنجد خود و دستش میکشد
کور حیران کز چه ره دم میکند

این کشاکش چیست در رهبسته نیم
خفته ام بگذار تا خوابی کنم

آنکه در خوابست هیچش نی رهیست
خفته بگشا کان مرا نیکوییست

زان بلالا ها بر عزیزان حبشی بود
کان تجسسها ز خوابان میبرد

لاغ با خوابان کند در ره بسی
نیز کوران البشر را اندکی

خویش را یکدم بدین نادان نهد
تا غریو از کوی کوران بر جهد

قصه بلال و شوق او و ایمان و صفت ضعیف خواجه او

چون شنیدی بعضی از قصه بلال
بشنوا کنون قصهٔ ضعف بلال

از بلال و دیدنش داند روش
خوی بد بیش کرده بدمنش

نی چو تو پستی که هر جزوم ز پستری
سوی شنگی و بری از گوهری

همچنان کان خواجه را خجلت رسید
خواجه تا یام عمرش بر رسید

گفت عمرت چند سال است ای پسر
گفت وی ای ابلیس ای خیره سر
آن یکی اسپی طلب کرد از امیر
سخت پس پس میرود سوی بن
شهوت او را که دم آمد ز بن
همچو شاخی کش بری نار در جهت
چند اسپان رام بیش و
هست مقصد ساله آن حلب
شهسواران در سباقت تاختند
آنچنان که کاروانی می رسید
بانگ آمد فی بینداز ز برن
همچو بلال استاد دل جان و تنی
سائسی کردی آخر آن غلام
آن امیر از حال بی خبر
رنگ طین پیدا و نور دین نهان
وان دوم بیند مرغ پر زنی
گفت آخر چشمهٔ موسی نه
تن مناره علم و طاعت همچو مرغ
موی کی تو نیست پنهان آن مرغ
علم او از جان او جوشید دام
از قضا رنجور شد زوی بلال
بد ز رنجوریش خواجه بی خبر
آنکه کنش بو شهنشاه کسان
مصطفی صهر بلال شرف
ماه می گوید که اصحابی نجوم

باز گوی و در مدزد و بر شمر | گفت هجده هفده یا خود شانزده

حکایت در تقریر همین سخن

گفت وی آن سپاهی را بگیر | گفت از این نحو ام اهم گفت چون
گفت دنبل سوی خانه کن | دم این سستو نفرت شهوت است
ای مبدل شهوت عقبیش کن | چون ببندی شهوتش را از غنیف
سر کهند توست شاخ ای بخت | چونکه کردی ختم او را آن طرف
نی سپس رو فی حرونی را گرو | گرم رو چون جسم موسی کلیم
که بگیرد او عجم در سیر جب | همت سیرتش چون بن بو

حکایت هم در تقریر این معنی

در رهی اندر کسی آیاز دید | آن یکی گفت اندرین ماه رجب
وان شکها می اندر آتو اندرون | هم برون افکن آنچه فکندنی

رجوع بقصه بلال رضی الله عنه

لیک سلطان سلاطین بنده نام | سائس اسپان و نفس خویش هم
که نبودش جز بلیسانه نظر | آب و گل بیند ذوی گنج نی
هر بیمیر انچنین بد در جهان | آن مناره دید و در وی مرغ نی
لیک موی اندرو هان مرغ نی | وانکه او منظر بنور الله بود
تا نه بینی مو نه بکشاید گره | آن یکی گل دید نقشین در وحل
خواه سی صد مرغ گیر یا دو مرغ | مرد او وسط مرغ بین است او و بس
که بدان باشد چنان مرغ | مرغ کان موی است مستقار او

رنجور شدن بلال و بیخبری خواجه از وحقارت او در نظر وی و واقف شدن مصطفی صلعم فرفتن بعیادت او

که برادر بکساه و بی خطر | خفته زر روز اندر خرنی
عقل چون صد قلزم بی ساحلی | عقل انور از حق ضحور ارشد
رفت از بهر عیادت این طرف | در پی خورشید وحی آن مه دوان
للسرای قدوه سلطانی جو | میر گفتند کان سلطان رسید

ای برادرخوانده یا که پانزده
باز میرو تا بفرج مادرت
گفت او واپس دست در حجر عن
زان طلب پس رو دوان درجست
سر که او آن شهوت از عقل نعیف
گرد و او الیوم تا مکتفت
تا بجز دیش چو بهنای کلیم
سیر جانش تا علیین بود
خر بطان در پایگه انداختند
چند روز انجا بیند آن رخت
در میان آن که این مجلس شد
سائس و بنده امیر مومنی
از فراوان کش شده درپیش هم
بیخ و شش میدید و اصل بیخ نی
بر مناره شاهبازی زر فنی
هم ز مرغ هم ز موی آگه بود
وان دگر دل دید علم و عمل
غیر مرغی می بیند پیش و پس
هیچ عاریت نباشد کار او
پیش او بی مستعار آمد ز دم
مصطفی را وحی شد غماز حال
همچنین از حال او آگاه نی
که فلان مشتاق تو بیمار شد
وان صحابه پیش چون اختران
او ز شادی بیدل و جان جهید

برگمان آنکه شادی و دوست است
کان شهنشه بهر آن میر آمده‌ست

چون فرود آمد ز غرفه آن امیر
جان همی افشاند پامزد بشیر

پس زمین بوس و سلام آورد او
کرد رخ را از طرب چون ورد او

گفت بسم الله مشرف کن وطن
تا که فردوسی شود این انجمن

تا فزاید قصر من بر آسمان
که بدیدم قطب دوران زمان

گفتش از بهر عتاب آن محترم
من برای دیدن تو نامدم

گفت و جمع آن خود رنج چیست
هین بفرما کین حشم بهر کیست

تا شوم من خاک پای آن کسی
که بباغ لطف تستش مغرسی

چون چنین گفت از علو و نخوت ابد
مصطفی ترک عتاب و جنگ کرد

پس بگفتش کان هلال عرش کو
همچو مهتاب از تواضع فرش کو

آن شهی در بندگی پنهان شده
بهر جاسوسی بدنیا آمده

تو مگو کان بنده و آخرچی است
این بدانکه گنج در ویرانهاست

ای عجب چون نیست از هشتم آن هلال
که هزاران بدر هستش پایمال

گفت از بخشش مرا آگاه نیست
لیک روزی چند بر درگاه نیست

صحبت او با ستور و اخترست
سائس است و مسکنش آن آخرست

رفت پیغمبر برغبت بهر او
اندر آخر آمد اندر جستجو

بود آخر مظلم و زشت و پلید
وین همه برخاست چون بو رسید

بوی پیغمبر ببرد آن شیر نر
همچنانکه بوی یوسف را پدر

موجب ایمان نباشد معجزات
بوی جنسیت کند جذب صفات

معجزات از بهر قهر دشمنست
بوی جنسیت پی دل بردنست

قهر گردد دشمن اما دوست نی
دوست کی گردد ببسته گردنی

اندر آمد وز خواب از بوی او
گفت سرگین دان درون زینگونه بو

از میان پای استوران بدید
دامن پاک رسول بی ندید

پس ز کنج آخر آمد غژغژان
روی بر پایش نهاد آن پهلوان

پس پیمبر روی بر رویش نهاد
بر سر و بر چشم و رویش بوسه داد

گفت یارا تو چه پنهان گوهری
ای غریب عرش چونی خوشتری

گفت چون باشد خود آن شوریده خواب
که در آید در دهانش آفتاب

چون بود آن تشنه کو گل خورد
آب بر سر مینهد خوش می‌برد

همچو عیسی بر سرش گیرد فرات
کایمنی از غرقه در آب حیات

در بیان آنکه مصطفی علیه السلام چون شنید عیسی بر روی آب رفت فرمود که لو ازداد یقینه لمشی علی الهوا

گفت احمد گر یقینش افزون بدی
خود هوایش مرکب و مأمون بدی

همچو من که بر هوا راکب شدم
در شب معراج مستصحب شدم

گفت چون باشد سگی کور پلید
جسته از خواب خود را شیر دید

نی چنان شیری که کس تیغش زند
بل ز هیبتش تیغ و پیکان بشکند

کور بر اشکم رونده همچو مار
چشمها بگشاده در باغ و بهار

چون بود آن چون که از چونی رهید
در حیاتستان بیچونی رسید

گشت چونی بخش اندر لامکان
گرد خوانش جمله شیران چون سگان

او ز هیچی در جهان شان ترجمان
در جناب حق این ره نخوان

تا ز چونی غسل ناری تو تمام
هین برین مصحف منه کف ای غلام

گر پلیدم زیر لطفت ای شهان
این نخواهم پس چه خواهم در جهان

تو مرا گویی که از بهر ثواب
غسل ناکرده مرو در حوض آب

از برون حوض غیر خاک نیست
هرکو اندر حوض نامد پاک نیست

گر نباشد آبها را این کرم
کی پذیرد در خبث را او سدم

وای بر مشتاق و بر امید او
حسرتا بر حسرت جاوید او

آب دارد صد کرم صد احترام
که پلیدان را پذیرد والسلام

ای ضیاء الحق حسام الدین که نور
پاسبان تست از شر الطیور

پاسبان تست نور و ارتقاش
ای تو خورشید مستر از خفاش

چیست پرده پیش روی آفتاب
جز فزونی شعشع و تیزی و تاب

پرده خورشید هم نور بسست
بی نصیب از وی خفاش است و خس است

بیماری ۱۲
نظیر و مانند ۱۲
دهقان
میر ده ۱۲
پلیدنا پاک ۱۲
لطیف پاک ۱۲
شر الطیور مراد از طیور خفاشان است که دشمن آفتاب عالم اند ۱۲
مستر پنهان کرده شده ۱۲

هر دو چون بعد و پیوسته اند / با سیه رویان فسرده ملحد اند
چون تو شخصی بعض نقص هلال / داستان بدر آید در مقال
آن هلال و بدر دارند اتحاد / از دوئی دورند و از نقص و فساد
آن هلال از نقص در باطن بریست / آن بظاهر نقص تدریج ویست
درس گوید شب بشب تدریج را / در تأنی بر دهد تفریج را
در تأنی گوید ای عجول خام / پایه پایه بر توان رفتن ببام
دیگ را تدریج و استادانه جوش / کار ناید قلیه دیوانه جوش
حق نه قادر بود بر خلق فلک / در یکی لحظه بکن بی هیچ شک
پس چرا شش روز آن را در کشید / کل یوم الف عام ای مستفید
خلقت طفل از چه اندر نه مه است / زانکه تدریج از سنن‌های خوش است
خلقت آدم چرا چل صبح بود / اندر آن گل اندک اندک می‌فزود
زین عجب تا آن سحر سالی هزار / تا بآخر یافت این جوهر قرار
نی چو تو ای خام کاکنون تاختی / طفلی و خود را تو شیخی ساختی
بر دویدی چون کدو فوق همه / کو ترا پای جهاد و ملحمه
تکیه کردی بر درختان و جدار / بر شدی ای قرعک قرعه دار
اول ار شد مرکبت سرو سهی / آخر آخر خشک گشت و تهی
رنگ سبزت زرد شد ای قرع خو / زانکه از گلگونه بود اصلش نبود

حکایت کمپیر نود ساله که روی زشت را گلگونه می مالید

بود کمپیری نود ساله کلان / پر تشنج روی و رنگش زعفران
چون سر سفره رخ او تو بتو / لیک در وی بود عشق شوهری
ریخت دندانهاش و مو چون شیر شد / قد کمان و هر حسش تغییر شد
عشق شوی و شهوتش در حرص تام / صید خواه و پاره پاره گشته دام
مرغ بی هنگام و راه بی رهی / آتشی پر زور در بن دیگ تهی
عاشق میدان و اسپ و پای نی / عاشق زمر و لب و سرنای نی
حرص در پیری جهودان را مباد / ای شقی که حرص ضلالین چون معاد
ریخت دندانهای سگ چون پیر شد / ترک مردم کرد و سرگین گیر شد
این سگان شصت ساله را نگر / هر دمی دندان سگشان تیزتر
پیر سگ را ریخت پشم از پوستین / این سگان پیر اطلس پوش بین
عشقشان و حرصشان در فرج و فند / دمبدم چون نسل سگ بین بیشتر
این چنین عمری که مایه دوزخ است / مر قصابان غضب را مسلخ است
چون بگوید شخص کی عمری تو دراز / می‌شود دلخوش و دانش را نغزه باز
این چنین نفرین دعا پندارد او / چشم بگشاید سری برنارد او
گر ببیند یک سر مو از معاد / او نگفتی که چنین عمر تو باد

دعا کردن درویش عمر خواجه گیلانی را و ورد کردن او

گفت یک روزی بخواجه گیلیی / نان پرستی نرگدای زنبیلیی
نان همی باید مرا نان ده مرا / تا بگویم مر ترا من یک دعا
چون ستد زو نان بگفت ای مستعان / خوش بخان و مان خود بازش رسان
گفت اگر آنست خان کو دیده ام / حق ترا آنجا رساند ای دژم
رحمت احسان همه دل کنند / حرفش ار عالی بود نازل کنند
زانکه قدر مستمع آید نبا / بر قد خواجه برد درزی قبا
چونکه مجلس بی چنین پیغاره نیست / از حدیث پست نازل چاره نیست
داستان هین بیاین سخن را اندر گرو / سوی افسانه عجوزه باز رو
چون مسن گشت و درین ره نیست او / تو بنه نامش عجوزه سالخورد

وصف آن عجوزه حریص و رجوع نمودن بحکایت او

نی مراد او را نه راس مال و مایه / نی پذیرنده قبول و مایه
نی دهنده نی پذیرنده خوشی / نی درو معنی و نی معنی کشی
نی زبان نی گوش نی عقل و بصر / نی هش و نی بیهشی و نی فکر
نی نیازی و نی جمالی بهر ناز / تو بتو گنده مانند پیاز
نی رهی ببریده و نی پای راه / نی پرش آن تجربه ای نی شو آه
نی تعصب نی ملامت مرد را / نی بدل عزم سلامت گرد را

سوال سائل از صاحب خانه و جواب او بر سبیل طنز

سائلی آمد بسوی خانهٔ — خشک نانی خواست یا تر نانهٔ

گفت صاحبخانه نان اینجا کجاست — خیرهٔ کی این دکان نانباست

گفت باری اندکی پیهم بیاب — گفت آخر نیست دکان قصاب

گفت مشتی آرده ای کدخدا — گفت پنداری که هست این آسیا

گفت باری آب ده از مکرعه — گفت نی نی نیست جو یا مشرعه

هرچه او درخواست از نان تا سبوس — چربکی میگفت و میکردش فسوس

آن گدا اندر شد و دامن کشید — اندر آن خانه بحسبت خواست رید

گفت هی هی گفت تن زن ای دژم — تا درین ویرانه خود فارغ کنم

چون درینجا نیست وجه زیستن — بر چنین خانه بباید ریستن

چون نهٔ بازی که گیری تو شکار — دست آموز شکار شهریار

نیستی طاوس با صد نقش بند — که بنقشت چشمها روشن کنند

هم نهٔ طوطی که چون قندت دهند — گوش سوی نطق شیرینت نهند

هم نهٔ بلبل که عاشق وار زار — خوش بنالی در چمن یا لاله زار

هم نهٔ هدهد که پیکیها کنی — نی چو لکلک که وطن بالا کنی

در زمستان سوی هندستان روی — در بهاران سوی ترکستان شوی

در چه کاری تو و بهر چت خرند — تو چه مرغی و ترا با چه خورند

زین دکان با مکیسان برتر آ — تا دکان فضل که الله اشتری

کالهٔ که هیچ خلقش ننگرید — از خلاقت آن کریم آن را خرید

هیچ قلبی پیش او مردود نیست — زانکه قصدش از خریدن سود نیست

شود او هیچ آن یار نکو — کوست نیکوخلق و من بدخو

بهر دست افضال او آن نیز شو — سوی دستان عجوزه باز رو

باز گردم سوی قصهٔ عجوز — زانکه پایانی ندارد این رموز

بر رو چسپانیدن عجوزه عشرهای قرآن را جهت آرایش

بود در همسایه‌اش سوری عجب — گنده بود او از قضا اندر طلب

چونکه سوی عرس جست آن گنده پیر — کرد ابرو را سیاه او چو قیر

چون عروسی خواست رفتن آن خریف — موی ابرو پاک کرد آن مستحیف

پیش رو آئینه بگرفت آن عجوز — تا بیاراید رخ و رخسار و پوز

چند گلگونه بمالید از بطر — سفرهٔ رویش نشد پوشیده تر

عشرهای مصحف از جا می برید — می بچسپانید بر رو آن پلید

تا که سفرهٔ روی پنهان شود — تا نگین حلقهٔ خوبان شود

عشرها بر روی خود می‌نهاد — چونکه بر می‌بست چادر می‌فتاد

باز او آن عشرها را با خدو — می بچسپانید بر اطراف رو

باز چادر راست کردی آن مهین — عشرها افتادی از رو بر زمین

چون بسی کرد و فن آن می‌فتاد — گفت صد لعنت بر ابلیس باد

شد حضورش در زمان ابلیس زود — گفت ای قحبهٔ قدیدی پر درود

من همه عمر این نیندیشیده‌ام — نی زجز تو قحبه این دیده‌ام

تخم نادر در فضیحت کاشتی — در جهان تو مصحفی نگذاشتی

صد بلیسی تو خمیس اندر خمیس — ترک من گو ای عجوزه دد حیس

چند دزدی عشر از علم الکتیب — تا شود رویت ملون همچو سیب

چند دزدی حرف مردان خدا — تا فروشی و ستانی مرحبا

رنگ بربسته ترا گلگون نکرد — شاخ بربسته عجب چون نکرد

عاقبت چون چادر مرگ رسند — زرخ چون این عشرها اندر فتند

چون بیاید خیز خیز آن رحیل — گم شود زان پس فسون قال و قیل

عالم خاموشی آید پیش بیت — وای آنکه [illegible]

صیقلی کن یک دو روزی سینه را — دفتر خود ساز آن آئینه را

که ز سایهٔ یوسف صاحب قران — شد زلیخای عجوز از سر جوان

می شود مبدل بخورشید تموز — آن مزاج بارد برد العجوز

می شود مبدل به سوز مریمی — شاخ لب خشکی به نخل خرمی

ای عجوزه چند کوشی با قضا — نقد جو اکنون رها کن ما مضی

چون رخت را نیست در خوبی امید / خواه گلگونه نه و خواهی مدید

حکایت رنجوری که طبیب در وی امیدی نداشت گفت هر چه خواهی کن

آن یکی رنجور شد سوی طبیب / گفت نبضم را نگهدار ای لبیب

تا ز نبض آگه شوی بر حال دل / که رگ دستست با دل متصل

چونکه دل غیبست خواهی زو مثال / زان بجو که با دلستش اتصال

باد پنهانست از چشم ای امین / در غبار و جنبش برگش ببین

کز یمین است او وزان یا از شمال / جنبش برگت بگوید وصف حال

مستی دل را نمی‌دانی که کو / وصف او از نرگس مخمور جو

چون ز ذات حق بعیدی وصف ذات / باز دانی از رسول و معجزات

معجزاتی و کراماتی خفی / بر زند بر دل ز پیران صفی

کاندرونشان صد قیامت نقد هست / کمترین آنکه شود همسایه مست

پس جلیس الله گشت آن نیکبخت / کو بپهلوی سعیدی برد رخت

معجزه کان بر جمادی کرد اثر / یا عصا یا بحر یا شق القمر

گر اثر بر جان کند بی واسطه / متصل گردد به پنهان رابطه

بر جمادات آن اثرها عاریه است / آن پی روح خوش متواریه است

تا از آن جامد اثر گیرد ضمیر / حبذا نان بی هیولای خمیر

حبذا خوان مسیحی بی کمی / حبذا بی باغ میوهٔ مریمی

بر زند از جان کامل معجزات / بر ضمیر جان طالب چون حیات

معجزه بحرست و ناقص مرغ خاک / مرغ خاکی رفت در یم شد هلاک

مرغ آبی در وی ایمن از هلاک / ماهیان را بحر [illegible] خاک

عجز بخشد جان هر نامحرمی / لیک قدرت بخش جان همدمی

چون خیالی این سعادت در ضمیر / پس ز ظاهر هر دم استدلال گیر

کین اثرها بر شعاع ظاهرست / وین اثرها از مؤثر مخبرست

هست پنهان معنی هر داوری / همچو سحر و صنعت آن سامری

چون نظر در فعل و آثارش کنی / گرچه پنهانست اظهارش کنی

قوتی کان هست در تن مضمرست / چون بفعل آید گواه مخبرست

چون بآثار آنهمه سید آمدست / چون نشد ظاهر بآثار از یدست

این بهاء و اثرها مغز و پوست / چون بجوئی سر سر آنها دوست

دستگیری جز بالله آخر / پس چرا ز آثار بخشش بی خبر

از خیال و دستگیری خلق / چون بگیری شاخ غیب و تشوق

این سخن پایان ندارد ای قباد / حرص را اندرین پایان مباد

رجوع بقصهٔ رنجور

باز گرد و قصهٔ رنجور خوان / با طبیب آگه ستاردان

نبض او بگرفت و واقف گشت ز حال / که امید صحت او بد محال

گفت هر چه‌ت دل بخواهد آن بکن / تا رود از جسمت این رنج کهن

هر چه خواهد خاطر تو وا مگیر / تا نگردد صبر و پرهیزت زحیر

صبر و پرهیز این مرض را دان زیان / هر چه خواهد دل در آرش در میان

اینچنین رنجور را گفت ای عمو / حق تعالی اعملوا ما شئتم او

گفت رو هین خیر بادت جان عم / من تماشای لب جوئی روم

بر مراد دل همی رفت او شتاب / تا که صحت را بیابد فتح باب

بر لب جو صوفئی بنشسته بود / دست و رو می‌شست و پاکی می‌فزود

او قفائی دید چون تحسیلیی / کرد او را آرزوی سیلیی

بر قفای صوفی آن حیرت پرست / راست میکرد از برای صفع دست

کار زور اگر بزنم تا رود / آن طبیبم گفت کان علت شود

سیلیش اندر برم در معرکه / زانکه لا تلقوا بایدی تهلکه

تسلکه است این صبر و پرهیز ای فلان / خوش بگو سیلی بزن چون کاهلان

چون زدش یک سیلی آمد طراق / گفت صوفی هی هی ای قحبه عاق

خواست صوفی تا دو مشتش زند / سبلت و ریشش یکایک بر کند

لیک در انجسته در رنجور دید / بس ضعیف و زار رنجوری دید

باز اندیشید او ضعف را / گفت اگر خشمش زنم گردد فنا

رنج دق از وی برآورده دمار دید او را سخت رنجور و نزار
خلق رنجور دق و بیچاره‌اند در خداع دیو سیلی باره‌اند
جمله در ایذای بیجرمان حریص در قفای یکدگر جویان نقیص
ای زننده بیگناهان را قفا در قفای خود نمی‌بینی چرا
ای هوا را طب خود پنداشته بر ضعیفان صفع را بگماشته
بر تو خندید آنکه گفت کاین دواست اوست کادم را بگندم رهنماست
کو خورد این صفعهای مستعین بهر وارو تا نگونا خالدین
اوش نغز آید و زد او را قفا آن قفا وا گشت و گشت او را جزا
اوش نفرماید سخت اندر دق لیک بسپرد و نگیرد شیخ دق
کوه بود آدم اگر پر مار شد کان تریاقست بی انصار شد
تو که ترسایی نداری ذره از خلاص خود چرائی غره
آن خلیلانه توکل کو ترا وان کرامت چون کلیمت از کجا
تا نبرد تیغت اسمعیل را تا کنی شهره قرنیل را
گر سعیدی از مناره اوفتید بادش اندر جامه افتاد و رهید
چون نقیضیت نیست آن بخت ای حسن تو چرا بر باد دادی خویشتن
زین مناره صد هزاران همچو عاد در فتادند و سر و تن باد داد
سرنگون افتادگان پر منار می‌نگر تو صد هزاران در هزار
تو رسن بازی نمی‌دانی یقین شکر پاها گوی و میرو بر زمین
پر مساز از کاغذ و از که مپر کاندرین ره السبیلی فت است
گرچه آن صوفی پر آتش شد ز خشم لیک او بر عاقبت انداخت چشم
اول صف بر کسی ماند بکام کو نگیرد دانه بیند بند دام
جز دو چشم پایان بین راد که نگهدار تنها از فساد
آن ز پایان دید احمد تو ز کی دید دوزخ را هم اینجا مو بمو
دید عرش و کرسی و جنات را تا درید او پرده غفلات را
گر همی خواهی سلامت از ضرر چشم ز اول بند و پایان نگر
تا عدمها را ببینی جمله هست هستها را بنگری محبوس و پست
این چنین بازی که هرش عقل هست روز و شب در جستجوی نیست هست
در گدائی طالب جودی که نیست بر دکانها طالب سودی که نیست
در مزارع طالب غلی که نیست در مغارس طالب نخلی که نیست
در مدارس طالب علمی که نیست در صوامع طالب حلمی که نیست
هستها را سوی پس افکنده‌اند نیستها را طالبند و بنده‌اند
زانکه کان و مخزن صنع خدا نیست غیر نیستی در انجلا
پیش از این رمزی بگفتستیم از این این دو آن را تو یکی بین و مبین
گفته شد که هر صناعتگر که رست در صناعت جایگاه نیست جست
جست بنا موضعی ناساخته گشت ویران سقفها انداخته
جست سقا کوزه کش آب نیست وان دگر نجار خانه کش باب نیست
وقت صید اندر عدم بین حمله‌شان وز عدم آنگه گریزان جمله‌شان
چون انیست نیستست و پرهیز چیست با انیس طبع خود استیز چیست
چون انیس طبع تو آن نیستی است ز فنا و نیستی این پرهیز چیست
گر انیس لا نه‌ای ای جان بسر در کمین لا چرا ای منتظر
زانکه داری جمله دل بر کنده شست دل در بحر لا افکنده
پس گریزت چیست زین بحر مراد کو بشست صد هزاران صید داد
از چه نام بر کردستی تو گرگ جادوئی دان این نوبت مرگ برگ
هر تو چشمت بست صنع منعقش تا که جان از وی چه آید در غبش
در خیال او ز مکر کردگار جمله صحرا فوق چشمش پشت مار
لاجرم چه را پناهی ساخته است تا که مرگ او را بچاه انداخته است

بر تخت نشاندن سلطان محمود غلام هندو را که گرفته بود از غزای هندوستان

آنچه گفتم از غلطهاش ای عزیز همچنین بشنیدم از عطار نیز
رحمة الله علیه گفته است ذکر خسته محمود غازی سفته است
کز غزای هند پیش آن همام در غنیمت اوفتادش یک غلام

پس خلیفه‌ش کرد و بر تختش نشاند — بر سپه بگزیدش و فرزند خواند
طول و عرض و وصف قصه تو به تو — در کلام آن بزرگ دین بجو

حاصل آن کودک بر آن تخت نضار — شسته پهلوی قباد شهریار
گریه کردی اشک می‌راندی بسوز — گفت شاه او را که ای پیروزروز

از چه گریی دولتت شد ناگوار — فوق املاکی قرین شهریار
تو برین تخت و وزیران و سپاه — پیش تختت صف زده چون نجم و ماه

گفت کودک گریه‌ام زانست زار — که مرا مادر در آن شهر و دیار
از توام تهدید کردی هر زمان — بینمت در دست محمود ارسلان

پس پدر مر مادرم را در جواب — جنگ کردی کین چه خشم است و عذاب
می‌نیابی هیچ نفرینی دگر — زین چنین نفرین مهلک سهل‌تر

سخت بی‌رحمی و بس سنگین دلی — که به صد شمشیر او را قاتلی
من ز گفت هر دو حیران گشتمی — در دل افتادی مرا بیم و غمی

تا چه دوزخ‌خوست محمود ای عجب — که مثل گشته‌ست در ویل و کرب
من همی لرزیدمی از بیم تو — غافل از اکرام و از تعظیم تو

مادرم کو تا ببیند این زمان — مر مرا بر تخت ای شاه جهان
یا پدر کو تا مرا بیند چنین — خوش نشسته پهلوی سلطان زمن

فقر آن محمود تست ای بی‌سعت — طبع زو دایم همی ترساندت
گر بدانی رحم این محمود راد — خوش بگویی عاقبت محمود باد

فقر آن محمود تست ای نیم‌دل — کز شنو زین بانگ طبع مغفل
چون شکار فقر گردی تو یقین — همچو کودک اشک باری می‌زنی

گرچه بهر پرورش تن را دهست — لیک از حسد دشمنت من تر است
تن چو شد بیمار دارو جوت گشت — ور قوی شد مر ترا طاغوت کرد

چون ز ره واماند تن پر جیف را — حق نخستارش بدی صیقلا
یار بد نیکوست بهر صبر را — که شاید صبر کردن صد را

صبر مه با شب منور داردش — صبر گل با خار اذفر داردش
صبر شیر اندر میان فرث و خون — کرد او را ناعش ابن اللبون

صبر جمله انبیا با منکران — کو نشان خاص حق و اهل جولان
هر کرا بینی یکی جامه درست — دان که آن از کسب صبر جست

هر کرا بینی برهنه و بینوا — هست بر بی‌صبری او آن گوا
هر که مستوحش بود پر غصه جان — کرده باشد یا دغایی با قران

صبر اگر کردی نه لعنت بوغا — از فراق او نخورد دلی این قفا
خوی با حق ساختی چون انگبین — بالبن کلا تحب الآفلین

لاجرم تنها نماندی همچنان — کاشتی مانده بره از کاروان
چون ز بی‌صبری قرین غیر شد — صد فراقش بهر غم دل بی‌خبر شده

صحبتت چون هست زر دهدهی — پیش خائن چون امانت می‌نهی
خوی با او کن کامانتهای تو — این آمده از قول دا از عتو

خوی با او کن که خو را آفرید — خوی‌های انبیا را پرورید
بره و بد هی رمه امانت نهی — پرورنده هر صفت در وی بود

بره پیش گرگ امانت می‌نهی — گرگ و یوسف را مفرما همرهی
گرگ اگر با تو نماید روبهی — هین مکن باور که ناید روبهی

جاهلی ار با تو نماید همدلی — عاقبت زخمت زند از جاهلی
او دو آلت دارد و خنثی بود — فعل هر دو بیگمان پیدا شود

او دو گوش از زنان پنهان کند — تا که خود را خواهر ایشان کند
شعله از مردان بکف پنهان کند — تا که خود را جنس آن مردان کند

گفت زیرا آن کس مخنث مرد او — شانه سازیم خوش از موم او
تا کند مینا بیان زین دو دلال — در نهفته از فن او در جدال

حاصل آن کز هر که تا بیدی — هین که جاهل ترس کرد و بغوی
دوستی جاهل شیرین سخن — کم غنودکان هست چون سم کهن

جان مادر چشم روشن گویدت — جز غم و حسرت از آن نفزویدت
هر چه پیرو گوید آن را در چهار — که ز محتسب بگچه ام شد بس ار

از زن دیگر اگر آورده‌ای / بر وی این جور و جفا کم کرده‌ای
از جزا از تو گر به این بچه ام / این فشار از زن نگفتی نیز هم

این بچه زینها و در تیمار او / سیلی بابا ز حلوای او
هست بابا در غمش با عشق او / او ز تنگی و آخر صد گشاد

ای بجدّه عقلها فریادرس / تا نخواهی تو نخواهد هیچکس
هم طلب از تست و هم آن نیکوئی / ما کئیم اول توئی آخر توئی

هم بگو تو هم تو بشنو هم تو باش / ما همه لاشیم با چندین تلاش
زین حوالت رغبت افزا در سجود / کاهلی جبر مفرست و خمود

جبر باشد پر و بال کاملان / جبر هم زندان و بند کاهلان
همچو آب نیل دان این جبر را / آب مؤمن را و خون مر گبر را

بال بازان را سوی سلطان برد / بال زاغان را بگورستان برد
بازگرد اکنون تو در شرح عدم / که چو پازهرست و پندارش چو سم

همچو هندو بچه هین ای خواجه‌تاش / رو ز محمود عدم ترسان مباش
از وجودی ترس کاکنون در وی‌ای / آن خیالت لاشی و تو لاشیی

لاشیی بر لاشیی عاشق شده‌ست / هیچ نی مر هیچ نی را ره زده‌ست
چون برون شد این خیالات از میان / گشت نامعقول تو بر تو عیان

قوله علیه السلام لیس للماضین هم الموت انما لهم حسرة الفوت

راست فرمود آن سپهدار بشر / که هر آن کو کرد از دنیا گذر

نیستش درد و دریغ و غبن موت / بلکه هستش صد دریغ از بهر فوت
لیس للماضین هم الموت گفت / لیکشان با حسرت فوت اند جفت

که چرا قبله نکردم مرگ را / مخزن هر دولت و هر برگ را
قبله کردم من همه عمر از حول / آن خیالاتی که گم شد در اجل

حسرت آن مردگان از مرگ نیست / زانست کاندر نقشها کردیم ایست
ما ندیدیم این که آن نقش است و کف / کف ز دریا جنبد و یابد علف

چونکه بحر افکند کفها را به بر / رو بگورستان تماشا کن عبر
پس بگو کو جنبش و جولانتان / بحر افکندست در بحران تان

تا بگویندت به لب نی بل به حال / که ز دریا کن نه از ما این سؤال
نقش چون کف کی بجنبد بی ز موج / خاک بی بادی کجا آید به اوج

چون غبار نقش دیدی باد بین / کف چو دیدی قلزم ایجاد بین
هین ببین کز تو نظر آید بکار / باقیت شحمی و لحمی پود و تار

شحم تو در شمعها نفزود تاب / لحم تو مخمور را نامد کباب
در گداز این جمله تن را در بصر / در نظر رو در نظر رو در نظر

یک نظر دو گز همی بیند ز راه / یک نظر دو کون دید و روی شاه
در میان این دو فرق بی‌شمار / سرمه جو والله اعلم بالسرار

چون شنیدی شرح بحر نیستی / کوش دایم تا بدین بحر ایستی
چونکه اصل کارگاه نیستی است / که خلا و بی نشانست و تهیست

جمله استادان پی اظهار کار / نیستی جویند و جای انکسار
لاجرم استاد استادان صمد / کارگاهش نیستی و لا بود

هر کجا این نیستی افزونترست / کار حق و کارگاهش آن سرست
نیستی چون هست بالایین طبق / بر همه بردند درویشان سبق

خاصه درویشی که شد بی جسم و مال / کار فقر جسم دارد نی سؤال
سائل آن باشد که مال او گداخت / قانع آن باشد که جسم خویش باخت

پس ز درد اکنون شکایت بر مدار / کوست سوی نیستی اسپی رهوار
این قدر گفتیم باقی فکر کن / فکر اگر جامد بود رو ذکر کن

ذکر آرد فکر را در اهتزاز / ذکر را خورشید این افسرده ساز
اصل خود جذبست لیک ای خواجه‌تاش / کار کن موقوف آن جذبه مباش

زانکه ترک کار چون نازی بود / ناز کی در خورد جانبازی بود
نی قبول اندیش نی رد ای غلام / امر را و نهی را می‌بین مدام

مرغ جذبه ناگهان پرد ز عش / چون بدیدی صبح شمع آنگه بکش
چشمها چون شد گذاره نور اوست / مغزها می‌بیند او در عین پوست

بیند اندر ذره خورشید بقا / بیند اندر قطرهٔ کل بحر را

بازگشتن بحکایت صوفی بر لب جوی

گفت صوفی در قصاص یک قفا / سر نشاید باد دادن بر عمی

خرقهٔ تسلیم اندر گردنم / بر من آسان کرد سیلی خوردنم

دید صوفی خصم خود را سخت زار / گفت اگر مشتش زنم من خصم‌وار

او بیک مشتم بریزد چون رصاص / شاه فرماید مرا زجر و قصاص

خیمه ویرانست و بشکسته وتد / او بهانه می‌کند تا در فتد

بهر این مرده دریغ آید دریغ / که قصاصم افتد اندر زیر تیغ

چون نمی‌تانست کف بر خصم زد / عزمش آن شد کش سوی قاضی برد

که ترازوی حق ست و کیل او / زان ترازوی حق ست دائم میل او

مخلص ست از مکر دیو و حیله‌اش / هاون ست از فتنه و ز حیله‌اش

هست او مقراض احقاد و جدال / قاطع جنگ دو خصم و قیل و قال

دیو در شیشه کند افسون او / فتنه‌ها ساکن کند قانون او

چون ترازو دید خصم پر طمع / سرکشی بگذارد و گردد تبع

در ترازو نیست گر افزونیش / از قسم راضی نگردد آگهیش

کی شود راضی تو طمع آکلیش / از پی بید افتی و ابلهیش

هست قاضی رحمت و دفع ستیز / قطره‌ای از بحر عدل رستخیز

قطره گرچه خورد و کوته‌پا بود / لطف آب بحر ازو پیدا بود

از غبار ار پاک داری کله را / تو ز یک قطره ببینی دجله را

جزوها بر حال کلها شاهدست / چون شفق غماز خورشیدست

آن قسم بر جسم احمد راند حق / آنچه فرموده است کلّا والشفق

سور بر دار انجیر از آن بدی / گر ازان یک دانه نه خرمن بدی

بر سر حرف آ که صوفی بیدل ست / در مکافات جفا مستعجل ست

ای تو کرده ظلمها چون خوش‌دلی / از تقاضای مکافی غافلی

یا فراموشت شدست آن کردها / که فرو آویخت غفلت پرده‌ها

گر نه خصمیهاستی اندر قفات / جرم گردون تا که دیدی صفات

یک محبوسی برای آن حقوق / اندر آن یک عذر ناید از عقوق

تا بیک بارت نگیرد محتسب / آب خود روشن کن اکنون ای مجب

رفت صوفی سوی آن سیلی‌زنش / دست زد چون عمی بر دامنش

رفتن صوفی سوی آن سیلی زن و بردن او را بقاضی

اندر آوردش بقاضی کشان / کاین خر ادبار را بر خر نشان

یا بزخم دره او را جزا / آنچنانکه رای تو بیند سزا

کانکه از زخم تو میرد در دیار / بر تو تاوان نیست باشد آن جبار

کانکه از زجر تو میرد مرگ خویش / فارغ اندر زخم تو تا خلد پیش

در حد و تعزیر قاضی هر که مرد / نیست بر قاضی ضمان کو نیست خرد

نائب حق ست و سایهٔ عدل حق / آینهٔ هر مستحق و مستحق

کو ادب از بهر مظلومی کند / نی برای عرض و خشم و دخل خود

چون برای حق و روز آجل ست / گر خطائی شد دیت بر عاقل ست

عاقل او کیست دانی هست حق / سوی بیت المال بر گردان ورق

آنکه بهر حق زند او آمن ست / و آنکه بهر خود زند او ضامن ست

گر پدر زد مر پسر را او بمرد / آن پدر را خونبها باید شمرد

زانکه او را بهر کار خویش زد / خدمت او هست واجب بر ولد

چون معلم زد صبی را شد تلف / بر معلم نیست چیزی لاتخف

کان معلم نائب افتاد و امین / هر امین را هست حکمش همچنین

نیست واجب خدمت استا برو / پس بجرمش نبود استا کارجو

ور پدر زد او برای خود زدست / لاجرم از خونبها دادن نرست

پس خودی را سر ببر ای ذوالفقار / بیخودی شو فانی درویش‌وار

چون شدی بیخود هر آنچه تو کنی / مارمیت اذ رمیت ایمنی

آن ضمان بر حق بود نی بر امین / هست تفصیلش بفقه اندر مبین

هر دکانی راست سودائی دگر / مثنوی دکان فقر است ای پسر

در دکان کفشگر چرمست خوب / قالب کفش است اگر بینی تو چوب — پیش قزازان خز و اکسون بود / بهر گز باشد اگر آهن بود

مثنوی ما دکان وحدتست / غیر واحد هرچه بینی آن بتست — غیر واحد هرچه بینی اندرین / بیگمانی جمله ابتر آن یقین

بت ستودن بهر دام عامه را / همچنان دان کالغرانیق العلی — خواندش اندر سورهٔ والنجم زود / لیک آن فتنه بد از سوره نبود

جمله کفار آن زمان ساجد شدند / هم سری بود آنکه سر بر در زدند — بعد ازین حرفیست پیچاپیچ و دور / با سلیمان باش و دیوان را مشور

هین حدیث صوفی و قاضی بیار / وان ستمگار ضعیف زار زار

هم در تقریر قصه قاضی و صوفی

گفت قاضی ثبت العرش ای پسر / تا بر او نقشی کنم از خیر و شر — کو زننده کو محل انتقام / کاین خیالی گشته است اندر سقام

شرع بهر زندگان و احیاست / شرع بر اصحاب گورستان کجاست — آن گروهی کز فقیری بی زرند / صد جهت زان مردگان فانی‌ترند

مرده از یک روست فانی در گزند / صوفیان از صد جهت فانی شدند — مرگ یک قتلست و این سی صد هزار / هر یکی را خونبهای بیشمار

گرچه کشت این قوم را حق بارها / ریخت بهر خونبها انبارها — همچو جرجیس اند هر یک در سرار / کشته گشته زنده گشته شصت بار

گشته از ذوق سنان زار دگر / می بزارد که بزن زخم دگر — والله از عشق وجود جانپرست / کشته بر قتل دوم عاشق‌ترست

گفت قاضی من قضادار حیم / حاکم اصحاب گورستان نیم — این بصورت گر نه در گورست پست / گور با درد و دانش آمدست

پس ندیدی مرده اندر گور تو / گور را در مرده بین ای کور تو — گر ز گوری خشت بر تو اوفتاد / عاقلان از گور کی خواهند داد

گرد خشم و کینهٔ مرده مگرد / هین مکن با نقش گرمابه نبرد — شکر کن که زنده بر تو نزد / کانکه زنده رد کند حق کرد رد

خشم احیا خشم حق و زخم اوست / کز حق زنده است آن پاکیزه پوست — حق بکشت او را و در پاداش داد / پوستش از سر چو قصابان کشید

نفخ در وی باقی آمد تا مآب / نفخ حق نبود چو نفخ آن قصاب — فرق بسیارست بین النفختین / این همه زینست و آن سرجمله شین

این حیات از وی برید و شد مضر / وان حیات از نفخ حق شد مستمر — این دم آن دم نیست کاید آن بشرح / هین برآ زین قعر چه بالای صرح

نیستش بر خر نشاندن مجتهد / نقش حمام را کسی بر خر نهد — بر نشست او نه پشت خر سزد / پشت تابوتش او لایق‌تر سزد

ظلم چه بود وضع غیر موضعش / هین مکن در غیر موضع ضایعش — گفت صوفی پس روا داری که داد / سیلیم زد بی قصاص او بی تسو

کی روا باشد که بی‌خرس قلاش / صوفیان را صفع اندازد بلاش — گفت صوفی را چه باک از صفع خیز / با چنین بیمار کمتر کن ستیز

هین چه داری صوفیا از بیش و کم / گفت دارم در جهان من شش درم — گفت قاضی سه درم تو خرج کن / وان سه دیگر را بده بی سخن

زار و رنجورست و درویش و ضعیف / سه درم باید ترا بهر رغیف — قاضی و صوفی بهم در قیل و قال / لیک آن رنجور زار و سخت حال

بر قفای قاضی افتادش نظر / از قفای صوفی آمد خوبتر — راست میکرد از پی سیلیش دست / کز قصاص سیلیم ارزان شدست

سوی گوش قاضی آمد بهر راز / سیلیی در زد قاضی را فراز — گفت هر شش را بگیرید ای دو خصم / تا درم آزاد بی خرخاش و وصم

تیره شدن قاضی از سیلی رنجور و سرزنش کردن صوفی قاضی را

گشت قاضی تیره صوفی گفت هی / حکم تو عدلست لاشک نیست غی

آنچه نپسندی بخود ای شیخ دین / چون پسندی بر برادر ای امین — این ندانی که پی من چه کنی / هم در آن چه عاقبت خویش افگنی

من جفر پیر ار نخواندی از خبر / آنچه خواندی کن عمل جان پدر
آن یکی حکمت چنین بد در قضا / کان تو آورد سیلی در قفا
وای بر احکام دیگرهای تو / تا چه آرد بر سر و بر پای تو
ظالمی را رحم آری از کرم / کز برای نفقه بدهش سه درم
دست ظالم را ببر چه جای آن / که بدست او دهی حکم و عنان

جواب دادن قاضی صوفی را درین ماجرا

آن بزی را مانی ای مجهول داد / که نژاد گرگ را او شیر داد
گفت قاضی واجب آید ما رضا / هر جفا و هر قفا کارد قضا
خوش دلم در باطن از حکم زبر / گرچه رویم شد ترش کالحق مر
این دلم باغست و چشمم ابروش / ابر گرید باغ خندد شاد و خوش
سال قحط از آفتاب خیره خند / باغها در مرگ و جان کندن رسند
زامر حق وابکوا کثیرا خوانده / چون سر بریان چه خندان مانده
روشنی خانه باشی همچو شمع / گر فرو باری تو همچون شمع دمع
ذوق خنده دیده‌ای ای خیره خند / ذوق گریه بین که هست آن کان قند
آن ترش روئی مادر یا پدر / حافظ فرزند شد از هر ضرر
چون جهنم گریه آرد یاد آن / پس جهنم خوشتر آید از جنان
خنده‌ها در گریه‌ها آمد کتیم / گنج در ویرانها جوی ای سلیم
ذوق در غمهاست پی گم کرده‌اند / آب حیوان را بظلمت برده‌اند
بازگونه نعل در ره تا رباط / چشمها را چار کن در احتیاط
چشمها را چار کن در اعتبار / یار کن با چشم خود دو چشم یار
امرهم شوری بخوان اندر صحف / یار را باش و مکن از ناز اف
یار باشد راه را پشت و پناه / چونکه نیکو بنگری یارست راه
چونکه در یاران رسی خامش نشین / اندر آن حلقه مکن خود را نگین
در نماز جمعه بنگر خوش بهوش / جمله جمع اند و یک اندیشه و خموش
رختها را سوی خاموشی کشان / چون نشان جوئی مکن خود را نشان
گفت پیغمبر که در بحر هموم / در دلالت دان تو یاران را نجوم
چشم بر استارگان نه ره بجوی / نطق تشویش نظر باشد مگوی
گر دو حرف صدق گوئی ای فلان / گفته تیره در عقب گردد روان
این نخواندی کالکلام ای مستهام / فی شجون جره جر الکلام
این شنو شارع در آن حرف رشد / چون سخن بشکافت سخن را می کشد
نیست در ضبطت چو بگشادی دهان / از پی صافی شود تیره روان
آنکه معصوم ره وحی خداست / چون همه صاف است بگشاید رواست
زانکه ما ینطق رسول بالهوی / کی هوا زاید ز معصوم خدا
خویشتن را ساز منطیقی ز حال / تا نگردی همچو من سخره مقال
گفت صوفی چون ز یک کانست زر / اینچنین نفعست آن دیگر ضرر

سوال کردن صوفی از قاضی و جواب قاضی مر او را

چونکه این جمله ز یک دست آمدست / این چرا هشیار و آن مست آمدست
چون ز یک دریاست این نهر و روان / این چرا زهرست و آن نوش روان
چون همه انوار از شمس بقاست / صبح کاذب صبح صادق از چه خاست
چون ز یک سرمه‌ست ناظر را کحل / از چه آمد راست بینی و حول
چون ز دار الضرب سلطانست راست / نقد چون ضرب تبه شد نارواست
چون خدا فرموده را راه من / این قلاوز چیست وان یک راهزن
چون ز یک بطن اند این جبر و سفیه / چون یقین شد که الولد سر ابیه
وحدتی کردی با چندین هزار / صد هزاران جنبش از عین قرار
گفت قاضی صوفیا خیره مشو / یک مثالی در بیان این شنو
این سبیل حال الیقین نیک دان / در منی حال را نیکو بخوان
همچنان که بیقراری عاشقان / حاصل آمد از قرار دلستان
او چو که در ناز ثابت آمده / عاشقان چون برگها لرزان شده
خنده او گریها انگیخته / آب رویش آبروها ریخته
آنهمه چون و چگونه چون زبد / بر سر دریای بیچون می طپد

ضد و ندش نیست در ذات و عمل — زان بپوشیدند هستیها حلل
ضد ضد را بود هستی کی دهد — بلکه زو بگریزد و بیرون جهد

ند چه بود مثل مثل نیک و بد — مثل مثل خویشتن را کی کند
چونکه دو مثل آمدند ای متقی — این چه اولیتر ازان در خالقی

بر شمار برگ بستان ضد و ند — چون کفی در بحر بی ند است و ضد
بی چگونه بین تو برد و مات بحر — چون چگونه گنجد اندر ذات بحر

کمترین لعبت او جان تست — این چگونه و چگون جان کی شد درست
پس چنان بحری که در قطره ازان — زین نشان ناشی آمد عقل و جان

کی بگنجد در مضیق چند و چون — عقل کل آنجاست از لایعلمون
عقل گوید مر جسد را کای جماد — بوی بردی هیچ ازان بحر معاد

جسم گوید من یقین سایه توام — یاری از سایه که جوید جان عم
عقل گوید کاین نه آن حیرت سراست — که سزا گستاخ تر از ناسزاست

شیر افگنی پیش آهو سر نهد — باز اینجا پیش تیهو پر نهد
اندر اینجا آفتاب انوری — خدمت ذره کند چون چاکری

این ترا باور نیاید مصطفی — چون ز مسکینان همی جوید دعا
گر بگوئی از پی تعلیم بود — عین تجهیل از چه رو تفهیم بود

بلکه میداند که گنج بیشمار — در خرابیها نهد آن شهریار
بدگمانی نعل معکوس ویست — گرچه هر جزویش جاسوس ویست

بل حقیقت در حقیقت غرقه شد — زین سبب ذیل صدقه شد
با تو قل اشتت خواهم گفت بان — صوفیا خوش پهن بگشا گوش جان

مر ترا هر زخم کاید ز آسمان — منتظر می باش خلعت بعد از آن
چون بدیدی صفا را هم ببین — گردران با گردن آمد ای امین

کو نه آن شاهست کت سیلی زند — کهنه تاج و تخت بخشد مستند
جمله دنیا را پر پشه بها — سیلیی را رشوت بی منتها

گر زنت زین طمطراق زرین جهان — جست دیگر زد ز حق سیلی ستان
آن قفا را کانبیا بر داشتند — زان بلا سرهای خود افراشتند

لیک حاضر باش در خود ای فتی — تا بخانه او بیابد مر ترا
ور نه خلعت برد او باز پس — گر نیابید دم بخانه هیچکس

گفت صوفی که چه بودی کین جهان — ابروی رحمت گشادی جاودان
هر دمی شوری نیاوردی به پیش — بر نیاوردی ز تلوینهای نیش

شب نه دیدی چراغ روزها — دی نبودی باغ عیشش اندر زرا
جام صحت را نبودی ننگ تب — امنیی را خوف نا وزدی کرب

خود چه کم گشتی ز جود و رحمتش — گر نبودی خرخشه در نعمتش
حال بودی خوب و خوش چون چلگان — تیز کم بودی آن انس و جان

جاودان دی ز ذوق خوش

جواب دادن قاضی صوفی را و در حکایت بطریق تمثیل

دکان و جان بدی هم شوق خوش

گفت قاضی بس تهی رو صوفیی — خالی از فطنت چو کاف کوفیی
تو نشنیدی که آن پرقندلب — غدر خیاطان همی گفتی بشب

خلق را دزدی آن طایفه — می نوازد فسانهای سالفه
قصه پاره ربائی در برین — می حکایت کرد او با آن و این

در شمر می خواند درزی نامه

بیان حدان الله یلقن الحکمة علی لسان الواعظین بقدر همم المستمعین

گرد او جمع آمده هنگامه

مستمع چون یافت جاذب آن قود — جمله اجزایش حکایت گشته بود
جذبه سمع است اگر کس خوش بهی — گرمی وجد علم از صبی ست

چنگیی کو در نواز و بیست و چار — چون نیاید گوش گرد چنگ او
نی حراره یادش آید نی غزل — نی ده انگشتش بجنبید در عمل

گر نبودی گوشهای غیب گیر — وحی ناوردی ز گردون یک بشیر
ور نبودی دیده‌های صنع بین — نی فلک گشتی نه خندیدی زمین

آن دم لولاک این باشد که کار — از برای چشم تیزست و نزار
حالها از عشق همخوابه و طبق — کی بدی پروای عشق صنع حق

آب تتماجی نریزی در تغار / تا سگی چندی نباشد طعمه‌خوار // رو سگ کهف خداوندیش باش / تا رهاند زین تغارت مصطفاش

چونکه دزد حیله‌ای بر جمانه گفت / گر کنند اندر زیان اندر نهفت

دعوی کردن ترکی و گرو بستن که درزی از من چیزی نتواند برد

اندران هنگامه ترکی از خطا / سخت تیره شد ز کشف آن غطا // شب چو روز رستخیز آن زها / کشف می‌کرد از پی اهل نهی

هر کجا آیی تو در گنج فراز / بینی آنجا و علاء در کشف راز // آن زمان را محشر مذکوران / وان گلوی را از گور اصور دان

گر خدا اسباب خشمی ساخت / وان فضائح را بگویاند خست // لب که عذر و زبان را ذکر کرد / حیف آمد ترک را و خشم درد

نشان جستن ترک خانهٔ درزی را

گفت ای قصاص شهر شما / کیست استاتر درین مکر و دغا

گفت خیاطیست نامش پور شش / اندرین دزدی و چستی خلق‌کش // گفت من ضامن که با صد اضطرار / او نیارد برد از من رشته تار

پس بگفتندش که از چستی تر / مات گشتند در دعوی مصر // تو بلعبت خوی چنین غره مباش / گر شوی یکده تو در تزویر هاش

گرم‌تر شد ترک و بست آنجا گرو / که نیارد برد نی کهنه نه نو // مطمعانش گرم‌تر کردند زود / او گرو بست و رهان را بر گشود

گر برد این مرکب تازی من / بدهم از دزد و قماشم را بفن // ور نتاند برد اسپی از شما / وا ستانم بهر رهن مبتدا

ترک را آن شب نبرد از غصه خواب / با خیال دزد می‌کرد او حراب // بامدادان اطلسی زد در بغل / شد به بازار و دکان آن دغل

پس سلامش کرد گرم و اوستاد / جست از جا لب به ترحیبش گشاد // گرم پرسیدش ز حد ترک بیش / تا فکند اندر دل او مهر خویش

چون شنید از وی نوای بلبلی / پیشش افکند اطلس استنبلی // که ببر این را قبای روز جنگ / زیر نافم واسع و بالاش تنگ

تنگ بالا بهر جسم آرای را / زیر واسع تا نگیرد پای را // گفت صد خدمت کنم ای ذو وداد / دست بر دو چشم و بر سینه نهاد

پس بپیمود و بدید او روی کار / بعد از آن بگشاد لب را در فشار // از حکایتهای میران دگر / وز کرمها و عطای آن نفر

وز بخیلان و تحیراتشان / از برای خنده دادی هم نشان // همچو آتش کرد مقراضی برون / می‌برید و لب پر افسانه و فسون

یک مضاحک را بگفت آن اوستاد / ترک مست از خنده شد سست و فتاد

مضاحک گفتن اوستاد و خندیدن ترک مست و چشم او بسته شدن و وصله ربودن درزی

چونکه خندیدن گرفت از داستان / چشم تنگش گشت بسته آن زمان

پارهٔ دزدید و کردش زیر ران / غیر حق ز جمله احیا نهان // حق همی دید ولی ستار خوست / لیک چون از حد بری غماز اوست

ترک را از لذت افسانه‌اش / رفت از دل دعوی پیشانه‌اش // اطلسش چه دعوی چه رهن چه / ترک سرمست در لاغ ای اچه

لابه کردش ترک کز بهر خدا / لاغ می‌گو که مرا شد مغتذی // گفت لاغی خنده‌انگیز آن دغا / کز فتاد از قهقهه او بر قفا

پارهٔ اطلس سبک در نیفه زد / ترک غافل خوش مضاحک می‌مزد // همچنین بار سوم ترک خطا / گفت لاغی گوی از بهر خدا

گفت لاغی خنده‌ترین از دو بار / کرد او این ترک را کلی شکار // چشم بسته عقل جسته مولهه / مست ترک مدعی در قهقهه

پس سوم بار از قبا دزدید شاخ / کز خنده‌اش یافت میدان فراخ // چون چهارم بار آن ترک خطا / لاغ از استا همی کرد اقتضا

رحم آمد بر وی آن استاد را / کرد در باقی فن بیداد را // گفت مولع گشته این مفتون درین / بیخبر کین چه خسارست و غبین

بوسه افشان کرد بر استاد او
کز من بهر خدا افسانه گو

ای فسانه گشته و محو از وجود
چند افسانه بخواهی آزمود

خنده مین تر از تو هیچ افسانه نیست
بر لب گور خراب خویش بایست

خطاب با پر نقصی که مثل این بلا مبتلاست

ای فرو رفته بگور جهل و شک
چند جوئی لاغ و دستان فلک

تا بکی نوشی تو عشوهٔ این جهان
که نه عقلت ماند بر قانون نه جان

لاغ این چرخ ندیم کرد و مرد
آبروی صد هزاران چون تو برد

میدرد میدوزد این درزی عام
جامهٔ صد سالگان طفل خام

لاغ او گر باغها را داد داد
چون دی آمد دادها بر باد داد

پیر طفلان شسته پیشش بهر کد
تا بسعد و نحس او لاغی کند

گفت درزی ترک را زین در گذر
وای بر تو گر کنم لاغ دگر

گفتن درزی ترک را که اگر میبایی دیگر لاغ گویم قبایت تنگ شود

پس قبایت تنگ آید باز پس
این کند با خویشتن خود هیچکس

سر این خنده اگر دانستیی
آن ز صد گریه بتر دانستیی

ترک خنده کن بیا ای ترک مست
زانکه عمرت رفت و خود ماهی گشت

چون که بنهاد آن قبا درزی ز دست
اسپ را بر باد داد آن ترک مست

مخلصش بشنو تو ای آن ترک گول
عالم غدار خیاط چو غول

اطلسی کز بهر تقوی و صلاح
دوختت بد خرج کردی ز مزاح

اطلس عمرت بمقراض شهوت
روز و شب مقراض خنده غفلت است

اسپ اکنون ست شیطان لعین
یا خود آن افسانه را بگذار هین

اطلس عمرت بمقراض شهور
بر دیاره پاره خیاط غرور

تو تمنا می بری کاختر مدام
لاغ کردی سعد بودی بر دوام

سخت می توفی ز تربیعات او
وز دلال و کینه و آفات او

سخت می تنجی ز خاموشی او
وز نحوس و قبض و کین کوشی او

مشتری و زهره چون در رقص نیست
چونکه بهرام و زحل را نقص نیست

کز چرا زهره طرب در رقص نیست
بر سعود و رقص سعد او بیست

تو مبین قلابی این اختران
عشق خود بر قلب زن بین ای فلان

مثل در تسکین فقیران بجور روزگار و حکایت

آن یکی می شد بسوی دکان
پیش ره را بسته دید او از زنان

پای او می سوخت از تعجیل راه
بسته از جوق زنان همچو ماه

رو بیکی زن کرد و گفت ای مستهان
هین چه بسیار اند این دخترچگان

رو بدو کرد آن زن و گفت ای همین
هیچ بسیاری ما منکر چنین

بین که بسیاری ما بر بساط
تنگ می آید شما را انبساط

در لواطه می فتید از قحط زن
فاعل و مفعول رسوای زمن

تو مبین این واقعات روزگار
کز فلک می گردد اینجا ناگوار

تو مبین تحجیر روزی و معاش
تو مبین این قحط و خوف و ارتعاش

بین که با این جمله تلخیهای او
مرده اوئید و ناپروای او

رحمتی دان امتحان تلخ را
نقمتی دان ملک مرو و بلخ را

آن براهیم از تلف نگریخت و ماند
این براهیم از شرف بگریخت راند

این نسوزد وان بسوزد ای عجب
نعل معکوس است در راه طلب

گفت صوفی قادر است آن مستعان
که کند سودای ما را بی زیان

باز مکرر کردن صوفی سوال را و جواب قاضی

آنکه آتش را کند ورد و شجر
هم تواند کرد این را بی ضرر

آنکه گل آرد برون از عین خار
هم تواند کرد این دی را بهار

آنکه زو هر سرو آزادی کند
قادر است ار غصه را شادی کند

آنکه شد موجود از وی هر عدم
گر بدارد باقیش او را چه غم

آنکه تن را جان دهد تا حی شود
گر نمیراند زیانش کی شود

خود چه باشد گر ببخشد آن جواد
بنده را مقصود جان بی اجتهاد

دور دارد از ضعیفان در کمین
مکر نفس و فتنهٔ دیو لعین

وقت را لب پریشان کم کند
آینه دل را چو جام جم کند

گفت قاضی گر نبودی امر مُر / ور نبودی خوب و زشت و سنگ و دُر

ور نبودی نفس و شیطان و هوا / ور نبودی زخم و چالیش و وغا

پس بچه نام و لقب خواندی ملک / بندگان خویش را ای منتهک

چون بگفتی ای صبور و ای حلیم / چون بگفتی ای شجاع و ای کریم

صابرین و صادقین و منفقین / چون بُدی بی رهزن و دیو لعین

رستم و حمزه و مخنث یک بُدی / علم و حکمت باطل و مندک شدی

علم و حکمت بهر راه و بی رهیست / چون همه ره باشد آن حکمت تهیست

بهر این دکان طبع شوره آب / هر دو عالم را روا داری خراب

من همی دانم که تو پاکی نه خام / وین شکایت هست از بهر عوام

جور دوران و هر آن رنجی که هست / سهلتر از بعد حق و غفلت است

رنج و درد و جور فقر این دیار / صعب نبود چون فراق و بُعد یار

زانکه اینها بگذرد وان نگذرد / دولت آن دارد که جان آگه برد

حکایت زن با شوهر و ماجرای ایشان

آن یکی زن شوی خود را گفت هی / ای مروت را بیکره کرده طی

هیچ تیمارم نمی داری چرا / تا بکی داری درین خواری مرا

گفت شوهر من نفقه چاره میکنم / گرچه عورم دست و پایی میزنم

نفقه و کسوه‌ست واجب ای صنم / از منت این هر دو هست و نیست کم

آستین پیرهن بنمود زن / بس درشت و پر وسخ بد پیرهن

گفت از سختی تنم را می خورد / کس کسی را کسوه زینسان آورد

گفت ای زن یک سؤالت می کنم / مرد درویشم همین آمد فنم

این درشتست و غلیظ و ناپسند / لیک اندیشه کن ای اندیشمند

کاین درشت و زشت تر یا خود طلاق / این ترا مکروه‌تر یا خود فراق

همچنین ای خواجهٔ تشنیع زن / از بلا و فقر و از رنج و محن

بیشک این ترک هوا تلخی ده است / لیک از تلخی بُعد حق به است

گر جهاد و صوم سختست و خشن / لیک این بهتر ز بُعد ای ممتحن

رنج کی ماند دمی کان ذو المنن / گویدت چونی تو ای رنجور من

ورنه گویدت نه فهم و فطنت است / لیک آن ذوق تو پرسش کردن است

آن ملیحان که طبیبان دل اند / سوی رنجوران به پرسش مایل اند

ور حذر از ننگ شان نامی کنند / چاره سازند و پیغامی کنند

ورنه در دلشان بود آن مفتکر / نیست معشوقی ز عاشق بیخبر

ای تو جویای نوادر داستان / هم فسانهٔ عشقبازان را بخوان

پس بجوشیدی ازین عهد مدید / ترک جوشش کم بکردی ای قدید

دیدهٔ عمری تو داد و داوری / وانگه از نادیدگان ناسی تری

هر که شاگردیش کرد استاد شد / تو بپیشش رفته ای گول لد

خود نبود از والدینت اعتبار / هم نبودت عبرت از لیل و نهار

پرسیدن عارفی از کشیش که تو بسال بزرگتری یا ریش تو

عارفی پرسید از آن پیر کشیش / که توی خواجه مسن‌تر یا که ریش

گفت نه من پیش ازو زاییده‌ام / بس به بی‌ریشی جهان را دیده‌ام

گفت ریشت شد سپید از حال گشت / خوی زشت تو نگردیدست دشت

او پس از تو زاد و از تو بگذرید / تو چنین خشکی ز سودای ثرید

تو بر آن رنگی که اول زاده / یک قدم زان پیشتر ننهاده

دوغ ترشی همچنان در معدنی / خود نگردی زو مخلص روغنی

هم خمیری خمّر الطینه دری / گرچه عمری در تنور آذری

چون حشیشی پا بگل بر رسته / گرچه از باد و هوس سر گشته

همچو قوم موسی اندر حرّ تیه / مانده چل سال بر جای السفیه

میروی هر روز تا شب هروله / خویش را بینی در اول مرحله

نگذری زین بعد سی صد سال تو / تا که داری عشق این گوساله تو

تا خیال عجل‌شان از جان نرفت / بد بر ایشان تیه چون گرداب تفت

غیر آن عجلی کزو یابیده / بی‌نهایت لطف و نعمت دیده

گاو طبعی زان نکوییهای زفت / ز دلت در عشق آن گوساله تفت

بارے اکنون تو ز هر جزوت بپرس / صد زبان دارند این اجزاے خرس
ذکر نعمتهاے رزاق جهان / که نهان شد در اوراق زمان
روز و شب افسانه جویانی تو چست / جزو جزوت تو فسانه گوے تست
جزو جزوت تا برست از عدم / چند شادی دیده است و چند غم
زانکه بے لذت نروید هیچ جزو / بلکه لاغر گردد از هر هیچ جزو
جزو ماند و آن خوشی از یاد رفت / بل نرفت آن خفیه شد از پنج و هفت
همچو تابستان که از وے پنبه زاد / ماند پنبه رفت تابستان ز یاد
یا مثال یخ که زاید از شتا / شد شتا پنهان و آن یخ پیش ما
هست آن یخ زان صعوبت یادگار / یادگار صیف در دے این ثمار
همچنین هر جزو جزوت اے فتے / در تن افسانه گوئی نعمتے
چون زنے که بیست فرزندش بود / هر یکے حاکی حال خوش بود
حمل نبود بے زمستی و ز لاغ / بے بهاری کے شود زاینده باغ
حاملان و بچگان شان در کنار / شد دلیل عشقبازی با بهار
هر درختے در رضاع کودکان / همچو مریم حامل از شاهے نهان
گرچه در آب آتشے پوشیده شد / صد هزاران کف برو جوشیده شد
گرچه آتش سخت پنهان می تند / کف بدو انگشت اشارت می کند
همچنین اجزاے مستان وصال / حامل از تمثالهاے حال و قال
در جمال حال وا مانده دهان / چشم غایب مانده از نقش جهان
آن موالید از ره این چار نیست / لاجرم منظور این ابصار نیست
آن موالید از تجلی زاده اند / لاجرم مستور پرده ساده اند
زاده گفتیم و حقیقت زاد نیست / وین عبارت جز پے ارشاد نیست
این خمش کن تا بگوید شاه قل / بلبلے مفرش با این جنس گل
این گل گویاست پر جوش و خروش / بلبلا ترک زبان کن باش گوش
هر دو گون تمثال پاکیزه مثال / شاهد عدل اند بر سر وصال
هر دو گون سر لطیف مرتضے / شاهد احیا و حشر ما مضے
همچو یخ کاندر تموز مستجد / هر دم افسانه زمستان می کند
ذکر آن ارياح سرد زمهریر / اندر آن ایام و ازمان عسیر
همچو آن میوه که در وقت شتا / می کند افسانه لطف صبا
قصه دور تبسمهاے شمس / وان عروسان چمن با لمس و مس
حال رفت و ماند جزوت یادگار / یا ازو وا پرس یا خود یاد آر
چون فرو گیرد غمت گر چستیے / زاندم نومید کن وا جستیے
گفتیش اے غصه منکر بحال / راتبه انعامها را زان کمال
هر نفس گر نه بهار و خرمی ست / همچو چاش گل تنت تا نار چیست
چاش گل تن فکر تو همچون گلاب / منکر گل شد گلاب اینت عجاب
از لبی خوبان کفران گه دریغ / بر نبی خویان نثار مهر و میغ
آن سجاح بکفر قانون کیست / وان سپاس و شکر منهاج نبی ست
با کپی خویان تنکها آنچه کرد / با نبی رویان تنکها چه کرد
در عمارتها سگانند و عقور / در خرابیهاست گنج عز و نور
گر نبودی این بزوغ اندر کسوف / گم نگردی راه چندین فیلسوف
زیرکان و موشکافان ذوی / دیده بر خرطوم داغ ابلهی

قصه فقیر روزی طلب بے واسطه کسب و دعاے او مستجاب شدن

آن یکے بیچاره مفلس ز درد / کو ز بے چیزی هزاران غم خورد
لابه کردی در نماز و در دعا / کاے خداوند و نگهبان رعا
بے ز جهدی آفریدی مر مرا / بے فن من روزیم ده زین مقر
پنج گوهر دادیم در درج سر / پنج حس دیگرے هم مستتر
لا یعد این داد و لا یحصے ز تو / من کلیلم از بیانش شرم رو
چونکه در خلاقیم تنها توی / کار رزاقیم کن تو مستوی
سالها زو این دعا بسیار شد / عاقبت زاری او بر کار شد
همچو آن شخصے که روزی حلال / از خدا میخواست بے کسب و کلال
گاو آوردش سعادت عاقبت / عهد داود لدنی معدلت

این منجم نیز زاریها نمود	هم ز میدان حجابت کور بود	گاه بظن می‌شدی اندر دعا	از پی تاخیر پاداش و جزا
باز از جای خداوند کریم	در دلش بشارگشتی وز عیم	چون شدی نومید در جهد از کلال	از جناب حق شنیدی که تعال
خلق قفص ست و در آن نعمت این کرگاه	بی از این دو برنیاید هیچ کار	خفض ارضی بین و رفع آسمان	بی از این دو نیست در آتش الیغلان
خفض و رفع این زمین نوع دگر	نیم سالی خشک و نیمی سبز و تر	خفض و رفع روزگار با کرب	نوع دیگر نیم روز و نیم شب
خفض و رفع این مزاج ممتزج	گاه صحت گاه رنجوری مضج	همچنین دان جمله احوال جهان	قحط و خصب و صلح و جنگ و افتتان
این جهان با این دو پر اندر هواست	زین دو جانها موطن خوف و رجاست	تا جهان لرزان بود مانند برگ	در شمال و در سموم بعث و مرگ
تا خم یکرنگی عیسی ما	بشکند نرخ خم صد رنگ را	کان جهان همچون نمکزار آمده است	هر چه آنجا رفت بی تلوین شده است
خاک را بین خلق رنگارنگ را	می کند یکرنگ اندر گورها	این نمک زان جسوم ظاهرست	خود نمکزار معانی دیگرست
این نمکزار معانی معنویست	از ازل آن تا ابد اندر نویست	این نعیمی را که تنگی ضدش بود	دان نعیمی بی ضد و بی ند و عد
آنچنان کز صیقل روی مصطفی	ضد هزاران نوع ظلمت شد ضیا	از جحود و شرک و ترسا و مغ	جملگی یکرنگ شد زان الپ الغ
صد هزاران سایه کوتاه و دراز	شد یکی در نور آن خورشید راز	نی درازی ماندی کوته همین	گونه گونه سایه در خورشید نیست
لیک یکرنگی که اندر محشرست	بر بد و بر نیک کشف و ظاهرست	کز معانی آن جهان صورت شود	نقشهامان در خور خصلت شود
گردد آنگه فکر نقش نامها	این بطانه روی کار جامها	این زمان سرها شان گاو و میش	در دک نطق اندر ملل یکرنگ لیس
نوبت صد رنگیست و صد دلی	عالم یکرنگ کی گردد جلی	نوبت زنگی ست و رومی شد نهان	این شبست و آفتاب اندر رهان
نوبت گرگ ست و یوسف زیر چاه	نوبت قبطی ست و فرعون ست شاه	تا ز رزق بی دریغ و خیره خند	آن سگان را حصه باشد روز چند
در درون بیشه شیران منتظر	تا شود امر تعالوا منتشر	پس برون آیند آن شیران ز مرج	بی حجابی حق نماید دخل و خرج
جوهر انسان بگیرد بر و بحر	پیشگاه دان بسملان روز نحر	روز نحر رستخیز سهناک	مومنان را عید و گاوان را هلاک
جمله مرغان آبی روز نحر	همچو کشتیها روان بر روی بحر	تا که یهلک من هلک عن بینه	تا که ینجو من نجا واستیقنه
تا که بازان جانب سلطان روند	تا که زاغان سوی گورستان روند	جیفه و سرگین خشک و استخوان	نقل زاغان آمدست اندر جهان
قند حکمت از کجا زاغ از کجا	کرم سرگین از کجا باغ از کجا	نیست لائق عز و نفس مرد غ	نیست لائق مشک را عود و کون خر
چون غزا ندهد زنان را هیچ دست	کی دهد آنکه غزای اکبرست	جز بنادر در تن زن رستمی	گشته باشد خفیه همچون مریمی
آنچنان کاندر تن مردان زنان	خفیه اند و ماده از ضعف جنان	آن جهان صورت شود مردانگی	هر که در مردی ندید آمادگی
و ز عدل و جدل و داد اندر خورست	کفش زان آن یا کلاه آن رست	تا بمطلب در رسد هر طالبی	تا بغرب خود درود و هر غار بی
نیست مطلوب الطلب بیدریغ	جفت تابش شمس و جفت آب میغ	هست دنیا قهرخانه کردگار	قهر بین چون قهر کردی اختیار
استخوان و موی مقهوران نگر	تیغ قهر افکنده اندر بحر و بر	پر و بال مرغ بین بر گرد دام	شرح قهر حق کننده بی کلام

مرد او در جای خرپشته نشاند　　وانکه کهنه گشت پشته هم نماند
هر کسی را جفت کرده عدل حق　　پیل را با پیل و بق را جنس بق
مونس احمد بمجلس چار یار　　مونس بوجهل عتبه و ذو الخمار
کعبهٔ جبریل و جانها سدره　　کعبهٔ عبد البطون شد سفره
قبلهٔ عارف بود نور وصال　　قبلهٔ عقل مفلسف شد خیال
قبلهٔ زاهد بود یزدان بر　　قبلهٔ طامع بود همیان زر
قبلهٔ مردان حق اعمال نیک　　قبلهٔ نااهل جهل مردریگ
قبلهٔ معنی‌وران صبر و درنگ　　قبلهٔ صورت‌پرستان نقش سنگ
قبلهٔ باطن‌نشینان ذو المنن　　قبلهٔ ظاهرپرستان روی زن
قبلهٔ عاشق حق آمد ای پسر　　قبلهٔ باطل بلیس است ای پدر
قبلهٔ فرعون نیلی سر بسر　　قبلهٔ خربنده چه بود کون خر
همچنین بر می‌شمر تازه کهن　　در ملولی و تو کار خویش کن
رزق ما در کاس زرین شد عقار　　وان سگان را آب تتماج و تغار
لایق آنکه بدو خود داده ایم　　در خور آن رزق بفرستاده ایم
عاشق نان ساختیم آن را چه را　　سیر از جان ساختیم این را چرا
زانکه آن را عاشق نان کرده ایم　　جان این را مست جانان کرده ایم
چون بخوئی خود خوشی و خرمی　　پس چرا از خود و خویت میرمی
مادگی خوش آیدت چادر بگیر　　رستمی خوش آیدت خنجر بگیر
غازئی خوش آیدت جوشن بپوش　　در بحری ما ملی و کون فروش
این سخن پایان ندارد آن فقیر　　گشته است از زخم درویشی عقیر

خواب دیدن فقیر و نشان دادن هاتف ورا گنجنامه

دید در خواب او شبی و خواب کو　　واقعه بیخواب صوفی راست خو
هاتفی گفتش که ای دیده تعب　　رقعه در مشق وراقان طلب
خفیه زان وراق کت همسایه است　　سوی کاغذپاره‌هاش آور تو دست
رقعهٔ شکلش چنان رنگش چنین　　پس بخوان آن را بخلوت ای حزین
چون بدزدی آن ز وراق ای پسر　　پس برون رو ز انبهی و شور و شر
تو بخوان آن را بخود در خلوتی　　هین مجو در خواندن آن شرکتی
ور شود آن فاش هم غمگین مشو　　که نیابد غیر تو زان نیم جو
ور کشد آن دیر هین زنهار تو　　ورد خود کن دم بدم لا تقنطوا
این بگفت و دست خود آن مژده ور　　بر دل او زد که رو زحمت ببر
چون بخویش آمد ز غیبت آن جوان　　می‌نگنجید از فرح اندر جهان
زهرهٔ او بردریدی از قلق　　گر نبودی رفق و حفظ و لطف حق
یک فرح آن کز پس ششصد حجاب　　گوش او بشنید از حضرت خطاب
از حجب چون حس سمعش درگذشت　　شد سرافراز و ز گردون برگذشت
که بود کان حس چشمش ز اعتبار　　زان حجاب غیب هم یابد گذار
چون گذاره شد حواسش از حجاب　　پس پیاپی گرددش دید و خطاب
چون سپاه زنگ پنهان شد ز روم　　تیغ زد خورشید و پیدا شد علوم
یک فرح آن کز سؤال آمد خلاص　　خود بدو حاصل شد آن گنج خاص
یک فرح آنکه شنیدش دعا　　عاقبت آمد اجابت مر ورا
جانب دکان وراق آمد او　　دست می‌برد او بمشق سو بسو
پیش چشمش آمد آن مکتوب زود　　با علاماتی که هاتف گفته بود
در بغل زد گفت خواجه خیر باد　　این زمان وا می‌رسم ای اوستاد
رفت کنج خلوتی آن را بخواند　　وز تحیر واله و حیران بماند
که بدین سان گنجنامهٔ بی بها　　چون فتاده ماند اندر مشقها
باز اندر خاطرش این فکر جست　　کز پی هر چیز یزدان حافظ است
کی گذارد حافظ اندر اکتناف　　که کسی چیزی رباید از گزاف
گر بیابان پر شود زر و نقود　　بی رضای حق جوی نتوان ربود
ور بخوانی صد صحف بی سکته　　بی قدر یادت نماند نکته
ور کنی خدمت نخوانی یک کتیب　　علمهای نادره یابی ز جیب
شد ز جیب آن کف موسی ضوفشان　　کان فزون آمد ز ماه آسمان

کانچه می‌جستی ز رنج با نهیب / سر برآورد از دست موسی ز جیب
تا بدانی کآسمانهای سمی / هست عکس مدرکات آدمی
نک که اول دست یزدان مجید / از دو عالم پیشتر عقل آفرید
این سخن پیدا و پنهانست بس / که نباشد محرم عنقا مگس
باز سوی قصه باز آ ای پسر / قصهٔ گنج و فقیر آور بسر

تمامی قصهٔ آن فقیر

اندر آن رقعه نوشته بود این / که برون شهر گنجی دان دفین
آن فلان قبه که در وی مشهدست / پشت او در شهر و در فدفد رو است
پشت با وی کن تو رو با قبله آر / وانگهان از قوس تیری واگذار
چون فگندی تیر از قوس ای سعاد / بر کن آن موضع که تیرت اوفتاد
پس کمان سخت آورد آن فتی / تیر پرانید در صحن فضا
بیل آورد و تبر او شاد شاد / کند آن موضع که تیرش اوفتاد
کند شد هم او و هم بیل و تبر / خود ندید از گنج پنهانی اثر
همچنین هر روز تیر انداختی / لیک جای گنج می‌نشناختی
چونکه این را پیشه کرد او بر دوام / فجفجی افتاد اندر خاص و عام

فاش شدن خبر گنجنامه و بسمع شاه رسیدن و از وی گرفتن آن

هر کسی در گفتگوی اوفتاد / کاینچنین بازی نباشد در نهاد
هر کسی در گفتگوی فاسدی / هر طرف بر خاستش ای حاسدی
پس خبر کردند سلطان را ازین / آن گروهی که بدند اندر کمین
عرض کردند آن سخن را زیردست / که فلانی گنجنامه یافتست
چون شنید آن شخص کاین با شه رسید / جز که تسلیم و رضا چاره ندید
پیش از آن کاشکنجه بیند زان قباد / رقعه آورد و به پیش شه نهاد
گفت تا این رقعه را یابیده‌ام / گنج نه و رنج بی‌حد دیده‌ام
خود نشد یک حبه از گنج آشکار / لیک پیچیدم بسی مانند مار
رفت ماهی شش چنینم تلخکام / که زیان و سود این بر من حرام
بو که بخت برکند زین کان غطا / ای شه فیروز جنگ و دژگشا
مدت شش ماه و افزون پادشاه / تیر می‌انداخت و برمی‌کند چاه
هر کجا سخته کمانی بود چست / تیر داد انداخت و هر سو گنج جست
غیر تشویش و غم و طامات نی / همچو عنقا نام فاش و ذات نی
چونکه تعویق آمد اندر عرض و طول / شاه شد دلسیر زان گنج و ملول
جمله صحرا گز گز آن شه چاه کند / می‌ندید از گنج او جز ریشخند
پس طلب کرد آن فقیر دردمند / رقعه را از خشم پیش او فکند
گفت گیر این رقعه کش آثار نیست / تو بدین اولی‌تری کت کار نیست
نیست این کار کسی کش هست کار / گر بسوزد گل نگردد گرد خار
نادر افتد اهل این ماخولیا / منتظر گردید از آهن گیا
سخت جانی باید این فن را چو تو / تو که جانی سخت داری این بجو
گر نیابی نبودت هرگز ملال / در نیابی رو ترا کردم حلال
عشق را نا امیدی کی بود / عشق باشد کان طرف بر سر دود
لاابالی عشق باشد نی خرد / عقل آن جوید کزان سودی برد
ترکتاز و تن گداز و بی‌حیا / در بلا چون سنگ زیر آسیا
سخت رویی که ندارد هیچ پشت / بهره جویی را درون خویش کشت
پاک می‌بازد نجوید مزد او / آن چنان که پاک می‌گیرد ز هو
می‌دهد حق هستیش بی علتی / می‌سپارد باز بی علت فتی
که فتوت دادن بی علت است / پاکبازی خارج از هر ملت است
زانکه ملت فضل جوید یا خلاص / پاکبازانند قربان خاص
نی خدا را امتحانی می‌کنند / نی در سود و زیانی می‌زنند

تسلیم کردن گنجنامه با آن فقیر که ما از آن بگذشتیم

چونکه رقعهٔ گنج پر آشوب را / شه مسلم داشت آن مکروب را
گشت آمن او ز خصمان و ز نیش / رفت و می‌پیچید در سودای خویش
یار کرد او عشق درد اندیش را / کلب لیسد خویش ریش خویش را

عشق را در پیچش خود یار نیست / محرمش در ده یکی دیار نیست
نیست از عاشق کسی دیوانه تر / عقل از سودای آن کورست و کر
زانکه این دیوانگی عام نیست / طب را ارشاد این احکام نیست
گر طبیبی را رسد زینگون جنون / دفتر طب را فرو شوید بخون
طب جمله عقلها مدهوش اوست / روی جمله دلبران روپوش اوست
روی در روی خود آر ای عشق کیش / نیست ای مفتون ترا جز خویش خویش
قبله از دل ساخت آمد در دعا / لیس للانسان الا ما سعی
پیش از آن کو پاسخی بشنیده بود / سالها اندر دعا پیچیده بود
بی اجابت بر دعاها می تنید / از کرم لبیک پنهان می شنید
چونکه بی دف رقص میکرد آن علیل / ز اعتماد جود خلاق جلیل
سوی او نه هاتف و نه پیک بود / گوش امیدش پر از لبیک بود
بی زبان می گفت امیدش تعال / از دلش بر روفت آن دعوت ملال
آن کبوتر را که بام آموخت است / تو مخوان می رانش کان خو دوخت است
ای ضیاء الحق حسام الدین برانش / کز ملاقات تو بر رستست جانش
گو برانی مرغ جانش از گزاف / هم بگرد بام تو آرد طواف
چینه و نقلش همه بر بام تست / پر زنان بر اوج مست دام تست
گر دمی منکر شود دزدانه روح / در ادای شکرت ای گنج فتوح
شحنه عشق مکرر کینه اش / طشت آتش می نهد بر سینه اش
گر بیاشوئی همه و بگذر ز گرد / شاه عشقت خواهد او تر باز گرد
گرد این بام و کبوترخانه من / چون کبوتر پر زنم مستانه من
جبرئیل عشقم و سدرم توئی / من سقیمم عیسی مریم توئی
جوش ده آن بحر گوهربار را / خوش ببر برهم زن این بیمار را
چون توان او شدی هجران اوست / گرچه اینم نوبت هجران اوست
این خمیدن ناله است کو کرد آشکار / آنچه پنهانست یا رب زینهار
دو دهان داریم گویا همچو نی / یک دهان پنهانست در لبهای وی
یک دهان نالان شده سوی سما / های و هویی در فکنده در هوا
لیک داند هر که او را منظرست / که فغان این سری هم زان سرست
دمدمهٔ این نای از دمهای اوست / های و هوی روح از هیهای اوست
گر نبودی با لبش نی را سمر / نی جهان را پر نکردی از شکر
باکه خفتی وز چه پهلو خاستی / کاین چنین پر جوش چون دریاستی
تا ابیت عند ربی خواندی / در دل دریای آتش راندی
نعرهٔ یا نار کونی باردا / عصمت جان تو گشت ای مقتدا
ای ضیاء الحق حسام الدین دل / کی توان اندود خورشیدی بگل
قصد کردستند این گل پاره ها / که بپوشانند خورشید ترا
در دل که لعلها دلال تست / باغها از خنده مالامال تست
محرم مردیت را کو رستمی / تا ز صد خرمن یکی جو گفتمی
چون بخواهم کز سرت آهی کنم / چون علی سر را فرو چاهی کنم
چونکه اخوان را دل کینه ورست / یوسفم را قعر چاه اولیترست
مست گشتم خویش بر غوغا زنم / چه چه باشد خیمه بر صحرا زنم
برکف من نه شراب آتشین / وانگهان کر و فر مستانه بین
منتظر گو باش بی گنج آن فقیر / زانکه ما غرقیم حالی در عصیر
از خدا خواه ای فقیر اینجا پناه / از من غرقه شده یاری مخواه
کمرا پروای آن ارشاد نیست / از خود و از ریش خویشم یاد نیست
باد سبلت کی بگنجد تاب رو / وز شرابی که نگنجد تار مو
در ده ای ساقی یکی رطل گران / خواجه را از ریش و سبلت وارهان
نخوتش بر ما سبالی می زند / لیک ریشش از شکال بر می کند
مات و شومات او شهمات او / که همی دانیم تزویرات او
از پس صد سال آنچه آید برو / پیر می بیند معین مو بمو
اندر آئینه چه بیند مرد عام / که نبیند پیر اندر خشت خام
آنچه لحیانی بخانهٔ خود ندید / هست بر کوسه یکایک آن پدید
کم ریش ۱۲

رو بدریا زانکه ماهی زاده‌ای ... همچو خس در ریش چون افتاده‌ای
خس نه‌ای دور از تو رشک گوهری ... در میان موج و بحر اولی‌تری
بحر وحدانست فرد و زوج نیست ... گوهر و ماهیش غیر موج نیست
ای محال و ای محال اشراک او ... دور از آن دریا و موج پاک او
نیست اندر بحر شرک و پیچ پیچ ... لیک با احول چه گویم هیچ هیچ
چونکه جفت احولانیم ای شمن ... لازم آید مشرکانه دم زدن
آن یکی زان سوی وصفست و حال ... جز دوی ناید بمیدان مقال
یا چو احول این دوی را نوش کن ... یا دهان دوز و لب خاموش کن
یا بنوبت گه سکوت و گه کلام ... احولانه طبل میزن والسلام
چون ببینی محرمی گو سر جان ... گل ببینی نعره زن چون بلبلان
چون ببینی مشک پر مکر و مجاز ... لب ببند و خویشتن را خنب ساز
دشمن آبست پیش او مجنب ... ورنه سنگ جهل او بشکست خنب
با سیاستهای جاهل صبر کن ... خوش مدارا کن بعقل من لدن
صبر با نااهل اهلان را جلیست ... صبر صافی میکند هرجا دلیست
آتش نمرود ابراهیم را ... صفوت آیینه آمد در جلا
صبر با نامرد بد مرد حق ... تا چو نیکان بر چه باید سبق
جور کفر نوحیان و صبر نوح ... نوح را شد صیقل مرآت روح

آمدن مریدی شیخ ابوالحسن خرقانی بزیارت شیخ رحمه الله

رفت درویشی ز شهر طالقان ... بهر صیت بوالحسن خارقان
کوهها ببرید و وادی دراز ... بهر دید شیخ با صدق و نیاز
آنچه در ره دید از جور و ستم ... گرچه درخوردست کوته میکنم
چون بمقصد آمد از ره آن جوان ... خانهٔ آن شاه را جست او نشان
چون بصد حرمت بزد حلقه درش ... زن برون کرد از در خانه سرش
که چه میخواهی بگو ای بوالکرم ... گفت بر قصد زیارت آمدم
خنده زد زن کخ کخ ایش بین ... این سفرگیری و این تشویش بین
خود ترا کاری نبود آن جایگاه ... که به بیهوده کنی این عزم راه
اشتهای گول گردی آمدت ... یا ملولی وطن غالب شدت
یا مگر دیوت دو شاخه برنهاد ... که بر تو وسواس سفر را در گشاد
گفت نافرجام و فحش و دمدمه ... من نتانم بازگفتن آن همه
از مثل وز ریشخند بی حساب ... آن مرید افتاد در غم و اضطراب
اشکش از دیده بجست و گفت او ... با همه آن شاه شیرین نام کو

پرسیدن آن مرید که شیخ کجاست و جواب نافرجام شنیدن از حرم او

گفت آن سالوس زراق تهی ... دام گولان و کمند گمرهی
صد هزاران خام ریشان همچو تو ... اوفتاده از وی اندر صد عتو
گر نبینیش و سلامت وا روی ... خیر تو باشد نگردی زو غوی
لاف کیشی کاسه لیسی طبل خوار ... بانگ طبلش رفته اطراف دیار
سبطیانند این قوم گوساله پرست ... در چنین گاوی همی مالند دست
جیفة اللیل است بطال النهار ... هر که او شد غره این طبل خوار
هشته‌اند این قوم صد علم و کمال ... مکر و تزویری گرفته کانیست حال
آل موسی کو دریغا تا کنون ... عابدان عجل را ریزند خون
کو ره پیغمبر و اصحاب او ... کو نماز و سجده و آداب او
شرع و تقوی را فکنده سوی پشت ... کو عمر کو امر معروفی درشت
کاین اباحت زین جماعت فاش شد ... رخصت هر مفلس قلاش شد

جواب مرید و زجر کردن آن طعانه را از کفر و بیهوده گویی

بانگ زد بر وی جوان و گفت بس ... روز روشن از کجا آمد عسس
نور مردان مشرق و مغرب گرفت ... آسمانها سجده کردند از شگفت
آفتاب حق برآمد از حمل ... زیر چادر رفت خورشید از خجل
ترهات چون تو ابلیسی مرا ... کی بگرداند ز خاک این سرا
من ببادی نامدم همچون سحاب ... تا بگردی بازگردم زین جناب
عجل با آن نور شد قبله کرم ... قبله بی آن نور شد کفر و صنم

هست اباحت کز هوا آمد ضلال
هست اباحت کز خدا آمد کمال
کفر ایمان گشت و دیو اسلام یافت
آن طرف کان نور بی اندازه تافت

مظهر عشق است و محبوب بحق
از همه کرده بیان برده سبق
سجدهٔ آدم را بیان سبق اوست
سجده آرد مغز را پیوسته پوست

شمع حق را پف کنی تو ای عجوز
هم تو سوزی هم سرت ای گنده پوز
کی شود دریا ز پوز سگ نجس
کی شود خورشید از پف منطمس

حکم بر ظاهر اگر هم می کنی
چیست ظاهرتر بگو زین روشنی
جمله ظاهرها به پیش این ظهور
باشد اندر غایت نقص و قصور

هر که بر شمع خدا آرد پفو
شمع کی میرد بسوزد پوز او
چون تو خفاشان بسی بینند خواب
کاین جهان ماند یتیم از آفتاب

موجهای تیز دریاهای روح
هست صد چندانکه بد طوفان نوح
لیک اندر چشم کنعان موی رست
نوح و کشتی را هشت و کوه جست

کوه و کنعان را فرو برد آن زمان
نیم موجی تا بقعر امتهان
مه فشاند نور و سگ عو عو کند
سگ ز نور ماه کی مرتع کند

شبروان و همرهان مه بتگ
ترک رفتن کی کنند از بیم سگ
جزو سوی کل روان مانند تیر
کی کند وقف از پی هر گنده پیر

جان شرع و جان تقوی عارفست
معرفت محصول زهد سالفست
زهد اندر کاشتن کوشیدنست
معرفت آن کشت را رویندنست

پس چو تن باشد جهاد و اعتقاد
جان این کشتن نبات است و حصاد
امر معروف او و هم معروف او
کاشف اسرار و هم مکشوف او

شاه امروزینه و فردای ماست
پوست بنده مغز نغزش را بپاست
چون انا الحق گفت شیخ و پیش برد
پس گلوی جمله کوران را فشرد

چون انای بنده لا شد از وجود
پس چه ماند تو بیندیش ای جحود
گر ترا چشمیست بگشا در نگر
بعد لا آخر چه می ماند دگر

ای بریده آن لب و حلق و دهان
که کند تف سوی مه یا آسمان
سوی گردون تف نیابد مسلکی
تف برویش باز گردد بی شکی

تا قیامت تف برو بارد ز رب
همچو تبت بر روان بو لهب
طبل و رایت هست ملک شهریار
سگ کسی که خواند او را طبل خوار

آسمانها بندهٔ ماه وی اند
شرق و مغرب جمله نانخواه وی اند
زانکه لولاک است بر توقیع او
جمله در انعام و در توزیع او

گر نبودی او نیابیدی فلک
گردش و نور و مکانی و ملک
گر نبودی او نیابیدی بحار
هیبت و ماهی و در شاهوار

گر نبودی او نیابیدی زمین
در درونه گنج و بیرون یاسمین
گر نبودی او نیابیدی جبال
زر و لعل و در میانی بی سوال

گر نبودی او نیابیدی جهان
بی تقاضا رزقهای بیکران
رزقها هم رزق خواران وی اند
میوه ها لب خشک باران وی اند

هین که معکوس است در امر این گرد
صد قرنحش خویش را صدقه ده
از فقیرستت همه زر و حریر
هین غنی را ده زکاتی ای فقیر

چون ترنگی جفت آن مقبول روح
چون عیالی کافر اندر عقد نوح
گر نبودی نسبت تو زین سرا
پاره پاره کردمی این دم ترا

داد دل آن نوح را از تو خلاص
تا مشرف گشتمی من زین قصاص
لیک با خانهٔ شهنشاه زمن
اینچنین گستاخی ناید ز من

رو دعا کن که سگ این موطنی
ورنه اندام کردمی منکر دلی

باز گشتن مرید از وثاق شیخ و پرسیدن از مردم و نشان دادن که شیخ بفلان بیشه رفته است

بعد از آن پرسان شد او از هر کسی
شیخ را می جست از هر سو بسی

پس کسی گفتش که آن قطب دیار
رفت تا هیزم کشد از کوهسار
آن مرید ذو الفقار اندیش تفت
در هوای شیخ سوی بیشه رفت

دیو می آورد پیش هوش مرد
وسوسه تا خفیه گردد مه ز گرد
کاینچنین زن را چرا این شیخ دین
دارد اندر خانه یار و همنشین

ضد را با ضد ایناس از کجا / با امام الناس نسناسی از کجا
بازو لاحول می کرد آن شتین / کاعتراض من و کفرست و کین

من که باشم با تو ای فنای حق / کو برآرد نفس من اشکال و دق
باز نفسش حمله می آورد زود / زین تعرف باطنش چون کاه دود

گرچه نسبت دیو را با جبرئیل / که بود با او بصحبت هم مقیل
چون تواند ساخت با آن جلیل / چون تواند ساخت با رهزن دلیل

اندرین بود او که شیخ نامدار / شد پدید از دور بر شیرے سوار

یافتن مرید شیخ را نزدیک بیشه و سوار شیرے

شیر غران هیزمش را می کشید / بر سر هیزم نشسته آن سعید
تازیانه اش مار نر بود از شرف / مار را بگرفت چون خرزن بکف

تو یقین میدان که هر شیخی که هست / هم سوارے می کند بر شیر مست
گرچه آن محسوس و این محسوس نیست / لیک آن بر چشم جان محسوس هست

صد هزاران شیر زیر ران شان / پیش دیده غیب بین هیزم کشان
لیک آن یک را خدا محسوس کرد / تا ببیند نیز او که نیست مرد

دیدش از دور و بخندید آن خدیو / گفت آن را مشنو ای مفتون دیو
از ضمیر او بدانست آن جلیل / هم ز نور دل بلی نعم الدلیل

خواند بر وے یک بیک آن ذوفنون / آنچه در ره رفت بر وے تا کنون
بعد از آن در مشکل انکار زن / بر گشاد آن خوش سرائیده دهن

کان تحمل از هوای نفس نیست / آن خیال نفس تست آنجا مایست
گر نه صبرم می کشیدی بار زن / کے کشیدی شیر نر بیگار من

اشتران بختییم اندر سبق / مست و بیخود زیر محملهاے حق
من نیم در کم ز فرمان نیم خام / تا ببیند چشم من از تشنیع عام

عام ما و خاص ما فرمان اوست / جان ما بر رو دوان جویان اوست
دورم از تحسین و تشنیع همه / فارغ از تکذیب و تصدیق همه

فرد ما جفتی ما نه از هواست / جان ما چون مهره در دست خداست
بار آن ابله کشیم و صد چو او / نے ز عشق رنگ و نے سودای بو

اینقدر خود درس شاگردان ماست / کر و فر ملحمه ما تا کجاست
تا کجا آنجا که جا را راه نیست / جز سنا برق مه الله نیست

از همه اوهام و تصویرات دور / نور نور نور نور نور نور
بهر تو من پست کردم گفتگو / تا بسازی با رفیق زشت خو

تا کشے خندان و خوش بار حرج / از پے الصبر مفتاح الفرج
چون بسازی با خسے این خسان / گردی اندر نور سنتها رسان

کانبیا رنج خسان بس دیده اند / از چنین ماران بسے پیچیده اند
چون مراد و حکم یزدان غفور / بود در قدمت تجلی و ظهور

نے ز ضدی ضد نتوان نمود / وان شه بیمثیل را ضدے نبود

حکمت در آیه انی جاعل فی الارض خلیفه

پس خلیفه ساخت صاحب سینهٔ / تا بود شاهیش را آئینهٔ
پس صفاے بے حدودش داد او / وانگه از ظلمت ضدش بنهاد او

دو علم افراخت اسپید و سیاه / آن یکے آدم دگر ابلیس راه
در میان آن دو لشکر گاه زفت / چالش و پیکار آنچه رفت رفت

همچنین دور دوم هابیل شد / ضد نور پاک او قابیل شد
همچنین این دو علم از عدل و جور / تا بنمرود آمد اندر دور دور

ضد ابراهیم گشت و خصم او / وان دو لشکر کین گذار و جنگجو
چون درازی جنگ آمد ناخوشش / فیصل آن هر دو آمد آتشش

پس حکم کرد آتشے را و نکر / تا شود حل مشکل آن دو نفر
دور دور و قرن قرن این دو فریق / تا بموسی و بفرعون غریق

سالها اندر میان شان حرب بود / چون ز حد رفت و ملولی می فزود
آب دریا را حکم سازد حق / تا کرا برد زین دو سبق

تا که فرعون را با آن فرعونیان / آب با غرقشان که داند آن مهان
هم بحر سازد از بهر شهود / صیحه که جان شان را در ربود

هم نگر سازید بهر قوم عاد / زود خیزی تیز رو یعنی که باد
هم نگر سازید بر قارون زکین / تا فرو بردش چو اژدرها زمین
تا حلیمی زمین شد جمله قهر / برد قارون را و گنجش را به قعر
لقمه را که ستون این تن است / دفع تیغ جوع نان چون جوشن است
چونکه حق قهری نهد در نان تو / چون خناق آن نان بگیرد در گلو
این لباسی که ز سرما شد مجیر / حق دهد او را مزاج زمهریر
تا شود بر جسمت این جبه شگرف / سرد همچون یخ گزنده همچو برف
تا گریزی از وشق هم از حریر / زو پناه آری بسوی زمهریر
تو دو قله نیستی یک قله‌ای / غافل از قصه عذاب ظله‌ای
امر حق آمد بشهرستان و ده / خانه و دیوار را سایه مده
مانع باران مباش و آفتاب / تا بدان مرسل شدند امت شتاب
که بر دیم از غلبه ای مهتران / باقیش از دفتر تفسیر خوان
چون عصا را مار کرد آن چست دست / گر ترا عقلیست یک نکته بس است
همچنین تا دور و طور مصطفی / با ابوجهل آن سپهدار جفا
سنگ در تسبیح آمد در شتاب / از میان اصبعین آفتاب
منکر آن بد فزونا در دو سر / دشمنی او کور کردش از نظر
تو نظر داری ولی امعانش نیست / چشمه افسرده است و کرده ایست
زین همی گوید نگارندهٔ فکر / لیکن ای بندهٔ امعان نظر
آن نمی خواهد که آهن کوب سرد / لیک ای پولاد بر داود گرد
تن بمرد از سیب اسرافیل جان / دل فسرد و بخور شد روان
در خیال از بسکه گشته مکتسی / همچو سوفسطائی بدظن رسی
او خود از لب خرد معزول بود / شد ز حس معزول و محروم از وجود
کز خود و ز لب خود معزول گشت / از وجود حس خود مفصول گشت
همچنین خود نوبت لب خاییست / گر بگویی خلق را رسواییست
چیست امعان چشم را کردن روان / چون ز تن جان رست گویندش روان
آن حکیمی را که جان از بند تن / باز رست و شد روان اندر چمن
یار وان شد خود بسوی هاویه / همچو پیش از زاویه در زاویه
دو لقب را او برین بر دو نهاد / بهر فرق ای آفرین بر جانش باد
در بیان آنکه بر فرمان رود / گر گلی را خار خواهد آن شود

بیان معجزهٔ هود علیه السلام در تخلیص مومنان

هود گرد مومنان خطی کشید / تا ز باد آن قوم او رنجی ندید
باد طوفان بود و کشتی عشقی / هست از طوفان فنا این کشتی بقا
مومنان از دست باد ضایره / جمله بنشستند اندر دایره
باد طوفان بود و کشتی لطف هو / بس چنین طوفان و کشتی دارد او
پادشاهی را خدا کشتی کند / تا بحرص خویش بر صفها زند
قصد شاه آن نه که خلق آمن شوند / قصدش آنکه ملک گردد پای‌بند
آن خراسی می‌دود قصدش خلاص / تا بیابد او ز زخم آن دم مناص
قصد او آن نه که آبی بر کشد / یا که کنجد را بدان روغن کند
گاو بشتابد ز بیم زخم سخت / نی برای بردن گردون و رخت
لیک دادش حق چنین خوف وجع / تا مصالح حاصل آید در تبع
همچنین هر کاسبی اندر دکان / بهر خود کوشد نه اصلاح جهان
هر یکی بر درد جوید مرهمی / در تبع قائم شده زین عالمی
حق ستون این جهان از ترس ساخت / هر یکی از ترس جان در کار باخت
حمد ایزد را که ترسی را چنین / کرد او معمار و اصلاح زمین
این همه ترسنده اند از نیک و بد / هیچ ترسنده نترسد خود ز خود
پس حقیقت بر همه حاکم کسیست / که قریبست او اگر محسوس نیست
هست او اندر کمین ای بوالهوس / تا نگردی فارغ از شب ای عسس
هست او محسوس اندر مکمنی / لیک محسوس حس این خانه نی
آن حسی که حق بدان حس مظهرست / نیست حس این جهان آن دیگرست
حس حیوان گر بدیدی آن صور / بایزید وقت بودی گاو و خر

آنکه تن را مظهر هر روح کرد / وآنکه کشتی را براق نوح کرد
گر نخواهد عین کشتی را بخو / او کند طوفان نوای نور جو
هر دمت طوفان و کشتی بی مقل / با غم و شادیت کرد او متصل
گر نبینی کشتی و دریا به پیش / لرزها بین در همه اجزای خویش
چون نبیند اصل ترسش را عیون / ترس دارد از خیال گونه گون
مشت بر اعمی زند یک جلف مست / کور پندارد لگدزن اشترست
زانکه آن دم بانگ اشتر می شنید / کور را گوش است آیینه نه دید
باز گوید کور نه این سنگ بود / یا مگر از قبه پر طنگ بود
این نبود و آن نبود و او نبود / آنکه او ترس آفرید اینها نمود
ترس و لرزه باشد از غیری یقین / هیچکس از خود نترسد ای حزین
آن حکیمک وهم خواند ترس را / فهم کژ کردست او این درس را
هیچ وهمی بی حقیقت کی بود / هیچ قلبی بی صحیحی کی رود
کی دروغی قیمت آرد بی ز راست / در دو عالم هر دروغ از راست خاست
راست را دید او رواجی و فروغ / بر امید آن روان کرد او دروغ
ای دروغی که ز صدقت این نواست / شکر نعمت کن مکن انکار راست
از مفلسف گویم و سودای او / یا ز کشتیها و دریاهای او
بل ز کشتیهاش کان بند دل است / گویم از کل جزو در کل داخل است
بل ز نوح و کشتیبان شناس / صحبت این خلق را طوفان شناس
کم گریز از شیر و اژدرهای نر / ز آشنایان و ز خویشان کن حذر
در تلاقی روزگارت می برند / یادهاشان غایبات می چرند
چون خر تشنه خیال هر یکی / از قفت تن فکر را شربت یکی
نشف کرد از تو خیال آن وشات / شبنمی که داری از بحر الحیات
پس نشان نشف آب اندر غصون / آن بود که می نجنبد در رکون
عضو حر شاخ تر و تازه بود / می کشی هر سو کشیده می شود
گر سبد خواهی توانی کردنش / هم توانی کرد چنبر گردنش
چون شد آن ناشف ز نشف بیخ خود / ناید آن سو که امرش می کشد
پس بخوان قاموا کسالی از نبی / چون نیابد شاخ از بیخش طبی
آتشین است این نشان کوته کنم / بر فقیر و گنج و احوالش زنم
آتشی دیدی که سوزد هر نهال / آتش جان بین کزو سوزد خیال
ز آتش عشق است سوزان جان و دل / لیک بی انوار آن جان و دل
نه خیال و نه حقیقت را امان / زین چنین آتش که شعله زد ز جان
خصم هر شیر آمد و هر روبه او / کل شیء هالک الا وجهه
در وجوه وجه او رو خرج شو / چون الف در بسم در رو درج شو
آن الف در بسم پنهان کرده ایست / هست اندر بسم و هم در بسم نیست
همچنین جمله حروف گشته مات / وقت حذف حرف از بهر صلات
او صله ست و بی و سین زو وصل یافت / وصل بی و سین الف را برنتافت
چونکه حرفی برنتابد این وصال / واجب آید که کنم کوته مقال
چون یکی حرفی فراق سین و بی / خامشی اینجا مهم تر واجبیست
چون الف از خود فنا شد مکتنف / بی و سین بی او همی گویند الف
ما رمیت اذ رمیت بی ویست / همچنین قال الله از صمتش بجست
تا بود دارد ندارد از عمل / چونکه فانی شد کند دفع علل
گر شود بیشه قلم دریا مدید / مثنوی را نیست پایانی پدید
چار چوب خشت زن تا خاک هست / میدهد تقطیع شعرش نیز دست
چون نماند بیشه سر در کشد / بیشه‌ها از عین دریا سر کشد
چون نماند خاک و بودش جف کند / خاک سازد بحر او چون کف کند
بهر این گفت آن خداوند فرج / حدثوا عن بحرنا اذ لا حرج
باز گرد از بحر رو در خشک نه / هم ز لعبت گیر که کودک راست به
تا ز لعبت اندک اندک در صبا / جانش گردد با یم عقل آشنا
عقل از آن بازی همی گردد صبی / گر چه با عقل است در ظاهر ابی
کودک دیوانه بازی کی کند / جزو باید تا که کل را پی کند

[illegible]

نک خیال آن نقیب بر در ما

رجوع بقصه فقیر گنج طالب

بانگ او تو نشنوی من بشنوم / زانکه در اسرارم همراز و همم
سجده خود را می‌کند هر لحظه او / سجده پیش آینه است از بهر رو
هم خیال آتش و هم افعی شده / دانش او محو نادانی شده
اسجدوا لآدم ندا آمد همی / کاو دمیده خویشتن بیند دمی
لا ز گفت و الا الله گفت / گشت لا الا الله و وحدت شکفت
سوی چشمه که دهان زانها بشو / آنچه پوشیدم از خلقان مگوی
لیک من از بانگ ایشان متهم / قائل این سامع این هم منم
چشمه در راحت ایشان شد حرام / می‌خورند از زهر قاتل جام جام
کی شود این چشمه دریا مدد / ممنفقان از مشت خاکی یک بیک
قوم معکوس اند اندر مشتها / خاک خود را آب کرده ما
چشم بند خلق چون دانسته / هیچ دانی کز چه دیده بسته
لیک خورشید عنایت تافته است / آفتابان از کرم بر یافته است
هم ازین بدبختی خلق آن جواد / منفجر کرده دو صد چشمه و داد
از سواد شب برون آرد نهار / در کف معسر بروید کیمیا
کوه باد حشمت آن بر ظلم / برگشاید بانگ چنگ و زیر و بم

گفت آن درویش کای دانای راز

انابت طالب گنج و پشیمانی او از تعجیل بی‌صبری

دیو حرص و آز مستعجل تگی / نی تأمل جست نی آهستگی
خود نگفتم چون درین موقفم / زان گره کن این گره را حل کنم
آن گره کو زد هم او بگشایدش / مهره کو انداخت او بایدش
گفت یا رب توبه کردم زین شتاب / چون درستی تو کن هم فتحیا
کو هنر کو من کجا دل مستوی / اینهمه عکس تو است و خود توی
خود زمین می‌نالم و فی آن هنر / تن چو مرداری دها ده تی
کوه بی گوهر را سیلاب برد / با نهنگی گرد کل آخر خورد
آفتابی وقت شب را طی کند / این نهنگ آن خوردها را می‌کند

عاجز آمد در ره داد و رسا

طالب گنجش مبین خود گنج اوست / دوست کی باشد بمعنی غیر دوست
گر بدیدی آینه و یک بشیر / بی خیال او ز نادیدی هیچ چیز
دانش دیگر ز نادانی ما / سر بر آوردی عیان کالفتی انا
جولی از چشم ایشان دور کرد / تا زمین شد عین چرخ لاجورد
آن حبیب و آن خلیل با رشد / وقت آن آمد که گوش ما کشد
در بگویی خود نگردد آشکار / تو بقصه کشف گردی جرم را
صوت در نقش و گنج گو / رنج کیش آمد ای گریه از رنج گو
خاکها پر کرده دامن می‌کشد / تا کنند این چشمها را خشک بند
لیک گو با شما من بسته ام / ای شما با بد پیوسته ام
ضد طبع بنیاد از بد خلق / اژدها اشکار دارند خلق
بر چه بگشاوی آن دیدها / یک بیک پیش الهی داد آن را
زد لبش را در ز رحمت باخته / عین کفران همی را نابت ساخته
غنچه را از خار سرمایه دهد / مهر را از مار سرمایه دهد
آرد سازد ریگ را بهر خلیل / کوه باد او گردد هم رسل شه
خیزای او داد از خلقان نفیر / ترک آن کردی عوض از ما مگیر

از پی این گنج کردم یاوه تاز

من ز بی‌صبری لقمه نند و ختم / کف سیه کردم من آن آشتم
قول حق بر انجم رخ تفسیر جو / من مخالف از زلمان ای جاهگو
گرچه آسانت نمود این سان سخن / کی بود آسان نمود من لن
بر سر حرفه شدم بار دگر / در دعا کردم بدم من بی‌اثر
هر شبی تدبیر فرسنگم بخواب / همچو کشتی غرقه می‌گردد در آب
تا سحر جمله شب آن شاه علا / خود همی گوید الست و هم بلی
صبحدم چون تیغ گوهر دار خود / از پیام ظلمت شب برکشد
رسته چون یونس ز معده آن نهنگ / منتشر گردیم اندر نور رنگ

خلق چون یونس مسبح آمدند / کاندران ظلمات راحت شدند
هر یکی گوید بهنگام سحر / چون ز بطن حوت شب آید بدر
کای کریمی کاندر آن لیل وحش / گنج رحمت بنهی و چندین چشش
چشم تیز و گوش تازه تن سبک / از شب همچون نهنگ ذو الحبک
از مقامات وحش روزین سپس / هیچ نگریزیم ما با چون تو کس
موسیی آن را نار دید و نور بود / زنگیی دیدیم شب را حور بود
ما نمی خواهیم غیر از دیده / دیده تیزی گشته بگزیده
بعد ازین ما دیده خواهیم از تو بس / تا نپوشد بحر را خاشاک و خس
ساحران را چشم چون رست از عمی / کف زنان بودند بی این دست و پا
چشم بند خلق جز اسباب نیست / هر کرا زر و سبب اصحاب نیست
لیک حق اصحاب و نا اصحاب را / در کشاد و برد تا صدر سرا
با کفش نا مستحق و مستحق / معتقان رحمت اند از بند رق
در عدم ما مستحقان کی بدیم / که برین جان و برین دانش زدیم
در عدم ما را چه استحقاق بود / تا چنین عقلی و جانی در نمود
ای بکرده یار هر اغیار را / وی بداده خلعت گل خار را
خاک ما را ثانیا پالیز کن / هیچ نی را بار دیگر چیز کن
این دعا تو امر کردی ز ابتدی / ورنه خاکی را چه زهره این بدی
چون دعامان امر کردی ای عجاب / این دعای خویش را کن مستجاب
شب شکسته کشتی فهم و حواس / نی امیدی مانده نی خوف و نه باس
برده در دریای حیرت ایزدم / تا ز چه فن پر کند بفرستدم
آن یکی را کرده پر نور جلال / وین دگر را کرده پر وهم و خیال
گر بخود باشیم هیچ اندیشه فن بدی / رای و تدبیرم بحکم من بدی
شب ز فقی هوش بی فرمان من / زیر دام من بدی مرغان من
بودمی آگه ز منزلهای جان / وقت خواب و بیهشی و امتحان
چون کفم زین حل و عقد او تهیست / ای عجب این معجبی من ز کیست
دیده را نادیده خود انگاشتیم / باز زنبیل دعا برداشتیم
چون الف چیزی ندارم ای کریم / جز دلی دلتنگ تر از چشم میم
این الف وین میم ام بود ماست / میم ام تنگ است الف زو نر گداست
این الف چیزی ندارد غافلی / میم دلتنگ آن زمان عاقلی است
در زمان بیهشی خود هیچ من / در زمان هوشم اندر پیچ من
هیچ دیگر بر چنین هیچی منه / نام دولت بر چنین گیجی منه
خود ندارم هیچ به سازد مرا / چون ز وهم دارم است این صد عنا
ور ندارم هم تو داراییم کن / رنج دیدم رحمت افزاییم کن
هم در آب دیده عریان بیستم / بر در تو چونکه دیده بیستم
زآب دیده بنده بی دید را / سبزه بخش و نباتی زین چرا
ور نماند آب آبم ده ز عین / همچو عینین نبی هطالتین
او چو آب دیده جست از جود حق / با چنان اجلال و اقبال و سبق
چون نباشم ز اشک خون باریک ریس / من تهیدست فضول کاربیس
چون چنان چشم اشک را مفتون بود / اشک من باید که صد جیحون بود
قطره زان زین صد چو جیحون بهاست / که بدان یک قطره جن و انس رست
چونکه باران جست آن روضه بهشت / چون نجوید آب شوره خاک زشت
ای اخی دست از دعا کردن مدار / با اجابت یا رد اویت چه کار
نان که سد و مانع این آب بود / دست از آن نان می بباید شست زود
خویش را موزون و چست و سخته کن / زآب دیده نان خود را پخته کن
اندرین بود او که الهام آمدش / کشف شد این مشکلات از ایزدش

الهام آمدن فقیر را و کشف شدن آن مشکل برو

گفت گفتم در کمان تیری بنه / کی بگفتم من که اندر کش تو زه
من نگفتم کاین کمان را سخت کش / در کمان نه گفتمت نی پر بکش
از فضولی تو کمان افراشتی / صنعت قواسی برداشتی
ترک این سخته کمانی کن برو / در کمان نه تیر و پریدن مجو

چون بغیبت تیر آنجا ای طلب / زود بگذار و بزاری ذوجوب

آنچه حق است اقرب از حبل الورید / تو فکندی تیر فکرت را بعید

ای کمان و تیرها برساخته / صید نزدیک و تو دور انداخته

هر که او دورست از روی او / کار ناید قوت بازوی او

هر که دوراندازتر او دورتر / وز چنین گنجست او مهجورتر

فلسفی خود را از اندیشه بکشت / گو بدو کوراست سوی گنج پشت

گو بدو چندانکه افزون می‌دود / از مراد دل جداتر می‌شود

جاهدوا فینا بگفت آن شهریار / جاهدوا عنا نگفت ای بیقرار

همچو کنعان کو ز ننگ نوح رفت / بر فراز قلعهٔ آن کوه رفت

هر چه افزون‌تر همی جست از خلاص / سوی که می‌شد جداتر از مناص

همچو این درویش بهر گنج و کان / هر صباحی سخت‌تر جستی کمان

هر کمانی کو گرفتی سخت‌تر / بود از گنج و نشان بدبخت‌تر

این مثل اندر زمانه جانی است / جان نادانان برنج ارزانی است

زانکه نادان داشت ننگ از اوستاد / لاجرم رفت و دکان نو گشاد

آن دکان بالای استاد ای نگار / گنده و پر کزدم است و پر ز مار

زود ویران کن دکان و باز گرد / سوی سبز و گلستان و آب خورد

نی چو کنعان کو ز کبر و ناشناخت / از که عاصم سفینهٔ فوز ساخت

علم تیراندازیش آمد حجیب / وان مراد او را بدی حاضر قریب

ای بسا علم و ذکاوات و فطن / گشته رهرو را چو غول و راهزن

بیشتر اصحاب جنت ابله‌اند / تا ز شر فیلسوفی می‌رهند

خویش را عریان کن از فضل و فضول / تا کند رحمت بتو هر دم نزول

زیرکی ضد شکست است و نیاز / زیرکی بگذار و با گولی بساز

زیرکی دان دام برد و طمع گاز / تا چه خواهد زیرکی را پاکباز

زیرکان با صنعتی قانع شده / ابلهان از صنع در صانع شده

زانکه طفل خرد را مادر نهار / دست و پا باشد نهاده بر کنار

یک حکایت بشنو اینجا ای پسر / تا نگردی ممتحن اندر هنر

داستان آن سه مسافر مسلمان و جهود و ترسا که بهم رفتند و لقمه یافتند ترسا و جهود سیر بودند و مسلمان صائم

آن جهود و مؤمن و ترسا مگر / همرهی کردند با هم در سفر

با دو گمره همره آمد مؤمنی / چون خرد با نفس و با آهرمنی

مروزی و رازیی رفتند در سفر / همره و هم سفره پیش آمد گر

در قفس افتند زاغ و جغد و باز / جفت شد در حبس پاک و بی نماز

کرده منزل شب بیک موضع بهم / مشرقی و مغربی قانع بهم

مانده در منزل ز ره خرد و شگرف / روزها با هم ز سرما و ز برف

چون گشاید راه بردارند بند / بگسلند و هر یکی جایی روند

چون قفس را بشکند شاه خرد / جمع مرغان هر یکی سوی پرد

پر گشاده پیش از تن شوق باد / در هوای جنس خود سوی معاد

پر گشاده هر دمی با اشک و آه / لیک بیدن ندارد روی راه

چونکه ره یابد برد هر یک چو باد / سوی آن کز یاد او پر می‌گشاد

آن طرف کش بود در رشک و سوز و آه / چونکه فرصت یافت آن سو کوفت راه

در تن خود بنگر این اجزای تن / از کجا جمع آمدند اندر بدن

آبی و خاکی و بادی آتشی / عرشی و فرشی و رومی و کشی

از امید عود هر یک بسته طرف / اندرین منزل بهم از بیم برف

برف گوناگون جمود و هر جماد / در شتای بعد آن خورشید داد

چون بتابد تف آن خورشید چشم / کوه گردد کاه و ریگ و کاه پشم

در گداز آید جمادات گران / چون گداز تن بوقت نقل جان

چون رسیدند این سه همره منزلی / هدیه شان آورد حلوا مقبلی

برد حلوا پیش آن هر سه غریب / محسنی از مطبخ انی قریب

نان گرم و صحن حلوای عسل / برد آنکه در ثوابش بود دال

الکیاسته والادب لاهل المدر / الضیافة والقری لاهل الوبر

الضیافة للغریب والقری / اودع الرحمن فی اهل القری
کل یوم فی القری ضیف جدید / ماله غیر الاله من مغیث
کل لیل فی القری وفد جدید / مالهم ثم سوی الله المجید
تخمه بودند آن دو بیگانه ز خور / بود صائم روز آن مؤمن مگر
چون نماز شام آن حلوا رسید / بود مؤمن مانده در جوع شدید
آن دو کس گفتند ما از خور پریم / امشبش بنهیم فردایش خوریم
صبر گیریم امشب از خور زین نعیم / بهر فردا لوت را پنهان کنیم
گفت مؤمن امشب این ده تو شود / صبر را بنهیم تا فردا بود
پس بگفتند زین حکمتگری / قصد تو آنست تا تنها خوری
گفت ای یاران کی ما را نه تنیم / چون خلاف افتاد ما قسمت کنیم
هر که خواهد قسم خود بر جان نهد / وانکه خواهد قسم خود پنهان کند
آن دو گفتندش ز قسمت در گذر / گوش کن قسام فی النار از خبر
گفت قسام ار بود خویش را / گرد قسمت بر هوای بر خدا
ملک حق و جمله قسم او ستی / قسم دیگر را دهی دو گوستی
این اسد را غالب شدی هم بر سگان / گر نبودی نوبت آن بدرگان
این اسد نیست غالب بر جهود / نوبت گاوان و بدان گاو زور
قصد شان آن کان مسلمان غم خورد / شب برون رفت و بینوائی بگذرد
بود مغلوب و بتسلیم رضا / گفت سمعاً طاعةً اصحابنا
پس بخفتند آن شب و برخاستند / بامدادان خویش آراستند
روی شستند و دهان هر یکی / داشت اندر در راه و مسلکی
یک زمانی هر یکی آورد روی / سوی ذکر خویش از حق تفضیل جو
مؤمن و ترسا جهود و گبر و مغ / جمله را رو سوی آن سلطان الغ
مؤمن و ترسا جهود و نیک و بد / جملگان را هست رو سوی احد
بلکه سنگ و خاک و کوه و آب را / هست انگشت نهانی با خدا
این سخن پایان ندارد هر سه یار / رو بهم کردند آن هم یار دار
آن یکی گفتا که هر یک خواب خویش / آنچه دید او دوش گو آور به پیش
هر که خوابش بهتر این را او خورد / قسم هر مفضول را افضل برد
آنچه اندر عقل را بالا تر رود / خواب دان او خوردن جمله بود
فائق آید جان را انوار او / باقیان را لبن و تیمار او
عاقلان را چون لقا آمد ابد / پس بمعنی این جهان باقی بود
پس جهود آورد آنچه دیده بود / تا کجا شب روح او گردیده بود
گفت در ره موسیم آمد به پیش / گر ببیند دو نه از خواب خویش
در پی موسی شدم تا کوه طور / هر سه‌مان گشتیم ناپید از نور
هر سه را سایه محو شد زان آفتاب / بعد از آن از نور رشد یک فتح باب
زود دیگر از دل آن نور رست / پس تجلی جست آن تا نیستش چیست
هم من و هم موسی و هم کوه طور / هر سه هم گشتیم زان اشراق نور
بعد از آن دیدم که سه شاخ شد / چونکه نور حق درو نفاخ شد
وصف هیبت چون تجلی زد درو / می گسست از هم همی شد سو بسو
زان یکی شاخی که آمد سوی یم / گشته شیرین آب تلخ همچو سم
آن یکی شاخش فرو شد در زمین / چشمه زاد و برون آمد معین
کز شفای جمله رنجوران شد آب / از بهار نعمت وحی مستطاب
وان یکی شاخی یکی پرید زود / تا جوار کعبه عرفات بود
باز زان صعقه چو با خود آمدم / طور بر جا بود نی افزون نی کم
لیک زیر پای موسی همچو یخ / می گذارید و نماند آن شاخ و بیخ
یا زمین هموار شد کز نشیب / گشت بالایش از آن هیبت نشیب
باز با خود آمدم زان انتشار / باز دیدم طور و موسی برقرار
وان بیابان سربسر زیر ذیل کوه / بر خلائق شکل موسی با شکوه
چون عصا و خرقه او خرقه‌شان / جمله سوی طور خوش دامن کشان
جمله کفها در دعا افراخته / نغمه ارنی بهم در ساخته
باز آن غشیان چو از من رفت زود / صوت هر یک در گرو نم زود

انبیا بودند ایشان اهل ود / اتحاد انبیاام فهم شد
باز اطلاقی همی دیدم شگرف / صورت ایشان بُد از اجرام ترب
حلقهٔ دیگر بلا تنگ مستعین / صورت ایشان همه بُد آتشین
زین نمط می گفت احوال آن جهود / پس جهود آن کافرش محمود بود
هیچ کافر را بخواری منگرید / که مسلمان مردنش باشد امید
چه خبر داری ز ختم عمر او / تا بگردانی از او یکباره رو
بعد از آن سیاره آمد در کلام / که مسیحم رو نمود اندر منام
پس شدم با او بچارم آسمان / مرکز و مثوای خورشید جهان
خود عجبهای قلاع آسمان / نسبتش نبود با آیات جهان
هر کسی داند که فخر آتشین / که فزون باشد فن چرخ از زمین

حکایت اشتر و گاو و قچ که بند گیاه در راه یافتند

اشتر و گاو و قچی در پیش راه / یافتند اندر روش بند گیاه
گفت قچ بخش ار کنیم این را یقین / هیچ کس از ما نگردد سیر ازین
لیک عمر هر که باشد بیشتر / این علف اولی‌ست او را گو بخور
که اکابر را مقدم داشتن / آمدست از مصطفی اندر سنن
گرچه پیران را درین دور لئام / در دو موضع پیش میدارند عام
یا در آن لوتی که او سوزان بود / یا بر آن پل کز خلل ویران بود
خدمت شیخی بزرگی قائدی / عام نآرد بی قرینهٔ فاسدی

مثل در بیان صورت ستان و سیر ایشان در لباس خیر

خیرشان اینست چه بود شرشان / قبح شان را بازدان از خوب او
سوی جامع میشدی یک شهریار / خلق را میزد نقیب و چوبدار
آن یکی را سر شکستی چوب زن / وان دگر را بر دریدی پیرهن
در میانه بیدلی ده چوب خورد / بیگناهی که برو از راه گرد
خون چکان رو کرد با شاه و بگفت / ظلم ظاهر بین چه پرسی از نهفت
خیر تو اینست جامع میروی / تا چه باشد شر و بدکاری ای غوی
یک سلامی نشنود پیر از خسی / تا نه پیچد عاقبت از وی بسی
گرگ دریابد ولی را به بود / زانکه دریابد ولی را نفس بد
زانکه گرگ ار چه که بس استمگرست / لیکش آن فرهنگ و کید و مکر نیست
ورنه کی اندر فسادی او بدام / کم اندر آدمی باشد تمام
مکر زان دست کو دارد درم / بشنود آواز و گوید من کرم

باز گشتن بقصهٔ گاو و اشتر و قچ

گفت قچ با گاو و اشتر ای رفاق / چون چنین افتاد ما را اتفاق
هر یکی تاریخ عمر ابدا کنید / پیرتر اولیست باقی تن زنید
گفت قچ مرج من اندر آن عهود / با قچ قربانی اسمعیل بود
گاو گفتا بوده‌ام من سالخورد / جفت آن گاوی کش آدم جفت کرد
جفت آن گاوم که آدم جد خلق / در زراعت بر زمین میکرد فلق
چون شنید از گاو و قچ اشتر شگفت / سر فرود آورد و آن را برگرفت
در هوا برداشت آن بند قصیل / اشتر بختی سبک بی قال و قیل
کز مرا خود حاجت تاریخ نیست / کاین چنین جسمی عالی گردنیست
خود همه کس داند ای جان پدر / که نباشم از شما من خردتر
داند این را هر که ز اصحاب نهاست / که نهاد من فزون تر از شماست
جملگان دانند کاین چرخ بلند / هست صد چندانکه این خاک نژند

جواب گفتن مسلمان آنچه دید بر یاران جهود و ترسا و حسرت خوردن ایشان

کو گشاد قلعهای آسمان / کو نهاد و بقعهای خاکدان
پس مسلمان گفت کای یاران من / پیشم آمد مصطفی سلطان من
سید و سلطان رسل / مفخر کونین هادی سبل
پس مرا گفت آن یکی بر طور تاخت / با کلیم الله نرد عشق باخت
وان دگر را عیسی صاحبقران / برد بر اوج چهارم آسمان
خیز ای پس مانده دیده ضرر / بی توقف زود حلوا را بخور
آن هنرمندان پر فن راندند / نامهٔ اقبال و منصب خواندند

آن دو فاضل فضل خود در یافتند   با ملائک از هنر در باختند
ای سلیم گول واپس مانده هین   بر جه و بر کاسهٔ حلوا نشین
من لقب‌هاشان چنان شاه جهان   خوردم آن دم کاسهٔ حلوا و نان
پس بگفتندش که ای ابله حریص   ای عجب خوردی ز حلوای خبیص
گفت چون فرمود آن شاه مطاع   من که باشم تا کنم زان امتناع
تو جهود از امر موسی سرکشی   گر بخواند در خوشی یا ناخوشی
تو مسیحی هیچ از امر مسیح   سر توانی تافت از خوب و قبیح
من ز فخر انبیا چون سرکشم   خوردم آن حلوا و ایدم سرخوشم
پس بگفتندش که اندر خواب است   تو بدیدی هیچ ما ز صد خواب ما
خواب تو بیدار است ای بو نظر   که به بیداری عیانستش اثر
خواب تو بیدار است ای خوش نهاد   گر تو در خوابت بدیدی با مراد
خواب تو بیدار است ای نیک‌خو   که از آن خوابت پدیدامر کلو
خواب تو بیدار است ای نیکمرد   کز از آن خواب تو روی ماست زرد
خواب تو بیدار است ای سیر جان   که همان ظاهر ادیدی عیان
خواب تو مانند خواب انبیاست   کر شدین خواب تو بی تعبیر است
درگذر از فضل و از جلدی و فن   کار خدمت دارد و خلق حسن
بهر این آورد ما یزدان برون   ما خلقت الانس الا لیعبدون
سامری را آن هنر چه سود کرد   کان فن از باب اللهش مردود کرد
چه کشید از کیمیا قارون ببین   که فرو بردش بقعر خود زمین
بوالحکم آخر چه بربست از هنر   سرنگون رفت او ز کفران در سقر
خود هنر آن دان که دید آتش عیان   نی گپ دل علی النار الدخان
ای دلیلت گنده‌تر پیش لبیب   در حقیقت از دلیل آن طبیب
چون دلیلت نیست جز این ای پسر   گوه می‌خور در کمیزی می‌نگر
ای دلیل تو مثال آن عصا   در کفت دل علی عیب العمی
ای دلیل ما چو فکر ما ذلیل   پیشه ما بیش و انایان قلیل
غلغل و طاق و طرب و گیرودار   گر نمی‌بینم مرا معذور دار

منادی کردن سید ملک ترمذ که هر که در سه روز یا چهار روز بسمرقند رود و چندین خلعت و زر دهم و شنیدن دلقک و از ده تاختن بشهر ترمذ

سید ترمذ که آنجا شاه بود   مسخره او دلقک آگاه بود
داشت کاری در سمرقند او مهم   جست الاغی تا شود او مستتم
زد منادی کانکه او در پنج روز   آردم زانجا خبر بدهم کنوز
بخشمش او را ز روی گنج بیشمار   تا شود میر عزیز اندر دیار
دلقک اندر ده بد و آن را شنید   برنشست و تا به ترمذ می‌دوید
مرکب او اندر آن ره شد سقط   از دوانیدن فرس را زان نمط
پس به دیوان در دوید از گرد راه   وقت ناهنگام ره جست او ز شاه
فجفجی در جملهٔ دیوان فتاد   شورشی در وهم آن سلطان فتاد
خاص و عام شهر را دل شد ز دست   تا چه تشویش و بلا حادث شده است
یا عدوی قاهری در قصد ماست   یا بلای مهلکی از غیب خاست
کز ده دلقک بسیران درشت   چند اسپ قیمتی در راه کشت
جمع گشته بر سرای شاه خلق   تا چرا آمد چنین اشتاب دلق
از شتاب او و جد و اجتهاد   غلغل و تشویش در ترمذ فتاد
آن یکی دو دست بر زانو زنان   وان دگر از وهم واویلی کنان
از نفیر و فتنه و خوف نکال   هر دلی رفته بصد گونه خیال
هر یکی فالی همی زد از قیاس   تا چه آتش اوفتاد اندر پلاس
راه جست و راه دادش شاه زود   چون زمین بوسید گفتش هی چه بود
هر که می‌پرسید حالی زان ترش   دست بر لب می‌نهاد او یعنی خمش
وهم می‌افزود زین فرهنگ او   جمله در تشویش گشته دنگ او
کرد اشارت دلقک ای شاه کرم   یک دمی بگذار تا من دم زنم
تا که باز آید بمن عقلم دمی   که فتادم در عجائب عالمی

بعد یک ساعت که شاه از وهم و ظن ‏ ‏ ‏ تلخ گشتستش همه کام و دهن
دانما دستان و لاغ افراشتی ‏ ‏ ‏ شاه را او شاد و خندان داشتی
هم ز زور خنده خو کردی تنش ‏ ‏ ‏ رو در افتادی ز خنده گردنش
وهم و درد و هم خیال اندر خیال ‏ ‏ ‏ شاه را تا خود چه آید زین مقال
جای تخت او سمرقند گزین ‏ ‏ ‏ بد وزیر و آهی ورا اسپ نشین
این شه ترمذ ز دور وهم بود ‏ ‏ ‏ وز فن دلقک خود آن همش فرود
گفت من دو شنیدم آنکه شاه ‏ ‏ ‏ زد منادی بر سر هر شاه را
گنجها بدهم ورا اندر عوض ‏ ‏ ‏ چون شود حاصل ز پیغامش غرض
اینچنین چستی نیاید از چو من ‏ ‏ ‏ تا ازین میدان برم من تن
از برای این قدر ای خام ریش ‏ ‏ ‏ آتش افگندی درین مرج و حشیش
لاف شیخی در جهان انداخته ‏ ‏ ‏ خویشتن را بایزید ساخته
خانهٔ داماد پر آشوب و شر ‏ ‏ ‏ قوم دختر را نبوده زان خبر
خانه ها را روفتیم آراستیم ‏ ‏ ‏ زین هوس سرمست و خوش برخاستیم
زین سالات مزید اندر مزید ‏ ‏ ‏ یک جوابی ز والی تان رسید
پس ازان یاری که امید شماست ‏ ‏ ‏ از جواب نامه ره خالی چراست
باز رو تا قصهٔ آن دلق گول ‏ ‏ ‏ که بلا بر خویش آورد از فضول
دلقک انده بهر کاری آمدست ‏ ‏ ‏ رای و گشت و پشیمان زان شدست
عمده انبود و پنهان کرد تیغ ‏ ‏ ‏ باید افشردن ورا بی دریغ
پسته را با جوز را تا نشکنی ‏ ‏ ‏ نی نماید دانه بد بُد و غنی
گفت حق سیماهم فی وجههم ‏ ‏ ‏ زانکه غماز است سیما و منم
گفت دلقک با فغان و با خروش ‏ ‏ ‏ صاحبا در خون این مسکین بکوش
ان بعض الظن اثم است ای وزیر ‏ ‏ ‏ نیست حکم است اخیار صدر فقیر
گفت صاحب پیش شه جاگیر شد ‏ ‏ ‏ کاشف این مکر و این تزویر شد
میزنیدش چون دهل اشکم تهی ‏ ‏ ‏ تا دهل وار او دهد مان آگهی
تا بگوید سر خود را از اضطرار ‏ ‏ ‏ آنچنانکه گیرد این دلها قرار

کو ندیده بود دلقک را چنین ‏ ‏ ‏ که ازو خوشتر نبودش همنشین
اینچنان خندش کردی در نشست ‏ ‏ ‏ که گرفتی شه شکم را با دو دست
باز امروز اینچنین زرد و ترش ‏ ‏ ‏ دست بر لب میزند کای شه خمش
که دل شه با غم و پرهیز بود ‏ ‏ ‏ زانکه خرم شاه بس خونریز بود
بس شهان آن طرف را کشته بود ‏ ‏ ‏ یا بحیلت یا بسطوت آن عنود
گفت زوتر بازگو تا حال چیست ‏ ‏ ‏ همچنین آشوب و شور تو ز کیست
که کسی خواهم که تازد در سه روز ‏ ‏ ‏ تا سمرقند و بهم او را کنوز
من شتابیدم بر تو بهر آن ‏ ‏ ‏ تا بگویم که ندارم آن توان
گفت شه لعنت برین زودت باد ‏ ‏ ‏ که دو صد تشویش در شهر اوفتاد
همچو این خامان با طبل و علم ‏ ‏ ‏ که امامانیم در فقر و عدم
هم ز خود واصل شده سالک شده ‏ ‏ ‏ محفلی وا کرده در دعوی کده
ولوله که کار نیمه راست شد ‏ ‏ ‏ شرطهای کان سوی راست شد
زان طرف آمد یکی پیغام نی ‏ ‏ ‏ مرغ آمد زین طرف زان بام نی
نی و لیکن یار زین گر هست ‏ ‏ ‏ زانکه از دل سوی دل لابد رهست
صد نشانست از سرور و از جها ‏ ‏ ‏ لیک بس کن ده زین در بر دا
پس وریفی گفت ای حق رستنی ‏ ‏ ‏ بشنو از بندهٔ کمینه یک سخن
ز آب و روغن کهنه را نو می کند ‏ ‏ ‏ او مسخرگی برون شو می کند
او میان غمو و پنهان کرد کاد ‏ ‏ ‏ بیگمان او را همی باید فشارد
مشنو این دفع وی و فرهنگ او ‏ ‏ ‏ در نگر در ارتعاش و رنگ او
این معانی هست ضد آن خبر ‏ ‏ ‏ که بشر بسرشته آمد آن بشر
بس گمان و وهم آید در ضمیر ‏ ‏ ‏ کان نباشد حق و صادق ای امیر
شه نگیرد آنکه می رنجاندش ‏ ‏ ‏ از چه گیرد آنکه می خنداندش
گفت دلقک را سوی زندان برید ‏ ‏ ‏ چاپلوس و زرق او را کم خرید
زانکه هم ریسم تهی باشد دهل ‏ ‏ ‏ بانگ واگه کند ما را ز کل
چون طمانینست صدق و بافروغ ‏ ‏ ‏ دل نیارامد بگفتار دروغ

کذب چون خس باشد و دل چون دهان / خس نگردد در دهان هرگز نهان
تا در او باشد زبانی می‌زند / تا بدفعش از دهان بیرون کند
خاصه که اندر چشم افتد خس ز باد / چشم افتد در نم و بند و گشاد
ما پس این خس را زنیم اکنون لگد / تا دهان و چشم زین خس وا رهد
گفت دلقک ای ملک آهسته باش / روی حلم و مغفرت را کم خراش
تا بدین حد چیست تعجیل نقم / من نمی‌پرم بدست تو درم
آن ادب که باشد از بهر خدا / اندر آن مستعجلی نبود روا
وانچه باشد طبع و خشم عارضی / می‌شتابد تا نگردد منقضی
ترسد ار آید رضا خشمش رود / انتقام و ذوق آن فایت شود
شهوت کاذب شتابد در طعام / خوف فوت ذوق هست آن خود سقام
اشتها صادق بود تاخیر به / تا گوارنده شود آن بی‌گره
تو پی دفع بلاام می‌زنی / تا ببینی رخنه را بندش کنی
تا از آن رخنه برون ناید بلا / غیر آن رخنه بسی است از قضا
چاره دفع بلا نبود ستم / چاره احسان باشد و عفو و کرم
گفت الصدقه مرد للبلا / داو مرضاک بصدقه یا فتی
صدقه نبود سوختن درویش را / کور کردن چشم حلم اندیش را
گفت شه نیکوست خیر و موقعش / لیک چون خیری کنی در موضعش
موضع شه رخ نهی ویرانی است / موضع شه پیل هم نادانی است
عدل چه بود آب ده اشجار را / ظلم چه بود آب دادن خار را
نیست باطل هرچه یزدان آفرید / از غضب وز حلم وز نصح و مکید
خیر مطلق نیست زینها هیچ چیز / شر مطلق نیست زینها هیچ نیز
نفع و ضر هر یکی از موضع است / علم زین رو واجب است و نافع است
ای بسا زجری که بر مسکین رود / در ثواب از نان و حلوا به بود
زانکه حلوا بی‌اوان صفرا کند / سیلیش از خبث مستنقی کند
سیلیی در وقت بر مسکین بزن / که رهاند آنش از گردن زدن
زخم در معنی فتد از خوی بد / چوب بر گرد او فتد نی بر نمد
بزم و زندان هست هر باغ و چرا / بزم مخلص و زندان خام را
نیش باید ریش را مرهم کنی / چرک را در ریش مستحکم کنی
تا خورد مر گوشت را در زیر آن / نیم سودی باشد و نیمه زیان
از تلف آن اندرون ویران شود / مرگ ناگه در میان پنهان شود
گفت دلقک من نمی‌گویم گذار / لیک می‌گویم تحری بیش آر
هین ره صبر و تأنی را مبند / صبر کن اندیشه می‌کن روز چند
در تأنی بر یقینی بر زنی / گوشمال من به ایقانی کنی
در روش یمشی مکبا خود چرا / چون همی شاید شدن راه استوا
مشورت کن با گروه صالحان / بر پیمبر امر شاورهم بدان
امرهم شوری برای این بود / کز تشاور سهو و کژ کمتر شود
این خردها چون مصابیح انور است / بیست مصباح از یکی روشن‌تر است
بو که مصباحی فتد اندر میان / مشتعل گشته ز نور آسمان
غیرت حق پرده‌ای انگیخته است / سفلی و علوی بهم آمیخته است
گفت سیروا می‌طلب اندر جهان / بخت و روزی را همی کن امتحان
در مجالس می‌طلب اندر عقول / آنچنان عقلی که بود اندر رسول
زانکه میراث از رسول آن است و بس / کو ببیند غیبها از پیش و پس
در بصرها می‌طلب هم آن بصر / که نتابد وصف آن اندر مختصر
بهر این کردست منع آن باشکوه / از ترهب وز شدن خلوت بکوه
تا نگردد فوت این نوع التقا / کان نظر بخت است و اکسیر بقا
در میان صالحان یک اصلحی است / بر سر توقیعش از سلطان صحی است
در شریعت هم عطا هم زجر هست / شاه را صدر و فرس را درگه است
عدل چه بود وضع اندر موضعش / ظلم چه بود وضع در ناموقعش
کان دعا شد با اجابت مقترن / کفو او نبود کبار انس و جن
در مری آنکه حلوه خاص هست / حجت ایشان حق و خصمست باطل

که چو ما او را بخود افراشتیم
عذر و حجت از میان برداشتیم

قبله را چون کرد دست حق عیان
پس تحری بعد ازین مردود دان

هین بگردان از تحری رو و سر
که پدید آمد معاد و مستقر

یک زمان زین قبله گر ذاهل شوی
سخرهٔ هر قبلهٔ باطل شوی

چون شدی تمییزده را ناسپاس
بجهد از تو خطرهٔ قبله‌شناس

گر ازین انبار خواهی بر و بر
نیم ساعت هم ز همدردان مبر

کاندر آن دم که بری زان معین
مبتلا گردی تو با بئس القرین

قصهٔ تعلق موش با چغز و بستن پای خود بر پای او و صید کردن زاغ موش را

از قضا موشی و چغزی با وفا
بر لب جو گشته بودند آشنا

هر دو تن مربوط میقاتی شدند
هر صباحی جمع یکجا می‌شدند

نرد دل با همدگر می‌باختند
وز وساوس سینه می‌پرداختند

هر دو را دل از تلاقی متسع
همدگر را قصه‌خوان و مستمع

رازگویان با زبان و بی‌زبان
الجماعة رحمة را تاویل دان

آن اشر چون جفت شد با شادیی
پنج ساله قصه‌اش یاد آمدی

جوش نطق از دل نشان دوستیست
بستگی نطق از بی الفتیست

دل که دلبر دید کی ماند ترش
بلبلی گل دید کی ماند خمش

ماهی بریان ز آسیب خضر
زنده گشت و شد بدریا مستقر

یار چون با یار خوش بنشسته شد
صد هزاران لوح سر دانسته شد

لوح محفوظ است پیشانی یار
راز کونینش نماید آشکار

هادی راهست یار اندر قدم
مصطفی زین گفت اصحابی نجوم

نجم اندر ریگ و دریا رهنماست
چشم اندر نجم نه کو مقتداست

چشم را با روی او می‌دار جفت
گرد منگیزان ز راه بحث و گفت

زانکه گردد نجم پنهان زان غبار
چشم بهتر از زبان با عثار

تا بگوید آنکه وحیستش شعار
کان نشاند گرد و ننگیزد غبار

چون شد آدم مظهر وحی و وداد
ناطقهٔ او علم الاسما گشاد

نام هر چیزی چنانکه هست آن
از صحیفهٔ دل روی گشتش زبان

فاش می‌گفتی زبان از رؤیتش
جمله را خاصیت و ماهیتش

آنچنان نامی که اشیا را سزد
نی چنانکه حیز را خوانی اسد

نوح نهصد سال در راه سوی
بود هر روزیش تذکیر نوی

لعل او گویا ز یاقوت القلوب
نی رساله خوانده نی قوت القلوب

وعظ را ناموخته هیچ از شروح
بلکه ینبوع کشوف و شرح روح

زان میی کان می چو نوشیده شود
آب نطق از گنگ جوشیده شود

طفل نوزاده شود حبر و فصیح
حکمت بالغ بخواند چون مسیح

از کهی که یافت زان می خوش لبی
صد غزل آموخت داود نبی

جمله مرغان ترک کرده چیک چیک
همزبان و یار داود ملیک

چه عجب که مرغ گردد مست او
چون شنید آهن ندای دست او

صرصری بر عاد قتالی شده
مر سلیمان را چو حمالی شده

صرصری می‌برد بر سر تخت شاه
هر صباح و هر مسا یک ماهه راه

هم شده حمال و هم جاسوس او
گفت غایب را کنان محسوس او

باد چون گفتار غایب یافتی
سوی گوش آن ملک بشتافتی

کان فلانی این چنین گفت این زمان
ای سلیمان مه صاحبقران

این سخن پایان ندارد گفت موش
چغز را روزی که ای مصباح هوش

تدبیر موش با چغز که میان ما وسیلتی باید که تو وقت حاجت نمی‌توانم بر تو آمدن و سخن گفتن

وقتها خواهم که گویم با تو راز
تو درون آب داری ترکتاز

بر لب جو من ترا نعره زنان
نشنوی در آب عاشق را فغان

من درین وقت معین ای دلیر
می‌نگردم از ملاقات تو سیر

پنج وقت آمد نماز رهنمون
عاشقان را فی صلوة دائمون

نی به پنج آرام گیرد آن خمار
که درین سرهاست نی پانصد هزار

قوت القلوب نام کتابی تصنیف ابوطالب مکی

ینبوع چشمه

چیک چیک آواز مرغان

نیست زرغبا طریق عاشقان — سخت مستسقیست جان صادقان
نیست زرغبا طریق ماهیان — زانکه بی دریا ندارند انس جان
آب این دریا که هایل بقعه ایست — با خمار ماهیان یک جرعه ایست
یکدم هجران بر عاشق چو سال — وصل سالی متصل پیشش خیال
عشق مستسقیست مستسقی طلب — در پی هم این و آن چون روز و شب
روز بر شب عاشق است و مضطر است — چون ببینی شب برو عاشق‌تر است
نیستشان از جستجو یک لحظه ایست — از پی هم‌شان یکی دم ایست نیست
این گرفته پای آن آن گوش این — این بر آن مدهوش و آن مدهوش این
در دل معشوق جمله عاشق است — در دل عذرا همیشه وامق است
در دل عاشق بجز معشوق نیست — در میانشان فارق و مفروق نیست
بر یکی اشتر بود این دو درا — پس چه زرغبا بگنجد این دو را
هیچکس با خویش زرغبا نمود — هیچکس با خود بنوبت یار بود
آن یکیی نه که عقلش فهم کرد — فهم این موقوف شد بر مرگ مرد
جز مگر مردی که پیش از مرگ مرد — رخت هستی را بسوی یار برد
ور بعقل ادراک این ممکن بدی — قهر نفس از بهر چه واجب شدی
با چنان رحمت که دارد شاه هش — بی ضرورت چون بگوید نفس کش

مبالغه کردن موش در لابه و زاری در وصلت

گفت ای یار عزیز مهرکار — من ندارم بی رخت یکدم قرار
روز نور و مکسب و تابم توئی — شب قرار و سلوت و خوابم توئی
از مروت باشد ار شادم کنی — وقت و بی وقت از کرم یادم کنی
در شبانروزی وظیفه چاشتگاه — راتبه کردی وصال ای نیکخواه
من بدین یکبار قانع نیستم — در هوایت طرفه انسانیستم
پانصد استسقاستم اندر جگر — با هر استسقا قرین جوع البقر
بی نیازی از غم من ای امیر — ده زکات جاه و بنگر در فقیر
این فقیر بی ادب نادرخورست — لیک لطف عام تو زان برترست
می نجوید لطف عام تو سند — آفتابی بر حدثها می‌زند
نور او را زان زیانی نامده — وان حدث از خشکی هیزم شده
تا حدث در گلخنی شد نور یافت — در در و دیوار حمامی بتافت
بود آلایش شد آرایش کنون — چون برو برخواند خورشید آن فسون
شمس هم معده زمین را گرم کرد — تا زمین باقی حدثها را بخورد
جزو خاکی گشت و رست از وی نبات — هکذا یمحو الاله السیئات
جزو خاکی گشت و برزد از نبات — هکذا یغفر لمن یعطی الغفور
جزو خاکی گشت و رست از وی رشاد — هکذا ارحم آه للعباد
با حدث کان بدترست این می‌کند — کش نبات و نرگس و نسرین کند
تا بنسرین مناسک در وفا — حق چه بخشد در جزا و در عطا
چون نجیبان را چنین خلعت دهد — طیبین را تا چه بخشد در رصد
آن که حق شان لا عین بشید? — که نگنجد در زبان و در لغت
ما کیم این را بیان کن یا نبی — روز من روشن کن از خلق حسن
منکر اندر زشتی و مکروهیم — که ز بر زهر سو مار کریم
ای که من زشت و خصالم جمله زشت — چون شوم گل چون مرا او خار کشت
نوبهار احسن گل وه خار را — زینت طاوس ده این مار را
در کمال زشتیم من منتهی — لطف تو در فضل و در فن منتهی
حاجت این منتهی زان منتهی — تو برآر ای غیرت سرو سهی
چون بمیرم فضل تو خواهد گریست — از کرم گر چه ز حاجت او بریست
بر سر گورم بسی خواهی نشست — خواهد از چشم لطیفت آب جست
نوحه خواهد کرد بر محرومیم — چشم خواهی بست از مظلومیم
اندکی زان لطفها اکنون بکن — حلقه در گوشم کن زین سخن
آنچه خواهی گفت تو با خاک من — برفشان بر مدرک غمناک من
دست گیرم در چنین بیچارگی — شاد گردد اجزایم در این غمخوارگی

لابه کردن موش مر چغز را که بهانه میندیش و در

صوفیی را گفت خواجه سیم پاش ... ای قدحهای ترا جانم فراش

امر من تا خیر بیند از و فی التاخیر آفات و تمثیل

یک درم خواهی تو امروز ای شهم ... یا که فردا چاشتگاهی سی درم

گفت امروز این نیم راضی ترم ... زانکه امروز این و فردا صد درم

سیلی نقد از عطای نسیه به ... تا قفا پیشت کشیدم نقد ده

خاصه آن سیلی که از دست تو است ... که قفا و سیلیش مست تو است

این بیا سیلی دهی جان و جهان ... خوش غنیمت سیلی نقد این زمان

در نمند آن وحیها از خبر دان ... سر بکش زین جو ای آب روان

تا لب جو خندد از ماء معین ... وز لب جو سر برآرد یاسمین

چون ببینی بر لب جو سبزه مست ... پس نشان از دور کانجا آب هست

گفت سیماهم وجوهم کردگار ... که بود غماز بستان سبزه زار

گر ببارد در شب بیند هیچکس ... که بود در خواب هر نقش و نفس

رجوع بحکایت چغز و موش

تازگی هر گلستان جمیل
ای اخی من خاکیم تو آبیی
بر لب جو من بجان جویا منت
یا رسولی یا نشانی کن مدد
که بدست آرند یک رشته دراز
تا بهم آییم زین فن با دو تن
چغز جان در آب خوب بهشتی
گر نبودی جذب موش گنده مغز
یک سر رشته گره بر پای من
تلخ آمد بر دل چغز این حدیث
وحی حق دان آن فراست را وهم
جانب کعبه نرفتی پای پیل
پیل را حق جان آگه می کند
حس پیل از زخم غیب آگه بود
از پدر چون خواستند آن اذن
تو چرا امنی نداری ای امین
گفت این دانم ز نقلش نه برم
آن دلیل قاطعی بد بر فساد
این عجب نبود که کور افتد بچاه

لیک شاد و خرمت با سبی
می نه بینم از اجابت محرمت
تا ترا از بانگ من آگه کند
تا ز جذب رشته گردد کشف راز
اندر آمیزیم چون جان با بدن
رسته از موش تن آید خوشی
حیلتها کردی آن دوکی چغز
زان سر دیگر تو بر عقده زن
که مرا در عقد آرد این خبیث
نور دل از صبح کل گر هست فهم
با همه سستی که بیند در قلیل
وان خسان را گول و گمراه می کند
چون بود جوشش لبی با او و دود
تا برندش سوی صحرا یک زمان
یوسف خود بسپری با حافظین
می فزود در دلم رنج و ستم
ور قضا آن را که او عقد داد
بوالعجبها نا دلی بیناستی

آنچنان کن از عطا و از قسم
آمدن در آب بر من بسته شد
بحث کردند اندرین کار آن دو یار
یک سری بر پای این بندد دو تو
هست تن چون ریسمانی بر پای جان
موش تن زین ریسمانها خوش کشد
تا قبیلش چغز زد بر خیز از آب
تا توانم من درین خشکی کشید
هر کراهت در دل مرد بهی
امتناع پیل از سیران ببیت
گفتیی خود خشک شد پاهای وی
چونکه گردانی سرش سوی یمن
نی که یعقوب نبی گفت آن زمان
جمله گفتندش میندیش از ضرر
تا بهم در مرج بازی کنیم
این دلم هرگز نمی گوید دروغ
در گذشت از وی نشانی آنچنان
این قضا را گونه گونست اقتضاست

هست بر باران پنهانی دلیل
که گه و بیگه بخدمت می رسم
زانکه ترکیبم زخاکی رسته شد
آخرین بحث آن آمد قرار
بسته باشد دیگرش بر پای تو
می کشاند بر زمینش زاسمان
چند تلخی زین کشش جان می چشید
بشنوی از نور بخش آفتاب
من ترا تا کس شد سر رشته پدید
چونکه آید زانتقی نبود بهی
یا جدا آن پیلبان بانگهاست
یا بمردان جان بهول فردای او
پیل ز صد اسپه نگشتی گام زن
که ازو جستند یوسف را کمان
یک دو روزش مهلتی ده ای پدر
ما درین دعوت امین و محسنیم
که ز نور عرش دارد دل فروغ
که قضا در فلسفه بود آن زمان
چشم بندش یفعل الله ما یشاست

هم بداند هم نداند دل فنش / موم گردد بهر آن مهر کنش

گوییا دل گوید ای میل او / چون درین شد ره خفته باش تو

خویش را هم زین معقل می‌کند / در عقالش جان معقل می‌کند

گر شود ماتی درین آن نیز علا / آن نبا شد مات باشد ابتلا

یک بلا از صد بلاش وا خرد / یک نشوطش بر سما جا بر

خام شوخی که رهانیدش کرام / از خمار صد هزاران زشت خام

عاقبت او پخته و استاد شد / جست از زرق جهانی زاد شد

از شکر بالای زای گشت مست / شد ممیز وز خلائق باز رست

ز اعتقاد سست تقلید خیال / وز خیال دیده بی دید شان

ای عجب چه فن زند اور کشان / پیش چیزه رو مدبر بی نشان

زان بیابان آن رستها رسید / ملک فخار و زار تهار سید

زان بیابان عدم مستان شوق / میر سند اندر شهادت جوق جوق

کاروانی رکاروانی بادیه / می رسد در مها و خانه بیه

آید دگر دو نا شق اگر رو / که رسید نوبت ما شد تو رو

چون ابیر چشم خرد را بر کشاد / زود با رخت برگرد و نهاد

جاده شاه است آن زین سو و زان / وان زان ضادر زان سو وارد آن

نیک بنگر با نشسته مر کریم / می نه بینی قاصد جای نعیم

مهلی می نگیری راس المال / بلکه از بهر غرض هادر آل

پس مسافر آن دلی چو پرست / که ستیر و روش مستقبلست

همچنان که پرده دلی کلال / دمبدم در میرسد خیل خیال

گر نه تصویرات از یک مغرستند / در پی هم سوی جان چون میرسند

جوق جوق اسپاه تصویرات ما / سوی چشمه دل شتابان از ظما

جرها پر می کنند و می روند / وا نما پیدا و پنهان می شوند

فکرها را اختر چرخ دان / دائرا ندر چرخ دیگر آسمان

سعد دیدی شکر کن ایثار کن / نحس دیدی صدقه و استغفار کن

ما کیم این را بیار ای یار من / طالعم مقبل کن و چرخی بزن

روح را تابان کن ای انوار ماه / زان که آسیب ذنب شد دل سیاه

از خیال و وهم قطعن زش رهان / از چه و جور رسن با زش رهان

تا ز دلداری خوب تو دلی / پر بر آرد بر پرد زان چه گلی

ای عزیز مصر جانم دستگیر / عذر این زندانی خود در پذیر

ای عزیز مصر جانم آن تست / یوسف مظلوم در زندان تست

در خلاص و نیکی خوابی ببین / زود که ان الله یحب المحسنین

هفت گاو لاغر پر از گزند / هفت گاو فربهش را می خورند

هفت خوشه خشک ناقص زشت تن / سنبلات تازه اش را می چرند

قحط از مصرش بر آمد ای عزیز / هین مباش ای شاه این را مستجیز

یوسفم در حبس تو ای شه نشان / هین ز دستان زنانم وا رهان

از سوی عرشی که بودم مربط او / شهوت در زنگندم کاهبطوا

پس فکندم زان کمال مستقیم / از فن زالی به زندان رحم

روح را از عرش آمد در حطیم / لا جرم کید زنان شد عظیم

اول و آخر هبوط من ز زن / چونکه بودم روح و چون گشتم بدن

بشنو این زاری یوسف عثار / با برادران یعقوب بیدل رحم آر

ناله از اخوان کنم یا از زنان / که فکندندم چو آدم از جنان

زان مثال برگ دی پژمرده ام / کز بهشت وصل گندم خورده ام

چون بدیدم لطف و اکرام ترا / وان سلام و پیغام ترا

من سپند از چشم بد کردم پدید / در سپندم نیز چشم بد رسید

واقع هر چشم بد از پیش و پس / چشمهای پر خمار تست و بس

چشم بد را چشم نیکویت شفا / مات ما اصلح کند عوالدوا

لیک زین چشمت کیمیا امی رسد / چشم بد را چشم نیکو می کند

چشم نیکت به چشم بد دل رود / چشم بارخش سخت همت شد است

تا ز بس همت که با یدیدار نظر / می نگیرد باز شه جز شیر نر

شیر چه کان شاهباز معنوی / هم شکار تست هم صید شه توئی
شد صفیر باز جان در مرج دین / نعره‌های لا احب الآفلین

باز دل را کز پی تو می‌پرید / از عطای بیحدت چشمی بدید
یافت بینی بوی و گوش از تو سماع / هر حسی را قسمتی آمد مشاع

هر حسی بو نهی ره سوی غیب / نبود آن حس را فتور مرگ و شیب
مالک الملکی بحس چیزی دهی / تا که بر حسها کند آن حس شهی

جهد کن تا حس تو بالا رود / تا که کاری حس ز الا لا شود

حکایت سلطان محمود غزنوی و رفاقت او بشب با دزدان

شب چو شه محمود بر میگشت فرد / با گروه دزد در شب باز خورد
پس بگفتندش که ای بو الوفا / گفت شه من هم یکیم از شما

آن یکی گفت ای گروه مکر کیش / هین بگوید از فن و فرهنگ خویش
تا بگوید با حریفان در سمر / کو چه دارد در جبلت از هنر

آن یکی گفت ای گروه فن فروش / هست خاصیت مرا اندر دو گوش
که بدانم سگ چه می‌گوید ببانگ / قوم گفتندش ز دیناری دو دانگ

آن دگر گفت ای گروه زرپرست / جمله خاصیت مرا چشم اندر است
هر کرا شب بینم اندر قیروان / روز بشناسم مر او را بی‌گمان

گفت یک خاصیتم در بازو است / که زنم من نقبها با زور دست
گفت یک خاصیتم در بینی است / کار من در خاکها بو بینی است

سر الناس معادن داد دست / که رسول آن را پی چه گفته است
من ز خاک تن بدانم کاندر آن / چند نقد است و چه دارد او ز کان

در یکی کان زر بی اندازه درج / وان دگر دخلش بود کمتر ز خرج
همچو مجنون بو کنم هر خاک را / خاک لیلی را بیابم بی‌خطا

بو کنم دانم ز هر پیراهنی / گر بود یوسف و گر آهرمنی
همچو احمد کو برد بو از یمن / زان نصیبی یافت این بینی من

که کدامین خاک همسایهٔ زر است / یا کدامین خاک صفر و ابتر است
گفت یک یک خاصیت در پنجه‌ام / که کمندی افکنم طول علم

قصر گر چه چند باشد بس بلند / کنگرش در سخت گردانم کمند
همچو احمد که کمند انداخت سخت / که کمندش برد سوی تخت و بخت

همچو احمد که کمند انداخت جانش / تا کمندش برد سوی آسمانش
گفت حقش ای کمند انداز بیت / آن ز من دان ما رمیت اذ رمیت

پس بپرسیدند زان شه کای سنی / مر ترا خاصیت اندر چه بود
گفت در ریشم بود خاصیتم / که رهانم مجرمان را از نقم

مجرمان را چون بجلادان دهند / چون بجنبد ریش من ایشان رهند
چون بجنبانم برحمت ریش را / طی کنند آن قتل و آن تشویش را

قوم گفتندش که قطب ما توئی / چون خلاص وقت محنتها توئی
بعد از آن جمله بهم بیرون شدند / سوی قصر آن شه میمون شدند

چون سگی بانگی بزد از دست راست / گفت می‌گوید که سلطان با شماست
خاک بو کرد آن دگر از ربوه / گفت کاین هست از وثاق بیوه

پس کمند انداخت استاد کمند / تا شدند آن سوی دیوار بلند
جای دیگر خاک را چون بو کرد / گفت خاک مخزن شاهی است فرد

نقب زن زد نقب در مخزن رسید / هر یکی از مخزن اسبابی کشید
پس زر و زربفت و گوهرهای زفت / قوم بردند و نهان کردند تفت

شه معین دید منزلگاه شان / حلیه و نام و پناه و راه شان
خویشتن دزدید ز ایشان بازگشت / روز در دیوان بگفت آن سرگذشت

پس روان گشتند سرهنگان مست / تا که دزدان را گرفتند و ببست
دست بسته سوی دیوان آمدند / در نهیب جان همه لرزان شدند

چونکه استادند پیش تخت شاه / یار شان شب بود و آن شاه چو ماه
آنکه شب بر هر که چشم انداختی / روز دیدی بی‌شکش بشناختی

شاه را بر تخت دید و گفت این / بود با ما دوش شب گرد و قرین
آنکه چندین خاصیت در ریش اوست / این گرفت ما هم از تفتیش اوست

عارف ار شه بود چشمش لاجرم
چشم من بر دوخت شه نشناخت
چشم عارف دان امان هر دو کون
در غیبها که محجوبست خیز
مر یتیمی را که حق سرمه کشد
در نظر بودش مقامات العباد
گر هزاران مدعی سر بر زند
گفت شاه هر زمانی کی دیدست
حق همی خواهد که تو زاهد شوی
کاین غرضها پرده دید شود
در دلش خورشید چون نوری فشاند
در زمین حق را و در چرخ سمی
باز کرد از رطب و یابس حق نظر
شاه مطلق بود در هر نزاع
منظر حق دل بود در دو سرا
پس ز انی لا که گفت اندر لقا
شد اسیر آن قضا میر قضا
ای بسا تواند ز خیر و شر
چشم من از چشمها بگزیده شد
رقب انجم نوز با الساهر
بعد تو مر گشت با در و کمال
من نکردم لاابالی در طریق
دید روی جز تو شد غل گلو
ذره ذره کاندرین ارض و سماست
چشم خداب نبانی زین کو بها

بر کشاد از معرفت باب چشم
جمله غیبها وی ها مش عشق باخت
که بدو یابید هر بهرام عون
ناظر حق بود و زو بودش امید
گر ز داد در یتیم بار شد
لاجرم نامش خدا شاهد نهاد
گوش قاضی جانب شاهد کند
کو بدید بی غرض سر دید است
تا غرض بگذار ای شاهد شوی
بر نظر چون پرده پوشیده شود
پیش چشمش اختر را اعتقاد دیگر نماند
هست پنهان تر ز روح او مسیحی
روح را مر پینی همراه کرد
بشکند گفتش خمار هر صداع
که نظر در شاه آید شاه را
در شب معراج شاهد باز ما
شاد باش ای چشم تیز مرتضی
از اشارتها دل ما بی خبر
تا که در شب آفتابم دیده شد
وا نجاتا من مفضحات القاهره
خاصه بعد کالحق و جد الوصال
تو مکن هم لاابالی ای شفیق
کل شئ ما سوی الله باطل
جنس خوجه در اهر کی جوان کمر باست
مغز جویان انه گلستان نعم بها

و هو معکم گفت او این شاه بود
امت خود را نجواهم من ازو
زان محمد شافع هر داغ بود
از الم نشرح دو چشمش سرمه یافت
نور او بر روزها غالب شود
آلت شاه هر زمان چشم تیز
قاضیان را در حکومت این فن است
مدعی دیده است اما با غرض
حق همی گوید غرض را ترک کن
پس نه بیند جمله را با طم و رم
پس بدید او بی حجاب اسرار را
باز کرد از حق دو چشم خویشتن
پس چه دید آن روح او چشم عزیز
نام حق عدل است و شاهد آن کت
عشق حق و عشق شاه هر باز بیش
ابر قضا بر نیک و بد حاکم بود
عارف از معرفت بس خو اسکند
ری برانا لا از ره روز و شب
لطف معروف تو بود ای منتهی
یار شب را روز مهجوری بده
آنکه دید سنعت کمن دیدش
هین گمان زر روی داور العبید
باطلند و می نمایندم رشد
مغز نانی را می کشد تا مستقر
زانکه حس چشم آمد تنگ کش

فعلها می دید سرها می شنود
کو نگردد آنچه عارف هیچ رو
که ز جز حق چشم او مازاغ بود
دید آنچه جبرئیل آن بر نتافت
آنچنان مطلوب را طالب شود
کز شب خیزش ز غیب گریز
شاهد ایشان دو چشم نوست
پرده باشد دیده دل را غرض
تا قبول افتد ترا با ما سخن
حبک الشی یعمی و یصم
نیست مرح مومن و کفار را
آنکه صاحب نعت آمد سنن
نیش و پنهان نماید هیچ چیز
تا چه علت بی در چشم دوست
بود اید جمله پرده ساز نیش
بر قضا شاهد نه حاکم می شود
کای رقیب با تو اند رگام و شر
چشم بند است دید سبب
نیست کمال البر فی اتمامه
جان قربت دیده را دوری عم
آب این بر سبزه بالیده اش
آنکه او یکبار رو تو بدید
زانکه باطل باطلان می کشد
می کشد مر آب تف جگر
مغز ده بینی می کشد بوهای خوش

زین کششها ای خدای رازدان … تو بجذب لطف خودمان ده امان
غالبی بر جاذبان ای مشتری … شاید ار درماندگان را واخری
رو بشه آور چو تشنه با ابر … آنکه بود اندر شب قدر او چو بدر
چون لسان و جان او بود آن او … آن او با او بود گستاخ گو
گفت گشتیم چون جان بد طین … سر قضای جان توئی در یوم دین
وقت آن شد ای شه مکتوم سیر … کز کرم ریشی بجنبانی بخیر
هر یکی خاصیت خود وانمود … آن هنرها جمله بدبختی فزود
آن هنرها گردن ما را ببست … زان مناصب سرنگونساریم و پست
آن هنر فی جیدها حبل مسد … روز مردن نیست زین فنها مدد
جز همان خاصیت آن خوش حواس … که بشب بد چشم او سلطان شناس
آن هنرها جمله غول راه بود … غیر چشمی کو ز شاه آگاه بود
شاه را شرم از وی آمد روز بار … که بشب او سوی شه بود در نظار
سگ چو بیدار است شب چون پاسبان … بیخبر نبود ز شب خیز شهان
زین بدنامان نباید ننگ داشت … هوش بر اسرارشان باید گماشت
هر کرا او یکبار خود بدنام شد … خود نباید نام جست و خام شد
ای بسا زر که سیه تابش کنند … تا شود ایمن ز تاراج و گزند
هر کسی کو پی دود در سر ما … باز کن دو چشم سوی انبیا

قصهٔ چریدن گاو بحری در نور گوهر شبچراغ و ریختن تاجر خاک بر سر گوهر تابنده

گاو آبی گوهر از بحر آورد … بنهد اندر مرج و گردش می چرد
در شعاع نور گوهر گاو آب … می چرد از سنبل و سوسن شتاب
زان فکنده گاو آبی عنبر است … که غذااش نرگس و نیلوفر است
هر که باشد قوت او نور جلال … چون نزاید از لبش سحر حلال
هر که چون زنبور وحیش نقل شد … چون نباشد خانهٔ او پر عسل
می چرد در نور گوهر آن بقر … ناگهان گردد ز گوهر دورتر
تاجری بر دُر نهد گل سیاه … تا شود تاریک مرج و سبزه گاه
پس گریزد مرد تاجر بر درخت … گاو جویان مرد را با شاخ سخت
چند بار آن گاو تازد گرد مرج … تا کند آن خصم را در شاخ درج
چون ازو نومید گردد گاو نر … آید آنجا که نهاده بد گهر
لعل بیند فوق در شاهوار … پس ز طین بگریزد ابلیس وار
کان بلیس از متن طین کور و کر است … گاو کی داند که در گل گوهر است
اهبطوا افکند جان را در حضیض … از نمازش کرد محروم آن محیض
ای رفیقان زین مقیل و زان مقال … اتقوا ان الهوی حیض الرجال
اهبطوا افکند جان را در بدن … تا بگل پنهان بود دُرّ عدن
تاجرش داند ولیکن گاو نی … اهل دل دانند و هر گل کاو نی
هر گلی کاندر دل او گوهر است … گوهرش غماز طین دیگر است
وان گلی کز رش حق نوری نیافت … صحبت گلهای پر دُر بر نتافت

رجوع بقصهٔ موش و چغز و ربودن زاغ موش و چغز را

این سخن پایان ندارد موش ما … هست بر لبهای جو بر گوش ما
آن سر رشتهٔ عشق رشته می کشد … بر امید وصل چغز با رشد
می تند بر رشتهٔ دل دمبدم … که سر رشته بدست آورده ام
همچو تاری شد دل و جان در شهود … تا سر رشته بمن روی نمود
چون غراب البین آمد ناگهان … در شکار موش و بردش زان مکان
چون بر آمد بر هوا موش از غراب … منسحب شد چغز نیز از قعر آب
موش در منقار زاغ و چغز هم … در هوا آویخته پا در رحم
خلق می گفتند زاغ از کر و کید … چغز آبی را چگونه کرد صید
چون شد اندر آب و چونش در ربود … چغز آبی کی شکار زاغ بود
چغز می گفت این سزای آنکسی … کو چو بی آبان شود جفت خسی
ای فغان از یار ناجنس ای فغان … همنشین نیک جوئید ای مهان
عقل را افغان ز نفس پر عیوب … همچو بینی بدی بر روی خوب

عقل می گفتش که جنسیت یقین ... از ره معنی است نی از آب و طین
هین مشو صورت پرست این مگو ... سر جنسیت بصورت در مجو
صورت آمد چون جماد و چون حجر ... نیست جامد را ز جنسیت خبر
جان چو مور و تن چو دانه گندمی ... می کشاند سو بسویش هر دمی
مور داند کان حبوب مرتهن ... مستحیل و جنس من خواهد شدن
آن یکی موری گرفت از راه جو ... مور دیگر گندمی بگرفت و دو
جو سوی گندم نمی تازد ولی ... مور سوی مور می آید بلی
رفتن جو سوی گندم تابع است ... مور را بین که بجنسش راجع است
تو مگو گندم چرا شد سوی جو ... چشم را بر خصم نه نی بر گرو
مور اسود بر سر لبد سیاه ... مور پنهان دانه پیدا پیش راه
عقل گوید چشم را نیکو نگر ... دانه هرگز کی رود بی دانه بر
زین سبب آمد سوی اصحاب کلب ... هست صورتها حبوب و مور قلب
زان شود عیسی سوی پاکان چرخ ... بد قفسها مختلف یک جنس فرخ
این قفس پیدا و آن فرخش نهان ... بی قفس کش کی قفس باشد روان
ای خنک چشمی که عقلستش امیر ... عاقبت بین باشد و حبر و قریر
فرق زشت و نغز از عقل آور نه دید ... نی ز چشمی کو سیه بیند سپید
چشم غره شد بخضرای دمن ... عقل گوید بر محک ماش زن
آفت مرغ است چشم کام بین ... مخلص مرغ است عقل دام بین
دام دیگر بد که عقلش در نیافت ... وحی غایب بین بدین سو زان شتافت
جنس و ناجنس از خرد تانی شناخت ... سوی صورتها نشاید زود تاخت
هست جنسیت بصورت لی لک ... عیسی آمد در بشر جنس ملک
برکشیدش فوق این نیلی حصار ... مرغ گردونی چو چغدش زاغ وار

بردن پریان عبدالغوث را مدتی در میان جن و بعد از آن بشهر آمدن پیش فرزندان و باز بپیش پریان رفتن

بود عبدالغوث هم جنس پری ... چون پری نه سال در پنهان پری
شد زنش را نسل از شوی دگر ... وان یتیمانش ز مرگش در سمر
مدتی بگذشت و نامد خبر ... زو طمع ببریده هم زن هم پسر
که مر او را گرگ زد یا رهزنی ... یا فتاد اندر چهی یا مکمنی
جمله فرزندانش در اشغال مست ... خود نگفتندی که بابایی بدست
بعد نه سال آمد او هم عاریه ... گشت پیدا باز شد متواریه
یک بیک فرزندش او دید باز ... گشت پنهان کش ندیدش باز راه
یک مهی مهمان فرزندان خویش ... بود و زان پس کس ندیدش رنگ بیش
برد هم جنسی پریانش چنان ... که رباید روح را زخم سنان
چون بهشتی جنس جنت آمدست ... هم ز جنسیت شود یزدان پرست
نی نبی فرمود جود و محمده ... شاخ جنت دان بدنیا آمده
مهرها را جمله جنس مهر خوان ... قهرها را جمله جنس قهر دان
لاابالی لاابالی آورد ... زانکه جنس هم بوند اندر خرد
بود جنسیت در ادریس از نجوم ... هشت سال او با زحل شد در قدوم
در مشارق در مغارب یار او ... هم حدیث و محرم آثار او
بعد غیبت چونکه آورد او قدوم ... در زمین می گفت او درس نجوم
پیش او استارگان خوش صف زده ... اختران در درس او حاضر شده
آنچنانکه خلق آواز نجوم ... می شنیدند از خصوص و از عموم
جذب جنسیت کشیده تا زمین ... اختران را پیش او کرده مبین
هر یکی نام خود و احوال خود ... باز گفته پیش او شرح رصد
چیست جنسیت یکی نوع نظر ... که بدان یابند ره در همدگر
آن نظر که کرد حق در وی نهان ... چون نهد در تو تو گردی جنس آن
هر طرف چه می کشد تن را نظر ... بی خبر را کی کشاند با خبر
حق چو اندر مرد خوی زن نهد ... او مخنث گردد و کون میدهد
چون نهد در زن خدا خوی نری ... طالب زن گردد آن زن سعتری
چون نهد در تو صفات جبرئیل ... همچو فرخی بر هوا جویی سبیل

منتظر بنهاده دیده در هوا / از زمین بیگانه عاشق بر سما
چون نهد در تو صفتهای خری / صد پرت گر هست بر آخر پری

از پی صورت نیاید موش خوار / از خبیثه شد زبون موش خوار
طعمه جوئی خائنی ظلمت پرست / از پنیر و فستق و دوشاب مست

باز اشهب را چو باشد خوی موش / ننگ موشان باشد او عار وحوش
خوی آن ابله و صف او ای پسر / چون بگشت او ز خان خمی بشر

در قیام از نحن الصافون / در چه بابل به بسته سرنگون
لوح محفوظ از نظرها خالی شد / لوح ایشان با حروف مسعود شد

سر نهان پنهان بکل جهان / موسی برعرش فرعونی جهان
در پی خراش با خرش خویش بین / خوبرویی روغن گل را ببین

خاک گردد از مرد حق پایه شرف / تا نهد بر گور او دل روی خود
خاک از همسایگی جسم پاک / چون مشرف آمد و اقبالناک

پس تو هم الجار ثم الدار گو / گر دلی داری برو دلدار جو
خاک او همسیرت جان می‌شود / سرمه‌ی چشم عزیزان می‌شود

ای بسا در گور خفته خاک‌وار / به ز صد زنده به نفع و انتشار
سایه برده او و خاکش سایه‌مند / صد هزاران زنده در سایه‌ی وی‌اند

داستان مرد وظیفه دار از محتسب تبریز که اشکال کرده بود بر امید وظیفه از وفات او بی خبر بوده و از هیچکس وام او گزارده نشد الا از محتسب متوفی گزارده شد چنانکه گفته اند بیت

آن یکی درویش ز اطراف دیار / جانب تبریز آمد وامدار
نه هزارش وام بود از زر مگر / بود در تبریز بدرالدین عمر
محتسب بود او به دل بحر آمده / هر سر مویش یکی حاتم‌کده

لیس من مات فاستراح بمیت / انما المیت میت الاحیاء

حاتم ار بودی گدای او شدی / سر نهادی خاکپای او شدی

گر بدادی تشنه را بحر زلال / در کرم شرمنده بودی زان نوال
ور بدادی ذره را مشرقی / بود آن در همتش نالایقی

بر امید او بیامد آن غریب / کو غریبان را بدی خویش و قریب
با درش بود آن غریب آموخته / وام بیحد از عطایش توخته

هم به پشتی آن کریم او وام کرد / که به بخششهاش واثق بود مرد
لاابالی گشته زد وام او چو / بر امید قلزم اکرام خو

وامداران روترش او شادکام / همچو گل خندان از آن روض الکرام
گرم شد پشتش ز خورشید عرب / چه غمستش از سبال بولهب

چونکه دارد عهد و پیوند سحاب / کی دریغ آید سقایی را ز آب
ساحران واقف از دست خدا / کی نهند این دست و پا را دست و پا

آمدن جعفر رضی الله عنه تنها بگرفتن قلعه و مشورت کردن ملک آن قلعه با وزیر در دفع او و گفتن وزیر ملک را که زنهار ملک را بوی تسلیم کن که او مؤید ست

روبهی که هست او را شیر پشت / بشکند مغز پلنگان را بمشت
چونکه جعفر رفت سوی قلعه‌ای / قلعه پیش کام خشکش جرعه‌ای
یکسواره تاخت تا قلعه بکر / تا در قلعه ببستند از حذر

زهره نی کس را که پیش آید بجنگ / اهل کشتی را چه زهره با نهنگ
روی آورد آن ملک سوی وزیر / که چه چاره است اندرین وقت ای مشیر

گفت آنکه ترک گویی کبر و فن / پیش او آیی به شمشیر و کفن
گفت آخر نه یکی مردیست فرد / گفت منگر خوار در فردی مرد

چشم بگشا قلعه را بنگر نکو / همچو سیماب است لرزان پیش او
بر سر زین آنچنان محکم پی است / گوییا شرقی و غربی با وی است

چند کس همچون فدایی تاختند / خویشتن را پیش او انداختند
هر یکی را او بگرزی می‌فکند / سرنگونشان اندر اقدام سمند

داده بودش صنع حق جمعیتی / که همی زد یک تنه بر امتی
چشم من چون دید روی آن قباد / کثرت اعداد از چشمم فتاد

گزاردن ادا کردن
واثق اعتماد کننده
سبال جمع سبلت
خنگ اسپ

اختران بسیار و خورشید یکیست
پیش او بنیاد ایشان سست کیست

گر هزاران موش پیش آرند سر
گربه را نی ترس باشد نی ضرر

گر به پیش آیند موشان ای خلان
نیست جمعیت درون جان شان

هست جمعیت بصورت در فشار
جمع معنی خواه هین از کردگار

نیست جمعیت ز بسیاری جسم
جسم را بر باد قائم دان چو اسم

در دل موش ار بدی جمعیتی
جمع گشتندی چند موش از حمیتی

بر زدندی خویش ما بر گربه
هر یکی بر وی زدندی حربه

بر زدندی چون فدائی حمله
خویش را بر گربه بی مهله

آن یکی چشمش بکندی از ضراب
وان دگر گوشش دریدی هم بناب

وان دگر سوراخ کردی پهلوش
از جماعت گم شدی بیرون شوش

لیک جمعیت ندارد جان موش
بجهد از جانش ز بیم گربه هوش

گر بود اعداد موشان صد هزار
خشک گردد و اند یکی گربه نزار

از رمه انبه چه غم قصاب را
انبهی هش چه بندد خواب را

مالک الملک است جمعیت دهد
شیر را تا بر گله گوران جهد

در زمانی خان بسازد ترت قرت
گفت نیکو گفتنش از راه پرعت

صد هزاران گورده شاخ و دلیر
چون عدم باشند پیش صول شیر

مالک الملک است بدهد ملک حسن
یوسفی را تا بود چون ماه مزن

در رخی بنهد شعاع اختری
تا شود شاهی غلام دختری

بنهد اندر روی دیگر نور خود
که ببیند نیم شب هر نیک و بد

یوسف و موسی ز حق بردند نور
در رخ و رخسار و در ذات الصدور

روی موسی بارقی انگیخته
پیش رو او توبره آویخته

نور رویش آنچنان بردی بصر
که زمرد از دو چشم مار کر

او ز حق درخواسته تا توبره
گردد آن نور قوی را ساتره

توبره گفت از گلیمت ساز هین
کان لباس عارفی آمد یقین

کان گلیم از صبر یافته است
نور جان تار و پودش تافته است

جز چنین خرقه نخواهد شد حمول
نور ما را بر نتابد غیر آن

کوه قاف ار پیش آید بهر سد
همچو کوه طور نورش بر درد

از کمال قدرت ابدان رجال
یافته اندر نفوذ بیچون احتمال

آنکه طورش بر نتابد ذره
قدرتش جا سازد از قاروره

آنچه طورش بر نتابد ای کیا
قدرتش اندر زجاجی ساخت جا

گشت مشکوة و زجاجی جای نور
که همی درد ز نورش قاف و طور

جسمشان مشکوة دان دلشان زجاج
تافته بر عرش و افلاک این سراج

نورشان حیران این نور آمده
چون ستاره زین ضحی فانی شده

زین حکایت کرد آن ختم رسل
از ملیک لایزال و لم یزل

که نگنجیدم در افلاک و خلا
در عقول و در نفوس با علا

در دل مومن بگنجیدم چو ضیف
بی ز چون و بی چگونه بی ز کیف

تا به دلالی آن دل فوق و تحت
یابد از من پادشاهیها و بخت

بی چنین آیینه این خوبی من
بر نتابد نی زمین و نی زمن

بعد کون اسپه حرم تا خیم
بس عریضه آیینه بر ساختیم

هر دمی زین آیینه پنجاه عرس
بشنو آیینه ولی شرحش مپرس

حاصل آن کز لبس خویشش پرده ساخت
که ز نغمان تو را می شناخت

گر بدی پرده ز غیر لیس او
پاره گشتی گر بدی کوه و دو تو

زانچنین دیوارها نافذ شدی
توبره با نور حق چه فن زدی

گشته بد آن آینه صاحب تفی
بود وقتی شور خرقه عارفی

گشته بود آن آینه سیار نور
زانکه بود از خرقه یک با حضور

زان شود آتش رهین سوخته
کوست با آتش نیوشی آموخته

در هوای عشق آن نور رشاد
خود صبوری از دو دیده باز داد

او فلا بربست یک چشم ببد
نمد دوی ابد آن چشمش برید

بعد از آن صبرش نماند و آن دگر
بر گشاد و کرد خرج آن قمر

همچنان مرد مجاهد نان دهد
چون بر او نور رضا جان دهد

پس زنی گفتش که چشم عبهری / چون ز دستت رفت حسرت میخوری
گفت حسرت میخورم که صد هزار / دیده بودی تا همی کردم نثار

روزن چشمم ز مه ویران شدست / لیک چون گنج در ویران شدست
که گدا را گنج کاین ویرانه ام / یاد آرد از رواق خانه ام

حق شنید این اندرو چشمش باز داد / دید موسی را ز نورش ساز داد
از نظر آن نور در پنهان نشد / از خزینه خاص بد ویران نشد

نور روی یوسفی وقت عبور / در فتادی در شباک و در قصور
پس بگفتندی درون خانه در / یوسف است این سو بسیران گذر

زانکه بر دیوار دیدندی شعاع / فهم کردندیش اصحاب بقاع
خانه را کش دریچه است آن طرف / دارد از سیران یوسف این شرف

هین دریچه سوی یوسف باز کن / وز شکافش فرجه آغاز کن
عشق ورزی آن دریچه کردنست / کز جمال دوست سینه روشنست

پس هماره روی معشوقه نگر / این بدست تست بشنو ای پسر
راه کن در اندرونها خویش را / دور کن ادراک غیر اندیش را

کیمیا داری دوای پوست کن / دشمنان را زین صناعت دوست کن
چون شوی زیبا بدان زیبا رسی / کو رهاند روح را از بیکسی

پرورش مر باغ جانها را نمش / زنده کرده مرده غم را دمش
نی همه ملک جهان دون دهد / صد هزاران ملک گوناگون دهد

بر سر ملک جمالش داد حق / ملکت تعبیر بی درس و سبق
ملکت حسنش سوی زندان کشید / ملکت علمش سوی کیوان کشید

شه غلام او شد از علم و هنر / ملک علم از ملک حسن استوده تر

رجوع بحکایت مرد وامدار و آمدن تبریز و آگاهی از فوت محتسب

آن غریب ممتحن از بیم وام / اندر آمد سوی آن دار السلام
شد سوی تبریز و کوی گلستان / خفته اومیدش فراز گلستان

زد ز دار الملک تبریز سنی / بر امیدش روشنی در روشنی
جانش خندان شد از آن صدر رجال / از نسیم یوسف و مصر جمال

گفت یا حادی انخ لی ناقتی / جاء اسعادی و طارت فاقتی
ابرکی یا ناقتی طاب الامور / ان تبریزا مناجات الصدور

اسرحی یا ناقتی حول الریاض / ان تبریز لنا نعم المفاض
ساربانا بار بگشا ز اشتران / شهر تبریز است و کوی گلستان

فر فردوسی است این پالیز را / شعشعه عرشی است این تبریز را
هر زمانی موج روح انگیز جان / از فراز عرش بر تبریزیان

چون وثاق محتسب جست آن غریب / خلق گفتندش که بگذشت آن حبیب
او پریر از دار دنیا نقل کرد / مرد و زن از واقعه اش روی زرد

رفت آن طاوس عرشی سوی عرش / چون رسید از هاتفش بوی عرش
سایه اش گرچه پناه خلق بود / در نوردید آفتابش زود زود

ماند او کشتی ازین ساحل پدید / گشته بود آن خواجه بس غمخانه گر
نعره زد مرد و بیهوش اوفتاد / گوئیا او نیز در پی جان بداد

پس گلاب و آب بر رویش زدند / همرهان بر حالتش گریان شدند
تا بشب بیهوش بود و بعد از آن / نیم مرده باز گشت از غیب جان

استغفار کردن آن غریب از اعتماد بر مخلوق و یاد نعمتهای خالق کردن و انابت نمودن ثم الذین کفروا بربهم یعدلون

چون بهوش آمد بگفت ای کردگار / مجرمم بودم بخلق امیدوار

گرچه خواجه بس سخاوت کرد و جود / هیچ آن کفو عطای تو نبود

او کله بخشید و تو سر پر خرد / او قبا بخشید و تو بالا و قد
او زرم داد و تو دست زرشمار / او ستورم داد و تو عقل سوار

خواجه شمعم داد و تو چشم قریر / خواجه نقلم داد و تو طعمه پذیر
او وظیفه داد و تو عمر و حیات / وعده اش زر وعده تو طیبات

او وثاقم داد و تو چرخ و زمین / در وثاقت او و صد چون او مکین
آنچه او داد ای ملکم هم از تو داد / کو دل دوست ما کردی راد

زرد از آن ترسست او نی زنافرید | نان از آن تست نانش از تو رسید
من چه پرسیدم همه تو می دهی | بار منت بر کسی می نهی
ما کجا بودیم کاین دیان دین | عقل می کارید اندر ماء و طین
تا ز اختران می ساخت او مصباحها | در طبایع قفل با مفتاحها
آدم اصطرلاب گردون علوست | وصف آدم مظهر آیات اوست
پر سطرلابش نقوش عنکبوت | بهر اوصاف ازل او را خبرست
عنکبوت این سطرلاب رشاد | بی منجم در کف عام اوفتاد
در چه دنیا فتادند این قروش | عکس خود در او دید هر یک چه درو
اندرو آن هر چه بیچاره نمود | ورنه آن شیری که در چه شد فرود
در رو اندر چاه کین از وی کشش | چون از او غالب تری سر بر کنش
او نگفت این نقش او در آب نیست | این بجز تقلید آب خلاب نیست
آن عدو اوست اندر عکس حق | کز صفاتم آنجا مشتقست
خلق زشتت اندر رویت نمود | که ترا او صفحه آیینه بود
می زند بر آب استاره سنی | خاک تو بر عکس اختر می زنی
خاک استیلا بریزی بر سرش | چونکه پنداری ز شبهه اخترش
آن ستاره نحس هست اندر سما | هم بدانسو بایدش کردن دوا
واده او حق شناس و بخششش | عکس آن او دست اندر پیچ و خشش
عکس آن خرچند باید در نظر | اصل بینی پیشه کن ای کژنگر
خالدین شد نعمت و منعم علیه | محیی لو میت فاجا والیه
گر نماید اشتهای نان و آب | بدهد بی این دو قوت مستطاب
چون پری را قوت از بوی دهد | هر ملک را قوت جان او دهد
زو حیات عشق خواه و جان مخواه | تو از آن رزق خدا نان مخواه
علم شان و عدل شان و لطف شان | چون ستاره چرخ در آب روان
پادشاهان مظهر شاهی حق | فاضلان مرآت آگاهی حق
عدل آن عدل و فضل آن فضل هم | لیک مستبدل شد آن قرن و امم

آن سخاوت و رحم هم تو دادیش | کز سخاوت صد سفر زد وی شادیش
من مرا و را قبله خود ساختم | قبله سازه اصل را نشناختم
چون همیکرد از عدم گردون پدید | وین بساط خاک را می گسترید
ای بسا بنیادهای پنهان خاش | سقف این سقف کرد وین فراش
هرچه در وی می نماید عکس اوست | همچو عکس ماه کاندر آب جوست
ماه از چرخ غیبست خورشید روح | عنکبوتش درس گوید از شروح
انبیا را داد حق تنجیم این | غیب را چشمی بباید غیب بین
عکس در چه دید از بیرون بد | همچو شیر گول اندر چه دوید
برد خرگوشیش اندر کام خلاف | در تگ چاهست آن شیر ژیان
آن مقلد سخره خرگوش شد | وز خیال خویشتن پر جوش شد
تو هم از دشمن چه کینی می کشی | این بود خشم غلط در هر کشی
وان گنه در وی ز عکس جرم تست | بایدان خود را ز طبع خویش شست
چونکه قبح خویش دیدی ای حسن | اندر آیینه بر آیینه مزن
کاین ستاره نحس در آب است | تا کند او سعد ما را زیر دست
عکس پنهان گشت اندر غیب راند | تو گمان بردی که آن اختر نماند
بلکه باید دل سوی بیسوی بست | نحس این سو عکس نحس آن سوست
گر بود او خوان فرو دان ریگ | تو بسیری و بماند مرده ریگ
حق چو بخشش کرد بر اهل نیاز | با عطا بخشیدشان عمر دراز
داد حق با تو در آمیزد چو جان | آنچنانکه آن تو باشی و تو آن
فربهی گر رفت حق در لاغری | فربهی پنهانت بخشد آن سری
جان چه باشد که تو سازی زو سند | حق بعشق خویش زندت می کند
خلق را چون آب دان صاف و زلال | اندر آن تابان صفات ذوالجلال
پادشاهی زیبد آن خلاق را | پادشاهان جملگی عاجز ورا
قرنها بگذشت این قرن نوست | ماه آن ماه است آب آن آب نیست
قرنها بر قرنها رفت ای همام | زین معانی برقرار و بر دوام

آب مبدل شد درین جو چند بار / عکس ماه و عکس اختر برقرار
پس بنایش نیست بر آب روان / بلکه بر اقطار عرض آسمان

این صفتها چون نجوم معنوی است / دانکه بر چرخ معانی مستوی است
خوبرویان آئینه خوبی او / عشق او ایشان عکس مطلوبی او

هم باصل خود رود این خد و خال / دائما در آب کے ماند خیال
جمله تصویرات عکس آب جوست / چون بمالی چشم خود خود جمله اوست

باز عقلش گفت بگذار این حول / خل و در شاد و دوشابست خل
خواجه را از چشم ابلیس لعین / منگر و نسبت مکن او را بطین

خواجه را جان بین مبین جسم گران / مغز بین او را مبینش استخوان
خواجه را چون غیر گفتی از قصور / شرم دار ای احول از شاه غیور

خواجه را کو در گذشت از اثیر / جنس این موشان تاریکی مگیر
همره خورشید را شپر مخوان / آنکه او مسجود شد ساجد مدان

عکسها را ماند این و عکس نیست / در مثال عکس خود بنمود نیست
آفتابی دید و یخ جامد نماند / روغن گل روغن کنجد نماند

چون مبدل گشته اند ابدال حق / نیستند از خلق برگردان ورق
قبله وحدانیت دو چون بود / خاک مسجود ملائک چون شود

چون درین جو دید عکس سیب مرد / دامنش را دید آن پرسیب کرد
آنچه در جو دید کی باشد خیال / چونکه شد از دیدنش پر صد جوال

تن مبین و آن مکن کان بکم صم / کذبوا بالحق لما جاءهم
ما رمیت اذ رمیت احمد بدست / دیدن او دیدن خالق شدست

حق مر او را برگزید از انس و جان / رحمة للعالمینش خواند از آن
خدمت او خدمت حق کردن است / روز دیدن دیدن آن روزن است

خاصه این روزن درخشان از خود است / نی ودیعه آفتاب و فرقد است
هم از آن خورشید زد بر روزنی / لیک از راه و سوی معهود نی

درمیان قصر و این روزن رهی / هست نی پنهان شد زان آگهی
تا اگر ابری برآید چرخ پوش / اندرین روزن نمودش بجوش

غیر راه این هوا و شش جهت / درمیانشان زان خور ما الفت است
مدحت و تسبیح او تسبیح حق / میوه می روید ز عین این طبق

سیب روید زین طبق خوش سخت / عیب نبود گر نهی نامش درخت
این سبد را تو درخت سیب دان / کز میان هر دو راه آمد نهان

آنچه روید از درخت بارور / زین سبد روید همان نوع اثر
این سبد را تو درخت بخت بین / زیر سایه این سبد خوش می نشین

نان چو اطلاق آورد ای مهربان / نان چرا می خوانیش محموده خوان
خاک ره چون چشم روشن کرد و جان / خاک او را سرمه بین و سرمه دان

چون ز روی این زمین تابد شروق / من چرا بالا کنم رو در عیوق
شد فنا عشقش مجو اے چشم شوخ / در چنین جو خشک کے ماند کلوخ

پیش این خورشید کی تابد هلال / با چنین رستم چه باشد زور زال
طالب است و غالب است آن کردگار / تا ز هستیها بر آرد او دمار

دو مگو و دو مدان و دو مخوان / بنده را در خواجه خود محو دان
خواجه هم در نور خواجه آفرین / فانی است و مرده و مات و دفین

چون جدا بینی ز حق این خواجه را / گم کنی هم متن و هم دیباچه را
چشم دل را هین گذاره کن ز طین / آن یکی قبله ست دو قبله مبین

چون دو دیدی ماند لطفی هر دو طرف / آتشی در خشک و تر افتاد و رفت

مثل دوبینی همچو آن غریب شهر کاشست که عمر نام داشت که خباز بسبب این نامش بدکان دیگر حواله کرد او فهم نکرد که همه دکانها یکی ست درین معنی که بعمر نام نان نفروشند

گر عمر نامی تو اندر شهر کاش / کس نفروشد بصد دانگی لیم اش

چون بیک دکان بگفتی عمرم / این عمر را نان فروشید از کرم

او بگوید رو بدین دیگر دکان / زان یکی نان به کزین پنجاه نان
گر نبودی احول او اندر نظر / او بگفتی نیست دکان دگر

پس وی اشراق آن نا احولی / بر دل کاشی شدی عمر علی
چون شنید او هم عمر از احولی / در کشید آن نان که هست آن علی
کیس عمر را نان ده ای انباز من / راز یعنی فهم کن ز آواز من
چون بیک دکان عمر بود ای رو / در همه کاشان ز نان محروم شو
احول دو بین چو بی بر شد ز نوش / احول صد بینی ای مادر فروش
هست احول اندرین ویرانه دیر / گوشه گوشه نقل نو که ثم خیر
مار بیدی از حواله جا بجا / اندرین کاشان پر خوف و رجا
گر ترا از عین این عکس نقوش / حق حقیقت گرد و بینی آن روش
پس بعین بلغ با خدا این آب / پس شود عریان چو بلقیس از حجاب
بر یکی خر بار لعل و گوهر است / بر یکی خر بار سنگ و مرده است
آب خضر است این آب دام و دد / هر چه اندر وی نماید حق بود
اندرین جو آنچه بر بالا گست / خواه بالا خواه در وی دارد است
اندرین جو هر چه بینی ای بسی / از نعیم و ناز و تاج و تخت دیبا

این از ینجا گوید آن خباز را / این عمر را نان فروشی ای بنا
پس فرستادش بدکان بعید / نان ز پیش وی او اندر کشید
او همی آن سو حواله می کند / این عمر آمد که تا بر نان زند
و ربیک دکان علی گفتی بگیر / نان ازینجا بی حواله بی زحیر
اندرین کاشان ز بینا از احولی / چون عمر می گرد چون کوی علی
در دو چشم حق شناس آمد ترا / دوست پر بین عرصه هر دو سرا
اندرین جو غنچه دیدی با شجر / همچو هر جو تو خیالش ظن مبر
چشم از این آب از حول حر می شود / عکس می بیند سپید پری شود
بار گونا گونست بر پشت خران / این بیک چه این خزانه و ترا ولی
بر همه جوها قیاس حکمت مران / واندرین جو ماه بین عکسش مخوان
زین تنک جو ماه گوید من همم / من و عکسم هم حدیثم هم رهم
از دو گوهرها بگیر این جوی را / ماه وار این پرتو صدر وی را
اندرین جو هر چه داری تو مراد / باز زین دو شکر گوهر زیاد

جمله مطلوبات خلق هر دو کون / گشت موج جود اندر وی بعد بون
این سخن پایان ندارد آن غریب / گریه کرد از درد آن خواجه لبیب
واقعه آن وام او مشهور شد / پایمرد از درد او رنجور شد

توزیع کردن پایمرد در محله تبریز و جمع شدن اندک چیز و رفتن آن غریب بتربت محتسب بزیارت وآن قصه را بر سر گور او بطریق نوحه گفتن

از پی توزیع گرد شهر گشت / وز طمع میگفت هر جا سرگذشت
پایمرد آمد بدو دستش گرفت / شد بگور آن کریم بس شگفت
مال خود ایثار راه او کند / جان خود ایثار جاه او کند
ترک شکرش ترک شکر حق بود / حق او لا شک بحق ملحق شود
رحمت مادر اگر چه از خداست / خدمت او هم فریضه است و سزاست
در قیامت بنده را گوید خدا / دین چه کردی آنچه وادم ترا
گویدش حق نی نکردی شکر من / چون نکردی شکر آن اکرام و فن
چون بگور آن ولی نعمت رسید / گشت گریان زار و آمد در نشید
ای غم ارزاق ما بر خاطرت / ای چو رزق عام احسان و برت

هیچ نادر وا از ره کدیه بدست / غیر صد دینار آن کدیه پرست
گفت چون توفیق یابد بنده / کو کند مهمانی فرخنده
شکر او شکر خدا باشد یقین / چون باحسان کرد توفیقش قرین
شکر می کن مر خدا را در نعم / نیز می کن شکر و ذکر خواجه هم
زین سبب فرمود حق صلوا علیه / کو محمد بود محتاج الیه
گوید ای رب شکر تو کردم بجان / چون ز تو بود اصل آن روزی نان
بر کریمی کرده ظلم و ستم / ای زدست او رسیدت نعمتم
گفت ای پشت پناه هر نبیل / مرتجی و غوث ابناء السبیل
ای فقیران را عشیره و والدین / در خراج و خرج در ایفاء دین

ای چو بحر از بهر نزدیکان گهر / داده و تحفه سوی دوران مطر
پشت ما گرم از تو ای آفتاب / رونق هر قصر و هر گنج خراب
ای در ابرویت ندیده کس گره / ای چو میکائیل راد و رزق ده
ای دلت پیوسته با دریای غیب / ای بقا کرده فنا عنقای غیب
یاد ناورده که از عالم چه رفت / سقف قصر همتت هرگز مکفت
ای من و صد همچو من ماه و سال / مر ترا چون نسل تو گشته عیال
نقد ما و جنس ما و رخت ما / نام ما و فخر ما و بخت ما
این همه از حق بد و تو واسطه / در میان ما و حق تو رابطه
تو فزودی لیک بخشت مابرو / عیش ما و رزق مستوفا برو
واحد کالالف در بزم و کرم / صدر چو حاتم گاه ایثار نعم
حاتم ار مرده به مرده می‌دهد / گردگانهای شمرده می‌دهد
تو حیاتی می‌دهی در هر نفس / کز نفیسی می نگنجد در نفس
تو حیاتی میدهی بس پایدار / نقد زر بی کساد و بی‌شمار
وارثی نابوده یک خوی ترا / ای فلک سجده کنان کوی ترا
خلق را از گرگ غم لطفت شبان / چون کلیم الله شبان مهربان

گریختن گوسفند از کلیم الله و شفقت و مهربانی او

گوسفندی از کلیم الله گریخت / پای موسی آبله شد نعل ریخت
در پی او تا بشب در جستجو / وان رمه غایب شده از چشم او
گوسپند از ماندگی سست ماند / پس کلیم الله گرد از وی فشاند
کف همی مالید بر پشت و سرش / می نوازش کرد همچون مادرش
نیم ذره تیرگی و خشم نی / غیر مهر و رحم و آب چشم نی
گفت گیرم بر منت رحمی نبود / طبع تو بر خود چرا استم نمود
با ملائک گفت یزدان آن زمان / کز نبوت را همی زیبد فلان
مصطفی فرمود که خود هر نبی / کرد چوپانی چه برنا چه صبی
بی شبانی کردن و آن امتحان / حق ندادش پیشوائی جهان
تا شود پیدا وقار و صبرشان / کردشان پیش از نبوت حق شبان
گفت سائل هم تو نیز ای پهلوان / گفت من هم بوده‌ام دهری شبان
هر امیری کو شبانی بشر / آنچنان آرد که باشد موتمر
حلم موسی وار اندر رعی خود / او بجا آرد به تدبیر و خرد
لاجرم حقش دهد چوپانیی / بر فراز چرخ مه روحانیی
آنچنان که انبیا را زین رعا / برکشید و داد رعی اصفیا
خواجه باری تو درین چوپانیت / کردی آنچه کو در گرد وفانیت
دائم آنجا در مکافات ایزدست / سروری جاودانه بخشدت
بر امید کف چون دریای تو / بر وظیفه دادن و ایفای تو
وام کردم نه هزار از زر گزاف / تو کجائی تا شود این وصاف
تو کجائی تا که صد چندان کرم / با من خسته بجا آری نعم
تو کجائی تا دو صد لطف و عطا / با غریب خسته دل آری بجا
تو کجائی تا که خندان چون چمن / گویم بستان و صد چندان ز من
تو کجائی تا مرا خندان کنی / لطف و احسان چون حلیم اندران کنی
تو کجائی تا بری در مخزنم / تا کنی از وام و فاقه ایمنم
من همی گویم بس و تو مفضلم / گفته کاین هم گیر از بهر دلم
چون همی گنجد جهانی زیر طین / چون بگنجد آسمانی در زمین
حاش لله تو برونی زین جهان / هم بوقت زندگی هم ارث ما
در هوای غیب مرغی می‌پرد / سایهٔ او بر زمین می‌گسترد
جسم سایه سایهٔ سایه دلست / جسم کی اندر خور پایه ویست
مرد خفته روح او چون آفتاب / در فلک تابان و تن در جامه خواب
جان نهان اندر خلا همچون سجاف / تن تقلب می‌کند زیر لحاف
روح چون من امر ربی مختفی است / هر مثالی که بگویم منتفی است
ای عجب کو لعل شکر بار تو / وان جوابات خوش و اسرار تو
ای عجب کو آن عقیق قندخا / آن کلید قفل مشکلهای ما

ای عجب کان دم چو ذوالفقار
آنکه کردی عقلها را بیقرار

چند گوئی فاخته کاشانه جو
کو و کو و کو و کو و کو و کو

کو همانجا که دل و اندیشه اش
دایم آنجا بد چو شیر و بیشه اش

کو همانجا که صفات رحمتست
قدرتست و نزهتست و فطنتست

کو همانجا که امید مرد و زن
میرود در وقت اندوه و حزن

کو همانجا که بوقت علتی
چشم پر دو بر امید صحتی

آن طرف که بهر دفع زشتیی
باد جویی بهر کشت و کشتیی

آن طرف که دل اشارت میکند
چون زبان یا هو عبارت میکند

او مع الله است بی کو کو همی
کاش جولاها نه اکو گفتمی

عقل لاکو تا به بیند غرب و شرق
روحها را میزند صد گونه برق

جزر و مدش بد به بحری ز بد
منتهی شد جزر و باقی ماند مد

نه هزارم دام و من بیدسترس
هست صد دینار ازین گنجم و بس

حق کشیدت عالمه ام در کشمکش
میر دم نو امید ای خاک تو خوش

همتی ای یار با پر حسرتست
ای همایون دست و ای همتست

آدم بر چشمه اصل عیون
یافتم دردی بجای آب خون

چرخ آن چرخست تا آب آید نا غیب
چون که جوییست آب آن غیبست

محنتان هستند کو آن مستطاب
اختران هستند کو آن آفتاب

تو شدی سوی خدا ای محترم
پس بسوی حق روم من نیز هم

مجمع و پای علم هادی القرون
هست حی کل لدینا محضرون

نقشها گر بیخبر گر با خبر
در کف نقاش باشد محتصر

دمبدم در صفحه اندیشه شان
ثبت و محوی میکند آن بی نشان

خشم می آرد رضا را می برد
بخل می آرد سخا را می برد

گه برد حقد و صفا آرد همی
با رود عجز و عطا کارد همی

نیم لحظه مدرکاتم شام و غدو
هیچ خالی نیست زین اثبات و محو

کوزه گر با کوزه باشد کارساز
کوزه از خود کی شود پهن و دراز

چوب در دست درودگر معتکف
ورنه چون گردد بریده و مؤتلف

جامه اندر دست خیاطی بود
ورنه از خود چون بدوزد یا درد

مشک با سقا بود ای منتهی
ورنه از خود کی شود پر یا تهی

هر دمی پر میشوی تی میشوی
پس بدان کاندر کف صنع ولی

چشم بند از چشم روز آگه بود
صنع از صانع چسان شد بی خود

چشم داری تو بچشم خود نگر
منگر از چشم سفیهی بیخبر

گوش داری تو بگوش خود شنو
گوش گولان را چرا باشی گرو

بی ز تقلیدی نظر را پیشه کن
هم برای عقل خود اندیشه کن

بشنو از من یک حکایت بی نظیر
تا شود از سر گفت من خبیر

دیدن خوارزمشاه در سیران در موکب خود اسپی نادر و تعلق دل شاه بآن اسپ و سرد کردن عماد الملک آنرا از دل شاه و گزیدن شاه گفت او را بر دیده خود چنانکه حکیم در الٰهی نامه گوید بیت

چون بباشد بخت شود نخاس
یوسفی یابی از گز کرباس

ازدلالی برادران یوسف در دل مشتریان چندان حسن پوشیده شد که وکانوا فیه من الزاهدین

بود امیری را یکی اسپ گزین
در گله سلطان نبودش همقرین

او سواره گشت در موکب پگاه
ناگهان دید اسپ را خوارزمشاه

چشم شه را فر و رنگ اسپ برد
تا برجعت چشم شه بر اسپ بود

بر هر آن عضوی که افگندی نظر
هر یکی خوشتر نمودی زان دگر

غیر چستی و گشی و روحنت
حق مر او را داده بد نادر صفت

پس تجسس کرد عقل پادشاه
کیس چه باشد کو زند بر عقل راه

چشم من سیرست و پرست و غنی
از دو صد خورشید دارد روشنی

ای رخ شاهان بر من بیذقی
نیم اسپم در رباید بی حقی

جادو کردست جادو آفرین
جذبه باشد آن خاصیات این

فاتحه خواند و بسی لاحول کرد
فاتحه اش در سینه می افزود درد

۲ نزهت پاکیزگی
۳ فطنت زیرکی

زانکه او را فاتحه خود می کشید   فاتحه در جر و دفع آمد وحید
گر نماید غیر هم تمویه اوست   ور رود غیر از نظر تنبیه اوست
پس یقین گشتش که جذب آن سریست   کار حق هر لحظه نادر آمدیست
اسپ همچون گاو سنگین زابتلا   میشود مسجود از مکر خدا
پیش کافر نیست بت را ثانیی   نیست بت را فر و نی روحانیی
چیست آن جاذب نهان اندر نهان   در جهان تابنده از دیگر جهان
عقل محجوب بت جان هم زین کمین   من نمی گیرم تو می تانی ببین
چونکه خوارم شد ز سیران باز گشت   با خود آمد ملک خود هم راز گشت
پس سرهنگان بفرمود آن زمان   تا بیارند اسپ را زان خاص همان
همچو آتش در رسیدند آن گروه   همچو شمعی گشته امیر همچو کوه
جانش از درد و غبین تا لب رسید   جز عماد الملک نه زاری ندید
کز عماد الملک بد پایه علم   بهر هر مظلوم و هر مغبون غم
محترم تر خود نبد زو سروری   پیش سلطان بود چون پیغمبری
بی طمع بود و اصیل و پارسا   رایض و شبخیز و حاتم در سخا
بس همایون رای با تدبیر و داد   آزموده رای او در هر مراد
هم بدین و جان سخی و هم بمال   طالب خورشید غیب او چون هلال
در امیری او غریب و محتبس   در صفات فقر و خلت ملتبس
بوده هر محتاج را همچون پدر   پیش سلطان شافع و دفع ضرر
مر بلال استر چون حلم خدا   خلق او بر عکس خلقان و جدا
بارها شد سوی کوه فسرد   شاه با صد لابه او را منع کرد
هر دم او صد جرم را شافع شدی   چشم سلطان را از و شرم آمدی
رفت او پیش عماد الملک راد   سر برهنه کرد و بر خاک اوفتاد
کو حرم با هر چه دارم گو بگیر   تا بگیرد حاصلم را هر مغیر
آنکه اسپت جانم رهن اوست   گر برد مردم یقین ای خیر دوست
گر برد این اسپ را از دست من   من یقین دانم نخواهم زیستن
چون خدا پیوستگی ام و لوه است   بر سرم مال ای مسیحا زود دست
از زوالش عقل و هم صبرم بسست   این تکلف نیست تزویر نیست
اندرین گرمی نمایی باد و دم   امتحان کن امتحان گفت از کرم
آن عماد الملک گریان چشم مال   پیش سلطان آمد و رو آشفته حال
ره ببست و پیش سلطان ایستاد   راز گویان با خدا رب العباد
ایستاده بود سلطان می شنید   واندران اندیشه او خوش می تنید
کای خدا گر آن جوان کژ رفت راه   که نشاید ساختن جز تو پناه
تو از آن خود مکن بر وی مگیر   گرچه او خواهد خلاص هر اسیر
زانکه محتاج اند این خلقان همه   از گدائی گیر تا سلطان همه
با حضور آفتاب با کمال   رهنمائی جستن از شمع و ذبال
با حضور آفتاب خوش مساغ   رهنمائی جستن از شمع و چراغ
بیگمان ترک ادب باشد ز ما   کفر نعمت باشد و فعل هوا
لیک اغلب هوشها در افتکار   همچو خفاشند ظلمت دوستدار
ور شب است این خفاش کرمی می خورد   کرم را خورشید جان می پرورد
در شب ار خفاش کرمی خورد مست   کرم از خورشید جنبنده شده است
آفتابی کز ضیا او می دهد   دشمن خود را نواله می دهد
لیک خفاشی که او رو گم کند   آخر از خورشید هم یابد سند
لیک شهبازی که او خفاش نیست   چشم بازش راستبین و روشنیست
گر بشب جوید چو خفاش او نمو   در ادب خورشید مالد گوش او
گویدش گیرم که آن خفاش لد   علتی دارد ترا باری چه شد
مالشش هم بزجر و اکتیاب   تا نتابی سر ز گرد آفتاب

مواخذه یوسف صدیق بحبس بضع سنین بسبب یاری خواستن از غیر حق که واذکرنی عند ربک

آن چنانکه یوسف از زندانیی   با نیازی خاضعی سعدانیی
خواست یاری گفت چون بیرون روی   پیش شه گردد امورت مستوی

یاد من کن پیش تخت آن عزیز — تا مرا او هم اخر زین حبس نیز
کی دهد زندانیی در اقتناص — مرد زندانی دیگر را خلاص
اهل دنیا جملگی زندانی اند — انتظار مرگ دار فانی اند
جز مگر نادر یکی فردانیی — تن بزندان جان او کیوانیی
پس جزای آنکه دید او را معین — ماند یوسف حبس در بضع سنین
یاد یوسف یار اخفاش ست ره — ور دلش ویران خرابا نیا و بر او
زان گنه کامد از آن نیکوخصال — ماند در زندان او هفت سال
گرچه تقصیر آمد از خورشید داد — تا تو چون خفاش افتی در سواد
هیچ تقصیر آمد از بحر و سحاب — تا قیامت جمله اندیگر و سرا
عام اگر خفاش طبع اند و مجاز — یوسفا آخر تو داری چشم باز
گر خفاشی رفت در کور و کبود — باز سلطان دیده را باری چه شد
پس ادب کردش بدین جرم اوستاد — کو سازد از چه بید عماد
لیک یوسف را بخود مشغول کرد — تا نیاید در دلش زان حبس درد
آنچنانش انس و مستی داد حق — که نه زندان ماند پیشش نی خندق
نیست زندانی وحشتر از رحم — ناخوش و تاریک و پرخون و وخم
چون گشاد حق دریچه سوی خویش — در رحم هر دم فزاید رفت میش
اندر آن میدان ذوق بی قیاس — خوش شگفت از غرس جسم تو چو ما
زان رحم بیرون شدن آید درشت — می گریزانی ز هارش سوی پشت
راه لذت از درون دان نز برون — ابلهی دان جستن قصر و حصون
آن یکی در کنج مسجد مست و شاد — وان یکی در باغ ترش و بی‌مراد
قصر چیزی نیست ویران کن بدن — گنج در ویرانی است ای میر من
آن نمی بینی که در بزم شراب — مست انگه خوش شود کو شد خراب
گرچه پرنقش است خانه برکنش — گنج جو و ز گنج آباد ان کنش
خانه پر نقش و تصویر و خیال — در بن صد چون پرده بر گنج جمال
پرتو گوهر است ما بشهای زر — کاندرین سینه همی جوشد صور
هم ز لطف و جوش جان مؤتمن — پرده بر روی جمل شد شخص تن
هم ز لطف و عکس آب باشرف — پرده شد بر روی که ای جز ای کف
پس مثل بشنو که در افواه خاست — کانچه بر ما میرود آنهم زماست
زین حجاب این تشنگان کف پرست — زان چشمانی از خاره دو دست
آفتابا با چو تو قبله و امیم — شب پرستی و خفاشی می کنیم
سوی خود کن این خفاشان را مطار — زین خفاشی شان بخر ای مستجار
این خسان بی رحم ما ضالست مخبر — کز من آمد وی او را مگیر
در دعا والملک این اندیشها — گم شده چون خفاشگان سعد و نحسها
ایستاده پیش سلطان ظاهرش — در ریاض قدس جان طایرش
چون ملائک او باقلیم الست — هر دو می شد لشکر بینا و مست
اندرون رو بدل چلبی — در تن او همچون لحد خوش عالمی
او مدیح چیز بعد و در انتظار — تا چه پیدا آید از غیب سرار
اسپ را اندر کشید ندآن تمال — پیش خرم شاه سرهنگان کشان
الحق اندر زیر این چرخ کبود — آنچنان پس بقدر تنگ نبود
می بدوی زنگها هر ویدا — مرحبا آن برق و منّه آئیده را
همچو مه همچون عطارد تیز رو — گر بپا صرصر علت بودش نه چو
ماه عرصه آسمان را در شبی — می برد اندر میسر و مذهبی
چون بیک شب مه بریدا برج را — از چه منکر می شوی معراج را
صد چو ماه است آن عجب در نیم — که بیک ایما او مه شد دو نیم
آن عجب کو در شکافت مه نمود — هم بقدر ضعف حس خلق بود
کار و بار انبیا و مرسلون — هست از انفلاک و اختر با برون
تو برو هم بر افلاک ده دار — وانگها نظاره کن آن کار را
در میان بضعة چون فرخها — بشنوی تسبیح مرغان هوا
معجزات انبیا خواهد شرح گشت — زانچه خرم شاه گوی در گذشت
آفتاب لطف حق بر هر چه تافت — از سگان از اسپ فرکه یافت

تاب لطفش را تو یکسان هم مدان
سنگ را و لعل را داد او نشان

لعل را زان هست گنج مقتبس
سنگ را گرمی و تابانی و بس

آنکه بر دیوار افتد آفتاب
آنچنان نبود که بر آب اضطراب

رجوع بحکایت سلطان و حسب عماد الملک و پشیمان کردن شاه را

چون همی حیران شد آن از روی شاه فرد
روی خود سوی عماد الملک کرد

کای اخی این خوب اسپی هست این
از بهشت است این نگر نی از زمین

پس عماد الملک گفتش ای خدیو
چون فرشته گردد از میل تو دیو

در نظر آنچه آوری گردد نیک
بس گش و رعناست این کج بیک

هست ناقص آن سر اندر پیکرش
چون سر گاو است گویی آن سرش

در دل محمود شد این دم کار کرد
اسپ را در منظر شه خوار کرد

چون غرض دلاله گشت و واصفی
از سه گز کرباس یابی یوسفی

چونکه هنگام فراق جان شود
دیو دلالی در ایمان شود

پس فروشد ابلهان ایمان شتاب
امتداد تنگی به یک بریق آب

وان خیالی باشد ابریق نی
قصد آن دلاله جز تخریق نی

دین ما که تو صحیح و فربهی
صدق را هر خیالی میدهی

سفر و شی هر زمانی می زر کاس
میستانی همچو طفلی گردکان

پس دوان از رنجوری روز اجل
نیست نادر گر بود اینت عمل

در خیال صورتی جوشیده
همچو جوزی تق تق پوشیده

هست از آغاز چون بدر آن خیال
لیک آخر میشود همچون هلال

گر تو اول بنگری در آخرش
فارغ آئی از فریب فاترش

جوز پوسیده است دنیا ای امین
امتحانش کم کن از دورش ببین

شاه دیدن اسپ را با چشم حال
وان عماد الملک با چشم مآل

چشم شه دو گز همی دید از نظر
چشم آن پایان نگر پنجاه گز

تا چه سرمه است آنکه یزدان میکشد
کز پس صد پرده بیند جان رشد

چشم سید چون به آخر بود جفت
پس بدان دیده جهان را جیفه گفت

زین یکی ذم گوش کن بشنو و حسب
پس فسرد اندر دل او مهر اسپ

چشم خود بگذاشت چشم او گزید
هوش خود بگذاشت قول او شنید

این بهانه بود آن پایان فسرد
از نیاز آن بر دل شه سرد کرد

در ببست از حسن او پیش نظر
این سخن بد در میان چون نای گر

پرده کرد آن نکته را بر چشم شه
که از آن پرده نماید مه سیه

پاک بنائی که برسازد حصون
در جهان غیب از گفت و فسون

بانگ در وان گفت از قصر راز
تا که با بانگ او شد سعد حق فراز

بانگ در محسوس در از حس برون
تبصرون این بانگ و در را تبصرون

جنگ حکمت چونکه خوش آوازه شد
تا چه در اندرون جنت باز شد

بانگ گفت بد چو در دامی شود
از سقر تا خود چه در دامی غنود

بانگ دیو بشنو چه دوری از درش
ای خنک آنرا که واشد منتظرش

چون تو میبینی که نیستی سکینی
بر حیات راحتی بر می‌تنی

چونکه تقصیر فسادی می‌رود
آن حیات و ذوق پنهان می‌شود

دید خود مگذار از دید خسان
که بمردارت کشند این کرکسان

چشم چون نرگس فرو بندی که چی
بین عصا کش کو کورم ای اخی

وین عصا کش که گزیدی در سفر
چون به بینی باشد از تو کورتر

دست کو را نه که حبل الله زن
جز بر امر و نهی یزدانی متن

چیست حبل الله رها کردن هوا
کین هوا شد صرصری مر عاد را

خلق در زندان نشسته از هواست
مرغ را پرها ببسته از هواست

ماهی اندر تابهٔ گرم از هواست
رفته از مستوریان شرم از هواست

خشم شحنه شعلهٔ نار از هواست
چارمیخ و هیبت دار از هواست

شحنهٔ اجسام دیدی بر زمین
شحنهٔ احکام جان را هم ببین

روح را در غیب خود اشکنجه‌هاست
لیک تا نجهی شکنجه در خفاست

چون رهیدی بینی اشکنجه و دار
زانکه ضد از ضد گردد آشکار

آنکه در چه زاد و در آب سیاه
او چه داند لطف دشت و پیچ چاه

۸ جیفه مردار حدیث نقل می‌کنند الدنیا جیفة و طالبها کلاب یعنی دنیا مردار است و طالبان دنیا سگ‌اند ۱۲
۹ حسب یعنی بس ۱۲
۱۰ حصون جمع حصن یعنی قلعه ۱۲
۱۱ سلق درد حلق ۱۲
۱۲ اشکنجه عقوبت ۱۲
۱۳ خفا پنهان ۱۲

چون رها کردی هوا از بیم حق ... در رسد سغراق از تسنیم حق

لا تطرق فی هواک سلسبیل ... من جناب الله نحو السلسبیل

لا تکن طوع الهوی مثل الحشیش ... ان ظل العرش اولی من عریش

گفت سلطان اسپه اسپی بد ... زنده تر زین مظلمه بازم خرید

با دل خود شه بفرمود این قدر ... شیر را مغرب نمی پاس البقر

پای گاوی اندر میان آمد دو تو ... زنده و زنده حق بر آسمان شاخ گاو

بس مناسب صنعتست این شهر او ... که نهد بر جسم اسپ عضو گاو

زاد و ابدان را مناسب ساخته ... قصرهای منتقل پرداخته

در میان قصرها تخریبها ... از سوی این سوی آن شه صوبها

وندرون شان عالمی بی منتها ... در میان خرگهی چندین فضا

گه چو کابوسی نماید ماه را ... گه نماید روضه قعر چاه را

قبض و بسط چشم و دل از ذو الجلال ... دمبدم چون میکند سحر حلال

زین سبب درخواست از حق مصطفی ... زشتها را زشت و حق را حق نما

تا باخر چون بگردانی ورق ... از پشیمانی نیفتم در قلق

مکر کرد آن عاد الملک فرد ... مالک الملکش بدان القا کرد

حیله محمود این باشد و لیک ... تو ممیز باش مر بد را ز نیک

مکر حق سرچشمه این مکرهاست ... قلب بین الاصبعین کبریاست

آنکه سازد دولت مکر و قیاس ... آتشی دان اندرون اندر پلاس

بی نهایت آمد این خوش سرگذشت ... چون غریب از گفت خواجه بازگشت

بازگشتن بحکایت غریب وامدار و خواب دیدن پامرد

پامردش سوی خانه خویش برد ... مهر صد دینار را با او سپرد

کو فتش اندرو حکایتها بگفت ... کز امید اندرونش صد گل شکفت

آنچه بعد العسر یسرا دیده بود ... با غریب از قصه آن لب گشوده بود

نیم شب بگذشت افسانه کنان ... خوابشان انداخت تا مرعای جان

دید پامرد آن همایون خواجه را ... اندر آن شب خواب در صدر سرا

خواجه گفت ای پامرد با نمک ... آنچه میگفتی شنیدم یک بیک

لیک پاسخ دادنم فرمان نبود ... بی اشارت لب نیارم گشود

ما چو واقف گشته ایم از چون و چند ... مهر بر لبهای ما بنهاده اند

تا نگردد رازهای غیب فاش ... تا نگردد منهدم عیش و معاش

تا نگردد هیچکس واقف بران ... تا نسوزد پرده دعوی وران

تا ندرد پرده غفلت تمام ... تا نماند دیگ حکمت نیم خام

تا نیفتد از طبق سرپوش غیب ... می شنید و یفی را عین ریب

ما همه گوشیم گر شد نقش گوش ... ما همه نطقیم لیکن لب خموش

ما همه عینیم گر شد نقش عین ... بل همه عینیم ما بی میغ و غین

غرق دریاییم گرچه قطره ایم ... جملگی شمسیم گرچه ذره ایم

بی حجابیم ار بگل آغشته ایم صافیم ... در جهان جاودان گشته معاش

هرچه پاداییم دیدیم این زمان ... آنجهان دشمن ست آنجهان

روز بگذشتن ز روز پنهان کردنست ... تخم در خاکی پریشان کردنست

وقت بدرودن گه منجل نه دفن ... وقت اظهار آمد و پیدا شدن

گفتن خواجه در خواب با آن پامرد حواله وام آن دوست را که به تبریز آمده بود و نشان دادن جای دفن آن سیم را و پیغام بوارثان که البته ازان هیچ باز نگیرید مهر بند

بشنو اکنون داد مهمان جدید ... من همی دیدم که او خواهد رسید

هم شنیده بودم از داوش خبر ... بسته بهر او دو سه پاره گهر

که وفایی دارم او دست آن دو جیش ... حاکه چشمم بر نگردد سینه ریش

دام وام او را ز نهب ایه نه هزار ... دام ها را او بجز این گو وا گزار

قصه با ندران سی گو خوج کن ... ور دعا گوئی مرا هم هیچ کن

خاتمم تا آن بدست خود دهم ... در ظلال دفتر نوشته است این رقم

خود اجل مهلت ندادم تا که من ... خفیه بسپارم بدو در عدن

لعل یاقوت است بهر وام او ... در خنوری در نوشته نام او

در فلان طاقیش مدفون کرده‌ام / من غم آن یار پیشین خورده‌ام
قیمت آن اندر آید جز ملوک / فاجتهد ما استطعت ان لا یفوتک

ور بیاید آن کس از خوف غرار / کو رسول آموخت روز اختیار
از کساد آن مترس و در مسفت / گر رواج آن نخواهد هیچ نفت

هار ثانم را سلام من بگو / وین وصیت را بیان کن مو بمو
تا ز بسیاری آن زر نشکنند / بی گرانی پیش آن مهمان نهند

ور بگوید او نخواهم این فره / گو بگیر و هر کرا خواهی بده
ز آنچه دادم باز نستانم نقیر / سوی پستان باز ناید هیچ شیر

گشته باشد همچو سگ تی را کول / مستر و نخله بر قول رسول
در ره بنده ور نیابد آن زرش / گو بریز آن عطا را بر سرش

هر که آنجا بگذرد زری برد / نیست هر مخلصان را بسته
بهر او بنهاده‌ام آن زر و مال / کرده‌ام من نذر با او ذو الجلال

ور رود او زر چیزی نستد / بیست ان خر ز زبان شان او فقد
گر روانم را پذیرد لا شد زود / صد درمنت بر ایشان که شود

از خدا امید دارم من لبق / کو رساند حق را با مستحق
دو قضیه دیگر او را شرح دان / لب ببندم او نخواهم بر کشاد

تا بماند دو قضیه ستر و راز / هم بگو در مثنوی چندین دراز
بر جهید از خواب گشتگ نالان / گه غزل خوانان و گه نوحه کنان

گفت مهمان در چه سودا استی / پا مروا ست خوش بر خاستی
تا چه دیدی خواب دوش ای بو العلا / کز غمی گنجی تو در شهر ملا

خواب دیده قبلی تو هندستان / که رمیدستی ز حلقه دوستان
گفت سودا انک خوابی دیده‌ام / در دل خود آفتابی دیده‌ام

خواب دیدم خواجه بیدار را / آن سپرده جان پی دیدار را
خواجه‌ام دیدم بخوابی بو العلا / آن سپرده جان به راه کبریا

خواب دیدم خواجه معطی المنی / واحد کالالف از امر خدا
مست بیخود و انچنین بر می شمرد / تا که مستی عقل و هوشش را ببرد

در میان خانه افتاد او دراز / خلق انبه گرد او آمد فراز
با خود آمد گفت ای بحر خوشی / ای نهاده هوشها در بیهشی

خواب در بنهاده بیداری / بسته در بیدلی دلداری
منعمی پنهان کنی در ذل فقر / طوق دولت بسته اندر غل فقر

ضد اندر ضد پنهان مندرج / آتش اندر آب سوزان مندمج
روضه در آتش نمرود درج / دخلها رویان شد از بذل و خرج

تا بگفت مصطفی شاه نجاح / السماح یا اولی النعم السماح
ما نقص مال من الصدقات قط / انما الخیرات نعم المرتبط

جوشش و افزونی زر در زکات / عصمت از فحشا و منکر در صلاة
آن زکوتت کیسه‌ات را پاسبان / وان صلاتت هم ز گرگانت شبان

میوه شیرین نهان در شاخ و برگ / زندگی جاودان زیر مرگ
زبل گشته قوت خاک از شیوه / زان خدا زاده زمین را میوه

در عدم پنهان شده موجودی / در پرستش ساجدی مسجودی
آهن و سنگ از برونش مظلمی / اندرون نوری و شمع عالمی

وانچ در خوفی هزاران ایمنی / در سواد چشم چندان روشنی
اندرون گاو تن شهزاده / گنج در ویرانه بنهاده

تا خری پیری گریزد زان نفیس / گاو بیند شاه نی یعنی بلیس

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن سه پسر خود را که درین سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب نهید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله بقلعه ذات الصور مروید و گرد آن مگردید

بادشاهی بود او را سه پسر / هر سه صاحب فطنت صاحب نظر
هر یکی از دیگری استوده‌تر / در سخا و در وغا و کر و فر
پیش شه شهزادگان استاده جمع / قرة اعیان شه همچون سه شمع
از ره پنهان ز عینین پسر / می کشید آبی نخیل آن پدر

۱ خنور فعج
۲ ... بیغ سوی کن
۳ ... بود جمع فراز
۴ ...
۵ ... نقصان ...
۶ ...
۷ ...
۸ ...
۹ ...
۱۰ ...
۱۱ ...
۱۲ ...
۱۳ ...
۱۴ ...

تا ز فرزند آب این چشمه شتاب / سیر و دوحه‌ی ریاض ام و باب
تازه می‌باشد ریاض والدین / گشته جاری عینشان زین دو عین

چون شود چشمه ز بیماری علیل / خشک گردد برگ و شاخ آن نخیل
خشکی نخلش همی گوید پدید / کز فرزندان شجر نم می‌کشید

ای بسا کاریز پنهان همچنین / متصل با جانتان یا غافلین
ای کشیده ز آسمان و از زمین / مایه‌ها تا گشته جسم تو سمین

تن ز اجزای زمین دزدیده‌ای / پایه پایه زین و آن ببریده‌ای
از زمین و آفتاب و آسمان / پاره‌ها بر دوختی بر جسم و جان

تا تو پنداری که بر روی انگان / باز نستانند از تو این و آن
کاله دزدیده نبود پایدار / لیک آرد دزد را تا پای دار

عاریه‌ست این کم همی باید فشار / کانچه بگرفتی همه باید گذار
جز نفخت کان ز وهاب آمدست / روح را باش آن دگرها بیهده است

بهره نسبت بجان می‌کوش / نی بنسبت با صنیع محتشش

بیان استمداد عارف از چشمهٔ حیات ابدی و مستغنی شدن از استمداد و اجتذاب از چشمه‌های بیرونی که علامت ذلک التجافی عن دار الغرور که آدمی چون مدد ازین چشمه‌ها اعتماد کند طلب چشمه دائم سست شود چنانکه حکیم می‌فرماید رباعی

جذا کاریز اصل چیزها / فارغت آرد ازین کاریزها

چشمهٔ آب درون خانه / به ز رودی کان ز در کاشانه

تو ز صد ینبوع شربت می‌کشی / هر چه زان صد کم شود کاهد خوشی

چون بجوشد از درون چشمه سنی / زاستراق چشمه‌ها گردی غنی

کاریز درون جان تو می‌باید / کز عاریه‌ها ترا دری نگشاید
یک چشمهٔ آب از درون خانه / به زان رودی که از برون می‌آید

قرة العینت زاب و گل بود / رستهٔ این قره در دل بود

قلعه را چون آب آید از برون / در زمان امن باشد بر فزون
چونکه دشمن گرد آن حلقه کند / تا که اندر خونشان غرقه کند

آب بیرون را ببندند آن سپاه / تا نباشد قلعه را ز آنها پناه
آنزمان یک چاه شوری از درون / به ز صد جیحون شیرین از برون

قاطع الاسباب لشکرهای مرگ / همچو دی آید بقطع شاخ و برگ
در جهان نبود مددشان از بهار / جز مگر در جان بهار روی یار

زان لقب شد خاک را دار الغرور / کو کشد پا را پس یوم العبور
پیش ازان از دشت پیچ سپید وید / کز بچیم درد تو چیزی نچید

او بگفتی مر ترا وقت غمان / دور از تو رنج و درد گر درمیان
چون سپاه رنج آید بست دم / خود همی گوید ترا امن بدوام

حق پی شیطان بدنیا زد مثل / کو ترا در رزم آرد با حیل
گه ترا گوید که من پشتم ترا / در بلا و در جفا و در عنا

مر ترا یاری دهم من با توام / در خطرها پیش تو من میدوم
ایمنت باشم گه تیر خدنگ / مخلص تو باشم اندر وقت تنگ

جان فدای تو کنم در انتعاش / رستمی شیری هلا مردانه باش
سوی کفرش آورد زین عشوه‌ها / آن جوال خدعه و مکر و دغا

چون قدم بنهاد در خندق فتاد / او بخنده قهقهه لب را گشاد
زین بیا من طمع دارم ز تو / گویدش رو رو که بیزارم ز تو

تو نترسیدی ز عدل کردگار / من همی ترسم تو دست از من بدار
گفت حق او خود جدا شد از بهی / تو بدین تزویرها هم کی رهی

فاعل و مفعول در روز شمار / رو سیاه اند و حریف و سنگسار
ره زده و ره زن یقین در حکم داد / در چه بعد اند و در بئس المهاد

غول او گول را که او را فریفت / از خلاص و فوز می‌باید شکیفت
هم خر و خرگیر اینجا در گلند / غافل اند اینجا و آنجا آفل اند

جز کسانی را که واگردند زان / در بهار فصل آید از خزان
توبه آرند و خدا توبه پذیر / امر او گیرند او نعم الامیر

چون برآرند از پشیمانی حنین / عرش لرزد از انین المذنبین
آنچنان لرزد که مادر بر ولد / دستشان گیرد به بالا میکشد
کای خداتان واخریده از غرور / نک ریاض فضل و نک رب غفور
بعد ازینتان برگ و رزق جاودان / از هوای حق بود نز ناودان
چونکه دریا برو ساند رشک کرد / تشنه چون ماهی به ترک مشک کرد
قصهٔ شهزادگان آور به پیش / کاین حدیث از حد امکانست بیش

روان شدن شهزادگان در ممالک پدر بعد از وداع شاه و اعاده کردن شاه وقت وداع وصیت خود را القلعه هوش ربا نه روید

این سخن پایان ندارد باز ران / جانب احوال آن شهزادگان
عزم ره کردند آن هر سه پسر / سوی املاک پدر رسم سفر
در طواف شهرها و قلعه‌هاش / از پی تدبیر دیوان و معاش
خواستند از شه اجازت گاه عزم / داد اجازتشان چو نیت بد جزم
دستبوس شاه کردند و وداع / پس بدیشان گفت آن شاه مطاع
هر کجا دلتان کشد عازم شوید / فی امان الله دست افشان روید
غیر آن یک قلعه کش نام هش ربا / تنگ آرد بر کله‌داران قبا
الله الله زان دژ ذات الصور / دور باشید و بترسید از خطر
روی و پشت برجهاش و سقف و پست / جمله تمثال و نگار و صورتست
همچو آن حجرهٔ زلیخا پر صور / تا کند یوسف بناکامش نظر
چونکه یوسف سوی او می‌ننگرید / خانه را پر نقش خود کرد آن مکید
تا به هر سو بنگرد آن خوش عذار / روی او را بیند او بی اختیار
بهر دیده روشنان یزدان فرد / شش جهت را مظهر آیات کرد
تا به هر حیوان و نامی که نگرند / از ریاض حسن ربانی چرند
بهر آن فرمود با آن اسپه او / حیثما ولیتم فثم وجهه
از قدح گر در عطش آبی خورند / در درون آب حق را ناظرند
آنکه عاشق نیست او در آب در / صورت خود بیند ای صاحب نظر
صورت عاشق چو فانی شد درو / پس در آب اکنون که را بیند بگو
حسن حق بینند اندر روی حور / همچو مه در آب از صنع غیور
غیرتش بر عاشقی و صادقیست / غیرتش بر دیو و بر استور نیست
دیو اگر عاشق شود هم گوی برد / جبرئیلی گشت و آن دیوی بمرد
اسلم الشیطان آنجا شد پدید / که یزیدی شد ز فضلش بایزید
این سخن پایان ندارد ای گروه / هین نگه دارید زان قلعه وجوه
هین مبادا که هوستان ره زند / که فتید اندر شقاوت تا ابد
از خطر پرهیز آمد مفترض / بشنوید از من حدیث بی‌غرض
در فرج جویی خرد سر تیز به / از کمینگاه بلا پرهیز به
گر نمی‌گفت این سخن را آن پدر / ور نمی‌فرمود ازان قلعه حذر
خود بدان قلعه نمی‌شد خیلشان / خود نمی‌افتاد آن سو میلشان
کان نبد معروف بس مهجور بود / از قلاع و از مناهج دور بود
چونکه کرد آن منع دلشان زان مقال / در هوس افتاد و در کوی خیال
رغبتی زین منع در دلشان برست / که بباید سر آن را باز جست
کیست کز ممنوع گردد ممتنع / چونکه الانسان حریص ما منع
نهی بر اهل تقی تبغیض شد / نهی بر اهل هوا تحریض شد
پس ازین یغوی به قوما کثیر / هم ازین یهدی به قلبا خبیر
کی رمد از نی حمام آشنا / بل رمد زان نی حمامات هوا
پس بگفتند خدمتها کنیم / بر سمعنا و اطعنا بر تنیم
رو نگردانیم از فرمان تو / کفر باشد غفلت از احسان تو
لیک استثنا و تسبیح خدا / ز اعتماد خود بد از ایشان جدا
ذکر استثنا و حزم ملتوی / گفته شد در ابتدای مثنوی
صد کتاب ار هست جز یک باب نیست / صد جهت را قصد جز محراب نیست
این طرق را مخلص یک خانه است / این هزاران سنبل از یک دانه است
گونه گونه خوردنیها صد هزار / جمله یک چیزست اندر اعتبار

از یکی چون سیر گشتی تو تمام / سرد شد اندر دلت پنجه طعام
در مجاعت پس تو احول بوده‌ای / که یکی را صد هزاران دیده‌ای

گفته بودیم از سقام آن کنیز / وز طبیبان و قصور فهم نیز
کان طبیبان همچو اسپ بی‌عذار / غافل و بی بهره بودند از سوار

کان شهان پر زخم از زخم لگام / سمشان مجروح از تحویل گام
ناشده واقف که نک بر پشت ما / رایضی چستست استادی نما

نیست سرگردانی ما زین لجام / جز ز تصریف سوار دوستکام
پای گل سے بستانها شده / گل نموده لیک آن خاری بده

هیچ شان این نی که گویند از خرد / بر گلوی ما که می کوبد لگد
آن طبیبان جملگی بند سبب / گشته اند از مکر یزدان محتجب

گر به بندی در صطبلی گاو نر / باز یابی در مقام گاو خر
از خری باشد تغافل خفته وار / که بجو بی تا کیست این خفته کار

خود نگفته کاین مبدل آن کیست / نیست پیدا او مگر افلاکیست
تیر سوی راست پرانیده / سوی چپ رفتست تیرت دیده

سوی آهوی بصیدی تاختی / خویش را تو صید خوکی ساختی
در پی سودی دویده بهر کبس / نارسیده سود افتاده بحبس

چاهها کنده برای دیگران / خویش را دیده فتاده اندر آن
در سبب چون بی‌مرادت کرد رب / پس چرا بدظن نگردی در سبب

بس کسی از مکسبی خاقان شده / دیگران زان مکسبه عریان شده
بس کس از عقد زنان قارون شده / دیگری از عقد زن مدیون شده

پس سبب گردان چو دم خر بود / تکیه بر وی کم کنی بهتر بود
در سبب گیری نگردی هم دلیر / که بس آفتهاست پنهانش بزیر

سر استثناست این حزم و حذر / زانکه خر را بز نماید این قدر
آنکه چشمش بست گرچه گربزست / ز احولی اندر دو چشمش خر بزست

چون مقلب حق بود ابصار را / او بگرداند دل و افکار را
چاه را تو خانهٔ بینی لطیف / دام را تو دانه بینی ای ظریف

مشرکان از درد چشم اهل بدر / کم نموده تا ندارند هیچ غدر
این تسفسط نیست تقلیب خداست / می نماید که حقیقتها کجاست

آنکه انکار حقائق می کند / جملگی او بر خیالی می تند
او نمی گوید که حسبان خیال / هم خیالی باشدت چشمی بمال

رفتن شهزادگان بجانب قلعهٔ ممنوعه عنها بحکم الانسان حریص علی ما منع و دوستیهای پدر را فراموش کردن و در بلا افتادن و نفس لوامه ایشان را گفتن که الم یاتکم نذیر و گفتن ایشان در جواب لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر شعر

این سخن پایان ندارد آن فریق / بر گرفتند از پی آن دز طریق
بر درخت گندم منهی زدند / از طویلهٔ مخلصان بیرون شدند
چون شدند از منع و نهیش گرم تر / سوی آن قلعه بر آوردند سر
بر ستیز قول شاه مجتبی / تا بقلعهٔ صبر سوز هش ربا
آمدند از رغم عقل پندتوز / [illegible] / [illegible] / در شب تاریک برگشته ز روز

اندر آن قلعهٔ خوش ذات الصور / پنج در در بحر و پنجی سوی بر
پنج از آن چون حس بسوی رنگ و بو / پنج از آن چون حس باطن رازجو

زان هزاران صورت و نقش و نگار / می‌شدند از سو بسو خوش بیقرار
زین قدحهای صور کم باش مست / تا نگردی بت تراش و بت پرست

از قدحهای صور بگذر مایست / باده در جامست لیک از جام نیست
سوی باده بخش بگشا پهن گوش / تا از آنسو بشنوی بانگ و خروش

گوش را وا دار [illegible] آید دمبدم / چون رسد باده نیاید جام کم
آدما معنی دلبندم بجوی / ترک قشر و صورت گندم بگوی

چونکه ریگی آرد شد بهر خلیل / دانکه معزولست گندم ای نبیل
صورت از بی‌صورت آمد در وجود / همچنان کز آتشی زادست دود

گر ز بی‌علمی صور در خیال — چون بیابی سنگش آید در ضلال
حیرتی محض آرد بی‌صورتی — زاده صدگون آلت از بی‌آلتی
بی ز دستی دستها با قدرمی — جان جان سازد مصور آدمی
همچنان کاندر دل از هجر و وصال — می‌شود بافید گوناگون خیال
هیچ ماند این مؤثر با اثر — هیچ ماند بانگ نوحه با ضرر
نوحه را صورت ضرری صورت است — دست خایند از ضرر کش نیست دست
این مثل لا نقوست ای مستدل — حیلت تفهیم را جهد المقل
صنع بی‌صورت بنگارد صورتی — تن نگارد با حواس آهستگی
تا چه صورت باشد آن کز وی جهد — اندر آرد جسم را در ریگ و بد
صورت نعمت بود شاکر شود — صورت مهلت بود صابر شود
صورت زخمی بود نالان شود — صورت رحمی بود نالان شود
صورت قهری بود دیگر صفر — صورت تیری بود دیگر سپر
صورت خوبان بود عشرت کند — صورت غیبی بود خلوت کند
صورت خوبی بود ناز آورد — صورت چنگی بود ساز آورد
صورت محتاجی آرد سوی کسب — صورت بازو وری سوی غصب
این ز حد و اندازه با خود برد — داعی فعل از خیال گونه گون
بی‌نهایت کیشها و پیشها — جمله ظل صورت اندیشها
بر لب بام ایستاده قوم خوش — ریخته ابر زمین بی‌پایه اش
صورت فکرست بر بام مشید — وان عمل چون پایه بر ارکان پدید
فعل و ارکان فکرت مکتتم شد — لیک شد تأثیر و صلبت در بهم
آن صحیح ور بزم گر جام خوشی — فایده آن بیخودی و بیهشی ست
صورت مرد و زنی جنس و جماع — فایده اش بیهوشی وقت قلع
صورت نان و نمک کان نعمت است — فایده آن صورت بی‌صورت است
در مصاف آن صورت تیغ و سپر — فایده اش بی‌صورتی یعنی ظفر
مدرسه و تعلیم و صورتهای وی — چون بپیش آمد تحصیل شد گشت طی
این صور چون صورت بی‌صورت اند — چیست در نفی صاحب نعمت اند
پس صور را بنده بی‌صورتند — بیش و رو نشید در نفی و اثبتند
این صور دارد ز بی‌صورت وجود — چیست پس بی‌صورت جد خویشتن وجود
خود ازو یابد ظهور انکار او — نیست غیر عکس خوبی کار او
صورت دیوار و سقف هر مکان — سایه اندیشه معمار دان
گرچه خود اندر محل افتکار شد — نیست مگر خوبی جستی سکار
فاعل مطلق یقین بی‌صورت است — صورت اندر دست او چون آلت است
گه گه آن بی‌صورت از کتم عدم — مر صور را رو نماید از کرم
تا مدد گیرد ازو هر صورتی — از کمال و از جمال و قدرتی
باز بی‌صورت چو پنهان کرد رو — آمد ندا از بهر کد و رنگ سبو
صورتی از صورت دیگر کمال — گر بجوید باشد آن عین ضلال
جز مگر آن صورتی کان خیر بود — با بیت ارشاد گرد سشی بود دم
پس چه عرضه می‌کنی ای بی‌نمی — احتیاج خود بمحتاج دگر
چون صور بنده است بر یزدان مگو — طعن بر صورت نشستن محو
در تضرع جوید از خالی نقش — گر تفکر همه صورت آید به پیش
در ره خیر صورت نبود ذره — صورتی کان جستجو آید از آن
صورت شهری که آنجا میروی — ذوق بی‌صورت کشیدت ای فتی
پس بجنبی میروی تا لامکان — گر خوشی غیر مکانست و زمان
صورت یاری که سوی او روی — از برای مونسی اش میروی
پس بجنبی سوی بی‌صورت شدی — گرچه ز آن مقصود غافل آمدی
پس حقیقت حق بود معبود کل — گرچه ذوق است آن ز بیسان سبل الله
لیک بعضی رو سوی دم کرده اند — گرچه سر و صلبت سر گم کرده اند
لیک آن سر پیش این ضدان گم — میدهد ادراک اندازه دم
آن سر پیاید آن دم این سر دم — قوم دیگر پا و سر کردند گم
چونکه گم شد جمله جمله یافتند — از گم آمد سوی کل افتادند

دیدن آن سه پسر شاه در قصر قلعهٔ ذات الصور نقش روی دختر شاه چین را و بیهوش شدن هر سه را در و در فتنه افتادن و تفحص کردن که این صورت کیست

این سخن پایان ندارد آن گروه / صورتی دیدند با حسن و شکوه
خوبتر زان دیده بودند آن فریق / لیک زین رفتند در بحر عمیق
زانکه افیونشان درین کاسه رسید / کاسه‌ها محسوس و افیون ناپدید
کرد کار خویش قلعهٔ هش‌ربا / هر سه را انداخت در چاه بلا
تیر غمزه دوخت دل را بی‌گمان / الامان یا ذاالامان زین بی‌امان
قرنها را صورت سنگین بسوخت / آتشی در دین و دلشان بر فروخت
چونکه روحانی بود خود چون بود / فتنه‌اش هر لحظه دیگرگون بود
عشق صورت در دل شهزادگان / چون خلش می‌کرد مانند سنان
اشک می‌بارید هر یک همچو میغ / دست می‌خایید و می‌گفت ای دریغ
اکنون دیدیم زخم را آغاز دید / چند ازان گفتند آن بی‌نوید
انبیا را حق بسیار است زان / که خبر کردند آن پایان ما
کانکه می‌کاری نروید غیر خار / زین طرف بوی نیابی زو مطار
تخم از من گیر تا ریعی دهد / با رمین پر که تیر آن سو جهد
تو ندانی و جبی آن درهست / هم تو گویی آخر آن واجب است
از تو است ما نه این کو تن است / آن تویی که برتر از ما و من است
این تو گوئی ظاهر که بیداری توی / هست اندر خوی تو در بسوی
بر صد لرزان چرائی ای گهر / توی خود دانی مران میدان فتح
کوی بیگانه است با تو این توئی / توی خود دریاب گفتند زودئی
توی آخر سوی توی اولت / آمدت زهر تنبیه صلت
توی تو در دیگری آمد دفین / من غلام مرد خودبین چنین
آنچه در آیینه می‌بیند جوان / پیر اندر خشت بیند پیش از آن
ز امر شاه خویش بیرون آمدیم / با عنایات پدر یاغی شدیم
سهل دانستیم قول شاه را / وان عنایتهای بی‌اشباه را
تا شدیم افتادیم در خندق همه / خسته و کشته بلای ملحمه
تکیه بر عقل خود و فرهنگ خویش / بود مان تا این بلا آمد به پیش
بی‌مرض دیدیم خویش و بی رمق / آنچنان کز خویش را بیمار دق
علت پنهان کنون شد آشکار / بعد ازان کز رنج گشتیم و نزار
سایهٔ رهبر بهست از ذکر حق / یک قناعت به که صد لوت و طبق
در فاتحت خوانده باشی ای حسن / ذکر ذکر حق و ذکر بو الحسن
چشم بینا بهتر از سیصد عصا / چشم بشناسد گهر را از حصا
در تفحص آمدند از اندهان / صورت کی بود عجب این در جهان
بعد بسیار تفحص در مسیر / کشف کرد آن راز را شیخی بصیر
ز طریق گوش بالا زیرکی هوش / رازها بد پیش شیخ ابله‌پوش
گفت نقش رشک پروینست این / صورت شهزادهٔ چینست این
دختری داد شه چین بی‌همال / در نهان و در جمال و در کمال
همچو جان و چون جنین پنهانست او / در مکتم پردهٔ ایوانست او
سوی وی مرد ره واده نه زن / شاه پنهان کرده او را از فتن
غیرتی دارد ملک بر نام او / که نپرد مرغ هم بر بام او
وای ما کز حق چنین دخواه داد / هیچ کس را این چنین سودا مباد
این سزای آنکه تخم جهل کاشت / وان نصیحت را کساد و سهل داشت
اعتمادی کرده بر تدبیر خویش / که برم من کار خود با عقل پیش
نیم ذره زان عنایت به بود / که ز تدبیر خرد پانصد سد
ترک مکر خویشتن گیر ای امیر / پا بکش پیش عنایت خوش بمیر
این بقدر حیله معدوم نیست / زین حیل تا تو نمیری سود نیست
تا نمیری سود کی خواهی بود / ره بر و بهره بردار از وجود
ور بخارا خواهی آنگه رو اجل / بو دیا خواهند کان حسن عمل

حکایت صدر جهان در بخارا و کرم او و آنکه اگر

داد بسیار و عطای بیشمار / تا بشب بودی ز جودش زرنثار

کسی بزبان ازو سوال کردی هیچ ندادی

زر بکاغذپاره‌ها پیچیده بود / تا که جودش بود می‌افشاند جود
همچو خورشید و چو مه پاکباز / آنچه گیرند از ضیا بدهند باز
خاک را زربخش که بود آفتاب / زر ازو در کان و گنج اندر خراب
هر صباحی یک گره را راتبه / تا نماند امتی زو خایبه
مبتلایان را بدی روزی عطا / روز دیگر بیوگان را آن سخا
روز دیگر بر علویان مقل / با فقیهان روز دیگر مشتغل
روز دیگر بر تهیدستان عام / روز دیگر بر گرفتاران وام
روز دیگر بر یتیمان صغیر / روز دیگر بر ضعیفان اسیر
روز دیگر بهر ابناء السبیل / روز دیگر مر مکاتب بهر کهل
شرط او بود آنکه کس با زبان / زر نخواهد هیچ نگشاید دهان
لیک خامش بر حوالی رهش / ایستاده مفلسان دیوار وش
هر که کردی ناگهان سهوا سوال / زو نبردی زین گنه یک حبه مال
من صمت منکم نجا بد یاسه اش / خامشان را بود کیسه و کاسه اش
بر خموشی داشت حشمت یاسه اش / بر خموشی بود عشق و دانه اش
نادرا روزی یکی پیری بگفت / ده زکاتم که منم با جوع جفت
منع کرد از پیر و پیرش جد گرفت / ماند خلق از جد پیر اندر شگفت
گفت بس بی‌شرمی ای پیر پدر / پیر گفت از من تویی بی‌شرم‌تر
کاین جهان خوردی و خواهی تو بطمع / کان جهان با این جهان گیری بجمع
خنده‌اش آمد مال داد آن پیر را / پیر تنها برد آن توفیر را
غیر آن پیر ایچ خواهنده ازو / نیم حبه زر ندید و یک تسو
نوبت روز فقیهان ناگهان / یک فقیه از حرص آمد در فغان
کرد زاریها بسی چاره نبود / گفت هر نوعی نبودش هیچ سود
روز دیگر با رگو پیچید پا / ناکس اندر صف قوم مبتلا
تخته‌ها بر ساق بست از چپ و راست / تا گمان آید که او اشکسته پاست
دیدش و بشناختش چیزی نداد / روز دیگر رو بپوشید از لباد
تا گمان آید که نابیناست او / در میان اعمیان برخاست او
هم بدانستش ندادش آن عزیز / از گناه و جرم گفتش هیچ چیز
چونکه عاجز شد ز صد گونه کمند / چون زنان او چادری بر سر کشید
درمیان بیوگان رفت و نشست / سر فرو افگند پنهان کرد دست
هم شناسیدش ندادش صدقه / در دلش آمد ز حرمان حرقه
رفت او پیش کفن خواهی پگاه / که بپیچم در نمد بندش به راه
هیچ نگشاد لب نشین می‌نگر / تا کند صدر جهان اینجا گذر
بو که بیند مرده پندارد بظن / زر دراندازد پی وجه کفن
هرچه بدهیم آن بده هم بر تو / همچنان کرد آن فقیر حیله جو
در نمد پیچید در راهش نهاد / معبر صدر جهان بگذشتاد
چند زر انداخت بر روی نمد / دست بیرون کرد از تعجیل خود
تا بگیرد آن کفن خواه آن صله / تا نهان کند از آن زر و آن وله
مرده از زر بر کفن کرد دست / سر برون آمد پی دستش زلیت
گفت با صدر جهان چون بستدم / ای ببسته بر من ابواب کرم
گفت لیکن تا نمردی ای عنود / از جناب ما نبردی هیچ سود
سر موتوا قبل موت این بود / کز پس مردن غنیمتها رسد
غیر مردن هیچ فرهنگی دگر / در نگیرد با خدا ای حیله گر
پس عنایت نه بصد گون اجتهاد / جمله خفته از صد گون فنا
دان عنایت هست موقوف ممات / تجربه کردند این ره را ثقات
بلکه مرگش بی‌عنایت نیز نیست / بی عنایت هان جایی مهایست
آن مرد باشد این افعی پیر / نی ز مردی کی شود افعی ضریر

حکایت امردی و کوسه در خانقاه بالوطی تدبیر امرد

امردی و کوسه در انجمن / آمدند و مجمعی بد در وطن

مشتغل ماندند قوم منتجب ... روز رفت و شد زمان منقلب
زانکه بی خانه ز رفتن آن عسس ... هم بخفتند آن قبا از بیم عسس
گوشه‌ای بد پر ز نخل و چارمو ... لیک همچون ماه پرتش بود در او
کودکی اندر پی صوفی برخشت ... هم نهاد اندر پس کون سی خشت
وطیی دیشب بر دو خشتی گرچه ... خشتها را نقل کردی ای مشتهی
دست بر کودک نهاد او از عجب ... گفت هی تو کیستی ای سگ بچه
گفت این سی خشت چون بنهادتی ... گفت تو سی خشت چون برداشتی
گفت ای نی آن خرش مرده یک ... ابلهی خاصیت نند ر تک
کودکی بیمارم و از ضعف خود ... کردم اینجا احتیاط و پیش نقد
گفت اگر داری تو رنجوری تنی ... چون زنی جانب ولیک اشقی
یا بخانه یک طبیب مشفقی ... که گشادی از سقامت مغلقی
گفت آخر من کجا یارم شدن ... که بهر جایی روم من ممتحن
چون تو زندیقی پلید ملحدی ... نی برآرد سر به پشتم چون دی
خانقاهی کو بود بهتر مکان ... من ندیدم یک زمان روی امان
رو بمن آرند مستی خمر خوار ... خشتها را نظر کن یه فشار
وانکه ناموسی خود از زیر زره ... غمزه دزدیده‌ها ش بگیر
یار مر ناموس را غیر نظر ... نیست لیکن آن نظر دین را خطر
خانقه چون این بود بازار عام ... چون بود خرگله و دیو انام
خر کجا ناموس و تقوی از کجا ... خرچه داند خشیت و خوف و رجا
عقل باشد ایمنی و عدل جو ... بهر زنان و بر خرا عقل کو
در گریزم من که همچون نانی ... همچو یوسف هستم اندر افتتان
یوسف از زن‌ها تخت زندان کشد ... من شوم تو ز تیغ بر پنجاه دار
آن زنان از جاهلی بر من تند ... اولیاشان قصد جان من کنند
نی ز مردان جانم رم بود از آن ... چون کنم چون نی ازینم نی ازان
بعد ازان کودک بکوشش بر نشست ... گفت و بارت سوز غم برست
فارغست از خشت او از بیکار خشت ... در بچه تو مادر زود کنگ زرشت
بر سرش خشت سه چار از بهر ... بهتر از سی خشت بیرون کون
ذره سایه عنایت بهتر است ... از هزاران کوشش طاعت پرست
زانکه شیطان خشت طاعت کند ... گر دو صد خشت است خود راه کند
با عنایت او نداند ذره‌ای ... تا بسازد خویشتن را با شهر
خشت اگر پیدا نهاده تو است ... آن وسیله از عطای آنسوست
در حقیقت هر یکی حوا از آن ... خیره دنگر همچو کوهی آن کلان
کان ان مرده صلیتانه سخت ... خلوت خالی قطب آگهی ست
تو اگر صد نقل نهی بر دری ... بر کند آن جمله را خیره سری
نسخه‌ای از سوم اگر چهری نهد ... پهلوانان از ان تکیه گه
آن وسیله از عنایت همچو کو ... اسد شده چون فسیاد رحجب
خشت اگر بگذاری ای کو سر است ... لیک هم المن مخنث از دیو رشت
رود و تا منوان کرم دسته ... در انگهان المین بحسب غم مدار
نوم عالم از عبادت به بود ... آنچنان علمی که مستنبه بود
آن سکون سابح اندر آشنا ... به ز جهد اعجمی با دست و پا
دست و پا ساکن بر آب از صلح ... بر رود از عجب با منطلح
میرد سباح ساکن چون جمد ... اعجمی و دست و پا و غرق خند
حلم دریاست بی‌حد و کنار ... طالب علم است غواص بحار
گر هزاران سال باشد عمر او ... او نگردد سیر خود از جستجو
کان رسول حق بگفت اندر بیان ... این که منهومان هما لایشبعان

در بیان حدیث منهومان لایشبعان طالب العلم و طالب الدنیا

طالب الدنیا و توفیراتها ... طالب العلم و تدبیراتها
پس درین قسمت چو بگماری نظر ... غیر دنیا باشد این علم ای پدر
غیر دنیا پس چه باشد آخرت ... کت کند زینجا و باشد رهبرت
غیر دنیا آخرت باشد یقین ... کان برد زینجات تا جای امین

اندر هم کردند هر سه منتقش
هر سه در یک فکر و یک سودا ندیم
یک زمانی اشک ریزان آن سه خسان
آن بزرگین گفت کای اخوان خیر
ما همی گفتیم کم نال از حرج
ما نمی گفتیم کاندر بحث مکش
آن زمان که بود دستان را وطا
جمله عالم را نشان داده بصبر
ای دلی که جمله را کردی تو گرم
ای خرد کو پند شکر خای تو
از غریو رشک ای کنون تو دید
وقت پند دیگرانی های های
آنچه پنجه سال بافتید آن بهوش
مهرهای پیوسته خو کاندر کمین
این حکایت گوش کن ای نغز مرد
پادشاهی مست اندر بزم خوش
پس کشیدندش بشه بی اختیار
کو بعمر خود نخورده ستم شراب
می نخورده عربده آغاز کرد
حق ندارد خاصگان اندر نشست
رو همی گرداند از رشک و فغان
چون همه تارست جانش نیست نیست
نار دو نخ جز که عنبر فشار نیست
تا که باشد حق حکیم این قاعده
از عنایت گر بگو بد بر سرش

بحث شاهزادگان با همدیگر در قضیه مقالهٔ برادر بزرگتر

هر سه را یک رنج و یک علت سقیم
بر سر خوان مصیبت نوحه خوان
ما نه تر بودیم اندر نصح غیر
صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
اندر آتش هیچو زرخند خوش
جمله سرها بر نهاده زیر پا
زانکه صبر آمد چراغ و نور صدر
گرم کن خود را و از خود دام گو
دور رستم آمدیم پیش تو شاه
هیچ از این بر ریش خود خندید
وز غم خود چون زنانی وای وای
زان نشیج خود غلغله برخاست
باد دست اکنون و سلسله

در خموشی هر سه را خطرت یکی
یکزمان از آتش دل هر سه کس
از خشم هر که بسا کردی گله
این کلید صبر را اکنون چه شد
هر سه را وقت تنگنا تنگ جنگ
با سپاه خویش را همی کشتن
نوبت ما شد چه خیره سر شدیم
ای زبان که جمله را ناصح بدی
ای زد لها برده صد تشویش را
چون بدرد دیگران درمان بدی
بانگ بر لشکر زدن بر ساز تو
از نوا میشد گوش یاران کر
بازی آن تست بر روی بساط

مجلس کشیدن بادشاهی فقیهی را و بزخم مشت بطیع آوردن

می گذشت آن یک فقیهی بر درش
در مجلس درخت چون نسیم دار
خوشتر آید زین شراب از لب
گشته در مجلس گرامی جای گرد
از می و ابر چه در شیر بود
که نمی بیند بدید او نشان
کافگند در نار سوی جنتی
نار را ابر نسیم مغز کار نیست
مستقر دان آبرو بی آن
انتها اندر نشر آبیح سخن

کرد اشارت کش درین مجلس کشید
عرض کردش می بدرفت او خشم
همچنانکه می مرا از هر تهدید
همچو ز هر نفس اهل آب گل
عرضه امیدار تدبیر جام
گر ز گوشت تا بحلقش نی بد
مغز پیران ندر شتر حق گفت
در بود بر مغز نار تیحصله
مغز تغوه دو شتر اسفعه از
ورنگوید ماند او بسته دهان

هر سه را یک رنج و یک درد و گرو
در سخن هم هر سه را حجت یکی
بر زده با سوز چون مجمر نفس
از بلا خوف فقر و زلزله
ای عجب آن سرخ شد اکنون چه شد
گفته ما که همین گردد اندر زنگ
که به پیش آید قائم نشان
چون کنون زخم تا چاه در شدیم
نوبت تو گشت از چه تن زدی
نوبت تو شد بجنبان نیش را
در دعای تو آمد تن زدی
بانگ بر زن چه گرفت آز از تو
دست بر آرد و گوش خود مکش
خویش را اندر طبع آرد در نشاط
تا بدانی اندرین معنی شد
این خمر با لعل خور در وقت هیند
از نشه ساقی بگرداند چشم
امتی از خویشتن و نشما از مقیید
در جهان بنشست با اصحاب دل
حس نمی باید زهیچ خیر از کلام
نصیح اندر دل زنش در شد می
کی خوردی از نشر معدم گرم رفت
نحقیق دان از بهر خوردن
مغز را چون لیسود و از
چون فقیر از شر با این شیمان

گفت خنده با ساعیش ای نیک بی
آفتاب مشرق و تنویر او
عقل تو عقل گزاره را سخره کرد
مستگیست و شادی و خنده ای چو غ
یک کنیزک بود در مبرز چو ماه
عمر ابوده عرب مشتاق و مست
زن بلت خود در وقت لقا
گاه بنیش و اکند بر تخت
اینچنین پیچید مطلوب و طلوب
از قدیم و حادث و عین و عرض
خسوی و زن گفته شد بهر مثل
کانچه تو با او کنی ای معتمد
حاصل اینجا آن فقیه از بیخودی
جان بجان پیوست قالبها نجنبید
چشمشان افتاد اندر عین عین
خود را زو کو طریق بازگشت
این فقیه از بیم جست و برفت
چون فقیهش دید رخ پر خشم و قهر
خنده آمد شاه را گفت ای کیا
آنچه از آن میخورم از ترس و خوف
زان خورانم من غلامان که امین
من چو پوشم از خز و اطلس لباس
مصطفی کرد این وصیت با بنین
دیگران را بس بطبع آورده
چون قلاوز صبر شد پر سود

چه خوشی بطبعش آید ای
چون اسیران بسته در زنجیر او
مهر زرد روی او ویست گشاد زرد
در ندیمی و مضاحک فرد و فارغ
سخت زیبا روز و قانع شاه
برکنیزک زن زنان زر و ویست
چون خمیر آمد بدست نانبا
در همش آرد گهی یک تخته
اندرین لعب اند مغلوب و طلوب
نیست چون زن لیس و این مفرحض
گر کمن ای خسوی زن را بدل
از بد و نیکی خدا با تو کند
نی ز عفیفی اندرش و نی زاهدی
زن چو مرغ سر بریده می طپید
نی حسن پیدا شد آنجا نی حسین
انتظار شاه هم از حد گذشت
سوی مجلس جام را بربود تفت
تلخ ذخومین گشته همچو جام زهر
آدم باطبع آن خنجر ترا
میدهم در خورد یار از بیخ و بنش
می خورم بر خوان خاص خویشتن
زان بپوشانم حشم را نی پلاس
اطعموا الاذناب مما تاکلون
در صبوری چست و راخوب کرده
جان ز عرش و کرسی بر شود

هست پنهان حاکمی بر هر خرد
چرخ را چرخ اندر آرد در زمن
چند سیلی بر سرش زد گفت کم
شیر گیر و خوش شد انگشت ای دو
چون بدیا و راه با نشد باز نام
پیش طلیسه آن نقره و نعره فراد
شیر شد گاهیش زیر و گه زبر
گاه در روی آید آب چرکنک
این لعب تعبانه شد بازن بیت
لیک لعب هر یکی رنگی دگر
آن ضرب گرد نه سنگ
این زن دنیا که هست مستعجل
آن فقیه افتاد بر آن زن زاد
چه سقایه چه ملامت چه اصلاح
یافت هر یکشان زلال گرم را
شاه آمد تا ببیند واقعه
تنه چو دوزخ پر شرر و پر نکال
ابلک زنی در برساقیش کای کرم
پادشاهم کار من عدلست و داد
آنچه آن را می نشوم همچو نوش
زان خورانم بندگان را از طعام
شرم دارم از ... فنون
شد فقیه از بر باخو جست خوب
هم بطبع آور بمردی خویش را
مصطفی میرکه صبر شه شد تعلق

هر کرا خواهد بطن از خود برد
چون بخواند در تماشا شیرین
در کشید از بیم سیلی آن حجر
سوی مبرز رفت تا میرک کند
عقل رفت و تن ستم بر دار ماند
بر نیامد یاد وی سوی ندا شتت
زود برآرد چاق چاقی زیر تشت
از تنور روان رستش ساز دمک
عشق و عاشقی را این بیت
پیچش هر یک ز فرهنگی دگر
خوش امانت داد و اغلاد سخت
حق امانت داد اندر دست تو
آتشی و اندر آن پنبه فتاد
چه حیا چه دین چه خوف و بیم جان
طبع هر یک خرم و دل گشت شاد
دید آنجا زلزله واقعه
تشنه خون و صفت فعال
چه نشسته خیز بیا طبعش آر
زان خورم که یار را بخوم بدو
کی دهم در خورد یار خویش قوش
گر خورم من خود ز پخته یا که خام
البسوهم گفت مما تلبسون
از عطای خاص کشاف اکرو بسا
پیشوا کن عقل صبر اندیش را
بر کشانندت بر بالای طاق

خوش لیبی ۱۲ مفاحک ... میرزک ... کنیزک ... معده ... ۱۲ ... عین ذات ۱۲ ... ماحق ۱۰ ... کردن ... شادن ۱۲ ... جلاوت ... ۱۲ ...

چون صبوری پیشه کرد آن اوستاد
صبر مفتاح الفرج نشنیده‌ای
حد ندارد این سخن کوتاه کن
بانگ دادی عاشقی زوتر بران
هر سه شهزاده چو کار افتادشان
این بگفتند و روان گشتند زود
والدین و ملک را بگذاشتند
همچو ابراهیم مرسل سرخوشی
امرء القیس از ممالک خشک لب
بود نازک طبع و هم صاحب جمال
چونکه زد عشق حقیقی بر تنش
نیم شب دلقی بپوشید و برفت
امرء القیس آمدست اینجا بکد
یوسفی تو دو مملکت قیده کمال
پیش ما باشی تو بخت ما بود
فلسفه گفتش بسی او خموش
دست بگرفت او و با او یار شد
بر بزرگان نهد بر طفلان نشیر
قصه کوته کن آن شاه زمان
جان این سه شه بچه هم گرد چین
صد هزاران ستر بودی آن زمان
این بود آن لحظه که خوشتر شد
کشتنی به ز هزاران زندگی
راز را غیر خدا محرم نبود
زین لسان الطیر عام آموختند

از بلا او را در رحمت گشاد
کاندرین تعجیل رنجی دیده‌ای

صبر را آمد بهر حاجت که هست
صابر آید عاشقان را کام دل

رفتن شهزادگان بعد از تمام ماجرا جانب ولایت چین تا بمقدار امکان بمقصود نزدیکتر باشند اگرچه راه وصل مسدود است بقدر امکان نزدیکتر شدن محمود است

هرچه بود ای یار آن لحظه بود
راه معشوق نهان بگذاشتند
خویش را افگنده اندر آتشی

صبر بگزیدند و صدیقین شدند
همچو ابراهیم دم از سر برید
یا چو اسمعیل صابر مجید

حکایت امرء القیس که پادشاه عرب بود با جمال و کمال و زنان عرب جمله بر وی شیفته او بود نه مگر دانست که اینها همه تمثال صوتی اند باید طالب معنی باشد

از میان مملکت بگریخت تفت
شد شکار عشق و خستی شیرمرد
مر ترا آرام از بلاد و از جمال
جان ما از وصل تو صد جان شود
ناگهانی کرد از سر وی گوش
او هم از تخت و کمر بیزار شد
او بهر کشتی بود من الآخر
هست خسرو در میان نعش جان
همچو مرغان گشته سوی شهر چین
عشق خشم آلوده زه کرده کمان
من چه گویم چونکه خشم آلود شد
سلطنتها مرده این بندگی
آه جز آسمان همدم نبود
طمطراق شعر را نو دوختند

تا بیا خدمت منبر و دوک
آن ملک مخالت خسب خاوری
گشته همراه بندگان از تیغ تو
هم من و هم ملک من مملوک تو
آنچه گفتش در نگو غیر از عشق
تا بلاد دور بفکند آن دو سه
که چه در کشتی دعا رقص کنند
غیر این و سر ملوک بیشمار
زهره نی تا کشانید از ضمیر
عشق خود چه خشم در وقت خوش
لیک سیج جان فدای خسرو
با کنایت رازها با همه گر
اصطلاحاتی میان همدگر
صورت آن دو از غیبت کلام

صبر کن تا از جوانان دست
بیدلان را صبر شد آرام دل
در حکایت عاشقان بر گو سخن
کانتظارست آن شهزادگان
عشق در خورد گوش ما را احتیاج
بعد از آن سوی بلاد چین شدند
عشق شان بی باده دیگر دو فقیر
تیغ عشق در خنجرش حلقی کشید
هم کشیدش عشق از خطه عرب
شاعر و حکما و اصولی اندر کمال
در رشد ملک و عیال و فرزندش
با ملک گفتند شاهی از ملوک
گفت با او ای ملیک خوب رو
واین زمان ملکت بی تیغ تو
ای همه ملکها ترک تو
همچو خود در حال سرگردانش کرد
عشق یکسره بغایت بکرد این محنت
تا بقصر زنهای رقص کنند
عشق شان بر بود از ملک و تبار
زانکه راز با خطر بود و خطیر
خوی دارد دمبدم خونریز کشی
کش بکشد این عشق و ای شیر او
پست گفتندی بغیر حرف و خطر
داشتند از بهر ایراد خبر
غافل است از حال آن خام خام

تو سلیمانی که دانی لحن طیر / دیو گرچه ملک گیرد هست غیر

دیو بر شبه سلیمان کرد ایست / علم مکرش هست و علمناش نیست

چون سلیمان ز خدا بشّاش بود / منطق الطیری ز علمناش بود

تو از آن مرغ هوایی فهم کن / که ندیدستی طیور من لدن

جای سیمرغان بود آن سوی قاف / هر خیالی را نباشد دست باف

هر خیالی را که دید آن اتفاق / وانگهش بعد العیان افتد فراق

نی فراق قطع بهر مصلحت / کایمن است از زهر فراق آن منقبت

بهر استبقای آن حشمت چو جان / لحظه‌ای در ابر گردد خور نهان

بهر استبقای آن روح جسد / آفتاب از برف یکدم در کشد

بهر جان خویش جو ز آن اصطلاح / هین شنو از حرف آن اصطلاح

تن ز نیجا از سپیدان نابود / نام جمله چیز یوسف کرده بود

نام او در نامها مکتوم کرد / محرمان را سر آن معلوم کرد

چون بگفتی موم ز آتش در نهم / این بدی کان یار با ما گرم شد

در بگفتی مه بر آمد بنگرید / در بگفتی سبز شد آن شاخ بید

در بگفتی آبها خوش می‌شدند / در بگفتی خوش نیامد ز سینه

در بگفتی برگها خوش می‌طپید / دستها هم رقص مستی می‌کنند

در بگفتی گل به بلبل راز گفت / در بگفتی نغمه سر شهباز گفت

در بگفتی چه همایون است بخت / در بگفتی که برافشانید رخت

در بگفتی که سقا آورد آب / در بگفتی که بر آمد آفتاب

در بگفتی دوش دیگی پخته‌اند / یا حوایج از برش یک‌لخته‌اند

در بگفتی هست نانهای تنک / در بگفتی عکس میگردد فلک

در بگفتی که بدرد آمد سرم / در بگفتی درد سر شد خوشترم

بحر آن را زان خبر بگه چه گفت / گر مخالف با موافق گشته است

گر ستودی اعتناق او بدی / ور نکوهیدی فراق او بدی

صد هزاران نام اگر بر هم زدی / قصد او و خواه او یوسف بدی

گرسنه بودی چو گفتی نام او / میشدی او سیر و مست از جام او

تنگ عیشی ز نام و ساکن شدی / نام یوسف شربت باطن شدی

در بدی روشن ز نامش گلبند / درد او در حال گشتی سودمند

وقت سرما بودی او را پوستین / این کند ز عشق آدم دستنا

عام میخواندند هر دم نام پاک / این عمل نکند چو نبود عشق آب

آنچه عیسی کرده بود از نام هو / میشدی پیدا در او از نام او

چونکه با حق متصل گردید جان / ذکر آنی هست فهم کرامت آن

خالی از خود بود و پر از عشق دوست / پس ز کوزه آن تراود که در اوست

خنده بوی عنبر آن وصل داد / گریه‌های بیاد زاند ریحاد

هر یکی را هست در دل صد مراد / این نباشد مذهب عشق و داد

باز آمد عشق را روز آفتاب / آفتاب آن دمی اسمچون نقاب

آنکه نشناسد نقاب روی یار / تا بشمس سلطنت از روی یار

روز او و روزی عاشق هم او / دل هم او و سوزی عاشق هم او

عیان را نقد شد زهره کش / تا که شب جان اندر دل چو خواب

هیچ عقل است او و نشان خیر گیر / می ندانند در دو عالم خیر خیر

طفل داند هم نداند شیر را / را نبود این طرف تدبیرها

مرجع کرد این دگر ذاتیه روح را / تا نیاید بد فاتح و مفتوح را

گنج نبود در روش بلکه اندرون / حالتش در یا بود فصل حجر

چون بیاید او که باید گم شود / همچو سیلی غرقه قلزم شود

دانه گم شد آنگهی او مینا شود / تا نه مردی زر نداد آدم ابن العبد

به طاقت رسیدن برادر بزرگتر بعد از مدتی متواری شدن در بلاد چین تا شهر تختگاه و گفتن که من رفتم تا خود را بر شاه چین عرضه کنم بیت

آن بزرگین گفت ای اخوان من / زانتظار آمد لب ای جان من

لاابالی گشته‌ام صبرم نماند / مر مرا این صبر در آتش نشاند

طاقت من زین صبوری طاق شد / واقعه من عبرت عشاق شد
من ز جان سیر آمدم اندر فراق / زنده بودن در فراق آمد نفاق
چند درد فراقش بکشد مرا / سر ببر تا عشق سر بخشد مرا

اما قصدی مبتلی مقصودیا / او الفتی ای رسی کفو ادی ثمه
یا پناه ساتر مقصود مرا / یا ستر ... همچو ل از رست آنجا
یا عادوا یا عاشقین قرع فتنه / اضلها الله کیف شئت یا

دین من از عشق زنده بودن است / زندگی زین جان و سر ننگ من است
تیغ جانها را کند پاک از عیوب / زانکه سیف افتاد محّاء الذنوب
چون غبار تن بشد ماهم بتافت / ماه جان من هوای صاف یافت
عمرها بر جنگ عشق آن صنم / ان فی موتی حیاتی می زنم
دعوی مرغابی کردست جان / کی ز طوفان بلا دارد فغان
بط را ز اشکستن کشتی چه غم / کشتیش بر آب بس باشد قدم
زنده زین دعوی بود جان و تنم / من ازین دعوی چگونه تن زنم
خواب می بینم ولیکن خواب نی / مدعی هستم ولی کذاب نی
گر مرا صد بار تو گردن زنی / همچو شمعم بر فروزم روشنی
آتش ار خرمن بگیرد پیش و پس / شبروان را خرمن آن ماه بس
کرده یوسف را نهان در مختفی / حیلت اخوان ز یعقوب نبی
خفیه کردندش بحیلت سازیی / کرد آخر سر من غمازیی
آن و گفتندش نصیحت در سمر / که مکن تنها خطا ز خود ای بی خبر
هین منه بر ریشهای مانمک / هین مخور این زهر جلدی بی شک
جز بتدبیر یکی شیخی خبیر / چون ندیدی چون نبودت قلب بصیر
ولی آن مرغی که نارُوییده پر / بر پرد بر اوج و افتد در خطر
عقل باشد مرد را بال و پرے / چون ندارد عقل عقل رهبرے
یا مظفر یا مظفر جوی باش / یا نظر ور یا نظر ور جوی باش
نے مفتاح خرد این قرع باب / از هوا باشد نه از روی صواب
عاقلی در دام می بینی ز هواست / ور جراحتها همی نگے وا
مار استاد دست بر سینه چو مرگ / در دهان بگرفته بهر صید گ
در خشانش چون خشکیے او سیا / مرغ پندارد که آن شاخ گیاست
چون نشینند بهر خورد برّے برگ / در فتند اندر دهان مار مرگ
گر وے تمساحی دهان خویش باز / گرد ده اینهاش گردان و راز
از بقیه خور کرده دندانش مانند / کرمها و شد بر دندان نشانند
مرغکان بینند کرم و قوت را / مرغ بیند از بلا آن تابوت را
چون دهان پر شد ز مرغ او گاه لب / در کشد شان و فرو بندد دها
این جهان پر ز نقل و پر ز نان / چون دهان باز آن تمساح دان
بهر کرم و طعمه ای دزدی تراش / از فن تمساح دهر ایمن مباش
روبه افتد پهن اندر زیر خاک / بر سر خاکش حبوب مکرناک
تا بیاید زاغ غافل سوی آن / پای او گیرد بمکر آن مکردان
صد هزاران مکر در حیوان چو هست / چون بود در مکر بشر کو مهتر است
مصحفے بر کف چو زین العابدین / خنجرے پر زهر اندر آستین
گویدت خندان که ای مولای من / در دل او بابلی پر سحر و فن
زهر قاتل صورتش شهد و شیر / هین مرو بی صحبت پیر خبیر
جمله لذات هوا مکر است و زرق / سود و تاریکی است گرد نور برق
برق نور کوته و کذب و مجاز / گرد او ظلمات و راه تو دراز
نے بنورش نامه تانے خواندن / نے بمنزل اسپ تانے راندن
لا ترجم آنکه باشی رهن برق / از نور و اندر کشد انوار شرق
ختم گیر بر دلت آن آفتاب / چون تو جوئی ز عطارد نور و تاب
می نشاندت مکر برقت بی دلیل / در مفازه مظلمی شب میل میل
گاه بر که گاه بر جو او فتی / گه بدان سو گه بدین سو او فتی
خود نه بینی تو دلیل ای راه جو / در نه بینی و بگردانی ازو
از سفر گم دم ره شصت میل / مر ترا گمراه گوید آن دلیل

مختفی پوشیده ۱۲
خشاک جمع خشک
تمساح نهنگ ۱۲
حبوب جمع حب
مفازه ... ۱۲

گر نهم من گوش سوی آن شگفت ‌ امر او را هم ز سر باید گرفت
من درین عمر خود کردم گرد ‌ هرچه بادا باد ای خواجه برو

راه گردی یک دو زین چون برق ‌ عشق آن ره کن که حق چون شرق
ظن لا لیعنی من الحق خوانده ‌ وز جهان بی تو ترکی مانده

هین بیا در کشتی‌ها ای ترش تند ‌ یا تو ای کشتی بران کشتی بلند
گوید او چون ترک گیرم گیر و دار ‌ چون ز حرص اندر طفلیست کور

کورها را به سر تا تنها یقین ‌ زان یکی گفت وصف الیقین
میگریزی از شه در اژدها ‌ میگریزی از نمی در بحرها

میگریزی از جفاهای پدر ‌ در میان لعبتان شهر و شهر
میگریزی همچو یوسف ز اندهی ‌ تا ز سیلی تعب افتی در چهی

زین تفرج در چه افتی همچو او ‌ هر ترا لیک از عنایت ...
گر نبودی آن بفرمان پدر ‌ بر شاه و دری ز چه تا حشر سر

آن پدر صبر دل و اذن داد ‌ گفت حکم اینست بسلیت خیر را
هر صبر پیر کز هی سر کشد ‌ او چو دانه با ماند از رشد

قابل ضو بود گرچه کور بود ‌ شد ازین حرص او کور و کبود
گویدش عیسی کز من در شدست ‌ ای عمی کمل هر یکی با بست

از من از کوری بیابی روشنی ‌ بر تفحص شصت جان برزنی
کار با این کار خاص نعمد بجست ‌ اندر آن اقبال و منهاج رشاست

کار با سی که ندارد پا و سر ‌ ترک گیر شهر خری ای پیره خر
کار با دکان در باد دست ‌ ترک گیر ای بو الفضول گیج مست

غیر پیر استاد و سر لشکر مباد ‌ پیر گو بود نه ولی پیر ارشاد
در زمان حج آن پیر آشنا پیر دست ‌ روشنائی دید آن ظلمت پرست

شرط تسلیم است نه کار دراز ‌ سو بود در ضلالت ترکتاز
من بجویم زین سپس شاه اثیر ‌ پیر جویم پیر جویم پیر پیر

پیر باشد نردبان آسمان ‌ تیر پران از که گردد از کمان
بی ز ابراهیم نمرود گران ‌ کرد با کرگس سفر بر آسمان

از هوا شد سوی بالا او بسی ‌ کی بگردون نیز و کرگسی
گفتش ابراهیم کای مرد سفر ‌ کرگس است من باشم اغیت خبر

چون زمین سازی بسی بالا ز نردبان ‌ بی پریدن تو بجهی بر آسمان
آنچنانکه میرود تا غرب و شرق ‌ بی ز زاد و راحله دل همچو برق

آنچنانکه میرود شب زی اعتراب ‌ حس سوم شهرها در وقت خواب
آنچنانکه عارف از راه نهان ‌ خوش نشسته میرود در صد جهان

گر نداستش چنین رفتار دست ‌ این خبرها زان ولایت آگهست
این خبرها و این آیات محق ‌ صد هزاران پیر بر وی متفق

یک خلافی در میان این حیوان ‌ آنچنانکه هست در علم ظنون
آن تحری آمد اندر لیل تار ‌ در حضور کعبه در وسط نهار

خیره مست و مرد و ره جوی از کسل ‌ نردبانی تا نیابی بی کسل
عقل جز دی کرگس آمد ای مقل ‌ پر او با جیفه خواری متصل

عقل ابدال ای چو پر جبرئیل ‌ می پرد تا ظل سدره میل میل
باز سلطانم گشتم نیکو پیم ‌ فارغ از مردارم و کرگس نیم

ترک کرگس کن که من باشهم بست ‌ یک من بهتر از صد کرگس است
چند بر عمیا دوانی اسپ را ‌ باید استا پیشه را و کسب را

خویش را رسوا مکن در شهر چین ‌ عاقلی چو خبری آید در مجلس
آنچه گوید آن فلاطون زمان ‌ هین هوا مگذار و رو بر فرق آن

جمله میگویند اندر چین بجد ‌ بهر شاه خویشتن که لم یلد
شاه ما خود هیچ فرزندی نزاد ‌ بلکه سوی خویش فرزندی نزاد

هر که از شاهان بیتو عشق گفت ‌ گردنش با تیغ بران گشت جفت
شاه گوید چونکه گفتی این مقال ‌ زود ثابت کن که من زادم عیال

مرمرا دختر اگر ثابت کنی ‌ یافتی از تیغ تیزم ایمنی
ورنه بیشک من ببرم حلق تو ‌ برکشم از صوفی جان لق تو

سر نخواهی برد هیچ از تیغ تو
خندقی از قعر خندق تا گلو
هین مبین ای ابر اکثیم اعتبار
گر رود صد سال آن کالگاه نیست
اینهمه گفتند و گفت آن صبور
صد و اصبر ای بکنون آن شما ند
ای محدث از خطاب و از خطوب
اشترم من تا توانم می‌کشم
من نخواهم شد دگر از خوف و بیم
خلق کان نبود سزای آن شراب
گوش کان نبود سزای راز او
آن چنان بیارمی کز گفتار او
یا دریده می‌بیایم کام من
بو که موقوف ست کامم بر سفر
یار را چندان بجویم جد و جهد
آن معیت کی رود در گوش من
تا حساب خطوتان و قد و صل
کی کنم من از معیت فهم راز
حق معیت گفت و دل را مهر کرد
چون سفرها کرد و داد راه داد
چون خطا محو آن صفات با صفا
بعد از آن گوید اگر دانستمی
دانستمی ... موقوف سفر
آنچنان که وعده دام شیخ بود
گفته شد آن داستان معنوی

ای بگفته لاف کذب آمیغ تو
بهر سرهای بریده زین غلو
اینچنین دعوی میندیش و میا
بر عمی آن ز حساب راه نیست
کمترین گفتها آید نفور
بر مقام صبر عشق آتش نشاند
در گذشتم آهن سردی مکوب
چون فتادم از نیاز عشق خشم
اینچنین طبل هوا زیر گلیم
آن بریده به شمشیر ضراب
بر کفش که نبود آن بر سر جو
جان شود به نرگس ناز او

بنگر ای از جهل گفته ناحقی
جمله اندر کار این دعوی شدند
تلخ خواهی کرد بر ما عمر ما
بی سلاح و زره و در معرکه
سینه پر آتش مرا چون منقل است
صبر من مرد و دل شب که عشق زاد
سرنگونم می‌کنی پای من
بر سر مقطع اگر صد ...
من علمم اکنون بصیرامی تم
دیده کان خود نصلش فرده
اندر آن ...
آنچنان در صدیق فی علی تماست

بهر سرهای بریده خندقی
گردن خود را بدین دعوی زنند
که برین سیه ار روای و ترا
هیچ بیاکان مجه در تهلکه
گشت کامل گشت وقت منجلی
در گذشت وهاضر از آن عمر باد
هم کسن زجمله اجزای من
بیش نه روزن مزاج مطلق است
یا سر اندازی بیاد و صنم
آنچنان دیده شده کودبه
آن شکسته به بسباط و قصاب
کانچنان عاقبت رد سر است
یا چه باز آییم زنده سوی وطن
چون سفر کردم بیایم در حضر
تا بدانم کی بی با الیس حبست
تا نگردم گرد دوران زمن
گرد دش وشن شود اشکال حل
جیه مگر بعد از سفرهای دراز
تا که عکس آن بگوش آید طرد
بعد از آن مهر از دل وی بر کشاد
گرد دشن وشن بعد دوخطا
این معیت ... و در استمی
تا بدان انش بتیزی فکر
تو خته شد وام آن شیخ کبار
تا نباشد غیر آنت مطمعی

بیان مجاهد که دست از مجاهده باز ندارد اگرچه داند بسطت
عطاء حق که آن مقصود است از طرف دیگر و بسبب عمل مجاهد
بدو رساند که رزقهم ... شود باشد او در طریق معین
امید بسته همی ورزد شاید که حق تعالی آن روزی را
از در دیگر برساند که او آن را تکرده باشد و یرزقه من حیث
لا یحتسب العبد یدبر و الله یقدر و بود که بنده ای هم بندگی
بود که مراد او از غیر این در برساند اگرچه مع تعلقه این در
بیند نیم حق سبحانه تعالی او را هم از این در روزی رساند
فی الجمله این همه درهای یک سرا است

بسته وقوف گر آن جود
بیش ازین ... خلال مثنوی

کودک حلوای گریست ار
در دلت خجوت انگشت اوضعی

در طمع فائده دیگر نهد   وان مرادت از کسی دیگر دهد
ای طمع در بسته در یکجای سخت   کایدم میوه ازین عالی درخت
آن طمع را انجا نخواهد شد وفا   بل ز جای دیگر آید آن عطا
آن طمع را پس چرا در تو نهاد   چون نبودش نیت اکرام و داد
از برای حکمتی و صنعتی   نیز تا باشد دلت در حیرتی
تا دلت حیران بود ای مستفید   کز مرادم از کجا خواهد رسید
تا بدانی عجز خویش و جهل خویش   تا شود ایقان تو در غیب بیش
هم دلت حیران شود در منتجع   که چه وا یابد ز مصرفهای طمع
طمع آری و زلی در درزیی   تا ز خیاطی همی زر تا زیی
رزق تو در زرگری آید پدید   کز دهمت بود آن مکسب بعید
پس طمع در درزیی بهر چه بود   چون ترا در جای دیگر در گشود
بهر نادر حکمتی در علم حق   که نبشت آن حکم را در ما سبق
نیز تا حیران شود اندیشهات   تا که حیرانی بود کل پیشهات
یا وصال یار زین سعیم رسد   یا ز راه خارج از سعی جسد
من نگویم زین طریق آید مراد   می طپم تا از کجا خواهد گشاد
سر بریده مرغ هر سو می فتد   تا کدامی سو رهد جان از جسد
یا مراد من بر آید زین خروج   یا ز برج دیگر از ذات البروج

حکایت مرد میراث یافته که در خرج اسراف کرد و مفلس شد

بود زر میراثیی را بی شمار   جمله را خورد و بماند او عور زار
مال میراثی ندارد خود وفا   چون بناکام از گذشته شد جدا
او نداند قدر هم کاسان یافت   کو بکد و کسب و رنجش کم شتافت
قدر جان زان می ندانی ای فلان   که بدادت حق به بخشش رایگان
نقد رفت و جنس رفت و خانها   ماند چون جغدان درین ویرانها
گفت یا رب برگ دادی رفت برگ   یا بده برگی و یا بفرست مرگ
چون تهی شد یاد حق آغاز کرد   یا رب و یا رب اجرنی ساز کرد
چون پیمبر گفت مومن مزهرست   در زمان خالیی ناله گرست
چون شود پر مطربش بنهد ز دست   پر مشو کاسیب دست او عود
تی شود خوش باش بین الاصبعین   کز می لا این سرمست است این
رفت طغیان آب از چشمش گشاد   ابر چشمش زرع دین را آب داد
در دعا و لابه در ره بر دست   در طلب شد بی تعب آن زیر دست
ای بسا مخلص که نالد در دعا   دود اخلاصش بر آید تا سما

در بیان سبب تاخیر در اجابت دعای مومن از حضرت عزت

تا رود بالای این سقف برین   بوی مجمر از انین المذنبین
پس ملایک با خدا نالند زار   کای مجیب هر دعا و مستجار
بنده مومن تضرع می کند   او نمیداند بجز تو مستند
تو عطا بیگانگان را میدهی   از تو دارد آرزو هر مشتهی
حق بفرماید از خواری وست   عین تاخیر عطا یاری وست
ناله مومن همی داریم دوست   گو تضرع کن که این اعزاز اوست
حاجت آورد ز غفلت سوی من   آن کشیدش مو کشان در کوی من
گر برآرم حاجتش او وا رود   هم در آن بازیچه مستغرق شود
گرچه مینالد بجان یا مستجار   دل شکسته سینه خسته سوگوار
خوش همی آید مرا آواز او   وان خدایا گفتن و آن راز او
دانکه اندر لابه و در ماجرا   می فریباند بهر نوعی مرا
طوطیان و بلبلان را از پسند   از خوش آوازی قفص در میکشند
زاغ را و جغد را اندر قفص   کی کنند این خود نیامد در قصص
پیش شاهد باز چون آید دو تن   آن یکی کمپیر و دیگر خوش ذقن
هر دو نان خواهند او زود فطیر   آرد کمپیر را گوید که گیر
وان دگر را که خوشش قد و خد   کی دهد نان بل که تاخیر افکند
گویدش بنشین زمانی بی گزند   کی بخانه نان تازه می پزند
چون رسد آن نان گرمش بعد کد   گویدش بنشین که حلوا میرسد

هم بدین فن او نوازش میکند / وز ره پنهان گدازش میکند
کو مرا کاریست با تو یک زمان / منتظر میباش ای خوب جهان
تا بدین حیلت فریباند ورا / تا طمع در دام گرداند ورا
مثل آن کمپیر دان بیگانگان / شاهد خوش روی و مثل مومنان
بیمرادی مومنان از نیک و بد / تو یقین میدان که بهر این بود
این جهان زندان مومنان زین بود / کافران را جنت حالی شود

دیدن میراثی بخواب که در مصر بفلان موضع گنجی است و رفتن به شهر مصر بطلب آن

خواجه چون میراث جمله خورد و شد فقیر / آمد اندر یارب و گریه و نفیر
خود که کوبد این در رحمت نثار / که نیابد در اجابت صد بهار
خواب دید او هاتفی گفت و شنید / که غنای تو بمصر آید پدید
رو بمصر آنجا شود کار تو راست / کرد کدیه‌ات را قبول او مرتجاست
در فلان موضع یکی گنجیست زفت / در پی آن بایدت تا مصر رفت
در فلان کوی و فلان موضع دفین / هست گنجی سخت نادر بس ثمین
بیدرنگی هین ز بغداد ای پسر / رو بسوی مصر و منبتگاه زر
چون ز بغداد آمد او تا سوی مصر / گرم شد پشتش چو دید او روی مصر
بر امید وعدهٔ هاتف که گنج / یابد اندر مصر بهر دفع رنج
لیک از نفقه را حبه‌ای نماند / خواست کدیه چون عوام الناس ماند
لیک شرم و همتش دامن گرفت / خویش را در صبر افشردن گرفت
باز نفسش از مجاعت بر طپید / از گدائی کردن او چاره ندید
گفت شب بیرون روم من نرم نرم / تا ز ظلمت نایدم از کدیه شرم
همچو شبکوکی کنم من ذکر و بانگ / تا رسد از بامهایم نیم دانگ
اندرین اندیشه بیرون شد بکوی / واندرین فکرت همی شد سو بسوی
یک زمان مانع همی شد شرم و جاه / یک زمانی جوع میگفتش بخواه
پای پیش و پای پس تا ثلث شب / که بخواهم یا بخسپم خشک لب
ناگهانی خود عسس او را گرفت / چوبها زد بی محابا ناشکفت
اتفاقا اندر آن شبهای تار / دیده بد مردم ز شبدزدان ضرار

رسیدن آن شخص بمصر و شب بیرون آمدن بکوی از شدت گرسنگی بشبکوکی و گدائی و گرفتن عسس او را و زدن او بسیار تا رنج حاصل آمدن و عسی ان تکرهوا شیئا وهو خیر لکم و ان مع العسر یسرا

بود شبهای مخوف و منحس / پس بجد میجست دزدان را عسس
تا خلیفه گفته که ببرید دست / هر که شب گردد و گر خویش منست
بر عسس کرده ملک تهدید و بیم / که چرا باشید بر دزدان رحیم
عشوه‌هاشان از چه باور میکنید / یا چرا زیشان قبولی میکنید
رحم بر دزدان و هر منحوس دست / بر ضعیفان رحمت و بی‌رحمی است
هین ز رنج خاص مکسل ز انتقام / رنج او بگزین مگیر رنج عام
اصبع ملدوغ بر در دفع شر / در تعدی هلاک تن نگر
اتفاقا اندر آن ایام دزد / گشته بود انبوه پنجه خام دزد
در چنین وقتش بدید و سخت زد / چوبها و زخمهای بی عدد
نعره و فریاد زان درویش خاست / که مزن تا من بگویم حال راست
گفت اینک دادمت مهلت بگو / تا بشب چون آمدی بیرون بکو
تو نه زینجائی غریب و منکری / راستی گو تا بچه مکر اندری
اهل دیوان بر عسس طعنه زنند / که چرا دزدان کنون انبه شدند
انبهی از تست و از یاران تست / وانما یاران زشتت را نخست
ورنه کین جمله را از تو کشم / تا شود امیر شهر محتشم
گفت او از بعد سوگندان بجد / که نیم من خانه سوز و کیسه بر

در بیان حدیث الصدق طمانینة والکذب ریبة

من نیم مرد دزدی و بیدادیم / من غریب مصرم و بغدادیم
قصهٔ آن خواب و گنج زر بگفت / پس ز صدق او دل آن کس شکفت
بوی صدقش آمد از سوگند او / سوز او پیدا شد و اسپند او

دل بیارامد ز گفتار صواب ... آنچنانکه تشنه آرامد به آب
جز دل محجوب کو را علتیست ... از نبی‌اش تا غبی تمییز نیست
ورنه آن پیغام کز موضع بود ... بر زند بر مه شکافیده شود
مه شکافد وان دل محجوب نی ... زانکه مردودست او محبوب نی
چشمه شد چشم عسس ز اشک مبل ... نی ز گفت خشک بل از بوی دل
یک سخن از دوزخ آید سوی لب ... یک سخن از شهر جان در کوی لب
بحر جان افزا و بحر پرحرج ... در میان هر دو بحر این لب مرج
بحر جان افزا و بحر عمر کاه ... هر دو آن بر لب گذر دارند راه
چون نبیلو در میان شهرها ... از نواحی آید آنجا بهرها
کاله معیوب و قلب کیسه بر ... کاله پرسود و مستشرق چو در
زان نبیلو هر که بازرگان هست ... بر سره و بر قلبها دیده درست
شد نبیلو مر ورا دار الرباح ... وان دگر را از عمی دار الجناح
بر یکی زاجزای عالم یک بیک ... بر غبی بندست و استاد فک
بر یکی قندست و بر دیگر چو زهر ... بر یکی لطف ست و بر دیگر چو قهر
بر یکی دیوست و بر دیگر چو حور ... بر یکی نارست و بر دیگر چو نور
بر یکی گنج ست و بر دیگر چو مار ... بر یکی وردست و بر دیگر چو خار
بر یکی شیرین و بر دیگر ترش ... بر یکی مبهوت و بر دیگر چو هش
بر یکی پنهان و بر دیگر عیان ... بر یکی سودست و بر دیگر زیان
بر یکی بندست و بر دیگر گشاد ... بر یکی قیدست و بر دیگر مراد
بر یکی نوش ست و دیگر چو نیش ... بر یکی بیگانه بر دیگر چو خویش
بر یکی روزست و بر دیگر چو شب ... بر یکی عیش ست و بر دیگر تعب
بر یکی محبوب و بر دیگر عدو ... بر یکی ملاح است و بر دیگر کدو
بر یکی آبست و بر دیگر چو خون ... بر یکی اعجاز و بر دیگر فسون
بر یکی حلوا و بر دیگر چو سم ... بر یکی سنگست و بر دیگر صنم
بر یکی جسم ست و بر دیگر چو روح ... بر یکی حبس ست و بر دیگر فتوح
بر یکی تیرست و بر دیگر کمان ... بر یکی نان ست و بر دیگر سنان
بر یکی نقص ست و بر دیگر کمال ... بر یکی هجرست و بر دیگر وصال
بر جمادی با نبی افسانه گو ... کعبه با حاجی گواه و نطق جو
بر مصلی مسجد آمد هم گواه ... کو همی آمد بمن از دور راه
بر خلیل آتش گل و ریحان بود ... باز بر نمرود آتش دان بود
بارها گفتیم این ای حسن ... می نگردم از بیانش سیر من
بارها خوردی تو نان دفع ذبول ... این همان نانست چون گشتی ملول
در تو جوعی میرسد نو زاعتلال ... که همی سوزد ازو تخمه و ملال
هر که او درد مجاعت نقد شد ... نو شدن با جزو جزوش عقد شد
لذت از جوع ست نی از نقل نو ... با مجاعت از شکر به نان جو
پس ز بیجوعی ست وز تخمهٔ تمام ... آن ملالت نی ز تکرار کلام
چون دکان و مکسب و قیل و قال ... در فریبی هست ناید ملال
چون ز غیبت و اکل لحم مردمان ... شهوت حالت سیر نتاند ازان
مدحها در صید شکار گفته تو ... بی ملولی همچو گل بشگفته تو
باز آخر گوشتش زان حسبت ... گرم تر صد بار از بار نخست
درد داروی کهن را نو کند ... درد هر شاخ ملولی خو کند
کیمیای نو کننده دردهاست ... کو ملولی آن طرف که درد خاست
هین مزن تو از ملولی آه سرد ... درد جو و درد جو و درد درد
خادع دردند درمانهای ژاژ ... رهزنند و زر ستانان رسم باژ
آب شوری نیست درمان عطش ... وقت خوردن گر نماید سرد و خوش
لیک خادع گشت و مانع شد ز جست ... آب شیرینی کزو صد سبزه رست
همچنین هر زر قلبی مانع است ... از شناس نقد زر هر جا که هست
بال و پرت ابتر و رنجوری پدید ... که مراد تو منم گیر ای مرید
گفت دردت چینم و خود درد بود ... خار بود او بهر صبوری درد بود
روز درمان و دغلین میگریز ... تا شود دردت طبیب مشک بیز

گفت نی دزدی تو نی فاسقی / مرد نیکی لیک گول و احمقی

گفتن عسس خواب خود را با غریب و نشان گنج دادن در خانهٔ او

بر خیال و خواب چندین ره کنی / نیست عقلت را تسوی روشنی
بر خیال اینچنین راه دراز / پیش گیری از جهل و راه دراز
بارها من خواب دیدم مستمر / که به بغداد است گنجی مستتر
در فلان کو در فلان موضع دفین / بود آن خود نام خانه و کوی این
هست در خانهٔ فلانی رو بجو / نام خانه گفت و نام کوی او
دیده ام این خواب را من بارها / که برو آنجا که یابی گنج را
هیچ من از جا نرفتم زین خیال / تو به یک خوابی بیایی بی ملال
خواب احمق لایق عقل ویست / همچو او بی قیمت است و لاشی است
خواب زن کمتر ز خواب مرد دان / از پی نقصان عقل و ضعف جان
خواب ناقص عقل و گول آید کساد / پس ز بی عقلی چه باشد خواب باد
گفت با خود گنج در خانهٔ من است / پس مرا آنجا چه فقر و شیون است
بر سر گنج از گدائی مرده ام / زانکه اندر غفلت و در پرده ام
زین بشارت مست شد دردش نماند / صد هزار الحمد بی لب او بخواند
گفت بد موقوف این لت لوت من / آب حیوان بود در حانوت من
رو که بر لوت شگرفی بر زدم / کوری آن وهم که مفلس بدم
خواه احمق گو و خواهی عاقلم / یافتم من آنچه می خواهد دلم
من مراد خویش دیدم بیگمان / هر چه خواهی گو مرا ای بدگمان
تو مرا پر درد گو ای محتشم / پیش تو پر درد و پیش خود خوشم
وای اگر بر عکس بودی این مطار / پیش تو گلزار پیش خویش خار
با فقیری گفت یعنی یک خلی / که ترا اینجا نمی داند کسی
گفت اگر می نداند عامیم / خویش را من نیک می دانم کیم
وای اگر بر عکس بودی درد و ریش / او بدی بینای من من کور خویش
احمقم گیر احمقم من نیکبخت / بخت بهتر از لجاج و روی سخت
این سخن بر وفق ظنت می جهد / ورنه بختم داد عقلم می دهد

بازگشت از مصر تا بغداد او / ساجد و راکع ثناگو شکرگو

باز گشتن غریب از مصر به بغداد و یافتن گنج در خانهٔ خود

جمله ره حیران و مست این عجب / زانعکاس حق نوعی را طلب
از کجا امیدوارم کرده بود / وز کجا افشاند بر من سیم و جود
این چه حکمت بود که آن قبلهٔ مراد / کردم از خانه برون گمراه و شاد
تا شتابان در ضلالت می شدم / هر دم از مطلب جداتر می بدم
باز آن عین ضلالت را بجود / حق وسیلت کرد اندر رشد و سود
گمرهی را منهج ایمان کند / کژروی را مقصد عرفان کند
تا نباشد هیچ محسن بی وجا / تا نماند هیچ خائن بی رجا
اندرون زهر تریاق آن حفی / کرد تا گویند ذو اللطف الخفی
نیست مخفی در نماز آن مکرمت / در گنه خلوت نهند آن مغفرت
منکران قصد اذلال ثقات / ذل شده عز و ظهور معجزات
قصدشان انکار و ذل دین بده / عین ذل عز رسولان آمده
گر نه انکار آمدی از هر بدی / معجز و برهان چرا نازل شدی
تا نه گردد خصم تو مقدار خواه / کی کند قاضی تقاضای گواه
معجزه همچون گواه آمد زکی / بهر صدق مدعی در بیغلی
طعنه چون می آمد از هر ناشناخت / معجزه می داد حق و می نواخت
مکر آن فرعون سیصد تو بده / جمله ذل او و قمع او شده
ساحران آورد حاضر نیک نیک / تا که جرح معجزهٔ موسی کند
تا عصا را باطل و رسوا کند / اعتبارش اندر دلها بر کند
عین آن مکر آیت موسی شده / اعتبار آن عصا بالا شده
لشکر آرد او بگه تا حول نیل / تا زند بر موسی و قومش سبیل
ایمنی امت موسی شود / او به تحت الارض هامون در رود
گر بمصر اندر بدی و نامدی / وهم از سبطی کجا زایل شدی

دشت ١٢

حانوت بکسر دکان ١٢
عامی نادان ١٢
ذو اللطف الخفی صاحب مهربانی پنهان ١٢

آمد و در سبط افگند او کرانه / تا بدانی کامن در خوفست در از
نیست مخفی مزد دادن در تقا / ساحران را اجر بین بعد الخطا
نیست مخفی سیر با پای روا / ساحران را سیر بین در قطع پا
ایمنی شان از عین خوف آمد پدید / لاجرم باشند هر دم در مزید
آن امیر از مکر بر عیسی تند / عیسی اندر خانه رو پنهان کند
هین میا دیدی من عیسی ایم / من امیرم بر جهودان خوش پیم
چند لشکر می رود تا بر خورد / برگ و بر گردد و بر سر خورد
چند در عالم بود بر عکس این / زهر پنداری بود آن انگبین
ابرهه با پیل بهر ذل بیت / آمده تا افگند حی را بخیت
تا همه زوار گرد او تنند / کعبه او را همه قبله کنند
عین سعیش عزت کعبه شده / موجب اعزاز آن بیت آمده
او و کعبه‌اش می شود مخسوف تر / از عجیبست این عنایات قدر
او گمان برده که لشکر می کشد / بهر اهل بیت خود زر می کشد
خانه آمد گنج را او باز یافت / کارش از لطف خدائی ساز یافت

این بود لطف خفی کو را بسم / نار بنماید ولی نورے بود
نیست مخفی وصل اندر پرورش / ساحران را وصل داد او در برش
عارفان زانند دائم آمنون / که گذر کردند از دریای خون
امن ایشان گشته از خوف خفی / خوف بینند هم رجا بیند ای صفی
اندر آید تا شود او تاجدار / خود ز شبهه عیسی آمد تا جدار
رو ترش بر دار آویزید کو / عیسی است از دست ما تخلیص جو
چند بازرگان رود بر بوی سود / چید بنهاد او و سود هیچ عود
بس سپه بنهاد دل بر مرگ خویش / روی خیرها و ظفر آمد به پیش
تا حریم کعبه را ویران کند / جمله را زانجا سر گردان کند
نزد عرب کعبه کشد اندر گزند / که چرا او کعبه ام آتش زنند
کیان را عز یکی بد صد شده / تا قیامت عزشان ممتد شده
از جهاز ابرهه بی چون وه / آن فقیران عرب منعم شده
اندرین فسخ عزائم وین همم / در تماشا بود در ره هر قدم
تا بدانی حکمت فرد قدیم / ایمنیها هم اندر خوف و بیم

یادم آمد قصهٔ شهزادگان / گوش هش دار در من بشنو بیان
آن و گفتندش که اندر جان ما / هست یا نه چو نجم اندر سما

رفتن برادر مهتر بر ادر عزر گاه و قبول نا کردن وو بیطاقتی و خود را بی خبر وار بر بار پادشاه چین ساختن

گر نگوییم آنچ می باید راست رو / ور نگوییم آن ملالت آید بدرد / همچو جعفر تیم اندر آب از گرت الم / نه موشی اختناقست و سقم
گر بگوییم آتشی را نور نیست / ور بگوییم این سخن دستور نیست / در زمان صحبت گاهے یار از وداع / انما الدنیا و ما فیها متاع
پس ولی صحبت چو شمعی از زبان / که مجال گفت کم بود آن زمان / اندر آمد مست پیش شاه چین / زود افتاد و ببوسید او زمین
شاه از مکشوف یک یک حالشان / اول و آخر غم و زلزالشان / میش مشغولست در مرعای خویش / لیک چوپان واقفست از حال میش
کلکم راع بداند از رمه / که حلف خوارست کو در ملحمه / گرچه رسولان صفت زیبو / لیک چون وقت میان بود در بند
واقف از سوز و لهیب آن وفود / مصلحت آن که خشک آورده بود / در میان جان شان آن سبی / لیک خمے در آکرد قاصد اعجمی
صورت آتش بود پایان دیگ / معنی آتش بود در جان دیگ / صورتش بیرون و معنی اندرون / معنی معشوق جان در رگ چو خون
شاهزاده پیش شه زانو زده / ده معرفت شاه رنج حالش شده / گرچه فقه عارف از کل مبیش / لیک مسکردی بحرف رخویش
در درون یک ذره نور عارفی / به بود ز صد معرف ای صفی / گوش را از بهر معرف داشتن / آیت محجوبی است و حجت و ظن

آنکه او را چشم دل شد دیده‌بان دید خواهش چشم او عین العیان
با تواتر نیست قانع جان او بل ز چشم دل رسد ایقان او

پس معرف پیش شاه منتجب در بیان حال او بگشود لب
گفت شاها صید احسان توست پادشاهی کن که او آن توست

دست در فتراک این دولت زدست بر سر سرّست او می‌مال دست
گفت شه هر منصبی و ملکتی کالتماسش هست یابد آن فتی

بیست چندان ملک کو شد زو بری بخشمش اینجا و ما خود بر سری
گفت تا شاهیت در وی مهر کاشت جز هوای تو هوای کی گذاشت

بندگی‌اش چنان درخورد شد کش شهی اندر دل او سرد شد
شاهی و شهزادگی در باخته است از پی تو در غریبی ساخته است

صوفیی کاندر جهت خرقه وجد در کی رود او بر سر خرقه دگر
میل سوی خرقه داده و ندم آنچنان باشد که من مغبون شدم

بازده آن خرقه‌ام ای سوی قرین که نمی‌ارزید آن یعنی بدین
دور از عاشق که این فکر آیدش ور بیاید خاک بر سر بایدش

عشق ارزد صد چو خرقه کالبد که حیاتی دارد و حس و خرد
خاصه خرقهٔ ملک دنیا کابتر است پنج دانگ مستیش دردسر است

ملک دنیا تن پرستان را حلال ما غلام ملک عشق بی‌زوال
عامل عشق است معزولش مکن جز بعشق خویش مشغولش مکن

منصبی کانم ز رویت محجب است عین معزولیست نامش منصب است
موجب تأخیر اینجا آمدن فقد استعداد بود و ضعف تن

بی ز استعداد در کانی روی بر یکی حبه نگردی محتوی
همچو عنینی که بکری را خرد گر چه سیمین بر بود کی بر خورد

چون چراغ بی زیت بی فتیل نی کثیرت شد ز نورش نی قلیل
در گلستان آید اندر اخشمی کی شود مغزش ز ریحان خرمی

همچو حسینی دلبری مهمان غر بانگ چنگ و بربطی در پیش کر
همچو مرغ خاک کاید در بحار زان چه یابد جز هلاک و جز خسار

یا جوی گندم شده در آسیا جز سفیدی ریش و مو بود عطا
آسیای چرخ بر بی‌گندمان مو سپیدی بخشد و ضعف میان

لیک با با گندمان این آسیا ملک بخش آمد دهد کار و کیا
اول استعداد جنت بایدت تا ز جنت زندگانی زایدت

طفل نو را از شراب از کباب چه حلاوت وز قصور و ز قباب
حد ندارد این مثل کم گو سخن تو برو تحصیل استعداد کن

بهر استعداد تا اکنون نشست شوق از حد رفت و آن نامد بدست
گفت استعداد هم از شه رسد بی ز جان کی مستعد گردد جسد

لطفهای شه غمش را در نوشت شد که صید شه کند خود صید گشت
هر که در اشکار چون تو صید شد صید را ناکرده قید او قید شد

هر که جویای امیری شد یقین پیش از آن او در اسیری شد رهین
عکس میدان نقش دیباجهٔ جهان نام هر بنده جهان خواجه جهان

ای تن کژ فکرت معکوس رو صد هزار آزاد را کرده گرو
مدتی بگذار این حیلت پزی چند دم پیش از اجل آزاد زی

ور در آزادیت چون خر راه نیست همچو دلوت سیر جز در چاه نیست
مدتی رو ترک جان من بگو رو حریفی دیگری جز من بجو

نوبت من شد مرا آزاد کن دیگری را غیر من داماد کن
ای تن صدکاره ترک من بگو عمر من بردی کسی دیگر بجو

قصهٔ زن جوحی و عشوه دادن او قاضی را بمکر و حیله در صندوق کردن و شرح آن

هر زمان جوحی ز درویشی بفن رو بزن کردی کی ای دلخواه من

چون سلاحت هست رو صیدی بگیر تا بدوشانیم از صید تو شیر

قوس ابرو تیر غمزه دام کید بهر چه دادت خدا از بهر صید
رو بی مرغ شگرفی دام نه دانه بنما لیک در خوردش مده

کام بنما و کن او در آتلخ کام / کی خورد دانه چو شد محبوس دام

قصه کوته کن که قاضی شد شکار / از جمال و از مقال آن نگار

گر بخلوت آئی ای سرو سهی / وز ستمکاری شو شرحم دهی

مر مرا معلوم گردد حال تو / شوهرت را زنم و سازم بی عتو

گفت خانهٔ تو ز هر نیک و بدی / باشد از بهر گله آمد شدی

باقی اعضا ز فکر آسوده‌اند / وان صدور از صادران فرسوده‌اند

برگها و میوه‌های نور غیب / از پی آن گنگی بی هیچ ریب

کین شقایق منع نو اشکوفه‌هاست / که درخت دل برای آن نماست

همچو آن اصحاب کهف از خواجه زود / رو بایقاظاً که تحسبهم رقود

خصم در ده رفت و حارس نیز نیست / بهر خلوت سخت زیبا مسکنیست

جمله جاسوسان ز خمر خواب مست / زنگی شب جمله را گردن زدست

چند با آدم بلیس افسانه کرد / چونکه حوا گفت خور آنگاه خورد

نوح بر تابه بریان ساختی / واهله بر تابه سنگ انداختی

قوم را پیغام کردی از نهان / که نگهدارید دین از گمرهان

یوسف از کید زلیخای جوان / ماند در زندان برای امتحان

غدر زن او زد و قاضی با گله / که مرا افغان ز شوی ده دله

گفت اندر محکمه است این غلغله / من نتانم فهم کردن این گله

فهم آن بهتر کنم بر هم سرش / آنچه حق باشد تو زین غمگین مباش

گفت زن خانهٔ تو نیک و بد / هر دم اندر بهر گله آید رود

خانهٔ سر جمله پر سودا بود / صدر پر وسواس و پر غوغا بود

همچو شاخ از برگ و از میوه کهن / گر و خالی تا رسد از امر کن

در خزان باد خوف حق گریز / آن شقایقهای پارین را بریز

خویش را در خواب کن زین افتکار / سر ز زیر خاک در یقظه برآر

گفت قاضی ای صنم تدبیر چیست / گفت خانهٔ این کنیزک بس تهیست

شب اندر امکان بود آنجا بیا / کار شب بی شمعه است و بی ریا

خوانده بر قاضی فسونهای عجب / آن شکر لب وانگهانی از چه لب

ولیکن جز زن در جهان ظلم و داد / در کف قابیل بهر زن فتاد

مکر زن در فن او چیره شدی / آب صاف و عقل او تیره شدی

لوط را از زن همچنین بد کافره / خوانده باشی قصهٔ آن فاجره

هر بلا کاندر جهان بینی عیان / باشد از شومی زن در هر مکان

مکر زن پایان ندارد رفت شب / قاضی زیرک سوی زن بهر طرب

زن دو شمع و نقل مجلس ساز کرد / زان نوازش شاد شد قاضی فرد

رفتن قاضی بخانهٔ زن جوحی و حلقه زدن جوحی بتندی و خشم بر در و گریختن قاضی در صندوق

چونکه بنشستند باهم ساعتی / تا برآسایند اندر خلوتی

اندر آن دم جوحی آمد در بزد / جست قاضی مهربی تا در خزد

اندر آمد جوحی و گفت ای حریف / دی و بالم در ربیع و در خریف

گفت شخصی نزد قاضی رفته / در شتم تا گفتنیها گفته

این دو علت گر بود ایجان ما / آن یکی از تست و دیگر از خدا

خلق پندارند زر دارم درون / داد واگیرند از من زین ظنون

چون تن رزاق خوب و باوقار / و اندر آن سله نیابی غیر مار

تا ببیند مؤمن و گبر و یهود / کاندرین صندوق جز لعنت نبود

چون نشست او پهلوی آن با مراد / گشت جان پر غمش زان وصل شاد

غیر صندوقی ندید او خلوتی / رفت در صندوق از خوف آن فتی

من چه دارم که فدایت نیست آن / که ز من فریاد داری هر زمان

بر لب خشکم گشادستی زبان / گاه مفلس خوانیم گه قلتبان

من چه دارم غیر این صندوق کان / هست با تهمت دبایه گمان

صورت صندوق بس زیبا نکست / از عرض و سیم و زر خالیست نیک

من برم صندوق فردا را بکو / پس بسوزم در میان چارسو

گفت زن هی درگذر ای مرد زین / خورد سوگند او که نکنم جز چنین

بار صندوق را در دم ببست ‌ ‌ ‌ خویشتن را کرده بد مانند مست
اندران صندوق قاضی از نکال ‌ ‌ ‌ بانگ میزد کای حمال و ای حمال
هاتفست این داعی من ای عجب ‌ ‌ ‌ یا پری ام میکند پنهان طلب
عاقبت دانست کان بانگ و فغان ‌ ‌ ‌ بد ز صندوق و کسی در وی نهان
عمر در صندوق برد از اندهان ‌ ‌ ‌ جز که صندوقی نبیند در جهان
چون ز صندوق بدن بیرون رود ‌ ‌ ‌ او ز گوری سوی گوری میشود
از من آگه کن درون محکمه ‌ ‌ ‌ نایبم را زود بر تا این همه
ای خدا بگمار قوم رحم‌مند ‌ ‌ ‌ تا ز صندوق بدن ما را خرند
از هزاران یک کسی خوش منظرست ‌ ‌ ‌ که بداند کو بصندوق اندرست
او جهان را دیده باشد پیش از آن ‌ ‌ ‌ تا بدان ضد این ضدش گردد عیان
آنکه هرگز روز نیکو خود ندید ‌ ‌ ‌ او درین ادبار کی خواهد طپید
ذوق آزادی ندیده جان او ‌ ‌ ‌ هست صندوق صور میدان او
منفذش نی از قفص سوی علا ‌ ‌ ‌ در قفصها می‌رود از جا بجا
گفت منفذ نیست از گردونتان ‌ ‌ ‌ جز بسلطان و بوحی آسمان
فرجهٔ صندوق نو نو مسکرست ‌ ‌ ‌ در نیابد کو بصندوق اندرست
آنکه داند این نشانش این شناس ‌ ‌ ‌ کو نباشد بی فغان و بی هراس
رهروی را گفت آن حمال شاد ‌ ‌ ‌ که برو در محکمه قاضی چو باد
شغل را بگذار رو اینجا بیا ‌ ‌ ‌ زو بخر سربسته این صندوق را
برد القصه خبر صندوق کش ‌ ‌ ‌ نایب قاضی حسن را از غمش
بر سر بازار جوشش عامه ‌ ‌ ‌ چیست جوحی می‌نهد هنگامه
من نمی‌آیم فروتر از هزار ‌ ‌ ‌ گر خریداری گشا کیسه شمار
گفت بی رؤیت شری خود فاسدست ‌ ‌ ‌ بیع ما زیر گلیم این است نیست
گفت ای ستار بر مگشای راز ‌ ‌ ‌ سربسته می‌خرم با من بساز
بس درین صندوق چون تو مانده‌اند ‌ ‌ ‌ خویش را اندر بلا بنشانده‌اند
آنچه تو بر خود روا داری همان ‌ ‌ ‌ می بکن از نیک و از بد با کسان

از پگه حمال آورد او چو باد ‌ ‌ ‌ زود آن صندوق بر پشتش نهاد
کرد آن حمال از هر سو نظر ‌ ‌ ‌ کز چه سو در میرسد بانگ و خبر
چون پیاپی گشت آن آواز و بیش ‌ ‌ ‌ گفت هاتف نیست باز آمد بخویش
عاشقی کو در غم معشوق رفت ‌ ‌ ‌ گرچه بیرونست در صندوق رفت
آن سری که نیست فوق آسمان ‌ ‌ ‌ از هوس او را در آن صندوق دان
این سخن پایان ندارد قاضیش ‌ ‌ ‌ گفت ای حمال وای صندوق کش
تا خرد این را بزر زین بیخرد ‌ ‌ ‌ همچنین بسته بخانهٔ ما برد
خلق را از بند صندوق فنون ‌ ‌ ‌ که خرد جز انبیا و مرسلون
آنکه اندر تو نشانش آن شناس ‌ ‌ ‌ کو ز روح آنجهان وارد هراس
زین سبب که علم ضالهٔ مؤمنست ‌ ‌ ‌ عارف ضالهٔ خودست و موقنست
یا بطفلی در اسیری اوفتاد ‌ ‌ ‌ یا خود از اول ز ما در بنده زاد
دائما محبوس عقلش در صور ‌ ‌ ‌ از قفص اندر قفص دارد گذر
در نبی ان استطعتم تنفذوا ‌ ‌ ‌ این سخن با جن و انس آمد ز هو
گر ز صندوقی بصندوقی رود ‌ ‌ ‌ او سمائی نیست صندوقی بود
گر نشد غره بدین صندوقها ‌ ‌ ‌ همچو قاضی جوید اطلاق و رها
همچو قاضی باشد او در ارتعاد ‌ ‌ ‌ کی شود زان غم دلش یک لحظه شاد
نایبش را گوی کین شد واقعه ‌ ‌ ‌ بر سر قاضی بیامد قارعه
چونکه رهرو شد رسالت را رساند ‌ ‌ ‌ هر که زو بشنید این خیره بماند
آتشی برکرده جوحی از ملا ‌ ‌ ‌ که بخواهم سوخت این صندوق را
نایب آمد گفت صندوقت بچند ‌ ‌ ‌ گفت نهصد بیشتر زر میدهند
گفت شرمی دار ای کوته نمد ‌ ‌ ‌ قیمت صندوق خود پیدا بود
برگشاییم گر نمی‌ارزد مخر ‌ ‌ ‌ تا نباشد بر تو حیفی ای پدر
ستر کن تا با تو ستاری کنند ‌ ‌ ‌ تا نه بینی ایمنی بر کس مخند
آنچه بر خود خواهدت بودن پسند ‌ ‌ ‌ بر دگر کس آن کن از نفع و گزند
آنچه نپسندی بخود از نفع و ضر ‌ ‌ ‌ بر کسی مپسند هم ای بی‌هنر

زانکه بر مرصاد حق اندر کمین / می‌دهد پاداش پیش از یوم دین
آن عظیم العرش عرش او محیط / تخت دادش بر همه جانها بسیط
گوشهٔ عرشش بتو پیوسته است / هین مجنبان جز بحق و داد دست
تو مراقب باش بر احوال خویش / نوش بین در داد و بعد از ظلم نیش
پس همینجا خود جزای نیک و بد / میرسد با هر کسی چون بنگرد
وان جزا کانجا رسد در یوم دین / هیچ آن با این نماند نیک بین
بی حد و بی عد بود آنجا جزا / دوزخ و نارست جای ناسزا
گفت آری آنچه کردم استمم / لیک هم سیلان بادی اظلم است
گفت نایب یک بیک با ما دو تیم / با سواد و ده چه اندر شاد و تیم
همچو زنگی کو بود شادان و خوش / ورنه بنیاد خیر او چند رخش
ماجرا بسیار شد در من یزید / داد صد دینارشان از روی جید
هر زمان صد وقتی ای پسند / هاتفان و غیبیانت میزنند

در بیان حدیث نبوی که من کنت مولاه فعلی مولاه

زین سبب پیغمبر با اجتهاد / نام خود و آن علی مولا نهاد
گفت هر کس را منم مولا و دوست / ابن عم من علی مولای اوست
کیست مولا آنکه آزادت کند / بند رقیت ز پایت بر کند
چون بآزادی نبوت هادی است / مؤمنان را ز انبیا آزادی است
ای گروه مؤمنان شادی کنید / همچو سرو و سوسن آزادی کنید
لیک میگویید هر دم شکر آب / بی زبان چون گلستان خوش خضاب
بی زبان گویند سرو و سبزه زار / شکر آب و شکر عدل نوبهار
حله‌ها پوشیده و دامن کشان / مست و رقاص و خوش و عنبرفشان
جزو جزو آبستن از شاه بهار / جسمشان چون درج پر در ثمار
مریمان بی شوی آبست از مسیح / خامشان بی لاف و گفتار فصیح
ماه ما بی نطق خوش برتافته است / هر زبان نطق از فر ما یافته است
نطق عیسی از فر مریم بود / نطق آدم پرتو آن دم بود
تا زیادت گردد از شکر ای ثقات / پس نباتی دیگرست اندر نبات
عکس آن اینجاست ذل من قنع / اندرین طورست عز من طمع
در جوال نفس خود چندین مرو / از خریداران خود غافل مشو
تا نمانی تو پریشان حال از آن / آنچنان فرمود ای صاحبدلان

باز آمدن آن جوحی بعد سالی دیگر نزد قاضی و شناختن او

بعد سالی باز جوحی از محن / رو بزن کرد و بگفت ای چست زن
آن وظیفه باز را تجدید کن / پیش قاضی از گله من گو سخن
زن بر قاضی درآمد با زنان / مر زنی را کرد آن زن ترجمان
تا نه بشناسد ز گفتن قاضیش / یاد ناید از بلای ماضیش
هست فتنه غمزهٔ غماز زن / لیک آن صد تو شود ز آواز زن
چون نمی‌تانست آوازی فراشت / غمزهٔ تنهایی زن سودی نداشت
گفت قاضی رو تو خصمت را بیار / تا دهم کار ترا با او قرار
جوحی آمد قاضیش نشناخت زود / کو بوقت لقیه در صندوق بود
ز او شنیده بود آواز از درون / در شری و بیع و در نقص و فزون
گفت نفقهٔ زن چرا ندهی تمام / گفت از جان شرع را هستم غلام
لیک گر میرم ندارم من کفن / مفلس این لعبم و ششپنج زن
زین سخن قاضی مگر بشناختش / یاد آورد آن دغل وان باختش
گفت آن ششپنج با من باختی / پار اندر ششدرش درهم اندختی
نوبت من رفت امسال آن قمار / با دگر کس باز و دست از من بدار
از ششش وز پنج عارف گشت فرد / محترز گشتست زین ششپنج نرد
رست او زین ششپنج حس و جهت / از ورای آن همه کرد آگهت
شد اشاراتش اشارات ازل / جاوز الاوهام طرا و اعتزل
زین ششش گوشه گر نبود برون / چون برآرد یوسفی را از درون
وارد بالای چرخ بی ستن / جسم او چون دلو در چه چاره کن
یوسفان چنگال در دلوش زده / رسته از چاه و شه مصری شده

دلوهای دیگر از چه آب جو / دلو او فارغ ز آب اصحاب جو
دلوها غواص آب از بهر قوت / دلو او قوت و حیات جان حوت
دلوها وابستهٔ چرخ بلند / دلو او در اصبعین زورمند
دلو چه و حبل چه و چرخ چی / این مثال بس رکیک است ای اخی
از کجا آرم مثال بی شکست / کفو او نی آید و نی آمده است
صد هزاران مرد پنهان در یکی / صد کمان و تیر درج ناوکی
ما رمیت اذ رمیت فتنه‌ای / صد هزاران خرمن اندر حفنه‌ای
آفتابی در یکی ذره نهان / ناگهان آن ذره بگشاید دهان
ذره ذره گردد افلاک و زمین / پیش آن خورشید چون جست از کمین
این چنین جانی چه درخورد تن است / هین بشو ای تن ازین جان هر دو دست
ای تن گشته وثاق جان بس است / چند تاند بحر در مشکی نشست
ای هزاران جبرئیل اندر بشر / ای مسیحان نهان در جوف خر
ای کلیم الله نهان اندر نمد / واقف از خودست زشت و نیک
ای حبیب الله نهان در مغار تن / گنج ربانی نهان در مار تن
ای هزاران کعبه پنهان در کنیس / ای غلط انداز عفریت و بلیس
سجده گاه لامکانی در مکان / مر بلیسان را ز تو ویران دکان
که چرا من خدمت این طین کنم / صورتی را من لقب چون دین کنم
نیست صورت چشم را نیکو بمال / تا ببینی شعشع نور جلال

بازآمدن بقصهٔ شاهزاده و ملازمت او در حضرت شاه

شاهزاده پیش شه حیران این / هفت گردون دیده در یک مشت طین
هیچ ممکن نی به بحثی لب گشود / لیک جان با جان دمی خامش نبود
آمده در خاطرش کین بس خفیست / این همه معنیست پس صورت ز چیست
صورت از بی صورتی آباد کن / خفته مر خفته را انتقاد کن
آن کلامت میرهاند از کلام / وان سقامت میجهاند از سقام
پس سقام عشق جان صحت است / رنجهاش حسرت هر راحت است
ای تن اکنون دست خود زین جان بشو / ور نمی شوئی جز این جانی بجو

در بیان نوازش و احترام شاه چین شاهزادهٔ غریب را

حاصل آن شه نیک او را مینواخت / او از آن خورشید چون مه میگداخت
آن گداز عاشقان باشد نمو / همچو ماه اندر گدازش تازه رو
جمله رنجوران دوا دارند امید / نالد این رنجور کم افزون کنید
جمله رنجوران دوا جویند و این / رنج افزون جوید و درد و حنین
خوشتر از این سم ندیدم شربتی / زین مرض خوشتر نباشد صحتی
زین گنه بهتر نباشد طاعتی / سالها نسبت بدین دم ساعتی
مدتی بد پیش آن شه زین نسق / دل کباب و جان نهاده بر طبق
گفت شاه از هر کسی یک سر برید / من شهم هر لحظه قربانم جدید
من فقیرم از زر و از سر غنی / صد هزاران سر خلف دارد تنی
با دو پا در عشق نتوان تاختن / با یکی سر عشق نتوان باختن
هر کسی را خود دو پا و یک سر است / با هزاران پا و سر تن نادر است
زین سبب هنگامه‌ها شد کل هدر / هست این هنگامه هر دم گرمتر
معدن گرمیست اندر لامکان / هفت دوزخ از شرارش یک دخان

در بیان حدیث جز یا مؤمن فان نورک اطفأ ناری

ز آتش دوزخ گریزان شد جحیم / زانکه ایشان است پر ناز و نعیم
ز آتش مومن ازین رو ای صفی / میشود دوزخ ضعیف و منطفی
گویدش بگذر ز من ای محتشم / ورنه ز آتشهای تو مرد آتشم
کفر که کبریت دوزخ اوست و بس / زین چه می‌پیچاند او را این نفس
زود کبریتت بدین سودا سپار / تا نه دوزخ بر تو تازد نی شرار
گویدش جنت گذر کن همچو باد / ورنه گردد هر چه من دارم کساد
که تو صاحب خرمنی من خوشه چین / من بتی ام تو ولایتهای چین
هست لرزان زو جحیم و هم جنان / نی مرا ایمنی از او نی مر آن را امان

وفات یافتن برادر بزرگ از شاهزادگان

آفت عمرش چاره و فرصت نیافت / صبر بس سوزان و جان برتافت

و ملازمت کردن برادر میانه پادشاه چین را

مدتی دندان‌کنان این میکشید / نارسیده عمر او آخر رسید
صورت معشوق زو شد در نهفت / رفت و شد با معنی معشوق جفت

گفت لبسش گر ز شعر و ششترست / اعتناق بیحجابش خوشترست
من شدم عریان ز تن او از خیال / میخرامم در نهایات الوصال

این مباحث تا بدینجا گفتنی است / هرچه آید زین سپس بنهفتنی است
ور بگوئی ور بکوشی صد هزار / هست بیکار و نگردد آشکار

تا بدریا سیر اسپ و زین بود / بعد از آنت مرکب چوبین بود
مرکب چوبین بخشکی ابترست / خاص آن دریائیان را رهبرست

این خموشی مرکب چوبین بود / بحریان را خامشی تلقین بود
هر خموشی کان ملولت میکند / نعره‌های عشق زان سو میزند

تو همیگوئی عجب خامش چراست / او همی گوید عجب گوشش کجاست
من ز نعره کر شدم او بی خبر / تیز گوشان زین سمر هستند کر

وآن یکی در خواب نعره میزند / صد هزاران بحث و تلقین میکند
این نشسته پهلوی او بیخبر / خفته خود آنست [illegible] روشتر

آن کسی کش مرکب چوبین شکست / غرقه شد در آب او خود ماهی است
نه خموش است و نه گویا نادری است / حال او را در عبارت نام نیست

نی ازینها هر دو هست آن بوالعجب / شرح این گفتن برونست از ادب
این مثال آمد رکیک و بی ورود / لیک در محسوس زین بهتر نبود

حاصل آن شهزاده زدنیا برفت / جانش پر درد و جگر پر سوز تفت
کوچکین رنجور بود و آن وسط / بر جنازه آن بزرگ آمد فقط
شاه دیدش گفت قاصد کین کیست / که ازان بحرست و این هم ماهی است

آمدن برادر میانه بجنازه برادر کوچک که فراش رنجوری بود و نواختن پادشاه او را تا ملازم شود و صد هزاران غنائم غیبی و عینی بدو رسیدن

پس معرف گفت پوران پدر / این برادر زان برادر خردتر
شه نوازیدش که هستی یادگار / کرد او را هم بدان پرسش شکار

از نوازشهای آن شاه رشید / در تن خود غیر جان جانی ندید
در دل خود یافت عالی عالمی / کان نیابد کس بصد خلوت همی

در دل خود یافت عالی غلغله / که نیابد صوفی آن در صد چله
عرصه دیوار و سنگ کوه تافت / پیش او چون نار خندان می‌شگافت

ذره ذره پیش او چون آفتاب / دمبدم میکرد صدگون فتحباب
باب گه روزن شدی گاهی شعاع / خاک گه گندم شدی گاهی صاع

در نظرها چرخ بس کهنه قدید / پیش چشمش هر دمی خلقی جدید
روح زیبا چونکه وارست از جسد / از قضا بیشک چنین چشمش رسد

صد هزاران غیب پیشش شد پدید / آنچه چشم محرمان بیند بدید
آنچه او اندر کتب برخوانده بود / چشم را در صورت آن برگشود

از غبار موکب آن شاه فر / یافت او کحل عزیزی در بصر
بر چنین گلزار دامن میکشید / جزو جزوش نعره زن هل من مزید

گلشنی کز بقل روید یکدم است / گلشنی کز عقل روید خرم است
گلشنی کز گل دمد گردد تباه / گلشنی کز دل دمد وا فرحتاه

علمهای با مزه دانسته مان / زان گلستان یکدو سه گلدسته دان
زان زبون این دو سه گلدسته‌ایم / کان در گلزار بر خود بسته‌ایم

آنچنان مفتاحها هر دم بنان / می فتد ایجان دریغا از بنان
ور دمی خود فارغ آرندت ز نان (خوار ۱۲) / گرد چادر گردی و عشوه زنان

باز استسقات چون شد موج زن / ملک شهری بایدت پر نان و زن
مار بودی اژدها گشتی مگر / یکسرت بود این زمانی هفت سر

اژدهای هفت سر دوزخ بود / حرص تو دانه است و دوزخ فخ بود (دام ۱۲)
دام را بدران بسوزان دانه را / باز کن درهای نو این خانه را

چون تو عاشق نیستی ای نرگدا / همچو کوهی بیخبر داری صدا
کوه را گفتار کی باشد ز خود / عکس غیرست آن صدا ای معتمد
گفت تو زان سان که عکس دیگریست / جمله احوالت بجز عکس نیست
خشم و ذوق هر دو عکس دیگران / شادی قواده و خشم عوان
آن عوان را آن ضعیف آخر چه کرد / که دهد او را بکینه زجر و درد
تا بکی عکس خیال لامعه / جهد کن تا گردد این واقعه
تا که گفتارت ز حال تو بود / سیر تو با پر و بال تو بود
صید گیرد تیر هم با پر غیر / لاجرم بی بهره گشتست ز لحم طیر
باز صید آرد بخود از کوهسار / لاجرم شاهش خوراند کبک و سار
باز برخود آرد صید شبک / لاجرم شاهش خوراند کبک
منطقی کو وحی نبود از هواست / همچو خاکی در هوا و در هباست
گر نماید خواجه را اندم غلط / ز اول و النجم برخوان چند خط
تا که ما ینطق محمد عن هوا / ان هو الا بوحی احتوی
احمدا چون نیستت از وحی یاس / جسمیان را ده تحری و قیاس
تا بدانی که محمد از هوا / وانگفت و گفت از وحی خدا
بید را گر میوه نی باشد ظلال / کز ضرورت هست مرداری حلال
گر تحری نیست در کعبه وصال / لیک هست اندر بیابان ضلال
بی تحری و اجتهادات هدی / هر که بدعت پیشه گیرد از هوا
همچو عادش بر برد باد کشد / نی سلیمان‌ست تا تختش کشد
عاد را باد است حمال خذول / همچو بره در کف مرد اکول
همچو فرزندش نهاده در کنار / می برد تا بکشدش قصاب وار
عادیان را باد زاستکبار بود / یار خود پنداشتند اغیار بود
چون بگردانید ناگه پوستین / خردشان بشکست آن بئس القرین
باد را بشکن که بس فتنه است باد / پیش از آن کت بشکند او همچو عاد
هود دادی پند کای پر کبر خیل / برکند از دست تا این وذیل
لشکر حق هست باد و از نفاق / چند روزی با شما کرد اعتناق
او بسر با خالق خود راست است / چون اجل آید برآرد باد دست
این همان بادست کایمن میگذشت / بود همچون جان و همچو مرگ گشت
دست آنکس کو بکردت دست بوس / رفت خشم آن دست میگیرد دو گوش
باد را اندر دهان بین رهگذر / هر نفس آیان روان با کر و فر
خلق و دندانها از و ایمن بود / حق چو فرماید بدندانش درفتد
کوه گردد ذره باد و ثقیل / درد دندان داردش زار و علیل
یا رب یا رب برآرد او ز جان / که ببر این باد را ای مستعان
ای دهان غافل بدی زین باد درد / وز بن دندان در استغفار شو
چشم سختش اشکها باران کند / منکران را درد الله خوان کند
چون دم یزدان نپذرفتی ز مرد / وحی حق را هین پذیرا شو ز درد
باز گوید بیکم از شاه بشر / که خبر خیر آورم گه شور و شر
من چو تو غافل ز شاه خود کیم / ز آنکه مامورم امیر خود نیم
گر سلیمان وار بودی حال تو / چون سلیمان گشتمی حمال تو
عاریستم گشتمی ملک گفت / کردمی بر راز خود من وقفت
لیک چون تو یاغیی من مستعار / میکنم خدمت ترا روزی سه چار
پس چو عادت سرنگونها دهم / ز اسپه تو باغیانه بر جهم
تا بغیب ایمان تو محکم شود / آن زمان کایمانت مایه غم شود
آن زمان خود جملگان مومن شوند / آن زمان خود سرکشان بر سر دوند
آن زمان زاری کند و افتقار / همچو دزد و راهزن در زیر دار
لیک گر در غیب گردی مستوی / مالک دارین و شحنه خود توی
رو نماید بادشاهی مستقیم / نی دو روزه مستعارست و سقیم
رسته از بیگار و کار خود کنی / هم تو شاه و هم تو طبل خود زنی
چون گلو تنگ آورد بر ما جهان / خاک خوردی کاشکی حلق و دهان
این دهان خود خاکخواری آمده است / لیک خاکی را که آن رنگین شدست

این کباب و این شراب و این شکر خاک رنگینست و نقشین ای پسر
چونکه خوردی و شد آنها لحم و پوست رنگ لحمش داد و اینهم خاک کوست

هم ز خاکی بخیه بر گل می‌زنند جمله را هم باز خاکی می‌کنند
هندو و قفچاق و رومی و حبش جمله یکرنگ اند اندر گور خوش

تا بدانی کان همه رنگ و نگار جمله روپوش است و مکر و مستعار
رنگ باقی صبغة الله است و بس غیر آن بر بسته دان همچون جرس

رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین تا ابد باقی بود بر صادقین
رنگ شک و رنگ کفران و نفاق تا ابد باقی بود بر جان عاق

چون سیه رویی فرعون دغا رنگ او باقی و جسم او فنا
برق و فر روی خوب عابدین تن فنا شد وان بجا تا یوم دین

زشت آن زشت است و خوب آن خوب و بس دائم آن ضحاک و این اندر عبس
خاک را رنگ و فن و شنگی دهد طفل خوبان را بدان جنگی دهد

از خمیری اشتر و شیری پزند کودکان از حرص آن کف می‌گزند
شیر و اشتر نان شود اندر دهان در نگیرد این سخن با کودکان

دامن پر خاک ما چون کودکان رفته از سر جد اسباب دکان
کودک اندر جهل و پندار و شکیست شکر باری قوت او اندکیست

وای آن طفلان که پیری می‌کنند لنگ مورانند و میری می‌کنند
طفل را استیزه و صد آفتست شکر این که بی فن و بی آلتست

وای زین پیران طفل نا ادیب گشته از قوت بلای هر لبیب
چون سلاح و جهل جمع آید بهم گشت فرعونی جهانسوز از ستم

شکر کن ای مرد درویش از قصور که ز فرعونی رهیدی وز کفور
شکر که مظلومی و ظالم نه‌ای ایمن از فرعونی و هر فتنه‌ای

اشکم تی لاف اللهی نزد کاتشش را نیست از هیزم مدد
اشکم خالی بود زندان دیو کش غم نان مانعست از مکر و ریو

اشکم پر لوت دان بازار دیو تاجران دیو را در وی غریو
تاجران ساحران لاشی فروش عقلها را تیره کرده از خروش

خم روان گردد ز سحری چون فرس کرد کرباسی ز مهتاب و غلس
چون بریشم خاک را بر می‌تنند خاک در چشم ممیز می‌زنند

چندلی را رنگ عودی می‌نهند بر کلوخی مان حسودی می‌نهند
پاک آن کو خاک را رنگی دهد همچو کودکمان بران جنگی دهد

دامن پر خاک ما چون کودکان در نظرمان خاک همچون زر کان
طفل را با بالغان نبود جدال طفل را حق کی نشاند با رجال

میوه گر کهنه شود تا هست خام پخته نبود غوره خوانندش بنام
گر شود صد ساله آن خام و ترش طفل و غوره است او بر هر بیرش

گر چه باشد ریش و موی او سپید هم در آن طفلی خوفست و امید
ماند خواهم نارسیده یا رسم حق کند با من غضب یا خود کرم

گر رسم یا نارسیده مانده‌ام ای عجب با من کند گرم آن کرم
با چنین ناقابلی و دوریی بخشد این غوره مرا انگوریی

نیستم امیدوار از هیچ سو وان کرم میگویدم لا تیأسوا
دائما خاقان ما کرد است طو گوش ما را می‌کشد لا تقنطوا

گر چه ما زین ناامیدی در گویم چون صلا زد دست اندازان رویم
دست اندازیم چون اسپان پس در دویدن سوی مرعای انس

گاه اندازیم و آنجا گام نی جام پرد از یم و آنجا جام نی
زانکه آنجا جمله اشیا جانی است معنی اندر معنی و ربانی است

هست صورت سایه معنی آفتاب نور بی سایه بود اندر خراب
چونکه آنجا خشت بر خشتی نماند نور مه را سایه زشتی نماند

خشت گر زرین بود بر کندنیست چون بهای خشت وحی و روشنیست
کوه بهر دفع سایه مندکیست پاره گشتن بهر این نور اندکیست

بر برون که چو زد نور صمد پاره شد تا در درونش هم زند
گرسنه چون بر کفش زد قرص نان واشکافد از هوس چشم و دهان

۱ قفچاق ترکستان و ترک که بعضی از قفچاق گویند ۱۲
۲ عاق نافرمان ۱۲
۳ ضحاک بسیار خندنده
۴ عبس ترش رو
۵ شنگ دعنائی
۶ می گزند یعنی میگزیند ۱۲
۷ لبیب دانشمند ۱۲
۸ سلاح آلهٔ حرب ۱۲
۹ تیره کرده
۱۰ غلس تاریکی آخر شب ۱۲
۱۱ جندل سنگستان
۱۲ غضب
۱۳ دهشت زده
۱۴ لا تیأسوا
۱۵ صلا
۱۶ مندک

۱۷ یعنی قلمان و خرامان بر دیم ۱۲

صد هزاران پاره گشتن ارزدی / از میان چرخ برخیزد نیی
تا که نور چرخ گردد سایه‌سوز / شب نه سایه‌ست ای غبی لدوز
این زمین چون گاهوارهٔ طفلکان / بالغان را تنگ می‌دارد مکان
بهر طفلان حق زمین را مهد خواند / شیر در گهواره بر طفلان فشاند
خانه تنگ آمد ازین گهواره‌ها / طفلکان را زود بالغ کن شها
هان مکن ای گاهواره خانه تنگ / تا تواند رفت بالغ بی‌درنگ
خانهٔ گهواره را ضیق مدار / تا تواند کرد بالغ انتشار

در بیان استغنای عجب شاهزاده و زخم خوردن از باطن شاه

چون مسلم گشت بی بیع و شری / از درون شاه در جانش جری
قوت می‌خورد او ز نور جان شاه / ماه جانش همچو از خورشید ماه
راتبهٔ جانی ز شاه بی‌ندید / دمبدم در جان مستش می‌رسید
آن نه که ترسا و مشرک می‌خورند / زان غذای خوش ملائک می‌چرند
اندرون خویش استغنا بدید / گشت طغیانی ز استغنا پدید
که نه من هم شاه و هم شهزاده‌ام / چون عنان خود بدست او داده‌ام
چون مرا ماهی برآمد بالمع / پس چرا باشم غباری را تبع
آب در جوی منست و وقت ناز / ناز غیر از چه کشم من بی‌نیاز
سر چرا بندم چو درد سر نماند / وقت روی زرد و چشم تر نماند
چون شکرلب گشته‌ام عارض قمر / باز باید کرد دکان دگر
سرو قد شاه زخلری مرست / همچو من شهزاده اکنون کی جاست
زین منی چون نفس زاییدن گرفت / صد هزاران ژاژ خاییدن گرفت
صد بیابان زان سوی حرص و حسد / تا بدانجا چشم بد هم می‌رسد
بحر شه که مرجع هر آب اوست / چون نشد هد انچه اندر سیل جوست
شاه را دل درد کرد از فکر او / ناسپاسی عطای بکر او
گفت آخر ای خس واهی ادب / این سزای داد من بود ای عجب
من چه کردم با تو زین گنج نفیس / تو چه کردی با من از خوی خسیس
من ترا ماهی نهادم در کنار / که غروبش نیست تا روز شمار
در جزای آن عطای نور پاک / تو زدی در دیدهٔ من خار و خاک
من ترا بر چرخ گشته نردبان / تو شده در حرب من تیر و کمان
درد غیرت آمد اندر شه پدید / عکس درد شاه اندر وی رسید
مرغ دولت در عتابش بر طپید / پردهٔ آن گوشه گشته بر درید
چون درون خود بدید آن خوش پسر / از سیه‌کاری خود گرد و اثر
آن وظیفهٔ لطف و نعمت کم شده / خانهٔ شادی او پر غم شده
با خود آمد او ز مستی عقار / زان گنه گشته سرش خانهٔ خمار
هر که خودبینی کند در راه دوست / مغز را بگذاشت کلی دید پوست
دشمن من در جهان خودبین مباد / زانکه از خودبین نیاید جز فساد
می ازان آمد حرام اندر جهان / گر خوری خودبین شوی اندر زمان
بهتر از خود در تصور نایدت / ویل همه از نفس خودبینی آیدت
آنکه با خود می‌خورد می با خود است / اینچنین بیخود از خوار و دم رواست
تا که با او بیخودی بادش حلال / چونکه بی او دم زند باشد وبال
چونکه باده می‌خورد از جام هو / چشم بگشایم ببینم روی او
بعد از آن از خود بکلی بگسلم / هم ز می خود بی‌نیاز این چاسلم
ای که می‌خواهی که از خود بگسلی / تا که اندر شید ای جان و دلی
جان بجانان واگذار ای جان من / تا ببینی یار دل بجان من
دل بدلدار ده و آزاد شو / غم خورد او باش و از وی شاد شو
نفس خود در خود بگردان چیر تو / زود او را باز گیر از شیر تو
هر چه هست آن مستی او در یقین / خواه شیر و خواه خمر و انگبین
مستی گندم بدان ای آدمی / که بکرد آن آدمی را اعجمی
خورد گندم حله زو بیرون شده / خلد بروی بادیه و هامون شده
دیدگان شربت و را بیمار کرد / زهر آن ما و شما را کار کرد
جان چو طاوس در گلزار ناز / همچو جغدی شد بویرانهٔ مجاز

همچو آدم دور ماند او از بهشت　　صد همین پیر از نگاه دی بگشت
اشک می‌راند و گاهی هندوی زاو　　شیر را کردی اسیر دام گاو
کرده‌ای نفس پلیدار نفس　　بی‌تحاشی باشه فریادرس
دام بگزیدی ز حرص گندمی　　بر تو شد هر گندم او کژدمی
در سرت آمد هوای ما و من　　قید بین بر پای خود پنجاه من
نوحه می‌کرد این نمط بر جان خویش　　که چرا گشتم ضد سلطان خویش
آمد او با خویش و استغفار کرد　　با انابت چیز دیگر یار کرد
درد کان از وحشت ایمان بود　　رحم کن کان درد بی‌درمان بود
مر بشر را خود مبا جامه درست　　چون هبیده صبر در حبس صد حسب
مرغ شد با پنجه و ناخن مبلو　　آکنده و ین احمد شیا انگری شلد
آدمی اندر بلا کشته به است　　نفس کافرنعمت است و گمره است
نفس کافر خود همی ... ها ماں　　گشت طلقی چو که فارغ شد زبان
آدمی خود مبتلا هر بود　　زانکه بند او عاجز و مضطر بود

خطاب حق تعالی بعزرائیل علیه السلام که ترا رحم بر که بیشتر آمد ازین خلائق که قبض کردی جان ایشان را و جواب دادن او

حق بعزرائیل می‌گفت ای نقیب　　بر که رحم آمد ترا از هر کئیب
گفت بر جمله دلم سوزد بدرد　　لیک نتوانم امر را اهمال کرد
تا بگویم کاشکی یزدان مرا　　در عوض قربان کند بهر فتی
گفت بر که بیشتر رحم آمدت　　از که دل پر سوزتر بریان شدت
گفت روزی کشتیی بر موج تیز　　من شکستم ز امر تا شد ریز ریز
پس بگفتی قبض کن جان همه　　جز زنی و طفلکی را زان همه
هر دو آن بر تخته‌ای درماندند　　موجها آن تخته را می‌راندند
چون بساحل درفگند آن تخته باد　　از خلاص هر دو دل گشت شاد
باز گفتی جان مادر قبض کن　　طفل را بگذار تنها ز امر کن
چون ز مادر بگسلیدم طفل را　　خود تو می‌دانی چه تلخ آمد مرا
پس بدیدم دود ماتمهای زفت　　تلخی آن طفل از یادم نرفت
گفت حق آن طفل را از فضل خویش　　موج را گفتم فکن در بیشه‌ایش
بیشه‌ای پر سوسن و ریحان و گل　　پر درخت میوه‌دار خوش اکل
چشمه‌های آب شیرین زلال　　پروریدم طفل را با صد دلال
صد هزاران مرغ مطرب خوش صدا　　اندر آن روضه فگنده صد نوا
بسترش کردم ز برگ نسترن　　کردم او را ایمن از صدمهٔ فتن
گفته من خورشید را کو را مگز　　باد را گفتم برو آهسته وز
ابر را گفتم برو باران مریز　　برق را گفتم برو مگرای تیز
زین چمن ای دی مبر آن اعتدال　　پنجه ای بهمن برین روضه ممال

ذکر کرامات شیبان راعی و بیان معجزهٔ هود علیه السلام

همچو آن شیبان که از گرگ عنید　　وقت جمعه بر رعا خط می‌کشید
تا برون ناید ازان خط گوسفند　　نی درآید دزد و گرگ باگزند
بر مثال دایرهٔ تعویذ هود　　کاندران صرصر امان آل بود
هشت روزی اندرین خط تن زنید　　وز برون مثله تماشا می‌کنید
بر هوا بردی فگندی بر حجر　　تا دریدی لحم و عظم از همدگر
آن گروهی را بر هوا بر هم زدی　　تا چو خشخاش استخوان ریزه شدی
آن سیاست را که لرزید آسمان　　مثنوی اندر نگنجد شرح آن
گر بطبع این می‌کنی ای باد سرد　　گرد خط و دایرهٔ آن هود گرد
در بحر صد این سکند گرگ زند　　گر بیاد خط را می‌کن گزند
ای طبیعی فوق طبع این ملک بین　　یا بیا و محو کن از مصحف این
مقریان را منع کن بندی بنه　　یا معلم را بمال و خوف ده
عاجزی و خیره کاین عجز از کجاست　　عجز تو تابی از آن روز جزاست
معجزه داری تو پیشا ای لجوج　　وقت شد پنهانیان را نک خروج
خرم آنکه عجز و حیرت قوت اوست　　در دو عالم خفته اندر ظل دوست

هم در آن دل عجز خود را دید بُد — مرده شد دین عجائز برگزید
چون زلیخا یوسفش بر وی بتافت — از عجوزی در جوانی راه یافت

زندگی در مردن و در محنتست — آب حیوان در درون ظلمتست
هر بلا کاین قوم را حق داده است — زیر او صد فایده بنهاده است

حاصل آن روضه چون جای امان — از سموم و صرصر آمد در امان

رجوع بقصهٔ پروردن حق تعالی نمرود را بشیر پلنگ

یک پلنگی بچگان نو زاده بود — گفتم او را شیر ده طاعت نمود
پس بدادش شیر و خدمتهاش کرد — تا که بالغ گشت و زفت و شیرمرد

چون فطامش شد بگفتم با پری — تا در آموزید نطق و داوری
پرورش دادم مر او را زان چمن — که بگفت اندر نگنجد فن من

داده من ایوب را مهر پدر — بهر مهمانی کرمان بی ضرر
داده کرمان را برو مهر صله — بر پدر من از قدر رحمت بدید

مادران را مهر من آموختم — چون بود فیضی که من افروختم
صد عنایت کردم و صد رابطه — تا بدید لطف من بی واسطه

تا بنا شد از سبب در کشمکش — تا بود مهر استعانت از وشش
تا خود از ناهیچ غذا بی خورش — تا شکر گو شود بهر پرورش

این حضانت دید با صد رابطه — که بپروردم ورا بی واسطه
شکر کرد آن بود ای شیخ جلیل — که شد او نمرود و سوزندهٔ خلیل

همچنین کاین شاهزاده شکر شاه — کرد نه اشکسته و استغفار جاه
که حیا من تابع خیری شوم — همچنانکه صاحب ملک و اقبالی بوم

لطفهای شه که ذکر آن گذشت — از تجبر بر دلش پوشیده گشت
همچنان نمرود آن الطاف را — زیر پا بنهاده از جهل و عمی

این نما را کافر شد و ره می‌زند — کبر و دعوی خدائی می‌کند
رفته سوی آسمان با جلال — با سه کرکس تا کند با من قتال

صد هزاران طفل بی تقصیر را — گشت او تا یابد ابراهیم را
که منجم گفت اندر حکم سال — زاده خواهد دشمنی بهر قتال

هین بکن در دفع آن خصم احتیاط — هر که می‌زاید بکش از احتیاط
کوری او رست طفل وحی کش — ماند از خونهای دگر در گردنش

از پدر یابید آن ملکی عجیب — تا غرورش زاد از ظلمات نسب
دیگر از آب اگر ام شد حجیب — از زنا یابید گوهرها عجیب

گرگ درنده است نفس بد یقین — چه بهانه می‌نهی بر هر قرین
در ضلالت هست صد کل را کله — نفس زشت کفرناک پر سفه

زین سبب میگویم ای بندهٔ فقیر — سلسله از گردن سگ بر مگیر
گر معلم گشت این سگ هم سگست — باش فرّ آن نفس که بد رگست

فرض می‌آری بجا گر طائفی — بر سهیلی چون ادیم طائفی
تا سهیلت آخر و از ننگ رست — تا شوی چون معجزه ابراهیم دوست

جمله قرآن شرح خبث نفسهاست — بنگر اندر مصحف آن چشمت کجاست
ذکر نفس عادیان کالت بیافت — در قتال انبیا مو می‌شکافت

قرن قرن از نفس شوم بی ادب — ناگهان اندر جهان تیره لهب

رجوع بقصهٔ شاهزاده که زخم خورده از خاطر شاه پیش از استکمال فضائل دیگر از دنیا برفت

قصه کوته کن که رای نفس کور — برد او را بعد سالی سوی گور

شاه چون از محو شد سوی وجود — چشم مریخیش آن خون کرده بود
چون بترکش بنگرید آن بی‌نظیر — دید کم از ترکشش یک چوبه تیر

گفت کو آن تیر از حق بازجست — گفت اندر حلق او آن تیر تست
عفو کرد آن شاه دریادل ولی — آمده بد تیر او بر مقتلی

کشته شد در نوحهٔ او می‌گریست — اوست جمله هم کشنده هم ولیست
ور نباشد خود دو پس جمله نیست — هم کشندهٔ خلق و هم ماتم کنیست

شکر می‌کرد آن شهید زرد خد — کان نبد بر جسم در معنی نزد
جسم ظاهر عاقبت خود رفتنیست — تا ابد معنی بخواهد شاد زیست

آن عتاب ار رفت هم بر پوست رفت دوست بی آزار سوی دوست رفت
گرچه او ختم است و شاهنشه گرفت آخر از عین الکمال او ره گرفت
وان سوم کاهل ترین هر سه بود صورت و معنی بکلی او ربود
دختر و ملک و خلافت او گرفت می شود گر زین کمانی در شگفت
من ز طول قصه گشتستم ملول من غریق بحر معنی تو عجول
وانگهی از ذلت و عجز و نیاز یافت مقصود از کریم کارساز

مثل وصیت کردن آن شخص که سه پسر داشت که میراث او را بکاهل ترین اولاد او دهند

آن یکی شخصی بوقت مرگ خویش گفته بد اندر وصیت پیش بیش
سه پسر بودش چو سه سرو روان وقف ایشان کرده او جان و روان
گفت هر چه کاله و سیم و زر است آن برد زین هر که او کاهلتر است
گفت با قاضی و پس اندرز کرد بعد از آن جام شراب مرگ خورد
گفت فرزندان بقاضی کای کریم نگذریم از حکم او ما سه یتیم
سمع و طاعت میکنیم او راست دست آنچه او فرمود بر ما نافذ است
ما چو اسمعیل ز ابراهیم خود سر نهیم ارچه که قربان میکند
گفت قاضی هر یکی با عاقلیش تا بگوید قصه‌ای از کاهلیش
تا ببینم کاهلی هر یکی تا بدانم حال هر یک بیشکی
عارفان از دو جهان کاهلترند زانکه بی شد یار خرمن میبرند
کاهلی را کرده‌اند ایشان سند کار ایشان را چو یزدان میکند
کار یزدان را نمی‌بینند عام می نیاسایند از کد صبح و شام
کار دنیا را ز کل کاهلترند در ره عقبی ز مه گو می برند
این گزینید هر که او باشد رشید هین که دنیا رفت و عقبی در رسید
مهتری را گفت قاضی باز گو قصه‌ای از کاهلی ای مال جو
هین ز حد کاهلی گویید باز تا بدانم حد آن از کشف راز
بیگمان خود هر زبان پرده دل است چون بجنبد پرده سرها واصل است
پرده کو حاجب یک سرحد کی باب می بپوشد صورت صد آفتاب
گر بیان نطق کاذب نیز هست نیک بو از صدق و کذبش مخبر است
آن نسیمی کو بیاید از چمن هست پیدا از سموم گولخن
بوی صدق و بوی کذب گیل گر هست پیدا در نفس چون مشک و سیر
بوی اخلاص و نفاق سبزه هست ظاهر همچو عود و انگزه
گر ندانی یار را از ده دله از مشام فاسد خود کن گله
ور ندانی تو عجوز از شاهدی بیگمان گشتست خیشومت فاسدی
ور تو نشناسی شکر را از صبر بیگمان شد حس ذوق تو خدر
ور یکی شد صوت بلبل با غراب هست تشکیک حس سمع تو خراب
ور یکی گشتت سموم و خار شیت حس لمس تو چو سمو زشتست
بانگ حیران و شجاعان دلیر هست پیدا چون فن روباه و شیر
چاره کار حس خویش کن وانگهی راه طلب در پیش کن
یا زبان همچون سر دیگ است راست چون بجنبد تو بدانی چه اباست
از بخار آن بداند تیز هش دیگ شیرین را ز سکباج ترش
دست بر دیگ نوی چون زد فتی وقت بخریدن ببیند اشکسته را
آن یکی پرسید صاحب درد را گفت در چندی شناسی مرد را
گفت دانم مرد را در حین ز لون ور نگوید دانمش اندر سه روز
وان دگر گفت ار نگوید دانمش ور نگوید در سخن پیچانمش
گفت اگر این مکر بشنیده بود لب ببندد در خموشی در رود
گفت میرو گوی تا هفتم زمین تا بپوشید بادم حال این
حال یک تن گر ندانم چه شود ماند و نقصان نیم چه بود

التمثیل

آنچنان که گفت مادر بچه را گر خیالی آیدت در شب فرا
یا بگورستان و جای سهمگین تو خیال زشت بینی در کمین
دل قوی دار و بکن حمله برو او بگردد از تو در حال او

زانکه بی ترسی سوی شه بر گرفت / آن خیال دیووش بگریخت تفت
گفت کودک کان خیال دیووش / اینچنین گر گفته باشد مادرش
علم آورد و فتاد اندر گردنم / زانکه او دیو من آنگه چون کنم
تو همی آموزیم کز حیث است / آن خیال از شک و هم مادر است
دیو مردم را ملقن آن خداست / خالق این پیچ تابان اش گرداست
تا که این بچه باشد آن پیوستش / اشتلا شد او تو هم آن سوی باش
گفت اگر او مکر ناید در کلام / حیله ورا و فته باشد آن حکام
سر او را چون شناسی است گر / گفت حق خاتش نشستیم پیش او
صبر را سلم کنم پیش درج / تا بر آیم سوی بام فرج
هست هر صبر را آخر ظفر / هست او زین رو صبوری تا بحی
چون بچه شد در حضورش از دلم / منطقی بیرون ز شتاب ای دمی غم
من بیابم کو فرستادان من / از ضمیر چون سهیل اندر یمن
در دل من این سخن زان میمنه است / زانکه از دل جانب دل روزنه است
من بزرگی ورا گردن نهم / مثنی هم به دل و بر تن نهم
چون فتاد از روزن دل آفتاب / ختم شد والله اعلم بالصواب

خاتمه لولده الکامل المحقق بهاء الدین

مدتی زین مثنوی چون والدم / شد خمش گفتم ورا کای زنده دم
از چه رو دیگر نمی گویی سخن / از چه بستی در علم لدن
قصه شهزادگان ماند بسر / ماند ناگفته در سومین پسر
گفت نطقم چون شتر زین پس بخفت / نیستش با ناکسی تا حشر گفت
هست باقی شرح این لیکن درون / بسته شد دیگر نمی آید برون
همچو اشتر ناطقه اینجا بخفت / او نگوید من هلاک استم زگفت
وقت رحلت آمد و جستن ز جو / کل شیء هالک الا وجهه
باقی این گفته آید بی زبان / در دل آن کس که دارد زنده جان
گفتگو آخر رسید و عمر هم / زده آمد وقت آن کز تن رهم
در جهان جان کنم جولان همی / بگذرم زین نم در آیم در یمی
زانکه این عالم ز نم زنده است و خشک / از یمی نم یافت این خوش است و گشک
چونکه جان در خاک و نم زنده بود / در جهان بی بین تا چون شود
یم چو شهرست و چو دردانه است نم / نم چو قطره دان و بی اندازه یم
زین نمی کو همچو جانست اندر او / در یم جانان که تا یابی بقا
چونکه نم از بحر جان ست ای پسر / پس ز راه جان طلب کن تو شرف
تا ترا آنجا بره کو بوده است / جستن اندر خاک و نم بیهوده است
جزو هر خاکی بنا گستان برد / موج بحر جان به جانان می برد
پس ز جان کن وصل جانان را طلب / بی لب و بی کام می گو نام رب
تا رهی از حبس این فانی جهان / در جهان جان بمانی جاودان
تخمهای عمر را در شوره خاک / می بکاری تا شوی آخر هلاک
اینچنین عمر عزیز بی بها / بی عوض ضایع کنی بهر هوا
عین می ناید ترا ای ترک کار / تا دهی گلزار و گیری خارزار
عمر کان شد صرف در دنیا تمام / خرم آن کش وقت صبحی اینجا خند
عمر معدوده شمر ده چون رهی / در ره حق گر دهی آن منتهی
بی شمار و بی عدد بی حد شود / عمر ده روزه که در طاعت رود
هین تجارت کن بدین بازار تو / صد هزاران گل بر از یک خار تو
از یکی دانه که کاری صد هزار / دانه برگیری ز فضل کردگار
خود شمار آنجا بود کاخر بود / هشیار است آن ظرف کان بر بود
سوی کل خود در آ ای جزو جدا / از خودی بگذر گر اندر خدا
در تن همچون سبو هستی چو آب / گفتگوی صلح و جنگت چون حباب
چون حباب این نقوش و این صور / بر سر آب این صور ای نامور
یا چو کفی بر سر آب روان / تا شود سر درون پیدا برون
از تف و از کف و از بوی قدر / می نماید خرد و پنهان در شود
تا که شیرینی و یا تلخیست آن / می شود ظاهر به سر جویان

همچنین از قول و فعل مردمان	میشود پیدا اگرچه ساخت جان	جان بود در رتبه جو ذات و چیست	مومن است او یا که کافر یا که کیست
آب را اندر سبوی بی‌یم مدار	تا نه گردد آب شیرین ناگوار	کاب یا کن بی مد نا خوش بود	رنگ و بوی طعم خوانی ده بود
گفت احمد هر کشد وزنش گسیت	همچو مغبون گرفتار شکیست	بی یقینی می زید در ابلهی	پر ز بادی همچو ایشان تهی
هر دمی پس میرود از پیش صف	میشود صافیش و روی همچو کف	رنج او هر لحظه بدتر می شود	هر دمی او زشت و ابتر می شود
سوی دوزخ میرود آز دو آب	بی عذاب بحر زار و عذاب	پیش از آنکه کار تو آنجا رسد	هر دمی غفلت ترا واپس برد
رو بسوی اصل خود همچون خلیل	بگذر از استاره و چرخ نیلگی	پای همت بر خور و بر ماه نه	سر برای ایمان و آن درگاه نه
این خودی را خرج کن اندر خدا	تا نمانی همچو ابلیس جدا	آب جان را در نیا اندر بحر جان	تا شوی دریای بیحد و کران
قصه کوته کن که رفتم در حجاب	هین خمش و الله اعلم بالصواب	شکر کاین نامه بعنوانی رسید	گم شد نقد و با خوانی رسید
زو بیابد آسمان ست هج کلام	هر که از دین رود آید پیام	فی بیابم چرخ کان اخضر بود	ل بیابی کز فلک برتر بود
	بام گردون را ازو آید نوا	گرد ششش تا شد هفت اینها	

وصف حالات مولوی قدس سره به بحر مثنوی از افکار آبکار و اشعار آبدار عمدة السالکین و زبدة العارفین قدوة المحققین مولانا وقار ابن مرحوم الوصال علیه الرحمة

حبذا از این کتاب مستطاب	مخزن اسرار و قانون صواب	حبذا زین نامهٔ فرخنده فال	روشنائی بخش چشم اهل حال
نامهٔ گنجینهٔ اسرار عشق	تا قیامت گرم ازو بازار عشق	سالکان را راه روشن سراج	یافته کالای فقر از وی رواج
کاشف قرآن و حلال مشکلات	درج در وی حال اقطاب رسل	بهترین قانونی از سیر سلوک	کارگاه فقر و آداب سلوک
درج در آن گشته هر جا طرفه‌ها	از جهان هر صفحهٔ او غرفه‌ها	چون نبودی غوص بحر مثنوی	شمهٔ بر خوان ز حال مولوی
لازم آید چون شنیدی حال او	از وقار مثنوی احوال او	گرچه لا تنظر الی من قال هست	لیک کلی نه و نشاید داد دست
او جلال الدین محمد نام داشت	ز بهاء الدین نسب بودش تمام	چون پدر از بلخ کرد آهنگ راه	گشت ملول آن ملک از خوارزم شاه
او بطفلی نیز عزم راه کرد	ترک بیت و عزم بیت الله کرد	هر که دارد عزم راه سالکان	گام اول گفت ترک خانمان
چون به نیشاپور بگذشتند تفت	با پدر در محفل عطار رفت	شیخ بینا بود پس بشناختش	در طفلی جا بگیرد ساختش
دیدش اندر کودکی حالات	داد از گفتار خویشش نامه	گفت زود آن کاین پسر غوغا کند	آتش اندر سوخته جانان زند
عزم حج کردند و حج بگذاشتند	سوی شام آنگه علم افراشتند	پس به بیت المقدس آن دو رهروی	خانه خانه جا بجا در جستجوی
همچنین از خاک پاک انبیا	جسته همت با درونی بیریا	سید ترمذ که برهان داشت نام	بود پیر عهد ایشان را امام
کردشان بجد و اندر قونیه ام	داد جان را شوق دیدار آگه	لیک چون میکرد آهنگ رحیل	شد به ملک روم و ایشان را دلیل

۱ اشاره بحدیث نبوی است که من استوی یوماه فهو مغبون یعنی هر که دو روزش یکسان باشد پس آن مغبون زیان زده است چه اگر ترقی حاصل میشد زیان کرده است ۱۲
۲ ابنان پوست [illegible]
۳ عذاب [illegible] عذب
[illegible]

کاندران ملک او فرو آرید رخت
فتحها یابید از اقبال و بخت

با علاءالدین سلجوقی بروم
حاکم و فرمانده آن مرز و بوم

بعد چندی عمر او آمد بسر
مولوی بنشست بر جای پدر

لیک نامد نفس هم ریشش پسند
مرغ طبعش داشت پرواز بلند

جست ز اهل دل فروغ و فرخی
چون صلاح الدین و چون ابن اخی

چون زمان شورش انگیزی رسید
دوره شمس تبریزی رسید

کاندران ملکت دل شوریده
طالب مشتاق و صاحب دیده

اندر افگن آتشی در سوخته
تا شود یا تابسر افروخته

چون فروغ شمس اندر روم تافت
هرکجا نیک اختری دل نور یافت

هرکی از وی زهر سو مستفید
شمس پیش آمد عنان او کشید

گفت کشف معضلات شرع دین
گفت نی نی نیست مقصود این

این سخن بشنود و عزم راه کرد
مولوی را شمس آگاه کرد

در کتابی چند نزد آن همام
یک بیک را دید بر باد شد زنام

شمس را شد تیره خاطر زین جواب
ناگهان را زود افگند اندر آب

دست برد آن تا نها را بیزبان
ز آب برگرفت و نهاد اندر میان

گفت اینها علم حال است ای کبار
مر شما را با چنین حالت چه کار

دست او دامان او بگرفت سخت
شد مرید آن شه پیروز بخت

گشت از شمس حقیقت مستنیر
تا که شد صد نخل بل بدر منیر

مدتی با یار در خلوت نشست
بر رخ اغیار کلی در ببست

نو مریدان در فغان و در خروش
کز کجا بود این گهی هی نیوش

ای خدا اسلام شد خوار و تباه
قبة الاسلام شد گمره زراه

مولوی ابعد بود زی فتوح
همچو کنعان شقی از نسل نوح

زانکه این برهم زننده کارهاست
گشته بیرون از دو بازار راست

بعد چندین سال فخر و اعتبار
وی یکی از نامی کنند ننگ و عار

چون برون آمد ز خلوت آن فرید
تیغ کین بگرفت و پهلوش درید

پس بهاءالدین ز روی اعتمید
عزم قونیه کرد و رخت آنجا کشید

مقدم او را غنیمت بشمرید
مر بها را از دل و جان شد مرید

جمله دانایان بفضلش معترف
گشته از دریای علمش مغترف

عز و جاهش در نظر بیهوده بود
جذبه غیبی دلش بربوده بود

همچنین چون این بلاز بر باد گیر
تا حسام الدین شد او را دستگیر

کش اشارت شد ز پیر کامیاب
کز سوی روم بایدش شتافت

مانده در ظلمات حیرت زیر سوز
خیز شمسا به آفاق او فروز

آری آری چون ولی شد دردمند
خود طبیبان در پی او می روند

دیده فرزی مولوی را در طریق
کز سوار و رو به کاب او فریق

گفت مولانا ز دانش سود چیست
طالبان را زین هنر مقصود چیست

گر ز علمت سوی یزدان رهبر است
جهل از آن علم صد ره بهتر است

روز دیگر وقت بحث و گفتگوی
سوی شیخ مولوی بنهاد روی

گفتش ای درویش بگذر زین سوال
نیست اینها غیر علم قیل و قال

مولوی زین کرده آمد در غمین
گفت بر این حیله کردی چنین

مولوی انگشت حیرت بر گزید
گفت هی هی تا چه کردی ای فرید

مولوی زین کرده آگه شد زحال
کاین مگر باشد ز ابدال رجال

ترک عزت ترک لذت ترک کلم
گفت و آسود از خیال ننگ و نام

در وجود شیخ شد محو و فنا
فقر را بگزید و پیش آمد غنا

از شراب وصل برخوردار شد
محرم خلوت سرای یار شد

در زکی آمد این مکر و دغل
گر زند بر چنین صد اجل

نیست این جز خیال اهل ضلال
خون او باشد حلال است و حلال

باید چون شمس را دمساز دید
گفت کین خواه از این باید کشید

حالا مولانا از خود بیخود شد
مسند عز و شرف برچیده شد

گرد نیرنگی نخواند از خلوتش
شمس خود آگاه بود از نیتش

ماند خوش بر همین والا آفتاب
شد نهان حتی توارت بالحجاب

مولوی از اندوه از زار ماند — بی فروغ شمس روزش تار ماند

با روان شمس صحبت اتصال — همچنین شد تا نهایات الوصال

دو بوده تا عشق از هستی رگی — دو نماند از میان یکی شد یکی

چون تهی گردد ز آب تیرنا ک — بحر بغر ستد سبوش آب پاک

آنچه شد مستنبط از اصحاب حال

سبب نظم کتاب مثنوی بطریقیکه در کتب بنظر رسیده

مثنوی را اصل سبد از نخست — بد حسام الدین و هم او شد درست

کاش چندی کس اگر عنوان کنی — دفتری مثل فخری نو بیان کنی

مولوی گفت این بخاطر داشتم — چند بیتی نیز از آن بنگاشتم

چند شعر از ابتدای مثنوی — شاد و خرم شد حسام از مولوی

روز و شب بنشست معا رفت نوشت — او همی گفت و حسام الدین نوشت

بعد سالی چند ترکی خاک گفت — جان پاک او بجانان گشت جفت

عاشقانش زندگی آمد حجاب — چو لله سیر و بر رفتند کبیر نقاب

جو همی چین پاشند از آب عشق — بنود ش الا که آب محقق

بر طریق دیگران هم گاه را — نیز گفتند جوانان شعر را

گفته شد والله اعلم بالمآل

مولوی را گفت زنگی اجل — بس دساز گشت دیوان غزل

شیوه از نو بیان کن ای حبیب — اتحاد الملذات فی امر جدید

گوشه دستار خود را بر کشاد — قصه بیرون کرد و پیش او نهاد

با هزاران نغز هیچ و همگی — جست از آن و این رشته ای بوتگی

تا که شد این نامه نامی تمام — از عنایات خدای والسلام

قطعات تاریخ مطبوعه سابقه ریخته خامه سحر بیان فخر اماجد منشی کالکا پرشاد موحد آن جهانی

شد تمام این مثنوی معنوی با صد نوی — از نی کلک نوا ازان لحن سالش مثنوی

صاحب مطبع که بر لوح آمدش نام بلند — گرد صیتش نامه را نام آوری منظوری

خسرو خاور رخش را مطلع انوار خواند — مخزن اسرار گفته سینه اش انگبوی

گر دبستان چمن را تربیت فرما شوی — طفل غنچه با دل مجموع گردد مولوی

در صفائی طبع دارد صوفیان را اتباع — در رواج حرف خط شایان او ابر تری

صاف گردد از کلفت سنگ قمر در مطبعش — قالب چرخ کهن یابد بطرز او نوی

بسکه دارد هر زبانی در ثنایش بر زبان — شد ثنائی هر سخنور هر سخن شد مثنوی

ناتوان همچشم با سرپنجهٔ اقبال او — آنچنان کانگشت مژگان پیش بازو قوی

بر سپهر همت عالی تن فروغ جاه او — روز و شب خورشید تابی کرده و سر پرتوی

طبع کرد آن مثنوی کاندر جهان معرفت — آمده شش دفتر آن شش جهات دنیوی

لفظ نص آمد ثلاثی همچنین باشد خبر — بر همین شش حرف گشته دین سدس محتوی

بلکه خمس مولوی پیوست با ذات احد — زان بود آشکارا گر حقیقت مثنوی

چون لسان الغیب پنهان اندر آن اسرار غیب — نکته پاکیزه در بنیش چو زاهد منزوی

مخزن اسرار نظامی است که نظیر ندی با مثنوی ندارد نا سبقی دارد ربع دوا مشغول پنجه اقبال کاخ محرمی است که لفظ ابتدا البدیع حرف دارد ۱۲ منه ۱۲

دیباچه ... لطیف ... صفت ... اقدس ... حرف ... علامه انوار ... ومحل حجاب

مولوی اسکندر روم و کتابش آینه … خویش را بشناس از و تا حق شناس ای دل شوی

در مضمون خوب تر از درة التاج شهی … پوست تخت جلد اعلی تر ز تخت خسروی

استوی الرحمن علی العرش آمده تفسیر آن … جلوهٔ توحید شد بر صفحه اش چون مستوی

سنگ طبع از معنیش نظار خورشید پدید … قالب بیجان ز نطقش برده فیض عیسوی

تا تجلی کرد نور وحدتش بر سنگ طبع … طالب دیدار حق شد مست ذوق موسوی

در تماشای جمالش گفت موجد بهر سال … این بود با حسن صوری مثنوی معنوی ۱۲۸۲ھ

ولہ

ای جلال الدین که شد او را به النصال … قال او نور جلال ابحر چشم اہل حال
وقت طبع انطباعش گفته موجد بهر سال … شد منور سنگ گویا از تجلی جلال ۱۲۸۲ھ

ولہ

حبذا مطبع مشکینہ سواد … حبش زلفت سیہ اہرنگ
گفت تاریخ جلایش موجد
نامهٔ مولوی روم دران … شد صفا خیز چو آلات فرنگ
صاف گشت آئینهٔ روم بزنگ ۱۲۸۲ھ

ولہ

مقبول فر و جلال که شد نام او جلال … این مه آفتاب از آن مشرق کمال
موجد بسال طبع مطلعش چو خوب گفت … شمس جلال شد چو قمر کامل جمال ۱۲۸۲ھ

ولہ

چو بر اوج بقا بالله موجود ست مولانا … محقق کرد و تا بر سید بحق حق شناسی
بسال طبع ملفوظ علی قدر آن آیات اولیٰ … مریدانه بگفت ارشاد پیر مرشد هادی ۱۲۸۲ھ

ولہ

این نسخه چو مولوی عیان کرد … در روی نهفت سر غیبی
موجد شهود انطباعش … تاریخ بگفت سر غیبی ۱۲۸۲ھ

ولہ

چون تازگی طبع باوراق اثر کرد … شاداب تر آمد گل بستان طریقت
موجد بگلستان حقیقت شد و جویا … تاریخ بر آمد گل بستان طریقت ۱۲۸۲ھ

ولہ

گر چه این کتاب الهی ملحوظ … قرآن زبان پهلوی کن محفوظ
مکتوب بجده سال طبعش موجد … اسرار المعرفت بحرف ملفوظ ۱۲۸۲ھ

ولہ

رسمی طبع کرد این مثنوی را … که ار باب فراست است سرار
بگو با طالب این هر دو موجد … دلی گر دو زان آگاه گردد
ز قرآن و حدیث آید خبر دار … بسال آن ز شش دفتر دو بردار

ولہ

بطبع آمد این دفتر جناب جلال … همیشه نشسته بود کامیاب جلال
کلام و شش جهت تا بحر نخست … شد منور مطبع ز آفتاب جلال ۱۲۸۲ھ

عنوان اختتام مثنوی معنوی

تصفیهٔ قلوب پاک عارفان بذکر حمد خداوندیست که مستغرقان بحر فنا را بر ساحل هستی آورده در اسرار معرفت در اصداف
بواطن آنان ودیعت نهاده و سالک مسالک صفا فرموده تزکیهٔ نفوس قدسیهٔ صوفیان اندر ستایش پروردگاریست که
معتکفان کعبهٔ وحدت را از کتم عدم بعرصهٔ شهود وجود کرده جواهر گران بهای علوم محض عرفان در معادن خواطر شان
امانت گذاشته از کوچهٔ مجاز رهبر منزل حقیقت نموده تنزیه جناب کبریائیش که از خس و خاشاک چون و چرا مصفاست و تهی از عیب
و آلایش که بسجود بندگان خاص مجدد و مجلی است مستان بادهٔ وحدت تا از خمخانهٔ عشق شراب سرجوش الست بحکم جرعه اندیلی
گویان در وجد آیند نه ز کلش میرانید

بیت که خورشید صبوحی جام اوست	شراب شفق در خم جام اوست

و میگساران رحیق حقیقت تا از
خمکدهٔ محبت لذت صلاح آثار کیم الاعلی یافته اند همه اوست خوانان قرعهٔ مده لبت بین نغمهٔ دلنوازی می کشانید فرد که بچشمان دل
ببین جز دوست هر چه بینی بدانکه مظهر اوست ضرب لهای صافی لال صفوت کیش نعت قدسی اساس حضرت
مرسلی است که خرقهٔ رسالت بر قامت بالایش چنان چست و درست آمد که از فرق قد موزونش عقود در بینش بنگجید و بیعت صوفیان
طریقت آئین معرفت اندیش تذکرهٔ تجلیل حضرت پیغمبریست که عبای نبوت از چنینکه زیب تن مبارکش گردید از تن زیبی خویش
بمباهات الفقر فخری جامه بر تن دریده اختی جناب خاتم الانبیا حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم سبحان الله مرشد
کرمیدان است را براه شرع مبین ایصال الی المطلوب فرموده والله الله رهبر که گم گشتگان بوادی ضلالت را شمع ایمان
بکف گذاشته طریق هدایت بسبیل بشارت نموده ابیات

محمد مظهر آثار وحدت	محمد گوهر دریای قدرت
محمد هادی دل لا آدم	همین باشد بهر ساعت کلامم
محمد باعث ایجاد عالم	باولاد و باصحابش سلامم

امابعد منکشف باد که حضرت مولانا جلال الدین رومی قدس سره السامی مثنوی شریف را بحکایت مرضی که وصیت
احمد میراث بکاهل ترین فرزندانش کرده بود رسانیده داستان را بپایان نیاورده ورق تصنیف برگردانید از حقیقت کشایی
صادق و ارادت اندیشان اتقی حضرت مولانا جناب مولوی محمد الهی بخش صاحب که عالمی کامل و عاملی عامل
پارسای تصوف پرست در رشحهٔ توحید مست بود شبی در رویت صادقه مشاهده نمود که حضرت مولانا ارشاد نظم
ختم آن داستان برای سیفر ماید و این نسخه دان داستان ادیب سر بگریبان تعذری کشید بیت

دلا تا بزرگی نیاری بدست	بجای بزرگان نباید نشست

حضرت مولانا بوعدهٔ اعانت روحانی و امداد وجدانی دلالت را باستمالت انضمام داده
امر اقدس را باصرار واجب التقدیم می گرداند بناء علیه بامور معذور بمقوله الامر فوق الادب بر بارگی عزم با جزم
چست نشسته در مضمار بیان گرم جولان شد و بفیض حضرت روشن ضمیر و بیمن ارشاد قدسی تخمیر با موآن داستان را
بر روش و اقتدای کلام سرا پا الهام مولانا در نوشته مطمح انظار قبول حضرت حسن مطرح انوار پسند برگزیدگان چنانچه دانسته شد

والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب

بسم الله الرحمن الرحیم

افتتاح کلام به تمهید اختتام سراپا اهتمام

جذب ذوق و شوق مولانا حسام — میکشد او را بسوی اختتام
اختتام مثنوی معنوی — میکشد جان را به راه مثنوی

می‌تراود خود بخود از لب سخن — آنچه خواهی ای ضیاء الدین بکن
چون تمام عقل من از دست نیست — هر کجا خواهی بکش جان دست نیست

پرتو خور چون در آبی اوفتاد — آب را او آفتابی را بداد
روح مولانا جلال الدین روم — مهر برج معرفت بحر علوم

پرتو زد چونکه بر طور دلم — گشت نورانی تن آب و گلم
هر زمانم آن شه چرخ برین — می‌زند چشمک ببام دل ازین

اختتام مثنوی آغاز کن — نامهٔ سربسته‌ام را باز کن
آن حکایت گو که ناگفته بماند — نظم کن آن در که ناسفته بماند

زود در سلک بیان درکش ورا — در رسد فیضان روحانی ترا
چونکه عقد خود ندیدم تن بدم — بر درش از عقد سر من تن دم

چونکه قول آن پادشاه پاک دید — در نگاه دیدهٔ دل بخلید
نقش اسرار کشور قهار تر — لاجرم بستم بامر او کمر

ای خدا قادر بیچون و چند — رازها کردی درون سینه بند
سینه را صندوق سرها کرده — و اندر آن مخزون گهرها کرده

ربط دادی سینه را با سینه — ربط این آئینه با آئینه
نقش این آئینه در دیگر پدید — کردی از صنع خود ای رب مجید

آب از جوی بجوی میرود — باز یکسو گشته تا دریا دود
رفت چون در بحر آب جویها — جملگی ذات یک آب بقا

با تو من گفتم ایجان گوش کن — جمله تن جان باش و جان را گوش کن
رو بسوی آن قصیده باز گرد — زانکه انشاط آن سیر ادل بود

آغاز داستان بیان کردن آن سه پسر کاهلی خود را پیش قاضی دانشور

گفت قاضی کاهلی خود شما — سر بسر گوئید تفصیلاً بما
هر یکی باید که گوید حال خویش — تا بدانم کاهلی کیست بیش

راه مثنوی مراد ...

یعنی اختتام ... مثنوی ...

حسام الدین ...

اشاره است بدان که اسرار ... سینه ... دیگر ... انتقال می‌نماید ۱۲

اشاره است بقول صوفیه که من القلب الی القلب روزنه ۱۲

اشاره است بقول صوفیه الوجود واحد والموجود متعدد ۱۲

در سخن پنهانست حال مردمان / مرد در زیر سخن باشد نهان
آدمی از سخن باید شناخت / غیر کشتی بر سر دریا که تاخت
هین تو بشنو حال مرد ای سنی / بد شب باران و فقد روشنی
تشنه گشتم آتشم بر دود گشت / آتش باطن بزد در کوه و دشت
از گرانجانی بخواب اندر شدم / گشته کاهل پای بر بستر زدم
آخرش برخاستم بهر وضو / قصد کردم جانب آب و سبو
طالب غر مجمل گشته زود / در وضو گشتم شتابان و دود
غالب آمد کاهلی بر من شتاب / که نه کردم جرعه ای اندر آب
از کسالت گفتم این بر وجود / حر باطن عاقبت ظاهر ببود
لیک ای دوستم دهان بس ربود / از کسالت عمر اسقدر ربود
زاهدان رکار دنیا کاهل اند / در ادای کار عقبی کامل اند
نفس کافر را بس ست این فرهی / آنکه بهر عطش آتش دهی
امر نفس خویش را دانی کشاد / می برد هر سو ترا این نفس گاو
باش کاهل بلکه میر کاهلان / از همه بیزار دنیا ای فلان
گفت پیغمبر که هر کس منقطع / سوی حق شد گشت کارش مجتمع

حقه سر بسته جان آدمیست / باز مفتاحش زبان آدمیست
او بس گفتند ابدال حد کاهلم / کاوستاد و تنبلان را معلم
برف می رید باران قهر یه / علی مانند یخ بسته قریه
نفس نالان در پی آب خنک / تنبلی ام گفت منشین سکینک
خواب ما مد اندران عطشانیم / دم بدم افزود سرگردانیم
یاد من آمد حدیثی از رسش / آن سمیع ام ازان رسول خوش نفس
کردم ابلاغ وضوء از آب رود / سر دری و دوست پا بیکار کرد
از عطش میمردم و عضا پر ورت / برو ظاهر را باطن کرده صرف
کاهلی زاب خوردن منع کرد / آب بند و دست بر دست سیماب
گفت رمز گفته ام ز کاهلی / قاضیا تو فهم کن گر عاقلی
نفس ره انگشت بهر نان آب / یکدم آبی بوشان اشراب
نفس سرکش را ابند ست انتقام / کو خورد آبی بهر غبت چو گاو
کار مردان کاهلی ز کار تن / جاهلی حیتی بطاعت رحمن
کار عقبی میکنند دنیا خوب / روز راه دین ند دنیا بکوب
سوی دنیا هر که راشد انقطاع / گشت تعمیر نقش بد نمایی نزاع

در بیان آنکه هر که امر کار دنیا و دین پیش آید او کار دنیا را و دین ترک نماید کار دنیا نیز خود بخود درست میشود

بود مرد صالحی باز هد و ورع
بود یک اشتر مر او را بس عجب
اتفاقا روز جمعه بد به پیش / اشترش گر بخیته از مرعای خویش
مرد حیران گشت گفت با خدا / نوبت سقی آمده اکنون مرا
ور کنم اندر سقایت من درنگ / میشود از بیش کار زرع تنگ
پس نماز و زرع هر دو میرود / ده نمیدانم که حالم چون شود
عاقبت اعتنا برد و گفت خوب / بهر جمعه و در حق را ایکوب
ابن عباس از پیمبر نقل کرد / هست جمعه حج مسکینان فرد
رفته در مسجد بحق مشغول شد / جمله از افکار جهان معزول شد
چون نظر اعنت آیت روز دنیام / مرد کرد آهنگ خانه زود باز

دشت و جر خند از حرمت ورع
پار ما هم تختی کرده زبون
واندران جمعه اش سقایی بد نو / آب نهر آن و زبهرش میکشود
گر سقایت می کنم اشتر کجا / هم کجا یا بم نماز جمعه را
بهر اشتر رود بصحرا اگر کنم / ور تفحص در بیابان بر تنم
زین تحیر دود ما هلال اقتاخ شاخ / رهنی گونه نماشجان بیع و زراع
کین متاع باقی و آن فانی ست / دل بفانی بستن از نادانی است
کرد پس تکبیر مسجد اختیار / گرش بی آب بدیده آمد در شمار
با نماز دل بصد خشوع و خضوع / گشته با حق در سجود و در رکوع
تا درین دم کار دنیا هم کند / یکدمی ماند بی کاسب برتند

دید اشتر بر مناخش بسته است — بس غریب و عاجز و خسته است
گفت نی کو این شتر چون آمده — گفت این اشتر آورده ورده

دید او گرگی فتاده همه بود — تا بدینجا این شتر آواره بود
مر در امیر و زبان شکر گشت — کاین شتر را حق بیاورده ز دشت

باید م حالا سوی زرع رفت — تا دهم آبی بکشت خویش تفت
آنچه ناید کل آن در دست تو — هین تو مگذار ای برادر جزو او

آخرش شد سوی کشت خود دوان — دید خوش سبز و در آن آب روان
در تعجب آمد آن مرد خدا — کین زراعت را چگونه شد سقا

نیست وی همسایه احسان آن قدر — کو دهد این آب را این سو گذر
آخرش پرسید از جار عقار — کاین زراعت را که آورد آبشار

گفت حقا که عجب کار شگرف — خود بخود گردید این آب صرف
آب آمد اندر کشت خویش — او روان میشد زراعت پیش پیش

منع میکردیم و نیشه می دیدیم — چون ندیدم حاصلی حاجت تیم
علم حق این آب در کشتم براند — مر شد الله گشت الحمد بخواند

هر که کاری این کند فی نیای دون — بهر کسش ایزد زبون و سرنگون
در بیابان مر فرود آمد ز رشک — لایبال الله فی واد هلک

زین سبب فرمود احمد مجتبی — کر آن تنک ای اغمامن نقصها
در بیابان این شتر یک داستان — کاینچنین باشد طریق راستان

حکایت

بود درویشی بس صاحب دلی — در ره حق چست و چابک کاملی

روز و شب آن ز خلقان تافته — جان تا به بود وصلت یافته
خلق را بگذاشته در غاری نشست — در بروی خلق و عالم محجب است

در فضای تیره و صحرای بعید — قرب او زان اختلاط برگزید
بود در صحرا یکی غاری نهان — مختفی گردید عارف اندران

بر نمی آمد از آن در هیچ گاه — جز که از بهر ضروری گه گاه
در حرا همچون نبی گرفت جا — دل جهیده از جهان بی وفا

بعد هفته قوت او برگ شجر — کمتر که خوردی نخوردی تا سحر
مدتی در فیسان آن صحرا گذشت — این غزال راه دین آواره گشت

واندر آن وارگی تعمیر بود — گونه گونه نور را تعمیر بود
هر که بروز یزدان آنسو رود — فصل اینجا وصل عقبی میشود

فصل وصل آن مد برش پیوند گشت — شهر ویرانست معمور دشت
نعل معکوس است جمله اینجهان — تا نه پی هر گز برو کس رایگان

جد و کوشش شرط راه دوست است — جاده واعر هست فی بیوست
سخت اندیکیست آن راه آن حبیب — کی رسد در مستقامت جز لبیب

هست عقبات اندر این راه گران — طی نگردد بی قلاوز انقلاب
زین سبب فرمود آن شاه شفیق — کالرفیق اول بود ثم الطریق

بهر که جنا درمی تو راه راست — شنند ره منع و جاه ها است
هیچ بر کاری همیشه در نیاست — لیک یکجا مانده بی انقلاب

سالها کردی نماز و روزه را — نور آن صوم و صلوة تو کجا
جمله عمرت ز عبادت ها گذشت — زانچه اول بود حال او گذشت

گر کنی عادت بر شیر و یا به تیغ — ز خنده تمهات خلقی در بلیغ
تا چهل سال این عبادت کرده — تا کنون حرص و هوا را برده

چون نماز فحش منکر انبرد — وانکه در خم تو خاص ست درد
چونکه تنهی او عن الفحشا بود — منهی است او زانکه رحمت میشود

همچو قوم موسی اندر تیه دشت — وان مناخ کهنه منزل گاه گشت
اتباع آن قلاوز راه جمن — تا بمنزل گه رسی تو بی سخن

ورنه چون آن قوم موسی ای سفیه — مدتی آواره در جوف تیه
از سحر تا شب همی رفتند شان — باز شب بر مناخ خود همان

اینچنین شد ترک امر پیرها — بی کسان بود چگونه تیرها
هیچ تمیزی تو باشی بی کسان — کر رسی تو بر بیابان گرد آن

خلوت گزیده بود ۱۲
خمیده بالوزن بمعنی رفاقت ۱۲
قلاوز رهبر ۱۲
مراد از پیغمبران صلوة الله وسلام علیهم اجمعین ۱۲

این سخن بسیار طولانیست باز
در میان غار رنگ ای خوش لقا
ناگهان روزی زنی صاحب جمال
آمد و در خدمت او ایستاد
حاضرم در خدمتت تو صبح شام
گفت نی نی سوی من بهر کیا
باز می‌گوئی تو اینجا ای پلید
منع تو در باب من اکنون چه سود
گفت خوب آید اگر دورش کنم
مال دنیا هست نحسی سهمناک
گر درینجا بهر حق سازی تو صرف
چونکه چیزی خواهی از رب مجید
می‌نیاید اندران صحرا کسی
از قضا قحطی بیامد وقتی
چند چوپان بر جوار غار او
روزی از تقدیر ربانی فقیر
چون اکل و شرب بود و منقطع
مرد فارغ بود متوکل فرد بود
گر دلت چیزی بخواهد حکم کن
گفت اگر چیزی بود قدری بیار
بعد چندین عجز و زاریها ما
چند شرط کار آمد ای عزیز
بی مساعی کش منزل نمی‌شود
مرد رهرو را کجا آرام خواب
رو بیاور دامن ببر در راه شو

رجوع بحکایت

همچو ابراهیم کرده بود جا
با هزاران خوبی و غنج و دلال
دست بست او ز ادب نزد شیخ
وانچه فرمائی بجا آرم تمام
کرده مطلق کرده‌ام چون تن ترا
ای زکر تست غائب آمد هر سعید
چونکه حکم حاکم است ای ودود
ورنه گردد مصرف گوشش کنم
گر بیائی باز شاید ای بخاک
حق دهد آنجا عوض صد از زر
مسکنند در ظاهر آسایش بدید
زانکه دور از عامره بود و دید
گاو و زرع از خشکی آمد در فنا
بهر کاهی آمدند از جستجو
بهر حاجت پیش آن آمدند فقیر
نور حق بود در جنبش مستطع
میش او این چاپلوسی سر بود
تا بجا آرم ورا چون امر حق
تا برم زهر این نفسی چو مار
خود تهی دانی ندارم وای ما
چند مسکین چند اگر دادی تحیر
بر سر راهی نشستی چه سود
در قلق باید دلش را اضطراب
تا نپیچید دره و گام ای اه

مدتی ده سال بهر مصرف کار
غرق گوهر بود از پا تا سرش
گر نهی دست قبولی بر سرم
مرد کامل زره نور و درون
سن گریزان از تو اینجا آمدم
گفت ای درویش اینک آمدم
این بگفت و از نظر مفقود گشت
صرف سازم زره عقبی و دین
یعنی بهر گور خود انبار کن
اقرضوا الله را از قرآن گزید
تا بده سال اندرین غار آن فقیر
اشتر و گاو و خر از بهر چرا
راعیان بهر چرا آگاه از بعید
کار بسیار است مرعی نیز خوب
دید چیزی از نبی نوع بشر
جمله چوپانان در آغوش شدند
آخرش از زره عجز و صد نیاز
دید چون درویش ایشان خوار
عرض کردندش که از قحط
گفت درویش از همه یک را بدوش
گفته است آن بهر یک زر خود
رو قدم برگیر و قطع راه کن
راه حق را چون تو آسان دیده
منزلی بس پر خطر با خار هاست

حال آن درویش انشنو بجا
باز سر کرده بیامد پیش یار
باج عالم بود هر یک نیز بودش
شد او ای سلطان دین راز کرم
یافت کاین پیش آمدم دنیای دل
دور گشتم از تو در غار عدم
من بحکم آن شه ملک قدم
واقعه را او بدید و پس عود گشت
تا شود در عاقبت ما معین
ور تو کن مر گور را انبار کن
وز حرف غیر از سخاوت بر یمین
بود در یاد خدای مستجیر
هم نمی آمد در آنجا مطلقا
قصد می‌کردند سعی هر سعید
آمدند آنجا بگاوان حلوب
جمع گشته با سوائم گاو و خر
با هزاران خواهشش طالب شدند
جمله گفتندش که شاه پاکباز
وز عنا و کبرشان آگاه شد
جمله بی شیر اند چه گاو و چه خر
حق کند اتمام لیکن تو بکوش
المجاهد من یجاهد نفسه
بعد ازان منزل القصر شاکن
از سفر دامان چرا برچیده
گر تو بی جامه و فرمودی بجاست

جامه‌های جسم را کوتاه کن / با دل فارغ تو قصد راه کن
راه دین و رهست هر سو بیشه است / گر توانی و چو با تو تیشه است

ورنه بی تیشه تنت پاره شود / سد راهست سنگ وهم ره فنا شود
تیشه چه بود آن نفی لا اله / سنگ غیریت که تابد ز راه

خیمه را در قصر الا الله کن / سیر آنجا با دل آگاه کن
این سخن پایان ندارد ای عزیز / قصه درویش را بشنو تو نیز

زانکه شان را خاست یک شاید دود

قصه دوشیدن گاو نازاده ز راه امتحان و سوء الاعتقاد

رفت سوی گاو بکری قصد کرد

تا بگیرد امتحان آن فقیر / کش ز پستان توکل بست شیر
زر به پستانش چو دست امتحان / جوی شیری اندر آن شد روان

عاجزانه پیش درویش آمدند / وز عقیدت سر بپای او زدند
شیر آورد و صوفی نوش کرد / باز سوی آن چرا او پوش کرد

جوق چوپانان شهر اندر شدند / لیک در خلق آن همه معجب شدند
چند روزی زین نمط بگذشت / آمد اندر را میان خار و دشت

رفته رفته در میان شهر هم / یافت شهرت قصه شیر و نعم
بر زبان خلق افتاد این سخن / تا بگوش شه رسید این شاخ و بن

گفت خفیه او را زیارت کرد نیست / در جهان گیرند از وی مردمیست
نزد درویش آمد و تشویش داد / صحبت سید وزیر آید فساد

مرد باید کز سلاطین وارهد / وز امیران همچو تیران بر جهد
باعث تشویش تو گشت این گروه / گشته سلطان هم نگر شان وسعه

کبر و نخوتها بخاطر پرورند / هر یکی چون گرگ بیشه بر زنند
پیش سلطان امیران پس مرو / تا یکی باشی عزت را گرو

صحبت شاهان کبر و نخوت آورد / زان قبا ملای قناعت بر دود
زین جهت فرمود سلطان زمان / سید عالم نبی و مکان

عالمان هستند امین دین حق / با امیران گر نباشد هم طبق
خالطوهم ... شدند / فاحذروهم در حق ایشان ند

چونکه سلطان بعد عجز و لابه / یافته چون شکر در دو شابه
پیش درویش آمدن آغاز کرد / مکر هم گر از سر تو ساز کرد

گفت با دستور خود کای پر خرد / گر بشهر خود بمعنی خوش بود
باعث برکات رحمانی وست / سایه سلطان بانی وست

اینچنین مردی به شهر خفته نشین / در نیستان هست فرخنده دین
الغرض آمد وزیر حیله جو / کرد با صوفی امیر و گفتگو

مرد درویش از همه آزاده بود / گفت با او در کش از فتن چه سود
میل طبعم سوی ویرانه بس است / طالب آرام خود را بر کسی است

طالب آرام نفس خود نیم / طالب آرام جان و جا نیم
در حق من مصلحت عزلت نمود / در میان گاو خر ماندن چه سود

گفت پیغمبر سلامت در جداست / آفت جان جهان این کثرت است
گفت اگر بگزیدی عزلت را رسول / کی رسیدی زین بغر عاق از صعود

اولیا زین گونه گر گشتند وحید / راه حق با اهل عالم چون رسید
سنت پیغمبران عزلت بود / آن ولی هم بر طریق او رود

گفت پیغمبر که یهدی الله یک / خیر من جمع لنعم ان کان الملک
گفت درویش این همه حق است لیک / هر که بیمار است گو پرهیز نیک

ورنه پرهیز سجان سستی شود / رنج زائد گشت و صحبت شد فزود
وانکه صحبت آفت مطلق از مرض / یاد داو حمیه او را چه غرض

انبیا و اولیای امتحان / رسته اند از رنج مطلق ای فلان
لیک در من شمه بیماری است / زین سبب از حمیه امر ناچاری است

باز فرمود آن وزیر نیک خو / کیس همه از منقضم نفس خود گو
ترک دنیا دادی خود نامدی / تا به مشیت آید م از عادمی

نفس‌ها گشت جان‌ها روشن نمود / آفتابی گشت گر چه تیره بود
در خلوت از هوا و از هوس / می نماید زل کس همچو خس

چونکه خیر الناس من ینفع شدست
تو بدین حبل المتین آویز دست

گفت صوفی در چه بر تشنه نرفت
تشنه را باید که آید چیست وقفت

مدتی بگذشت تا عرضش قبول
می نمود آن صوفی عین الوصول

گفت خوش با مرو ز بهر فرح تو
سوی قصر شاه گردم راه جو

رفت آن درویش همراه وزیر
سوی دولتخانهٔ شاه کبیر

بهر استخلاص خود آن پیر مرد
سنگها بر تافتن آغاز کرد

رفت نزد آن صفه چون بحر تحت تفت
تا ز بند آن سنگهای گنگ تفت

میزد او کشکنجه و صد منجنیق
سوی آن شاه وفادار عشیق

شاه چون دید این بر کند از آن مکان
حیلهٔ دیگر بیامد ز آسمان

شاه گفت این همه از لطف بود
در شکست او هزاران سست عقد

آمد او از صدق و یا بش خدا
که نهان رجو تو صد لطف و ادا

تو مرا چون خضر بر ساحل کشتی
از هزاران ورطهٔ قاتل کشتی

بر شکستهای او باید تنید
چند روزی زهر هم باید چشید

شاه قصر و خانقاه خوب ساخت
وز زر و گنج و گهر بیحد نواخت

آن فقیر پاکجان و راستباز
شد بظاهر رجو او عز و ناز

پوستین و دلق را کردی ببر
در جهاد نفس بودی مستمر

عشق با آن پوستین خوش باختی
خویش را بر فقر محکم ساختی

گرچه دنیا هست ملعون ازل
لیک والحمد شریعت العمل

گر کنی راد یعنی شه اسکندری
ورنه بر جیفه سگ ملعنه دی

ابتلا و امتحان ایزدی
داد شیطان از زر و سیم ردی

هر که افسون انداز مارش چه ضرر
مار او را یار باشد بی خطر

غافلان از فیض تو ذاکر شویم
وان کفوران نعم شاکر شویم

در دل هر کس که میل و رغبت است
گو بیا کاین گوی و این میدان است

آخرش چون دید او را آن وزیر
کرد در دل حیلهٔ آن مرد بصیر

بعد از آن هر چه صلاح وقت هست
حسب حالت در عمل آوردن است

چون دو درویش دید شه از جا بجست
بهر استقبال او استاد او جست

بی محابا زد سلطان آنچنان
کو فرازی گشت تا آن سنگ گران

مر درویش از هنر ستانه وا
سنگ تا بید از یک تا هزار

که بدین حیله خلاص من شود
خواندم دیوانه ترک من بد

سقف آن خانه فتاد از بیخ و بن
جز که نامی شد ازان شور کهن

او غلامی بست و شد زنجیر جست
اینچنین حکم قضا بود از نخست

خضر کشتی را شکسته میدهد
در شکستش کشتی از ظالم بجد

گفت صوفی این همه حکم خداست
رفت چون حکم خدا جا از کجاست

لاجرم گفت شهنشه چون شنید
باز غار چون حرا بیرون کشید

کرد صوفی را مکین آن مکان
همچو مرد خرمن هاله چال

لیک پنهان از همه در حجره
زآتش جو پیش کشید سفره

چون بیازان جا رق آن پوستینها
در مقفل حجره چون گنج دفین

هیچ زین دولت نبودش حاصلی
غیر ایثار فقیری فاضلی

مال دنیا گرچه هر آگنده است
چون بصورت هیچ هر خنده است

مال دنیا را بقا گر نیست
بهر صید مرغ عقبی خوش فنیست

بودن نیلدا نا خوشتر است
زانکه جان را خود ستم وضر است

ور ندانی تو فسون گردش مگرد
تا نبازی جان خود را بی نبرد

زین سبب فرمود احمد مجتبی
مزرعة الآخرة هست این سرا

در بیان معنی این حدیث که الدنیا مزرعة الآخرة و تفصیل آن

گر ز سنت میشود تخمی بکار
تا بر آری خرمنی روز شمار

تخم را میکار و آبی هم بپاش
تا بری یوم الحصاد از غلهاش

هیچ من یعمل بقرآن خوانده
اینچنین کاهل چرا وا مانده

ورنه کاری مفلسی یوم التناد
گشته مغبون و خاسر بی مراد

در نمی کاری چه برداری ز دو
روز محشر ای عمل وای عتو

هست حکم پاک از و شر ایره
باز بهر صالحان خیر ایره

در پناهی آب و نان خشک شد / وان همه رنج و تعب جو دلخوید

آب ده از چشمه چشم ای جوان / تا شود حرث تو سبز و کامران

هم ز دزد ایجان من ایمن مباش / تا نبرد خاطم آن بد قماش

دزد پنهان از نظرهای عوام / می شود دور فکر ز صبح و شام

پس همه شب کن حرست ای پاسبان / تا نه متاصل کند زو بیش دامنت

گر دمی غافل شوی زو پاس او / می نهد در کشت تو صد داس او

کشته خرمن از کشانت برد / یک یک اعضا را چو کشتزارت

گر بغفلت خفتی و هیچ نور رفت / یا به نسیان شد گناه تو رفت

با خود آز دد و دند اسع پیشه کن / در حساب روز حشر اندیشه کن

گر تو غافل گردی و زو رعت / بلکه از تو آن گیرنج را برد

کار با هشیاری و بیداری است / هر که غافل گشت میدان از ترست

پاسبان توبه را بر ره گمار / تا بوقت خواب تو آید بکار

تا بخواب و خوش نگهبانی کند / اینچنین جا هم خدا را داد هد

این سخن پایان ندارد و نگر / سوی حال صوفی خود باز گرد

مدتی ده سال هم نیسان گذشت

رجوع بداستان درویش و گردیدن نیاز از آن و حقیقت ایدیش

بیخ صوفی را طریق خود گشت

بود در هم شیر چو او گشته سوار / بهر نظم ملک یا سوی شکار

وقت صبحت سوی درویش آمد / وقفه کرد سوی زنار آن مه شد

هم برین منوال بود کار و بار / بود در شهر فقیر او جان نثار

وا اندرین آشنا شی آنکان را / داشت پرورد گار خود نیاز

ناگهان آن زن که او آن مدرش / بار دیگر گشت پیدا از درش

گفت صوفی هی چه دوری بگو / چیست زاین هیچ چرا کردی و

گفت بهر خصمت تو آمدم / الوداع ایجان که من خصمت شدم

گفت در ای بیوفا مکاه ازل / صد هزاران دام ادری بر جا

تو فسون خود بهر کس می دمی / گشت چون رام تو آخر میرمی

هان و کاین حق من بریه ستی / هر دو موجود دست پیش بیا

من فریب عذر تو کی خورده ام / پی بضعف عهدت اول ده ام

زود باش ای بچه از بیچاره در / تا کی داری با فسونم گرد

از نظر غایب شد آن فتانه زن / در تفکر رفت صوفی از فتن

چون زده داش رشوه بلغاک من / چون گشت تنها کم شود زین انجمن

شیر رنج و کیسه پنهان گردد جدا / ریغ بر روی جوان افتد چرا

گرچه زاید تا همه دولت رود / آفتاب عز من کاسد شود

خواند لاحول و بحق مشغول گشت / کان امر الله چون مفعول گشت

چون قضا آید شود بر عکس کار / جمله تدبیرات باطل گشت و زار

حق چو میخواهد که کاری کند / سلسله اسباب جنبش دهد

از قضا در صبح کان روز سعید / شاه سوی کوه شد بهر صید

مخفی بسیار کرد و رنج برد / هیچ با صید در انجا وا نخورد

تعب بیحد کشید و رنج سخت / شد ز تاب مهر حالش سخت

در ایاب آن شاه بر رسم قدیم / قاصد روش شد از ان قسیم

آمد و بر پای صوفی او فتاد / بو سهار در پا پیش ز اعتقاد

وقت گرما بود تابان آفتاب / اندکی آسوده زان حر و تاب

تکیه بر دیوار زد خوابش ببرد / سوی سایه سر کسی می سپرد

شاه تنها ماند آن صوفی صاف / از میان شاه خنجر خوش غلاف

در تقلبها فتادش بر شکم / مرد درویش زاره لطف کرم

خواست کان زا از شکم یکسو کند / جای دیگر دورتر از وی نهد

چشم شه یکبارگی بیدار شد / دید چون خنجر برهنه زار شد

زود در جست و بقصر خویش رفت / لیک جانش از غضب سوزان و تفت

گفت ای کی داریدان دستور را / تا براندازد سرای بی نور را

من چه خوبیها بجایش کرده ام / بارها سر را بپایش کرده ام

پس سزای شکوه نیسان بود / گز برای کشتنم خنجر کشید

شد وزیر آگاه و استغفار کرد
وز شفاعت‌جستنش شه اصرار کرد
گفت بخشیدم تو جانش خوش
کن رو برابیک مبین و گوش

این همه صدق و صفای پر دل
گر ز پی همه بعد از آن خسته دل
دل بشه بر لطف میران وزیر
در دمی خلد اندر و در دیگر سعیر

از یکی وهم آن لطف کینه شد
همچو کانون ز لهب سینه شد
می نه بندد ای آن سلطان چرا
کو هزاران جرم بخشد از عطا

جرمها دیده وظیفه می دهد
از چنین جود و عطا کس چی جهد
صد خطا کردی و باز آمدی
از خواص خلص و یارش شدی

دال دنیا را وفا خود این بود
دل ز دو بستن ز نقص دین بود
جان ببر از مکر دنیا مرد خوش
چون نسبت او دل از باغ و زرش

گر خدای ندر و گشتی هلاک
همچو منعم میشدی سیجون خاک
زیر تیغ سید تیغ شاه دل
میشدی ریش بس از زبون

چونکه جرم احتیاطی کرده بود
میل سوی الهنا و زره بود
جان سلامت و ز تیغ خدا عاد
دل ز بهر او مبند ای یار تو

باز سوی داستان خود دوم
ده چرا از نصح تو غافل شوم
باز سوی آستان من آمدم
ده دریغ دنیا چه پست باز دم

وا فی دم کاهل شد از تطویل من

بیان نمودن آن پسر وهم حال کاهلی خود با قاضی

کاهلان اکنون کاهل بیل من

دو سه گفتا که شنو حال من
عزم سیر ای شه ز رفتار من
نصرت الدخل اگر دست بتل
تا بیایم از سید ملک و منال

گفت من قبل ترم از تنبلان
هستم از کوه گران تر هم گران
گر فرستد کوه بجنبیم از مکان
یا برد سیلاب تند را رایگان

همچو اسمعیل زیر خنجری
بر ندارم من سر خود از مری
یا چو ابراهیم گر آتش بود
من نتابم سر از و هم تا ابد

یا چو در گرما یا جنگا فدا از ره
بر ندارم من سر خود ذره
گر بریزد بر تنم صد بار نیش
یا شود سر تا قدم از تیغ ریش

من ز تقبیل بر نخیبانم دو دست
میرو دگو بر سر من هر چه هست
گر ببر سوی من تیر را
از کسالت نگردم جیب را

بر سر من انچه بر بندی واست
حکم حکم تست بنیه خود فناست
حیله خواه شهادت خواهش گم است
صلح و تدبیر و حیله اش گم است

چون دم حرکت و خواهش نماند
تسلیم دست از عالم افشاند
همچو میت در ید غسال شو
از ارادت و ز تکلم لال شو

چون کفیل من شد او در کارها
پس چرا چون خر کشم من بارها
به ز من تدبیر من میداند او
بر بلا را به ز من میداند او

پس چرا در نفع و ضر خود تنم
وز کفهای عنایت جیب پرم
این سخن پایان ندارد الغرض
گفت قاضی که ای نیع گر حرص

در میان هر ستن کاهل ام
در همه نفع و ضر رجا بلم
سود و نقصان عالم هر چه هست
کاهلی من ز هر دو بدتر است

در بیان این شنو یک قصه
تا بمی از تقبیل من حصه
هر کار ای آدم در ملک جز
در رباطی گشتم آسوده ور دو نر

شاه آنجا بس سخی و بحر جود
کان لطف و معدن احسان بود
جاوش و هر زبان گر ای گند
یا بنجا کرد ای بلای کور و کر

شاه هر شب بر سر تخت کرم
می نشیند ای گدایان ز رم
هر که را ایلی بمال و جاه هست
دهر و دنیا در کار شاه هست

هر که بگشاید لب نان خواهیش
هر کند روی رو مرجان خویش
سیم و زر بس گوهرهای سود
هر که بگشاید زبان خواهد ربود

خوان بغیایش دشمنها و دوست
صرف محتاجان بود با مغز و پوست
انچه خواهد از زرش هر کس بجد
نیست یارا عدای خود اوراحد

دوست دشمن بهره‌ور از لطف جود
هر کرا بر کرده بخشش یافت سود
دیدم طول و سخایش و جود
نیست یارا زبان جود و فتور

جنبش لب کافی آمد بر درش / بهر استمطار غیث هامرش
گر بیائی بر در او صبحگاه / آنچه خواهی میدهد آن پادشاه
جمله شاهان شب به بستر غافل اند / وز جبرگیری خلقان عاطل اند
بسکه چاوشان حکایت ساختند / میل آن شه در دلم انداختند
روی او دیده نه خود رفتم چنان / گر بیاید حرف عطر بر زبان
کاهلی من زبانم را ببست / همچو محو باده و مست الست
و اهلان نیکو نه از بهر جهان / کاملند و غافل اند از ابد ال
جز خدا را از خدا خود خواستن / نیست افزونی بود جان کاستن
حسن ذاتی الوهیت چه شد / آه آن حق ربوبیت چه شد
مر خدا را بهر او عابد شوید / نی که بهر حور و جنت میدوید
گر پی بهر نار و یا جنان / عابد انها شوی ای کامران
نار و جنت هر دو سوط کاهل اند / کاهلان را تازیانه قابل اند
طفل را گویند در مکتب برو / جوز و لوزت میدهیم هان زود شو
گر روی پیشش نوازد مر ترا / ورنه بدهد زین تغافلها سزا
طفل از آن ترغیب و ترهیب ها / رو سوی مکتب نهد سر بسر
خود بخود در پیش استا میرود / هر سحرگاهش بسویش میدود
بیخودی شو وز خودی بگسیر آ / از برای حق خدا دان را خدا
بهر او او را عبادت کرد نیست / عابد جنت طالب هم مرد نیست
اعبد الله له ما ذا النهی / والطرح الاغیار عن عین الدها

بر درش آید کسی گر صبح و شام / کار او نیابد بکلی انتظام
گر کسی در نیم شب کوبد درش / میدهد گوهر بتسنیم اندرش
شاه ما بیدار و هر دم هوشیار / عاملی را خود بذات او پاسدار
بر درش رفتم شبان و صبحگاه / آستانش را نمودم سجده گاه
مدتی بگذشت من ز کاهلی / ماندم اندر حیرت و بیحاصلی
کاهلی من مرا رخصت نداد / که بخواهم از شه با جود و داد
نی ز حق خواهند دنیا نی بهشت / هر دو را بهر خدای خود بهشت
گر خدا را بهر جنت عابدی / در رفاه نفس خود پس قاصدی
هست معبود بالذات ای پسر / در میانش پس ماسوا طار اخر
حق آن ذات خدای پاک کو / خود بده انصاف پاسخ را بگو
گر نبودی جنت و نار ای لئیم / بود معبود حقیقی آن رحیم
اسب بجز از تازیانه بر جهد / خود بخود و پا دود او عجلت نهد
پیش استا خوان نعمتها بسیست / فاکهه و اعناب بهر هر کسیست
از طپانچه روی گلگونت کنند / سخت نی زدانی و محزونت کنند
چونکه طفلی رفت و آمد عقل خوب / نیست رنج محتاج و بیم مرهب
حسن ذاتی بین و حق المهیش / غرق شو در بحر همچون ماهیش
مطلب دنیا و عقبی را بهل / هر دو انبان را ببند از بغل
او بذات خود عبادت را سزاست / نز برای نار و جنت و سخاست
فانح نقش الغیر من لوح الصدور / انه المعبود من غیر الغفور

این سخن پایان ندارد ای عزیز / منتهی حال خود دست آن سیوم نیز
گفت قاضی آن سیوم ای کاهلان / کاهلی خود بیشتر کن بیان

حکایت کردن آن سیوم کاهل خود را پیش قاضی که کاهل کجا و دین و دنیا بکار نیاید و گوید که کاهل حقیقی

گفت قاضی قبل من بیشتر / همچو آتش هست خود شرر
حال مخفی بر تو روشن میکنم / در بیانش داستانی میزنم
دوش رفتم سوی صحرا گاو را / پاسبانی می نمودم گاو را
گه بگه خود گفتم او مجرید / بر سر جوئی که بد سبزه دمید
در چرا می گشت هر ریگ بعید / سبزه تر می بخیزد هر جا میدید
مسیح بود و در ره از / بود سبزه و چمن صحرای راز
چیست دنیا سبزه زار خوش فضا / تو چه گاوی اندران مرعی چرا
خار و ازون و قتاده نیست / خود چرم کاهی کز و رنج نیست

له ۱ استمطار طلب باران
له ۲ غیث باران هامر ریزنده ۱۲
له ۳ مفقود ۱۲
له ۴ مولوی رحمه ۱۲
له ۵ بهشت ۱۲
له ۶ ای فرزند ۱۲
له ۷ زیرا ۱۲
له ۸ عبادت ۱۲
له ۹ زیرا از برای غیر خدا ۱۲
له ۱۰ نقش غیر را از سینه محو کن ۱۲
له ۱۱ او معبود است ۱۲
له ۱۲ منتهی یعنی بآخر ۱۲
له ۱۳ فراخ و وسیع ۱۲
له ۱۴ خوش ۱۲
له ۱۵ یعنی ۱۲

تا نگیرد در گلویت خار او
وین نداند از شکم بیرون دمی
گر خوری آن الحکم آن حکیم
بهر این حکمت رسیدند انبیا
همچو گاوی خودسری هرگز مکن
نفس سرکش را عنان گر وا دهی
رفته رفته در چراگاه شر رود
از حمی الله آن محارم آمده
ان اکرمکم عند الله اتقاکم بجو
عین بیابان گاو و دیو رفت
گاو میشد ور من از کاهلی
میغنودم در ترود سخت سخت
رو تو کیدن تا شوی مرد عزم باش
از عدم بر تو تردد ریخته شد
از سحر تا شام من در فکر گاو
من شدم گرد نماز و دو نیاز
چشم من شد خیره زو دیدار گاو
رفت آن گاو و نشان معلوم نی
اهل دنیا این چنین اشغالها
ای برای گاو نفس بیحیا
در جهان فانی چنین فانی شدی
صوفی صاحب دلی اندر رباط
جمع بسطی مستفیدان بر سرش
هر یکی نان دگر بی بذر گریز
در پس او بود زیر مرغ در رفت

روز محشر گردی آخر زار او
کین حرام است و خوردنی نا خوردنی
گو سمیع است و بصیر است و علیم
تا تو در تخمه نیفتی ای گیا
هیچ در این گاو نفس اندر جهان
آخرش درد شکم آرد ترا
تخمه و قولنج و هیضه ناورد
تو مریضی جسم تو یکسر سقیم

در معنی این حدیث ان لکل ملک حمی و حمی الله محارمه رواه نعمان ابن بشیر رضی الله تعالی عنه

گوشمالیها بسی ان خر خورد
همه اصل کل مکارم آمده
هست کرمنا بتقوی ای عمو
بهر این فرمود خیر الانبیا
تاج کرمنا بسر افراشتی
گر ز تقوی دوری از گاو بتر

رجوع کلام بحکایت آن پسر سوم و در رفتن گاو او

می غنودم در رجوعش غافلی
شد دلم از دست تنبل بخت بخت
نقش این و آن لوح اخراش
امتحان را حیله انگیخته شد
بر همان چه بودم و از غفلت گاه
گاو گیر آن طرف راه دراز
می ندیدم هیچ من آثار گاو
وان کدو من حیله جز معدوم نی
می کنند اشیار دنیا ای کیا
میکنی هم نماز را قضا
گر ز عقبی تو زنا دانی شدی
در تردد می دوم باز آرمش
این تردد هست بنیاد غموم
در گذر زین کاین هست اسباب
زین آن بگذر بد افسون شتاب
ظهر و عصر من ز غم شد قضا
آخرش چون فرض رشد در غرو
چشم من از دیدم تا یک شد
روز من شد دیر و گاو از دست شد
مرد آن باشد که عقبی ستد
یاد او همچون نماز فرض دان
گر برای حق ز دنیا بگذری

حکایت در بیان آنکه طالب دنیا هر روز و در بار طالب خود است

معتقد بودند همچون حیدرش
وان گروه جستجویش تیز تیز
با هزاران زینت و زینت گرم و تفت
ناگهان شد جانور از سمت شرق
کفتری بس لاغری و لیده
در پی آن مرغ زرین زاغ شوم

سبزه کبه هر کجا بینی عیان
تخمه آرد خیره گرداند ترا
هیچ نفخی در شکم نی هیچ درد
رو بپرهیز و بپرس از هر حکیم
بر خلاف نفس خود کن هر سخن
میر و داد تا چراگاه شهی
خاص باشد بهر سلطان جمی
لیک بر سر خار کهها انباشتی
گوش کن بل بهم افضل ای دیده ور
میرود آن گاو سوی سبزه تفت
یا همین زو در یابی ارمش
بر تو می آرد المها زو هجوم
از همه بد آن تردد ها ده است
که بهر کاری الی الله المآب
گر روم در سجده گردم زو دمی
گشت ضو از تنگی ظلمت هر شب
گاو زان عاشق تحریک شد
نماز من قضا چون است عید
کار دنیا را چو جیفه رد کند
میکنی تو کاهلی غافل ازو
پیش آید نال دنیا سرسری
بد نشسته همچو گل با صد نشاط
آمد از عت طیران چو برق
پیش پیش از سر بد پرنده
همچو باد تند میرفت آن عشوم

هر یکی زین مرغ کرده چند نیک / یک گرامی نیابد تو لیک
حاضران گفتند کای قطب زمان / زین عجب ماندیم ما در جهان
در پی عاجز کبوتر چیست مرغ / در پی مرغ ست چون این زاغ مرغ
کفتری را مرغ زرین شد چه خاست / زاغ لاغر تابع مرغ چرا است
جنسهای مختلف ار چه فتاد / اتباع یکدگر چون ست او
هر کسی مر جنس خود را طالب است / جنسها مر جنسها را جالب است
جنس سوی جنس را خود میل / روز با روز ست با لیل ست لیل
میل مومن سوی مومن میشود / میل کافر سوی کافر می رود
صالحان را صالحان منضم شوند / طالحان را طالحان محرم شوند
زاغ با زاغان کند پروازها / بلبلی با بلبلان آوازها
انبیا زین رو بشرها بوده اند / از تجانس راه حق بنموده اند
بهر جنسیت رسد فیضش شتاب / از ملک آدم نگشتی بی حجاب
کافران گفتند در حق نبی / کان فرشته چون نیاید از خفی
این نفهمیدند کاین جسم بشر / بهر روپوش جوالست ای پسر
جاهلان چون ز ملائک منکر شدند / انبیا از بوی جنسیت کشند
ورنه در معنی ملک گرد وی است / چون نبی را قرب و عرفان کی است
یک خلاف جنس آن در صد حجاب / در تجانس میشود صد فتح باب
روح چون از عالم امر آمده است / زان لطافتهای بی حد و عد ست
جسم چون ز عالم خلق ست باز / سوی خواب خود کشد بی امتیاز
زین وجود اندر کشیده نفسها / بهر خور ز الوان رطبش سزا
گر بسوی خاک سفلی می رود / آن زمان وی نفس اماره شود
در بسوی روح علوی بر کشد / آن زمان لوامه گشت و بار شد
میل ملک امر چون ایدرو / سوی لوامه بر آید سر خوش او
گر ز کوشش سوی لاهوتی برند / دم بسوی طمطمه و امی زند
بعد تهذیب و کمال اجتهاد / مطمئنه گردد و اهل سداد
این سخن را نیست پایان ای فتی / سوی شرح آن طائر باز آ
بر دل صوفی ندا آمد نهان / کاین شتر مرغ اند مثال آن کسان

جواب گفتن آن صوفی برای تسکین خاطر مریدان و شرح حال آن کسان

کز دنیا ها ربایند طالب اند / جمله شان یکدگر را جالب اند
می گریزد این کبوتر از همه / از فسون مرغ زرین دمدمه
مرغ زرین دمش جویان و / میدود هر سو بدل قربان او
زاغ هم بهر مرغ زرین می پرد / در پیش از حرص هر سو میدود
لیک تنها یکدگر را کس نیافت / گرچه ره را هر یکی وا شتافت
هست حال قوم کبوتر در گریز / دائما سوی خدا زین خاکبیز
در پی دنیا که زرین مرغ اوست / میدود هر سو و گرم جستجوست
زاغ یعنی اهل دنیا از شره / میدود در بوی نعمتها بدفره
اهل دنیا در پی دنیای دل / میدوند و میر ثانی و فنون
لیک آن مکار زایشان میرمد / در پی آن مرد حقانی دود
می رمد آن مرد حقانی ازو / جستجویش میکند این زشت خو
می کند او در پیش پروازها / لیک وی بر میجهد چون زاغها
هان بیا کان سه پسر از کاهلی / طالب حکم اندر آن قاضی ولی
هر سه با قاضی بگفتند ای حمید / حال ما این است کن حکم رشید

عرض نمودن آن هر سه پسر بجناب قاضی بهر مهر و فتوی خواستن در میراث پدر

خلق بهر حکم او شد مجتمع / هر یکی این ماجرا را مستمع
تا بدانند آنچه قاضی حکم کرد / می چه گوید اندرین آن مرد فرد
گفت قاضی این همه مال پدر / هر سوم را گشت از حکم قدر
خلق آمد در فغان این را چرا / کیس سخن را شرح کن بهر خدا
عالمی زین حکم حیرت زد شدند / کاین دو چون محروم مال آمد شدند
کاهلی هر سه شد با هم قریب / وجه ترجیحش چه باشد ای لبیب

گفت قاضی هست کاهل تر سوم / شد فزون تر او ز اول وز دوم
برگزید او کار دنیا بر نماز / این بود خود کاهلی حرص و آز
مرد کاهل بهر حق کاهل بود / کاهل از دارین بس غافل بود
کاهلی او لیس در زهد بود / کرد اشباغ وضو قطره نخورد
وان دوم از بهر حق کاهل شدست / از متاع هر دو کون غافل شدست
کاهلی عقبی مرادم چابکی ست / در توکل کاهلی و بی تگی ست
وان سوم کو کار حق را خوار کرد / بهر گاوی شد خدا را زی بلاد
زانکه دنیا و عقبی این دو لعبت است / نیست این دو لعب را پای ثبت است

و آنکه این کاهل بکار آخرت است / چیست چابک در رسول و نیست
کاهلی در کار دنیا چستی است / کاهلی از کار جنت سستی است
بهر ذات حق گذارد هر دو را / اینچنین کاهل بود مرد خدا
بر امید جنت او بر وی کشید / نفس را هم عطش گردن برید
غیر حق را چون ندید او هیچ قدر / کاهلی ورزید از چستی و کمر
مال عقبی بهر این کاهل بود / مال دنیا بهر این کاهل بود
کاهل و جاهل ز جمله این کس است / دولت دنیا مر این کس را بس است
زین سبب فرمود پیغمبر مگر / انه لو کان للدنیا قدر
ما سقی منها لکافر شربة / بلکه می انداختش سوی صد محن

در بیان معنی این حدیث الدنیا سجن المؤمن و جنة الکافر

هست دنیا جنت آن کفار را / اهل فسق و ظلم آن اشرار را
جهد کن تا خود ازین زندان رهی / مخلصی جا ازین محبس دهی
آشیان تست عرش معلا / چون بیفتادی درین دام بلا
می نهندت از عمرت هیچ زند / کاو دگر وش رنج عمرت هیچ زند
تو برانده دام را بگزیده / در لئیمی بر تحفه پیچیده
لب ببند از گفتگوی این و آن / تا بیابی نور حق در دل عیان
لوح تو پر از خیالات جهان / فکر و ذکر حق چو شمع در دل جهان

بهر مؤمن هست زندان این مقام / نیست زندان جای عیش و احتشام
زود فکر ز دوزخ می باید گزید / پا ازین زندان برون باید کشید
هیچ ناری نیز زندان کاشانه / هست گشتی چون برین گنبد مقیم
روزی هر روزه پنداری تو مفت / عمر هر روزه بجز زندان نگفت
رو بدان سو پر زن کاشانه هاست / آن سوی چرخ برین کاشانه هاست
خویش را از سوی عالم گرد کن / بهر تصویر جهان چون گرده
از همه می برید و پیوند کن / بدر ریگ یار خود در بند کن

حکایت بر سبیل تمثیل گوید

بر زنی سیمین تنی عشوه گری / بر زمین تابان چو چرخ اختری
از تجنب چون نگار خوش نما / بر سر کوی گدایی او فتاد
دید او را گشت تصویر خیال / رفت هوش از سر چو نقش صد ملال
زن چو او را واله و شیدا بدید / تیر عشق و به جان تن رسید
رو برای کار خود آماده باش / پا بزنجیری منه آزاده باش
جز تو کار دیگرم باقی نماند / عشق تو در بسترم خار فشاند
گفت من پس بنگر همشیر من / از عقب می آید آن غنچه دهن
انجولان ده وار وی بتان رفت / سوی محبوب رفتش کوی بیا

زلف و رخسار و لبش رشک حور / وز رخ خندانش دل خلقی حضور
اتفاقا یک جا آن خسته دل / شد دو چار او ز دستش رفته دل
گشت چون تصویر حیران اندرو / چشم بر هم می نخورد از شوق او
گفت ای ساده چه می بینی بگو / از چه حیران گشتی ای آئینه رو
گفت عشقت هوش و عقل من ربود / تو مرا بود ای کار نفع و سود
کار و بار من بجز عشق تو نیست / حسن همچون تو جانا در سر نیست
صد ره از من در جمال او خوبتر / کو نیز زد پیش روی او قمر
زن برویش زد طپانچه آنچنان / کز بر صد خاک روی ار خوان

گفت ای ابله اگر تو عاشقی
اینچنین باشد وفای عاشقان
عاشق حقے و بینی غیر را
تا فشک داری بکتمان وجود
کیست دیگر در جهان غیر از خدا
جز وجود مطلق وهستی پاک
ظاهر و باطن نهان و آشکار
کثرت آئینه آمد از کجا
زین شکر نی ولب من بسته شد
ای حسام الدین ملک یقین
ای ضیاء الحق حسام الدین حسن
برده جان اتو در باغ خلود
حال خود را برزبانم گفته
نالهٔ من زدم گرم تو هست
این منم عاجز که پرده پیش نیست
شمع در آئینه خانه گر نهی
ذات شمع آن یک بود بے کثرتے
گر بپرسی آئینه شد از کجا
زین سخن بگذر که شهزاده سوم
حاضر آمد در حضور بادشاه
پس معرف گشت بهر مصلحت
شاه رحمت کرد و در پیشش اند
اینچنان از لطف بر وی شها نمود
بعد چندین صحبت او گرم شد
از دم جان بخش شاه بجود

در بیان دعوی خود صادقی
رو بغیر آرند ظاهر یا نهان
کعبه میخواهی که سازی دیر را
حب جاه اندر دو کشتن چه سود
از چه احول گشته ای از خطا
انچه آید در خیالت هست خاک
شمع یک شمع ست فتنه هزار
این همه اسما و صفاتست ای کیا

سوئے غیر من چرا کردی نظر
چونکه دیدی غیر در عشق مجاز
کلکلی داری برائے دل زغیر
غیر او را از نظر بیرون فگن
خود توئی گر غیر حق خود در بود
تو کجا و من کجا عالم کجا
در هزاران آئینه یک صورت است
این سخن پایان ندارد طلب بند

رجوع بحکایت شهزاده سوم که از بادشاه شرف قرابت و عز وجاهت یافت و منزلگاه زوجناهم بجوار عین نشافت

بعد عجائب کردی تو چون دین
سینه ام پر گل از فست ای ودود
خود تو دانی چونکه این سفته
لطف تو این تهمتے بر من هست
پیش آن عقل کمال اندیش نیست
پیش هر آئینه اش را نے بہی
هر ترا زا آئینه باشد حیرتے
شمع هست آن خود و قدرتم با ضیا

می کشد ما را بعرش اعلا
خود زقست ای عینک گفتگوے پر شکر
من نے خالی بدم نالے توئی
اختتام مثنوی خود کرده
در صور گر کثرتے بینی عیان
در حقیقت یک بود ای هوشیار
بے تکثر شمع یک چون شمع هزار
آئینه دان جمله اسما و صفات

بیان حال شهزاده سوم که بعد مرگ برادر دوم تقرب سلطان و قرب عرفان حاصل کرد

گین سوم پیش ست جائے مرحمت
نور لطف بر سر خود فشاند
کان غم وکربت تحفه حال او نبود
شاه را برقی بسیار ام شد
غنچه او در شگفتن رو نمود

هر دو با زو پیش عشق تو شکست
گرچه سید نسخه حالش با گشت
وان برادر مرده انجمن نمود
پوشش بخشکم مرا ور اجله داد
رازها اندر دلش تحریر گشت

دعوی عشق این بود ای خیره سر
ننگ عشق آمد حقیقت را چه راز
وانگهان خواهی بکوئے همت سیر
چشم ودل را بر جمال او دامن
چشم دل بر حسنه هردم بود نور
هست یک نوع از منزه ای فتا
زین تکثر هم خرد را حیرت است
هر دو لبهای مرا بربسته قند
وز قیود گفتگو دل بسته شد
حال شهزاده سوم بر گو کنون
پر پرواز تست چو جبریل صفا
گر زبانم می ترا و د شعر تر
مثنوی اگر بغیر ای توئی
خود تو میگوئی وے در پرده
معنی جمله کیست ای نکته دان
پیش چشم تو نمایان صد هزار
وحدت هستی مطلق هو شد ام
اقتضا کردند فصل کائنات
چون خنیده از مرگ آن دو روم
طالب مجمع بے دبا درد و آه
در شکستش را چیره بستن ست
جمله می بر سید باره ای شکوف
زنده ابا روح خود تقسیم داد
داخل شاهانه بهر او کشاد
همچو آن و من همه تنویر گشت

علا بمعنی بلند

منزل قرب وجود معرفت — بیشتر زان دو بین شد در صفت
کسبها میکرد و ره طی مینمود — جهدها میکرد و نورش مفزود

لیک او خود عبرتی بگرفته بود — زان دو او دید او بیابد رفته بود
عقبهای راه و وادی رسته او — حزمها میکرد و بد شایسته او

دید کان اولی عجلت جای او — وان دم را عجب در گوی نهان
مرد را باید که اندر راه یار — در تانی کوشد و صبر و قرار

زین سبب فرمود احمد مجتبے — رفق راس الحکمه آمد ای فتی
ابن مسعود از پیمبر نقل کرد — نفرت ای یا انس صبر ای نیکمرد

ورنه حسن یار نور مطلق است — چشم دل اندر جمالش مستغرق
تا نباری دیدش ای یک بیک — آئینه مصقول مکین سیکنک

این تانی بهر استعداد هست — که جمال بیحجابش در رسیت
یار چون شمس است وسط السما — لیکن ای خفاش کو چشم ترا

رو تو اول چشم را پیدا بکن — بعد از آن دیده بسوئیش وا بکن
بر نتابی گرد آن نور شروق — نجم تو گردد ز مهرش زهوق

یا به پیری یا خوی دیوانه خود — زین سببها اکثری مجذوب شد
بر نتابد کاه یار کوه را — مرد باید این غم و اندوه را

آن نخستین او ورش تعجیل کرد — وصل عریان را طلب تحصیل کرد
چون نبود او وصل را در خورد او — در طلبش افتاد و جست مراد او

تا که رفع این حجاب تن شد — وصل عریانی بدست آید شد
لیک شیر عشق چون تن را شتاب — لقمه گردد عاشق او را چو کباب

ز اضطراب عشق جلد بیجا کند — چکره ای همچون صید فی لبا کند
لیک میش ای ز انبیا فتح باب — نیست بینا حاصل بجز رنج و تعب

زن نباشد طاشه یا بالغه — باشد از احوال لطفه زالغه

داستان آن مطبخی که بدون استعداد از راه تعجیل دل بوصل عریان نهاد و جان داد

عارفی را مطبخی همسایه بود — بس سخی و عاقل و پرمایه بود

اکثر استفسار کردی حال شیخ — بسته بودی چشم از احوال شیخ
چونکه فقر از شان فقر اولیاست — افتقار از سنت خیر الوری است

با وجود خرم و خلقی کمال — گر شدی احیانا او دانای حال
خدمتی کردی بصد عجز و نیاز — با کمال اعتقاد و امتیاز

اتفاقا چند مهمان عزیز — شد رفیق روزی آن صاحب تمیز
چونکه فقد نزل بد هم عشا — مرد عارف گشته در رنج و عنا

چون که اکرم ضیفه حکم رسول — در دل عارف نشستی بد عجول
یکدو بار از خانقه تا خانه رفت — تا کند مهمانی شان چیزی رفت

لیک در خانه بسیار او نبود — زین سبب تشویش وقت افزود
مطبخی آن شیخ را بر غم طبع — دید گه در خانقه گاهی بربع

بر در او آمد و تفتیش کرد — ماجرا دریافت پس تشویش کرد
زود از دوکان تماج و تریید — نان و قلیه ماهی بریان گزید

برد تیز و شیخ کای مرد خدا — صرف کن این جمله ای نور الهدی
هر کجا خواهی مرا از صرف کن — جمله کردم ملک تو این بیخ و بن

شیخ شادان گشت و مهمانی تمام — جمله را از آن خوان نعمت سیر ساخت
آنچه ماتی ماند بخشید اهل را — رفت تشویش و خوشی آمد بجا

مطبخی را گفت چه خواهی بگو — هر چه خواهی زین دریا بجو
بحر منع رحق آمد این زمان — آنچه میخواهی بگیر در داستان

مطبخی گفتا که از لطف شما — ولد و مال و جاه شد حاصل مرا
نیست میلی دنیا بجزی حاجتم — از ره شکر و قناعت سیا کتم

حق چه پیشی از حاجت مرحم کرد — چون کنم دیگر طلب ای نیکمرد
باز چون دریای حق در جوش بود — عارف اندر خواهش افزود

مطبخی گفتا که می خواهم شما — همچو خود عارف کنی بی فرقها
غیر از این دیگر مرا حاجت نیست — زین عطا گر نوازی خوش فضیلت

عارف اندر فکر رفت و گفت هی
گفت عارف گر چو من عارف شوی
گفت زین بهتر چه باشد ای کرم
خلوتی کردند آن عارف تمام
خلق هم زجمع شلیمن خیره شد
العرض جان را بجانان باز داد
چند آخر من کزین قوم بسوخت
چند اجانی که در راهش دهی
این سخن را اندکی کوتاه کن
وان سوم شهزاده با صد حزم و صبر
هر شب تا دی ز صحبتهای شاه
در دلش هر دم ز سلطان چون قمر
با چنین شاه پر از جود و سخا
بی طلب بخشید چون جان و تنم
گر سزاوارم بدین در ثمین
هر حکایتی که الهیت بود
از فضولی چون سخن پیشش کنم
صبر کن ای دل که مفتاح خوشیست
خاطرم زین سلطنت بگرفته نیست
رو بخلوت خانهٔ خاصی می کنم
تخت ارشادست گرچه بس غنی
فکر ساعت بهتر ز طاعات سال
گر مباد آن دم از مسند دهی
تاج این سر سایهٔ اقبال تست
زین نمط بسیار می شد گفتگو

زین سوال خام و دیگر گزین
غرق بحر لاشوی و خود روی
واصل حق گشته بر خیزم سلیم
صرف همت کرد در سقی المدام
عقل حج دی ز تمیز تیره شد
همچو شهزاده نخستین بی مراد
تیر آن لدار مرغ جانش دوخت
مرحبا آن سر که در کویش نهی

گفت ای نی زن همین را خواستم
تا نبود استطاعت یکسلد
گفت عارف اندرون حجره آ
بعد یک ساعت چو بیرون آمدند
آخرش بعد از زمانی مطلبی
نام او شش گفتنم در صورتست
صورت تکمیل گرچه تام نیست
بهر مردان ابله ز هستند گیست

وز سر آن جهان برخاستم
طوطی تو این قفس در دم بهلد
ساعتی بنشین مراقب پیش ما
صورت و معنی همه یکسان شده
در طلب جان را دو چون مرغ ای اخی
ور نه در معنی وصال حیرتست
وصل حاصل شد بمعنی خام نیست
کاین چنین پیوستگی بس فرخندگی

بیان حال شهزاده سوم و اکتساب او بر کمالات صوری و معنوی و صبر کردن او و بیان حاجت خود و بمحبوب خود رسیدن

وز حدیث آن سوم آگاه کن
می کشد از بیم عرفان همچو ابر
میمنه داز فیض شاه و دمبدم
داشت در دل شعلهٔ محبوب خود
سوی گفتن چون دل من بر جهد
خطره ام اندر دل شه منزلست
حسب حالش سید بی اشترا
در طلب نعیم حجگاره من چرا
می بدی آخر مراد دل پدید
بحر صبر و حلمی و کان کرم
تا که هم من ز خراش این و آن
مر سکوت از تر خالص نطفه است
مظهر انوار اجلالی شود
روز تعظیم ادب سر را بپا
ظل گستر باد تا یوم القیام
گر ببینم مسند شه را اعتماد
با شکوه سلطنت مانند شاه

در دلش انوار وحدت ها بجاه
نور نو وارد شدی شام سحر
حرف مطلب بر زبان آرم چرا
بر درش بس جمچو تو ای زنم
خود شهنشاه بوازد از لطف گزین
چتر شاهی بر سرش از شه رسید
از چه سید احاجت پیشش کنم
در میان صبر بس جانش گرگشتی
دل بتخت انجمن وحدت بسته است
از سخن گفتن من اکنون تن زنم
لیک ای زیر خودی شد روشنی
این تفکر هست تحیر در جلال
یا بجلخانه گردی منزوی
سلم من پایهٔ اقبال تست
لیک شه از امتحان در جستجو

کسب استعداد تو فیر حکم
هم نمی زد لیکن از مطلوب خود
لطف او بی گفته صد نعمت دهد
شاه آئینه صافی دل است
لطف او بر صاحب استعداد
نیست یکتا یه بر آن شه خفا
شاه روشن ضمیر است و خبیر
شاه او گفت کای جان کرم
جانشین من شود خود کامران
گفت پیغمبر کلام از فضه است
از تفکر یاد لم خالی شود
چونکه شهزاده شنید این ماجرا
سایهٔ تو بر سر من مستدام
یا رب هرگز تقاضا چنین مباد
گر و را در دل بود از حب جاه

هیچ در دل عجب یا پندار هست / یا درونش از حق مست است
دید کان در سر دیگر به بخت / بر نهانش جز نیازی بر بخت

حب جاه و شاهی حرص و هوا / در سرش آیا ندارد ماسوا
جز خدا و حب خاصان خدا / دو دل او نیست ایمی هیچ را

جمله احوالش بطبق وضع یافت / بر قدم بر شاهراه شرع یافت
در دلش میلی بسوی ملک نی / طالب بحر است و مهین فلک نی

بر محک امتحان پس آزمود / غیر زرده دهی آنجا نبود
گفت با اصحاب شه کین چرا / می تیر زد جز بدان دخت چو جا

ماه را با مهر پیوندی خوش است / جسم را با روح پیوندی خوش است
این مرا او را و مرا این لایق است / هر یکی را قران خود اوفق است

اینچنین دختر مر این کس را سزاست / آنچنان فصل اندرین خاتم بجاست
جملگی تحسین ایشان را بدل / کرده گفتند العجل نعم المحل

شاه گفتا مجلسی آراستند / بزم طوطی پس شکر افراختند
هر دو مشتاق ازل یکجان و دل / گشت ایجاب و قبول مستعجل

هر یکی زان دیگری سرمست شد / جان بجان و دل بدل پیوسته شد
از تانی کار رحمان است راست / زین سبب تعجیل از شیطان بجاست

صبر فرمود حق عزم الامور / صبر بی سبب است خود صبور
هر که رنجی برد گنجی هم ببرد / وانکه کاهل گشت در سختی بمرد

لیک کاهل در دنیا خوش است / عجلت اندر کار دنیا ناخوش است
صبر کن توکیل تنها کن بدو / خیر و شر است از تو وانداز او

کاهل دنیا شود چابک بدین / همچو آن شهزاده کانسو میبین

تمثیلات چند در بیان آنکه کار دنیا جمله برعکس کارهاست

کار دنیا جمله عکس کارهاست / در خوشی غم هست و در غم فرحهاست
هر که گریان است و خندان او بود / وانکه شادان نیست اگر گریان بود

فعل معکوس است نقش اینجهان / میل هر چیزی بسوی ضد آن
هر کرا خوانند سلطان او گداست / زانکه در طرفش کامل انسان او طارمات

کان فلان را این عنایت کرده است / وز فلان مال فلانی برده دست
گر گدا را اغنی و سلطان وقت / مالک وقت است پدر فرزندان وقت

خود ابوالوقت است در احوال خویش / نی چه سلطان وقت در حال خویش
همچنین بخیل و سخا را در نگر / نام بر ضد آمد ای نیکو سیر

از بخیلی سخی تر گو کدام / مال خود را می گذارد بهر عام
نفس خود را جمله زنان محرم داشت / بهر خرج از شان مسموم داشت

خود نخورد و نی بکس او داد / کیس در راجع سوی وارث المراد
هر کرا خوانی سخی او شد بخیل / زانکه غیرش را نداد یک فتیل

یا بدنیا خود خورد یا میدهد / بهر عقبی در لحد بخیر نهد
دیگری از مال او نفعی نبرد / هم خورانید و مسکین یا خورد

صرف در راه خدا بهر خداست / تا بوقت بیکسی آید بدست
چونکه در محشر درم دینار نیست / دین و مومن در آنجا بار هست

اندران دم عشق دگر ان مال او / پر شود میزان فرخ فال او
دوستی و دشمنی این جهان / همچنین بر عکس آمد ای فلان

هر که با تو دوست تر دشمن تر است / نقد عمرت را بافسوس در برست
هر که دشمن گشت نامد سوی تو / نامد او گاهی ندید او نی تو

در حقیقت او عدو دزد و دستان / نقد عمرت انگشته و ستان
دوستان تضییع عمرت میکنند / در فساد وقت حالت می کنند

بر تو حالی آمد و آمد زدر / حال ال گرگشت و پیدا شد نغور
بر تو حالی آمد و آمد زدر / بهر گفت بیهده بهر سمر

صحبت عامی بلای اکبر است / بهر عیش قلب غین اشتر است
غیبتی زین آمد تعرض آفتاب / بس عجل اله الا زچه بود حساب

در بیان مغلوبیت حال خود در پرتو نور جلال مولانا جلال قدس سره العزیز که کاشانه سوز خودی گشته

جلوه برق تجلی جلال / آتشش اندر خرمنم زد بی جدال
نور اجلال از جلال الدین روم / مخزن اسرار حق صوب النجوم
از درون وهم خود بجو دو سر بریزند / زآشیانم باز شهپر می‌زنند
من ندانم من کیم گوینده چیست / وین شرر در سینه‌ام از برق کیست
نالهٔ من گر امین پرده است / چیره‌ام در بحر عمان پرده است
می‌ترا ودی من بی‌معنی من / از نی دل ناله موزون پر شجن
قافیه مضمون بی‌رو پوش است / معنی از دل بچه شیر از بیشه جست
هم مرا خوردی هم دهم خودی / ای حسام الحق اگر در من قیدی
آمدی از من مرا بردی تمام / ای تو شیر حق مرا خوردی تمام
من چه دانم آنچه میدانی بگو / شد بدست تو زمام ای نیکخو
از کوچه و کردی اردوی خود / من ندارم از سر پا هوش خود
بشنو از نی چون حکایت میکند / قصهٔ هجران و هیبت میکند
کز وجود مطلقم چون کنده اند / من بگیریم چون ز جانان رخنه اند

چند ناله زار که از نی بیقرار در هجر یار غمگسار سر کرده و بیان منازل کلی و جزوی عروج و نزول اطوار هستی بر نسبه شهود

حال از من نمیداند کسی / هستم اندر آتش غم چون خسی
چونکه از قوس احد منزل شدم / خود بجم واحدیت حل شدم
منزل لاهوت کردم عبور / کردم از جبروت اسمی هم مرور
رفته رفته عالم ملکوت شد / عالم روحانی منعوت شد
بعد در عالم ملک و شهود / گشت ظاهر جمله اطوار وجود
منتهایش عالم ناسوت گشت / زین تنزلها دلم مبهوت گشت
کی بود یارب که معراجی شود / رخ سوی قوس احدیت رو نمود
هر نزول را عروجی لازم است / قطره سوی بحر خضر عازم است
لیک اقسام عروج ایجان است / هر کس از فیض خدا این در بست
شد عروج عامه مرگ جسم خاک / پس تعرج هست دیدم والافلاک
قدر مرگ خود نمیدانی چرا / میشود معراج لاهوتی چرا
موتوا قبل ان تموتوا گر شنیدستی ام / میکند کارت اجل حسب المراد
موت جسر موصل آمد سوی یار / مرگ را آماده باش ای هوشیار
ده چه خوش باشد که سوی نشه دم / واصل درگاه آن بیچون شوم
وقت آمد کز جهان بی کسی / پای کوبان سوی عالم قدسی
زین سبب فرمود احمد مجتبی / تحفة المؤمن که الموت آمده فی
گر نبودی موت بودی فانی دون / سخت میگشتیم عاجز پس زبون
شکر حق کو مخلصی بنهاده است / غرفه سوی آن جهان بگشاده است
این سخن باور نما ای عزیز / از عروج بعد مردن گو تو نیز
زان عروجی کرده در برزخ رود / درمیان قبر تا محشر بود
پس عروجی هست در محشر پدید / بعد از آن دوزخ یا جنت کشید
پس بسوی احدیت تا احد / سر برآرد از تعین سرمدی
منتهی سوی خدا شد زین سبب / هست رحمی سوی او خوب طلب
مومن از نور جمالی می رسد / ثمرها از باغ رویت می چشد
کافر از نور جلالی گور رسید / لیک محجوب است و خسرانی کشید
معنی کل الینا راجعون / فهم کن والله اعلم بالفنون
این عروج اضطراری عام هست / بهر هر ناپخته و هر خام هست
زین سبب فرمود آن احمد لبیب / موت جسر موصل آمد تا حبیب
وان عروج دیگر شد ز اختیار / اولیا و انبیا راز اعتبار
انده علم و عمل عارج شدند / پس بموت معنوی خارج شدند
پیش مردن مرده گردد و شو فنا / تا عروجی حاصل آید مر ترا
از منازلها که سالک آمده است / جهد کرده هم بدو انسو باز دست
تا که وجه حق بر او ظاهر شود / در تجلی احدی احدی رود
خود فنا گردد بقا حاصل کند / قطره آمد بحر کل واصل کند

الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب ۱۲

سوی بین معراج جذب ایزدی　　کو کشد در لمحه سوی بیخودی
دفعتاً تا قاب قوسین او پرید　　راه صد ساله بیک جنبش برید
ظلمت خاکی ز جسم تو رود　　نور یزدانی بهفت اعضا دود
ز احتجابا گشتند محجوبان مصیب　　وان گره گشته بهدی حسن نصیب
نی شبابه آنکه کار آخر کند　　هر مریدی این اعتبارا کی سزد
من تقرب شبر باعا کنت له　　من اتانی یمشی آتیت هروله
از چه نور پاک خوش آمد ملک　　از چه صاف و خوش آمد این فلک
نفس خیره خاک تیره شد لهم　　بر بلا آمد ای خوش قدم
نفس خیره را بده پس گوشمال　　تا دمد از خاک جسمت صد نهال
زین سبب فرمود قرآنی دیس　　ساعة الدنیا وفیه الروح لیس
زهد در دنیا چه جا فخر تست　　میل سوی جیفه ننگ و خسر تست
کرد احسان خداوندی بلند　　زهد این چیز را از ما پسند
زین عنایتهای خاص ایزدست　　گوشه گیر و زهد گوهر بدست
آن حیات باقی بی انتها　　نی علم گردش بگردد نی فنا
عمر دنیا پیش عقبی ساعتست　　ساعتی را لاتناهی راحتست
هر نفس بهرت مسیحا میت حیست　　گر نداری پاس او از جهل تست
این چنین انفاس خوش ضائع مکن　　غفلت اندر شهر جان شایع مکن
در زغاره چون ز خاره رسان نشان　　بند بندت گردد آخر ای فلان
هر عبادت از حق و وقت آمدست　　در صلوة و صوم میقاتی شدست
جز که ذکر آن خدای پاک ذات　　نیستش وقتی معین از خدات
گفت اذکرالله آن شاه جهان　　وقت نسیان ز نسیت رالجوان
هر گهت نسیان ترا برود ذکر گو　　تا نماند غیر ذکر و فکر هو
ذکر کن مذکور تا گردد عیان　　نی همین گر سکه باشد بر لبان
چونکه برباید ترا سلطان کرم　　آن زمان گشتی سراپا کان گهر
عالمی دیگر بدل بنماید ترا　　گیر سما و ارض شد گنجهاش

چون رسول مجتبی در یک نفس　　وا رهید از قید این نازک قفس
در دوم از ظاهر سوی باطن دود　　وان کثافت هم دل لطافتها شود
لیکن این در اعتقاد عبد نیست　　بنده را فعلی بجز در جهد نیست
هر مرید آخر مرادی می شود　　طالب مطلوب او بی میشود
قدر حال خود مرید آمد مراد　　زین سبب فرمود آن رب العباد
جهد کن کز جهدها عارج شوی　　ز آشیان آب و گل خارج شوی
زانکه از خاک مکدر تیره تست　　زانکه او نفس دنی سطر وست
جهد کن تا خاک را صافی کنی　　زین همه آلودگیها برکنی
جهد کن اندک دلا نه روز چند　　چند شب بیدار کن باقی بخند
کاهلی در کار دنیا در سیار　　چابکی می کن پی روز شمار
قدر او حقا چو پشه نیست　　پیش بحر آن جهان جز رشحه نیست
زهد نام خوب چیزی بس حقیر　　از کرم بنوشت او شیا کثیر
عمر معدود دی قلیل بی ثبات　　طاعتی کردی رفتی در حیات
لا یحوم حوله الا عدام قط　　صرت و جا باقیا حیا فقط
هی کجائی فهم و عقل تو چه شد　　پاس انفاس ای گوهرها ز خود
قیمت یکدم جهانی گر دهی　　نیست ممکن کز اجل یکدم رهی
بر سپهری سر و ذره می تنی　　چون ستانی آخر بیای ز نی
سایهٔ عهد ازل آیاد کن　　رخشهٔ فکرت خود داری پا کن
هم زکوة و حج فرض وقتی نیست　　غفلت اندر وقت آن بدبختی است
نوط و گر حق به نسیان داشتند　　ذکر را دائره نسیان ساختند
ظرف ذکر او نسیت آمدست　　پس بهر نسیان قرین کی شد ادا
جز خدای حد چه بود گر　　نام او بر جان و دل شیر و شکر
ذکر لفظی غیر عارض بیش نیست　　ذکر وحی جز فن روش نیست
ذاکر و مذکور ذکر آید یکی　　غیر حق باقی نماند بی شکی
آفتاب دیگر از مشرق تند　　ذره ات اشراق خورشیدی کند

هر چو آئینه را گردد محیط
در رگ و در پوست و اندر استخوان
شد گریبان صورت عقر اغض لا
در قیامت از عشق ست ای فلان
قارعه دانی که چه بود قارعه
قرع عشق آن ور نباشد بر دلت
در نظر کس را نباشد زن حجر
غیر حق را قدر نبود در دلت
کوهها سخت چون پنبه شود
چیست عالم آن عرضها مجتمع
عالم امواجی است در بحر وجود
نیست واقع بجز نقطه دگر
بسکه او جنبش بسرعت میکند
لیک حس را حیرت از اشتباه
نیست یک لمحه عالم را قرار
موجد و معنی همان یکذات است
کل شیء هالک الا وجهه
هر دمش ایجاد فنا و زندگی ست
مستمر مبنی عدم اعیان را
هر کرا در ضربت عشق و قراع
کفه میزان عقلش شد گران
لیک از شور فنا از جا نشد
او ست عشق عقلش پسندید مدام
شورشی و وحشتی آغاز کرد
خود گمان آفتابی او نمود

آئینه خود جلوه گر شد زان بسیط
برق نور در چند انکه رفت از من نشان
من کجا و هستی فانی کجا

بعد ازین گفتن جازت کی بود
شعله عشق از گریبان سر زده
قارعه آمد ز عشق ذو الجلال

در تاویل تصوف سوره القارعة ما القارعة و ما ادراک ما القارعة

هست بهر کوب لها سار چه
تا بدین نوبت ساند منزلت
دل نباشد باکسی هرگز گرو

نیست هیچ آگاهی بجز زان قرع سخت
پیش تو شاه و امیر هر کبیر
روز زن عجب بدیا مسند و شد

و تکون الجبال کالعهن المنفوش

از نظر هم چون سحابی میرود
در یکی عین بسیط متسع
لیک چون آمیست سیال الوجود
این فساد از حس قصر شد ای پسر
حس تو بر فقد او کی می تند
دائم آن یک شیء سیند زنگار
همچو موج آب الم و در فرار
اختفا با خود ظهور نور اوست
این زمان هست آنکه از تجدد
غیر وجه الله کرا پایندگی ست
نیست هیچ چو بحر ذات خدا

عالمی گردد همی پیش نظر
نیست هیچ اعراض اهر گو بقا
همچو آن جواله شعله دائره
همچنانکه قطرهای نازله
هست در تجدید اکوان نیهان
در نظر آمد قطعا متسق
هر زمان از فیض سابق لاحقی
سرعت کون و فساد این سحر کرد
لیک فیض حق سه دارد از وجود
قارعه زنیسان هیچ جانت زند
کوهها گردد ترام السحاب

فامّا من ثقلت موازینه فهو فی عیشة راضیة الخ

از نهیب عشق تا مرد نیاید
در مقام جمع شطح افزا نشد
در مقام خلقت از کاس الکرام
خویش را با قرص خور انباز کرد
لیک در واقع بجز عکس او نبود

گرچه گفت سمع بی یسمع دست
حد خود را داشت مطموح نظر
وانکه شد میزان عقل و سبک
گشت در آئینه تا بان آفتاب
گشت منصور سری بیاد داد

نحن اقرب هر مانم ای برادر
احد اکنون محو غیر از احد
ریزه ریزه کرد مینای خیال
صد قراع چون کتاب الاماں
کو کشد لها علی شوق لحت
جمله چون پرانگان شد حقیر
تا ترا خلق از نظر مفقود شد
مرده گردد خواهش آب و گلت
غیر حق را امر نفع گردد اثر
هر چه موجود هست اکنون فنا
در نظر آید بسرعت سائره
نزد تو شد مستقیم در واصله
لیک و دشلش مجدد هر زمان
هست در آن تو لیکن ممتحق
همچو او موجود گردد فانی
شد ز حس مشترک تمیز فرد
هر دمش بخشد سر تو نو وجود
ضربت آن تیشه هستی کند
مرتفع شد چونکه از جمعیت حجاب
کفه میزان عقلش شد مراع
خود کرا بی بطش بی بطش و دست
آنچه می بیند گفت او از حد
رفت در جام از حد نظر تنگ
محو شد آئینه رخشان آفتاب
و ز شر از عشق آتشها فتاد

برق از جانوش سر بر زند شعله شوقش چو خاکستر کند
شعله غیرت ببال گرم داد آتش عشق افسوزش بداد
تیزتر شد برق عشق بی‌نشان سوخته چون تافت سوی بیگمان
پس شود جامی ولش در باد به هیچ میدانی چه باشد ماهیه
آتش سوزنده نفس غیر را کو بسوزد در بطیر و سیر را
از نهیب آتش هجران بسوخت هر که زان شمس مشعشع دیده دوخت
ای ایاز از حد خود بشناختی جان بجان شاه مجید ساختی
یادم آمد قصه شهزادگان باز گردانم بسوی آن عنان

باز رجوع نمودن بتفصیل و تاویل قصه شهزادگان و تطبیق نمودن او بر منازل عرفان

اعتباری گیر ازین قصه تمام تا بری زین داستان حصه تمام
مرد را باید که کار خود کند نی بر افسون فسانه بر تنند
عمرها کردی در فسانه تمام صبح نزدیک است خیز اتمام
صبح پیری آمد و وقت رحیل در اساطیر و سمر کم شو دخیل
آن یکی که زاد راهی باشدت در لحد روشن چراغی باشدت
شام شد آمد غروب آفتاب وقت بیگه شد بجاده کن شتاب
نان و حلوا خورده تو مدتی هیچ زان یدی بباطن عزتی
نفس را پرورده‌ای گاوی شدی کی بمنزلگاه خود شادی زدی
چون شکم تازه سر افراختی خود شناوندی معلی ساختی
سنگ را اسپندی از نان تنور شیر را انجامدی از قوت چو گور
آخر انفاس است سنجیدن کنند چون چنانش مرگ خیزیدن کنند
پس یکی امروز بهر مرگ ساز در گذر سوی حقیقت از مجاز
نان و حلوا خوردی و فربه شدی در وحلها گر چو خر شدی
نعمت الوان مگیر خورده گیر خویشتن را آخر ایجا مرده گیر
چرب و شیرین خورده گیر ای سیر زفت در دو روز [illegible] آن ز تن در رفت
آن بخور کان نمود افزایدت عرفه سوی آنجهان بگشایدت
رفت عمر بی‌بها در کاهلی خنده و نسیان بده است و غافلی
رفت رفت اکنون بیا همسوی دوست تیزتر نه گام اندر کوی دوست
آنچه باقی مانده از دستش مده باز سر کن سر بپای یار نه
آنکه گر صد سال عصیان کش کنی باز در بازیست چون حلقه زنی
نه چنین یاری نکو ببریده خاک بر فهم تو بد فهمیده
کار حق بر طاق نسیان داشتی در هوا چندین علم افراشتی
پنبه غفلت بدر از گوش کن پندم ای جان بشنو اندکی هوش کن
چیست روح آن طایر قدسی صفت در قفس محبوس بهر معرفت
چیست روح آن طایر قدسی نژاد بهر کسب اندرین زندان فتاد
بهر تعلیم است طوطی در قفس تا بیاموزد صفیر از خوش نفس
آمده بهر تجارت از عدم رو بدانسو باشد او را دم بدم
نفس تو همچون پدر در تربیت میکند منع از حصار مشغلت
نفس اماره بعصیان لذتست سوی فسق و کفر و طغیان خوانداست
منع آرد زان حصار پرصور کان بپاید هوش دنیا سر بسر
حصن دین احمدی بی هیچ باد سیر باید هوش و نیاز اعتبار
اندران تصویر شاه دخت است ذکر حور و جنت و عشق نکوست
چونکه او و جان بجور عین گفت گوهرل ابتار طمع سفت
چونکه انسان سخت مجبول آمد سوی جلب نفع و دفع بد خلل
زین سبب حصن شرع خوش نظر گرده‌اند از رغبت و رهبت صور
گر ز راه طمع بر راه آورند گاه خوف قهر و دوزخ میدهند
تازیانه نفسهای سرکشان جبر و اکرها می بر سوی شهان
تا که طوعا یا کرها این نفوس سوی شاه و دختر خوش گرد دانوش
لیک آن شهزادگان یعنی بشر بر سه قسم اند از سلوک ای دیده ور
ظالم منهم لنفسه مقتصد سابق بالخیر بعضی شد زجد

اولیں شہزادہ گشت اے او نفس خود
از گروہ ظالماں نفس شد

لیک لطف شاہ دستش را گرفت
شد بمنظور اندر آں گاہ ایں شگفت

سوخت او زیک شعلہ چوں انگار
در پئے افتاد چوں بود انگار

گر بمردن یار در دست عدی
پس رہ حق سخت آساں تر بدی

واں دوم تحصیل کرد و اجتہاد
لیک در پیچے فتاد و در فساد

در رہ اوہام توقف پیش شد
منزل او را ازاں بر پیش شد

لطف شہ او را بجاں مقبول کرد
با وصال خویشتن مشغول کرد

واں سوم شہزادہ بود از سابقاں
گشت از ہمہ بہتر و بر او در سابق آں

کرد جہد و کسب عرفانے نمود
قرب آں شہ مبدم بر میفزود

چوں نظر بر شہ فتاد از خود شدہ
عشق دختر مستتر بر شہ نمود

واں دو را ہم شد زخود گو نصیب
لیک گوی آں تبہ و قرب عجیب

ہست از نقصان غم دار و منفعل
بر سر سلطنت محزون و خجل

زیں سبب فرمود آں خیر البشر
نیست غم در جنت از غفلت مگر

ہمچو طاؤس او فتد پاے زشت خویش
منفعل آمد و سر افگند بہ پیش

صورت زشتش در آئینہ بلاست
دیدن خود سو بر سر او از ہاست

در طپش آمد ز جانش از کف فتاد
داد کسب معرفت ہرگز نداد

ہر کہ بہرش جاں دہد جانش دہد
وانکہ یاقوتے دہد کانش دہد

مرد باید در نبرد شیر عشق
تا بقدر وسع گردد سیر عشق

ہست اینجا ہر نفس مرگ دگر
کز مرارش موت آید صد خطر

خویش را با آفتاب انباز کرد
دعوی قول انا الحق ساز کرد

ماند در راہ از کمال احدی
جرعہ نوشید از جمال احدی

نے ز استعداد و استحقاق بود
ایں ہمہ فضل شہ خلاق بود

از طریق معرفت آگاہ شد
با حقیقتہاے شہ ہمراہ شد

چوں ز ترغیب اہل ایماں میفزود
سوے شاہ از عشق دختر میفزود

چونکہ استعداد کامل دید شاہ
در حبالش داد دختر زانتباہ

تا قصے را شاہ بر مسند نشاند
خویش خواند و بر سرش زرہا فشاند

در دلش از ذلت خود خارہا
می کشد ز آں منقصت آزارہا

عاصیاں اگر بجنت رہ دہند
چہ سلطانی و قصر شہ دہند

زنگیے از آئینہ خانہ چہ سود
ہر طرف آئینہ ہست اے حسود

ایں سخن پایاں ندارد اے عمو
حال آں سلطاں کہ شد حق بگو

اے ضیاء الحق حسام الدیں حسن
بازگو حال شہ چارم بمن

چونکہ شد او تارک ایں سلطنت
ماند با شہزادگاں در سکنت

رجوع آوردن بحکایت آں بادشاہ کہ در انتہاے راہ ترک سلطنت کردہ ملحق بدین سہ گردیدہ بود

ملک را بگذاشت شد شاں را رفیق
ہمرہی میکرد در قطع طریق

پر تو ے از عشق شاں او را ربود
در سفرہا ہر سہ ہمراہی نمود

صحبت عاشق ترا عاشق کند
صحبت فاسق ترا فاسق کند

منکر از تاثیر صحبت جاہل است
ہر کرا از صحبت دیں عاقل است

ہمرہ اصحاب کہف آں کلب شد
تا سگے از وے بکلی سلب شد

زیں سبب فرمود احمد مجتبیٰ
لا تصاحب دائماً الا مومناً

چونکہ دعوت کرد خود را آں سگ
گشت در طیب روائح ظرف گل

بود آں شہ ہمرہ شہزادگاں
تا دو دا او زہر ایں تن داد جاں

خدمتے میکرد سرگرم وفاق
با دل خالص منزہ از نفاق

عشق را از انسیاں بسے تاثیر ہاست
مر دل آزادہ را زنجیر ہاست

ہر کسے از دیگرے خوئے برد
خربزہ از خربزہ بوئے برد

رنگ گیرد خربزہ زاں دگر
صحبت انساں ببخشد چوں اثر

باش مرداں خدا را خاک پا
تا رسد از مہر او بوئے ترا

مشک گرداند معطر طبلہ را
مشک بخشد تشنہ ہا بید را

چلچلا از صحبت خود دود را
می کند مانند خود بے امترا

گشت با شہزادہ سوم رفیق
ہر نفس حاضر بہ پیش چوں عشیق

وان سوم چون گشت شهره شاه چین — در خواصش بود این مرد گزین

یافت چون یکجان و قالب شد دوتا — میل شد شه را بسویش از ولا

اینچنین کس را نوازش لازم است — کو هوای نفس خود را عازم است

در هوای تو هوای خویش باخت — اینچنین کس را بباید نواخت

چون امید تقربهای شاه — از وطن آواره افتادم براه

ملک و دولت بهر ما گشتست گدا — در وفاق از دل علم افراشتست

آنچه لطف شه تقاضا میکند — جای لطف و مرحمتهای شه شد

لطف فرمود و ز حد بنواختش — ملو آن گهر وی داد و رسا خلعتش

آنچه لا عین رأت او را بداد — وانکه لا اذن سمع پیشش نهاد

زین سبب فرمود آن شاه رئیس — که هم قوم فلا یشقی جلیس

خاصه خدمتگاری مرد خدا — خوش قبولی بخشیدت نزد خدا

هر که شد مقبول مقبولان حق — گر دهد او لطف حق را مستحق

گشت ملحوظ عنایتهای حق — هست محفوظ از حمایتهای حق

من احب القوم منهم آمده — حب اهل الله نور جان شده

چون نبود این شاه ملحق ز جهاد — حب کان شمع براهش نهاد

جهد کن تا خود ز مقبولان شوی — بمقبولان حق شو منطوی

زین دو کس یک هم اگر جانستی — روز محشر سخت سود المستقی

سبزه مرغی کس باچون خورد — مرغ بی پر هم هوا گو چون پرد

دشت پرخوف است پر دام و دد است — هر طرف ره گژی پیدا شدست

گر گزد مارت شوی خسته ملول — بی فسون گر آمدی هستی تو گول

فکر تازه کن فسون را یاد گیر — رهبری جو تا بری راه عسیر

دشت بی مغز است از رهزن محقق — رهبری جو باش پیرا مقتفی

این سخن پایان ندارد ای عزیز — مثنوی را ختم باید کرد نیز

اختتام مثنوی معنوی

بشنو از نی چون حکایت میکند — منتهی قصه بدایت می کنند

شاه چین چون دید خدمتهاش بیش — اختصاص خاص با محبوب خویش

گفت با شهزاده زین کرم — کین فقیق تست پیوسته بهر خدم

غیر خدمت نی تو بودش لاغ — در خیالت بوده و از عالم فراغ

کرد شهزاده زمین بوس و بگفت — آشکارا بر تو هر چه از ما نهفت

اینکه شاه کامران ملکم دهد — در نیاز فاقتهای ما جستی نمود

تا رو بارش بهر ما بسیار شد — ملک خود در باخت تا را با رشد

شاه گفتا ملک و او را ارش کنند — در خور او در زبان آرش کنند

قصرها و ملکها ز اندازه بیش — از طفیل این سوم آورد پیش

گشت آن شه واصل مقصود نیز — چون طفیل ملک مهمان عزیز

پاس او لها کردن خدمتگری — بنا ز دولت مخدوم و بخشید سروری

هر که شد مقبول مقبول آگه — لطف حق میدهد ولی او گرد نیشان

هر که مردان خدا را دل بجست — در ادای خدمتش شان گشت بخت

ابن مسعود رضی نیز نقل کرد — مرد را مع من احب ای نیک مرد

حب لله نعمت بشر کن شعار — تا بیابی بر در دلدار بار

گر نبودش جهد و استعداد کسب — صحبت مردان بکار آمد عجب

مرد باش تا که خود بی مرد گرد — به ز یک صحبت بود صد ساله فرد

زین سبب فرمود در قرآن خدا — خود طلب میکن وسیله در هدی

دشت پر مار و بهر سو سبزه زار — بی فسونگر پا منه گردی تو زار

هست نیا سبزه ها ار نقش ار — دشت پر غولان و دیو امی شمار

گر خلد خار به پای دل ترا — تار که گر نبود بر آری چون را

دشت پر خار و بهر سو اژدهاست — بر سر هر یک قدم بس چاههاست

راه بس سخت و شب تاریک پیش — انگیری ست کز بغتی ز خویش

کار حق را نیست پایان اعلام — مثنوی را کرد باید اختتام

اختتام کلام به پید طبع رنج خود کام سوی شاه عالیمقام

شد ز فیض مولوی ولوی

باز شه اکنون سوی سلطان برید — پرده های عادت ابد درید

هست چوں کل الینا راجعون ‌ ‌ می شوم مر اصل خود را سرنگوں
شدنی من خالی از صورت تا ‌ ‌ خالی از خود گشته و در نای فنا
شد تهی از خود نه من گشت نیست ‌ ‌ جز نفخت فیه ز روحی هیچ نیست
سوختم ایں نے و خاکستر شدم ‌ ‌ در بستان فهم و هضم شدم
احمد آچوں و ز میم از تو رفت ‌ ‌ ماند صد گر هستو تو گرم و تفت
دوره میم آں تعینهای تست ‌ ‌ لا کن ایں آنا شود الا تست
وقت آں آمد کزیں فخ بر پرم ‌ ‌ رخت سوے ملک لاهوتی برم
هم کرا آنجا آدم آنجا روم ‌ ‌ با جمال یار بی پرده شوم
چوں تجلی کرد بر طور وجود ‌ ‌ گشت گاه کوه جسمانی چو دود
خر موسیٰ صاعقا خاموش شد ‌ ‌ رفت عقل جزوی و بیهوش شد
الله الله غیر الله نیست کس ‌ ‌ الله الله گشت یار همنفس
الله الله کو من کو ایں خطاب ‌ ‌ ختم کن والله اعلم بالصواب

ارجاع کلام باستمداد روحانی از مولانا جلال الدین ہمام

شمس حقانی جلال الدین ہمام ‌ ‌ چونکه خود فرمود وقت اختتام
باقی ایں گفته آید بے زباں ‌ ‌ در دل الکس که دارد زنده جاں
خواستم از روح پاک و مدد ‌ ‌ خود و فای عذر هم زاں معتمد
وعدهٔ اهل کرم گنجے بود ‌ ‌ وعدهٔ ناهل چوں رنجے بود
رشحه زاں بحر بر جانم بریخت ‌ ‌ رشته ما و من ما را گسیخت
با زباں بے زبانی خود بگفت ‌ ‌ در ها نغز از در سلک سفت
سعی من بود ایں گفت گو ‌ ‌ خود تو ایں در را چو آوردی جو
گر اجازت باشد اظهار شود ‌ ‌ ایں سفینه هم به بحر تو رود
بے اجازت فره رایا از کجاست ‌ ‌ کو ز خورشید بجو ید نور جاست
خود تو دانی از تو شد دو قبول ‌ ‌ من چه گویم پیش تو حرف فضول
انچه در پرده بگفتی اے ہمام ‌ ‌ ساز مقبول اے ضیاء الحق حسام

مناجات بجناب قاضی الحاجات

اے خدا سازندهٔ عرش بریں ‌ ‌ شام را دادی تو زلف عنبریں
روز را با شمع کافور اے کریم ‌ ‌ کردهٔ روشن ترا از عقل سلیم
خوں بناف نافه مشکی کنی ‌ ‌ سنبل و ریحان چو بو مشکی کنی
قادر قدرت تو داری بر کمال ‌ ‌ انت بی انت حسبی ذوالجلال
اے خدا قربان احسانت شوم ‌ ‌ کان احسانی بقربانت شوم
معدن احسانی و ابر کرم ‌ ‌ فیض تو چوں ابر بدیزاں بہم
از عدم دادی بهستی لم تعالیٰ ‌ ‌ زاں سبیل ایمان و نور ابتدا
اے خدا احسان تو اندر شمار ‌ ‌ کے توانم با زباں صد ہزار
من بخواب و پاسبان من توئی ‌ ‌ من چه طفل و حرز جان من توئی
من بعصیاں صرف وقت خود کنم ‌ ‌ بینی و از حلم می پوشی برم
روزیت اخوده عصیاں می کنم ‌ ‌ نعمت از تو من بغیرے می تنم
جمله می بینی بگیری انتقام ‌ ‌ از در علم و کرم آئی مدام
بر دل من صبر و خصت از نظر ‌ ‌ سکینی ہر روز اے رب البشر
لیک من غافل ز لطف بیکراں ‌ ‌ چشم دارم ہر زمان احسان و آں
دوست را با من نظر شد و ختر ‌ ‌ حیف من با دیگراں دل تو خسته
من گنه آرم تو ستاری کنی ‌ ‌ جرم من آرم تو غفاری کنی
جرم ها بینی و خشمے ناوری ‌ ‌ اے بقربانت چه نیکو داوری
در مصائب در حوادث زار زار ‌ ‌ چونکه بر من تنگ شد از روزگار
یار و خویشانم مرا بگذارند هم ‌ ‌ زار و در دست غم بسیار رفتند
جز تو کے دیگر دراں سختی رسد ‌ ‌ دستها عیبها تو گشتی مدد
در رسیدی و بگرفتی مرا ‌ ‌ وا خریدی از همه سختی مرا
چوں شمارم من ز احسان تو چوں ‌ ‌ گر زباں ہر موی شود لطف فزوں
شکر احسان ترا چوں سر کنم ‌ ‌ اندریں گو قدم از سر کنم
جاں گوش و چشم و ہوش پا و دست ‌ ‌ جمله از دریای احسانت پر است
اینکه شکر نعمت تو می کنم ‌ ‌ ایں هم از تو نعمتے شد منتنم

شکر این شکر از کجا آرم بجا
طاعت و توفیق طاعت هم ز تو
نام تو چون بر زبانم می دود
الله الله ای چه نام خوش مذاق
اینچنین حبل المتین ادنی مرا
وه چه بدکارم که جمله نیستم
الله الله لیس غیرک فی الوجود
چشم ظاهربین نمی آمد مقل
الله الله گو برد تا سعت عرش
اسم اعظم هست الله العظیم
ساقیا آن باده اندر جام کن
بیخودم زان باده و اکنون مرا
رشحهٔ بحر جلالش بر دلم
فیض مولانا جلال و هم حسام
بر ادیم تافت چون نجم یمن
صد هزاران یافتند از مثنوی
نیست شد از لطف اخوان الصفا
رو بحق آر و مکن ختم کتاب
انت مقصودی الیک وجهتی
کن انیس القلب اختم لی بخیر
ختم شد این نسخه در سال غمو
غم آن کو یاد حق بیگانه است
انما اموالکم اولادکم
باخودی مبنی گر این اختتام
بهر یک نکته این سخن یکرنگ شد

من کیم از دست توفیق ای خدا
لطف تو بر ما نوشته صد نکو
هر بن مو از عسل جوئی شود
حرف حرفش میدهد جان بر آفاق
کاعقابش عرش را شد مرتقی
پس چه حاجت هستی ای ستم
هل تری الله یا فی در الشهود
میتوان کردن بلی جهل العقل
پیش معراج تو گرد و چرخ فرش
جان جان و محیی عظم رمیم
گه زنا و سن بر آر و دست گرد
نیست فرق از جان و تن زنده را
آمده بر بود از این آب و گلم
نخل جان ابد اوادیر ای تمام
عنبرین شد جمله چون مشک ختن
و ارتقا سوی صراط مستوی
دور رسد این بنده هم سوی خدا
دم مزن و الله اعلم بالصواب
خالصا لله کانت نهمتی

دست و پا و این زبان و لفظ شکر
خود چه شیرین است نام پاک تو
الله الله این چه شیرین است نام
الله الله این چه احسان کرده
الله الله خود چه نیکو کرده
الله الله انت لی نعم الوکیل
الله الله لا اله هر چیست
الله الله اسم ذات پاک تست
چون برآرم دم بالله الصمد
الله الله مستم از نام خدا
از رحیقت جام می از کاف و نون
از رحیقت کام جلالی جرعه
شوق هر جامی آمد هست
نور مهر مطلع دل تابافت
چیست زین حلقه تو انفاس خوش
من هم از فیضان انفاس جلال
چه عجب شمس ار نوازد ذره را
ربنا فالحمد لک فی کل حال
یا محیط الکل یا کهف الوری

عاریت از تست ای از هیچ نکر
خوشتر از آب حیات ادراک تو
شیر و شکر می شود جانم تمام
در چنین برزخ چسان در پرده
آشکارا هستی و در پرده
انت لی انت حسبی یا جلیل
چونکه لا الله خورشید جلی است
اسم اعظم از برای قرب دوست
چرخ نعره لیتنی کنت زند
میچکد از هر رگم الله جدا
لیس فیها غول و لاهم ینزفون
می زنم بر بوی جودت قرعه
زین صفیر ای کرامی آمده است
سنگ من تا لعل تربیافت
مقتبس انوار عظمت گشت و گش
در رسیدم تا جلیل ذوالجلال
ابر عرش سیراب زد قطره را
انت معنی السر فی کل المقال
یا اله العرش یا رب الثری
انت حسبی انت کافی لیس غیر
هر که از نورش مدد بی نور باد
حب جاه و ابلهی کنون بود
بعد از آن عزم ز آن سو رکن
در به بند از خودی اغیار باش
گر شود بی صلح و دفع حرب و کین

در ختم و سال تاریخ اختتام مثنوی مذکور میشود سنه ۱۲۱۶ هـ

غیرت حق دارش از غیر و در
در پی دنیا دو دل دیوانه است
فتنه فرمود حق ای ذوالحکم
خود برین دربانی و السلام
بهر رجم آن شیاطین سنگ شد

دست غیر از دامنت دور باد
در پی مال جهان مجنون بود
تا توانی غیر حق را دور کن
وز خودی بیرون بیار و یار باش
دفع غیر اندرین حصن حصین

بادل صاف از برای حق ببین / از گل و تا ری بوی یقین
نقش او پوشیست مقصد معنی است / غیر حق جستن ازین لا یعنی است
هر کرا حق را جست حقانیست او / رحمت حق باد رحمانیست او
وقت را با غیر حق ضائع مکن / بطن را پر روح را جائع مکن
فانی از خود شو شو باقی بحق / سر بهر از باطن رب الفلق
گر ره حق بایدت هشیار باش / غفلت آید از خود و کن بیدار باش
گام اول مستقیم شرع شو / بعد از آن راه طریقت را برو
این سخن را نیست هرگز اختتام

دنه در چون و چرا آزارهاست / هر کجا گل هست آنجا خارهاست
حق بجو در حق بگو و حق بخوان / هر زمان حق حق بگو حق را بخوان
کار شیطانی مکن شیطان مباش / بر غبار جان کس آبی بپاش
پردهٔ پندار است این نقش غیر / نیست جز آن یک صنم در جمله دیر
مثنوی را شش مجلد یک نواست / حاصل آن غوطه در بحر فناست
باش اول بر شریعت استوار / بعد از آن سوی طریقت بیا
تخلیه با تحلیه باید ضرور / تا نمائی بحر عرفان را عبور
بس سخن کوتاه باید والسلام

خاتمة الطبع مطبوعهٔ سابقه چکیدهٔ خامهٔ سحر طراز منشی کالکا پرشاد متخلص موجد

نی حکایت از شکایت میکند / وین قلم شکر و روایت میکند
آن فغان و ناله و فریاد و آه / این خوشا و مرحبا و واه واه
نقش آن تا پردهٔ گوش ندیم / نقش این بر کرسی دل مستقیم
سینه اش سوراخ از رنج و تعب / از شگاف این ز خنده شادی طلب
او بود از هجر مبدء ماتمی / این بوصل منتها در خرمی
ابتدا باشد سفر از کوی او / انتها شد عود هر شی سوی او
از مشیت گشته شش جزو تمام / شد بجای خویش راجع والسلام
او کتاب مولوی مرقوم کرد / شکر طبع این دو ها مختوم کرد
بینش او واقف کونین شد / وه چه عین النور نور العین شد
عشق کرده سینه اش را چون تنور / باد طینش نار و نارش جمله نور
از صفا گردید قلب آئینه تاب / کرد عکس آفتابش آفتاب
میکند اثبات حدت از وجود / در عدم او ثابت آن کرده بود
قیس دیوانه هشیار بود / در انا لیلی انا الحق می سرود
گوهر نامش بزرگ آمد چنان / کان نمی گنجد بحر اندر بحرش ال
این حروف سبعه در نام منید / بر فلک هفت اختران مقبل اند
نیک طبع و نیک ذات و نیک نام / خوش نصیب و خوش خصال و خوش کلام

شکوهٔ آن بود در فراق نیستان / شکر این آمد ز وصال نیستان
آن ترنم سازی آغاز قال / این نوا پردازی انجام حال
مرد و زن نالان کنند از نفیر / جان و دل شاد آن کنم این صریر
در دو سینها او بنا کامی فتاد / با بی فیروز است این کام دل نهاد
منتها و مبدء آمد متحد / رو بگرد دائره ای منفرد
این قلم خود از قلمدان برنجاست / پرده اش وسعت کشیده هر جا که خواست
بشنو اکنون شرح آن ای محترم / گرچه نعمت گفته شاکر این قلم
آن جلال الدین رأس العالمین / گشته از علم الیقین عین الیقین
او ز فیض شمس کامل چون قمر / هم فنا فی الشیخ چون در سحر
سوز جانها پر اثر را جمع کرد / دل چنان خرمن شکر بلبل گشت و بود
بوی گل را انسان کرد بوش صبا / برده دیار امانت مرحبا
در لباس قصه گفت او حرف راز / فی الحقیقة شد حقیقت آن مجاز
منطبع کرد این کتاب مستطاب / منشی عالی همم والا خطاب
نون و واو و لام و کاف و شین را / قبل آخر بعد اول افزا
چون بگیتی نام نیکش می دود / سیر هر سیاره ثابت میشود
با مروت با فتوت باکرم / ذو الریاسة والفراسة ذو نعم

بحر جود او محیط عالم است	وسعت اخلاق بر اعظم است	آن عطارد فن بہ پیرے کز قمر	خامہ اش باشد سریع السیر تر
بسکہ خندہ الست آں روز میں	موج خندہ میشود چین جبیں	زمی دال از کلام او عیاں	زانتا ہراں حق اود کاندراں
نکہت خلقش چو یابد مغز خشک	لب شد از لطف سبت ریشک	کردہ زامرش بہ تصحیح اہتمام	عالم علام عبد اللہ نام سہسوانی ۱۲
فضل عالم ظاہرش و ظاہر است	در تصوف ہم بباطن ماہر است	نسخہ ہائے مستند پیش نظر	ہم طراز خامہ ہم نقش حجر
حرف راجح زاں ہمہ مختار شد	از صحیحات این اصح تیار شد	اقتباس آیہ و حل لغات	در حواشی ثبت گشتہ با نکات
کاغذ کافوری و مشکین رقم	دستہ گشتہ سنبل و نسریں بہم	لیلۃ القدر است یا ادبا صفات	کاندریں تسبیح و تہلیل خدا است
منعمے کز طبع این و شن سواد	اگر دہ روح مولوی دم شاد	یا در وز نی دلت اسکندرش	ہیچو موجد عالم مدحت گرش

قطعہ تاریخ مطبوعہ سابقہ نتیجہ فکر خوشنویس عدیم المثال شاعر معجز مقال صاحب خیالات الطف منشی اشرف علی اشرف رحمہ اللہ

کلام مولوی روم شد طبع	کہ ہست آں مظہر اسرار کونین	برائے سال طبعش کلک اشرف	نوشتہ دفتر اسرار کونین ۱۲۸۲ھ

ایضاً طبع زاد شاعر شیوہ زبان طوطی گلزار ہندوستان منشی طوطا رام مرحوم متخلص بہ شایان

چند اغراض مولانائے روم باخدا	حق نما و حق پرست حق شناس و پیشوا	در لباس نظم شیریں فی الحقیقہ در رقم	رمز قرآن حدیث آں کتاب بیش و کم
این کلام کامل خضر طریق کاملاں	طبع شد در مطبع منشی علی دوماں	بہر سالش زد رقم شایان چنیں مصرع تمام	مثنوی مولوی معنوی راہبر ۱۲۸۲ھ

ایضاً نتیجہ فکر شاعر نخجستہ کلام اوج سخن را ماہ دو ہفتہ منشی ہرگوپال متخلص بہ تفتہ تلمیذ رشید مولانا غالب رح

طبع شد آں نسخہ کو راہنما شد مرا	دیدن آں شعر و گر کام مرادے دلم	آنکہ از فیض او شد ہمہ تن گویا	دید تو اول زبان صدق و صفائے دلم
از سبب آنکہ شد لیسہ دولت نصیب	در حق او ہر زمان ہا دو دعائے دلم	الغرض سال طبع تفتہ ہمیں زد رقم	مثنوی مولوی عقدہ کشائے دلم ۱۲۸۲ھ

ایضاً نتیجہ فکر نازک رنگیں کلام منشی خیالی رام متخلص بہ خیالی شاگرد رشید مولوی احسان اللہ ممتاز غفر اللہ لہ

در زمان نیک و آں خوب ہنگام سعید	مثنوی مولوی معنوی مرقوم شد	خوش خیالی ازکجا بگفتہ سال مبارک است	مثنوی مولوی معنوی مطبوع شد ۱۲۸۲ھ

ایضاً

مثنوی مولوی روم شد مطبوع طبیع	اہل مطبع را طبیعت بہر طبعش شامل است
در زمان نیک و وقت خوش خیالی مصر مصر	از عرب مسموع شد تاریخ مرغوب دل است ۱۲۸۲ھ

۱۲۸۲ھ ۱۲ منہ

ایضاً طبعزاد شاعر معرفت آگاه تصوف دستگاه محو عشق الله باقی شیخ محسن علی متخلص بہ ساقی

من نیم ساقی فقط مست و خراب از عشق او
چرخ در گرداب حیرت چوں حباب از عشق او
در ہوایش چشم نم شبنم نہ تنہا آمدہ
گل گریبان چاک گشتہ بگلزار جہاں
در فراق او نہ تنہا ماہ شد شب زندہ دار
نے فقط فریاد نے دار دلباز نغمہ اش
والۂ و شوریدہ از خود رفتہ و مستِ الست
چرخ سرگرداں زمین از فرط حیرت در سکون
میکدہ گردیدہ ام از جوش صہبائے غمش
از مقاماتے کہ می گویم باستعداد خود
فی الحقیقت مثنویِ مولویِ معنوی
بیت بیتش لفظ لفظش شیشہ و ساغر بود
ہر کہ بیند ایں مے کہنہ نشاط نو کند
سوے ایں مے کش سوال حسن خود ارنے بود
ایں مے کہنہ چو از نو در خم مطبع رسید
باکمال جذب در منقوط گفتم سال طبع

ہر چہ بینی در جہاں سر در شراب از عشق او
در تجلی محو ذرہ آفتاب از عشق او
موج طوفاں خیز و داماں سحاب از عشق او
زلف سنبل نیز دارد پیچ و تاب از عشق او
چوں شفق در خوں نشستہ آفتاب از عشق او
پوست بر تن میدرد چنگ و رباب از عشق او
عاشق دیوانہ را باشد خطاب از عشق او
در تب و تاب اند ماہ و آفتاب از عشق او
اخگرے در پہلوم با دل کباب از عشق او
ہر یکے ہم گفتہ دارد صد کتاب از عشق او
میکدہ آراستہ با آب و تاب از عشق او
بہر رندان حقیقت چوں شراب از عشق او
دائما باشد ز مستی شیخ و شاب از عشق او
لن ترانیہا برآید در جواب از عشق او
گرچہ پیرم باز شد جوش شباب از عشق او
مثنویِ مولویِ جام شراب از عشق او
١٢٨٢ھ

قطعۂ تاریخ مطبوعۂ سابق طبعزاد شاعر تیز طبع سید مومن حسین متخلص بہ صفی
تلمیذ رشید شیخ مہدی علی ذکی

اے امیر مطبع گردوں وقار
الطباعِ مثنوی معنوی
ہر مصحح را ز صحت ایں کتاب
آں صفا کش طبع حیرت خیز است

ہر کرا بینم ثنایت میکند
مرز فرمانت کنایت میکند
خود دلالت بر جرات میکند
ہم طبع من سرایت میکند
عارفانہ ہست قولش اے صفی

پر گہر داماں ہر محتاج را
در معارک از نشاں کاغش
شد بیاض صبح صادق مثنوی
مولوی خود از زبان بنات
بشنو از نے چوں حکایت میکند
٦٢ ١٢١٨ھ

ابر نیساں سخاوت میکند
کلک پیدا شان ایت میکند
این صحف شاں کفایت میکند
عیسوی سالش روایت میکند

ایضاً من افادات ہمپایۂ قدسی و کلیم مرزا اصغر علی خاں متخلص بہ نسیم دہلوی

چو کردم راست این نخل ہنر از شاخ و برگ و بن
شنودم از ثنای منشی دیباچہ آغازش
بیا اے خاطر مشتاق سر کن داستانے را
دلے دارم کہ مصروف کمال فیض و اوصافش
بہمت بر سر مخلوق ہر دم بار احسانش
ضمیرش صورت آئینہ شکل اندر و مطلبہا
درین ہنگام طبع مثنوی عارف کامل
بخاطر جاگزین گردید و آساں گشت انجامش
چو جستم مصرعۂ تاریخ بہر فکر آزادش

بگفتم چار بارے دل بیک مصرع مفاعیلن
کشودم بہر سامع بعد آں ہر عقدۂ رازش
کہ دارم زیر پا در شوق پابوسش جہانے را
اسیر دام لطف و محو رمز خاطر صافش
ندیدم در جہاں ذلتے بنا شد آنکہ مہمانش
ہوس در خواب راحت از خیال جنبش لبہا
کہ نامش مولوی روم ست و فیضش صیقل ہر دل
اجازت شد بما از بہر سال طبع و اتمامش
نوشتم اے ولی بود جاں قربان ارشادش ۱۲۹۲ھ

ایضاً

بحکم منشی عالی جنابے	بطبع آمد کلام لاجوابے	کلامے آنکہ مثلش در جہاں نیست	باوج ہر زمین و آسمان نیست
پئے تاریخ ایمائے بما شد	بسال عیسوی دل آشنا شد	چناں مصرع نو زیبا بیاں کرد	حدیث از عشق حق عاشق بیاں کرد ۱۸۷۲ء

ایضاً مطبوعۂ سابقہ ریختۂ خامۂ بلاغت شمامہ منشی کالکا پرشاد موجد بیکنٹھ باشی

طبع شد چو خاتمہ موجد صفا نہاد	گفت سال عیسوی۔ خاتمہ بخیر باد ۱۸۶۵ء

تقریظ طبع سابق ریختۂ قلم جادو رقم ہمپایۂ طوسی و کلیم محمد انوار حسین تسلیم سہسوانی رحمہ اللہ تعالےٰ

کردگارے کہ مشت خاک را ادراک بخشید زمین را ساکن و فلک را متحرک آفرید بیچون و چگون ذات صفاتش لم یلد و لم یولد صفات ذاتش در بود بے نمود ی صاحب بے دو بود خلق در بے نمودیش در نمود در باطن نزدیک و بظاہر دور در مجاز آشنا و در حقیقت مستور کسے کہ نیرنگ صورت و معنی شکست آب طریقت رجوع حقیقت بست خود را یافت ہر کہ در جستجویش گم شد مانا چوں قطرہ کہ بقلزم پیوست قلزم شد سزاوار ثنا و ستائش است و لائق حمد و نیایش ما گنگ چہ گوید و شل چہ پوید گیرم کہ لسان موج بہر کسوت کہ خواہم برآیم و بروش گل بہر رنگ و بو کہ توانم تمام توانم کہ شرح قدرت و آلائش بکام و نقطے بر حرفے از حدیث آلائش بر نگارم جل جلالہ و عم نوالہ شہباز فضائے مشرقین و مغربین چلہ نشین قاب قوسین

اصل وجود فرع عالم یا ازین لا او لاد آدم دستگیر خطاکاران شفیع گناهگاران عنوان صحیفهٔ مقبولان خاتم بالخیر رسولان
محمد مصطفے احمد مجتبی کہ چوں میم احمد کمر خدمت در حضرت سبحانہ تعالے بستہ ودرین اطاعت وطاعت در شب معراج
باحد پیوستہ خالق الخلق اکثر بلکہ بیشتر از بیشتر سوائے اسم ذات بدیگر نامہاے صفات بہر آوازہ آوازداد و پایۂ اعزاز و
امتیاز از رفعتے و قعتے دیگر نہاد نقد تحیات نثار روح پر انوارش باد و تحفۂ تسلیمات نذر آل و یارش باد دریں ورکہ موسوم
بسیزدہ صدی ست و صعوبت و عقوبت قحط الرجال رتصدی مردم ہر ملت از سلوک نحو و صحو بر گردیدند و مانند حرف
مدغم در ضلالت گم گردیدند بد کیشان خلعت لباس پیرایۂ وضع و تلبیس را الباس تکلف چنان پوشانیدہ اند کہ شیطان مرید مریدم
و سر ارادت و جبین عقیدت بر آستانہ بخشوع و خضوع بر آستانۂ این ابن الدنیا سودہ بما و منی گرفتار اند و از عجز و زاری
بیزاری بفرض محال اگر کسے ز آب و خاک بیرون آید و در حقیقت بر ہمو سے طریقت گراید ورا مضغوغ الجنون گویند و
زمین ادر زیر پا کشیدہ می پویند عالم اندرین عالم مانند رخ رخ نہفتہ و علم چوں عنقا در زاویۂ نقا خفتہ نشان خدا رسیدگان
حال معدوم الانام سابقین در کتب مرقوم ضلالت حاضر سعادت مفقود ست علم معدوم جہالت موجود انقلاب زمانہ
دو رنگ بجائے رسید کہ وحشت قرد از چہرۂ قدر بارید با این ہمہ خرابیہا بگفتار آمد و خامہ در گذارش آں بر فتار
منشی نولکشور کہ مالک مطبع اود ھ اخبار ست و نام نکویش روشن تر از آفتاب نصف النہار ملازم طبع پاکش فیض رسانی
خاطرش شیفتہ و فریفتۂ قدر دانی حاتم وقت خویش ست و مرہم دارش ست کتب ہر علم و فن عموماً و کتب مذہبی اہل اسلام
خصوصاً طبع نمودہ و در انطباع کلام اللہ شریف بحسن ارادت کہ نشان سعادت طالع اوست بذل ہمت فرمودہ
دریں ایام جریدۂ نکات مکتوم یعنی مثنوی مولانائے روم کہ شہرتش اکناف عالم فرا گرفتہ و غلغلہ او فرسنگہا آن سوے
آسمان رفتہ در تصوف کتاب معدوم النظیر ست و مقبول طبائع برنا و پیر کاشفان اسرار و واقفان استار
کہ در راہ تعریفش می پویند بزبان حال در انجمن قال باواز بلند می گویند ؎

مثنوی مولوی معنوی	ہست قرآن در زبان پہلوی

بار ثالث بحکم حوصلۂ بلند و منش ارجمند طبع فرمود گویا بر ریشے حق جویان ابواب تصوف کشود بہر تقدیر بفضل یزدان
بر مراد خاطر مشتاقان این نقش دلکش بنقش دیگر بکرسی نشست و خار خار انشگاف غم در خاطر بدخواہ شکست آے
تسلیم بس کن و ترک ہوس کن زیادہ مخروش بخموشی بکوش کہ مبادا اکثر کلفت طبائع نازک اسبب باشد
و آں سبب بلا واقع بر زخمہاے طبع یک دست نمک باشد التماس تاریخ طبع بحسن بر جائے خویش بنشیں ؎

مثنوی مولوی چوں طبع شد سال طبعش خامۂ من زد رقم	باکمال فضل قیوم و قوی منطبع شد مونس جان مثنوی

۱۲۹۱ھ

خاتمۃ الطبع

ہر آئینہ برآرائے زہرہ علوم وفنون ونفوس طاہرہ کاشفان سر مکتوم و مضمون روشن وہویدا است کہ مطبع منشی تیج کمار کہ وارث ونبیرۂ ناشر جلیل وطابع کبیر منشی نولکشور آنجہانی ست تاہنوز از روایات قدیمہ وسنن سنیہ دامن خویش را نا کشیدہ است وہمچنانکہ در آوان سابقہ مربیان چاپ خانۂ او بر نشر وطبع کتب ضروریۂ مفیدہ کمر ہمت خود چست نہادہ بودند۔ مالک مطبع تیج کمار ہم بعزم بلند و بارادۂ صمیم نظام کار و بار را می کشد، واقفان پرتمکین و دانندگان حالات پیشین نیک می دانند کہ در خزینۃ المکتبۂ ما چہ قدر ذخائر و نوادر کتب عربیہ وفارسیہ برائے چاپ محفوظ وموجود اند، ظاہر است کہ اندریں ایام گرانی و قلت اشیاء اگر ازیں چند عدد را ہم قصد طبع میکنیم سرمایۂ عظیم در کار باید، تاہم عزم قوی ست کہ اگر ہمہ ذخیرہ نتواند چندانکہ ممکن شود لاجرم بتدریج نذر ناظرین وہدیۂ شائقین خواہیم کرد، ایں کتاب لاجواب را ازیں سلک لآلی یک دانۂ رنگین وثمین باید شمردن، ایں کتاب چیست - صاحبان ذوق معرفت وعارجان معارج حقیقت وطریقت بہتر وخوب تر دانند کہ تالیفے منیف وتصنیفے رصیف مثل مثنوی مولانائے روم دیدۂ جہاں ندیدہ وگوش زباں نشنیدہ است ازیں جاست کہ گفتہ است ؎

کتابے کہ آب گہر می برد ... کتابے کہ تاب قمر می برد

لاجرم مقبول انام افتادہ و عزیز دلہائے خاص وعام گردیدہ است وچنانکہ اصل کتاب در فن خود پایۂ بے مثال وبے نظیر دارد کارکنان مطبع اورا از نسخ قدیمہ مقابلہ کردہ بصحت تام وحسن ملاکلام باعتبار کاغذ وطباعت وغیرہ بقالب طبع جدید یعنی بار چہارم درآمدہ وباغاز کتاب یک مقدمۂ عظیم بزبان فارسی لطیف وشیریں مرصع ومقفی مشتمل بر حالات نسب وسیر حضرت مؤلف علام از حبر کبیر رئیس التحریر مولانا حافظ عبد المومن صاحب فاروقی مد ظلہ العالی اضافہ نمودہ بماہ صفر المظفر ۱۳۷۲ ہجرۃ النبوی صلے اللہ علیہ وسلم مطابق ماہ نومبر ۱۹۵۳ء شائع کردہ اند۔ ومنہ التوفیق ؎

قبول عالمش گرداں خدایا

پسندیدہ در آید نظرہا